This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Slav 8101.74

Harvard College Library

FROM THE

BRIGHT LEGACY.

Descendants of Henry Bright, jr., who died at Watertown, Mass., in 1686, are entitled to hold scholarships in Harvard College, established in 1880 under the will of

JONATHAN BROWN BRIGHT

of Waltham, Mass., with one half the income of this Legacy. Such descendants failing, other persons are eligible to the scholarships. The will requires that this announcement shall be made in every book added to the Library under its provisions.

Received 18 May, 1895.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

RAD

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE

ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

KNJIGA CXV.

FILOLOGIČKO-HISTORIČKI I FILOSOFIČKO-JURIDIČKI RAZREDI.

XXXVIII.

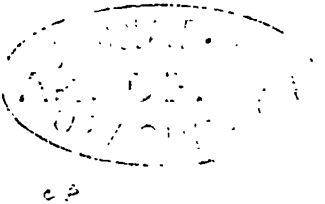

U ZAGREBU 1893.

KNJIŽARA JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE (DIONIČKE TISKARE).

Digitized by Google

~~VIII. 261~~
~~Slav 130.1~~
Slav 8101.74

HARVARD COLLEGE
MAY 18 1895
LIBRARY

Bright fund.
CXV - CXX (in 2 vols.)

Dionička tiskara u Zagrebu.

Digitized by Google

Sadržaj.

Strana

Sudbeni ustroj republike dubrovačke. III. Od god. 1667. do god. 1808. Od dra. K. Vojnovića 1

Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća. VI. 1. Obuka i pismenost. Od dra. Fr. Račkoga. 37

Kajkavački dijalekat u Prigorju. Od V. Rožića 68

Paletkovaňe. Od Luka Zore. *(Ostatak.)*. 137

Dodatci k raspravi „Sudbeno ustrojstvo republike dubrovačke". Od dra K. Vojnovića 191

Digitized by Google

Digitized by Google

Sudbeni ustroj republike dubrovačke.

Čitao u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 14. srpnja 1892.

PRAVI ČLAN DR. KOSTO VOJNOVIĆ.

Treća perioda od god. 1667 do pada republike g. 1808.

I.

Vanjska politika Dubrovnika.

Povijest ne poznaje slučaja, gdje prirodna sila gotovo upropasti državu upropastivši njezin glavni grad, i gdje moralna sila nekolicine preživućih uskrisi iz razvalina prijestolnicu, te povrati za poldrugo stoljeće domovini slavni život.

Prvoga novembra 1755 potres, istina, gotovo poruši Lisabon i proguta mu 15.000 stanovnika; ali nije za to bivstvovanje Portugala došlo u opasnost. Trešnjom, koja uzdrma 6 aprila 1667 Dubrovnikom i učini od njega malo manje od gomile razvalinâ, sva država, kojoj je on glava i srce, na rubu je propasti. Ne podigne li se brzo, eto tu Mlečića i Turčina, koji su na prvoj vijesti kata strofe dotrčali morem i kopnom, da si razdijele ostanke.

Ali kršćanskome svijetu još je trebovala ova predstraža na istoku, dok su se imale kroz jedan vijek biti zadnje vojne protiv Turčinu. Naravno je dakle bilo, da na turobnoj vijesti donešenoj po glasnicima i raztrubljenoj po pjesnicima gotovo u svijem tada poznatijem jezicima o groznoj nesreći, koja bijaše zatekla Dubrovnik, malo ne sva se kršćanska Europa odazva, a na čelu joj papa Klement IX, čije uzvišenje saudara se s potresom, koji poslavši gradu satniju pješaka s kapetanom i inžinirom Castel St. Angelo'a Julijem Cerutti-em, oružja, novaca i hrane, čudi se u svojoj poslanici junaštvu pokazanom u nečuvenoj nevolji po malome gradu, koji *„impar saevo turbine pene perculsa atque prostrata, robur idem animi constantiamque retinet, clarior etiam ac pulcrior multo, post*

Digitized by Google

immitis adeo cladis tam gravem casum, benedicente Domino surrectura". (Breve od 6. kolovoza 1667). Jedina Franceska Ljudevita XIV., sjetivši se staroga sveza Dubrovnika sa Španjom Karla V., i Filipa II., pod taštom izlikom trošaka prouzročenijeh tadanjim ratovanjem ogluši se poslaniku Dubrovačkomu Antunu Primi-u. Sam se Sultan Muhamed IV., boraveći u Jedrenu, smilova poklisarima Nikoli Buniću i Jaku Palmotiću, i odreče se za kratko nemogućijeh uvjeta. Bijaše za onaj čas dobre volje, jer nakon dvadesetgodišnje vojne radi Kandije, ova bijaše pala u ruke Turčina. (Septembar 1699), i tim zadan Veneciji prvi žestoki udarac, od kojega se ne oporavi.

Dva mjeseca poslje potresa (10. Junija 1667) prvi put sastane se Veliko Vieće, pozvano po dvanaestorici Senatora regenata, koji bijahu preuzeli upravljanje 23. Aprila, pošto pod razvalinama grada bijaše ostao sam knez Šime Getaldić i veći dio plemića jur umanjenijeh uslied grozne kuge g. 1526. Na prvoj sjednici bilo je 38 velevijećnika, kojim se namećahu dva pitanja: hoće li se podignuti grad na istom mjestu, i kako će se moći država upravljati uslijed izčeznuća toliko vlasteoskijeh suvrenijeh obitelji. Unatoč mnenju papinog vojničkog kapetana Cerutti-a i nekijeh uglednijeh velevijećnika, koji zagovarahu Lapad, ljetovalište vlastele na moru tri kil. daleko na jugozapadu od Dubrovnika, glas preživjela pučanstva, pokraj toga što je bilo poginulo 5000 stanovnika, jaki bedemi i turnjevi na pećine sgradjeni, ostanci kneževe polače i *Sponze*, crkava, manastira, žitnica i arsenala, učiniše, da na vagi pretegne stari za dvije trećine porušeni grad. Nestašici vlasteoskijeh obitelji za upravljanje Veliko Vijeće providi zaključkom, koji zasijeca u cijeli organizam države i po tom u sudačku, naime smanjivanjem broja članova Velikoga Vijeća, Senata, Maloga Vijeća, Cuvara pravde, Sudaca i ostalijeh oblasti. Ali tim bje slabo zadovoljeno pravnijem potrebama. Kuge i potres bili su sveli aristokraciju na tako maleni broj, da je državno ustrojstvo moralo zapeti. Nastade dakle nužda umnožiti prirašćem iz pučanstva suvreno tijelo. Stjepan Gradić iz Rima, gdje je bio kao poslanik Republike kod Pape (1642—1683) obratio vas interes Oca kršćanstva na postradalu domovinu, smisli i priobći Velikome Vijeću smjelu osnovu, da se sve gradjanstvo uvede u patricijat. Ni vremena nijesu bila dozrela tako zamašnoj reformi, niti je bio sgodan čas poprimiti je, kad se imao uspostaviti porušeni grad. Nego mjesto posegnuti obilatom rukom u gradjanstvo, Veliko Vijeće se ograniči pridružiti

Digitized by Google

samo osam gradjanskijeh obitelji, a to izmegju onijeh, koje su ponajviše doprinijele novčanijem sredstvima obnovljenju grada. Kasnije ustanovi Senat uvjete, dosta teške, pod kojijem se mogla obaviti *agregacija*. Tim staro načelo jednakosti svijeh vlasteoskijeh porodica, na kojemu je republika počivala za osam stoljeća, dade mjesta oligarkiji. Jer su pridošlice Vlastela bila isključena od Rektorata, a za prvo vrijeme i od Senata, te *fuzija* starijeh i novijeh elemenata bi osujećena. Na taj način grad bi razdijeljen u dva tabora *Salamankeza, i Sorboneza*, megjusobno zavidna i rovareća. Ovaj dualizam bi zametkom one nesloge, za neko vrijeme zatajene, koja je morala prije ili kasnije donijeti svoje otrovne plodove.

Htijede se porušenome gradu okolo 60 godina, dok se malo po malo oporavi. Ali baš za ovo vrijeme stigne ga najveća pogibelj, kojoj bi od svoga postanka izložen. Odnošaji sa sultanom bili su se poboljšali, tako da kad republika posla s darovima Marojcu Kabogu u Jedrene k Muhamedu IV. na domaću svečanost njegovog starijega sina (1675), ona slavi svoji prvi diplomatički uspjeh poslje trešnje, jer njezinom i genoveskom poklisaru pogje za rukom na molbu provincijala Svete Zemlje obustaviti jur sgotovljeni firman Porte, kojim ova šćaše potvrditi usvajanje svetijeh mjesta po Grcima. Tako ove dvije male republike, slavenska i talijanska, bijahu preuzele zaštitu Svete Zemlje mjesto Franceske, čiji upliv bijaše počeo padati uslijed koalicije kršćanskijeh sila protiv osvajačkome duhu Ljudevita XIV.

Nego slijedeće godine dogodi se kod Porte velika promjena, koja u jedan mah poremeti njezine odnošaje s Dubrovnikom. Desetog oktobra 1676 bijaše umro veliki Vezir *Ahmet Küprüli*, u čijoj familiji vezirat stojaše od pedeset godina, državnik prvoga reda, koji baci toliko svijetlosti na otomansko carstvo, i obustavi mu pad. Preuzme mu vlast zet *Kara Mustapha*, čovjek od nezasitne lakomosti i okrutnosti. Kršćanstvo se nalažaše u tijesnom škripcu. Venecija bijaše izgubila s Kandijom biser istoka, te iznemogla od dvaestgodišnjega ratovanja. Poljaci razrovani domaćom neslogom, a zagroženi savezom Rusa s Turčinom; ovaj na putu k Beču, a dobar dio Europe, mjesto da se složi proti nekrstu, bori se protiv ambiciji Ljudevita XIV. Za sreću kršćanskoga svijeta upravljaše udesom Turske *Kara Mustafa*, čijoj nesposobnosti i strastvenosti ima se zahvaliti, da se posljednji veliki prokušaj musulmanstva izjalovi.

Digitized by Google

U ovaj sdvojni podhvat bi Dubrovnik povučen ni kriv ni dužan. Kad mišljaše, da je umirio u Jedreni Sultana, novi lakomi vezir pita razlog od njega (a jedva bijaše Maro Bassegli kao prvi rektor poslje trešnje zasio kneževsku stolicu u još dobro ne popravljenoj polači), zašto je suzbio za vrijeme potresa razbojničke čete došle iz Hercegovine na plijen, zašto je utjerao gjumruk od robe, koja se preko Dubrovnika prevažaše u Tursku, premda republika bijaše na to ovlaštena po *Ahtnami*, te u to ime traži od nje milijun dukata pod prijetnjom zaposjednuća grada. Bijaše isto kao navijestiti Dubrovniku rat uništenja.

Dvoboj, koji se razvio po tom izmedju Porte i Dubrovnika, može se reći da ostaje jedini u povijesti. Poslani su u Carigrad *Marojca Kaboga*, koji okaja usmrćenje strica, radi kojega ležaše u tamnici kad dogje potres, sudjelovavši s Nikolom Buničem k spasu grada, i *Gjuro Buča*. Naputak što ga dobiše od Senata, kratak je i peremtoran: „*Dobite vremena, budite složni i recite da je Dubrovnik suvrena država*“. Turčin stavlja poklisare medju razbojnike u tamnicu *Badžafer* (1678), gdje se jur pojavila kuga, i odakle na prijetnje Divana odgovaraju, da su im napuci Senata neumoljivi, da im može oteti život, ali da se neće tim okoristiti. Na tome neslomivome odporu *Kara Mustapha* naredi Ahmet paši u Sarajevo, da poruči dubrovačkoj gospodi, neka pošlju dva poklisara i da od njih iztrgne harač, drugovačije neka se s vojskom uputi da zapremi Dubrovnik. Izabrani su *Maro Gučetić* i *Nikola Bunić*, koji uljeze prvi poslje trešnje u porušeni grad, iskresa iskru života iz ukopana grada, te mu spasi svete moći, zakone, starodavne listine i dio blagajne. Senat ih šalje sa naputkom: *nemojte ništa obećavati*, u ničemu popuštati, dobite vremena, nemojte smetati djelovanju naših poslanika u Carigradu, a stojte po mogućnosti s njima u dopisivanju“. Kabogi i Buči u Carigradu podje megjutijem za rukom poručiti Senatu, da pritrgne pregovore s Portom, dok Bunić i Gučetić vode u Sarajevu prijegovore s Ahmet pašom. Pošto ovaj niti od njih nemože ništa polučiti, vodi ih šužnje s bosanskom vojskom u Silistriju, gdje se bio utaborio Sultan, te ih meće okovane u tamnicu, a sandžak Hercegovački sprema se na osvajanje Dubrovnika. Senat se obraća kroz Stjepana Gradića na papu, koji šalje municije gradu, jer kako kaže Kard. Cybo u listu od 25. Maja 1678 na Senat: *Njegova Svetost znade, od koje važnosti je uzdržavanje republike za sigurnost kršćanstva, a osobito Italije*“. *Panique* je zavladala gradom, te se očekuje svaki čas neprijatelj.

Digitized by Google

Arkibiskup je na omaku da prebrodi na drugu obalu Jadrije. Senat megjutijem čvrsto ravna krmilo države, te slijedi hrabriti svoje poslanike u Carigradu. U to vrijeme Rusi dobiju prvu veliku bitku protiv Turčinu na Cehrinu (12. Augusta 1678), a četiri dana poslje umire Nikôla Bunić okovan u Silistriji i svojom smrti odkupljuje život domovini. Hladnokrvni povjestničar Müller pita na tom prizoru: da li se može išta zahtijevati za prozvati Bunića *modernim Regulom? Državnik*, uzkrisi razvaljenu domovinu, te ju preustrojava, *pravnik*, spasava mu izmedju ruševina grada zakone, te ih uregjuje:[1] *pjesnik* u časove odmora, putujući u javnijem poslima, daje izražaja, po naviki dubrovačke književnosti, uzajamnosti slavenskog duha sa zapadnijem; *diplomat* izravnava važnijeh razmirica s Mlecima, a zapečatuje svojim životom nepokolebivost domovine u sporu sa Turskom. Njemu jednome izmedju plemića postavljena je spomen-ploča s klasičnim natpisom[2] sastavljenim po Isusovcu, kasnije kardinalu *Tolomei*, koji mu drži slovo na svečanijem zadušnicama obavljenijem pred knezom, Velikim vijećem i Senatom u crkvi sv. Vlaha 17. Novembra 1678.

Dvoboj s Turskom nije još svršen. Maro Gučetić, drug poginula Bunića, oslobodjen posredovanjem Internuncija (1679.), pridružuje se nastojanju Kaboge i Buče, još zatočenijeh u *Badžafer-u*, prem

[1] Četiri godine poslje potresa sastavi svoju „*Praxis judiciaria juxta stylum Curiae Ragusinae — perutilis Consulibus, Advocatis, et Cancellariis — juxta legum dispositionem et morem Curiae ordinata.*“ U posveti te znamenite procesualne ručne knjige dubrovačkoj omladini spominje, kako pokraj toliko porušenijeh kuća, nije niti jedan javni turanj propao, a niti jedan zakonik izgorio nakon dvadeset i sedam dana požara. „*dum inter communes tectorum ruinas nec una quidem ex publicis arcibus corruerit, vigintique et septem dierum incendio nullus penitus legum, statutorumque liber conflagraverit.*“ *MS. kod pisca.* Bunić prešuti, da se njemu ima najviše zahvaliti što su se spasile pravničke knjige.

[2]
D. O. M.
Nicolao. De. Bona. Joannis. Filio
Singularis. Prudentiae. Senatori. Qui. Difficillimis.
Reipublicae. Temporibus. Gravissima. Legatione. Sponte
Suscepta. Ad. Vicinum. Bossinae. Proregem. Et. Ab. Eo
Per. Vim. In. Silistriam. Transmissus. Ibi. Diuturno. In
Carcere. Pro. Patriae. Libertate. Catenatus. Obiit
Morte. Ipsa. Animique. Constantia. Immortalitatem
Nominis. In. Omnem. Posteritatem. Promeritus
Hoc. Ex. Senatus. Consulto. Monumentum. Honoris
Et. Memoriae. Positum. Anno. MDCLXXVIII.

Digitized by Google

da ne može s njimi obćiti. Rat koji se bio izmedju Turske i Ruske, svrši medjutijem sretno po turčina, te Senat, da ublaži po nešto Portu, šalje Seku Gučetića u Carigrad s podankom od 25.000 dukata uz naputak, da se stavi u dodir s poslanicima republike, te da odbije sve što bi joj moglo donijeti štete. U isto vrijeme piše Stjepanu Gradiću u Rim, da s preporukom pape pogje u Paris i zatraži posredovanje saveznika Turske, Ljudevita XIV. (22. Septembra 1679); ali po naredbi ovoga mora ostaviti Paris, osumnjičen kao Jansenist. Turska zabavljena drugdje ne popušta, ali ne zaoštrava spor. Kaboga i Buča ostaju u tamnici sve do Juna 1681. Napokon vještini republike i junačkome držanju njezinih poklisara podje za rukom sklopiti ugovor. Sužnji poslanici vraćaju se u Dubrovnik, a Seko i Maro Gučetić pogagjaju se u Sarajevu s pašom, da će republika predati unaprijed u ime danka 10.000 godišnjijeh dukata, koje u tom iznosu nigda ne plati. Sve stare tražbine Turske su ukopane. Senat povrativšijem se poklisarima izrazuje zahvalnost domovine. Ali mač visijaše nad glavom Dubrovnika još do godine 1683. S oslobogjenjem Beča po junačkoj ruci Sobjeskovoj (12. Septembra 1683) i s odrubljenjem glave Kara Mustaphe bi konačno spašen i Dubrovnik.[1] Tanke niti, koje on bijaše počeo plesti s Carem Leopoldom I. još za vrijeme svojega dvoboja s Turčinom, dospješe sa Bečkijem ugovorom od 20. Augusta 1684, kojimi se Dubrovnik vraća zaštiti ug.-hrv. kraljeva.

Ovaj povratak bi posljedkom velikijeh svijetskijeh dogadjaja, i nije se obavio po Dubrovniku bez velike opreznosti. Iza 145 godina turskoga gospostva kršćanska vojska svete lige, u kojoj bijaše 10.000 Hrvata pod vodstvom Karla Lotarinškoga i izbornika Maksa Emanuela bavarskoga, osvoji Budim (2. Septembra 1686), a okolo istoga vremena Hrvati pod vojvodama Ivanovićem i barunom Makarom zapremiše Pećuh. S druge strane u Dalmaciji Venecija s 10.000 Hrvata pod zapovjedništvom generala Cornara i Jankovića osvoji na juriš Sinj. Navlastito uzeće Budima bi pozdravljeno

[1] Republika je odmah osjetila, kako je i njoj odlanulo s oslobogjenjem Beča, te Senat oduševljenijem listom od 5. Oktobra 1683 čestita Papi Inocentu XI. „che ha potuto piegare la divina misericordia al „sollievo dell' afflitta Christianitá, acció che non restasse preda della barbarie ottomana, che riconosceva in questo momento per lei funestis„simo quanto sia potente appresso il Dio degli eserciti de la vera reli„gione e che non é abbreviata la mano del Signore a porgere oppor„tuni soccorsi ai suoi fideli.“ *(Lettere e commissioni di ponente 1682—83 u Dubrovačkome Arkivu).*

Digitized by Google

po kršćanskijem svijetu kao početak pada polumjeseca, *te kući Habsburgovaca,* kako kaže Smičiklas, *donese vjeru u sreću njezinog oružja.* Ona počme za tim snovati o napredku ratovanja i oslobodjenju Bosne i Hercegovine sve do Dubrovnika. Republika je vidjela, da bi je kod diobe zemalja, koje su joj bile zalegjem, mogo zapasti dio, ali da bi mogla takogjer zamijeniti Turčina Mlečićem, susjedom za nju daleko pogibeljnijem, koji bi je s kopna i s mora opkolio i zadušio. A uz to razumjevala je, da makar slomljena turska sila po svetoj ligi na donjemu Dunavu, — otpor njezin mogao je lasno obustaviti na po puta, kako se i dogodilo, trk kršćanske pobjede. Sve ovo se zrcali ili medju redcima se štije u Bečkome ugovoru od 20. Augusta 1684, majstorskom djelu dubrovačke diplomacije.[1] Vlada bijaše tadar zastupana u Beču po vještom poklisaru Rafu od Vlagja Gučetića, kojega revno podupiraše spanjolski poklisar markiz de Borgomanero. Radilo se prije svega osigurati republici neutralnost u ratu, što je vodila liga, u koju Inocent IX. veliki pokretač križare, htio je povući i Dubrovnik, a uz to crpsti iz zaštite s kraljem Ugarskijem svu moguću korist, ne izloživši se nikakvoj pogibiji pram Porti. I zbilja, ugovor bi sklopljen tako, da, uspjela ili ne uspjela smijona osnova bečkoga dvora iduća na oslobodjenje Bosne i Hercegovine, interesi Dubrovnika ostati će obezbijegjeni. U uvodu ne žacaju se Knez i Malo Vijeće iskreno kazati, da stoprv kad su vidjeli *„felicitatem armorum Caesareorum contra Tyranum Christianitatis a Deo Ter Optimo Maximo beari“* — odmah poželiše zakloniti Dubrovnik pod starodavnu zaštitu Austrijske kuće, prekinutu za neko vrijeme po Turskoj sili. Car sa svoje strane posvjedočuje *„quanti hanc Rempublicam de universa Christianitate optime meritam aestimat et diligat“* i uzima je pod zaštitu onako kako je bila u staro vrijeme pod slavnijem njegovijem prešasnicima, kraljevima Ugarske i Hrvatske, zajamčuje joj sva prava i povlaštice, a u prvom redu slobodu trgovine.

Za jasniji dokaz te zaštite republika se obvezuje plaćati kralju i njegovijem nasljednicima 500 dukata, kako je bio prije običaj[2], ali samo kad će biti odaljena moć i nasilje tursko iz njezine blizine *(remota prius per Dei gratiam ex illis partibus potentia et*

[1] Nalazi se u dodatku k Engel'ovoj povijesti s. 334—340.

[2] Na posredovanje pape, car Leopold I. oprosti vlastoručnijem pismom od 28. sept. 1701. republiku podanka 500 dukata na neizvijesno vrijeme. (Gledaj u dodatcim).

Digitized by Google

violencia Turcica). Odpušta kralj stari dug Dubrovniku, koji ga nije mogo platiti, otkad Turska zaposjede Ugarsku, a početi će platiti danak — opetovano se kaže — „*quando uti praemittitur, potentia et violentia Turcica a dicta republica removebitur*“. Kad se bude pak imao sklopiti ugovor mira izmedju Turske i kralja, ovaj će imati obzira i na zaštitu republike, očevidno i proti Mlečiću. *(Habebit insuper Sacra S. M. rationem reipublicae in futura pacificatione cum Turco ad ejusdem defensionem.)*

Dogogjaji, koji su slijedili, opravdaše opreznost republike. Ugovor bečki dogje stoprv na vigjelo poslje osvojenja Budima, te iznenadi Veneciju, koja vrebaše na Dubrovnik, ne bi li ga zapremila u ratnoj navali, koja se je približavala njegovijem granicama, kad liga pomoću Hrvata osvoji g. 1687 Erceg-Novi za Mletke, koji postadoše tim opasnijem susjedom Dubrovnika. Venecija se sa svoje strane bojala, da ne bi Erceg-Novi s oslobodjenjem Bosne i Ercegovine postanuo pod zaštitom Cara glavnijem stovarištem za sve carske zemlje, te je nastojala pružiti se do Trebinja i Popova i opkoliti Dubrovnik željeznim obručom. Za sreću ova mjesta predala se Caru, koji je bdio nad republikom, te je spasi.[1]

Medjutijem otpor turski ne malaksa niti poslje uzeća Beograda (6. Septembra 1688), niti uslijed pobjede kršćanske vojske na Slankamenu (19. Augusta 1691). A s druge strane veliki interesi europskoga ravnovjesja, stavljeni na kocku neprestanijem ratovanjem Ljudevita XIV., u koje vas zapad i središte Europe bili su povučeni, prisiliše cara Leopolda, da odustane od oslobogjenja Bosne i Hercegovine, odgogjena tako za dva vijeka radi ambicije franceskog kralja, i da sklopi karlovački mir (1699), koji zapečati oslobodjenje Ugarske i Slavonije. Kralj ne zaboravi Dubrovnika u dotičnom ugovoru, po kojemu (član. 2.) bi uspostavljen kontinuitet teritorija republike s Turskom, te Mleci biše prisiljeni u tu svrhu ostaviti bliža mjesta zamijenivši ih s drugijem, i tako odlane Dubrovniku. Ali ovaj ne zaboravi prvi sam sebe, jer netom vidi, da će se oslobodjenje Bosne i Hercegovine izjaloviti, i š njim izvjetriti bečki ugovor, posla u Carigrad poslanika Buču, da isplati Sultanu sve izostale danke u 80 tobolaca.[2] A kad godine 1717 bukne novi rat izmedju Mletaka i Turske, pogje republici za rukom i pomoću in-

[1] *Smičiklas, Dvjestagodišnjica oslobodjenja Slavonije.* U Zagrebu I. dio s. 118—121, 129, 130, 137. *Engel* s. 249—252.

[2] Engel, ibid.

Digitized by Google

gleškog poklisara u Požarevačkom miru (čl. IX.) polučiti, da Mleci povrate Turskoj *Popovo, Carinu* i *Zubce,* ležeće na granici Dubrovnika, i da se tim uzdrži neprekidnost zemljišta medju Dubrovnikom i Turčinom.[1]

Nastade tišina za pol vijeka, što Dubrovnik živeći u miru s Turčinom i s kršćanskijem silama, upotrebi, da izliječi rane zadane mu potresom, da nastavi popravljanje grada i da podigne trgovinu i mornaricu. Ova bijaše skoro uništena do kraja XVII. stoljeća, te se vas promet po moru obavljao kroz nekoliko *trabakula* izmedju jedne i druge obale Jadranskog mora. Šesdeset godina poslje potresa prvi veliki brod pod zapovijedi kapetana *Casilari* odjedri u Smirnu. Sedmogodišnji rat (1755—1763), koji prouzroči uništenje mornarice franceske i španjolske po Inglezima[2], pruži priliku republici, da razvije opet svoju pomorsku silu, i da okrijepi svoje gospodarstvo.

Nadošlo bogatstvo i mir otvoriše vrata zadijevicama medju starom i novom vlastelom. Stara zazirala od svakoga miješanja krvi s novom, i strogo je branila šarovita vjenčanja. Prigodom zaruka jednog Kaboge sa *sorbonezicom* g. 1763. Veliko Vijeće proglasi vjeritbu nezakonitom, i izključi zaručnika iz vijeća. Plamen razdora bukne sa još većom žestinom usljed nove razmirice.

U Velikome Vijeću bijaše sedam Sorkočevićijeh obitelji, brojem i uplivom odlučujućijeh. Protiv njihovoj prijemoći ustadoše Gradići, te se sve plemstvo razdijeli u dva tabora. Na čelu prvoga stavi se Savin Luke Pucić, a drugoga Mato Frana Gradić. Ovaj predloži u Senatu, sastavljenomu tada od 45 članova, da kod zaključaka, koji bi se stvorili većinom glasova ne smiju prisustvovati više od tri lica Sorkočevića obitelji, a kod onijeh, gdje se zahtijevaše $^3/_4$ ili $^7/_8$ glasova (tako zvane *stretture, uži izbori)* više od dva. Ne bivši prihvaćen predlog, Gradićeva stranka ostavi sjednice, i onemogući Decembra mjeseca izbor državnijeh dostojanstvenika i uredbenika.

---

[1] Pri sklapanju Požarovačkoga mira bijaše kao sobar ingleskoga poslanika Dubrovčanin *Bandur*, koji mu se baci na noge zaklinjući ga, da nastoji o takome omegjašenju izmedju Porte i Mletaka, kako se ne bi Dubrovnik mletačkoga teritorija dotaknuo. I sbilja uz pripomoć Austrije i Engleske bi zemljište dubrovačko rastavljeno od mletačkoga sa zapada Klekom, a s istoka Sutorinom. *(Skurla — Ragusa — Cenni Storici.* Zagabria 1876. p. 21.)

[2] *V. Duruy, Histoire des temps modernes,* Paris Hachette 1887 p. 474.

Digitized by Google

Za dva mjeseca republika ostade bez vlade. Dvije stranke privremeno se u tome pogodiše, da će vlastela po starosti sjegjeti redomice mjeseca Januara za osam dana u kneževoj palači, da će se ustrojiti zdravstvena oblast, jer je kuga bila na vratima. Narod redom i radom, kojemu se bio sviknuo od stoljeća, kao da ne opazi oskudice vlade, nego se slijedi baviti obrtom i trgovinom, a tim spasi grad od rasula. Radi straha od Turčina stranke se nagodiše. Kod redovitijeh zaključaka tri će Sorkočevića moći sudjelovati odlučujućijem glasom, a ostali savjetujućijem; kod užih, dva će brata imati pravo glasovanja, a ostala pravo savjetovanja. Obustava izbora, koja je bila dovela grad do ruba anarkije, sili uz to stranke, na udesnu odluku, po kojoj bi odregjeno, da se imadu časti srećom a ne izborom unaprijed podjeljivati *(legge di sortizione)*. Od sada će dakle slijepi slučaj a ne iskušana mudrost upravljati republikom, a ipak taj zakon, ako i postade izvor velikijeh nereda, bje nužna mjera, koja uzčuva grad od još većijeh.[1]

Iznenadni sukob s Ruskom prekine vlasteoske svagje. Godine 1768 bijaše buknuo rat izmedju nje i Turske, te ruska flota pod zapovjedništvom Orlova za prvi put dogje u Jadransko more, i susrete mnogo dubrovačkijeh brodova, koji hodjahu iz Aleksandrije u Carigrad krcati hranom, te ih zaplijeni i zaprijeti gradu, da će ga bombardovati, ne osvrćući se na kazivanja Dubrovčana, da ih je Aleksandrijski paša prisilio krcati robu. Republika se obrati na bečki dvor za posredovanje; ali odnošaji izmedju Marije Terezije i Katarine II. nijesu bili najbolji. Tinjaše osim toga u dvoru ruskome nesklonost napram Dubrovniku još od Petra Velikoga, čija molba na Senat god. 1724, da bi dopustio srpskom velmoži Savi Vladislaviću, koji stanovaše u Dubrovniku, podignuti pravoslavnu kapelu u svome vrtlu, bi odbijena. Jedinstvo vjerozakona bijaše tako neumoljivo zavladalo u tradicijama republike, da kad odma poslje potresa šesstotina srpskijeh obitelji bijaše se ponudila nastaniti se u opustošenome gradu i teritoriju uz godišnji porez od 3000 dukata, Senat pokraj decimirana i osiromašena pučanstva odbi ponudu [2]

[1] *Skurla* o. c. s. 23. *Engel* o. c. s. 262 i slj. pripisuje obustavu izbora Kabogi-noj zadijevici, Skurla Sorkočevićevoj: po svoj prilici obe ga prouzročiše.

[2] *Engel*, o. c. s. 241—248, gdje se pozivlje na Coletti'a. Evo kako se stvar pripovijeda u *Illyricum Sacrum*: „*Anno 1667 cum terraemotus horribilis multa hominum millia tectorum ruinis obruisset*,

Digitized by Google

Posred velike stiske Senat pokuša poslati u Petrograd svoga najvještijega poklisara Frana Ranjinu, ali utaman.[1] Megjutijem Orlov bijaše pošo zimovati u Livorno, po sreću za republiku, kojoj za ljubav papa Klement XIV. zauzme se kod Velikoga Vojvode toskanskoga, i sbilja ovomu, nadahnutom po bečkom dvoru, pogje za rukom skloniti Orlova na popuštanje. Bi sklopljen po tom g. 1775 u Pisi ugovor izmedju Rusije i Dubrovnika, u koji bi povučena i stara razmirica, te republika obeća, da će se držati neutralna u svakom ratu, u kojemu bi mogla biti upletena, da će primiti u grad ruskoga konsula, koji će biti slobodno držati u konsularnoj kući pravoslavnu kapelu za sebe, za obitelj, i za ruske podanike.[2]

---

iidem Schismatici ad regionem desertam a plebe, atque a cultura hominum frequentandam colendamque sexcentas suorum familias se deducturos, binaque in singulos annos aureorum millia et quinquagena soluturos polliciti sunt. Nihil his aut illis Senatus indulsit; et eadem, qua semper usus fuerat constantia animique firmitate omnia eorum promissa respuit, postulata rejecit, omnemque iisdem spem domicilii apud Ragusinos obtinendi praecidit: quod et nuperrime factum cum schismatici auctoritate et potentia Orlowi, qui Russorum classi, et bellicae in Turcas expeditioni praeerat, iterum sibi aditum in Ragusinam ditionem ut aperiretur totis viribus postularunt; sed irrito consilio (do nekle); *nam iterum a Ragusinis, licet hi gravissimis obrepti essent difficillimisque rerum suarum incommodis, fortissime repulsi sunt.*" *Illyrici Sacri*, Tomus VI. *Ecclesia Ragusina.* Auctore Daniele Farlati et Coletti. p. 277.

[1] Bijaše tadar običaj kod petrogradskog dvora nadariti poslanika na odlazku dragocjenim krznom. Ranjina, ne samo što ne bi primljen po Katarini čiji ljubimac bijaše Orlov, nego mjesto običnoga dara ponudiše mu 500 rubalja. Ranjina uzme samo jedan rubalj, čineći znati carici, te će mu služiti da nabavi caričinu sliku. Putujući iz Beča put Carigrada Ranjina se ustavi u Berlinu, i zatraži audijenciju kod Frederika II. Padne govor o Turskoj, kojoj poslije zadnjijeh poraza diplomacija proricaše kratak život, te kralj upita poslanika, koju državu bi republika radje imala susjedom: „onu, kralju, — odgovori — koja bi se s njom bolje vladala." Ranjina bijaše nesretne tjelesne vanjštine, nizak, hrom i grbav. Poslan jednoć kao poklisar veziru Bosanskome, ovaj vidivši ga taka navali na njega vičući: „pak nijesu tvoji gospari imali drugoga meni poslati, nego tebe, nakazo?" A Ranjina mirno njemu: „Gospodaru, bolji se šalje boljima, nižijem nizke, a ti možeš biti sretan, da sam ja tebe zapao." (*Skurla* o. c. s. 24.)

[2] *Skurla* o. c. s. 19 i slj. *Engel* 262—266. U zahvalnost za nastojanje bečkoga dvora u ovoj razmirici republika pokloni Mariji Tereziji ruku Sv. Stjepana kralja Ugarskoga, što je kroz dva stoljeća stojala u Dubrovniku, a kraljica, pošto bi za osam dana (od 29. Maja

Digitized by Google

Republika nagje čvrste zaštite kod bečkog dvora i u neprilici u kojoj se nagje g. 1782 sa Napuljskijem kraljem. Još pod koncem XII. vijeka, da se oslobodi mletačkog pritiska, bila se ona obratila na Vilhelma kralja Sicilije, i s njim sklopila ugovor, dozvolivši mu da drži posadu u Dubrovniku pod sicilijanskijem zapovjednikom *(Governatore delle armi)*. U tečaju vremena pokroviteljstvo Mletačko, a kasnije ugarsko-hrvatsko, učiniše napuljsku posadu suvišnom. Nezna se, iz kojih političkijeh namjera, napuljski dvor pozivajući se na ugovor od g. 1173, zahtijevao od republike, da smije držati u Dubrovniku vojničkoga zapovjednika, a na otporu ovoga dade zaplijeniti sve dubrovačke brodove, koji se nalažahu u napuljskijem lukama, i vas imutak Dubrovčana u državi. Republika se uteče kroz svoga poslanika na bečkom dvoru grofa Ayala, napulitanca po rodu i književnika na glasu, Josipu II., koji joj odgovori po Kaunitzu, da poznaje prava i dužnosti potičuće od ugovora g. 1684 i da će se za nju zauzeti. I zbilja one iste godine posredovanjem Austrije Dubrovnik sklopi ugovor s Napuljskijem kraljem, kojemu dozvoli da smije namjestiti u gradu *„il governatore delle armi"* pod uvjetom, da se neće niti za dlaku prtiti u poslove republike. Ovaj pravi *„pictus masculus"* brez vojske i brez moći ostade u Dubrovniku do konca republike.[1]

U to vrijeme dubrovačka mornarica još se jedan put i to za posljednji razmaha. Sjevero-amerikanski rat s Engleskom, upletanje u nj Franceske i povlastice priznate neutralnijem silama unaprediše jur dobro porinuto brodovlje dubrovačko, koje brojaše tadar okolo trista velikijeh ladja, koje jedrahu najviše Medjuzemnijem morem i ćak do Indije.[2] S Turskom vladaše mir, te odnošaji bijahu tako prijateljski, da Sultan izdade g. 1778 ferman, kojim s primjerom do tada nepoznatijem, dozvoljavaše slobodno vjeroizpovijedanje svijem katolicima u Trebinjskoj biskupiji, spadajućoj u dubrovačku metropoliju, uslijed česa rimska Propaganda zahvali se republici.

Tako pod koncem XVIII. vijeka vladaše prividan mir i prividno

---

do 5. Junija izpostavljena u Beču na poklonstvo vjernicima, darova je Ugrima, koji ju čuvaju i sada u dvorskoj budimskoj crkvi. *(Gelčić,* o. c. p. 113.)

[1] *Engel* o. u. s 84, 85, 269—273.

[2] *Engel*, (o. c. s. 269—273) broji ih 167, a uz to 26 koji su se gradili na Gružkom škaru. *Skurla* o. c. s. 19—32) hoće da ih je bilo 260, a *Gelčić* (o. c. s. 116—120) 400. Uzeo sam broj 300 kako sam čuo od ostanaka još živućijeh one dobe.

Digitized by Google

blagostanje. Mornarica je bila ostala jedini izvor privrede. Obrt je bio propao. Trgovina na kopnu došla na manje, jer je bilo pošlo za rukom Mlecima odvratiti je od Dubrovnika na Spljet i dobiti monopol soli za Bosnu i Hercegovinu. Ovo zadnje potisne natrag stonske solnice i prisili vladu izdati nespretnu naredbu, da se ima svaki obskrbiti obilato domaćom soli, na što Konavli odgovoriše bunom, ugušenom po republici moralnom podporom Austrije, koja je bila zapremila uslied Campoformijskog mira Boku Kotorsku i bijaše spremna doći Dubrovniku u pomoć svojom vojskom[1].

Dogje glad od g. 1789 i posljednja kuga g. 1795, koji zadadoše gradu novijeh udaraca, a nutarnji život bijaše uzdrman ponovljenijem zadjevicama izmedju stare i nove vlastele i muklijem rovarenjem pritisnutijeh Konavljana. Sve naslućivaše, da se približava kobni čas za Dubrovnik. Strašni vihar franceskoga prevrata dopre i do njega, povlačivši ga u svoj vrtlog.

Campoformijskijem mirom stara zavidnica i takmica Dubrovnika, Venecija, bijaše predana sa Dalmacijom Austriji (g. 1796). Strah, da ne bi i Dubrovnik izgubio tom prilikom svoju nezavisnost, bi razpršen vještom diplomatičkom rukom Ayale i izjavom Austrije, da će ju poštovati. Ali kad Požunskijem mirom od g. 1805. Dalmacija bi ustupljena po Austriji Napoleonu — zakasnjela predaja Boke kotorske Francezima, i njezina zaprema po Crnogorcima i po ruskoj floti pod zapovjedničtvom podadmiralja Sinijavina učiniše, da se Dubrovnik nagje megju dvije vatre, megju Francezima, koji dolažahu iz zapada i rusko-crnogorskom vojskom, koja prijećaše iz iztoka. Stara mudrost ostavi senat, koji se obmanjivao, da će spasiti republiku bezoružanijem neutralitetom, koji bijaše pred koju godinu izdao Mletke. Ruska flota obeća štovati neodvisnost Dubrovnika, dok Francez nebude stavio nogu na njegovo zemljište, te Sinijavin savjetova senat, da utvrdi grad i da nedopusti Francezima prijelaz u Boku. Senat ne posluša ga, nego se ograniči javiti generalu Molitoru, koji bijaše zapremio Dalmaciju, da mimoidje republiku, e da je ne bi izložio navali rusko-crnogorske vojske[2]. Da je po sreći poslušala savjet Ruske i nekolicine vlastelina, koji

[1] *Engel* o. c. s. 277—280. — Skurla o. c. s. 19—32. — Gelečić o. c. 116—120.

[2] Prijegovori za odstraniti pogibelj ruske provale tekli su kroz grofa Gjura Vojnovića, zapovjednika ruske ratne fregate *„Venere“*, gjeda piščeva u ime ruskoga punomoćnika Sankovskoga 1806. *(Senatorski zaključak od god. 1806. Lettere e Commissioni di ponente od iste godine u starome dubrovačkome arkivu).*

Digitized by Google

vidjahu spas grada u prijateljstvu Rusije — može biti, da bi se republika spasila, te makar pala za kratko vrieme u ruke Franceske, posredovanjem Aleksandra I. bila bi uskrsnula u bečkom kongresu, kako Krakov.

Megjutim general Lauriston približavaše se gradu, prividno da maršira put Boke, te zamoli Senat, da ga pusti u tu svrhu, te sa svojom vojskom od 800 ljudi prenoći u gradu. Uljezavši u nj, utabori se, obećavši, da će poštivati republiku. Ovo bi znakom izjave rata megju rusko-crnogorskom vojskom i franceskom. Dvie se vojske sukobiše 17. junija 1805 blizu Dubca i Brgata. Francezi biše potučeni, a Dubrovnik izložen svijem ratnijem posljedicama, bombardovan po ruskoj floti s mora i rusko-crnogorskom vojskom s kopna. Palež i grabež uništiše u podgradjima i u Gružu bogatstvo od stoljeća. Skar izgori. Šteta, procienjena po samijem Francezima, iznosila je 20 milijuna franaka. Dvije kršćanske sile učiniše od ovog slavenskog perivoja, česa ne učini Turčin na vrhuncu svoje moći, kad zastrašivaše svu Europu. General Molitor dogje s vojskom od 1600 ljudi i oslobodi grad, ne dirajući za tada, dok nebi osvojio Boku, barem formalno u nezavisnost Dubrovnika. U ovom groznićavom stanju progje g. 1807. Trideset i prvoga Januara 1808. zapovjednik en chef francezke vojske Marmont dade iznenada opkoliti vojskom kneževu palaču, naperiti iz Srgje topove na grad, te naredivši Senatu da se skupi, dade pročitati po svome pobočniku dekret u ime Napoleona: *„le Gouvernement et le Sénat de Ragusa sont dissous“*.

Ustupivši sili one države, kojoj se krupno zamjeri pred više od dva stoljeća radi svojega prijateljstva sa Španijom, svrši Dubrovnik svoj život kao što daleko moćnije države u tečaju svjetske povijesti, preživivši ipak za jedanaest godina svoju takmicu i zavidnicu Veneciju, i ne položivši svojevoljno oružja, kako ona, pred noge Napoleona.

Iz rake, u koju bi položena, mogla je vigjeti, kako se ruši carstvo njezina rušitelja a kad bi s Dalmacijom pridružena Austriji, mogla se nadati, da će je uspomena višestoljetne zaštite pod zakriljem ugarsko.hrvatskijeh kraljeva, kojim bi povraćena, činit doživjeti skromnijeh ali čestitijeh dana u kolu svoje braće.

II.

Preustrojstvo države i sudova.

Dubrovnik se je preživio 142 godine poslije potresa. Vidismo, kojim se junačtvom znao izkopati iz razvalina, te kako negda Iz-

Digitized by Google

raelićani s jednom rukom pograditi hram domovine, a s drugom braniti se mačem od nasrćućijeh neprijatelja. Najteže je bilo uzpostaviti državnu sgradu ostancima naraštaja ukopana pod kamenjem propaloga grada. *Žuta knjiga* nam predočuje taj mučni posao počamši od prve sjednice, koju drža V. V. u tvrdjavi *Revelinu* 10. junija 1667., dva mjeseca i četiri dana poslije trešnje. Vidimo tu, kako su arkitekti nesložni u osnovi, te si megju sobom protuslove; vidimo radnike, gdje kamen kamenu prislanjaju, da ga često drugijem izmjenjuju, tako da se sgrada tako reć svakijeh deset godina preinačuje do pred pad republike; koje čudo, da će je prvi vjetar odpuhnuti. Ovome penelopinom radu ćemo prisustvovati, te nam je red pratiti ga ponajviše kronologički, da nam slika bude vjernija. Osim toga odvraća nas od sustava, kojega se dosada držasmo kod nacrtanja zakonodavnog rada, činjenica, da *Žuta knjiga*, s malo iznimaka, ne donaša nam od trešnje naprijed drugijeh zakona, osim, kako bi sada rekli, organičkijeh. Ono malo, što ih nalazimo, umetnut ćemo u prikladno mjesto.

Ostanci Senata skupiše se prvi put poslije putresa 3. junija 1667., da sazovu ostanke Velikoga Vieća i da mu predlože po preživjelijem čuvarima pravde promjenu ustava, postalu nužnom uslijed minule katastrofe, i to s početka u svrhu, da bi se umanjio broj svijeh vijeća i magistrata države. Dogje u sjednicu od 10. junija samo 38 velevijećnika, jer veći broj bijaše poginuo pod podrtinama grada, neki jedva spašeni teško su bolovali, a bilo ih je dosta, koji su se nalazili u inozemstvu[1]. Sakupiše se u Revelinu, jer se

[1] Evo uvod historičke te sjednice: „*Die X. Junii 1667., Hodie congregatum fuit Excmum. Maius consilium, praecedentibus debitis intimationibus, et sono Campanae more solito in Fortellicia Revellini hujus civitatis, cum in Sala Magna dicti Consilii Rectoralis palatii terremotu maximo concussi et diruti die sexta Aprilis praesentis anni convocari non potuit, in quo interfuerunt Consiliarii 38; nam major numerus Consiliarium d. Consilii tam ob mortem quam plurimorum Nobilium dicta die ruinis peremtorum. tum ob adversam valetudinem aliquorum, et a dominio absentium convenire non potuit, et usque ad hanc diem prius propter augustias reipublicae, Civitate ipso terremotu concussa et incendio devastata, nimio afflicta moerore ipsum Consilium convocari non valuit*“ .... Zatim slijedi talijanski: „*Essendo stato accommesso ai signori Provveditori della città, che formino e riportino il loro parere sopra la diminugione del Consiglio di Pregati, Consiglio minore e altri magistrati e officii della republica per parte presa sotto li 3 giugno del presente anno 1667., riportano*“ .... L. C. c. 265. Svilokosina ru-

Digitized by Google

velika dvorana u kneževoj palači bila potresom porušila. U toj znamenitoj sjednici bijaše sveden broj *Senatora* na 21, malo mjeseca poslje na 25, a biti će jih dosta 15 mjesto dosadanjih 36 za valjani zaključak; — *Malovićnika* na šest, kasnije sedam, a najstariji po redu svakoga će tjedna biti zamjenikom (vice-rettore) kneza, dok ne bude ovaj izabran; — *čuvara pravde* na tri, izberivijeh izmegju vlastele koja su prevalila 45 godina; — *kaznenijeh sudaca* na tri, koji će stvarati zaključke *većinom glasova,* a jednodušno, kad se radi o većijem zločinima, pedepsanjem smrću, doživotnom robijom ili mutilacijom, te kad se ne bi složili, ima pristati knez ili njegov zamjenik[1] — *civilnijeh sudaca* na tri, a dosta će ih biti dva za valjani zaključak *(due dei quali facciano il tribunale)*; — *blagajnika* na tri, a *zastupnika Gospe Velike* na dva; — *privatnijeh odvjetnika* na tri, a poznije na četiri, koji će u isto vrijeme obaviti službu državnijeh; — a *zdravstvenijeh činovnika* na tri, koji će postupati u slučajevima smrtne kazni kano kriminalni suci.

Obzirom na iznimno stanje, samo za ovaj put mogu se primiti ostalijeh službа i bivši poslanici, koji toga redovito nijesu smjeli, dapače i oni činovnici, koji nijesu još položili račune predpotresne svoje službe; ali Veliko Vijeće usprkos trešnji oslobagja ih te zvanične dužnosti. Netom budu izabrana tri računovoditelja, oni će im iznijeti svoje račune, drugovačije biti će lišeni službe. Ova prva reorganizacija imala je trajati do konca decembra, a mogla se megjutijem preinačiti većinom glasova.

Istog onog dana oci republike skrbiše se za drugu veliku potrebu, to jest za popunjenje praznina učinjenijeh po katastrofi u svojijem redovima. *Agregacija* nije se mogla obaviti pod teškijem uvjetom zakona od 18. januara 1664., uplate naime od 10.000 talijera. Vlastela i narod bijahu pali na prosjački štap, ali za to bilo je i plemića i pučana, koji su bili stekli neumrlijeh zasluga kod pada grada, i koji se bili učinili dostojni sjedati u državnijem zborovima. Veliko Vijeće zaključuje, da se mogu pridružiti privolom većine svijeh triju vijeća d e s e t obitelji, koje su zaslužile do-

kopisa, koji ćemo u daljoj ovoj raspravi citirati. Ovaj rukopis jasno i pomljivo prepisan bješe vlastnost još živućega jako zaslužnoga tiskara Frana Martecchini-a, koji mi reče, da ga je dobio od pokojnoga kanonika stolne crkve dubrovačke Rafa Radelje, a da ga je ovaj prepisao iz Červina rukopisa, te ga usporedio s autentičkijem tekstom, koji se čuva u c. kr. okružnome sudu u Dubrovniku.

[1] L. C. Usporedi sa Zak. od 1 dec. 1667, c. 267.

Digitized by Google

movini, a to pet odmah, a drugijeh pet za tri mjeseca[1]. Ali ne smiju se ušuljati kakvi potepuzi. Nijedan, bio domaći sin ili inostranac, ne može biti upisan u *zlatnu* knjigu, ne bude li imao kuće u gradu i nekretnina u državi u vriednosti od 3000 dukata[2].

Pod konac g. 1667. broj civilnijeh konzula diže se na *šest*, koje će zamijeniti starovijećnici, ne budu li izabrani do 6. januara 1668. Stvara se u isto vrieme sud od *sedmorice* mjesto *desetorice* za riješenje priziva protiv interlokutornijem osudama.

Nema još osoblja, da se uspostavi *prizivni zborni sud (Collegio)*, nego će za sada Senat u broju od petnaest članova riješiti sve gradjanske prizive. Trešnja bila je uništila vuneni obrt, i s toga ne bi više uspostavljen dotični ured, čiju dvostoljetnu povijest, nadovezanu na procvat ove važne obrtne grane, nacrtasmo u prijašnjijem razpravama[3].

Izbor kneza se odgodio sve do proljeća g. 1669, jer nije imao kuće, gdje bi mogao pristojno stanovati, a pregragjivanje kneževe palače išlo je sporo, jer od trešnje i od požara nije ostalo bilo drugo, nego nutarnje dvorište, nad kojim arkitekt šibeničke stolne crkve podiže sadanju palaču[4]. Za sve ovo megjuvrijeme malovijećnici su se po starosti izmjenjivali svake negjelje na čelu exekutive[5].

Ove najprešnije mjere biše poprimljene pod pritiskom porušena grada. Išlo se polagano, po potrebi i po sredstvima.

Agregacija. Pitanje životno republike bijaše ono agregacije, te smo gore vigjeli, kako ona nije htjela u onijem prilikama posegnuti obilato u pučku ruku, nego se oslabila, pridruživši si samo deset gragjanskijeh obitelji, koje unesoše sjeme razdora u panj staroga vlasteoskoga stabla. Vidi se iz zakona g. 1673., da ovo pitanje slijedi mučiti velevijećnike, koji otvaraju vrata još petorici izmegju domaćijeh pučkijeh i inostranskijeh (dalmatinskijeh) plemićkijeh obitelji, a to pod uvjetom zaključaka većine svijeh triju vijeća, i zakona od godine 1662[6]. Ali, rek bi, da su vrata bila preveć široka, jer dvadeset godina kasnije vidimo gdje Veliko Vijeće, s razloga

[1] L. C. ibid. „*s' aggreghino dette dieci famiglie con quelle proposizioni di meriti fatti al Pubblico nostro et benefizii da farsi al medesimo dalle famiglie concorrenti*".

[2] Id. c. 269. Zak. od 28. oct. 1668.

[3] L. C. c. 267, 269. Zak. od 1. dec. 1667.

[4] *Gelčić*, o. c. s. 65, 66.

[5] L, C. c. 269, 270 Zak. od 28. nov. 1668, i od 10. aprila 1669.

[6] L. C. c. 272, Zak. od 28. apr. 1673. „*Considerato che dalla prudenza del senato in tempi addietro felici per altro per questa*

Digitized by Google

što plemstvo drži vagu u republici, te daje pravilo narodu i posjednicima, ukida sve prijašnje zakone o *agregaciji* kao nejasne, i take, koji bi mogli donijeti štete domovini, te stvara u tom obziru slijedeće općenite propise: 1. nijedan zakon neće se moći unaprijed stvoriti o *agregaciji* nego sa tri četvrtine glasova svijeh triju državnijeh vijeća; 2. nijedna obitelj ne može biti primljena nego s istijem brojem i privoljom državnijeh sborova; 3. kad bi se imao predložiti takav zakon, imadu biti prisutni u dotičnom vijeću svi Velevijećnici, Senatori i Malovijećnici. Zapečaćuje se pak zakon propisom, da ga se ne smije preinačiti, nego opet uz tri četvrtine glasova svijeh triju vijeća[1]. Aristokracija se zatvaraše u željeznom obruču, koji je zadušivaše.

Na koncu godine 1673. (sedam godina poslije potresa) uspostavljaju se državni odvjetnici u broju dvojice, koji će biti na ruku eraru i sudjelovati će kod prizivnog postupka, a broj privatnijeh odvjetnika povisuje se na četiri, jer civilni poslovi su se počeli jur množiti, te se osjećala potreba branitelja[2]. Tri godine kasnije uspostavlja se prizivni zborni sud (collegio) sa istom sudbenosti[3].

Malo po malo oporavlja se uprava u teritoriju. Tri otoka dobivaju jednog kneza, koji će izmjenice stanovati tri mjeseca u Lopudu, gotovo porušenom od potresa, a tri u Šipanu. Jedan će kapetan biti za Trstenik i Janjinu u Ratu, te će takogjer stanovati po tri mjeseca u svakom mjestu, a knez konavoski biti će kapetan Cavtata. Ovako bi ustanovljeno g. 1680. Četiri godine kasnije Trstenik i Janjina dobivaju svaki svoga kapetana, a knez konavoski neće više stanovati nešto u Konavlima, a nešto u Cavtatu, nego će imati residenciju u svojoj palači u Konavlima[4],

Pod koncem XVII. vijeka odustaje se od jednoga îzmedju najzamašnijeh crkovno-pravnijeh načela republike. Uslijed potresa ne samo što se porušila stolna crkva, nego se smanjili prihodi nadbiskupije na 250 rimskijeh škuda, tako da nije bilo moguće nadbiskupu držati sjemenište, te se nijesu htjeli više primiti časti

patria quando era numerosa la nobiltà si giudicò per rilevanti rispetti essere necessario per il ben pubblico l'aggregazioni, e militando al di d'oggi i medesimi rispetti che indussero allora il senato a tal risoluzione, e essendo in sorte altre cagioni più gravi, che ora persuadono il medesimo . . . .“

[1] L. C. c. 278. Zak. od 23. febr. 1696.

[2] Id. c. 273. Zak. od 1. dec. 1673.

[3] Id. c. 274. Zak. od 23. marta 1686.

[4] L. C. c. 274. Zak. od 26. jula 1680, i Zak. od 1. marta 1684.

Digitized by Google

svećenici iz Italije, odakle su najviše dolazili vrhovni pastiri dubrovačke crkve[1]. Uslied toga Veliko Vijeće odlučuje g. 1680., da i domaći čovjek može postati arkibiskupom[2], jer, kaže, uslijed promjene prijašnjijeh prilika nije razložito, da tugjinci uživaju prvo crkveno dostojanstvo u državi, a domaći da ne mogu obnašati časti, koja može usrećiti mnogo obitelji našega grada[3]. Ovaj razlog nije bio jedini odlučujući, te je prikrivao druge; ali nam dokazuje, da kod riješenja državnijeh pitanja stališno samoljublje ima prevagu nad interesima republike.

Ovako se došlo do početka XVIII. vijeka, kad se jur bio podignuo grad, te su bili otstranjene vanjske pogibli i država počela uživati mira i blagostanja. Veliko Vijeće daje izraza svome veselju u zakonu od 18. studenoga 1704, gdje se zahvaljuje Bogu, koji se poslje toliko teškijeh kušnja, kojim bi izložena u prošla vremena republika, smilovao podijeliv̀i joj mir, te svoj blagoslov izli na nju, umnožavši vlastelu, „*da se sve bolje učvrsti bitak naše slobode*“[4]. Uslijed toga množi se broj Senatora, u kojima je počivalo gotovo sve težište vladanja, na 36, a dosta će ih biti 25 za valjanost zaključaka, te 21, kad Senat fungira kao prizivni sud[5]; kako se broj vlastele umnaža, tako raste g. 1713. onaj starovijećnika na 41, a g. 1731. na 45, pri kojim je ostao. Da bude valjan senatski zaključak, treba ih 27, a za riješenje priziva 24[6].

Ali s povećanjem broja Vlastele ne povrati se republici stara krijepost i snaga. Sve se to više gubi interes za obću stvar, tako da je Veliko Vijeće prinuždeno g. 1705. propisati, da, ne bude li na prvome niti na drugome sazivu došo zakoniti broj članova, skupština će se moći držati u bud kojemu broju. Ovo je preveć

[1] *Engel*, o. c. s. 262—266.

[2] Ovaj zakon bi stvoren, kako sam se mogao osvjedočiti prebirajući u Dubrovniku dopisivanje Stjepana Gradića kod Červe, eda bi se on primio arcibiskupske stolice; — ali, pošto ju je odbio, slijedili su je zapremiti inostranci sve do g. 1721.

[3] L. C. c. 275 Zak. od 2. aprila 1680.

[4] L. C. c. 279 „*Il signor Iddio, che per i suoi occulti e impenetrabili giudizii ha visitato in diversi tempi con varii e disastrosi accidenti questa repubblica, si è degnato ora usar gli atti della sua misericordia, col farla non solamente riposare in grembo della quiete desiderata, ma cumular anche le sue benedizioni sopru di essa colla propagazione della Nobiltà, acciò sempre più resti stabilita la sussistenza della nostra libertà*“.

[5] Ibid. c. 281. Zak. od 18. apr. 1707.

[6] L. C. c. 288 Zak. od 15. nov. 1713, i od 4. jan. 1731.

Digitized by Google

otkrivalo žalosno stanje države, te dvije godine poslje zakon bi opozvan[1]. A u senatu koleba se takogjer potrebit broj za držanje sjednica toli u svojstvu državnoga tijela, koliko u onome prizivnog suda[2].

S jedne strane nemar, gdje je valjalo bezkorisno ulagati svoj trud za domovinu, — a s druge jagmenje za javna mjesta, gdje su ova bila plaćena. Godine 1726. povisuju se plate za sve seoske knezove i kapetane, te se ustanovljuje poslje obnašane časti petgodišnja vakacija, da uzmogne doći red na svakoga plemića. Uslijed česa nastade otimanje i jagma, te nužda odrediti, da se svaki Velevijećnik prije nego započme izbor vanjskijeh činovnika u godišnjoj velikoj skupštini od prosinca, ima zakleti, da se nije upustio u spletke dogovore ili sveze za sebe, za svojtu i za prijatelje, nego da će dati glas za onoga, kojega će poznati po svijesti, da je najsposobniji za javnu službu. A navagjaju se za razloge tome propisu neredi koji su se od nedavna dogagjali i bojazan još gorega kvara[3].

Kod izbora višijeh državnijeh dostojanstvenika vidimo g. 1747., čemu u povijesti Dubrovnika nema još primjera. Mjesto obnoviti ih kako je bio zakon i običaj od pamtivijeka, prosinca svake godine, odregjuje se usuprot, da malovijećnici, čuvari pravde, kriminalni suci i civilni konzuli za trogodišnje 1748—1750. neće biti izabrani, nego će doći po redu na čast oni, koji su bili u službi u prijašnjemu trogodištu (1745—1747.), a samo će se popunit broj zborom, ako bi koga nestalo. Na isti način se ima postupati sa ostalijem uredbenicima. Blagajnike i zastupnike Gospe Velike imadu izmijeniti, kad im se svrši trogodišnja služba, njihovi prešasnici za minule tri godine. Senatori pak, koji sada obnašaju tu čast, ostati će na svome mjestu uz ove tri godine[4]. Izvanrednoj ovoj mjeri vjerovatno bi uzrokom, da se stane na put izbornijem spletkama. Najviše pak su se jagmila vlastela okolo mjesta Senatora, jer se suvrenstvo vršilo najviše po starome vijeću, a ovo je dostojanstvo otvaralo vrata prvijem častima. I evo se stvara g. 1749. novo državno tijelo pod naslovom *„novi zbor“ (novo collegio)*, koji ima biti rasadnik budućijeh senatora. U taj zbor, koji se ima smatrati neka vrst pred-senata *(come un avanti-senato)*, Veliko Vijeće bira

Novi zbor.

[1] Id. c. 280. Zak. 29. jula 1705 — c. 283. Zak. 21. jula 1707.

[2] Id. c. 301. Zak. od 26. marta 1746, c. 304 Zak. od 26. juna 1747.

[3] L. C. c. 286. Zak. od 26. marta 1726 *„. . . . i disordini da non molto invalsi in tal affare . . . . che fanno apprender corrutele sempre maggiori.“* Ibid. c. 289 Zak. od 1. aug. 1736.

[4] Ibid. c. 304. Zak. od 20. dec. 1747.

Digitized by Google

dvadeset i jednog člana, koji će biti *Senatori u nadi (Senatori in aspettativa)*. Netom naime umre starovijećnik, zaprema njegovo mjesto najstariji član *novoga zbora*[1]. I ovijem putem hoće se prepriječiti spletkarenje kod izbora starovijećnika. A htjelo se uz to rasprtiti Senat česti tereta prizivne sudbenosti, i pružiti zgodu zbornijem članovima, da se vježbaju u budućemu svome zvanju; jer malo mjeseca poslje bi povjereno novome tijelu riješenje u u drugoj molbi svijeh gragjanskijeh parnica u pokretnijem stvarima sugjenijem po konsulima, po drugijem manjijem činovnicima, i po seoskijem knezovima i kaštelanima do iznosa 300 perpera. Najstariji izmegju njih predsjednik je, a o boku mu stoje dva člana odma iza njega izabrana, koji će vršiti karnosnu vlast nad drugovima i strankama[2].

Ali bilo se duboko zagrezlo u spletke, fakcije i saveze, koji dovedoše republiku u tako opasno stanje, da je samo krajno sredstvo moglo obustaviti propast[3].

Izborni zakon, po kojemu se republika vladala barem od 400 godina, ustupa mjesto mješovitome sustavu, u kojemu glavnu ulogu igra sreća *(Legge di sortizione)*. Ova ima izliječiti što je kvar ljucki ištetio. Lijek može biti istina gori od bolesti, ali ga je red kušati, jer je drugačije smrt neizbježiva. Kad poštenje, znanje te iskustvo godinama stečeno ne odlučuju više kod savijesti onijeh, koji su pozvani podjeljivati javne časti, nego preporuka, kabala, mit i druge nizke strasti, — tadar manje kvara nosi sreća, koja makar slijepa zna koji put i pravo pogoditi. Jeli pak skupština odregjena za tu funkciju, — tadar spletkarenja i urote mogu raz-

[1] L. C. Zak. od 21. apr. 1749. Ovaj zakon nije se mogao preinačiti, nego uz 314 prisutnijeh Velevijećnika, a samo senat ga je mogo autentično tumačiti.

[2] Ibid. Zak. od 20. dec. 1749.

[3] L. C. Zak. od 5. marta 1763 nosi slijedeću motivaciju: *Considerando che le leghe, le fazioni e brogli essendo state sempre abborrite dalle nostre leggi e nei tempi presenti divenute troppo familiari con grave danno della Repubblica, per estirpare queste e per rimettere nella dovuta libertà i voti dei consiglieri dei nostri consigli*" — bi zaključeno *„che da qui in appresso non s'abbia a procedere nell' Ecc. Maggior Consiglio all'elezione, come finora si è praticato de' Magistrati e offizii della Repubblica, ma i medesimi debbano parte sortirsi e parte eleggersi nella maniera, che per ciascheduno de' magistrati e offizii sarà col presente provedimento stabilito.*" M. S. Svilokos. s. 16, 17. Ova Zakonska osnova *bi* po nalogu Senata izragjena po tri senatora, a ne po čuvarima pravde, te prihvaćena sa 69 glasa proti 7.

Digitized by Google

rovati državu do temelja. U ostalome izbor na sreću za najviše državne časti obavljao se o polovici XV. vijeka u Firenci, a to u vrijeme cvata ove republike. Baš da se stane na put spletkama, velika skupština svaka dva mjeseca na sreću bi izvukla imena *četvorici priora*, koji su vršili eksekutivnu vlast, a svaka četiri mjeseca članove zakonodavne vlasti[1].

Novi izborni zakon bio je mješovite naravi, gdje sreća i biranje za neke časti su odlučivale, za druge samo biranje, a za treće samo sreća.

Knez imao je biti izabran izmegju svijeh starovjećnika, koji su bili premašili 50. godinu, a to tako, da od onijeh, čija imena bi se bacila u žaru, tri su imala biti izvučena, a V. V. će izabrati jednoga od trojice većinom glasova. Veliko Vijeće ima biti u zakonitome broju, ali ne bude li ga niti u drugome sastanku, u trećemu će obaviti izbor bio kojigod broj prisutnikâ.

Za čast *civilnijeh konsula* vuku se imena šestorice izmegju svijeh velevijećnika, a svaki od te šestorice naznačuje jednog kandidata, koji je podvrgnut balotaži. Na isti način su izabrani blagajnici i zastupnici Gospe Velike, Sv. Vlaha i bonice.

Samo srećom su izabrani maloviječnici, čuvari pravde, kriminalni suci, odvjetnici državni, kamerlengi, massari, solinari, računovodci, justicijeri, zastupnici ostalijeh korporacija, zdravstveni činovnici, carinarski procjenitelji, nadzornici bolnice od milosrgja, činovnici nad kriomčarenjem vina[2], i pisar Velikog gradskog carinarskog ureda.

Slijedili su biti izabrani kao do sada većinom glasova velevijećnika privatni odvjetnici, carinari gradski po veliko i staro-viećnicima u dvima komorama *(per camera)*, knezovi, kapetani i svi ostali seoski činovnici kako do sada.

Da ne bi mjesta ostala prazna, tajnik knežev imao je svaki put kad bi se sastalo V. V., podastrijeti knezu imenik svijeh ispražnjenijeh časti, a knez u prvoj sjednici predložiti, da se po zakonu popune.

Bila je bojazan, da se ne bi došlo do izbora magistratâ i po novome zakonu, te bi za taj slučaj propisano, da imadu biti zamjenici oni koji su u zadnjemu trolječu bili u službi.

Istijem ovijem zakonom bi ukinut *novi zbor*, koji ustraja samo 14 godina, a to, jer jagmenje za mjesto staroviječničkog kandidata

[1] *Duruy, Histoire des temps modernes.* Paris 1887. p. 67.

[2] L. C. c. 296 Zakonom od 26. marta 1737 bi ustrojen sud od trojice Senatora, koji su imali nadzirati kriomčarenje vinom, preduzeti istrage i neprizivno udarati osude.

Digitized by Google

bijaše donijelo svagje i razdora[1]. Mjesto njega bi stvorena tako zvana „*Giunta del Collegio*“, odregjena za istu svrhu kao *novi zbor*, u koju bi unišla 43 plemića izabrana po V. V. većinom glasova. I ova ustanova donijela je smutnje i zavade u samomu senatorskomu tijelu, te nije imala dugoga života.

Vigjeli smo u historičkome pregledu, kako se stvoriše dvije fakcije izmegju Pucićâ i Sorkočevićâ s jedne, koji su htjeli nadvladati velikijem brojem glasova, kojim su ovi zadnji raspolagali, a s druge Gradićâ, koji su se toj premoći opirali, te u prkosnoj borbi stranke su bile doćerale inad tako daleko, da se nijesu mogle pokriti državne časti, te je republika ostala za njeko vrijeme bez vlade, tako da ju je samo zdrav razum puka spasio od anarkije.

Ovomu opasnome stanju učini kraj isti zakon propisavši, da pošto je štetno dobrome vladanju, ako ima više članova jedne obitelji u Senatu, u svrhu, da se uspostavi u tome zboru rasklimano ravnotežje[2], od jedne obitelji ne smiju vi'e od *tri brata*, ili *otac sa dva člana iste kuće* (braća ili djeca) imati odlučujući glas gdje Senat zaključuje s većinom glasova. Gdje pak fungira kao sud, li kod užijeh zaključaka, kad se naime većina sastoji iz $^2/_3$ ili iz $^7/_8$ glasova *(nelle stretture)*, samo dva člana od iste obitelji imati će glas odlučujući. Svi će ostali članovi iste obitelji imati samo glas savjetujući.

Daje nam mjeru skrajnosti razdora, do kojega su bili došli državni zborovi, dalnji propis u istome zakonu, po kojemu pedepsuje se desetgodišnjijem lišenjem svake časti i blagodati državne onaj koji bi uvrijedio Senatora, ili bi mu se zagrozio u svrhu da ne pogje u vijeće, kako i onaj, koji bi silom zapriječio sastanak Senata. *Malo Vijeće* je nadležno zametnuti istragu, zatvoriti krivca i udariti osudu, a ne bude li učinilo svoju dužnost, svaki Senator se pretvara u suca, te može osuditi delinkventa. Protiv osudi ima mjesto prizivu na Senat kroz čuvare pravde.

Autentično tumačenje zakona zbivalo se redovito ili po Malome Vijeću, ili po čuvarima pravde, ili po objema. Ali ovim zamašnim ustavnim zakonom bi naregjeno, da može biti tumačen jedino po senatu i da se ne smije preinačiti nego po $^7/_8$ glasova svijeh triju

[1] Id. ibid. „ *Che per allontanare le discordie e le confusioni fra la nobiltà, capaci a generare gravissimi danni alla repubblica e per procurare la pace e l'unità dei sentimenti fra la medesima debbasi abolire per l'inapresso la creazione dei collegisti*“.

[2] L. C. ibid .... „*affine di evitare un così pericoloso disordine, e di ridurre ad un equilibrio necessario l'autorità dei privati* ....“

Digitized by Google

vijeća. Zakon ima trajati 15 godina t. j. do godine 1777., da se vidi kako će odgovarati iskustvu. Siječnja mjeseca te godine imade se u Senatu pretresati, da li ima novi izborni zakon dalje trajati, ili se uspostaviti stari. Dotični zaključak stvoren većinom glasova starovijećnika imade se iznijeti pred Veliko Vieće.

I zbilja srpnja god. 1777. ovo potvrdjuje zakon od 5 ožujka 1763. ali samo do velike skupštine slijedećega prosinca U ovoj slijedi potvrda, ali s dosta znatnom preinakom. Magistrati, koji su svršili svoju službu, kao malovijećnici, čuvari pravde i kriminalni sudci, imadu biti podvrgnuti *balotaži* na potvrdu. Počima se dakle dati neka stalnost državnijem službenicima, da se kuša i na taj način prepriječiti izborne smutnje. Ovako preinačeni zakon imao je trajati pet godina.

Amortizacija blagijeh djela. U ovo doba spadaju dva vrlo važna zakona. Godine 1776. valjda pod uplivom zakonâ amortizacije crkvenijeh dobara, koji su bili preoteli mah u srednjoj i južnoj Europi, oživljuju stari zakoni republike od XIV. vijeka, koji su bili pali u neobičaj, te se zabranjuje svijem blagijem djelima *(opere pie)* svjetovnijem i crkovnijem sticati nekretnina njemu ostavljenijeh testamentom ili drugijem naslovom. Blagajnici imadu jih odmah prodati na javnoj dražbi, i to tuzemcu *(raguseo nazionale)*, koji ima izručiti cijenu blagajni, a ova u dogovoru s blagim dijelima ima je uložiti koristonosno u državi ili izvan države, da uzmogne prihodom slobodno raspolagati. Dozvoljeno je samo iznimice, za poljepšanje grada, da blago djelo gradi u Dubrovniku kuću.

Starodavni je bio zakon, odgovarajući onomu nepouzdanju, kojim su se gledali narodi one dobe, i posebnijem prilikama Dubrovnika, na koji su vrebali iz mora Mlečići, a iz zapleća Turčin, ne bi li stavili nogu na njegovo zemljište, da inostranac ne smije pod bud kojim naslovom, pak niti u ime prćije, posjedovati nekretnina u teritoriju republike[1]. Potvrgjuje se taj zakon i zapovijeda se blagajnicima, da kad bi nekretnina pala u ruke tugjinca, imadu je za godinu dana prodati na javnoj dražbi, a vlasniku predati cijenu. Dapače, ako Dubrovkinja ide za inostranca, nekretnina, koju nosi u miraz, ima se prodati, kao da je zapala tugjinca. Još više: ako Dubrovkinja stanuje van države, ne smije svoje nekretnine dati po strancu upravljati[2].

Pobožni zapisi. Jedna krijepost nije se ugasila u Dubrovniku do njegovog pada, pak se evo grije na toj vatri sadanji, a grijati će se budući nara-

[1] Ovo starodavno načelo je usvojeno iz sličnijeh uzroka opštijem imovinskijem zakonom za Crnu Goru.

[2] L. C. Zakon od 3. apr. 1776 MS. Svil.

Digitized by Google

štaj. Vrelo kršćanskog milosrdja nije usahnulo. God. 1671. državnijem novcem se ustrojava prva štedionica *(Monte di pietà)* na korist siromašnoj ruci naroda. God. 1781. stvara se zakon, po kojemu od svakoga zapisa, ostavljena testamentom ili darovštinom *inter vivos* bud kojemu blagome djelu, treći dio ima se držati *de lege* odredjen na korist bonicama grada, izuzamši zapise za godišnje zadušnice i za trista misa i za novi gojitbeni zavod služnički *(conservatorio)*, koji se otvori g. 1785. na Pustjerli[1]. Taj legalni zapis imade se razdijeliti u troje, za bonicu *Domus Christi*, za onu od Milosrgja i za ubožnicu; glede ove posljednje, u koliko bi Senat našao za shodno[2]. Dijelovi bonice idu na povišenje glavnice, te kad bi prihod tako narasao, da ne bi više trebovalo tog prineska, ovaj će proći na korist ubožnice *(ospitale dei mendici)* ili drugog blagoga djela po sudu Senata[3].

Još ćemo ovdje spomenuti važan zakon, koji sjeća na starodavne tradicije aristokracije glede novijeh stečevina teritorija u Konavlima i u Primorju. Nitko ne smije u tijem prijedjelima kupit zemlje, ako ne stanuje u gradu i u njegovijem predgragjima, a i to samo javnijem pismom, koje ima biti uvršteno u posebnu knjigu, i uz potvrdu zakletvom od strane kupca, da je nabavio zemlju za sebe ili za koga stanovnika grada, a kancelar ima to bilježiti na okrajku izprave, sve to pod prijetnjom ništetnosti prodaje. Bude li prijavljeno Malome Vijeću i dokazano, da se kupac krivo zakleo, polovica prodane zemlje zapada državu, a druga polovica prijavitelja, Za slučaj, da bi seljak kupio ili nabavio taku zemlju za sebe, blagajnici imadu je odma prodati te izručiti cijenu kupcu. Nevalja ovdje zaboraviti, što u zadnjoj raspravi izticasmo, da gospodari zemaljah nijesu ih smjeli držati na carinu (u vlastitoj režiji) nego da su ih imali davati seljacima na polovinu, čijem bi se donekle paralizovale posljedice one zabrane[4]. Stoji donekle u savezu sa ovijem zakonom i drugi pozniji, po kojemu toliko gosparima, koliko seljacima bijaše zabranjeno trgovati vinom onijeh prijedjela. Seljak nije ga smio kupiti za preprodaju, niti ga primiti u ime

[1] Ovaj zavod, kojemu je svrha odgajati *gjevojke* (ovako se zovu u Dubrovniku sluškinje, a cure *gjevojčice)* još opstoji. Po njemu bile su došle na glas dubrovačke sluškinje, te bi se otimali u svoj Dalmaciji da ih dobiju.

[2] L. C. M. S. Svil. Zak. od 26. apr. 1781. „... *secondo a lui* (Senatu) *meglio parerà per maggior gloria di Deo e a vantaggio dei poveri*".

[3] Jbid. ..., „*quando lo giudicasse più opportuno per la maggior gloria di Dio*".

[4] L. C. M. S. Svil. Zak. od 26. maja 1777.

Digitized by Google

uplate duga, nego ga prodavati opet seljaku, ili kupiti za svoju potrebu, a slobodno ga je izvažati preko državne granica, ali se ima to priobćiti knezu ili kapetanu, te kazati uz koju cijenu i komu je vino bilo prodano. I gospari ne smiju trgovati vinom, t. j. kupiti ga za preprodaju, nego ga smiju uzeti od seljaka za naplatu duga, potičuća od zakupa zemlje. Išlo se tako daleko, da se istijem zakonom ustanovila cijena vinu, koje se prodavalo u gradu i u teritoriju, dapače u pojedinijem predjelima teritorija[1]. Kako se vidi, zakon je išao za tijem, da se prepriječi špekulacija na štetu konsumenta i kamatovanje na hatar seljaku. Kasniji zakon od g. 1739. uzeo u zaštitu vinski proizvod, zabranivši strogo uvoz inozemskog vina[2].

Pod koncem XVIII. vijeka kao da su oci republike pokušali oživiti starodavne institucije, e da bi tijem ulili novi život u samu državu. „Promislivši, koliko je štete donijela ne samo dubrovačkoj skupnovladi nego i najstarijem republikama obnova fundamentalnijeh zakona, i kako da se povrati država prvobitnom redu, nema drugoga lijeka, nego uskrisiti stare zakone, e da bi se moglo po onijem vladati u potpunom miru, i sa općenitijem zadovoljstvom“ — ukida se *Collegij i Podcollegij* ili *Giunta del Collegio*, o kojim govorismo, te se uspostavlja stari način izbora magistrata[3].

Uspostavljenje starога izbornoga reda.

Kako se stožer vladanja vrtio okolo starovjećnika, odregjuje se prije svega, kako će biti sa njihovijem izborom. Kad se izprazni koje mjesto uslijed smrti ili prijelaza u svećenički stalež *(perchè passasse in Sacris)*, knez imade podnijeti Velikomu Vijeću predlog, da se popuni mjesto *izborom po komorama*, t. j. svaka komora *(Veliko Vijeće i Senat)* i Malo Vijeće predlažu jednoga, a odlučuje većina glasova velevijećnika[4]. Bio se uvriežio, kako vidismo, običaj

---

[1] L. C. c. 296. M. S. Svil. Zak. od 26. jula 1737.

[2] Ibid. c. 297. Zak. od 26. jan. 1739.

[3] L. C. Zak. od 26. jan. 1783 M. S. Svil. . . . *avendo i signori provveditori severamente riflettuto quanto danno non solo alla nostra repubblica, ma in molte altre ancora le più antiche abbiano recato le innovazioni delle leggi fondamentali e che per riparo di tal danno e per ridurre il governo al primiero buon ordine sia unico opportuno rimedio far rivivere le antiche leggi per poter secondo le medesime in perfetta pace e con universal applauso governarsi . . .*“

[4] Zakon ne kaže nidje, što se ima razumijeti pod *komorom*, te držimo, da su samo dva zakonodavna tijela, Veliko Vijeće i Senat, pravila one *dvije komore*, koje su predlagale senatore.

Digitized by Google

potvrde senatora. Ovaj se pridržava, te se propisuje knezu, da u prvoj sjednici Velevijećnika nakon istečenja godišnje senatorske službe ima predložiti popunjenje mjesta, a da ne treba sazivati komore. Bude li otsluženi senator dobio većinu glasova, smatra će se da je potvrgjen. I svakomjesečni izbor kneza obavlja se po komorama i po Malenome Vijeću. Ako od predloženika više njih je dobilo većinu glasova, jači će broj odlučiti; ako imadu jednaki broj, treba ih podvrgnuti novoj balotaži, dok jedan ne natkrili ostale.

Malovijećnici, čuvari pravde, civilni i kazneni sudci izabrani su takodjer po komorama kako starovijećnici, a to načinom, da svaka predlaže dotični zakoniti broj, a svaki predloženik biva balotiran, te izabran, ako dobije većinu glasova Velikoga Vijeća. Odvjetnici, pak redom svi ostali uredbenici na isti se način biraju, samo što u nijednoj službi ne mogu bitî dvojica od iste kuće, pravilo, od kojega nije se nigda odustalo. Pisar velikog carinarskog ureda nije izabran po komorama, nego po Velikome Vijeću izmegju plemića od 14 do 18 godina.

Nego se i ovaj pokušaj, koji ustraja sedam godina, te bi posljednji, izjalovi. Običaji bijahu se izopačili, te nikakav zakon nije ih mogao više ispraviti. Bijaše g. 1791. kad je prevrat franceski bio prekipio i počeo drmati svijetom, da dospije do male republike, razderane fakcijama i spletkama. Da se spasi, što se spasiti dalo, Veliko Vijeće se vraća opet k izboru na sreću magistrata, po nešto ublaženome[1]. Za izbor kneza imadu se staviti u žaru imena svijeh senatora, koji su prevalili 40. godinu, te će se izvući tri, a koji će izmedju ovijeh dobiti većinu glasova Velikoga Vijeća, biti će izabran knezom. Ako ne bi se Vijeće našlo u zakonitome broju niti u prvoj ni u drugoj sjednici *ad hoc* sazvanoj — u trećoj obaviti će se izbor bio koj god broj. Povećava se u isto vrijeme kneževa plaća do jednog zlatnog dukata na dan.

Ublaženi izbor na sreću.

Na isti način ostaju izabrani malovijećnici, čuvari pravde, kazneni i civilni suci. Vuče se naime iz žare onoliko imena, koliko dotična služba ih zahtijeva, pak Veliko Vijeće bira ih većinom glasova, samo što dolaze u kombinaciju jedino oni, koji imadu godine propisane, n. p. za malovijećnike 40, za čuvare pravde i za

[1] L. C. Zak. od 26. jan. 1791. M. S. Svil. Senat bio je povjerio osnovu petorici starovijećnika, koji „*seriamente considerato sopra tali materie quanto le leghe, fazion e brogli hanno sempre apportato di danno alla repubblica massime quando vedevasi troppo diminuito il numero della nobiltà*“ predložiše upitni zakon.

Digitized by Google

sudce 45, za državne odvjetnike od 18—25 g., a ko je prevalio 70, može se zahvaliti. Privatni odvjetnici sami slijede biti izabrani po komorama izmegju velevijećnika i Senatora do 50 godine. Svi ostali gradski uredovnici, uključivši blagajnike i zastupnike Gospe Velike, srećom su izabrani.

Glede seoskijeh činovnika uvagja se neka vrst natečaja. — Svake godine 1. ožujka imade se u tu svrhu sastati Veliko Vijeće te onaj, koji želi doći do kakve vanjske knežije ili kapetanije, kaže kroz dva velevijećnika svoje ime velikome tajniku, koji ga podastire V. V. Sva imena se bacaju u žaru, a prvi izvučen za stanovito mjesto, izabran je.

Zlo je išlo da nije moglo gore sa seoskijem činovnicima, prem da su im bili god. 1790. povisili plaće[1]. Niko nije htio ostaviti grada, te se bilo došlo do toga, da knezovi i kapetani nijesu bili dužni na residenciju[2]. Uslijed toga uprava države ostade sasvijem zanemarena. Pokušalo se zakonom od g. 1791. siliti vlastelu na prebivanje, a to stonskog i lastovskog kneza za svu godinu, konavoskoga za osam mjeseci, a ostale od travnja do rujna. Dapače im se dopustilo zahvaliti se poslje četiri mjeseca službe, a Senat neka izabere do novijeh izbora podknezove i podkapetane.

Ne manje muke je bilo sa Senatorima. Mogu biti svake godine, kako je propisivao zakon od 21. travnja 1749., potvrgjeni, ali za to ne treba više većine glasova velevijećnika, nego je dosta trećina. A kad koji umre, ili prelazi u svećeničko zvanje, Veliki tajnik prijavlja slučaj knezu, da se preduzme u Velevijeću izbor. Ali kakav je taj izbor? Tajnik čita iz knjige, u koju su velevijećnici upisani po starosti, ime najstarijega, te ga proglasuje izabranijem za slučaj, da je dobio samo *jednu četvrtinu* veleviječničkijeh glasova.

Broj starovijećnika koji prisustvuju sjednicama ide sve na manje, jer ih ima mnogo, koji prebivaju izvan države, mnogo ostarijelijeh i bolesnijeh. S toga se zakoniti broj za vijećanje, počamši od god.

---

[1] Veliko Vijeće se bilo našlo prisiljeno zabraniti knezu i ostalijem stonskijem činovnicima trgovati, posugjivati novaca i t. d. pod prijetnjom gubitka službe i desetgodišnjega lišenja svijeh časti. L. C. MS. Svil. Zak. od 25. Marta 1774.

[2] Za mnogo godina Mljet je bio ostao bez kneza, te posebnijem zakonom od 25. maja 1774 bi naregjeno, da imade stanovati na otoku od aprila do septembra, a da se može zahvaliti nakon 4 mjeseca službe. MS. Svil. Sada Mljet nema upravnog činovnika.

Digitized by Google

1771. pak ćak do 1791. posebnijem zakonima ograničuje u najčešćijem slučajevama na 23 za redovite sjednice a na 21 kad Senat fungira kao sud. Nalazimo dapače, da se sveo broj senatora na 17 kod raspravljanja javnijeh posala.

Istijem zakonom od g. 1791. ustanovljuje se, da podregjeni sudovi ne smiju lišiti vlastelina časti i blagodati državnijeh, i da osugjenici odsada će moći biti pomilovani sa $^3/_4$ a ne sa $^7/_8$ glasova. Zabranjuje se takogjer knezovima i kapetanima budi kriminalno osuditi vlastelina, budi ga izgoniti iz države. Njima je samo povesti istragu, te je podastrijeti Senatu[1]. Ovi propisi nam dokazuju, kako je bio spao ugled vlastele, kad su se podregjeni sudovi i seoski uredbenici usugjivali udariti pedepse, ter kakve, vladajućoj aristokraciji.

Napokon naregjuje se, da upitni zakon ima trajati *dvadeset godina*, da siječnja mjeseca 20. godine ima biti iznešen predlog Velikome Vijeću u svrhu, da se nastavi izbor vučenjem, ili da se vrati država na stari sustav. Ali vučenje — zadnja iskra zdravoga razuma! — neće se moći produljiti nego uz *tri četvrtine* velevijećničkijeh glasova. A za ovo dvadeset godina ne smije se ovaj zakon niti ukinuti, niti ispraviti, nego uz privolju sedam osmina svijeh triju Vijeća. Samomu Senatu pak pripada autentičko tumačenje ovoga zakona. Dvadesetgodišnji rok imao je minuti 1. siječnja g. 1811., a republike nije više bilo siječnja 1808![2]

Poraba jezika. Ostaće ko zna dokada koprenom pokriveno pitanje, kad se grad Dubrovnik poslavenio, kako se smjesa latinskoga elementa sa slavenskijem provela i dokle, i kad je ovaj posljednji zavladao. Makušev drži, da na početku XIV. ili s početkom XV. vijeka, kad biše Konavli utjelovljeni državi, slavenski elemenat postade gospodujućim, dočim Majkov i Pipin, a s njim stoji Nodilo, posižu u X. vijek. Ovaj zadnji onom opreznosti, koja bilježi prava historika, kad mora tapati po tmini, kaže nam kod ocjene dubrovačkijeh ljetopisaca: „Ja bih Dubrovnik izuzeo iz kola čisto latinskijeh mjesta, ja bih ga izuzeo barem od X. vijeka“[3]. A u tome se on

[1] L, C. MS. Svil. ibid.

[2] L. C. ibid. U ovu istu godinu 1791. spada Zakon od 17. juna, kojimi se dozvoljava vjeritba i ženidba megju prvijem rogjacima po tastbini i po rodbini pod uvjetom oprosta Apoštolske Stolice. U bližnjijem stupnjevima je pod najstrožijem pedepsama zabranjena. Ovaj zakon je posljednji Žute Knjige Svilokosine.

[3] *Nodilo*, Prvi ljetopisci i davna historiografija Dubrovačka, Rad, LXV, s. 112, 113.

Digitized by Google

slaže sa Lukarićem, koji hoće da jedanaestoga vijeka je slavenski jezik prevladao nad latinskijem[1]. Stoji, da po svjedočanstvu Ivana Ravenskoga državnoga kancelara Dubrovnika izmedju 1370—80. godine malo je ko i to slabo razumijevao i govorio talijanski[2], — a historik Razzi pripovijeda, da na svršetku XVI. vijeka mladići nijesu razumijevali dobro talijanski[3]. Bujno razvijanje slovinske književnosti XV. stoljeća, a oskudica talijanske, dočim se latinska tako sjajno istakla, isključuju svaku sumnju, da je bio slovinski elemenat podpuno zavladao u krilu obitelji, iz koje pregje na književno polje. A što je bilo s porabom toga jezika u javnome životu? Prolistanje pravničkijeh knjiga i sudbenijeh spisa u starome dubrovačkome arkivu daje nam nekoliko podataka, iz kojih se može vjerojatan sud izvesti. U samome Statutu nalazimo spletene s latinskijem tekstom slovinskijeh riječi koje ne bi vazda našle dovoljnoga latinskoga izraza[4]. To isto ne rijetko nalazimo u *Zelenoj Knjizi*[5], premda je tekst ili talijanski ili latinski. Ovo nahodimo takodjer i u *Žutoj Knjizi*, ali u manjoj mjeri.

U državnijem sborima.

Proniknuvši obiteljski život, nije bilo moguće da si slovinski jezik[6] ne utre put u državna vijeća, gdje sjedahu velmože višom stranom slovinskoga porijekla i uzgojena u svome materinskome jeziku. I pokušalo se, ali obćenitost porabe latinskoga jezika u javnijem poslima i u znanstvenijem knjigama srednje i zapadne Europe, a nesavršenost domaćega porodi bezuspjeh. Kad bi iznešen, 21. prosinca 1472. dotični predlog pred Senat, ovaj bi neumoljiv. Ispravak, da vijećnici državnijeh sborova mogu govoriti u skup-

[1] „*E perche in questi tempi* (XI. vijeka) *entrarono molte famiglià degli Slavi ad habitare in Rausa, e nel suo distretto, si comincia a perder e spegner la lingua romana, che gli antichi nostri dalle nascita della città ritennero, inseguandole di mano in mano i padri a' figliuoli e s' introdusse la slava*" (Luccari a. c. p. 15).

[2] *Nodilo,* ibid. s. 117.

[3] *La Storia di Raugia scritta nuovamente in tre libri da F. Serafino Razzi.* — Lucca per V. Busdraghi L. II., p. 133. L. III., p. 132.

[4] Stat. Lib. V., Cap. XXIV., Cap. XXIX., XXXIII., Lib. VI., c. LI., Lib. VII., c. LX

[5] Upotrebljena je riječ *kaznačina* (Lib. viridis c. 378). — *Soebina* (ib.), *obor* (ib. c. 379), *lokva* (ib. c. 337), *sjenokos* (ib, c. 375), *porota* i *porotnici* (ib. c. 433).

[6] Kad se radi o prošlosti zovem hrvatski jezik „*slovinski*" da budem vjeran historičkoj istini na temelju listina, gdje se upotrebljuju izreke „*scriba sclavicus, cancellarius sclavicus, lingua schiava*", i porabi dubrovačkijeh pisaca XVII. i XVIII. vijeka.

Digitized by Google

štinama starijem dubrovačkijem nariječjem, ili vulgarnijem latinskijem, kad bi im dozvolilo Malo Vijeće, bi odbijen, kako i drugi, da se može svak služiti po volji budi dubrovačkijem budi talijanskijem jezikom. Usuprot bi prihvaćeno, da se ima pod globom jedne perpere zabraniti poraba slovinskog jezika, i da se niko ne smije na govornici služiti drugijem jezikom nego latinskijem[1].

Što se tiče pravosugja, nužda krojiti pravicu malome puku prisili upravu služiti se barem u sitnicama jezikom slovinskijem. Tako Veliko Vijeće stvori zakon od 18. Maja 1432, kojim ustanovi, da sve osude, koje će knežev zamjenik (Vice-Rector) izdavati do deset perpera, slovinski kancelar imade ih u posebnu knjigu upisati[1]. Taj upis davaše pečat autentičnosti osudi. U pravosugju i upravi.

Justicijeri imali su široki dijelokrug kod nadzora *annone*, te su krojili neku vrst administrativne pravde navlastito obrtnome stališu, koji je obskrbljivao pučanstvo potrebitom hranom i pićem. Pošto su bili dužni utjeravati od prodavalaca pristojbe, riješiti prijepore i udariti globe, morali su po propisu voditi račune, koje bi podastrli računovodstvu. Ali bijahu malo vješti pisanju, česa radi nadziranje računovoditeljâ bi se otegotilo ili osujetilo. S ovog razloga Veliko Vijeće stvori 28. junija 1460. zakon, po kojemu kancelar slovinski[2] imao je po nalogu justicijera napisati sve njihove istrage i osude, koje bi tim postale pravovaljane „*unatoč zakonu* (gore navedenom) *koji propisuje, da kancelar u slovinskom jeziku* Kancelar slavenski.

[1] „*Quod in Consiliis nostris ad arrengarias nullus uti possit nisi lingua veteri ragusea, aut latina vulgari, sine licentia Domini Rectoris et Minori consilio, quae licentia non possit dari nisi capta pars in Minori Consilio et capta balotando cohoperte et qui contrafecerit etc. (Cassum) . . . . De vetanda lingua sclava in Consiliis ad arrenghum per 19. — Quod nullus possit ad arenghierias uti lingua nisi lingua latina sub poena ipp. unius per 20. — Quod quilibet possit uti lingua ragusea et italica (Cassum)*“ (U dubrovačkome arkivu Rog. fol. 280. — Gelcich — *I conti di Tuhelj*, Programma dell', c. r. Scuola nautica di Ragusa per l'anno scolastico 1888—89. Ragusa 1889. p. 35.) *Quartigiani de Diversis* pripovijeda, da su se vlastela XIV. vijeka služila u sudu *romancijem* nekim jezikom različitijem od talijanskoga, kojega navagja četiri riječi, a prof. Budmani bilježi ih okolo pedeset još živućijeh u dubrovačkom nariječju. Elij Lampridij Cervino kaže, da ga je pod koncem 15. vijeka još slušao govoriti od starijeh ljudi.

[2] L. V. c. 257. „*Et tutta le sententia che darà da ipp. uno et da li in su debba far scriver in uno libro ordinatamente per lo cancelliere nostro in schiavo*“.

Digitized by Google

ne može sastaviti pisama preko deset perpera"[1]. Evo dakle slovinskoga jezika upotrebljena kao službena i u jednoj grani uprave.

I kod oglasivanja naredaba upotrebljavao se uz latinski i slovinski jezik, a to još u XIV. vijeku, kako se vidi iz reformacija[2].

Iz sudbenih spisa prelistanih u sudbenome dubrovačkome arkivu razabrasmo, da se latinski jezik gotovo izključivo upotrebljava sve do konca XIV. vijeka u testamentima, u tužbama, kod sastavljanja obveznica, kod osuda, kod pogodaba, kod ispitivanja svjedoka, kod kaznenijeh istraga i osuda. Talijanski jezik neotesan a više puta nakazan pomalja se na koncu XIV. i na početku XV. vijeka u testamentima, a širi se osobito u XVI., XVII. i XVIII. stoljeću, u civilnoj i u kaznenoj struci skupa sa latinskijem, te isključivo gospoduje u pomorskoj sudbenosti i u pogodbama pomorskog osiguravanja.

Našli smo primjera domaćega narječja u testamentima sastavljenijem XVII. i XVIII. vijeka. U kriminalnoj struci upotrebljava se XVII. vijeka domaće narječje u gradu i u teritoriju kod ispitivanja svjedoka, a nalazi se skupa sa talijanskijem kod njihova saslušavanja u civilnijem poslima[3].

Sabirajući ovo još oskudno tvorivo, iz njega nam se čini, da se slovinski jezik, počamši od XIV. vijeka, upotrebljavao *samo po nuždi*, te da se u razmjerju samo te nužde njegova poraba širila, ostavši sve, dok je trajala republika, u jako uskijem megjama. Službeni jezik bijaše do XV. vijeka latinski, a kasnije latinski i talijanski. Ovaj posljednji pak gospodova posvemašno do pada republike. Rek bi da i u najnovije vrijeme, makar se po zakonu raširila poraba hrvatskoga jezika, Dubrovnik se njim u upravnoj i sudbenoj struci škrto služio, vjeran staroj tradiciji, po kojoj nu-

[1] Prije slavenskoga kancelara bijaše *scriba sclavicus*, koji je imao prevadjati pisma susjednijeh knjazova, ili sastaviti ona, koja bi vlada na njih upravljala, i koja su se imala po naredbi Senata uvrstiti u posebnu knjigu. Poslje *Scribae* nastala je potreba „*Cancellarii slavici*" *(cancelliere nostro in schiavo, cancelliere in lingua schiava)*, kojega nalazimo jur u XIV. vijeku (Ref. I., 30. II., 34.), a napokon *nodara slavenskoga. Gelčić*, o. c. p. 35.). Da se diplomatičko obćenje sa susjednijem srpskijem kraljevima i knjazovima obavljalo narodnim jezikom, razumijeva se po sebi. (id. ibid. s. 36).

[2] Ref. I., 129, 131. II., 332.

[3] *Gelcich* bilježi, da se upotrebljivao narodni jezik na koncu XVI. vijeka, i to puno rijetko, u teritoriju (o. c. pag. 36)

Digitized by Google

tarnji obiteljski i književni život nosijaše pečat slovinski, a javni tugjinski.

Kultura. Trešnja i pad Dubrovnika ne bi pad njegove književne slave. *Nikola Bunić* s gragjanskijem vrlinama i mučeničkijem junaštvom spaja slavu pjesnika i restauratora domaćega pravoznanstva. *Stjepan Gradić* († 1681.) prijatelj triju papa, okretan i vješt diplomat, po svojoj obsežnoj erudiciji postaje Vatikanski podbibliotekar, te se odlikuje svojijem spisima kao državnik, matematik i pjesnik. *Anselm Bandur* prvi izdaje znanstveno djelo o grčkoj i latinskoj numismatici, *Ignac Gjorgjić* († 1737.) malo koga premca ima kao pjesnik, a prvi je prozator dubrovački, *Gjono Rastić* († 1735.) piše najbolju povijest svoga grada, *Serafin Cerva* († 1759.) svoje crkve i reda, *Sabo Dolci* († 1777.) Dranovačkog reda i domaće književnosti. *Ivan Aleti* († 1743) ističe se kao vješt arkeolog, a pjesnički duh kiti Anu Boškovicu, Lukru Bogašinovicu, Mariju Faćendu i Katarinu Sorgočevicu. A u drugu polovicu XVIII. vijeka Benedikt Stajić (Stay), profesor govorništva na rimskoj arkigimnaziji, pjeva latinštinom, dostojnom Policijana i Vide, Cartesijansku i Newtonsku filosofiju († 1801.), *Bruja Zamanja* klasičkom latinštinom prevadja Odiseju, Esioda i Teokrita († 1820), a Rajmund Kunić († 1794.), Ilijadu i grčku Antologiju. Kao sunce, koje baca zadnje zrakove na tonući brod, — *Rugje Bošković*, pjesnik filosof, matematik, fizik i astronom svijetla nad padajućom domovinom, raznaša joj slavu još jedan put prije nego izčezne u vječnom Rimu, po Italiji, po Franceskoj i po Ingleškoj, te silazi u grob dva dana prije uzeća bastilje († 13. februara 1787).

Osamnaesti vijek ponosi se u Dubrovniku dvima znamenitijem sgradama. Porušena stolna crkva bi po naredbi Senata od godine 1671. zamijenjena novom, gdje nema više bogastva stare, ali je lijep primjer *renaissançe* prvoga početka XVIII. vijeka, te je gragjena po nacrtu arkitekta Andrije Buffalini iz Urbina, a otvorena velikom svečanosti 29. januara 1713[1].

Crkva Isusovaca, remekdijelo *renaissançe* Borromini-a, bi sagragjena u dosta kratko vrijeme od 26 godina, te bi otvorena, kako kaže nadpis, jubilejske godine 1725. Nadovezuje se na nju Isusovački kolegij sa veličanstvenijem rimskijem stubama, koje silaze do Poljane, dovršenijem g. 1735[2].

---

[1] *Gelčić* o. c. p. 106., 107.
[2] Id. ibid. s. 104.

Digitized by Google

Ove dvije monumentalne zgrade simbolom su one kršćanske humanistične kulture, koju nagjoše Isusovci jur cvatuću u Dubrovniku, ali joj dadoše sustavnu osnovu. Ovaj se red priljubi Dubrovniku odma u početku svoga postanka, te izmegju prvijeh njegovijeh sljedbenika broji se i jedan dubrovčanin. Vidismo kako još XVI. vijeka Isusovci biše pozvani po Senatu, da otrijebe običaje u svećenstvu i u puku, i kako njihovom pripomoći biše ugušeni prvi začetci reformacije. Nestalo bijaše onijeh izvrstnijeh učiteljskijeh sila, koje dolažahu iz Italije kad je republika bila bogata i jaka, a oskudijevalo je domaćijeh u gradu, koji se bavio obrtom i trgovinom. Kad poslje potresa vlastela i gragjanstvo nemogoše više naći mjesta u mrnarici i u trgovini, koje su gotovo bile propale, nastade potreba dati novi pravac i novu zabavu bezposlenoj omladini, te ustrojiti naukovni zavod. Senat se obrati na duhovni red, čiji naučni i gojitbeni sustav glasaše po svemu izobraženome svijetu, ali se ne odluči povjeriti im nastavu prije g. 1624. Bogati dar Mara Gundulića i drugijeh vlasteoskijeh obitelji biše temeljnom zakladom *Collegii Ragusini*, u kojemu se uzgojiše gotovo svi književnici druge polovice XVII. i gotovo cijeloga XVIII. vijeka do raspusta reda (1773.) Red sam iz ovoga krila dao je latinskoj i hrvatskoj književnosti neumrlijeh imena, a Bošković mu ostade dikom za sve vijekove. Poslje raspusta nastaviše njegove tradicije *Pijariste*, kojim Dubrovnik ima zahvaliti, da se humanistična kultura sve do polovice XIX. vijeka slijedila njegovati — mimoišavši žalibože hrvatsku književnost i da je politička a navlastito književna povijest Dubrovnika našla u Frana Appendini-a vrelo još neusahnuto.

Književni život kao da se bio poslije potresa, kad se sauži krug vanjskog dijelovanja mrnarice i trgovine, razmahao. Dubrovčanin, poduzetan i smijon, kad više nije mogao na morskoj pučini i u dalekijem naselbinama steći bogatstvo za dom, te mu na daleko prodičiti ime, povuče se u svoj spuž, da sprovede vrijeme u *otia litteraria*. Književnost nije mu bila zanat, nego plemenita danguba. Baš kad se rodio Bošković (1711.) oživi i preustroji se *akademija dangubnijeh* (Accademia degli oziosi). Kad su se raspravljale štatute, ustanoviše, da se članovi mogu služiti latinskijem, slovinskijem i talijanskijem jezikom. Slijedeće godine bi dana prednost slovinskome. I tako dobro opaža Rački: škola bijaše u ono vrijeme latinska i talijanska, država po najviše latinska, a društvo pretežno slavensko[1].

* * *

[1] *Rački, život i djela R. J. Boškovića*, preštampani iz Rada Jugoslavenske Akademije s. 4—6.

Digitized by Google

Katastrofa od 6. aprila 1667. okresavši stare vrline Dubrovnika, otrese iz njega za koje vrijeme, kao svaka nesreća muževno podnesena, one poroke, koji su ga vodili brzijem korakom na propast. Od mnogo sjajnijeh stranica njegove nutarnje i vanjske poviesti nema slavnijeh od onijeh, koje napisa svojim krvavijem znojem od 1677. do 1691., kad je Dubrovnik unutra dizao kamen na kamen, svoji pčelinjak, uskrisao zakone i ustanove, a s dvora junački mejdan vojevao u Silistriji i u Carigradu protiv Turčinu, odakle mu prijetila nevolja ljuća od jur pregorijene trešnje. Suzbivši je nekolebivom uztrajnošću i žrtvom najslavnijega svoga sina, Providnost joj dogje sa svoje strane u pomoć oslobogjenjem Beča po mišici poljačkog junaka. Ovaj svijetski dogogjaj, kojega je Dubrovnik naslućivao, jer je poznavao na blizu i prilike i ljude carigradske, te predvigjao da će strasti i plitkost velikog vezira Kara Mustafe dovesti Tursku na tanki led, dade novi pravac njegovoj spoljašnoj politici, i sveza ga opet sa starijem svojim zaštitnikom, s kraljem ugarsko-hrvatskijem. I tuter diplomatička viještina Dubrovnika nemože se u njegovoj povijesti s nijednijem drugijem dijelom takmiti, nego s hitrinom, kojom bijaše pred tri stotine godina odpuhnuo Mlečića iz svojih bedema. Vigjao je on, da polumjesec zalazi, ali nije mogao proračunati kada, i tako učini visiti u bečkom ugovoru od 16. augusta 1678. svoji savez s Ugarsko-Hrvatskom od konačne nje pobjede u Bosni i Hercegovini. I zbilja pobjeda kršćanstva se obustavlja. Turčin ostaje Dubrovniku još susjedom, treba dakle s Portom gojiti prijateljske odnošaje, jer je kralj daleko. Ali bečki traktat dolazi Dubrovniku dobro s druge strane, da ga štiti protiv Mletčiću, te pomoću ugarsko-hrvatskoga kralja ona si osigurava u Karlovačkom i u Požarevačkom miru neprekidnost teritorija s Turskom, te će Klek i Sutorina priječiti, da se dotakne s Venecijom. Bečki ugovor služi mu takodjer, da izgladi svoju razmiricu s Rusijom i s Napuljem i da si zadobije mir za svoju starost.

Megjutijem naporu gragjanstva i onome prirodnome nagonu, koji ga tjeraše u široki svijet, pogje za rukom podignuti još jedan put za sedamgodišnjega amerikanskoga rata mrnaricu, koja će još brojiti pri padu republike trista brodova. A književna slava prati je sve do konca i svjetla joj preko groba, dok je bude na svjetiljku postavila Hrvatska, da pokaže put preporoda i slobode novijem naraštajima.

Što je rastača, to je nutarnji razdor, brez kojega nebi bio pro-

*

Digitized by Google

pao ni jedan narod. Da su se ostanci aristokracije više pouzdali u puk, da su posegnuli veledušno u nj, može biti, da bi se bila još za koje vrijeme republika spasila. Ali ona samo toliko pozajmi od pučkoga elementa, koliko se htjelo ne da nastane nova jača smjesa, nego da se pokvari stara. A rek bi, da zadnijeh dvaju stoljeća izvjetriše posljednje kapi latinske krvi, koja paralizovaše prirodne mane slavenske ćudi, te se ova otkri u svoj svojoj golotinji. Inad, prkos, nemar, nestalnost probijaju u ono neprestano koprcanje državnijeh zborova, da liječe rane, koje se nedadoše izliječiti, jer organizam je oslabio i ne pravi ustuka boljezi. Temeljni zakoni, koji su se izkazali kroz vijekove spasonosni, zapuštaju se. Više se ima pouzdanja u slijepu sreću i u njezine lutrijske kombinacije, nego u tradicije i u razbor. Nema više sjene od one nesebične uzajemnosti državnijeh činbenika, od one domovinske požrtvovnosti, koje jedino nam mogu tumačiti onako sjajni i dugovječni život posrijed tolike oskudice fizičnijeh sila i mnoštva jakijeh neprijatelja. Nježnost slavenske ćudi posvjedočuje se, istina, do kraja neizcrpivijem vrelom kršćanskoga milosrgja, koje nadahnjuje zadnje zakone republike i dokrajnijem obragjivanjem pjesme. A zadnje iskre željeznoga značaja sijevaju u činu, što ni potresno stradanje, ni moćna riječ Petra Velikoga ne istrgoše joj za dlaku popuštanje u vjerskom jedinstvu, i što do zadnjeg časa ne dozvoli, da tugjinac zapremi pedalj zemlje na njegovome zemljištu.

Podlegne, istina, Dubrovik onome viharu, koji odfrkne europejske prijestolje kao slamu i proguta Genovešku i Mletačku republiku kano atome, ali ne brez časti, ne brez udivljenja silne ruke, koja ga slomi. A baština mudrosti iskustva, koju ostavi, čeka još na slavenskom jugu, ko će je upotrebiti, a njezina povijest još uzalud nas naučava. kako narod može gojiti najljepše ideale, a crpiti u isto vrijeme iz najnepovoljnijeh prilika koristi, da mu se približi.

Digitized by Google

Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća.

Čitao u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 10. studenoga 1892.

AKADEMIK DR. FR. RAČKI.

VI.*

1. Obuka i pismenost.

Ovaj niz članaka o nutarnjem stanju Hrvatske pod narodnim vladalačkim domom zaključujem sliedećim nacrtom njezinih prosvjetnih prilika u onom razdobju.

Ako je uz oskudne domaće povjestne spomenike bilo dosta mučno prikazati čim vjerniju sliku o hrvatskom društvu[1], o crkvi[2], o vrhovnoj državnoj vlasti[3], o uredjenju i ustrojstvu državnom[4] te o imovnih i gospodarstvenih odnošajih žiteljstva[5], koliko je mučnije nacrtati one prosvjetne prilike, u kojih je hrvatski narod tada živio?

Prosvjeta se naroda u obće mjeri o njegovom društvenom i javnom stanju, o javnoj nastavi, o pismenosti, o književnosti i umjetnosti; te se ona smatra tim većom i razvijenijom, čim su one grane njegova života savršenije i razvijenije. Pa upravo najoskudniji su nam izvori, iz kojih bismo mogli sastaviti sliku o javnoj nastavi, pismenosti, književnosti i umjetnosti u Hrvatskoj onoga razdobja.

U toj oskudici prisiljeni smo naše izvore i viesti u njih sadržane popuniti sa suvremenimi onih zemalja, s kojimi je Hrvatska živila u jednakih ili srodnih prosvjetnih prilikah; a ova će nam prispo-

---

* V. Rad LXX. 153. LXXIX. 135. XCI. 125. XCIX. 73. CV. 202.

[1] Rad LXX. 153.

[2] Rad LXXIX. 135.

[3] Rad XCI. 125.

[4] Rad XCIX. 73.

[5] Rad CV. 202.

Digitized by Google

doba i ovdje pripomoći, kano što nam je već drugdje pomogla, te učiniti će nam moguće, da ostanke svedemo u njeku cjelinu.

Nu ni ovaj posao nije tako lagan, kano što bi se u prvi mah pričinilo; jer s jedne strane ni za druge zemlje nisu prosvjetni odnošaji do danas naukom dovoljno razsvietljeni, i jer s druge strane nisu se bili u onom razdobju ni drugdje ustalili.

Hrvatska počela se u VII. vieku stvarati, a pokrštenjem primljena je u sustav, u zajednicu kršćanskih država; njezin pako samostalan život pod vladavinom domaćih kraljeva prestà upravo na početku križarskih vojna, koje dovedši zapad i iztok, romansko-germanski sviet sa grčkim i semitskim svietom, u neposredni doticaj, stvoriše prosvjeti nove puteve i izvore. U oči ovoga velikoga svjetskoga prevrata utrnu svjetlo podpune državne hrvatske samostalnosti. U tom razdobju od VII. do XI. stoljeća nalaze se i druge kršćanske države, osobito glede prosvjete, u stanju prielaza i preobrazbe. Stara rimska kultura prestala već od davna neposredno djelovati; u VI. stoljeću umukli su na zapadu i posljednji glasovi latinske literature; što se od nje spasilo, uteklo pod okrilje crkve, pod koje uticajem i vodstvom stvarala se nova prosvjeta iz novih kršćanskih ideja i staro-klasičkih elemenata. Mnogo je prošlo vremena i mnogo stajalo truda, da ta nova prosvjeta pronikne sve slojeve i sve društvene odnošaje zapadnoga kršćanstva; a njezin procvat pokaza se tek u drugom dielu srednjega vieka, u kojem nisu više na hrvatskom priestolju sjedili vladaoci hrvatske krvi. I na samom grčkom iztoku, gdje se je iztočno-rimsko carstvo sa svojom priestolnicom kod Bosfora održalo, opaža se prielaz i preobražaj na prosvjetnom polju u doba osnutka hrvatske države na iztočnoj obali Adrije. Tuj je granica Helenizma a početak Bizantinizma[1]. Helenski duh provejava još dobu Justinijanovu; grčki pisci VI. i prve polovine VII. vieka svojim oblikom i shvaćanjem spadaju još na izlazak staroga vieka; oni su posljednji odjek helenskih književnika. Prema polovici VII. vieka nastaje užasna praznina. Za dobom bogate i redovito sretne produkcije sliedi pustoš u književnosti, koja traje do IX. vieka. U ni jednom razdobju, kano što u ovom, grčki duh nije bio tako neplodan. Na zapadu u tom se razdobju sabiru umne tvorne sile, da pokažu prvi uspjeh u novo uzkrisenom rimskom carstvu Karla Velikoga; dočim na iztoku onda jenjaju. Nu sada stanu uzporedice raditi. Iztok takodjer probudi se počet-

[1] V. K. Krumbacher: Geschichte der Byzantinischen Litteratur. München 1891. R. 6—9.

Digitized by Google

kom IX. vieka na nov život, i stara helenska literatura oživi te oblikom oplodi bizantinsku knjigu. Od te dobe naobrazba raste, dok u XII. vieku nepostiže vršak. Renaisanca u bizantinskoj literaturi prilično podudara se s dospietkom hrvatske državne samostalnosti.

Ni u Hrvatskoj nisu mogli biti drugačiji prosvjetni uvjeti. I u njoj imala se prosvjeta polagano protiskavati onimi klanci i stupati po jednakih stazah. Nu i zemljište bijaše priredjeno, da sjeme prosvjete, u nj posijano, nikne i plod donese.

Hrvatski narod bijaše već u početku takovo za prosvjetu prikladno zemljište. Kada je zaposjeo rimsku Dalmaciju i posavsku Panoniju, bijaše već priviknuo ratarskomu stalnomu životu[1]; imao je uredjenu obitelj, spojenu sa drugimi vezom krvi u pleme[2]. Budući pitome ćudi do skora i bez velikoga odpora primi kršćanstvo, a kroza nj stupi u vjerskom i zadružnom pogledu u veliku evropsku kršćansku zajednicu. Sav se ovaj preobražaj dogodio u nekoliko decenija, svršivši se još do konca VII. stoljeća.

Što je hrvatski narod primio kršćanstvo od zapada; što je hrvatska hierarhija sa solinsko-spljetskim metropolitom priznavala u rimskom biskupu ne samo glavu crkve kršćanske, nego i svoga patrijarha, kano što je već drugdje iztaknuto[3], sve to bijaše za njegove prosvjetne prilike od odlučnoga upliva. Tim bješe Hrvatska privezana na zapad, te je s njim proživjela i na prosvjetnom polju svekolike miene.

Na polju nastave bijaše tomu posljedica, da je njezino vodstvo i u Hrvatskoj uzela crkva u svoje ruke i da je promicalom naobrazbe postao latinski jezik, koji je tim zaokupio i savkolik javan život.

I u Hrvatskoj je crkva, kano što posvuda, kršćansku nauku širila obukom u hramu i u školi; a tu obuku vodilo je svećenstvo pod nadzorom hierarhije, koja se brinula takodjer za javnu nastavu i propisivala joj obseg i smjer. Obuka u crkvi živom riečju obuhvaćaše sav objem kršćanske nauke o bogu i čovjeku, o stvorovih i svietu, o odnošaju čovjeka i čovječanstva naprama vrhovnomu biću, o njihovu zadatku i konačnoj svrsi, o pojedincu u obitelji i društvu tako, da kršćanin prosvietljen kršćanskom metafizikom i

[1] Rad CV. 203.
[2] Rad LVII. 131—8. XCI. 131 sl. XCIX. 105.
[3] Rad LXXIX. 170 sl.

Digitized by Google

etikom stoji stvarno na višem od poganskoga filosofa stupnju obće naobrazbe.

Da se je crkva u Hrvatskoj brinula takodjer za obuku u školi, imamo i za to svjedočanstvo. Kada je papa Ivan X. hrvatskoga kralja Tomislava, humskoga kneza Mihajla, hrvatske župane, svećenstvo i puk pismom uz ostalo nagovarao, da „svoju nejaku djecu od kolievke u učenju knjige (in studio litterarum) bogu prikažu", sakupljeni u saboru u Spljetu zaključiše: „da neka svaki, koji se želi do savršenoga kršćanstva dovinuti, dade u nauku svoje baštinike i sluge[1]".

Obuka u crkvi nije dakle smatrana dovoljnom savršenu kršćaninu, već se imala usavršiti „litterarum studiis", školom. Obuka u školi nametnuta je kano dužnost, koju imadu vršiti roditelji naprama svojoj djeci, naprama baštinikom svoga imetka, a kuće gospodari naprama služinčadi. Sam vrhovni glavar crkve stavlja vladaocu, starješinam i svećenstvu hrvatske zemlje na srce, da dadu djecu učiti knjigu. Ako se nalaže, da se ni služinčadi ne smije uzkratiti obuka u školu, koliko se više obvezuju obitelji glede djece? A da se je onaj nalog vršio, potvrdjuje nam liep primjer spljetskoga vlastelina Petra Črnoga. Taj na ime izriekom ističe: „Kupismo od njegova roditelja dječaka još malašnoga, koji se zove Zloba, dadosmo ga učenjem knjige (studio litterarum) izučiti, podielismo mu slobodu i učinismo ga popeti se do časti svećeničke"[2]. Petar se dakle držao obvezanim učiniti sa Zlobom po propisu rečenoga spljetskoga sabora, dočim ga najprije dade u školi izučiti, onda ga oslobodi, pak ga učini rediti za svećenika. Ako se tako postupalo sa neslobodnom djecom u XI. vijeku u Hrvatskoj, smije se predmievati, da se u boljih obiteljih tim više staralo oko nastave vlastite djece.

Onaj glas iz Rima i ona odluka spljetskoga sabora pada u doba, kada je javna nastava iza poticaja i velikih reforma Karla velikoga revnim sudjelovanjem obiju vlasti postigla na zapadu vanredno ogroman zamašaj. Nastojalo se najprije naukom izobraziti svećenstvo, da bude sposobno podučavati puk. Odredjeno bješe, da se ni jednomu ne podiele viši redovi, koji se ne bi izpitom pokazao sposobnim; pak je tačno ustanovljena i mjera znanja za svakoga svećenika. Kod svake stolne crkve i opatije osnovana su

[1] Rački: Documenta p. 190, 192.
[2] Ibid. p. 134.

Digitized by Google

učilišta za duhovnu mladež, te jim i naukovna osnova potanko opredieljena. I državni sabori i crkvene sinode IX., X., XI. vieka posvećuju nastavi osobitu pažnju[1]. Odavle je svećenstvo bilo najpismeniji i najknjiževniji stališ one dobe.

U Hrvatskoj nalaze se one iste uredbe, kroz koje je crkva na zapadu nastavu rukovodila; pa se s toga može punim pravom zaključiti, da su i u Hrvatskoj te crkvene uredbe služile u istu svrhu. Ove uredbe jesu svećenički zbor, presbyterium kod stolne crkve, i redovnici, o kojih smo pobliže jur razpravljali[2].

Ako se je po crkvenih ustanovah imala kod svake stolne crkve osnovati škola, koju je jedan od kanonika, odavle obično „scholasticus" prozvan, nadzirao i nastavu rukovodio, zar bi samo hrvatske stolne crkve od toga pravila izuzete bile? Ako se i ne spominje u naših oskudnih izpravah „scholasticus", nalazimo u njih drugo ima naznačujuće službu tiesno skopčanu sa službom „scholastica" kod stolnih crkava; a to je „primicerius" kod prvostolne crkve spljetske. „Primicerius" je po Chrodegangovoj ustanovi i po Amalarijevih pravilih poslije arhidjakona i archipresbytera, koji se i kod hrvatskih stolnih crkava spominju, zauzimao u časti treće mjesto. U njegov djelokrug, ako kod crkve nije bilo posebno mjesto „cantora", koji se zbilja ne nahodi u naših ispravah, spadala je obuka djakona, poddjakona i minorista u liturgici i pievanju. Kod mnogih crkava „cantor" i „primicerius" obnašahu podjedno službu „scholastica"; a pošto ovomu ne ima traga kod hrvatskih stolnih crkava one dobe, smije se zaključiti, da je „primicerius"[3], ovako prozvan „cantor" obnašajući službu „scholastica", kod nas ne samo podučavao u liturgici i pievanju nego i rukovodio i nadzirao cielu obuku u školi stolne crkve. Ovdje dakle imali bismo očit neizravan dokaz, da je kod spljetske prvostolne crkve u XI. soljeću postojala škola.

U Hrvatskoj i Dalmaciji bijaše red sv. Benka duž cieloga primorja, od labinskoga zalieva do Neretve i po otocih razširen[4]. Čuvene bijahu opatije reda sv. Krševana u Zadru, sv. Stjepana kod

---

[1] Specht: Geschichte des Unterrichtswesens in Deutschland. S. 15 folg. Zaključci sinodalni nalaze se kod C. J. Hefele: Conciliengeschichte. Bd. II, III. Vidi u registru pod „Schulen".

[2] Rad LXXIX, 158 sl.

[3] Ime: „primus in ceram seu tabulam relatus". Thangmari vita Bernwardi c. 1. Pertz: Mon. Germ. SS. IV. 758.

[4] Rad LXXIX, 162—170.

Digitized by Google

Spljeta, istoimeni u Solinu, sv. Petra u Klobučcu, sv. Grgura u Vrani, sv. Petra u Selu a osobito Kresimirova rogovska opatija sv. Ivana tik Belgrada. U tih opatijah bijaše redovnički život uredjen po prvobitnom ustavu osnovača reda, kano što potvrdjuje potonji glagolski rukopis iz XIII. vieka ustava rogovske opatije[1]. Osnovač reda držeći, da „prazdnost e neprijatelj duši" (otiositas inimica est animae"), odredjuje, da redovnik sve vrieme provede u radnji i čitanju, pak tačno za čitanje ustanovljuje i ure (gl. XLVIII). Odavle bijaše Benediktinac po ustavu reda upućen na nauku; odavle nastava bijaše bitna zadaća njegova. Ako su svuda na zapadu u benediktinskih opatijah obstojale škole; ako se u irskih samostanih već u VI., VII. i VIII. vieku mogla izučiti svaka nauka onoga vremena; ako je Njemačka po sv. Bonifaciju ne samo vjeru, nego i školu u zavedenih po njem benediktinskih samostanih zadobila: može li se predmnievati, da su se hrvatske benediktinske opatije nauci i nastavi tudjile? Starije hrvatske benediktinske opatije stajale su i svojim postankom u tiesnoj svezi s kolievkom reda; tako je prvi opat zadarskoga samostana sv. Krševana, imenom Madij, bio prije redovnikom glasovite talijanske opatije na Monte Cassino[2], utemeljene po samom osnivaču reda, a vazda sjemeništa i razsadnika nauke. Montecassino i Bobbio u Italiji, sv. Martin u Toursu, sv. German kod Pariza, Fleury, Luxeuil i Metz u Francezkoj; S. Gallen, Fulda, Reichenau, Hirschau, Trier u Njemačkoj, bijahu prave „respublicae litterariae", naseljene štovatelji znanja i umienja, bogate čudesnimi za ono doba nastavnimi sredstvi. Ako se naše opatije i ne mogu s njimi uzporediti, ne može se ipak sumnjati, da su se i one prema ustavu reda zanimale naukom i obukom. Ta one su nam jedine uz stolne crkve sačuvale pismene spomenika od IX.—XII. stoljeća.

Samostanske i stolne škole bile su svuda namienjene na prvom mjestu svećeničkomu i redovničkomu podmladku; one prve lučile su pače odgoj svoga podmladka tako, da je ovaj odgajan bio u samom zavodu zasebice (scholae interiores claustri), a podmladak svjetskoga svećenstva, gdje mu je povjeren bio, zasebice (scholae exteriores). U ove vanjske, izvan samostanske klausure nalazeće se škole, primana su djeca ona, koja nisu nakana bila posvetiti se redovničkomu zvanju. Djeca, koja su predana samostanu, da se odgoje za redovničtvo, zvala su se „pueri oblati", t. j. bogu pri-

[1] U akad. biblioteci, izdan u „Starinah" VII, 72—129.

[2] Documenta p. 21.

Digitized by Google

kazana, pa su roditelji, kada su ju predavali, za nju podpisali „professionis formulam". Ovaj naziv odgovara gl. LIX. ustava sv. Benedikta[1]; a po mojem shvaćanju i papa Ivan X., kada je Hrvate nagovarao, „ut vestros tenerrimos pueros a cunabulis in studio litterarum deo offeratis", želio je, da im djeca budu „pueri oblati", t. j. da ju povjere crkvenim zavodom za odgoj. „Pueri a cunabulis", t. j. djeca posvema mlada, jer su predavana u sedmoj, pače u petoj godini, i još mladja[2].

Samostanske i stolne škole, namienjene odgoju crkvenoga podmladka, slabo su izravno djelovale na naobrazbu svjetovnjačkoga razreda. Ondje su se kadšto odgajali i mladići, koji nisu mislili posvetiti se svećeničkomu zvanju; nu dosta su bili riedki slučajevi, da si je tko prisvojio podpunu školsku naobrazbu, ako nije nakan bio stupiti u službu crkve; jer se je u obće zanimanje knjigom držalo za svjetovnjake suvišnim. „Tko ide za tim, da si steče kuće, marvu i zemlje — kaže djakon Amalarij — ili da se oženi, taj ne ima za nauku pravoga smisla." U viših razredih društva one dobe odgajala su se djeca za oružje, jer jim je ratovanje bilo glavno zanimanje. S toga svjetovnjak bijaše redovito nepismen, i to bez razlike stališa i časti. Franački kralj Pipin (752—68) nije znao pisati; Karlo Veliki (768—814) naučio se u starije dane za nevolju podpisivati. Odavle su u javne izprave mjesto vlastoručna podpisa uvedeni monogrami, koje je kancelar ili notar ovjerovio. Car Oto Veliki (936—73) ostao je bez svake književne naobrazbe, te ju je kašnje nastojao u toliko izpuniti, da je naučio knjige čitati i razumievati. O caru Konradu II. (1024—39) veli se, da je bio „per omnia litterarum inscius atque idiota". Caru Hinku IV. (1056—1106) upisuje se u slavu, što je bio „litteris usque adeo imbutus, ut cartas, a quibuslibet sibi directas, per semet ipsum legere et intelligere prevaleret"; što je dakle umio čitati[3]. A svi ovi vladaoci velike Njemačke i carevi zapadnoga rimskoga carstva bijahu suvremenici našim hrvatskim knezovom i kraljevom od Trpimira do Stjepana II. Može li se dakle očekivati i predmnievati, da su oni pismeni bili? da su se nadigli iznad nadzora svjetovnjaka one dobe glede obuke svjetovnjačkih slojeva i glede njihova zvanja? Ni hrvatske najstarije izprave od god. 852. nije podpisao

[1] Starine VII, str. 117. U hrv. prievodu: „Ako ki človik plemenit svoga sina bogu v' molstir hošćet vzdati (lat. offert deo) . . .

[2] Specht op. cit. p. 9, 10.

[3] Ibid. p. 230 ss.

Digitized by Google

knez Trpimir, jer za cielo nije znao pisati, već je, kano i ostali hrvatski župani, postavio znak (signum); a izpravu pisao i uvjerovio njegov kapelan pop Martin[1]. A jedva su pismeniji bili i nasljednici njegovi, kod kojih su u dvorskoj pisari obavljali službe izključivo svećenici[2].

Više je tada stojala naobrazba svjetovnjaka kod romanskih naroda. U Njemačkoj su pismeni ljudi već početkom XI. vieka zavišću gledali na Italiju, gdje da „sudare scholis mandatur tota iuventus“[3]. Ovaj viši stupanj školstva i naobrazbe ima se zahvaliti i davnoj predaji, koja nije mogla nikada utrnuti, i uplivu rimske crkve, koja je onu predaju u kršćanskom duhu držala budnu i dalje razprela. Nješto od te predaje kano da se sačuvalo i u naših dalmatinskih gradovih. Tako si bar tumačim, što se u Zadru već god. 918. spominje „Constantinus magister“, a god. 1070. „magister Gregorius gramaticus“[4]. Nazivi „magister, grammaticus“ jesu nazivi, koji naznačuju zvanje; prvi pobliže učitelja u obće, a „magister grammaticus“ učitelja u drugom tečaju njekadašnje školske obuke. Poznato je na ime, da je rimski dječak započeo svoju školsku naobrazbu s elementarnom obukom, na ime u čitanju, pisanju i računanju; da je onda prešao u gramatičku ili humanističku obuku t. j. učenje gramatike uz čitanje klasika (Homera, Vergilija, Horaca), mitologije, geografije, poviesti i astronomije, pak zaključio s retorikom, kojoj se i filosofija pridružila. Od učitelja gramatika predje k rhetoru ili profesoru. Značajno je što se Konstantin piše samo „magister“, a Grgur još „magister grammaticus“. Značajno je na dalje, da se imenu ne pridružuje ni jedan naslov svećeničkoga stališa, kano što diaconus, presbyter, koji se inače kod duhovnika nigdje ne izostavlja; odkle se pravom zaključuje, da su Konstantin i Grgur bili svjetovnjaci; pa s toga učitelji škole ne redovničke ili stolne, već svjetske, po svoj prilici gradske. Kod Grgura oba naziva „magister grammaticus“ popunjuju se, te izključuju svako drugo obćenito tumačenje ovih rieči[5].

---

[1] Documenta p. 5.

[2] Dokazi ondje pod naslovom: aulae capella et cancellaria p. 512, gdje se upućuje na izprave.

[3] Pertz: Mon. Germ. SS. XI, 251. Wipponis Tetralog. v. 199. Specht op. cit. p. 241.

[4] Documenta p. 18, 80.

[5] V. Du-Cange: Glossarium med. et inf. latinitatis ad v. grammaticus, magister, gdje se razna značenja navode s primjeri.

Digitized by Google

Već je Karlo veliki naložio bio, da se u glavnih gradovih carevine osnuju škole, koje je brizi biskupa povjerio, te je jednu i u svojem dvoru (schola palatina) osnovao, sliedeći primjer galskih careva u Treviru i svojih predšastnika Merovinga; pak prem je ova odredba kašnje u mnogih pokrajinah malaksala, čeznuće je za obukom u XI. vieku, osobito u Italiji, oživilo, te su se stale u gradovih dizati škole za bogosloviju, prava i liečničtvo, iz kojih su se u XIII. vieku razvila „studia generalia" u Italiji i Francezkoj[1]. U susjednih Mletcih imade već u X. vieku javnih učitelja gramatike[2] t. j. humaniora. Prema tomu nije ništa neobična, ako je i Zadar u X. i XI. vieku imao svoje magistre gramatike.

Hrvatska po svojem geografskom i političkom položaju nije mogla ostati osamljena, već je i na nju morao djelovati svaki duševni pokret u blizini i u daljem susjedstvu. More spajalo ju s Italijom i Bizancijom; a političke sveze s iztočnom i zapadnom carevinom, crkven saobraštaj s Rimom, trgovački s Mlecima. Ove odnošaje nalazimo u poviesti mnogimi činjenicami potvrdjene. Hrvatski vladari, priznavajući vrhovnu vlast iztočno-rimskih careva, obćili su kroz stoljeća s carigradskim dvorom. Dopisivanje izmedju carskoga dvora i hrvatskih vladalaca spadaše u tekuće poslove carske kancelarije[3]. Neposredni doticaj izmedju oba dvora podržavao je još u XI. vieku carski zastupnik na hrvatskom dvoru, po časti obično πρωτοσπαθάριος[4] i patricius[5], koji su naslov nosili visoki činovnici, pripadajući dvorskomu osoblju[6]. A da taj tiesan odnošaj izmedju carskoga dvora i hrvatskih vladaoca nadje spoljašnji izraz, davan je hrvatskomu vladaocu naslov patricija, eparha, consula[7], koji mu otvarao dvorska vrata kod svih svečanosti, supruzi pako njegovoj naslov „patricisse"[8]. Da su ove tiesne sveze hrvatskoga vladaoca češće u Carigrad dovele, samo se kaže. U priestolnicu kod Bosfora dolazili bi i oni članovi hrvatske vladalačke kuće,[9] koji su

[1] L. Cibrario: Della economia politica del medio evo I, 454 – 5.
[2] Molmenti: La Storia di Venezia nella vita privata. Ed. II, 1880. p. 115.
[3] Const. porph. de caerem. aulae byz. II, 48 p. 691. Documenta p. 456.
[4] Documenta p. 43, 69, 74.
[5] Ibid. p. 71.
[6] Krause: Die Byzantiner des Mittelalters, S. 223.
[7] Documenta p. 187. Thomae arch. spal. histor. salon. c. XIII.
[8] Documenta p. 373.
[9] Ibid. p. 434.

Digitized by Google

kano Sedeslav, htjeli osjegurati si priestol. Politički dogodjaji doveli su Hrvatsku u tiesniju svezu takodjer sa zapadno-rimskim dvorom Karolinga, kojega je pokroviteljstvo prieko pol vieka priznavala. Odmah poslije božića god. 805. dodjoše k caru Karlu Velikomu u Diedenhofen zadarski vojvoda Pavao i biskup Donat[1]. Deset godina kašnje (815.) poklonilo se hrvatsko poslanstvo u Paderbornu Karlovu nasljedniku i sinu Ljudevitu pobožnomu; a poslije tri godine (818.) opet drugo poslanstvo kneza Borne i župana Ljudevita u Heristalu[2]. Ako li uzmemo na um, da ovi gradovi leže na sjeveru Njemačke, tada će nam jasno biti, da su Hrvati, onamo putujući, imali priliku proputovati veći dio ove države i upoznati se s društvenimi odnošaji njezinimi, kano i s najuglednijimi muževi, koje je karolinžki dvor u sebi zaokupio bio. Još češći, trajniji i podpuniji bijaše saobraštaj izmedju Hrvatske i Italije. Taj saobraštaj bijaše naravan po samom geografskom položaju obiju zemalja. Jadransko more, koje se izmedju obiju prostire, ne dieli jih, nego jih spaja, te jednu upućuje na drugu. Tri su glavne tačke na apeninskom poluotoku privlačile Hrvate: Mletci na sjeveru, Rim u sredini i Apulija na jugu. Odnošaji s napredujućom obćinom sv. Marka bijahu kroz sav IX. viek više neprijateljski; nu u to vrieme obale Istre i laguna češće su vidjele hrvatsku brodaricu. Ne riedko se mletački dužd i hrvatski vladaoc sastajao, da prekinu borbu za gospodstvo na Adriji. Petar II. Orseolo, „prvi zaručnik Adrije", htjede utvrdit mir sa svojim hrvatskim suparnikom, davši svoju kćer Hicelu hrvatskomu priestolonasliedniku Stjepanu[3]. I tako je Mlečanka sjedila na hrvatskom priestolu uz kralja, te za cielo u dvor preniela kojekakve navike svoje tada u velike razvijajuće se postojbine. U južnoj Italiji vijale su se zastave hrvatske mornarice pred Sipontom u vojvodini beneventanskoj već prema polovini (642) VII. vieka[4], dakle čim je Dalmacija zaposjednuta bila. U drugoj polovini IX. vieka hrvatsko je brodovlje pomoglo osvojiti od Saracena grad Bar[5], a tim skršiti moć muhamedanskoga neprijatelja, koji je njihove obale napastovao. Ali ne samo u ratne, nego i u trgovinske svrhe plovile su hrvatske ladje u južnu Italiju, oso-

[1] Einhardi annales ad a. 805. Pertz. Mon. Germ. SS. I, 193. Documenta p. 310.
[2] Einhardi annales. Pertz. I, 201, 205. Documenta p. 316. 320.
[3] Documenta p. 430.
[4] Ibid. p. 276.
[5] Ibid. p. 342. ss.

Digitized by Google

bito ladje smionih Neretvana[1]. A hrvatska brodarica bijaše i tako brojna i tako na glasu, da ju je južno-talijanski normanski kralj Roberto Viscardo god. 1081. u ratu proti caru Aleksiji I. Komnenu iznajmio za prievoz svojih četa iz Otranta na otok Krf i arbanasku obalu[2]. Ako su odnošaji Hrvatske sa sjevernom i južnom Italijom bili sada krvavi, sada mirni, odnošaji s Rimom bijahu i neprekinuti i čisto duhovne naravi. Odanle sinu Hrvatskoj kršćanstvo i s njim prosvjeta. Onamo su se često upućivala hrvatska poslanstva, te odanle dolazili u Hrvatsku papini poslanici, kano što je često tekom ovih razprava spomenuto. Mnogo puta su rimski biskupi i stožernici bili gostovi hrvatskoga dvora. I tako se hrvatskim državljanom često pružala prilika, da se na svoje oči upoznadu s vječnim gradom i njegovimi još uviek velebnimi znamenitostmi. A inače takodjer mnoga sveta mjesta apeninskoga poluotoka mamila su hrvatske hodočastnike onamo, kano što nam svjedoči popis hodočastnika iz druge polovice IX. vieka na rukopisnom evangjelju nalazećem se sada u Cividalu, a bivšem prije u Oglaju[3]. Medju upisanimi ondje hodočastnici uz hrv. kneza Trpimira i sina mu Petra, te Branimira sa suprugom Marušom, za tim uz panonskoga kneza Braslava i njegove supruge imade više lica iz dalmatinske i posavske Hrvatske, koji su onim povodom posjetili Italiju. Ne ima pače sumnje, da je pomorski život Hrvata stavio jih u doticaj ne samo s iztokom i Italijom, nego i s pirenejskim poluotokom, koji je od VIII. vieka bio u vlasti Arapa. Našao se trag uspomeni u saobraštaju hrvatskoga vladara s kalifom u Kordovi[4]; a danas se više ne može sumnjati, da je izmedju primorske Hrvatske i arapskih zemalja sredozemnoga mora postojao u ono doba živahan trgovački saobraštaj[5].

S ovimi primjeri htjedosmo utvrditi, da je Hrvatska već tada obćila sa svimi susjednimi prosvićenimi zemljami; a tim da su Hrvati imali priliku upoznati prosvjetne tekovine onih naroda, te jih prema svojoj potrebi usvojiti. U svojoj vlastitoj kući našli su pripravljeni razsadnik za prosvjetu, a taj bijaše uz ostanke rimske

---

[1] Ibid. p. 426.
[2] Ibid. p. 458.
[3] Bethmann: Die Evangelienhandschrift zu Cividale. N. Archiv für ält. d. Geschichte II. 113. f. Documenta p. 382.
[4] Documenta p. 420.
[5] Cf. В. Ламанскій: О Славянахъ въ малой Азій, въ Африкѣ и въ Испаніи. Спетерб. 1859.

Digitized by Google

civilizacije, koja se osobito u gradovih očitovala, crkva i njezine uredbe. U taj razsadnik mogli su s uspjehom prenieti one tekovine inih naroda, tim više što su iz istoga vrela prolazile.

Kada dakle znamo, da je u Hrvatskoj crkva, počivajuća na jednoj podlozi, kano na cielom zapadu, imala u obuci vršiti jedan zadatak; kada znamo, da je u Hrvatskoj postojao isti crkveni red, kojemu obuka mladeži bijaše po samom ustrojnom ustavu jedna od glavnih dužnosti; kada nalazimo u spomenicih izričnih ustanova o školah i tragova o učiteljih: tada nesmijemo sumnjati, da su i u Hrvatskoj postojala jednaka, kano što u ostalih kršćanskih zemljah, promicala prosvjete; pak da su i nastavni zavodi ustrojeni bili onako, kako na zapadu.

Kršćanskoj školi srednjega vieka bijaše glavnom i skoro jedinom zadaćom kršćanski odgoj U nastavi glavnu je ulogu igrala biblija i njezino razumievanje i poznavanje načela kršćanskoga života. Iz rimske škole uze kršćanska ono, što je k toj cieli vodilo, a napose način obuke i sredstva za izučanje latinskoga, kano crkvenoga i u obće prosvjetnoga jezika. Iz rimske nastavne osnove predje i u kršćanska viša učilišta obuka u t. zv. sedam slobodnih umjeća (septem artes liberales), u koje brojile su se matematika, retorika, dialektika, aritmetika, muzika, geometrija i astronomija, a koje ukupno dolaze pod jednim imenom enciklopedija. Prve tri naznačene su u nastavi kano trivium, ostale pako četiri kano quadrivium nauka. Velik kršćanski učenjak sv. Augustin smatra ove nauke kano predškolom u iztraživanju kršćanskih istina. U tom smislu govori i spljetski sabor o obuci, da se na ime šalju u škole svi, „quicunque christianitatem perfectam habere cupiunt“[1]. Nauke su se dakle smatrale s gledišta kršćanskoga, kano put k savršenosti kršćanskoj. A s toga je gledišta papa Ivan X. škole preporučao kralju Tomislavu, humskomu knezu Mihajlu i cielomu narodu[2].

U nastavnoj osnovi cielokupne enciklopedije zauzimala je gramatika prvo mjesto. Obuhvaćala je pako ne samo slovnicu nego i čitanje i tumačenje pisaca, osobito onih, koji su za proučanje jezika smatrani najprikladnijimi. Da se pod jezikom na cielom zapadu razumievao jezik latinski, kano jezik crkve, prosvjete i javnog života, kano duševna sveza raznojezičnih naroda, obće je poznato. Učio se je pako jezik latinski obično po slovnici gramatika i re-

[1] Documenta p. 192.
[2] Ibid. p. 189.

Digitized by Google

tora Elia Donata, koji je polovicom IV. vieka učiteljem bio u Rimu, ili po slovnici gramatika Prisciana, carigradskoga pisca u vrieme cara Anastazija (491—518)[1]. Još polovicom XIV. vieka učio se u Dubrovniku u školi latinski jezik po Donatovoj gramatici.[2]

Da je i u Hrvatskoj latinski jezik, latinska gramatika bila glavnim predmetom obuke, moglo bi se izvoditi već iz spomenutoga odnošaja Hrvatske naprama zapadu i Rimu. Koliko je Rimu stalo do toga, da slovjenska Hrvatska ne čini u tom iznimke naprama romanskom i germanskom zapadu, vidi se izmedju ostalih iz onih toplih rieči, kojimi je spomenuti papa Ivan X. nagovarao[3] hrvatski narod, da prione „uz nauku i obuku (litterarum studia) u onom jeziku, kojim se njegova majka, crkva apostolska diči", t. j. u latinskom jeziku; vidi se iz stoljetnog nastojanja, da se latinski jezik i u Hrvatskoj udomi; vidi se napokon iz onoga gospodujućega položaja, koji je latinski jezik zauzeo u hrvatskoj državi i u hrvatskom društvu.

Ne može se na ime pripisati jedino uplivu donjekle romanskih gradova dalmatinskoga primorja, što je latinski jezik bio u Hrvatskoj službenim, što je vladao u dvorskoj kancelariji, što su pisane njim takodjer izprave hrvatskih velemoža i ostalih državljana. Tuj su više utjecale crkva i škola.

Latinska dakle *pismenost* bijaše i u Hrvatskoj prvi plod obuke. Sve izprave iz IX. do XII. vieka, koje su nam se sačuvale[4], sastavljene su latinskim pismom i latinskim jezikom. One ne potiču samo iz biskupskih i samostanskih pisara; ne potiču samo iz dvorske kancelarije, nego i od župana i gradjana hrvatskih, a tiču se ne samo javnih nego i privato-pravnih poslova; što pokazuje, kako je latinska pismenost u Hrvatskoj dubok korjen uhvatila.

Pismo naših latinskih spomenika, bilo na koži ili na kamenu, jednako je latinskomu pismu ostalih zapadnih zemalja onoga prvoga razdoblja, koje počima sa propašću rimske carevine i produžuje se do konca XII. vieka. Oblik pisma prislanja se na rimsko dosta vjerno. I na hrvatskih pismenih spomenicih prikazuju se dva glavna oblika latinskoga pisma: na ime majuskula i minuskula,

[1] Obširnije v. Specht: Geschichte des Unterrichtswesens. S. 81 folg.
[2] Monumenta ragusina II, 259.
[3] Documenta p. 190.
[4] Izdane u mojem zborniku: Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia p. 1—182.

Digitized by Google

koji su liepo izraženi u pasionalu[1], što no se sada čuva u nadbiskupskoj knjižnici u Zagrebu, a pripada ili koncu X. ili početku XI. vieka. Glave su liepom majuskulom i to kapitalnom, tekst pako minuskulom, i to uncialnom, te više t. zv. scriptura minuta erecta. Kapitalno se pismo vidja takodjer na kamenih spomenicih, kano na nadoblučju ciborija u spljetskom muzeju s imenom Trpimira[2] kneza, na nadvratniku mućkom (sada zagrebačkom) godine 880. s imenom kneza Branimira[3], na krstionici s imenom kneza Višeslava[4], na odlomcih arhitektonskih izkopanih u Kninu[5], na nadvratniku ninskom župana Godeslava[6] itd. Minuscula u njekoliko izprava XI. vieka, kano u Savininoj (1034.) i Sergijevoj (1036.)[7], te u dvie Kriesimirove[8] je mladja rimska kursiva pod jakim uplivom unciale. Ovo se je pismo razvilo osobito u Italiji, te se navadno u izpravah do XII. vieka rabilo, a ravna ili izpravna minuskula baš u XI. vieku najviše se izobrazila. Ova se priednost ističe i na spomenutih hrvatskih pismenih spomenicih. Nu uz ovo glavno latinsko pismo zavladala je u Hrvatskoj još jedna vrst njegova, na ime t. zv. langobardsko pismo ili „littera beneventana". Ova je vrst pisma cvala osobito u samostanih i školah benediktinskoga reda južne Italije, gdje je po svoj prilici i postala negdje VIII. vieka. U drugom razdoblju, na ime u X. i XI. vieku, od vremena kasinskoga opata Teobalda (1021—35.) do opata Desiderija (1058—87), potonjega pape Viktora III. (1086—7), usavrši se ovo pismo do najveće grafičke ljepote. Kada uzmemo na um, da je prvi opat benediktinskoga samostana sv. Krševana u Zadru koncem X. vieka, imenom „Madio", iz matice reda sv. Benedikta na brdu Cassinu pozvan bio[9], na dalje, da se je taj red u sliedećem stoljeću razgranio po cieloj Hrvatskoj i Dalmaciji, a da mu obuka bijaše jedna od glavnih zadaća, tada ćemo si lasno protumačiti pojavu, što se je u Hrvatskoj, sudeć po sačuvanih pismenih spomenicih, longobardsko pismo ne samo udomilo, nego na-

[1] Opisao sam ga u „Starinah" knj. VII, str. 47—52, gdje je i snimak.
[2] Bulletino XIV, 84. 88.
[3] Rad knj. XXVI, tab. I.
[4] Arkiv za jugoslav. poviest. knj. IV. tab.
[5] Bulić: Hrv. spomenici u kninskoj okolici. tab. III—VI, XVII.
[6] Kukuljević: Cod. diplom. I, 219.
[7] Documenta p. 42, 44.
[8] Ibid. p. 51, 87.
[9] Ibid. p. 21.

Digitized by Google

prama onomu starijemu latinskomu, bar u XI. vieku, mah preotelo, te i u kraljevskoj dvorskoj kancelariji zavladalo[1].

I tako je Hrvatska i po pismenosti latinskoj spadala u prosvjetno područje zapadne Europe, a pobliže Italije.

Tako upravo i po službenom jeziku. U izpravah prevladjuje nad čistim latinskim jezikom „sermo rusticus", kako ga zadarski biskup Stjepan u listini[2] pisanoj oko god. 1067. zove. Da se je i u Italiji, već u davnini pučki jezik, lingua plebeia, vulgaris, rustica, quotidiana, pedestris, usualis, kako se kod raznih pisaca nazivlje, razlikovao od književnoga jezika, komu se nadievaju nazivi latina, classica, urbana, nobilis itd., stvar je obce poznata. Da se je u dalmatinskih gradovih još za rimske vladavine govorio „sermo rusticus", dovoljno dokazuju nadgrobni nadpisi, osobito kasniji, i kršćanski u Solinu[3]. U spisih namienjenih svakdanjoj porabi pazilo se više na razumievanje nego li na čistoću jezika, u koliko je ova piscu možebit do njeke mjere poznata bila. I na zapadu prevladjuje u pisarah „sermo plebeius". U doba merovinžko službena latinština pokazuje tragove najvećega razsula, koji dopiru čestimice još u karolinžko doba čak u X. stoljeće. Odanle opaža se upliv škole i u službenih spisih, te je latinština očišćena od slovničkih pogrešaka[4]. U ostalih plodovih latinske pismenosti, kano što u djelih bogoslovnih, asketičkih, historičkih, pjesničkih, koja nisu namienjena bila svakdanjoj porabi gradjanskoga života, opaža se veća pomnja za čistoću latinštine. Tuj se više pazilo na starije uzorke.

Pisci izprava u Hrvatskoj izključivo su svećenici i redovnici od raznih stupnjeva crkvene hierarhije[5], počam od subdjakona do biskupa, od prostoga redovnika, monaha, do opata. A ta činjenica potvrdjuje, da je i u Hrvatskoj, kano što i drugdje u ono vrieme, svećenstvo bilo jedinim pismenim stališem. Svećenstvo je silom svoga zvanja učilo, za nj su uvedena učilišta, dočim se škole i pismenost nije smatrala nuždnom za ostale slojeve društva. Seljak, gradjanin i plemić, ako i nepismen, nije u svojem položaju ništa ni dobio ni izgubio.

---

[1] V. moju razpravu: Hrvatska dvorska kancelarija. Rad XXXV. 33:

[2] Documenta p. 71.

[3] Ljubić: Ogledalo književne poviesti II, 305. Rad loc. cit. Bulić: Auctarium inscriptionum p. 516. gdje se navode oblici: amicibus, bes, bracsinivit, dedecare, mesis, obsis, tumolus itd.

[4] Leist: Urkundenlehre. Leipzig 1882. S. 99 – 106.

[5] Vidi Documenta p. 533 pod „scriptor"; gdje se navode imena pisaca.

Digitized by Google

Po svem tom utvrdjuje se, da je i u Hrvatskoj bilo učilišta, dà kako ponajviše redovničkih, u kojih je latinska gramatika glavnim predmetom bila. Da se je u tom učilištu učilo čitati i pisati, latinski razumievati i govoriti, kano što i drugdje na zapadu, može se nagovieštati bez svake smionosti. Tà latinsko pismo hrvatskih latinskih spomenika po svojem grafičkom obliku jednako je kano ono na zapadu. Za obuku u čitanju rabile su se pločice ili listovi, na kojih bijahu pismena redom abecednim bilježena. Za prvo vježbanje u čitanju služio je saltjer, a pazilo se osobito na izgovor, jer se učenik često opetujući pročitan redak trudio, da ga nauči na pamet, i da se tako pripravi za molitvu u crkvi ili blagovalištu. I tako je saltjer služio za prvo vježbanje u čitanju i pamtenju. Čitanje i pisanje ne bijaše spojeno; tek poslije dužega vježbanja u čitanju pristupilo se k pisanju. Za prve vježbe u pisanju dobio je učenik pločice voskom namazane, na kojih je pisalom udubio pismena i to po onih pismenih, koja je učitelj na drugoj pločici prije udubio bio. Kada se je učenik dosta uviežbao na pločici, prešao je na pisanje perom i crnilom na koži. Tuj je viežba duže trajala. A u koga se učenika opazila vještina i dobra ruka, pripravio se za krasopisca. Takove uviežbane krasopisce upotrieblja-vali su u samostanih i kod stolnih crkava za prepisivaoce. I za to imade primjer u hrvatskoj latinskoj pismenosti one dobe. Spljetski nadbiskup Pavao dao je saltjer za svoju prvostolnu crkvu prepisati po djakonu Maju, koji je povjeren si posao liepo obavie služeći se t. zv. langobardskim pismom. Sam Majo zove se „scriptor", za cielo spljetske prvostolne crkve[1]. Uz čitanje i pisanje učenik se odmah upućivao u latinskom jeziku. Po slovnici učilo ga razpoznati razne česti govora, vježbalo ga u sklananju i sprezanju, imao na pamet učiti rieči, pa se skoro pristupilo i k govoru. Da si učenik pribavi rukoviet nuždnih rieči, sastavio bi si kratak rječnik; a za vježbanje u govoru, dani su mu u sastavku razgovori. Žali bože, što se takav kratki rječnik, u kojih je kod neromanskih naroda rieč često protumačena jezikom narodnim, nije kod nas, kano kod Niemaca[2], ni jedan sačuvao. Uza sve to, što se je tolika važnost polagala na obuku lat. jezika, nije se daleko dotjeralo ni u pozna-vanju slovničkih pravila, kano što potvrdjuju takovih pogrešaka puni pismeni spomenici one dobe.

[1] Starine VII, 47 sl.

[2] W. Grimm: Altdeutsche Gespräche. Berlin 1849. Abhandl. der k. Akademie der Wissenschaften.

Digitized by Google

Početna obuka, koja se smatrala kano pripravnica za bogosloviju, obuhvaćaše čitanje, pisanje, gramatiku, crkveno pievanje i računanje. Tako bijahu uredjene niže škole u samostanih i kod stolnih crkava. Ove početne obuke nastavak bijaše trivium i quadrivium, ili „septem artes liberales“, ili encyclopedia, kako se već gore spomenulo. Sav trivij bijaše posvećen obuci u latinskom jeziku; uz produženje izučanja slovnice uporabio je učenik naučena pravila u tumačenju valjanih lat. pisaca. „Gramatika — reče učen pisac IX. vieka Mavro Hraban († 856.) naznačiv glavni zadatak trivija[1] — je umjeće pjesnike i povjestnike tumačiti, te pravilno govoriti i pisati. Ona je majka i osnov slobodnih umjetnosti. S toga ima se kršćanska škola njom baviti . . .“ Tuj su se uz Donatovu ili Priscianovu gramatiku učenici, uviežbani jur u saltjeru, viežbali u razumievanju najprije Avianovih ezopovih bajaka ili etičkih prirečja imenom Cata Censoria, te su se podjedno upućivali na primjerih u latinskoj metrici, i tako pripravljali za čitanje pjesničkih djela. Učitelj je po svojoj volji birao pjesnika za čitanje. Od starih rimskih pjesnika najviše čitao se Virgil, čemu je mnogo pripomoglo, što su iz ovoga ponajviše pjesnika u navedenih slovnicah birani primjeri, imenito iz njegove Eneide. Gdje su se iz vjerskih obzira žacali čitati Virgilija, nadomjestili bi ga kršćanskimi pjesnici, ponajviše C. V. A. Juvencom, pjesnikom dobe Konstantina velikoga[2], i C. C. Seduliom[3], koji su i u izučanju metrike mogli prilično nadoknaditi proslavljenoga poganskoga pjesnika.

Uz Virgila pokazuje se dosta velik upliv Narona Ovidija po njegovih metamorfosah i elegijah. Ovi pako i drugi pjesmotvori tumačeni su ne samo s pjesničkoga nego i sa stvarnoga gledišta, obzirom na ime na historiju, arheologiju i mitologiju. Sa čitanjem latinskih auktora bijaše na dalje tiesno skopčano i stilističko viežbanje (dictatura, dictamen), koli u razriešenom toli u vezanom govoru. A kada je učenik tim putem uviežban bio u gramatici, prešao je k ostalim dviema strukama trivija: k retorici i dialektici, kojima se inače manja pažnja posvećivala. Pod retorikom razumievao se

[1] De clericorum institutione III, 18. Migne: Patrol. curs. compl. CVII, 395—6.

[2] Njegov pjesmotvor „Historia evangelica“ u četiri knjige sastavljen je u hexametrih i približuje se Virgilu.

[3] Najznatniji mu pjesmotvor „Carmen paschale“, takodjer u hexametrih. 6. Duvenin i Sedulin v. A. Ebert: Geschichte der christlich-lat. Litterratur I, 109, ff. 358 ff.

Digitized by Google

obično „dictamen prosaicum“ t. j. umjeća uzorno sastavljati pisma, listine i izprave poslovnoga i pravnoga sadržaja. Ovoj struci obuke imaju se zahvaliti zbornici pisama imenom „formula“, koji su sastavljeni, da služe učenikom za uzor. S njom je podjedno skopčana bila uputa u pravne odnošaje; te je s toga u starije doba nastava u retorici obuhvaćala takodjer nastavu u pravu; pak se obuka u rječitosti osvrtala osobito na obranu prava. Na retoriku prislanjala se dialektika tako tiesno, da su se obično obje kano jedno smatrale. Izvor za dialektiku bijahu obično djela neoplatonika Martiana Capelle[1], Anicia M. S. Boetia († 525.)[2] i suvremenika mu M. A. Cassiodora[3], te Isidora[4] († 636.), po kojih se ona u školi predavala. Tko god je težio za višom naobrazbom, još se jedno vrieme, poslije ove jezične obuke u triviju, posvetio matematičkoj struci, aritmetici na ime, geometriji, muzici i astronomiji[5] u kvadriviju.

Nu prekinimo potanje razpravljanje o tom savršetku redovite sredovječne obuke[6], iza koje je sliedila viša strukovna. U koliko su škole u Hrvatskoj, koje se spominju u spomenicih, uredjene bile, nisu za cielo inače mogle biti uredjene. Osnov jim bijaše latinski jezik, koji se pokazuje gospodujućim u crkvi i državi. Spomenuti magister grammaticus u Zadru jedva je mogao učiti latinski inače nego li se učio taj jezik u triviju drugdje na zapadu. Samostanske škole benediktinske u Hrvatskoj za cielo nisu bile uredjene drugačije nego li one toga reda u Italiji, odkle su prvi Benediktinci došli u Hrvatsku.

A taj zaključak potvrdjuju i oni odlomci latinske pismenosti u Hrvatskoj, koji su do nas doprli. O latinštini javnih izprava već je gore razpravljano u kratko. Nu i glede oblika prislanjaju se one na formulu zapadnih izprava, koje su se izvan pisara učile takodjer u školi. Ne samo nadievaju si jednaka imena, kano što litterae, cartula, chirographum, tabulla, pagina, scriptum, decretum,

---

[1] De septem artibus liberalibus libri IX. ed. Kopp. Frankfurt 1836

[2] De consolatione philosophiae, de interpretatione etc.

[3] Institutiones divinarum et saecularium litterarum.

[4] Etimologiae, differentiarum libri II. etc.

[5] Rabanus M. de cleric. instit. III, 20 ed. cit. p. 398: „Mathematica est, quam latine possumus dicere doctrinalem scientiam, quae abstractam considerat quantitatem .... Haec dividitur in arithmeticam, musicam, geometriam, astronomiam“.

[6] Obširnije Specht op. cit. p. 127 st. 5 r. str. 67 sl.

Digitized by Google

privilegium, donatio[1] itd. nego su si i po sastavku, po nutrnjem sklopu posvema srodne. Drugdje sam jur obširnije razpravljao[2] da su izprave hrvatske dvorske kancelarije, osobito one, koje su sastavljene in forma publica, kano povlastice i darovnice, sastavljane po običnih na zapadu formulah, dočim se sastoje iz dvie glavne česti: texta ili formula i formulara ili protokola, te iz ovih podredjenih česti: iz invocatie, datuma, imena i naslova izdavača listine, texta, a ovaj opet iz inscriptie, proemia, promulgatie, narratie, dispositie, corroboratie, napokon iz ovjerovljenja, te aprekacije. I ostale izprave javnoga ili privatnoga prava nose očite znakove, da su po njekih pravilih sastavljene. Sve se ovo dade jedva protumačiti, ako se ne uzme, da su sastavljači listina u sastavljanju podučeni bili; što je na zapadu, kako opazismo, bivalo u triviju u savezu s retorikom, pa su s toga pravoslovci često prozvani „rhetores".

Od latinskih pismenih proizvoda Hrvatske i Dalmacije sačuvalo se najviše pravnih. Daleko manje došlo je do nas pismenih proizvoda iz drugih grana umnoga života. U naših listinah spominju se knjige, pače i zbirke knjiga; ove osobito u samostanih. Tako se u popisu imovine samostana sv. Petra u Selu i sv. Benedikta u Spljetu navodi više knjiga[3]. Nu da su i gdjekoji velmože imali manjih ili većih zbiraka knjiga, za primjer nam služi hrvatski ban Stjepan, koji je benediktinskomu samostanu sv. Krševana u Zadru uz ine dragocienosti poklonio takodjer njekoliko knjiga[4]. Medju knjigami zauzimaju prvo mjesto crkvene, kano što misal, evangjelistar, liber defunctorum, lectionarium, psalterium, breviarium, orationale, hymnarium, antiphonarium, matutinale, nocturnale, luminarium, collectarium. Ovamo spadaju i obredne knjige, kano manuale (ἐνχειρειδιον) za podieljivanje sv. tajnu i obuku katekumena, na dalje upute za posjećivanje bolestnika i slušanje izpovjedi, poenitentiale t. j. zbirka kanona o kaznah naprama pokornikom. Druge knjige služile su svećenstvu u vršenju njegovih pastirskih dužnosti, kano što sermocinale i homiliae t. j. zbirka propovjedi, canones t. j. zbirka crkvenih zakona. Njeke opet knjige bijahu pobliže za porabu redovnika, kano što „regula de vita monachorum", t. j. ustav sv. Benedikta, i obrednik za primanje u red, „ordo ad monachum

[1] Rad XXXV. 7.
[2] Ondje str. 10 sl.
[3] Documenta p. 181—2.
[4] Ibid. p. 46.

Digitized by Google

faciendum", lectionarium de dominicis et canticis monasticis, ordo de diebus dominicis sive cotidianis secundum ordinem s. Benedicti.

Ove knjige podudaraju se prilično s onimi, koje se u franačkih kapitularih[1] propisuju za svećenike i koje su ovi morali izučiti. K ovim predmetom prema koncu X. vieka prispješe još izvori crkvenoga prava; a i u sbirkah naših spominju se „canones". Još jedna se knjiga navodi u naših zbirkah, na koju valja pažnju obratiti. Pomenuti na ime ban Stjepan pokloni uz druge knjige još „smaragdum unum". Ovo ime dolazi od pisca Smaragda, koji je bio najprije učitelj u samostanu sv. Mihajla na Maasi u verdunskoj biskupiji, kašnje opatom, a svojom učenosti jedan od glasovitijih muževa dobe Karla Velikoga († oko 826—30). Iz njegova pera potekoše[2] commentarius (postilla) in evangelia et epistolas, diadema monachorum, commentaria in regulam s. Benedicti, via regia, acta collationis romanae (a. 810.) de processione spiritus sancti, grammatica maior seu commentarius in Donatum. Ovi su smaragdovi spisovi velik ugled uživali u srednjem vieku, osobito u benediktinskom redu, te su služili i svećenstvu u crkvi i učiteljem u školi. U gramatici po Donatu Smaragdo je pravila razjasnio primjeri iz sv. pisma i crkvenih pisaca, da oslabi izpričanje onim, kojim su primjeri iz Virgila ili Cicerona zazorni bili. Je da li je ona knjiga, koju je ban Stjepan imao, obsizala sva spomenuta Smaragdova djela, ili samo njeka od njih, koja li, to se ne zna; nu znamenito je, da je u Hrvatskoj pisac Smaragd poznat bio. A to opet potvrdjuje, kako se je prosvjeta u Hrvatskoj na zapadnu prislanjala.

Ima jasnih tragova, da se u Hrvatskoj i sredovječna historijska literatura gojila. U zbirkah knjiga navode se: passionale i vitae patrum, t. j. zbornici sa žići mučenika i svetaca po crkvenoj godini. Takva žića bijahu u cielom kršćanskom svietu onoga vremena veoma obljubljeno štivo. A kako bijaše takav zbornik, običajan u Hrvatskoj, sastavljen, podaje nam primjer spomenuti rukopis iz X. ili početka XI. vieka[3], njekada spljetski, sada u nadbiskupskoj zagrebačkoj knjižnici (col. 28, ser. 1, nr. 93). Žića su razredjena po crkvenoj godini, počam s došašćem gospodnjim. Prvo je „passio s. Andreae apostoli, a posljednje „passio s. Clementis martyris atque pontificis". Gdješto se uvršćuju kratke besjede o svetcu dana,

[1] Mon. Germ. Leges I, 235. Quae a presbyteris discenda sunt.

[2] Obielodaniše Migne i Pitra: Patrol. curs. comp. CII. 1—980. Pjesme priobći E. Dümmler: Poetae latini aevi Carolini. I, 604—619.

[3] Starine VII, 51.

Digitized by Google

osobito uz svetkovine spasitelja i njegove majke. Ovakav zbornik bijaše obćenit u latinskom kršćanskam svietu; nu ne bijaše dovoljan za crkvene i bogoljubne svrhe svake pojedine zemlje, koja je pored obćenitih štovala i svoje ugodnike božje. Tuj je domaća hagiografija morala doskočiti u pomoć. I zbilja nalazimo izmedju ostalih, da su žića, (passiones) sv. Dujma i Anastazija sastavljena bila za solinsko-spljetsku crkvu veoma rano[1], i to u latinskom vulgarnom jeziku I pjesme uz glasbu bijahu sastavljene u slavu ovim osnivačem solinske crkve. Nu kada je napredkom latinštine u školah osjećala se potreba, da se i žića i pjesme ljepšim jezikom prerade, nadbiskup Lovro povjeri taj posao početkom druge polovine XI. vieka Adamu iz Pariza, vještomu latinštini i grštini[2], od koga valjda potiču ona žića, koja su se u starih rukopisih sačuvala[3]. „Historia translationis s. Anastasiae", u kojoj se opisuje dogodjaj sbivši se g. 804. za Donata Biskupa u Zadru, imala bi biti malo kašnje sastavljena, ako se i nije prvobitan tekst čisto sačusačuvao[4]. Stariji dio čudesa sv. Kristofora, zaštitnika Raba, odnoseći se na dogodjaj god. 1075., na ime na provalu Normana u Hrvatsku, imao biti crpljen iz suvremenih bilježaka[5].

U tih primjerih vidimo, da u Hrvatskoj nije bilo posvema pusto polje ove vrsti historiografije, koje je na zapadu u tolikih žićah (vitae), što no sada služe poviesti obilnim izvorom, marljivo obradjeno bilo. Ne može se pače sumnjati, da su zametnuti početci i drugim vrstim poviesti. Ovdje neću dati tolike važnosti potonjoj viesti o ljetopisu njekoga Mihajla iz Solina, koji da je živio u XI. vieku. Nu u historiji Tome arcidjakona, imenito u glavi XI—XVII, imade očitih tragova, da je ono, što ondje pripovieda, crpao iz starijih suvremenih poviestnih bilježaka, poimence iz kataloga spljetskih nadbiskupa, u kojih uz pojedine nadbiskupe čitahu se crte iz njihovih žića; a tako i iz nekrologa. Poznato je pako, da su i drugdje na zapadu iz takovih bilježaka postajali ljetopisi. Kano što su prije bilježke na listah rimskih konsula, na rimskom državnom kalendaru sa konsularnimi fasti, dale gradju za anale, tako u prvo sredovječno doba bilježke na uskrsnih tablah kod crkava

[1] Farlati: Illyr. sacr. I, 414—17. priobćuje dva žića sv. Dujma, od kojih jedno da je sastavljeno bilo iz suvremenih bilježaka solinskih, a drugo početkom V. vieka.

[2] Thomae archid. Historia salonitana c. XVI.

[3] V. Documenta p. 288

[4] Farlati: Illyr. sacr. V, 34—5. Documenta p. 308—9.

[5] Documenta p. 455—6.

Digitized by Google

i u samostanih, za tim spomenuti katalozi, nekrolozi itd. dale su gradju za ljetopise, koji su s toga u podatcih tim mršaviji, čim u dublju davninu zasižu Da ovi zametci analistike nisu ni u Hrvatskoj bili nepoznati, potvrdjuju oni tragovi dosta bjelodano.

I tako imali bismo njekoliko spomenika latinske pismenosti u prozi, koji su u Hrvatskoj prije XII vieka ugledali svjetlo. Imade li za ono doba i kakovih pismenih spomenika u vezanom govoru?

Da su u Hrvatskoj u službi božjoj latinske crkvene pjesme, hymni u užem značenju, bile u porabi, razumieva se po sebi. Crkvene knjige izpremiešane su takovimi pjesmami; a izvan njih bijahu u običaju i posebni zbornici, hymnaria, kakovi se navode takodjer u popisu onih knjiga hrvatskih samostana[1]. Nu ove pjesme bijahu većinom svojina cieloga kršćanskoga svieta, sastavljene tečajem viekova od uglednih kršćanskih muževa, kano od Hilarija, Ambrozija, Prudencija, Fortunata, Pavla djakona, Bede itd. Nu uz ove obćenite crkvene pjesme valjalo je sastaviti hymne za proslavu božjih ugodnika, koje je hrvatska crkva slavila. Takovi su hymni u slavu sv. Dujma, koji su u Spljetu pjevani od najstarije dobe, a koji su za tim u XI. vieku preradjeni. I sbilja sačuvani u rukopisu hymni u slavu sv. Dujma nose biljege duboke davnine. Evo prve kitice:

Eia, sancte discipule
apostolorum principis!
Faveto nobis, hodie
laudes tuas canentibus.

Onda jošte ova:

Laudes innovamus Domnio
oris et cordis iubilo;
cum purae mentis gaudio
grates agamus domino . . .

Nu bilo je i izvan crkve prigode, pjesničku vještinu, koja se i u školi, kako spomenusmo, sticala čitanjem klasičkih i kršćanskih pjesmotvora, upotrebiti. Primjer imademo na grobnom nadpisu spljetskog nadbiskupa Lovre, suvremenika Petra Kresimira, Slavica, i Dimitrija Svinimira, Stjepana II. koji je sastavljen u hexametrih t. zv. leoninskih, metru u ono doba veoma obljubljenom; a glasi:[2]

[1] Documenta p. 46. 181, 182.

[2] Bulić: Dva sarkofaga. Zadar 1882. str. 6. Lucius: de regno Dalm. et Croatiae. ed. Amstelod. p. 474 Farlati: Illyr. sacr. III, 160. Kukuljević: cod. diplom. I, 219.

Digitized by Google

Quis sim, scire venis, qui mortis stringor habenis:
Pastor eram turbis huius Laurentius urbis,
quam ego dum rexsi, si quid minus utile gessi,
in prece te flagito, tergas ut opifice Christo,
crimine te sanctus rex purget, virgine natus.

Leoninskim metrom sastavljen je takodjer nadgrobni nadpis Većenege opatice zadarskih Benediktinaka[1], koja je svjedokinjom bila posljednje dobe vladanja hrvatske narodne dinastije; a tako djelomice i epitafij Lovrina nasljednika Crescencija[2], dočim nadpis na pokrovu kamenoga sarkofaga sv. Dujma u Spljetu, koji dade rečeni Crescencij (1103) učiniti, sastavljen je običnimi hexametri.

Latinski jezik ovih pjesmotvora svojom slovničkom pravilnosti i svojom čistoćom uzorno se razlikuje od kurialnoga sloga suvremenih pravnih dnevnom životu prilagodjenih spomenika; a tim se potvrdjuje ono, što smo već iztakli, da je škola nastojala širiti poznavanje dobre latinštine. A i ovo nekoliko odlomaka pjesničkih, koje nam je tvrd i nepogodam prkoseći kamen sretno sačuvao, jasno svjedoči, da se i u našoj Hrvatskoj u ono davno doba, kano svuda na zapadu, gojila latinska poezija.

Sačuvani rukopisi, osim što nas upoznavaju pismenosti, omogućuju nam svojom grafikom, a napose ornamentikom, zaviriti u sveti hram tadašnje umjetnosti. Tim sam si stvorio prielaz k ocjeni druge važne prosvjetne grane. Nu prije nego li onamo priedjem, ne mogu propustiti, a da se ne osvrnem na pitanje, zasiecajuće u pismenost, na ime: da li se već tada u Hrvatskoj uz latinsku gojila i domaća, slovjenska pismenost?

Početak slovjenske pismenosti skopčan je, kako je obće poznato, najtiesnije s imenom i dielovanjem sv. Cirila i Metoda. Ovo djelovanje dosizalo je neposredno do sjevernih granica Hrvatske. Jedva su četiri desetka poslije smrti prvoga panonsko-moravskoga archiepiskopa († 885), a ni tri poslije neprijateljske poplave njegova učiteljskoga područja, minula, kada u Hrvatskoj nalazimo žestok boj izmedju latinštine i slovjenštine. Slovjenština se privezuje na ime „Metodija“, koji se smatra početnikom ove novotarije. Ta se novotarija u toli kratko vrieme tako razvriežila, da se i rimska stolica našla ponukanom stupiti svojim ugledom na obranu latinštine proti slovjenštini; te ne samo poduprti dalmatinsku latinsku

[1] Kukuljević op. cit. II, 237.

[2] Lucius: Memorie de Traù pag. 67. Farlati Illyr. sacr. III, 167. Kukuljević II, 238.

Digitized by Google

hierarhiju, nego i pozvati u pomoć hrvatsku državnu vlast, kralja Tomislava i humskoga kneza Mihajla. U samoj hrvatskoj crkvi dva su se protivna logora ustrojila: jedan s hrvatskim biskupom u Ninu na čelu, za slovjenštinu, drugi s ostalim episkopatom za latinštinu. Pošto je u ovom drugom logoru stajala glava i crkve i države, nije čudo, što je pobiedio. U spljetskom saboru god. 924. bijaše zaključeno, da se ne smije nitko zarediti za duhovnika u slovjenskom jeziku bez dozvole sv. stolice; i da se ne smije pustiti u tom jeziku obavljati služba božja (missa), osim ako bi nužda bila svećenstva t. j. ako se nebi našao latinski svećenik. Tim se mislilo na put stati širenju slovjenštine u crkvi. Nu ta zabrana ujedno potvrdjuje, kako je već dotle slovjenština mah preotela bila u hrvatskoj crkvi. A da se i nosiocu ove zastave moć iztrgne, zaključeno bi, da „biskup hrvatski" (episcopus Chroatorum) ima se jednako podvrći spljetskomu metropoliti, ne smije se dakle izuzeti izpod dalmatinske latinske hierarhije[1].

Poslije ovoga prvoga sukoba izmedju latinštine i slovjenštine u Hrvatskoj u trećoj desetini X. stoljeća, ne nailazimo više na javno trvenje izmedju obiju do druge polovine XI. stoljeća, do dobe Petra Kresimira. I tada su se obje vlasti oborile na slovjenštinu, a slovjensko pismo dovodilo u svezu s imenom Metodija; pače bude zabranjeno zarediti Slovjena, ako ne nauči latinski. Nu ove odredbe i rimske stolice i latinskih biskupa dalmatinskih izazvaše ogorčen odpor u hrvatskom nižem svećenstvu, koji je velikom strogošću tek oko god. 1075. slomljen[2]. Nu vidi se iz svega, da je slovjenština tečajem onoga prividnoga stoljetnoga primirja u narodu dubok korjen uhvatila, uvrieživ se osobito na otoku Krku.

Medjutim nas se ovdje netiče pripoviedati na široko sudbinu slovjenštine u Hrvatskoj; nas zanima ovo pitanje, u koliko stoji u savezu s pismenosti hrvatskom. A tuj izbijaju na površinu dva pojava: prvi, da se i pismo, kojim se slovjenski jezik zaodievao, podmiće Metodiju; drugi, da se to pismo, imenom gotičkoga, od latinskoga razlikuje. A koje je to pismo?

Da je od ona dva pisma, kojimi se kod Sloviena najstariji književni spomenici njihovi zaodievahu, cirilovskoga na ime i glagolskoga, ovo drugo kod Hrvata osobito od pamtivieka bilo najobičnije i u porabi, ne može biti nikakove sumnje. To je i u nauci

[1] Documenta p. 187—197.
[2] Ibid. p. 204—211. Starine XII, 222.

Digitized by Google

tako općenito priznato, da su pače njeki proglasili Hrvatsku kolievkom glagolskoga pisma[1]. U samoj Hrvatskoj držala se glagolica tako starodavnom, da se njezin obret privezivao na ime velikoga joj zemljaka sv. Jerolima[2]. Šta se pako oblika pisma glagolskoga tiče, do ne davna bijahu samo takovi hrvatski glagolski spomenici poznati, kojih su pismena uglasta, a nisu stariji od XIII. vieka. Od njih stariji spomenici okruglasta pisma pribrajani su Bugarskoj. Držalo se, da se u Hrvatskoj okrugla bugarska glagolica pod uplivom latinske grafike preobrazila u uglastu. Novija odkrića, koja su započela s Milanovićevimi odlomci glagolskoga praxapostola[3], pak s glagolskim nadpisom na baščanskoj ploči u crkvi sv. Lucije na Krku[4], stavljaju izvan svake dvojbe, da se je i u Hrvatskoj u starije doba, negdje prije XIII. vieka, pisalo okruglom glagolicom. Ova dva spomenika prikazuju nam glagolicu u prielazu iz okrugle u uglastu. Još stariji oblik okrugle hrvatske glagolice prikazuje se u ne davno odkritom bečkom odlomku glagolskoga misala po rimskom obredu, o kojem ne može se sumnjati, da je pisan u Hrvatskoj i za porabu hrvatske crkve[5]. K ovim se spomenikom pridružuju dostojno netom odkriti Grškovićevi listovi apostola hrvatskoga roda, a pisani okruglom glagolicom[6].

---

[1] Dobrovski je scienio, da su glagolicu izumili u XIII. v. popovi hrvatski, i radi ugleda taj obret podmetnuli sv. Jerolimu. U najnovije je doba ruski arhimandrit Leonid razvio (c. ruske akademije сборникъ. t. LIII, 3. 1—47) čudnovatu teoriju o postanku glagolice. Kirilicu je obreo Konstantin filosof 862 god., a glagolicu djakon i potonji ninski biskup Teodozij god. 879. Kirilica je sastavljena iz 24 grč. pismena i 14 novih prema glasovom slovj. jezika; a glagolica iz 24 pismena pisma, koje je u Hrvatskoj od prije u porabi bilo, i onih iz cirilice uzajmljenih 14. Teodozij je ovo pismo obreo, da Hrvate odvrne od grčko-iztočne crkve, kojoj su prije pripadali. Glagolski spomenici nose obilježje hrv. narječja.

[2] U pismu pape Inocencija IV. senjskomu biskupu od 29. ožujka 1248 (Theiner: vet. monum. Slav. mer. I, 78): „in Sclavonia est littera specialis, quam ipsius terrae clerici se habere a b. Hieronymo asserentes eam observant in divinis officiis celebrandis".

[3] Čuvaju se u knjižnici naše akademije; izda jih Jagić u Radu II, 1—35.

[4] Obielodanjen u Starinah VII, 130 st. sa snimkom.

[5] Izda ga Jagić: Glagolitica. Denkschriften der k. Akademie der Wissenschaften in Wien. Bd. XXXVIII.

[6] Čuvaju se u našoj akad. knjižnici, obielodani jih Jagić u Starinah XXV, 33 sl.

Digitized by Google

Ovi stariji hrvatski spomenici glagolski oblikom pisma pridružuju se ostalim starim spomenikom oble glagolice, imenito zografskomu evangjelju, Klozovu glagoliti, marijanskomu, asemanovu i ohridskomu evangjelju, sinajskomu psaltiru i euhologiju, te pražkim i kijevskim odlomcima. U svih tih spomenicih okrugla glagolica je što više, što manje jednaka; pa već tim upućuje na jedno porietlo, jedan izvor. Taj se izvor imade prema najnovijim iztraživanjem staviti u najtiesniju svezu s vjerskim i književnim djelovanjem slovjenskih apostola sv. Kirila i Metoda na panonsko-moravskom zemljištu. Na ovo je vrelo opućivala za Hrvatsku takodjer najstarija predaja njezina[1]. Odanle širilo se i pismo u susjedne slovjenske zemlje poslije smrti sv. Metodija (885), i izgona njegovih učenika, a još više poslije propasti Kocelove, Rastislavove i Svatoplukove baštine.

Dočim nije se sačuvao ni jedan književni spomenik, pisan bez sumnje za života prvo-apostola u Panoniji, sačuvani su nam u navedenih spomenicih takovi, koji su u X. i XI. vieku pisani u susjednih zemljah, koje su baštinu prvih slovjenskih prosvjetitelja usvojile. Oni su jamačno pisani po prvobitnih predložcih njihovih; nu priepisi nisu se mogli u jeziku oteti više ili manje uplivu mjestnih nariečja. Tako su do skora nastale i u najstarijih slovjenskih spomenicih razlikosti, koje odavaju domovinu njihova postanka. Prema tomu drži se, da su pražki i kijevski odlomci iz XI. vieka pisani u području veliko-moravsko-českom; drugi možebit iz predložka od konca IX. vieka[2]; na dalje da su odlomci bečkoga misala, kano i Mihanovićeva i Grškovićeva apostola pisani u zapadnom dielu balkanskoga poluotoka, na hrvatsko-srbskom zemljištu, dočim da su svi ostali navedeni spomenici oble glagolice pisani u iztočnom dielu balkanskoga poluotoka, u Bugarskoj i Makedoniji.

Može se uzeti za stalno, da su se prvobitni spomenici panonski kod prepisivanja mienjali u jeziku i pravopisu polagano i postupice, te da imade u njih tim manje promjena, čim su stariji. O

[1] Documenta p. 188. 264. „ad Methodii doctrinaam . . . Dicebant enim, gothicas litteras a quodam Methodio haeretico fuisse repertas". Pop Dukljanin (izd. Črnčićevo str. 12) koncem XII. vieka pripisuje Konstantinu filosofu obret „litterae lingua sclavonica", ili „knjige hrvatske", kako prevede hrv. ljetopisac. Konstantin prevede iz grčkoga evangjelje, stari i novi zavjet i misu.

[2] Jagić: Denkschriften l. c.

Digitized by Google

Klozovu odlomku homiliara, koji se pripisuje XI. stoljeću, a još cieli bijaše vlastnost našega Ivana Frankopana († 1482), drži se danas, da je pisan u Hrvatskoj po starijem panonskom i makedonskom predložku[1]. A u tom rukopisu sačuvane su s malom iznimkom sve osebine staroslovjenskoga jezika i ustrojstvu njegovu odgovarajućega glagolskoga pravopisa. Tuj se je dakle pisac čim vjernije držao prvobitnoga predložka. Inače imade se stvar u navedenih hrvatskih najstarijih spomenicih glagolice oble. Oni su dotjerani prema osebinam hrvatskoga govora; s toga uklonjeni su nasali, kojih ne ima u hrvatskom izgovoru, te je ⰼ st. slov. spomenika zamienjen s ⰾ, ⰵ, s ⰵ, pridržan samo jedan poluglas ⰸ a umekšanje ograničeno na ⰾ i ⰿ[2]. Ovo dotjerivanje izvadjano je dakako polagano; pa ne treba da ga podmićemo jednomu reformatoru X. ili XI. vieka, koji bi prvobitni staroslovenski pravopis primienio bio hrvatskomu izgovoru. Da je dosta vremena prošlo, dok se je čista hrvatska recenzija udomila, vidi se na spomenutih spomenicih. U Grškovićevu odlomku pridržan je njekoliko puta nasal ⰼ, na dalje ⰸⰹ mjesto ⰹ, poluglas ⰸ (ъ) mj. ⰸ (ь). U bečkom odlomku misala još se mjestimice piše ⰿ, za koje kašnje u hrvatskih glagolskih spomenicih dolazi samo ⰹ; tako i ⰸ mj. potonjega ⰸ. Nasalom pako ne ima traga, jer na jednom mjestu dolazeće ⰼ nije nasal ⰼ nego spona dvajuh ⰵ. Tako i u Mihanovićevu odlomku apostola ne ima ni jednoga pismena za nasal, a mjesto dva poluglasa ⰸ i ⰸ upotrebljava se dosljedno samo drugi (ⰸ, ь), koji izključivo prevladjuje u hrvatskih glagolskih spomenicih sliedeće dobe primiv prema uglastomu pismu oblik ⰾ, a poslije ⰻ.

Tako je prvobitna glagolska azbuka od 38 pismena, izbacivši postupice hrvatskomu izgovoru suvišna pismena, svedena na 33 pismena po Mihanovićevu odlomku. Ova pismena pridržavaju još prvobitni zajednički oblik oble glagolice; nu kod pojedinih počima se opažati upliv latinice; tako već u Mihanovićevu odlomku uz redovito ⰿ i ⰿ, ⰹ dolazi ⰾ i ⰻ, od kojih je ⰾ u hrv. uglastoj glagolici posvema iztisnulo ono starije ⰿ. U nadpisu na baščanskoj ploči dolazi uz ⰿ takodjer ⰾ, uz ⰿ i ⰻ, uz ⰹ i ⰻ, uz ⰸ i ⰻ, uz ⰸ i ⰻ, uz ⰸ i ⰻ kano zauglasti ⰻ. Opaža se dakle, kako je latinsko pismo u Hrvatskoj polagano djelovalo ne samo na oblik glagolskoga, preobraziv obli

[1] Kopitar i Preis i donjekle Šafařik od starijih, a Oblak od mladjih ne dvoje, da je taj glag. spomenik pisan u Hrvatskoj. Archiv für slav. Philologie XV, 348—356.

[2] Miklošić: Altslovenische Formenlehre. Wien 1874. S. XXVII.

Digitized by Google

u uglasti, nego i na pojedina pismena, pojednostručiv zakučastija a latinskim u osnovnom obliku slična. Sve se je to u hrvatskoj grafici provelo u drugoj dobi, koja počima u veliko s XIII. viekom.

Gore navedeni spomenici jesu ostanci one starije dobe, koja u Hrvatskoj obuhvaća X., XI. i XII. viek; s toga idu ili posvema ili djelomice u ono vrieme, u kojoj se bilo slovjenštini boriti s latinštinom. S jednom iznimkom uvrščuju se po sadržini u crkvenu a po jeziku u staroslovjensku književnost. I to potvrdjuje, da je i glagolsko pismo i jezik spomenika u Hrvatsku unesen iz vana; a odkle, nije težko pogoditi. Sve okolnosti opravdavaju viest bagrorodjenoga pisca carigradskoga[1], da su mnogi iz Velike Moravske poslije njezine propasti utekli u Bugarsku i u Hrvatsku. Medju biegunci bilo je zaista učenika sv. Kirila i Metodija. Glede Bugarske znade se, da su u njoj našli utočište apostolski učenici Gorazd, Klemente, Naum, Angelar, Sava, pa da je pod pokroviteljstvom cara „knjigoljubca" Simeona (892—927) nastao živ književan pokret, u kojem su se onim učiteljem pridružili drugi; kano što pop Grigorij, eksarha Joan, crnorizac Hrabr. Glede Hrvatske neka se s tim pokretom u Bugarskoj uzporedice pomisli na suvremenu borbu izmedju vladajuće u crkvi i državi starije latinštine i pomolivše se slovjenštine. Najstariji bugarski književni spomenici pisani su glagolicom; najstariji književni spomenici u Hrvatskoj pisani su takodjer glagolicom; pismo jim je i oblikom jedno. Jezik je takodjer jednak, jedan. U Bugarskoj književan je pokret življi na zapadu, u Makedoniji i primorju. U Hrvatskoj ona se borba vodi u primorju, u X. vieku u Ninu, gdje se diže stolica za hrvatskoga biskupa, u XI. vieku na Krku. Ovdje nam se sačuvao najstariji glagolski spomenik.

U Hrvatskoj i u Bugarskoj glagolica služi ponajprije crkvi, jer bijaše i obretena za širenje kršćanstva u Panoniji i velikoj Moravskoj i za službu božju u crkvi. Najstariji glagolski spomenici sadržavaju liturgičke knjige, evangjelje, apostola, psaltir, homilije. Nu iz baščanskoga se nadpisa razabire, da se glagolica počela upotrebljavati izvan strogo crkvenih i u gradjanske svrhe; jer onaj nadpis sadržaje darovnicu, dakle gradjansku izpravu.

Crkveni jezik glagolskih spomenika ne bijaše, kako je poznato, u Hrvatskoj jezikom živoga govora; nu glagolica je bila tako tiesno skopčana s jezikom crkve, da se je ovaj prenašao i u gra-

[1] Constant. porph. de adm. imp. c. 41. p. 176. Documenta p. 387.

Digitized by Google

djanske izprave, čim su bile pisane glagolski. Ovo nam potvrdjuje onaj spomenuti jedini te vrsti spomenik glagolski, bašćanski. U jeziku i pravopisu sliedi čim više, koliko je pisac znao, stari jezik i pravopis crkvenih spomenika. Uz ostalo nije pisac znao pravilne porabe poluglasa jera, te ga, kano i prepisavaoc Mihanovićeva apostola[1] upotrebljuje i ondje, gdje mu pravilno ne ima mjesta (n. p. кърашну). Za Hrvata nije ni čudo.

Sudbina glagolice ne bijaše jednaka u Hrvatskoj i u drugih slovjenskih zemljah; jer dočim je ona ovdje polagano izčeznula, održala se ondje kroz sav srednji viek, a čestimice do novije dobe. U području veliko-moravskom skoro izumrie, ostaviv nam za starije doba dva spomenuta glagolska spomenika; dočim nam iz vremena, u kojem je u Českoj u sazavskom samostanu po opatu Prokopu u prvoj polovini XI. vieka uveden slovjenski obred, ne osta ni jedan spomenik, te se ne može ni znati, koje se pismo rabilo; a slovjensko bogoštovje po Karlu IV. u emauski samostan uvedeno, odkle nam dodje čuveno evangjelje rheimsko, kojega je drugi dio glagolski, pada u odviše kasno doba, pa je i osamljen pojav. U iztočnih Hrvatskoj susjednih zemljah glagolica stade skoro mjesto ustupati ćirilici, dok pred njom ne izmače posvema. Ovo uzmicanje glagolice pred cirilicom predočuju palimpsesti, u kojih se pod ćirilskim pismom prikazuje starije glagolsko izbrisano (gregorovićevo evangjelje bojansko), za tiem očevidni priepisi ćirilski iz glagolskih predložaka (nikoljsko evangjelje i Hvalov rukopis u Bologni). Obratnoga primjera ne ima. Najstariji ćirilicom pisani spomenici, kano Savina knjiga, odlomak evangjelja Undolskoga (u moskovskom muzeju), odlomak evangjelja Kiprijanova (petrogradski), psaltir slucki, supraslski zbornik žitija i homilija, hilandarski odlomak poučenja sv. Kirila jerusolimskoga, stoje po jeziku uz bok najstarijim glagolskim staroslovjenskim spomenikom, kano što su zografsko, marijansko, vatikansko evangjelje i t. d. Najstariji ćirilski datovani spomenik je u Novgorodu u Rusiji god. 1056. do 1057. pisano Ostromirovo evangjelje, koje se pribraja spomenikom ruskoga roda. Od njega je samo za 17 godina mladji Svjatoslavov izbornik, koj je pisac Rus prepisao po predložku izbornika sastavljenoga za bugarskoga cara Simeona. I to potvrdjuje, što je već nauka priznala, da je slovjenska knjiga u Rusiju unesena iz juga, imenito iz Bugarske, i to ne u glagolskom, nego u kirilskom

[1] V. Rad II, 31.

Digitized by Google

pismu. Do polovine XI. vieka zbili su se u Bugarskoj zamašni dogodjaji na polju državnom i crkvenom, koji su izvorno glagolsko pismo sprečavali, a grčko udeseno slovjenštini uzeli u zaštitu. Poslije zlatne Simeonove dobe bješe Bugarska bizantskom pokrajinom, najprije 972. god. na kratko (972.—6.), a tada poslije krvavih ratova pod Samuelom god. 1018. podjarmljena na dugo, sve do god. 1186. Kroz ovaj prieko pol drugi viek bješe Bugarska bizantinskom pokrajinom, podieljena u theme, a upravljana grčkim činovničtvom. Bugarska crkva osta do duše autokefalnom; nu najviša je oblast u njoj povjeravana grčkim svećenikom; a kako su se ovi naprama bugarskomu narodu ponašali, daje nam primjer izobražen inače exarha Teofilakt[1]. Ako je to doba slovjenskoj književnosti u Bugarskoj u obće malo prijalo, još je manje moglo prijati glagolskoj pismenosti.

U novije doba stala se reforma grčkoga pisma za porabu u slovjenštini privezivati na ime i osobu učenika slovjenskih apostola episkopa Klimenta[2]. Da su se južni Slovjeni, koji su u području grčko-iztočne crkve živili, već od prije i u svojem jeziku služili grčkim pismom, to bi se naslućivalo, kada nas i ne bi Klimentov mladji suvremenik monah Hrabr izrično uvjeravao[3]. A pošto se grčkim pismom nisu mogli svi glasovi slovjenskoga jezika spretno označiti, našao se reformator, koji je taj zadatak izveo. Bio to Klimente[4] ili tko drugi, istina je svakako, da je ta reforma u X. vieku provedena, pošto donle dopiru najstariji slovenski književni spomenici cirilskoga pisma. Od tada rabili su u Bugarskoj, kako i spomenici potvrdjuju, dva pisma uzporedo: glagolsko i reformirano grčko. Nu ovo drugo pustilo je dublje korienje u narodu prema političkim, crkvenim i prosvjetnim odnošajem; a javno stanje u zemlji poslije god. 1018. ne bijaše glagolici ni malo prijatno. I tako je postupno ćirilica posvema zavladala.

---

[1] O svem tom v. obširnije u mojoj razpravi: Borba južnih Sloviena za državnu neodvisnost u XI. vieku. Rad XXIV, 147 sl. XXX, 211 sl.

[2] P. Šafařik: Ueber den Ursprung und Heimath des Glagolitismus. S. 10 folg.

[3] О писмемехъ чръноризца Храбра. Izd. Šafařik: Památky dřevn. pisemn. 89. „гръчьскыми писмены пѫждаахѫ сѧ писати словѣньскѫ рѣчь без оустроениа“.

[4] O njem piše životopisac kod Šafařika: Památky hlah. pisemn. LIX: „Ἐσοφίσατο δὲ καὶ χαρακτήρας ἑτερους γραμματων προς το σαφέστερον ἢ οὓς ἐξεῦρεν ὁ σοφὸς Κύριλλος“.

Digitized by Google

Glagolica je tečajem sliedećih stoljeća i u hrvatsko-srbskih zemljah sa zapada prama iztoku gubila sve više tla, a cirilica se sa iztoka prama zapadu širila. Da je glagolica i u zaledju hrvatsko-dalmatinskoga prjmorja u starije doba u porabi bila, danas se više ne smije sumnjati. Za Bosnu govori još rukopis „krstjanina Radosava“ iz XIV. vieka[1] s glagolskim pripisom; možebit i Grškovićev odlomak apostola[2], govore i njeke osebine bosanske bukvice. Ovo je bilo svakako prije XII. vieka, u kojem je pri kraju (1189.) pisana najstarija cirilsko-bosanska izprava bana Kulina[3]. Tada je glagolica ginula i cirilici mjesto ustupala, te se samo u crkvi neko još vrieme održala.

Da li je i u Hrvatskoj cirilica poznata bila u dobi, u kojoj se ova razprava kreće, ne ima se za to nikakova dokaza. Najstarija cirilska izprava za Dubrovnik ne prelazi XIII. vieka, a stariji nisu ni cirilski spomenici hrvatskoga područja[4].

Prema dojakošnjem dakle razlaganju slovenska je pismenost imala u Hrvatskoj položaj zauzeti, ako ne koncem IX. svakako početkom X. vieka; zaodievala se pako oblom glagolicom, po obliku jednakom onoj panonsko-moravskih i bugarskih spomenika. Hrvatska bijaše uz Bugarsku prva zemlja, koja se pridružila rano onomu duševnomu pokretu, koji je u Panoniji i u V. Moravskoj započeo, te se postupice razširio prieko Dunava i Karpata. Nu i u Hrvatskoj imala se slovjenština s glagolicom kod prvoga koraka boriti za svoj bitak. Latinština bijaše od nje silnija svojom starodavnom prosvjetom, te svojim položajem u crkvi i državi. Ona je i na hrvatske vladaoce i na hrvatske velemože tako moćno djelovala, da su joj izključivu vlast u javnom životu priznavali. Slovjenština je i glagolica našla zakrilje djelomice u crkvi i u puku; u crkvi imenito u nižem svećenstvu i u redu sv. Benedikta, kako svjedoče baščanska ploća i kašnje rogovske regule. Na te zidine bijaše takodjer stegnuta obuka u jeziku slovjenskom i glagolskoj pismenosti.

[1] Starine XIV, 22.
[2] Starine XXV, 39 st.
[3] Miklošić: Monum. serb. p. 1—2.
[4] Listina samostana sv. Ivana u Pavlah na Braču je od 1. pros. 1250. Starine XIII, 205—10.

Digitized by Google

Kajkavački dijalekat u Prigorju.

Čitano u sjednici filologičko-historičkoga razreda dne 27. listopada 1892.

PRIOPĆIO PROF. VATROSLAV ROŽIĆ.

Danas više nema sumńe o tome, koliko je komparativna filologija koristila ostalim naukama, osobito istoriji. Zna se, da je ona pomogla razsvijetliti mnoge tamne strane u životu čovječijega roda, koje bi bez jezična razumijevańa ostale za uvijek tamne, a u toj tami napokon bi se i izgubile. Zna se, da je samo pomoću komparativnoga ispitivańa jẽzîkâ pošlo za rukom dokazati srodnost tako zvanih indoevropskih naroda, da i ne govorimo o ńihovu kulturnom i društvenom životu prije toliko stotina godina, o čem nam komparativna filologija, može se reći, daje gotovo najpouzdanije podatke. Prema tome nije baš za čudo, što su se toliki prosvijetļeni umovi 19. vijeka gotovo sviju nárôdâ dali svom snagom na svestrano izučavańe ne samo svoga materinskoga jezika, već i drugih tuđih u Evropi tako reći do toga doba nepoznatih jezika. Plodovi marļiva rada jezičnih ispitivača tako su obilni, da se s te strane mlada komparativna filologija može isporediti sa svim ostalim naukama, koje je 19. vijek ili rodio ili preporodio. I ako je u tom poslu toliko već utvrđeno, ipak ostaje još uvijek prostrano poļe, na kom vaļa da se ļudski um udube i u one na prvi pogled neznatne zakutke, ne bi li obreo još šta i time učvrstio jezičnu zgradu od pamtivijeka građenu. Ovdje mislim: detaļnije ispitivańe dijalekata. Lako si pomišļam dosta tešku zadaću u tom poslu. Ako se i čini u prvi mah to lako, ama čovjeku, koji baš nije odrastao s ljudima i među ljudima onoga kraja, mnogo je teže nego što se misli. Toga radi upravo i jest ispitivańe pojedinih dijalekata i dijalektičnih osebina kraj svega napretka u filologiji doslije slabo i sporadično. Istinabog, jezična nauka nimalo ne zanemaruje te strane svoga zadatka, ńoj je dobro došao svaki ma i nedostatni uspjeh, samo ako je ono, što se dočuje o dijalektima, zdravo zrńe — ma

Digitized by Google

i nesistematično uređeno. S te strane dakle filologija nije kriva, već je kriv nedostatak valjano upućenih ljudi, koji bi se mogli s uspjehom dati na taj posao. — Što se uradilo s te strane jezične nauke u drugih naroda, ovamo ne spada. Nama Hrvatima i Srbima u prvom redu je do toga stalo, što se i koliko se uradilo u nas.

Razumljivo je, da se u nas prije pedeset godina za prijeporoda naše književne u opće najviše radilo na tom, kako bi se uveo jedan jedinstveni književni jezik. To je samo sobom došlo, jer je to conditio sine qua non za koristan i uspješan rad. Nama su dobro poznate borbe oko toga, pa uz natrag spomenute nestatke nije nikome ni palo na um, da ispituje jezik s dijalektične strane, osobito onaj dijalekat, koji se nije mogao popeti do visine književnoga jezika. To je naš kajkavački i čakavački dijalekat. Dovinuvši se štokavački dijalekat do visine književnoga jezika, našao je odmah i svojih negovatelja, pa je do danas već i ispitan sa svake strane toliko, da se spram ona dva dijalekta odlikuje kao gospodsko dijete spram dva siročeta. Radnama Vuka Karadžića, Đ. Daničića, Vatr. Jagića, Arm. Pavića i drugih vrijednih naučnaka na hrvatskoj i srpskoj strani toliko je osvijetljen štokavački dijalekat, da s ponosom pristaje uz ostale evropske književne jezike. Tako i valja: književnome jeziku i treba posvetiti svu pažnju.

Dok je štokavački dijalekat kao književan jezik doslije već tako istavljen, ne valja smetnuti s uma ni kajkavački i čakavački dijalekat. Vrijeme je, da i ta dva dijalekta povučemo na proučavanje. Kako natrag rekoh, o njima se još uvijek slabo šta znade,

Ovom prilikom naumih, koliko se već dâ, govoriti o jednom razrječju kajkavačkoga dijalekta. S veselim srcem i pohvalom navodim dvije radnje u tom poslu, što ih je napisao profesor R. Strohal. Prva, u izvještaju kr. vel. gimnazije riječke za školsku godinu 1882/3. radi o „Osebinama današnjega riječkoga narječja“; druga u izvještajima kr. velike realne gimnazije rakovačke za godine 1886/7., 1887/8., 1888/9., 1889/90. i u izvještaju za godinu 1890/1. o „Osebinama današnjega stativskoga narječja“ — nedaleko Karlovca. Ona prva radnja o riječkom dijalektu raspravlja nam o čakavačkom dijalektu svoje vrste, a druga o kajkavačkom dijalektu, u kom imade amo tamo i čakavačkih osebina. Kajkavački dijalekat, kojim se bavi ova moja radnja, razlikuje se u koje čemu od stativskoga narječja. To se osobito opaža sa glasovne strane, gdje pokazuje svoj osebni svoje vrste dijakritičan karakter. Ipak se kajkavački dijalekat u Prigorju već kao razrječje kajkavačko

Digitized by Google

s onim stativskim podudara u tome, što je u jednome i u drugome imenskim i glagolskim oblicima u glavnome jednak osnov. Da bi se mogle lakše razabrati te osebine prigorskoga dijalekta, istaviću — koliko se to može učiniti — fonetske osobito karakteristične pojave spram štokavačkoga dijalekta nešto opširnije. Kako je akcenat duša svakoga jezika, označiću svaku riječ i svaki oblik svojim akcentom, jer držim, da se neke fonetske promjene dadu vrlo lijepo razjasniti time, što su kao pošljedak sile u akcenta. Iza vokalizma i konzonantizma istaviću imenske i glagolske oblike s akcentom. Riječi i oblike, kojih nijesam mogao naći u Vuka, ili kojih prigorski dijalekat ne pozna, označio sam zvjezdicom (*).

Prije nego pređem na samu stvar, svakako je nužno, da spomenem što o mjestu i o ljudima, koji tijem dijalektom govore.

* * *

Dugo mišljah, kakvo bi ime bilo najzgodnije za ovaj dijalekat, dok napokon ne uzeh ovoga: „Kajkavački dijalekat u Prigorju". Moram reći, da niti s ovijem nijesam sasvijem zadovoljan. Riječ „Prigorje" kolektivno je ime za svaki prijedio, što se stere onamo od stare gradine Okića pa sve tamo do žumberačkih gora. Kako sama riječ kaže, Prigorje je ono mjesto, što je pri „gori", dakle mjesto na podini kojega brda ili gore. Još bih bio zadovoljan s naslovom, kad se ime „Prigorje" ne bi upotrebljavalo i u relativnom smislu, t. j. kad ne bi narod tijem imenom prema potrebi zvao samo ona mjesta, gdje je njegovo sjedište. Ipak mislim, da je ovaki naziv najprikladniji, tijem više, jer se ovakim dijalektom govori s neznatnim razlikama sve onamo od općine plešivičke pa do općine slavetićke. U tom prostoru redaju se ova sela: Plešivica, Vranidol (Vranovska draga), Kupečdol, Prodindol, Ivančić, Maluńe, Gorica, Draga, pa više okrajna sela Goli vrh, Paļugi, Toplice i Petrovina. Zvati dakle ovaj dijalekat imenom kojega sela, ne bi bilo nikako na mjestu: toga radi mislim, da mi ne će niko zabaviti s te strane. Zvao se dijalekat ovako ili onako, glavna je stvar, da ga poznamo. Još moram reći, da su sva ta sela vrlo na blizu, dijeli ih većim dijelom poniski brijeg. Samo sela Maluńe, Petrovina, Paļugi i Toplice udaļena su jedno od drugoga oko pola sata hoda.

Sav taj kraj vrlo je romantičan, pa sa svojim prirodnim ļepotama spada u niz najļepših prijedjela naše domovine. Ļudi se bave

Digitized by Google

ponajviše obrađivańem vinograda, koje im je na žalost trsni ušenac već sasvijem uništio. Pored moralne kreposti ističu se Prigorci i priroďenom slavenskom gostoljubivosti.

O postańu ove radńe još mi je reći ovo: Upoznavši se s glavnim principima staroga slovenskoga jezika i s dijalektičnim razlikama hrvatskoga ili srpskoga jezika još na gimnaziju, zamijetio sam čudnovate fonetičke osebine svoga rodnoga kraja, pa sam već onda bilježio takve za mene tada još neobične jezične pojave. Prošlo je tomu već oko dvanaest godina, otkada sam se s gimnazijom oprostio, pa sve to vrijeme nijesam sustao, već sam za vrijeme praznika, koliko sam mogao, ispitivao i tako utvrđivao ovo, što sada na svijet dolazi.

Ja ne ću imati prilike, da se pozovem, kao što se mogao gosp. Strohal, na kakve štampom izdane narodne pjesme ili pripovijetke, ali kako sam u tom kraju roďen i kako sam proživio do 12. godine u ńem (u selu Prodindolu), a osim toga dolazio često po đačkom običaju na praznike k roditeljima, mislim, da će svak vjerovati mojim tvrdńama bez ikaka skańivańa. Ja sam doista nekako u to vrijeme skupio i narodnih pjesama oko 70—80 na broju, ali se ipak ne bih mogao u svemu na ńih pozvati. Ne bih se mogao pozvati s toga, jer ih je premalo, a i s toga, što se narodne pjesme (lirske) odaljuju jezikom od običnoga, rekao bih, dnevnoga govora. (Vidi o tome u dodatku.)

Toliko sam držao nužnim da kažem prije nego pređem na samu stvar.

I. Vokalizam.

Hrvatski ili srpski jezik dijeli se, kako je poznato, na štokavački, kajkavački i čakavački dijalekat. Toj razdiobi povodom je to, što se u jednom dijelu našega naroda za latinsko „quid“, za grčko „τι“, a ńemačko „was“ govori „š t o“, u drugom dijelu „k a j“, a u trećem „č a“. Ipak nijesu te tri riječce tako jaki „criterium dividens“, da bi se baš samo ńih radi dijelio jezik na te tri skupine, nego se dijeli za to tako, što se od staroga slovenskoga jezika razviše mnogi osobiti oblici u svakom od ta tri dijalekta po nekom stalnom jezičnom principu. Tim osobitim oblicima u glavnome je upravo vokalizam i akcenat dao pravo obilježje. I sam štokavački dijalekat dijeli se opet na tri razrječja (ijekavsko, ekavsko, ikavsko razrječje), čemu je također povodom vokal ili bolje st. slov. poluvokal *ъ*. Kako štokavački tako ima i kajkavački dijalekat više

Digitized by Google

razrječja s mańim ili većim razlikama, a sve se te razlike osnivaju ponajviše na vokalima. Po tome vokalizmu dobiva svaki dijalekat svoj osobit karakter. Kajkavački dijalekat u Prigorju ovake je promjene doživio u vokalizmu:

1. Vokal *a*.

Vokal *a* najblagoglasniji je između sviju vokala. Po ńemu se štokavačko jekavsko narječje dostalo one svoje milozvučnosti, kojom se osim ostalijeh ļepota ističe iznad kajkavačkoga i čakavačkoga dijalekta. Pomlađenom vokalizacijom *a* je primio službu staroga slovenskoga ѣ i ъ, a tijem se znamenito umnožio broj toga vokala u štokavačkom dijalektu. Kajkavački je dijalekat u tome mnogo gore prošao, u ńem je službu st. sl. ѣ i ъ primio većim dijelom vokal *e*. To je, može se reći, naj jača opreka u vokalizmu između oba ta dijalekta. Ne znam ipak, ima li igdje koje mjesto, gdje bi taj princip bio baš sasvijem konsekventno proveden u kajkavačkom kao što je to u štokavačkom dijalektu. Dok u štokavačkom dijalektu, ako već ima što zamijeniti st. sl. ѣ i ъ, dolazi uvijek samo vokal *a* osim u dvije tri riječi (stъgno — stègno mj. stàgno, staro sl. i: stegno, žьzlъ — žèzlo mj. žazlo, ali st. sl. glasi i: žezlъ; dolazi u kajkavačkom dijalektu uz redovno *e* i vokal *a* kao i u štokavačkom dijalektu. Kajkavački dijalekat u Prigorju ima više takijeh riječi, u kojima mj. ѣ i ъ dolazi *a* u samom korijenu ili u nastavku.

a) U korijenu dolazi vokal *a* samo u ovim riječima: lâv st. sl. lьvъ; lân st. sl. lьnъ; vân st. sl. vъnъ; zäl st. sl. zъlъ; ìšal st. sl. korijen šьdъ; bádńak st. sl. bъděnije (vigilantia).

b) Gotovo uvijek dolazi vokal *a* mj. st. sl. ѣ i ъ u nenaglašenim nastavcima. Tako α) u nastavku ьсь: stárac st. sl. starьcь; pâlac st. sl. palьcь, žâlac st. slov. žalьcь itd. Riječ pâlčec (motacilla troglodytes) ima uvijek u nastavku *e* mj. *a*. β) U nastavku ьlъ: òral st. sl. orьlъ; òsal st. sl. osьlъ; pòšal st. sl. pošьlъ itd. γ) U nastavku ьnъ: tëman st. sl. tьmьnъ; duóvan st. sl. duhovьnъ itd. δ) U nastavku šьnъ: vrêmešan st. sl. * vrêmešьnъ. η) U nastavku ькъ i ъkъ: gòrak st. sl. gorъkъ; krátak st. sl. kratъkъ; krëpak st. sl. krêpъkъ; slädak st. sl. sladъkъ itd. ϑ) U nastavku ьstvo: čovečánstvo (rjeđe človečanstvo) st. sl. človêčьstvo; devičánstvo st. sl. dêvičьstvo. ε) U nastavku lь, kada dođe neposredno do drugoga konzonanta: vùgal st. sl. ąglь. ζ) U

Digitized by Google

nastavku ъ t ь: läkat st. sl. lakъtь; nëvat (rjeđe nëkat) st. slav. nogъtь.

c) U prigorskom dijalektu imadu svi glagoli II. vrste mjesto štok. umetka n u (st. sl. nǫ) umetak n a, dakle mj. vok. *u* vok. *a*: dîgnati, viknàti, trenàti mj. dignuti, viknuti, trenuti. U obćini Plešivici čuje se i pravilno: víknuti, dîgnuti itd.

d) Prema st. sl. zajęcь, žęlo, mêsęcь ima prigorski dijalekat zâjac, žâlac (prema st. sl. obliku * žęlьcь), mèsac.

e) Osim toga dolazi vokal *a* i u svim onim riječima, u kojima se nalazi u st. sl. jeziku: rîba st. sl. rъiba; jâd st. sl. jadъ; kâmen st. sl. kamъi; dêlati st. sl. dêlati; mučàti st. sl. mlъčati itd.

f) Prema st. sl. k a m e n i j e Prigorci kažu: k a m á ń e, a prema štok. ê|da (hê|da, polygonum fagopyrum) â j d a.

2. Vokal *e*.

Ovaj vokal dolazi:

a) U korijenu riječi mjesto st. sl. ъ i ь: bèčva štok. bačva st. sl. bъčvъ; mègla štok. màgla st. sl. mьgla; stëklo štok. stàklo st. sl. stьklo; têst štok. tăst st. sl. tьstь; kèbal štok. kàbao st. slav. kъblъ (modius) itd.

b) Ondje, gdje i u štokav. dijalektu i u st sl. jeziku: nëbo st. sl. nebo; rešèti (cribrum) štok. rešèto st. sl. rešeto; svëkar st. sl. svekrъ itd.

c) Vokal *e* dolazi mjesto vokala *o*, gdje ga nema ni u st. slovenskom jeziku, ni u štokavačkom ni u čakavačkom dijalektu. U st. sl. jeziku doista ima nekoliko riječi: teplъ mj. toplъ; pepelъ mj. popelъ (Miklošić: Vergl. Lautlehre st. 20), ali prigorsko je *e* što stoji mj. *o*, mnogo jače razgraňeno. Ono dolazi α) u svim padežima sing. i plur.: stël štok. stôl st. sl. stolъ; gen. stèla; dat. stèlu; akuz. stël; vok. stël; lok. stèlu; inst. stèlom; plur. nom: stèli; gen. stelôv, dat. stèlom, akuz. stèle, vok. stèli, lok. stèli, inst. stèli. Tako još: stôlac — stèlca štok. stòlac st. sl. stolьcь; stolčìca (dem. od stëlac) štok. stóčić; nëga — nëge štok. nòga st. sl. noga; nežìca (dem. od noga) štok. nòžica; kètal — kètla štok. kòtao st. sl. kotьlъ; drevtîna, dreptîna pored driptîna (frustulum panis) štok. * droptina; krëv — krèva štok. krôv st sl. krovъ; grëzd — grèzda štok. grôzd st. slov. grozdъ; grèzdak (dem. od grëzd) štok. grózdak st. sl. * grozdьkъ; rësa — rë·e štok. ròsa st. sl. rosa; nesnìca (naris) štok. * nosnica; nèzdrva štok. nòzdrva st. sl. nozdrь; grëza — grëze štok. gròza st. sl. groza; snëbok —

Digitized by Google

snebòka običnije: snibòka prema štok. * snubok, dočim u st. sl.: snubokъ (qui appetit); nëvat — nèfta rjeđe nëkat — nèkta štok. nòkat st. sl. nogъtъ; ëbid — ebèda pored običnijega: ibèda štok. òbjęd st. slov. obědъ; dëba — debê pored običnijega: dibê štok. dòba; debítak — debítka pored običnijega: dibítak — dibítka štok. dobítak; rëj — rèja štok. rôj; kësa — këse (falx foenaria) štok. kòsa st. sl. kosa; këšńa — këšńe štok. kòšêńe (messio); kësac — kèsca štok. kòsac; zërja — zërje štok. zòra st. sl. zorja; sirèta — sirète štok. siròta st. sl. sirota; gëdina — gëdine (pluvia, imber i annus = ļeti mj. ļeto, a nigda gëdina = godina, kao što u štokavačkom dijal.) štok. gödina st. sl. godina; Podèkić mj. Podòkić (krajište oko Okić-grada); prëster — prestèra pored običnijega: pristèra štok. prostòrija st. sl. prostorъ; kepîce — pl. gen. kapîc pored običnijega: kipîce — kipîc (tibiale) štok. * kopice; gëst — gèsta štok. gôst st. sl. gostь; prëpast — prëpasti štok. prôpast st. sl. propastь; prësac — prèsca štok. pròsac st. sl. prosьcь; tërak — tèrka štok. ùtorak st. sl. vъtorьnikъ; sëva — sëve štok. sôva st. sl. sova; rëzgva — rëzgve pored: rëzga — rëzge (rëzgva, rëzga znači u Prigorju: pleme. U Vuka drukčije) štok. rôzgva; kërin — kërina štok. körijen st. slov. korę; snëp — snèpa štok. snôp st. sl. snopъ; selìka — selìke štok. solìka (grandines); strëp — strèpa štok. * strop st. slov. stropъ (laquear); krëp — krèpa (aqua fervens) štok. * krop; trepìne — trepîn (recrementum) štok. tròpine; gëtiv (žen. i sred. rod: gitèva, gitèvo) štok. gòtov st. sl. gotovъ.

β) Vokal *e* dolazi mj. štokavačkoga i staroga slovenskoga *o* u kosim padežima sing i u svim padežima plurala bez razlike; dakle nom. rôg, gen. rëga, dat. rëgu, akuz. rôg, vok. rôg, lok. rëgu, inst. rëgom; plur. nom. rëgi, gen. regôv, dat. rëgom, akuz. rëge, vok. rëgi, lok. regî, inst. regmî. Tako još ove riječi: sôl — sëli štok. sôl st. sl. solь; nôs — nësa štok. nôs st. sl. nosъ; gôd — gëda (dies lustricus) štok. gôd (dies festus) st. sl. godъ; drôb — drëba štok. drôb; kôst — këšti štok. kôst st. sl. kostь; nôć — nëći štok. nôć st. sl. noštь; znôj — znëja štok. znôj st. sl. znoj, stôg — stëga štok. stôg st. sl. stogъ; gńôj — gńëja štok. gnôj; rôd — rëda štok. rôd st. sl. rodъ; ôd — ëda štok. hôd st. slov. hodъ; zôb — zëbi štok. zôb st. sl. zobъ; dôm — dëma (ali samo kao adverab = domi).

U ostalim riječima ostaje vokal *o* nepromijenen i u prigorskom dijalektu: vôz — vòza; bôj — bòja; lôv — lòva; nôž — nóža;

Digitized by Google

kôra — kôre štok. kòra; kòza — kòze; kôs — kôsa (merula) kôža — kôže štok. kòža; môst — mòsta; lôj — lòja; kòń — kòńa; kòlac — kòlca itd. (Sr. kod vokala *o* tač. *a*).

d) Jednako dolazi vokal *e* mjesto štokavačkoga *o* u padežnim nastavcima kod pronominalne i složene deklinacije. α) Štokavačka zamjenica t k o ili k o glasi u Prigorju u nom. sing. d ô j (k-to = g-do = do = doj), gen. kẽga, dat. kẽmu, akuz. kẽga, lok. kẽmu, inst. kêm rjeđe kîm. Tako zamjenica t â j (pored t â i t ä) ima: gen. tẽga, dat. tẽmu itd.; s v ô j — svéga; m ô j — méga, ô n rjeđe u n — onèga i onêga; nêki — nêkega pored: nêkiga. β) Pridjev z d r ä v ima gen.: zdravèga pored: zdràviga, dat. zdravèmu pored: zdràvimu; vìsok gen. visokèga i visikèga; žut — žutèga; čŕn — črnèga itd.

e) Vokal je *e* zamijenio štokavačko *o* kod glagola i to ponajviše u nenaglašenim slogovima u korijenu: tošìti štok. trèšiti. Tako i u složenim glagolima: istrešìti, potrešìti, restrešìti štok. istrȍšiti itd., keristìti štok. kòristiti; redìti štok. ròditi; poredìti, naredìti štok. porȍdíti, narȍditi; debìti, zadebìti, predebìti pored: dibìti, zadibìti, predibìti štok. dȍbiti, zadȍbiti itd. rejìti se, narejìti se štok. rȍjiti se; gestìti, po , na-, izgestìti pored: gistìti, po , na-, izgistìti štok. gȍstiti itd. edìti, na-, poedìti pored: na , poidìti štok. hȍditi; zgedìti, po-, nagedìti pored: zgidìti štok. zgȍditi; gedìti, vugedìti pored: gidìti štok. gȍditi, ugȍditi (komu); brejìti, na , pre-, izbrejìti pored: brijìti štok. brȍjiti; skečìti, pre-, na , is-, poskečìti pored: skičìti štok. skȍčiti; skesàti štok. * skosati (sasjeći u sitno travu); zebàti, po-, nazebàti pored običnijega: zibàti štok. zȍbati; reskelìti štok. raskȍliti; presìti, na , ispresìti pored: prisìti štok. prȍsiti; dèčkati pored običnijega: dičekàti mj. dečekati štok. dočèkati (= doživjeti); drebìti, na-, podrebìti pored: dribìti štok. drȍbiti; tečìti, na-, pre-, istečìti pored: tičìti štok. tȍčiti; kepìti, iskepìti pored: kipìti štok. * kopiti (= ustrojiti krmče); selìti, na-, pre-, oselìti pored: silìti štok. sȍliti; inf. zvàti prezenat: zèvem, zèveš itd. štok. zȍvêm; inf. klàti prez. kèlem, zakèlem, iskèlem štok. kȍlêm; putevàti pored: putivàti štok. putȍvati.

f) I adverbi izmijeniše svoj *o* sa *e:* tẽtu štok. * totu (= ovdje), gẽri štok. gȍre; dẽli štok. dȍle; skẽri štok. skȍro; dẽkle štok. dȍklê; stẽprv, stẽpram štok * stoprv, stopram. Adverbi gẽri, dẽli glase i gîri, dîli, ali samo onda, kada se blašče (krava, tele) želi natjerati na stranu, što jê koji od ta dva adverba označuje.

Digitized by Google

g) Kako u štokavačkom, dolazi i u prigorskom dijalektu svaki put umjesto st. sl. *ę* čist glas *e*, osim u rieči: zâjac st. sl. zajęcь, mèsac st. sl. mę̂sęcь; žâlac st. sl. * žęlocь (vidi kod vok. *a* tačka *d)*; dakle: jèzik st. sl. językъ, déte st sl dętę itd.

h) Umjesto st. sl. i štokavačkoga *a* dolazi u prigorskom dijalektu *e* u riječi j è c e štok. jáje. st. sl. jaje. Tako još u prijedlogu *raz:* rézgovor štok. rȁzgovôr, restrésti štok. rastrésti; rézum štok. rȁzûm, rezmèti štok. razùmjeti itd.

i) Kako u štokavačkom ekavskom dijalektu dolazi i u prigorskom dijalektu *e* kao zamjenik staroga slovenskoga *'ê*, ali dolazi, ako i rjeđe, i vokal *i* mjesto *e* (Vidi kod vokala *i* toč. j). Prema tome: zvêr, drêvo, têlo, dèti, mréti itd. stoji prema st. sl. zvêrь, drêvo, têlo, hotêti, mrêti itd.

j) U 3. lice pl. prez. došao je *e* analogijom ostalijeh lica kod ovih glagola:

I. vrsta, 1. razdio: plèteju, krádeju, štok plètû, krádû; 2. razdio: nèseju, grízeju štok. nèsû, grízû; 3. razdio: dúbeju, grèbeju štok. dúbû, grèbû; 4. razdio: pèčeju, tèčeju štok. pèkû, tèkû; 5. razdio: zèmeju, pòčmeju štok. ùzmû pȍčnû; 6. razdio: mèleju, mrèju štok. mȅļû, mrû; 7. razdio: čûjeju, pĭjeju, štok. čûjû, pĭjû.

II. vrsta: dîgneju, pûkneju štok. dìgnû, pûknû.

III. vrsta: 1. razdio: rèzmeju pored rèzmiju štok. razùmiju.

V. vrsta. 2. razdio: píšeju, dŕšćeju štok. pîšû, dŕšćû; 3. razdio: bèreju, zèveju štok. bèrû, zòvû; od osnove *gn* glasi inf. geńìti (IV. vrsta), pa prema tome 3. lice pl. gèńiju; käti (štok. tkäti): kèju štok. tkû; 4. razdio: brĭjeju, kújeju štok. brĭjû, kŭjû.

VI. vrsta: kupûjeju, popisûjeju štok. kùpujû, popìsujû.

Analogijom prez. mèlem, mèleš itd. vaļa da je došao vokal *e* i u supstantiv m è l i n mj. štok. mlîn prema st. sl. mlinъ.

k) Iza palatala dolazi u padežnim nastavcima i u drugim prilikama mj. *o* mekani *e* kao i u štokavštini: kļúčem, pȍļem, kèscem (štok. kòscem).

l) Mjesto štok. *i* ispred konzonanta *r* dolazi u nekim riječima vokal *e*. α) U korijenu riječi: bêrsa (mucor) štok. * birsa; fêrma mj. firma; mêr, méran štok. mîr, míran (ali mirivàti štok. mirȍvati. β) Na koncu riječi u nastavku *ir:* krumpêr mj. * krumpir; oficêr mj. štok. ofícĭr; papêr mj. štok. * papir; talêr mj. štok. tàlîr; brbêr mj. štok. * barbir; palêr (faber tignarius) mj. štok. * palir; kisêr mj. štok. kòsîr i kòsijer; špancêr mj. špancir; duplêr mj. dùplîr; tańêr (ńem. teller) štok. * tànîr — tàńûr.

Digitized by Google

Najposlije valja o vokalu *e* pamtiti da ga narod u Prigorju ne izgovara onako muklo i otegnuto, kako ga n. pr. izgovaraju Zagorci i Turopoljci. Prigorci izgovaraju doista taj glas nešto rastegnutim usnama, ali ipak dosta jasno i čisto, dolazio on u kojoj mu drago prilici. U nekim riječima *e* je tako čisto, rekao bi, kristalno, kao što i u jekavskoj štokavštini. Evo takijeh riječi: α) Vokal *e*, koji je postao od vokala *o*, čist je i jasan glas bez izuzetka u svim riječima: krĕp (krop), grĕb (grob), grĕzd (grozd), stĕl (stol), krĕv (krov), tĕrak (utorak), drĕbac (drobac, intestina); prĕsac (prosac), dĕvac (udovac), kĕtac (kotac), kelìti (koliti), selìti (soliti), zèvem (zovem) itd. β) Osim toga čist je vokal *e* u ovim riječima: αα) Iza dentala *d*, *t*: dên (dan); pondêļak, dêl, dĕlo, dêlaće, déni (dáno, dance) dĕćko, déte, dĕca, zdĕla, dĕkla, nedèļa; stêń têst, têsti (tijesto); têlo, sténa: tĕme tésan, vretênce (ali: vretèni, *e* iza *t* nije čisto). ββ) Iza labijala *b*, *p*, *v*, *m*: béleńe, bêl, bêrsa; popévaće, pĕna, pĕsma, pĕča, pêgla, pésak, kaļêla, pêń (pâń), pérje (ali: pèri, *e* nije čisto); svĕdar, vĕtar, cvêt, vénac, svéćńak, švèlo, cvéće, cvêt, védro (vjedro), vĕnčaće, povèsmo, zvézda, svéća, pripovétka, vèčan, zvêr, vĕra, povédaće, pripovédaće, švêļa, smêj, mêj (mijeh), mèsac, smée, smêti, zlaméńe, mérga, mĕra, mêd. γγ) Iza palatala *ž*, *š*, *j* (*ļ ń*): žénski (ali žèna, *e* nije čisto); prišĕcija (prošecija); jèlo, jèce, Jêžuš, dijéńe (dojeńe), vugļéńe, ļèti, kraļèvo, ļubļéńe, mučéńe, tučéńe. δδ) Iza sibilanata *c*, *s*: cépac, céna, cêl, cêv, cépanica; sĕćan, sèpun (sapun), sêni (sijeno), sêjaće, sĕna, sĕme, sêd. εε) Iza likvidnijeh *l*, *n*, *r*: lĕb (hļeb), žlêb, klên, lêv (hlijev), slépac, lévak, iléšńak, mléko, gléce, gléti (dlijeto), lévi, kléša (klješta), lévaće, lèsa, silénka (solenka), lêp, blêd, lên, glèžań, slĕme, plèsniv; snêt (snijet), nêm; rĕn (hren), brênta, drénkovina; ćirêp, ždrébac, drêvo, drèven, ćrêvo, drêm, brĕme, rĕpa, grêblica, cigarêtlin, drĕta, sréda, rétkost, rédak, vrélnost, prêteļ, brêg, brêst, rêzanac, obrêzak, brĕska, bréza (vacca varia), trézan, présan, pogorélac, stréla, zrĕl, prêļa, brĕj, grêj (grijeh), tréše, vrĕća, mrĕža, srĕća, rêč, grêšan, strĕševina.

3. Vokal *i*.

Prigorski je dijalekat ovim vokalom mnogo bogatiji od štokavštine. Ako i dolazi u nekim riječima mjesto štokavačkoga *i* vokal *e* (vidi kod vok. *e* točku l), prigorski je dijalekat mnogo štokavačko *o* pretvorio opet u vokal *i*. Ta osobita pojava vokalizma

Digitized by Google

javlja se u nekim tuđim riječima i u štokavačkom dijalektu: Ancona — Jakin, Albona — Labin, Scardona — Skradin, Roma — Rim. U kajkavačkom dijalektu, koliko je doslije poznat, nema tome traga do osamljene riječi dimov mj. domov. Između ostalijeh slavenskih jezika najviše se ističe maloruski jezik: big, stil, rik itd. prema velikoruskomu bog, stol, rok itd. S maloruskim se podudara u tome i govor galičkih Rutena-Lemka (Archiv für sl. Phil. 14. 587 i dalje). Kako vidjesmo naprijed kod vokala *e*, mnogo je štokavačko *o* oslabilo u vokal *e*, koji onda dalje slabi u *i*. To je osobito često kod glägôlâ: debìti, zadèbiti predebìti pored: dibìti, zadibìti, predibìti itd., pa se taki oblici s vokalom *i* i mnogo više čuju od onijeh s vokalom *e* (Sr. kod vok. *e* tačku e). Da vokal *e* prelazi u *i* ima traga u bugarskom i u maloruskom jeziku, u kojima se, kao i u Prigorju, nenaglašeni *e* rado zamjenjuje s važnijim vokalom *i* (Miklošić: Lautlehre der sl. Sprachen str. 265. tač. 3 b.; 355 i 356).

a) Vokal *i* postao od vokala *o* dolazi α) kod imenica u korijenu: kilèni štok. kòljeno; nákiljenče (dijete, što se daje mlâdi preko stola na koljeno, kada dođe u mladoženinu kuću. U Vuka ima riječ nakônče (nakońče) slična značeńa); kirìti štok. kòriti; kisêr štok. kòsijer; kinèpļa štok. kònopļe — kònopâļâ; kìpriva štok. kòpriva; tripìne pored trepìne štok. tropìne; kiréńe štok. kòrijeńe; iļéšńak štok. * oļešńak u Vuka samo ļešnik = nux juglans) st. sl. lêšьnikъ (?) = persona ficta; nisnìce pored nesnìce št. * nosnice; péjtik štok. pòtok; sirîmak štok. sirômah; gimìla štok. gòmila; skimìna štok. * skomina st. sl. skomina (stupor dentium); kibìlica štok. kòbilica (locusta); dimôv (od dôm) sa značeńem — domum; tiporîše štok. * toporište (manubrium); nom. èbid — gen. ibèda, dat. ibèdu itd. štok. òbjed — òbjeda; èri — irèja — irèju itd. štok. òrah. Tako još gen.: d i b ê od nom. dèba štok. dõba; u ostalim padežima ostaje *e*: dat. dèbi, akuz. dèbu itd. Slično je i u adjektiva g è t i v u žen. i sred. rodu: gitèva, gitèvo štok. gòtov, gòtova, gòtovo. β) U nastavku *ov*, *or* u riječi: žìdiv štok. žìdôv; òtriv štok. òtrov; pòkriv štok. pòkrov; zátir (deletio) štok. * zator; nástir — nástiran pored nastèran (malitiosus, malevolus) štok * nastor, * nastoran; ìzvir štok. ìzvor. γ) U korijenu glagolskom: gidìti štok. gòditi; tako i onda kada je složen: navugidìti štok. ugòditi; pogidìti štok. pogòditi; otriváti štok. otròvati; osivìti štok. * osoviti; poštivàti štok. põštovati; mirivàti štok. miròvati; darivàti štok. daròvati; girèti štok. gòrjeti; zibàti po-, nazibàti se štok. zòbati, nazòbati se;

Digitized by Google

prez. stijîm štok. stòjîm od inf. státi = stàjati; nisìti štok. nòsiti; giñìti štok. gòniti, kisìti, nakisìti štok. kòsiti, nakòsiti; skičìti, pre-, naskičìti štok. skòčiti, naskòčiti; idìti, po-, naiditi se štok. hòditi, nahòditi se; brijìti na-, po-, prebrijìti štok. bròjiti, nabròjiti se; gñijìti, po-, pre-, nagñijìti štok. gnòjiti, nagnòjiti; ničîti, preničiti štok. nòćiti, prenòćiti; silìti, na-, o-, po-, presilìti štok. sòliti, presòliti; tičìti, na- o-, pretičìti štok. tòčiti, pretòčiti; ridìti, na-, poridìti štok. ròditi, poròditi; pristìti, opristìti štok. pròstiti, opròstiti; gistìti po-, n gistìti se štok. gòstiti, nagòstiti se; dijìti, na-, po-, predijìti štok. dòjiti, predòjiti; dribìti, po-, nadribìti štok. dròbiti, nadròbiti; rijìti, narijìti se štok. ròjiti naròjiti se; tipìti, o-, napretipìti štok. tòpiti, pretòpiti; zgiñìti štok. * zgoniti (conjectura assequi); dibìti, za-, predibìti štok. dòbiti predòbiti; reskilìti štok. raskòliti; prisìti, naprisìti štok. nápròsiti; kipìti, iskipìti štok. * kòpiti; kiristìti štok. kòristiti. Kod svih ovijeh glagola čuje se mjesto vokala *i* i vokal *e*: gedìti, zebàti, geñìti, skečìti, edìti itd. ali mnogo rjeđe, a kod ovijeh gotovo nigda: osivìti, pristìti, dijìti, zginìti (Sr. kod vokala *e*, tač. e). ϑ) U prijedlogu *do* svaki put, kada je složen ma s kojim glagolom: dipeljàti štok. * dopeljati = dovesti (adducere); diletèli štok. dolètjeli; dživèti štok. dožívjeti; dipetìti štok. * dopetiti = dogòditi (accidere); dijâati štok. (dòjahati; dinèsti štok. * donesti; divléći i diléći štok. dovúći itd. ε) U prijedlogu *pro* kod glagola: pridàti pored predàti (ali prìdati = superaddere) štok. pròdati (vendere). Kod drugijeh glagola dolazi prijedlog *pre*: prečìtati, prekléti itd. ή) Mjesto štokavačkoga nastavka *o* dolazi vokal *i* αα) kod imenica sredńega roda: kirìti, kilèni štok. kòrito, kòljeno; mêsi štok. mêso; jùtri štok. jùtro; víni štok. víno; blàti štok. blâto; srèbri štok. srébro; zlâti štok. zlâto; željèzi štok. žèljezo; plátni štok. plátno; têsti, štok. tîjesto; gńézdi štok. gnijèzdo; mèsti štok. mjèsto; lèti štok. ljèto; pèri štok. pèro; sêni štok. sîjeno; gléti štok. dlijèto (st. sl. dlato, scalprum); sìti štok. sîto. ββ) Kod pridjeva i glagolskijeh pridjeva u sredńem rodu: čŕni štok. crno; žúti štok. žúto; zelèni štok. zelèno; tèmni štok. tamno; mráčni štok mráčno; ûdi štok. húdo; grdi štok. grdo; žédni štok. žédno; májcuni (dem. od malo); trúdni štok trúdno; lêni štok. lijéno; dòbri štok. dòbro; ràni štok. ràno; mládi štok. mládo; pletèni štok. pletèno; grebèni štok. grebèno; pečèni štok. pečèno; prekléti štok. pröklêto; pokrivèni štok. pokrivèno; nišèni štok. nöšeno; čúvani štok. čûvâno; písani štok. pîsâno; bráni štok. brâno; kupuváni štok. kùpovâno itd. Glagolski pridjevi gotovo uvijek imadu u sred-

Digitized by Google

ńem rodu vokal *i* mjesto vokala *o* ako im se nastavak dočiňe s konzonantom *n* (Sr. glagolske oblike naprijed). Ostali pridjevi kadikad dolaze i s nastavkom *o* pored *i*, ali vrlo rijetko, dočim pridjevi, koji nijesu ovdje spomenuti, imadu uvijek samo *o*, tako: lêpo, zdràvo, slàbo, dùgo, mèko, zrèlo, málo, nóvo, žívo, jáko, krîvo, slêpo, súvo i sûvo, nîtko itd. I ovdje vrijedi što i kod glagolskijeh pridjeva, da pridjevi s nastavkom *n* gotovo uvijek imadu u sredńem rodu vokal *i* mjesto *o* (Sr. naprijed kod pridjeva). — γγ) Kod ovijeh pridjeva u dočetku *ov*, *ok:* sîriv štok. sîrov; vîsik štok. vîsok; glîbik štok, * glibok (= dubok); šîrik štok. šîrok[1].

b) Mjesto st. sl. ъ štok. *a* dolazi vokal *i* u riječima: nîćve štok. năćve st sl. uъštvoi (mactra), novo sl. načke, ničke, niške; zâdi — odzádi štok. odzâda st. sl. zadъ; u prijedlogu sь izъ: sišîti štok. sàšiti, st. sl. sьšiti; iziznàti prema sl. sl * izъznati štok. izàznati.

c. Mjesto sl. sl. *ą* štok. *u* samo u riječi: sibòta st. sl. sąbota štok sùbota.

d) Mjesto st. sl. *ê* dolazi *i:* α) kod îmenîca: divójka st. sl. dêva štok djèvôjka; divìca (vidua). Oblik d i v ì c a je postao od * d o v i c a mj udovica. Vokal *i* stoji mjesto st. sl. *ê* u gen. i u ostalim padežima sing kod supst. d é t e st sl. dête štok. dijète, dakle gen.: ditè'a, dat. ditètu itd.; kolektivni oblik d e c a ima i u ostalim pa-

[1] Ocjeńujući P. Žiteckoga: Očerkъ zvukovoi istorii maloruskogo narêčija (Archiv für slav. Phil. II. 355) kaže prof. Jagić, da je malorusko b i g, s t i l, r i k nastalo od b o g = b o o g tako, što od b o o g ne samo da je postalo b u o g — b u g nego i b u i g — b i g. U sjevernim jezicima ima za taki prijelaz potvrde u češkom jezîku, u kome se u nekijeh riječi *o* oduļuje u *ů:* b ů h, p ů l, r ů ž e, k ů ž e itd; pa u poļskome, gdje se *ó* razlikuje od *o*, jer glasi (*ó*) kao *u:* stół, dół, bród, ród (Miklošić: Lautlehre 415, 5; 451, 3). I na jugu kod Bugara ima nešta slična, jer se u nekim riječima *ju* zamjeńuje sa *i:* kl-ju-č — klič, pl-ju-skalo — pliskalo (Lautl. 266. 3) Ovaki prijelaz vokala *o* na vokal *i* ne možemo uzeti da je i u prigorskom dijalektu bio, dok znamo da ima îmenîcâ i glägôlâ s jednijem i s drugijem vokalom uporedo: z e b à t i — z i b à t i; d ê b a — d i b ê; g è t i v — g i t è v a — g i t è v o prema štok. z o b a t i, d o b a, g o t o v. Prema tome je vala da *o* bez druge pomoći prešlo u *e* a *e* kad je nenaglašeno zamjeńuje se po Miklošićevu mnijeńu s važnijem vokalom *i*, dakle: z o b a t i — z e b a t i — z i b a t i. Kako pored: o p r o s t i t i ima i o p r e j s t i t i mogao je *i* postati i od *ej* tako, da se *j* vokalizovao u *i* a *e* se onda asimilovalo prema *i:* oprejstiti, opreistiti, opriistiti, opristiti.

Digitized by Google

dežima samo *e* sikìra st. sl. sěkъira štok. sjèkira. ρ) Kod ovih glagola αα) u korijenu: dilìti st. sl. dêliti štok. dijèliti; tako i onda kada je složen: nadilìti, podilìti, rezdilìti štok. razdijèliti; tiràti, pre-, na-, restiràti st. sl. tĕrjati štok. tjĕrati; ββ) kod glagola III. vrste 2. raz. i kod glagola IV. vrste u 3. licu plur., kamo je vokal *i* analogijom drugijeh lica došao: vîdiju, mučíju, nèsiju, píliju štok. vîdê, mûčê, nôsê, pîlê.

e) u ovim prislovima: dĕli, gĕri st. sl. delê, gorê štok. göre, dȍļe.

f) Mjesto st. sl. *e:* vòjdi — vòjzdi st. sl. ovьdê štok. óvdje.

g) Mjesto štok. *a:* bàdiva, zabàdiva (rječe: zabàdeva) štok. badàva.

h) Mjesto štok. prĭje govore Prigorci: prĕdi.

i) Vokal se *i* gubi u prijedlogu *iz* kod glagola: zgubìti, štok. izgùbiti: zrásti štok. izrásti; zgirèti štok. izgòrjeti; speļàti štok. * ispeļati (= izvesti) itd. β) U sredini riječi u 2. licu plur. imperativa kod nekojih glagola: vŕste štok. vŕzite, dŕšte štok. dŕžite; ète štok. ìdite.

4. Vokal *o*.

Kako je vokal *o* apsorbovan vokalom *e* i *i*, naravna je stvar, da ga po tome ima maņe nego u štokavačkom dijalektu. Kako jednosložne i dvosložne imenice s akcentom ˜ i ˋ u nom. il s ˆ u nom. a u kosim pad. s ˋ ili ˜ rado mijeņaju svoje *o* u *e* ili u *i*, navešćemo ovdje samo onake imenice jednosložne i dvosložne s takim akcentima, u kojima vokal *o* ostaje nepromijeņen. Vokal *o* dakle dolazi:

a) Kod imenica i zamjenica, i to α) na početku riječi: ȍv, štok. òvâj; ògań; òkni štok. òkno = prozor; ĕko; ȍlovo; ȍn i ôn (rječe ûņ); òral štok. òrao st. sl. orьlъ; ȍsa, ȍbad, ȍblak, òćuv, òbest, òbraz, òbrek štok. òbrok. ρ) U sredini αα) kod jednosložnijeh riječi muš. roda: bȍk — bòka; zvòn — zvòna; bȍb — bòba; pȍd — pòda; glȍg — glòga; grȍš — gròša; kȍš — kòša; špȍt — špòta (njem. spott); grȍf — gròfa; pȍp — pòpa; kȍń — kòńa; vôz — vòza; môst — mòsta; pôst i pȍjst — pòsta; vōl i vȍl — vòla; plôt — plòta; brôj — bròja; lôv — lòva; bôj — bòja; bôg — bòga. ββ) Kod dvosložnijeh riječi muškoga i ženskoga roda: kȍlac — kòlca; kȍnac — kònca; lȍnac — lònca; zvȍnac — zvònca; klȍštar — klòštra; lòvac — lòvca; pòsal — pòsla; vòlak — vòlka; mòjzak (i môjzak) mòjska; kȍkot — kȍkota; pȍlić — pȍlića: gȍvor — gȍvora; pȍgled — pȍgleda; pȍštar — pȍštara; šȍštar — šȍštara; lȍkot — lȍkota; kȍrak — kȍraka; gȍlub — gȍluba; pȍtres — pȍtresa,

Digitized by Google

sȍkol — sȍkola; pòklon — pòklona; pòtsik — pòtsika (i potsèka), fòrint — fòrinta; bòžić — božića; čòvek — čovèka; gòspon — gospòna; pògreb — pogrèba; pòplat — poplàta; kòstañ — kostàña; Gòran (monticola) — Goràna; pòplon — poplòna; pòsluv — poslùva, závoj — zavòja; kȍza — kȍze; smȍla — smȍle; pȍšta — pȍšte; rȍba — rȍbe; gȍra — gȍre; lȍza — lȍze; šȍca (amatrix) — šȍce; smȍkva — smȍkve; kvȍčka — kvȍčke; kòkoš — kòkoši; pòmoć — pòmoći; òblast — òblasti. γ) Na kraju u imenica sredńega roda uvijek iza konzonanta *l*: ràlo, jèlo, čèlo, sèlo, sèdlo, krílo, zrcàlo, klecàlo, cedìlo, respélo štok. * raspelo. Iza mekanijeh konzonanata dolazi nigda drukčije nego kao i u štokavačkom dijalektu: práńe, kláńe itd. Ovo sve vrijedi i za adjektive.

b) Vokal *o* ostaje nepromijeńen kao i u štokavštini kod onijeh glagola, koji nijesu spomenuti natrag kod vokala *i* tačke *a*. γ; dakle: bòsti, bọlèti štok. bòleti, bojàti se štok. bòjati se; glodàti štok. glòdati; kopàti štok. kòpati; lòviti itd.

c) Vokal *o* stoji mjesto st. sl. *ą* samo u riječi: rôštati (Vuk nema) st. sl. rąštati (crepitare).

d) Vokal *o* je zamijenio st. sl. *lъ* u riječi: kobása (pored kubása) štok. kobàsica st. sl. klъbasa.

e) St. sl. ь postalo je nasporom *o* u riječi: zvȍn štok. zvȍno st. sl. zvьn.

f) St. sl. vokal *e* postao je nasporom *o* u riječi: vojdìti štok. vòditi st. sl. voditi od v e d u glagolu v e s t i.

g) U nekim tuđim riječima postao je vokal *o* od vokala *a*: bọlba ńem. halbe (stara mjera slična donekle današńoj litri); òstuv ńem. halstuch. Jednako je u domaćoj riječi: p ȍ m e t zamijenio vokal *o* štokavačko i staro slovensko *a*: pâmêt, pamętь. Prema p ȍ m e t ima i glagol: pȍmetiti štok. pâmtiti.

h) Vokal se *o* gubi α) u sredini riječi ńègva, ńègvo štok. ńègova ńègovo. β) U dočetku riječi: täk štok. täko; käk štok. käko; nîkak štok. nîkâko; käm štok. kâmo; nîkam štok. * nikamo; sàkam štok. * svakamo; sîm — tȃm štok. * simo (amo) — tämo; äk štok. äko; ònak štok. onàkô.

i) U glagola VI. vrste mjesto *o* u umetku *ova* stoji *u*: kupuvàti, veruvàti štok. kupòvati, vjërovati itd. Tako još u žen. imenu mjesto *o* u slogu *ron*: Virúnka mj. Veronka, Veronika.

5. Vokal *u*.

Vokal *u* dolazi:

a) Uvijek mjesto st. sl. dvoglasa oy; α) na početku riječi s prejotacijom: jùtri štok. jûtro st. sl. oytro. β) s konzonantom *v* sprijed

Digitized by Google

zijeva radi: vûvo štok. ûho st. sl. oꙋho; vučìti štok. ùčiti st. sl. oꙋčiti; vújzda štok. ùzda st. sl. oꙋzda. γ) U sredini riječi: kurìti st. sl. koꙋriti; mûva štok. mùha st. sl. moꙋha; slúga st. sl. sloꙋga.

b) Mjesto st. sl. nosnoga glasa *ą* osim riječi sąbota (Vidi kod vokala *i* tač. c) α) na početku riječi s konzonantom *v* s prijed: vûgal štok. ûgal st. sl. ąglъ; vúzak štok. ùzak st. sl. ązъkъ. β) U sredini riječi: gúsenica štok. gùsjenica st. sl. gąsenica; gûst st. sl. gąstъ; múdar st. sl. mądrъ.

c) Mjesto st. sl. *lъ* i *lь* između dva konzonanta t. j. kada je *l* u starom slovenskom jeziku vokal: bùva štok. bùha st. sl. blъha; vûna st. sl. vlъna; vûk st. sl. vlьkъ; kubása (rjeđe kobása) štok. kobásica st. sl. klъbasa.

d) Gdje god stoji u štokavačkom dijalektu vokal *u* mjesto starih slovenskih glasova *vъ* ili *vь*, vrlo rado u prigorskom dijalektu taj *u* otpada ako nije ъ ili ь zamijenio vokal *e* ili *a*. α) Kod imenica: nük štok. ùnuk st. sl. vьnoꙋkъ; divìca štok. udòvica st. sl. vьdovica itd β) Kod glagola zéti štok. ùzêti st. sl. vъzęti; zoràti štok. uzòrati st. sl. vьzorati: zrásti štok. uzrásti st. sl. vьzrasti; zbudìti (pored zbujdìti) štok. uzbúditi st. sl. vьzboꙋditi itd. γ) U prislova: nütri štok. unútra st. sl. vъnątrь. U part. pret. akt. I. od glagola vьzęti (korijen *in*): vъzьъ ostaje *vъ* u pomlađenom obliku *vu*: vъzьm — vûzam (pascha). Tako još u riječi: vúgodan štok. ùgodan st. sl. vъgodьnъ; ali st. sl. vъgoditi glasi: gedìti — gidìti štok. ugòditi.

e) Još dolazi vokal *u* mjesto st. sl. i štokavačkoga *o* kadikad u zamjenici ûn mj. ôn — ôn, a uvijek u zamjenicama: tülik štok. tolìkî; külik štok. kòlik; nëkuliku štok. nëkoliko.

f) U tuđim riječima dolazi vokal *u* mjesto *o*: bîskup grč. episkopos; kumpanîja talij. compagnia, a u domaćim kod glagola VI. vrste: veruvàti. (Vidi vok. *o* tač. i).

g) U instr. sing. kod imenica i zamjenica ženskoga roda stoji *u* mjesto štokavačkoga nastavka *om*: ženû štok. žènôm; glavû štok. glávôm; (z)menû štok. sä-mnôm; (s)tebî štok. tòbôm; žútu štok. žútôm itd.

h) U glagola skuznuvàti *u* u slogu *skuz* postade od st. sl. skvozê, dočim *u* u glagola brunčàti štok. bréčati stoji mjesto st. sl. *ę* u glagola brękati; naprotiv st. sl. riječ snubokъ (qui appetit) glasi u prigorskom dijalektu snëbok gen. snibòka itd.

*

Digitized by Google

6. Vokali *l* i *r*.

Poznato je, da *l* i *r* postaju u starom slovenskom jeziku vokalima, kada dođu između dva druga konzonanta, a za ńima slijedi ъ ili ь. Štokavski je dijalekat *l* kao vokal izgubio, jer je u ńem svakiput mjesto st. sl. *lъ*, *lь* danas vokal *u*. Tako je i u prigorskom dijalektu osim riječi k o b á s a (pored običnijega kubasa), gdje je, kao i u štokavačkom dijalektu, mjesto st. sl. *lъ* (klъbasa) danas *o* mjesto redovitoga *u* (Vidi vokal *u* tač. c.) Ako je prigorski dijalekat izgubio *l* kao vokal, sačuvao je *r* kao i štokavački dijalekat. U Prigorju se dakle govori: pŕst, tŕn; srdìti, držàti; mŕl štok. ùmr-o, zàstrl štok. zàstr-o; čŕn štok. cŕn itd. Kakogod u štokavačkom ostade *r* vokalom i u prigorskom dijalektu na početku riječi, ako je i otpao konzonanat *h*: ŕbat štok. rbat (pored hŕbat) st. sl. hrъbьtъ; rvàtski štok. ŕvâtskî (pored kńiževnoga: hŕvâtskî) st. sl. hrъvatьskъ. Tako je i u sredini riječi kr-àti, kŕ-ańe štok. kŕ-ati kŕ-âńe (pored kńiževnoga: kŕhati, kŕhâńe).

Ipak je prigorski dijalekat pošao drugijem putem od štokavačkoga dijalekta u ovim riječima: srèbren štok. srêbrn; drêvo štok. dŕvo; církva, cìrkven, štok. cŕkva, crkvènî. Pored oblika d r ê v o dolazi i d è v a, ali samo u pluralu. Oblik d r ê v o dolazi ne samo u sing. nego i u plur.: d r é v a sa značeńem: više komada posječena drveta pojedince — dočim d ŕ v a znači: više komada posječena drveta na rpi. U riječi s v ê d a r štok. svŕdlo st. sl. svrъdlъ, sverdlъ, sverdlo, sverdelь (terebra) ispade konz. *r* a ostade *e* (prema st. sl. sverdlъ).

II. Konzonantizam.

U vokalizmu imasmo prilike upoznati se s mnogim osebinama prigorskoga dijalekta, kojih, koliko je doslije poznat kajkavski dijalekat, nema ni u kom drugom kajkavskom dijalektu. U konzonantizmu vidjećemo, ako i ne tako obilno kao u vokalizmu, također ösebînâ, kojima se samo prigorski dijalekat ističe. Da to pokažemo, nužno je da ogledamo od svake vrste konzonanat po konzonanat.

1. Guturali *k*, *g*, *h*.

a) Gutural k.

Gutural *k* doživio je dosta neznatne promjene a tiču se ponajviše zamjene ili ispadańa. Gutural *k* pretvara se

1. u palatal č. α) Ispred prejotovanijeh vokala: klečàti, pèčat.

Digitized by Google

β) Ispred vokala *e*, ali samo u 3. licu sing. prez. rèče, pèče. γ) Ispred vokala *i* u izvođeńu glagola: oblačìti se (induere i obnubilari); tičìti štok. tòčiti. δ) Ispred ъ, koje je ispalo, ali mu je djelovańe ostalo: čovečánski štok. * čovječanski, st. sl. člověčьskъ; junaštvo (mj. junačtvo) st. sl. glagol junьčьstvovati.

2. Konzonanat *k* prelazi u *c* u imperativu i ispred prejotovanijeh vokala kod glägôlâ: vúci, túci, rèci itd.

3. Ispada između *s* i *n*: vrisnàti (mj. vrisknuti); stîsnati (mj. stisknuti) itd.

4. Gubi se na početku riječi: rûška štok. krûška; dôj štok. tkȍ kȍ prema st. sl. kъto: dȅ pored gdȅ štok. gdjȅ prema st. sl. kъdȇ; tako još: degȍd štok. gdjȅgod (ali uvijek: nîgdi, nȅgdi, nigdâr štok. nîgdje, nȅgdje, nîkadâ); ćî, ćêr štok. kćî st. sl. dъšti.

5. Gutural *k* zamjeńuje α) labijal *b* u riječi k l â j b a s ńemački bleistift; β) dental *t:* kmíca štok. tmîca; nà kla štok. na tlima, tle (humi); kláka štok. tláka (opera servilis); u sredini riječi: mèkla štok. mètla, svȅklost štok. svjȅtlôst, kîkļa ńem. kittel, γ) gutural *h* na kraju u riječi: sirimâk štok. sirȍmah st. sl. siromahъ; δ) gutural *g* kao i u štokavačkom dijalektu u riječi: nȅkat (pored običnijega — nȅvat) štok. nȍkat st. sl. nogъtь; osim toga još u riječi: kârvan štok. gävrân st. sl. gavranъ.

b) Gutural g

pretvara se kao i *k*:

1. u palatal *ž:* α) ispred prejotovanijeh vokala stráža, držèti; β) ispred nekadańega ъ: drúštvo (mj. družtvo) st. sl. družьstvo; pobȍžan st. sl. božьskъ; γ) ispred vokala *i* u izvađańu glägôlâ: tužîti, plûžiti.

2) u sibilanat *z*, ali samo kod glagola u imperativu: pomȍjzi štok. pomȍzi; vȑzi itd.

3. Gutural *g* ispada u riječi bȍme štok. bȍgme (pored boga mi:) Pored: bȍme govori se i: bȍgme.

4. Štokavačko *g* u 1. licu prez. glagola m ȍ ć i — m ȍ g u zamijenio je u prigorskom dijalektu konsonanat *r*: m à r e m pored m ȅ r e m; tako i u glagola: o d r e n à t i stoji *r* mjesto štokavačkoga *g:* odàgnati. U ostalim licima *r* je zamijenilo palatal *ž*, koje je u štokavštini postalo od *g* (vìdi konz. *r* točka 2).

5. U riječi m ȍ j z b i t (pored: màre bîti) štok. mȍžda (= može biti da) stoji sibilanat *z* mj. štok. pal. *ž*, koji je na svoj način postao od gut. *g*.

Digitized by Google

6. Gutural *g* stoji kao i u štokavačkom dijalektu mjesto dentala *d* u riječi: gléti štok. glijèto pored: dlijèto.

c) Gutural h

je, kao i u štokavačkom dijalektu, doživio kojekake promjene tako, te se u prigorskom dijalektu gotovo i ne čuje. Kńiževni štokavski jezik zadržao ga ondje, gdje mu je mjesto. U prigorskom dijalektu *h* se ili sasvijem gubi bez ikake naknade, ili ga zamjeńuju drugi konzonanti a osobito labial *v*.

1. Gutural *h* prelazi ispred vokala *e* u palatal *š* u prez. samo kod glagola V. vrste 2. razdj.: púšem (inf puvàti mj. puhàti) štok. pûvâm i pûšêm.

2. Gutural *h* gubi se sasvijem bez ikake naknade α) na početku riječi: râst štok. hrâst; òću štok. hòću, lëb štok. hļëb. β) U sredini riječi: naranìti štok. nahrániti; pófala štok. pòhvala; snâ (od snaa) štok. snàha, snàja. γ) Na koncu riječi u lok. plur.: múži štok. múžih — múžima; žèna štok. žènah — žènama; kestî štok. kȍstih — kȍstima itd.

3. Gutural se *h* zamjeńuje s labijalom *v*: α) na početku riječi: vûd (pored običnijega: ûd) štok. hûd itd. β) U sredini riječi: vûvo štok. ȕho; bùva štok. bùha; puvàti štok. púhati (pored: púvati mj. kojega češće dolazi: dúvati). γ) Na kraju riječi: pòsluv štok. pȍslûh; potepûv, posmetûv (vagabundus) mj. * potepuh, * posmetuh; pûv štok. pȕh itd.

Po ovome moći je razabrati, da se u Prigorju *h* gotovo nigda ne čuje, pa po tom stoji u opreci sa stativskim narječjem, u kom *h* dolazi i ondje, gdje ga nema ni u štokavštini ni u staroj slovenštini (Sr. Izvješće vel. real. gimn. u Rakovcu za god. 1886/7. str. 22).

U prigorskom dijalektu, ako se i čuje kaki „spiritus asper", čuje se samo na početku rijèčî, koje se počińu s vokalom *a*: häļa pored: äļa; hajdùk pored: ajdûk; hàjde pored: àjde itd.

2. Dentali *d*, *t*.

Dentali prigorskoga dijalekta pođoše u opće u svom razvoju sasvijem drugijem putom od štokavačkoga dijalekta. To vrijedi osobito ispred prejotovanijeh vokala kod dentala *d*, dočim je dental *t* u tom slučaju gotovo uvijek ostao u svome razvoju jednak štokavačkomu *t*. Jezična mekoća ovoga dijalekta očituje se osobito na onim mjestima, gdje se u štokavačkom dijalektu od staroga slo-

Digitized by Google

venskoga št razvilo šć ili je ostalo nepromijeńenó št. Tu ima prigorski dijalekat ne šć, nego glas, koji stoji u sredini između š i ć, pa ćemo ga toga radi pisati ś prema š, kao što pišemo glas ć prema glasu č. Dentali dakle doživješe ovake promjene:

a) Dental d.

1. ne prelazi ispred prejotovana vokala u štokavačko đ nego u j: α) kod ïmenîcâ: mèja štok. mèđa st. sl. mežda (od med-ja); žéja štok. žêđa st. sl. žęžda.

Glas dj = đ sačuvao se samo u riječi r i đ ì n a mj. rôđina, r ó đ e (Vuk nema) novo slov. rožje st. sl roždije (sarmentum vitis) nastalo od supst. rozga. β) Kod pridjeva u komparativu: tr̂ji štok. tvr̂đî st. sl. tvrъždij; slâji štok. slȁđi st. sl. slaždij. γ) Kod glagola V. vrste 2. razdj. u prez. i u imperat.: glòjem štok. glȍđêm; glôj štok. glȍđi st. sl. gloždi.

2. Dental d umeće se između sibilanta z i likvidnoga r jedino u riječi: nëzdrva štok. nȍzdrva st. sl. nozdri od nosъ i sufiksa rъ.

3. Dental d ispada: α) ispred n kao i u štokavačkom dijalektu: prázan štok. prázan st. sl. prazdьnъ. β) Ispred l: prèlo štok. prêlo mj. predlo. γ) U prijedlogu o d kod glȁgôlâ: otr̂gnati štok. ȍtrgnuti mj. odtrgnuti. δ) Kod brojnika: jẽn štok. jèdan st. sl. jedьnъ, jedanâjst, dvanâjst . . . dvàjset štok. jedànaest, dvánaest . . . dvádeset prema st. sl. jedьnъ na desęte, dva na desęte itd. ε) U 2. licu pl. imperativa kod glagola edîti (pored: idîti): è t e štok. hodite. ξ) Na koncu u adverba: nâpri štok. nàprijed st. sl. naprêdъ.

4. Dental d prelazi ispred l u s kao i u štokavačkom dijalektu gûsli štok. gûsle st. sl. gąslь od * gąd sa sufiksom lь; jäsli štok. jäsli i jäsle st. sl. jasli od j a d. Jednako dental d prelazi u s i ispred dentala t: prèsti štok. prësti mj. pred-ti itd.

5. Od st. sl. ž d štok. đ osta samo d u: prêdi štok. * pređe (pored: prïje) st. sl. prêžde; u superlativu ispao je i d: nâjprê štok. najpređe; mêd štok. među st. sl. meždo.

6. Kod glagola i t i, kad je složen s prijedlogom na vokal, prelazi korjenito i zijeva radi u j, ali se ne premeće kao u štokavačkom dijalektu iza d u prez. i drugdje, kamo je j također zijeva radi došao, nego ostaje u svim glagolskim oblicima ispred d: dòjdem, dójdeš itd. (od do-i-dem) štok. dôđêm st. sl. doida; nájdem (od na-i-dem) štok. nâđêm st. sl. naidą najden štok. nađen itd. Taki j uvukao se per analogiam i onamo, gdje nije prijedlog na vokal: iz-ijdem, iz-ijdeš itd.

Digitized by Google

7. Stara slovenska riječ g r o z d i j e (uva) štok. grôžđe glasi u prigorskom dijalektu: g r ó ź e, a st. sl. moždanъ štok. müždâni glasi: m o ž à n i (cerebrum). Tu se dakle razvio neki srednji glas između *ž* i *ć* kao što kod *t* glas *ś* (Vidi naprijed kod *t*.).

b) Dental t

prelazi kao i u štokavačkom dijalektu ispred prejotovanijeh vokala u palatal *ć*. Prejotovani vokal ili je već bio u starom slovenskom jeziku ili je istom kasnije nastao time što je vokal *i* istisnut.

1. Prejotovani je vokal već u starom slovenskom jeziku bio α) kod imenica: svéća štok. svijèća st. sl. svěšta; srěća st. sl. sъrędšta itd. β) Kod glagola: ȍću (ćû) štok. hòću (ću) st. sl. hošta; obećàti štok. obèćati st. sl. oběštati. Tako je svagdje, gdjegod stoji i u štokavačkom dijalektu *ć* mjesto st. sl. š t.

2. Prejotovani je vokal nastao, pošto je istisnut vokal *i*: α) kod ïmenîcâ: cvéće štok. cvijèće st. sl. cvětije; prúće štok. prûće st. sl. pratije. β) U instr. sing. kod i-o s n o v a: smr̂ću štok. smr̂ću st. sl. sъmrъtija; pȍmeću štok. pämeću pored: pämeti st. sl. pamętija.

3. Gdjegod st. sl. š t ostaje još danas u štokavačkom dijalektu ili gdje prelazi u š ć, ondje je u prigorskom dijalektu mekani glas *ś* stojeći između *š* i *ć*. a) Glas *ś* dolazi mjesto štokavačkoga š t. α) kod ïmenîcâ: dipuśéńe štok. dopuštenje; klćśa štok. klijèšta st. sl. klêšta; priśeńe štok. proštéńe st. sl. proštenije = remissio, dočim u prigorskom dijalektu znači: paganalia annua. β) Kod glägôlâ: ìśem štok. ïštêm st. sl. ištą; dipuśàti štok. dopúštati st. sl. dopuštati; praśàti štok. práštati st. sl. praštati; kod participa pret. pas. kŕśen štok. kŕšten. b) Mjesto štok. š ć dolazi *ś* kod ïmenîcâ: líše štok. lîšće st. sl. listije (i listvije); máśa štok. * mašća (= maslo); pìše štok. * pišće pored književnijega: pïle.

4. Stari slovenski brojnik t r e t i j štok. trȅćî glasi u prigorskom dijalektu: t r é j t i, gdje je *j* regresivnom metatezom ili analogijom oblika: dojdem, zajdem došao ispred dentala *t*.

5. Kao što kod dentala *d* korjeniti vokal *i* kod glagola i t i, prešavši zijeva radi u *j*, ne daje sa *d* štok. *đ* (Vidi kod *d* tač. 6), tako i *t* ne daje s konzonantom *j* (postalim od *i*) palatal *ć*, nego ostaje u inf. nesliveu: zájti (od za-iti) štok. záći; dójti (od do-iti) štok. dóći. Prost glagol bez prijedloga također nema drukčije nego: ìti (štok. pored: ìti još: ìći).

6. Prema štok. trȅšńa st. sl. črěšьnja govore Prigorci: ćirȇšńa (cerasus i cerasum).

Digitized by Google

7 Dental *t* ispred drugoga *t* i ispred *d* prelazi kao u štokavačkom dijalektu u sibilanat *s*: plèsti od pleṭ-ti; kràsti štok. kràsti st. sl. krasti mj. krad-ti.

8. Dental *t* ispada kao i u štok. između dva konzonanta: vršńâk mj. vrstńak; másna mj. mastna, a prema tome ima i muš. rod: m á s a n mj. mastan; itd.

3. Labijali *b*, *m*, *p*, *v*.

Labijalni konzonanti u jednim riječima dolaze kao što i u štokavačkom dijalektu, u jednim ostaše gdje u štokavačkom dijalektu ispaše, a u drugijem riječima zamijeniše se međusobno.

a) Labijal b

dolazi:

1. Kao i u štokavačkom dijalektu α) na početku riječi: blàti blȁto. β) U sredini riječi: pobunìti. γ) Na koncu riječi: grȅb štokavski grȍb.

2. Labijal *b* ostaje u prigorskom dijalektu ispred *n* gdje je u štokavačkom ispao samo u glagola: šîbnati štokavski šînuti (virga caedere).

3 Labijal *b* ispada kao i u štokavačkom dijalektu u sredini riječi ispred *n*: pogînati štok. pòginuti mj. pogibnuti.

4. Labijal *b* zamijenio se s labijalom *p*: α) u riječi: prȅz štok. bȅz st. sl. brezъ i bezъ. β) U tuđoj riječi: pèkļar ńem. bettler.

5. U riječi: drevtìna pored: dreptìna — driptìna prema štok. * droptina mj. drobtina stoji mjesto labijala *b* (p) labijal *v*.

6. Labijal *b* zamjeńuje u ńemačkoj riječi glas *w*: bèrcaus ńem. wirthshaus.

7. U prigorskom se dijalektu rijetko kada umeće glas *l* kod ìmenîcâ, kad se sastaje u st. sl. labijal *b* (ili kojigod drugi) s prejotovanijem vokalom: gróbje štok. grôbļe; vŕbje štok. * vrbļe (u Vuka: vȉbļâk, salictum).

U glägôlâ V. vrste 2. razdj. dolaze redovito oblici s umetnutim *l*: zèbļem mj. * zebjem štok. zöbļêm; zíbļem mj. * zibjem štok. zîbļem pored običnijega: zîbâm = ļûļâm.

b) Labijal m

dolazi:

1. kao i u štokavačkom dijalektu α) na početku riječi: màlo, mlatìti, múdar. β) U sredini riječi: sȅme štok. sjȅme. γ) Na kraju riječi: dôm (gen. dema); píšem.

Digitized by Google

2. Labijal *m* zamjeńuje se s labijalom *v* u riječi: gúvni štokav. gúmno st. sl. gumьno.

3. Prema st. sl. korijenu čьn došao je u prigorskom dijalektu mjesto glasa *n* u prezentu labijal *m:* nàčmem (inf. načéti), pòčmem štok. näčnêm, pöčnêm st. sl. načьną (inf. načęti), počьną.

4. Kao što labijal *b* i labijal *m* ne trpi između sebe i glasa *j* umetnut *l:* gŕmje štok. * grmļe (Vuk ima: gŕmļâk = quercetum); ako je već u st. sl. bio, ostaje i u prigorskom dijalektu: zemļa st. sl. zem-l-ja. Kod glagola dolazi redovito umetnut *l:* zîmļem (inf. zéti) štok. ùzimļêm pored: ùzimâm st. sl. vъzemlją pored vъzimają od korijena im (ьm). S jednakim značeńem upotrebļava se u Prigorju i oblik j ê m ļ e m od iuf. jéti (ali samo složen: pri-jéti, za-jéti) st. sl. jęti od korijena im.

c) Labijal p

dolazi:

1. Kao u štokavačkom dijalektu i u starom slovenskom jeziku α) na početku riječi: pòjstat štok. pöstât st. sl. postatъ (tractus agri demetendi); pòsal štok. pòsao st. slov. posьlъ. β) U sredini riječi: kopàti; lopàta. γ) Na kraju riječi stûp.

2. Labijal *p* ispada α) na početku riječi: čéla štok. pčèla (pored čèla) st. sl. bъčela; tïca štok. ptïca (pored: tïca) st. sl. pъtica. β) U sredini riječi kao i labijal *b* svagdje, gdje i u štokavštini ispred glasa *n:* trenàti štok. trênuti mj. trepnuti; ipak ostaje u ovim riječima: kâpnati štok. kànuti st. slov. kanąti; šipnàti štokavački uštínuti.

3. Labijal se *p* zamjeńuje u komparativu s labijalom *v*: lêvši štok. ļëpšî. Tako još dolazi mjesto st. sl. p v ili p ъ v u prigorskom dijalektu glas *f* u glagola: ûfati se štok * uhvati se, pored običnijega: ŭfati se st. sl. upъvati.

d) Labijal v

dolazi:

1. Kao i u štokavačkom dijalektu i u starom slovénskom jeziku: α) na početku riječi: vêdar štok. vêdar st. sl. vedrъ β) U sredini riječi: nevôļa štok. nèvoļa st. sl. nevol-ja. γ) Na koncu riječi: plâv štok. plâv st. sl. plavъ.

2. Labijal *v* s guturalom *h* sprijed: h v ili samo bez *h* zamjeńuje se u prigorskom dijalektu s glasom *f* — α) u domaćoj riječi:

Digitized by Google

falìti štok. hváliti (pored: fáliti) st. sl. hvaliti; fàla štok. hvála. β) U tuđoj riječi: kafàna štok. kavàna.

3. Labijal *v* stoji mjesto labijala *m* u štok. riječima: gúvni štok. gúmno (Vidi lab. *m* tač. 2); plàvan štok. plämen st. sl. plamъ.

4. Labijal *v* ispada α) na početku riječi: lâs štok. vlâs st. slov. vlasъ; lákni štok. vlákno st. sl. vlakno; ladàti štok. vládati; làdaṅe mj. vladaṅe (rus, rure). β) U sredini riječi αα) u ïmenîcâ: srâb štok. svrâb st. sl. svrabъ: brëska štok. brèskva; tórac štok. tvôr (tvôr); sräka štok. svräka st. sl. svraka; piṅìca štok. pívnica; iza prijedloga o b: ȍblak mj. obvlak. ββ) U glagola poslije prijedloga o b: obladàti mj. obvladati; obèsiti mj. obvesiti. γγ) U rednoga brojnika: četŕti štok. čètvŕtî st. slov. četvrъtъij — i drugdje: četrtínka mj. četvrtinka. δδ) U zamjenicâ sredńega i ženskoga roda: së, sä štok. svë, svä st. sl. sьvъ (postalo metatezom od vьsь). To vrijedi i za ostale padeže: sëga mj. svega; sëmu mj. svemu; sâki štok. sväkî st. sl. vьsêkъ. εε) U prislova: sûd, posûd, štok. svûd, svùdâ, posvùdâ st. sl povьsạdê. ζζ) U pridjeva: tŕd štok. tvŕd st. sl tvrъdъ. To vrijedi i za glagole izvedene od toga pridjeva: potrdìti štok. potvŕditi st sl. potvrъždati itd.; ηη) U adverba: pŕ̩le (= prije) prema st. sl. prъvъ (primus).

5. Labijal *v* stoji kao prijedlog mjesto štok. *u* ispred ïmenîcâ: v brênti štok. * u brenti (cadi genus); v škôli štok. ù školi; kao prijedlog *v* vrlo rado otpada ispred imenice, dakle: déte je škôli; otîšal je gôru, štok. dijete je *u* školi; otišao je *u* goru.

6. Labijal *v* otpada na koncu zamjenice muškoga roda: sâ i sä štok. säv st. sl. sьvъ.

7. Labialom *v* uništuje se zijev α) na početku riječi: vûra štok. ûra; vûgal štok. ûgal st. sl. ạglъ; vučitẹ̀ štok. ùčitẹ̀. β) U sredini riječi: návuk štok. náuk st. sl naukъ.

8. Između labijala *v* i palatala *j* rijetko se kada umeće glas *l:* dŕvje štok. dŕvl̩e, borovjê štok. bôrje st. sl. borije (pinus, pinetum). Kod glagola V. vrste 2. razdj. dolazi redovito umetnut *l:* zazívl̩em štok. zàzîvl̩êm pored običnijega: zàzîvâm.

9. Prema štok. riječi jȁzavac st. sl. jazvьcь zamijenio se labijal *v* s labijalom *b:* jâzbac (meles).

4. Palatali *č, ž, š, ś, ć, j.*

Kako su mnogi palatali *č, ž, š* na svoj način proizašli od guturala *k, g, h,* ovdje nema da šta o ńima još napose govorimo. Pamtiti vaļa samo, da oni palatali, koji nijesu proizašli od guturala

Digitized by Google

niti u starom slovenskom jeziku niti u štokavačkom dijalektu, nego su od pamtivijeka u jeziku jednome i u drugome, ostaše nepromijeńeni i u prigorskom dijalektu: čas st. sl. часъ; šêst st. slov. шестъ; žèti st. sl. жęти itd. Ipak vaļa znati o palatalu *ć*, da dolazi u svim oblicima imenskim i glagolskim s jednakom mekoćom kao što i u štokavačkom dijalektu: pèći štok. pèći; tako: mòći, lèći, pêć, vrâćati, ćutìti itd. Po tome prigorski dijalekat stoji sasvijem u opreci s novim slovenskim jezikom, koji glasa *ć* ne pozna, i s kajkavskim dijalektom, kojim pisahu kajkavski pisci svoje knige. Palatal *ć* je postao ili od staroga slovenskoga š t (moštь — moć) ili je u mlađe doba proizašao od *t* + *j* (cvet-je = cvéće), pošto je između ńih vokala *i* nestalo (cvêtije = cvet-je = cveće). Za sve palatale bez razlike vrijedi još pravilo, da pred ńima nigda ne prelazi stari slovenski nosni glas *ę* u vokal *a*, kako je to redovito u čakavačkom dijalektu. O riječima: žâlac, zâjac, mèsac rekosmo već natrag kod vokala *a* tač. d. Zanimļiva je pojava u prigorskom dijalektu kod palatala *j*. Taj palatal ne samo da uništuje zijev, nego dolazi vrlo često epentetički i ondje, gdje ga nema ni u starom slovenskom jeziku ni u današńem štokavačkom dijalektu. On se uvukao bez ikakih jezičnih razloga u tijelo riječi, stekavši si, tako reći, s vremenom građansko pravo. Taj palatal dakle

1. Uništuje zijev α) na početku riječi: jópac (majmun), jòpica mj. opac, opica; jàngel štok. ânđeo, Jána, štok. Ana. β) U sredini riječi: bîjen, nabîjen štok. bìjen i bît.

2. Palatal *j* sažima se s likvidnim konzonantom *l* i *n* u jedan glas *lj* = ļ; nj = ń (ćir. љ, њ) kao i u štokavačkom dijalektu, bio ili ne bio nekad među ńima vokal *i*: kònj = kôń; pránje = práńe (od pranije); ljubìti — ļubìti; zélje = zéļe (od zelije). Iza *r* redovito ostaje: mòrje i môrje; zèrja štok. mòre i zòra.

3. Palatal *j* uvukao se α) iza vokala *o*: spojtìti štok * spotiti se = znojiti se; vojzìti štok. vòziti; zágojzda štok. * zagozda — zagvozda (clavus ferreus); pòjsteļa štok. pòsteļa; pojstìti štok. pòstiti; mòjzd — mòjzda štok. mòžda; mòjtika štok. mòtika; pòjzi (proždrļiv čovjek. Ta je riječ mogla dobiti *j* i prema glagolu: pojèsti); vojdìca štok. vòdica (dem. od voda), ali: vòda a ne: vojda; vôjsak štok. vòsak; bòjsti štok. bòsti; môjzak i mêjzak štok. mòzak i môzak; pòjtik štok. pòtok; nebójzi štok. nèbože pored nèbore; vòjdi — vòjzdi štok. óvdje; pòjzder štok. pòzder. β) Iza vokala *u*: pujstìti štok. pùstiti; Pujstìka (ime mjestu) mj. Pustika; navujstìti štok, * nahustiti (pse na koga, excitare). γ) Iza vokala *e* dok još

Digitized by Google

nije prešao u *i:* prejslìca štok. * prostac (palus); oprejstìti štok. opròstiti; spoejditi štok. spohòditi; ipak je mnogo običnije: oprístìti, spoidìti (visendi causa venire). Tako još u riječi: pêjdan štok. pêdaļ st. sl. pędь (palmus, spithama).

E. Sibilanti *c, z, s.*

Sibilanti su, kako je poznato, proizašli u štokavačkom dijalektu od gutùrala *k, g, h* ili od dentala *d* i *t* kada dođe jedan do drugoga, ili su od uvijeke u jeziku. U prigorskom dijalektu nema sibilanata, koji bi postali od guturala osim onijeh u imperativu od guturala *k* i *g* i ispred prejotovanijeh vokala, ali ih ima kao u štokavačkom dijalektu i u starom slovenskom jeziku, koji su postali od dentala ili su od pamtivijeka u jeziku.

a) Sibilant c.

dolazi:

1. Kao u štok. dijalektu i u starom slovenskom jeziku, α) na početku riječi: cêl štok. cîjel ili cîo st. sl. cêlъ β) u sredini riječi: klîcati (= ozvati, t j. kada svećenik oglasi u crkvi, da je djevojka pod prstenom) štok. * klicati st. sl. klicati. γ) Na koncu riječi: prẽsac štok. pròsac (petitor puellae) st. sl. prosьcь (mendicus).

2. Ispred prejotovanijeh vokala prelazi sibilanat *c* u palatal *č:* ovčâr, tîčji, lisîčji itd.

3. Štokavačko crîn, crijèvo, crîjep, crîv, st. sl. crъnъ i črъnъ, črêvo, črêpъ, črъvъ, glasi u prigorskom dijalektu: črn, ćrêvo, ćrêp pored običnijega: ćirêp (testa), ćrv.

b) Sibilanat s

dolazi:

1. kao u štok. dijalektu i u st. slovenskom jeziku α) na početku riječi: zẽt st. sl. zętь. β) U sredini riječi: vojzìti štok. vòziti. γ) Na kraju riječi: òbraz st. sl. obrazъ.

2. Ispred prejotovanijeh vokala prelazi u palatal *ž:* α) u part. pret. pas. kod glagola IV. vrste: gâžen. β) U prezeņtu glagola V. vrste 2. razdj. vẽžem. γ) Kod îmenîcâ: grîža (djeteća bolest); îža (cubile) st. sl. hъiža (od hъizъ = domus; u prigorskom dijalektu î r mjesto h i r znači: cella vinaria in ipsa vinea. δ) U komparativu: bržêji, blîži.

3. Ispred mekanijeh konzonanata prelazi također u palatal *ž,* kao i u štokavačkom dijalektu: mŕžńa, vòžńa.

Digitized by Google

4. Ispred *t*, *k*, *p* prelazi *z* u sibilanat *s:* istúći, iskopàti, ispìti (mj. iztući itd.).

5. Ispred palatala prelazi *s* kod glagola α) u palatal *š:* iščìstiti (od: iz-čistiti = iž-čistiti = iščistiti), β) ispada: išìvàti (od: iz-šivati = iz-šivati = iš-šivati = išivati).

6. Prema st. sl. ovьde štok. óvdje došao je *z* u prigorskom dijalektu između *j* i *d:* vòjzdi (Sr. kod pälatâlâ toč. 3).

7. Sibilanat *z* ispred sibilanta *c* prelazi u sibilanat *s:* iscedìti štok. iscijèditi.

c) Sibilant s

dolazi:

1. Kao u štok. dijalektu i u st. sl. jeziku α) na početku riječi: stär. β) U sredini riječi: nesìti, nisìti štok. nòsiti. γ) Na kraju riječi: glâs.

2. Ispred prejotovanijeh vokala postaje palatal *š:* α) U prez. glagola V. vrste 2. razdj.: píšem štok. pîšêm. β) U part. preter. pas. od glagola nèsti: nèšen mj. nesen. γ) U komparativu: vîši (od visok) itd.

3. Ispred mekanijeh konzonanata prelazi također u palatal *š:* vršńâk štok. vŕšńâk (od: vrstńak); š ńim pored: ž ńim štok. s ńîm pored: š ńîm.

4. Prema štokavskim riječima: šl̓īva, šl̓ème stoji u prigorskom dijalektu mj. *š* sibilant *s:* slīva, slème.

5. U izvađańu riječi postaje *s* ispred vokala *i* palatal *š:* višína štok. visìna pored: višìna.

6. Ispred media postaje *s* media kao i u štok. dijalektu: nèzdrva štok. nòzdra, nòzdrva st. sl. nozdri od n o s ъ.

7. Između labijala i inf. nastavka t i kod glagola I. vrste 3. raz. umeće se *s* kao i u štok. dijalektu: grèpsti, dúpsti itd.

8. Sibilanat *s* ispred prejotovana vokala postaje glas *ś:* tŕše štok. * trsje st. sl. trъsije (vinea).

9. Štok. adverb p ö s l i j e glasi u prigorskom dijalektu: pòtle i pòkle.

10. Prema st. sl. čadъ štok. čâđa, čâđ stoji mjesto č sibilanat *s* u riječi: sàja (fuligo).

F. Likvidni *l*, *n*, *r*.

Likvidni konzonanti po svojoj naravi ostaše u prigorskom kao i u štokavačkom dijalektu. Najveća razlika bila bi u tom, što se između labijala (m, b, p, v) + j ne umeće tako zvani epentètički

Digitized by Google

l. Prigorski se dijalekat ističe nekom osobitom mekoćom, pa je za čudo, da nije više obļubļen taj epentetički *l* nego što jest. Kod glagolskih oblika dolazi ipak redovito ondje, gdje i u štokavačkom dijalektu, dočim je to kod îmenîcâ rjeđe. Glas *n* ostao je s nekim izuzecima kao i u štokavačkom dijalektu, dočim *r*, kada dolazi iza ńega *j*, sačuvâ svoju stariju službu.

a) Likvidni l

dolazi:

1. Kao u štok. dijalektu i u st. sl. jeziku α) na početku riječi: láčan st. sl. lačьnъ (esuriens). β) U sredini riječi: öblak. γ) Na kraju riječi mjesto štok. *o:* pòsal štok. pòsao st. sl. posъlъ.

2. U sredini riječi a na kraju sloga ostaje *l* nepromijeńen: tibòlac — tibòl-ca štok. tòbolac — tobóca pored: tòbôlca; sélce štok. seòce; krílce štok. kriòce.

3. Likvidni *l* s glasom *j* slijeva se uvijek u jedan glas: lj = ļ (ćir. љ); kada god dođu ma kojom prilikom jedan do drugoga: vôļa štok. vöļa st. sl. vol-ja; prêteļ štok. prîjateļ st. sl. prijatelь; zéļe štok. zêļe st. sl. zelije (olus, brassica).

4. Likvidni *l* umeće se među labijale i prejotovane vokale α) kod glagola: kúpļem štok. kûpļem pored običnijega: kûpâm; zibàti — zëbļem štok. zòbati — zöbļêm; vlòvļen štok. ùlovļen. β) U komparativa kod adjektiva: skûpļi (pretiosus) štok. * skupļi; glîbļi od glibok st. sl. glъbokъ i gląbokъ — gląblij (profundus); adverab: pŕļe mj. prvļe (= prije) prema st. sl. prъvъ (primus) — prъvъj. γ) Kod îmenîcâ, ali rjeđe: gróbļe pored običnijega: gróbje, zdrâvļe pored zdrâvje; ali uvijeke: kinèpļa, kàpļa a nigda: kinepja, kapja.

5. Prema st. sl. lъžica, štok. làžica (òžica i žlîca) došao je *l* metatezom iza *ž:* žlica.

6. Prema štok * znaméńe govori se: zlaméńe, zlamenùvati mj. znamenovati.

Kad je *l* vokal, vidi natrag kod vok. l i r.

b) Likvidni n

stoji

1. kao u štok. dijalektu i st. slov. jeziku α) na početku riječi: nîzak st. sl. nizъkъ. β) U sredini riječi: tënak štok. tänak st. sl. tьnьkъ γ) Na kraju riječi: rávan st. sl. ravьnъ (planus).

2. Slijeva se s glasom *j* uvijek u jedan glas n j = *ń* (ćiril. њ) došao kojom god mu drago prilikom jedan do drugoga: kòpańe st.

Digitized by Google

sl. kopanije; krśćńe štok. kŕštênje st. sl. krštenije; meńàti st. sl. men-jati; mêńi štok. mȁńî st. sl. mьnij.

3. U glagola IV. vrste s osnovom na *n* u prigorskom je dijalektu mjesto *n* glas n j = *ń:* zvońîti štok. zvòniti st. sl. zvьnêti; geńîti štok. gòniti itd. Tako je prema st. sl. kъniga, žrъvьnь pored: žrъnъvъ u prigorskom i u štok. dijalektu: kńîga, žŕvań (mola).

4. Prema štok. pêdaļ stoji *n* mjesto *l* u riječi: pêjdan st. sl. pędь; slično je i prema ńem. riječi t e l l e r: tańêr.

c) Likvidni r.

Likvidni konzonanat *r* dolazi:

1. Kao u štokavačkom dijalektu i u starom slovenskom jeziku α) na početku riječi: rèbri štok. rèbro. β) U sredini riječi: girèti štok. gòrjeti. γ) Na kraju riječi: dâr st. sl. darъ.

2. Likvidni *r* stoji mjesto palatala *ž* u štokavačkom dijalektu kod glagola m ò ć i u prez. i kod glagola g n a t i (osn. gn.), koji dolazi samo složen: màrem, màreš, màre pored: mèrem, mèreš, mère itd.; odrenàti, porenàti, izrenàti: odrènem, odrèneš itd. štok. mògu, mòžêš itd. st. sl. mošti — mogą, možeši; pòženêm pored: pòždenêm st. sl. pognati — poženą. Napokon u adverba: nebère štok. nèbore pored: * nebože st. sl. nebože (miser) od nebogъ; nigdâr štok. nïkadâ, nïgda st. sl. nikъdaže od: * nikъdage.

3. Konzonanat je *r* metatezom došao ispred *v* u riječi: kârvan štok. gàvrân st. sl. gavranъ.

4. Iza *r* ostaje stari slovenski *j* gotovo uvijek: mòrje, zèrja, primjeràti (decernere i admetiri) štok. mòre, zòra, * primjerati st. sl. mor-je, zor-ja, primêr-jati.

III. Oblici s akcentom.

1. Imenski oblici.

Prigorski dijalekat po svojoj deklinaciji ide u red onakih dijalekata, koji s jedne strane pridržaše dosta starijih oblika, a s druge strane razviše i neke osobite oblike. Ako i sačuva ovaj dijalekat neke stare oblike još do danas, ipak je dual gotovo bez traga iščeznuo. Osim glasovnih osebina, kako ih natrag pokazasmo, prigorski je dijalekat dosta sličan po svojim padežnim nastavcima stativskomu narječju, razlikujući se od ńega samo osebinama, koje prigorskom dijalektu specijalno pripadaju. Kao u štokavačkom dijalektu, pomjeriše se i u prigorskom narječju mnoge riječi i-osnova,

Digitized by Google

u-osnova i riječ s osnovom na konzonanat s riječima a-osnova, pa prešavši među te riječi, izjednačiše se s ńima sasvijem do nekih izuzetaka. Tako riječ ļûdi i pût imadu u gen. pl.: ļúdi, púti (ali samo u frazi: kŭliku púti = kolìko puta). Rjeđe se čuje kaki oblik *a*-osnova prema obliku *i*-osnova načińen: regmî (prema ļudmî). Instr. sing. kod imenica žen. roda, pa kod pridjeva i zamjenica ženskoga roda imade uvijek nastavak *u* mj. štok. *om*: ženû mj. ženom; s čŕnu rukû, svojû jâbuku — mj. crnom rukom, sa svojom jabukom. Kako čakavački dijalekat ima za taj padež nastavak *on un*, a drugdje se u kajkavskom dijalektu čuje mj. štok. *om* nastavak *um*, prigorski je dijalekat dobio svoje *u* ili od *on*, *un* ili od *um* tako, da je *n* ili *m* otpao, te je tako postala analogijom i-osnova Akuz. pl. ima svagda nastavak *e* kod muških i ženskijeh riječi *a*-osnova i kod onih riječi *i*-osnove, koje se pomjeriše s *a*-osnovama osim lâs (vlâs, capillus) i gȅst (štok. gȍst), koje imadu lâsi, gȅsti (ali samo u frazi: idem na gȅsti). Riječi sredńega roda s nastavkom *o* imadu u dativu plur. nastavak *am:* sȅlam, što je postalo analogijom riječi treće vrste t. j. prema imenicama ženskoga roda: žȅnam. Imadu li tako i riječi sredńega roda s nastavkom *e* ne mogu pouzdano reći, jer takijeh riječi u prigorskom dijalektu ima malo (t. j. koje nijesu kolektivna značeńa), a i što ih ima, rijetko se daje prilika, te bi se mogla u dativu plur. upotrebļavati. Riječi: kȍlo, nèbo, čûdo, vûvo (štok. uho), têlo — prešavši iz konzonantske deklinacije među a-osnove, izjednačiše se sasvijem s imenicama tijeh osnova u sing. i u plur., osim riječi nebo, koja u pluralu ima obično samo nebesa. Biće te je ta stara osnova na *s* došla iz molitve „Očenâš", gdje se veli: Oče nâš ki jesi na nebési . . . itd. Da je tome tako, pokazuje i vok. oče, koji inače nigda drukčije ne dolazi nego jednak s nom.: otac. Pripadom samo spomińem, da se oblik otac u opće upotrebļava samo indirekte, a nigda sin ocu ne kaže drukčije nego: ćâća. Ostale dijalektične tančine pokazaće se u primjerima istavļenim za akcentuaciju.

U prigorskom dijalektu četiri su akcenta kao i u štokavačkom dijalektu: jaki kratli ˝, slabi kratki ˋ, jaki dugi ˆ i slabi dugi ˊ. Sporedna akcenta u prigorskom dijalektu nema. Akcenat ˝ i ˋ ipak nije u svim riječima tako izrazit, kao u štokavačkom dijalektu, jer se u Prigorju u nekim riječima, rekao bi čovjek, kao zamjeńuju, t. j. mnoge riječi mogu imati sad ˝ sad ˋ. Slabi kratki ˋ rado prelazi u ˝, kada se žešće govori. Ja sam se trudio, da jednijem

Digitized by Google

i drugijem akcentom označim samo onake riječi, koje po mome najboljem sudu više pripadaju ili jakomu kratkomu ili slabomu kratkomu, nu pored svega toga ne mogu sasvijem apodiktički reći, da se baš ni jedna riječ od onijeh, koje označih sa ˝ ne govori i sa ˋ i obratno. Gdje sam pak bio u sumńi, kojijem se akcentom više govori, ondje sam to napose spomenuo. Po svemu se vidi, da se ta dva akcenta nijesu još ustalila, kristalizovala, što je ujedno dokazom, da je jedan od ńih mlađega postańa. Jaki dugi ˆ i slabi dugi ´ tako su čisti, da se vrlo lako međusobno razlikuju.

Da bude prijegled lakši, proći ćemo deklinacije po vrstama, kako ih gramatika obično dijeli.

A. Imenice muškoga roda.

a. Jednosložne imenice.

Jednosložne riječi imadu kao i u štokavačkom dijalektu u nom. ili ˝ ili ˆ.

α) Imenice u nom. s ˝.

U kosim padežima mijeńa se ˝ u ˋ (osim pad. jednakih s nom. sing.), koji prelazi kod jednijeh imenica u lokat. sing. i lokat. i instr. plur. u ˆ, ostajući na osnovnom slogu, a u gen. pl. dobija nastavak o v (ev) ˆ, a kod drugijeh ostaje ˋ na osnovnom slogu kroz sve padeže osim genet. plur., u kome dobija nastavak o v (ev) ˆ:

αα) Slabi kratki ˋ ostaje kroz sve padeže, a u genet. plur. dobija nastavak o v (ev) ˆ:

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	bȉč	bȉči
2. Gen.	bȉča	bičêv
3. Dat.	bȉču	bȉčem
4. Akuz.	bȉč	bȉče
5. Vok.	bȉču	bȉči
6. Lok.	bȉču	bȉči
7. Inst.	bȉčem	bȉči

Ovako se akcentuju još ove riječi: grȁ (št. grab), bȍk, rȅn (št. hrȅn), cȍf (cauda capillorum), jȕg, krȅp mj. krȍp (aqua fervens), strȅp mj. strop (fornix), mrȁz, plȕg, rȁt, rȅšt (carcer), vȑh (št. vrh), bȉč, kȓč (štok. gȓč, spasmus), kȓst, smȍk (condimentum), zvȍn, čȅp (embolus), krȁmp (rastrum), bȍb, drȅk (stercus), grȅb (mj. grob), grȅzd (mj. grozd), pȍd (tabulatum), snȅp (mj. snop), žȅp, stȅl (mj.

Digitized by Google

stol), gŕm, zrȅk (štok. uzrok), glȍg, grȍš, kȍš, grûnt (fundus instructus), Klȅk, sîr, špȏt (ludibrium), štûk (tormentum bellicum), krȅv (mj. krov), rȅj (mj. roj, examen apum), pȍst, gûmb (globulus fibulatorius), mȍšt (mustum). Rȉf (cubitum) akcentuje se kao i bȉč, samo u gen., lok. i inst. plur. ima: 2. rífi, 6. rífi, 7. rífi.

ββ) Slabi kratki prelazi u lok. sing. i u lokat. i instr. plurala u ˆ ostajući na osnovnom slogu, a u genet. plur. dobija nastavak o v ˆ:

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	klîn	klîni
2. Gen.	klîna	klinôv
3. Dat.	klînu	klînom
4. Akuz.	klîn	klîne
5. Vok.	klîn	klîni
6. Lok.	klînu	klîni
7. Inst.	klînom	klîni

Ovako se akcentuju još ove riječi: lȅb (štok. hlȅb), čȃs, dlȃn, krûv (štok. kruh), kûp, pŕst, slȍg, tŕs (vitis), vŕt, plȃč, klîn, cȅnt, cvȅk (clavulus ferreus), lûk (allium), pȃnt (uncus quidam ferreus), lȃjt (dolium), štrîk (funis), gȃnk (porticus), bȃt, bȃjs (fides gravioris soni).

γγ) Riječi, koje se upotrebljavaju za bića, a od jednoga su sloga te u nom. akcentovane ˜ mijenjaju ga u svijem padežima singul. i plur. na ˋ, osim vok. sing., koji je jednak s nom.; i genet., lok. i instr. plurala, gdje prelazi u ˆ:

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	brȁt	bràti
2. Gen.	bràta	brâtov
3. Dat.	bràtu	bràtom
4. Akuz.	bràta	bràte
5. Vok.	brȁt	bràti
6. Lok.	bràtu	brâti
7. Instr.	bràtom	brâti

Ova riječ dolazi kadikad u lok. sing. i ovako akcentovana: brâtu (Ti brâtu ti je), a upotrebljava se u plur. i kolektivni oblik: bràća (Vidi žen. riječi β; αα).

Kao brȁt akcentuju se još: kmȅt, gȁd (nomen serpentis), nȕk (štok. unuk), rȁk, svȁt, vlȁ gen. vlȁja (Valachus), zȅt, mlȁš, i fânt (puerculus i puellula) osim gen. plur. gdje ima: fânti i fântev. Tako se još akcentuje i fûnt.

Digitized by Google

Cär ima kao i brät, samo u genet., lok. i instr. plur. ima: càrev, càri, s càri.

Gȅst (štok. gost) deklinuje se i akcentuje ovako: 1. gȅst, 2. gèsta, 3. gèstu, 4. gèsta, 5. gȅst, 6. gèstu, 7. gèstom; 1. pl. gèsti, 2. gestî, 3. gèstim, 4. gèste, 5. gèsti, 6. gestî, 7. gestmî.

Gröf i pöp akcentuju se kao i brät osim gen. pl., gdje dolazi na padežni nastavak ov ˆ: grofôv i popôv, i osim lok. plur., u kome gröf i pöp dobija ˆ na padežnom nastavku i: grofî, popî, dočim inst. plur.: gròfi, pòpi.

Kȍń akcentuje se u sing. kao i brät a u plur. ovako: 1. kòńi, 2. kôń i kóńev, 3. kòńem, 4. kòńe, 5. kòńi, 6. kóńi, 7. kóńi.

Drȅzd mj. drozd (turdus) ima kroz sve padeže na osnovnom slogu slabi kratki, osim vok. sing. koji je jednak s nom., samo u genet. plur. dobija na padežni nastavak ov ˆ: drezdôv.

β) Imenice u nom. s ˆ.

U kosim padežima ostaje ˆ u jednijeh u svijem padežima na osnovnom slogu, osim gen., lok. i instr. plur. u kojima ˆ dolazi na padežni nastavak; u jednijeh se u kosim padežima kroz cijeli sing. mijeńa u ˜, a u gen., lok. i inst. plur. na padežne nastavke dolazi ˆ; u jednijeh se opet mijeńa u kosim padež. na ˋ osim gen. plur., koji dobija na pad. nastavak ov (ev) ˆ, pa lok. i inst. plur., koji dobijaju na padežnim nastavcima ˆ ili ostaje akcenat na osnovnom slogu, ali (kod jedne riječi) prelazi u ´; napokon u jednijeh mijeńa se ˆ osim akuz. i vok. sing. u ´ ostajući kroz sve padeže sing. i plur. na istom osnovnom slogu.

αα) Akcenat ˆ ostaje u svijem padežima nepromijeńen na osnovnom slogu, osim gen., lok. i inst. plur, u kojima ˆ dolazi na padežni nastavak:

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	brêst	brêsti
2. Gen.	brêsta	brestôv
3. Dat.	brêstu	brêstom
4. Akuz.	brêst	brêste
5. Vok.	brêst	brêsti
6. Lok.	brêstu	brestî
7. Inst.	brêstom	brestî

Tako se akcentuju još ove riječi: ćûk (ululae genus), bȓk, dû (štok. duh), grâd, kȓt, kûk (os coxae), kûm, mrâk, mêj (št. mljeh) pûv (glis), lûg (cinis), slâp, têst, vîd (visus), vûk, žlêb, ćȓv (vermis),

Digitized by Google

dân (i dên), râst (št. hrast), kļûn, kôs, lâv, pîr (nuptiae), fôt (incerto patre natus), prâ (štok. prâh), smrâd, sîp, strâ (št. strâh), zûb, brûs, cvêt, glâd, klâs, kvâs, mrâv, rûb (circumjectio limbi), sîn, srâb (scabies), srâm, tât, tîn, jêž, frôst (epilepsia), mûž, plaś (pallium), śûn (extrema pars trahae), pûk (populus), prîś (apostema), tûv (lapidis genus), mâk, trûn, šprîj (grando plumbea), cîļ, mêr (št. mir), pâr, špâjs (jocus), tîn, štûc (teli jaculatorii genus), stêń (št. stîjeń), slâk (herbae genus), šôc (amatus, dilectus), žîr (glandes), dôm, klên, drêm (št. drîjem).

Kao b r ê s t akcentuju se još ove riječi, samo što u lok. sing. imadu mjesto ˆ na osnovnom slogu ´: grâd, lok. grádu, snêg — snégu, trâg — trágu, vrâg — vrágu, žîr — žíru (kad znači: žírenе, sagina glandaria), brêg — brégu, dâr — dáru, dûg (debitum) — dúgu, glâs — glásu, lâd — ládu (štok. blâd), jâd — jádu, lîst — lístu (kad znači: litterae, a kad folium onda ima: lîstu), pâs — pásu, rêd — rédu, svêt — svétu (mundus), têg — tégu (frumentum), lâs — lásu (capilli), vrât — vrátu, zîd — zídu, zrâk — zráku, smêj — smêju, ćrêp — ćrépu (običnije ćirêp štok. crîjep), sûd — súdu (dolium), mêr — méru (št. mîr).

ββ) Imenice, u kojima akcenat ˆ prelazi u ˜, osim akuz. i vok. sing. a u genet., lok. i instr. plurala dolazi na padežne nastavke ˆ:

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	drôb	drẽbi
2. Gen.	drẽba	drebôv
3. Dat.	drẽbu	drẽbom
4. Akuz.	drôb	drẽbe
5. Vok.	drôb	drẽbi
6. Lok.	drẽbu	drebî
7. Inst.	drẽbom	drebmî

Ovako se akcentuju još ove riječi: gôd — gẽda (dies festus), ôd — ẽda (št. hôd), nôs — nẽsa, brôd — brẽda, rôd — rẽda, rôg — rẽga, stôg — stẽga, gńôj — gńẽja.

γγ) Imenice, u kojima se ˆ mijeńa u ˋ osim genet. plur., koji dobiva na padežni nastavak ov (ev) ˆ, pa lok. i instr. plur., koji dobijaju na padežnim nastavcima ˆ, a kod jedne riječi (vôl) ostaje akcenat na osnovnom slogu, ali prelazi u ´:

		Sing.	*Plur.*
α)	1. Nom.	vôz	vòzi
	2. Gen.	vòza	vozôv

Digitized by Google

	Sing.	*Plur.*
3. Dat.	vòzu	vòzom
4. Akuz.	vôz	vòze
5. Vok.	vôz	vòzi
6. Lok.	vòzu	vozî
7. Inst.	vòzom	vozmî i vozî (i vózi)
β) 1. Nom.	vôl (i völ)	vòli
2. Gen.	vòla	volôv (ili vóli, kad se misli: dva vola)
3. Dat.	vòlu	vòlom
4. Akuz.	vòla	vòle
5. Vok.	vôl	vòli
6. Lok.	vòlu	vóli
7. Inst.	vòlom	vóli

Kao vôz akcentuju se još: lêd, mêd, môst, pôst, plôt, brôj (i: brŏj), lôv, bôj, lân, râj.

Krâj akcentuje se kao i vôz kroz sve padeže sing. i plur., osim lok. sing., koji ima ˆ na osnovnom slogu: krâju (Na, pri krâju).

δδ) Imenice, u kojima prelazi ˆ, osim akuz. i vok. sing., u ´, ostajući kroz sve padeže sing. i plur. na istom osnovnom slogu:

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	śâp	śápi
2. Gen.	śápa	śápov
3. Dat.	śápu	śápom
4. Akuz.	śâp	śápe
5. Vok.	śâp	śápi
6. Lok.	śápu	śápi
7. Inst.	śápom	śápi

Kao ovaj primjer akcentuju se još: kŕč (locus desertus, devastatus), dôl, gâj, prût, pût, stûp, sûd (judicium), mlâj (novilunium), pûž (púža i pûža itd. — u sing. samo), strîc, dêl (štok. dio), îp (momentum), kût, rêp, Rîm, Bêč, kl̥ûč, krâl̥, nôž, gûń (stragulum rusticium), tâl̥ (Theil, pars), kîp, bân, krîž, kvâr, špân, trûd, grêj, kâr (increpatio), žûl̥, Kâl (ime mjestu), rîž (ludi genus, sravni klîp u Vuka).

Pêń (št pâń) ima kroz sve padeže u sing. akcenat kao i śâp, a u plur. ovako: 1. pêńi, 2. peńêv, 3 pêńem, 4. pêńe, 5. pêńi, 6. pêńi, 7. peńmî. Tako se i lêv (stabulum) ravna u sing. po śâp (lêv — léva), a u plur. po pêń: lêvi, levôv itd.

Digitized by Google

b. Dvosložne imenice.

Među dvosložnim imenicama moći je razabrati sve četiri vrste akcenta, samo što dva kratka akcenta ˝ i ` nijesu u govoru uvijek tako izraziti te bi se dalo s najvećom sigurnošću odrediti, koje su upravo imenice akcentovane ovijem ili onijem akcentom.

Štokavački ` je, kako znamo, dvosložan, a ˝ jednosložan, pa je moći lako odrediti, koje ga riječi imadu, dočim u prigorskom dijalektu toga nema, nego su oba jednosložna. Prema tome je razumljivo, da se ta dva akcenta u govoru lako zamjenjuju. Ako je govor umjeren, bez afekta, riječ će dobit `, govori li se pako žešće, ` će dosta često preći u ˝. Koje se riječi govore više s jednijem ili s drugijem akcentom, metnuh ih odijeljeno ili pod ˝ ili pod `.

1. Imenice s pomičnim a.

Takih riječi ima sa sva četiri akcenta:

α) Na prvom slogu ˝.

αα) ˝ u riječi, koje znače što neživa, mijeńa se (osim pad. jednakih nom. sing.) kroz sve padeže u ` osim lok. sing., gen. i lok. plur., u kojima ^ dolazi na padežni nastavak, i inst. plur., u kom ` ili ostaje na osnovnom slogu ili prelazi kao ^ na padežni nastavak:

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	svȅdar	svȅdri
2. Gen.	svȅdra	svedrôv
3. Dat.	svȅdru	svȅdrom
4. Akuz.	svȅdar	svȅdre
5. Vok.	svȅdar	svȅdri
6. Lok.	svȅdru i svedrû	svedrî
7. Inst.	svȅdrom	svȅdri i svedrî

Ovako se još akcentuju ove riječi: cȕkar (šećer), lȁkat, vȗgal, vȕzal, vȅtar, šmȑkaļ (mucus), lȁnac, ȁbat (ebulus), ȍcat, tȅrak, (ùtôrnîk, dies Martis), vȕzam (pascha), drȅbac (drobac, intestina), kȍlac (štok. kòlac), kȕnac, lȍnac, zvȍnac, kȅtal (štok. kòtao), cȉgal, glȅžań, trȅšak i strȅšak (sumtus), tȕrań, kȅtac (štok. kòtac), rȅgli (rogli, furca foenaria), klȍštar, nȅvat (štok. nȍkat), mȍzal (apostema magnum), grȁbar, vȉkal (št. vîtao, rhombus), žgȁnac, stȅlac. Između ovih imenica dvije su, koje imadu u lok. i instr. plur. ′ na prvome slogu: kȏnac — 6. i 7. kónci; lȏnac — 6. i 7. lónci.

Digitized by Google

A d v ẽ n t ima: 2. advènta, 3. advèntu, 4. advënt, 5. advênt, 6. advèntu, 7. advèntom. Plural nije u običaju.

ββ) U riječî, koje znače što živa nema druge razlike u akcentuaciji od rijèčî, koje znače što neživa, osim akuz. singul., koji je jednak s nomin. Ovamo idu: svëkar, prësac (štok. pròsac, petitor puellae), präsac, šköpac (caper), dëvac (viduus), dëćko, kësac (mj. kosac, foeniseca).

Sînak ima: 2. sînka, 3. sînku, 4. sînka, 5. sînko, 6. sînku, 7. sînkom; plur. 1. sînki, 2. sînkov, 3. sînkom, 4. sînke, 5. sînki, 6. sînki, 7. sînki.

β. Na prvom slogu ˋ.

αα) U imenicama, koje znače što neživa, ostaje ˋ na istom osnovnom slogu kroz sve padeže osim lok. sing., u kome se akcenat pomiče na padežni nastavak kao ˆ i osim gen., lok. i instr. plur., u kojima također dolazi kao ˆ na padežne nastavke. Tako i imenice, koje znače što živa, osim akuz. sing., koji je jednak s nom.

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	zdènac	zdènci
2. Gen.	zdènca	zdencêv
3. Dat.	zdèncu	zdèncem
4. Akuz.	zdènac	zdènce
5. Vok.	zdènac	zdènci
6. Lok.	zdencû	zdencî
7. Inst.	zdèncem	zdencî

Kao z d è n a c akcentuju se još: mèsac, klàftar, mèštar, bèdaṅ (labri genus), čèšaḷ, kàšaḷ, tèpac (vagabundus), žàkaḷ (saccus), čàval, ŕbat, klèpac (malleolus foenisecae tundendae falci), lòvac, dàrak, sèjam (nundinae), ògaṅ, òtac, dvòjki, tròjki, čèbar (št. čàbar), kàbal (i kèbal, aqualis urna), pèkal (št. pàkao), pòsal, vòlak, plàvan (št. plämen) òsal. Između nabrojenih riječi jedna ima običnije ˆ u lok. sing. i plur. čàval — čâvlu, čâvli, a tri ˋ u lok. sing.: òtac — òcu, pòsal — pòslu i òsal — òslu.

γ. Na prvom slogu ˆ.

Akcenat ˆ ostaje kroz sve padeže sing. i plur. na istom osnovnom slogu, samo kadikad pomakne se u genet. plur. na padežni nastavak o v (ev). Riječi, koje znače što živa, imadu akuz. jednak s nominativom.

Digitized by Google

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	pâlac	pâlci
2. Gen.	pâlca	pâlcev (rjeđe: palcêv)
3. Dat.	pâlcu	pâlcem
4. Akuz.	pâlac	pâlce
5. Vok.	pâlac	pâlci
6. Lok.	pâlcu	pâlci
7. Inst.	pâlcem	pâlci

Ovako se akcentuju još: pûpak, brâtac (dem. od brât), bûbań, pŕdac — pŕca (crepitus ventris), šûšań (folia arida), jâńac (agnus), klîŋac, tânac (saltatio), kâlac (textor), zâjac, pîsak (fistulae guttur), gûbac, žŕvań, sêžań, vôjsak (štok. vȍsak), krûšac, dûlac (labium), jârac, žâlac, vûjac (avunculus), môjzak i mȍjzak (štok. mȍzak i môzak), râńčki (plur. tantum, florenus), vŕćak (dem. od vrt), sêčań (mensis Januarius); trâvań (veliki trâvań, mensis Aprilis), lâpac (furcula caligaria).

δ. Na prvom slogu ´.

Akcenat ´ ostaje kroz sve padeže sing. i plur. nepromijeńen na istom osnovnom slogu. Riječi, koje znače što živa, imadu akuz. jednak s genet.

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	rúbac (sudarium)	rúpci
2. Gen.	rúpca	rúpcev
3. Dat.	rúpcu	rúpcem
4. Akuz.	rúbac	rúpce
5. Vok.	rúbac	rúpci
6. Lok.	rúpcu	rúpci
7. Inst.	rúpcem	rúpci

Ovako se akcentuju još ove riječi: bézag (št. báza, sambucus), čélac, šípak, frátar, kúkac, slépac, stúpac, svétac (der heilige, sanctus), stárac, rážań, tétac (maritus amitae aut materterae), járam vénac, cŕčak (št. cvŕčak), járak, máčak, pésak, pétak, rúčak, sírak, (št. sijèrak), stálak (machina qua stare et incedere discunt parvuli), svítak (cesticillus), júnac, kláńac, Kráńac (Carniolus), lúčac, vrábac, súdac, túlac (conus), skúpac, mlínac (fistula serrata, kaffeemühle), bógac, móļac, štágaļ (horreum), šmŕčak (mus ericetus), ráčak (ejectamentum), prútak, prášak, répak, vlátak, váļak, zúbci (furca foenaria), zúbac (na češļu), súnac (una pars trahae), pátar, kébar (scarabaeus melolontha), kípac, lísac, lévak (infundibuli genus),

Digitized by Google

Sísak, nébac (palati pars, Zapfen in Gaumen), tórac (mustela putorius), kvásac, tŕdak (mj. tvrdak, embolus), škáńac (nisus avis raptorii genus), svíńac, cépac (baculus trituratorius, tribulum), pásac (cingulum, boži pásac = iris), cúcak (canis), žúžak (bruchus pisi), máčak, ždrébac (pullus equi), súšac (mensis Februarius), lúšac (prunum tuberatum), jópac.

2. Imenice bez pomičnega a.

Takih imenica ima sa sva četiri akcenta.

a. Na prvom slogu ˝:

Akcenat ˝ ostaje u svim padežima na istom osnovnom slogu osim gen. plur., u kome akcenat prelazi na padežni nastavak o v (ev) kao ˆ. Imenice, koje pokazuju što živa, imadu akuz. jednak s genet.:

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	kȍkot	kȍkoti
2. Gen.	kȍkota	kokotôv
3. Dat.	kȍkotu	kȍkotom
4. Akuz.	kȍkota	kȍkote
5. Vok.	kȍkot	kȍkoti
6. Lok.	kȍkotu	kȍkoti
7. Inst.	kȍkotom	kȍkoti

Ovako se još akcentuju: žȉdiv (št. žȉdôv), ȍbruč, svȅdrić, ȁngel, brȁtić, kȉmlin (matricaria chamomilla), šȉnduv (scandulae), fȕnduš (fundamentum), lȉšaj, vȕgļen (št. ȕgļên), bȕbreg, frȍštik (jentaculum), kȁmen, kȅrin (št. kȍrijen), pȅkļar (mendicus), pȓsten, stȓšen (vespa crabro), štȁkor, Mȁtić, Mȉkić, Pȁvlić, Jȕrić, Ivić, Tȍmić, Jȁnkić, Frȁńić, Imbrić, Stȁnić, Jȍžić, Pȅrić, Nȁcek (Ignatius), Mȁrkić, sȉnčić, mȕškut (uva muscatela), žȕpan, grȅzdak (grózdak), kȕmić, nȅsić (dem. od nôs), pȍlić (mensura quaedam), gȍvor, žȕpļan, lȁgvić, kȕčiš, Krȉštuš, gȕšer (št. güštêr), ȍbad, pȍgled, pȍštar, klȅpet, ȉzvir (štok. ìzvor), krȅmen, rȅmen, bȉškup, kȕgluf (cibi e farina parati genus), kȕndak, rȕmen (bos ruber), šȍstar, lǫ̑kot, pȓstić, brȓšļan, tȉšļar, kȍrak, dȅver, gȍlub, grȅben, krȓsan (Christianus), ȍblak, pȍtres, klȅrik, kȕmić (filius baptismalis), sȍkol, kȍmut (jugum), ȍstuv (od ńem. halstuch), bȉškup.

Mȓtvac ima: 2. mrtvàca, 3. mrtvàcu, 4. mrtvàca, 5. mȓtvac, 6. mrtvàcu, 7. mrtvàcem; pl. 1. mrtvàci, 2. mrtvàcev, 3. mrtvàcem, 4. mrtvàce, 5. mrtvàci, 6. mrtvàci, 7. mrtvàci.

Digitized by Google

P r ë s t e r (št. prostòrija, spatium) ima: 2. pristèra, 3. pristèru, 4. prëster, 5. prëster, 6. pristèru, 7. pristèrom; plur. 1. pristèri, 2. pristerôv, 3. pristèrom, 4. pristère, 5. pristèri, 6. pristèri, 7. pristèri.

S v ë d i k (št. svjèdok) ima: 2. svidèka, 3. svidèku, 4. svidèka, 5. svëdik, 6. svidèku, 7. svidèkom; pl. 1. svidèki, 2. svedikôv, 3. svidèkom, 4. svidèke 5. svidèki, 6. svidèki, 7. svidèki.

Ê b i d (štok. òbjed, coena) i ë r i (štok. òrah, nux i nucis arbor) imadu: 2. ibêda irèja, 3. ibêdu irèju, 4. ëbid ëri, 5. ëbid ëri, 6. ibêdu i ibèdu — irêju i irèju, 7. ibêdom irèjem i ibêdom irêjem; plur. ibèdi irèji, 2. ibêdov irêjev, 3. ibèdom irèjem, 4. ibède irèje, 5. ibèdi irèji, 6. ibêdi irêji, 7. ibêdi irêji.

S n ë b o k mj. snubok (petitor puellae) ima: 2. snibòka, 2. snibòku, 4. snibòka, 5. snëbok, 6. snibòka, 7. snibòkom; plural; 1. snibòki, 2. snibôkov, 3. snibòkom, 4. snibòke, 5. snibòki, 6. snibôki, 7. snibôki.

β) Na prvom slogu ˋ.

Akcenat ˋ ili ostaje na prvom osnovnom slogu u svîjem padež. sing. i plur. osim gen. pl., gdje može prijeći kao ˆ na padežni nastavak *ov* (ev), ili prelazi na drugi slog kroz sve padeže sing. i plur., osim padeža, koji su jednaki s nom. sing. i gen., lok. i instr. pl., gdje doista ostaje na istom slogu, ali postaje ˆ.

αα) Akcenat ˋ ostaje kroz sve padeže na prvom osnovnom slogu osim gen. pl., gdje prelazi kao ˆ na padežni nastavak *ov* (ev).

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	mèlin (št. mlîn)	mèlini
2. Gen.	mèlina	mèlinov i melinôv
3. Dat.	mèlinu	mèlinom
4. Akuz.	mèlin	mèline
5. Vok.	mèlin	mèlini
6. Lok.	mèlinu	mèlini
7. Instr.	mèlinom	mèlini

Ovako se akcentuju još ove riječi: jèlen, òćuv (vitricus), òtriv (št. òtrov), vèčer, dètel, rèzum (št. räzûm), pèpel, pòklon, pòjtik (št. pòtok), pòdsik i pòdsek (liminis pars inférior), lònčić, pùrgar, (urbanus), kòpun (capo), sèpun (št. sàpun), Dùnaj, fòrint (gen. pl. forintôv i fòrinti), fârof (domus, in qua habitat sacerdos), jàstreb, gànter (ligna dolio subjecta), pèršun, bàguš, làmpuš (laterna), jàvor, fèrtuv (praecingulum), šlšmiš, vànkuš (pulvinar), zèkser (numus valens decem), šìlbok (vigiliae), tàrac (crepido viae), cèkuti (partes locorum immundae), žìvot, pàšuš, sèstrić, tèret, pèzdac (flatus ven-

Digitized by Google

tris), kàmiš (fistula fumatoria), bèrcaus (caupona, wirthshaus), fàćuk (incerto patre natus).

ββ) Akcenat ` prelazi na drugi slog kroz sve padeže osim padeža, koji su jednaki s nom. sing., lok. sing., gen., lok. i instr. pl., u kojima na istom slogu postaje ^:

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	bèteg (morbus)	betègi
2. Gen.	betèga	betêgov
3. Dat.	betègu	betègom
4. Akuz.	bèteg	betège
5. Vok.	bèteg	betègi
6 Lok.	betêgu	betêgi
7. Instr.	betègom	betêgi

Ovako se akcentuju još: bòžić (Christi natalitia), čòvek i člòvek, gòspon, mèdved, òbraz, òbrek (št. òbrok, tempus constitutum i portio), pògreb (funus, sepultura), pòplat, Màrtin, trbuo (št. trbuh), dètić (opifex), bàril (vasis lignei genus), kòstań, sèļan, bàtić, mènten (vestimenti pars superior), Gòran (monticola), pòjzder (št. pòzder), tèmjan (št. tàmjan), fàlat (frustum), pòplon (straguli genus), pàzuv (št. päzuho), pòkriv (stragulum), pòsluv (št. pòslûh), pèčat (cera signatoria). Između ovih imenica imadu lok. sing. sa ` a ne sa ^ ove riječi: čòvek — čovèku, gòspon — gospònu, mèdved — medvèdu, sèļan — seļànu, Gòran — Gorànu i pòkriv — pokrèvu, a između ovih opet lok. i instr. pl. imadu dvije ` a ne ^: 6 i 7 gospòni, pokrèvi.

γ) Imenice s akcentom ^.

Jedne imenice imadu ovaj akcenat u nom. na prvom slogu, a jedne na drugom slogu.

αα) Kojima je akcenat ^ na prvom slogu, ostaje im na istom slogu kroz sve padeže sing. i plur:

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	dîmńak	dîmńaki
2. Gen.	dîmńaka	dîmńakov
3. Dat.	dîmńaku	dîmńakom
4. Akuz.	dîmńak	dîmńake
5. Vok.	dîmńak	dîmńake
6. Lok.	dîmńaku	dîmńaki
7. Instr.	dîmnńakom.	dîmńaki

Ovako se još akcentuju: rîbńak, grâbar, (fossor), klâjbas (bleistift), pêjdan (št. pêdaļ), Bûdin (urbs Buda), kâvran (štok. gàvrân),

Digitized by Google

Jêžuš (Isus), krâjcar, kûvar, kûčńak (dens molaris), pâvlak (štok. pȁuk, aranea), šîntar (qui pecus morticinum deglubit), fârnik (aedis sacrae parocchiae homo), šnâjdar (sartor), vrîtńak (pedis ictus), jâzbac (st. jäzavac, meles), prête̩ (št. prîjate̩, amicus), kômin, (caminus, focus) pâžu̩ (št. pàsu̩), pôldan, jâgar (venator), lâjbak (subuculae genus), pâlčec (motacilla troglodytes), gûleš (foenerator), mlînar, Prîbić (ime mjestu), fûtač (avis quaedam), šlâjsar (faber claustrarius) krâmar (institor), fâšńak, zâjček (dem. od zâjec), câjger (virgula horarum), lâjter (candelabrum), žôar (blatta orientalis), fîšak (embolus igniarius), pânklek (fascia), sâtlik (mensura, seidel), grûden (mensis November), rôžńak (mensis Majus).

ββ) Kojijema je akcenat ˆ u nom. sing. na drugom slogu, ostaje im akcenat na tom slogu kroz sve padeže sing. i plur., samo se mijeńa u ´. Riječi, koje znače što živo, imadu akuz. sing. jednak s genet. sing.

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	račûn	račúni
2. Gen.	račúna	račúnov
3. Dat.	račúnu	račúnom
4. Akuz.	račûn	račúne
5. Vok.	račûn	račúni
6. Lok.	račúnu	račúni
7. Instr.	račúnom	račúni

Ovako se još akcentuju: zvonâr, tańêr, (cattilus, teller), prkl̩âk (homo laeva utens pro dextera), vrgâń (fungi genus), plesâč, cigân, kolâr, komâd, pekâr, ribâr, talêr, (thalerus), kanâl, brodâr, vurâr, (št. urar, horologiarius), kovâč, slepîć (caecilia), špancêr (ambulatio), kapût, papêr, (papyrus), pelîn, duvân, mladîć, slabîć, (homo debilis), cekîn, cigâr, fakîn, krumpêr (solanum tuberosum), meûr (št. mjêhûr), vagôn, pijâč, nećâk, brbêr, Rvât, škrl̩âk (pilleus), madrûn, (diabolus), soldât, špijôn, kolâč, brusâr, purân, divjâk, duplêr, (cereus major), dužńik, glavâr, ajdûk (št. hàjdûk), junâk, šekrêt (locus secretus cacandi causa), kisêr (št. kȍsijer), komâr, lončâr, mornâr, ormâr, ovčâr, kravâr, volâr, svińâr, pandûr (žandar), težâk, rukâv, špitâl, vršńak, patrôn, pisâr, gladûv (homo famelicus), kopač, metû̩ (papilio), mejâš (štok, mèđâš), orâč, pajdâš (socius), regâč (lucanus cervus), čižmâr, divân (colloqium), kitrîg (os — ossis), češńak, kolâč, vrtâń (panis genus), mustâć (mystax, schnurrbart), jaâč (št. * jahač, eques), kurvêš, steklîš, termîn (dies certa), pol̩âr, guslâr, gusâr, šumâr, čudâk, pećńak (testa fornacalis), vrtl̩âr, brańûg, bedâk,

Digitized by Google

dijâk (št. đak), očáli, zebûn i zibûn (mj. zobûn, vestimenti genus), gusâk, bubńar, vratâr, čuvâr, kotlâr, mesâr, dećâk (puer), steklâr (št. stàklâr), očńâk, pešâk seńík, dušník, srńâk (caprea masculina i grandinis plumbeae genus), lugâr, Peršân (Petar), igrâč, rezâč, sejâč, vikâč, kartâš, rivâč, rovâš, kruvâr, sekâč i sikâč (coquus), vezâč, vozâč, skrivâč tesâč, pikâč, kelâk (testa fornacalis), bańôf (bahnhof), štacûn (taberna), tretûr (infundibulum), šerâf (cochlea), purân (gallopavo), plavîć (lorea vini usti).

δ) Na prvom slogu ˊ.

Imenice sa ˊ na prvom slogu dvojake su: jednima ˊ ostaje na istom slogu kroz sve padeže sing. i plur., a drugima se mijeńa u ˋ pomičući se za slog dalje.

αα) Akcenat ˊ ostaje u svijem padežima sing. i plur. nepromijeńen.

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	grêšnik	grêšniki
2. Gen.	grêšnika	grêšnikov
3. Dat.	grêšniku	grêšnikom
4. Akuz.	grêšnika	grêšnike
5. Vok.	grêšnik	grêšniki
6. Lok.	grêšniku	grêšniki
7. Inst.	grêšnikom	grêšniki

Ovako se još akcentuju: léšńak (št. ļešník), pútnik, stóńak (mensae linteum), káliš, pórod, présad, báršun, rásad, zákon, svéćńak, kóruš, káluš (monile), bíruš (bubulcus), sprévod (funus), bádńak, nákit, násip, zápis, zákop, škólńik (magister rusticus), tútor (tutor, curator), bívol, náčin, záčiń (condimentum).

ββ) Akcenat ˊ mijeńa se u ˋ pomičući se za jedan slog naprijed. Riječi, koje znače što živo imadu akuzativ jednak s genet.:

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	závoj	zavòji
2. Gen.	zavòja	zavòjev
3. Dat.	zavòju	zavòjem
4. Akuz.	závoj	zavòje
5. Vok.	závoj	zavòji
6. Lok.	zavòju	zavòji
7. Inst.	zavòjem	zavòji

Ovako se još akcentuju ove riječi: préded (št. prădjed), návuk (št. náuk), súsed, nápoj, Zágreb, Sámbor, závor, pípić (culter

Digitized by Google

parvus), náboj, záklop, zálog, námet, krížic (dim. od krîž), kl̥účic (dim. od kl̥ûč).

Zátir (mj. zator, deletio), póziv imadu: 2. zatèra pozèva, 3. zatèru pozèvu, 4. zátir póziv i t. d.

c. Trosložne imenice.

Trosložnih imenica ima sa ˝, ˋ, ˆ i ´.

α) Imenice sa ˝.

Akcenat ˝ dolazi ili na prvom ili na pošl̥ednem slogu.

αα) Akcenat ˝ kako je u nom. na prvom slogu ostaje na istom slogu kroz sve padeže sing. i plur. bila riječ s pomičnim ili bez pomičnoga *a*:

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	lȁjavac	lȁjavci
2. Gen.	lȁjavca	lȁjavcev
3. Dat.	lȁjavcu	lȁjavcem
4. Akuz.	lȁjavca	lȁjavce
5. Vok.	lȁjavac	lȁjavci
6. Lok.	lȁjavcu	lȁjavci
7. Inst.	lȁjavem	lȁjavci

Ovako se još akcentuju: pȍklopac, pȁsterak (st. pȁstorak), mȁgarac, šȅpavac (homo claudus), blȁgoslov, zȁlogaj, rȗkovet, zȁpećak (spatium inter fornacem et parietem), ȍdgovor, ćȍravac, Lȉpovac (arcis ruinae), pȓńavac (homo pannosus), ȉntereš, dȍgovor, dȅkenčak (mj. dokončak = dogovor, consilium), ȉzgovor, pȍdbradak, Kȁrlovčan, Zȁgrepčan, Kȁrlovac (i Kȃrlovac), pȍtrešak i pȍtrišak (mj. potrošak, consumptio), gȁlženak (homo deterrimus), kȍlomaz, slȉnavac (homo mucidus), rȅngavac (homo irraucus), rȉbežań (radula), Jȁkošak (mensis Julius), mȅmešńak (mensis Augustus), Sȅsvećak (mensis October).

Prȅdindol i Kȗpečdol (imena selâ) u nom. se izgovaraju kao riječi od tri sloga, a kad ima doći padežni nastavak, onda nastanu dvije riječi svaka sa svojim akcentom: gen. Prȅdin dóla, Kȗpeč dóla i t. d.

Pȉšenci (pulli gallinacei), plur. od nom. sing. pȉše ima akcenat kao i lȁjavac, samo što u gen. plur. osim pravilnoga pȉšencev ima još i pišenâc i pišencêv.

ββ) Koje riječi imadu ˝ na pošl̥ednem slogu u nom. sing. ostaje im akcenat na istom slogu i u ostalim padežima, samo što se

Digitized by Google

mijeńa u ´, a u lok. i inst. sing. i u gen., lok. i inst. plur. prelazi u ^:

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	kolosȅk	kolosèki
2. Gen.	kolosèka	kolosêkov
3. Dat.	kolosèku	kolosèkom
4. Akuz.	kolosȅk	kolosèke
5. Vok.	kolosȅk	kolosèki
6. Lok.	kolosêku	kolosêki
7. Inst.	kolosêkom	kolosêki

Ovako se još akcentuju ove riječi: telegräf, teštamënt, stepilëp (vagabundus), drekojëd; ove riječi mogu imati inst. sing. i sa `: telegràfom i t. d.

β. Imenice sa `.

Koliko god ima imenica od tri sloga s akcentom `, svjema je na drugom slogu u nom., pa im na tom slogu i ostaje kroz sve padeže sing. i plur., bila riječ s pomičnim *a* ili bez ńega, označivala šta živo ili neživo:

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	vučìteļ	vučìteļi
2. Gen.	vučìteļa	vučìteļev
3. Dat.	vučìteļu	vučìteļem
4. Akuz.	vučìteļa	vučìteļe
5. Vok.	vučìteļ	vučìteļi
6. Lok.	vučìteļu	vučìteļi
7. Inst.	vučìteļem	vučìteļi

Ovako se još akcentuju: tibòlac (mj. tobolac), četŕtak (štok. četvŕtak), klepètac (crepitaculum), kisìtar (št. kòsiter, stannum), kipènak (vestimenti genus non manicatum), ranìteļ redìteļ (ordinator), redìteļi (parentes), Dragànić (ime mjestu), apòštol, spasìteļ, klasùnčić (spica zeae granis denudata), komàdić, prifèsor (mj. profesor), provìzor, martînček (i martînček, lacerta agilis).

S a m ò b o r ima: 2. Samobòra, 3. Samobòru, 4. Samòbor, 5. Samòbor, 6. Samobòru, 7. Samobòrom.

P o d è k i ć (mj. Podokić, ime mjestu) ima: 2. Podekìća, 3. Podekìću, 4. Podèkić, 5. Podèkić, 6. Podekìću, 7. Podekìćem.

γ. Imenice sa ^.

Akcenat ^ dolazi u nom. singularu na prvom ili na drugom ili na trećem slogu.

Digitized by Google

αα) Kojijema je akcenat ˆ u nomin. na prvom slogu, ostaje na istom slogu kroz sve padeže singulara i plurala bez ikake promjene.

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	rêzanac (collyrae genus)	rêzanci
2. Gen.	rêzanca	rêzancev
3. Dat.	rêzancu	rêzancem
4. Akuz.	rêzanac	rêzance
5. Vok.	rêzanac	rêzanci
6. Lok.	rêzancu	rêzanci
7. Inst.	rêzancem	rêzanci

Tako se još akcentuju: Grâbarak (ime mjestu), Grâbarčan, Žûmberak, Žûmberčan, râglinak (tripus fictilis, reinel), Kârlovac.

ββ) Imenice s ˆ u nom. sing. na drugom slogu imadu kao i čas prije spomenute kroz sve padeže sing. i plur. isti akcenat nepromijenen na drugom slogu:

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	pijânac	pijânci
2. Gen.	pijânca	pijâncev
3. Dat.	pijâncu	pijâncem
4. Akuz.	pijânca	pijânce
5. Vok.	pijânac	pijânci
6. Lok.	pijâncu	pijânci
7. Inst.	pijâncem	pijânci

Ovako se još akcentuju: oplêćak (indusii muliebris pars humeralis), sinôvac, Desênci (ime mjestu), posrânac, srabļîvac (homo scabiosus), slakôper (avis genus), obrêzak (segmentum) ocvîrak (recrementa adipis), vugôrak, opânak, pondêļak (št. ponèdjeļak), barîlac, crvîvac (homo porriginosus), lažļîvac, trgôvac, počînak, mravûnac (vermis), kolôvrat (girgellus, quo nere mulieres utuntur), odôjak, požûnac (vas vinarium), obôjak (pannus ad pedes involvendos), vagânac (portio debita molitori), polôžak (ovum postremum editum), okrâjak, zagrîzak, ogrîzak, prńâvac, kradļîvac, strašļîvac, smrdļîvac, vušîvac, poznânac, trpûtac (plantago), želûdac, jezîčac, gizdâvac, vańkûšac (pulvinus parvus), šetôflin (brieftasche), mravîńak (i mravińâk), Miôļśak (mensis September), ječmêńak (štok. jačmîčak, dolor quidam oculorum), pokôjnik (običnije adj. pokôńi), belêžńak (štok. biļežnik, scriba publicus), blagâńik (custos pecuniarum), bradîšńak (fascia braccalis), Dilêńak (ime mjestu), čelińak

Digitized by Google

(i čelinâk), zverînak (i zverińâk), ulâner, cepîlńak, martînček (lacerta agilis), pečâtńak, šmrkļîvac (homo mucidus), ivâńśak (mensis Junius), presênac (mensis December).

γγ) Imenicama, u kojima je na pošļedńem slogu ^ ostaje akcenat na istom slogu kroz sve padeže sing. i plur., ali se mijeńa ^ u ´ osim padeža, koji su jednaki s nom. sing.:

	Sing.	*Plur.*
1.	Nom. kapetân	kapetáni
2.	Gen kapetána	kapetánov
3.	Dat. kapetánu	kapetánom
4.	Akuz. kapetána	kapetáne
5.	Vok. kapetân	kapetáni
6.	Lok. kapetánu	kapetáni
7.	Inst kapetánom	kapetáni

Ovako se još akcentuju: mravinâk (i mravînak), zadrugâr, kerińâk i kireńâk (mj. koreńak, radix ad transplantationem), tamničâr, kolubâr (orbis), patriôl (petroleum), sirimâk (štok. sirȍmah), požerûv (homo vorax) potepûv (vagabundus), kuribâč (flagellum), kurdivân (aluta cordubensis), čelinâk (i čelînak), zverińâk (i zverînak), kapelân, redivńîk (sacerdos), ružmarîn, natikâč (homo qui imponit), očenâš, opetîk (appentia ad edendum), kolendâr i kilendâr, gidevńâk (salamandra), debeļâk, gospodâr, poglavâr, pomoćnîk, pustińâk (eremita), semeńâk (admissarius ad educationem), bogatâš, Matijaš, predikâč (praedicator), grubijân, požirâk (arteria aspera), oficêr, oglavńîk (lora capitis equi), Ogulîn, Varaždîn, Jurišân (Đuro), luterân, Talijân, magazîn, kokošâr (fur gallinaceus), purinâr (pastor gallopavonaceus), opańčâr, rešetâr, ceprńâk (veneficus), imeńâk, kolarîn (collare), čebulâk (homo magno capite), velikâš, orguļâš, kočijâš, mužikâš, tamburâš, furingâš (auriga), nemarńâk (homo inquietus), smeteńâk (homo substultus), nabijâč, otpirâč, pobirâč, potpirâč, betežńîk (aegrotus), pomagâč, zasuńâč, pantalôn (bracca), kovrtâń (sat ampla chorda inflexa in forma soleae ferreae, quam mulieres solent portare in capite), općinâr, otirâč (mantele), końanîk, svećenîk, paprikâš, telećâk, veseļâk, izbirâč, napijâč, nadivâč (homo farturam indens), pokrivâč, regulâš, poglavâr, ćigutîn (zeae genus).

δ) Imenica sa ´.

Akcenat ´ dolazi u nominativu sing. ili na prvom ili na drugom slogu.

Digitized by Google

αα) Imenice s ´ na prvom slogu u nom. sing. pridržavaju ´ na istom slogu kroz sve padeže sing. i plur., bila imenica s pomičnim *a* ili bez ńega:

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	nápršńak	nápršńaki
2. Gen.	nápršńaka	nápršńakov
3. Dat.	nápršńaku	nápršńakom
4. Akuz.	nápršńak	nápršńake
5. Vok.	nápršńak	nápršńaki
6. Lok.	nápršńaku	nápršńaki
7. Inst.	nápršńakom	nápršńaki

Ovako se još akcentuju: mládenac (sponsus; u plur. sponsus et sponsa), Prímorac, vúgorak (cucumis), rástanak, póstanak, náručaj, rézgovor (št. rȁzgovȏr), prígovor, zágovor, nágovor, náčelńik, násternik (homo perversus).

ββ) Imenicama s ´ na drugom slogu u nom. sing. ostaje ´ na istom slogu kroz sve padeže sing. i plur, bila riječ s pomičnim *a* ili bez ńega:

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	pospánac	pospánci
2. Gen.	pospánca	pospáncev
3. Dat.	pospáncu	pospáncem
4. Akuz	pospánca	pospánce
5. Vok.	pospánac	pospánci
6. Lok.	pospáncu	pospánci
7. Inst.	pospáncem	pospánci

Ovako se još akcentuju: imétak, klasímac (spica zeae granis denudata), brežúļak, debítak i dibítak (št. dobítak), počétak, jedínac, Ivánčić (ime selu), belának (albumen ovi), žutának (vitellus ovi), P'etrínac, špitálac, zatíļak, prebánuš (sacerdos), slavíćak (luscinia), gubítak, ivérak, prsténak, postátak (parvus tractus agri demetendi), Jožínac (Joso, ime) továruš (maritus), vr·únac (cacumen) kladívac (malleus), napítak, svedríćak (dem. od svȅdar), štrglínac (fringilla carduellis), muškárac, iļéšnak (št ļȅšnik).

d. Imenice od četiri sloga.

Imenica od četiri sloga ima malo, a sve imadu ili ^ ili ´.

α) Imenice sa ^.

Jedne imadu ^ u nom. sing. na trećem slogu a jedne na posļedńem četvrtom slogu.

*

Digitized by Google

αα) Imenice s ^ na trećem slogu u nom. pridržavaju ga na istom slogu kroz sve padeže sing. i plur.

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	golubîńak	golubînjaki
2. Gen.	golubîńaka.	golubîńakov
3. Dat.	golubîńaka	golubîńakom
4. Akuz.	golubîńak	golubîńake
5. Vok.	golubîńak	golubîńaki
6. Lok.	golubîńaku	golubîńaki
7. Inst.	golubîńakom	golubîńaki

Kao golubîńak akcentuju se još: cigarêtlin (cigareta), popišânac, Svetojânac, kokošîńak.

ββ) ^ na četvrtom slogu u nom. sing. ostaje i u svim ostalim padežima sing. i plur. na istom slogu, ali se u padežima, koji nijesu jednaki nom. sing. pretvara u ´.

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	plemenitâš	plemenitáši
2. Gen.	plemenitáša	plemenitášev
3. Dat.	plemenitášu	plemenitášem
4. Akuz.	plemenitáša	plemenitáše
5. Vok.	plemenitâš	plemenitáši
6. Lok.	plemenitášu	plemenitáši
7. Instr.	plemenitašem	plemenitáši

Kao plemenitâš akcentuju se još ove riječi: kobasičâr i molitvenîk.

Jedna je samo riječ, koja ima ^ u nom. sing. na drugom slogu: restîganac (homo laceratus). Akcenat ^ ostaje u svijem padežima sing. i plur. nepromijeńen na istom slogu

β) Imenice sa ´.

U jednijeh ´ dolazi na drugom a u jednijeh na trećem slogu u nom. sing.

αα) Akcenat ´ na drugom slogu ima samo jedna riječ: rezdrápanec, gen. rezdrápanca (homo laceratus), a ostaje kroz sve padeže na istom slogu nepromijeńen.

ββ) Akcenat ´ na trećem slogu imadu ove riječi: potepénac gen. potepénca (vagabundus), črnoškólac (clericus), komadíćak, drekováļac, Ogulínac, pogorélac, nevaļánac, predikátor. Svima ostaje ´ u svim padežima sing. i plur. nepromijeńen na istom slogu.

Digitized by Google

B. Imenice srednega roda.

a. Jednosložne imenice.

Jednosložne su samo dvije riječi: d n ȍ i klȁ (mj. tla) u frazi: nà kla (akuz. pl., metni nà kla mj. na tla, humi), gdje akcenat prelazi na prijedlog n a kao ˋ. Od te riječi sačuvao se još samo stari lok. sing. u frazi: na klê (na klê ti je, humi, auf der erde). Od riječi d n ȍ upotrebljava se samo sing. Akcenat, kaki je u nom. ostaje i u ostalim padežima:

	Sing.
1. Nom.	dnȍ
2. Gen.	dnȁ
3. Dat.	dnȕ
4. Akuz.	dnȍ
5. Vok.	dnȍ
6. Lok.	dnȕ
7. Inst.	dnȍm

b. Dvosložne imenice.

Dvosložnih imenica ima sa ¯, ˋ, ˆ i ´.

α) *Imenice sa* ¯.

Svjema je akcenat ¯ na prvom slogu u nominativu. Prema tomu, kakva im je osnova u gen. sing. razlikuju se akcentom u gen. plur.

αα) Imenice, kojima se osnova u gen. sing. svršuje na jedan konzonanat, mijeńaju ¯ u gen. lok. i inst. plur. u ˆ. U gen. plur. riječ postaje jednosložna:

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	šīlo	šīla
2. Gen.	šīla	šīl
3. Dat.	šīlu	šīlam (prema: žènam)
4. Akuz.	šīlo	šīla
5. Vok.	šīlo	šīla
6. Lok.	šīlu	šīli
7. Inst.	šīlom	šīli

Ovako se još akcentuje: gr̄lo, pr̄sa (št. pr̄sa i pr̄si), r̄lo, sr̄ce, pȍļe, ļȅti (aestas i annus, št. ļȅto), vīńe (flos lactis), dȅlo (u plur. nije u običaju), ȍko (u sing.), kȍlo (sing.) U plur. ima k ȍ l o: 1. kóla, 2. kôl, 3. kólam, 4. kóla, 5. kóla, 6. kóli, 7. kóli.

ββ) Imenice s osnovom u gen. sing. na dva konzonanta umeću u

Digitized by Google

gen. plur. među ta dva konzonanta vokal *a*, a akcenat ˜ dolazi na taj *a* kao ˆ, dočim u ostalim padežima ostaje ˜ nepromijenen:

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	vîklo (št. vîtao, rhombus)	vîkla
2. Gen.	vîkla	vikâl
3. Dat.	vîklu	vîklam (prema: žènam)
4. Akuz.	vîklo	vîkla
5. Vok.	vîklo	vîkla
6. Lok.	vîklu	vîkli
7. Inst.	vîklom	vîkli

Ovako se još akcentuju: stȅklo (št. stàklo), klüpko i u plur. samo: jäsla (št. jäsli i jäsle).

β) Imenice sa ˋ.

Imenice s osnovom u gen. sing. na jedan konzonant (i sa dva: st, zd) pridržavaju ˋ u svim padežima sing. i plur., osim u gen. plur., gdje se ˋ pretvara u ˚:

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	mèsti (št. mjȅsto)	mèsta
2. Gen.	mèsta	mêst
3. Dat.	mèstu	mèstam (prema: žènam)
4. Akuz.	mèsti	mèsta
5. Vok.	mèsti	mèsta
6. Lok.	mèstu	mèsti
7. Inst.	mèstom	mèsti

Ovako se još akcentuju: rȁlo (culter aratri), blàti (št. blȁto), jàti (št. jȁto), jȅlo, sȉti (št. sȉto), žȉti (št. žȉto), jùtri (mj. jutro), jȅce (št. jaje, ovum), mòrje (i môre), čȅlo, srȅbri (št. srȅbro), prȅlo (lanificium), švȅlo (suendi ars).

Neke imenice odvajaju se akcentom u pluralu, primajući u svim padežima mjesto ˋ akcenat ˊ osim gen. plur. gdje ostaje ˆ ako je riječ u tom padežu od jednoga sloga; ako je od dva, ostaje ˊ na prvom slogu nepromijenen; tako se sȅlo akcentuje u plur.: 1. séla, 2. sêl, 3. sélam, 4. séla, 5. séla, 6. séli, 7. séli. Tako se akcentuju u plur. još ove riječi: òkni (mj. okno, fenestra) ókna, gen. ókan; pèri (št. pèro, penna; u plur. samo: penna scriptoria, dočim pérje = pluma) gen. pêr; rèbri (mj. rebro) gen. rébar; stègni (mj. stegno) gen. stégan.

Zȓni (mj. zrno), bȅtvi (mj. bàtvo, caulis zeae, allii) i sȅdlo ne ravnaju se po ovom. Bȅtvi i sȅdlo imaju u gen. plur. ˆ na

Digitized by Google

umetnutom *a*, a ostale padeže jednako kao i prijašńe riječi: 1. bétva, sédla; 2. betâv, sedâl; 3. bétvam, sédlam i t. d. Zr̂ni ima kroz sve padeže plur. ^ na prvom slogu: 1. zr̂na; 2. zr̂n; 3. zr̂nam; 4. zr̂na; 5. zr̂na; 6. zr̂ni; 7. zr̂ni.

Trȍjstvo (i trojstvô, trinitas) ima: 2. trȍjstva i trojstvâ, 3. trȍjstvu i trojstvû, 4. trȍjstvo i trojstvô, 5. trȍjstvo i trojstvô, 6. trȍjstvu i trojstvû, 7. trȍjstvom i trojstvôm.

c. Imenice sa ^.

Jedne imenice imadu kroz sve padeže na istom slogu ^, druge ga u plur. mijeńaju u '. Osim nekoliko riječi svima je akcenat na prvom slogu.

αα) Akcenat ^ ostaje kroz sve padeže sing. i plur. na prvom slogu nepromijeńen:

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	câstvo	câstva
2. Gen.	câstva	câstvi
3. Dat.	câstvu	câstvam
4. Akus.	câstvo	câstva
5. Vok.	câstvo	câstva
6. Lok.	câstvu	câstvi
7. Inst.	câstvom	câstvi

Kako su riječi, koje ovamo pripadaju, ponajviše kolektiva, rijetko se i apelativne riječi upotrebljavaju u plur., pa s toga gen. plur. câstvi nije pouzdan, nu, po mome mnijeńu, ako ta riječ ima doći u gen. plur., bȉće tako.

Kao câstvo akcentuju se još ove riječi: blâgo, rûvo (št. rûho, vestitus), tr̂śe (vinea), zr̂ńe, zdrâvje, mêsi (mj. meso), sêni (mj. seno), têsti (mj. testo, massa farinacea), zlâti (mj. zlato), grâńe, môre (i mȍrje), sûnce (gen. pl. sûnac i sunâc), zr̂nce (gen. plur. zr̂nac i zrnâc), zglâvje (lectuli pars superior cum pulvino), lîko (št. lȋk; liber, bast), šȉbje, grȋlce, têlo, zdîńe (partes genitales). Ime mjêstâ: Breśê (mj. Brešće od brêst) i Klinê (od klên, štok. klȉjen) pridržavaju ^ u svim padežima (sing.) na pošljeđńem slogu: 2. Breśâ, Klinâ, 3. Breśû, Klinu i t. d.

ββ) Akcenat ^ mijeńa se samo u plur. u svim padežima u ' ostajući na istom slogu osim gen. pl. u kome ostaje ^:

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	vûvo (št ûho)	vúva
2. Gen.	vûva	vûv

Digitized by Google

	Sing.	*Plur.*
3. Dat.	vûvu	vúvam
4. Akuz.	vûvo	vúva
5. Vok.	vûvo	vúva
6. Lok.	vûvu	vúvi
7. Inst.	vûvom	vúvi

Tako se još akcentuje samo: drêvo (št. dȓvo) i ćrêvo (intestinum), pléća (št. plèći i plèće), u inst. plur. ima osim pléćі još i: pléćami i plećàmi.

δ) Imenice s ´.

Sve imenice imadu akcenat ´ na prvom slogu. Jednima ostaje na istom slogu kroz sve padeže sing. i plur. nepromijeńen, a drugima se mijeńa u gen. plur. u ^.

αα) Akcenat ´ ostaje kroz sve padeže sing. i plur. nepromijeńen:

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	písmo	písma
2. Gen.	písma	písam
3. Dat.	písmu	písmam
4. Akuz.	písmo	písma
5. Vok.	písmu	písma
6. Lok.	písmu	písmi
7. Inst.	písmom	písmi

Ovako se još akcentuju: tréše (assulae), práńe, kǫ́le (gluten), sláńe (missio), bráńe, stéblo (št. stáblo), jétra, míti (mj. míto, largitio; u plur. se slabo upotrebļava), trúplo, gróbje, gróźe (uvae), pérce (gen. pl. pérca), líše, pérje, róđe (sarmentum vitis), sméće (stercus), vǫ́le (oleum), kóle (pali vitium), zǫ́le, drúštvo (gen. plur. bȉće: drúštvi), plátni (mj. platno, linteum), cvéće, gŕmje, spáńe, stáńe, tŕńe, gúmni i gúvni mj. gúmno (gen. pl. bȉće: gúmni), vápni (mj. vapno, calx), mléko, súkni (mj. sukno), víni (mj. vino), sítje (scirpus palustris), drévce (dim. od drevo; gen. pl. drévca), krílce (gen. pl. krílca), líše (mj. lišće), tréńe, snópje, védri (mj. vedro, mensura vinearia): vínce, dúplo (cavea in arbore), kólca (dem. od kóla, vehiculum, gen. pl. kólca), kláńe, vráštvo (medicina, gen. pl. vráštva), déni i dem. dénce (fundus dolii; gen. pl. dénac), prúglo (baculus ad captandas aves, laqueus), pívo, gléce (dem. od gleti, št. dlijèto).

ββ) Akcenat ´ ostaje u svim padežima sing. i plur. kao i kod αα) samo se u gen. pl. mijeńa u ^, a riječ postaje jednosložna.

Digitized by Google

Tako se akcentuju: klêśa (gen. pl. klêś, št. klijèšte), líce (g. pl. lîc), pļúća (g. pl. pļûć), krílo (g. pl. krîl), gńézdi (mj. gńezdo, št. gnijèzdo; g. pl. gńêzd), gléti (mj. gleto, št. glijèto; g. pl. glêt); kóla (vehiculum, g. pl. kôl), vráta (g. pl. vrât), túro (tegumentum braccarum; g. pl. tûr), stáne (aedificium).

c. Trosložne imenice.

U imenica od tri sloga dolaze oba kratka ˘ i ` i oba duga ˆ ´.

α) Imenice sa ˘.

Riječi s ovim akcentom ima vrlo malo, a svima je akcenat na prvom slogu, pa kako su gotovo sve kolektivne, plural (osobito gen.) nije pouzdan.

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	vĭdelo	vĭdela
2. Gen.	vĭdela	vîdel (?)
3. Dat.	vĭdelu	vĭdelam (?)
4. Akuz.	vĭdelo	vĭdela
5. Vok.	vĭdelo	vĭdela
6. Lok.	vĭdelu	vĭdeli
7. Inst.	vĭdelom	vĭdeli

Tako se još akcentuju: prĕleće (št. prò|eće), jĕzeri (mj. jezero = lacus; gen. pl. jezêr) ŏlovo, mĕtaće, čĭtaće, bļŭvaće, prĕdivo, vĕnčaće, sĭjaće (fulgor) kŏpaće.

b) Imenice s `.

Sve imenice imadu ` na drugom slogu u nom., pa im i ostaje na istom slogu kroz sve padeže singul. i plur. nepromijeńen, osim gen., lok. i inst. plur., u kojima akcenat ostaje na istom slogu, ali se pretvara u ˆ:

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	kirìti (št. kòrito)	kirìta
2. Gen.	kirìta	kirît
3. Dat.	kirìtu	kirìtam
4. Akuz.	kirìti	kirìta
5. Vok.	kirìti	kirìta
6. Lok.	kirìtu	kirîti
7. Inst.	kirìtom	kirîti

Tako se još akcentuju: zrcàlo, povèsmo (g. pl. povêsam), rešèti (št. rešèto), žeļèzi (št. žèļezo), klecàlo (subselium), Kraļèvo (festum sancti Stephani regis), Miòļe (festum sancti Michaëlis), Petrèvo

Digitized by Google

(festum sancti Petri), Križèvo (inventio Crucis), cidìlo (št. cjèdilo, colum), močìlo (locus ad macerandum linum).

K i l è n i (št. kòļeno) i v r e t è n i (št. vretèno), imadu akcenat u svim padežima sing. i plur. kao i k i r ì t i osim lok. i inst. plur. u kojima dolazi umjesto ` akcenat ´: lok. kiléni, vreténi, inst. kiléni, vreténi.

c) Imenice s ˆ.

Jedne imenice imadu ˆ u nom. sing. na prvom slogu, jedne na drugom a dvije riječi (iverjê, borovjê), na trećem slogu.

α) Imenicama, koje imadu ˆ u nom. na prvom slogu, ostaje isti akcenat kroz sve padeže sing. i plur. na istom slogu nepromijenen

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	čâkańe (št. čëkâńe)	čâkańa
2. Gen.	čâkańa	čâkańi (?)
3. Dat.	čâkańu	čâkańam
4. Akuz.	čâkańe	čâkańa
5. Vok.	čâkańe	čâkańa
6. Lok.	čâkańu	čâkańi
7. Inst.	čâkańem	čâkańi

Pluralni se oblici rijetko upotrebļavaju. Kao č â k a ń e akcentuju se još: âbańe (devitatio), kâjańe, ûfańe, pûcańe, cîfrańe (ornatio), sêjańe (seminatio), lîkovo (convivium post perfectum laborem), kûglańe, mâzańe, dêlańe, tâncańe (chorea, saltus), grâbańe, dîjańe (št. dísańe), špôtańe (ludificatio), kârtańe, kûrvańe, kûšańe, plâkańe, pâdańe, kûvańe (št. kùbâńe), stârańe, kôpańe, môlańe (pictio), kûcańe, bôbińe.

β) Imenice, kojima je ˆ u nom. sing. na drugom slogu, ostaje im nepromijenen kroz sve padeže sing. i plur. na istom slogu:

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	ogńîše (št. ògńîšte)	ogńîša
2. Gen.	ogńîša	ogńîš
3. Dat.	ogńîšu	ogńîšam
4. Akuz.	ogńîše	ogńîša
5. Vok.	ogńîše	ogńîša
6. Lok.	ogńîšu	ogńîši
7. Inst.	ogńîšem	ogńîši

Ovako se još akcentuju: gradîše (mj. gradište, area), podêńe (mj. podvińe, radices collis vinearii), bogâstvo, nesîla i nisîla (št. nòsila, feretrum), dvorîše (št. dvòrište), strnîše (št. strnîšte, ager stipulatus),

Digitized by Google

zemlîše (mj. zemļište, pars terrae culta vel inculta), kopâńe, imańe kašļâńe, vretênce i vreténce (dem. od vreteno; gen. pl. vretênac i vreténac), ditêce (dem. od déte, št. dijète), telêce (dem. od tele), obŕše (mj. obršje, locus planus in colli vineario), igrâńe, spravîše (mj. spravište, concio), zijâńe (hiatio, spectatio, clamor), cidîlce (dem. od cidìlo, št. cjèdilo), smejâńe (št. smìjâńe), Ivâńe (festum sancti Joannis).

γ) Imenica i v e r j ê (štok. ìvêrje) ima: 2. iverjâ, 3. iverjû, 4. iverjê, 5. iverjê, 6. iverjû, 7. iverjêm. U plur. se ne upotrebļava. Osim i v e r j ê ima i i v é r j e (vidi niže). Tako se akcentuje i: borovjê.

d. Imenice s ´.

Akcenat ´ dolazi u nominativu sing. ili na prvom ili na drugom slogu.

α) Akcenat ´ ostaje na prvom slogu kroz sve padeže sing. i plur. nepromijeńen.

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	pítańe	pítańa
2. Gen.	pítańa	pítań
3. Dat.	pítańu	pítańam
4. Akuz.	pítańe	pítańa
5. Vok.	pítańe	pitańa
6. Lok.	pítańu	pítańi
7. Inst.	pítańem	pítańi

Ovako se još akcentuju: Prígorje, Prímorje, lévańe, špájsańe (jocatio), králestvo (gen. pl. kraļestvi), slágańe, skúkańe, víkańe, skrívańe, kárańe, múčańe, pórańe, kúrćńe, náižje (tabulatum supremum, gen. pl. náišji), šívańe, zídańe, písańe, škrípańe, béžańe, kúpańe, mákańe (immersio), béleńe i beléńe (dealbatio), kálańe (consectio).

β) Akcenat ´ na drugom slogu u nom. ostaje i u ostalim padežima sing. i plur. na istom slogu nepromijeńen osim genet. plur. gdje postaje ^:

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	respélo (Christus cruci affixus)	respéla
2. Gen.	respéla	respêl
3. Dat.	respélu	respélam
4. Akuz.	respélo	respéla
5. Vok.	respélo	respéla

Digitized by Google

	Sing.	*Plur.*
6.	Lok. respélu	respéli
7.	Inst. respélom	respéli

Ovako se akcentuju još ove riječi: vugļéńe (carbones), zlaméńe (št. * znameńe, signum), Volávje (ime mjestu), ivérje (i iverjê), reméńe, sužáństvo, giśéńe (št. gòšćêńe, convivatio), kiréńe (št. kòrijeńe, radices), krśéńe (št. krštêńe), pletéńe, škrepļéńe (i škripļéńe, conspersio), rebárce (dem. od rebro, gen. plur. rebárac), poštéńe, priśéńe (mj. prošteńe, peregrinatio sacra), abéńe (n. p. kaputa, detritio panni), stvoréńe, veséļe, lakáńe (lina), vreténce (i vretênce; gen. pl. vreténac) prstéńe, žutáńce (vitellus ovi), živļéńe, kamáńe (štok. kàmêńe), srdášce (persona gratissima), Políce (ime mjestu, gen. pl. Polîc), Malúńe (ime selu), okánce (dem. od okno), gen. plur. okánac), oblíńe (ramentorum crines), vabļéńe (allectio), dijeńe (mj. dojeńe, mulctus), seléńe, siléńe (salitura), mišļéńe, snažéńe, ļubléńe, mučéńe (cruciatus), letéńe, strpļéńe, gidíńe (mj. godińe, tempestas pluvia).

d. Imenice od četiri sloga.

Ovake imenice imadu ili ˆ ili ˋ ili ´.

α) Akcenat ˆ dolazi samo na drugom slogu u nom. sing. a u jedne samo imenice na trećem slogu te ostaje nepromijeńen kroz sve padeže sing. i plur.:

	Sing.	*Plur.*
1.	Nom. otâkańe	otâkańa
2.	Gen. otâkańa	otâkań(?)
3.	Dat. otâkańu	otâkańam
4.	Akuz. otâkańe	otâkąńa
5.	Vok. otâkańu	otâkańi
6.	Lok. otâkańu	otâkańi
7.	Inst. otâkańem	otakâńi

Tako još: pretâkańe, prasîčańe (genus ludi), Mikûlińe (festum sancti Nicolai), spomîńańe; na trećem slogu ˆ: tiporîše (mj. toporište).

β) Akcenat ˋ u nom. sing. na trećem slogu ostaje i u drugim padežima na istom slogu:

Sing.

1. Nom. sirimàštvo (št. siròmaštvo)
2. Gen. sirimàštva
3. Dat. sirimàštvu

Digitized by Google

Sing.

4. Akuz. sirimàštvo
5. Vok. sirimàštvo
6. Lok. sirimàštvu
7. Inst. sirimàštvom

Plural nije u običaju.

Tako još samo: divojàštvo.

γ) Akcenat ´ dolazi u nom. sing. na drugom ili trećem slogu

αα) Akcenat ´ u nom. na drugom slogu ostaje i u ostalim padežima na istom slogu bez promjene:

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	napájaće	napájaća
2. Gen.	napájaća	napájać
3. Dat.	napájaću	napájaćam
4. Akuz.	napájaće	napájaća
5. Vok.	napájaće	napájaća
6. Lok.	napájaću	napájaći
7. Inst.	napájaćem	napájaći

Tako se još akcentuju: popévaće, povédaće, pomágaće, okápaće, prekápaće, iskápaće, zakápaće, vumákaće.

ββ) Akcenat ´ u nomin. sing. na trećem slogu ostaje na istom slogu kroz sve padeže sing. i plur. bez promjene:

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	gospodárstvo	gospodárstva
2. Gen.	gospodárstva	gospodárstvi
3. Dat.	gospodárstvu	gospodárstvam
4. Akuz.	gospodárstvo	gospodárstva
5. Vok.	gospodárstvo	gospodárstva
7. Lok.	gospodárstvu	gospodárstvi
7. Inst.	gospodárstvom	gospodárstvi

Ovako se još akcentuju: povesánce (gen. pl. povesánac), evangéle, govoréće, opriséće (štok. oproštéće), pozdravļéće, veruváće, grubijánstvo, pripećéće (eventus), poglavárstvo, zadovóļstvo, premožéće (divitiae), pogubļéće, mrcvaréće, smiluváće, perušíće (folia zeae rejecta).

e) Riječi od pet slogova.

Imenica od pet slogova ima malo. Akcenat im je ili ^ ili ´.

Digitized by Google

α) Imenice sa ´.

αα) Akcenat ´ dolazi u nom. sing. na trećem slogu, na kome ostaje i u ostalim padežima sing. i plur. nepromijeńen:

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	poskakívańe	poskakívańa
2. Gen.	poskakívańa	poskakívań
3. Dat.	poskakívańu	poskakívańam
4. Akuz.	poskakívańe	poskakívańa
5. Vok.	poskakívańe	poskakívańa
6. Lok.	poskakívańe	poskakívańi
7. Inst.	poskakívańem	poskakívańi

Tako se još akcentuje: pripovédańe, ispovédańe.

β) Imenice sa ˆ.

Takva je imenica samo: grebenîčańe (fossio sarmentorum vitis).

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	grebenîčańe	grebenîčańa
2. Gen.	grebenîčańa	grebenîčań (?)
3. Dat.	grebenîčańu	grebenîčańam
4. Akuz.	grebenîčańe	grebenîčańa
5. Vok.	grebenîčańe	grebenîčańa
6. Lok.	grebenîčańu	grebenîčańi
7. Inst.	grebenîčańem	grebenîčańi

U opće vaļa pamtiti, da sve verbalne imenice od tri, četiri i pet slogova u pluralu vrlo rijetko dolaze, a ako se kadikad i čuje koji oblik, među ńima će jamačno gen. pl. biti najrjeđi. Za plur. oblike upotrebļavaju se obično oblici singulara.

C. Imenice ženskoga roda s nastavkom.

a) Dvosložne imenice.

Dvosložnih imenica ima sa ¨, ˋ, ˆ i sa ´.

α) Imenice sa ¨.

Sve imenice imadu u nom. sing. ¨ na prvom slogu. Po tome da li im se osnova u gen. sing svršuje na jedan ili dva konzonanta, razlikuju se akcentom u gen. pl.

αα) Imenicama, kojima se osnova u gen. sing. svršuje na jedan konzonanat (ovamo spadaju i imenice s osnovom na st, zd) ostaje ¨ u svim padežima sing. i plur. osim inst sing. i gen. plur., u ko-

Digitized by Google

jima se ˜ pretvara u ˆ, ostajući na istom slogu, samo što u gen. plur. riječ postaje jednosložnom.

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	cȅsta (via regia)	cȅste
2. Gen.	cȅste	cȇst
3. Dat.	cȅsti	cȅstam
4. Akuz.	cȅstu	cȅste
5. Vok.	cȅsta	cȅste
6. Lok.	cȅsti	cȅsta
7. Inst.	cȇstu	cȅstami

Ovako se još akcentuju: rȉba, bäba, dȅca, žlȉca, säja (fuligo), brȉga, bûča, cûra, grûda, r̃ga (št. kvr̃ga, excrescens gibber), Jȅla (žensko ime), käpa, kȉta, kväka (št. kûka, uncus), smȍla, kńȉga, kȏza, kräva, krȉpa (currus), kr̃pa, vrȇća. lȉpa, mäma, pȉpa (embolii genus), pȏšta, pûra, rȅpa, sȉla, släma, slȉva (št. šl̃iva), stëza (št. stàza), šäka, šȉba, štäla (št. stäja), tr̃ta (vitta lignea, qua onera ligantur), zdȅla, žäba, drëta, ļûļa (št. lùla), tûńa (št. gûńa, malum cydonium), grȉža (dolor quidam), äļa (chlamidis genus), mläka, * škûļa (foramen), * käča (serpens), cûna, pr̃ńa, klȉca, pȁša (pabulum), mrëža, škrȉńa, Jäga (ime žensko), nûka (št. ùnuka), dr̃ća (alveus de monte decurrens), räca, sëńa (somniatio), sväja (štok. svāđa), prëja (št. prëđa), gńȉda, käša, ćäća (pater), cȉca (mamma), cäpa (pes), fȃra (pagus, in quo sacra fiunt), gäće jäma, zëne (mj. zone, horror), zëna (pupilla), prëša (prelum), krȉpa (curri genus), šȍca (amatrix), bûše (boum genus), fläša (lagena), * slȉna (saliva), * kȉka (dolor quidam in lingua gallinarum), cȉma, vûna, srëća, lȉža i flȉža, tûča (grando), žväle (fauces), mûka, rȍba, vûra (horologium), zȅrja (štok. zȍra), rȉba, Iva (muško ime) * skûta (lactis genus), dläka, gļȉva gȍra (u akuz. sing. ima i: g ô r u u frazi: i d e m g ô r u mj. u goru), grȉva, kläda, käca, krûna, lësa, lȍza, mëra, mläka, mr̃va, mûva, ȍsa, pëna, plëva, räna (vulnus), * säpa (spiritus, halitus), sëna, sëva (št. sȍva), sräka, strûna, stûpa (machina cannabi frangendae), škȍda, šûma, vȉka, vräna, žȉla, vëra, nëga (št. nȍga, inst. sing.: negû), dëba (štok. dȍba gen. sing. dibê), gûba, kûga, šńȉta (fragmentum panis), lȍpta.

ββ) Imenice, kojima se osnova u gen. sing. svršuje na dva konzonanta, pridržavaju ˜ na prvom slogu u svim padežima sing. i pl. osim inst sing., gdje je umjesto ˜ akcenat ˆ na prvom slogu i osim gen. plur., u kome je ˆ na drugom slogu, na umetnutom *a*

Digitized by Google

između dva konzonanta. Lok. pl. pako dvosložan je i ima ˝ na prvom slogu:

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	ĭgla	ĭgle
2. Gen.	ĭgle	igâl
3. Dat.	ĭgli	ĭglam
4. Akuz.	ĭglu	ĭgle
5. Vok.	ĭgla	ĭgle
6. Lok.	ĭgli	ĭgla
7. Inst.	îglu	ĭglami

I g l a može imati u inst. plur. još: iglâmi. Kao ĭgla (osim inst. plur. îglami) akcentuju se još: brëska (št. brëskva), bùkva, dëska, (št. dàska), nĭćve (št. nàćve, mactra), * pļûska (alapa), pûška, säbļa, smökva, gûsle, jäsle, vädļa (št. ökлada, sponsio, gen. pl. vädaļ?).

Riječi, koje slijede, rađe imadu u gen. pl. ˆ na prvom slogu: čĭžma — čîžam, käpļa — kâpaļ, dëkla — dêkal (ancilla), pësma — pêsam, kvöčka — kvôčak.

B r ĭ t v a ima gen. pl. brîtvi, möšńa — möšńi, prëšńa (štok. prošńa) — prëšńi. * škòrńa (caliga) — škòrńi. Ima li tako i: nëšńa (št. nöšêńe, portatio), këšńa (mj. kòšńa, messio), ne znam pouzdano.

S l ûž b a i t ûž b a imadu gen. pl. slûžb, tûžb, a ostale padeže kao ĭgla. Ima li tako i rëzgva (mj. rozga, stirps) ne znam pouzdano.

β) Imenice sa `.

I ove se imenice razlikuju akcentom u gen. pl. po tome, svršuje li se osnova na jedan ili dva konz. Svima je akcenat ` na prvom slogu.

αα) Imenice, kojima se osnova u gen sing. svršuje na jedan konzon., pridržavaju u svim padežima sing i plur. ` na prvom slogu, osim inst. sing. i gen. plur., u kojima se ` pretvara u ˆ, ostajući na istom slogu, samo što riječ u gen. pl. postaje jednosložnom.

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	bùva (št. buha)	bùve
2. Gen.	bùve	bûv
3. Dat.	bùvi	bùvam
4. Akuz.	bùvu	bùve
5. Vok.	bùva	bùve
6. Lok.	bùvi	bùva
7. Inst.	bûvu	bùvami

Digitized by Google

Tako se još akcentuju: bùrja (mj. bura samo u sing.), braća, ìža i fìža (cubile i domus), kàša, mèša, (št. màša, liturgia sacra) * kèfa (čëtka, peniculus), ṙja (št. ṙđa), mèja (št. mèđa), * śìka (clavus ferreus, quo trunci dissecantur), kèsa (sacculus), štrèńa, (strähne), glàńa (lignum), Lòjza (žensko ime), Màra (žen. ime), Frànca (žen. ime), Štànca (žen. ime), * pèka (vasa terrea in qua alites domesticae assantur), * rùča (ansa), * pèča (sudarium album), Jàska (ime mjestu), žèna, tìca (št. ptïca), žèļa, grèžńa (št. gròžńa), vòžńa, zèba (fringilla), ràka (sepulcrum), šèga (mos), vòda (instr. sing. uvijek: vodû).

ββ) Imenice s dva konzonanta na kraju osnove u svemu se slažu s imenicama pod αα), osim toga što u gen. plur. dolazi na umetnuti *a* između oba konzonanta akcenat ^:

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	sèstra	sèstre
2. Gen.	sèstre	sestâr
3. Dat.	sèstri	sèstram
4. Akuz.	sestru	sèstre
5. Vok.	sestra	sèstre
6. Lok.	sèstri	sèstra
7. Inst.	sêstru i sestrû	sèstrami i sestràmi

Kao s è s t r a akcentuju se još i mèkla (št. mètla, scopae), bèčva (št. bäčva), lètva, zèmļa (inst. sing. zemļû), blìtva (samo u singul.), mègla (št. màgla, instr. sing. meglû), zèlva (št. zäova, instr. sing. zelvû), * pòńva (trulla, vasis genus, instr. sing. pońvû).

V ò j k e (habena) ima gen. pl. vôjk.

c) Imenice sa ^.

Sve imenice imadu akcenat ^ u nom. sing. na prvom slogu, a tako i u ostalim padežima sing. i plur., osim riječi g o s p â.. Prema tome kako se svršuje osnova u gen. sing. razlikujemo dvije vrste imenica:

α) Imenice, kojima se osnova svršuje na jedan konzonanat, pridržaju ^ kroz sve padeže na prvom slogu, a u gen. pl. riječ postaje jednosložna:

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	škôla	škôle
2. Gen.	škôle	škôl
3. Dat.	škôli	škôlam
4. Akuz.	škôlu	škôle

Digitized by Google

	Sing.	*Plur.*
5. Vok.	škôla	škôle
6. Lok.	škôli	škôla
7. Inst.	škôlu	škôlami

Ovako se još akcentuju: grâna, škâre, Vlâńa (Valachin), kôra, švêļa, frâļa (domina non nupta), špâga (funiculus), prôba (probatio), slôga, sûza, prêļa, kôža, mêļa prâļa, rôža (št. rúža) * škôpa (stramentum), vôļa, sâne (št. sãoni, traha), kûńa (št. * kuhińa, kûhârica, culina), plâta (linteum), žńôra (funiculus, schnur), vûńa (uxor avunculi), * štôla (pars vestimentorum ecclesiasticorum), svôra (langwagen, u Srijemu srčanica), rôla (torcular lintearium).

β) Imenice, kojima se osnova svršuje u gen. sing. na dva konz., pridržavaju akcenat ^ kroz sve padeže na prvom slogu, a u gen. plur. umeću među dva konzonanta vokal *a)*:

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	rûška (št. krûška)	rûške
2. Gen.	rûške	rûšak
3. Dat.	rûški	rûškam
4. Akuz.	rûšku	rûške
5. Vok.	rûška	rûške
6. Lok.	rûški	rûška
7. Inst.	rûšku	rûškami

Ovako se još akcentuju: kîkļa (amiculum linteum), îgra (gen. pl. îgar i igâr) pêgla i tîgla (ferramentum laevigatorium); fļûndra (grassatrix), rîgļa (operculi genus), ńâdre (sinus), gâtre (clathri, gitter), îskra, šîška, râšle (furcae), krûgla (vas aquarium fictile), plâńka (pars ligni), vîdra, žêmļa (panis similagineus), cîfra (ornamentum), bêrsa (mucor, u sing.).

Nekoje imenice, ako im se i svršuje osnova na dva konzonanta, ipak imadu gen. plur. jednosložan: krâsta — krâst, šâjba (tabula vitrea) — šâjb, râšpa, (scobina) — râšp, fârba — fârb, šôjka (graculus) — šôjk, brâjda (ordo vitium) — brâjd, brênta (cadi genus) — brênt, bâlta (securis) — bâlt, štînga (scalae) štîng; * gâjba (cavea gallinaea) — gâjb.

Spomenute imenice mogu praviti gen. plur. i prema imenicama i-osnova, a imenice, koje slijede, imadu uvijek tako. Jednima i drugima akcenat ostaje na prvom slogu: fûrma (forma i indoles) — fûrmi, têpka (piri genus) — têpki, kîštra (arca mensae) — kîštri, mâčka — mâčki, * šûška (homo timidus) — šûški, žêtva —

Digitized by Google

žêtvi, tŕćka — tŕćki, gâlge — gâlgi, prâvda — prâvdi, fêrma — (s. confirmatio) — fêrmi, bânda — bândi, lâmpa — lâmpi, kûrva — kûrvi, mâjka — mâjki, tôrba — tôrbi, štêrńa (cisterna) — šterńi, mûrva (morus) — mûrvi, fûnta — fûnti, brûnda (fistulae genus) — brûndi, bûnda — bûndi, tâčka (pabo, schiebkarren) — tâčki, šûnka — šûnki, svâdba (nuptiae) — svâdbi, ćêrka (mjesto kćerka) — ćêrki, štâńga (pertica, stange) — štâńgi, bôlta (fornix) — bôlti, ćêrga (taberna siceraria) — ćêrgi, tînta — tînti, lôjtra (scalae, lêstve) — lôjtri, âjda (samo u sing. št. hêļda, polygonum fagopyrum).

Gospâ ima kroz sve padeže sing. i plur. ˆ na pošļedńem slogu osim inst. plur., gdje je ˆ na drugom slogu:

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	gospâ	gospê
2. Gen.	gospê	gospî
3. Dat.	gospî	gospâm
4. Akuz.	gospû	gospê
5. Vok.	gospâ	gospô
6. Lok.	gospî	gospî
7. Inst.	gospû	gospâmi

d. Imenice sa ´.

I ove imenice razlikuju se samo u tome, imade li osnova u gen. sing. jedan ili dva konzonanta na kraju.

α) Ako je osnova s jednim konzonantom u gen. sing., akcenat ´ je u svim padežima sing. i plur. na prvom slogu, osim genet. plur., gdje postaje ˆ, a riječ je jednosložna, i inst. plur. gdje je na drugom slogu `. Ovamo spadaju i riječi, kojima se osnova svršuje na st, zd:

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	sténa	sténe
2. Gen.	sténe	stên
3. Dat.	sténi	sténam
4. Akuz.	sténu	sténe
5. Vok.	sténa	sténe
6. Lok.	sténi	sténa
7. Inst.	sténu	stenàmi

Ovako se još akcentuju: fála (št. hvála), féla (genus), jûva (jus, jusculum), sŕna, stréla, slûga, snága, tráva, víla, vláda, vŕba, grâja,

*

Digitized by Google

léća, * móča (tempestas pluvia), svíńa, žéja (št žêđa), rána (štok. hrána), píla, túga, píra (frumenti genus), stráža, súša (tempestas sicca i horrei genus), díka, tréšńa (tremor), rúda (témo), svíla, zvézda žúna (štok. žúńa), réka, strána, svéća, brázda, céna, kŕma (pabulum), kúna, kúma, mézga (št. mézgra, succus arboris), kláka (mj. tlaka, opera servilis), kéba (cultellus plicatili-), bréza (vacca varia), gńéda (vacca cinericia), rúma (vacca subrubea), pláva (vacca subcaerulea), lísa (vacca macula alba insignis), gízda, Jána (ime žensko), Dóra (ime žensko), žíva, pápa, kmíca (mj. tmica, tenebrae), káva, vúzda (mj. uzda), máśa (št. mäslo, butyrum liquatum), škú la (numus scutatus), zíma, glísta.

B r á d a ima akcenat kao i s t é n a, samo što se u akuz. sing., nom., akuz. i vok. plur mijeńa ´ u ^: akuz. sing. b r â d u; nom. akuz. i vok. plur. b r â d e; tako još akcentuju: dúša, gréda (lira in horto), gláva, péta (i inst. plur. osim p e t à m i još i: pětami), rúka (inst. plur. rŭkami i rukâmi.

Č é l a (apis) akcentuje se kao i s t é n a, samo što nom. akuz i vok. plur. ima čêle.

S r é d a (dies Mercurii), ima kao i s t é n a osim akuz. singul., koji ima ^ na drugom slogu: srêdu.

ββ) Imenice, kojima se osnova svršuje u gen. sing. na dva konzonanta (a nisu st, zd), imadu, kroz sve padeže sing. i plur. ´ na prvom slogu nepromijeńen:

	Sing.	*Plur.*
1. Nom	škó|ka	škó|ke
2. Gen.	škó|ke	škó|ki
3. Dat.	škó|ki	škó|kam
4. Akuz.	škó|ku	škó|ke
5. Vok.	škó|ka	škó|ke
6. Lok.	škó|ki	škó|ka
7. Inst.	škó|ku	škó|kami

Ovako se još akcentuju: vójska, církva (štok. cŕkva), gúska, májka (avia), báńka (tabulae publicae), jálva (abies), kríška (segmentum), slámka, zípka, píske (cantus fistulae).

b. Imenice trosložne.

Sve imadu akcenat ili ˜ na prvom slogu u nom. sing., pa `, ^ ili ´ na prvom ili drugom slogu u nom. sing.

Digitized by Google

α) Imenice sa ˘.

Akcenat ˘ ostaje u svim padežima sing. i plur. na prvom slogu nepromijeńen osim inst. sing. pa gen. plur., u kojima se ˘ mijeńa u ˆ ostajući na istom slogu:

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	gr̆lica	gr̆lice
2. Gen.	gr̆lice	gr̂lic
3. Dat.	gr̆lici	gr̆licam
4. Akuz.	gr̆licu	gr̆lice
5. Vok.	gr̆lica	gr̆lice
6. Lok.	gr̆lici	gr̆lica
7. Inst.	gr̂licu	gr̆licami

Ovako se još akcentuju: mäćuva, jägoda, * lälaka (maxila, št. čëļûst), bälica, brïtvica, drăžica, grüdica, jäbuka, kr̆pica, kr̆tica, küpica, mr̆vica, müšica, pünica, püškica, rïbica, škülica, tr̆tica, šïbica, škrïńica, štälica, tïčica, vürica (dem. od vura, horologium), vïlica, vrëćica, zdëlica, žäbica, lädica, nüčica (neptis), rübača i rö·bača (tunica interula), žlïčica, žïlica, ćütura (št. čùtura), pücńava, pölica, trüpica, tr̆lica, čïžmica, dläčica, drëtica, gäćice, käblica (i këblica), klädica, nïćvice (dem. od nïćve, mactra), rëpica, šümica, älica (dem. od äļa, chlamidis genus), ïžica (dem. od ìža, domus), cürica, gļïvica, käpica, kväkica, kńïžica, krävica, krïpica (dem. od krïpa, currus), lïpica, mämica, mërica, pïpica, plëvica, pürica, rä·nica, sënica (umbraculum), slämica, slïvica, stëzica (mj. stazica), strünica, šäčica, bükvica, ïglica (i iglìca), mrëžica, möšńica, dr̆ćica (dem. od dr̆ća, alveus de monte decurrens), küjica, pälica, šälica (lanx parva), jäslice, möjtika (mj. motika), käplica, nëzdrva (mj. nozdrva, naris), jöpica, ïstina, läsica, zënica, mäčkara, müžika (musica), gränica, stärica, stüpica (tudicula), cïcica (dem. od cïca, mamma), vülica (platea), pësmica, * zastava (signum, vexillum), trä·tina, lësica, gröfica, räcica (dem. od räca), ösura.

R ë d b i n a (mj. rodbina) akcentuje se kao i g r̆ l i c a, samo u inst. sing. ima redbînu, tako još ima: slïnavka — slinâvku (mulier salivosa). Redbina ima gen. plur. ˆ na pošļedńem slogu: redbîn; tako još: stötina — stotîn, snëkoša (pratum foenarium) — snekôš i snêkoš.

P ä s t e r k a (mj pastorka) razlikuje se u akcentu samo gen. pl. od g r̆ l i c a, u kome ˘ ostaje na svome mjestu a oblik genet. je čista osnova: p ä s t e r k; tako još: rëgula (regula, mos) —

Digitized by Google

rẽgul, örgu|e (organum pneumaticum) — örgu|. Kolektivna imenica g ö s p o d a ima inst. sing. g ö s p o d u, tako još pölnećka (mj. polnoćka) inst. pölnećku.

β) Imenice sa `.

Jednima je ` na prvome, a jednima na drugom slogu.

αα) Kojima je akcenat ` na prvom slogu u nom. sing. ostaje im na istom slogu kroz sve padeže sing. i plur. osim inst. sing. i gen. plur., u kojima se ` mijeńa u ^.

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	pòjste|a (mj. poste|a)	pòjšte|e
2. Gen.	pòjste|e	pôjste|
3. Dat.	pòjste|i	pòjste|am
4. Akuz.	pòjste|u	pòjste|e
5. Vok.	pòjste|a	pòjste|e
6. Lok.	pòjste|i	pòjste|a
7. Inst.	pôjste|u	pòjste|ami

Ovako se još akcentuju: mèšica (dem. od mèša, misa), škàtula, cvànciga, bèčvica (dem. od bèčva, št. bäčva), òštija, mèklica (mj. metlica), prèslica, sèstrična, làtica (indusii pars quaedam), fàlinga, kèsica, flàšica, kàčica (dem. od käča, serpens), prèjica (dem. od prẽja, št. prẽđa), mèjica (dem. od mèja, št. mẽđa), pòńvica (dem. od pòńva (trulla, vasis genus), šènica, bèštija (convicium in hominem). Ove imenice u inst. sing. imaju ` na prvom slogu: rèngavka (mulier irrauca), ì|ada, grìntavka, dakle inst.: rèngavku, ì|adu, grìntavku.

ββ) Kojima je akcenat ` na drugom slogu u nom. sing., ostaje im na istom slogu kroz sve padeže sing. i plur. nepromijeńen osim inst. sing. i gen. plur. gdje postaje ^.

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	jetr̀va	jetr̀ve
2. Gen.	jetr̀ve	jetr̂v
3. Dat.	jetr̀vi	jetr̀vam
4. Akuz.	jetr̀vu	jetr̀ve
5. Vok.	jetr̀va	jetr̀ve
6. Lok.	jetr̀vi	jetr̀va
7. Inst.	jetr̂vu	jetr̀vami

Ovako se još akcentuju: slezèna, sekr̀va, telìca (vitula), čebùla (convicium in hominem magno capite), * perńàč̣a (ala abstersoria),

Digitized by Google

družìna, glavìca, kobìla, ledìna, * lupìna (putamen), Mikùla, mladìca (surculus), nevèsta, pećìna, sikìra (mj. sekira), * skimìne (mj. skomine, stupor dentium), sibòta (mj. subota), verìga, desìca (št. dàštica), divìca (vidua), kopàńa (alveus), kisìca (mj. koštica), lisìca, * batìca (št. bätâk, femur volatilium), nedèļa, prasìca, petàča (numus quinarius), pogàča, lebàča (panis genus), palàča, posèje (furfur), pravìca, krivìca, Pujstìka (ime mjestu), ručìca, sestrìca, šenìca, pińìca (št pívnica), tetica, tirìca (mj. torica, arctium lappa), živìca, vratnìce (porta clathrata), ćerčìca (dem. od ći, filia), Brajàča (nomen mulieri in superiori regione urbis Karlovac natae), gimìla (mj. gomila), blazìna, lopàta, kiprìva (mj. kopriva), vlačìga (oneris genus), žgańìca (sicerae genus), pregàča, Stanìša (ime muš.), Franìša (ime muš.), Jankìša (ime muš.), vudàja, kipìna (mj. kupina, rubus fruticosus), tadbìna, gredìca, cipìka (cerasi genus), * prestìca (mj. prostica, palus in sepimento), krastàča, križàńa, pojàta (stabulum), slanìna, tepìca (grassatrix), * putàča (guttur), stepàča (vas ligneum butyro conficiendo), tripìne (mj. tropine), mesnìca, iglìca (i ïglica), češùļa, batìna, drevtìna (mj. droptina), * pećnìca (fornacis genus), bravìna (caro ovilla), južìna, sirèta (št. siròta), sramòta, travìca, lozìca, nesnìca (mj. nosnica), snešìca (št. snàšica), stezìca (mj. stazica), zernìca (mj. zornica), zemļìca, kinèpļa (mj. konopļa), bisàge, divjàka (št. dìvļaka), ļepòta, nevèra, nežìca (mj. nožica), ravnìca, molìtva, bradìca, dečìca (dem. od deca), dušica, mekìńe, nesrèća, obùća, temnìca (mj. tamnica), travìca, vodìca, zvezdìca, * zvońìca (ictus), ciglàna, kafàna, silìka (mj. solika, grandinis genus); belìca (prunus albus), * brusnìca (mola ferramentis acuendis), * splanìca (alveus aquarius de monte decurrens), gornìca (jus dominatoris super vineis), modrìca, teplìce (mj. toplice, thermae), trnùļe, Stanùra (convicium in hominem nomine Stanko), svećìca, Poļšica (mulier nata in regionibus submontanis), klupčica, steklàna (mj. staklana), novìne, sedìne (crines canae), šetìna (seta), riđìna (mj. rođina, segmentum vitium).

γ) Imenice sa ^.

Jedne imadu akcenat ^ na prvome, a jedne na drugome slogu.

αα) Imenice s akcentom ^ na prvom slogu u nom. sing. pridržavaju ga kroz sve padeže sing. i plur. nepromijeńeno.

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	kôžica	kôžice
2. Gen.	kôžice	kôžic

Digitized by Google

	Sing.	*Plur.*
3. Dat.	kôžici	kôžicam
4. Akuz.	kôžicu	kôžice
5. Vok.	kôžica	kôžice
6. Lok.	kôžici	kôžica
7. Inst.	kôžicu	kôžicami

Ovako se još akcentuju: îskrica, kôrica, kûńica (dem. od kûńa, culina), câjtunge (Zeitung), rûšica (dem. od rûška, štok. krûška), lâštrica (assis quidam), mâčkica, škârice, žêmļica, brâjdica (ordo vitium), bîstrica (pruni genus), mâjkica, mûrvica, grêblica (batillum, quo carbones ex fornace corraduntur), rôžica (dem. od rôža, štok. rúža), frâļica (dem. od frâļa, fräulein), tôrbica, Bîstrica (ime mjestu), vôžica (doliolum), bâltica (dem. od bâlta, securis), čêlica, Žîtnica (ime gori), grânica (dem. od grâna), sîrnica.

ββ) I imenicama s akcentom ˆ na drugom slogu u nom. singul. ostaje im na istom slogu kroz sve padeže sing. i plur. bez razlike

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	komôra (conclave)	komôre
2. Gen.	komôre	komôr
3. Dat.	komôri	komôram
4. Akuz.	komôru	komôre
5. Vok.	komôra	komôre
6. Lok.	komôri	komôra
7. Inst.	komôru	komôrami

Ovako se još akcentuju: potkôva, posûda, dibrôta (mj. dobrota), amrêla, ciprîja i ceprîja (fascinatio), basânka (piri genus), otâva (foenum chordum), pištôla, pokôra, večêra, kirîzma (mj. korizma), ženîdba, kipîce (mj. kopice, tibiale), medâļa (numus in memoriam alicujus rei cusus), nevôļa, ispâka (convicium in feminam), rakîja, gizdâvka, ŕjâvka (mulier subrubea), kradļîvka, vušîvka, smrdļîvka, skupôća, teškôća, arênda, neprâvda, lažļîvka, strašļîvka, kožîja (pestis), pijânka, kočîja, košâra, meštrîja, oprâva (vestitus), podôba i spodôba (facies), patrôla, žer âvka (pruna), kisîdba (mj. kosidba, foenisectio), rezîdba (putatio vitium), vezîdba (capistratio vitium), ponûda (quod alicui comedendum offertur), čirêšńa (št. trêšńa, gen. pl. čirêšań; svi gen. pl. ostalijeh imenica dvosložni su: kradļîvk, vušîvk itd.).

(Svršiće se.)

Digitized by Google

Paļetkovaće.

Priopćio akademik Luka Zore.

Predano u sjednici razreda filologičko-historičkoga jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 17. prosinca 1891.

(Nastavak iz CXIV. knjige.)

Pòlâz (pòlâza) u ribańu znači kad riba izide iz škripova i rupā te *lazi* po moru; onda je lako ulovit. Za to se veli: — Danas je *pòlâz* n. pr. grujićā, — a to bude obično kad je mrak.

Polágati, polòžiti ispit, prevedena je fraza iz ńem. *die Prüfung ablegen.* Istina, da ima u puku *polòžiti lozu, polòžiti sijeno* końu, ali je tu svagda pravo polágańe, za to *polòžiti ispit* čini se čudno. Nije li boļe čut *završiti* jali *svŕšiti* ispite, kao što se veli *svŕšiti* nauk, ili *òpraviti* ispite, kao što se veli *opraviti* posao?

Polètuša je mezgra na oku, narodna riječ.

Polítavac (polítâvca) je *cirsium arvense.*

Pòložit, a, o narodna je riječ i znači *obliquus,* a protivno mu je adverbije *dúbak,* n. pr. — Stavi dvije grede *pòložite* a dvije *dúbak.* — Koliko ovako boļe nego književno *kalàmiran, kòs,* što uprav i ne odgovara ideji.

Poludnévnica je zvono što preko korizme u Blatu na Korčuli zove u crkvu bogoļubni narod i to oko osam satā u jutro, dakle *oko podne* ako se broji dan na starinsku u dvadeset i četiri ure.[1]

Poļòdjelac, poļòdjeļski, poļòdjeļstvo nijesu narodne riječi nego skovane i prevedene u podobi latinske *agricola, agricultura* i ost. U nas se to kaže *tèžâk, tèžački, težáštvo,* pa i *pòļskî,* jer se veli *pòļskâ* radńa. Za to treba kazat *tèžački zavod,* knjiga o *težáštvu* ili *rätär, ratárstvo, rätarska učionica.*

Pomàdora od talij. *pomo d' oro,* a to puk zove *jabučica crļena.*

---

[1] V. St. Castrapeli u Slov. 1881, str. 437.

Digitized by Google

Pȍmâst u Dubrovniku znači *ciera*, n. p. — rđave je *pȍmasti.* — V. obrđati.

Pontàpija iskvarena talij. riječ u Dubrovniku, i zove se tako gvozdeni *zäpôrań* kućnijeh vratā. Treba se otresti tijeh tuđinaka, kad imamo lijepijeh narodnijeh riječi.

Pòpečak (pòpečka) je narodna riječ za tuđu *bržolu.*

Pòpek. V. dvopek.

Popírati (popirańe) znači polijevańe rublja na sušilu da to više pobijeli. To zovu u Dubrovniku *bijèliti*, a nalazi se tako gdje gdje i u narodnijem pjesmama; ali mislim da je prijevod iz talij. *imbiancare imbianchire.*

Pòpis je prava riječ za talij. *coscrizione (militare)* a *novàčeńe* zgodno odgovara ńem. *Recrutirung,* jer je *nòvak Rekrut.*

Póplet (pòpleta) je kraj mreže debļega i širega oka, kroz koja se provuče kostret. Glagol je *poplètati.*

Pòpovka (patka) je *anas fusca.* Tako je zovu u Dubrovačkom primorju, jer vele da dolazi iz popova blata u Hercegovini[1].

Poprškáriti znači povaļati po masti u loncu n. pr. bob kad se vari.

Póramenica na košuļi onaj dio te je na ramenu. Tako bi se mogli zvati *gli spallari.* Osim toga zovu se tako i trakovi koji u prijekrst drže gaće preko ramenā.

Porèdnȉk je narodna riječ i lijepo odgovara latinskoj *collega*, a to i znači.

Porevèniti se narodni je glagol, kojijem se iskazuje fraza *collecte machen;* n. p. — *porevènismo* se svi — biva *contribuimus* omnes. U kńigama je *sakúpļati* ili još kako.

Pòriti je na Peļešcu *zadúpsti* ili *polòžiti* lozu; za to *pòrivenica* je *rásklad* loze, kad se jedan prut položi u zemļu ili *pòrije (zadúbe),* te se tako rasklada jedna loza da postanu dvije.

Pòrivenica. V. poriti.

Porođénac (porođénca) je *figlio cadetto,* a stariji je *prvorođénac.*

Pòrubak (porupka) je *orlatura.*

Pòrušiti se. V. Korotovati.

Pòsada je od ńem. *Besatzung.* Narodna je riječ za to *strâža*, ona četa koja čuva koje mjesto, a to u narodnijem pjesmama.[2]

Pòsaobina (e). Vuk u nizu prenumeranatā svome rječniku zove *pòsaobinom l' ambasciata;* ali ne djelovańe poslanika nego čast ńegovu a i zgradu gdje on stanuje. Po tome je bistro da je *poslánstvo* apstraktna riječ, te se ne može upotrebļavati i u konkretnom smislu. Jedno je n. p. *otačàstvo* a drugo je *òtaġbina.*

[1] V. Mato Vodopić u Slovincu g. 1880, str. 32.

[2] — A on jaku *strâžu* ostavio
Jaku *strâžu* u Klobuku gradu. —

Digitized by Google

Pȍsijek je vrijeme kad se stoka koļe za zimnicu, n. p. — O *pȍsijeku* — Znači ova riječ i *carneficina*, ali za to gađa boļe *sječa*.

Posìsača je ńekakva sprava kojom muzu suvišno mlijeko ženi.

Posìskuša je po dubrovačkoj okolici ono mlijeko životińe što se dava čedu osim materina mlijeka ili i ono životińsko mlijeko, što pije mati imajuć čedo pri prsima; pa se tako zove i sprava kojom čedo prisrče mlijeko.

Pȍsjed je narodna riječ u Dubrovniku i znači *sijȅlo*, *posijȅlo* ili prosto *pòhodńa*, u rečenicama: — idem na *pȍsjed*, kamara od *pȍsjeda* i ost. Grdno je dakle uzimati ovu riječ za talij. *possesso*, jer puk to ne razumije, nego veli za to *imáńe*, *držȁva*, *bȁština* i ost. Od tobožnoga *pȍsjeda (possesso)* ńiga je sklopila *pȍsjednika* (*possessore*), a u puku je *pȍsjednik* kao i *sjȅdnīk*, biva sijȅlo, pȍsjed; imaočevu ženu ili na po se žensko čeļade, koje ńešto ima, zove ńiga *pȍsjednicom*, a to je kao i *sjȅdnica* jednako *pȍsjed*. Po tome je u ńigama *pȍsjedovati (possedere)* imati, a u puku to znači *oblaziti* koga; pak ima i *pȍsjedovati se (ad invicem se visere)*, na pr. — mi se *pȍsjedujemo* — biva mi idemo jedno u drugoga na *pȍhodńu*. — Kako se vidi, po samoj ovoj riječi kolik jaz zija između pučkoga i književnoga jezika! Eto glavnoga razloga, za što puk ne razumije učene ńige, kojima je zgrađena zidina između puka i ńige.

Pȍspješno je prava riječ za ono *preme, pressante* na ńigama. Ovo opažam, erbo u ńekoj pripovijesti čuo sam da je bilo na ńizi *tíšti*, što je grdni prijevod iz talijans. *preme*.

Pȍstaja je narodna riječ i znači kratko ustavļańe u putu, za to je vrlo zgodna za *stacijȍni* na gvozdenijem putima, jer nije dobra riječ *stȁnica*, kojom se sad služe. *Stȁnica* ima drugo značeńe, to je mali *stàn*, *ćèlija*[1], i još ćeliña *lùlica*[2] u košnici. Velika pak *pȍstaja*, što zovu nespretno *kòlodvor*, vrlo dobro može se nazvat *dvòrište* i bez ikakva dodatka, ili dodavši *gvozdenoga puta* ili inače.

Pȍstava (e) na trpezi je sud s jelom, i to se čuje u puku, na pr. — iznijeli su nam *pȍstavu* zeļa, pak drugu slana i ost. — Po tome bi ova riječ mogla služiti za talij. *portata*.

Pȍstôlńāk (pȍstolńāka) zove se prteni bijeli pokrovac po trpezi na obrocima. Narodne su još riječi za to *trpežńak*, *stȍlńak*. Kanimo se dakle tuđe *nàpice*.

[1] I u „Osvetnicima“ je *stȁnica* ćelija:

Žižak žmiri u debelu mraku
U *stȁnici* samna pustińaka. —

[2] V. Slov. 1882, str. 331, opaska 2. Vuko Vrčević.

Digitized by Google

Pòštīk (pòštika) je u Blatu na Korčuli *perito, emissario,* isto kao *vještak.*

Pòšuš (pòšûša) je suha zemļa gdje nema vode; na pr. — diña iz *pòšuša* — . Ova se riječ čuje u Konavlima.

Potčińènik. V. mlađešina.

Pòtega je isto što *tegòta, teškòća.*

Pòtez (pòteza) je *festinatio,* jer *pòtežiti* i *pòtežiti se* znači *pòspješiti* i *pòspješiti se,* a još se u Dubrovniku govori *pòteži* i *pòteži se* u smislu *pospješeńa.* A knìga ovu riječ *pòtez* uzimļe za *crtu.* Dokle ćemo ovako?

Potèzalo (a) zovu ribari mjesto, otkle se izteže mreža na kraj.

Pòtkit je navrh bječava ili po dno haļina pletena resa.

Pòtkrečiti. V. Kreč.

Potlèhušica je nespretna riječ skovana od nevaļala oblika *tlehu,* tobože dativa singulara. *Tle* je jedini oblik u nom. i akuz. singulara, što ńeki pišu pogrešno *tlo;* a u plur. ima gen. *talā,* dat *tlima* i lok. *tlih,* uz koje oblike sraste riječca *na* (o-im *tlima),* te postanu *natalā, natlih;* a s riječcom *s* imamo oblike *s natala* ili *s natlih.* Za *potlèhušice* narodna je riječ *pozèmļuha.*

Pòtoč je narodna riječ u frazi *iti za kijem u pòtoč.* Dobro je i ovo zabiļežiti, jer *pòtjera* obično je riječ ratna; za to se i veli *ratna pòtjera.* I *pòtoč* kad i kad dolazi u tom smislu, ali svagda o mańoj potjeri za kakvom četom, za kradļivcima; i za vukove, medvjede, pa u opće za lov uz riječ *hájka,* narod veli *pòtoč* a ne pòtjera, a ko tjera *pòtočnik* je.

Potpodíkati je onomatopejska riječ za pjevańe prepelicā. Na pr. — prepelica *potpodiče* — .

Pòtrk (pòtrka) je *charadrius minor, Corrione.*

Pòuza je stara dubrovačka narodna riječ, sad pometnuta; značila je *giustiziere, gendarme.* Čemu i sad ne bi mogla služit za *pulicmane* i *žandare?*

Povijest je riječ, koju drže u učionicama za *historiju;* no i *pòvijest* ima u sebi snage za to značeńe. Dakle, po riječi *pòvijest,* onaj koji se ńom bavi *pòvjesnik* je, kako ko donosi *vijesti vjèsnik* je; a ako je ženska glava, onda je *pòvjesnica,* kako je *vjèsnica* koja donosi *vijesti.* Prema tomu greška je govorit i pisat *pòvjesnica* za *povijest,* a još gore *povjèsničar* za *pòvjesnik,* jer to potječe od pogrešne riječi *pòvjesnica.*

Povlâčiti je u Konavlima ravniti zemļu, a *pòvlačnica* je daska, kojom se ravni.

Pòvođaj (pòvođuja) zovu u okolici Dubrovačkoj bujicu.

Pòvratak je u puku *recidiva* o nemoći. Govori se i *òdvala,* ali u poslovici: „Gora je *òdvala* nego *pòvala.*“ Po tome bi *pòvala* gađala za *ùpadak* i *rázbol.* V. zaleđati.

Digitized by Google

Pòvršnica je narodna riječ za crijepove te su po vrhu od kuće, talij. *colmo.*

Pòvrtnik je ubog i nevoļnik koji malo traje poput *povrća.* Reče se *pòvrtnik na* zemļi, i znači obično umrli čovjek.

Povùkov (povukova) narodna je riječ, kojom zovu onoga te uzmakne od kakva posla, *povúče se.* Za što se ne bi mogao zvat učenik tako, koji se *povúče* od ispita? Na pr. — Od osam spravļenikā četiri su zdrela, dva nezdrela, a dva *povúkova.* —

Pòvuz (pòvuza) je koža kojom se omota povjesmo vune na kudjeļi *ligamen.*[1]

Pòzorica je u narodu *cik zore;* na pr. — uputio sam se baš u *pòzoricu* —.

Pozvìzdač (pozvizdáča) je *vanellus cristatus, vanello.* V. klepavac.

Pòžika (e) je *aurum tremulum,* kojom se *požíkaju* jabuke ili naranče o novoj godini.

Pra je starije od sadašńeg *pro.*[2] Imamo je u riječima na pr. *prababa, pradjed, praunuk, prastar (uralt)* i ost., dakle jedino u označivańu vremena, koļena i ost. Za to je nespretno *pràbiskup,* kojom riječi opisuje se starješinstvo i više dostojanstvo. Boļe *nàdbiskup,* kako što se piše *nàdpop.*

Prălo. V. perionica.

Pranèvjesta je nevjestina majka.

Pràpunica puničina majka.

Pràsvekar svekrov otac.

Pràsvekrva svekrvina mati.

Pràstrîc je stric očev ili djedov brat. Zove se još *stari stric.*

Pràstrina je djedova sestra.

Prášiti je u Konavlima okopavati golokud (kukuruz) po drugi put.

Pràtast je tastov otac.

Pràtetka. V. prastrina.

Pràujac je materin ujac.

Pràujak isto što praujac.

Pràujna je materina ujna.

Pràvić (pravića) je suvrst cipola u Rijeci dubrovačkoj.

Pràvilo je ređalica.

Pràvorek je grdni prijevod u našijem kńigama i novinama riječi *verdetto,* kad porotnici odgovaraju; jer *verdetto* potječe od latinske riječi *vere dictum,* za to je prijevod *pravorek* po nikakvom pravilu, i po tome je riječ nerazumļiva puku. Naj boļe je za to kazat *prèsuda* a u frazi se kaže da su porotnici *òsjekli.*

Pràzet je zetov otac.

Práznica je psovka ženskoj glavi u Cavtatu, koja dangubi, ne vrijedi i nema ništa. Muški je drugovdje *pràznov.*[3]

[1] Starosl. je показъ što odgovara *pòvuzu,* a u Vuka je *pòuz.*

[2] Poredi *pa* i *po.*

[3] I u „Gorskom Vijencu“:

— Svi nuglovi punani *praznovā* —.

Digitized by Google

Prcàloña naša pomorska riječ za grad *Barćelonu*. V. Brzi̯.

Pr̀cat, a, o veli se o mazgi kad baca nogama.

Pr̀čica (e) isto je što *masovac (masovca)*, crveni mrav.

Prèbira (e) u Hercegovini znači *perquisizione* na pr. financijskijeh stražā.

Prèbiti. U razlikosti je ļepota; za to čemu sveđ isti glagol i ako je dobar, kad imamo drugi boļi, jer s frazom. Nije li boļe čut: — *Prèbimo* jedno za drugo — nego vazda *nadoknadimo* i ost.

Prèdaja znači samo *deditio* (predati se), a nikako pripovijest od usta do usta. To se zove uprav *prȋča*, n. p. — ostalo je u *prȋči*. — Ako je *assioma*, tad se zove *rȋječ*, n. p. — Stara je *rȋječ*. — Ako je pak *čuvstvo*, onda je naj boļe kazat *prèruka* na podobje *pòruke*, jer *prerúčiti* znači *transfundere*[1].

Predávati znači *dedere*, najskoli u ratu, n. p. *predávati* oružje, grad i ost. Za to *predávati (tradiren)* u učionicama ne vaļa. To se zove *ùčiti*, *nàstavļati*, pak za to i *ùčiteļ*, *nàstavnik*.

Predbacívati, *predbáciti* i ostalo što se ispreda iz ovijeh glagolā grdna je *nijemština* od *vorwerfen;* u nas se to kaže *kòriti*, *prèkoriti*, pa i *prigovòriti* doňekle.

Predèživ, a, o narodni adjektiv, onaj koji preda.

Prèdgrađe nije narodna riječ nego prevedena iz ńem. *Vorstadt*. U narodu se to zove *zàgrađe* (za gradom) ili *pòdgrađe* (suburbium). U Dubrovniku sjeverni dio *zàgrađa* zove se *za gradom*.

Predȉvište je ńiva, gdje raste žuka (u Poļicima).

Prèdnost je skovana riječ i za to nerazumļiva. Meće se u frazu: — *imati prednost* — što je prijevod iz talij. *aver la preferenza*. To se u puku govori: *Biti boļi, biti prvi, onaj će postići mjesto koji* i ost.

Predrasuda. V. babuštine.

Prèdrt, i je narodna riječ za grčku *kilu*. V. prijedor.

Predstòrožni ruska je riječ, kojom je ad litteram prevedena grčka *profilaktični*. Obično pišu mjera *predstorožna* po talij. *misura profilattica*. Kako se vidi, to nije ni pošto narodni način govora, jer puk ne bi to razumio. Nije li boļe kazati, a razumļivije *skrb za očuvańe javnoga zdravļa*, pošto se u puku govori *čúvati se*, *čúvati zdravļe* i ost.

Prègláviti je narodni glagol i znači *odmàknuti*, *odgòditi* n. p. krsno ime, sveca i ost. V. preložiti.

Prèglavni i *prèglavne*. V. Stajačica.

Pregòdišńik. V. opetovati, opetovńak.

[1] V. Vukov rječnik.

Digitized by Google

Pregòdìštiti. V. opetovati, opetovńak.

Pregòniti se. V. prijegon.

Pregòrjeti je narodna riječ a vrlo lijepa; ipak je tiska iz jezika knìževnoga stara i nenarodna *žrtvovati;* pak također *žrtva* goni *prijègor*, a *žrtvovańe pregorijèvańe.* Čitamo po knìgama i novinama: — Ja bi *žrtvovao* po bića; *žrtvuj* i ti štogod. — Kad bi ovako čuo naš seļak, zanago ne bi do kraja razumio, jer bi se nadao čuti ovako: Ja bi *pregòrio, pregòri* i ti. — Sinonimi su ovomu glagolu *prèžaliti*, a dońekle i *prebòļeti.*

Prègratka je lijepa riječ za osjeke na brodovima, što talijanac veli *I, II posto*, a naši po talijansku *post (posta).* Dakle I, II, III *pregratka.*

Prèk u nesrećnoj frazi *spužvom prek* po ńemačkomu je *Schwamm darüber*, i mislim da nema gorega barbarizma u jeziku, te nije ni potreba govorit duļe o takoj nespretnosti. To se narodno veli: — *Diži sve — na gomilu* — i ost.

Prekostrati je neumjereno što raditi ili govoriti.

Prèkrađa je ukrasti u lupeža ono što je on tebi ukrao.

Prelòžiti. V. preglaviti.

Premáhnuti. V. fàliti.

Prènaglica je hitńa, *Eile*, narodna riječ.

Prènošče (prènoščeta) je dijete preko vremena. V. donošče i nedonošče.

Preplijètati je narođni glagol i znači *ritessere, agucchiare.*

Prepòditi kuću narodna je fraza i znači napraviti novi pod.

Prepòznati se znači u Konavlima preobraziti se, *trasformarsi;* n. p. — Kako si se *prepòznao* (iza nemoći)! — Kako se ova naranča *prepòznala* (od studeni)!

Prerúbiti znači *riorlare*, opet porúbiti.

Preručiti. V. ujamčiti, ingvazdati.

Prèsirak je velika sirota.

Prèsjednik nije narodna riječ, i teško će je prava knìga primiti pri mnogijem narodnijem riječima: *gláva, glàvâr, poglàvar, pòglavica, nàčeonik, čèonik, pŕvijenac, starjèšina* i ost. n. p. sudački *pòglavica, pŕvijenac* porotnički, *starjèšina* senata i ost.

Prèsjeka je kao dolina *(uvala, vallis)* preko kakve kose jali planine[1], te je za to nezgodna riječ u učionicama za *sezione conica.* Ne bi li boļa za to bila narodna riječ *rèžań (režńa)?*

Prèslo je isto što i *prijelaz.*

Presotòniti je primamiti, dolazi od *sotòne (satanas).*

Prèstâti je narodna riječ u Dubrovniku i znači dugo stati, pa se pokvariti, ali samo o hrani, o

[1] V. Vukov rječnik.

Digitized by Google

voću i ost. n. p. — *prèstâla* je hrana, oriz, dińa i ost.

Prèsuka je rasplet *bječve, pletèńače* i u opće svega što se plete.

Prèteżno narodna riječ za tuđu *važno* što vidi.

Prètičak (prètička) prava je riječ za *Ueberschuss* u državnijem potrošcima, jer se veli, da *prètiče* kad ostane, a ostale riječi *višak* i *sùvišak* i ako gađaju po smislu, navlaš potońa, jer se veli, da ko ima čega *sùviše,* mogle bi imat i drugo značeńe; mogle bi pokazivat i *množìnu* i *òbilnost;* n. p. — u našem državnom potrošku ima ove godine *prètička* i *sùviška.*

Pretpočîtati je prijevod iz ńem. *vorziehen,* a to se kaže *voļeti* jednomu ili jednoga nego drugomu ili drugoga.

Pretpòstaviti i ovo je prijevod iz ńem. *vorsetzen,* a to se veli naški *stàviti* ili *mètnuti* koga *nad* kijem ili *pred* koga; *ìznijeti* što *pred* koga; *ùmisliti* što i ost.

Prètrga je narodna riječ u Bosni i znači *tŕgòvčića.* To je isto i *prètrgarica.*

Preùzim (preùzima) lijepa narodna riječ za *rappresaglia.*

Prevîtak (previtka) je promjena djeteta u povoju, n. p. — donesi mi *prevîtak* — biva povoj i pelene.

Prevŕtaļka zove se u Dubrovniku u ńekoj crkvi velike nedeļe sprava, koja se vrti i kaže različite postaje muke gospodine. Za što ne bi se mogao tako zvati *revolver,* kad su ga i talijanci preveli *revoltella?*

Prèzdanka je prava riječ za osobitu *groznicu, tertiana,* jer *prèzdan* znači svaki treći dan.

Prežèļeti isto je što *mìsnuti se;* to i vidi.

Prhula (e) je dobra riječ za *falbalā,* biva resu ženske haļine.

Prhńùrina je *prhńasta* zemļa, gdje se lako drobi kameńe.

Prhùtina (u Konavlima *prùtina,* jer ne izgovaraju *h)* veliki *prhut* u glavi.

Prìbran čovjek je u Konavlima ugledan.

Prìčašni (prijateļ) je u narodu onaj s kojijem piješ iz jedne čaše.

Prìčêti i *pričińati* je narodna riječ oko Dubrovnika, i tako se govori o kravi, kad joj pristupa mlijeko, n. p. krava *prìčińe* — kad spušta vime.

Prìdati se dijete narodna je fraza i znači roditi se, n. p. — *Pridalo* vam se dijete — biva nadošlo je, nadodalo vam se još jedno dijete.

Prìdrnuti se znači naglo se okrenuti, n. p. — što si *prìdrnuo?*

Prìgoda (e) je oko (bottone) što se navrne sa stablike na stabliku. Čuo sam reći: — Nema na ovoj ni jedne *prìgode.*

Prìhvatiti zovu naši na rijekama pristupati kraju u lađi, što na primorju kažu po talij. *akòstat (accostare).* Tako se isto kaže *prìstati,* pa po tome i *prìstanište.*

Digitized by Google

Prijègon je bitka u dvojicu, a glagol je *pregòniti se.* I ova bi riječ služila za *duello.* N. p. — u *prijègonu* su se ona dva junaka ogledali. — V. dvoboj.

Prîjeǵba isto što i *prevlaka, istmo.*

Prijèhod je narodna riječ na rijekama i znači *traghetto.* Na rijeci dubrovačkoj se to zove *brodàrica,* a u Cavtatu je *brodàrica* obala, gdje pristupaju lađe, biva građa u moru, da lakše brodovi pristupe. To sad po knigama zovu nezgodno *môst,* jer je most, kako je poznato, nešto drugo. U Stonu je ostalo ime tomu pristupu, ali mjesno je ime i zove se *broci (brodacu)* što se iskrivilo u *broce,* može biti od talijanskoga načina pisańa *Brozze,* ali u genitivu je *brodaca* i plur. tantum. *Multa renascentur* i ost.

Prijèpas (prijèpasa) je putac te dijeli baštinu.

Prîjet (prîjeta) je *tetano,* n. p. — udario mu je *prijet* u nogu.

Prijétrap (prijétrapa) je ńiva, što se dvije godine izastopce trapi.

Prijèvarke isto kao i *prijevarno.*

Prijèvjes (prijèvjesa) osim običnoga značeńa *(velum)* znači i drveni svod pozlaćen te je povrh ikonā. Tako bi se mogao zvati u građevini onaj kameni ures povrh pragova vratā i prozorā.

Prîkla je isto što priganica, biva tijesto uskisnuto i prigano u ulju.

Prîklon (prîklona) je na prozorima za caklom iznutra drveni zastav da nije svjetlosti u sobi. To se u Dubrovniku zove po talij. *skura.*

Prîkojasa (e) je isto što *ùčin,* a glagol je *prikojasiti effici, accidere.* Dakle *prîkojasa* pravi talij. *effetto.*

Prîlijvoda je žensko čeljade, koje se peči i ulaga.

Prîm (prîma) je prostor u lađi među prvijem i drugijem bankom.

Prîmak (prîmaka) je šireńe u pletivu bječava, a *ùmak* je užeńe. Pristojni su glagoli *primàknuti* i *umàknuti, prîmicati ùmicati.*

Prímati je narodni glagol, koji znači isto kao *učeńe na pamet.* U narodnom pripovijedańu veli se: — Kako umiješ tu pjesmu? — Kad je on pjevao, ja sam polako *prímao.* — Po tome je očito da *primiti* i *primati* može lijepo služiti za *učiti na pamet.*

Prîmen (prîmena) ili *prîmena (e)* jedino u frazi *ne budi primena,* biva prigovora.

Prîmetak (prîmetka) je priložak u vezivu, što se nadoda, prišivši vez na vez, ali mali na veliki. Ova bi riječ u gramatici bila prikladna za *prîlog,* ne za to što je *prilog* loš, nego da nije smetńe *s prijèdlogom,* koji je dobar za *praepositio,* ali nikako ne ide za *proposta, Vorschlag,* jer ovdje je prijedlog *pro* a gore je *prae.* Ovo je mutež komu nema kraja. *Prijèdlog* je u nas i *proposta* i *preposizione,* po tome i glagol *pred-*

Digitized by Google

ļòžiti i *predlàgati* i ost. ne vaļa. Kako ćemo dakle? Čemu se libimo od narodnoga načina govora, koji upráv pogađa, a ugađa i klasičnomu načinu latinskomù raspravļańa posalā. Nàš seļak, kad pripovijeda da su se domaćini kupili na kaznačinu, nabraja ko je što u skupštini *iznio;* pa baš je to *predlòžiti,* a gađa s latinskijem *fero.* Dakle *ferre legem* biće *iznijeti zakon,* ili *iznòsiti,* kako je rečenica; oni koji *iznosi* biće *iznòsiteļ,* à *iznesak* (da nije amfiboliđije *s iznosom* ili *s iznoskom) proposta.* Ovako, mislim, pogodićemo se s duhom jezika, i ubjegnućemo smutńi, koja nas prati, kad se ovijem riječima služimo.

Primìtača. V. prsluk.

Primítiti. V. prsluk.

Primítak (primítka) je u birokrackom jeziku *ricevimento,* n. p. *primítak* spisā. Ali to nije narodna riječ, i ako je koji rječnik niže[1]. Nije ni potreba te riječi, jer se perifrazom po duhu jezika bolje kaže, n. p. — očitujem da sam *prímio* to i to — mjesto — javļam *primítak* toga i toga. — No ako je baš potreba te riječi, onda je bolji *prìjam,* kako *zájam, nájam* i ost. N. p. — *prìjam* spisā zabiļežen je na 20 Oktobra — i ost.

Prìmka je u birokraciji *ricevuta;* također i *prìmnica,* ali obje su nenarodne i skovane, te ih puk ne razumije. V. priznanica.

Prìorac je u Bosni kmet (čipčija) koji nije stalno namješten, nego za vrijeme ore i radi. Dakle *colono instabile.* Prijedlog *prì* osim drugoga značeńa iskazuje i uzgrednu, bjeguću jali vremenitu radńu one riječi kojoj je pridan. *Prítvor* n. p. *prelazni* je *zátvor; pribòsti* je za čas prišiti; *prìdjevak der Zuname; prìkumak* namjesnik kuma; *prìnovak Anbau; prírez Nebensteuer; prísmok Zubeiss; prìćesak* mala ćesica (pripojasnica) što visi sprijeda o kajišu; *prìček* je prelazno i vremenito čekańe (o dugu) i ost. Za što se ne bi moglo kazat *priglàvar vicepresidente, prìbiskup vicario, prìkraļ vicerè i ost.*

Pripètļati znači *attaccare con nastri.*

Pripírati rubļe. V. sakovati.

Prìpleskati kruh jest smečiti dlanom kad je umiješen.

Prìplovština je svaka stvar te se vidi da pluta po moru iz daleka, a ne zna se što je.

Priprijètiti je narodna riječ, koja može ući u sud za frazu *sotto comminatoria,* n. p. *pripriјètńom* ili *priprijèćeńem* ili kakogod inače.

Prípust je *intervallo* o vremenu, n. p. — na *prípust* je svaka stvar slađa. —

[1] Parčićev.

Digitized by Google

Prìrodnost je u Konavlima *il naturale* čeļadeta, n. p. to je ńegova *prìrodnost.*

Prírok je *difetto* isto kao *pórok.* Kanimo se dakle arapske *máhne,* koja je postala i talijanska u formi *magagna.*

Prisamìtača. V. prsluk.

Prisamítiti. V. prsluk.

Prìsjeda (e) je prava narodna riječ za talij. *assessore,* a lijepa je i starinska *prìsjedak*[1], ali ne *prìsjednik,* koji znači mali ili kratki posjed jali stolac po onomu što je rečeno pod riječi *priorac,* jer *sjȅdnik* je narodna riječ za *sedile, sitz.* Dakle *prìsjeda* dobra je forma, a ima potvrde i u *zàsjedi,* što vidi.

Prìsjedak (prisjetka). V. prisjeda.

Prìsluga je u Konavlima što u Hercegovini *prìslužba,* uzgredno krsno ime.

Prisnútak je priložak tkanini, *aggiunta all' ordito.*

Prìstanište. V. prihvatiti.

Prìstati je u ńekom smislu *pòčeti,* prama *prèstati dovršiti;* n. p. — *prìstao* je raditi. — i *prèstao* je raditi.

Prìsutan, prìsutnost, prìsustvo i prìsustvovati — ruske su forme i riječi. U nas bi trebalo da bude *prìsućan* i *prìsućnost,* pak *prìsujstvo* i *prìsujstvovati;* jer bi bilo *prìsući* (прнбыть) sadašńe participije.[2] Narodnė su za to riječi *nàzočan, nàzočnost, nàzočje,* biti *nàzočan* (kao *bèzočan).* V. izočan i nazočan.

Prìsveta je *revanche;* ima je u Ļubiše u ovom smislu. Glagol je *prìsvétiti.*

Prìveza (e) je kostretno uže, kojim se sveže mreža s mrežom.

Prìvezica je ńekakav vez na rukavima ženske košuļe u Konavlima.

Prìvezice (ā) plur. tantum, vrsta veziva.

Prívod. V. privodčad.

Prìvodčad je narodna riječ, a to su djeca *privedèna* od matere drugomu mužu. *Prívod* je jedno od te djece.

Prìvoļak (privoļka) je *boccone goloso; prìvoļica* je ista stvar.

Prìvoļica (e). V. privoļak.

Prìzemni stān je nevaļala riječ za talij. *pian terreno.* U naroda kućica koja nema poda zove se *pozèmļuha,* dakle *pozèmļušni stān;* to i vidi.

Prìznanica je naj boļa riječ za *quietanza.* U narodnijem formulama ima i ova: — Ja *prìznajem* da sam primio — po tome je *prìznanica* zgodna riječ, pa i narodna, jer se lijepo razumije. *Prímnica* što se sad ńom služe, prijevod je iz talij. *ricevuta;* pa i onako ne

[1] U Marulića.

[2] U Dubrovniku adjektiv *ìzući* (*egregius*) nije od *ìzbiti* (изъбыти), nego je anorganska forma od изъ-мти, te bi imao glasiti *ìzeći.* To je isto kao *gorući* mjesto *goreći* i ost.

Digitized by Google

ide, jer je nema; a kad bi je i bilo, zvala bi se *prìmļenica*, i bila bi to biļka, koja se prima, skrojena po narodnijem *sàđenicama* i *prèsađenicama*. Ele vrći, prevrći, *prìznanica*, sklopļena po kalupu *pòslanice* biva kńige, naj boļa je riječ za tu stvar. Pišu i *nàmirnica*. Ova ištogod uhu godi, ali *nàmira* je posve grdna; riječ izopačena poput *mature, universe* i ost.

Pŕka je ovca crnoga runa, a gdje ter gdje na pečate bijele, a navlaš na čelu.

Prkèkati je narodni glagol i znači *blaterare;* prezenat je ja *prkèkam*.

Pŕļ (pŕļa) je trkļa.

Pŕnovac (pŕnovca) je *falco tinunculus*.

Pŕńavica je ńekakva morska obla mušļa na riječove *(a scannalature)* u Pagu.

Pròbad (pròbada) narodna je riječ za talij. *puntura, pleuritis*. V. protisak.

Pròbigora (e) je skitalica.

Pròbodac (pròbôca) je šiļak.

Probòdača je u Konavlima glavičata igla. Isto je i *zabàdača*.

Probugàcat. V. šugava.

Pròcjepac (pròcjepca) je mladi sir pritisnut u procjepanoj palici.

Pròći je lijepi narodni glagol za talij. *preterire*, n. p. — Nemoj ti mene *pròći*.

Prodevètiti se isto je kō začuditi se, zapańiti se.

Prògon (prògona) je u Konavlima strampuļica, kojom gone životińu.

Pròjezdri (pròjezdara) plur. tantum. To je tijesno između otoka Šipana, Lopuda i Koločepa kod Dubrovnika. Ne bi li to u đeografiji zdravo palo za kakvu vrstu prolazaka ili klańaca!

Pròkop (prokopa) je narodna riječ, ali za jame, vodovale, koji su odozgo otvoreni; dakle je *pròkop* dobar za Suez i Panamu, ali nije za one radńe, gdje se *rije*, kao za prolaze gdje se *prorije* brdo. To u Bosni narod zove *pròrov* i naj zgodnija je riječ za *tunnel*.

Prokrijàtuti je glagol za vrijeme i bolest kad okrene na boļe.

Pròńar je feudalac, a *pròńarstvo* feudalnost, stare riječi, kojijeh ima u Ļubiše.

Propìńjača je *Veronica cymbalaria*.

Pròpor (pròpara) je isto što raspor ili rasporak na haļini.

Pròpuh (pròpuha) zove puk *la corrente d' aria*.

Pròpuhaj (pròpuhaja) je rupa produga u stijeni, u koju se uvlače obično zmije, čagļi, pusi, miši i druge živine.[1]

Pròpušteńe božije narodna riječ za *fato*, ili *volontà di Dio*.

Proràčun (proračúna) je riječ grdno skovana za ustavnoga doba i ńom prevode riječ *preventivo*, ńem. *Voranschlag*. Ostavimo to da

[1] V. S. Castrapelli u Slovincu god. 1882, str. 187.

Digitized by Google

je i *ràčun* tuđa riječ *(ratione)*, što je u starijem kńigama[1] *razlog*, ipak je sad ponarođena; ali *proràčun* nikako, pa prijedlog *pro* nema te vrijednosti, koju joj prilažu u ovome sklopu. Vidimo, ima li za to zgodnije riječi u puku, kad se seļak sprema na put, nosi u torbi *tròšak*, što je odredio za ńekoliko danā, a naravno još to nije istratio. Eto riječi za *pròračun*. Dakle *zemaļski*, *državni tròšak*. *Consuntivo* zovu pak u kńizi *pàzbroj;* ova je riječ skovana od staroga prijedloga *pa*, te znači *poslije* kako u riječima *pabirak*, *paļetak* i ost., i od *zbroja*, biva *iznosa*. Dakle je *pàzbroj zbrajańe konačno*, biva, kad se istratilo, što se odredilo u *trošku*. To narod zove *pòtrošak;* dakle *općinski*, *zemaļski*, *državni pòtrošak*. Kad bi ko na ovo opazio, da je *trošak* u opće *spesa*, i da će bit meteža, možemo mu odgovorit ono što je zabiļeženo pod riječi *dotičan*, pa i to da riječi *troška* u smislu *preventiva* ili *pòtroška* za *consuntivo* dodava se općinski, zemaļski ili državni, jali se to razumijeva kao što i talijanci kad rade o troškovima vele za državu, općinu i ost. *conto preventivo* e *consuntivo;* a kad kažu samo *preventivo* i *consuntivo*, onda se razumijeva *conto*.

Pròrov (prorova). V. prokop.

Pròstrica je što i plosnica.

Prošĺkati je narodni glagol, i služi u frazi *prošĺkati tanetom*, ili *mačem* koga, i odgovara talij. *passar oltre per oltre*.

Pròšiv (prošiva) narodna riječ, i služi na pobojcu kad je šav s jedne na drugu stranu.

Pròšńa mnogi pišu za *molbenicu*, ali to ne odgovara duhu jezika. *Prošńa* je što čini prosjak, dakle *betteln*, jer siromasi, kaluđeri i fratri idu u prošńu. Za ove potońe uvela se riječ talijanska po dijalektu *cerka (zerca)*, mjesto *cerka*, biva *čerka*.

Proštukavati se isto je kao *proćukavati se*, biva razglasivati se u potaji.

Protèzavica je mučilo, *eculeo*, i to u Ļubiše.

Pròtisak (pròtiska) narodna riječ u Konavlima, isto što i *pròbad, la polmonea*. U Dubrovniku pak ima glagol *pròtisnuti;* n. p. — *pròtislo* ga je — reče se kad ko oboli od *pròtiska*.

Pròtivak (pròtivka) je *lysimachos*, koji se umiješa između dva parca, pak ih pomiri. Navodim ovdje ovu riječ, koja bi mogla gađati za *giudice di pace*, naravno u prenesenom smislu; jer sam vidio ńegdje da ima sudaca *mirnijeh*, pak sam u prvi mah pomislio, da će bit i *nèmirnijeh* sudaca u onoj krajini; a kad tamo to je značilo *giudici di pace*. Daj budi da su kazali *pomiriteļ* ili *mirotvor*.

[1] U Marulića.

Digitized by Google

I u diplomacijske posle mogla bi se uvesti riječ *pròtivak* za velike *arbitrate;* dakle za *arbitro.*

Protùslovļe je riječ osuđena već davno i radi prvoga dijela riječi *protu,* čega u jeziku nema, i radi druge riječi *slovļe* skovane od našega korijena *slu,* ali je kov nenarodni. Narodna je za to riječ *òpreka,* koja ako vazda ne gađa uhu, to je sve do obike.

Pròumiti se isto je kao promisliti se.

Pròušiti se govore o igli kad joj slome uši, n. p. — *pròušila* se igla. —

Pròvađa je narodna riječ isto što i spletka, *intrigo;* n. p. — Ko je tu *pròvađu* osnovao? —

Provèsti je narodni glagol koji je zgodan i za sudbenu struku u smislu *transigere,* n. p. — Stvar smo ńekako *provèli* između nas i ost. — Tad *pròvedba* bila bi *transazione.*

Proviđe (a) isto što proviđeńe, ali se govori u ovoj svezi: — Gospa od *proviđa.*

Pŕdvlâk (pŕdvlâka) vrsta je narodne igre u kolu nalik *kotiļonu.* Kad bi ko hotio prevoditi tuđe riječi kao što je *cotillon,* što nije potreba, trebalo bi da traži u narodnom govoru riječi i nazive sličnijeh stvari, a ne smiješno nazvat, n. p. polku *tremblant trèsavicom,* a *tresavica* je vrsta groznice.

Pròvod (pròvoda) u vezivu provađańe žice.

Pròvrtnik je obrtan čovjek.

Pŕskati se je narodni glagol za *coire* jarca s kozom.

Prsluk (prsluka) mnogi zovu *gilet,* a to nije, nego vrsta zastirka preko prsi. Korijen je naš a nastavak *luk* turski. *Gilet* po narodnom kroju zove se *primìtača* ili *prisamìtiča,* jer se *prìmiti* ili *prisàmiti* jedno vrh drugoga na prsima.

Prstèńača je u Konavlima ruka, na kojoj su prsteni; a *prstèńak* je prst između sredńega i maloga, na kome je obično prsten, talij. *l'anulare.*

Pŕstići (ā) su *i dattoli di mare,* vrsta mušļe[1]; pa znači još vrsta veza konavoskoga koji se zove *vez na pŕstiće.*

Prtàbońka je u Konavlima vrsta jabuke. To su ime oni stanovnici prekovali izopačivši ga od talij. riječi *brutte bone,* što je vrsta talijanske jabuke, te su stari Dubrovčani presadili iz Italije u našu zemļu. Obično se čuje u pluralu *prtàbońke (prtàbońaka)* kako je i talijanski plural. U našem jeziku voćka naļuta a u isto doba ugodna zove se *tŕnovača.* Tako se zove ńeka vrsta kruške.

Pŕtilište je mjesto gdje mazge prte.

Prúci (prútāca) je vrsta veza Konavoskoga.

[1] U Vuka je *pŕsci* (prstaca).

Digitized by Google

Prúda (e) je *urtica urens*, inače *sjekavica*.

Prûdilo (a) je grana od šipka s dračama koja služi za sušeńe ribe na ogńištu.

Prúditi, prûdim je *urere*, kad se pušta voda, pak peče; a o djetetu vele da ga je *oprudilo* kad ga mokrača objede na žlijezdima.

Prùdna je magarica, biva skotna, to je korisna.

Prúglica je komad drva kojim se navija cjevńak za tkańe.

Prúsac (prúsca) je *cavallo cambiante*, što i *kļúse*, te se zove i *kļúšac*.

Prùtilo je narodna riječ za grčku *kalàmuču*, trst na koju je privezana uzica s udicom za ribańe.

Prútońa je vo s bijelijem pečatima na hrbtu; krava taka je *prûtūļa*.

Prúšane (ā) plur. tantum V. pločica.

Prveskińa je u Dubrovniku koja prvom rodi.

Prvjenčiti isto je što *prehòditi*.

Prvòmračje narodna riječ u Konavlima i znači prvi mrak, *il crepuscolo*, n. p. uputismo se u *prvòmračje*.

Pûcavac (pûcavca) zovu u Konavlima kapsule od puške.

Pûcō (pucala) od talij. *pozzale*. V. stublina i grlo.

Púčanstvo je u Dubrovniku red pučanina, druge vrste naroda u staroj dubrovačkoj državici. Po tome nikako ne može vrijedit za *stanovnike*, kako sad pišu. To se očito vidi iz poslovice Dubrovačke: — Boļe je moje *púčanstvo*, neg' tvoje vlasteostvo. — Za *púčanstvo* treba kazat *stanovnici, duše, narod*.

Púholina narodna riječ; to je ļuska od jagode. grožđa kad se isisa.

Pûk služi mnogo puta za *partito*, jer se često čuje: — Svak ima dva *puka*. — Ne bi li se moglo i od ovoga ispresti naziv za *factio, partes* i ost.?

Pûneńica je vrsta veziva u Konavlima.

Púpar u Neretvi isto što *gak*.

Pùpčanica (patka), anas querquedula, sarsaqua marzajola[1].

Purić (a) je u Stonu drvo na kome je nasađeno svjećalo.

Pûst je adjektiv za nekoliko značeńa, ali je uprav zgodan za talij. *pio* u svezi *pûsta žeļa, pio desiderio*.

Pustòlovica je ńekakva notńa tičina mrke peruši.

Pustòsvat (a) zove se na piru prijateļ bez zvańa i časti svatovske. Ne bi li se po toj riječi mogao nazvat kakav suvišńi činovnik *(extra statum)* ili ministar bez *lisnice*, n. p. *pustosàvjetnik, pustòtajnik, pustomìnistar?*

[1] Nadjeli su joj tako ime, jer dolijeće u proljeće kad zeńiva pupak V. Slovinac 1880, str. 32.

Digitized by Google

Pûš je tupi kraj jaja, a rât je oštri. Ne bi li se i ova riječ mogla upotrebit u učionicama za štogod u trigonometriji?

Pùturica je kablić, u komu se tuče maslo, a *putùričino* reku kakvoj ženskoj glavi prļavoj i droňavoj.

R.

Rábiti je *frohnen*, kako se još u Dubrovniku govori, gdje i sad ima *rába (serva)* i *rábiti (servire)*, a u opće po narodu poznata je riječ *rob* (strsl. робъ) i *rábota*. Dakle ne idu spomenute riječi za *upotrebļavati* ili *služiti;* n. p. — ova riječ *rábi* — mjesto — ova riječ *služi* — ili — *upotrebļava se*. Isto tako ne vaļa *rábļeňe*, nego treba kazat *upotrebļavaňe*.

Ràdinost je prava riječ za *attività*, jer *djelatnosti* nema, a *dejateļnost* je riječ ruska.

Ráňko a plur. *ráňci*, voće koje naj prije sazdri.

Rascijéniti se s kijem, znači pometnuti pregovore kad se ne možeš pogodit.

Rasínniti koga je *reddere orbum filiis aliquem*.

Rásklad. V. poriti i porivenica.

Raskorávati je isto što i *raspečivati*.

Ràskutnica je pravi prijevod za *diagonale*, a *dvokutnica* bi mogla bit stranica, na kojoj leže dva kuta. Ista je greška i u prijevodu *dvògovor* od *dialogo* mjesto *ràzgovor*.

Ràskužiti, raskuživati. V. razbijati.

Ràspas je naj boļa riječ za franačku *desabillé*, potvrđena je od Ļubiše. Riječ se nalazi kao adverbije; n. p. — Sin pristupio *ràspas* pred domaćina. — Razumije se da je i za žensko isto, n. p. Žena mu izašla *ràspas* pred kuću. —

Ràspasti se je živi glagol i sad, i znači *truhnuti* o mrcinama u opće, i sama se za to upotrebļava. N. p. — Nije se još mati ni *ràspala*, a kći se udava. —

Rasplátiti[1] čuje se samo o mrcu što liječnik para, pa vele — liječnik je *rasplátio* mrca. —

Raspòložen nije narodna riječ nego prevedena polag talij. *disposto*. To je po narodnu *vŏļan* — Jesi li *vŏļan?* — ili kakve si *voļe?* — A poznat je narodni stih: — Budi *voļan* care na besjedi.

Rásporak (rásporka) je propor te se nalazi na prsima, rukavima i podno košuļe sa stranā; pak na skutićima i sukńama na boku i ozada; za tijem na gaćicama preko pasca.

Ràsprava spisā i *raspraviti* spise prave su riječi za *Erledigung* i *erledigen (evasione* i *evadere.)* Može

[1] Stsl. разъплатити = secare.

Digitized by Google

se kazat i *ràsprtiti*, što mi se čini da je smjela metafora.

Raspràvļač je rijetki češaļ, jer ima *ràspravļati* kose.

Ràstovast (a, o) jedino o srcu u Konavlima, i *srce ràstovasto* znači razdijeljeno na troje. Za što ne znam.

Ràstračiti se narodni glagol za sve što može pustit trakove u smislu *rašíriti se* n. p. o žilama duba, jer se čuje: — Smokva se *ràstračila*, čuvaj vodu (čatrńu).

Ràsûd (*ràsuda*) bila bi naj boļa riječ za *Corte di Cassazione*, jer glagol *rasúditi* ima to značeńe, n. p. u pjesmi: — Despot sudi a despot *ràsûdi*. —

Ràščešļak (raščešláka) je rijetki češaļ kao i *raspràvļač*.

Raščevŕtati ružu znači u Konavlima obruniti joj latice.

Ràščinkati je narodni glagol za drobļeńe zeļa u mala pera, pak se čuje i u prenesenom smislu za drobno raspravļańe i raspremańe. Ne bi li zgodno pala ova riječ za *analizu* i *analizati*, te bi tad *ràščinkańe* bio supstantiv.

Ràšpa je tuđa riječ a naša je *strùgâč*.

Rât je vrh od jaja. V. puš.

Ratàrica (e) zove se na Mļetu u Manastiru mjesto u podrumu, gdje noće kmeti i težaci, kad se dese na konaku.

Ràvnateļ nije narodna riječ, jer *ràvnati* znači *míriti*, n. p. — jesu li se *poràvnali*. — *Rávniti* pak je *jednáčiti* ili *povláčiti* (što vidi), n. p. — *porávnio* je pred kućom. — O końu se kaže da je *zaravnio* kad mu niknu ńeki zubi i izjednače se s drugijem. Narodno je kazati *ùpravļati*, *upràvlač*, *ùpravnik*, a ne *upràviteļ* od *ùpraviti*, jer djelovańe traje, dakle od *ùpravļati*. *Ròditeļ* je dobro, jer je jednom bio *ròditeļ*; i *ùčiteļ* je dobro, jer traje; ali *upràviteļ* ne vaļa nego *upràvlač* ili *òpravnik*. Poredi *kòpâč*, *òrâč*, *ispovjèdnik* i ost.

Râvno u aritmetici ne ide za *gleich, uguale*; n. p. — dva puta dva *ravno* četiri; — jer *ravno* ima kako je poznato drugo značeńe, a to se u puku ispušta n. p. tri po tri šest — ili se umetne *biva*, n. p. — 4 po 4 *biva* šesnaest.

Razbíjati je dobar glagol za talij. *disinfettare*, da nije sveđ *raskužiti* i *raskuživati*.

Rázbol. V. upadak.

Razbòļeti se. V. upadak.

Ràzgaļen od glagola *razgáliti* znači biti golijeh prsi. Ne bi li ova riječ bila zgodna za *decoltè* na balima i zabavama, n. p. — Sve su gospođe bile *ràzgaļene*. —

Ràzglêd. V. izvid.

Rázlog je zgodna narodna riječ za talij. *provedimento, disposizione misura*; po tome se vidi da *preduzeti mjere*, grdni je prijevod, a to bi u puku glasilo *razlágati*, *raspolágati* a i *ùdariti rázloge*.

Digitized by Google

Ko pak to radi *rázložnik* je i *rázložnica*[1]. Ovo se čini čudno uhu, ali je tako, tijem više što *razlágati* odgovara ad litteram latinskomu *disponere*. I riječ *proviđeńe* nije nego prosti prijevod iz talijanskoga i ne odgovara duhu jezika. To malo mari da *rázložiti* ima i drugo značeńe, ali je to na oko,[2] jer je u prenesenom smislu; n. p. riječ dubrovačka — On dobro *razloži* — gađa potpuno s gorńom mišļu, jer znači: — On dobro razređuje u pameti, biva sudi. —

Rázluk (rázluka) je u puku *occōrenza, varietà:* n. p. — Ovo služi u svakom *rázluku*. —

Ràzma (e) je nogostup naokolo lađe, ali iznutra pri vrhu; bude širok nogu.

Razmáhalište je mjesto, gdje se što *razmàhāli;* glagol je *razmahálit*, biva rastjerati tamo amo.

Rázmjerak (rázmjerka) je prava narodna riječ za tuđi *kȁl*, koji se u trgovački svijet udomio od talijanskoga *calo*. — Biće *kȁla* — reku trgovci za kakvu trgovinu, koja će izgubit od težine, bilo stojeći, bilo mjereći je. A to se naški kaže — poći u *rázmjerke* — ali samo kad mjereći koja stvar izgubi težine.

Ràzrednik je riječ što ńom zovu glavnoga učiteļa koga razreda (klase). Pošto je razred skovana riječ, prema ńoj je i *ràzrednik*. Pa i ne znači ono što uprav jest, jer bi *ràzrednik* bio *distributor, dispositor*, a ne nastojnik svoje klase. Naj boļe bi bilo kazat *nástōjnȉk klase*, ili *glȁvar* u I, II, i ost. *klasi*.

Razùmjeti je IIIeg reda glagolâ Iog osjeka, dakle u prezentu je *razùmijem*. Mnogi ikavci pišu *razùmim*, a prema tomu 3e lice plurala *razùme;* ekavci pak također imaju 3e lice plurala *razùme* po krivoj analođiji ostalijeh lica *razùmem* i ost. Treba se čuvat tijeh idiotizama i pisati jekavski, da je kńiževni jezik jednolik; a lako se popravit za ovaj glagol. Pomislimo da rečeni glagol nema prijedloga *raz*; tad nam ostaje *umjeti*. Je li moguće pobrkati se kad raspoznajemo prezenacku osnovu?

Rebrànī, a, o odgovara ńem. *Seiten* — n. p. *rebràni* prozor je *Seitenfenster*. Ista je riječ i *pòbočni*. Ovo je zgodno opazit, jer se čuje govorit a i piše se *sa strane, na strani* i ost.

Rèbrenica je duļina kuće s vani, a *lastovica* je širina.

Rečljak (rečijáka) sad je ponarođena riječ od lat. *retiarium*. Čisto je narodna *prȉtisak*.

Rédati je ista pogreška kao *hódati* i *vódati*, jer treba da bude *réđati*, a ima ga u narodu, pa ima i *réđańe*, i *obređívańe* i *obređívati*.

[1] V. Vukov rječnik.

[2] I na uho, jer *razlòžiti* je *disporre*, a *rázložiti iudicare*.

Digitized by Google

Redárstvo je riječ postala u doba purizma kad se sve prevodilo To doba je djetiństvo naroda. Kako ńestašno dijete hoće sve po svoju, tako i narod na osvitku svoga preporoda ne će da se ugleda u starije, biva pitomije narode. Poznate su i ńemačke lakrdije u prijevodima tuđijeh riječi za vremena ńihova preporoda. Dosta je da spomenem *Tagesleuchter* za *Fenster*, *Schauburg* za *Theater*. Dubrovčani jedini u našem narodu stari, rugali su se tomu purizmu, pa bi iznosili duhovite doskočice proti puristima prevodeć n. p. *Portogallo Nosim Kokota*, da tako taj purizam dotjeraju do apsurdnosti. Taka pak, istina, nije riječ *redarstvo*, ali ipak svrćuć pogled na narodni jezik, apsurdno je i to. *Rèdara* je u puku žena, gdje ih je mnogo u kući, koja *réduje*, biva gotovi jelo, pere sudove i mijesi hļeb jednu nedjeļu danā, a druga drugu; i ta se zove *rèdara*, *rèduša* a gdje i *màja*. Po tome bi bio muški *rèdar*, koji po redu ńešto čini. Dakle riječ ne odgovara onomu za što služi. Za isti razlog to reci i o *redárstvu*. Ali čemu se uklańamo riječi *pulìciji*, koja je kozmopolicka, pa je i kod nas poznata! Čeļade koje pripada *pulìciji* bio bi *pulicìjar*, kako *zmìjar* koji se bavi zmijama, ili kako Englezi kažu *pulìcman*, pošto i mi imamo nametak *man* u jeziku. *Rèdar* i *redárstvo*, čudne riječi, i kad bi se primile proti duhu jezika, ne bi nikada doprle do značeńa što se pridava *pulìciji* i *pulìcmanu*, u svjeckijem jezicima.

Rèdńa je u narodu pomor, ali znači uprav i ono što je talij. *turno*. V. Satokaz.

Réđalica je riječ, koja se čuje u učionicama za talij. *riga;* također kogod kaže *rèdica* a ko *rèdilica*. No mi se čini da je naj boļa riječ *prâvilo (prâvila)*, ili *cr̂talo*.

Rèkesa. V. osek, osekaj.

Rènati. V. obiti.

Répak (repka) je vrsta *vrapca*, *der Sperling*, *il passero*.

Rèpati je tresti repom i veli se o uhvaćenoj ribi da *rèpa*.

Repúšak (repuška) narodna riječ u Konavlima, a to je mala *rèpa*. Ima je i u poslovici: — Velika Gospa velika repa, Mala Gospa mala repa, Miholj dan *repúšak*. —

Résa. V. kerice

Rešètļav, *a*, *o*, prava je narodna riječ za tuđu *kundur*.

Révan i *révnost* ruske su riječi i forme. Po našem jeziku treba *rvan* i *rvnost* po glagolu *r̂vati se*, ili *ràvan* i *ràvnost* kako *rât* (*rt.*). Ali možemo i bez toga, jer imamo *br̂žan*, *br̂ga*, *nástojan*, *nástojańe*, *pèčalan*, *pèčal*[1], *máran*, *márnost*, *márļiv*, *márļivost*, *skr̂ban*, *skr̂b* i ost.

Ribáriti i *ribáreńe* je trgovati ribom, a *r̂bati* i *r̂bańe* hvatati i

[1] *Pèčalnik* se zvao *tutor* u starom jeziku.

Digitized by Google

loviti ribu. Dakle kakvo ribarsko društvo *rìbârî*, a družina ribarska *rìbâ*.

Ribáština je dohodak od ribareńa (entrata della pesca). Čuo sam ovu riječ: — *Ribaština* i loza pozlatili su mu kuću. —

Rîćka je ženska patka, jer je riđa: V. šļez.

Rîđova je krava. V. crļenko

Rîjez je narodna riječ za razdijeļeńe kosā, za rezańe znakovā u drvo i u raboš, pa odatle za biļežeńe znakova na pržini (dječja igra) i ost. Ova bi riječ bila naj zgodnija za *comma, incisum,* talij. *virgola,* u pismu; ali je dobra riječ i *zarezak.* Stari su Dubrovčani imali *čìtulicu,* koja je još poznata. Ńeki sad govore *čŕkńa,* ali to puk ne razumije, pa je grdno izgovorit. V. tačka.

Rîježba je držak od tikve, dińe i ost.

Rîma (e) je pritka na kutńem tjemenu ispod crijepova.

Rîma. Za talij. riječ u pjesmama *la rima* ńeki naši književnici vele *srôk* znači *indicium* u poslovici: — Boļe je *srôk* nego rđav svjedok. — Naša bi riječ za to bila *slìk* ili *slìka,* jer znači ńešto što gađa s drugijem, *par, simile* u riječi: — Našla je *slìka* priliku. — Ali naj boļe je držati se tuđe *rime.*

Rìmfrešak (rìmfreška) u Dubrovniku od talij. *rinfresco.* V. oblaznica.

Rísońa je bue tigrato; krava taka je *rîsova.*

Ritav veli se o końu kad se prńiče, *calcitrante.*[1]

Rôčîšte po nastavku bilo bi mjesto sastanku a ne nikako *udienza* na sudu, a tako se ipak kaže u sudbenom jeziku. *Rôk* bi mogao gađati za *udienza,* te bi se moglo kazat *rôk* sudu, kao *rôk* plaćańu; i tako bi *rôk* odgovarao u ńekom smislu lat. riječi *terminus* i talij. *termine.*

Rogànuša je kruh umiješen na četiri roga.

Rògobor. V. iskaz.

Rogòbornik. V. iskaz.

Ròžac (ròšca) ńeka opnica koja se pristre na oko konjsko i vidar seļački to sļušti. Očito je to *cateratta,* a za ļucko oko je *mreža* i *navlaka.*

Rôžan je vrsta hļeba što se u Blatu na Korčuli mijesi o Božiću kao u Dubrovniku *lûk. Rožànak* je mali kruh.

Rôžnik (rôžnika) je u građevini alat, talij. *il cavaletto.*

Rûb je kraj sukna, postava i ost. podvraćen i sašven, a to raditi zove se *rúbiti.*

Rùčinak (rùčinka), rùčnīk i *ručnìčić*[2] narodne su riječi za *serviette.*

---

[1] U Vuka je *rîtav lacerus.*

[2] To se u Dubrovniku izvinulo u *ručìnčić.*

Digitized by Google

Rúka (krûha) je poduļi a uski kruh na šest hļebaca.

Rukàtac (rukàca) vrsta bijela grožđa ugodna za zobańe i za vino; grozd mu je kao ruka na vrhu širok, a pri kraju uži, produļast.

Rukòvati čijem ili što naj boļa je riječ za *amministrare*, a *rukòvalac* i *rukòvateļ* za *amministratore*. *Òbavļati* je davno osuđena riječ za poznate razloge[1], a *òpravļati* isto što i *oprémati* zgodnije su za birokraciju u osjeku *expedita;* n p. — Danas naša pisarnica može *òpraviti* 100 spisā. — Današńe dakle riječi *opràviteļ* i *òpravļati* za *amministratore* i *amministrare* nikako ne gađaju; daleko su boļe, n. p. *rukòvati* općinskijem imańem, i *rukòvalac* općinskoga dobra.

Rùmenko je riđ vo, narodna riječ.

Rumènti *(rumètina)* od talij. *formentone*. Čuje se i *rumèntin*. V. Golokud.

S.

S u opće u nas se naopako piše i izgovara u tuđijem riječima. Jedan dio našega jezika nezgodno ga izgovara po talijanskom organu, jer u talijanaca[2] *s* ima dvojaki zvuk, biva kako naše *s* i kako *z;* n p. *sano* upiši i izgovori *sano, causa kauza*. Da se je pak *s* izgovarao kako naše *s* i kod Rimļanā, pokazuje nam očito riječ *ćesar* od lat. *caesar*. Kako sad talijanci izgovaraju *čezare (cesare)*, u nas bi bilo *ćezar*, da su i Rimļani *s* tako izgovarali. Drugi dio naroda iskvaren je od izgovora ńemačkoga, jer i Nijemci imaju tu razliku u svojoj azbuci *s* = *z*, *ss* = *s*[3]. Za to u opće naopako izgovaramo, pa za to i pišemo tuđe riječi, *perzijski* mjesto *persijski*, *Azija* mjesto *Asija*[4], *filozofija* mjesto *filosofija*. No je sasvijem teško čistijem pravcem iti; za to mogao bi nam služit kao kažiput latinski jezik a dońekle i talijanski. Grčke riječi, narodne

[1] V. Boškovič u poznatoj knizi.

[2] Ali ne u Toskanaca i Rimļanā, gdje je *s* nego jedan jedini zvuk, a to kao u nas. Dakle *cosa, kosa, sano sano*.

[3] Dapače i gore, jer mnogi naši govore po ńemačku *univerzalno, kurzivno*, što naši primorci po talijansku ne kvare toliko.

[4] Daničić u Akademijskom rječniku pod riječi *Azija* piše: „*(Azija)* pisalo se i sa *s Asija*, ali da se tako izgovaralo, može se samo posvjedočiti knigama pisanim ćirilski, a u ńima dolazi XIV. i XVI. vijeka: — U Asiju doidoše i ost." — Ovo je nama dosta, jer da su stari pisci čuli tu riječ kako se sad izgovara, imali su u ćirilici dvojako *z*, da je tako napišu.

Digitized by Google

i svjecke te smo primili od Grka preko Latinā, pak sušļedice preko Talijanā, izgovarat ih i pisat kako talijanci, n. p. *Đimnazije*, *fraza*, *Azija*, *perzijski*, *filozofija* i ost. Također i riječi latinske možemo primit onako kako ih izgovaraju talijanci, n. p. *Akuzativ*, *proza*, *kauza*, *kursivno*, *universitat*, i ost. Jer inače čistijem pravcem kad bi išli, a to bi bilo naj pravilnije, odlučili bi se od svijeh prosvjetnijeh narodā. Izgovarali bi kako su govorili Grci i Rimļani, ali bi se osamili.

Sábor je u puku crkveni skup, pak navala poklonikā svetom grobu ili crkvi, koja se zove matica ili *sáborna*. *Sábor* znači i gib ili ubor na odjeći. Istina da ima u pjesmi[1] *zbôr*, kao lat. *cursum currere*, gotovo pleonastički i ne kaže mjesto gdje su ta gospoda *zbȍrila* za politični skup narodnijeh poslanikā. To se pučki zove *Sabráńe* (poredi bugarsko *sobrańe)*, *Skupština*, *Vijeće*.

*Sahràna*č *(sahranáča)* zove se u puku *gùstijerna*. Dakle tako se može zvati svako mjesto gdje *hrane* vodu, *serbatoio d' acqua*.

Sàkovati je tuđa riječ u Dubrovačkom dijalektu i znači *pripírati rubļe*. Ima u puku i *ispírati rubļe*, pa i *zlato*.

Sámac (*sámca*) je nova narodna riječ za sadašńu šesticu što se u dijalektu reče *uńula* **šestica** (10 nč.) od mletačkoga. V. dvogrošk**a** i dvoňak.

Sàmar (samára). V. tovarnica.

Sàmirati govori se u Dubrovniku o vodi kad ulazi kroz kakav škrip ili rupicu, n. p. na kutńemu krovu, pak nestaje u lijesu; dakle voda *sàmire*, talij. *penetra*, *cola*.

Sàmograd (sàmograda) narodna riječ i znači kakvu uvalu okoļenu svu na okolo naravnijem glavicama i humcima. Eto riječi za *fortezza naturale*.

Samòkovac (samòkovca) je kļuč muški, biva koji nije šupaļ, pak u metafori tako zovu sina jedinca.

Samòkruh je vrsta ječma, *hordeum vulgare nudum*.

Samòručan (samòručna, o) n. p. pismo znači baš *autografo*. Ostavimo se dakle *vlastòručnoga* pisma, koje je u kovu nevaļalo, pa nije narodna riječ.

Samòstavan isto što *jednòstavan*, biva što nije sastavļeno. Dakle *samòstavno* ime biće, n. p. *ruka*, a *rukopis* će bit sastavļeno. Po ovome se vidi, koja provala zija između narodnoga jezika i izmajstorisana u nauci, n. p. u gramatici. Kad bi ko htio prevesti *supstantiv*, što nije potreba, zgodno bi bilo kazat *òsebno* ime, a po tome i *òsebnik* ili *òsebnica* poput *imenice*, koja *o sebi* stoji, kao *pò-sebno* što *po sebi* biva. Također

[1] — *Zbôr zbȍrila* gospoda rišćanska.

Digitized by Google

zàsebnica[1] bila bi za to dobra riječ. Tako bi bilo po duhu jezika mjesto *samòstavnika* i *samòstavnoga imena*, što se nikako ne sudara s narodnijem jezikom. Nijemci mogu kovat riječi i umetat ih u jezik, koliko im drago, jer ńihov književni jezik nigdje se ne govori; ali mi, Talijanci, Španolci imamo narodni jezik u ńekijem zemļama i krajevima, gdje se naj bolje govori, i taj je govor postao književnijem; pa ne smijemo graditi zidine između naroda i knige, jer bi nastao metež.

Samosvjètļiv je ko ne će tuđa svjeta ni nadahnuća.

Samòšmig je vrsta *paste* narodne.

Sàslušaj (sàslušaja) je grdno skovana riječ za talij. *udienza* pred vladaocem ili kakvijem velikašem. Te riječi u puku nema, pak za to i para uši, kad čuješ *imat sàslušaj*, što je pusti prijevod iz talij. *aver l' udienza*. To se narodno kaže *izać pred kraļa, biti pred carem* i ost. N. p. — Ne smiješ *izać pred* kneza bez pismene isprave. — (non puoi *aver l'udienza* dal principe senza permesso in iscritto).

Sàstavak (sàstavka) je u književnosti kakva pismena radńa a riječ je prevedena iz lat. *compositio*. U narodnom govoru je *sàstavak* kad se u peći hļebovi *sàstave*, a *sàstavci* (ponajviše u pluralu) znače mjesto, gdje se dvije rijeke *sàstave*; *sàstavci* su i u mlinu gdje je kóš kao nastavļen, pa su *sàstavci* gdje se sastaju na zglobovima dva uda tjelesna. *Compositio* treba zvati *radńom, radom, stvorom*, pa dodati adjektiv *književni* kad je potreba. V. daća.

Sàstavina je prava narodna riječ za talij. *ingrediente, elemento*; n. p. četiri su *sàstavine* u ovome lijeku — ili — koliko ima *sàstavinā* u vazduhu? —

Sàstojina je isto što *sàstavina*

Sătokâz je grdno skovana riječ, a ne znači ono za što je skovana, biva za *horarium*, nego ńešto što kaže sahate (sâte); dakle više *òrloģije* nego išta. Ili treba kazat *horarije* ili *redńa nauka*.

Savlađivati je narodni glagol u rečenici: — Čovjek *savlađiva* i naj jaču živinu — biva *vincere, domare*.

Sebètati je krivudati životom u hodu, n. p. Vidi kako *sèbeće!* —

Sèbičan, sebičnik, sebičnost riječi su, koje su se uvukle u knjigu za *egòizam* i *egòistu*. Naj bole je držati tuđu riječ, kako svi narodi. Ali ako baš treba narodne riječi, koja ideji odgovara, to je *samòživ, samòživac*; a *sèbičan* je u puku kruh *ordinario* (poredi *sve sebe*, a protivno je *na probir*) a *sîtni* je kruh *fino*. Također je *sèbičan* haļina *vestito ordinario*, biva svakoga dana Tomu se protivi *stòjaćâ haļina*. Dakle za *sèbičan* i

[1] V. Daničićeve *oblike*.

Digitized by Google

sèbičnik treba kazat *samòživ* i *samòživac*, a *samòživļe* može se reći kad treba kazat *egoismo*, *sèbičnost*.

Sèbrva i *sèbrvica* vrsta je cvijeta u Cavtatu.

Sedmàkiña je bačva od 7 barilā.

Sèstrima. Kad ima *pòsestrima*, što je stari part. prez. pas. od *pòsestriti*, može bit i *sèstrima* od *sèstriti*, a treba nam te riječi da ńom nazovemo ženu drúgu kakve *braće*, *bratinstva*. To se može tijem više primit kad ima i *bràtim* (poredi *pòbratim*) kao *brat* u duhovnoj crkvenoj zadruzi.

Shvàćaňe i *shvàćati* je greška; treba kazati *shvatańe*, kao *hvatańe* (poredi dubr. *hĭtańe* i *hĭtati*) od *hvàtati*. Prema tomu idu i ostali složeni glagoli od *hvàtati*.

Si. U knígama i novinama ima zamjenica *si* uz glagole, koji tako postaju povratni; pak i kao pleonazam. To je uprav nenarodno, jer oblika te zamjenice u puku nema. Oni te je brane vele: Kako su u dativu pokraćene zamjenice *mi* (meni) i *ti* (tebi), tako može bit i *si* (sebi). Ali to je razloženje davno osuđeno, jer navrnut jezik na ńeku simetriju da je kako birokracki šablon, stvar je prem luda. Ele toga oblika u puku nema, pa to je naj boļi razlog. U Dubrovniku se još tu ne davno govorilo u uskliku, i to jedino u ovom primjeru: — Blago *si* tebi, meni — i ost., ali i to se već pometlo, pak se kaže: — Blago *se* tebi — i ost.

Sĭjer i *sijèrak* u puku su *primi albori*, n. p. — Uputio sam se u sami *sĭjer* — ili — *sijèrak*. —

Sijèrčina je na poļu strńina od sijerka.

Sijèvnica je u Korčulanskom Blatu *iride* očińa. Naravno ondje govore ikavski *sívnica*.

Sínuti u licu. V. izgledati.

Sĭpokril (a) ono što u Dubrovniku *čiopa*, *Cypselus apus*.

Sípor (sípora) zove se u Bosni pržina, pijesak i svaki drobiš za nasipańe puta V. posipač.

Sirdvina (e) narodna je riječ u Hercegovini i znači *materia prima*, kao kože, loj i ost.

Sísavica (e) je *ranunculus ficaria*. Tako je zovu jer ima žile slične malijem sisama.

Sĭtni (kruh) V. sebičan.

Sĭž (sĭža) u Dobroti kod Kotora zove se *pravac*, *metod*.

Sjĕča. V. posijek.

Sjĕčni. V. sjekotići.

Sjĕda je narodna riječ isto što talij. *permanenza* u frazi: Nazdravit *dobre sjĕde (buona permanenza)*, a nazdravit *dobre hŏde (buon viaggio)*. U singularu nijesam čuo nigdje da narod se služi ovom riječi.

Sjĕdati krv u Cavtatu znači činiti krv, kad je komu srdobolja.

Sjĕka (e) su isječena drva, narodna riječ; n. p. — imaš li dosta *sjĕke?* —

Sjĕkavica. V. pruda.

Sjĕkotići plur. tantum, zubovi su spredńi (dońi i gorńi) u čela-

Digitized by Google

deta, talij. *canini*, a to po ńihovu radu, jer *sijèku;* a *vùkotići* su kutńi (gorńi i dońi), talij. *molari*, a to er *vúku*, biva drpe, te hrana postaje razvučena prije nego se proguta. To je bistro iz zagonetke: — *Vùkotići, vùku, sjȅkotići sijèku*, harambaša premeće i u vreću umeće (zubi, jezik i grlo). — U kńizi se *sjèkotići* zovu *sjȅćni* a i *pȁsji*, a *vùkotići mlînari*. Pusti prijevodi! Svakojako, samo ne kako treba.

Sjèvernica je prava riječ za *busulu*. Istina da *sjèvernica* odgovara talij. *tramontana*, kad su se pomorci vladali po toj zvijezdi, dok nije bilo magneta; odatle *perdo la tramontana* kad bi zvijezda zašla. To je kasnije preneseno i na drugo, te i sad znači *smesti se*, ali naša riječ *sjèvernica* može lijepo služit za novi izum, kako n. p. *pero* služi i sad za pisańe i ako više ne pišemo perušinom

Sjèvernicu potvrđuje dubrovačka poslovica,[1] u kojoj bi rekao da je nova misao: — *Sjèvernici* se i grožđe klańa. —

Sjȕhnuti se govori se o hrani kad vrući *kŕkuće (kŕkutati)*, biva puca, komada se; pak najpotļe *sjȕhne*, postane juhom, biva rastopi se.

Sklȁdište. V. snos.

Skòčac (skòčca) čuo sam jedino u nekoj poslovici. — Također deminutiv *smòčac* od *smȍk* jedino u ovoj poslovici.

Skȍčak (skòčka) je komadić vaļkastoga drva na razboju, obično u pluralu *skòčci (skòčâkā)*, jer kad se če *skáču*.

Skotùbica. U starijem listinama nalazimo ovu riječ, koja je značila *qui percudem mactat*, ali pošto sad za korisne životińe ne govorimo *skȍt*, ona nam može vrijedit za talij. *canicida*, jer se i kaže *pasji skȍte*. Kanimo se dakle *pȁsjeg krvnika* ili *pȁsjeg ùbojice*.

Skrásiti koga znači skinuti ga s kakve časti, obeščastiti.

Skrìžaļka je u birokrata *tabella, formolare*, i ost., grdna je riječ, jer postaje od glagola *kŕížati*, koji u puku znači *rèzati*, n. p. *iskrížati duhan, dińu* i ost. a karta nije izrezana nego iscrtana, pa to se zove *òglêd* za godine službe, *òglêd* platā i ost. gotovo kao talij. *stampiglia*.

Skùpusiti znači u puku učinit što kako mu drago.

Skúti, skùtići, skúći, plur. tantum, narodne su riječi za haļine u opće, n. p. — ļubi ńemu *skúte* i koļena. — Na po se pak za ženske haļine još se u Dubrovniku govore *skùtići*, ali samo za dońe. Za što se ne bi mogla tuđa *kòtula* vrći a primit *skúte* za gorńe haļine i *skùtiće* za dońe (poredi *gȁće* i *gȁćice*). U nar. pjesmama ima i

[1] V. Daničić, poslovice, 4110.

Digitized by Google

deminutiv *skútac*, n. p. — pa nabrala *skúca* i *rukávca*. —

Skv̀rna prava narodna riječ za tuđu *mahnu*.

Skv̀žuļa je *perdix saxatilis, starna*.

Slàditi. Reče se o ženi kad govori razmazano da *sládi*.

Slâdo je dragahna riječ za *brȁjena*, biva najstarijega djevera. Tako ga zove nevjesta.

Slàdoled grdna smjesa i nepravilna. U istoku po oblastima našega jezika, kad prodavaju *slàdoleda*, viču *lẽdeno mẽdeno*, te po tome moglo bi se kazat *mẽdeni lêd* ili *slàtkî lêd*. No ima i u Talijanā arapska riječ *sorbetto;* pa za što i mi ne bi mogli kazat *šerbe*, kako se zove u našem zabrđu ńeka slatka hrana kod Muhamedovaca.

Slâst se u narodu čuje u stvarnom smislu; za to veli Konavoka da je kupila *slâsti (pòslasticā)*, i uprav za to se i kaže *u slâst ti bilo, (guten Appetit)*. *Slâdost* pak dolazi vazda u duševnom smislu, te za to kažu *slâdost* duše. srca i ost. Ove dvije riječi grdno su smiješane u našoj knizi, a narod ih lijepo odabira.

Slàvina (e) je u puku *rubinetto*, što u Dubrovniku *kantula*, a čuje se i *tóčak*.

Slavodobće je stara dubrovačka riječ za *vittoria*, i nije lóša riječ kad je usporedimo s drugom narodnom, biva *s krvoprolićem*, sto put je boļa nego *pòbjeda*. *Slavodòbitnik* je zgodna riječ za *pòbjednik*. V. pobijediti.

Slĩnavac (slĩnavca), morska riba, suvrst cipola.

Slļepòčice. V. vezovi.

Slobòdńak nije *liberale* u političnom smislu, kako čitamo po novinama i knigama, nego znači *libertus;* a *liberale* u političnijem poslima treba kazat *liberálan*, kao i *konservatívan*, i *radikálan*, jer su to riječi kozmopolicke, supstantivno pak *liberálac, konservatívac, radikálac*.

Slûčajno u puku je rijetko čut, nego se kaže *od sreće, na sreću*, a često *na Boga*; n. p. — Pogodio je *od sreće* — ili — napipao je *na sreću*. — V. na Boga.

Slùzotina je u opće *succus*.

Smàčalina je zmija, kože zagasite, ne duga.[1]

Smetènilo je metež; n. p. — Ńeko ih *smetènilo* zadesilo. —

Smòčac. V. skočac.

Smokvàrica je grmuša, *sylvia hortensis cinerea, beccafico*.

Smòločak (smòločka) je narodna riječ za *piattola*. Eto i tu liječnicima narodne riječi.

Smr̀dijeļ ili *smr̀dļivac* u Hercegovini se zove *mustela putorius, la puzzola*.

[1] Poredi stsl. смокъ ὄφις serpens; pol. *smok*, lit. *smakas* (Slov. 1880, str. 88. St. Castrapelli.)

Digitized by Google

Smúcalo je u gospođā onaj rep na haļinama tè se po tlima smuče; odatle mu i ime, te je puk zgodno nadio ime *Schlepp-u.*

Smȕcka je u opće bludnica; o ńoj se veli da se *posmúcala.*

Smùkurica je isto što *smûk*, vrsta zmičaline. U Dubrovniku je zovu *smùgurica* zamijenivši guturalna slova, kako što vele *pàlok* za *pàlog.*

Snìtva je u puku sańa, viđeńe.

Snȍs, snȍsa je narodna riječ za shranu ili spremu trgovine, što je ńemački *Niederlage* lat. *receptaculum*, talij. *deposito;* a *skládište* je skovana riječ koju puk ne razumije.

Snȍsine (ā) plur. tantum. Tako zove puk sve ono što voda snese niz potoke i rijeke.

Sòliti se. Vele o kakvom zemļanom sudu ili o zidu kad izmeće, da se sud ili zid *sòlî.* To je baš ono što Talijanac kaže *efflorescenza del vaso o muro.*

Sòpuļa je zmija jer sòpî, *tripodonotus natrix,* rado ide u vodu, dobro plije i lovi žabice. Ima ih u Ošaļskijem lokvama i barama.[1]

Spavèžļiv, a, o isto što drijemovan.

Spȉca je tanka paličica suhoga drva.

Spȉčńak (spičńdka) je vinograd prve godine nasađen.

Splákati se je isto što i skupiti se ili skupļati se; n. p. *splákala* se sila naroda.

Splȉt i *Spļȅt.* Sad je prijeporno pitańe ima li se zvat grad *Aspaletum (Spaletum Spletum) Splȉt* ili *Spļȅt.*[2] I ta se razlika naslańa na staro pisańe te riječi i na sadašńi izgovor. Ja ne bi rad izazvat ovijem riječima kakvu zadjevicu, jer očitujem, da me prisvaja učena osnova, po kojoj ću evo i razložit.

Poznato je da jekavci, a na po se Dubrovčani, navrću jekavštinu i ondje gdje je nema bit. Zna se da Dubrovčani vele *Manàstijer, Psàltijer* i ost., a u listinama je Монастыръ, монастиръ, псалтыръ i псалтиръ i ost., očito za to, što se η grčko po Visantijsku izgovaralo *i*, kako i sad u novom grčkom jeziku. Po starijem listinama dakle treba kazat *Manàstir, Psàltir* i ost. a ne kako govore Dubrovčani *Manàstijer, Psàltijer* i ost. Iz latinskoga pak jezika prije zetaćizma ima u starijem dubrovačkijem komedijama *plàkijer* od *placere*;[3] a i sad je u ustima puka *lùkijernica* i *lukijèrnar* od *lucerna,* za tijem *tòvijerna* od

[1] V. M. Vodopić u Slovincu god. 1880, str. 130.

[2] V. Program c. k. Vel. Gimn. u Spļetu šk. god. 1886—87. Tu učeni prof. g. Milan Rešetar izvodi da se ima reći *Spļȅt.*

[3] Ipak isti Dubrovčani govore *tapit* iz grčkoga τάπης; *Giman* od lat. *Geminianus* i ost.

Digitized by Google

taberna, mijèrla od *merula, fjȅlica* od *offella, fella.*[1] Pa Dubrovčani pojekave *e* i *i* latinsko i talijansko, n. p. *l̀ijer (lilium), kùpijerta (coperta), gùstijerna (cisterna),*[2] *bȁrio (bȁrjela, barile), dòtrijenica (dottrina), lijèrica (lira),*[3] *pijȇna (pena),*[4] i ost. U ovome su jekavci slični ikavcima, koji su mnogo putā na muci, kad pišu književni jezik, pa pojekave i ono što ne bi imali, kao *sjègurno, vèzijer* za *sìgurno* i *vèzir* i ost. Dosle su bile tuđe riječi na pretresu, ali je čudo da Dubrovčani pojekave kadgod i naše riječi, kao n. p. *kùpjena* a hercegovački je *kùpina;*[5] *zalijev* a nema bit nego *zàliv; Kùļen ban*, a očito nije nego *Kùlin ban;*[6] *prijèlog* (crkvi) za *prȋlog;*[7] *prijèrodnost (ćud, il naturale)* za *prȋrodnost*[8] i ost. I u tome su jekavci slični ikavcima, koji kažu i pišu *pȋjer* za *pȋr, sjerȍta* za *sirȍta, tjȅca* za *tȋca* i ost.

No sve ovo što sam doslije kazao za ime rečenoga grada bilo bi skoro ništa, kad bi u našijem starijem listinama bilo svagda сплѣть i сплѣтски; ali to nije uvijek, jer ima i спалицки[9], što je očito stariji oblik a dolazi od *Spaletum.* Dakle je спалиски bez onoga *a* сплицки a po tome *Split.* Na ovo može ko kazat da rečena poveļa potječe iz pera ikavskoga i iz ikavske krajine; a ja na to odgovaram, da je tako nestalno pisańe u opće u ńekijem starijem listinama, da si uprav na čudu kad ih razabiraš. Nalaziš n. p. ńekoliko putā дзбровнѣкь,[10] марѣнь za марипь[11], крѣжу[12], прѣмемо[13], лѣстове[14], прѣморию i ost.[15] Ovo je za *u;* ali ga ima

[1] Ipak u Dubrovniku *dòkes* od *decessus* (lunae) i *rèkesa* od *recessus* (maris), oboje prije zetaćizma

[2] Prije zetaćizma.

[3] Naprotiv Dubrovčani imaju *škȋnu* od talij. *schiena*, kao i *kȋmenat* još prije zetaćizma od *coementum.*

[4] U Crnojgori.

[5] Strsl. кꙑпина.

[6] Ima u Dubrovniku stara riječ: — Kad je *Kùļen* po svijetu hodio — i znači *davno.* V. O kukovu dne. *Kùļen* je ovdje mjesto *Kùlin* po analođiji *kuļena* (djevenice).

[7] U Konavlima.

[8] Ibidem.

[9] Monumenta Serbica, Miklosich, 241. U istoj poveļi ima eufonijsko *a* u riječima заедано, госаподиномь, дзброваникь, Хравое i ost.

[10] Ibidem 197.

[11] Ibidem 228.

[12] Ibidem 279.

[13] Ibidem 228.

[14] Ibidem 224.

[15] Ibidem 224.

Digitized by Google

i za *e*, Стѣфань od στέφανος i ost. Mûkom pak mimolazim ѣ za ꙗ i to često; odakle prijepor u učenomu svijetu o izgovornoj vrijednosti slova ѣ. Ko zna da nije nestalnost pisańa povukla za sobom pogreške u sadašńem jeziku, kako što u Hercegovini *slezina*, a u starom slovenskom jeziku слѣзена uz слезена, što je u Dubrovniku pravilno *šlezèna*. Poznato je, a čuveni Miklošić to kaže, da način pisańa zavodi kad i kad i izgovor. Gundulić n. p. slaže u rimu *Varna* sa *carna* (crna), očito po načinu pisańa; a ja nadostavļam da se i sad u Dubrovniku govori *biuši* za *bivši* po načinu pisańa sredńega vijeka, kad je *u* i *v* bilo sve jedno. Za to ńeki stari popovi govore i danas *avtem* za *autem*. Po onomu što sam dosle kazao, nije sveđ ѣ iz listinā u nas sad *je* ili *ije*. Ali i nauka našijeh glasovā dolazi mi u pomoć. Osim izuzetaka n. p. *sijati, repa, zapovidjeti* i ost., imamo n. p. dative *meni, tebi, sebi* od мьнѣ, теб҃ѣ, себ҃ѣ;[1] adverbija, što su stari lokativi, u Dubrovniku *dolí*, (долѣ) *gori* (горѣ)[2] i ost. A gdje je *biļeg* (ekavski *beleg*, ikavski *bilig*) stsl. б҃ѣлѣгъ, bez ikakva razloga, jer je moglo bit *bjeļeg* kad ima *bjeļe*.

Po svemu ovome vidi se očito da zakļučak onijeh, koji vele da treba kazat *Spļet*, nije tvrd, jer сплѣть može bit i greška u listinama, kako što je greška дзб҃ровнѣкь i ost., pošto je ѣ nepouzdano slovo; a tvrđe bi bilo razloženje da je naslońeno na ю, na pr. сплютски. Istina je da mi ne ćemo zvat *Rijeku Rekom* ni *Biograd Beogradom* za ļubav ekavcima, ali ne ćemo zaisto zvat *Hlijevnom*[3] *Hlivno*[4] biva *Livno*[5] za ļubav jekavcima, jer je to mjesno ime sad općenito poznato jedino u obliku *Livno*. Tako se može kazat i za

---

[1] Za to u Bokam i Crnojgori dativ glasi *mene, tebe, sebe,* gdje staro ѣ sad glasi *e*.

[2] K tomu dodaj u Dubrovniku *mješte, utmice, krkače* i ost.

[3] Poredi strsl. хлѣвина οἰκία, хлѣвиньнъ οἰκίας, хлѣвъ stabulum. I u drugijem mjesnijem imenima mnogo bi trebalo izmijenit po sadašńemu pravomu govoru: n p. *Orebić* i *Orebica* trebalo bi izvrnut u *Jarebica; Brist* u *Brijest, Brig* u *Brijeg* i ost. Po tome bi vaļalo i prezimena pričińat; *Bilić* bi imao postat *Bijelić, Cvitanić, Cvjetanić* i ost. I tuđi narodi imaju svakakvijeh mjesnijeh nazivā po dijalektima, n. p. Nijemci: *Wittemberg;* a po književnom jeziku trebalo bi da bude *Weissemberg;* Talijanci *Firenze* trebalo bi da povrnu na *Fiorenza, Gennargentù* (brdo u Sardeńi) trebalo bi da stegnu na kopito Toskansko, pak da mu naprave ńeki svršetak *argentario:* Špańolci *Saragocu* trebalo bi da dovedu na *Cesarea Augusta* i ost.

[4] Mon. Serb. Miklosich 237.

[5] Jer se izgubio *h* kako obično.

Digitized by Google

Split i *Spļet* još temeļitije, jer je tuđa riječ. A da nije *Spļet* kako Dubrovački *Stjepan, Stijepo,* ikavski *Stipan, Stipe;* ekavski *Stevan, Stevo* od στέφανος, a to za to jer ima u listinama стѣфань? Pa ko zna kako su izgovarali naši stari riječ сплѣть; obaziruć se na narav slova ѣ kakvo nam se kaže u našijem listinama, moglo bi bit da su izgovarali *Splat, Spļat,* a i *Spleat,* ako idemo dalje do bugarskoga iztočnoga dijalekta, a u ovom potońem načinu bile bi baš dvije prve vokale riječi latinske, ili bolje predlatinske *Spaletum.*[1] Ali ovo su daleka i neslična nagađańa, i ne tegle mnogo; no svakako nam razjašńuju teškoću izgovora ove riječi. Po svijem ovijem opaskama rekao bi da nije bistro i čisto što se piše i kaže o nazivu grada, koji mješťani zovu *Split,* a Dubrovčani i u opće jekavci *Spļet.* Ja ne kažem kako treba izgovorit, ali mislim da imam osnove reći da *adhuc sub iudice lis est.*

Spòznaja je nova riječ nenarodna nevaļalo skovana, koja bi odgovarala talij. riječi *nozione.* Narodna je za to riječ *poznâńe.*

Spŕpošiti što znači svršiti brzo i kako mu drago.

Spũgar je onaj koji hvata *spũge.*

Spũtan je u Dubrovačkim dijalektu zgodan, n. p. — *sputno* govori — *facunde loquitur.* Dobro bi bilo zadržat za učionicu ovu riječ, gdje je *eloquens* i *facundus* isto *rječit;* bolje je dakle *rječit* i *sputan,* pa odatle za *facundia* i *eloquentia sputnost* i *rječitost.*

Spũtnost. V. sputan.

Spúžić je vrsta nakita na vezu Konavoske košuļe ženske.

Srȁklić (svrȁklić), svrȁka, pica caudata, gazza ladra.

Srčan odgovara talij. *generoso,* i pridjeva se čovjeku, vinu, zeļu; pa dolazi i onako kao adverbije, n. p. — daj mi *srčano* (*generosamente*) —. Pa ima i *srčano zeļe* u puku *abrotanum, abrotano.*

Srdačan. V. običan.

Srȅbreni. V. jutreńi.

Srȅbrno je lijepo igalo Dubrovačke Župe i zgodno za ļetovańe, dolazi od latinskoga naziva *Sub Brenum,* a i jest *pod Župom;* po pučkoj etimologiji prometlo se *sub Brenum* u *Srȅbrno.*[2]

Srèdište je skovana riječ i nije narodna; čemu tako kad imamo *sredìnu, srijèdu,* pa još bolu *sredòkraću,* što uprav znači *Mittelpunkt, centrum.*

Stȁja je dio u mlinu, vlastitost jednoga dijela.

Stajàčica u knigama za učionicu zvijezda je *stôjna,* ali je to naopako, jer *stàjati* je iterativ od

[1] Ima i u Italiji *Spoleto,* što je, rekao bi, ista stvar.

[2] Evo tvrđe: — Mathe de Menzio, Vitticus de Babalio (ituri) Brenum, *sub Brenum,* Molina, Junchetum (Reformationum die III. Novembris 1346). Tako često.

Digitized by Google

stòjati, te bi ta riječ značila koja često *stâje*, kako što ima *stajàčica* košuļa od sveca, jer dosta putā *stâje* na čeļadetu. Boļe bi priličilo za taku zvijezdu *stôjna*, a i ima vlastito ime tako ńeka zvijezda, ili *stojàčica*. Ali pokle ima *stánac* kamen koji je kao iznikao iz zemļe i ne miče se, zvijezda *stânica* naj boļe bi gađala ideji. Tako bi se mogli zvati sveci *stânci* ili svetkovine *stânice*, koje padaju sveđ u isti dan, a *prèglavni* ili *prèglavne*, *prèložne* (v. preglaviti i preložiti) koje vrļaju.

Stàjaćâ vojska ne vaļa u onom smislu u kom se upotrebļava, biva *esercito permanente*, što nije *národna vojska*, biva *milizia*, jer *stàjaćî* je *svetačni*. Boļe bi bilo kazat *stâlna* ili *glâvna vojska*, pa bi se moglo reći i *vojska na oružju*, jer ima vojske, koja nije na oružju nego kod svojih domova. Treba pazit i ne mijeńat ovu vojsku *s òpremnom* vojskom, koja znači *esercito in piede di guerra*.

Stâjnik je onaj te ima u mlinu jednu *stâju*. V. staja.

Stàležan je u Konavlima srećan.

Stân je sva košuļa osim rukava i ogrlice.

Stânak s dodatkom i *dògovor* naj boļa je riječ za skovanu *sjêdnicu*, što je pusti prijevod iz tuđijeh jezikā, a kod nas je nema. A kud ćemo boļe fraze nego *doći na stânak*, i — sutra nam je *stânak* i dogovor o toj i toj stvari. — Tako za općine, skupštine, oficija i ost. n. p. — sutra je *stânak* vijećnicima, ministrima, učiteļima i ost.

Starènik je čovjek koji je od starine naseļen u kakvom mjestu, isto što *starôsjelac*.

Starjèšinica je grdna pogreška, koja potječe iz neznańa zameta riječi, a vidi se napisana u našijem bonicama i zavodima povrh vrata kakve dvornice. *Starjèšina* je muškoga i ženskoga spola; dakle žena *starjèšina* i čovjek *starjèšina*; inače po riječi *starjèšinica* muški bi bio *starjèšinik*.

Stézalo je u narodnoj nošńi ženskoj kao i *ûtega* ona sprava, kojom se ženska glava steže u pasu da je zgodnija oku i da se ne rasklima. A što je to nego *corpettino*, *busto*, *Mieder*? Eto narodne lijepe riječi i za to.

Stijèna za *Wand* to je ruski, u nas to narod ne razumije, nego treba reći prosto *zid*.

Stôčnik je onaj te ima stoke.

Stolaràvnateļ je grdna i nenarodna smjesa riječi za *arbiter bibendi* na domaćoj ili prijateļskoj gozbi i piću. To se u narodu zove *domàćin od sopre*, a *stolaràvnateļ* narod ne razumije.

Stòprva. V. tek i netom.

Stôtina. U ńekijem tekstima po učionicama ima da *stôtina* je stoti dio polag desetine, petine, pedesetine i ost., ali to ne može bit, jer *stôtina* je *centum*, a tijem unašańem dvostrukoga značeńa, kad nije potreba, uvlači se metež

Digitized by Google

u jezik. Pak i promijeńenijem akćentom malo se postiže. Nema druge, treba kazati *stoti dio* ili *stotińi dio* (poredi *stotińak)*. Nemaju ni Nijemci ni Talijani od svakoga broja svoj redni supstantivni broj.

Strána je u narodu *partes*, n. pr. — on je od naše *stráne*. Sad u politici služe se sveđ *stránkom*. Ove riječi u puku nema; neka ima *strànčica*[1], ne za to da je ńegda bila i *stránka*, jer ova nije potekla od one. *Strànčica* je deminutiv od *stráne* a ne od *stránke*. Može bit dakako i *strànica*, kao *grànica* i *grànčica* od *gráne*. Razumijem da će bit teško otresti se *stránke*, ali je jednako treba ocijenit.

Stráńac (stráńca) je koš za stranu od mazge (u Neretvi).

Strìjež. V. ležić.

Stȑmeļ (strméļa) jedino u frazi *strmeļa na devet*. Po tome je *strmeļ* ńeki trinaesti mjesec, te za to fraza znači nikad, kako *ad calendas graecas*.

Strȕčavica zove se ńekakvi struk za ribańe oligańa.

Strúkovi (a) plur. tantum. V. parango (parangala).

Stržúļak (stržúļka) čehuļica grožđa bez jagoda.

Stržuļica je držak od maslinova zrna.

Stúpac (stúpca) je naj boļa riječ za *rubrica*, *finca*.

Stȕpača je trava te raste oko blata.

Su uz ńeke supstantive iskazuje ńešto što je slično supstantivu, komu se primeće. N. p. sùkrvica i sùgradica, sùpražica, sùšńežica, sùsvetica i ost. Ne bi li se ovako moglo kazat u učionici *sùkružica elissi* i ost?

Sùdilište[2] je mjesto gdje se sudi, a ne *sùdište*. Ovu potońu riječ sad uzimļu za ńeke više sudove po gradovima, biva za *tribunale* ne znajuć da *sùdište*, boļe *sùdilište*, nije ništa drugo nego mjesto gdje se sudi, pak bilo i pod dubom Te *tribunale* treba zvat *više sùdove* ili ostavit *tribunale*.

Sùdrvica[3] je grańe suho od borja i ono što se siječe, pak se osuši.

Súđeńe isto kao *súdńa*, obje narodne riječi za kršćansku *predestinazione*, što se svakako prevodi *opredijeļeńe*, *određívańe* i drugojako nevaļalo, a samo ne *súđeńe* ili *súdńa* kako vaļa. Da su ove potońe naj boļe riječi, znamo po *suđènici*, *súđenu* junaku, *nèsuđenoj* momi i ost.

---

[1] *Strančica* je malo brdo a pjesma veli:
— Momak ide *strančicom*
— Zakićen je grančicom.

[2] U Gorskom Vijencu.

[3] U Blatu na Korčuli (V. St. Castrapelli u Slovincu god. 1882. str. 188).

Digitized by Google

Sùgrađanin ima u starom slov. jeziku, ali u našem nema, kao što je nije bilo u starom grčkom i u latinskom jeziku. Dosta je *grȁđanin*. Dakle — *Grȁđani* — moji *grȁđani* — *grȁđanin* ka' i ja i ost.

Sujèslovac (*sujèslovca*) je u puku *il vaniloquo;* prema tome *trbòslovac* je *il ventriloquo* kao što ima *trbòboļa*.

Sȕka (e) je uzica od kostrijeti kojom vežu vrh od mijeha.

Sùlet (*sùleta*) je postava na dno sukńe.

Sȕļaga je mali grȁd, narodna riječ.

Súļati je grnuti motikom zemļu.

Sùmjeha[1]) je smjesa u žitu šenice i ječma.

Sumpòralka zove se u Dobroti *il zolfanello*. V. užižalica.

Sùmuta je mlijeko kvasinom usireno, nar. riječ.

Suncòbran. V. hlādnik, štit.

Sùpaša je *pascolo comune*. Nar. riječ.

Sùpasnik je onaj te ima pravo na *sùpašu*. Nar. riječ.

Sùpružina je šiba neuređena, neizglađena. Nar. riječ.

Sùputina je *strada laterale*, nar. riječ.

Sȕriti se po gredi znači povući se rukama po gredi obješen.

Sùrosica je mala rosa, nar. riječ.

Sȕstav je skrojena riječ polag grčkoga *sistemata*. Narodno se to kaže *kôv* ili *grȁđa*, n. p. čovjek tvrda *kȍva* ili *grȁđe*. Ali ako se radi o znanostima i umjetnostima, tad treba kazat *sìstemat* (*sìstemata*), n. p. *sunčàni sìstemat*.

Sùtučiti znači u Konavlima prijati, o lijeku, n. p. — lijek je *sùtučio*.

Sùtoniti (na Lopudu vele izopačeno *sùtoriti*) znači *ribat u večer*.

Suučènik je isto kao *saučenik*, ali nije narodna riječ. Boļe bi bilo kazat *vrsnik* ili *vršńak*, a naj boļe *ùčidrug*.

Sùvišak (sùviška). V. pretičak.

Sùzubice je adverbije i znači *di fronte, di faccia*, sveđ o čeļadetu; n. p — stao sam mu *sùzubice*.

Svàštice. V. ništica.

Svèčanica. Kad nam sune pobaciti tuđi *koledar* ili *kolendar*, eto *svèčanice* za tu ideju, jer ta se riječ govori u Hercegovini.

Srèkrbina je svojta po mužu ńegovoj ženi, biva svi muževļi srodnici ženi su *svèkrbina*.

Svèsti je u pletivu stisnuti a *razvèsti* razmaknuti.

Sveùčilište je nesmotreni sklop riječi *sve* i *ùčilište;* po tome znači *cijèlo ùčilište*, pa naravno ne odgovara ideji *universitas litterarum*, *inokupnost znanosti*. Kad se svi narodi služe latinskom riječi, za

[1]) U Vuka je *sùmjesa*.

Digitized by Google

što je i mi ne primismo navrnuvši je na naše kopito? *Universìtet* je forma franačka, koju smo preko Nijemaca primili; *univèrsa* je još gore, jer ne znači ništa (v. Matura). Dakle kako? Onako baš kako su je Dubrovčani navrnuli. Od osnove latinske riječi *universitat-is* postao je supstantiv *universìtat* (i), *kvalìtat* (i), *èlat* (i) i ost. A imamo i u jeziku takijeh svršetaka ž. r.; n. p. *rât* (i), *ȍblâst* (i) i ost. a m. r. još više, n. p. *rât* (a), *rât* (a), *tât* (a), *mlât* (a) i ost.

Svȉjet (svȉjeta) ima kad i kad značeńe *mode;* n. p. — vaḷa hodit za *svȉjetom — (dietro la moda).* V. izvańština.

Svijetliti je ribati notńo pri svjećalu.

Svijètak (svijètka) je svjećica, i tako zovu *il cerino* na Orebićima, naravno ikavski *svìtak.*

Svȉjestan svoje dužnosti prijevod je iz tuđijeh jezikā, n. p. iz ńem. *bewusst seiner Schuldigkeit;* u nas *svȉjestan* znači *prudens, vernünftig,* pa ne ide s gen. nego *u* s lok.; n. p. *svȉjestan u čemu.* Gorńa fraza naški se govori: *pòmḷiv svoje dužnosti,* kako se nalazi u narodnijem pripovijestima[1]), a *dòšḷedan svojoj dužnosti,* jednako narodna fraza, bilo bi *costante, conseguente al proprio dovere.*

Svȉlati je narodni glagol, i znači činit svilu.

Svȉlina je ńeka morska trava; tako je puk zove.

Svȉsko (svȉska) je svińa u Konavlima.

Svȉćalo je gvozdena sprava, na kojoj ribari lože drva kad svijetle.

Svojèvoḷac je ko svoje voḷe bez nevoḷe ide n. p. u vojnike. V. dobrovoḷac.

Svȍta. V. iznos.

Svȓsna (djevojka) je zgodna, lijepa.

Svȓhsebit (a, o) znači ko ne prima svjeta ni opomene, gotovo talij. *insolente;* a supstantiv je *svȓhsebitost.*

Š.

Šáčac (šáčca) je mrežna vrećica oko obruča, a sve nataknuto na držalo. Tom spravom ribari hvataju malu ribu.

Šakàličiti se znači dati šaku ruke; n. p. — jesi li se s ńim *šakàličio?*

Šára je narodna riječ za *boju* turśku, *farbu* ńemačku i *kolur* talijanski. *Šára* se čuje u narodnijeh tkaḷā, koje ču tkanice, pasove i u opće narodnu nošńu, ali se ipak malo upotrebḷava, jer mi imamo za različite *šáre* osobite riječi, n. p. *crvènilo, cȓnilo; zelènilo* i ost. znače *šára crvena, crna,*

[1] U Vrčevića.

Digitized by Google

zelena; n. p. udarilo joj *crvènilo* uz obraze. — Za označiveńe *šare* kod ļudī imamo *kȍžu,* n. p. bijele *kȍže;* kod životińa i zvijeri *dlȁku;* n. p. riđe *dlȁke,* a kod tica *perje,* n. p. siva *pêrja.* Čuje se i *pèruš* (i): n. p. kokoš bijele *pèrûši.* No ipak bila je ńegda u jeziku riječ za *color* drugačija od *šáre,* a to se odabira iz riječi *crnòmańast nigri coloris,* i *dvòmańast bicolor*[1]. Koji je bio supstantiv *color,* teško je naslutjeti.

Šàtac (šáca) je mala mreža nalik cjedila vezana na kolac.

Šȁv (švȁ). V. bod. Na bječvi je *šav* niz *zàmetaka* niza svu stražńu stranu bječve; pa za to ne gađa za *punto* u pletivu, što u Dubrovniku po talijanskome zovu *pònat.* To se narodno zove *zàmetak* u pletivu.

Šȁvak (šȁvka) je *punto di cucitura,* a *šȁv* je niz šavaka. Dakle je *šȁvak* isto što *bod.* Na Braču je *šȁv punto,* a *šȁvina* je niz *šávâ.* Ovo je samo za šveńe, a za pletivo ne vaļa.

Šèmut (šemuta) je grana smrke ili somine, kojom se traži po dnu mora vrša ili kakvo uže. Glagol je *šemùtati,* biva potezati šemut.

Šèrbet. V. sladoled.

Šestilo. V. šetka.

Šèšarbica je u Konavlima ļuska nalik na naprstak, u kojoj je želud.

Šèšula. V. ispolac.

Šétka prava narodna riječ za *kompas,* isto što i *šèstilo* te se čuje u učionici. Ima i glagol *ošétati,* n. p. — *ošétati* dno od bačve — znači *circoscrivere* il fondo d'una botte. V. ošetati.

Šȉbalo je mlat za žito, isto što cijep.

Šīļe je ovca koja se zove i *šīļevica*[2] kad se još nije ojagńila.

Šīļiti i zašīļiti lapis znači zarezivati mu vrh da se istańi za pisańe, baš ono što Talijanac kaže *temperare,* a naši u dijalektu vele *trèmpat.*

Šȉkati. V. ošikati.

Šȉoc (šȉoca) je u Stonu ko upravļa lađom, kad svijetle.

Šȉpac (šȉpca) zove se rt od objetelice.

Šȉška s dodatkom *glava,* to je glava ošišana.

Šȉvańe i *šȉvati,* što se nalaze po našijem knȉgama, nije narodno i ako bi bilo pravilno polag *prošȉvati;* ali *šȉvati* nema, jer glagol *šīti* u pas. partićipiju je *šȉven* ili *švȅn,* a glagol je imperfektivan, pa mu za to ne treba *šȉvati;* a glagolu perfektivnomu *pròšiti* treba naravno *prošȉvati.* Dakle red je kazati *svéńe* ili *šȉveńe.*

Škȁf (a) zovu ribari podac na krmi od lađe, gdje kole mrežu.

Škȃr. V. djeļke.

Škļának (škļánka). V. član.

[1] U Parčića.

[2] U Vuka *šiļeže.*

Digitized by Google

Škļûke (ā) je nakit na vezivu konavoske ženske košuļe, plur tantum. Čuje se i *kļûka*. V. kļuke.

Škrȁńi (ā) na Korčuli su slijepe oči, plur. tantum. V. vezovi.

Škŕgutâvnica[1] isto što *zvrčôka* u Dubrovniku velike nedjeļe kad su zavezana zvona. Tako se čuje u Blatu na Korčuli.

Škŕbav, a, o je plosnast o zemļi ne dubokoj, nar. riječ.

Škŕmati se. V. varkati se.

Škŕkelica je vrsta patke, *sarsagna d' inverno*.

Šļȅz (šļȅza) je patak, *anas boschas anitra selvaggia comune*. Čuje se i *šļȅz*.

Šȍja (e) je *strix scops, civetta*[2].

Štèdiša nevješto naši napisaše u zavodima nad sobom *èkonoma*, a to nije tako. *Èkonom* bavi se upravom kuće i troškovima, kako to znači grčka riječ, koja je po malo u talijanskijem ustima po svome radu dobila značeńe štеđeńa i odatle prešla u tuđe jezike, pa i u naš. *Èkonom* bi odgovarao u našem jeziku *domàćinu*.

Štèdnik je kao i *štèdiša*, uprav koji *štedî*.

Štionik je kao *čìtaonik il leggìo*, a *čìtaći sto* grdno je skovana riječ, nenarodna je i nepravilna. V. *pisaći sto*.

Štît. V. grb.

Štît od dažda i *od sunca*. V. kišobran.

Štítnica. V. kišobran.

Štòklotac (štokloca). V. pločica.

Šûgava (karta). Tako djeca u skuli zovu (od talij. *ascingare)* onu kartu, koja im suši pismo da se ne smrči, navinuvši je tako pučkom etimolođijom na svoj jezik. Zovu je i *bugàčicom* od mletačkoga *bugazar*, a taj glagol prešao je i u naš jezik u obliku *bugàcat* i *probugàcat*, kad ingvast probije s jedne na drugu stranu od hartije. Pošto ni jedna ni druga riječ nije dobra, a služba koju ta hartija čini jest *upíjati* ingvast, ta *šûgava karta* mogla bi se lijepo nazvati *upijàčica* (hartija).

Šúkalo je *u* Dubrovačkoj Župi *la pompa*.

Šûpļaka zovu onaj procijep na držalu od pera, u koji se uvlači pero. Nar. riječ u Konavlima.

Šupļikaš je puce od kosti prošupļeno. V. dušica

Šûpka (e) je na bječvi šupļotina

---

[1] Poredi strsl. скрьгътати frendere.

[2] Stari Dubrovčani dobro su znali za ovo ime, er nam ostaviše poslovicu: — Klańa kao *šȍja* na batu, — veleći o ženskoj koja ne zna ino već pocucńivati i klańati se. Danas ne čuje se, već ištećena talijanska *čùveta;* nemoj jedino da kakve starice zavade se pa jedna drugoj da reče: — Tu jadna i nesmotrena *šȍjo!* — (V. M. Vodopić u Slovincu god. 1880 str. 30).

Digitized by Google

gdje je bio primak i umak zajedno. V. mišiok.

Šúšac (šúšca) je zmija, *triponodotus tesselatus*[1].

Šùšilo je jarac bez roga u poslovici: — Prč kozi djever, a *šušilo* stari svat.

Ś.

Gaj, Vuk i Daničić dognali su nam azbuku latinsku i ćirilsku do sadašńega stupńa napretka, i namjera im je bila da za svaki zvuk izmisle slovo; to je osobito Vuk uradio za ćirilicu, a Daničić za latinicu u novome Akademijskome Rječniku. No po mome mnijeńu još ima dva slova, koja treba primiti u naš alfabet, ja velim u latinski, a kogod će drugi promislit i za ćirilski. Ta dva slova jesu *ś* i *ź*; *ś* da sjede iza *s* i *š*, a *ź* iza *z* i *ž*. Ńihov je zvuk kako u poļačkijem riječima *źiarno* (zrno), *bojaźliwość* (bojažļivost), *śiewać* (sijač), *śiedźieć* (sidjeti), ili u engleškoj riječi *pörśueż'n* (persuasion). Ne iznosim ova dva za izgovor riječi n. p. *sjeme (śeme) i zjenica (ženica)* kako veći dio Hercegovaca izgovara, jer je to *adhuc sub iudice*, pošto nije općenito u jeziku; no ova dva zvuka navlaš su potrebita za popuńańe jednoga jaza u Vukovoj preinaci, biva u fonetičnom izgovoru i pisańu našega jezika, jer se općenito čuju u narodnom izgovoru. Ispred *ć* ne može *š*, već *ś*, n. p. *češće* a ne *češće;* a ispred *đ* ide *ż* a ne *ž*, *grożđe* a ne *grožđe*. Ovo će učeńaci proučiti i urediti ako vide da je potreba; no meni se čini da fiziolođija zvukovâ na to nas vodi, i da prije ili poslije trebaće se latiti ovoga posla.

T.

Tȁčan samo u riječi *ne tȁčan* (u Blatu na Korčuli) znači *non solum*.

Tȃk (tȃka). V. par.

Tàkmac. V. utakmica.

Tànka je pravda. V. istraga.

Tàrak (tàrka) je u Stonu hobot, *il polipo;* dakle muški, jer hobotnica je ženska.

Tàriti je isto što *trti*, ali samo za uļe.

Tèatrālni je adjektiv izveden po talij *teatrale;* u nas je boļe *tèatarski*, kao što puk govori *frȁtarski* od *frȁtar*, *tòvarski* od *tòvar* i ost. Na isti način boļe je *semèstarski i trimèstarski* nego *semèstralni i trimèstralni*.

---

[1] Zmija vodena šarovita i lijepe ļuske. Vidio sam je u Konavlima. (V. M. Vodopić u Slovincu god. 1880. str. 130).

Digitized by Google

Têg mi se čini naj boļa riječ za ńem. *Zug* na gvozdenom putu; n. p. *têg* za čeļad, za trgovinu, *têg* postarni, brzi, muńevni i ost. Riječ *Vlâk* znači u puku ńeku mrežu te se *izvlači* na kraj, a *vlâka* je na Lastovu mjesto gdje se lađe izvlače na suho. Pa *têg* imāmo već u narodu za volove i końe kad se napija: — Primakli ti końi na putu, a volovi kad bili na *tégu*.

Tègeļ (tegèļa) je timun stražńi na kolima a *óje* je spredńi.

Tèk je adverbije kako stoprva *(appena)*, a *nètom* je veznik *(appenachè)*. Dakle neka se uglave jednom naši politični dnevnici, a što je gore, i književni o ovom pravilu. Grdno li ti je čitat: — Biskup je *nètom* došao — mjesto — biskup je *tèk* ili stoprva došao. Ta ista greška opaža se i za *dȍļe* i *ìspod;* n. pr. — pošao je *dȍļe* — treba kazat a ne *ìspod,* jer tad treba dodati padež — *ìspod* trpeze, kamena i ost.

Telèsa je plur. od *tîjelo* i u Dubrovniku jedino je taj oblik poznat a ne *tjelèsa* kako je u knjigama.

Téšto je lijepo adverbije u Dubrovniku, koga narod treba, jer drugoga nema. Znači talij. *meno male;* n. pr. — *Téšto!* danas je sunce provirilo. — Riječ je smješana, mislim, od *tèk* i *što*, te znači *almeno qualche cosa.*

Tètić je tetke sin, a *tètišna* je ńezina kći.

Tîčiti se znači jatiti se, pak se čuje u prenesenom smislu: narod se *tîči.*

Tîh u svezi s riječi *misa, tîha misa*, prijevod je iz ńem. *stille Messe.* U nas se to govori *mala misa*, a protivno je *velika* kad je pjevańe. Tako isto *tîha vježba* je *stille Übung* po učionicama, ali ne ide, nego *mûkla vježba* ili *ìspod glâsa*, jer kod nas je *tîh* što je Talijancu *placido*, n. p. *more tîho mar placido* i ost.

Tîjelohràniteļi je grdni sklop riječi bez naučne osnove, a kad bi što ova riječ mogla značiti, značila bi volove (hraniteļe) koji *hrane* kakva mrtvaca (tijelo). Pogreška je odatle što su riječ preveli iz ńem. *Leibgardist.* Sto ćemo boļe nego *straža kraļeva, kneževa* i ost.

Tîjèdan (tijèdna) za *nedjeļu dana* nije naša narodna riječ nego slovenska, i puk je u nas ne razumije.

Tîjelo slavno katolici bokeški zovu *corpus domini* i jedino tijem redom riječi, jer *slavno tijelo* ne znači ništa. Po knjigama nalazimo *tijèlovo*, što je velika pogreška, jer *tîjelo* ne može nikako imati adjektiv *tijèlovo,* nego *telèsno;* ovo su ime sklopili poput *Petrova, Pavlova, Ivanova* dne i ost.

Tintìlin. V. Macić.

Tínto je dragahni stupań *tintilina.* V. Macić.

Tísak je ikavski a *tijèsak* jekavski, i narodna je riječ. Od imenice *tijèsak* ne može se izvesti

Digitized by Google

tískati, stampare, nego *tijèštiti,* kako od *vòsak, vòštiti. Tískati* znači *pellere,* riječ postala od korijena *tisk* prije ojačańa u *tijès(a)k.* Stari su Dubrovčani dobro pisali i govorili *tijèštiti* i *pretijèštiti.* Prema tome ne može se kazat na knigama *tískom* N. N. nego *tijèskom,* nikako *tískano* nego *tijèšteno.* Ako ne ćemo tako, tad uzmimo *pèćatńu* i *pèćatati* ili *štâmpu* i *štâmpati.* Kad bi bilo po drugi put štogod pečatano, onda recimo *pretijèšteno.*

Tje..... od staroga тѣ kako *dje....* od дѣ; za to ne vaļa se zavodit za izgovorom hercegovačkijem n. p. *ćeskòta* mjesto *tjeskòta* i *đèvôjka* mjesto *djèvôjka* Primili smo hrcegovački govor kao književni, ali ne hercegovački izgovor. Ni Talijanci ne primiše Toskanski izgovor n. pr. haknutoga slova *c* (u riječima *carne, costello* i ost. izgovori *harne, hostello* i ost.) i ako su primili Toskanski dijalekat kao literarni, jer Toskanski izgovor nije baš naj boļi u Italiji, kao što nam svjedoči poslovica: — *lingua toscana in bocca romana.* — Dakle *tjèšiti* i *djèca* a ne *ćèšiti* i *đèca* kako Hercegovci govore. Za pisce, da ne zađu s puta mogu bit kažiputom ostala dva dijalekta u štokavštini, ekavski i ikavski. U tijem dvijema dijalektima imamo n. p. *tèšiti, dèca i tîšiti dîca;* tada je jekavski *tjèšiti, djèca;* a gdje ekavci i ikavci imaju *ć* i *đ*, i mi ih tad imamo, n. p. *srèća* i *mèđa.*

Tjelòvjeģba je nespretna riječ za *đimnàstiku.* Istina da ima tako sastavļenijeh riječi kako *krvòtok, drvòlom* i ost [1] biva tok krvi, lom drva, pa bi tako mogla biti i *vjeģba tijela*; ali tijelo vjeģba se i šetńom i drugijem čijem, što nije prava đimnastika. Pa se tijelo i ne zove u narodu samo po sebi vas skup našijeh udā, nego je *tîjelo* jedna sastavina u nama prama drugoj, biva *dûši;* n. pr. *dûša* i *tîjelo.* Tijelo je eufemijski i stražńa naša stidna strana; a sva uda skupa zovu se *život,* n. p. — *život* mi je mlohav — boli me po svemu *životu* — slomļen mi je *život* — trom je u *životu* — stisnuta je preko *živòta* i ost. — *Žîvot* je dakle naše tijelo kad je živo i kad se miče i osjeća, a mrtvo zove se osobito *tîjelo* i *telèsina. Gòmbańe* pak za ideju đimnastike još je gore dapače grdno; dakle naj boļe je kazat *đimnàstika.*

Tláka u učionici uzimļe se za *pressione (atmosferica)*; ali u nas te riječi nema, a u Slovenaca znači *Frohndienst,* u Rusa (толока) isto [2]. Narodna je riječ za to *prîtísak (prîtîska),* ńeko drvo, kojijem se *prîtisne* slama na kutńem krovu da je vjetar ne odnese. Po

[1] Poredi Тэранич i ost. Jovana Živanovića u Novom Sadu 1888.

[2] I u Hrvackoj je *tláčêńe* das Fröhnen (v. Vukov rječnik), jer *tláčiti* je *conculcare,* a ne *premere.*

Digitized by Google

tome i *tlákomjer* ne vaļa; pa čemu gonimo *bàrometar*, kad ga svak prima?

Tlȍ. V. potlehušica.

Tlòris na prvi pogled rekao bi da je kakva grčka riječ, a tamo ńekakav sklop naše riječi *tlȅ* i *òris* ili *tlo* (još gore) i *oris*, ali svakako naopako, da ne može kud gore; a naj boļa je tvrđa tomu da niko te riječi ne razumije, ako je nije naučio u knízi, jer *oris* nije narodna riječ, a ni *ris* u tome smislu, pa *tlo* je pogrešna forma (v. *potlehušica*). Nema druge; ako se mislimo razumjeti, treba kazat *nacrt talā*.

Tȍčak. V. slavina.

Tòličak je augmentativ od *tòlik* a ńegov je korelativ *kòličak*. Dakle *tòličak* bi bio *tam magnus*, a *kòličak quam magnus*. Kako ova dva, imamo i *onòličak* i *ovòličak*, što je vrlo zgodno za prijevode iz grčkoga i latinskoga, da se ne grdi neprestano jezik prijevodima *toliko velik koliko velik* i ost.

Toličȉna. V. kolikoća.

Tòlišan je deminutiv od *tòlik* a ńegov je korelativ *kòlišan*. Ovaj je potoni latinski *quantulus*, a *tòlišan tantulus*. Imamo i *onòlišni* i *ovòlišni* sve zgodno za prijevode iz klasičnijeh jezika.

Tòlkovati je ruski; u nas trebalo kazat *tùkovati*, jer je stari oblik тлъковати. Ali čemu nam nepoznati glagol, kad imamo narodni *tùmačiti?*

Tȍp je turska riječ, ali se je već udomazetila, pa je postala narodnom. Ńegov je deminutiv *tòpić*, koga ima i u prezimenima. Koliko boļe *tòpić* nego *mùžar*, što pišu knige i novine, pusti prijevod od talij. *mascolo*, što niko ne razumije.

Tòpac (tòpca) je isto što *utopļènik* ili *utopļènak*, nar. riječ.

Tòplak (topláka) nar. riječ i znači ognište, *il focolare*, n pr. bit na *topláku* znači bit kod kuće.

Toplòguz, a, o, ko zgrije stolac sjedeći, nar. riječ.

Tòprak (topráka) je našļednost, rodbina, nar. riječ.

Tòvârna je lijepa stara riječ i znači *uže za breme*.

Tòvarnica je prava narodna riječ za drveno sedlo na oslićima i mazgama, kako u starijem poslovicama[1]: — Jednoj oslici jedna je *tòvarnica* dosta — Oslu se ne pristoji sedlo nego *tòvarnica* —.

Tráčak (tráčka) je putača kud idu ļudi. V. progon.

Trâp (trâpa) je naj zgodnija narodna riječ za prugu na gvozdenijem putima širu ili užu. Riječ je prenesena s kolâ, kojijeh ima na široki i uzani *trâp*. Tako se može kazat za gvozdene pute da su na *široki* ili *uzani trâp*, ono što Nijemac kaže *breitspurig* i *schmalspurig*.

[1] V. Daničić, poslovice 1406, 3373.

Digitized by Google

Travàrica je proļetna prepelica.

Trbòslovac. V. sujeslovac.

Tŕčilo. V. trko.

Tŕg (tŕga) je *espap, roba,* Waare; *tŕgovište* ili *tŕžište* mjesto gdje se trguje. Dakle je *tŕg* naopako rečeno za pijacu; to se narodno zove *pòļana.*

Trgáriti je narodni glagol i znači *u malo trgovat.*

Tŕgôńa (e) nar. je riječ na Šipanu za maslinu oblicu, jer se obično trga (a ne pada), biva bere.

Tŕhļača je u Smokvici na Korčuli vrsta grožđa, valda za to jer je jako rodno, pa *nàtrhne,* biva nagrezne.

Trìsveta je nova narodna riječ i znači trojaku osvetu.

Tŕko je grožđe na Korčuli, ili vino, koje ožimļe i kupi usta[1]. Ne bi li se i ova riječ mogla umetnuti u lijeke za *astringente* od prilike *tŕčilo,* a *ammolliente* moglo bi se zvat *blážilo!*

Tŕnovača. V. prtabońka.

Tŕńača je narodna riječ, i to je kuća od slame i trńa.

Tŕvac (tŕvca) je čovjek, koji *tari* uļe. V. tariti.

Trutíńak (trutíńáka) je muška čela.

Tûce (tûceta) grdna riječ nenarodna od *dutzend, dozzina.* V. desetak.

Túđi zubi, ili *kose* narodni je način govora za *denti falsi* i ost. a ne *krivi* ili *krivotvorni,* kako čitamo po knjigama i novinama.

Tvŕdine (ā) plur. tantum, narodni naziv bolesti na jetri, što se talijanski zove *ostruzione al fegato.*

U.

Ubèzumiti se znači u Dubrovniku i ńegovoj okolici nehote zamijenit jedno za drugo, ili kako bi se banalno reklo — *uzeti rog za svijeću,* a to je očito *equivocare;* po tome supstantiv *ùbezum*[2] ili *ùbezumļe* bio bi *equivoco.* Evo imenice za kojom su se obazirali mnogi pisci ne znajući kako će reći naški *equivoco.*

Ùbočit. V. dupko i izbočit.

Ŭbôjan (a, o). V. ŏpôjan.

Ubòļeti narodni glagol aktivni, n. p. — *ubòlio sam ga* — znači *ganuo sam ga.*

Úbor nar. riječ u frazi — *stvar na úbor* — znači *cosa ponderata, cosa di peso.*

Ubròžditi nar. glagol i znači umočiti, ali samo u glib, u kalužinu i ost.

Ùčidrug. Kad ima *pjèvidrug* i *plàčidrug,* može bit i *ùčidrug,* tijem više kad *sućenika* nema, a *vŕsnik* i *vŕšńak* je istijeh godinā.

---

[1] Vuk ima *tŕkûļ, die Trester, vinacea.*

[2] V. Stulin rječnik.

Digitized by Google

Ùčin (ùčina je*)* nar. riječ i znači *That, factum.*

Ùčiona ne vaļa nego *ùčionica;*[1] i za to adjektiv *ùčionski* ne gáđa nego treba kazat *ùčionîčki.*

Ùdarati je u Dubrovniku narodna riječ za kucańe po pjanofortu, *ùdarati u pijano.* To je, mislim, naj boļa riječ, jer se baš i *ùdara* ili *kûca*; poredi *kûcati u tàmburicu.* Ostavimo se dakle tuđijeh fraza *igrati (spielen, jouer) glàsovir* i ost.

Ùdešen. V. propjevati.

Ùdionik. V. član, drug.

Ùdjelak je lijepa nar. riječ za latinsku *partio;* n. p. — daj mi moj *ùdjelak.* — Genitiv je *ùdioka.*

Ùdov, a, o je adjektiv; za to ne može se kazat *ùdova* za *udòvica*, nego bi trebalo reći *ùdova* žena. Isto tako ne može se kazat *ùdov* za muškoga, nego treba reći *ùdov* čovjek ili *udòvac.*

Udovac bijeli i *udovica bijela* je u Hercegovini *Strohwitwer* i *Strohwitwe,* očito, jer ne tuguju u crnu za drugom.

Ùhan (ùhana) je u Smokvici na Korčuli zec.

Ùkļuvak (ùkļuvka) narodna je riječ i znači *beccata.*

Ùkopište je isto kao grobļe.

Ùkopnica je isto kao greboder. — Ti si moj *ùkopnica* — veli otac pogaņome sinu.

Ukŕmiti vjetar i more pomorska riječ i znači okrenuti lađom tako da vjetar puha i more dere u krmu lađi.

Ukŕtiti. V. pokrtiti.

Ùloga u frazi *igrati ùlogu* iz franačkoga preko ńemačkoga *die Rolle spielen*, što puk, naravno, ne može razumjeti. *Ùloga* je može bit potekla od ńem. *Einlage,* a to je ono što se na igri postavi; pa, kako se vidi, sasvijem je naopako istumačena fraza, jer *Rolle* bio je zavitak, gdje bješe napisan dio kakvoga glumca, a ovaj je taj zavitak držao u ruci. Odatle se ta figura rasprostrla, pa protegla i na druge ideje. Dakle prosto naški reklo bi se: — On u tome vrši veliki posao — on u tome ima veliki dio — ili još kakogod, mjesto — on u tome *igra* veliku *ùlogu.*

Ùlomak je narodna riječ i znači *fragmentum* od kakve stvari koja se lomi, n. p. od tvrda kruha; *krŕžina* je od zemļanih sudova; *cjepànica* od drveta i ost., ali sve ovo još nije učionička *fractio* u računici. Za to je naj boļa riječ *čèstica,* što puk razumije vrlo dobro, jer ima riječ *čêst pars, pričešće, pričéstiti se* i ost. *Česnik,* što se ńeki ńim služe za to, sličan je *češńaku* od *čèsna,* a ima oblik muški ženske *česnice,* božitńega kruha. Da nije amfibolodije, naj zgodnija, čini mi se, *čèstica.* Istina, da ńeki u diobi česti

[1] V. poznato djelo Boškovića, pak *ùčionica* sveđ su pisali stari Dubrovčani.

Digitized by Google

razgovora meću treću *čèsticu* uz ime i glagol, ali je ńu davno zamijenila *rijèčca*.

Ùmâk. V. zàmâk.

Úmak u pleteńu bječve znači sužeńe, kad se dva zametka u jedno spletu: glagol je *umàknuti* i *ùmicati*.

Ùmet (ùmeta) je vrsta čipke.

Ùmetica (e) zove se u Hercegovini onaj koji nezvan pristupi na pir, krsno ime, i u opće na jelo.

Ùmica (e) je kobila do dvije godine.

Ùmirnici su narodni *giudici di pace*. V. protivak.

Ùmisliti i *ùmisliti se* prava je narodna riječ za grdni prijevod *prèdstaviti se* ili još gore *prèdstaviti si* iz ńem. *sich vorstellen*. Puk veli, n. p. — *Ùmisli* se malo da smo bili mi dvojica sami tu.

Ùmôlnik je isto što prosilac ili pitalac djevojke, a kako ih bude više, kaže se u pluralu *ùmolnici*.

Unàhrst ili prosto *nàhrst* veli se o govećem mesu, kad je polu vareno, biva naporno: n. p. — izio sam mesa *unahrst*.

Ùnutreńi. V. jutreńi.

Ùpadak (ùpatka) narodna je riječ za pomor od kakve nemoći, ali kńizi može služit dońekle za prijevod *slučaj (caso di malattia)*, što puk ne razumije. N. pr. — Jeli veliki *ùpadak* bio u vas? — Avete avuto molti *casi?* — No ako bi htjeli na osob kazati i odrediti broj bolesnika, trebalo bi da rečemo: — Danas ih se *razbòļelo* 10. — Oggi abbiamo avuto 10 *casi*. Kad bi pak baš trebovalo kazati *caso*, mislim da bi mogla gađat ista riječ *ùpadak*; ta *ùpadak* je prijevod riječi *caso*. Ne primi li se ta, onda je najboļe kazat *razbol (razbola)*; jer kad ima *prebol*, može bit i *rázbol*. Pa ima i *pòvala*. V. povratak.

Ùpis je vrlo dobra riječ za *protocollo degli esibìti*, a *ùpisnik* je *protocollista* a to prama *zápisu* i *zápisniku*, *prèpisu* i *prèpisniku*. No i *protoko (protokola)* i *protokolista* možemo zadržat po primjeru prosvjetnijeh narodā.

Ùpis narod zove *fotografiju*, kad je prava slika prilici. — To je baš ńegov *ùpis*. — Za to ima adjektiv *ùpisni* i znači *pùki*, n. p. — ova je djevojka *ùpisna* mati. — *(è la fotografia della madre)*.

Ùplaviti vola na otoku Korčuli znači prevesti ga na kakvo ostrvo da pase. Isto je *ìsplaviti* vola, stoku.

Ùpliv je ruska riječ a očiti prijevod iz ńem. *Einfluss*, no boļe sreće nije ni *ùticaj*, jednako iz ńem. *Einfluss*. Imati *ùticaja* jali *ùpliva* sve jednako tuđe. To se prosto govori *moći u čemu*, *biti jak* ili *moguć pred kijem*, n. p. — On *može* pred onijem čeļadetom, pred ńim je *jak* i *moguć* i ost.

Ùporedne crte lijepe su riječi u učionici za *linee parallele*.

Uprètńak (upretńáka) isto što *ùpret (ùpreta)*, ogńište, kuća.

*

Digitized by Google

Ùpuće (a) u Konavlima narodna riječ, n. pr. — Bio sam baš na *ùpuću* kad me zazva Petar.

Ùre (ā) plur. tantum u Dubrovačkoj okolici znači *sàhat, òrlođije*, n. p. — Kako ti idu *ùre* — jesi li navio *ure?* i ost.

Ùred (ùreda) naši su uzeli od Čehā i Poļakā, a ima je kod ńih još od ranoga sredńega vijeka za *oficije*, a *officialis* je *ùrednik*, što je ruski *činòvnik* a stsl. САНОВЬНИКЪ. Kod nas su pošli na daļe, i izveli grdno *uredòvati* i *uredòvnik*, što puk nikako ne razumije. Nije li boļe kazat *slùžba* (ako ne ćemo *oficije*), *službeno ex officio* (što se već i uvelo), *slùžbenik* državni, općinski, javni *slùžbenik)* kad ima u puku *slùžbenica*, *slúžiti, doslúžiti* i ost., pa baš i *dúžnôst, poslòvač, poslòvati*, što će svak razumjet, jer su sve ovo narodne riječi.

Uredníštvo nije dobra riječ za kuću gdje se uređuju kakve novine ili za posao oko toga uređivańa. *Úrednik* je riječ dobra za onoga te upravļa ili redi novine, ali treba je izgovorit *urèdnîk*, a ne *ùrednîk*. Čemu ne bi moglo gađati *uređívańe* ili *ùredba*, obje narodne riječi, za posao oko novinā, a *uređívalište* gdje se novine *urèđuju?* Ovako bi svak razumio, a *uredníštvo* je riječ kovana, za to nenarodna i nerazumļiva.

Ùroš (ùroša) je vuga, *Oriolus galbula, rigogolo.*

Ùručnica je dobra riječ za *recepisse di consegna.* V. izručnica.

Ùsjedeni kruh, ostarjeli, davno umiješeni.

Ùskokòtati se i *uskokòtiti se* narodna riječ i znači razigrati se od veseļa.

Ùskopak (ùskopka) je motika široka šipa u Smokvici na Korčuli.

Ùskos je u okolici Dubrovačkoj prijedlog s dativom, što je u knizi *ùsprkos;* dakle *ùskos tebi, a tuo dispetto.*

Ùskvasnica je kruh umiješen s kvasom; protivno je tomu *bèskvasnica.*

Ùsluh je narodna riječ na Mļetu i znači *esaudimento.*

Ùsmir (a) jedino u frazi *sunce na usmiru*, biva na zahodu, i to u Konavlima.

Ùspahnuti isto je kao uzrignuti *ruttare.*

Ùstamba grdna birokracka riječ, kojom se služe za *vojništvo* i vele *ùstamba vojništva, mobilitazione.* To se narodno zove *okúpļańe* vojske i *okúpļati* vojsku, a *òkupiti* vojsku, je perfektiv[1].

Ùstanak (narodni) sad se zove *Landsturm.* To je mutit misli, jer *ùstanak* narodni znači *Volksaufstand.* Po narodnijem pjesmama imamo, n. p.:

[1] Poredi narodne pjesme:
— On *òkupi* svatā pet stotinā. —
— No je osta' da *òkupļa* Turke.

Digitized by Google

Sve se diže listom na oružje.
Na obranu doma i ogništa.

Čemu se ne bi mogla kazat *narodna vojska, narodno oružavańe,* pa baš i *narodno dizańe,* razumije se *na oružje* i ost.

Ùstrižak. V. ostrižak.

Usvíńiti se narodni glagol što se čuje kad govore o djeci, da su se mnogo razigrala, pa reku: — djeca su *se usvíńila.*

Ùšćaviti se isto je što *užļútiti se* o hrani, bilo sirovoj bilo varenoj, kad se pokvari.

Ùštrc (ùštrca) je čovjek s jednijem mudom, a o prasetu polu uškopļenu reče se da je *ùštrk (ùštrka).*

Ùtakmica je u puku što u knìzi *tàkmac.*

Ùteći s duga narodna je fraza i znači *dichiararsi fallito.*

Utézati je tegliti, što u Dubrovniku govore *pizati* od talij. *pesare,* n. p. — Ovaj vo *ùteže* 200 okā.

Utŕkati momka ili djevojku znači ukrotiti (domare).

Utvŕditi. V. dokaz.

Ùvigań (ùvigńa) isto što *vìgań,* kòvačnica.

Ùvjera je često u puku mjesto svjedoģbe baš kako talij. *fede;* n. p. — po liječnikovoj *ùvjeri* — *giusta fede medica.*

Ùvjerica je *credito;* n. p. — hoj mi dat *ùvjericu.*

Ùvodnik je konac u vezivu, kojijem se započne vez.

Ùzgornica je jelo koje se povraća na usta, kad se ne probavi.

Uzgrogòriti znači *zabŕbļati.*

Ùzica je isto što podvezica, kosica.

Ùzliti se ili *uzàzliti se* narodna je riječ, i znači *postati zao;* n. p. — *uzlio* se je — postao je jedovit. —

Ùzribiti se veli se o jusi, kad u ńoj mnogo kiša skuhana riba, pa reku: juha *se ùzribila.*

Ùzvod (a) lozā narodna je riječ i znači *filare di viti.*

Ùžina. V. fraja.

Ùžižalica zove se *sumpòralka* u Risnu.

V.

Vàđevina je prava riječ narodna za anticipazione, n. p. — primio sam 100 fna *vàđevine.* — Ovo je poteklo odatle što se kaže u trgovini *vàdi pare,* i to znači *anticipa i soldi. Anticipatamente* moglo bi se kazat *vàđevine,* kao što ima *cijene i stramputice.* Riječ *predújam* što se sad ńom služe, g. eška je, jer *újam* je odbitak od mliva za mlinarinu; a što bi tad značio *predújam?*

Vagìgat u Dubrovačkom dijalektu od talij *vagheggiare,* naški *gledati.*

Vàkup (vàkupa) narodna riječ u okolini dubrovačkoj i znači *skùp.*

Váļa (e) narodna riječ u Cavtatu. Djeca o Božiću igraju se *váļe* ili na *váļe* orasima ili mjen-

Digitized by Google

delima (bajamima) koturajuć ih niz kakvu štičicu, pa čiji udari o drugi, nosi ga. Čine i *grádac*. Na tri oraha stave odozgor četvrti, pa gađaju. To zovu *peti gràce* ili igrati na *grádaca*.

Váļa. V. morati.

Vaļènik (a) je put, što se niza ń vaļaju kameni.

Vàpa (e) je isto što *pàra*, ali se više čuje nego *pàra*, koja samo znači duh u živine, n. p. — pas je ispustio *pàru*; za to je i psovka čeļadetu *pasja pàro!* Inače govore sveđ *vàpa* za vodenu *pàru*. I za to riječ *parobrod* ne vaļa[1]; pa čemu će nam drugo kad imamo narodnu *vàtreńaču*[2], koja riječ može služit za more i suho s dodatkom *kopnena* ili *vodena*.

Vârka (e) je prava narodna riječ za umjetni *hlad izpod oči:* i narodna je pjesma ima: — Stavi *vârke* ispod oči čarn'jeh. —

Vârkati se prava je narodna riječ za izopačenu tuđu u Dubrovniku *skrîmati se (schermir si)*, i znači uklańati se vješto zamahu. Ima i perfektiv *várknuti se*.

Várovnica je isto što i *varnica* (iskra).

Vàtrena kola. V. žeļeznica.

Vážno, vážnost, vážiti, uvážiti, sve je od ńem. *Wage*. U nas se to kaže *zlamenito, znatno, teško*[3]. N. p. Svjetom *téžak* (consilio *gravis)*, sijed ļetima (Jos. Betondi). — Ovdje dundo Mihajlo naruči mi da sakupim braću; er da imade jedan *téžak (importante)* posō da razbere (M. Vodopić) i ost. Za *vážiti* narodno je *tègliti*; n. p. — ovo mnogo *tègli*, kad se promisli ko je rekō —. *Uvážiti* kaže se *ùslišiti*, a u drugom smislu *biti u cijeni*; n. pr. — molba mu je *ùslišena* — on *je u cijèni* — i ost.

Vèle uz naslove počasti velika je greška, n. p. *vèle štovani*, znači *troppo onorevole*, što je ńeka uvreda. Istina da *vèoma* od istoga je korijena a znači *molto*, no *vèle* u puku znači *troppo*. Dakle za *vèle* treba kazat *veòma, vŕlo, mnŏgo*, a tako se prije i govorilo u Dubrovniku, n. p. *mnŏgo poštovani*.

Velìko. Prodaja na *velìko* je *en gros*, a na malo zove se *krčma (en detail)*.

Vèzâj (vèzaja) je u građevini onaj niz zubova na lastovici od kuće s vrha do dna, što se ostavi da se susjed može svezat s onom građom.

Vèļati se znači *sich begatten* o mačkama. Da nije mjesec *Vèļača* odatle?

---

[1] Za ostalo u toj riječi v. poznatu knigu Boškovića.

[2] V. Vukov rječnik. Lijepa riječ ugađa prama *jedreńači*, brodu na jedra.

[3] V. Kurelčeva koļenca i nize u Akademij. Radovima.

Digitized by Google

Vènga je vrsta *žûkve*, biļa, što raste oko vode.

Vesèliti ima u smislu *kolèndati*, n. p. došli smo vas *vesèliti*.

Vêza je koza *variegata*, a *Vêzan* i *vêzilo* taki je jarac.

Vêzovi (ā) plur. tantum u Gundulića[1] su slijepe oči. Ostavimo dakle *sļepòčiee*, *tèmpla* i ost. V. Škrańi.

Vîlâć je za Konavļane ko nosi usku haļinu, jer su mu gaće na *vîle*; za to ga inače zovu *vilògaća*.

Vinòrezac (vinoresca) mala je kosa, kosijer.

Vintúlija je *alauda arvensis*, *allodola comune*.

Vloglav (a) je *junx torquilla*, *torcicollo*. V. Kupimrav.

Vîsjelica je kolač; poredi *vješalica* u Vuka i znači komad suha mesa.

Víšak. V. pretičak.

Vîtiti se isto što pokučiti se; n. p. — *vîti se* preda mnom —.

Vjȅgbine (ā) plur. tantum znači zavičaj za životińu; n. p. — pošo je vo na *vjȅgbine*. —

Vjerodàjnice (ā) je nesmotreni sklop riječi, kojim prevode *le credenziali* kakva poslanika *Le credenziali* su od lat. *credentiales* biva *litterae*, a baš to imamo u pjesmama po kalupu *knjigā starò-stavnijeh knjige vjȅrovane*; pa bi moglo bit i *knjige vjȅrovnice*, jer *vjerodàjnice* ne znači ništa; a kad bi što značilo, bilo bi ńešto nalik primirka, kad se daje vjera, n. p. od Spasova do Mitrova i ost. da je prosto svakomu te je zakrvavļen s kakvom porodicom, ne bojati se.

Vjeròvnik je riječ prevedena polag lat. *creditor* i ńem. *Glâubiger*. U nas je *dùžnîk* i *creditor* i *debitor*; ali kad je potreba razlikovati, ima *dùžiteļ*[2] za *creditor*. Pa ima i *rukodávac*, *rukodávalac* i *rukodávnik*. V. dužiteļ.

Vjȅšač (vješáča) je *il carnefice* po načinu smrtne kazne, biva po vješalima, i to je naj boļa riječ za tu vrstu ļudi, jer *krvnîk* ne ide; to je *il sanguinario*, *ein Mordschuldiger*; *ùbojica* ili *ùbica* također ne odgovaraju, jer su to *occisores*. Istina, da vješala nijesu svud smrtna kazna, ali to ne smeta ništa: riječ jednako može ostat i služit. Služi i pero za pisańe, a sad se već i ne piše perušinom.

Vjȅšalice (ā) plur. tantum vrlo je lijepa riječ za *appiccabiti*.

Vjetrúšak (vjetrúška) je *falcus apivorus*.

Vlàkala. V. koze.

Vlàsat, *a*, *o* u Dubrovniku narodni adjektiv kod kovača i znači *elastico* o kovu; kad se rasteže ili udara u se gvožđe *vlàsato*. — Ne bi li se ova riječ mogla uvesti za *elastico* u opće, a supstantiv

[1] Osm. XIX. 461:
— Po *vêzov'jeh* udri Šeča. —

[2] V. Stulin rječnik.

Digitized by Google

vlàsastvo poput *bògatstva* od *bògat* za *elasticità?*

Vlâšt često ima u Ļubiše, i mnogo puta mjesto *sâm (ipse)*, pa boļe i zgodnije nego *sâm* ili *glavom*. N. p. — To su moje *vlâšte* ruke izradile — Ja *vlâšt (glavom)* — i ost.

Vlât (vlâta) zovu u Konavlima cvijet samo od sijerka ili golokuda (kukuruza), a ne od šenice, jer tad je *klâs: vlàtati* pak je glagol.

Vòdar je muško što vodu nosi, a *vodàrica* žensko.

Vodàrica. V. vodar.

Vòdnica je *krtola* (krumpir) žilava, može bit puna vode, te otvrzne svarena.

Vodòčajina je mjesto u obće gdje leži voda, i otole je dobro zeļe; za to se veli u okolini Dubrovačkoj da je kršan (dobar) kupus iz *vodòčajine*.

Vôj od korijena *vi* u glagolu *vîti* zgodna je riječ za talij. *andana*, što se uvukla u jezik primorski.

Vóje je isto što *óje*, dugačko drvo, na kom je nasađena ralica. V. tegeļ.

Vòlij, vòlija, e lijepi je narodni adjektiv za teški prijevod rečenicā latinskijeh gdje je *potius*; ali treba sveđ izvrnut prijevod personalno, n. p. — perpessus est omnia *potius* quam socios indicaret — bješe *vòlij* sve podnijeti nego prosočiti drugove —. Mjesto *vòlij* može i *ràdiji*, ali nigda *ràđi*.

Vòļeti jednomu nego drugomu pravi je način govora za skovano *pretpočitati* i *pretpostaviti;* n. p. — On *vòli* tuđinu nego bratu — dakle talij. *antepone, preferisce* i ost.

Vòštarnica je narodna riječ za talij. uvedenu *čeràriju*.

Vràna bîjela. V. Kopač.

Vráta su u puku dvor gdje se pravda dijeli, ali reče se *velika vráta;* dakle *poći na velika vrata* znači poći na sud.

Vŕča (e) od mreže je u Stonu prvi kraj, što se izvuče iz mora. To isto se zove i *čakàtalica*.

Vretèno je vrsta morskoga školka; pa suviše *vretèno* zove se u biļaka glavna dugačka žila, *il fittone*.

Vŕh je talij. *usura*, u frazi *platit* ili *vratit s vŕhom*. Figura je postala od mjereńa žita na četvrti, u koju se uspe žito i po *vŕhu* ostane rpica.

Vŕka. V. čoviļa.

Vŕsno. V. odlično.

Vŕsta je u narodu ono što se u dijalektu zove *par*, n. p. — nema mu *vŕste* —. U tom smislu ima i *drûg;* n. p. — *drûga* nema u četiri strane —. *Vŕsta* suviše dobra je riječ i za *stîh*.

Vŕštica je u Blatu na Korčuli grožđe bijelo u vinogradima, ali samo po krajima.

Vŕtjelo (a) je u Bosni narodna riječ za točak na kolima, talij. *la ruota*.

Digitized by Google

Vȓtnik. V. Ćurlinkavac.

Vȓtozak (vȓtoska) tvrdi ötôk na glavi od uboja.

Vrȕļak (vrúļka) je malo vrelo.

Vunèńača je vunena posteļa, *pérnica* je perjata, a *slàmnica* slamna. V. odar i posteļa.

Vùžak (vùška) je zmija na crvene prutove. Dovuče se u kuću gdje ima male djece kad ośuti pelene te se suše.[1]

Z.

Zabàdača narodna riječ za glavatu ili glavičatu iglicu.

Začéćuknut narodni glagol u Dubrovniku i znači zadjesti u pravom i prenesenom smislu.

Začèliti i *záčeļe* lijepe su narodne riječi, da se sveđ ne govori *zatvòriti, završívati* i ost. *Záčeļe* i *začèliti* osobito se čuje o vrhu i dnu ulicā, n. p. kuća mu je na *záčeļu* ulice — zgradio je novu kuću i *začèlio* ulicu — i ost.

Začítati koga čuo sam na Majkovima, ali mislim da je ponarođen tako sasvijem glagol *zalègat*, što je u dijalektu dubrovačkom.

Začúriti znači pobudalit.

Zàdaća je prijevod iz ńem. *Aufgabe*, a jednako i *zadátak*. Naše bi riječi bile *rádńa, râd, stvȍr, pòstavak;* a naj boļe *dȁća* od glagola *dȁti;* n. p. Ovo je tvoja *dȁća*. — *Zàdaća* naprotiv, prevedena iz ńemačkoga, kosi se jako s glagolom *zàdati*, koji znači *úzrokovati* u frazi — *zàdati* jade, rane, smrt. —

Zàdjedaj igle je lijepi narodni način za talij. *infilzamento.*

Zàdraga je u Crnojgori narodna riječ kad se vojska pomoli odkud se niko ne nada. Nije li to *diversiva militare?* pak se i po samoj riječi to razumije. Poredi *pòdraža*

Zàdjev (a) u Stonu je visoki kam u dnu mora, za koji mreža zapne, a glagol je zadjesti.

Zàgledan (zàglêdna, o) je narodna riječ isto kao *radòznao (radòznala, o)* za talij. *curioso;* n. p. — mlada, oka đavolskoga, čiste krvi, jedra za svaki posao, živa kō vatra, *zàglêdna* u velike — i ost., a *znàličan, ļubopitan* i *znatìžeļan* nijesu narodne riječi.

Zagramàtati je poplašiti ribu u mrežu bucańem (u Stonu).

Zagrìžļiv je nar. riječ *irascibile.*

Zàhara je stara narodna riječ u Dubrovniku, gađa s ruskom сахаръ, i znači uprav *confetto*, ali mogla bi služit za *zucchero* mjesto skovanoga *sladora*, kako i kod Rusā. I *cukor* i *šećer* je boļe nego *slador.*

Zaìgrati se. V. mjera.

Zàklet (zàkleta) je *prijèsjek* u škrińi.

---

[1] V. Slovinac 1880. str. 86.

Digitized by Google

Zàkrajnica je put te ide za krajem, kako okreće brdo. Narodna riječ u Konavlima.

Zàkrmak (zàkrmka) je rupa između krme i škafa na lađi, u kojoj stoji onaj te baca mreže u more.

Zakròjit pšenicu u Konavlima znači prorešetat je, pa odagnat u mlin.

Zàlatiti se. V. mjera.

Zalèđati je narodni glagol i veli se o bolesti kad se kome povrati, *da je zalèđao;* dakle *recidivare.*

Zaļúbiti. V. zavoļeti.

Zàmah (zàmaha) narodna riječ u Hercegovini i znači *prepotenza;* n. p. — Pašinu *zàmahu* ne odoļe sirotiña. — Trsimo se dakle skovane *prèvlasti.*

Zàmâk (zàmaka). U Pagu kad usire mlijeko, odlome komadić za poklon, i to zovu *zàmâk.* Poredi *zamákati, zamòčiti.* Od korijena ovoga glagola ima *ùmâk* u frazi *jaje na ùmâk, l' uovo in sorbola,* što se inače kaže *jaje ògrušano* ili *rovito.*

Zámet je lijepa narodna riječ za talij. *concetto;* n. p. — to je ńegov *zámet — Quest' è idea (concetto) suo —.* Ova ista riječ znači postanak u p:ovci: Tako ti tvoj *zámet —.* Poredi *zàmetak* i *zàmetnuti.* Ne bi li se ova riječ mogla upotrebiti za postajańe riječi, n. p. *Wortbildung zámet riječi,* ili možda za ἔτυμον?

Zàmetak je pletivo s naopaka, ali znači i *punto* u pletivu. jer naravno *šav (šva)* je *punto* od šveńa.

Zámjerak (zámjerka) je nar. riječ i znači *scopo, tendenza,* u ovoj svezi: — *zámjerak* zakona.

Zàmješaj (zàmješaja) nar. riječ i znači *una mischiata,* n. p. klaka.

Zános bi bila naj boļa riječ za *akćenat,* jer u puku *zanòsiti* znači udarati ńekakav *okćenat* kojoj latinskoj riječi osnova je u glagolu *cano (cecini);* ima i glagol *naglásiti* tobože *accentuare,* ali u narodu toga nema; a kad bi ga bilo značilo bi od prilike *na glas iznositi, òznaniti,* pak po tome *nàglasak* bi bila *òznana.*[1]

Zaòkupiti. V. osloviti.

Zaòsopke isto što *izasobice.*

Zápis i *zapísati* su prave riječi za *legato* i *legare.*

Zàpisnik zovu *protoko (protokola),* a nije nego onaj koji što *zapìsuje,* poredi *dòpisnik* i *prèpisnik. Protoko* (kad ne bi i mi tu grčku riječ zagrlili) imao bi se zvati *zápis,* kao *prijèpis, òpis* i ost. a protokolista *zàpisnik.*

Zàplet je u vezivu sastavak dvaju veziva.

Zaplijèniti znači štogod oteti grapšom u ratu ili četovańu, jer *plijen* je *bottino.* Dakle *zaplijèniti list* ne vaļa, jer ne odgovara

[1] U stulinu rječniku ima baš *naglásiti* kao *òznaniti.*

Digitized by Google

ideji. Naprotiv imamo tursku riječ s našijem nastavkom *ùzaptiti* i znači *mit Beschlag belegen, supprimo*, a to n. p. skele i drumove, pa može i novine. Ko pak ne bi htio tursku riječ, eto mu naše *zatòmiti*; dakle novine *zàtomļene.*

Zapovjedni svetac. V. ispovjedno dijete.

Zàprega je grembiale di lana.

Zàravanak i *zàravańak (zàravânka)* je u Vuka riječ koja znači *locus planus in monte.* Za što se tako ne bi mogao zvati pred kućom *il terrazzo, locus planus?*

Zarávniti. V. ravnateļ.

Zárezak. V. rijez.

Zarôčiti vjêru vjêri lijepa je fraza i znači dati uzajmice tvrdu vjeru.

Zàrubača je položaj zarubļen, *luogo arrotondato,* n. p. na morskoj obali.

Zàsjedâńe sad se uzimļe za *sessione* n. p. *dietale,* a to znači *zàstajâńe u sjêdańu* i *prêžańe (insidatio).* Narodno se to veli *sabòrisańe, sabòrovańe* i *sjêdnica.*

Zâsjeda je *barricade* što se i u nas veli *barikada.* To isto zove se *zakŕčeńe* t *zakrčívańe.*

Zâsjena se zove u narodu onaj prostor između sjene i svjetlosti, tanka sjena. Nije li ovo dakle dobra riječ za *penombra?*

Zàsjesti je prava riječ za *installarsi;* n. p. — *zàsio je* na svoju stolicu, mjesto — i ost. A pošto *zàsjesti* može bit i tranzitivan glagol, n. p. — *zàsjede ga* za sofru — i ost., za to možemo *installare* reći *zàsjesti* koga na koje mjesto; n. p. — Danas *zàsjedoše* načeonika, biskupa, župnika — i ost. Ostavimo dakle *ustòličeńe* i *ustoličiti,* nenarodne grdne riječi, onijem te nam krńe ļepotu jezika. Ali ostaje još da kažemo kako ćemo *ustòličeńe* narodno reći. Kad ima kruh *ùsjeden,* davno umiješen i ispečen, od glagola *ùsjesti*: može biti i od *zâsjesti zâsjeden,* dapače je pravilno; pak onda *zâsjedeńe.* Dakle *zasjedeńe* biskupa, načeonika i ost.

Zâstava je *riserva,* a *pričuva* je grdno skovana riječ. Imamo i frazu *biti u zâstavi esser nella riserva;* pak primjer — *zâstava* se bije s potjerom.[1] —

Zàstavci (zàstavakā) plur. tantum u Konavlima, a to je gorńe i dońe čelo od posteļe.

Zastiràčić. V. bavarin.

Zàstoļe je nar. riječ i znači ńekakvu naslońaču za stolom.

Zasvtńiti je nar. glagol za čeļade, koje se prigne na nerednost.

Zàtočnîk je ortak (drûg) u trgovini.

Zàtraga je u narodnom vojevańu *la retroguardia.*

Zátvor je lijepa riječ za *reclusione,* pa i za *tamnicu,* koja u sudbenom jeziku obično se zove

[1] V. Vukov rječnik pod riječi *ùdarac.*

Digitized by Google

carcere; ali ima i *carcere* preventivo prije osude, i to u narodnom jeziku zove se *prítvor*.

Zatvoreni hodnik. V. naslon.

Zàufano je narodna riječ za tuđu *sigurno* u svakome smislu: n. p. *luka zàufana, zàufano ću doći* i ost.

Zaušiti znači dati zaušnicu.

Zaùzeti se. V. mjera.

Zavarčiti se narodni je glagol o voću kad se zapeče na vojci.

Zavèćati se isto je što zavjetovati se.

Zavésti ime narodna fraza i znači u vezivu napravit ime. To zovu i *bìlježeńe*, ali samo u gradu. Na selu kažu, n. p. — *zavézla* mu je ime —.

Zaveze (zavczā) su u Konavlima jaja skuhana na završne poklade, baš u utorak. Plur. tantum.

Zavòljeti koga nije narodno, a značilo bi *adamare aliquem*. Ovaj glagol postao je u našoj knizi po analođiji glagola *zaljúbiti*, koji je narodan i znači *adamare*. Ima i *zaljubiti se* u koga.

Zavratati je razboljeti se.

Zavrnuti je pogoršati u zdravlju.

Zavŕtač (zavrtáča) zove se u puku *lo scartoccio*.

Zavrtačice su nakiti u vezivu konavoskom.

Zazívati na megdan ili prosto *zazivati*, to je talij. *sfidare*.

Zbäbiti se narodni je glagol, i veli se o crvu da se *zbäbio* u maslini, kad crkne i nestane ga. Zatijem reče se *zbäbilo se* sve od vrućine, biva zgrčilo se.

Zdôr (zdôra) je ona opna oko crijevā u životiće; zovu je tako er se *zdêre*.

Zdrâk i *zdrâka* treba pisati s umetkom *d* radi blagoglasja, jer se tako i izgovaraju. Što se značeńa tiče, *zdrâk* je *radius* sunca, svjetlosti i ost. a ne *aria*, koja se u nas zove *ûzdûh*, *vâzdûh* ili *jâjer* (ἀήρ). *Zdrâka* je pak efekat *zdrâka*, dakle *riflesso*, er se govori: — smeta mi *zdrâka* — a ne može se kazati: — smeta mi *zdrâk*. — Poredi *strâh* i *strâha*. Prvo je uzrok a drugo je prikojasa (efekat) strâha, biva nemoć, koja se u čovjeku očituje tresavicom. Za to se i veli: liječit *strâhu*, kuhat trave za *strâhu*.

Zèla je kobila bijela, a taki koń je *zèlênko*.

Zelèndûr (zelendúra) fringilla chloris, verdone.

Zèlênka je vrsta grožđa.

Zelèńak (zeleńáka) je *uomo strano curioso*, malo sudrljan.

Zèzalo je sitan račić (jastožić) između gamadi.

Zgàmiti se isto kao *slakomiti se*.

Zglôba e) nije dobra riječ u gramatici za *copula*, jer nema riječi *zglôba* nego *zglôb*, i jer spona lijepa je riječ za to.

Zlàtan (zlàtna) riba suvrst cipola.

Zlátnica nakit na vezivu konavoskom.

Zlôčin nije dobro za djelo, nego je bolje *zločínstvo*, jer *zlôčin* i *zlo-*

Digitized by Google

čînac oba su *nomina agentis*, kao *dobròtvor* i *dobròtvorac*. Poredi *dobròčin (beneficus)* i *dobròčinac*, oboje u aktivnom značeńu.

Zlògleđa (e) je zavist sasvijem niska, potištena.

Zlògodnica je guska divļa, *anser cinereus*, oca selvaggia. V. zloslutnica.

Zlogòvorac (zlogòvorca). V. govorac.

Zlòkovar (zlòkovari) isto kao *lukavstvo*.

Zlòļesina u Risnu zovu *leandru (Oleander)*.

Zlòmisônstvo je lijepa riječ narodna i uprav u smislu *pesimizmo*; n. p. — sveđ nagińeš na *zlòmisônstvo*. — Po tome *dobròmisônstvo* je *optimizam*; za to *zlòmisalan (zlòmisaona* ili *zlòmisôna*, o) biće *pesimista*, a *dobròmisalan optimista*[1].

Zmâjica je *iunx torquilla, torcicollo*. V. vioglav.

Zmîčalina je u opće zmija neškodļiva, a otrovna je *ļùtica*.

Zôr-momak odgovara talij. *tipo di giovane*.

Zrakòplov je strahovita pogreška za *aeròstat*, jer *zrâk* nije *aria* nego *radius* (boļe *zdrâk)*, i jer *plôv* je *djelo* a ne oruđe, čijem se plovi. Stari su zvali lađu po moru *plâv* ili *plâvka*, a ne *plôv*, jer je to jedreńe; pa čemu će nam prijevod, kad svak zove *aeròstat?*

Zŕna se zove ovca pečatana kao *zrńem* po čelu.

Zúpci (zûbâcū) vrsta nakita na konavoskom vezu.

Zváće (a) narodna riječ isto što poziv.

Zvijèriti je gledati začuđeno.

Zvijèzdak (zvijezdáka) zove se ložđe druge godine.

Zvîždak (zvîška) je isto što grmuša, *ficedula hypolais, beccafico*.

Zvjèrota je žuti koń, a *zvjèzrka* je taka kobila. V. žutov.

Zvjèzrka. V. zvjerota.

Zvŕčôka. V. Škrgutavnica.

Zvŕkovi (ā) je nakit na konavoskom vezu, plur. tantum, obično na rukavima; za to se veli *rukavi nā zvrkove*.

Ž.

Žâgao (žâgla, o) veli se slanini kad se išteti. Dubrovački je *ràn-keļiv, rancido*.

Žâgriti govori se o vinu kad peca, vino *žâgri*.

Žâhnuti se nar. glagol, i uprav znači prepanuti se, ali kad i kad znači *fare impressione*, n. pr. — taj glas *žâhnuo* je cijelo selo. — Za tijem ima supstantiv *žâs*, drugovdje *ùžâs*, to je *strâh*, a kadgod veliki strah, uprav *terrore*, ali

[1] U Vuka ima *zlomišļenik* za *malevolens*.

Digitized by Google

mnogo puta *impressione*. Boļe dakle nego kovani *ùtisak*, što je pravi prijevod od *impressione*.

Žaròpek je pripeka sunčana.

Žèludar isto što *grȉńac* i *glúšac*.

Žèļeznica je nespretna riječ za gvozdeni put, jer *žèļeznica* je narodna riječ u Bosni za mineralnu vodu, u kojoj je železa, *aqua ferruginosa*. Gvozdeni put zovu u Bosni *vàtrena kòla* i *gvòzdeni put*.

Živi kraj, žívac i *žívica* zove se kraj neprestižen.

Žmȉra i *žmȉrina* je talog, što ostane na dno kotla kad se topi loj.

Žmȉzice (ā) plur. tantum na ko nakovskom vezu okolina prva.

Žȕkva. V. venga.

Žúna je ovca žuta.

Žútnica je nakit na konavoskom vezu.

Žutòcvjetka je *calendula arvensis*.

Žútońa je žuti vo, a *žȕtuļa* krava.

Žùtov je žuti koń.

Žùtuļa. V. žutońa.

Žvȁoce (a) je ono, što od uzde stoji końu u gubici.

Digitized by Google

Dodatci k raspravi

„Sudbeno ustrojstvo republike dubrovačke"

(Gl. str. 1.)

Poslje čitanja ove rasprave u akademiji, desivši se u Dubrovniku za znanstvena iztraživanja, imao sam prilike namjeriti se na vrela, koja sè tiču moga predmeta. U prvi red spada autentički tekst *Žute knjige (Libri Crocei)*, koji se nalazi u starome arkivu c. i kr. okružnog suda u Dubrovniku, te ide sve do godine 1803., kad redakcija Svilokosina i druge ustavljaju se kod god. 1791. Iz njega sam crpio podatke zakonarstva za periode 1791.—1803., a za dalnje doba do pada republike g. 1808. izvadio sam ih iz zapisnikâ Velikoga Vijeća i Senata, koji se čuvaju u starome arkivu. Osim toga popunio sam ili rasvijetlio razne grane zakonarstva podatcima, koje su mi pružili razni arkivalni izvori I za povijesni pregled imao sam zgodu prelistati zaključke Senata i dopisivanja s francuskijem i ruskijem vlastima za god. 1803.—1806., koja bacaju svijetlosti na onaj kobni čas, koji odluči sudbinu republike.

Dubrovnik, Maja 1893.

A.

Popunitba žute knjige od 18. Junija 1791. do 26. Januara 1803. — Zaključci Velikoga Vijeća od 26. Januara 1803. do 28. Januara 1808.

Svilokosin rukopis svršuje sa zaključkom od 17. Junia 1791. „*de approbando providimentum delatum a DD. Provisoribus Civitatis super sponsalibus consanguineorum*".

Autentični „*Liber Croceus*" u dva toma, koji se nalazi u c. kr. dubrovačkome okružnome sudu, ide dalje do godine 1803. U ovo vrieme od 13 godina Veliko Vijeće je ponovilo jedanaest puta zaključak „*super faciliori congregatione Excelsi Rogatorum Consilii*",

Digitized by Google

a to 3. Julija 1792., 26. Julija 1793., 2. Januara 1794., 26. Augusta 1794, 4. Maja 1795., 7. Augusta 1795, 15. Decembra 1795. 9. Maja 1796, 26. Augusta 1797, 27. Augusta 1798. i 26. Julija 1801.

Bilježimo još slijedeće zaključke:

od 26. Julija 1792. „super creatione DD. Procuratorum RR. PP. Monacorum tam congregationis Melitensis quam monasterii Lacrumae".

Od 15. Decembra 1795., po kojemu se sva vlastela od 18 godina unaprijed mogu natjecati za sve knežije i kapetanije, izuzamši Stonsku, Slansku, Konavosku, Lastovsku i Mljetsku, za koje se zahtijeva propisano doba. Osim toga dozvoljava se, da knez župski (Breno) može dva mjeseca svoje službe prebivati na Rijeci (Ombla);

od 28. Junija 1796., po kojemu Veliko Vijeće dozvoljava iz milosti kapetanu *Matu Antuna Bellatina* iz *Ruta* (Sabioncello), *prem da ne stanuje u gradu* (Dubrovniku) *niti u predgrađu,* kupiti malu kućicu od Nikole Antuna Despota u Orebićim, u svrhu, da je uzmože sjediniti sa svojom, jer mu se je umnožila obitelj; pošto bi ustanovljeno, da Despotova kućica nije podložena kmetstvu.

Ovaj zaključak nam dokazuje, kako još na koncu prošloga vijeka bijaše ograničeno stečenje vlastničtva u Ratu na same stanovnike glavnog grada. Ali odma na početku 19. vijeka — četiri godine poslje onog zaključka — Veliko Vijeće stvara zamašni zakon *od 26. Julija 1800,* koji navješćuje doba slobode u prometu nekretnina, jer dozvoljava svijem stanovnicima Cavtata i Rata (Sabioncello), da mogu stjecati nekretnine u svakoj strani države *(in qualunque parte dello stato nostro).*

Zaključak od *26. Januara 1802.* propisuje način kako se imadu zamijeniti prizivni sudci, koji su pozvani udariti drugomolbenu sudu pri interlokutornijem osudama, za slučaj da nijesu u broju od sedam po propisu zakona, i postupak, kako se imadu primati prizivi u civilnijem parnicama, ako se Malo Vijeće nemože sastati u zakonitome broju. U tome slučaju dva Maloviječnika, stvorena *ad hoc,* primiće na zapisnik priziv, u koliko nisu otklonivi.

Zadnji zakon *„Libri Crocei" od 26. Januara 1803.* radi „de approbando providimentum allatum a DD. Provisoribus Civitatis super supplimento extraendo cum DD. Thesaurarii essent incompetentes in causis civilibus, et cum in Excmo. Minori Consilio essent incompetentes tot DD. Consiliarii, ut non remaneret numerus sufficiens pro faciendo supplemento supradicto.

Digitized by Google

Ovaj zakon normira, tko ima zamijeniti blagajnike *(tesorieri di S. Maria)* u civilnijem pravdama, kad su otklonivi, pa nema potrebitog broja neodklonivijeh Malovijećnika za udariti civilnu osudu.

Od 26. Januara 1803. nema dalnjijeh zakona, uvrštenijeh u *Žutu knjigu.*

Prebirajući zadnje dvije knjige *zapisnika Velikoga Vijeća,* koje se čuvaju u starome arkivu, ne nagjosmo *od 26. januara 1803. do posljednjega zapisnika od 28. januara 1808.* (tri dana prije pada republike) nikakvoga znatnog zakona. Samo što je 7. oktobra i 8. oktobra 1806. zabačen predlog, koji se kroz toli dugo vrijeme vuče: „*super faciliori Congregatione excelsi Rogatorum Consilii.*" Osim izbora i vučenja magistrata nema nego riješenja, gotovo vazda povoljna, molbenica privatnika, sadržaj kojih je izostavljen protiv praksi do tada obslužavanoj, da molbenice budu tekstualno unešene u zapisnik. Dolaze takogjer malo ne u svaku sjednicu dozvole privatnicima, da mogu, *pro maritatione vel monacatione* svojih kćeri ili nećakinja, prodati dobra, koja se nalaze izvan Astaree, uz obećanje, da će naknaditi prodana dobra drugijem, ležećijem takogjer izvan Astaree.

Što se tiče izbora i vučenja magistrata, opaža se, da se knez i senatori kroz ovo sve vrijeme biraju i s malom kojom iznimkom civilni sudci i privatni odvjetnici. U suprot su malovijećnici, kriminalni suci te svi ostali gradski i vanjski magistrati izvučeni. Ali i *sortitio* sama više ne pomaže. Mjesta gotovo svijeh vanjskijeh činovnika, dakle knezova, kapetana i zapovjednika tvrgjava itd., ostaju zadnjih godina prazna, te se čita na svakoj strani kobna nota „*nemo fuit electus*" do 28. Novembra 1807. Brod tone, a mrnari ga jedan za drugijem ostavljaju. Samo predzadnje vučenje od 18. decembra 1807. uspijeva. Toga dana izabran je knezom za mjesec januar 1808 sa 24 glasa protiv 13 *Sabo Miha Gjorgjića,* posljednji knez koji je upravljao Dubrovnikom, jer *Mato Nikole Getaldića,* izabran 28. januara za mjesec februar iste godine, nije mogao više zapremiti kneževske stolice, pošto 31. januara republike nije više bilo.

B.

Zapisnici Senata od g. 1797.—1808.

Pregledao sam takogjer zapisnike Senata od god. 1803.—1807. Ima ih dvanaest svezaka u jako siromašnome obliku dugoljastih knjižica. Tri su od god. 1803., tri od god. 1804., tri od god.

Digitized by Google

1805., dvije od god. 1806., a jedna od god. 1807., koja svršuje sa zapisnikom od 11. oktobra 1807. Brez dvojbe fali svežčić, koji je imao sadržavati važnih zaključaka senata, — u kojemu odavna se bila skupila sva vlast republike — za posljednja četiri mjeseca njezina životarenja, naime do 31. januara kad bi razpušten Senat po zapovijedi Napoleona.

Nema za to vrijeme omašnijeh zakona, jer su vanjski dogagjaji, koji su imali odlučivati o bitisanju Republike, zapremali gotovo vas rad senata. Najvažniji je onaj od 20. Marta 1804., kojim se ukida starodavna zabrana uvažanja vina iz Stona i Rata u Dubrovnik, kojom se štitilo vino *Astaree*, prvobitne matice Dubrovnika i njezine vlastele. Dozvoljava se tim zakonom seljacima Stona i Rata, da mogu unijeti i prodati u gradu 3000 barila vina, da se tim pokrije potreba od 14.000 barila opredijeljenijeh za potrošak grada, ali ne prije nego bude prodano crno *Astaree*. Ima zakonâ za povišenje carine na predmetima luksusa, za bolje uregjivanje blagajne, za povećanje plaće svećenstva i činovnika, za podvostručenje plaće vojske, koja se nalazila na ratnoj nogi uslijed pogibi koja je prijetila iz istoka po Crnogorcima i Rusima, a iz zapada po Francezima. Kako se ognjeni krug, koji je imao zadušiti republiku, više stisniva, — tako se stvaraju zakoni koji imadu zadovoljeti prijekijem časovitijem potrebama države. Nalažu se kontribucije i zajmovi, da se zadovolji zahtijevima franceskih generala, pretvara se u novac sve srebro, koje se nahodi u pohrani kod *Zecche*, spremaju se u blagajnu stolne crkve novci blagijeh djela. Ima zaključaka u onim zadnjim trenutcima, kojim se nastoji na kraj stati truležu i izdajstvu, koji su okužili jedan dio Senata, a ima ih, koji dišu starim dostojanstvom i rodoljubjem. Starodavna i blagodatna ustanova Provediturâ slijedi do zadnjeg časa bditi, da se uzčuva zakonitost zaključaka, a knez i malo vijeće vazda im se pokoravaju. Pokraj svih zamršaja vanjske situacija Staro vijeće ne zaboravlja na početku svakog mjeseca, kako to čini od stoljeća, posvećivati Bogu svoji trud, dopitavši, makar se našlo u najvećijem novčanijem neprilikama, debelu svotu *bolnici milosrdja*; — ne zaboravlja naložiti svojim poslanicima u Carigradu, da istraže koliko još ima sužnjijeh Dubrovčana u gusarskijem brodovima, pak da ih otkupe (Zaključak od 17./3. 1804). Brine se za mali puk, kad franceski general pod geslom *„liberté, egalité et fraternité“*, zahtijeva od Senata, da mu pošlje narod, koji će graditi putove, a on mu odgovara, da uz nadnicu, koje on plaća, narod će ginuti od

Digitized by Google

gladi, te mu predbacuje, da kad seljaci idu raditi za svoje gospodare, imadu obilje kruha, vina i boba.

Iz onijeh zapisnika — brez kojih tapati će u tmini ko će htjeti napisati zadnje dane života Republike — vidi se još, da dobar dio činovnika vučen je ili biran po Senatu, mjesto velikoga vijeća. A pošto se na žalost dopustilo vlasteli da mogu ostaviti državu, osim ako se ne bi to zabranilo sa 7/8 prisutnijeh Senatora (zaključak od 9. jula 1806.), — moralo se doći do zakona, da su dovoljne 2/3 Senatora koji će se naći u gradu i u predgragju za zakonitost zaključaka (Zaklj. od 7. oktobra 1806). Povijest ima bilježiti takogjer senatsku zapovijed od 28. januara 1807, po kojoj bi obustavljena petstogodišnja pohvala *(lausloda)*, koja bi se pjevala u stanovite dane u stolnoj crkvi i pred ugarskim barjakom (stendardo) na čast kralja ugarsko-hrvatskoga, a to s *oskudice kanonika*. Ovo navješćuje da će se brzo saviti zastava, koja je štitila kroz toliko nezgoda do konca XVIII. vijeka dubrovačku slobodu.

C.

Nadležnost Senata XVI. vijeka.

Proglašenje stanovite osobe da je pala *pod stečaj (fallito)* moglo je biti zaključeno samo po Senatu, kako se vidi iz Senatoconsultâ od 25. septembra (str. 90), 9. oktobra (str. 92) i 29. decembra 1564. (str. 121), — od 10. januara (str. 4) i 17. novembra 1573 (str. 149), te od 28. januara 1574 (str. 184). Nego biti proglašen *fallito* nije znamenovalo vazda da je Senat izjavio, te je neko pao pod stečaj, nego još, da ga je Senat poslje istrage priznao krivcem kojemu zločinstvu, kako se može razabrati iz senatskih zaključaka od 16. marta (str. 35), 8. julija (str. 93) i 27. studena (str. 155) g. 1573. *(Svezci senatskih zaključaka dotičnih godina u starome arkivu.)*

Senat sili nesuglasne vjerovnike na pogodbu s dužnikom, kad su $^2/_3$ vjerovnika na to pristale. „Prima pars est *de cogendo* D. Joannem Sigismundum de Georgis et Jo. Coloscetich ad consentiendum accordis, quod fecerat Stephanus Michaelis Stacconarius et socii cum eorum creditoribus, *eo quod dicti creditores excedunt summam duorum tertiorum secundum ordines*". (S. C. od 8. augusta 1573. (str. 106). Sličan je senatski zaključak od 18. augusta 1573. (str. 109).

Senat bi sam *kao nagodbeni sud* uzeo na se izglagjenje civilnijeh razmirica, kako se vidi iz zaključka od 4. novembra 1573.

Digitized by Google

(str. 141); ili imenovao u tu svrhu arbitramentalne suce (S. C. od 30. maja 1573. str. 33).

On je takogjer mogo odustati od načela, da se ne smije utužiti državljanina pred inozemskijem sudom za utjerivanje tražbine, kako je to učinio zaključkom od 15. septembra 1573. (str. 120), ovlastivši Dubrovčanina da može utužiti svoje dužnike *in foro turcico*. A sličan zaključak je onaj od 2. decembra 1573. (str. 158).

D.

Nadležnost čuvarâ pravde ili proveditura grada.

Velik je bio utjecaj njihov u vanjske poslove. Njima povjerava Senat da izgrade pisma na inozemske vladare, koja su pak ili potvrgjena ili preinačena po Senatu, kako se vidi *passim* kroz sve zaključke Senata XVI. i dalnjijeh vijekova. (Gledaj zaključak Senata od 10. septembra 1573. str. 119, kojim se povjerava proveditorima sastavak pisma na Filipa II. kralja Španjolskoga). Oni izragjuju takogjer listove i naputke za poslanike. (S. C. od 15. i 22. maja 1560. (str. 115, 170), od 16. juna 1560. (str. 125), od 22. novembra 1573. (str. 152) i od 19. januara 1574. (str. 176).

Glede njihova prava *na veto*, oni ga nemogu uložiti protiv smrtnoj osudi: „Prima pars est de declarando, quod Domini Providitores non potuerint intromittere *sententiam capitalem* per DD. Judices latam contra Allegrettium Lukerum incarceratum, *quia talem auctoritatem non habent.*“ (S. C. od 19. januara 1560.) Pokušaj njihov uložiti ga protiv zaključcima Senata bi suzbit: „Prima pars est de cassando intromissionem DD. provisorum civitatis quia ipsi non habent auctoritatem intromittendi partes Majoris Consilii Rogatorum. *(S. C. od 20. februara 1560).*“

E.

Nadležnost kneza u civilnijem stvarima XVII. i XVIII. vijeka. Precepta Rectoris.

Za ovo vrijeme nalazimo dosta raširenu nadležnost kneževu u civilnom području. On rješava parnice za tražbine viseće od zakupne i najamne pogodbe, od kupno-prodaje, od poboljšicâ uloženijeh u gosparove zemlje, od zaslužne pogodbe *(Conductio-locatio operarum)*, i u obće kad bi tražbine bile ručnim zalogom osigurane. Takogjer pred njim ispitivaju se svjedoci *ad perpetuam rei memoriam. (Precepta Rectoris 1682—1764 u starome arkivu passim).*

Digitized by Google

F.

Nadležnost civilnijeh sudova u pravdama o nekretninama i napram crkovnjacima.

Pokraj prava *na immunitet* koje je svećenstvo vršilo i branilo u dubrovačkoj republici, kako u svijem kršćanskijem državama sve do konca prošloga, da pače i do prve polovice tekućega vijeka, — lajkalni sudovi prisvojili su bili pravo, nešto i po toleranciji samoga svećenstva, suditi u sporima, koji su se ticali nekretnina, naišavši na veliki odpor rimske stolice, osobito u velikoj razmirici izmegju ove i Dubrovnika nastavše god. 1581.—1582. uslijed osvade arcibiskupa Jerolima Matteucci. Tadanji poslanik republike u Rimu Frano Gundulić, valjda najbolji pravnik kojega je igda imala republika, vješto obrani ovu od svijeh arcibiskupskijeh napadaja, imenito je nastojao dokazivati, da je, krepošću feudalnijeh odnošaja zemljišta, i dugotrajnog mûka Sv. Stolice, država pravovaljano vršila nadležnost o nekretninama napram svijem državljanima bez razlike stališa. Nahodi se u indeksu „*Libri Crocei*" sastavljenome po Franu Gunduliću, pod riječju *Consules* raspravica njegova, kojom hoće da dokaže to pravo dubrovačke države, uzakonjeno po senatu i potvrdjeno pamtivječnom sudbenom praksom. Ova raspra stoji u savezu s jednim od najoštrijeh sukoba republike u drugoj polovici XVI. vijeka, te će biti predmetom obširnijega razlaganja u raspravi, koju spravljam ob odnošajima megju crkvom i državom u dubrovačkoj republici.

G.

Po običajnom pravu nije dopuštena ovrha na pokretnine.

Ćerva pripovijeda *Sacrae Metropolis Ragusinae* — Tomi I-i Pars IV-a p. 324, 325) da „Ragusii porro lex est *longo usu recepta*, ut eorum qui solvendo non sunt, mobilia, quae domi habent, bona, creditoribus obnoxia minime sint, neque ii in iisdem bonis suo nomine exigeri queant. Dubitabatur autem, utrum ad ecclesiasticos etiam viros eadem lex seu consuetudo pertineret. Urbanus (VIII) igitur pontifex, ea de re admonitus atque rogatus, sub Cellesii Pontificatu Clericos, virosque ecclesiae addictos eadem consuetudine uti, fruique, debere declaravit hisce signatis litteris". Ćerva nosi dotično apoštolsko pismo od V. julija 1632. Razlog ovome čovječnome običaju mogo je biti, što se u ono vrijeme pokućtvo u obće navlastito kod nižega stališa svagjalo na najnužnije stvari, brez

Digitized by Google

kojijeh nije se dalo življeti, — a dati ga zaplijeniti u vlasteoskijem kućama vrijegjalo je dostojanstvo i ugled nosiocâ državne vlasti.

H.

Sudbena nadležnost carinara u pomorskijem pravdama.

Zakon Senata od 14. decembra 1564. naregjuje, da se ima platiti za svu robu provoženu dubrovačkijem brodovima u grad *naval* (nolo) „*secondo la forma dei noleggiati ovvero della polizza del cargamento*“, a to u osam dana poslje nego se roba iskrcala, a za ovo vrijeme roba ne smije biti dignuta s mjesta prije nego se plati *naval*. Nastaje li razmirica sa zapovjednikom broda, što je robe nestalo ili je ova oštećena, — carinari imadu je riješiti, a za slučaj da su otklonjeni, maloviječnici, a kad bi i ovi bili zapriječeni, zamjena ima se obaviti po zakonu. *(U svezku god. 1564. senatskijeh zaključaka staroga arkiva, str. 116.)*

I.

Reforme u kaznenom zakonarstvu. — Tortura. — Pedepsa na galiju.

O polovici 18. vijeka probija i u dubrovačko zakonarstvo onaj duh pravice, koji bijaše počeo u zapadnoj Europi nadahnjivati kazneno zakonarstvo poticajem znanosti. Senat naime bijaše povjerio 28. aprila 1738. Provediturima grada, da prouče pitanje, kako bi se moglo u kriminalnijem istragama dati odvjetnike krivcima; a oni izradiše osnovu prihvaćenu 24. januara 1742., koja osigurava obtuženicima za tečaja istrage gotovo sva ona jamstva, koja su im sada osigurana. Kakav je bio tim nastao napredak u toj struci, vidi se iz toga, što još u drugoj polovici XVII. vijeka bi izdana pod Colbertom naredba Ljudevita XIV. o kriminalnome postupku od god. 1670., po kojoj, kad se radilo o zločincu smrću pedepsanome, obtuženik nije mogo imati ni savjetnika ni odvjetnika *(Duruy, Histoire des temps modernes* p. 370).

Evo znamenite naredbe Senata, kak ju nalazimo u „*Liber Criminalium*“, koji se čuva u starome arkivu ces. kr. okružnoga suda u Dubrovniku.

„Provedimento formato sopra la difesa e l' avvocato da darsi ai rei nei processi delle cause criminali, ed e' del tenor seguente (Vid. 6. Ecc. Consiglio di Pregati).

Die mercurii 24. mensis Januarii 1742. a prandio. Essendo stato accommesso ai Signori Proveditori della Città per parte specialle

Digitized by Google

dell' Ecc. Consiglio di Pregati presa sotto li 28. aprile del 1738., e nuovamente sotto li 11 corrente Gennajo sia commesso, che formino e riportino il loro parere sopra la difesa e l' avvocato darsi ai rei nei processi delle cause criminali. I quali avendo revisti gli ordini e provvedimenti sopra la giudicatura criminale per addietro qui emanati, e prese anche delle altre opportune cognizioni concernenti questa materia; come pure considerando che le difese al reo devono onninamente darsi, essendo di *jure naturae*, e secondo tutte le leggi sono affatto innegabili nè può juridicamente e canonicamente procedersi negli atti nè devenirsi alla sentenza, senza che si dian le difese sostanziali al reo. Onde fattane sopra tutto ciò la più seria e matura reflessione, ne reportano:

„Che in tutti i processi criminali, che da qui in avvenire si formeranno da qualunque dei nostri magistrati et offizij *debban darsi assolutamente le difese ai rei*. Ma perchè queste si distingvono in *naturali o essengiali, et in legali o civili*, e le prime son quelle che onninamente darsi devono, giacchè le seconde dipendono dall' arbitrio dei legislatori, e dalla pratica dè luoghi e fori, onde si dichiara che le prime doveranno qui sempre costantemente darsi, e sono: di scriversi nelle deposizioni dei testimonii tutto quello essi ne diranno non solo contro il reo e a favore del fisco, ma anche contro il fisco ed a favor del reo, di costituir al suo debito tempo personalmente il reo se vi fosse in forze (t. j. u rukama pravde), d' interrogarlo sopra il suo delitto e sopra tutte le prove, che del medesimo si avessero nel processo, di sentire tutte le sue esposizioni e scriverle nel processo stesso, e d' inserir nel medesimo *ad verbum* tutte le sue risposte, discolpe e difese circostanziate in quella tal maniera ch' egli le averà date, e di proceder in ciò con quell' esattezza e puntualità, che conviene ad un giudice imparziale, giusto ed illibato. E se il reo non fosse in forze, si debba allora secondo gli ordini citare, con dargli i soliti termini a comparire e discolparsi e difendersi giusta le leggi e le pratiche del nostro foro. Che poi in quanto *alle difese legali o civili si stia al costumato sinora della nostra curia criminale, et alla sua lodevole pratica e consuetudine*, nè si faccia verun altra innovazione. E questo provvedimento duri e durar debba sin ad altro ordine, e sempre si possa correggere, aggiungere e sminuire per la maggior parte dei voti.“ Po ovome se vidi, da je obstajao i prije *pohvalni običaj*, da odvjetnici brane obtuženike *poslje dovršene istrage*, u čemu nije se ništa promijenilo novijem zakonom od g. 1742.

Digitized by Google

U ostalome kazneno zakonarstvo bijaše XVI. i XVII. vijeka još okrutno kako svuda u Europi. *Tortura* se upotrebljavala za državna i za obična zločinstva, premda ne često. U glasovitoj iztrazi radi ritualnoga umorstva, tobožno počinjena godine 1622. po Izaku Jezurumu, ovaj nesretnik bi podvrgnut najstrašnijoj torturi, kojoj odoli mučeničkijem junaštvom. (*Ćerva, Metropolis Ragusina* T. I., Pars. 4. p. 286 i sl. Ova istraga bi objelodanjena po Gelčiću u njegovoj historičkoj biblioteci). Dalje nalazimo, gdje Senat odregjuje, da se popuni *torturom* kaznena iztraga zametnuta protiv Vlahuši Andrije Butlje iz Bosanke. *Prima pars est de remittendo ad DD. Judices causarum criminalium processum per eos factum contra Vlahusciam Andreae Butglie de Bosanka, pro illum ampliando cum tortura, eumque sic ampliatum deferant ad Consilium Rogatorum.* (S. C. od 5. decembra 1625., pag. 195. svezka te godine u starome arkivu).

Vlastela *Jakob Resti* i *Jakob Gjorgjić* bila su se zaplela u urotu zametnutu g. 1611. u dvoru Savojskoga vojvode, koji radijaše o glavi republike, ne bi li je zapremio i prodro preko njezinih razvalina u Bosnu, kojoj se tada pojavljivala iz daleka zora oslobogjenja. Urota bi otkrivena na vrijeme, te biše uzapćena ona dva vlastelina. Dotična istraga se nahodi u starome dubrovačkome arkivu medju političkijem istragama XVII. vijeka, te u njoj prisustvujemo torturi *Jakoba Gjorgjića* i čujemo, tako reći, njegovo jaukanje, a da nije mučenje moglo iztrgnuti od njega ispovijedanje krivine. Iz te istrage se vidi, da se tortura nije mogla upotrebljivati nego po naredbi Kneza i Maloga Vijeća i u njihovoj prisutnosti te Senata kao kaznenog dvora.

Bijaše u običaju takogjer, kako u svijem državama koje ležahu na moru, pedepsati krivca da vozi na brodu lancima sapet (na *galiju)*, kako se vidi iz predloga odbijena po zaključku Senata od 27. Januara 1625. (p. 168, 169 dotičnog svezka).

Napadaj na javne oblasti bijaše najstrože kažnjen. Tako nalazimo, gdje Senat, što je bio ostao ranjen kapetan Trstenika Miho Marka Gučetića po Marku Vlauši, Vlatku i Ivanu braći Marojevićima, naregjuje trojici vlasteli, da idu na lice mjesta, da pedepsaju na smrt krivce, te da im poruše i sažegu do temelja kuću „*ut in dictae domus fundamentis amplius nunquam in futurum aliqua domus fabbricari posset*“, a tlo neka ostane za sgradu mesare „*ad perpetuam dictae domus infamiam*“. (S. C. od 25. novembra 1560).

Digitized by Google

Ovoga vijeka nalazimo još, da uslijed dozvole Velikoga Vijeća mogle su se, i kad se radilo o umorstvu, stranke pogoditi. (U svezku ovoga vijeka Senatskijeh zaključaka str. 99).

O razvitku kaznenog zakonarstva u republici Dubrovačkoj nastojaću izraditi posebnu raspravu.

J.

Nadležnost činovnika nad živežom. — Ukinuće korporacije prlabuća. — Naredbe proti preprodavaocima.

Bi istaknuto na drugom mjestu, kako je dubrovačka vlada svojim nastojanjem, da interesi *maloga puka* ne budu žrtvovani pohlepnome duhu trgovine za novcem, znala učvrstiti svoju moć u narodu, i steći njegovu ljubav. Ovo se vidi osobito iz onijeh blagodatnijeh mjera, kojim bi ona obskrbila grad i državu potrebitom hranom, i gledala da ova dogje uz jeftinu cijenu do svakoga. Za tom svrhom išo je zamašni zakon Senata od 26. oktobra 1560., i sada u drugoj formi obstojeći u naprednijem državama, kojom se stalo na put preprodavanju jestbenijeh stvari, eda bi ih narod mogo kupiti izravno uz bolju cijenu od producenta. I raspust korporacije *prlabuća*, koje vidimo spomenute uspored sa *stacunarima* ili *butigarima*, te držimo da su bili neka vrst kramara, imao je istu zadaću. Evo dotičnog zaključka Senata od 19. oktobra 1560.: „*Prima pars est de tollendo fraternitatem parlabuchiorum. DD. Provisores civitatis debeant in termino dierum octo referre providimentum, vi cujus forma parlabucii post hoc se gubernari debeant*“ (charte 161).

Provedituri izvršiše naredbu, te donesoše 26. oktobra 1560 pred Vel. Vijeće osnovu, koja bi i prihvaćena, te ovako počimlje: „In esecutione della parte del Maggior consilio de Pregadi dell' anno presente a charte 161, quale per i mali diportamenti degli nomini della fraternità delli *parlabuchi*, quella ha totalmente levata, s' habbi provvedere come di qua in avanti s' abbiano governare *parlabuchi e stazzonari.*“ Za tim slijedi zakon po kojemu zabranjuje se kupiti na *Pilama* ili na *Pločama* ili na *Punti* jestbenijeh stvari *(cosa da magnare)* za preprodaju pod prijetnjom zapljene i globe; zabranjuje se da ne bi ko preprodao *na placi*, niti uzeo u pohranu za tu svrhu voća, zelena, oraha i sličnijeh stvari. Nadzirati će izvršbu u zakoni tri vlastelina senatora, koji se mogu do potrebe služiti vojnicima i *barabantima* (redarstvenijem stražarima), te po-

Digitized by Google

zvati u pomoć sve magistrate, kako knezove itd. Kad bi došla iz dvora jaka količina živeža *(una grossa chiurma di vittovaglia)*, tako da se ne bi mogla u jedan dan sva prodati privatnicima *(alle private persone)*, dopušteno je stacunarima *(alli stazzonari)* kupiti od te robe, ali je imaju preprodati po tarifalnoj cijeni, koja će im biti opredijeljena, da ne bi ostao obterećen narod *(con autorita de limitar alli detti stazzonari li prezzi della robba quale hanno comprato accio lo populo non sia fuor di modo aggravato")*. Ista ona tri vlastelina nadležna su povesti istragu proti prekršiteljima ovoga zakona, te suditi krivce na tamnicu i globu

Glede *prlabuća* naregjuje se „che la fraternità di *perlabuchi* di qua in avanti più non si possa congregare, nè adunare, per essere detta fraternità stata levata . . . Che la bandiera delli *stacconari* e *perlabuchi* sia donata alla Chiesa Cattedrale di S. Maria in elemosina", jer su, kaže se, umrli oni koji su učinili trošak za barjak, a sadanji *prlabući i stacunari* nemadu prava nanj.

S ovim zakonom nije se prejudiciralo nadležnosti justicijerâ. Izmedju ovijeh i novijeh triju činovnika nad živežom obstoji *jus praeventionis* glede zametnuća istrage proti prekršiteljima „*acciò non habbia seguir alcuno tumulto et incoveniente*". (U svezku zaključaka senatskijeh dotične godine str. 165.—168.)

K.

Kako je Republika providjela nevolji Konavljanâ. — Zabrana kamatovanja. — Zaključak Senata od 18. augusta 1564.

Ljeti godine 1564. velika bijeda, po svoj prilici uslijed suše i glada, bijaše snašla Konavljane. Uslijed toga Senat dne 18. augusta izdade naredbu, koje evo bitan sadržaj: S razloga, što se Konavljani nahode u strašnoj bijedi, tako da, kad bi ostali brez ono malo prihoda kojemu se nadaju ove godine, svi bi pomrli, — naregjuje se da nijedan njihov gospar ni vjerovnik, domaći ili tugji, ne smije do nove žetve iskrcati svoj dug na njihovo žito, na voće, vino, novce, životinju. Samo tražbine državne su isključene.

Nijedan Konavljanin ne smije prodavati ječma, niti druge hrane nikomu, a kad bi mu bila potreba, može prodavati ječma samo državi.

Jedan vlastelin ima poći u Konavle, da s knezom konavoskim proglasi ovu naredbu, i da nadzire izvršivanje njezino, dok ne bude pobrana jematva.

Digitized by Google

Pošto mnogo Konavljana i gospara, koji imadu tamo svoje zemlje, običavaju dati na kamatni zajam novaca na vina i hrane svake vrsti siromašnijem ljudima, naregjuje se, da „onaj koji će bit dao što na kamate, ima podleći globi od ipp. 25, osim drugijeh pedepsa propisanijeh po našijem zakonima, i gubitku zajmljene stvari. A ovaj zadnji članak o kamatama ima trajati *perpetuis temporibus toliko u Konavlima, koliko u bud kojemu mjestu naše države.*“ („Si dichiara, che quello il quale averà dato ovver darà ad usura alcuna cosa, che caschi nella pena di perperi 25 oltre l'altre pene dalle leggi nostre statuite, e di più perda la cosa data ad usura. Et questo ultimo capitolo dell'usura habbia a durare *perpetuis temporibus,* tanto nella suddetta contrada di Canali, quanto in qualsivoglia altro luogo del territorio nostro.“ (U dotičnome svezku senatskijeh zaključaka staroga arkiva str. 80, 81.)

Koliko ima u to da se ugledaju moderne države! Gdje ima gospodujuća stališa, koji će sada sam sebi stvoriti zakon, da nesmije za stanovito vrijeme naplatiti svoje tražbine napram osiromašenome narodu? A što reći o zabrani kamatâ, da se narod ne upropasti, dok sada zakonotvorci jedva postavljaju jako široke i lasno prekoračive granice kamatovanju?

L.

Kancelar slavenski XV. i XVI. vijeka.

Nedavno je profesor K. Jireček iznio dokaza o službi slavenskoga kancelara u Dubrovačkoj Republici XV. vijeka (*Споменици Српски. — Сакупио Конст. Јиречек. — У Београду у државној штампарији краљевине српске.* 1892.) Tako vidimo poslje srpske isprave od 5. maja 1402. gdje stoji slijedeća potvrda: „De mandato domini rectoris Ser Andree de Volçio et minoris consilii civitatis Ragusii presentes suprascripte videlicet poliza et litera scripta *in litera sclava* fuerunt registrate manu Ruschi magistri Christofori, *cancellarii sclavici* (str. 48).

Na isti način poslje druge srpske isprave slijedi: „Die VIII. mensis octobris 1404. Jucin homo et nuncius domine Heugenie, comittisse presentavit unam literam in *sclavico* scriptam et de verbo ad verbum registratam, ut continebatur in ea, per Ruschum, *scribam sclavicum,* de mandato domini rectoris Ser Marini de Crieva et ejus minoris consilii tenoris suprascripti, ad testimonium contentorum in ea et cautelam, cujuscumque interest, et interesse potest“ (str. 49).

Digitized by Google

Poslje izprave srpske od 18. februara 1406 slijedi da, po zapovjedi rektora Stjepana de Luccaris i maloga vijeća, gornja dva pisma bila su „manu Ruscy quondam magistri Christofori, *cancellarii sclavichi, in litera sclavicha registrate*“ (str. 51).

Ispod srpske isprave od 25. marta 1406. slijedi potvrda, da su rektor i Malo Vijeće naredili da se po istome Rusku „*scribam sclavicum*“ registrira (str. 52).

Pridodajemo zaključak Senata od 27. oktobra 1564., kojim se imenuje tumač *srbijanskog jezika:* „Prima pars est de dando onus *linguae servianae* Hieronymo Francisci de Primo (ugledne gragjanske obitelji), et quod pro tali officio habere debeat pro sua provisione ipperperos centum annuatim de illis ipperperis ducentis, quos a Communi nostro habet Nicolaus ejus patruus quotannis, cum declaratione etiam, quod dictus Hieronymus possit in defectu dicti Nicolai supplere in Vicaria modo et forma prout ipse Nicolaus potest.“ (Rogatorum, g. 1564. p. 161 u starome arkivu.)

M.

Konzularna služba i nadležnost XVI. vijeka.

Otkriće Amerike, koju su bili počeli dubrovački brodovi brzo pobagjati, te na nju trgovinu protezati, izazovne potrebu i tamo ustrojiti konsularnu službu, kako nam dokazuju slijedeći Senatski zaključci.

„Prima pars est de deliberando in presenti consilio super creationem consulis *in Terra nova* pro natione nostra“.

(S. C. od 20. junija 1575. — Rogat. g. 1575. p. 58).

„Prima pars est de creando in consulem dictae *Terrae Novae* pro natione nostra *D. Carolum Duraero*“.

(S. C. od istog dana. — Ibid.).

Ove iste godine bi preustrojen konsulat *Aleksandrije u Misiru*, točki trgovačkoj vrlo važnoj za promet dubrovački, te mu opredijeljena parbena nadležnost, kako se vidi iz slijedećijeh Senatokonsulta od 28. aprila 1575. (Rogat. 1575—6. p. 29).

„Prima pars est de statuendo quod ad electionem Consulatus nostri Alexandrijae possint habere electionem nobiles nostri a triginta annis supra“.

„Prima pars est de statuendo quod officium dicti consulatus duret per annos quatuor prout in provedimento incipiendos“.

„Prima pars est de concedendo quod dictus consul possit terminare *solus* causas a ducatis centumquinquaginta infra, ab inde vero supra . . . . . ut in 4. capitulo provvedimenti.“

Digitized by Google

Metnuo sam piknje kod riječi „supra“, jer kratice dotične jako su nejasne, a cijele osnove *(provvedimentum)*, na koju se pozivlje i ovaj i drugi senatski zaključak, nema.

Držimo, da ono *solus* znamenuje, da je mogo Aleksandrijski konsul neprizivno suditi megju strankama do 150 dubr. dukata, a za veću svotu postupati kao kod istočnijeh konsulata, gdje bi ostalo parcima slobodno prizivati se na dubrovački sud.

N.

Prva štedionica (Monte di Pietà) u Dubrovniku g. 1671. — Gojilište (Conservatorio) za djevojke g. 1785.

Ako je bila politička mudrost imenito od XVIII. vijeka počela drijemati u Dubrovniku, dok ga izdade sasvijem na koncu, budno i neizcrpivo ostade nastojanje njezino do padnuća republike doći u pomoć siromašnom narodu dobrotvornijem zavodima majstorskom rukom ustrojenijem.

Da se istrgne narod od nokata kamatnika, kršćanski duh bijaše o polovici XV. vijeka, s početka u Orvietu i u Perugji (1450 do 1460.) stvorio prve štedionice (Montes Pietatis) obskrbljene povlasticama Crkve[1].

Pod uplivom istog duha bi udaren god. 1670. pet godina samo poslje velike trešnje temelj prvoj štedionici u Dubrovniku, jednoj

[1] *Hergenröther*, Handbuch der allgemeinen Kirchengeschichte — II. Band s. 186. Papa Leo X. u Lateranskom Saboru u petoj konstituciji „*Inter multiplices*“ *die quarta ante nonas Maii 1515. proglasi „recte pietatis montes* fuisse constitutos, nullumque in iis usuratum vitium inesse“. Ali se tomu zahtijeva: 1. dobiti dozvolu od Pape za ustrojiti *Montem Pietatis;* 2. brez te dozvole nije dopušteno *fructus semel constitutos augere;* 3. koristi uloženijeh svota ne smiju prelaziti 3% ako bi iznijeli više, što preteče, ima biti upotrijebljeno na pobožne svrhe. „*Attamen interusurium urgente causa subventionis pauperum vel lucri cessantis et damni emergendi usque ad quinque pro 100 protendi potest.*“ (Hergenröther, ibid. p. 182, 183). Da li je republika tražila papinu dozvolu kod ustrojstva svoga „Montis Pietatis“, nije mi poznato. Ali je statut zavoda došo do znanja Inocenta XI., te po njemu implicite potvrgjen prigodom pretvorbe zapisa Luke Zamanje, kako će se vigjeti iz niže navedenog papinog breva od 23. oktobra 1677. A pošto je zavod bio ustrojen glavno da dogje u pomoć siromaškoj ruci, bi po štatutu ustanovljen dobitak od 4%, kako je konstitucija papina dopuštavala iznimice u tom slučaju, mjesto redovitoga 3%.

Digitized by Google

od najstarijeh u Europi, ulaganjem 2000 dukata od strane države[1], s nalogom Senata Provediturima, da podnesu svoje mnenje. I zbilja oni sastaviše, polag glasovite Genoveske štedionice *(Monte di S. Giorgio)* osnovu, koja bi i prihvaćena po Senatu u sjednici od 10. marta 1671[2]. Provedituri naime zrelo i pomnjivo uvaživši kakvo je pobožno i nužno djelo doći u pomoć siromasima, koji, dosada lišeni zaklona kamo bi se mogli uteći u svojijem velikijem potrebama uzalud su se tužili da im je ubožan imetak proždrt kamatama opake tugje pohlepe, uvaživši da su providna pobožnost i bdijuća skrb Senata, e da bi doskočile uništenju nevoljnika, odredile dovoljnu svotu kao glavnicu i temelj za podignuće toli znamenitoga i svetoga djela, u svrhu da bi ovo bilo dobro upravljeno i sretno upućeno" — predložiše, što bi i prihvaćeno po Senatu, da tri po ovome izabrana na 3 godine Starovijećnika rukovode štedionicu[3], a ima biti uz to izabran jedan računar, koji će voditi dotične knjige. Onaj koji uzima u zajam kod zavoda više od 5 dukata plaća 4% dobitka, *ali siromašna čeljad ispod te svote ne plaćaju nikakovijeh kamata.* Zajam se čini pod zalogom u srebru ili u zlatu na godinu

[1] „Die 28 mensis Junii 1670. — Prima pars est de assignando in nomine Domini, Beatae Virginis et Gloriosi Sancti Blasii protectoris nostri duo millia ducatorum aggregationis pro erectione *Montis Pietatis*, obligando illos vinculo ne in aliud implicari possint nisi per septem octava votorum."

(Rogat. A. 1670., p. 33).

[2] „Essendo stato accommesso alli signori Provveditori dall' Eccelso Consiglio di Pregati per parte speciale presa li . . . . . del . . . . . 1670 che portino il loro parere sopra l' erezione *del Monte del Pubblico*, e fatta matura e diligente riflessione sopra l' importanza d' opera quanto pia altrettanto necessaria per sollievo de' poveri, che infino ad ora stati privi d' un rifugio, all' ombra di cui potessero ricoverarsi nelle loro urgenti necessita', hanno inutilmente deplorato assorbite con l' usure dell' altrui sempia ingordigia le sostanze del loro povero peculio. Onde per ovviare all' inconveniente che tende all' esterminio degl' infelici, havendo la provvida pietà e vigilante cura del Senato assegnato somma sufficiente del denaro per capitale e fondamento, sul quale erger si deve così riguardevole e sacrosanta opra per buon governo e felice inderizzo della quale i ssri. Provveditori sono di parere . . . . . ."

[3] Kod utemeljenja prve glavnice u zaključku Senata od 28. junija 1670 zavod je nazvan „*Mons Pietatis*" po običaju sličnijeh zavoda onoga vremena, u izvješću proveditura od 10. marta 1671 nazvan je „*Monte del pubblico*" — a u Senatukonsultu od 19. februara 1701 (Rogat g. 1700—1701 p. 53) dolazi pod naziv „*Montis publici S. Blasii*" (javna štediona Sv. Vlaha) — (2) Ovaj *Breve* nalazi se u starome dubrovačkome arkivu megju papinskijem listinama.

Digitized by Google

dana. Petnaest dana poslje minule godine, ako nije uplaćen dug, prodavaju se zalozi na javnoj dražbi. Svako šest mjeseca *čuvari štedionice (Conservatori)* dužni su iznijeti pred Senat stanje njezino, a kad im je prošlo trogodište službe, polažu račune pred računarskijem uredom, te odgovaraju za svaku štetu. Glavnica štedionice bi umnožena po državi i po uložcima privatnika, te svojom solidnosti nije bila zaostala za prvijem štedionicama u Italiji, kako tomu imamo dokaza u znamenitome *brevi* od 23 oktobra 1677. pape Inocenta XI. na dubrovačkoga arkibiskupa. Luka Zamanja naime bijaše ostavio zapis od 25.000 dubrovačkijeh dukata ili 18.000 rimskijeh skuda, da se ulože u talijanske štedionice *(Monti Italiani vacabili)*, u svrhu, da bi se dotični prihodi upotrebili svake godine u potporu sramežljivijem siromasima, u prćije za uboge djevojke i u otkup robova. Ali pošto bijaše i u Dubrovniku slična štedionica *(Monte non vacabile)* „cum assignatione annuorum trium millium ducatorum similium ex melioribus reditibus publicis", koji nose 4% dobitka, a utemeljena je polag „*Monte di S. Georgio*" u Genovi, da dogje u pomoć trgovcima, eda ne budu prisiljeni tražiti novaca uz velike kamate, a upravljena je po samijem interesentima, koji imadu ispitivati novčanu sposobnost dužnika i jamca, te vrijednost zaloga: vlada dubrovačka obrati se na Papu s molbom da bi preinačio legat, i dozvolio da budu novci ostavljeni po Zamanji uloženi u domaću štedionicu, s razloga što nije bio još zavod takijem štatutom obskrbljen, kad je učinio oporuku, te se može držati, da kad bi bio, nedvojbeno bi oporučitelj naredio bio da bude zapis uložen u domaću štedionicu, i s daljnjega razloga, što se ovako ulaganje pokazuje daleko korisnije, jer kad bi se ostavljeni novci uložili u *Mletačku Zeku* ili u *Rimske Monte*, ne bi se moglo imati 4% dobitka, a *Florentinski, Genoveški i Napuljski Monti* „*parum tutos existere*", dočim iz dubrovačke štedione, osim što se crpi dobitak od 4%, štedi se trošak, i izbjegava se pogibelj pošiljke, niti su dobitci podloženi odbitku, kako se dogagja s talijanskijem *montima*.

Papa, pošto je sve ovo po prošnji dubrovačke vlade istaknuo, nalaže arcibiskupu, da razvidi stoje li te okolnosti, te ga ovlašćuje za slučaj, da su istinite, da u njegovo ime zadovolji molbi republike.

Monte di Pietá dubrovački ispuni liepo svoju zadaću do g. 1813., poslje pada republike, kad njegovo djelovanje bi obustavljeno po franceskoj vladi, god. 1813., i glavnica mu na druge svrhe obraćena.

Digitized by Google

Nego god. 1835. opet uskrsnu pod austrijskom vladom svojevoljnijem darovima pobožnijeh zavoda i ostavama privatnika, te još postoji.[1]

* * *

Gojilište za siromaške djevojke ili Conservatorio g. 1785.

Ovo bi posljednji dobrotvorni zavod utemeljen po republici zaključkom Senata od 28. novembra 1785.,[2] dvadeset i tri godina prije njezinog pada. Cilj mu bijaše obraniti od moralne pogibli siromaške djevojke, uzgojivši ih za udaju ili za službovanje. Zavod bi utemeljen za četrdeset njih, premjestivši ih s početka iz ostarijelijeh gojilišta *Vužinice* i *Resinice*, i popunivši im malo po malo broj novijem. Za upravu i nadzor senat bi izabrao na tri godine tri starovijećnika, i kapelana na predlog trojice po ovijem prikazane. Upravljatelji bi imenovali predstojnicu *(priora)* zavoda i činovnika da vodi račune. Pitomkinje imale su biti od zakonite ženitbe, i pribivati u gradu Dubrovniku ili u predgragju, te prekoračile 8-u, a ne prešle 11-u godinu. Gojitba išla je za tim, da učini od njih valjanijeh supruga i majka, ili sposobnijeh sluškinja. Nijesu se mogle udati prije 22. godine, te su dobivale malu prćiju, kad bi udatba bila s privolom starešinstva. Ovo se i za to skrbi, da djevojke budu namještene u poštene kuće na službu.

---

[1] Najnoviji štatut dubrovačkog „Monte di Pietà" od 28. junija 1878. koji u nekijem malenkostima preinačuje prijašnja pravila od g. 1635. i 1860., dosta se odaljio od dobrotvorne svrhe prvobitne ustanove". „*Monte di Pieta*" plaća za svote koje uzima u zajam 4% dobitaka, a utjerava od svojih dužnika: a) kamate od 7% na uzajmljenoj svoti, b) pristojbu od 3 novčića a. v. za zajmove od 5—10 for. u ime založne cedulje (taglio di bolletta) koju izdava, a za svako 10 for. više što uzajmljuje pristojba raste za tri novčića, sve to za upravne troškove. Siromašna čeljad nema više blagodati koju je uživala *pred više od dvijesto godina natrag*, kad je mogla dobivati u zajam bez ikakvog dobitka *pet* dubrovačkijeh dukata (nešto više od 2 for. a. v.), nego joj se odpuštava do 5 for. zajma ceduljna pristojba.

Zavodom upravljaju blagajnik-upravitelj, koji bere 1200 for. plaće, te je imenovan po c kr. namjestničtvu, i četiri začasna upravitelja po njemu potvrgjenijeh, koji čine zajedno upravljajuće vijeće.

Sadanji *Monte di Pieta* ima pričuvnu glavnicu od 10.573 for. i 3 nov, a uz to 70—80.000 for. njemu posugjenijeh na 4% dobitka po raznijem dobrotvornijem zavodima i privatnicima, osim mirovne zaklade za blagajnika. Zavod stoji pod kontrolom c k. Dalmatinskog namjestništva.

[2] *Rogatorum* g. 1785. u starome arkivu.

Digitized by Google

Bi odmah uložena iz blagijeh djela glavnica od 2405 dubr. dukata za nabavu tvoriva za radnju, kao vune, bumbaka i konca. Korist radnje bi se uložila na umnažanje prćije pojednijeh djevojaka. Svota od 1405 dubr. duk. bi podijeljena za pokriti prve troškove zavoda. Osim toga bi osiguran zavodu prihod od 1864 dubr. duk. iz raznijeh blagijeh djela. Za svaku pitomkinju odregjeno je u ime hrane 36 duk. dubr. na godinu. Ko dava zavodu glavnicu, koja nosi 50 duk. dubr. koristi, ima pravo uzdržavati u zavodu jednu pitomkinju. U ostalome one su izabrane po upravljateljima zavoda, saslušavši prije predstojnicu i kapelana.

Bura franceske okupacije odnese i ovaj zavod, koji bi uspostavljen po austrijskoj vladi god. 1829. za 6 pitomkinja, a god. 1833 bi umnožen broj do 20. Još obstoji zavod, te je sada povjeren milosrdnicama *(Ancelle della Caritá)*.

O.

Car Leopold I. oprašća republiku podanka.

Sacrae Caesareae Regiaeque Majestatis Archiducis Austriae Domini Domini Nostri Clementissimi nomine Domino Mattheo Pozza Reipublicae Raguseae ad hanc Augustam Aulam Ablegato hisce perbenigne significandum: Intellexisse altme. nominatam Suam Majestatem humillimas preces, quas ipse Dominus Ablegatus nomine dictae Reipublicae pro protectione Regia et in signum Clientelae solvendorum, sicut etiam expensarum Residenti Suae Majestatis Ragusae suppeditandarum porrexit.

Considerando itaque altme. memorata Sua Majestas cum graves afflictiones, et damna tempore ultimi belli Turcici a Republica Ragusea exantlata, et praesentem minus bonum ejusdem Statum, tum etiam officia a Domino Nuntio Apostolico Nomine Suae Sanctitatis interposita praefatis precibus clementissime annuit, et non solum dictam annuam recognitionem, sed etiam expensas Residenti Suae Majestatis Ragusae suppeditandas, non tamen in perpetuum, sed solummodo ad Clementissimum suum beneplacitum remisit, atque demandavit, ut Dominus ablegatus de hac singulari gratia, prouti praesenti hoc decreto fit, certior reddatur. Confidit autem omnino Sua Majestas, Rempublicam Raguseam erga Eandem et Augustissimam Domina Suam debitam devotionem, et clientelam intemeratam conservaturam. Qui vicissim uti etiam particulariter Domino

Digitized by Google

Ablegato gratiam, protectionemque suam Caesareo-Regiam benignissime confirmat.

Signatum sub ejusdem Suae Majestatis appresso sigillo Secretiori.

Ebersdorffij 28. Septembris Anno 1701.

L. S.

Leopoldus D. G. Imper. Sacer.
Hungaror. Rex Arch Austr.
Dux Burg.

Joan Theod. de Weissenberg.

Prepisano iz originala, koji se nalazi kod g. Petra Negrini, belgijanskog konsula.

Digitized by Google

RAD

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE

ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

KNJIGA CXVI.

FILOLOGIČKO-HISTORIČKI I FILOSOFIČKO-JURIDIČKI RAZREDI.

XXXIX.

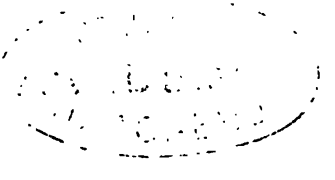

U ZAGREBU 1893.

U KNJIŽARI JUGOSL. AKADEMIJE (DIONIČKE TISKARE).

Digitized by Google

Dionička tiskara u Zagrebu.

Digitized by Google

Sadržaj.

Strana

Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI. vieka. XIII. Putopisi Stj. Gerlacha i Sal. Schweigera, ili opisi putovanja carskih poslanstva u Carigrad, naime Davida Ungnada od god. 1573. do 1578. i Joach. Sinzendorfa od god. 1577. Od dra. Petra Matkovića 1

Kajkavački dijalekat u Prigorju. (Nastavak.) Od prof. Vatroslava Rožića 113

Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća. VI. 2. Umjetnost i umjetni obrt. Od dra. Fr. Račkoga 175

Digitized by Google

Digitized by Google

Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI. vieka.

XIII.

Putopisi Stj. Gerlacha i Sal. Schweigera, ili opisi putovanja carskih poslanstva u Carigrad, naime Davida Ungnada od g. 1573.—78. i Joach. Sinzendorfa od g. 1577.

Čitao u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 23. ožujka 1892.

PRAVI ČLAN DR. PETAR MATKOVIĆ.

Antun Vrančić, kardinal i primas ugarski, koj bijaše od svojih carigradskih poslanstva u orientalne poslove vrlo dobro upućen, poznavajuć nevolje careve i ugarske, podastro je caru Maksimilijanu II. — malo prije svoje smrti — dne 13. februara 1573. obširnu spomenicu, koja je vrlo znamenita; jer sadržaje zrelo promišljenu i bistro prikazanu osnovu, na ime kako bi se tadanji turski rat s uspjehom mogao voditi, ako bi kršćanske vlasti bilo moguće u tu svrhu složiti. Pronicavi Vrančić misli na savez svih kršćanskih, to kopnenih to pomorskih, vlasti; jerbo potonje bi dobro promišljene osnove kopnena rata spojile s krepkimi operacijami po moru. Vrančić na ime savjetuje cara, da nebi prije pristupio k savezu, dok se neuvjeri, da su svi kršćanski vladaoci složni, a da turskoga mira nebi prije kršio, dok nebude siguran, da ga oni, koji su mu pomoć obrekli, neće pustiti bez izdašne pomoći; jer bi se inače Turci mogli iz nenada sa svom svojom silom na cara oboriti. Ako bi Francezka i ostala s Turskom u prijateljstvu, dodaje, nebi to smetalo, kad bi bili Mlečići uz savez, jer kršćanska pobjeda od g. 1571 dokaza, da se Turci mogu i kršćanskim oružjem svladati. Osobito svraća pažnju na pomorske vlasti, jer su mu Turci glede kopnene vojske osobiti, dočim pomorsku silu samo od nevolje goje: s toga savjetuje, da se turski rat na kopnu tako dugo ne-

Digitized by Google

prekine, dok nebude Turčin na moru sasvime poražen. Dalje svraća osobitu pažnju na Rusiju (Moscus) i Poljsku (Polonus) preporučajući, da bi se i ove jake sile u to kolo povukle; jer bi pokrenule svoje vojske na krimske Tatare i druge crnomorske narode, koji su pod žezlom turskim; oni bi preko Donovih, a ovi preko Dnjestrovih priedjela udarili. Ovo je vrlo znamenito, što se jur u ono doba mislilo na Rusiju i Poljsku, kao na naravne dušmane turske. Dalje predlaže Vrančić, kako bi se narodi ovkraj Alpa imali sdružiti s talijanskimi knezovi, pa s Bošnjaci i Makedonci preko Štajerske i Hrvatske navaliti na Turke. Car pako s najjačimi i najmogućnijimi knezovi i s Ugri, koji, veli, još nisu zaboravili na staru hrabrost, obsjeli bi Podunavje i svoje slavodobitne stjegove prenieli u Ugarsku, te njezine predjašnje medje uzpostavili. Pošto bi car tim oslobodio svoje izgubljene pokrajine, ojačan, udario bi poslije na Moesiju i Traciju, na koje obalah širi se Carigrad na Bosporu[1]. Ova Vrančićeva spomenica, izazvana vjerovatno sjajnom pobjedom kršćanskoga oružja kod Lepanta, slična je onim nebrojenim diskusijam onoga i sliedećega vieka, na ime kako bi trebalo Turčina izagnati iž Europe, koje diskusije spomenusmo jur na drugom mjestu[2].

Buduć da se osnove pronicava Vrančića tek poslije jednoga vieka bar djelomice izvadjale, vidi se, da jim ni Maksimilijan II. ni Rudolf II. nebijahu dorasli. U Carigradu pako, kao što se iz izvještaja mletačkih poslanika razabira, nisu njemačkoga cara odnosno kralja ugarskoga mnogo štovali, a o njemačkih knezovih toliko se samo znalo, da bijahu u svih turskih ratovih poraženi, i da se medju sobom radi vjere i drugih razloga neprestano kolju, što je njihovu snagu oslabilo, te jih učinilo za svaki znatniji vanjski posao nesposobnimi. S toga niti jih se u Carigradu bojalo, niti se od njih kakove pomoći ili koristi očekivalo[3]. Jakov Soranzo javlja senatu god. 1576. glede cara Rudolfa II., jedva što je nastupio priestol, da ga Turci jošte manje štuju, nego što su mu oca štovali; što je siromah, mlad i neiskusan, te gubi dnevice ugled u Porte; jer sultan pozna slaboće njegove vojske, oskudicu njegove blagajne, nesklad njegovih knezova, te slabi ugled i povjerenje, što ga car uživa. S toga car neželi drugo, dodaje Soranzo, nego da s Turčinom u miru i prijateljstvu žive, buduć da neima snage, da mu se svojski i uspješno opre. Turčin bo štuje samo onoga,

[1] Katona, Hist. crit., XXV, 447—59.
[2] Rad jugoslavenske akademije, knj. XLIX, 107.
[3] Alberi, Relazioni degli Ambasciatori Veneti; ser. III, vol. I, 80, 150.

Digitized by Google

koga se kao neprijatelja boji, ili od koga, kao prijatelja, izgleda koristi[1]. Budući se Porta u svojih priegovorih s carem pokazivala oholom i cara malo cienila, bješe onaj pronicavi sud mletačkoga poslanika najboljim dokazom tadanjega pravoga položaja[2]. Turska nebojeći se cara, dopuštala je, da njezini namjestnici na granicah krše mir, otimlju varošice i sela, i da tisuću naroda u roblje vode, te da ciele priedjele vatrom i mačem pretvore u pustoš. Car pako podnašajuć strpljivo ove nepravde, pokorno odašiljaše, malo ne svake godine, sjajna poslanstva s dankom i darovi u Carigrad, da se ponizuje pred priestoljem sultanovim i pred silom njegovih vezira i paša, moleć s obvezujućimi ugovori u ruci za dalje uzdržanje mira. Kad bi pako carsko poslanstvo s dankom i darovi zakasnilo, ili s razloga izostalo, umah je Porta sumnjala o iskrenosti carevoj, te je, kao carski izaslanici izvješćuju, prietila s vojskom, koju je na medjah sakupljala, da na cara radi kršenja ugovora navali. Kad se pako uglavljeni ugovor mira primicao svojemu kraju, dosta se rano pobrinulo na carskom dvoru, da se sastavi što sjajnije poslanstvo, koje je s bogatimi darovi putovalo u Carigrad, da uz sudjelovanje tamošnjega carskoga stalnoga poslanika, utanači novi, ili obnovi obstojeći ugovor mira. Svega ovoga poniženja nebi bilo od potrebe, kad bi car odnosno kralj ugarski bio u položaju, da s dobro pripravnom vojskom udari na neprijatelja i da skrši njegovu silu; ali za to nije bilo moralne snage i tvrde odluke, ni dovoljne vojske.

1.

Putopis Stjepana Gerlacha o drugom putovanju carskoga poslanika D. Ungnada u Carigrad g. 1573-78.

Jur dvie godine prije, nego što minu rok mira, što ga Vrančić i Teuffenbach g. 1568. utanačiše u Jedrenetu medju carem i sultanom, odasla car Maksimilijan II. g. 1573. novoga stalnoga poslanika sa sjajnom pratnjom, dankom i bogatimi darovi u Carigrad, da uz sudjelovanje tamošnjega carskoga poslanika K. Ryma obnove s Pórtom dalji mir i da Ryma izmieni, jer je ovomu ugovoreni rok poslaničke službe carigradske jur bio minuo, pa što mu je carigradski život jur bio dosadio. Rym vruće preporučaše caru za svoga zamjenika *Davida Ungnada,* baruna sonežkoga itd., koj je minule godine (1572.) kao carski izaslanik s dankom i darovi jur

[1] Relationi degli Ambasciatori Veneti, ser. III, v. I, 204.
[2] Zinkeisen, Gesch. d. osm. Reiches, III, 402, 403, 548.

Digitized by Google

bio u Carigradu[1], te se odlikovao darovitošću, obrazovanošću, iskustvom i okretnošću u vršenju poslaničkih posala. Rym označujuć D. Ungnada za poslaničku službu kao vrlo prikladnu u poslovih turskih vrlo vještu osobu, opisuje ga caru ovako: „praeter summam nobilitatem non mediocris graecarum latinarumque scientia et plurium linguarum usitatarum notitia[2] ad haec animi, ingenii, iudiciique vigor et dexteritas plurimum commendarunt, cuiusmodi quidem viri ut quam plurimi haec Turcica perspiciunt omnino C. M. V. interest".[3] Car Maksimilijan II. poznavajuć svoga vjernoga službenika, rado prihvati preporuku Rymovu, te imenova Davida Ungnada[4] novim carskim stalnim poslanikom u Carigradu.

Dok se D. Ungnad sa svojom sjajnom pratnjom pripravljao na drugo mučno putovanje u Carigrad, buduć protestant vjeroispovjesti augsburžke, tražio je mlada, vrla i grčkomu jeziku osobito vješta protestantskoga duhovnika, koj bi kod poslanstva u Carigradu bio njegovim propovjednikom. U to ime obrati se Ungnad preko Ljudevita vojvode würtemberžkoga na glasovito onda sveučilište u Tübingenu, da mu se za tu znamenitu službu predloži njeki vrstan mlad duhovnik. Premda su se mnogi prijavili, ali ni jedan nebijaše tako vrstan, kao Stjepan Gerlach, koj bi izabran, predložen i vruće preporučen[5], te mu bi izdana u to ime izvrstna svjedočba[6].

Stjepan Gerlach, stariji, rodio se g. 1546. u Knittlingenu u Würtemberžkoj, sin kamenara, koj se poslije preseli kao starac k Anabaptistom u Moravsku; pomnjivo odgajan, učio je u Stuttgartu, Maulbronu i na sveučilištu u Tübingenu, gdje je kao štipendista protegnuo svoje nauke na deset godina, a odlikovao se uzornim vladanjem, darovitošću i neumornom marljivošću, koju uporavi najprije na humanistične i filozofijske, pa na teleologijske znanosti. Jur g. 1564. bude bakalaureus, a g. 1567. magister; dva puta steče znanstvenu nagradu, često sudjelovaše s uspjehom kod znanstvenih disputacija, a kao propovjednik bijaše obljubljen. Izvrstan napredak

[1] Rad, knj. CXII, 199 i d.

[2] Gerlach tvrdi, da je Ungnad znao devet jezika, naime grčki, latinski, franczki, talijanski, španjolski, češki, hrvatski, magjarski i njemački. Uz to navodi, da Ungnad bijaše iskusan, mlad, liep, ugledan, ozbiljan, rječit i učen. Tagebuch, p. 2.

[3] Izvještaj Rymov na cara od 24./VIII. 1572, izvod u Hammera, Gesch., 1. A., Bd. III, 612.

[4] O D. Ungnadu gl. Rad, knj. CXII, 200.

[5] Gl. Gerlach, Tagebuch, p. 1—3.

[6] M. Crussii, Turcograecia, Basileae, p. 484.

Digitized by Google

preporučao ga za sveučilišnu stolicu kao posve zrela i pripravna, ali od ovoga naučnoga puta ili zvanja bijaše Gerlach pomenutim pozivom nenadano i naglo odvraćen.

Gerlach s početka nije imao volje primiti se ponudjene mu službe, nu nagovorom sveučilišnoga kancelara Jakova Andreae i drugih svojih sveučilišnih profesora krenu s osobitom preporukom k dvoru Ljudevitovu u Stuttgart, gdje je još trebovalo nagovaranja Ossiandrova i drugih uglednika, dok se Gerlach sklonio, da službu prihvati. Bogoslovci tübinžkoga sveučilišta, čini se, da su se za tu stvar za to žarko zauzimali, da tim putem iztočne Grke temeljito upoznaju s augsburžkom vjeroispovješću, nebi li jih, hvaleć njezinu vrstnoću, sklonili, da ju i prihvate. Ovu nakanu, čini se, da je podupirao i vojvoda würtemberžki. Pošto se bio Ger. odlučio primiti ponudjenu mu službu poslaničkoga propovjednika, blagoslovi ga svečano Andreae za propovjednika, kojom prilikom govorio je Ger. propovied, koju glasoviti Martin Crusius prevede na grčki, te ju posla po Gerlachu tadanjemu patriarhi Jeremiji u Carigrad[1].

Gerlach krenu sa svjedočbami i preporukami 4. travnja 1573. iz Tübingena put Beča, gdje ga poslanik D. Ungnad primi s odobrenjem i s najvećom iskrenošću, a G. je znao za kratko vrieme steći štovanje, povjerenje i ljubav poslanikovu. U Beču bavio se G. gotovo dva mjeseca, dok se Ungnad sa svojom pratnjom pripravio na dalek put u Carigrad.

Gerlach je pomnjivo vodio svoj dnevnik, ne samo na putu u Carigrad i natrag, nego i za cieloga svoga boravka kod poslanstva u Carigradu. Dnevnik odpočimlje 29. ožujka 1573., na ime danom, kad ga je kancelar Andreae nagovorio da putuje u Stuttgart k vojvodi, a dočimlje 23. rujna 1578. s disputacijom, koju je G. imao s anabaptističkim predstojnikom u Moravskoj. G. bilježi u svojem dnevniku ne samo ono, što se na putovanje odnosilo, nego i ono, što se znatnijega gotovo za pet godina (1573—78.) dnevice u Carigradu dogodilo; pa i ono, što je čuo, te mu se vidjelo ubilježenja

[1] O Gerlachovu životu gl. Jöcher, Gelehrtes Lexicon, II, 955. J. Meusel, Bibliotheca historica, vol. II, P. 1, p. 250—251. J. Beckmann, Litteratur der älteren Reisebeschreibungen, I, 381—99. J. Jäck, Taschenbibliothek der wichtigsten Reisen in d. Türkey, Grätz 1831, I. Th., 3. B. S. 55—86 Ersch u. Gruber, Encyclopedie d. Wiss. und Künste, I. Sec., Thl. 61, p. 145—47. F. Didot, Biographie générale, vol. XX. p. 220—21. Allgemeine Deutsche Biographie, Bd. IX, 23. Stälin, Würtembergische Geschichte, IV, 824. Klüpfel, Geschichte d. Universität Tübingen, p. 74.

Digitized by Google

vriedno: toga radi ima u dnevniku svakojake gradje, pa i dragocienih viesti i historijskih izprava o europskih političkih poslovih. Ovo potonje upotriebili su jur historici (Hammer, Zinkeisen i dr.), raznovrstno, a mi ćemo tu historijsku gradju mimoići, što i onako nespada u naš posao, a dodirnuti ćemo se samo onih bilježaka, koje su naravi geografijske, odnosno topografijske, ili se odnose na putopisni dio, koj je ovaj put poglavitim predmetom naših razpravljanja.

Gerlach ostavi ove dnevnike u rukopisu svojim baštinikom, koji su dugo otezali, da jih na sviet izdadu; jer ima u njih svakojakih bilježaka, dosta slobodnih misli i sudova o najuglednijih osobah na tadanjem carevom dvoru, i radi mnogih pričanja, za koje nebijaše još čas, da se na javu iznesu; jer bi mogla izazvati mržnju, odgovornost i progonstvo. Tek stotinu godina poslije putovanja starijega Gerlacha, odluči se njegov unuk Samoilo, odnosno mladji Stjepan Gerlach[1], da izda g. 1674. na sviet svojega djeda dnevnike, kojim je ovaj podpun naslov: „*Stephan Gerlachs,* des Aelteren, Tage-Buch der von zween glorwürdigsten römischen Kaysern, *Maximiliano* u. *Rudolpho,* beyderseits den andern dieses Namens, höchst seeligster Gedächtniss, an die ottomanische Pforte zu Constantinopel abgefertigten, und durch den wohlgebohrnen Herrn Hn. *David Ungnad,* Freyherrn zu Sonnegk u. Preyburg etc. römisch-kaiserl. Rath, mit würklicher Erhalt- und Verlängerung des Friedens, zwischen dem ottomanischen u. römischen Kayserthum und demselben angehörigen Landen u. Königreichen etc. glücklichst vollbrachter Gesandtschaft. Aus denen Gerlachischen, zeit seiner hierbei bedienten Hofprediger-Amptes-Stelle, eygenhändig aufgesetzten u. nachgelassenen Schriften, herfür gegeben durch seinen Enkel *M. Samuelem Gerlachium,* Special-Superintendenten zu Gröningen, in dem Herzogthum Würtemberg. Mit einer Vorrede, Herrn Tobiae Wagneri, der h. Schrift D. u. Prof. auch Canzlers bey der Hohen-Schul, u. Propstes der Kirche zu Tübingen. Frankfurth am Mayn, in Verlegung Joh.

[1] Samuilo ili mladji Stjepan Gerlach — unuk starijega — bješe profesorom crkvene historije i crkvenih starina u Heidelbergu i Tübingenu. Poslije sveučilišnih nauka u Tübingenu, gdje je postao doktorom. zaputi u Königsberg, gdje se pet godina posvetio bogoslovju, a u Helmstaedtu tri godine crkvenoj historiji i crkvenim starinam. God. 1657., pozvan za sveučilišnoga profesora ovih nauka najprije u Heidelberg, pa 1674. u Tübingen, gdje je i umro (1697.). Za svoje zvanje bijaše vrlo radin, ali nije poznato, da bi išta bio napisao. Ersch u. Gruber, op. c. I. S., Th. 61, p. 147.

Digitized by Google

David Zauners. Gedruckt bey Heinrich Friesen, 1674, in Fol. (osim posvete, predgovora i čestitaka) 552 Seiten". — Na naslovnom listu ima osam u bakru rezanih poprsja, na ime Maksimilijana II., Rudolfa II., Selima II. i Murata II., vojvoda würtembržkih Ljudevita i Eberharda, Davida Ungnada i putopisca. Poslije predgovora sliede opet slike putopiščeva, izdavateljeva, vojv. Eberharda i D. Ungnada.

Izdavatelj ovih dnevnika, mladji Gerlach, misli se, da nije ništa ni mienjao, ni dodavao. Predgovor napisa tadanji kancelar tübingenskoga sveučilišta Tobija Wagner, u kojem neima ništa, što bi vriedno bilo iztaći. U dnevniku ima pukotina, osobito u putopisnom dielu, naime od 20. srpnja do listopada 1573. (p. 20); jer je putopisac putem težko obolio i u Sofiji zaostao; još je velika pukotina u opisu puta (na povratku u domovinu) od Sotina do Beča (p. 533). Ove su pukotine ponješto popunjene iz Gerlachovih listova, koje je u domovinu pisao. U cielom djelo je od izdavatelja nemarno uredjeno, slog mu je neskladan, a jezik tvrd. Uz to se čini, da stariji G. nije svoje dnevnike ostavio sasvime pripravljene za štampu. Ovo u ostalom zanimivo djelo svjedoči, da mu je pisac živio u Carigradu u različitih prilikah, da je imao mnoga poznanstva, pa da je oprezno tražio prigode, da svestrano izpita turske i novogrčke prilike, a mnoge priložene historijske izprave potvrdjuju, da je pobliže poznavao različite diplomatske odnošaje mnogih europskih država prema Porti. U obće u G. dnevnicih ima više pouke, nego što naslov knjige izriče. — Vrh toga G. je vrlo marljivo dopisivao sa svojimi negdašnjimi učitelji i prijatelji u Tübingenu, na ime s J. Andreaeom, Heerbrandom, Schnepfom, Brenzom, a osobito s profesorom Martinom Krusijem, koj se trudio, da dobije preko G. što pouzdanije viesti o odnošajih novih Grka i o njihovoj historiji. Za Krusija prepisivao je G. grčke rukopise, mnoge štampane knjige kupio ili dobio na dar, što za se, što za knjižnicu u Tübingenu. Drugi njemački učenjaci, kao n. pr. Dav. Chyträus u Rostocku, koristili se G. boravljenjem u Carigradu, jer su od njega tražili od onuda mnoge naučne ubaviesti. Gerlachova je u obće velika zasluga, što je svoje zemljake upućivao u kulturne prilike Grka, odkad su pod gospodstvom turskim.

Za Gerlachova doba življaše u Tübingenu jur pomenuti profesor ***Martin Crusius,*** koj bijaše svojega vieka najbolji poznavalac novogrčkoga jezika. On je ovaj jezik naučio s najvećom mukom i Europi ga objavio, jer je sastavio prvi rječnik novo-grčkoga jezika. Ovaj predade Gerlachu grčki napisano pismo na patriarchu cari-

Digitized by Google

gradskoga, u kojem ga moli, da ga izviesti o stanju novo-grčke crkve i jezika, te nastoja ga upoznati sa sustavom luteranske vjere. Vrh toga naložiše Andreae. Heerbrand i dr. Gerlachu, nebi li pokušao skloniti Grke na uniju s protestanti, ili bar na savez protiva pape. G. izruči Crusijevo pismo patrijarchi Jeremiji II., s pridjevkom *Tranus* ili Larissaeus[1], a ovaj ga vrlo ljubezno primi i zamoli, da bi ga češće pohodio. Pošto je G. patriarchu češće posjećivao, nastaju tim ustmeni i pismeni priegovori o vjeri i obredih, kojimi se Grci od protestanta razlikovahu. Crusius posla patriarhi grčki prievod augsburžke vjeroispovjedi i teologijsku nastavnu knjigu Heerbrandovu. Tim nasta medju patriarhom i Krusijem dopisivanje, koje bješe s početka pristojno i mirno; ali poslije bješe oštrije, te je vodilo do toga rezultata, da su obje stranke kod svojih predjašnjih mišljenja ostale. Kad bijaše napokon Jeremija prognan na Rhodos, prestade sasvime ovo mučno dopisivanje, koje je u ostalom bilo onda koristno; jer timi priegovori doprlo je do Tübingena mnogo koristnih viesti, koje je objavio Krusius većinom u svojem glasovitom djelu *Turco-Graeciae libri octo* (Basileae. 1582)[2], u kojem opisuje stanje Grka za gospodstva turskoga. U tom su djelu prikazane i G. zasluge, jer se na nj Krusij češće pozivlje i priznaje, da ga bez G. pomoći nebi bio mogao napisati. Isto je Krus. djelo znatno i za Gerl. putne dnevnike, što ima u njem izvoda iz Gerl. pisama i bilježaka o G. putovanju.

Ovo neka bude za sada dosta o Gerlachu i o sadržini njegovih dnevnika; a sada prelazimo na glavni predmet našega razpravljanja, naime na putopisni dio dnevnika. Prem da su historici G. dnevnike za svoje poslove mnogovrstno upotrebljavali: mimoišli su obično putopisni dio, koj se u starijih putopisnih sbornicih donosio (n. pr. u Jacka i dr.) u izvodih bez svakoga komentara. U novije doba razpravljaše o G. putopisu Č. Mijatović i dr. K. Jireček. Prvi u svojoj razpravi „Pre trista godina“[3] priobćuje u izvodu putopis Gerlachov na koliko se odnosi na Srbiju, naime na put od Bio-

[1] U izkazu carigradskih patriarha spominje se *Jeremija* kod god. 1572. (Fabricii Bibliotheca Graeca, VI, 748, 759). On bješe g. 1581. skinut, g. 1582. uzpostavljen, 1584. opet skinut i na Rhodos prognan, g. 1587. još jednom pozvan natrag, vladaše po svoj prilici do g. 1594. Beckmann, op. c. I, 408 i 409.

[2] Sadržinu Krusijeva djela, puna štamparskih pogrješaka, priobćuje Fabricius, Bibliotheca Graeca, lib. V., c. 5, vol. VI, p. 692.

[3] Glasnik srp. uč. dr., knj. XXXVI, 203—215.

Digitized by Google

grada do Niša i natrag preko Sriema. Uz svoje njekoje bilježke priobći još njekoje Ger. bilježke o stanju srpskoga svećenstva i srpskih crkava. K. Jireček u svojoj razpravi „Stari putešestvija po Bălgarija otъ 15—16. stoljetije“[1] priobćuje uz kratak životopis Gerlachov i njegov putopis do Carigrada u izvodu; na povratku prati ga do Zemuna, iztičuć gotovo doslovce one česti putopisa, koje se odnose na Bugarsku i Srbiju. Osim toga priobćuje od G. dnevnika sve ono, što mu se vidjelo vriednije i potrebitije za historiju i život narodni onoga doba.

Pošto se carsko poslanstvo dobro pripravilo za dalek i mučan put u Carigrad, ukrca se u Beču u ladje, kojih je bilo, kao i potonji put, ukupno pet, te krenu D. Ungnad sa sjajnom pratnjom od 60 osoba[2], s darovi u vriednosti od 100.000 talira i s 61 konjem dne 10. lipnja 1573. na put, koji od Beča do Biograda Gerlach ovako opisuje[3].

„Dne 10. lipnja 1573., pošto se D. Ungnad oprostio s carem i caricom, nadvojvodami i s cielim carskim dvorom, krenu od Beča Dunavom i dospije istoga dana u varošicu *Fischminden* (Fischament). — 11. prošli su pokraj Njemačkoga Staroga grada *(Deutsch-Altenburg), Haimburga,* gradića s varošicom, pa malo niže pokraj starinskoga porušena gradića (sve je to s desne ruke)[4]; još niže s lieva pokraj gradića, što se diže na rtastoj stieni, a ime mu je *Teben* ili *Tewen,* koj je s varošicom smješten kraj vode Morave *(Mark),* utječuće u Dunav i dieleće Austriju od Ugarske. Pošto su 11 milja od Beča prevalili, prispjeli su u Požun *(Pressburg).* Tu na kratko opisuje dvorac nadbiskupa ostrogonskoga, gdje je poslanstvo od tadanjega nadbiskupa Stjepana bilo sjajno pogošćeno; kad se poslaniku nazdravljalo, sve je družtvo vikalo „vivat“; zatim spominje dvor kraljevski, i opisuje magjarski ples, koj je vrlo sličan današnjemu „čardašu“. — 12. krenuvši dalje, plovili su uz same luke i prispjeli su poslije 6 m. u varošicu *Bodack;* s daleka,

[1] Periodičesko Spisanije na bălg. knjiž. dr. vъ Srjedecъ, knj. VI, 17—44; VII, 96—127.

[2] Gerlach navodi imenice sve otmenije osobe, koje su kod ovoga poslanstva sudjelovale. Tageb. p. 5.

[3] „Folget nun die Räyss-Beschreibung an sich selbsten, aus Herrn D(octor) damals noch M(agister) Stephan Gerlach's Handschriften zusammengetragen“. Tagebuch p. 4—15.

[4] O tih mjestih gl. Rad jugoslavenske akademije, knj. C. 87, 88, 91; CXII, 165, 167 i 168.

Digitized by Google

malu milju, vidjeli su s desna grad i tvrdju Gjur *(Rab)*; 8 m. od Požuna; a 2 milje još niže gora je sv. Martina *(St. Martinsberg)*, diže se visoko i rtasto, na njoj je liepa crkva i fratarski samostan, koji, kad im Turci preblizu dodju, bace fratarsko odjelo i hvataju se oružja; na veče prispjeli su u selo *Boitz*. Ploveć cielu noć, osvanuli su u Komoranu *(Komorra)*. Ugarska straža Komoranska došla jim je ladjom na susret; ovakove ladje od straže zovu „nasadisse" (šajke), a stražare ili brodare „nassare" (šajkaše); u Komoranu ima jih 21, drugdje po 25, 30 i 35; svaki šajkaš oružan je sabljom, dugim kopljem i puškom, svaki ima po jedno veslo, a kada svi zajedno veslaju, plovi se vrlo hitro; na svakoj su ladji tri prilična topa. Dne 13. u Komoranu dočeka jih narod i zapoviednik tvrdje Kühlmann (Kielmann). Putopisac razgledao je tvrdjavu, koja mu je sagradjena od opeka, a na uglovih od četvorasta kamena; bedemi su tako široki, da se dvoja kola, jedna pored drugih, mogu udobno uklanjati. Na zidinah su namješteni veliki topovi, koji malo ne svi nose napis Ferdinandov. Ovu tvrdjavu zatvaraju dvie vode, a smještena je ondje, gdje *Wag* utječe u Dunav. (Smjer njihova toka označen je imeni rieka). Onkraj ovih rieka jur je Turska, a Turci plaćkaju i preko ovih rieka, daleko gore preko Komorana. S vrha zidina vidi se s desna od Dunava *Gestesch*, bieli turski gradić, a do njega je naš gradić, po imenu *Dotis*. U Komoranu ima nješto Srba (Räzen oder Raitzen), koji usvojiše sv. Pavla poslanice, imaju svoju crkvu i groblje izvan grada, a grobovi su jim duboki i visoki. Tu je vidio grob Kalošev, koj je Turčina pred Beč vodio, na grobu mu je drven križ s crnom zastavom, ali imena nije mogao pročitati. Tvrdjava je dobro obskrbljena svakojakim oružjem i zairom, naliči gradiću, u kojem stanuje 300 većinom oženjenih vojnika; crkvica je drvena. Učestvovav još kod svadbe, kojom prilikom spominje diple (Sackpfeiffe), kao obljubljeno glasbilo, pod kojim i gospoda plešu. — Dne 16. krenuvši od Komorana sa 5 svojih brodova i s 21 šajkom, išli su Turkom na susret i pristali s lieva, kod starinskoga grada *Pannonia* (sic!), koji je Atila razorio, gdje se još vidi razvaljeno kamenje od mosta, koj je preko Dunava vodio. Prispjelo je 5 turskih brodova; Turci poklonivši se poslaniku, preuzeli su poslanstvo u zaštitu, poslanikove brodove za svoje privezali i dalje odplovili. Na svakom turskom brodu bilo je do 30 brodara, koji su divljom vikom veslali, a bili su do pojasa posve goli. Po milje niže Komorana vidi se Dotis uprav s lieva (sic!), malo ne u rav-

Digitized by Google

nini. Pred veče dospjeli su u Ostrogon *(Gran),* koj grad ima liepu tvrdjicu na brdu pokraj Dunava. Ugarska je u obće liepa ubava pokrajina, ima brežuljaka i ravnica. Od Beča do Komorana ima 23, a odavle do Ostrogona 5 milja. — 17. su posjetili bega ili zapovjednika, predali mu carevo pismo, 300 talira, liepu uru i tri pozlaćene posude. Poslanik je s begom razpravljao i molio ga, da kad se mir obnovi, da bi prestalo pljačkanje i robljenje na medjah; jer su mnogi ljudi nepravedno zarobljeni. Beg pako nije na stvar odgovarao, nego ob onom, što su Ugri na medjašnjih čardacih počinili. Razgledali su tvrdjicu s gradom, koj je prije 30 godina osvojen, morao je biti tvrd i krasan; tu je njekad nadbiskup stolovao, a još se vidi prama Dunavu njegova dvorana s liepimi slikami, kojim su lica prokopana; pokraj ove druga je dvorana s pozlaćenom galerijom, gdje su naslikani ugarski kraljevi, kojim su takodjer lica prokopana. Odavle vodi hodnik k Dunavu. Najznamenitije što je tu za vidjeti, jest u crkvi visoka kapela, sagradjena od crvena, prozračna laštena mramora; divna gradjevina! Tvrdjica ima malo topova i vojnika, a pod tvrdjicom je stroj, koj tjera vodu gore u tvrdjicu. — Poslije jedne milje puta prispjeli su u varošicu *Marusch* ili *Maros*[1], s lieva od Dunava, posve je arijanska. Župnik se izdavao za Luterana, napokon se priznao Arijancem. Prešli su preko Dunava, da vide gradić *Vicegrad* ili *Blindenburg* (sic!), koj se diže na pećini, a izpod toga je jaka debela kula, koju je, kao što se priča, razstreljao Ferdinand, i tu da je stanovao *Valentinus Literatus Tricesimator* (?); zatim su pošli u gradić, gdje se čuvala ugarska kruna, tu nisu ništa osobita vidjeli, nego jamu, odkuda se lome grude soli, koja je kao kristal svietla[2]. U gradiću imaju samo tri topa i vrlo malo Turaka. Kad su se s visine spustili u ravninu, vidjeli su dole velike, prostrane razvaline, što bijaše dvor kr. Matije, a imao je 366 soba. Grad *Vicegrad* je razoren, a preostale su velike razvaline, na ubavoj dunavskoj ravnini. — Dne 18. prispjeli su u Budim *(Ofen),* na susret jim dodje 17 šajka, svaka s 30 zastavica, a primiše jih pucnjavom iz topova. U Budimu pristali su kod dvora pašina, a sliedećega dana imali su audienciju, koju potanje opisuje. Poslanik je pašu molio, da bi za mira prestala turska robljenja na granicah; na to mu paša odvratio da sve to biva bez njegova znanja i privole; glede ljudi, koji su na silu odvedeni, odgovori, da su većinom poklani, a ostali da su

[1] Maroš ili Maroška gl. Rad knj. CXII, 205.
[2] O soli u Višegradu, gl. Rad, knj. CXII, 205.

Digitized by Google

povraćeni. Razpravljalo se i o drugih sgodah na granicah, jer od g. 1569. do onda, dakle u 4 godine, odvedeno je više od 3000 ljudi, vojnika i odličnijih preko 600, koji su pored svega mira poklani, mnoga sela popaljena i nebrojena stoka odvedena. Pošto je poslanik predao paši dvie ure, srebrne liekarničke kutije, 3000 car. talira, molio je za njeke sužnjeve, ali bez uspjeha. — Poslije ručka išli su preko mosta na ladjah, koj je 700 koraka dug, preko Dunava u Peštu *(Päst),* i razabrali, da je njegda morala biti velika trgovačka varoš, jer ima mnogo tamnih neprijatnih dućana, ali ima i znakova, da je tu bilo njegda liepih kamenih sgrada s velikimi prozori, pregradjenimi s rešetkami, a Turci su jih ilovačom nabacali. Tu dakle neima ništa više za vidjeti, do dvie turske mošeje s liepim predvorjem, što na tanje opisuje, a gradjene i uredjene su kao i druge. Povrativši se u Budim, razgledali su 4 turske mošeje, u kojih neima ništa osobita. Razgledali su takodjer jednu kršćansku crkvu, uz koju bijaše latinska škola; razgledali su još liepo kameno kupalište, iz stiena teče mu topla voda, po sredini je liepa kamena kupelj, u koju vode stube, a topla voda je do vrata duboka. Osim crkava neima u gradu ništa za vidjeti; žaliti je, dodaje, što je ovaj liepi grad postao stajom, samo se još zidovi vide, a najljepši dućani, od kamena i željeza, nabacani su blatom. Morao je to biti, opaža, vrlo krasan grad; jerbo još tu stanuju vrlo mnogi Židovi i Turci, a dobrih Kršćana ima malo. Turci, kao što tu, tako u Ostrogonu i Pešti, niti šta grade niti popravljaju; najkrasnije dvorce (Ostrogon, Višegrad i Budim) zapuštaju da se ruše, jer netraže uresa u sgradah, od kojih je ipak dvie kamene u Budimu vidio: jednu na trgu s napisom: *Nemo confidat nimium secundis;* a drugu iza njeke crkve s napisom: *„Sic transit gloria mundi“.* — Razgledali su takodjer budimski dvor, ogromna sgrada s liepimi hodnici. U nutri je hodnik od liepa crvena mramora s visokimi stupovi i dvima prostranima dvoranama s galerijami, nad vrati jedne dvorane čita se: *„Magnanimum Principem victoria sequitur“.* U galeriji druge dvorane ponamještene su same zlatne zmije, koje drže rep u gubici. Po strani je opet liepa dvorana, a nad vrati je napis: *„Wladislavi regis hoc est magnificum* (umjesto *munificum) opus“.* Tu su kipovi ugarskih kraljeva liepo izrezani, ali su jim lica razbita. U istoj dvorani je takodjer liepa knjižnica s 12 nebeskih znakova i s nadpisom: *cum rex Matthias suscepit sceptra Bohemae gentis, erat talis* (umjesto *similis) lucida forma coeli.* Takovih liepih dvorana ima više, ali svih nisu vidjeli. Napokon

Digitized by Google

jadikuje putopisac, što je ovo veličanstveno djelo, grad i dvor, barbarskom surovošću turskom nagrdjeno i satrto.

„Dne 23. lipnja krenuše od Budima, paša dade poslanstvu pratnju od 30 osoba (Sinanbega, 2 čauša, 3 janičara i dr.), a pratila jih je sve do Carigrada. Istoga dana prispjeli su u *Raitzen marck,* veliku dugu varošicu; velika ugarska gospoda većinom su kalvini, ostali Srbi (Raitzen), koji imaju liepu živopisanu crkvu, grčke su vjere, ali službu božju obavljaju na papinski način. U varošici ima velik trg i drže se veliki vašari, koje pohadjaju bečki trgovci, koji šalju svoju djecu amo, da nauče magjarski. — Dne 24. plovili su uz liepe luke, koje su s obje strane Dunava, i prispjeli su u *Papis,* ugarsko selo i gradić, 5 milja kopnom od potonje varošice. — 25. plovili su opet kroz liepe luke, pune jabuka i krušaka, te su došli u *Tolnu,* liepu varošicu s desna od Dunava, 5 milja daleko. Ovi ljudi, kao i drugih njekojih sela i varošica niže Budima, vjerni su našemu caru, kojemu, premda su Turčinu podložni, još uviek plaćaju danak Vjere su većinom kalvinske, ima i Arijanaca. neimaju učena propovjednika, malo znaju latinski, a pomažu se magjarskim jezikom. Medju njimi ima i Srba (Raitzen), o kojih je jur gore govorio: opak, kradljiv i izdajnički narod, razprostranjen malo ne do Bugarske, govori hrvatski, priznaje poslanice Pavlove, a vjere je iste, kao i Grci. Srbi odaju mnoge Kršćane; jer poznaju puteve, koji vode u kršćanske krajeve, i pomažu Turkom odvesti stoku i narod. Žitelji Tolne su Kalvini, priznavaju oba cara, dobroćudni su i vjerni. — Dne 26. krenuvši dalje, plovljahu pokraj liepih luka; medju Tolnom *(Dolna)* i *Bajom* ili *Weysa,* gradićem na lievo, držao je G. propovied; objedovali su kod neznana sela na lievo, onda su prošli uz tri puste crkve, koje su zajedno sa selom i pustim gradićem, po imenu *Weresmord,* s desna pustili. Zatim su došli u varošicu *Wahitch,* odkuda se poslanik s putopiscem odvezao pô dobre milje daleko na polje, gdje je kr. Ljudevit s 35.000 vojske boj bio s Turčinom, koj je imao 300.000, i gdje je kralj poražen poginuo. Ovo je mjesto (onda bilo) koje pusto, koje uradjeno, a vide se još jame, gdje su stajali topovi i gdje su zakopani mrtvi. Vidjeli su još mjesto, gdje je kr. Ljudevit poslije boja na biegu s konjem u močvarinu ugreznuo i udavio se. To jim je sve pokazao njeki stari Ugrin, koj jih je vodio i koj je u istom ratu vojevao. Tu, opaža putopisac, da prestaje Ugarska, a odpočimlje Gornja Mizija, Bosna i Srbija (!). — Dne 27. ploveć od Wahitscha dalje, spazili su s desna od Dunava na brdu sta-

Digitized by Google

rinske zidine njekoga gradića, a malo dalje razvaline njeke crkve, pa su prispjeli na ušće Drave *(Drav)*, koja dolazi iz Štajerske; malo niže je ubava gora, a noćevali su niže Erduta *(Erdeydi)*, koj je ubav gradić s varošicom, na visokom brdu, odkuda se na 10 milja daleko i široko vidi, a naokolo sve je liepo i rodno. — 28. prispjeli su u *Volkovar* (Vukovar), ima liep gradić na brdu i veliku varošicu s desna na Dunavu. *Otiavar*, srpski *Otin* (Sotin), bieli gradić na Dunavu. Niže je ubava varošica, koja se srpski zove *Oilak* (Ilok); na Dunavu dižu joj se zidine, koje su zapremale dvorac sa zvierinjakom, koj je dopirao do gradskih zidina. Niže Iloka je *Zerewik* (Čerević), pust gradić[1]. Od više Iloka, pa do Biograda (!), proteže se ubava gora (Fruška), puna vinograda i polja. Noćevali su u Petrovaradinu *(Peterwaradin)*, tvrdja na brdu, odkuda se sa kula na daleko vidi. Tu je Turčin izgubio 80.000 vojnika, pa grad nije mogao silom, nego gladi osvojiti. Malo ima topova: dva nose napis Vladislava, a jedan Ivana Orsaga (Orzogs), negdašnjega biskupa sriemskoga. Tu neima šta za vidjeti, nego kukavne kolibe, kao u Komoranu, u kojih vojnici stanuju. U kuli, koja naliči turskoj mošeji, nagomilane su mnoge kožnate vreće s brašnom. — Dne 29. lipnja prispjeli su jutrom u Karlovce *(Karloitzi* ili *Karon)*, liepa varošica nedaleko Petrovaradina; o podne stigoše u varošicu Slankamen *(Schlamikanik* odnosno *Slamikamen)*, na lievoj joj je strani na brdu liep gradić, po imenu *Tital* (Titelj), a niže njega teče Tisa u Dunav. Na noć stigoše u Zemun *(Zim* odnosno *Semlin)*. Razgledali su varošicu (Slankamen), koja je tako razdieljena, kao da bi bile dvie varošice: jedna zajedno s gradićem diže se na brdu, i ogradjena je zidom, a u njoj neima ništa prijatna do vrtova; u drugoj pako pod brdom stanuju Srbi. Razgledali su takodjer njihovu crkvu, u nutri vidjeli su kalugjerice i popove u crnom odjelu, blagosivljajuć hljebove (prosfor), koje su poslije pred crkvom poslaniku prikazali. Crkva je živopisana slikami novoga zavjeta, ukrašena kumiri (kipovi) kao u Papista, a kuba na crkvi ga sjećala na turske mošeje[2]. — U Turskoj ima,

[1] O Erdutu, Vukovaru, Solinu, Iloku i Čereviću gl. Rad, CXII, 208, 209, 212 i 213.

[2] Mjesta kojimi su 29. putovali, tako je Gr. nejasno razredio i pobrkao, da bi se lasno uzeti moglo, da se opis one varošice odnosi na Zemun. Ovo potvrdjuje još i dalja bilježka kod Biograda, gdje veli, da u Zemunu ima kaludjerica. Nu bilježka na rubu (p. 15) jasnije stvar prikazuje, gdje se veli, da su 29. jutrom prispjeli u Kar-

Digitized by Google

nastavlja, samo praznih gostionica, u kojih se nedobije ni hrane, ni pića, ni postelje, a ove tamne konjušnice zovu se *Karapazaryen* (karavanseraji). — Dne 30. lipnja prispjeli su oko 9. ure u Biograd *(Griechisch Weissenburg)*. Kod ovoga grada utječe Sava *(Sau)*, koja dolazi iz Kranjske (Krahn ili Krain), u Dunav".

Budući da je poslanik bio obolio, bavilo se poslanstvo u Biogradu punih sedam dana, a naš putopisac imao je dosta vremena i prilika, da na tanje spozna Biograd, o kojem ovo bilježi: „Biograd je glede kuća i vrtova liepši od Budima; jer je turski car dao sagraditi liepe kamene sgrade i ulice potaracati; najljepše dućane imaju Dubrovčani (Raguser) iz Dalmacije. Stanovnici su Turci, Židovi, Srbi i Dubrovčani; potonji kao Papiste imaju fratra za svoga svećenika. Od Srpske varošice (Racz kevi) pa do simo, imaju Turci i Srbi po svih varoših i varošicah svoje kalugjere, kalugjerice i popove; tako imaju u Iloku kalugjerski manastir, a u Zemunu *(Zimlin)* kalugjerice i popove. Kad je poslanstvo u Biograd prispjelo, vidjeli su na Dunavu 60 prilično velikih ladja, pripravnih da voze hranu za rat protiva našega cara; jer se mislilo, da će suskratiti danak, što bi bilo povodom ratu. Na veče dobilo je poslanstvo viest od bega (paše), da je odredio druge ladje za put do Nikopolja, jer da su poslanikove odveć velike, nego da bi mogle kroz dunavske sutjeske proći. Malo zatim nam opet poruči, da moramo kopnom dalje putovati, jer da dosele nije bilo u običaju vodom onamo putovati, premda je to budimski paša poslaniku bio obrekao, a ovdješnji beg kod dosašća bio isto opetovao. — Izvan i unutar grada ima uz kuće liepih ubavih vrtova, njekoliko liepih kamenih karavanseraja (Gewerbhäuser), od kojih su osobita četiri, od opeka i kamena po istom slogu četvorasto sagradjena i olovom pokrivena, a u sredini je liepo taracano dvorište. Ove su kuće na dva kata, reda se sobica do sobice, a svaka ima svoj komin. Najveća od ovih sgrada (Mehmed paše) nije daleko od dubrovačkih dućana i biti će skoro gotova; ima liep dug bezestan, a s obje strane su dućani za svakojake trgovine. Ima dugu i široku ulicu,

lovce, a na noć u Zemun; dakle oko podne u Slankamen. Poznavajuć Zemun i Slankamen, umah se razabira, da onaj opis bez sumnje spada na Slankamen, kao što je to i akademik J. Ruvarać u svojoj razpravi (Stari Slankamen, Zemun 1892., p. 36 i 37) izvrsno shvatio i kako valja prikazao. Jer G. o Zemunu na povratku navodi, da je neznatno srpsko seoce, imajuće na pô pokrivenu crkvicu. U ostalom, ovakove pomutnje nisu kod tadanjih putopisaca riedke, da opise mjesta zamjenjuju, ili krivo podmeću.

Digitized by Google

u kojoj ima svakojakih zanatlija: krojača, postolara, nožara, suknara itd. Biograd svojimi mnogimi novimi kamenimi kućami, koje su gradili zasužnjeni kršćani, osobito Talijani (Welschen), kojih ovdje ima mnogo, i svojimi vrtovi nadmašuje Budim, koji je prije toga svojimi veličanstvenimi sgradami Biograd daleko nadkriljivao. Osim ovih njekoliko kamenih kuća biogradskih ostale su kukavne kolibe, na jedan kat od dasaka sbite i šimljom pokrite. Svih skupa 10 crkava i kupališta, konjušnice, i gore pomenuta 4 karavanseraja, pa sgrada, što gradi beg (paša) na kraju grada za stanovanje, to su najznatnije gradjevine, koje s daleka daju gradu velik ugled. K tomu osobito pomaže još i gradić ili tvrdja sa pet visokih vrlih kula, pokrivenih olovom i limom. Uz to je sam grad smješćen djelomice na brežuljku, a djelomice po ravnini. U gradiću do pomenutih kula nije ništa osobita za vidjeti; sastoji od dva diela, oba su platnom ogradjena, a na kraju imaju vojnici. prost smet (levis arinaturae), svoje drvene kolibe. Odavle vodi drveni most. U nutrašnjem dielu gradića pohranjena je vojna oprema: puške, kopja, lanci, prah i dr. što se s našim oružjem neda poreditи. Sve turske tvrdje, koje je dosele vidio (Ostrogon, Višegrad, Budim, Petrovaradin i Biograd) ne mogu se s Komoranom poreditи. Ima tu (u Biogradu kao i u Budimu) mnogo topova, ali su gotovo svi na gomili iskvareni, a malo jih ima na kotačih. Još ima u nutrašnjosti gradića njekoliko starinskih oklopa, kaciga i dr., što je poslije boja s kr. Ljudevitom medju Budimom i Biogradom, amo donešeno".

Evo opisa putopiščeva puta Dunavom od Beča do Biograda; odkuda se jur razabira, da je ovaj opis u istinu ono, što mu naslov izriče, naime putnički dnevnik, kojemu manjka geografijsko obilježje putopisa. Buduć se Gerlach odlikovao od svojih predhodnika i putopisaca po Turskoj temeljitom humanistično-znanstvenom obrazovanošću, koja bješe na površju onoga doba: trebati će prema tomu omjeriti i ovaj njegov putopis. Ako ga pako poredimo s putopisom prvoga Ungnadova putovanja od neznana pisca, razabrati ćemo, da je Gerlachov opis toga puta znatno kraći, topografijom znatno oskudniji, a glede geografijskih bilježaka obćenitiji. Još se to od ovoga diela G. putopisa razabira, da je putopisac prema svojoj obrazovanosti učena teologa, s osobitom pažnjom pratio vjerske prilike proputovanih zemalja i naroda, iztičuć svagdje, gdjegod mu se prilika pružila, crkve, nesamo kršćanske, nego i bogomolje muhamedovske, te jih na tanje opisuje; svraća pažnju osobito na crkve

Digitized by Google

pristaša grčko-iztočne vjere, kao i na mošeje, pošto mu je oboje bilo posve nješta nova: opisuje njihovu nutrašnjost, slike, knjige, obrede i dr.; svraća takodjer pažnju na svećenstvo pomenutih vjera i njihovu obrazovanost, pa na narod i njegov vjerski uzgoj. Običaje i navade turske počamši od medje — od Ostrogona — takodjer na tanko opisuje, jer mu je i to bilo posve novo. Odatle se ujedno razabira, da niti je starijih carigradskih putopisa, niti tadanje literature o Turskoj poznavao, a premda bogoslovac nije ipak poznavao hodočastničkih putopisa u sv. zemlju, ili drugih sličnih djela, u kojih se jur moslemski običaji i navade opisuju. — Poredimo li pako Gerlachov opis puta u Carigrad s opisom istoga puta na povratku u domovinu, razabrati ćemo, da se ova dva opisa sadržinom i formom znatno medju sobom razlikuju: u prvom dielu, na ime u opisu puta u Carigrad, prikazuje se putopisac kao posve neiskusan i neokretan putnik, odveć bojažljiv i nespretan, neznajuć pravo, što i kako bi bilježio. Tu vidimo, da putopiščev geografijski obzor bijaše vrlo ograničen, stegnut na Tübingen i na njegovu okolinu; u drugom pako dielu, — u opisu svoga puta od Carigrada u domovinu — prikazuje se putopisac u posve drugom svjetlu: tu ga vidimo, prem da je ostao vjeran glavnomu predmetu svojih putničkih motrenja, crkvenim i vjerskim prilikam, kao zrelija i iskusnijega putnika, koj je na samom izvoru imao obilne prilike, temeljito spoznati stanje naroda, živućih pod jarmom turskim; a prema tomu su i njegove putničke bilježke, premda vrlo jednostrane, nu ipak znatno jedrije i izdašnije, nego što na putu u Carigrad.

Gerlachov dakle opis puta Dunavom od Beča do Biograda, prema putopisu prvoga Ungnadova putovanja, znatno je obćenitiji; jer vrlo malo ima o tom dielu puta u G. bilježaka, koje bi popunjavale predhodnike, odnosno neznana putopisca. Još se to opaža, da u istom dielu ima mjestimice, takovih sličnosti s pomenutim neznanim putopiscem, (Panonia odnosno Bononia, Gran, Vicegrad, Pešta, Ilock, Petrovaradin i dr.), s kojih bi se dalo izvoditi, da je ili G. ili izdavatelj njegovih dnevnika poznavao štampani (1582.) putopis prvoga Ungnadova putovanja; a nije nemoguće, da je putopisac ovoga putovanja sudjelovao i kod drugoga puta, te tim imao G. priliku, ako ne zagledati u putopisne bilježke neznana putopisca, bar od njega ili od poslanika dobivati potrebite upute. — U topografijskom pogledu navodi G. od Beča do Budima u svem pet mjesta, kojih neima u neznana putopisca, na ime *Teben* ili *Tewen* (Theben, Devény, Djevin), poznato mjesto na ušću Morave, gdje

Digitized by Google

se još dižu na strmoj pećini razvaline staroga grada. Selo *Bodack* današnji Nagy Bodak u županiji požunskoj, na lievoj obali Dunava; a selo *Boitz* današnji Nagy Baics, u gjurskoj županiji, na desnoj obali Dunava, na otoku Čalokezu. Opis zidova komoranskih nješto je u G. izdašniji. Dalje navodi dva gradića, koji se s daleka na desno vide: jedan mu je turski, po imenu *Gestesch,* to je današnji Gesztes u županiji komoranskoj, a drugi *Dotis* današnja je Tata ili Totis u istoj županiji, naliči varoši, blizu jezera, koje ima svoje izvore u Bakonjskoj šumi, a do nje je Tóváros, oba su gradića malo ne dvie milje od Dunava udaljena[1]. I Gerl. spominje blizu Komorana staro-rimski grad Bononiu, što je izopačio u *Panoniu* (sic!), koju osim njega i neznana putopisca nijedan stariji putnik nespominje; a o toj Bononiji razpravljasmo jur u putopisu prvoga Ungnadova putovanja[2]. I po G. opisu, koj se s neznanim putopiscem savršeno slaže, bile bi one razvaline starinskoga mosta kod Vár Földe (Lipszkijeve karte), kod Komorana na lievoj obali Dunava. — Na daljem putu preko ugodnih mu priedjela opisuje turske dunavske ladje stražarice (nasade ili šajke) i njihovu oružanu mornaricu, jer se š njom prvi put sastao, što su predhodnici obično mimoišli ili na kratko spomenuli. U Ostrogonu *(Gran)*, prvom turskom gradu u Ugarskoj, opisuje na šire negdašnji nadbiskupski grad i kapelu Tome Bakača, koju i neznani putopisac spominje[3]. *Vicegrad* (Višegrad), koji zove njemački Blindenburg umjesto Blendenburg, neopisuje prema neznanomu putopiscu i drugim dosta tačno[4]. I opis Budim-pešte *(Ofen-Päst)* u neznana je putopisca znatno savršeniji, osobito opis kr. grada i njegovih znamenitosti[5]. O Ugarskoj pako i njezinih prirodnih odnošajih jedino je to zabilježio, da je ubava, te od brežuljaka i ravnina sastavljena zemlja.

I na daljem putu od Budima do Biograda neprinosi G. znatnih bilježaka, kojimi bi popunio svoje predhodnike. Na tom putu, koj mu vodi preko liepih i neliepih priedjela i pokraj manje znatnih varošica, ističe najprije varošicu *Raitzenmarck,* poznati Chevi ili Raczkevi na lievom rukavu Dunava, koj tu pravi veliki otok Čepel;

---

[1] O Tati, znamenitom starom gradu, gl. Bonfin, Dec. I., l. I., p. 25; pa Ranzani ap. Schwandtner, I, 332.
[2] G. Rad, knj. CXII, 204, 110 i 111.
[3] Rad, knj. CXII, 166, 168, 169, 205.
[4] Rad, knj. CXII, 166, 169, 205, 211.
[5] Rad, knj. CXII, 166, 169, 206, 207, 211.

Digitized by Google

govori o Srbih (Raitzen), s kojimi se prvi put upoznao jur u Komoranu, gdje su imali svoju crkvu i groblje. U Raczkevi opisuje na šire srpsku crkvu i njezine slike, te govori o njihovih crkvenih obredih, koje drži, nepoznajuć jih, za papinske. Znatna je bilježka, da tamošnje velike vašare polaze bečki trgovci, koji daju svoje sinove ondje učiti magjarski. Ova bilježka svjedoči o tadanjem živom trgovačkom saobraćaju medju Bečom i ovimi krajevi Ugarske[1]. *Papis* vjerovatno današnja varošica Paks, na desnoj obali Dunava, u tolnanskoj županiji, a spominju ju i predjašnji putopisci[2]. Bilježke (kod Tolne) o tamošnjem narodu, dosta su znatne; onu pako odveć mrku karakteristiku o Srbih, koju još drugdje opetuje, vjerovatno je čuo od njekoga pristrana putničkoga druga; jer putopisac niti je medju Srbi živio, niti je njihova jezika razumio. *Tolna* i *Baja* poznate su varošice na Dunavu, a *Weresmord* Vrančićev je Weresmarth ili Pigafettin Veresmarton[3], današnji Vörös Márt desno od Dunava. Varošica *Wahitsch,* odkuda se poslanik s putopiscem odvezao na muhačko polje, da vidi razbojište kr. Ljudevita, izopačeno je njeko mjestno ime, vjerovatno Báta, na desnoj obali Dunava, odkuda je vodio put u Muhač; jer ako mu je Baja Weysom, onda prema tomu može bit da je i Wahitsch Batom. Premda je G. uz pratnju staroga Ugrina, koj je u istom boju sudjelovao, svestrano razgledao bojište, nedaje onako precizna opisa kao Pigafetta[4]. Tvrdeć G., da je blizu Drave granica izmedju Ugarske i Bosne te Srbije, krupno je pogriešio, ne samo što su mu Moesia superior i Srbija dvie različite zemlje, nego što je zamienio Savu s Dravom. Sva mjesta, koja spominje G. na daljem putu od ušća Drave do Biograda, navode takodjer Vrančić, Pigafetta i neznani putopisac, govoreć o njih i još drugih obširnije od Gerlacha. Kod Petrovaradina opetuje onu jur poznatu priču o osvojenju, gdje su mu Turci do 80.000 (po drugih do 40.000!) vojnika izgubili. I G. spominje topove kr. Vladislava i biskupa I. Orsaga kao i neznani putopisac[5]. Slankamen *(Schlamikanik,* odnosno *Slamikamen)* opisuje Ger. dosta tačno i obširno, pošto se poslanstvo ondje na Petrovo po pó dne odmaralo. Budući da je akademik arhim. I.

---

[1] Rad, knj. CXII, 169. 170. 172 i 212.
[2] Rad. CXII, 170, 172 i 212.
[3] Starine, knj. XXII 85. 90. Rad, CXII, 212.
[4] Starine, XXII, 186 187. Rad C, 143. Opis muhačkoga polja gl. u Hammera, Gesch. III, 56, 57, a o piscih toga boja, III, 236.
[5] Rad, knj. CXII, 209, 214

Digitized by Google

Ruvarac liepo raztumačio ove G. bilježke u svojoj izvrsnoj monografiji o „Starom Slankamenu“[1], suvišno bi bilo isto ovdje opet iznositi; dočim su ostala mjesta (Karlovci, Titelj i Zemun) od starijih putopisaca dobro poznata i opisana[2]. Premda je putopisac boravio sedam dana u Biogradu, te imao dosta prilike spoznati grad i narod, njegove su bilježke prema tomu ovaj put dosta obćenite, te zaostaju glede jedrine iza opisa njegovih predhodnika, koji se nisu ondje tako dugo bavili. Budući da putopisac na povratku o Biogradu više govori, spojiti ćemo ove s onimi bilježkami, da tim dobijemo podpuniju G. sliku tadanjega Biograda.

Da poslanstvo što prije stigne u Carigrad, odredi budimski paša, da bi poslanstvo, pošto bijaše mnogobrojno, putovalo od Biograda dalje ladjami do Nikopolja, kao što je bilo odredjeno i za Rymovo poslanstvo[3]. Nu paša biogradski i ovaj put, kao i za Ryma, predomisli se, te opozove svoju odredbu glede daljega putovanja Dunavom i odluči, da se dalje putuje običnim putem po suhu. Šteta, što je oba puta promienjena ona odredba paše budimskoga, jer bi tim dobili putopis o daljem putu po Dunavu do Nikopolja, a odovud kopnom preko Balkana do Carigrada. Tim bi se popunila znamenita pukotina u starijoj putopisnoj literaturi Balkanskoga poluotoka; jer o tom putu neimamo putopisa iz onoga doba.

Pošto je biogradski paša odredio, da poslanstvo dalje kopnom putuje, napusti Ungnad u biogradskoj luci svoje ladje, od kojih je najliepšu poklonio budimskomu paši, što bijaše uzrokom, po mišljenju putopiščevu, da se nije dalje Dunavom putovalo. Pošto se poslanstvo pripravilo na taj dug i mučan put, krenu dne 8. srpnja 1573. od Biograda starom vojničkom raznovrstno opisanom cestom put Carigrada i trebovalo je za taj put malo ne pun mjesec dana. — Budući da je Gerlachov opis puta od Biograda do Carigrada razmjerno kratak i površan, pa pošto je putopisac, kako jur gore spomenusmo, putem obolio i u Sofiji zaostao, ostali mu je opis puta još kraći i površniji, pače krnj, jer ga je nastojao izdavatelj popuniti iz pisama, koja je G. o tom putu u domovinu pisao[4]. Buduć da mu je usuprot opis puta od Carigrada natrag u domovinu znatno obširniji i savršeniji, a put, kojim se putovalo od Bio-

[1] I. Ruvarac, Stari Slankamen, Zemun 1892, p. 36 i 37.

[2] Rad CXII, 171, 174, 209, 210 i 214.

[3] Rad, knj. CXII, 174 i 175.

[4] Premda je Gerlach dostigao poslanstvo u Plovdivu (Philippopoli), ipak mu je i ostali opis puta do Carigrada jednako vrlo kratak, površan i malo ne prazan.

Digitized by Google

grada do Carigrada je isti, kojim se išlo natrag: za to ćemo uzet za podlogu naših razpravljanja G. opis puta od Carigrada u domovinu, a popunjavati ćemo ga bilježkami predjašnjega opisa, kao što smo i kod Pigafettina putopisa uradili.

Gerlach dovršuje svoj kratak putopis o putovanju u Carigrad (p. 20) ovako: „dne 6. kolovoza prevalismo kratak put, imajuć (poslije *Silibrä)* sve do Carigrada s desna more, a s lieva liep priedjel bujne rodnosti, te smo išli u pratnji turske gospode i c. poslanika Ryma, koji nam dodjoše na susret, te su nas pratili do karavanseraja, do odredjena poslanikova stana, koj je naličio kamenim kalugjerskim ćelijam, smradnim i punim svakojake gamadi; u ostalom bijaše to kuća velika i široka". — Dne 12. i 13. kolovoza predadoše poslanici pašam pisma i darove, a dne 16. izručiše u svečanoj audienciji sultanu danak s darovi. Na poslanikove pritužbe, izjavi paša na ime sultanovo, da je jur naloženo i da će se još naložiti turskim namjestnikom na granici, da drže mir s carem. Rym ostao je u Carigradu radi važnih državnih posala sve do obnove novoga ili potvrde staroga mira. Glede ovoga mira opaža G. (p. 23), da se težko sklapao, jer da Turci imaju knjigu, u kojoj su popisani u području carevu gradovi, gradići, sela i dobra, koja nebijahu Turčinu nikad podložna. Turci pako zahtievaju da poslanik pristane, da se sve to podloži sultanu i još plati danak, izgovarajući se, da su poslanici, koji su u Jedrenetu utanačivali mir, na to pristali, što nije istina. Za cielo nije bila istina, jer mir, na koji se Turci pozivali, jest onaj od god. 1568., što ga Vrančić i Teuffenbach utanačiše, a u pogodbah onoga mira neima svemu onomu ni spomena[1]. Predavši Rym poslaničke poslove D. Ungnadu, povrati se u domovinu, a o tom povratku govorasmo u predjašnjoj razpravi[2].

D. Ungnad bavio se kao stalni carski poslanik u Carigradu sve do lipnja g. 1578., a za to vrieme bijaše mu Gerlach ne samo dvorskim propovjednikom, nego i nerazdruživim drugom i pouzdanim prijateljem. Baveć se dakle G. malo ne pet godina uz poslanika u glavnom gradu Turske, imao je dosta prilike mnoga vidjeti, iskusiti i čuti, više nego ikoji od dojakošnjih putopisaca, a sve je to vjerno bilježio u svoje dnevnike (p. 21 do 505). Ove su G. bilježke raznovrstne sadržine, a bilježene su kronologički, vrlo

[1] Starine, XXII, 162. Rad, C., 100, 107.
[2] Rad, knj. CXII, 192–99.

Digitized by Google

nesustavno; jerbo o jednom te istom predmetu govori često na raznih mjestih. Veliko povjerenje, što G. steče u c. poslanika Ungnada, pa njegove sveze s tamošnjimi obrazovanimi Europljani, njegov vješto udešen odnošaj s patriarhom carigradskim Jeremijom i drugimi grčkimi prelati, pa njegovo iskreno prijateljstvo s Ivanom i Teodorom Zygomala (otcem i sinom), od kojih prvi bijaše tumačem, a drugi protonotarom patriarhata carigradskoga; napokon njegova putovanja u okolini carigradskoj: sve je ovo pružalo mladomu, znatiželjnomu učenjaku mnogo prilika, da svoje znanje i iskustvo u mnogom pogledu obogati. G. upotrebi sve to u istinu u punoj mjeri savjestno i revno, te sakupi i usvoji za pet godina u Carigradu veliko blago crkveno-historijskoga, starinarskoga, topografijskoga, statističkoga i dr. znanja, što je poslije njemu i drugim bilo od velike koristi.

Položaj G. u kući poslanikovoj pružio mu liepu sgodu, da je sakupio dosta znatne gradje za osmansku historiju onoga doba; uz to priobćuje više znatnih historijskih spomenika[1]. Ovu historijsku gradju izcrpiše, kako gore spomenusmo, jur historici, osobito Hammer i Zinkeisen, potonji ne samo u političkom dielu svoje historije, nego i u opisu nutarnjega stanja tadanje Turske[2]. G. sveze s carigradskim patriarhom i tamošnjimi uglednici grčke crkve, dale mu priliku sakupiti mnogu gradju, vrlo znatnu za historiju carigradskoga patriarhata onoga doba, koja gradja znatno popunjuje poznato prikazivanje Malaksovo[3], prikazujuć žalostnu sliku o tadanjem nutarnjem životu grčke crkve u osmanskom carstvu. G. pako bilježke o tadanjem stanju podloženih naroda, živućih u Turskoj, o njihovoj vjeri, običajih i dr., kao i o tadanjih doglavnicih sultanovih vjerno je izcrpio dr. K. Jireček[4]. Sve ovo i drugo izlišno bi bilo tu ope-

[1] Znatna su latinska careva pisma na sultana, Mehmedova latinska pisma na kralja švedskoga, na poljske velemože, na Stjepana Bathora od g. 1575. Turska potvrda mira s Rudolfom II. u njemačkom prievodu, ali nepodpuna. Littere instructiones, quaerelae, transactiones, ratificationes pacificationum etc., imperatorum etc. od g. 1577 i 1578. Regis Poloniae ratificatio pacis cum imperatore Turcarum 1577. — Znatne su vrh toga vieści o Stjepanu Bathoru, kao vojevodi erdeljskomu prije njegova izbora za kralja poljskoga i o njegovoj pohlepi za krunom českom i ugarskom i dr.

[2] Zinkeisen, Gesch., III, 358–80. 555—62.

[3] Malaxas, Patriarchica Constantinopoleos historia, ap. M. Crussii, Turcograecia, p. 107 i dalje.

[4] Periodičesko Spisanie, Sriedec 1883 i 1884, VI, 26–60; VII, 96—101.

Digitized by Google

tovati, pošto i onako nespada na naš zadatak; nego ćemo se stegnuti na topografijske i slične viesti, pa na Gerlachova putovanja u okolini carigradskoj, kao i na one podatke, koje razsvjetljuju putopis, koj je tu poglavitim predmetom naših razpravljanja.

Gerlach baveći se u Carigradu više, nego ikoji dotadanji putopisac, opisuje (p. 21 i d.) i on sultanovu priestolnicu, ali opis mu je većinom obćenit, te zaostaje u svakom pogledu iza poznata opisa Pigafettina[1], a s opisom Gillijevim neda se ni poreditī[2]. I tu se očituje, kao i u njegovu dojakošnjem putopisu, da G. topografijski opisi u cielom su površni, jer putopisac nebijaše tomu poslu vješt. I G. slavi Carigrad u svakom pogledu, jedina mu je grješka, što neima na blizu pitke vode, koja se vodi s daleka vrlo skupimi vodovodi, koji su djelomice oštećeni. Medju sgradami, koje su krasile sultanovu priestolnicu, ističe, kao što i drugi putopisci, sultanov dvor ili seralj, koj mu je sagradjen u najkrasnijem dielu Carigrada, a sa svojimi se vrtovi hvata mora[3]. Blizu seralja navodi stari sultanov dvorac ili harem, koj mu je s pripadajućimi vrtovi malo ne tako velik, kao polovica Tübingena. Nutrašnjosti harema nije vidio, jer straže, što su na ulazih, nepuste u nutra; ali ni sloga, odnosno vanjštine dvorca neopisuje. Blizu seralja pohodio je, osim zviernjaka (menažerije), crkvu sv. Sofije, koja mu je najkrasnija i najvelebnija mošeja carigradska[4]. Vanjština bijaše joj ponješto oštećena, pobočne sgrade, koje su crkvu nagrdjivale, bijahu porušene, a negdašnjih 101 vrata, nije sva našao, dočim jih Gillius na tanje opisuje. Dalje spominje mnoge starinske razvaline i ostanke starina, ali i njih potanje neprikazuje. — Od premnogih crkava, osobito grčkih, koje je putopisac još vidio, spominje jih većinom samo imenom, a u mjesto njihova sloga i drugih osebina, opisuje njihovo svećenstvo, slike i bogoslužje. Medju ostalimi znamenitimi sgradami spominje palaču cara Konstantina (p. 157), koja na debelih dvogubih gradskih zidinah počiva, odkuda se uživa vrlo liep vidik na kanal. Uz to je pohodio grob sv. Joba, što na tanje opisuje, a štuju ga jednako Kršćani, Židovi i Turci. Drugom prilikom vidio je zloglasnih „Sedam kula“,[5] koje su mu smještene na Bosporu i tvore tvrdjicu. — Izmedju javnih gradskih trgova spominje hypodrom (p. 190, 253),

[1] Starine, knj. XXII, 103 - 114. Rad, knj. C, 155 – 160.
[2] P. Gillius apud Banduri, Imperium orientale; tom, I, 211 i d.
[3] Tagebuch, p. 23, 90, 111, 118, 230.
[4] Tagebuch, 128. 131, 230, 335 seq.
[5] Siebenthürme, Tagebuch, p. 217.

Digitized by Google

gdje je više puta gledao, kako su se sluge hrvale; jer Turci ljube okretne brzoteče, koji se moraju na trkalištu medju sobom takmiti, a najokretniji i najvještiji dobro se plaćaju i uzimlju u službu. Osim toga razgledao je veliki trg blizu crkve sv. Gjurgja, manastir po imenu „Studii" (p. 217), gdje je njegda, kako se priča, stajala akademija, u kojoj su se filozofi i pjesnici medju sobom dogovarali i poučavali.

Na svojih izletih odnosno putovanjih, pohodio je *Skutari* ili stari *Chrysopolis* (p. 99), vrlo ubavu varošicu s mnogimi vrtovi i voćnjaci. Kad se vraćalo brodovlje tursko od vojne protiva Ivana Austrijskoga (Don Juana), pohodio je sjevernu carigradsku luku (sinus Ceratinus[1]), ali ih potanje neopisuje. Često je pohadjao *Galatu* (p. 22) ili *Peru* na Bosporu, glasovitu genovezku naselbinu, koju njegovi predhodnici raznovrstno opisuju[2], dočim G. o njoj nekoliko oskudnih viesti priobćuje. Najviše ga u Galati zanimale grčke crkve i manastiri, koje sve imenom napominje, ali je potanje neopisuje. Tu je vidio veliku kuću, u kojoj prebivaju *Samoglani*. Potonji su mu kršćanska djeca podanika turskih, a otimlju se roditeljem. Turske oblasti sakupljaju djecu po upravnih kotarih, i svako deseto diete, najjače i najljepše, se uzimlje. O tom krvnom danku ili desetini govori G. osobito na str. 48 svojih dnevnika, a taj okrutni danak poznat je i opisan, počamši od Kuripešića pa do Pigafette uključivo, od mnogih putopisaca[3]. G. o tom (p. 48) priča ovo: Turci izašilju svoje povjerenike u pokrajine, da Kršćanom otimlju djecu. U svakoj varošici ima kadija, koj vodi popis gradjana i drugih podanika, onda jih sazove i pita, koliko sinova imaju; nu Kršćani kad bi htjeli zatajivati često jedan drugoga odaju; pa lukavimi pitanji zavedeni, kadšto silom i mučenjem moraju izkazivati, koliko jih imaju. Broj se popiše, a svi se sinovi u hrpu stave, odkuda se bira, kojih se i koliko jih se hoće; tako da često jedan otac po dva ili tri sina izgubi. Tako trgaju, dodaje G., djecu od svojih roditelja, kojih nikad više nevide, niti jih poznaju. Vode je u Carigrad i poučavaju je u turskoj vjeri i jeziku. Kad se nauče čitati i pisati, zovu je *Samoglani*. Bogati kršćani odkupljuju svoju djecu. U pomenutoj kući u Galati, nastavlja G., uče

[1] Ceras odnosno Chrisoceras, t. j. Zlatni rog. Ammian., XXII, 8; Plin., H. N., IV, 11.

[2] Potanje o Peri gl. u Radu, knj LVI, 230.

[3] Starine, knj. XXII, 125. Rad C, 161

Digitized by Google

ugrabljena kršćanska djeca čitati, pisati i turski jezik, da mogu sultanu i njegovim doglavnikom kao roblje služiti[1].

Da vidi putopisac sjajne vrtove i dvorce sultanove, poduze put Bosporom po obali azijskoj[2]. Ovaj izlet poduze malo ne svaki carigradski putopisac, a najsavršenije ga opisa Pigafetta[3], dočim G. pričanje nenaliči ni najmanje putopisu. G. nesmaže dosta rieči, da proslavi sultanove perivoje i vrtove, opisujuć njihov sjaj i položaj, a osobito dvorce i njihovo razkošno uredjenje i namještaj; u vrtovih vidio je raznovrstno bujno rašće i cvieće, vodomete, ubave sjenice, lugove od mirte, čepresa i dr. rašća. Niže ovih vrtova, koje nadgledaju Samoglani, vidio je varošicu *Kalchedon*[4] s ruševinami crkve sv. Krisostoma, a naproti varošici spominje otoke *Antigone, Chalkys, Protys* i *Platys,* koji se još danas ovako zovu, ali jih potanje neopisuje. Odavle podje k *Herojiskom* (vjerovatno Hermaion ili Heraion) rtu, gdje je njegda car Justinijan imao crkvu i kupelj, a G. bijaše to peti vrt sultanov. Na povratku pako krenu šestim sultanovim vrtom, koj bješe zarašćen sjenovitimi čepresi.

Drugo putovanje poduze G. u *Panormos,* na obali malo-azijskoj[5]. Panormos ili Pandermos na južnoj obali Marmarskoga mora, na korienu prevlake poluotoka Kapu Dagh, u zatonu, što ga tvori pomenuto more. Danas je neznatna varošica, naseljena od Turaka, Grka i Jermena, a polaze ju pravilno parobrodi carigradski. Blizu su u dnu dràge ruševine Cyzika[6]. Ovaj put opisa G. vrlo na kratko, a najznatnije mu je ovo: G. krenu s njekojimi prijatelji morem k tvrdjici „Sedam tornjeva", gdje su prenoćili. Dojdućega dana, pošto su 8 ura plovili, prispjeli su u Panormos, koj je 25 milja od Carigrada. Putem plovili su lievo pokraj otoka *Kalomino* (Kalolimni)[7]. S lieva od luke panormoske vidjeli su nenaseljeni i pust *Vražji* otok (Demonesoi ili Prinkipo), s desna (sic!) pako ubavo i vinogradi zasadjeno selo *Michainova* (Michaniona), i *Perna* (Peramo). Panormos pako, po G. pričanju, smješten je u dolcu na moru i bijaše većinom od Grka naseljen. Varošica radja najukus-

[1] Samoglani, Tagebuch p. 34, 48, 80, 112, 116.
[2] Spacierreise in Asien, p. 170—73.
[3] Starine, knj. XXII, 114—19; Rad, C, 157—160; CV, 194—96.
[4] Kiepert, Alte Geogr. p. 100; Rad, C, 159, 160.
[5] Gerlach's Palormische Reyss; Tageb., p. 255—261.
[6] Perrot. Hamilton, ap. V. de Saint-Martin, Nouv. Dictionaire de Géographie, IV, 560.
[7] Kalolimni u V. St.-Martina, op. c., III, 25.

Digitized by Google

nijim i najplemenitijim vinom. Blizu mora vidjeli su razvaline manastira (sic!). Niže Panorma mu je *Trojansko polje, 2* (sic!) milje odavle daleko, ali nit je polja, niti njegovih ruševina vidio[1]. — Od Panorma krenuše putnici u *Prusu* (Brusa), koja bijaše dva dana puta daleko, a prošli su pored golih gora (Kara dâg), pošto su prije toga kod Panorma vidjeli još sela *Ergali* (?) i *Kajakios* (Kajaköi) i stari gradić *Duasar* (?). Niže potonjega prošli su pokraj turskoga sela *Hasikoi* (Kadiköi), pa su došli u varoš *sv. Cypriana* (Kirsišan), naseljenu od Grka i Turaka, potonji su mu vrlo prosti. Dalje prošli su varošicom *Michalizi* (Muhalič ili Mihalitza) i prispjeli su u staru varoš *Lupatu* (Ulubad), koje su zidine bile porušene. Kod ove njegda od Kršćana naseljene varoši prostire se Lupatsko jezero (Abullion Göl) s otokom Apolloniada (Abullionte) i stolicom metropolite[2]. Odavle putovahu preko rdjavih i siromašnih grčkih sela: Constantinati, Typota i Theodoro, preko brda i dolina u *Prusu* ili *Prusiu* (Brusa). Ova stara trgovačka varoš smještena je u ubavoj dolini, donjekle na podanku velikoga i visokoga *Olympa* (p. 258), koji Turci zovu Kalugjerskim brdom (Kešiš Dagh). Ovo mu brdo nosi dvije glave, a često je sniegom prekrito; dole je gotovo osipano vilami i turskimi groblji, a gore je golo i krševito; dole ima krasne šume i mnogo ubavosti. Grad Prusa ima liepe kuće, velike i krasne vrtove i trgove, ugledne crkve, i druge velike i liepe sgrade, takodjer tople i dobro uredjene kupelji. U gradu je još vidio veličanstvene grobnice njekojih turskih careva. Tu svršava u dnevniku ovo dosta mršavo putovanje, dalje o tom neima više spomena; vjerovatno da se putopisac odavle u Carigrad povratio. — Na svojih putovanjih izvan Hellesponta, ogledao je goru *Athos* (Sv. Goru), koja mu je vrlo visoka, al se nije na nju uspeo[3]. O istoj gori priča na drugom mjestu, da ima na njoj 24 osobita manastira i mnogo pustinjačkih ćelija, a tu da žive više od 6000 kalugjera (Calogeri), koji imaju pravo izabirati grčkoga patriarhu i metropolite svoga naroda. Jednom pohodi varošicu *Sv. Dimitra* blizu Carigrada i razgleda čudotvorni bunar, kojega voda lieči od groznice i drugih bolesti.

---

[1] O Trojanskom polju, u primorskoj nizini dolnje Skamandrove doline gl. Kiepert, Alte Geogr., p. 108.

[2] Aboullionte, varošica na otoku istoimena jezera gl. u V. St. Martina, op. c., I, 7.

[3] O. Athosu, Tageb., 55, 270, 445, 459.

Digitized by Google

Ovo su u izvodu bilježke i pričanja G., što je sve vidio na svojih izletih i putovanjih u okolini carigradskoj. Osim toga priobćuje mnoga o grčkih gradovih i otocih, o Maloj Aziji i njezinih pokrajinah, o Egiptu i njegovih gradovih, što nije vidio, nego po tudjih pričanjih. Buduć da se ona pričanja neosnivaju na autopsiji, za to jih mimoilazimo.

Gerlach spominje u svojih dnevnicih mnoge onda živuće narode osmanskoga carstva[1]; koliko se pako ti narodi medju sobom razlikuju vjerom, običaji i življenjem, toga na tanje nekazuje. Jer on priča samo o običajih pojedinih naroda, o bogoslužju i dr., osobito o Turcih kao Muhamedovcih, o Grcih i Jermenih kao Kršćanih, o Bugarih i Srbih u putopisu, te o Židovih i Ciganih. G. govori i o turskom ustavu, gdje vlada volja sultanova, odnosno budalaština muftijeva; potonji je osobito jak, kad riešenje njekoga pitanja visi o tumačenju koje rieči u koranu, kojega je mufti nepogrješivim tumačiteljem; pa o despotizmu turskom ima u G. svakojakih pripovjedaka i priča. Dalje govori o koranu, o vojničtvu, što je jur na šire poznato iz izvještaja mletačkih poslanika, od Pigafette i drugih putopisaca. Govoreć o javnih svetkovinah turskih, opisuje na šire svatbu janičarskoga age, koja se od svatbe prostoga Turčina samo vanjskim sjajem razlikuje; pa opisuje obrezivanje turske djece, kao osobitu kućnu svetkovinu, gdje turske žene svoje djelovanje razvijaju; govori i o pokopu Turaka, gdje se takodjer ističe imutak i čin. O običajih pako kod blagovanja, spavanja i dr. negovori tako na široko kao Pigafetta i dr. — O Grcih razpravlja razmjerno najviše, jer je mnogo obćio s patriarhom i drugimi grčkimi duhovnici, polazio njihove crkve i službu (p. 56 i d.). Premda je sam bio učeni bogoslov, ipak na tanje neraspravlja o grčkoj vjeri, nego više obćenito; usuprot vanjsku službu božju opisuje prilično na tanko, opetujuć mnogo puta, što je jur često vidio i kazao. Grčka služba božja (p. 469 i d.) vrlo mu je slična katoličkoj, a propovieđi su jim, kao kod ovih, moralne sadržine, ili slave dotična sveca, kojega dan svetkuju. Mise i propovieđi slušao je G. većinom u staro-grčkom jeziku. Glede pojedinih crkvenih obreda, krštenja, vjenčanja, pokopa i dr., tvrdi, da se razlikuje grčka crkva od katoličke, ali ne mnogo. Jermenska pako služba božja (p. 57, 337 i d.), slična mu je grčkoj, samo što je ponješto jednovitija; ali kod velikih svečanosti nadtječe se vanjskim sjajem. — Glede kućnoga

[1] Gerlachove bilježke o pojedinih tih narodih gl. u Jirečkovoj gore pomenutoj razpravi, l. c.

Digitized by Google

života Grka i Jermena opaža, da se Grkinje odievaju lako, kao i njihovi muževi, ali ne nose se po starinski; mnogo troše na nakit i na uresnine od zlata i srebra. Grci i Jermeni nisu tako u odielu razkošni, kao njihove žene. Oni nisu robovi svojih žena, kao što Turci, živu slobodnije i brinu se za kuću. — Glede domaćih svetkovina Grci oponašaju Turke, a tako rade i Jermeni. Glede značaja Turaka, Grka i Jermena opaža, da jim je praznovjerje zajednička vlastitost; Grci su uz to lakovjerni; Turčin usuprot nepovjerljiv kao i Jermenac, ali opakiji i okrutniji od potonjega i od Grka, koj se lako razpali, ali se skoro i umiri. Jermenac usuprot je strpljiv i dobroćudan. U ostalom sva trojica rado živu razkošno, osobito Grk, koj često jedan dan sve potroši, što zasluži, da neima drugi dan o čem živjeti. Sve troje odano je putenosti. Turčin u ostalom je lien, nevješt, dočim je Jermenac marljiv i tjera svakojake vještine; Grk trguje, teži zemlju i vješt je zanatlija. Ovo su karakteristične osebine, koje je G. o pomenutih trih narodih zabilježio, a tim se posvema slaže s tadanjimi pisci o Turskoj i o stvarih turskih.

Osim toga ima u G. dnevnicih bilježaka političke i druge svakojake sadržine. Pored svega skupoga mira i Portinih obećanja, svaki je paša, sandžak ili beg na granicah na svoju ruku vodio rat; tim su carevci takodjer bili prisiljeni suzbijati navale, što je dalo povoda tužbam i protutužbam. Na mnogih mjestih (p. 68, 72, 139, 284, 286, 478, 544) dnevnika, nabraja G. štete nanešene caru, turska kršenja mira, koja su mjesta Turci caru oteli i koliko mu naroda u roblje odveli, što je jur Hammer vjerno izcrpio[1]. Spominjuć i poslanikove pritužbe (p. 275), na koje je Mehmed Sokolović obično odgovarao, na ime da je mir mrtvo tielo, kojemu da sultan može život dati ili oduzeti; nemili mu se, krši ga, a kad misli na što drugo, onda ga drži. Na pritužbu pako glede roblja, koje dolazi svake godine iz Ugarske i Hrvatske u velike u Carigrad, odvrati mu Mustafa paša (p. 280), da oni (paše) neimaju od toga nikakove koristi, pače imaju štete; jer tim dolazi siromašne djece toliko u seralj, da njihova zaostaju, a ona postaju veliki ljudi, kojim su njihova djeca podložna. — Znatne su takodjer viesti o Stjepanu Batoru, vojvodi erdeljskomu, o njegovu izboru za kralja poljskoga, za što je tražio pomoći u Carigradu; pa o njegovoj pohlepi za krunom ugarskom i českom itd., što su jur gore pomenuti historici

[1] Hammer, Gesch. IV, 21, 27 i dr.

Digitized by Google

savršeno izcrpili. — Znatno je takodjer pismo carskoga dvorskoga meštra H. Wohlzogena na poslanika o smrti cara Maksimilijana II., što ga priobćuje naš putopisac (p. 306). Iz ovoga se pisma razabira, da je car na smrtnoj uri odbijao katoličkoga duhovnika, a evangeličkoga propovjednika k sebi pripustio. Govori se u istom pismu i o uzrocih careve smrti. Ovo i još drugo slično moglo je biti uzrokom, da mu se baštinici nisu usudili izdati dnevnika.

Zanimivo je, što G. priča o odpravljanju tajnih pisama (p. 160): U Budimu, veli, ima poslanik 7 čauša, koji mu nose tajna pisma; svaki dobiva 15—20 talira. Kad donesu ili odnesu tajno pismo, ostave cedulju, u kojoj mole, da kad prispiju carski darovi, da bi im se izhodilo povišenje plaće. Prije poslanika Ungnada slalo se takova pisma preko Mletaka, ali trebalo je za to više mjeseci, dok su na mjesto prispjela; sada dolaze za 15 ili 20 dana u zapečaćenih staklenicah, pisana citronom, a omotana svilom i voštanim platnom; staklenica se puni vinom, obično malvasijom, a zapečati se kositrom. Dubrovčani bili bi najbolji kuriri i agenti, koji nose tajna pisma. O kuririh dalje bilježi (p. 27.), da se onda davalo kuriru za put od Beča u Carigrad i natrag 150 dukata, a tim je imao uzdržavati sebe i svoju pratnju, na ime turske čauše. Uz to je mogao, dodaje, nješto prištediti, a koj je takav put njekoliko puta prevalio, postao je bogatim. — O izvanrednih poslanicih, koji su nosili Porti danak s darovi, opaža (p. 280), da neputuju sa svojom pratnjom o svojem, nego o sultanovom trošku, a kad se vraćaju, da putuju o svojem. Takav vanredni poslanik, opaža (p. 27), dobiva godišnje 2000 talira, a kad se vrati dobije uglednu svotu kao dar. Glede turskoga običaja, da se sultanu prikazuju darovi, bilježi na drugom mjestu (p. 450), da sultan nepušta pred sebe poslanika, koj nedonese darova; jer kad je francezki poslanik u ime svoje vlade imao čestitati sultanu Muratu, što je nastupio priestol, nisu ga pred sultana pustili, dok nedonese darova. Francezki pako poslanik odvrati, da su francezki kralj i sultan braća, a glede mira, da su si ravni; na to bi pripušćen, ali mu nedadoše gostbe, kao što daju poslaniku carskomu, mletačkomu i poljskomu, koji ovu gostbu vrlo skupo plaćaju. — Ima u G. dnevnicih još drugih svakojakih bilježaka, koje mimoilazimo, što nespadaju na naš predmet.

Potvrdu staroga mira obnoviše carski poslanici (Rym i Ungnad) još za života Selimova (4. pros. 1574.)[1], koj se skoro zatim pre-

[1] Gerlach, Tagebuch, p. 68.

Digitized by Google

stavi (12. pros. 1574.), a njegova smrt bi razglašena, kako G. bilježi, tek 22. (po Hameru 21.) pros. iste godine[1]. Ujedno bi objavljeno dosašće i nastup nasljednika mu, sina Murata. U Carigradu i Galati, priča dalje G., bijaše pripravna vojska, da se nebi Janičari i Samoglani pobunili. Židovi pako bojeći se bune, sahranili su svoje blago i dragocjenosti pod zemljom i po drugih skrovištih; jer se za takovih bunah Židove i druge bogataše plienilo. — Dne 5. siečnja 1575., bilježi G. (p. 77), da je Murat slavio ulaz u seralj i tom prilikom opisuje ga, da mu je 28 godina, srednjega je uzrasta, nije jakih kosti, smedja mu je brada, nos orlov i da ljubi pravdu[2]. Priča dalje na šire, kako je Murat, da mu carevanje bude bez svake pogibelji, dao s privolom muftija poklati petero svoje mladje braće[3].

Osam dana prije smrti Selimove, kako G. bilježi (p. 68), krenu tumač Mahmud s ispravom obnovljena mira u Beč, a deset dana po smrti Selimovoj odaslan bi za njim čauš, koj je imao javiti caru, da je Murat nastupio priestol i da će držati mir. Na božić odasla carski poslanik oba dragomana k Porti, tražeći da se s nova potvrdi ugovor mira, koj je, po osmanskom običaju, smrću Selimovom stupio izvan krieposti; što je, dok nestignu izčekivani počasni darovi, bilo odgodjeno. Ove počastne darove donese u Carigrad barun Preyner, izvanredni carski poslanik[4], naime obični danak od 45.000 talira s bogatimi darovi u novcu i dragocjenostih. O tom poslanstvu i darovih na tanko govori G. u svojih dnevnicih (p. 100, 108, 109 i 110). Iz ovih se bilježaka razabira, kako je Austro-Ugarsku onda skupo stajalo to vrlo nepouzdano prijateljstvo Portino. Počamši od Ostrogona, veli, pa do Carigrada dielilo se darove u novcu i dragocienostih; u Carigradu pako, počamši od sultana i velikoga vezira, pa sve do potonjega vratara, sve je bilo novcem, ili srebrninom i

[1] Gerlach, p. 70. O smrti Selimovoj gl. Hammer, Gesch., III, 616, 617, 790.

[2] Ugnadov opis Muratove osobe (u izvještaju od 8. siečnja 1575. na cara) točno se slaže s opisom Gerlachovim. Hammer, Gesch., IV, 11, N. a.

[3] Gerlach, p. 70, 71. Hammer, Gesch., IV, 12.

[4] Hammer navodi imenice sedam carskih izvanrednih poslanika koji su od g. 1568. pa do 1575. nosili u Carigrad danak s darovi. Gesch. IV, 27, Nota d. Gerlach (Tageb. p. 24), navodi od 1571. do 1579. s poslanici takovih devet. G. imenik poslanika, koji su do god. 1547. bez danka dolazili, niti je tačan, niti pouzdan, kao ni u Krusija. (Turcograecia p. 484).

Digitized by Google

zlatninom nadareno. Osim redovitih bilo je takodjer izvanrednih troškova, što je carski poslanik u Carigradu radi diplomatskoga saobraćaja s Portom izdavao. Tko je sve bio nadaren i koliko je svaki dobio, tačno navodi naš putopisac (p. 109 i 110); mi toga nećemo ovdje opet iznositi, pošto je to jur Zinkeisen vjerno priobćio[1]. Uz to doznajemo od Gerlacha, da je stalni c. poslanik imao 7500 talira godišnje plaće, uz to mu je Porta po tadanjem diplomatskom običaju davala na dan još 12 talira, 7 u gotovini, a ostalo u prirodninah, dočim su svi poslanikovi troškovi iznosili godišnje 13.000 talira (p. 91). Donosilac godišnjega danka i darova dobivao je pravilno 2000 talira. Vrh toga znatni bijahu troškovi za ostalo mnogobrojno poslaničko osoblje, putni troškovi za kurire, pa plaća počastnoj straži, čaušem, janičarom i drugim slugam, a osobito uzdržavanje tajnih agenata i uhoda, kojih je imao Ungnad svagdje medju Portinimi slugami, pače i u dvoranah sultanovih. S toga bijaše c. poslanik o svem na tanko upućen, što se snovalo ne samo u Carigradu, nego i u pokrajinah; prema tomu se vladao i caru u tajnih pismih priobćivao. O svem ovom priča G. iskreno[2], što su jur pomenuti historici savjestno upotrebili. Nu sav ovaj novac, svi darovi, kao i sve poznate Portine tajne osnove, nije Austro-Ugarskoj ništa pomoglo; jer prema njezinim punomoćnikom bijaše Porta tvrda, prkosna, ohola i nepopustljiva. Dok su Preyner i Ungnand obnovu mira za težke novce odkupili, dogodi se 22. rujna 1575. kod Budačkoga na Radonji onaj krvavi okršaj, gdje je Herbart Auersperg svoju hrabrost glavom platio, a sin mu Vuk bijaše zasužnjen. O smrti Auerspergovoj i sužanjstvu njegova sina priobćuje G. obširnu i znatnu gradju[3], opisujuć (p. 132, 134), kako je bio očevidcem, kad su Turci žalostne ostanke ovoga poraza, naime čopor sužnjeva i nadjevene glave Auerspergovu i Weixelbergerovu uz glazbu u triumfu vodili pokraj stana poslanikova[4].

Tri mjeseca nakon što je Ungnad predao u svečanoj audienciji carske darove, bi potvrdjen mir (22. stud. 1575). Ovom prilikom bilježi G. (p. 131): „paša je poslao potvrdu mira, ali prije toga je njekoliko puta promienio uvjete; što danas potvrdi, to sutra zanieče ili drugačije odredi, da se nije moći na nj zapustiti, a kad mu se

[1] Zinkeisen, op. c. III, 556, 557.

[2] Gerlach, Tagebuch. p. 109, 110, 136, 158, 160, 174, 176 i 177.

[3] Gerlach, Tagebuch, p. 351, 353, 254, 355, 358, 359, 404 i 408.

[4] Katona, XXV, 518 i d.; Hammer, IV, 22—25; Zinkeisen, III, 558.

Digitized by Google

pruži prilika, nestidi ga se prekršiti; jer mir traje, kao što rekoše poslaniku, kako dugo paša hoće".

Dalje Gerlachove viesti o turskih sgodah za cara Rudolfa II. upućuju nas na sliedeći putopis, na ime na poslanstvo Joachima Sinzendorfa, koj je D. Ungnada u carigradskom poslanstvu zamienio i š njim zajedno njekoje vrieme obavljao u Porte carske poslove.

Pošto je J. Sinzendorf prispio u Carigrad i preuzeo poslaničke poslove, zamoli Ungnad cara, da ga rieši od poslaničke službe, na koju se bio samo dvie godine obvezao, a služi povrh toga jur tri godine, dakle u šestoj godini; kao G. dodaje (p. 458), „jur od 73 godine u velikoj brizi, strahu i pogibelji". Pošto bi Ungnadovoj molbi udovoljeno, oprosti se, kao G. bilježi (p. 444), dne 18. svibnja 1578. sa sultanom, te bi sa svojimi po običaju u divanu pogošćen. Za tim se oprosti Ungnad (29. svibnja) s velikim vezirom, koj ga nadari, a novi poslanik Sinzendorf dade njemu i Gerlachu (3. junia) oprostnu gostbu.

Spremivši se Ungnad sa svojom pratnjom na put u domovinu, krenu iz Carigrada predjašnjim svojim putem, a to putovanje Ungnadova poslanstva od Carigrada do Beča opisuje Gerlach u svojem dnevniku (p. 505—535) ovako:

„Dne 4. junija 1578. krenu poslanstvo rano iz Carigrada i dospjelo je do pó dne u *Ponte piculo* ili „Mali most"; 1. noćište. Tu ima liep karavanseraj, koji sagradi njeki defterdar, koj je ondje u kapeli sahranjen; kod groba sjede uviek po dva duhovnika, koji pjevaju, čitaju, mole i pišu. Oko kapele ima krasnih vrtova od mogranja, duda, čepresa, ruža i dr. Uz karavanseraj je crkvica s njekoliko sobica, gdje stanuju 4—5 duhovnika; jer pokojnik je ostavio zakladu na uzdržavanje njekoliko duhovnika i sluga, koji paze i čiste karavanseraj, i da svaki putnik, koj bi ovdje prenoćio, dobije kruh i čorbu, t. j. po njihovu ukuhanu rižu. U ovoj varošici stanuju Turci, koji imaju 3 ili 4 bogomolje, i Grci, imajući samo jednu. Mjesto je maleno, odatle ime „Mali *Rigium*" ili „Mali most". Prije večeri predjoše preko dugoga prama varošici drvena, a s vana kamena mosta, gdje Propontis tvori veliko jezero (lagunu). Od Carigrada do Ponte piculo ima 2. velike njemačke milje; putem ima mnogo vinograda, sjenokoša i polja. — Dne 5. u *Pontegrand,* odnosno „Veliki Rigium" ili „Veliki most"; 2 m., 2. noćište; liep i ubavan put; s desna vodi preko Propontisa od 300 koraka dugi

Digitized by Google

most, krasna gradjevina, sagradjena od mnogih jakih četvorastih kamena i stupova, koji u vodi stoje; na kraju je s obje strane turski napis, da ga je sagradio Sulejman. Medju ovimi varošicami opet ima liepih polja, zasijanih ječmom i zobju. U Ponte Grande je liep olovom pokrit karavanseraj, s daleka naliči liepoj crkvi, a sagradjen je kao i drugi. Grci imaju tu svoju crkvu „Svih sveti", slika Bogorodice puna je srebrnih nakita: ruku, nogu i dr., što su zavjeti bolestnih; uz crkvu su tri kamena bunara, a na pločah su grčki napisi, od kojih je putopisac mogao pročitati samo rieči: „pobožna Heraklija" (εὐσεβὴς ἡρακλείς). Pred varošicom vidjeli su razvaline starinskoga gradića. — Dne 6. preko velikoga mosta u *Selybriu* ili *Selymbriu,* 3 m.; 3 noćište; putem prošli su grčkimi seli *Pifatis* i *Konomio,* koja nisu medju sobom daleko, oba su na moru, te imaju jake od četvorasta kamena sagradjene stare kule bez krova. Putem su takodjer liepa polja, a s obje strane liepa grčka sela, u koja nisu došli. *Selymbria* je mali grad, ogradjen platnom, a kule mu naliče carigradskim; ima njekoliko vrata, smještena je pokraj mora, diže se na visokoj pećini prama zapadu, dočim na brežuljku prama iztoku stanuju sami Grci[1]. Imala je njegda mnogo crkava, sada samo 4, u kojih se služi; glavna crkva posvećena je Bogorodici, a slika Bogorodice tako je puna svakojakih srebrnih nakita, da se jedva vidi; crkva je sagradjena poput patriarhalne u Carigradu. Opisuje i ostale crkve; pohodio je metropolitu Atanasija, koga je iz Carigrada poznavao, a ovaj ga molio, da mu iz Beča pošalje „Welt-Mappe" (svjetsku geografijsku kartu). Uz grad je varošica, u kojoj stanuju gotovo sami Turci, gdje je turska bogomolja i karavanseraj; na tanko opisuje svetkovanje petka. — 7. prispjeli su u *Arabli,* 3 m., a 4. noćište: malo grčko selo; putem prošli su selom *Konokli,* kamo se ide preko potočića. Arabli ima karavanseraj na polju, u selu je crkvica „Presvete Bogorodice"; u crkvi ima malo slika i knjiga, koje se u ostalom u svakoj grčkoj crkvi nalazi, naime, psaltir, poslanice Pavlove, Horologium i dr. Kršćani živu kukavno, imajuć nizke kolibe od drva i kamena; putujući Turci jih svakojako muče, jer jim otimlju što mogu, a kada što kupe, jedva jim trećinu plate. — 8. U *Tschurli,* 5. noćište, a 2 milje od Arabli. Sastali su turska kola s robljem, s dečki, ženami i njekoliko mužkaraca, zasužnjenih prije dvie ili tri godine, težka željeza nosili su na noguh, a lance oko vrata. Pred varošicom prama Carigradu

[1] Na putu u Carigrad bilježi: „*Selivebräa,* Städtlein auf einem Berge und Felsen, am Meere liegend". Tagebuch, p. 20.

Digitized by Google

prostrano je polje, gdje su Selim i njegov otac Bajazit lov lovili. U obće od Carigrada pa do Jedreneta priedjel je ravan, gotovo sama dolina, malo brežuljaka, a nikakovih šuma: sama polja i nješto vinograda. Čurli je velika varošica s liepimi vrtovi, broji do 3000 turskih i samo 300 grčkih kuća. Potonji su imali njekoliko crkava, koje su Turci opustošili, do jedne Sv. Gjurgja, koja je poput drugih; opisuje ju na šire. Biskup je podredjen heraklejskomu. Tu je bio gradić, kojega razvaline još stoje[1]. Odsjeli su u karavanseraju, koj ima mnogo sobica, dugu staju za konje, bunar i liepu mošeju. I tu se dieli putnikom na veče kruh i dvostruka riža. Ali paša (predšastnik Mehmeda Sokolovića), kojega je Selim I. u Kajru dao pogubiti, sve je to sagradio i zakladu ostavio. — Dne 9. putovahu preko liepa, koje rodna, koje pusta polja, po kojem goveda i bivoli pasu, pa preko visoka humka, koji su ljudske ruke sagradile, takovih humaka (mogila) ima oko Plovdiva dosta, i dospjeli su u *Bergatsch,* 6. noćište, 5 velikih milja od Čurla daleko; čini se, kao da je sagradjen od razvalina starinskoga gradića (od negdašnjega Arkadiopola), ili od jakih gradskih zidina. Pripada Mehmed paši, komu ga je s. Sulejman poklonio; nije odveć velik, malo ima Kršćana, koji neimaju crkve. Mehmed sagradi tu liepu mošeju, a oko nje karavanseraj s olovnim krovom, bezestan i druge kuće, a tim naliči ovaj dio liepoj varošici. — 10. u *Esskibabu,* tursko selo, malo ima Kršćana. Pred selom je stara grčka crkva sv. Nikole, koju na tanko opisuje, a u njoj sada stanuju derviši. O oružju, što u crkvi visi, pričaju Turci, da ga je nosio sv. Nikola, dočim Grci vele, da su ga Turci onamo povješali. Na noć prispjeli su u *Habsku,* 7. noćište, 5 milja daleko, priedjel pust, pripada takodjer Mehmedu; malo ima Grka, koji neimaju, kao što ni oni u Bergatschu, svoje crkve. Mehmed sagradi tu liepu mošeju i karavanseraj. — 11. u *Adrianopel,* 8 noćište, 3 m. od Habse; put ravan i ubavan; a na okolo koje pusta, koje uradjena polja. Pô milje daleko ugleda se grad i velika Selimova mošeja, a ravna dolina zasadjena je vinogradi i voćnjaci. Kod Adrianopela odpočimlje drveće. Vino je izvrstno, ljubko kao muškatel. Grad po sebi nije velik, ogradjen je platnom i kulami kao Carigrad, smješten sasvime u ravnini; stanovnici su velikom većinom Grci, ima još Židova i mnogo Turaka; potonji imaju svoje mošeje i trgovine. Grad protječu dvie rieke. Jedan dio grada neima zidina, te je tri puta veći od staroga grada

[1] *Cierlum* seu *Tzurulum* fere via media inter Adrianopolim et Constantinopolim. M. Crussius, o. c., p. 65.

Digitized by Google

sa zidinami, koji su Turci poslije osvojenja dogradili. Preko jedne rieke ima car svoj liepi dvorac, saraj, medju samimi voćkami, kao da bi bio u perivoju[1]. — 12. pohodilo je poslanika florentinsko poslanstvo, koje nosi sultanu dar od 100.000 dukata u vriednosti, a ide da izhodi, poput Mlečana, slobodu trgovanja u Carigradu. Medju njimi je malteski vitez, koj bijaše u Meksiku, pokaza smaragd, velik kao jaje; poslanstvo vodi sa sobom tumača, Luku Dubrovčana, ide i bailo (bajolus), koj će, kao i mletački, u Galati stanovati. — Razgledali su (13.) bezestan, gdje se kršćani trže, i sedlarske radnje, ali ni jednoga ni drugoga neopisuje. Putopisac je pohodio metropolitu, o kojem priča, da nit on, nit mu kalugjeri znaju pravo grčki pisati. Metropolitanska crkva je prostrana, nakićena slikami kao i druge, slika Bogorodice je vrlo stara. U gradu ima 15 crkava, koje imenice nabraja. Pohodili su (14.) i jednu tursku mošeju, u kojoj opisuje, kako su Turci u kolu skakali i vikali „hu, hu", a jedan Turčin da je tako dugo skakao, dok je mrtav pao. Razgledali su još glavnu tursku mošeju, Selimovu; veličanstvena gradjevina, sagradjena od liepa četvorasta kamena, a u nutri od svakojaka šarena mramora i serpentina; popeli se po 250 stepenica na jedan od četiri tornja, odkuda su uživali liep vidik na grad. Ovu su mošeju gradili talijanski robovi na Selimov trošak".

Ovo je G. opis puta od Carigrada do Adrianopola. Ovaj put, kao i mjesta na ovom putu, dobro je poznat od starijih putopisaca: s toga, da se uklonimo opetovanju, iztaći ćemo samo one podatke, koji popunjuju ili razsvjetljuju starije putopisce. Prem da je G. pet godina živio u Carigradu i za to vrieme znatno raširio obzor svoga znanja i iskustva, premda je ponješto i putovao, te tim svoje znanje o zemlji i narodu popunio, ipak glavni predmet njegova putopisa ostao je isti kao što prije pet godina, premda se onda prikazivao kao neiskusan putnik i neokretan putopisac. — I u ovom kao i u prvom dielu G. putopisa vjerske su prilike, crkve, služba božja i svećenstvo glavnim predmetom njegova opisa, pače i više nego što je potrebito. Na ove stvari nisu se u istinu stariji putopisci mnogo obazirali: za to ovakove bilježke u G. popunjuju donjekle njegove predhodnike; ali česta opetovanja istih predmeta, koja se niti nepopunjuju niti razsvjetljuju, ne samo da su suvišna, pače mjestimice dosadna. Usuprot je G. putopis glede geografijskih i topografijskih bilježaka gotovo mršaviji, nego li ikojega njegovih

[1] Adr. permagna urbs est, minime munita, plena autem negotiationis, praesertim Judaeorum. M. Crussius, Turcograecia, p. 336.

*

Digitized by Google

predhodnika. Putopisac se takodjer osvrće i na narav puta, kojim je prolazio; ali u tom opisu čita se stereotipno, da je put išao ravninom, gorom, šumom i preko rieke i dr.; dakle samo iztiče, što je zdravo oko oko sebe spazilo; ali koja su onomu obličju priedjela geografijska imena i obilježja, — tomu neima gotovo nigdje spomena. — *Ponte piccolo* i *Ponte grande,* obično u talijanskih putopisaca, današnje su varošice Küčük i Böjük Čekmedže, poznate su od starijih putopisaca[1]; ali se nisu njegda zvale „Mali i Veliki Rigium". Ponte piccolo bijaše u istinu stari Ῥήγιον, s ljetnici i carskim dvorcem, na iztočnoj strani lagune, spominje se u rimskih Itinerarih i u bizantinskih pisaca[2]. Ponte grande nije se zvao Veliki Rigium nego Ἀθῦρας, nazvan po rieci istoga imena, tržište i dvorac; a u sredovječnih pisaca i na talijanskih brodarskih kartah zove se „Natura"[3]. Nu ova imena „Mali i Veliki Rigium" ipak nisu bez temelja, jer Leunklavij[4], opisujuć obje ove varošice, dodaje, da su se po mišljenju Teodozija Zygomale zvale ove varošice „Rhegium majus et R. minus". Budući da je Th. Zygomala, glasoviti protonotar patriarhata, kao što rekosmo, bio velikim prijateljem našega putopisca, biti će odatle potekla i ta imena. — Kod Ponte grande opisuje G. poznati glasoviti Sulejmanov most, o kojem Pigafetta i dr. natanje govore[5]. Opis grčke crkve „Svih Sveti" s osakaćenim grčkim napisom popunjuje viesti starijih putopisaca. Grčka sela *Pifatis* i *Konomio,* poznata su od starijih putopisaca[6]: prvo bez sumnje današnji Pivatos (Bojados), a drugo vjerovatno današnji Kumburgas. — *Selybria* ili *Selymbria,* današnja grčka varoš Silivri, poznata je kao stara tvrdja Σηλυμβρία[7]. Opis glavne crkve i drugih vjerskih prilika i ovdje popunjuje starije putopisce. — *Konokli* današnje je selo Kiniklü u dolini Arapli dere, odkuda se na putu od Jedreneta u Carigrad prvi put ugleda Marmarsko more[8]. *Arabli* kao mjesto prvi put se spominje u našega putopisca; ali nije mjesto.

[1] Rad knj. C, 101, 103.

[2] K. Jireček, Heerstrasse, p. 55, 102, 104. Tomaschek u Sitzungsberichte d. k. Akad. d. Wi-s, Wien; Phil.-hist. Cl, B. CXIII, 330.

[3] Tomaschek, op. c., p. 330, 331, Rad C. l. c.

[4] Leunclavius, Annales et Pandectas, hist. turc.; ed. altera, Francofurdi 1596, p. 202, 203.

[5] Rad, knj. C, 101. 103; Hadži Chalfa, Rumeli u Bosna, p. 60.

[6] Rad CXII 190, 191.

[7] Tomaschek, op. c., p. 331; Rad, knj. C., 101, 104. Hadži Chalfa, p. 60. Opis starih razvalina u Bouéa, Rec. d' Itin., I, 45.

[7] A. Boué, Rec. d' Itin, I., 45.

Digitized by Google

nego rieka, koja utječe kod Erekla, negdašnje Herakleje, u more, a ime (Arabli) joj je jur Vrančić sačuvao[1]. Tu je bez sumnje G. zamienio rieku s mjestom, što se još odatle razabira, jer se opis Arabla odnosi na Kiniklü, pa što se i daljina (2 milje od Čorla) od prilike s Kiniklom slaže. — *Tschurli* današnji Čorlu, na istoimenoj rieci, poznat je od starijih pisaca[2]. Kod Čorlu nije Selim s Bajazitom lov lovio, nego boj bio[3]. Turske gradjevine u Čorlu pripisuje G. (vjerovatno po tamošnjem pričanju) Ali paši, dočim Hadži Chalfa (p. 19) dopituje jih sultanu Muratu Pobjeditelju, koj je i stari gradić Tzurullum, kojega razvaline G. spominje, takodjer razorio. — *Bergatsch* (L. Burgas) takodjer poznato mjesto od starijih putopisaca[4]. Na putu medju Čorlu i L. Burgas spominje humke ili mogile, kojih stariji putopisci na ovom mjestu nespominju. O ovih prastarih grobovih, koje G. još drugdje spominje, govoriti ćemo na svojem mjestu. Glede gradjevina Mehmed paše (Sokolovića) liepo se slaže G. s Pigafettom[5]. *Esskibaba (Eskibaba)* i *Habska* (Hafsa), poznate su varošice od dojakošnjih putopisaca; priča pako o crkvi sv. Nikole i tamošnjem svecu (Saltukede) ljepše je prikazana od Pigafette[6]. Opis priedjela od Carigrada do Jedreneta u našega je putopisca dosta obćenit, ali se u cielom slaže s opisom novijih putnika[7]. — *Adrianopel,* stari Adrianopol ili današnje Jedrene, glasovit grad, o kojem svaki stariji putopisac više ili manje na šire govori, naš pako putopisac, koj se dva ciela dana u njem bavio, opisuje ga tako obćenito i površno, da se neda porediti s opisom Pigafettinim, a još manje s Hadzi Chalfinim[8], što se G. na geografijski položaj grada ni najmanje neobazire, pa što mu je i topografija vrlo površna. Spominje naime samo dvie (sic!) rieke, koje onuda teku, ali nezna nijednoj za ime. Naš putopisac i tu radje priča o crkvah, nego o topografiji, obrtu, trgovini, starinah i drugih znamenitostih Jedreneta; jer ga sve to nije ni najmanje zanimalo. Opis grčke metropolitanske crkve, pa opis mošeje Selimove — kao najnovije — popunjuju predjašnje putopisce.

[1] Mon. Hung. hist., Ser. VI, 82; Rad, C, 104.
[2] Lounclavij, op. c., p. 124, 125, Starine, XXII, 160, 161; Rad, C, 102, 105, 106.
[3] Rad, C, 102; CV, 168.
[4] Rad, knj. C, 102, 106.
[5] Starine. XXII, 161, Rad, C. 102.
[6] Rad, knj. C, 103, 106. 107; CV, 168.
[7] A. Boué, Rec. d' Itin, 42—49.
[8] Starine, XXII, 162—166. Rad, C, 107—114 Hadži Chalfa, 1—15.

Digitized by Google

„Pošto je poslanik odpravio natrag 5 carigradskih kočija i 23 mazge, najmi do Biograda 10 bugarskih kola (karch) i pogodi se po 11 talira za svaka kola bez hrane; svaka kola imala su po 3 konja uzpored; vozači hranili se kruhom i lukom, a konji su pasli noću po travnicih. Na svaki dan dodje po 16 talira. — Dne 14. lipnja krenu poslanstvo od Jedreneta prama „Mostu Mustafe paše" *(Mustafa Bassa Dschvori, !)*, koj je 3 dobre milje daleko. Tu je bilo 9. noćište. Putem su često susretali okovano kršćansko roblje, koje su Turci u Ugarskoj i Hrvatskoj ulovili i u Carigrad vodili. Ovu varošicu dieli dugi kameni most, koj vodi preko rieke *Meritsch* ili bugarske *Marize,* na dva diela: u dielu prama Jedrenetu sagradi Mustafa paša mošeju, karavanseraj i bezestan; tu ima mnogo obrtnika i trgovaca; tu stanuju sami Turci, tu je i poslanstvo odsjelo. Onkraj pako rieke, odnosno mosta, koji takodjer sagradi isti paša i odkuda varošica nosi svoje ime, stanuju Grci i Bugari, imajući nizke kolibe, a prodaju dobro vino. Od Jedreneta do simo liepo je ravno polje, a s obje strane diže se ubava ne odveć visoka gora, a pod njom, oko pomenute rieke, ima njekoliko liepih sela. — Dne 15. prispjeli su u *Harmanli,* 10. noćište; malo, rdjavo tursko selo, kuće su slamom pokrite, ima veliki od Mustafe paše sagradjeni karavanseraj. Priedjel je ponješto studeniji, put prilično brdovit, ali ima i rodnih polja. Sastali su putem u šumici 70 zarobljenih i okovanih Hrvata, medju njimi i njekoliko žena na konju; za njimi je jašio stari Turčin, kojega su svojinom, on jih prodaje, kako može." — 16. putovahu neprijatnim putem, preko grmlja, medju visokimi gorami, a prispjeli su u malo selo *Semisze,* 11. noćište, 3 m. daleko. Ovo selo ima nizke rdjave kolibe, pokrite slamom, a stanovnici su sami Bugari. Putem pokraj potoka prošli su drugim selom, gdje je bilo sakupljeno mnogo Bugarkinja, koje običaju, kad spaze inostrance, hrpimice izaći iz sela, noseć kruh, pogače (bogatsche) i drugu hranu (mlieko, meso, ribu) putnikom na prodaju. One se kite tim, što su jim košulje izvezene crvenom krupnom svilom ili konci, prsti su jim puni prstenja, na ušima naušnice i aspre, a oko vrata lančići od aspra i modrih kamenčića. Semisze smješteno je u liepoj ubavoj dolini, a protiče ga riborodan potok; priedjel je opet liep i prijatan. Izvan sela ima drvena crkvica, koja je do kora pogorjela; tu se još krste djeca i zaručnici vjenčavaju, a nemogu da si sagrade nove crkvice. Pričaše putopiscu njeki Bugarin, da jedan sveštenik ima tu 6 do 10 sela obskrbljivati, bliža sela idu zajedno k službi. Za krst djeteta plaćaju 2 i 3 aspre; od

Digitized by Google

vjenčanja, ako je djevojka 12, udovica 24, a od svake svadbe bar 24 aspre; spahiji pako, koj ima tu svoj timar, plate od svake svatbe 24 aspre; jošte su mu se tužili, da jim pop neda, da se po drugi put žene, a tko bi prekršio zapovied, da bi bio velikom novčanom globom kažnjen; treću ženitbu posve zabacuju. S toga su u selu vidjeli mladih žena, koje su jur 30 godina udovicami, jer se udavaju, kad jim je 12 ili 13 godina. Još su mu se žitelji tužili, da neznaju što poje kod službe, jer da jih pop neće da uči moliti nit oče naša, nit deset zapoviedi, ni šta drugoga; da ne znaju, da li su Kršćani; ali poste drže vrlo strogo. I kod pokopa ili smrti da moraju mnogo plaćati, imućnici 5 do 8 talira. Za velikih postova sastaju se poslije službe i vesele se, hvale boga i onoga sveca, koga su svetkovali, visoko štuju Mariju i svoga zaštitnika sv. Nikolu. Obradjuju samo toliko polja da se prehrane, tove mnogu stoku, jer imaju dobru pašu. — Dne 17. u *Counusch,* tursko selo, 12. noćište, 4 dobre milje daleko. Priedjel je vrlo rodan i krasan, većinom ravan, ima i malih dolina, pa pustih polja; vele, da za to mnogo neobradjuju, da jim Turci neotimlju, s toga da teže samo toliko, koliko trebaju za svagdanji kruh, da se mogu preko godine prehraniti; uz to drže mnogo stoke. Putem su prošli preko bugarskih sela *Cajali* i *Papasli,* a uz oba teku veliki potoci. Put ovoga dana bješe ubav i prijatan, jer je priedjel ravan, preko 3 milje je dug i širok, a s obje strane je od visokih brda ogradjen. Tu odpočimlju s lieva vrlo visoka brda, koja luče Makedoniju od Tracije i Bugarske. S desna je druga visoka gora, a pod njom teče Maritza. U sredini izmed ovih obiju gora pukla je liepa ravan s malo brežuljaka. Oko Papasli ima liepih vinograda. Counusch je malo tursko selo; preko potoka ima karavanseraj, mošeju s prostranim predvorjem, a u nutri je hladan bunar. Kod crkve dieli se putnikom i siromahom kruh i riža. — 18. prispjeli su u *Philippopoli,* 13. noćište, 3 milje daleko; ravnim putem prostiru se velika žitna polja, a protiču jih ubavi potoci, osobito rieka Maritza, koja je prilično široka, a oko nje ima mnogo sela. Varoš je velika, sagradjena na okrug, neima zidina; turske i grčke kuće su rdjave i nizke; prama iztoku ima sedam brežuljaka, a naokolo krasna ravnina. Tri najviša brežuljka, čini se, da su bila njegda, kao što se od njekojih razvalina razabira, ogradjena zidom, od koga ima još razvalina, koje pokazuju vrata prama iztoku, te se čini, da su bili ovi briežuljci njegda gradićem. Na prvom brežuljku (Nebettepe) vidi se još zdenac i razvaljen zid, koj bješe njegda najznat-

Digitized by Google

nijim dielom gradića. Odavle otvara se divan pogled na ravno polje i na Maricu. Ovaj i drugi (Džambaz-tepe) brežuljak dieli medju sobom dolina, u kojoj stanuju Grci. Na drugom brežuljku ima stienâ, a na njih znakova puščanih taneta; na jednoj je urezano sjedalo prama makedonskim planinam; priča se, da su tu sjedili kraljevi Filip i Aleksandro, da se naužiju divna vidika; jer pred sobom se gleda na krasnu zelenu ravan, vrtove i rodna polja, dopiruća sve do gora, sa kojih nebrojene vode i potoci teku; ima tu osobito bogato vrelo, odkuda je kr. Filip vodio vodu gore u gradić. Pod ovim drugim brežuljkom ima starinska grčka crkvica, s nekoliko izgrebenih slika; još je tu ploča s grčkim napisom, počimajućim s Ἀγαθῇ[1], ostalo se nemože pročitati. Na trećem brežuljku (Taksim-tepe) takodjer je starinska grčka crkvica, u kojoj na jednoj stieni je slika sv. Elevterija i drugih svetih, a na drugoj naslikan je grčki obhod (litija). Dole niže na istom brežuljku je metropolitanska crkva sv. Marine[2], a sagradjena je kao i druge. U svem da ima 8 crkava, koje imenice navodi; a osim metropolite da ima još tri svećenika. Metropolitanska palača je liepa, obrnuta je k makedonskim goram i ogradjena zidom; ima liep vrt i prijatne sobe; biblioteke nije nigdje vidio, nego krasnih slika; ni kod notara nije vidio knjigah, nego svakojaka oružja. Na četvrtom brežuljku (Sahat-tepe) nije ništa za vidjeti; na petom (Džeidem-tepe) dva su groblja, jedno pored drugoga, većinom podzemne rake; još je tu bunar i turska koliba. Šesti brežuljak (Marko-tepe) je malen, te ima u stienu izsječenu četvorastu jamu; a na sedmom (Bunardžik) ima bunar i grob njekoga odličnoga gospodina. Iza ovoga brežuljka, preko mosta, ima sultan vrtao i staju za deve. U cielom gradu ima samo 250 Kršćana (valjda kršćanskih kuća); ali radi krasna položaja grada ima vrlo mnogo turskih kuća. Blizu grada prama iztoku ima više tisuća visokih humaka (mogila), nasipanih od ljudskih ruku. Priča se, da se tu mnogi boj bio, i gdje je koj otmeniji vojnik ili hrabar junak pao, da mu je njegov narod na spomen sagradio takav jedan humak. Prama makedonskim goram ima mnogo vinograda. Preko Marice vodi dug drven most, kod koga je karavanseraj i crkvica[3], što je sagradio njeki veliki kadija. Tu se dieli

[1] S ἀγαθῇ τύχῃ počimlje grčki nadgrobni napis. K. Jireček, Periodičesko Spis., VII, 109.

[2] Sadašnja grčka metropolija. Jireček, Period. Spis, VII, 119.

[3] „Imaré-džamisi" kod mosta preko Marice. K. Jireček, Period. Spis., VII, 111.

Digitized by Google

svaku veče siromahom, turskim duhovnikom i učenikom ili talismanom milostinja, kruh i riža. Blizu ove džamije ima turski samostan, gdje mladi derviši svoje ćelije imaju. Tu (u gradu) žive njekoliko Dubrovčana, koji su poslanstvu povrća prikazali. Okolina je ponješto močvarna[1].

Dne 19. krenuvši dalje, prispjeli su u *Tatarbazarzik;* 14. noćište; put bijaše dobar i ravan, vodi preko potoka, a putem ima mnogo žitnih polja. Tatarbazarzik znači „malo tatarsko tržište", jer „bazar" znači „trg", a „zick" znači „malo". To je velika varošica, 3 dobre milje od Plovdiva, ima njekoliko trgovačkih dućana, a njekoji su prazni. U svem ima samo 30 kršćanskih kuća, a neimaju ni crkve, ni popa; kad ga trebaju, dodje iz Plovdiva ili odkud drugud. — 20. putovahu ravnom ubavom dolinom, koja zahvaća daleko pred Plovdiv, a zatvorena je od obijuh glasovitih planina. Tu ima još liepih ubavih luka, vrtova i potočića; pa jedno ili dva sela. Gora pako odpočimlje na zapadu, a preko nje trebovalo je njekoliko ura putovati. Tu ima malo vinograda, nego samo nizko grmlje. Gore izmedju dva brda bugarsko je selo kršćansko, u kojem neima nijednoga Turčina, a pred selom ima starinska zidina, gdje je sjedio bugarski despot *Novag Debeli,* a ovo mjesto da je ključ ili vrata, što vode u Bugarsku i Traciju. Turci ga zovu *Asarzuk* (Asardžik), Bugari *Vedreno,* a njemački se zove „das stätig in der Luft ligt" (Ventosus, Vjetren); tu bijaše 15. noćište, te je od Tatarpazardžika 3 milje daleko. Smješteno izmed dvie visoke gore, ima svećenika, koj ima sv. pismo na slovenskom (sclavonischer) ili ilirskom jeziku, s 3 kapelana (djakona) i s 4 crkve, koje pojedince imenuje, a crkvu sv. Gjurgja na tanje opisuje. Ovo kao i druga tamošnja sela bugarska podredjena su metropoliti u *Peckio* (Peć), a njihovi djaci uče većinom u Sofiji, gdje je hrvatska (crabatische) škola. Službu božju obavljaju hrvatski (crabatisch), što prosti seljak nerazumije, koj jedva zna „oče naš" i „vjerovanje" u svojem materinskom jeziku; a deset zapoviedi nezna, kao što mu pričaše njeki Bugarin u prisuću Auera, koj mu bijaše tumačem. Biedan narod muče putnici, kojim mora prinositi sieno i ječam, a Turci mu jedva polovinu za to plate. Kihaja mora pribavljati, kao u svih kršćanskih selih, za svakoga, koj dolazi, hranu za ljude i

[1] **Na predjašnjem putu zabilježi (p. 20) ovo: „Filippopoli vesela varoš, od kr. Filipa sagradjena, ima tri ubava različita brda. Na srednjem imao je Filip, kao što se još vidi, na stieni izrezano sjedalo, odkuda je on svoju vojsku pregledati mogao".**

Digitized by Google

konje; takodjer su dužni noću čuvati pred karavanserajem putničku robu. Danju pako jedan jaše napried i kazuje put, gdje je dobar ili rdjav; drugi mora sprovadjati kola, a gdje je zločest put, ondje mora š njimi ići i kola jim držati. Ovo moraju i svi drugi Kršćani raditi. Od onoga pako, koj putnike prati, uzme čauš zalog, na ime haljinu, sjekiru ili drugo orudje, što, ako nedodje, ili ako bi pobjegao, izgubi; mnogi ostave zalog i pobjegnu. To je robski narod, koj, dok ga se dobro neizmlati, neće da sluša; a poslije radi što mu se kaže i donosi, što se želi; biju ga čauši i drugi Turci do mile volje. Gdje pako vide, da će zaslužiti novca, donose stranim putnikom kruh, pogače, sir, meso, kiselo mlieko, a kadšto i krmetinu na prodaju".

„Na veče su bugarski radnici izmedju obiju gora u sborovih veselo pjevali, a prije nego je jedan prestao, već je drugi sbor započeo. — Ovdje jih sastao g. Fieringer s poštom iz Beča, noseć na sultana i pašu pismo, u kojem car piše, da je Ferat beg u Bosni kriv, što nisu darovi jur prispjeli; jer da su Turci sa svojimi provalami u Ugarsku i Hrvatsku velikih šteta nanieli; ono pako, što se priča o naših, da je sve izmišljeno. Ako je šta s naše strane počinjeno, to se neda daleko porediti sa štetom, što ju Turci nanašaju. Car želi, da se ovomu nasilju u buduće na put stane i da se počinitelji strogo kazne. Dalje je pričao Fieringer, da je Fernberger, najviši vojni namjestnik u Hrvatskoj s 1500 svojih vojnika udario na 3000 turskih konjanika, te da jih je 900, koje posjekao, koje ulovio. Na to je Ferad beg s 5000 vojske išao svojim u pomoć, a kad je čuo, da su razbiti i da se Fernberger povratio kući, krenu takodjer natrag".

„Dne 22. krenuvši od Vjetrena, putovahu preko planine i šume. Prispjevši gore, ugledali su pod sobom prilično dugu dolinu, nad kojom se prostirala gusta magla kao oblaci, dočim je gore bilo vrlo liepo vedro nebo. Dalje priča na široko iz bečkih novina poslanih Ungnadu o smetnjah i strahu, što su katolici na tjelovskoj procesiji u Beču pretrpili od nedužnih Luterana; a to isto da se pripetilo kod sprovoda c. Maksimilijana u Pragu, gdje su svećenici pobacali svoje urese, a vojnici puške. — Medjutim su prispjeli u *Capidervent,* u bugarsko kršćansko selo; 16. noćište, 3 velike milje daleko, gdje su vidjeli, da se izmedju obiju planina dižu visoka vrata, sagradjena od opeka, a na podanku od velika četvorasta kamenja. Odavle krenuše u *Ichtimon* ili *Hichtimon,* 4 milje, mala varošica, u kojoj većinom Turci stanuju, malo ima Bugara,

Digitized by Google

a ovi neimaju svoje crkve. — Dne 23. putovahu ubavom dolinom, zasadjenom s obje strane vinogradi, poslije išli su tiesnom šumovitom dolinom, pa rodnim poljem, te su prispjeli u bugarsko selo *Alaclise* ili *Alasiaclis*. Kršćani imaju tu liepu crkvu, koje nije vidio, jer nebijaše svećenika kod kuće; priedjel obiluje dobrim vinom i stokom. Dalje su išli ravnim poljem do otvorena kioska, gdje je zakopan njeki emir, Muhamedova roda, sa zelenim turbanom, koga su tu ubili; kod groba sjedi čeljade, koje od prolazećih moli milostinju. Zatim su prošli kroz grmlje, gdje su bila dva mjestna stražara, koja su o bubanj udarala i plesala. Ovi su za to odredjeni, da ako bi hajduci na putnike navalili, da to jave u obližnje selo. Skoro su došli na liepo, ubavo, dugo i široko žitno polje, gdje su bujne livade i pašnjaci, a gdje ima mnogo sela na blizu; odkuda su jur ugledali grad Sofiju *(Sophia)*, ali radi velike žege ostali su preko noći u *Casidšamu*, 17. noćište, 3 milje od Ichtimana. Ono je malo bugarsko selo, pripada njekomu čaušu, u kojega dvoru prenoćiše. To je kao njeko plemićko dobarce, ima veliko dvorište i veliku konjušnicu, tovi vrlo mnogo različite stoke, u dvorištu ima vrt i kuću, u kojoj mu stanuju žene. U selu ima njekoliko janičara, a kršćani imaju crkvicu pred selom na brežuljku. — 24. prispjeli su poslije 2 m. puta u Sofiju *(Sophia)*; 18. noćište, putovahu preko ubava žitna polja i preko livada, koje protječu s obje strane potočići. Varoš je otvorena, prilično velika, a kuće su modrimi šimljami pokrite. Tu živu mnogi Dubrovčani i preko 300 Židova, koji imaju svoje, njemačke, grčke i talijanske (velsche) škole, ali većina jih govori njemački; drže mnoge zarobljene kršćane, osobito žene, koje postaju Židovke. Putopisac posjetio je metropolitu, kojega hvali kao prijatna, učtiva i ugladjena duhovnika. Razgledao je stolnu crkvu sv. Marine, koja je živopisana; kod vrata pod korom je u liesu tielo sv. Stjepana, koj da bijaše, kako mu kazivaše, bugarski (sic!) kralj, koj se poslije pokalugjerio; ruke su mu gole, a lice i ostalo je tielo pokrito; na prsih ima zdjelicu, u koju se darovi bacaju; kod toga gori svieća. Uz ovu je crkvu bugarska škola, a još je jedna u varoši, gdje se dječaci uče čitati. U ovih bugarskih školah odgajaju se većinom bugarski svećenici. Bugari i Grci polaze iste crkve, jer jim je služba božja jedna te ista; kad je u crkvi mnogo Bugara, čita se služba bugarski. U ostalom ima u svem 12 svećenika i isto toliko crkava, koje imenice spominje,[1] a ovomu metropoliti podredjeno je

[1] O Gerlahovih crkvah u Sofiji gl. u Jirečeka, Per. Spis, VII, 119, n. 2. Cesty, p. 11.

Digitized by Google

preko 300 sela i crkava. Ima tu mali trgovački dvor ili bezestan (bezenstein)[1a].

Nastavljajuć G. opis svoga puta od Jedreneta k Plovdivu, navodi najprije varošicu ***Mustafe paše most (M. B. Dschvori*** umjesto ***Dsir***[2], ili M. P. Köpri) i glasoviti most, koji svaki putopisac po svoju opisuje[3]. Onim pako ubavim goram, koje ogradjuju Maričinu dolinu, nezna za ime. Sela ***Harmanli*** (d. Harmanlija) i ***Semisze*** (Pigafettina Klokotnica ili današnje Semizče) spominju i drugi putopisci[4]. G. spominje na putu od Carigrada „Mustafe most" kao prvo mjesto, gdje Bugari s Grci i Turci pomiešani živu, što bi se slagalo s Kuripešićem i Betzekom[5], dočim je Semizče Pigafetti prvo bugarsko selo na istom putu[6]. Opisi priedjela u obće su u G. obćeniti, te se često više ili manje opetuju; tu se pako opis priedjela slaže s opisom Pigafette (p. 115, 119). Naš putopisac opisuje kod Semizča, kao čisto bugarskoga selá, nošnju Bugarkinja, što je u opisu puta u Carigrad kod Biele Palanke pokušao, ali mu je jedan i drugi opis prema drugim dosta obćenit. Znatni su podatci našega putopisca, koje priobćuje kod istoga sela, o oskudici svećenika i o crkvenih pristojbah, što plaćaju Bugari svojim duhovnikom za krst, vjenčanje i pokop, odsudjujući ujedno nemar svećenika u poučavanju naroda u nauku kršćanskom, motreć stvar sa svoga stanovišta bez obzira na tadanje prilike. Ovo se potonje opetuje njekoliko puta, nesamo na putu po Bugarskoj, nego i po Srbiji. — Za tim navodi bugarska sela ***Cajali*** i ***Papasli,*** oba su sela poznata od predjašnjih putopisaca: prvo je Pigafettina Curica ili današnji Kajali, a drugo je Papazli, sa starim karavanserajem, o kojem pričaju stariji putnici, da može primiti do 800 konja[7]. I tu, kao i drugdje, nezna za ime potoka, koji onuda teku. Opis priedjela oko puta prilično mu je vieran;[8] samo što onim visokim goram, koje ogradjuju brežuljastu Maričinu ravan, nezna za ime, dočim je stariji put-

[1] Na predjašnjem putu priča o Sofiji, da je varoš velika i trgovačka, da se prostire na liepom rodnom polju, da ima mnogo bunara, vrtova i crkava. Odsjeli su kod trojice Dubrovčana. Tagebuch p. 20.

[2] Hammer, op. c., p. 49.

[3] Rad, knj. C., 115, 118.

[4] Rad, C., 115, 118, 119.

[5] Rad, LVI, 189; LXXXIV, 95, 97.

[6] Rad, knj. C, 115, 118.

[7] Rad, LVII, 110; LXXXIV, 95 i 96; C, 116, 119. K. Jireček, Cesty, p. 112.

[8] A. Boué, Rec. d' Itin., I, 73, 74.

Digitized by Google

nici (Vrančić i dr.) imenuju, koje starimi, koje novimi imeni. G. pako makedonske planine bez sumnje su današnja Rodopa. — *Counusch,* Vrančićev Konjuš ili Konjštica, obična putnička stanica na putu u Carigrad, spominje ju malo ne svaki stariji putopisac[1]. G. se čudnovato činilo, što je na ovoj rodnoj ravnini nalazio neuradjena polja, što mu se je tim raztumačilo, da narod obradjuje samo toliko, koliko treba, da podmiri svagdanju potrebu; jer kad bi više uradio i obilnije mu rodilo, nebi od toga ništa imao, što Turci svaku suvišicu, osobito na glavnom putu, bezplatno odnesu. Još je mogao biti toga i ovaj razlog, što su tamošnji priedjeli onda bili razseljeni i riedko naseljeni, te nije bilo ni ljudi, koji bi sva polja obradili, pošto Turci nisu sami obradjivali zemalja. — *Philippopoli* ili današnji Plovdiv, kao znatniju varoš na carigradskoj cesti, opisuje svaki stariji putnik više ili manje obširno, ističući one tri sienitne stiene ili brežuljka, na kojih se prostirao stariji dio grada, po kojih ga Rimljani nazvaše *Trimontium*[2]. G. nabraja sedam brežuljaka, ali i njemu su tri najznatnija, koja razmjerno tačnije i obsežnije opisuje, nego ikoji od starijih putopisaca. Premda nezna za starija imena ovoga grada, ipak ga ostanci starih zidina, novije ime, a možda i tamošnje pričanje sjeća na velike makedonske kraljeve, Filipa (II.) i Aleksandra Vel., koji su ondje imali svoj dvor, odkuda su uživali krasan vidik i razgledavali svoju vojsku. I naš putopisac spominje one nebrojene humke ili mogile, razsijane po svem plovdivskom polju, o kojih na šire pričaju stariji putnici[3]; držeć jih takodjer za stare grobove ondje palih junaka, s tom ipak razlikom, da jih stariji putnici drže za grobove rimskih vojnika i junaka, palih u boju medju Oktavijanom i Brutom, te ondje umah poslije boja zakopanih; dočim G. tvrdi, da jim je narod poslije one grobove poput spomenika podigao, a o tom će biti govora kod sliedećega ili Šveigerova putopisa. I tu su G. bilježke o tamošnjih grčkih crkvah i vjerskih prilikah dosta znatne, te popunjuju starije putopisce. Glede Dubrovčana, koji su kao trgovci ondje živjeli i kojih su bile g. 1581. još samo četiri kuće, potvrdjuje G. viesti drugih putopisaca[4]. Budući da se naš putopisac jedva jedan dan u Plovdivu bavio, prema tomu mu je opis ovoga grada dosta obširan i

[1] Rad, knj. C, 116. 119.
[2] Rad, C, 116, 117, 119, 120.
[3] Rad, knj. C, 116 120, CXII, 184, 187. Jireček, Cesty, p. 91, 92.
[4] Rad, C, 120. Fermendžin, Acta bulgarica ecclesiastica, p. 12. 160. Wallsdorf, Neue Reisebeschreibung, 1664, p. 7.

Digitized by Google

znatan, nadmašujuć mnoge starije opise; ali bit će ga na prvom putu jur dobro i na tanko razgledao, te prva motrenja s drugimi zajedno prikazao; jer ona kratka bilježka o Pl. u opisu predjašnjega svoga puta, nepotiče iz G. putnoga dnevnika, nego iz njekoga pisma, što je G. u domovinu pisao.[1] — Varošicu *Tatarbazarzik* (Tatarpazardžik) navodi, kao znatniju na onom putu, svaki predjašnji putnik[2].

Na daljem putu spominje dvie glasovite planine, ali jim ni tu za ime nezna; jedna će biti vjerovatno s lieva Rodopa, a druga s desna Stara planina ili Balkan. Taj put vodi mu preko gore (sic!), gdje je na vrhu izmed dva brda kršćansko selo s razvalinami gradića, koje Turci zovu *Asarzuk,* a Bugari *Vedreno.* Ovo je selo, kao što ga njemački tumači, bez sumnje današnji Vjetren, ili Vrančićev „Ventosus", a spominje ga gotovo svaki predjašnji putopisac[3]; starinska pako razvalina gradića „Asarzuk" (Asardžik), potiče od rimskoga doba, a poznata je po imenu „Assarik" od Betzekova putopisa[4]. G. prenosi, kao i neznani putopisac prvoga Ungnadova putovanja u Vjetren stolicu Novak-Debeljaka (Novag Debeli), poznatoga junaka naše tradicionalne literature, dočim ju Vrančić i Pigafetta prenose više gore na glasovite klisure „Trajanovih vrata"[5]. Nu čini se, da se G. u dnevniku mala pomutnja podkrala; jer opis priedjela više se sudara s priedjelom pomenutih klisura, nego li s Vjetrenom. I G. drži Vjetren ključem ili vrati, koja vode u Bugarsku i u Traciju. Pošto je opisao crkvu sv. Gjurgja, prihvaća putopisac priliku, da rekne koju o bugarskoj crkvi i svećenstvu. Ove su bilježke zaista znatne, premda nisu dosta jasne, ipak popunjuju starije putopisce. G. naime spominje, da tamošnji svećenik ima sv. pismo na slovenskom jeziku, koj mu je i ilirski; bugarska crkva (pravoslavna) podredjena mu je metropoliji u Peći (Peckio); djaci uče u Sofiji, gdje je hrvatska (bugarska odnosno crkvenoslovenska) škola; jezik dakle dotične škole mu je (kao Vrančiću i Pigafetti[6]) isti, što i hrvatski; dočim je Kruziju (p. 229) ista škola, oslanjajuć se na G. pisma, školom dalmatinskom (dalmatica schola). I bogoslužje obavlja mu se takodjer na hrvatskom (valjda crkvenoslovenskom) jeziku, kojega narod nerazumije. I imena apoštola u

[1] Gerlach's Tagebach, p. 20.
[2] Rad, knj. C, 117, 120; CXII, 183, 184, 187, 231.
[3] Rad, knj. C, 117, 120; CXII, 183, 186, 225. 229.
[4] Rad, LXXXIV, 94. K. Jireček, Cesty, p. 85, 86.
[5] Rad, knj. C, 122, 126.
[6] Rad C, 125, 130.

Digitized by Google

crkvi sv. Gjurgja napisana su mu takodjer hrvatskim pismom *(mit crabatischen Buchstaben)*, koje pismo G. je istovjetno s kirilskim. Ovomu miešanju južno-slovenskih jezika i pisma biti će možda razlogom velika tadanja jezična srodnost, i što se u tadanjih turskih ratovih vrlo izticalo ime hrvatsko, koje je bilo i u Carigradu dobro poznato. Dalje priča o patnjah naroda, koj mora biti Turčinu u svemu na službu, što i drugi putnici, počamši od Kuripešića, više ili manje na šire i plastičnije prikazuju; samo što ga G. prikazuje tvrdokornim. Ovaj i još drugi nepravedan sud o Bugarih bijaše vjerovatno povodom, da je Kruzij po pismih G. napisao o Bugarih ovaj sud: „Bulgari populus valde barbarus et male vestitus, nec homines nobilis habens“[1]. — Mučan gorski put preko priedjela glasovitih klanaca opisuje G. vrlo obćenito, spominjuć samo bugarsko kršćansko selo *Capi dervent* (Kapu Derbend, ždrielo vrata), ili današnji Kapudžik i glasovita „Trajanova vrata“, koja Vrančić i Pigafetta dopituju Marku Kraljeviću i Novak-Debeljaku, o kojih vratih i klancih svaki stariji putopisac više ili manje na šire govori[2]. — Za tim navodi selo *Ichtiman*, na podanku istoimene gore, glavna stanica na ovom putu, a Vrančić ju zove sredovječnim imenom Stiponje *(Stipos)*[3]. — Ala-Klisé *(Alaclise)*, Aladža-Klisé *(Alasiaclis)* ili Vrančićeva „Bela Czrekva“, današnji je Vakarel, na razvodju medju Iskrom i Maricom, spominju ga i drugi putopisci[4]. Kod ovoga mjesta spominje i naš putopisac stražu, koja je pazila na sigurnost puta, o kojih stražah govore predjašnji putopisci kod gorskih puteva i klanaca, izloženih hajdučkim navalam[5]. — Stupivši kod Trnove na široko sofijsko polje, vodio jih je tadanji put preko Kazičana *(Casidscham)* u Sofiju. Ovaj se put od današnjega glavnoga puta odmiče[6]. Kazičane mu je malo bugarsko selo, gdje je imao priliku vidjeti mali turski spahiluk, koj na šire opisuje. — Na daljem putu sofijskim poljem opisuje ga kao ubavo, rodno i obilno navodnjeno, da je po tom Kruzij (p. 229) zabilježio: „Sophiae planities amoenissima“. Sofiju *(Sophia)* prikazuje G. kako ju je shvatio za svoga gotovo dvo-dnevnoga razgledanja; opis mu je u ostalom prilično obćenit, jer ju prikazuje kao veliku trgovačku

[1] M. Crusii, Turcograecia, p 229.
[2] Rad, C, 122, 126; CXII, 183, 186, 225, 229.
[3] Monum. Hung, Scr., VI, 80. Rad, C, 126
[4] Rad, C, 122, 126; CXII, 183, 186. K. Jireček, Cesty, p. 77.
[5] Rad, LXXI, 34; CXII. 176, 180, 181.
[6] Dr. Jireček, Cesty, p. 75.

Digitized by Google

varoš, ali joj geografijskoga položaja, kao Vrančić i Pigafetta[1], potanje neopisuje. Medju stanovnici ističe Dubrovčane i Židove, kao dvie znatne tamošnje naselbine, o kojih, osobito o Dubrovčanih[2], i stariji putopisci govore. I tu su crkve i duhovničtvo glavni mu predmet opisa. Navodeć sofijske crkve imenice, nigdje izrično nespominje drevne crkve sv. Sofije, koju gotovo svaki stariji putnik po svoju opisuje[3]. G. takodjer opisuje moći svetoga srpskoga kralja Stjepana Uroša II. Milutina (1281—1320); ali ga zove, valjda po tamošnjem pričanju, kraljem bugarskim[4]. Ona okrugla kula, koja mu je bila još prije 40 godina bugarskom crkvom, turska je mošeja po imenu „Güldžani", o kojoj se tvrdi, da je starija od sv. Sofije (Cesty, p. 9). Govoreć o bugarskih školah, opetuje što je jur drugdje o tom kazao, a o liturgiji priča, da se čita bugarski, dočim napred navodi, da se obavlja na hrvatskom jeziku; odkuda se razabira, da su G. pojmovi o južno-slovenskih jezicih bili vrlo tamni. Spominjuć stari bezestan (Cesty, p. 14), nezna ništa kazati o tamošnjoj industriji i trgovini, što Pigafetta osobito ističe[5], i što je onda bilo ondje dosta znatno. — Kratkoj G. bilježci o Sofiji na predjašnjem putu biti će razlog, što je putopisac putem obolio i u Sofiji bolestan zaostao.

Dalji put od Sofije do Biograda opisuje (p. 521—531) G. ovako: „Dne 26. lipnja krenuvši pod noć od Sofije i podjoše preko prilično ravna, koje obradjena koje neobradjena, rodna polja i prispjeli su 27. oko pódna u *Dragomanli,* što znači „tumač" (Dolmetsch), 19. noćište, 5 milja od Sofije; malo bugarsko selo pod malom gorom. Tu neima Turaka. Pripada Mehmed paši (Sokoloviću). Ima gore u selu dobar bunar, a na bližnjem brdu crkvu sv. Gjurgja, sagradjena je od kamena, a drvom je pokrita, opisuje ju na šire. Uz crkvu je bugarsko groblje, a na grobovih je posadjeno mirisavo cvieće. — 28. išli su preko žitna polja i dospjeli u tiesan klanac, te su se izmed dva visoka brda ili stiene, u tiesnoj dolini, kojom teče potok, kamenitim putem vozili. Prevalivši ovaj klanac, išli su liepim i prostranim poljem, koje njekoliko milja zaprema, i

---

[1] Rad, LXXI, 31. 33; C. 122, 123, 127.
[2] Rad, knj. C, 123, 127.
[3] O Gerlachovih sofijskih crkvah gl. u Jirečka, Period. Spis., VII, 119; pa Cesty, p. 11.
[4] O moćih sv. kralja gl. Jireček, Period. Spis., VII, 118, n. 2.
[5] Rad, knj. C, 122, 127.

Digitized by Google

od svih je strana visokimi gorami zatvoreno, te su skoro prispjeli do bunara, nad kojim je *Zaribrod,* malo bugarsko selo[1], koje se nevidi, ali su Kršćani k njim došli i donieli po svom običaju kruha, pogača, jagoda, sira, mlieka i dr. na prodaju. Krenuv od ovoga bunara putovahu dalje liepim rodnim priedjelom i poljem i prispjeli su po pódne u *Sarckoi* ili *Pirot,* kao što ga Bugari zovu; 20. noćište, 3 m. daleko. Ovo je velika varošica, ima dosta dobre kuće, gdje stanuje, osim njekoliko čauša, 150 spahija, koji neidu na vojnu, osim ako beglerbeg Rumelije lično ide. Tu ima malo Bugara, koji neimaju crkve. Osim varošice bijaše tu i gradić, od koga još stoje 4 visoke jake kule i platno. Kršćani pričaju, da je tu sjedio Milosch Coboli (Miloš Kobilić), koj je turskoga cara Murata zaklao. Izgleda kao da je njegda bilo uglednije bugarsko mjesto, i da su tu knezovi sjedili. Ovuda teče prilična rieka, a još druga bunarska voda dolazi s brda; naokolo se prostire liepo žitno polje, a s desna je gora s vinogradi; ima tu i ubavih vrtova. — Dne 29. krenuše dalje: pred sobom su imali ravno polje, po stranah gore s vinogradi i njekoliko sela; za tim su uzlazili na visoku ubavu goru, a dospjevši gore, vidjeli su pod sobom njekoliko milja dugu i široku ubavu dolinu s njivami i riborodnim potokom, zasadjenu voćnjaci i žitom. Gotovo pod gorom je bugarsko selo *Ku-* ili *Guritzeseme,* 21. noćište, 2 velike milje daleko. Ovo selo, kao i Pirot, pripada Sinan paši u Carigradu. Kršćani su toga dana svetkovali Petrovo, crkvu imaju sv. Gjurgja, koju potanje opisuje, uprav se služila služba; crkva leži na visini medju drvećem, u nutri bijaše njekoliko starih muževa, a vani žene, koje se bez pobožnosti razgovarahu. Opisuje liturgiju, i veselje poslije službe. Po pódne igrale su djevojke kolo (iduć u krugu naokolo) i u sborovih su dvie po dvie pjevale. Žene nose osobiti nakit na glavi, naliči

[1] Na predjašnjem putu bilježi o priedjelu medju Caribrodom i Dragomanom ovo (p. 19 i 20): *Saribrodt* je rdjava varošica. Biogradski Rašani (Ratzen) su Moesi i Bugari, pravi stanovnici zemlje, al jih Turci vrlo muče; neimaju drugo nego svagdanju hranu, toga radi je krasna zemlja, sastavljena od dolina i brežuljaka, većinom pusta; jer neimaju od rada nikakove koristi, pošto jim Turci sve odnesu; pa i žene, ako su liepe, siluju. Dužni su svakoga, koj ima državnu pratnju, pratiti od noćišta do noćišta To su u istinu poludivlji ljudi s dugom kosom do pleća i sa škriljaci sa 4 roglja (Zipfel), gotovo po turskom običaju. — Od Caribroda do Dragomana putovahu najprije krasnim rodnim poljem, pa kamenitim putem izmed dvie gore, te su prispjeli u liep ravan priediel, koje pust, koje rodan, a noćiše u Dragomanu *(Tragomanli),* koj je 2 m. (sic!) od Sofije[2].

Digitized by Google

širokoj suknom preobučenoj zdjeli, a na okolo je urièšena malimi školjkami, srebrnjaci, perjem i drugimi osobitimi stvarmi. Nedaleko odavle ima pod brdom manastir sv. Dimitrije, u kojem ima 5 kalugjera, koji drže bugarsku školu i uče čitanje, pisanje i pojanje bugarske liturgije. Pokraj ovoga sela teče riborodan potok. — Dne 30. prispjeli su u *Nissu*, 22. noćište, a prošli su 5 m. zločesta puta, preko šume, grmlja i brda[1]. Putem namjerili se na rdjavo bugarsko selo s bunarom. Tu prestaje gora i otvara se opet krasna, ubava, prostrana ravnina, sa žitnimi polji, livadami, nasadi riže, potoci i njekoliko sela s desne strane. Niš se s daleka liepo prikazuje, leži divno, na daleko i široko se okolina vidi, ima rieku, koja pokraj grada teče. Grad je otvoren kao varošica, nu pored toga ipak se vide razvaline starih zidina; preko rieke vodi dug most. Ima gradić u kojem je mala džamija, gdje je pokopan Hamzabeg, koj bijaše u Gjulu, a odveo je iz Ugarske toliko žena i djece, da je s njimi naselio dva sela kod Niša. U varoši ima malo Kršćana, koji se zovu Srbi (Servianer), jer ovdje svršava Bugarska, a odpočimlje Srbija (Servia); imaju novu drvenu crkvicu kamenimi pločami pokritu, ukrašena je kao druge grčke i bugarske crkve, a slike neimaju napisa s hrvatskimi pismeni (crabatischen Buchstaben); imaju samo jednoga svećenika, a taj spada pod Peć (Pekio). Turci pako imaju 6 do 7 džamija. Tu sjedi weyda (vojvoda) ili upravljatelj s njekoliko vojnika. Tu ima dobra i jeftina vina. Blizu njeke mošeje diže se stari četvorasti stup s latinskimi napisi, koje nemogaše pročitati, gore su dva pisma, jedno od drugoga podaleko, na ime *D. M.* (Diis Manibus), odkuda se vidi, da je tu bio spomenik njekoga Rimljanina. Ima tu njekoliko trgovačkih dućana, a žive tu samo jedan Dubrovčanin sa svojim slugom; još je tu, kao i u Sofiji, gradić izvan varoši. Biedni Kršćani mnogo tu trpe.

[1] Put medju Nišem i Caribrodom crta naprijed (p. 19) ovako: „Od Niša vozili se 4 m. kroz šumu i preko visokih brda, pa su prispjeli u liepu dolinu, s obje strane od brežuljaka i brda zatvorenu, a rodnu žitom i vinom. Na kraju doline pod visokom gorom noćevaše u *Gurizesme*, u malom selu od slamnatih koliba". Opisujuć nošnju, priča: „žene nose duge pletenice, a na tih mnogo novčića i drugih srebrnih nakita; na ušima pako velike naušnice (školjke) od olova, lima i srebra, a ponosite su sa vezenimi košuljami". Dalje su išli preko visoke gore, dugom šumom, pa su prispjeli u krasnu, ubavu, vinom i žitom rodnu dolinu, koja se proteže izmedju dviju gora; na lievo je liepa, velika varošica s gradićem po imenu *Zscharakyn* (Sarkői ili Pirot), što su mimoišli".

Digitized by Google

Sliedećega se dana tu odmarali. Vraćajuć se bugarski radnici s polja, pjevahu svoje obične hajdučke pjesme (Räyber Lieder)".[1]

„Dne 2. srpnja krenuše od Niša dalje priedjelom, koje uradjenim, koje neuradjenim, malo ima grmlja; njeko vrieme išli su uz Nišavu *(Nisa)*, a oko pódneva prispjeli su u selo, po imenu *Spahikoi*, 23. noćište, 3 m. daleko, zove se vjerovatno od spahie, koji tu sjedi s 8 janičara, te isisava biedne Kršćane, koji tu neimaju ni crkve ni popa; ima tu nov karavanseraj i riborodan potok. Krenuvši dalje, išli su dugočasnim putem, preko grmlja, brda i dolina i prispjeli su u srpsko selo po imenu *Rusa* (Ražanj). Ovo jedino pripada turskomu caru, za to je narod oslobodjen od timarnika i od drugih guljenja. Ovdje su jednom hajduci poslanike naše napadali i darove, što je naš car sultanu slao, otimali, a ovdješnji ljudi su jim sve te darove opet natrag oteli, pa jih poslali sultanu u Carigrad. Na ovo jih sultan od svakoga danka oslobodi. Odavle išli su opet preko grmlja i preko slabo uradjena priedjela, a kad su na visinu došli, ugledali su u nizini veliku dolinu, punu žitnih polja i livada. Pošto su se dole spustili, trebalo je još dugo dolinom putovati, dok se prispjelo dne 3. u tursku varošicu *Parakin* ili *Paratschin*, 24. noćište, 5 m. daleko od Spahikoi[2]. Smještena je u krasnom ubavom priedjelu, velika je, a naokolo su bujna žitna polja i vrtovi; tu stanuju sami Turci i Cigani (Zigeuner); pokraj varošice teče potok. Dne 4. putovahu krasnim žitnim ravnim priedjelom, pa šumicom, za tim su se morali preko prilične rieke *Murave* prevesti, te su prispjeli u *Jagodnu*[3], 25. noćište, 2 m. daleko.

---

[1] O Nišu bilježi naprijed (p. 19): „U Nišu odsjeli su u njekoga Dubrovčanina. To je grad bez zidova, ima 5 crkava, prostire se po ubavoj dôlini, ima dobru vodu, mnogo polja i vinograda. Turci nerade ništa, nego prepuštaju rad Srbom, koji su dobri obrtnici, ali ima medju njima i bezposlica. O nošnji bilježi: „Kršćanke nose na glavi velike nabrane koprene, na ušima raznovrstne srebrene i olovne stvari; obučene su prostom dugom košuljom, svezanom pojasom; prednja strana kao i rukavi izvezeni su crvenimi, crnimi i smedjimi konci".

[2] Na predjašnjem putu navodi o Paraćinu *(Paratschin)*, „da je otmeno i veliko mjesto s krasnimi vrtovi, a protiče ga mala riečica. Odavle dalje vodi ubav i ravan put preko neobradjena polja; odkuda se vidi, da je u ovoj dolini njekada bilo liepih polja i livada, kao što smo i sad medju ubavimi brdi vidjeli dobro obradjenu njivu".

[3] Na prvom putu opaža: „pošto su od Batočina putovali nezgodnim i neprijatnim putem, samimi šumami i lukami, prispjeli su poslje 2 m. puta u *Jagodnu*. Na tom putu valjalo je umnožiti pješačku i konjaničku pratnju, jer se bio raznio glas, da se u ovom kraju vrze silna

*

Digitized by Google

Ovo je velika varošica, u kojoj ima malo srpskih Kršćana, tim više spahija i drugih vojnika. Blizu su tri sela, u kojih stanuju sve sami Ugri, kod kojih su dobili dobroga vina. Tu jih je dostigao carigradski kurir Petar Crabat sa svakojakimi novinami, o kojih na šire priča, kako je vrhovni dvorski meštar bečki, B. Bez, kupio od patriarhe sv. tielo Eufemije Salome, pa o drugih neznatnih stvarih. — 5. krenuvši dalje, išli su preko visoke gore, pa opet dole ravninom, gdje je s lieva selo, a naokolo prilično mnogo žita raste; za tim su išli rdjavim putem uz ribnjak, pa šumom; nakon toga ravnim poljem, gdje je s desna selo, pa šumom i livadami dok su prispjeli u malo selo *Batozschina*, 26. noćište. 3 m., gdje stanuju Turci i Kršćani[1]. Potonji neimaju ni crkve ni svećenika. kao što je to u mnogih mjestih srpskih, nego jedan pop providja 5 do 6 sela. U ostalom priedjel je ubav, jer od Niša do simo ima uza svako selo potok, gdje su poslanikovi ljudi ribe i rake lovili. — Dne 6. morali su umah krenuti preko visoka brda. a na visini njegovoj dugo su postojali, jer se na daleko i široko naokolo vide ubavi brežuljci, grmlje i doline, posvuda sama pustoš, ništa nije obradjeno, neima sela, a njegda je tu bilo radi hajduka vrlo ne sigurno. Odavle došli su u ravan, močvaran priedjel, pa u selo, po imenu *Bünck* (Böjük) ili *Velika Palancka,* inače se zove *Aklisa* ili Biela crkva *(Weisskirchen)*; 27. noćište. 3 m. daleko. Ovo selo smješteno je na brežuljku, prilično je veliko. na pó tursko; u jednoj polovini stanuju zijamnici (zaim) i drugi vojnici, koji su si tu sagradili palanku ili visoku četvorastu tvrdju od plota i ilovače. a sagradio ju je njegda Hasan paša protiva razbojnika, koji su

— — —

četa od 80 hajduka. Osim svoje dotadanje pratnje dobiju još i „pustu rašku momčad, koja je išla bosonoga, a mjesto oružja nosila toljage ili kao njeka kopja". Na ovo dobro opaža Č. Mijatović (Glasnik, XXXVI, 205), da su jim valjda zato dali za pratnju srpsku momčad, predpostavljajuć, da srpski hajduci neće napadati svoju rodjenu braću, jer kad bi jih bili u drugu korist dali, bili bi jih bolje oboružali. — „Jagodina je liepa, velika i sa svojih vrtova ubava varošica u liepoj dolini; ima 4 ugledna karavanseraja i 2 mošeje, od kojih je jedna baš liepa. Turci imaju tu svoju školu, koju je G. pohodio, u kojoj je bila velika vika, a djeca, sjedeća na tlu, neprekidno se klatare. — Dalje su putovali samo 2 milje, jer su se kod prievoza na Moravi (na Ćupriji) dugo bavili.

[1] Prvi put priča o Batočini *(Batadschin)* ovo: varošica ima 20 do 30 slamnatih koliba, naseljena je od Srba (Rätzen), a smještena u ubavoj dolini. Od Aklise imadoše 4 m. dug pogibeljan put, koj vodi kroz šumu i puste ledine.

Digitized by Google

često na nj i na okolinu navaljivali. Drugu polovinu zapremaju Srbi ili Rašani, koji pred selom imaju crkvicu i groblje[1]. I tu ima potok s ribom i raci. — Dne 7. krenuše ravnim putem, preko žitnih polja i grmlja k Smederevu *(Semendria)*. Čauš Mustafa zamoli poslanika jur u Nišu, da mu dopusti napried putovati, da će jih dočekati u Smederevu, gdje ima timar, te da će jih ondje pogostiti. Smederevo je mali grad na Dunavu s jakim platnom i tvrdjicom, koja ima više kula, a s daleka se liepo prikazuje. Turci pričaju, da njihov car neima tako skoro tvrdjega mjesta. Kad su malo ne do grada prispjeli, te još imali preko polja liepim putem proći, susrete jih njeki Turčin, sluga čaušev, te jim javi, da je juče bila provala oblaka i da je voda sve mostove porušila, za to neka skrenemo na *Kolare*, gdje jih čauš jur čeka. Na to jih sastane njeki Kršćanin, koj jim reče, da svi mostovi još stoje. Poslanik je odatle izvodio, da mora biti osobiti razlog, zašto jih čauš od Smedereva odvraća, naime da sandžabegu nije milo, da se od glavnoga puta odvraćamo, da vidimo ovo znatno mjesto. Da jim se nebi šta neugodna sbilo, ili da jim se nerugaju, kad jih nebi u grad pustili, ili da nebi izložili čauša pogibelji, krenuše putem *Kolara*. 28. noćište, 2 m. daleko. Ovo je malo kukavno selo, u kojem stanuju sve sami Turci, u kojem nije bilo za dobiti ni kruha, ni mesa, ni vina. Poslanik odasla janičara po hranu u Smederevo, odkuda se za tri ure povrati i donese za 8 aspra kruha, vina i velikoga dunavskoga šarana; skoro prispije i njihov čauš s koli, punimi svakojake hrane (riba, kokoši, kruha i dr.), te jim izpriča, kako se juče u Smederevu pred veče diže veliki vihar s tučom i grmljavinom, a tuča da je padala tako krupna, kao golubja jaja. Viest se čula, da u Smederevu nije daždilo, nego da je tuča krupna kao dvie piestnice vinograde tako satrla, da jim se ni traga nevidi, gdje su rasli. — Dne 8. krenuše liepim poljem i šumom, koja dopire do *Guzuk* ili *Male Palanke*, imali su neprijatan put, jer se na nj oborilo nevrieme s grmljavinom, munjami i kišom. Izišavši iz šume, putovahu još pó milje niz veliku nizinu, dok su došli u Malu Palanku, dokuda su 2 dobre milje puta; 29. noćište. Smje-

[1] **Na prvom putu bilježi: „*Oklise* (u mjesto Aklisé) je varošica, više naliči selu, ogradjena je poput Hisarluka drvenim platnom ili plotom. Od prilike pó milje odavle ima s desna visokih brda, a u njih mnogo bivola, koji se upotrebljavaju za vožnju tereta. Od Grozke do Aklise putovaše 3 m. velikom šumom mladih hrastova, na desno ostaviše seoce; pa još 2 m. kroz šumu te preko uradjenih i neuradjenih polja".**

Digitized by Google

stili se pred selom u karavanseraju. — Ljudi iz sela dolažahu i pričahu o jučeranjoj oluji, koja jim je naniela silnu štetu: striela je udarila u njeku kuću, koja je zajedno s volom sgorjela; voda je njekoje kuće uz potok odniela, a od 8 ljudi udavilo jih se 7, a jedna se djevojčica spasila. Ti su bili sami Srbi, koje su iz vode izvukli, te su na tratini ležali, na ime, žena s dvoje djece, druga s dvie kćeri i sinom, u svojih izvezenih rubačah, a glave jim bijahu koprenom, cviećem i vienci okićene. Oko njih sjedjahu Srpkinje, naričuće redom sve dvie i dvie. Na to dodju druge žene, bijuć se u prsa, čupajuć kose i grebeć si lica, da jim je krv curila na mrtvace, koje su cjelivale; tako se obavljalo kod svakoga pojedinoga mrtvaca. Pošto su tako tri ure oko njih sjedile, naricale i plakale, izkopalo jim se dva groba: u jedan sahraniše 3, a u drugi 4 mrtvaca, a pokrilo jih se bielimi ponjavami; kod glava, nogu i po strana bile su umetnute daske, s kojimi jih pokriše, što je bilo slično liesu. Svakomu mrtvacu metnu pod glavu zelen busen. Prije nego što jih pokriše, svećenik polije svakomu od njih prsa crvenim vinom, i pospe na njih na četiri strane svieta nješto malo zemlje. Gerl. pitaše, što jim to posipanje znači?, ali dobi za odgovor samo: „tako je to u nas običaj“. Na to jih daskami pokriše, pa zelenom travom, a kod glava utisnuše drven krst, a svećenik učini njekoliko krstova nad glavom po grčkom običaju, i mrmljaše njekoliko rieči, što su i ostali opetovali, pa se razišli. Svećenik bijaše odjeven kao svaki drugi srpski seljak, noge su mu bile gole do iznad koljena; od drugih seljaka se razlikuje samo dugom kosom, koja mu je visila preko ramena, pa što nosi na glavi drugačiju kapu. Muževi i otčevi ovih siromašnih žena i djece nebijahu kod kuće, nego su radili u Budimu na njekom razvaljenom dvorcu. — Ovo selo, nastavlja G., dieli veliki potok na dvoje. Onaj dio, što je s ovu stranu potoka, ima karavanseraj, a male srpske kolibe slamom i trskom su pokrivene. Ovo su biedni ljudi, koje Turci svakojako muče i kine, jer jim moraju sveudilj raditi i tegliti, pošto su Turci izprazne lienčine, a Kršćani imaju od njih pored sve svoje muke i truda, jedva svagdanji kruh. Drugi dio Palanke s onu stranu potoka i bliže Biogradu, prostire se na brežuljku, u njem stanuju sami Turci i vojnici, koji tu imaju liepih kuća, djelomice šimljom pokrivenih[1]. — Dne 9. zorom nastaviše svoj put

[1] **Na predjašnjem putu bilježi (p. 17): „Gradić *Hisarluck* (Grocka) 3 je ugarske milje od Biograda daleko, zidine su mu od drva i ilovače sagradjene, a na uglovih ima male drvene kule“.**

Digitized by Google

sve samom šumom i neuradjenim poljem, a budući da je daždilo, nisu imali osobito dobra puta. Ali već jednu milju pred Biogradom odpočimlje liep brežuljast priedjel, ima i dolinica, a na okolo, dokle oko dopire, sve rodna polja i vinogradi. Tu se otvara posve nov sviet: pošto se izidje iz šume i grmlja, nastaje prekrasan, vesco i ubav priedjel; jer tu se stiču Dunav i Sava, dvie veličanstvene rieke, koje dolaze iz različitih priedjela, a preko njih je takodjer krasna i ravna zemlja.

Biograd *(Weissenburg)* razdieljen je na tri priedjela: ovkraj (kad se iz nutrašnjosti dolazi) je veliko otvoreno predgradje bez zidina; kuće su u vrtovih daskami ogradjene, a šimljom pokrivene. Ima tu mnogo trgovačkih i drugih dućana; ima 4 ili 5 kamenih karavanseraja, a osobito je liep Mehmed pašin, koj sastoji od 3 odjela: u prvom je liep i dug bezestan i dvorana trgovačka, koja ima s obje strane dućane; drugi odjel ima u dva kata mnoge sobice, gdje stanuju strani trgovci, koji ovamo donose na prodaju svakojaku robu, i od kojih su i oni kupili 3 crvene kože. Treći odjel sastoji od velikoga dvorišta i velike konjušnice. Tu ima mnogo Dubrovčana, od kojih je putopisac dvojicu (njekoga Luku i Ivana) poznavao; jer su bili skoro neprestano s poslanstvom, a kad su odputovali, ispratiše jih preko vode. Ima tu takodjer mnogo njemačkih, talijanskih i španjolskih Židova, a ovi svi imadu samo jednu školu. U prvom dielu varoši, na Savi, stanuju mnogi Cigani i biedni Srbi. Ovi imaju samo jednu crkvu, posvećenu sv. Arhangjelu Mihajlu, koju na široko opisuje[1]. O narodu opaža dalje: narod u crkvi, kako mu rekoše, razumije mnogo od onoga, što svećenik kod službe govori, ali ne sve. Manjina zna samo „oče naš" i „vjerovanje"; vele: kako će čovjek da to nauči, kad mu valja 3 do 4 mjeseca provesti u polju pored volova, ili kad mu valja u Turaka dan i noć, rano zorom i kasno u mrak tegliti i mučiti se. Imali su liepu veliku crkvu, koju jim Turci oduzeli, a Mehmed paša sagradi od nje bezestan i karavanseraj. — Dalje govori o svećenstvu: imaju 4 popa, od kojih se jedan, budući udovac, pokalugjerio. Vele, da se mnogi razpituju sa ženami, da mogu poći u manastir. Kad jim G. reče, da to nije u skladu sa sv. pismom, odvrate mu, da je takav u njih običaj. Ili ako pop uzme po smrti prve, drugu ženu, da nemože dalje ostati popom, nego da mora službu pustiti. Najstariji svećenik zove se prota (protopapas). Sadašnji je

[1] Potanji opis crkve u Mijatovića, Glasnik, XXXVI, 211.

Digitized by Google

još mlad, i kao ostali svećenici neima nikakove plaće ni dohodka, osim što mu se pokloni prilikom krštenja, vjenčanja, ispovjedi i pogreba. S toga svećenici rade razne zanate, te se hrane. Ovaj biogradski prota zanatom je bojadisac, a naučio je čitati i pisati u njekom manastiru. Priča se, da je njihova glava patriarh pećki *(Peckio* ili *Hipek)*, po imenu Gerazim. U Peći ima manastir, gdje patriarh s nekoliko kalugjera živi. Veli, da ima manastira, u kojih je 100 do 150 kalugjera; svi ovi rade kojekakove zanate, te se hrane, ili obradjuju polja, vinograde, livade, goje voće i dr. Nego nisu nikad svi na okupu. Ovdje neimaju škole, nego imaju jednu preko Save u Ugarskoj, u monastiru Hopovu *(Coppoa)*; imaju školu i u manastiru sv. Nikole; tu se uče čitanju i pisanju. Njihov patriarha u Peći mora svake godine da plati sultanu po 2000 dukata kao za slobodu vjere i svoga staleža, a svaki svećenik, koj je pod njim, mora sultanu svake godine da plaća njeku svotu prema svojoj zaslužbi. — Drugi dio Biograda prostrana je tvrdja, ima zidove s obkopi kao u Carigradu, i 5 do 6 visokih, jakih, olovom pokritih kula. Njekoliko zahrdjalih topova smješteno je na zidinah i kulah; diže se na brežuljku a suha jaruga ide naokolo. Pred tvrdjom prostrano je mjesto, na kojem se diže drvena kula, a na njoj je zvono s kazalom, koje tuče. — Treći je dio Biograda grad, odnosno varošica, ogradjena zidom, smještena je na Dunavu prama tvrdji i pomenutomu predgradju, kao da leži u dolini, ima rdjave kuće i njekoliko dućana; ništa tu veseloga nije. Otvoreno pako predgradje znatno je ubavije, jer ima karavanseraj, bezestan i odličnih trgovina".

Na putu od Sofije do Niša navodi G. najprije bugarsko selo *Dragomanli,* ili današnji Dragoman, o kojega znamenitom položaju[1] nezna ništa drugoga kazati, nego da je pod gorom i da neima u njem Turaka; dočim Rymov putopisac opisuje položaj Dragomana savršenije.[1] Usuprot opisuje tamošnju crkvu sv. Gjurgja dosta obširno. Gorski pako put od Dragomana k Caribrodu prikazuje tako obćenito, da se može uporaviti gotovo na svaki gorski put na carigradskoj cesti; pošto nespominje imena niti klanca, niti brda, niti rieke, dočim Vrančić i Pigafetta ovaj put topički opisuju. Onaj neznani mu klanac bez sumnje je poznata klisura Ježevica izmed šumovitih pustih gora, a nepoznati mu potok vjerovatno Nišava, koju Vrančić tačnije opisuje, nego ikoji od tadašnjih putopisaca.[2]

[1] Rad, knj. CXII, 177 i 182. K. Jireček, Cesty, p. 355.
[2] Rad, LXXI, 30—32; C, 123, 128.

Digitized by Google

Malo bugarsko selo *Zaribrod*, Vrančićev Czarew Brod, spominju i drugi putopisci[1]. G. ga ovaj put neopisuje, jer mu se od bunara, gdje su bili pristali, nevidi. Na predjašnjem putu navodi o njem, da je „*Saribrodt* rdjava varošica". Kod istoga mjesta govori i o žiteljih, o kojih su po strani vikali, da su Bugari; ali ovi su mu isto što i stari Moesi i biogradski Rašani. O patnjah naroda i težitbi zemlje navodi, što i drugdje; ali domaće stanovnike opisuje rdjavo, nazivljuć jih poludivljimi; što je vjerovatno bilo povodom, da jih je i Kruzij (p. 229) nazvao „Bulgari, populus valde barbarus". Ovaj sud, čini nam se, da je izraz prvoga utiska putopiščeva, što je poslije, kad se s istim narodom pobliže spoznao, ponješto ublažio. Put od Caribroda do Dragomanao pisan je i prvi put obćenito, bez svake topičke oznake. — *Pirot* ili turski *Sarckoi* (Šarköi) spominje malone svaki stariji putopisac[2]. G. ga zove prvi put *Zscharakyn* (!). Navodeć ostanke starinskoga gradića spominje, prilagodjujuć se vjerovatno tamošnjoj tradiciji, da je ondje bila stolica glasovitoga Miloša Kobilića (Milosch Cobili); ali priličnoj onoj rieci, koja onuda teče, nezna za ime. — *Ku-* ili *Guritzeseme* (napried *Gurizesne)* isto što i Musa Paša Palanka[3] ili današnja Biela Palanka, poznata od drugih putopisaca; jur kao rimska Remesiana bijaše glavnom stanicom medju Nišem i Pirotom.[4] Putopisac o toj varošici nezna ništa drugoga kazati, nego da je pod gorom. Tu su se namjerili na praznovanje Petrova, a tom prilikom opisuje G. crkvu, liturgiju, igranje kola, pjevanje i žensku nošnju. Ovo potonje opisuje prvi put obširnije; opis mu se u cielom slaže s Pigafettinim, koj je kolo, pjevanje i nošnju još na tanje opisao[5]; pa i drugi putopisci opisuju kod istoga mjesta nošnju Bugarkinja[6]. Blizu ovoga mjesta spominje, da ima pod gorom manastir sv. Dimitrije s bugarskom školom, ali ovomu manastiru nismo mogli nigdje ući u trag; nije li ga G. možda iz okoline sofijske[7] amo prenio? — Put do Niša opisuje vrlo obćenito, a nespominje ni Kunovice, kao što obično gotovo svaki stariji putnik. Niš *(Nissa)* je i G. otvorena varošica, o kojoj stariji putopisci raznovrstno više ili manje ob-

[1] Rad, knj. LXXI, 31; CXII, 218, 223.
[2] Rad, LXXI, 30; C, 128, 129; CXII, 176, 181, 218 i 222.
[3] Morosini: „Curucesmet, palanca di Mussa passa". Rad, LXII, 101. Rad, CXII, 224.
[4] Rad, C, 123, 128, CXII, 224.
[5] Rad, C, 124, 129, 130.
[6] Rad, LXXI, 30, 32. Mon. Hung., Scr., v. II, 312—324.
[7] K. Jireček, Cesty, p. 11, 12.

Digitized by Google

širno govore. Opis je našega putopisca razmjerno obširan, ali nezna kazati, ni imena rieke, koja onuda teče, nego ju spominje *(Nissa)* tek na daljem putu. Navodi takodjer starinske razvaline i stup s rimskim napisom (D. M.), kao svjedočanstva, da Niš bijaše znatan rimski grad, dočim Vrančić o tih razvalinah i napisih na tanje razpravlja[1]. Trgovina mu je neznatna, jer spominje samo njekoliko dućana i jednoga Dubrovčanina. Narodne pako pjesme, koje su pjevali težaci, vraćajući se s polja kući, nazivlje hajdučkimi (sic!) pjesmami. I našemu putopiscu prestaje u Nišu Bugarska, a nastaje Srbija. Na predjašnjem putu prikazuje Niš, gdje se samo pó dana bavio, vrlo obćenito; dočim narodnu žensku nošnju, koju je valjda prvi put vidio, opisuje na šire, te tim popunjuje starije putopisce.

Na putu od Niša do Dunava spominje selo *Spahikoi*, to jest Spahiköi, kojemu Pigafetta dodaje uz tursko i narodno ime Alessinzi (Aleksinci) i tačnije mu položaj opisuje[2]; onaj pako riborodan potok biti će vjerovatno rieka Moravica, koju takodjer Pigafetta (l. c.) navodi. Na prvom putu opaža, da je *Spahigay* mala rdjava varošica izmed dvie gore, da ima prilično polja i vinograda, liep zidani karavanseraj, olovom pokriven, i malu džamiju umah pored njega. — *Rusa*, vjerovatno današnja varošica Ražanj, glavna stanica na putu od Aleksinca u Paraćin; Vrančić je ne samo spominje, nego ju na tanko opisuje[3]. Budući da je uprav kod Ražnja seoce Rujiška, koje je G. Rusi sličnija, lasno bi to ime moglo zavesti, pošto mu G. položaja neopisuje, kad nebi Ražanj bio glavnom putničkom stanicom, koju mnogi putnici spominju. — *Parakin, Patatschin,* odnosno *Paratschin*, današnji je Paraćin, koji i drugi navode[4]. Pošto se poslanstvo prevezlo preko Morave *(Murava)* — vjerovatno kod Ćuprije — prispjelo je u *Jagodnu*, današnju Jagodinu, koju na prvom putu tačnije opisuje, a poznata je i od drugih putopisaca[5]. Kako su se ona tri od Magjara naseljena sela zvala,

[1] Rad, LXXI, 26. Medju niškimi napisi, koje Vrančić priobćuje (Mon. hung., Scr. II, 306—8) ima tri, koja odpočimlju sa D. M.; potanjih opisa neima. — Mommsen (C. I. L. vol. III, 267) priobćuje iste napise po Busbecku, Drnschwamu i Vrančiću, a po opisu sudeć, mogao bi biti G. napis onaj, što ga Mommsen (op. c.) pod br. 1682. priobćuje.

[2] Rad. C, 131, 135.

[3] Rad, LXXI, 23, 26.

[4] Rad, C, 131, 135; CXII, 175, 179, 217, 221.

[5] Rad, C, 133, 136; CXII, 175, 179, 217, 220.

Digitized by Google

toga G. nezna kazati. Škola pako turska, kako ju G. opisuje, čini se, da se nije od onda mnogo promienila. — Srpsko selo *Batoeschina* ili *Batadschin*, današnja je Batočina, prvi put ju tačnije opisuje, takodjer je poznata od prijašnjih putopisaca[1]. Na prvom putu od Batočine u Jagodinu, putujući neprijatnim putem, samimi šumami i lukami, bojali se od srpskih hajduka, te su morali pratnju pojačati[2]; na povratku valjda nebijaše više straha od hajduka, jer G. nespominje nikakovih vanrednih odredaba. Pogibeljan put od Batočine do Palanke preko šumovita pusta priedjela, negdašnjega hajdučkoga gnjezda, opisuju drugi tačnije.[3] *Bünck* (Böjük) ili Velika Palanka, odnosno *Aklisa* (Ak-klisé) ili Biela crkva *(Weisskirchen)*. Vrančićev i Pigafettin „Clenovacz",[4] za Turaka Hasan-pašina Palanka, ili današnja varoš Palanka, na lievom briegu Jasenice.[5] G. opis ovoga grada znatno popunjuje starije putopisce. — Krenuvši dalje put Smedereva, nisu poslanstvo u ovaj grad pustili pod izlikom, da je bura i prolom oblaka od minuloga dana počinio velikih šteta. Putopisac navadja svakojake razloge te zabrane, medju kojimi čini se onaj najvjerovatnijim, što sandžagbegu (biogradskomu Hajradulbegu) nije bilo milo, da vidi poslanstvo ovu znamenitu tvrdju, koju su Turci onda visoko cienili. Putopisac opisuje vrlo obćenito Smederevo, kako mu se s daleka prikazalo. Naš dakle putopisac nije bio u Smederevu, ni na putu u Carigrad, ni na putu natrag u domovinu; od koga pako potiče ono uklesano Gerlachovo prezime na temeljnom kamenu one stare crkvice (Gornje) u Smederevu? — toga nebi znali kazati. Pošto poslanstvo nisu pustili u Smederevo, krenulo je na tursko selo *Kolare*, na lievoj strani Ralje, 2 ure na jug od Smedereva, jer je onuda išao njegdašnji carigradski put; onda vrlo siromašno selo, ali ga njekoji tadanji putnici kao stanicu ipak spominju[6]. *Guzuk* (Kučük) ili *Mala Palanka*, odnosno *Hisarluck* (Hisardžik), današnja je Grocka, koju i predjašnji putopisci više ili manje na šire opisuju.[7] Tu je poslanstvo prisustvovalo vrlo žalostnomu prizoru, nastalom uslied bure i proloma oblaka od minuloga dana, gdje su se dvie žene s petero djece udavile. Tu se pružila putopiscu prilika, da vidi narodne

[1] Rad C, 133 137; CXII, l. c.
[2] Gl. objasnjenje Mijatovićevo u Glasniku, knj. XXXVI, 205.
[3] Rad, LXXI, 22, 23.
[4] Rad, LXXI, 24; C, 133, 137.
[5] Bad, CXII, 179, 220.
[6] Rad, LXXXIV, 86, 87; CXII, 216, 219.
[7] Rad, C, 137 i 138; CXII, 175, 179, 216 i 219.

Digitized by Google

srpske običaje, što se vrše prigodom smrti i pokopa, a putopisac jih dosta vjerno opisuje i popunjuje svoje predhodnike. Pošto je G. put od Grocke do Biograda općenito opisao, otvara mu se pred Biogradom čisto nov sviet, ubav i krasan priedjel, gdje se stiču Sava i Dunav, dvie ugledne rieke. Biograd, u kojem se poslanstvo gotovo tri dana odmaralo, opisuje naš putopisac dosta obširno, osobito ako se oba G. opisa (u Carigrad i natrag) u jednu cjelinu sliju, dobiva se o tadanjem Biogradu takova slika, koja njekoje starije putopisce znatno popunjuje. U G. opisu Biograda valja razlikovati topografijski opis od ostalih viesti. Glede topografije Pigafettin je opis širi i znatno plastičniji[1] od G., koj dieli Biograd na tri diela: na predgradje, grad i tvrdju, dočim Pigafetta grad s tvrdjom zajedno uzimlje, a G. predgradje je Pigaf. otvorena varoš, gdje su kuće s vrtovi pomiešane, te mu je takodjer ubavija i radi trgovine i prometa, karavanseraja i bezestana, najživlji dio Biograda. I Pigaf. spominje Mehmedove gradjevine, radi kojih dade rušiti crkve, dočim G. ove gradjevine, kao gotove, dosta široko opisuje. Grad s tvrdjom opisuje G. općenitije i površnije, dočim je Pigaf. oboje topografijski tačnije i na tanje prikazao. Glede stanovnika slaže se G. s Pigafettom, a oba jednako ističu Dubrovčane kao glasovite trgovce i katolike, koji uzdržavaju svoga duhovnika. Uz to spominje G. njemačke i španjolske Židove, Talijane i Cigane. Oba prikazuju (svaki na svoj način) Biograd kao glasovitu tvrdju i ključ Ugarske, te kao znamenito tržište u trgovačkom prometu izmedju iztoka i zapada. Glede ostalih viesti G. se razlikuje od ostalih putopisaca, svojih predhodnika, što prema svojemu zadatku na tanje opisuje crkvu sv. Mihajla i što na šire govori o duhovničtvu, njegovoj obrazovanosti, zanimanju, o manastirih, o patriarhi pećkom i njegovom odnošaju prema Porti. Sve ove viesti, koje mu je vjerovatno biogradski prota izpričao, dosta su znatne, te popunjuju starije putopisce. Napokon je i ova G. viest znatna, da Biograd, neimajuć onda svojih škola, slao je svoju mužku mladež na nauke i u manastire fruškogorske, osobito u Hopovo *(Coppoa)*. Na polazu ili prvom putu Biograd je na putopisca tako povoljan utisak učinio, da ga poredjuje s Budimom, te sudi, da ga Biograd ljepotom svojih kuća nadmašuje. Na istom putu još jednu viest navodi (gl. str. 15), što treba tačnije označiti, odnosno ispraviti, naime da Srbi imaju u Iloku kalugjerski, a u Zemunu kalugjerički manastir. Ova kriva viest potiče vjerovatno

[1] Gl. Rad, knj. C, 133, 134 i 139. Starine, XXII, 220, 221.

Digitized by Google

odatle, što putopisac onda jošte nije jasno razlikovao katolike od pravoslavnih, njihove obrede i dr., nego je često zamjenjivao jedne s drugim, jer u Iloku, kao i Zemunu, bili su fratarski samostani; onaj pako kalugjerički manastir u Zemunu, bit će pomiešao odnosno zamienio sa slankamenskim, jer i opis potonjega mjesta odnosi mu se na Zemun, u mjesto na Slankamen; dočim Zemun na povratku prikazuje kao neznatno selo.[1]

Pošto se poslanstvo u Biogradu odmorilo, spremalo se na dalji put; u to ime najmi poslanik do Budima 8 kočija, a svaku pogodi za 6 talira. Spremni krenuše iz Biograda dalje, a taj put opisuje G. ovako: „Dne 12. srpnja prevezlo se poslanstvo preko Save i rukava Dunava u malo srpsko selo *Senim* (Zemun); 31. noćište. 1½ m. daleko po vodi. Ovo srpsko seoce smješteno je uprav naproti Biogradu preko u Ugarskoj. Srbi imaju tu crkvicu, kojoj je krov djelomice provaljen, a prednji je dio slamom pokrit, te naliči staji; samo nad oltarom daskami je pokriven, a polovina je otvorena. Turci nedopuštaju, da se prepokrije. Tu je karavanseraj. Nad selom na brežuljku diže se porušen gradić, sagradjen četvorasto od opeka, zidine su mu debele, a na svakoj od četiri strane jaka kruglina (Rundehl, kula), glavna ograda po sebi nije velika, ali opasana je trimi jarugami. Izmedju prve, koja je veoma duboka, i druge široki je prostor, ogradjen jakim zidom. Ovaj gradić razorio je Turčin prije, no što je Biograd osvojio; divno je namješten, uprav naproti Biogradu; jer se odavle vidi na milje daleko, dokud oko segne, krasna ugarska ravnina, poput velike njive, a oko Dunava ima ubavih žitnih polja i malo vinograda. — Dne 13. krenuše i stigoše uprav u nedjelju u *Prohovo*, 32. noćište, 3 m., gdje stanuju sami Srbi. Pop Petar, mlad čovjek, koj je naučio knjigu takodjer u manastiru sv. Nikole, dodje sa svojimi seljaci, da jih u karavanseraju pohodi. Razgledaše crkvu, koja je modrom šimljom (kao sve odličnije kuće od Sofije do Budima) pokrita, a sagradjena je kao i druge. I tu nezna narod, kao i u Bugarskoj i Srbiji, više od oče naša i vjerovanja moliti. Pred selom je karavanseraj, koj se s daleka vidi, a sagradi ga budimski paša. Priča nadalje o janičarskoj potjeri radi njekoga dečka, koj se je kušao spasiti iz turskoga robstva, te se pridruži u Zemunu poslanstvu. Na njeku primjetbu, da će biti Srbi pokazali Turkom put, opaža putopisac: „da su Srbi razuzdan narod, koji, što se tiče ubijanja, robljenja i kradje, nisu mnogo bolji od Turaka. Oni su na carskih medjah

[1] Gl. napried, str. 14, 15.

Digitized by Google

uhode, izdajice su naših i kradu dečke gdje mogu na granicah". Od Zemuna do simo vodi ubav, ravan put preko uradjenih i neuradjenih polja. Ima i tu obilne paše, zato Srbi drže mnogo stoke; ni jednoga drveta nevidi se na putu; jer Kršćani pričaju, da kad bi drveća nasadili, da bi jih Turci izčupali, a krše plod prije no što je zreo. — Dalje su putovali ubavom ravninom, preko polja i grmlja, dok su prispjeli do rieke Save (Sau), pa vrlo dugim selom po imenu *Gutschi*, u kojem stanuju sami Srbi. Napokon su dospjeli 14. rano u *Mitrowitzu*, 33. noćište, 3 m. Ovo je mjesto vrlo velika varošica, imajuća, vele, do 17 mošeja. Tu stanuje malo Kršćana ili Srba, koji neimaju ni crkve; većinom su tu turski vojnici. Na jugu (!) je Drava. Na trgu je prazan grob s napisom: P. AEL. etc., koj je jur Pigafetta tačnije priobćio.[1] Uz ovaj napis s jedne je strane slika čovječja u starinskoj haljini s dugom kabanicom, a s druge su strane izrezana dva gola čeljadeta, kojim su ruke na hrbtu vezane, a iza njih stoji čeljade s poganskim šeširčićem, te jih vodi; pred njimi je po sredini mali oltar, kod kojega stoji čeljade s golimi rukami, a kabanica mu je na ramenih gumbom zakopčana, u jednoj ruci topuz, a u drugoj razpruženoj drži nož. Na trećoj su strani dvie posude, iz kojih rastu dva trsa, a svaki nosi dva grozda; kod svakoga trsa stoji čovječac, koj reže grozd. Pokraj toga je pokrov, na kom je urezana velika glava, kojoj dvie zmije iz gubice vire. Na drugoj grobnoj ploči urezano je ime „*Achilis*". Takovih duboko izklesanih kamena (sargofaga) izkopalo se tu više; a kad bi se htjelo dalje kopati, vele, da bi se našlo mrtvačkih kosti, a u svakom sargofagu 4—6 glava. U ovoj varošici stoluje sandžabeg. Stanovaše u njekoga Turčina, u kojega je bio rob Bavarac, koj je čeznuo za svojom kućom. Tu je ubav priedjel; čini se, kano da se tu njegda boj bio. — 15. krenuše dalje preko ravna rodna polja u *Dowar*, rdjavo srpsko selo; 34. noćište, 4 m. od Mitrovice. Putem prošli su dugim selom po imenu *Solina*". — Što dalje sliedi o putu u Beč, uzcto je iz pisma Gerlachova na njekoga dobroga prijatelja. „Na daljem putu, opaža, ništa nije bilo osobita, što bi bilo vriedno zabilježiti". Opisuje na kratko doček u Budimu. Dne 5. kolovoza dočekaše jih s velikim veseljem Bečani, koji jih tri nedjelje dobro držahu.

Napokon kratak opis puta od Beča u Prag takodjer je uzet iz pisma, pisana iz Beča na Salamona Schweigera. Put vodi mu preko

[1] Starine, knj. XXII, 184.

Digitized by Google

Moravske u Znojm *(Znoyma)* i Wischnau, gdje se sastao sa svojim rodom, koj je prešao u Anabaptiste, o kojih na šire govori.

Evo na pokon G. opisa preostala puta od Biograda do Beča, odnosno do Praga. Put od Zemuna k Budimu, kojim je putovalo Ungnadovo poslanstvo na povratku iz Carigrada, isti je, kojim su, počamši od prvoga Vrančićeva puta, obično poslanstva na povratku išla, a opisa ga prvi Pigafetta,[1] pa njegovi na tom putu posljednici.[2] Istim putem putuju i pozniji (17. v.) putnici, a svaki putopisac prinosi o istom putu po koju novu topografijsku bilježku. Tim će nam naši putopisi prikazati dosta savršenu topografijsku sliku našega staroga puta medju Zemunom i Osiekom. — Gerlach navodi najprije srpsko selo *Senim* ili današnji Zemun, prikazujući ga, kakovo je onda bilo, a opisuje ga razmjerno obširnije, nego što njegovi predhodnici. Opis porušena gradića slaže se u cielom s novijimi opisi.[3] — Dalje spominje srpsko selo *Prohovo* ili današnje srpsko selo Prhovo, spadajuće pod golubinačku župu; a tim prinosi novi topografijski podatak na tom putu; spominje, šta je tu vidio, a predjel i put opisuje, premda obćenito, ipak dosta vierno. Pričajuć o janičarskoj potjeri radi njekoga utekla dečka, izriče o Srbih karakteristiku, koju je jur na putu niže Budima, (kod Tolne) izrekao,[4] koju je vjerovatno od njega i Kruzij primio,[5] a slična je onoj u Tubera,[6] te je svakako neosnovana, odnosno odveć mrka. Mi o toj karakteristici nebi znali više i bolje kazati, nego što je jur Č. Mijatović rekao: „što (u ovoj karakteristici) istinitoga ima, to se u glavnom odnosi na srpske hajduke, a poslije ne bi bilo nikakovo čudo, da se pod surovim i krvavim prilikama, u koje je narod naš (srpski) 16. vieka dopao, prirodna pitomost njegova pomutila" itd.[7] — Srpsko selo *Gutschi* izopačeno je mjestno ime, položaja mu neopisuje, a sličnomu neima na onom putu medju Prhovom i Mitrovicom spomena; možda su Golubinci, koji i drugi spominju;[8] u ovom slučaju nije ga na pravo mjesto postavio, ili je selo Grgurevci, koje dolazi poslije Mitrovice. — *Mitrovitza*

[1] Rad, C, 140—143, 148—153.
[2] Rad, CXII, 193—199; 238—40.
[3] Il. Okrugića u Arkivu za povjestnicu jugoslavensku, knj. IV, 226, 227; Mij. Stojanović u istom Arkivu, knj. V, 193—96.
[4] Gl. napried str. 13, 19.
[5] Rasciae gens trux et rapax. Turco-Graecia, 229.
[6] Tubero ap. Schwandtner, II, 272.
[7] Glasnik srp. uč. dr., knj. XXXVI, 214, 215.
[8] Rad, knj. CXII, 239.

Digitized by Google

poznata je varoš; putopisac opisujuć starine, navodi staro-rimski grob (sargofag) s napisom, koji je jur Pigafetta tačnije priobćio.[1] Opisujuć dosta tačno slike na jednoj i drugoj strani pomenuta groba, spominje na drugom nadgrobnom kamenu napis s imenom *Achillis;* ali u poznatih nam dosele mitrovačkih rimskih napisih neima ni jednoga s pomenutim imenom. U ostalom opis Mitrovice prema drugim dosta mu je površan. Srbsko selo *Dowar* vjerovatno današnji Tovarnik, a dugo selo *Solina* biti će današnji Šid, jer su njim prije prešli nego što su u Tovarnik prispjeli, a drugomu sličnomu imenu neima na onom putu spomena. Tu prestaje pravi putni dnevnik, odnosno putopis. Što daljè sliedi njekoliko obćenitih bilježaka. to je uzeto iz prijateljskoga pisma (S. Schweiggera). Stigavši poslanstvo dne 5. kolovoza u Beč, primi ga narod prijatno i veselo. Pošto su Bečani poslanstvo tri nedjelje gostoljubivo držali, te se odmorilo od mučna puta, krenu dalje u Prag, a taj put opisan je vrlo obćenito. U Pragu poslije obavljene audiencije u cara, razpušteno bi poslanstvo. Car pokloni poslaniku D. Ungnadu 1800 talira, a ostalim, dodaje G., „ist keine Gnade wiederfahren". Poslanik odpusti uz najveće priznanje takodjer svoga propovjednika i vjernoga druga Gerlacha, te mu pokloni kao poputninu za put u domovinu 50 talira.

Gerlah, bogato nakrcan s velikim blagom svakojakih riedkosti, krenu iz Praga na put u domovinu. Na tom putu, u rujnu 1578., pohodi u Moravskoj svoje rodjake, koji su se ovamo preselili; ali kao Anabaptiste nehtjedoše ga ni kao sina, ni kao brata priznati. premda je nastojao, da jih svojom krotkošću predobije. Ovom prilikom opisuje G. uredbe, mišljenja i običaje Anabaptista, koji pod izlikom crkvene discipline uvedoše u kućni život svojih članova mnogo sile i nasilja. — Prispjevši 11. prosinca 1578. u Tübingen, opet se dade na nauke, te bude, pošto je polučio doktorat bogoslovja (1579.), imenovan najprije vanrednim, pa redovitim profesorom bogoslovja na sveučilištu u Tübingenu. God. 1600 posta prepoštom i prokuratorom istoga sveučilišta. Njekoliko godina pred smrću poremeti mu zdravlje velika vrtoglavica, oslabi mu pamet posve, te se prestavi dne 30. siečnja 1612. u starosti od 66 godina. G. napisa više razprava, većinom polemičke sadržine protiva katolika i kalvina, što je naravi tadanjega profesora bogoslovja posve odgovaralo. Njegovi spisi, sakupljeni u dvie knjige, izdani su u

[1] Starine, XXII, 184; Rad, C, 140, 148.

Digitized by Google

Tübingenu 1610. G. pako glavno djelo, „Turski dnevnici", ostadoše u rukopisu, dok jih nije, kako gore rekosmo, njegov unuk na sviet izdao, a u njih jedinih žive njegova spomen.

2.

Putopis Salomona Šveigera o putovanju carskoga poslanika J. Sinzendorfa u Carigrad g. 1577.

Car Rudolf II. jedva što je nastupio priestol, javi to sultanu i zamoli, da se produži mir, koj bi posredovanjem poslanika Ungnada 25. pros. 1576. na osam godina obnovljen, a stupi u život dne 1. siečnja 1577.[1] Ova obnova mira medju carem i sultanom bijaše za tri uzastopne godine treća: najprije medju c. Maksimilijanom i s. Selimom g. 1574; druga medju Maksimilijanom i Muratom (22. stud. 1575.), a treća malo prije pomenuta medju Rudolfom i Muratom.[2] U oči nove godine (1577), kad je imao obnovljeni mir stupiti u život, predade carski poslanik Ungnad danak i darove, što je donio carski izaslanik V. Simić. Car je izpričavao zadocnjenje danka mnogimi razlozi, osobito tim, što turski namjestnici na granicah krše mir i nanašaju carevim zemljam i podanikom velike štete. Car medju ostalimi povredami ističe i tu, što su Turci oteli Cazin i Bužim u Hrvatskoj. Murat, očekujući rat s Perzijom, nehtjede s carem prelomiti mira, za to se svečano zakune, da će pošteno držati mir; ali njegovi namjestnici na medjah Ugarske i Hrvatske nisu mnogo marili za njegove zapoviedi; a veliki vezir, koj je za njihova pljaćkanja znao, ako jih i nije odobravao, ali jih je izpričavao i donjekle opravdavao. Jer kad se carski poslanik pritužio radi kršenja mira, kojih Gerlach god. 1576 nabraja više od 50,[3] obično mu se odvraćalo, da mir carevci krše svojim robljenjem, protiva kojega da se Turci braniti moraju. Glede povrieda mira izdani bijahu strogi fermani na paše tamišvarskoga i bosanskoga i na pogranične begove, da na mir strogo paze i da se sva neprijateljstva obustave. Glede Cazina i Bužima pako odvrati veliki vezir, da se nemogu caru povratiti, jer zakon osmanski

---

[1] Gerlach, Tagebuch, p. 273, 275.

[2] Hammer, Gesch., III, 609; IV, 27; 612—14.

[3] Gerlach, p. 236, 248, 262, 319, 379, 385. Hammer, IV, 27—30. Zinkeisen, III, 560, 561.

Digitized by Google

nedopušta, da bi se povratilo njeko mjesto, gdje je jur sazidana mošeja, u kojoj pravovjerni svoje molitve obavljaju.[1]

Godine 1577. činilo se, kao da bi moglo doći do rata medju carem i Turskom, jer se na jedan put 180 sela iz okoline Sigeta od straha predalo Turkom, a u isto doba iz okoline Gjura i Tokaja velika četa sužnjeva dopraćena bi u Carigrad.[2] Prem da je carski poslanik Porti grozio, da će car, ako mu se nepovrati, što je protiva svakoga prava oteto, i ako se sužnjevi na slobodu ne puste, ne samo suzkratiti danak i darove, nego da će mačem u ruci braniti svoja sveta prava u nadi, da će bog kao pravedan sudac uzeti pravo u zaštitu; nu za sve ove poslanikove grožnje Porta nije mnogo marila, nit jih se bojala, jer je znala, da u cara nije bilo ni srca ni sredstava ove grožnje udjelotvoriti. To se u divanu dobro znalo, za to se poslanikova tumača, koj je pritužbe svoga gospodara razlagao, s porugom i oštrimi riečmi iz divana odpravilo.[3] Car usuprot bojeći se, da nebi Turci radi nešiljanja danka digli vojske na njegove zemlje, mišljaše, da nebi bilo mudro radi takovih svadja državu izlagati pogibelji: s toga odluči, da se opet pošalje danak i darove u Carigrad. U to ime imenova *Joachima Sinzendorfa* carskim poslanikom, koj će po običaju s pratnjom, dankom i darovi poći u Carigrad, i ondje zamieniti poslanika Ungnada, kojemu je rok poslaničke službe davno bio minuo. Sinzendorf uz vjerodajnice i naputke dobije nalog, da što prije krene na put, i da Porti svečano preda danak.

O poslanstvu Sinzendorfovu sačuvali se u c. kr. tajnom arhivu u Beču izvještaji poslanika Ungnada i Sinzendorfa; ali nisu takodjer još žalibog objavljeni; nu Hammer je njekoje sitnice na navedenu mjestu (IV, 27—30) priobćio. Gerlach u svojih dnevnicih priobćuje vjerodajna careva pisma za Sinzendorfa, na pašu budimskoga (od 4. stud. 1577), za tim carevo pismo na Mehmed pašu (od 31. listop. 1577), u kojem najprije preporučuje Sinzendorfa. pa moli Mehmeda, da bude poslaniku utočištem: „vos quoquo tempore refugii loco habeat, observet et veneretur; vestroque potissimum auxilio favore et promotione, in agendis rebus nostris apud impe-

[1] Gerlach u svojem dnevniku priobćuje prievod izprave potvrdjena mira, kao i fermana, izdanih radi strogoga držanja mira. Tagebuch, p. 275; 296—300.

[2] Gerlach, p. 385, 387, 389 i d.

[3] Historijski izvori ovih sgoda pobilježeni su u Hammera, Gesch. IV, 27 - 30, 612—14. K tomu spadaju osobito bilježke Gerlachove o nedjelih turskih. Tageb., p. 236, 237, 248, 262, 319, 379, 386, 389 i d.

Digitized by Google

ratorem Vestrum utatur, tum etiam operam det, quo inter nos et Serenitatem suam firma amicitia et bona vicinitas conservetur". Dalje ga moli, da pripozna Sinzendorfa za car. poslanika (pro oratore): „nec non illis omnibus, quae tamquam orator noster vobiscum acturus est, plenam atque indubiam fidem praestare". Ungnad će mu koji mjesec biti pomoćnikom, te će njekoje poslove zajedno obaviti. Carevo pismo na sultana Murata (od 31. listop. 1577) iste je sadržine, kao i pismo na Mehmeda, u kojem se car obvezuje, da će tačno vršiti pogodbe mira, i da će u buduće ranije slati danak s darovi.[1] — Osim ovih historijskih izprava imamo o putovanju poslanika Sinzendorfa od Beča do Carigrada i o tamošnjem boravku štampani putopis, koji napisa poslanički duhovnik Salomon Šveiger, a naslov mu je ovaj: *„Ein newe Reiss-Beschreibung auss Teutschland nach Constantinopel und Jerusalem.* In III unterschiedlichen Büchern auffs fleissigst eigner Person verzeichnet und abgerissen durch *Salomon Schweigger*, damals Diener am Evangelio übers dritte Jahr zu Constantinopel etc. Gedruckt zu *Nürnberg* durch Christoff Lochner, in Verlegung Wollfgang Endters".

Pripravljajući se Sinzendorf na mučan i dug put u Carigrad, buduć Luterove vjeroispoviesti, pobrinu se takodjer, poput svoga predhodnika Ungnada, da si najmi vrstna duhovnika, koj će biti poslaničkim propovjednikom za njegova službovanja u Carigradu. Sinzendorfu podje za rukom dobiti propovjednika, koj je potekao iz iste škole, sveučilišta tübinžkoga, kao i propovjednik Ungnadov, premda glede sposobnosti i učenosti bijaše medju jednim i drugim propovjednikom golema razlika. Kada i nebi putopisi Gerlachov i Šveigerov kronologijski zajedno spadali, trebalo bi jih zajedno razpraviti, što oba potječu od luteranskih propovjednika, opojenih istimi vjerskimi načeli, bavećih se u svojih putopisih istimi predmeti, osobito vjerskimi prilikami turskih zemalja i naroda, crkvami i bogoslužjem, tjerajućih iste proselitske tendencije, te se donjekle glede pomenutih predmeta i uzajmice popunjuju. Pored svega ovoga ima ipak izmedju Gerlachovih i Šveigerovih putnih dnevnika sućnih razlika, koje ćemo na svojem mjestu iztaći.

Glasoviti tadanji učenjak poznati Martin Crusius napisa o svojem učeniku Salomonu Šveigeru vjekopis njegove mladosti i boravka u Iztoku.[2] Isti Crusius priobćuje iz pisama Šveigerovih koješta u

[1] Gerlach, Tagebuch, p. 426, 438—440; 447—51.

[2] D. Solomoni Schweigkero, Sultzensi, gratulatio scripta a M. Crusio Strassb. 1582. Opet štampana kod Neandra: Orbis terrae succincta explicatio; ed. rec. Lipsiae 1597, p. 461—88.

*

Digitized by Google

„Annales Suevici", pa u svojih djelih „Turco-Graecia" i „Germano-Graecia". Cieli vjekopis prikazuju Will i Heyd; kratke izvode Jöcher, Meusel i dr.[1] U ostalom Šveiger je nacrtao poput pristupa u svoj putopis crticu svoga života do puta u Iztok,[2] da tim pokaže tok svojih nauka, i kakovimi se brigami imao boriti, dok se namjerio na ljude, koji ga preporučiše za poslaničkoga propovjednika. Iz ovoga se dakle Šv. biografijskoga nacrta razabira, da se je rodio g. 1551. u Heigerlochu (Hohenzollern), a ne u Sulcu na Nekaru, kao što se obično piše. Otac mu bijaše notarom u istom mjestu. Najprije odgajan od djeda, polazio je latinsku samostansku školu (evangel.) pet godina u Alpersbachu u Würtemberžkoj; god. 1572 podje na sveučilište u Tübingen, gdje je tri godine slušao teologijske i humanistične nauke. Nu prije nego što je nauke svršio. otidje iz Tübingena g. 1576, da potraži takovu službu, u kojoj bi mogao inostrane zemlje pohoditi i tim svojoj gorućoj želji udovoljiti. Najprije zaputi u Regensburg, gdje je onda sjedio državni sabor, nebi li kod njekoga od plemenite gospode mogao dobiti mjesto odgojitelja i s njihovom djecom, po tadanjem običaju, u Italiju ili Francezku putovati. Nepolučivši u Regensburgu svoga cilja, potraži utočište u Gornjoj Austriji, u Lincu, gdje je našao znanca, ravnatelja pokrajinske škole Iv. Menharda, kojega umoli. da mu bude u pomoć, da dobije mjesto odgojitelja djece kod plemenite gospode, koje je ondje dosta bilo. Menhard zauze se svojski za Šveigera i priskrbi mu mjesto odgojitelja kod djece tamošnjega zemaljskoga prokuratora. Uvjeriv se u toj službi, koju je tri mjeseca obavljao, da neima nade, da bi mogao inostrane zemlje pohoditi, zahvali se na službi i zaputi u Beč, gdje mu opat sv. križa bijaše rodjakom, koj mu dade potrebiti trošak, jer kad je iz Tübingena na put krenuo, imao je samo 6 talira. Doznav A. Ziegler, propovjednik u Hernalsu za Šv., pozove ga k sebi i ponudi mu se, da će za nj sve učiniti, da ga namjesti, ali ga

[1] Will, Nürnbergische Münzbelustigungen, III, 137—44. Isti. Nürnberger Gelehrtenlexicon. IV, 649. — Heyd u Allgemeine Deutsche Biographie, XXXIII, 339, 340. Jöcher's Allg. Gelehrten-Lexicon, IV, 410. Meusel, Bibliotheca histor., Lipsiae 1787, vol. II, P. I, p. 251, 252.

[2] Das I. Cap. ist des Autor's Abschied von d. hohen Schule zu Tübingen, wie er zu Wien angekommen, und von dem kais. Legaten zum Hofprediger nach Constantinopel angenommen". Reiss-Beschreibung, p. 1—4.

Digitized by Google

umoli, buduć bolešljiv, da bi mu pomagao u crkvi, što će mu biti, ako bude marljiv i valjan, od koristi za dalji napredak. Uz to ga nagovori, pošto je bogoslovje u Tübingenu dosta dugo učio, da podje u štajerski Gradac, gdje je bila dobra protestantska crkva, škola i njekoliko vrstnih bogoslova, da položi ondje izpite i da se dade rediti. Položivši u Gracu ispit i državši propovied, bi redjen i dobije javne svjedočbe kao propovjednik. Vrativ se u Beč, u crkvi je hernalskoj sedam mjeseci pomagao.

Medjutim se u njekoj bečkoj gostioni spozna s Ivanom Auerom, carskim dvorjanikom i vojvodom (Obristen) u hrvatskoj Krajini, koj je kao dvorski meštar njekoliko puta carske poslanike pratio u Carigrad.[1] Kad je Auer kod stola pričao o Carigradu i o Turcih, upita ga Šv., bi li moguće bilo, da bi i on onamo dospio. Na to mu onaj odvrati, da bi bilo, moguće kad bi ga carski poslanik, kad podje u Carigrad, poveo sa sobom. Buduć da će opet na skoro biti odaslan car. poslanik onamo, obreče mu Auer, da će mu ići na ruku, da mu se želja ispuni. U istinu skoro bi imenovan carskim poslanikom *Joahim pl. Sinzendorf,* c. dvorski savjetnik, razborit, učen i kršćanski gospodin. Prva slika, kojom Šv. razsvijetljuje svoj putopis, Sinzendorfovo je poprsje (p. 3). Pripravljajući se Sinzendorf na put u Carigrad prije svega pobrinu se za propovjednika. Za ovo mjesto bijaše Šv. od mnoge odlične gospode, osobito od pomenuta Zieglera, najbolje preporučen i predložen. Na to pozove Sinzendorf predloženika, i razloži mu svrhu putovanja, a pošto je čuo od mnoge odlične gospode, da ima volju onamo putovati, ponudi mu službu svoga propovjednika; još mu poslanik naloži, da prije nego što se odluči, dobro razmisli, jer će ta služba njekoliko godina potrajati. Putopisac se na to očitova, da je jur davno gojio živu želju i tražio priliku, kako bi onamo dospio, da što vidi i izkusi, te se umah izjavi pripravnim, prihvatiti ponudjenu mu službu, i da će sa svom svojom snagom i revnošću nastojati da dužnosti udovolji. Poslije njekoliko dana bi opet pozvan i uručen mu bi dekret (Bestallung), što ga je, dodaje, prema okolnostim razveselilo. Medju tim je bilo sve za put spremljeno: konji,

[1] **Ivan Auer pratio je kao dvorski meštar Sinzendorfa u Carigrad, a vratio se u istom svojstvu s Ungnadom natrag u Prag. S toga ga često spominje Gerlach u opisu putovanja Ungnadova iz Carigrada u domovinu; jer neznavši Gerlach nijednoga slavenskoga jezika, bijaše mu Auer tumačem u občenju s Bugari i Srbi. Odkuda se vjerovatno razabira, da je Auer znao i hrvatski.**

Digitized by Google

ladje, kočije i dr., a nitko nehtjede da bude posljednjim, prem da su napokon svi bili siti putovanja, za kojim su toliko hlepili. — Ovo je autobiografska crtica Šv. života do puta u Iztok.

Prispjevši Šv. u Carigrad, našao je ovdje Ungnadova propovjednika Stj. Gerlacha, s kojim se skoro sprijatelji, i koj ga upozna sa svojimi tamošnjimi otmenimi prijatelji i znanci, te mu pruži priliku, da nastavi Gerlachu povjerenu misiju. Gerlach, kao što je jur poznato, sudjelovaše kod poznatih od Krusija zametnutih priegovora tübinžkih teologa s grčkim patriarchom. Glavni spisi išli su preko Gerl. ruku tamo i amo; sporazumak se bio posve razbio, nu ipak sliedile su još njekoliko godina teologijske razprave izmedju obiju stranaka. Premda su Grci u dogmatičnom pogledu sporazumak odbijali, ipak su tübinžkim teologom odvraćali prijateljske dopise, tako da je Šv., kao drugi osobni posrednik Tübingena, bio od okoline patriarhove prijateljski susretan i priman. Osobito se sprijatelji s patriarhovim protonotarom, poznatim Teodozijem Zygomala. Tim je imao Šv. priliku spoznati život orientalnih Kršćana i njihov položaj pod gospodstvom turskim. Svoje pako više no trogodišnje boravljenje u Carigradu upotrebi, da se upozna sa životom u sultanovom dvoru, kao i sa životom otmenijih malih moslemina. Vladavinu sultanovu, koja je predstavnike zapadnih vlasti, koje su visoko nad Turskom stajale, najosjetljivije ponizavala, držao je za grdo tiranstvo, a trajanje toga stanja držao je sa svoga stanovišta, za bič božji protiva kršćanstva. S druge strane priznavao je tursku političku snagu i čovječnost, koja je našla izraza u mnogih dobrotvornih zavodih moslemskih, kao i u trpljenju drugih vjera.

Budući da Šv. bijaše u dodiru s Kršćani svakojakih zemalja, koji su dospjeli u tursko robstvo i gorko osjećali, što neimaju vjerske hrane: za ovakove ljude prevede na talijański jezik mali katekizam Luterov[1], koj bijaše medju sužnjevi najvećma razprostranjen. Vojvoda Ljudevit Würtemberžki dade spis o svom trošku štampati i posla mnogo otisaka u Carigrad, da se porazdiele medju zasužnjene Kršćane.

Pošto je Sinzendorfova misija u Carigradu bila dovršena, poduze (3. ožujka 1581.) Šv. s njegovom dozvoljom u družtvu njekojih njemačkih plemića hodočasnički put u Jerusolim, na kojem dodirnuv

[1] **Il Catechismo translato della lingua tedescha in la lingua italiana per Salomon Sveigger, Allemagno Wirt., predicatore del Evangelio in Constantinopoli. Tub. 1585.**

Digitized by Google

se Aleksandrije i Damaska, vrati se morem preko Mletaka mjeseca studenoga u svoju švabsku otačbinu. M. Crusius pozdravi ga u Tübingenu grčko-latinskom pjesmom i objavi zajedno na temelju Šv. pisama predhodan izvještaj o četiri-godišnjem boravku svoga prijatelja u Iztoku (štampan u Leipzigu g. 1585.). Šv. potraži najprije crkvenu službu u Würtembergu i dobije mjesto duhovnoga pomoćnika u Nürtingenu (1582.—3.), zatim bude gradskim župnikom u Grötzingenu (1583.—89.); državni barun Milcheling, koj je 20 godina prije Šv, pohodio sv. zemlju, podieli mu župu (1589.) u Wilhelmsdorfu (u srednjoj Franačkoj). Magistrat nürnbržki pozove ga napokon god. 1605. za propovjednika Marijine crkve u državnom gradu. Kao propovjednik napadao je katolike i kalvine tako silno, da ga izbornički kolegij (g. 1611.) toga radi oštro ukorio i zagrozio mu s odpustom iz službe. Šv. služio je u Nürnbergu 17 godina i prestavi se 21. lipnja 1622.

Šv. izda svoj putopis dosta kasno na sviet, naime prvi put u Nürnbergu g. 1609. Putopis doživio je svega skupa pet izdanja, dva su posljednja izišla poslije smrti putopisčeve; doživio je dakle više izdanja, nego ikoji od starijih turskih putopisa. Odatle se još to razabira, da je djelo (možda i putopisac) bilo u Njemačkoj popularno. Buduć da putopisac bijaše vješt crtanju i slikanju, razsvietlio je svoj putopis sa 100 slika, koje, prem da su prilično prosti drvorezi, ipak prikazuju karakteristična lica, nošnje i razne prizore iz života turskoga. Tim se Šv. putopis odlikuje od predjašnjih ili starijih putopisa svojimi ilustracijami, kojih poslje Kuripešićeva putopisa nismo imali. Drugo izdanje izidje u istom Nürnbergu g. 1614., treće g. 1619., četvrto 1639., a peto ili posljednje god. 1664. Osim ovoga izadje god. 1665. još jedan izvod istoga putopisa, a u sbornik Feuerabendov u Nürnbergu uvršten bi cio putopis.[1] Nam je bilo pri ruci četvrto izdanje od god. 1639. Osim ovoga putopisa i pomenuta katekizma, izdao je Šv. još Koran na njemačkom jeziku. — Gerlach, koj je sa Šv. u Carigradu nadovezao tjesnije prijateljske sveze, koje se očitovale u češćem medjusobnom dopisivanju, dokle god je Šv. u Carigradu živio, doživio je, da je Šv. putopis, premda mladji, znatno prije od njegova svjetlo ugledao. Dopisom Šv. nalazimo u Gerl. dnevnicih spomena, ali putopisu nigdje; čini se, da ga je Gerlach posve ignorovao.

[1] O izdanjih Šv. putopisa gl. Röhricht: Bibliotheca geografica Palestinae, p. 206.

Digitized by Google

Hammer tvrdi, da je put Sinzendorfov opjevao u tri pjevanja Henrik Porš, tajnik dvorske komore i profesor pjesničtva u velikom gimnaziju u Beču.[1] Nu ova Hammerova tvrdnja nije prava, jer H. Porš u svojem „Iter Byzantinum" opjevao je put car. poslanika Eytzinga, s kojim je Porš g. 1579. u Carigrad putovao.[2] U drugom dielu (Carminum lib. II) ima četiri spjeva na J. Sinzendorfa (pag. 61, 63, 85, 86), ali putovanja njegova niti riečju nespominje. O Porševu putopisu, kada dodje na kronologijski red, progovoriti ćemo na šire.

Šv. posvetio je svoj putopis načelniku i vieću grada Nürnberga. U posveti, odnosno predgovoru, govori na široko o putovanju i njegovoj koristi, počamši od biblijskih putnika, pa sve do Ferd. Korteza. Ali u tom obširnom predgovoru neima ništa znatna, što bi bilo vriedno iztaći. Onda sliede razna epigramata — osim jednoga grčkoga, sama latinska — ispjevana od raznih lica u Šv. slavu.

Putopisac dieli svoje djelo na tri različite knjige. Prva sadržaje opis puta od Tübingena u Beč i Carigrad, razdieljena je na 15 glava, a razsvietljena s 18 slika (p. 4—51.). Druga knjiga sa 65 glava i 57 slika (p. 51—231) prikazuje opise svakojakih običaja, što duhovnih, što svjetovnih vladavine osmanske. Vrh toga priča takodjer o sultanu i njegovih zvjerinjacih, o znamenitih sgradah, o Carigradu i njegovih znamenitostih. Treća napokon knjiga sa 44 glave i 15 slika (p. 231—340) opisuje put od Carigrada u Jerusolim i natrag u Njemačku. Glavna knjiga mu je druga, imala bi biti sadržinom slična Gerlachovim carigradskim dnevnikom; ali se od ovih u mnogom pogledu znatno razlikuje: nu ipak ima u Šv. više toga, čega Gerl. u svojih dnevnicih nije dosta obširno i jasno razložio. Prva knjiga, ili putopis u Carigrad, što je ovdje glavnim predmetom naših razpravljanja, razmjerno je kratka, te nam se prikazuje kao uvod u drugu knjigu ili u glavne predmete Šv. razpravljanja. I treća je knjiga, ili putopis u Jerusolim i natrag u domovinu, takodjer razmjerno kratka. Kao što nam se prikazuje prva knjiga kao njeki uvod, tako nam se čini potonja kao njeki dodatak k pomenutomu glavnomu dielu. Budući da treća knjiga premašuje medje naših razpravljanja, za to se ovaj put nećemo na nju obazirati. — Putopisac u obće prikazuje se u svojih pri-

[1] Hammer, Gesch., IV, 615.

[2] Henrici Porsii et sac. caes. maiest. ab epistolis in camera aulica, et poëseos professoris in archigymnasio Viennensi, Itineris Byzantini libri III etc., Francofurti 1583.

Digitized by Google

čanjih kao znatiželjan i prostodušan motrilac, te priča sve iskreno, što je vidio i čuo; lako sve vjeruje, što mu se kazivalo; u njem neima kritična Gerl. duha, jer oštro nerazabira istine od bajke. — Putopis pako glede forme i sadržine nije mu pravi putopis, nego najobičniji putni dnevnik, odnosno popis puta, jerbo priedjele, kojimi se putovalo, Šv. riedko opisuje, a kod topografije steže se samo na najznatnija mjesta, pa i tu neima geografijskih opisa. Tim je Šv. putopis glede geografijskih bilježaka i opisa od Gerlachova još više oskudan; u ostalom nije bez svake vriednosti.

Iz Šv. putopisa priobćio je akademik Č. Mijatović u vrlo kratkom izvodu onaj dio, što se odnosi na Srbiju;[1] a dr. Šišmanov u svojoj razpravi „Stari putovanija prjezъ Bъlgarija" priobći onaj dio, što se odnosi na Bugarsku, poprativ svoju razpravu historijskim uvodom, a njekoja mjesta putopisa razsvietlio je u bilježkah.[2] Mi ćemo u što vjernijem izvodu prikazati sav putopis od Beča do Carigrada, a razsvietliti ćemo ga po našem običaju uz pripomoć Benaglina opisa Kaprarina putovanja od god. 1679.[3]

(Gl. 2—9. Put od Beča u Budim i opis ovoga grada.) „Dne 10. studenoga 1577. krenu poslanik s pratnjom na put, a pratila ga na ladje mnoga ugledna gospoda, koja se š njim oprostiše. Običaj je, da svaki put, kad god putuje car. poslanstvo, da njekoliko sinova ugledne gospode zajedno putuju; nu ovi neidu ništa poslanika, jer putuju, da uzveliče ugled carev; čim se svrši put i obavi posao carski, odpuštaju se poput kočijaša, koji za plaću voze, te se vraćaju opet u Njemačku. — Oko druge ure poslije podne otisnuše se ladje od kopna, a tom je prilikom izrekao poslanik narodu ondje stojećemu kratak govor, preporučujuć domovinu božjoj milosti i zaštiti, a sebe i svoju pratnju njegovoj kršćanskoj molitvi. Iste večeri prispjeli su u varošicu *Vischa mund* (Fischament), gdje su prenoćili. Putopisac popisuje osobe, koje su kod ovoga putovanja sudjelovale, a podieljene bijahu na tri ladje. Šveiger prikazuje to na slici. U ladji poslanikovoj (označenoj s *A*) bijahu, osim poslanika baruni Wolf Hofkirchen i Septimius Lichtenstein, pa njekoji

[1] Č. Mijatović, Pre tri sta godina; Glasnik srp. uč. dr., knj XXXVI, 215 i 216.

[2] Sbornik za narodni umotvorenija, nauka i knjižnina, Sofija, 1891; knj. IV, 431—37.

[3] Joh. Benaglia, Ausführliche Reiss-Beschreibung von Wien nach Constantinopel und zurück des Herrn Albrecht Caprara. Frankf. 1687.

Digitized by Google

plemići, koji su bili za se, imajuć svoje konje, kočije i sluge. U istoj ladji bijahu takodjer medju ostalimi tajnik dr. B. Betz i propovjednik, odnosno putopisac S. Šveiger, 4 paža i dr. Na brodu dvorskoga meštra (označenom s *B)* bijaše carev dvoranin i poslanikov dvorski meštar Hans Auer i svakojake sluge poslanikove. U trećoj ladji (označenoj s *C)* bijaše kuhinja, kuhači i kuhinjske sluge. U četvrtoj i petoj ladji *(D* i *E)* bijahu dvie poslanikove kočije, pa kočije i kola ostale družbe s kočijaši i jahači.[1] U svem dakle bijaše pet ladja, a toliko jih bijaše kod predjašnjih carskih poslanstva, koja su od Beča do Biograda Dunavom putovala. Poslanikovu ladju pokloni mu car, koj se na njoj vozio kod sprovoda pokojnoga svoga otca Maksimiliana II. od Regensburga. Ladja je duga 100, a po sredini 12 stopa široka. One dvie potonje ladje, u kojih su bili konji i kola, bijahu otvorene, neimajuće ni krova ni soba. Nošnja poslanikova bijaše posve ugarska. — Dne 11. krenuše dalje i dospjeli su oko pó dne u Požun *(Pressburg).* U Požunu nije putopisac iz ladje izišao, ali toliko o njem zna kazati, da je glavni i najznatniji grad Ugarske, gdje stališi svake godine drže sabor; prostire se koje na brdu, koje u ravnini, te ima liepu gorsku tvrdjicu, što zajedno naliči varoši i gradiću Tübingenu. Istoga dana noćevali su kod luke *Gravidanna.* — Dne 12. pristaše kod ugarskoga sela *Weikau* (Vajka), a na večer prispješe k varošici *Wodock* (N. Bodak), gdje su prenoćili. — 13. dospjeli su u tvrdju *Commorra* (Komoran), gdje su jih s pucnjavom primili; poslaše jim na susret šajku (Nassada), hitru bojnu ladju, u kojoj je bilo 30 Ugra, svaki je imao veslo, kopje (Kopia oder Rennspiess), dugu trsku i sablju; to su hitri i hrabri ljudi, stražeći prolaz na vodi. Buduć da je kuga jedva bila prestala, nehtjede poslanik izaći, dočim su ostali njegove pratnje išli da tvrdju razgledaju. Iste večeri pokaza se na nebu poslije zalaza sunca zviezda repača (Comet oder Pfawenschwanz), koja jih je na svem putu pratila, sve do varošice Ponte piccolo pred Carigradom, gdje su ju izgubili. Njeki šajkaši pričahu, da se je g. 1566. za sigetskoga rata takodjer bila pokazala. I ova je kometa navješćivala rat, pridodaje putopisac, jer bi dojduće godine poduzet rat na Perziju. Dne 14. morali se u Komoranu odmarati, jer su čekali tursku pratnju, koja je imala poslanstvo preuzeti. Za to vrieme razgledavali su tvrdju i varošicu. Potonja

[1] Gerlach, koj je u Carigradu primio Sinz. poslanstvo, navodi imenice i pojedince sve članove, kojih je bilo ukupno 48 osoba. Tagebuch, p. 426.

Digitized by Google

je jakim hrastovim visokim plotom ogradjena, kao što druge tvrdjice i varošice ugarske. Pred vrati vidio je 24 turske glave, nabite na plot, jednu pored druge. Tamošnji propovjednik, koj je takodjer došao iz Tübingena, vodio je putopisca po tvrdji, u kojoj je vidio velike topove na kotačih, a jedan s grbom vojvode würtemberžkoga, njegova gospodara; bedemi su od čvrsta kamena sagradjeni, na okolo ide duga jarčina, a malo ne posve na okolo teče Dunav. Tim je ova tvrdja po prirodi i gradnji vrlo jaka. U nutri se ništa drugoga nevidi, nego nizke zadimljene kolibe, u kojih prebivaju vojnici. U tvrdji je njemačka posada, a svaki Ugrin, koj hoće da ide u tvrdju, mora pod vratima odložiti svoju sablju, jer mu se nevjeruje. Priedjel na okolo liepa je i vrlo rodna zemlja. Otok pako, na kojem je Komoran, zove se njemački *Schütt*, ugarski *Cituatum* odnosno *Cituatorum insula*. — Dne 15. krenuše dalje, pošto jim je javljeno, da su Turci došli i da čekaju, da jih preuzmu.

Tu opisuje Šveiger (3. Kap., p. 9 i 10) na šire doček turski i preuzimanje poslanstva, što razsvjetljuje posebnom slikom (n. 1, ad pag. 9)[1]. Ladje, što su poslanika dovle pratile, vratiše se sa dvojicom braće poslanikove i g. Simićem, a poslanstvo krenu pod turskom zaštitom dalje. Iste večeri prispjeli su u *Strigonio* ili *Gran*, koj se tako zove po rieci Groni (Gran); latinsko pako ime potjecalo bi mu od rieči *Ister*, t. j. Dunav i Gran ili *Istro-Granium*, jer Gron utječe u Dunav. Kod došašća dočeka jih mnogo naroda pred gradom; beg ili kapetan, poslavši darove, dade pitati: je su li Nj. Visočanstvo, gosp. poslanik i njegova pratnja zdravo. Dopitana bi poslanstvu jaka straža, koju je putopisac prigodom večere posjetio; ponudili ga kruhom, što se u Bugarskoj zove „pogačom“ (Bogatshen) i s lukom pirjanjenimi pilići, a to mu je bilo ukusno; motrio je i njihovu molitvu, koju obavljahu u taboru pod vedrim nebom. Dne 16. bijaše u bega audiencija, koju (u 6. gl., str. 11 i 12) na šire opisuje; a razsvjetljuje ju kao riedkost s trima slikami[2]. Beg odasla (slika 1.) poslaniku liepo osedlana konja, pratila ga četiri begova dvorjanika na konju, a ostali išli su pješke po vrlo rdjavom putu na brdo; kuće su razsijane, kako da bi iz džepa popadale, pokrivene su slamom i šimljom, a sve su blatne i smradne; državne kuće naliče

[1] „Wie Herr Legat von den Türken unterhalb Comorra angenommen worden“.

[2] Von der Handlung zu Gran mit dem Begen. — B. „Zwen Janitschaer mit Prügeln“, p. 11. C. Dess Legaten Herren“, p. 12. — D. Dess Herrn Oratorio Werbung beym Begen. p. 13.

Digitized by Google

staji, a u takovoj stanuje i beg; na okolo ima malo kuća; dvorac pako daleko je četvrt milje od grada, a sav priedjel sličan je majuru. Druga slika prikazuje kako su prispjeli k begovu majuru; napried ide poslanik, prate ga čauši na konju, ostali išli su pješke, a dočekaše jih u dvorištu begove dvorske sluge i vitezi. Treća slika prikazuje begovu dvoranu, gdje je bila audiencija. Tu sjedi na uzvišenom mjestu beg, njemu naproti poslanik, po stranah begovo vieće, a pred njimi stoji dragoman. Pošto su se medjusobno upitali za zdravlje njihovih gospodara, razloži poslanik, kako ga car šalje mira radi u Carigrad, preda begu carevo latinski pisano pismo s darovi. Beg zadovoljan, zahvali caru i obreče poslaniku, da će nastojati oko mira i reda.

Poslije audiencije pratili su čauši poslanika i njegovu družbu, da razgledaju gradić, koj bijaše prije razorenja vrlo krasan. Varoš i gradić izgledaju kao da jih je neprijatelj jurišao; jer sve je razvaljeno, a zidine hoće da se sruše. O toj staroj tvrdji neima šta istaknuti, do liepe crkve, u kojoj su kor i stiene od crvena laštena mramora; tu su vidjeli dva nadgrobna kamena, ali najviši bijahu razbiti, toliko se razabiralo, da pokojnici bijahu opati ili biskupi, jer to pokazuju nihove mitre. Ove razvaline bijahu niemi propovjednici, koji putnikom k srcu govorahu; putopisac poredjuje ovaj prizor s razorenjem Kartaga; pa kolika je, dodaje, morala biti srdžba božja nad Kršćani, koji zdvajaju, kad čuju o Turčinu govoriti, misleć, da su ovi nepobjedivi; jer kao što jo ovaj grad danas otvoreno selo, tako su i mnogi drugi. Ovaj grad, kao i svu biskupiju ostrogonsku osvojio je turski silnik Sulejman g. 1543., kad se car Karlo (V.) i kralj francezki Franjo za vojvodinu milansku borijahu. U Ostrogonu vidio je takodjer turski grob, valjda kakova junaka, jer na glavi mu je dugo kopje sa zastavom, što je putopisac u posebnoj slici prikazao (p. 15).“

„Pošto su porušen gradić i varoš do sita razgledali, podjoše na brodove, te krenuše dalje, a poslije zapada sunca dospjeli su u varošicu *Marusch*, t. j. *Margreth*, gdje su stanovnici većinom Arijanci, dočim tamošnji župnik tvrdjaše, da su evangeličke vjere. Isti župnik bijaše, kao što se doznalo, izdajicom, jer je careve podanike Turkom izdavao. Naproti ovoj varošici, onkraj Dunava, diže se vrlo visoko starinski gradić, a zove se hrvatskim (krabatischen) imenom *Wischigradt* ili *Blindenburg*, a spominje ga i Paulus Jovius[1]; po po-

[1] P. Jovii hist., sui temporis, Basileae 1567; lib. XXVIII, vol. II., P. 1, p. 269.

Digitized by Google

ložaju sudeć, čini se, da je bio njegda vrlo tvrd, a onda bijaše jako porušen; stari vojnik stanuje ondje pazeć, što vodom od ozgo dolazi. Gradić je osvojio i porušio Lenhart Fels, kralja Ferdinanda pukovnik, god. 1540.[1] Vidjeli su ondje vrlo veliku stienu od soli, koja se duboko iztiče iz zemlje; nezna, je li ono solna ruda, ili ju njekoji onamo donio i zakopao. Ovdje se čuvala kruna kr. Ugarske, naime prvoga kršćanskoga kralja Stjepana, koj je oženio kćer cara Henrika Svetoga, god. 1006. Pod brdom u ravnini ima više starih sgrada i porušenih zidina; tu da je bio liep kraljevski dvorac i perivoj, što je car Sigismund graditi započeo[2], a kralj Matija Korvin dovršio[3]. Tu je vrlo krasan priedjel, pored kojega Dunav teče. Razgledavši sve to, krenuše dalje i dospješe 17. stud. u *Ova* ili *Buda*. Paša odasla poslanstvu na susret dvie šajke, koje ga primiše pó milje više grada. Čim su poslanikove ladje pristale nedaleko pašina stana, dodje čauš i druge pašine sluge s darovi; ali ovi nebijahu tako veliki kao u Ostrogonu. Odkad je poslanstvo krenulo iz Komorana i Turci ga preuzeli, dodaje, putuje na svem putu na trošak turskoga cara".

„Dne 18. odpratiše poslanika 4 čauša k paši, koj ga prijatno primi. I ovu audienciju razsvijetli putopisac opet s istimi trima slikami, navedenimi kod Ostrogona. Audienciju kod paše opisuje putopisac na šire; opis mu je gotovo isti, nu nješto kraći, nego u Ostrogonu. Popisujuć carske darove (novce, ure i posudje), prikazane paši, dodaje, da se s timi darovi ništa nepolučuje, što najbolje iskuse oni Kršćani, koji medju Turci živu, kao i oni, koji na medjah prebivaju; jer vrlo malo dobra uživaju od ovih darova, nego usuprot jih dnevice love, i kao marvu bez svakoga milosrdja kolju i sieku. — Pošto bi audiencija obavljena, dobi poslanstvo dozvolju, da razgleda grad. Ovaj je sagradjen djelomice na brdu, na kojem je i kr. dvor, u koji su unišli kroz dvoja dvorišta. U nutri je stara razbita sgrada, čini se, kao da će se umah porušiti. U dvoru vidjeli su liepu dvoranu, koja nije još bila posve dogradjena; pragovi vrata po svih sobah, kao i na prozorih, bijahu izklesani iz liepa crvena mramora; svi prozori bijahu zazidani, a na jednom se samo toliko svjetla pušta, koliko se glavu provući može. Vidjeli su takodjer staru knjižnicu (Buchkammer); gdje je

[1] Hammer, Gesch. III, 224.

[2] N. Maros i Višegrad gl. u Radu, CXII, 205 i 211; napried str. 11.

Digitized by Google

putopisac u njekom tobolcu našao više pisama, ali u naglosti nije jih mogao pročitati; našao je i legende svetaca na latinskom jeziku. tražio jih je od staroga Turčina, koj ondje stanuje, ali ovaj mu odvrati, da nesmije toga dati, jerbo je to carevo. U drugoj liepoj dvorani vidi se na stienah krasnih slika, prikazujućih djetinstvo, umjerenost, smjelost, nadu, vjeru, jakost, hrabrost, opreznost i pravdu; čini se, da je to bila kraljičina soba, jer je na stieni čitao: *„Isabella regina, sic fata volunt“*. Ova je bila kći Zigmunda kr. poljskoga, supruga vojvode Ivana, a prestavi se god. 1539. Grb kr. Matije Korvina, koj se inače Huniad zvao, vidi se još na mnogih vratih u kamenu izrezan. U liepom hodniku vidi se na svodu 12 znakova nebeskih, vrlo liepo u drvu izrezanih i pozlaćenih. U jednoj prostranoj sobi vide se na svodu liepo u drvu izrezane i pozlaćene sjeverne guske, a u drugoj sobi vrlo liepo izrezane i pozlaćene ruže. Za tim ima prostrana, 44 koraka duga, a 18 široka, dvorana, a na njezinu svodu naslikana je nebeska kruglja, tamna kao što je onda bilo nebo, kadno bijaše kr. Matija rodjen, a uz to je napis: *„aspice Matthiae micuit quo tempore regis natalis, coelis qualis utroque fuit“*.[1] Na drugom svodu opet je naslikana kruglja nebeska, koja zaprema svu stienu, gdje su prikazane slike zviezda onoga doba naime, kadno bijaše Vladislav kraljem ugarskim. Ovom prilikom razvija putopisac Vladislavovu i njegove žene genealogiju. Budući da je Vladislav bio i kraljem češkim, s toga ima kod pomenute kruglje napis: *Magnanimus princeps diademate gaudet utroque, Vladislaus tollit ad astra caput.* Nad jednimi vrati čita se: *Matthias Corvinus rex Ungariae,* a nad drugimi: *Vladislai hoc magnificum opus, anno M.V.II.* (1502.)[2] Za tim su išli 209 koraka dugim hodnikom: u unutrašnjem dvorištu ima 200 topova na kotačih. Sve ovo bilo bi najznatnije, što su u kr. dvoru vidjeli. Iduć k ladjam, razmišljaše, pošto jih se sudbina kr. dvora neizmjerno dirnula: „kad se to pripetilo, veli, ovomu dvoru i kr. priestolnici, ovomu gradu, zemlji i kraljevini, što bi bilo s vremenom od naše domovine, kad bi bili s našimi griesi to zaslužili; kad bi bio bog u svojem pravednom gnjevu i s nami tako postupao“. G. 1578. 18 svibnja udari striela u kr. dvor i zapali barutanu, gdje bijaše njekoliko tisuća centa baruta,

[1] U mjesto „coelis qualis utroque fuit“, bilježe drugi „coeli qualis imago fuit“.

[2] Mjesto „magnificum“ imaju drugi „munificum opus“.

Digitized by Google

razvali bedeme i mnoge sgrade, te su veliki komadi od toga u Dunavu potonuli; mnogi zarobljeni Kršćani od vatre poginuli, a mnogi stanovnici što izgorjeli što opaljeni. Ovom je prilikom u Budimu i Pešti svega skupa 2000 stanovnika poginulo, medju njimi 500 Kršćana, a djece i drugoga naroda 3000, sgrada i kuća 800 izgorjelo, a 5000 volova i druge stoke.[1] Usljed toga molio je paša od cara našega hrane, drva i kamenja, što je i polučio; jer prije njekoliko godina za nerodice takodjer dopusti paša, da se carevim podanikom dovozila hrana".

„Pomenuti čauši vodjahu jih preko u Peštu *(Pest)*, onkraj Dunava na sjeveru, kamo se za pó ure dodje. Pešta se prostire na ravnom širokom polju, imajuća prilično debele, visoke i jake zidove, pa još naokolo ciela platna, te nadmašuje u tom pogledu Budim, Ostrogon i Biograd; jerbo ovi gradovi neimaju cielih platna, što su mjestimice porušena; obišli su za uru naokolo bedeme, u nutri pako ima rdjavih sgrada i kukavnih kućica, kao i po svoj Turskoj; ulice su puste i vrlo blatne. Tu stanuju njeki Kršćani, imajući svoju crkvu i svoga župnika, veli se, da su evangeličke vjere; ali neimaju niti zvona nit ure, kao što u Turskoj, gdje takodjer neimaju ni zvona, ni ure, dočim u Ostrogonu i Budimu ima još ura. Drven most vodi preko Dunava u Budim, drže ga 63 ladje, kao što je na Dunavu u običaju. — Budim *(Ova)* veći je od Pešte, prostire se što po brdu, što u ravnini, i hvata se Dunava. Putopisac nije bio daleko u nutri, jer jih je prostačina napastovala. U gradu ima mnogo Kršćana, kao i po drugih gradovih, veli se, da su evangelici; ima tu vrlo liepa škola, u kojoj se uči mladež pismo i vjeru kršćansku. Ima tu mnogo Židova, bave se trgovinom, lihvarstvom i izdajstvom. U Budimu, osim kr. dvora, nije putopisac ništa osobita vidio do kupališta, koja su liepo sagradjena, a mramornimi pločami su jim podovi popločeni; po sredini je kupaonica, sagradjena duboko poput okrugla ormara; vrelo je tako vruće, da se može svinjče popariti, dočim žabe bez zapreke plivaju; kupelji su samo za mužkarce, a voda jim je do pod pazuha visoka. — Budim mu je od prilike velik kao Esslingen, zove se *Ova* po kralju Ovu, koj je vladao za cara Henrika III., pobjeditelja kr. Ova, komu je kr. Petar dao odrubiti glavu g. 1044. Prije se zvala *Buda,* takodjer *Curta,* po kralju ove države, koj bješe brat krvoloka Atile, kralja Huna,' a ovi bijahu mu po svjedočanstvu Aventinovu Niemci. Naj-

[1] Hammer, Gesch. IV, 48.

Digitized by Google

starije mu je ime *Azelburg,* po kralju Azelu, koj je po istomu Aventinu, s Tuiskoni došao u ovu zemlju. Njekoji misle, da se zove po njemačkoj rieči *Baden,* što znači „tople kupelji", kojih ondje ima, a po svjedočanstvu istoga Aventina stanovahu mu tu njegda germanski Sikambri, a Ova bila bi mu takodjer Sicambria."

Pošto su Turci ugarskoj državi vrlo mnogo udaraca zadali, putopisac nacrta dalje (u gl. 9. str. 26—33)[1] po P. Joviju kratku historiju turskih navala na Ugarsku, počamši od g. 1526., pa do smrti Ivana Zapolje i turskoga zauzeća Ugarske, što kao stvari poznate ovdje mimoilazimo.[2]

(Gl. 10. Put od Budima k Biogradu i opis ovoga grada). — Dne 19. studenoga kreńuše od Budima put Biograda. Od paše dopitana jim pratnja sastojala je od jednoga bega, dva čauša i njihovih sluga, koji su na vodi imali svoju vlastitu ladju, a po kopnu svoje konje; svi su bili prikladni ljudi, koji bijahu prema nam udvorni i skromni. Istoga dana prispjeli smo u varošicu po imenu *Ratzenmark,* žitelji su joj vjere evangeličke (sic!). — 20. prenoćiše u selu *Backscha,* žitelji su mu Kršćani, koji plaćaju rimskomu i turskomu caru danak; putnici jih s obje strane dnevice napastuju. — Dne 21. prispjeli su u varošicu *Altinium* ili *Tolna*; stanovnici su evangelički Kršćani. — 22. pristaše kod varošice *Baje,* a na večer prispjeli su kasno u *Seremnia,* gdje su noćevali. — Dne 23. vidjeli su milju daleko s desna gorski gradić *Satshan (?),* a drugi visoki takav gradić zove se *Haratshan (?),* s lieva mu je biskupija *Gulusta (!)* s razvaljenimi starimi crkvami, samostani i drugimi starinskimi zidinami. Imali su noćevati nedaleko kršćanske varošice *Vilischmar* ili *Velmohaz*; ali pristaše kod njeke luke; šajkaši podjoše na kopno tražiti drva, te su pod vedrim nebom obavljali molitvu vičuć *„ala! ala! a. a.,* pa *hu! hu! u. u.;* ono znači „o bože"!, a ovo drugo „on je!"; to je goropadan duh i pobožnost! Više ove varošice, kod same rieke, starinski je gradić *Erdeut,* liepo se prikazuje, a diže se na ubavom mjestu. Blizu utječe Drava *(Trab)* u Dunav, ona je riborodna rieka, dolazeć od pódana (sic!) iz Hrvatske (Krabaten), zove se latinski *Dravus.* — Dne 24. prenoćiše na ledini (Heide). — Dne 25. namjerili se na selo i gradić *Wocuwar.* Nedaleko bijaše njegda grad *Exechiei* (sic!), gdje je Katzianer, kr. Ferdinanda vojskovodja, uzmakao i mnogo tisuća poštenih vojnika tim žrtvovao. Ova izda-

[1] „Von dem Zustandt dess Ungarischen Reiches, was sich für Krieg darinnen verloffen, biss der Türk sein mechtig worden".

[2] Pauli Jovii hist., lib. XXVIII, vol. II, P. 1, p. 266 i d.

Digitized by Google

jica posta napokom Turčinom, ali ga ipak plemeniti Nikola Strein (Zrinski) smaknuo. Ovo se zgodilo g. 1537, a kr. Ferdinand nije nikad sreće u Ugarskoj imao. — Zatim su prošli pokraj sela *Voking* kod kojega je takodjer razvaljen bieli zid od crkve i gradića, a noćište bješe jim nedaleko varošice *Illoc,* koj leži na visini. — Dne 26. namjerili se opet na razoreno selo i gradić *Wonost,* medju svimi bijaše najtvrdji, što je Turčin najposlije osvojio. Niže toga je drugi razvaljen gradić i selo *Scheravitsch,* naseljeno od Srba i Turaka, spadaše k biskupiji *Beitscha,* što leži malo niže, još se od toga sačuvale razvaline samostana i crkve. — Za tim su prispjeli ka glasovitoj tvrdji *Varadin,* diže se prilično visoko; Turci ju zovu Peter Waradin, možda po kapetanu istoga mjesta, koj je ondje stanovao; u gradiću je sve razvaljeno i pusto; na koru u crkvi čita se godina *M. 70,* naime 1070. Na crkvenih željeznih vratih napis je od ljevenih pismena: „Maria virgo mater Dei, miserere mei". Jednu milju niže sliedi selo *Carlowitz,* gdje stanuju Srbi (Razen), Ugri i Turci. — Dne 27. susrete jih liepa varošica na visokom brdu, po imenu *Slanicamin,* a u njoj ima velika razvaljena crkva; s daleka vidjeli su na lievo gradić *Ditel,* koji da je sagradio car Konstatin Veliki još prije Carigrada; prenoćiše u varošici *Surub,* kao što ju Turci zovu."

Evo Šveigerova opisa Sinzendorfova puta od Beča Dunavom do Biograda. Prvi odsjek puta, od Beča do Budima i opis ovoga grada, obuhvaća malo ne polovicu cieloga putopisa od Beča do Carigrada. Kad bi ovako obširan bio opis ostaloga puta, bio bi mu putopis mnogo vredniji. U ostalom i u ovom obširnom dielu neima ništa osobita; jer putopisac dolazi u posve nov njemu nepoznat sviet: Turci, njihova nošnja, običaji i život, sve mu je to novo, sve mu je to vriedno, da koju rekne; da opiše i prikaže šajke i šajkaše, primanje carskoga poslanstva i dr., što je prije njega od drugih obširnije i savršenije opisano. — Govoreć o pripravah za put, nabraja poslaničku družbu, i tom prilikom prvi put spominje okolnost, dosta znatnu za historiju carskih poslanstva, naime da većina uglednije pratnje nije ništa išla poslanika, jer je o svom trošku putovala, a išla je s poslanikom, da uzveliči carev ugled. S tim u savezu trebalo je da navede ono osoblje, koje je strogo k poslanstvu pripadalo. Premda su i predjašnja poslanstva obično s pet ladja do Biograda putovala, nu Šv. govoreć o razdiobi družbe na ladjah, prikazuje to na slici i veličinom i oblikom ladja.

Digitized by Google

Ovimi viestmi naš putopisac prinosi podatke, koje su predhodnici mimoišli, a dosta su znatni za historiju ovih poslanstva. Glede topografije stegnuo se Šv. na opis najznatnijih gradova, osobito Komorana, Ostrogona, Višegrada i Budima, o kojih i predhodnici na šire govore, opisujuć jih po svoju, dočim jih Šv. prikazuje u tadanjem stanju. Tim je Šv. topografija do Budima dosta oskudna, te se neda porediti s njekojimi topografijskimi opisi predjašnjih putopisaca, osobito s Pigafettom i neznanim putopiscem prvoga Ungnadova puta. Osim pomenutih gradova navodi Šv. na istom putu još samo četiri mjesta, koja su malo ne sva od prije poznata. *Fischamund* poznata je varošica Fischament[1]; *Gravidanna,* izopačeno je mjestno ime, vjerovatno od Sumerina, Šomoria ili Somorja, svojim sgodnim položajem na velikom dunavskom rukavu, glasovito mjesto od starine, spominju ga i drugi putopisci[2]. *Wajkau,* varošica Vajka, predjašnjoj na jugu, za to bješe njegda na glasu, što je bila naseljena od samih plemića, kojim podieli ovu čast nadbiskup ostrogonski, pod kojega je jurisdikciju ovo mjesto spadalo. Varošica *Wodock* današnji N. Bodak na istom rukavu Dunava, poznata kao noćište Gerlachovo[3]. Čekajuć na Turke, da poslanstvo preuzmu, morali su u Komoranu jedan dan preko potrebe ostati, što je bilo povodom, da su na tanje razgledali tvrdju, o kojoj putopisac daje dosta tačan opis, prikazujuć ju ne samo kao umjetnu, nego osobito kao prirodnu tvrdju, u kutu madju Dunavom i Vagom. Budući da je putopisac kod Komorana prvi put vidio šajkaše, prihvaća priliku, da opiše njih i njihovo oružje. Otoku komoranskomu, „insula Comaron" latinskih pisaca, zna za njemačko ime (Schütt), domaćega pako imena (Čalloköz) nepozna. Imena „insula Cituatorum" odnosno „Cituatum", nigdje nismo našli, neima mu u starih klasičkih geografa nigdje spomena, kao ni u domaćih pisaca; nu ipak tvrdi se, da se ovim imenom (ins. *Cituatum* sive *Cituarum* ins.) nazivao današnji otok Čalokez[4]. I tursko preuzimanje c. poslanstva bijaše putopiscu posve novo, za to ga razmjerno na šire opisuje. Postanak imena „Strigonium" tumači putopisac, kao i drugi tadanji pisci, što je na tanje pomenuto u putopisu Pigafettinu[5]. Budući

[1] Rad, knj. CXII, 164.

[2] Rad, C, 152; CXII, 204.

[3] Napried, str. 9, 18.

[4] Bischoff u. Möller, Vergl. Wörterbuch d. alt., mittl. u. neuen Geogr., p. 320.

[5] Rad, C, 146, 152.

Digitized by Google

da je putopisac prvi put imao priliku učestvovati kod turske audiencije, za to ju ne samo na šire opisuje, nego ju takodjer s trima slikama prikazuje. Opis pako gradića i crkve ostrogonske vrlo je obćenit, te zaostaje iza opisa predjašnjih putopisaca[1]. Varoš i grad osvoji sul. Sulejman zaista god. 1543.[2]; u istinu ono doba, kad su car Karlo V. i kralj francezki Franjo I. ubojit rat radi Milana vodili. Franjo da satre moć kuće habsburžke, sdruži se protiva cara, s jedne strane s protestantskimi knezovi u Njemačkoj, s druge s Osmani, koji su jur bili jedan put Beč obsjedali. Naproti varošici *Marusch* ili Sv. Magareti diže se zaista onkraj Dunava vrlo visok stari gorski gradić *Wischigradi* ili Blindenburg (mjesto Blendenburg) koji svaki predjašnji putopisac po svoju više ili manje obširno opisuje[3]; naš pako putopisac neprinosi o Višegradu novih podataka, kojimi bi svoje predhodnike popunio. — Sv. opis Buda-pešte dosta je nesustavan i obćenit, na koliko se uz druge poslove za jedan i pó dana dalo razgledati; u ostalom mu je u cielom prilično u skladu s opisi predhodnika, koje ipak mjestimice popunjuje; izuzamši, što mu je opis pešťanske tvrdje, odnosno bedema, u oprjeci s opisom Pigaffetinim[4]. — Opisavši audienciju u paše i razsvietlivši ju s istimi slikami, kako i kod Ostrogona, prelazi na opis Budima, a osobito kr. dvora u tadanjem stanju; ali ga prema drugim dosta vjerno neopisuje; niti napisa tačno nepriobćuje, kao neznani putopisac prvoga Ungnadova puta.[5] — Našemu putopiscu bijahu *Aventin* i Paulus Jovius, kako sam priznaje, ona dva glavna izvora, odkuda je crpio svoje antikvarno i historijsko znanje. Naš putopisac izvodi njemačko ime *Oven* (Ofen) od kr. Ova (u ugarskih ljetopisih Abo), protukralja Petrova. Car Henrik III., zaštitnik Petrov, zavojšti na Ova, svladavši ga, uzpostavi Petra, koj dade Ovu odrubiti glavu (g. 1044). Ovo se pričanje tačno slaže s ljetopisi onoga doba[6]. Prije toga mu se zvao Budim *Curta* i *Buda*, ali o prvom imenu ili o Ptolomejevoj Curti, nezna dati računa; a ni danas, kao što smo drugdje razložili[7], nemože se pravo ustanoviti njezin položaj. Drugo

[1] Rad, knj. CXII, 205.

[2] Hammer, Gesch, III, 255, 257.

[3] Rad, knj. CXII, 169, 205, 211. Hammer, Gesch. III, 261—63,

[4] Starine, knj. XXII, 89.

[5] Gl. Rad, knj. CXII, 106—108; napred str. 11, 12, 18.

[6] Pertz, Mon. Germ. SS. V, 425. Schwandtner, I, 99—102, 357, 760; II, 440, 612. Büdinger, Oesterreichische Geschichte, p. 428—34.

[7] Rad, knj. C, 150.

Digitized by Google

mu ime potiče, kao i mnogim drugim piscem onoga doba[1] od Bude, brata Atilina. Najstarije mu je ime *Azelburg* od istoimena kralja (Atile), koj je s Tuiskoni u zemlju došao. Još jedno ime Budima spominje, na ime *Sicambria,* nazvana od njemačkoga naroda istoga imena, koj da je ondje stanovao. Ovo se ime — Sicambria — spominje u kronista srednjega vieka, a uzimalo se za stari Budim.[2] Za ova onomatologijska izvađjanja izvorom mu je pomenuti Aventin, iz kojega je putopisac o imenu Budima sve tačno naveo; u ostalom se to isto i u starijih ugarskih pisaca (Thurocza) spominje[3]. — U Budimu su mu do kraljevskoga dvora najveće znamenitosti kupališta, kojih opis nepotiče sasvime iz autopsije, nego ga je, kao i nacrt historije ugarske, većinom iz historije Pavla Jovija pretočio[4]. — U obće u našega putopisca niti je opis geografijskoga položaja tako savršen, kao u Pigafette, niti su znamenitosti tako tačno opisane kao u neznana putopisca prvoga Ungnadova puta. Govoreć o žiteljih većinom iztiče, kao i Gerlach, njihovu vjeru, dočim se na njihovu narodnost vrlo malo obazire.

Obavivši poslanstvo s budimskim pašom svoje poslove, krenu na ladjah po Dunavu put Biograda; pratila ga počastna straža, o kojoj Šv. jasnije govori, nego njegovi predhodnici. Na tom putu — od Budima do Biograda — spominje dosta mjesta, od kojih su mnoga prilično izopačena; mjesta su većinom noćišta, u ostalom na tom putu najznatnija mjesta, poznata od predjašnjih putopisaca. Šv. neopisuje puta ni onako kao Gerlach, a opisi pojedinih mjesta tako su mršavi, da se nedadu porediti s opisi istih mjesta u Vrančića, Pigafette i dr. O selu *Ratzenmark* (Racz-Kevi) znade samo to kazati, da su mu žitelji vjere evangeličke, dočim drugi o ovoj varošici na šire i tačnije pričaju[5]. Noćište *Backscha* bez sumnje da-

[1] Olah, op. c. p. 161. Schwandtner, I, 70, 336, 337, 343, 562, 750; II, 608.

[2] Pertz, SS. I, 282. Bischoff u. Möller Vergl. Wörterb. p. 913.

[3] Aventini Annales Boiorum Ingolstadii 1554; lib. I, p. 170. „Sycambros in Pannonia collocatos esse, a quibus *Sycambria* dicta sit, quae nunc *Buda* et *Opha* est caput Ugrorum"; pag. 738. „Budam, quae Sycambria atque Ofa, vi deducunt". — Thurocz ap. Schwandtner, p. 70; Olah, l. c.

[4] Pauli Jovii historia sui temporis, lib. XXXIX vol. II, P. 2. p. 224. „Mirabilis autem earum (budimskih toplica) natura fertur, quam scaturientis aquae tantus sit fervor, ut pede vix tentare possit, et in eam a laniis proiecti sues facile depilentur, nec ranae tamen intereant. quae frequentes innatare conspiciuntur". O istih vodah gl. Rad, CXII, 207.

[5] Rad. knj. CXII, p. 208, 212; napried str. 13, 18.

Digitized by Google

našnje mjesto Paks, koje i drugi spominju (Rad, CXII, l. c.). *Tolna* ili *Altinum,* kao i *Baja,* takodjer su od predhodnika poznate varošice[1]. *Seremnia,* Vrančićev Zeremlyen[2], ili današnje Szeremle na Dunavu nedaleko Baje. Gorski gradić *Satschan* (?) izopačeno ime, po položaju sudeć, možda današnji Szekcsö, a *Haratshan* (?) možda Mohač. Biskupija *Gulusta* izopačeno ime Kaloče, koja se na onom putu u istinu s lieva pušta[3]. *Vilischmar* vjerovatno Vrančićev Weresmarth ili današnji Vörösmárt[4]; ali putopiščev *Velmohaz* neće biti isto što i Vilischmar, nego po položaju sudeć, izopačeno ime Almaša, blizu kojega, kod samoga Dunava, diže mu se stari gradić *Erdut*[5]. Nedaleko ovoga mu je ušće Drave, koja nedolazi s juga, nego od zapada; ali ova grieška u orientaciji obična je u tadanjih putopisaca. Oko ušća Drave, uputiše Šv., da je blizu Osjek *(Exechiei,* sic!), na glasu radi Katzianerova poraza, što i drugi spominju, a mi razpravljasmo o tom u Pigafettinu putopisu[6]. I sliedeća mjesta, većinom su noćišta, poznata od predhodnika, na ime *Wocuvar* (Vukovar), *Voking* (Sotin) i *Illoc* (Ilok)[7]. Razvaljeno selo i gradić *Wonost,* poznati je Banoštor, njegda stolica sriemskoga biskupa.[8] Porušen gradić *Scheravitsch* poznati je Vrančićev Cierewg ili današnji Čerević. Glasovitu tvrdju Petrovaradin *(Peter Waradin)* svaki predjašnji putnik po svoju, više ili manje na šire opisuje[9]; ali naš putopisac neprinosi podataka, kojimi bi predhodnike popunio. Ona pako godina 1070. na koru u crkvi, što bi imala naznačiti osnutak one crkve, čini nam se sumnjiva, jer joj neima drugdje potvrde; čini nam se vjerovatnija g. 1501., što ju navodi neznani putopisac prvoga Ungnadova putovanja[10]. I sliedeća mjesta *Carlowitz* (Karlovci), *Slanicamin* (Slankamen) i *Ditel* (Titelj) poznata su od predjašnjih putopisaca[11]. Varošica *Surub* današnji je Surduk, na istoj obali Dunava niže N. Slankamena. Po bilježci na rubu

[1] Rad, knj. CXII, 170, 172, 208, 212.
[2] Starine, XXII, 85, 90.
[3] Rad, CXII, 170, 172. Olah, op. c., p. 52.
[4] Rad, knj. CXII, 212. Starine XXII, l. c.
[5] Rad knj. CXII. 208, 212; napried str. 14.
[6] Rad, knj. C, 141, 149; pa Schwandtner, t. II, p. 410, 411, osobito p. 724, gdje se s izvještajem P. de Reve tačno slaže.
[7] Rad CXII, 208, 209, 212, 213; napried str. 14, 15.
[8] Rad, CXII, 209 i 213.
[9] Rad, CXII, 209, 214; napried, str. 14, 15.
[10] Rad, knj. CXII, 209.
[11] Rad, knj. CXII, 171, 174, 209, 210, 214; napried str. 14, 15.

Digitized by Google

bio bi mu Petrovaradin stari *Aromictum* (valjda *Acumincum)*, a Stari Slankamen rimski *Rhittium* (u mjesto *Rittium)*; nu ova identifikacija nije za onda vrlo pogrješna, prihvaćali su ju i drugi[1], dočim Acumincum po Mommsenu bijaše kod Slankamena, a Rittium kod Titelja odnosno kod Karlovaca[1].

Benaglia u opisu puta Kaprarina navodi na putu od Budima do Biograda većinom noćišta, od kojih ćemo iztaći samo ona mjesta, koja su u naših krajevih i koja razmjerno na šire opisuje. Poslije ušća Drave navodi gradić *Miscovar* (sic!) s 3 kule, vjerovatno Vukovar, o kojem predhodnici na šire govore. *Illock* mu je jajasta tvrdja na brežuljku, ogradjena starimi bedemi, a brane ga jake velike kule. U katoličkoj crkvi ima starinskih ostanaka; u kapeli kameni grobovi kneževa iločkih, a na jednom se čita: „Stephanus dux illocensis, a. 1500." (Rad, CXII, 213). Kuće su rdjave i loše, a priedjel ubav. Od drugih mjesta jedva spominje *Waradin,* grad na pećini s bedemi; pa *Carloviz* i *Schlankeman,* potonji je s desna. naproti ušću Tise, gradić, ogradjen platnom.

(Gl. 11. Put od Biograda u Niš.) — „Dne 28. studenoga prispjelo je poslanstvo u *Belgrado* ili *Griechischweissenburg,* četvrt milje više grada, dočekaše ga 2 šajke s pucnjavom iz topova. 29. stud. Budući da tu plovitba prestaje, izkrcaše iz ladja prtljagu, kočije i dr. i pripravljahu se na put po kopnu. Išli su takodjer u tvrdju, gdje su vidjeli žalibog što i u Budimu i drugdje, razvaljene zidove i sgrade. Uz to opaža, da od Beča do simo 16 plovkih rieka u Dunav utječe, i sve druge rieke, kojih ima 60 (sic!), utječuće u Dunav, izlievaju se s ovim u Pontus Euxinus. — Belgrad zove njeki stari pisac *Taurunum:* veliki je to grad, prostire se što u ravnini, što na visini, a priedjel na okolo vrlo je liep i ubav. Platna su mu porušena od dobe osvojenja, tako da je onda bio otvorenim trgovištem, kao mnogi takovi gradovi u Ugarskoj i Turskoj; sgrade i kuće su vrlo rdjave i loše, kao po cieloj Turskoj, a ulice su nečiste, puste i blatne. Zidovi od tvrdje nisu razvaljeni, imaju liepe visoke i jake kule, pokrivene olovom, tvrdja je pusta bez posade; nisu vidjeli ni topova ni dr. stvari, koje su za obranu; jerbo Turčin je siguran, da se neima od neprijatelja išta bojati, nit od Ugra, nit od Niemaca".

Putopisac priča, da je mnoge gradove, gradiće i varošice na papiru nacrtao, što bi se ovomu opisu putovanja bilo imalo priložiti;

[1] Bischoff u. Möller, op. c. p. 12, 184.
[2] Rad, knj. C, p. 95.

Digitized by Google

ali ove je nacrte putopisac žalibog kod odlazka iz Carigrada kod njekoga dobroga prijatelja ostavio, te jih nije jošte natrag dobio.

„Kod Biograda, nastavlja, svršava kr. Ugarska, a odpočimlje zemlja *Servia,* a rieka Sava *(Savus* ili *Sau)* granicom je izmedju obiju zemalja. Ova rieka dolazi s podneva, teče vojvodinom Bosnom (Bossna), a utječe kod Biograda u Dunav; vodi svoje ime od kr. Sau, koj je poslije potopa s Tuiskoni došao u ovu zemlju. Ovi narodi Srbi, Bugari, Rašani i Erdeljci potječu od starih njemačkih naroda Daćana (Dacibus), koje Grci zovu Mysi t. j. Mišanjci (Meichsner)". — Sve ovo rodoslovje puka je etnografijska bezumnost. Dalje priča o poznatih turskih navalah na Biograd od g. 1440. i 1455. (umjesto 1456.), i o osvojenju toga grada g. 1521., a ova pričanja nisu posve u skladu s historijom onih sgoda. „Biograd mu je na iztoku medjašni kamen moćne kr. Ugarske, koju je bog nadario svakojakim blagom, kao riedko koju državu pod suncem". Za tim opisuje na kratko što svega Ugarska ima od plodina, životinja i riba, pa vina, ruda, šuma i drva, svega blagoslova božjega, više nego druge države. Ugarska mu je njegda imala 12 županija, (Grafschaften) i mnogo moćnih biskupija, a sv. Jerolim bješe mu takodjer rodom iz Ugarske, iz varoši Stridon (sic!). Ugri su mu napokon ratoborni ljudi, visoki, ravni i jaki, ali Niemcem nisu odveć skloni; biede jih, da su nestalni, nepostojani i neuztrajni, što je uz njihovu sebičnost državu opustošilo i razsulo.

„Dne 30. studenoga posjedali su u kočije i pustili Dunav, a ladje je poslanik poklonio šajkašem, a njegova glavna ladja bi odvedena u Budim, jer ju je poklonio tamošnjemu paši, Od Biograda pratilo je poslanstvo 50 konjanika milju daleko. Kočije bile su 4; prva poslanikova, druga dvorjanikova, treća barunâ Hochkirschena i Lichtensteina, a četvrta njekojih plemića; pete su bila tarnice; k tomu još 10 seljačkih najmljenih kola, na kojih se vozilo novac i drugo carsko dobro, a na ovih bijahu i sluge podieljene. — Istoga dana vidjeli su gorski gradić *Havalu*, s lieva grad i priedjel Temešvar, a prenoćiše u varošici *Gorozge.* — Dne 1. prosinca medju ovom i sliedećom varošicom, koja se zove *Colar,*[1] susrete poslanstvo biogradski beglerbeg, kojega su netom iz Carigrada onamo slali; vodio je sa sobom 300 konjanika svoga dvora i do 50 deva s prtljagom; na širokom polju moradoše stati, dok su prošli, a na čast poslanikovu, kojega prijatno pozdravljaše, naredi, da glazba zasvira; milozvučna je to glazba, kao da bi bačvari

[1] Gl. napried, str. 53, 59.

Digitized by Google

nabijali bačve i kable. Glazbu prikazuje u slici: 8 Turaka s različitimi glazbili (sl. p. 39). U seocu Colar prenoćiše, naseljeno je od Srba (Sirven) i Turaka, gdje su beglerbegove sluge prošle noći seljačku kolibu zapalili. — Dne 2. putovahu pustim priedjelom. Ovaj je predjel riedko naseljen i rdjavo obradjen, da u tri dana nisu više vidjeli nego pet rdjavih seoca; u ostalom zemlja je vrlo rodna, te može mnogo ljudi i stoke prehraniti. U varošici *Belazerqua* prvi put su pristali u karavanseraju (Carabansarai oder Herberg), koji u slici (p. 40) prikazuje; prije toga su se sklanjali u siromašnih seljačkih kolibah. Ove gostionice su na selu često ništa drugoga, nego veliki prostrani hambar ili sjenjak, bez gostioničara, a putnik nemože ništa dobiti, ni jela, ni pila, jedino da se skloni od kiše, bure, sniega i žege; hranu mora sa sobom voziti, a sieno i ječam za konje mora kupiti. — Dne 3. prosinca noćevahu u selu *Badatschin*. Tu su se njeki plemići opili i potukli, skoro su za sabljami posegli; Turci su bili mirni, a one jedva umirismo. Na što uporavlja Tacitovu rečenicu o Niemcih: *Ingrata genti quies.* — Dne 4. prenoćiše u liepoj velikoj varošici *Jagodna.* — Dne 5. prispjeli su na rieku *Mur* ili *Moravu*, preko koje su lagano prelazili, jer se prevaža konje i kočije na širokih čamcih; oteglo se to četiri ure, dok su svi prešli, a noćevahu u varošici *Baratschin.* — Dne 6. prispjeli su u vaoošicu *Spahidiu,* gdje je toliko siromaštvo, da nisu ni toliko soli mogli kupiti, što su za večeru trebovali; ipak, pošto su sve selo pretražili, težko se našlo toliko soli. U ostalom varošica je liepa i velika, a što je tomu uzrok, toga nezna kazati. — Dne 7. i 8., da poslanstvo opočine, i da se konji odmore, provelo je u varoši *Nissa.* To mu je rdjava varošica, jer neima tu ništa osobita za vidjeti. Kod svojega stana, koj bješe umrvšega bega ili zemaljskoga namjestnika, našao je staru mramornu ploču, lakat visoku, a pó široku, a na njoj je ovaj napis: *D. M. Aureliae Florentinae dulcissimae, et Victorinae et Candidani, et Urbi, auct. liber. Severo et sibi et suis posuit*". Ovo je putopisac ovako na njemački preveo: „In den Ehren des höchsten Gottes, seiner liebsten Aureliä von Florents, Item der Victoriner, und dem Candidano und Severo, der die Freyheit der Stadt erhalten, auch ihm und allen seinen zugehörigen ist diese Begräbnuss verordnet worden". Ova je varoš njegda bila glavnim gradom Srbije (Servia); pokraj grada teče rieka *Nissa,* dieleća Srbiju od Bugarske. Servia i Bosna zovu se kod starih historika *Mysia inferior* (sic!), a Bugarska i Valahija *Modsia superior* (sic!). Sveti crkveni naučitelj Theophilactus bijaše

Digitized by Google

bugarskim biskupom. Rieku Nissu zove Pomp. Mela *Nessam*[1]. Ova je zemlja vrlo krasna, ali nenaseljena; tlo je tako čisto, da se nenadje kamenčića velika kao orah, šuma neima, nego ima razsijanih hrastova, kao i u Bugarskoj, koja je bolje uradjena. Na cielom putu do Carigrada, opaža, nisu vidjeli ni jedne glave divljači; od divlje pako peradi vidjeli su labudova, orlova i droplja. Vele, da je Niš na pó puta medju Carigradom i Bečom, jer njekoji računaju taj put na 200, njekoji na 280, a opet njekoji na 300 njemačkih milja".

Izkrcavši se poslanstvo u Biogradu, bavilo se tu malo ne dva dana, dok je s tamošnjim pašom obavilo svoje poslove, izkrcalo kola s prtljagom i pripravilo se za mučan put po kopnu. Izuzam druge viesti, putopiščev opis Biograda u cielom je obćenit, te zaostaje iza opisa njekih predhodnika, osobito su mu topografijske bilježke vrlo mršave. I Šv. se pridružuje onim piscem, koji tvrdjahu, da je rimski *Taurunum* bio današnji Biograd, a o tom je jur drugdje razpravljeno.[2] Slike Biograda, kao ni drugih mjesta, neprilaže, što su mu nacrti gradova i gradića, što je vlastitom rukom na papir nacrtao, u Carigradu ostali. Kao što kod Drave, tako je i kod Save u smjeru njezina toka pogriešio, tvrdeć, da dolazi s juga, u mjesto sa zapada; a glede imena rieke Save prihvaća opet Aventinovu tvrdnju, naime da potječe od Sava, kralja Tuiskona.[3] I one etnografijske bilježke o starih i novih narodih onih krajeva valjda je uzeo od njekoga starijega pisca, možda opet od Aventina, jer u etnografiji putopisac ne stoji ni onako visoko, kao predšastnik mu Gerlach. One pako podatke o navalah i osvojenju turskom Biograda, kao i onu bilježku o Biogradu kao braništu Panonije (Ugarske), uzeo je iz poznate historije P. Jovija;[4] tako i opis Ugarske i njezinih bogatih izvoda, pobrao je od tadanjih pisaca.

Na daljem putu od Biograda, Šv. je opis verlo jednovit: sam put vrlo riedko opisuje, a mjesta, što navodi, većinom noćišta, ne

[1] Rieke *Nessa* neima u P. Mellae, nego rieka *Nestos*, (II, 2), a ova nije Nišava, nego Mesta; jer Nestos i Strymon navodi medju riekami makedonskimi; *Nesos* (II 7) pako mu je varoš (oppidum). Pomponii Mellae De chorographia libri tres, et Parthey, p. 40 i 57.

[2] Rad, knj. C, 94.

[3] Savus, undecimus Tuisconis comes amni nomen fecit". Aventinus, op. c., p. 37.

[4] P. Jovii historia. tom. II, p. 13 i 14. Hammer, Gesch., II, 22; III, 13.

Digitized by Google

samo da su dobro poznata od predjašnjih putopisaca, u kojih su i glede geografijskoga položaja i glede znamenitosti na šire i savršenije opisana. Jedino što Šv. kod priprava za putovanje po kopnu jasnije i tačnije govori o turskoj pratnji i veličini poslaničke karavane, nego što njegovi predhodnici. — Put, kojim je išlo Sinzendorfovo poslanstvo, onaj je isti, kojim je pošao Ungnad na povratku, a opisa ga Gerlach. Sinzendorfov putopisac najprije spominje gorski gradić *Havalu*, poznatu od drugih, pa noćište ili varošicu *Gorozge*, što je današnja Grocka ili Hisardžik predjašnjih putopisaca.[1] Priedjel pako od Kolara do Bielecrkve u istinu bijaše onda pust i vrlo riedko naseljen. *Belazerqua* poznata je od Pigafette po imenu Klenovac, a od Gerlacha po imenu Oklise (Ala-Klisé)[2], današnja varoš Palanka na lievom briegu Jasenice. Šv. ju potanje, kao drugi, neopisuje, nego mu se tu pruža prilika, da opiše i prikaže karavanseraj (Carabansarai), dočim ga drugi putopisci jur u Grocki navode. I sliedeće varošice, koje spominje, na ime *Badatschin* (Batočina), *Jagodna*, *Baratschin* (Paraćin) i *Spahidiu* (Spahi köi ili Aleksinac) poznate su od predjašnjih putopisaca.[3] Šv. neprinosi o pomenutih varošicah nijednoga podatka, kojim bi svoje predhodnike popunio ili razsvietlio. Premda se poslanstvo dva dana u Nišu odmaralo, ipak je putopiščev opis toga grada vrlo površan. Do jedinoga staro-rimskoga napisa, neprinosi podataka, koje bi vriedno bilo iztaći: možda da nebi ni onoga napisa bio priobćio, da mu nije bio u najbližem susjedstvu; da je u Nišu još bilo rimskih napisa, poznatih od Vrančićeva i Dernschwammova putopisa,[4] čini se, da za to nije znao naš putopisac. Premda Mommsen navodi u svojem sborniku rimskih napisa stare rimske napise niške, što se nalaze u tadanjih putopisaca, te jih po različitih izvorih izpravlja: ovoga Šv. napisa medju niškimi neima;[5] da bi gdje drugdje bio Šv. napis priobćen, nije nam poznato. I stara imena ovih pokrajina — Srbije i Bugarske — pobrkana su, jer se Srbija nije zvala Moesia inferior, nit Bugarska Moesia superior, nego obratno, a u područje ovih starih rimskih pokrajina niti je spadala Bosna, niti Vlaška.

I Kaprarin putopisac opisuje Biograd općenito, ali prilično vjerno, o njem priča (p. 28) ovo: „*Belgrad* ili *Griechisch-Weissenburg*,

[1] Rad, knj. CXII, 216 i 219; napried str. 53, 59.
[2] Rad, knj. C 133, 137; knj. CXII, 179; napried, str. 52, 59.
[3] Rad, CXII, 179 i 180; napried str. 51, 52.
[4] Monumenta historica hungarica, Scriptores, II, 306—308.
[5] Corp. Inser. Lat., vol. III, p. 1, p. 268, 269. Fasc. II, Nr. 8269 i d.

Digitized by Google

položajem liep i velik grad, prostiruć se na podanku brdine; ima velike rieke Dunav, Savu i Tisu; znatni su mu sokaci, jer su popločani velikim i krupnim kamenjem; ima veliki bezestan, gdje se trži svakojaka roba iz Njemačke, Italije i Bosne. Tvrdja, kad bi bila u savršenom stanju, bila bi znamenita: smještena na visini, ogradjena je bedemi, a po strani ju štite vrletne stiene i kule, koje se protežu dolje k Dunavu. Sava teče uz grad i utječe u Dunav, koj raste sve do Crnoga mora. Franciškani imaju dvie siromašne crkve u varoši. Kola imaju velike kotače, vuku je po tri konja, hasurom su pokrivena, hitro voze, a najmiše jih 70. Kočijaši stanuju preko u Zemunu (Semli). Pratnja poslanikova sastojala je od 30 turskih konjanika, koji su se svake večeri mienjali. Dakle jedan viek poslije bijahu pratnje poslanikove i karavane još veće. — Na daljem putu do Niša spominje Benaglia glavne stanice, svekolike poznate od predjašnjih putopisaca, ali jih potanje ne opisuje; na ime varoš Palanku, koju zove *Hassan bas* ili *Assan bassa*, pa Batočinu *(Battasina)*, rdjava palanka s njekoliko kukavnih kuća na brdu; Jagodina *(Zagodna)*, otvorena varošica. Prevezavši se preko Morave *(Muhr)*, prispjeli su u Ražanj *(Rasna)*, kamo su preko brda i dosadne šume putovali, a na noć stigoše u Paraćin *(Varaghin)*, a sliedeći dan u Aleksinac *(Aleichin)*, rdjava palanka. Buduć se putovalo u ožujku, tuži se putopisac, da je snieg loše puteve, još lošijimi učinio; putovahu brdi i dolinami, kojimi teče Morava. Buduć se poslanstvo u Nišu odmaralo, imao je putopisac malo više vremena da razgleda grad, o kojem nješto više bilježi: „Niš *(Nissa)* protječe rieka Nišava *(Nissava)*, koja dieli grad u dva diela, a ove spaja kameni most; izlieva se u Moravu. Grad divno leži, ovjenčan popu[t] krune od liepih brda, prostire se u ravnini". Ove bilježke Kaprarina putopisca netrebaju nikakova komentara.

(Gl. 12. Put od Niša u Plovdiv p. 42). — „Dne 9. prosinca putovahu preko visoke gore i dodjoše poslije dvie ure noći u scoce *Guritschesme*, gdje su u siromašnoj seljačkoj kolibi prenoćili. Bugarkinje običaju uha nakititi svakojakimi naušnicami od mjedi i bakra, a sve jim je uho naokolo probušeno i obterećeno, osobito kalcedonom, kristali i dr. kamenjem; a da se uha nebi teretom predrla, moraju je kvačicami o kosu priputiti. Upravo tako kite se i mužkarci; ali ipak ne tako suvišno. Grčke i turske žene običaju svoja uha tako liepimi uresi nakititi, zlatom i dragim kamenjem, kao što je njegda bilo u Židova u običaju, što se na mnogih mjestih spo-

Digitized by Google

minje; ali (u Bugara) nekite samo uha, nego i noge do više gležnja, rame do izpod pazuha; pa i nosove. Putopisac vidio je u Carigradu Bugarkinju s kćerju, a svakoj je liep zlatan prsten kroz nos visio. Ove nošnje prikazuje putopisac u dvie slike: jedna (p. 42) prikazuje Bugarina i Bugarkinju prema opisanoj nošnji, druga prikazuje poprsje Bugarkinje (u Carigradu vidjene) s prstenom na nosu. Takav je ures, veli, bez sumnje negda bio u običaju, kao što se iz rečenice razabira: *circulus aureus in naribus eius mulier pulchra* (Prov. 10[1]). — Dne 10. putovahu opet preko visoke gore; u istom priedjelu vidio je vrlo crne, crvene i žute zemlje. U selu *Scherdiu,* prenočiše u kući spahije. Pred selom je liep stari gradić, dole u ravnini na brdu a blizu je njekoliko izvora; gradić ima pet jakih kula, na brdu, vide se mnoge stare zidine. Stanovnici mu pričahu, da stari gradić dole na brdu sagradiše Turci na svoju obranu, jerbo gradić gore na brdu nemogahu predobiti; što je težko vjerovati, jer Turci negrade tako liepe sgrade kao što je ova. — Dne 11. izišavši iz mjesta, namjerili se na liepu taracanu cestu, koja se sve to manje upotrebljava radi njezine starine, pa što nije više neprekinut tarac. nego se često gubi, pa se opet pokazuje. Njekoji pričaju, da su Turci ovaj tarac porazbijali, a kamenje za gradnju svojih kuća upotrebili. Mišljenja o postanku ovoga taraca nisu suglasna: njekoji vele, da ga je sagradio Atila, kr. Huna na spomen, što bi bila ugledna kraljevska spomen; jerbo je morao vrlo skup biti; vele, da odpočimlje u Budimu, a dočima u Carigradu, skoro 200 milja daleko. Drugi opet pričaju, da je njeki ugarski kralj uzeo za ženu kćer grčkoga cara, a da se medju njima uzčuva dobro prijateljstvo, i da se mogu lasnije sastajati, sagradiše ovaj put oba vladaoca. U selu *Tragomanli*, što znači „tumača", prenočiše u siromašnoj seljačkoj kolibi, gdje je staja, kuhinja, soba i komora sve zajedno bilo. Dalje su išli preko studene gore u liep ravan priedjel. — 12. prispjeli su na sofijsku ledinu (polje), koja se nemože bolje naslikati, prostranija je od Leškoga polja (Lechfeld), kad se ide od Augsburga u Landsberg. Četvrt milje pred gradom, dočeka jih 30 konjanika, da prime poslanika; preko ove ledine trebovahu, hitro putujući, pó dana. Posvuda oko grada, na ovom prostranom polju, vide se njekoliko milja daleko mnoga tisuća humaka (mogila), nasipanih na ravnini i travom zaraslih; kako su amo prispjeli i šta znače, — toga nitko nije znao kazati. Putopisac misli, da će

[1] „Circulus aureus in naribus suis mulier pulchra et fatua". Prov. cap. XI, v. 22.

Digitized by Google

to biti *Kenothaphia, tumuli honorarii vel manes,* naime počasni grobovi, premda jih ima previše; priča se, da su u ovih grobovih pokopana trupla palih na ovom polju za velikoga boja. Da su pod ovimi humci u istinu bili ljudi zakopani, potvrdjuje običaj tatarski, koji još danas svoje kraljeve pod slične humke zakapaju; a ovaj je običaj vrlo star, kao što se čita u I. knj. Makabeja 11.[1] Njeki tamošnji dubrovački trgovac, u koga je bilo poslanstvo na stanu, pričaše poslaniku, da su Turci takav humak razkopali mišleć, da ima unutri blaga, napokon su našli lubanju čovječju veliku kao vodeni sud. Putopisac pako toga je mišljenja, da su oni humci za rata kao šancevi nasipani, iza kojih se branilo od neprijateljskih navala. Da su Grci na bojnom polju takove humke običavali graditi, svjedoči mu Herodot u svojoj knjizi Calliope fol. 623, opisujuć vojni pohod Kserksov u Grčku, protiva Atenjana i njihovih saveznika. Onda su Grci izišli u boj, te su oko grada Plateje svoj tabor na kupove podielili, ogradili i utvrdili, kod bunara Gargaphio i kod kapele junaka Androkratisa, kao da će reći, kako se u obće običaje na ravnini nabacati brežuljke. Ovo su mu rieči: „Athenienses eo cum pervenere, id est in agrum Plateensem, stationes nationatim communierunt, proxime fontem Gargaphium et fanum Androcratis herois, per non editos tumulos et locum planum".[2] Ove razsijane humke razsvietlio je putopisac slikom (pag. 45), pokazujućom na ravnini poredane humke, a izmedju njih jašu Turci. „Premda su ovi humci, nastavlja, nejednako medju sobom udaljeni, više ili manje 20 koraka, a 10 do 15 lakata visoki, slični su stogovom siena na livadi, liepo jim je lice, kao da nješto osobita znače." Napokon dodaje putopisac: „tko bolju hipotezu o tih humcih prinese, ja ću s mojom rado odstupiti." Razgledali su njekoliko starih crkava, koje pripadahu, veli, sinu božjemu, a sada vragu i njegovu proroku Muhamedu. Dne 13. se poslanstvo u Sofiji odmaralo."

Dne 14. krenuvši dalje, namjerili se na velik snieg; u varošici *Allasiaclis* noćevahu. — Dne 15. nasta tako jaka studen, da su

[1] „Et ut appropiavit Azoto, ostenderunt ei templum Dagon succensum igni, et Azotum, et cetera eius demolita, et corpora proiecta, et eorum, qui caesi erant in bello, tumulos, quos fecerant secus viam". I. Machab. c. 11. v. 4.

[2] Herodoti Halicarnasei historiarum libri IX.; cum Vallae interpretatione latina. Oliva 1618. Calliope (lib. IX.), p. 521.

Gargafijsko vrelo izvire na sjevernom podanku Kithaerona, a teklo je pó milje Plateji na iztoku, u području ove varoši (Pausan. IX, 4); danas se neda više sigurno izkazati.

Androcratis, platejski svetac. Herodot erklärt v. Stein, V, 140.

Digitized by Google

jednomu janičaru njihove pratnje uha smrznula; prenoćiše u seocu *Hichtimon,* u siromašnoj seljačkoj kolibi. — Dne 16. putovahu preko visoke gore; na njezinoj visini stara su porušena vrata od opeka, a blizu je kršćansko seoce *Dervent.* Kod ovoga mjesta dočimlju pomenuti humci. U ovom priedjelu ima mnogo divlje peradi. Od Sofije do Carigrada imali su vazda dvie visoke gore s obje strane: s desne *Erebum,* a s lieve *Emum,* potonji je 6000 stopa t. j. jednu i pó njemačke milje visok, pozivajuć se na Plinijevu knj. 14. Čita se u staroj historiji, da je kr. Filip, otac Aleksandrov, 4 dana puta trebovao, dok je gore na Haem prispio, a dva dana išao je dole; išao je gore, da se na ovom brdu razgleda, jer se pričalo, da se s vrha vidi Dunav i mletačko more, Italija i Njemačka, što bi bilo veliko čudo, jer more Jadransko (mare Adriaticum) je od ove gore 100 milja daleko, a tako je i Njemačka preko 100 milja daleko od Haema. Ova gora je na glasu radi svojih srebrnih ruda, kojih je ondje njegda bilo. S toga ju Talijani nazivahu *monte argentato* (sic)!, Turci ga zovu *Balban* (sic!), a domaći žitelji u hrvatskom (krabatischer) jeziku *Comoniza* (sic!). — Dne 17. prispjeli su u liepu prostranu pokrajinu, a prenoćili su u varošici *Tadarbasar.*"

Na ovom putu od Niša do Plovdiva navodi Šv. opet sama noćišta, najznatnija mjesta, više ili manje izopačena imena, poznata od predjašnjih putopisaca. Najprije spominje seoce *Guritschesme,* što je današnja Biela Palanka, poznata i opisana od drugih.[1] Kao što mu predhodnici (Vrančić, Pigafetta i dr.[2]) tako i Šv. opisuje kod ovoga mjesta narodnu nošnju Bugara i Bugarkinja, osobito potonjih i prinosi njekoje podatke (o prstenju na nosovih), kojimi popunjuje opise predhodnika. Nu ovu nošnju neprikazuje kao osebinu bugarsku, nego ju dovodi u savez s najstarijom orientalnom nošnjom, pozivajuć se na rečenicu sv. pisma; ali niti je rečenica tačno priobćena, niti je zgodno uporavljena, a niti mjesto gdje dolazi (Prov. 10., u mjesto 11, 22) nije pravo označeno. — Selo *Scherdiu,* izopačeno ime turskoga Šarköi, što je današnji Pirot, spominje ga s poznatom starom gradinom malo ne svaki tadanji putnik[3]. I naš putopisac, kao i drugi, navodi, da kod Pirota odpočimlje stari taracan put, poznata staro-rimska carska cesta, koju tamošnji narod, kao sve starije gradjevine, caru Trajanu pripisivao;[4] ali naš ju

[1] Rad, C, 123; CXII, 176, 181; napried str. 49, 57.
[2] Rad, CXII, 176, 177, 182; napried str. 49, 57.
[3] Rad, knj. CXII, 181, 218, 222, 224; napried str. 49, 57.
[4] Rad, knj. CXII, 118, 223.

Digitized by Google

putopisac nedopituje Trajanu, nego valjda po njekojem pričanju, bio bi joj sagradititelj kr. Atila, odnosno njekoji bizantinski car (Manuel?); nu i ova pričanja, prikazuju onaj put kao carski i stari, a naš ga putopisac prikazuje kakav je onda bio. Selo *Tragomanli*, poznati je Dragoman.[1] Onim pako goram, kojimi su putovali od Niša do sofijskoga polja, nespominje imena; nezna ni za ime od predhodnika toli često spominjane Kunovice. Diveć se ljepoti sofijskoga polja, poredjuje ga glede prostora s Leškim poljem kod Augsburga, poznatim od poraza Magjara za cara Otona I. (g. 950). — Svaki predjašnji putnik opisuje Sofiju, njezin položaj i znamenitosti više ili manje obširno; od našega pako putopisca nedoznajemo drugoga o Sofiji, nego da ima ondje dubrovačkih trgovaca,[2] jer su u jednoga bili nastanjeni; a medju starimi crkvami, koje su razgledali, bijaše bez sumnje i sv. Sofija, koju svaki predjašni putopisac po svoju opisuje. U mjesto opisa Sofije, daje Šv. opis mogila, koje su mu bile na sofijskom polju na daleko u obilju razsijane. I drugi putnici govore više ili manje na šire o starih mogilah, ali ne kod Sofije, nego kod Plovdiva i njegova polja.[3] Buduć da Šv. kod potonjeg grada nikakovih mogila ne spominje, nije li možda svoje bilježke od Plovdiva k Sofiji prebacio; u ostalom bilo jih je i jošte jih ima na sofijskom polju razsijanih.[4] Svi predjašnji putnici, govoreći o mogilah plovdivskih, prilagodjuju se poznatoj priči, koja je zamienila makedonski Philippi s tracijskim Phillippopolom, držeći one mogile za grobove rimskih vojnika, palih u boju medju Oktavianom i Brutom.[5] Naš pako putopisac, tumačeć mogile, uzimlje jih najprije kao i Gerlach (l. c.) za počasne grobove *(Kenotaphia)*, potičuće od nekoje velike bitke, a za dokaz toga pozivlje se na tatarski običaj i na prvu knjigu Makabeja gl. 11.; ali Šv. nije zgodno uporavio na one mogile stari izraz *Cenotaphium* ili Κενοτάφιον, jer strogo uzev, neznači ova rieč onoga što je on mislio.[6] Nu ni

[1] Rad, knj. CXII, 177, 182; napried str. 48, 56.

[2] Gl. bilježku dra. Šišmanova u Sborniku za narodni umotvorenia, nauka i knjižnina, Sofija 1891; knj. IV, 433, 2.

[3] Rad, knj. C, 120; CXII, 184, 187; napried str. 41.

[4] O mogilah na sofijskom polju gl. u Pigafette, Starine, XXII, 215, pa u K. Jirečeka, Cesty, p. 51, 55, 210.

[5] Rad, knj. C, 120; knj. CXII, 187.

[6] Prva *kenotafija* ili *tumuli honorarii* bila su prosti grobovi, koje se podiglo na spomen onih pokojnika, kojih se kosti nisu mogle naći; ili su bile na dnu mora zakopane; ili ako je štovani pokojnik daleko od otačbine umro, onda su mu rodjaci ili gradjani u rodnom mjestu

Digitized by Google

s ovim tumačenjem, čini se, da nije bio zadovoljan, premda je od Dubrovčana slušao, da u razkopanoj mogili našlo se golemu ljudsku lubanju; nego hoće da prinese posve novu hipotezu, uzimajuć mogile za šanceve, podignute na bojištu na obranu protiv neprijatelja. Za dokaz ovoga pozivlje se na vojnu Kserksovu protiva Atenjana, koji su svoj tabor na platejskom polju na slični način utvrdili. U to ime navodi iz Herodota (IX, 25) dotično mjesto na latinskom prievodu, koj se s poznatim prievodom Valle tačno slaže (l. c.). Odatle se još i to razabira, da Šv. nije poznavao nikakova starijega putopisa o svojem putu u Carigrad, a tim ni starijih tumačenja tamošnjih mogila.

Na daljem putu, od Sofije do Plovdiva, navodeć noćišta, spominje najprije varošicu *Allasiaclis* (Ala-Klisé), Vrančićevu „Belu Czerkvu" ili današnji Vakarel, o kojem stariji putopisci, kao i o Ihtimanu *(Hichtimon)* na šire govore.[1] — *Dervent,* tursko je ime sela Kapu Derbent, gdje su u istinu na visini stara glasovita vrata (Trajanova), dobro poznata i opisana od predjašnjih putopisaca.[2] — Dalje govori o gorah, koje su imali na putu od Sofije do Carigrada; ali prvo mu je ime vrlo izopačeno, a gore same rdjavo razredjene i pobrkane. Gora s desna zvala mu se *Erebus* (sic!) u mjesto Orbellus, što je opet krivo, jer ona je gora Radopa.[3] Gora pako s lieva u istinu je *Emus,* (Haemus), o kojem su stari geografi koješta pričali, visinu mu, kao i vidik s njegova vrha pretjeravali. Naš putopisac navodi visinu od 6000 stopa, pozivajuć se na Plinijevu knj. 14.; ali citacija mu je rdjava, jer Plinius negovori o visini Haema u knj. 14., nego u knj. IV., gl. 18.[4] Dalje navodi, da se kr. Filip, otac Aleksandrov, popeo na vrh Haema, da razgleda vidik, jer se pričalo, da se s njegova vrha vidi zajedno Dunav i Mletačko more. U istinu Livius priča, da je kr. Filip Makedonski o tom čuo, i da nije žalio truda, da se o tom osvjedoči. On se s njekojimi pratioci iz pokrajine Maedika popeo mukom na vrh Haema, i da poslije nije tajio ove viesti. Livius k tomu dodaje; da kralj nije htjeo neuspjeh ovoga

podigli krasan grobni spomenik; ili su bili grobovi, koje se za se ili za porodicu za života podiglo. Pauli, Realencyclopedie der classischen Alterthums-Wissenschaften, II, 243. Ovo isto čita se i u La grand Encyclopedie, Paris, 1891, IX, 1108.

[1] Rad, knj. CXII, 183, 186, 229; napried str. 42, 45.

[2] Rad, knj. CXII, 186, 225 i 229; napried str. 42, 43.

[3] Bilježka dra Šišmanova; op. c. p. 435, 1.

[4] „Haemi excelsitas VI M. P. sumitur". Plin., Hist. Nat., l. IV, c. 18; ed. Detlefsen, I. 172.

Digitized by Google

poduzeća priznati.[1] Premda Strabo veli, da je za njegova doba ovo mišljenje — pretjerana visina i vidik — bilo uklonjeno, Polibij ga je ipak prihvaćao i zastupao, a osobito P. Mella, koj veli: „Haemos in tantum altitudinis abit, ut Euxinum i Hadriam ex summo vertice ostendat.[2] — Ovo su tvrdili i mnogi sredovječni kosmografi, kojim se i Vrančić u svojem putopisu prilagodjivao.[3] Ali nije bio na Balkanskom poluotoku jedini Haemus, o kojem se to tvrdilo, nego navode se i druge gore; n. pr. tvrdilo se, da se sa njeke tačke vrha Pindova vidi zajedno Egejsko more i Ambrakijski zaljev,[4] a stariji putopisci navode još druga brda. Ove viesti osnivaju se na teoriji starih geografa (Theopompa, Polibia i dr.) o suzivanju Balkanskoga poluotoka poput prevlake.[5] Pored svih ovih viesti starih pisaca ipak naš putopisac nevjeruje u onaj obzor ili vidik s vrha Balkanova, jer mu se čini, da je odveć daleko od pomenutih mora, rieka i gora. — Što dalje Šv. priča o Haemu, to ga je pomiešao s drugom posve različitom gorom, naime s Monte Argentaro, ili s današjim Kopaonikom. Da je *Monte Argentaro* ili *Montagna dello argento* starijih putopisaca za cielo današnji Kopaonik, — to smo jur drugdje razpravili.[6] U Šv. su i druga imena, naime Argentato (u mjesto Argentaro), Balban (umjesto Balkan) i Comoniza (Cameniza?) izopačena. Šv. biti će ove viesti o Haemu, njegovoj visini i vidiku izpisao od njekoga tadanjega ili starijega kosmografa ili pisca, koj je M. Argentaro i Haemus uzimao za jednu te istu goru.[7] Potonje ime, naime Comoniza bila bi Pejačevićeva Camenicza;

[1] „Cupido eum ceperat in verticem Haemi montis ascendendi, quia vulgatae opinioni crediderat, Ponticum simul et Adriaticum mare et Histrum amnem et Alpes conspici posse". — „Tertio demum die ad verticem perventum, nihil vulgatae opinioni degressi inde detraxerunt, magis cedo, ne vanitas itineris ludibrio esset, quam quod diversa inter se maria montesque et amnes ex uno loco conspici potuerint." Livius. XL, 21, 22.

[2] Strabo, VII, c. 313. — P. Mella, II, 2; ed. Parthey, p. 37.

[3] Rad, knj. LXXI, 36 i 39.

[4] Strabo, VII fr. 6. Scymnus Ch., 369. Ps. Aristoteles de mirab. ausc., c. 111, ed. Beckmann.

[5] O teoriji suzivanja gl. Berger, Geschichte d. wissensch. Erdkunde d. Griechen; Leipzig, 1893; IV. Abth., p. 34 i 35.

[6] Gl. Rad, LVI, 214, 218; pa knj. LXII, 99 i 100.

[7] Leunclavius takodjer tvrdi, da je Mons Argentarius i Haemus jedno te isto. „Gallicus intenpres (?) Laonici Rhodopen hunc (Argentarium) esse vult, quum sit Haemus". Pandectes Hist. Turc. Francofurti 1596; pag. 136.

Digitized by Google

ali i ovaj je pisac takodjer izpisao opis Haema možda od istoga ili sličnoga pisca, kojemu je Haemus, Scomius, Catena mundi; Monte Argentaro, Balkaj (mjesto Balkan) i Camenicza jedno te isto gorje.[1] Budući da nebijasmo srećni ući u trag piscu (osim Šveigera i Pejačevića), koj bi tvrdio, da se Haemus zvao narodnim imenom „Kamenica“: s toga mi jako dvojimo, da je Šv. to ime čuo u naroda, jer nebi bilo izmaklo ni Vrančiću, koj prvi navodi narodno ime „Haemovo, naime „Ztara planina“,[2] što se još danas sačuvalo.[3] Nam se čini, da se Šv. izopačeno ime Comeniza neodnosi na današnji Balkan, nego na nekoju drugu goru (Kunovicu?), koju je radi nestašice podataka vrlo težko pobliže označiti. — *Tadarbasar*. poznata je varošica Tatarpazardžik, koju predjašnji putnici na šire opisuju.[4]

Na istom putu spominje Benaglia (p. 34) najprije Niš *(Nissa)*. koji protječe Nišava *(Nissa)*, dicleća grad na dva diela, spojena kamenim mostom, a utječe u Moravu *(Muhr)*. Položaj mu je vrlo krasan, što je varoš, koja je u ravnini, poput vienca brdi okružena. Brdovit put vodi u varošicu *Mussan bassa* (Biela Palanka). koja bijaše najbolja palanka na svem putu, jer je ogradjena platnom. a štite ju 4 debele okrugle kule i 2 četvorca nad vrati, od kojih je jedan sav od željeza“. To je ona palanka ili tvrdjica, što je sagradjena g. 1637. pod rukovodstvom Musa paše, poznijega namjestnika budimskoga.[5] „Kad se tvrdjica gradila, pričahu mu, da se kamenje od porušenih sgrada vadilo, i tom prilikom naišlo se na mnoge stare napise, pa da se još tu nalazi starih novaca i kolajna.“ Ako su ovo bili ostanci staro-rimski, poticali bi od poznate rimske Remesianae. glavne rimske stanice medju Nišem i Pirotom.[6] I Benaglia opisuje tu bugarsku nošnju, koja je Pigafettinu opisu slična:[7] žene mu nose

[1] Jac. Pejačević u Švandtnera, III, 789.

[2] Rad, knj. LXXI, 29.

[3] Dr. Šišmanov (op. c., p. 435 i 436) kod ovoga mjesta nezna za narodno ime Kamenica, nego prihvaća bilježke Jirečekove (Heerstrasse, p. 141), osnivajuće se na Pejačeviću. Isti Jireček u svojoj vrloj knjizi „Cesty“, gdje na tanje govori o historijskom poznavanju Haema, Kamenice više nespominje. Ni Kanitz nezna za ime Kamenica.

[4] Rad, knj. CXII, 183, 187, 225, 230, 231; napried str. 41.

[5] O gradnji gradića gl. Hadži Chalfa, p. 157. Kanitz, Donau-Bulgarien, I, 173. Jirček, Heerstrasse, p. 127.

[6] Gl. Rad, CXII, 181, 224. Kanitz, Römische Studien in Serbien, Denkschriften d. k. k. Academie d. Wiss., phil.-hist. Cl. XLI, 81, 82.

[7] Rad, knj. C, 123, 124.

Digitized by Google

na glavi malu kapu od biela platna, s koje vise mnogi srebrni novci niz čelo, oko vrata i na rukuh nose debele srebrne narukvice; kose pletu u duge pletenice, viseće niz pleća, a nakićene svakojakim uresom, što su dobile za miraz. — Gorovit i rdjav put vodi dalje u veliku varošicu *Hischarko,* što je turski Šarköi ili poznati Pirot, koj mu je zaštićen od porušenih kula i velikom močvarinom. — Jednak put vodi u selo *Dragoman,* koj mu sastoji od nekoliko slamnatih kuća. Dalji put vodi u Sofiju *(Sophia),* koja se s daleka vidi radi njezinih mnogih mošeja, njihovih kula i minareta. Sofija mu je slična Padovi (!). Na cvietnicu bijahu kod službe u siromašnoj franciškanskoj crkvici, gdje su tri slovenska svećenika pjevala muku Kristovu. Vidjeli su i crkvu sv. Sofije, mošeju, naproti hanu, gdje bijahu odsjeli; priča se, da ju je sagradila sv. Jelena, koju posla otac u glavni grad Bugarske, a kad je umrla, da su ju u ovoj crkvi sahranili. O tom, kao i o njezinom prikazivanju, veli, razna se pričaju, što putopisac rado jim pripušća da vjeruju. — Pošto su dalje prešli mostom preko Iskre *(Ischia),* prispjeli su u *Jenihan* (Novihan),[1] koj ima velik karavanseraj. „Pošto su prevalili razna brda i prošli Ihtiman *(Ictiman),* prispjeli su na veče u *Chiostengié* ili *Kisterfend,* selo na plahomu *Sanach,* nješto podalje od puta. Dalje išli su preko gore od biela i crvena mramora, a protječe ju pomenuti Sanach; pa prostranom ravninom u poznati *Tatar Basack* (Tatar pazardžik). Nu Chiostengie ili Kisterfend nije jedno te isto mjesto: prvo biti će tursko Köstendže, bugarski Kostenec, ili sredovječna varoš Konstantia, na plahoj mladoj Marici, u istinu podalje od puta. Kisterfend pako bez sumnje turski Kyz Derbend ili bug. Momina klisura, glasovito ždrielo, blizu vrelišta Maričina, koja ga protječe i u tracijsku ravan utječe.[2] Ime rieke Sanach nije nam poznato, neima mu u onom kraju spomena, ni na kartah nit u knjigah; ako nije Slivnica, jedna od glavnih izvorrieka Maričinih, ili je možda potok Stanimak, preko kojega je na daljem putu prešao, amo prenio. Ako je rieka, koja onu bezimenu mramornu goru i Kyz Derbend protječe, Sanach, onda ova rieka nije drugo nego Marica.

(Gl. 13. i 14. Put od Plovdiva u Carigrad, p. 47—50.) — „Dne 18. pros. prispjeli su u *Philippopoli,* glavni grad Makedonije, smješten pod Rhodopom, zvao se njegda *Poniropolis* i *Tri-*

[1] Jireček, Cesty, p. 75, 76.
[2] Jireček, Cesty, p. 82. Rad, CXII, 230 i 231.

*

Digitized by Google

montium, a Turci ga zovu *Philippe.* Tu su bili nastanjeni u turskom Mesgithu.[1] to je crkva, a uz nju je gostionica s bolnicom, imajuća mnogo liepih i čistih sobica, u koje su bili podieljeni. Varoš je vrlo velika i prostrana, leži na ubavu mjestu; sgrade su od ilovače i zemlje, rdjavo sagradjene na muhamedovski način. U gradu su tri prilično visoka brda, na kojih stajaše u staro doba kao što razvaljene zidine pokazuju, kr. dvor i kuće; ali spisa i izprava o tom nije putopisac nikakovih našao. Izvan grada, 2 ili 3 stadija daleko, našli su dva osvodjena groba, poput bunara ogradjena, a na drugom mjestu jedan grob u ravnini, isklesan u kamenu, otvoren, i bez svakoga napisa. Turci vele, da je to makedonski kr. grob; putopisac pako misli, da bi kraljevski grob imao biti ugledniji i sjajniji. — Dne 19. krenuvši odavle dospjeli su pred veće u selo *Canosch,* gdje su noćevali. — Dne 20. prenoćili su u selu *Virobo.* — Dne 21. prispjeli su u *Mustapha Wascha Dschupri,* t. j. k mostu, jer Dschupri znači most. Ondje je vrlo liep kameni most, koj je 365 običnih koraka dug i 9 širok; uz koji ima vrlo liep karavanseraj ili gostionica, duga 135, a široka 35 koraka, gdje može 3000 konja stati, a oboje, most i gostiona, sagradjena je od jednoga od turskih poglavica, koj se zove Wascha, t. j. glava, po imenu Mustafa Wascha. God. 1571. osvojio je ovaj paša otok Cipar, i dade vrhovnoga zapovjednika ovoga otoka Antonium Bracademum živoga oderati."

„Dne 22. pros. prispjeli su u *Adrianopel,* koji se turski zove *Edrene.* Njekoji pisci zovu ovaj grad *Vscudama,* takodjer *Oresta.* Kad su ulazili, turska dječurlija nabacivala se na poslanstvo sniegom i vikala: „gaur, gaur",. t. j. pogani, što njihovi janičari nisu mogli zapriečiti. Gradski sudac ili kadi vladao se prijatno prema poslaniku i odprati jih u turski karavanseraj. Buduć bijaše studeno, a u stanu manjkalo drva, kidale su sluge u karavanseraju mjestimice daske, a da se koliko moguće opre studeni, pogorjelo jih. S toga su Turci tužbu podigli, a poslanik morade platiti štetu s 2 talira. Dschuma[2] ili zavod, što su tu vidjeli, liepa je sgrada, sagradi ju

[1] Mečet, arapski Mestdžid, mala bogomolja ili mošeja, gl. Popović, Turske rieči u Glasniku srpskog uč. dr., knj. 59, p. 146. Hammer, Gesch., X, 358.

[2] Da je džuma mošeja, razabira se iz sadržaja, odnosno iz bilježke na rubu (Türkischer Tempel) i iz slike na str. 48. Džuma, iz arapskoga „dži m' at", znači petak (Popović, op. c., pag. 262), a po Hammeru (Gesch., X, 245) znači „congregatio" u petak.

Digitized by Google

sultan Selim poslije osvojenja Cipra, za to potroši sav prihod ovoga otoka. Ova vrlo velika sgrada, sagradjena od liepa priredjena kamena, s vana i s nutra urešena svakojakim bojadisanim kamenjem, mramorom, alabastrom, serpentinom itd., nije gradjena od Turaka, jerbo ovi nebi bili kadri šta takova sagraditi, nego od zarobljenih sužnjeva, Talijana. Sred crkve, u svodu pod krovom, visilo je na okolo u redovih do 5000 svjetiljaka; na četiri ugla crkve dižu se visoki tornjevi, svaki ima po tri vrlo krasno uradjena vienca ili galerije, u svakom su po troje stube na zavojicu, jedne pored drugih, a razdieljene su stienom medju sobom. Tornjevi se čine tako uzki, da će se jedva moći provući stube na zavojicu, koje ipak idu gore do ispod krova".[1]

„Dne 24. bijaše jaka bura, dubok snieg i oštra studen; toga radi su počivali u vrlo liepoj varošici *Hapsa,* koja pripada Mehmed paši, tadanjemu vrhovnomu paši ili velikomu veziru. Tu je liep karavanseraj s krasnom mošejom. Tu su proveli božić, u molitvi, pjevanju, čitanju i drugih kršćanskih vježbah. — 26. prenoćiše u varošici *Porgas.* 27. prispjeli su k moru, po imenu Propontis i noćevahu u varošici *Selimbria.* — 28. prispjeli su u varošicu *Pontigrando,* t. j. Veliki most, gdje su prenoćili. Posljednjega prosinca prispjeli su u *Ponti picolo*, ili „Mali most", jednu milju od Carigrada. Amo je poslao car. poslanik Ungnad, na čast našemu poslaniku, svoga propovjednika Gerlacha s drugimi slugami, uz to živeža i plemenita voća. Pošto su izaslanici predali dar i izjavili poštovanje, vratiše se natrag u Carigrad".

(Gl. 15. Dolazak u Carigrad). — Dne 1. siečnja 1578. prispjelo je poslanstvo u Carigrad. Taj dan bijaše najneprijatniji, što ga imadoše na svem putu, radi kiše, sniega i studeni. Milju puta pred gradom našli su poslanika Ungnada, koj se sjede k našemu poslaniku i š njim se vozio. Jedan stadij pred gradom stajalo je 150 konja, da prime dolazećega novoga poslanika i da ga doprate do stana. Duga slika prikazuje ovaj prizor. *(Wie der H. Legat vor der Stadt Constantinopel ist empfangen worden.)* Ista slika prikazuje takodjer prizor: kako sultan jaše u mošeju. *(Wie der Türkische Keyser in die Kirchen reitt.* p. 50.). Oba poslanika sa svojim plemstvom posjedoše konje i prispjeli su jutrom oko 9. ure u Carigrad. Tim se svršilo ovo težko putovanje, dodaje putopisac, a svemožnomu i vječitomu bogu budi hvala i slava na vjeke."

[1] **Na str. 58. prinosi, prema opisu sudeć, dosta viernu sliku ove mošeje.**

Digitized by Google

Ovaj posljednji odsjek Šv. putopisa prikazuje tadanji put od Plovdiva do Carigrada. I tu naš putopisac neopisuje puta, a navodi opet sama noćišta, koja su na ovom putu najznatnija mjesta, svakolika dobro poznata od njegovih predhodnika; osim kojekakvih doživljajâ, neprinosi o navedenih mjestih znatnijih bilježaka, kojimi bi predhodnike popunio. — O Plovdivu donosi stara imena *(Poniropolis* umjesto *Poneropolis* i *Trimontium),* poznata od drugud, ali o položaju i znamenitostih nezna drugo kazati, nego spominje one tri sienitne stiene, o kojih predjašnji putopisci na šire govore;[1] od znamenitostih spominje samo tri zidana groba, a onih mnogih mogila niti nespominje. — *Canosch*, Vrančićeva „Constyza" ili „Konyws", današnji Konjuš, obična tadanja putnička stanica. *Virobo* je bugarsko Virovo, ili današnja Uzundžova, selo s mošejom i znatnimi godišnjimi sajmovi.[2] *Mustapha Wascha Dschupri,* poznati je „Mustafin most", ili varošica Mustafa Paša Köpri. Ova glasoviti most preko Marice opisuje svaki predjašnji putnik po svoju; jer dimenzije se mosta u svakoga više ili manje razlikuju.[3] U istinu je Mustafa paša za Selima II. osvojio Cipar g. 1571.; ali zapovjednik tvrdje nije se zvao A. Bracademum, nego Marco Antonio Bragadino, kojemu je najprije dao odrezati uha i nos, a poslije deset dana dade ga živa oderati.[4] — I o Jedrenetu *(Edrene)* spominje stara imena, na ime *Vscudama* (Uscu-Dama), stara metropola Odrisa, i grčko ime *Oresta* (Ὀρεστιάς).[5] O znamenitom pako položaju i znamenitostih Jedreneta nezna ništa kazati, jedino što opisuje Selimovu mošeju, koju slikom razsvjetljuje, što je jur od drugud poznato[6]. — Mjesta što dalje spominje Šv. na putu od Jedreneta do Carigrada, takodjer su dobro poznata od njegovih predhodnika. Varošica *Hapsa* današnja je Hafsa, koja je onda u istinu pripadala Mehmed paši. *Porgas* je L. Burgas, *Selimbria* poznata je grčka varoš Silivri, a *Pontigrando (!)* i *Pontipicolo (!)* talijanskih putopisaca, poznate su varošice Böjük i Küčiik Čekmedže, posljednje stanice na putu biogradsko-carigradskom.[7]

---

[1] Gl. Rad, knj. CXII, 184, 187, 230, 231 i 232; napried str. 39.
[2] J. K. Jireček, Heerstrasse, p. 132.
[3] Gl. Rad, knj CXII, 227, 232 i 233; napried str. 38.
[4] Hammer, Gesch. III, 582, 583, 585.
[5] Gl. Rad, knj. C, 108 i 111. Tomaschek, Sitzsber. d. phil.-hist. Cl. Wien, 1887, B. CXIII, 324.
[6] Rad, knj. CXII, 227 i 232; napried str. 37.
[7] O mjestih na putu od Jedreneta do Carigrada gl. Rad, CXII, 189 do 192, 227 i 228, 233 i 234; napried str. 36, 37.

Digitized by Google

Napokon opisuje Šv. neprijatan ulaz poslanstva u Carigrad, što se s Gerlachovimi bilježkami u dnevniku (p. 440) tačno slaže. „Sinzendorf prispije, bilježi G., dne 1. siečnja 1578. u Carigrad, te je po vrlo ružnom vremenu, sniegu, buri i studeni držao svoj ulaz". Vrh toga popunjuje G. izvještaj Šv. još s njekojimi bilježkami: „u svečanoj audienciji od 17. (19.) siečnja 1578. predade poslanik sultanu carev obični danak i bogate darove, koje G. na tanko nabraja i opisuje (p. 426, 447—51).[1] I ovom su prilikom, veli dalje Gerlach, opetovane tužbe glede kršenja mira, osobito glede onih 180 odpalih sela; pa što je potonjih mjesecih minule godine silom oteto caru u Hrvatskoj do 10 sela i tvrdja.[2] O tom priopćuje G. (p. 448 i d., 544 i d.) carevo pismo na velikoga vezira, i pismo carskih poslanika (Ungnada i Sinzendorfa) na sultana; al na to sve odgovori veliki vezir, kao Ger. dodaje, „golo, hladno i neskladno". Diplomatička korespondencija o pomenutih turskih nasiljih potonji je čin poslanika Ungnada, a tim ujedno dovršuje i Ger. svoj vrlo znatan turski dnevnik.

Kaprarin putopisac zabilježio je (p. 38) o Plovdivu *(Philippopoli)* jedino to, da mu je poslanik odsjeo u nekoga Dubrovčanina, koj je tu jedini od svoga naroda. Dalja mjesta, koja spominje, na ime *Papasoli* (Papazli), *Usumschesi* (Uzundžova), *Himanli* (Harmanlia), dobro su poznata od starijih putopisaca.[3] I Benaglia opisuje „Most Mustafe paše *(Mustafa Paša Köpri)*, koj mu je 400 koraka dug, a 10 širok, nosi ga 17 lukova, strane su mu za pô čovjeka visoke s napisom u slavu sagraditelja. Najšire opisuje na ovom putu Jedrene *(Adrianopel)*, o kojem navodi ove znamenitosti: u okolini je vidio, da i bivoli teže polja. Dug popločan put po strani brežuljka vodi mu u predgradje, koje je puno vrtova. Kamenim se mostom prelazi preko Marice, u koju utječe *Tunza* (Tundža) i *Harda* (Arda), tvoreć njekoliko otočića. Grad je vrlo velik i napučen, ogradjen starim zidom, a zaštićen s njekoliko većinom porušenih kula. Tu ima velikih mošeja, karavanseraja, bunara, drvenih i kamenih mostova, sve su ulice dobro popločane, ima više izvrsnih kupališta i sve udobnosti, a to sve bilo bi od sukromnika sagradjeno. Grad je vrlo liepo smješten, ima više skupih sgrada, osobita mu je jedna

[1] O istoj audienciji govori i Šv. (p. 55), te ju je i slikom razsvjetlio (p. 57); ali se samo na obrede osvrće. Popis darova u novcu i dragocienostih (p. 60—2) nije ni tačan ni pregledan.

[2] Gl. Hammer, Gesch., IV, 30—32.

[3] Rad, CXII, 188, 232; napried str. 38, 39.

Digitized by Google

mošeja, opasana galerijami, poduprta kubami, nose jih stupovi od najboljega mramora, podanak im je od kovi, s istim je mramorom popločana, te ima krasan vodomet, gdje se Turci peru, prije no što udju u mošeju. Veliko pročelje nose 4 velika stupa boje olovne, tielo joj je velika kuba, živopisana i mnogimi turskimi napisi okićena, okružena je mnogimi manjimi kubami, a sve su pune svjetiljaka. S vana su 4 velika tornja, na koje se uspinje duhovnik, zoveći narod na molitvu. Jedrene ima više liepih bezestana, a zatvara se dvojima vratima. Seralj sultanov odieljen je od grada, ogradjen jakimi zidinami, zaprema velike livade i šume, a sredinom mu teče Tundža". U ovom u ostalom obćenitom opisu ističe se bezimena velebna mošeja, koja je Selima II., o kojoj govore i stariji putnici, koje Ben. znatno popunjuje.[1]

Napokon na putu od Jedreneta do Carigrada navodi Ben. noćišta, odnosno mjesta, kojih su imena većinom izopačena, a sva su dobro poznata od starijih putopisaca; na ime *Hapsa* (Hafsa), *Baba* (Eski Baba), *Burgas* (L. Burgas) s poznatim karavanserajem, gdje se siromašnim putnikom daje kruh i riža. Dalje navodi *Careslisan* (Kareštiran), *Chiaslo* (Čorlu) i *Kinikli,* odkuda se prvi put ugleda more. *Silivrea* (Silivri) mu je liepa varoš na brežuljku, kamo se dolazi kamenim mostom od 33 luka, što vodi preko močvare, a po strani su joj mlinovi, vrtovi i dr., što oči veseli. Prošavši *Pivates* (Pivatos), prispije se k „Velikomu mostu" (Böjük Čekmedže), koj mu se za to tako zove, što je od 4 mosta sastavljen; zatim k „Malomu mostu" (Kučük Čekmedže), ubavo mjesto s liepim jezerom slatke vode, koja se tu sa slanom mieša (laguna); tu se takodjer prelazi preko kamena mosta, a poslije vodi liep taracan put sve do Carigrada, a s obje mu strane ubavi vrtovi s kućami.[2]

Druga knjiga Šv. putopisa nosi naslov: „opis svakojakih navada u duhovnoj i svjetskoj vladavini turskoga cara, njegovih razkošnih vrtova i riedkih životinja, pa njekojih odličnih sgrada, položaja i lika Carigrada i drugih znatnijih stvari". Ova je knjiga razdieljena na 65 glava. Po obsegu sudeć (p. 51—231), ova bi mu knjiga bila, kako gore rekosmo, glavnom česti njegova putopisa; buduć popu-

[1] Opis Jedreneta gl. u Pigafette, Rad, C. 108—15. Starine XXII. 162—66. — O Selimovoj mošeji gl. Rad, CXII, 227, 232, napried str. 34, 35.

[2] O putu i mjestih medju Jedrenetom i Carigradom gl. Rad, C, 100 do 107; CXII, 189—92, 227, 233—235; napried str. 32—34.

Digitized by Google

larno napisana, bijaše onoga doba u Njemačkoj donjekle i pučkom knjigom, koja je više izdanja doživila. I Gerlachovi dnevnici o njegovu petgodišnjem boravljenju u Carigradu glavnim su mu djelom; ali se ovi od Šv. II. knjige sućno razlikuju. Jer u G. dnevnicih neiztiču se opisi Carigrada, njegovih znamenitosti i tamošnjega života, već se iztiču samo svojom političko-historičnom gradjom, koja je za tadanju historiju turskih odnošaja mnogo vriedna. Šv. usuprot, baveći se tri pune godine u Carigradu, neprinosi za historiju onoga doba nikakovih podataka, nego mjesto toga opisuje medju ostalimi grad i njegov život, što je iz tadanjih mletačkih relacija, iz prikazivanja Bassanova, Pigafettina putopisa i drugih pisaca turskih stvari više ili manje obsežnije i savršenije prikazano. Ovih različitih sadržina biti će razlozi: što su se oba putopisca svojom obrazovanošću i znanjem daleko medju sobom razlikovala, pa što je Gerlach u kući Ungnadovoj sasvime drugi položaj zapremao, nego Šveiger u kući Sinzendorfovoj; onaj bijaše, kao što se iz sadržine njegovih dnevnika razabira, ne samo propovjednikom, nego prijateljem i pouzdanikom Ungnadovim, dobro upućen u sve diplomatske tajne poslanikove; dočim Šv. biti će bio samo duhovnikom poslanstva. Premda je sadržina II. knj. Šv. putopisa jur od drugud više ili manje poznata (Jäck, I. Th., 3. B., p. 94—109), neće biti izlišno, ako ovdje iztaknemo nekoje glave, koje nam se čine znatnije.

U 7. i 8. glavi II. knjige (p. 64—68) govori Šv. o poslanicih stalnih i izvanrednih, njihovoj službi, plaći i dr., što čini, prema ostaloj sadržini ove knjige njeku iznimku. Ove viesti bile bi znatne i glede naših putopisa, kad bi bile savršenije prikazane. Šv. pravo navodi, da je prvo carsko poslanstvo odaslano god. 1529. tačnije 1528.), a vodio ga je I. Oberdanski (Iv. Hoberdanc i Sig. Weixelberger); izkaz pako stalnih poslanika do g. 1593., tačniji mu je, nego u ikojega predhodnika; kad nebi medju stalne poslanike brojio takodjer Malvezza i Busbeka, dočim je drugdje jur dokazano, da je A. Vyss bio prvi carev stalni poslanik u Porte.[1] Zadatak pako carskoga stalnoga poslanika u Porte prikazuje jednostrano i vrlo ograničeno; jer mu služba bijaše, veli, da kršenja mira na granicah ugarskih i hrvatskih, što se dnevice dogadjalo, kod vrhovnoga paše i dvora razpravi; ali k tomu dodaje, da je sav trud i nategа poslanička u ovih poslovih bila žalibog bezuspješna. Jer obično se pritužbe tim izpričavalo, da su carevci napadali tursko zemljište i tim nanašali velike štete, što se moralo

[1] Rad, knj. CXII, 155 i 156.

Digitized by Google

suzbijati i krivce loviti, a timi izprikami morao se poslanik obično zadovoljiti. Na ovo bi se moglo, dodaje Šv., uporaviti onu basnu o vuku i ovci. Dalje navodi, da je paša poslaniku na pritužbu glede kršenja mira na granicah odgovorio, da kad se izmedju susjedna dva sela nadje strvina, sakupe se oko nje psi obajuh sela, te se pliena radi posvade i izgrizu; kad nebi bili tako blizu u susjedstvu, svega toga da nebi bilo. Ako dakle car želi, da nebude plaćkanja, da bi ga savjetovao, neka pograničnu zemlju na milje daleko i široko popali i opustoši, onda neće biti pritužba. Na ovo bi mu odvraćeno, da kad bi poslanikov car 100 milja zemlje popalio i opustošio, da bi si tim znatno veću štetu nanio, nego kad bi sultan 200 i više milja svoje zemlje opustošio; jer da je sultanova zemlja i onako nenaseljena i pusta. Nu ovimi borbami, dodaje putopisac. nije siromašnim Kršćanom na granicah ništa pomoženo; medjutim trpi pravedan (interim patitur justus). Dalje priča, da se Sinan paša, poznati krvolok, narugao carevim darovom, veleći, neka bi car umjesto igračka i pozlaćena posudja poslao jim oružja, bar bi gaure razčupali. Na to bi mu odvraćeno, da bi Kršćani to bolje trebovali protiva Turaka, jer da Turci nisu na kršćansko oružje i onako vikli. Odavle se razabira, dodaje putopisac, s kakovimi se poslovi moraju poslanici baviti i s kakovim opakim skotom imaju posla.

Govoreći o plaći stalnoga poslanika (p. 66) navodi, da mu je redovita plaća bila 7500 talira, za opremu dobije 6000 tal., doplatka 1300 tal., što bi ukupno iznašalo 26.228 tal.; ali ova potonja svota nije prava, možda će biti umjesto 1300 t. 13.000, onda bi ukupna svota iznosila 26.500, a ne 26.228 tal. K tomu dodaje, da se toliko treba za poslanika, koliko god puta se ovaj mienja. Glede redovite poslaničke plaće (7500 tal.) slaže se s Gerlachom. a u drugih svotah se znatno razlikuju, jer po G. računu iznosio bi sav godišnji trošak poslanikov samo 13.000 tal.[1] Stalni poslanik ostaje mu u Carigradu obično 3 godine; bilo jih je, koji su i dulje ostajali; ali Rym nije ostao 10, nego samo 4 godine; dočim vanredni poslanici, koji godimice donose danak s darovi, ostaju mu obično 6 nedjelja (za obnove ugovora mira znatno dulje). Govoreć nadalje o kuririh, koji nose za cara pisma, opisuje njihovo putovanje, koje mu traje do Beča 11 dana, što je iz putopisa takova kurira, Betzeka, bolje poznato.[2] Spominje i glasnike, koji nose

[1] Gl. napried str. 29, 31.

[2] Rad, knj. LXXXIV, 98, 99.

Digitized by Google

tajna pisma, dodajuć, da kad bi se ova ulovila, nebi se ništa saznalo, jer su takova pisma pisana izmišljenim pismom i brojevi; a o pošiljanju takovih pisama govori Gerlach na šire u svojem dnevniku.[1]

Od ostale sadržine iztaći ćemo još bilježke naravi topografijske, jer su s našim poslom u savezu, ostalo pako mimoilazimo, jedno, što nespada u okvir naših razpravljanja, pa što je to u gore pomenutih pisaca više ili manje na šire prikazano. — Šv. opisuje u gl. 28—35. (p. 101—1 8) Carigrad i njegove znamenitosti. Govoreć o položaju Carigrada tako ga je obćenito nacrtao, da za opisom Pigafettinim daleko zaostaje.[2] „Carigrad hvata mu se na iztoku Bospora, na jugu Propontisa i (odnosno) Egejskoga mora, a na sjeveru ima prostranu luku (zlatni rog), pó njem. milje mu je duga, a nadmašuje svojom udobnošću sve druge svjetske luke; pisci ju zovu „Sinus Ceratinus“,[3] od roga (κέρας), komu je slična. Luka mu s Bosporom i Propontisom obuhvaća grad poput vilice ili dva roga, i dopire do Sredozemna mora i Ponta Euxina. Potonje mu more dopire do Theodosije ili Kafe *(Capha),* gdje je priestolnica kralja tatarskoga (kana), dugo mu je 343 nj. milje, a treba do tamo devet dana ploviti“. Dimenzije Ponta, Bospora i Hellesponta uzeo je Šv. iz Herodota, preračunav stadija u njem. milje, od kojih mu na jednu ide 32 stadija. — Carigrad mu u historika nosi svakojaka imena: *Bizantium, Anthusa, Aethusa, Antonia, Nova Roma,* Turci ga zovu *Stambol,* hrvatski se zove *Czarigrad* ili *Czarovdum.* Imena Anthusa i Aethusa nismo nigdje u starih pisaca našli; odkuda jih je Šv. uzeo, — takodjer nismo mogli u trag ući; ime pako Antonia potiče od careva Severa i Antonina, nazvan bi po Severovu sinu Antoninu Bassianu; ostala su imena poznata. Obseg Carigrada mu je znamenit: treba za obići ga tri ure po moru i po suhu; od „Sedam kula“ na zapad do luke, treba jednu uru, a odavle do seralja, pa do Sedam kula dvie ure po moru. Carigrad mu bijaše njegda glasovit kao i Atena, jer je rodio više učenih ljudi, a imao je knjižnicu od 120.000 različitih knjiga, koja je imala 120 stopa dugu pergamenu, na kojoj su bili sa zlatnimi pismeni napisani Homerovi spjevi Iliada i Odiseja; al sve je to posljednji požar pretvorio u prah i pepeo. Dalje govori o znamenitostih i starinah carigradskih, što je u poznatom

[1] Gl. napried str. 29.
[2] Starine. XXII, 103—105.
[3] Ceras ap. Ammian., XXII, 8; Chrysoceras, ap. Plin., H. N., IV, 11.

Digitized by Google

Gyllijevu (g. 1555. umro) opisu Carigrada obsežnije i savršenije prikazano.[1]

Pošto je Šv. natanko razgledao i opisao Carigrad i njegove znamenitosti, prelazi preko luke ili Zlatnoga roga u Galatu i Skutari, koji mu poput predgradja spadaju k Carigradu, ali su zasebne varoši. Obje su preko mora, prva pó četvrti, a druga četvrt milje daleko. Najprije govori (gl. 43, p. 131—35) o *Galati,* ili, kako ju Grci zovu, o *Peri;* o njezinom imenu prihvaća bilježke Aventinove, naime da potiče od Brenovih Galah, koji su mu Germani (!). Galata prostire mu se što na brdu, što u polju; opasana platnom, imala bi prema obsegu tri tal. milje, a predgradje joj se proteže prema Pontu jednu njem. milju daleko. U gradu i predgradju stanuju ponajviše Grci, koji o ribarenju živu. U gradu su većinom stare genovske kuće talijanskoga sloga, vrlo visoke i kamene, stare i trošne; trgovci mletački dolaze amo i stanuju tu kao u svojoj trgovačkoj varoši. Perućani su od polovine katolici, koji imaju tu 8 samostana i crkava, od kojih je najznatnija franjevačka; bogoslužje obavlja se latinski; dočim Grci imaju oko 6 svojih crkava, u kojih se služi grčki. Turaka ima u Galati malo; Židova pako, kojih da ima u Carigradu do 20.000, nije vidio putopisac u Galati, dočim Pigafetta tvrdi, da osim Grka, Mlečana i malo Turaka, vrlo mnogo ima tu Židova, koji iz Španjolske protjerani, vjerno se drže svoga jezika.[2] Više Galate vidio je Šv. pomorski arsenal, o kojem na šire govori Gyles (op. c.). Izvan grada stanuju mu dva poslanika, naime francezki i bailo mletački, dočim je po Pigafetti potonji u gradu stanovao. Niže Galate, naproti seralju, je topana ili oružnica, gdje se čuvaju osvojeni topovi s grbovi i napisi mnogih vladalaca. Dalje na Pontu je državna tamnica, po imenu „Crna kula", gdje su zatvoreni najodličniji uznici, gdje bijaše Ferdinandov poslanik Malvetius god. 1548. takodjer dvie godine zatvoren. Ove bilježke netrebaju komentara, pošto je o Galati i njezinoj znamenitosti drugom prilikom razpravljano.[3]

U 45. gl. (p. 135—38) govori o varošici Skutari, kojom napokon završuje opis Carigrada i njegove okoline. *„Scutari* velika mu je i dobro sagradjena varošica u Maloj Aziji, uprav na proti seralju, njegda znamenito tržište, koje se zvalo *Chrysopolis:* onda velika i liepa varošica, na glasu radi plemenitih konja, koji se iz Perzije.

[1] P. Gillius ap. Banduri, Imperium Orientale, I, 211 i d.
[2] Starine, knj. XXII, 104 i 105.
[3] Rad, knj. LVI, 230 i d.

Digitized by Google

Jermenije, Karamanije i Arabije na prodaju amo dovodilo, Turci jih visoko ciene radi uztrajnosti i vatre, te jih kupuju po 300, 400 i 500 dukata, od kojih jedan nosi dvie njem. forinte. Medju Skutarom i Kalcedonom, pa više Skutara gore na Pontu (mjesto Bosporu) ima sultan vrlo ubave perivoje".[1] Ovom prilikom dodaje crticu, koja je za ono doba dosta riedka; kušao je naime na ovoj tački Bospora nacrtati njeku vrst prirodne medje medju Europom i Azijom. „Kad se od Carigrada k Skutaru dolazi, veli, opaža se znatna razlika medju zemljom i narodom ov- i onkraj (Bospora), da su naime Azijci crni, kao i svi iztočni narodi; što se pako tiče govora, ovaj je suroviji i prostiji, nego u Europi. Velika se razlika pokazuje takodjer u nošnji, škriljaku i zavojih, što nije tako fino, ukusno vezeno i omotano; odkuda se vidi, da ova nošnja (na azijskoj strani) odieva surova čovjeka ili pastira, neprijatne i krvoločne ljude". Tim je Šv. dovršio svoj opis Carigrada i njegove okoline.

Pošto se treća godina kraju primicala, što je bilo 19. siečnja 1581. — odpočimlje Šv. treću knjigu svoga putopisa (p. 231) — prispije u Carigrad novi carski poslanik Friderik Preyner, koj je imao zamieniti Sinzendorfa. Šv. sjeti svoga gospodara na obećanje, jer je nadošlo vrieme, da će skoro morati putovati natrag u domovinu, te zamoli poslanika, koj ga više nije trebovao, da ga odpusti i da mu bude od pomoći, da zamišljeni put u svetu zemlju izvrši. Pošto se Šv. uz sve opomene poslanikove, pogibelju puta i velikim troškom nije dao od zamišljena puta odvratiti, pribavi poslanik njemu i njegovu družtvu (Herbersteinu, Schiebenu i dr.) putni list, a putnici najme si ladju i krenu 3. ožujka 1581. iz Carigrada u Aleksandriju, pa odavle preko Joppe u Palestinu, da pohode Jerusolim i druga sveta mjesta. Ovaj put u Jerusolim i natrag u Njemačku,[2] opisuje Šv. u III. knjizi, koja je podieljena na 44 glave. Ovaj Šv. putopis u svetu zemlju daleko zaostaje sadržinom svojom iza tadanjih palestinskih putopisa;[3] mi ga mimoilazimo, što prelazi medje naših razpravljanja. Na povratku morem do Mletaka spominje Šv. njekoje primorske gradove dalmatinske; al o njih je tako malo zabilježio, da toga nije vriedno spominjati.

[1] O Skutaru i njegovoj okolini gl. Pigafettu; Rad, knj. C, 159 i 160; pa Starine, XXII, 118 i 119.

[2] „Beschreibung der Reyss von Constantinopel nach Jerusalem, bis wieder in Teutschland".

[3] Gl. moju razpravu o Gj. Husu u Radu, knj. LV, 116—185.

Digitized by Google

Pošto su *putopisci*, Gerlach i Šveiger, svoje putne dnevnike glede vremena *probavljena* na putu, prilično tačno vodili; zato se dade lasno ustanoviti to vrieme, što ga je potrošilo Ungnadovo i Sinzendorfovo poslanstvo za put od Beča do Carigrada. Ungnadovo poslanstvo trebovalo je po računu dnevnika za put od Beča do Carigrada: svega skupa 58 dana (od 10. lipnja do 7. kolovoza), malo ne toliko, koliko drugo Ungnadovo poslanstvo (56). Ako se odbije 12 dana (od Beča do Sofije) na odmor, onda je trebovalo ovo poslanstvo samo 46 dana, dakle malo više nego Rymovo za sav put (44). Na putu od Biograda do Carigrada probavilo je Ungnadovo poslanstvo u svemu mjesec dana (31 dan, naime od 8. srpnja do 7. kolovoza), toliko dakle, koliko prvo Ungnadovo i Crnovićevo poslanstvo. Gerlach broji od Biograda dalje do Sofije 11 noćišta, koliko i dana puta, dane pako odmora nebroji medju noćišta; buduć da u Sofiji bolesti radi prekida svoj dnevnik, nedadu se dani odmora od Sofije do Carigrada ustanoviti. Na povratku putovalo je Ungn. poslanstvo takodjer ljeti, a trebovalo je za put od Carigrada do Beča u svem 63 dana, dakle gotovo toliko, koliko Vrančićevo na svojem drugom putu (61). Od Carigrada do Biograda, potrošilo je u svem 36, a po odbitku 6 dana odmora, onda 30 dana ili putopiščevih noćišta, dakle toliko, koliko na putu u Carigrad. Koliko se od Biograda do Beča odmorom izgubilo, neda se ustanoviti, jer putopisac opet prekida svoj dnevnik u Tovarniku, dokud broji 34, a do srpskoga trgovišta (Rácz Kevi) 36 noćišta. — Sinzendorfovo poslanstvo, koje je putovalo pod kasnu jesen — studenoga i prosinca — trebovalo je za put od Beča do Carigrada u svem 52 dana (od 10. stud. do 1. siečnja), ako se odbiju 4 dana na odmor, onda samo 48 dana; toliko dakle, koliko je trebovalo drugo Vrančićevo poslanstvo (49), koje je ljeti putovalo. Za put od Biograda do Carigrada trebovalo je Sinzend. poslanstvo u svem 32 dana (od 30. stud. do 1. siečnja), cieli mjesec prosinac, te je prema dobi godine dosta hitro putovalo, jer je samo dva dana za odmor izgubilo; trebalo je dakle jedan dan više od Ungnadova poslanstva, koje je ljeti putovalo. — Kaprarino napokon poslanstvo, koje je jedan viek poslije putovalo — veljače i ožujka — trebovalo je za put od Beča do Carigrada gotovo 68 dana (od 3. veljače do 11. trav. uklj.); ako se odbiju na odmor 4 dana, onda je potrošilo 64 dana. Od Biograda do Carigrada trebovalo je 34, a bez odmora 32 dana; dakle koliko i

Digitized by Google

Sinzendorfovo poslanstvo. I tu je dakle veličina karavane i individualnost poslanikova utjecala na vrieme, što je poslanstvo za put do Carigrada trebovalo.

Vrh toga bilježi Gerlach na putu od Beča do Carigrada i daljine u miljah, koje ugarskih, koje njemačkih. Buduć da mnoge daljine izostavlja, a dnevnik u Sofiji prekida, s toga nije moguće daljine njegova dnevnika k Carigradu tačno ustanoviti. Na povratku pako bilježi daljine tačnije, te se mogu za put od Carigradu do Biograda lasno opredieliti; dalje do Budima, odnosno Beča opet jih nije moguće ustanoviti, pošto putopisac kod Tovarnika opet prekida svoj dnevnik. Na putu medju Carigradom i Sofijom ispustio je daljinu medju „Mostom Mustafe paše" i Harmanlijom (10. noćište od Carigrada), što bi po Vrančiću 3 milje iznašalo.[1] Gerl. milje na povratku čini se, da su po oznaci njemačke. Sva je prilika, da je Ger. one daljine doznavao od svojih drugova; jer jih je medju njimi bilo (n. pr. Auer), koji su njekoliko puta ovaj put u Carigrad i natrag prevalili. Ako se dakle sve pobilježene Ger. daljine medju Carigradom i Biogradom u jedno sbroje, iznosila bi daljina izmedju pomenutih gradova svega skupa 97 milja; naime od Carigrada do Jedreneta 25, odavle do Sofije 34, a odovud do Biograda 38 m. — Poredimo li Ger. daljine s Vrančićevimi, to se medju sobom znatno razlikuju, ne samo pojedinice, nego i u cielosti; jer potonji računa ukupnu daljinu od Biograda do Carigrada 125 ug. milja. Buduć da Vrančić računa po ugarskih miljah, koje su od njemačkih veće (za $^1/_3$);[2] tim bi bila još veća razlika. — M. Crusius dao si je daljinu puta od Tübingena do Carigrada izračunati od tadanjega glasovitoga matematičkoga geografa i kartografa Filipa Apiana (Bienewitz). Rezultat ovoga računa priobćuje Crusius u svojem gore pomenutom djelu;[3] ali velika šteta, što neznamo, na kojem je temelju Apian svoj račun izveo, naime, koje su mu geografijske karte za taj posao bile pri ruci. Po Apianovu računu iznosila bi daljina od Tübingena do Beča 93 njem. milje, od Beča do Budima 32, od Budima do Biograda 35, od Biograda do Sofije 61 (u Gerl. 38, u Vranč. 53), odavle do Jedreneta 42 (Ger. 31, Vr. 42), a od Jedreneta do Carigrada 37 (Ger. 25, Vr. 30); ukupno od Biograda do Carigrada po Apianu 140 (Ger. 97, Vr. 125) milja. Apian računa od Tübingena do Carigrada 273, što bi, ako se po-

[1] Starine, knj. XXII, 96.
[2] Rad, knj. C, 153 i 154.
[3] M. Crusii, Turcograecia, p. 485, 486.

Digitized by Google

jedini brojevi sbroje, iznosilo 300 m., a od Budima do Carigrada 160 mjesto 175 m. Ovu razliku tumači nam Crusius (l. c.) tim, što je Apian kod potonjih dvijuh svota držao se ravne, a kod pojedinih kose odnosno neravne linie. U ostalom Apianov račun približuje se više Vrančićevu, nego li Gerlachovu; budući da je Vr. milja ugarska veća za $^1/_8$ od njemačke, onda bi bila razlika medju Apianom i Vrančićem u cielom za kakovih 9, a s Gerlachom kakove 43 milje, što je svakako odviše. U cielom se Apianov račun razmjerno najviše približuje istini.

Digitized by Google

Kajkavački dijalekat u Prigorju.

Čitano u sjednici filologičko-historičkoga razreda dne 27. listopada 1892.

PRIOPĆIO PROF. VATROSLAV ROŽIĆ.

(Svršetak.)

δ) Imenice sa ´.

Jednima dolazi akcenat ´ na prvome, a jednima na drugome slogu:

αα) Imenice, kojima je ´ na prvome slogu u nom. sing. ostaje im nepromijeńen kroz sve padeže sing. i plur. na istom slogu.

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	církvica	církvice
2. Gen.	církvice	církvic
3. Dat.	církvici	církvicam
4. Akuz.	církvicu	církvice
5. Vok.	církvica	církvice
6. Lok.	církvici	církvica
7. Inst.	církvicu	církvicami.

Ovako se još akcentuju: prílika, návada, zádruga, krížice (lumbus), grêšnica, vúsnica, jálvica (dem. od jálva, abies), súseda, présica (via per silvam excisis arboribus facta), zábava, pógodba, zím|ica (febris), mládenka (sponsa), kúde|a, prípeka, Zágorka, Prímorka, Prígorka, návika, gnójnica (sterquilinium), štácija, tégiňa (cruciatus, grave esse), nágoda, prísega, šídica (schedula de peracta confessione paschali), súčevka.

ββ) Imenicama, kojima je akcenat ´ na drugom slogu u nom. sing. ostaje ´ u svim padežima sing. i plur. nepromijeńen osim gen. pl., gdje se pretvara u ^:

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	divójka	divójke
2. Gen.	divójke	divôjk i divojâk
3. Dat.	divójki	divójkam
4. Akuz.	divójku	divójke

Digitized by Google

	Sing.	*Plur.*
5. Vok.	divójka	divójke
6. Lok.	divójki	divójka
7. Inst.	divójku	divójkami

Ovako se još akcentuju: pospánka, cigánka, jalóvka (vacca non praegnans, sterilis), senica (parus), stenica, mašina, ravnina. šaláta. sredina, vrućina, kosica (merula feminea), kra|ica, Kranica (Carniola), slepica, kruglica (rapae genus), svetica, tatica, vrbica (dem. od vrba), brzina, dolina, vedrina, višina (mj. visina), mrzina i nesnága (convicium in hominem), mrzlina, slabina, vučica, kr|étka (cavea), crnina, deblina, sparina, vrućina, banica, Ńemica, medica. kasárna, večérńa, silénka (mj. solenka, sallilum), pečénka, rešétka. nijá|ka, siróčka (securis genus), medénka (acus, spannadel), dalina. živina, komúška (folia zeae rejecta) diplónka (mj. duplonka, sclopetum duplum), črnina, špricá|ka. Ženska imena: Katica, Jelica. Barica, Frančica, Lojzica, Virúnka, Stančica, Marica, Janica, Rozica, Dorica i muš. imena: Iváca, Mikáca, Peráca, pisénka (pullus gallinaceus fem. generis).

d. Imenice od četiri sloga.

Imenicâ od četiri sloga ima za svaki od četiri akcenta.

α) Imenice sa ˝.

Svima je imenicama akcenat ˝ na prvome slogu u nom. sing. i ostaje na ńemu kroz sve padeže sing. i plur. osim instr. sing. i gen. plur., gdje postaje ˆ, ali ostaje na istom slogu.

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	jäbučica	jäbučice
2. Gen.	jäbučice	jäbučic
3. Dat.	jäbučici	jäbučicam
4. Akuz.	jäbučicu	jäbučice
5. Vok.	jäbučica	jäbučice
6. Lok.	jäbučici	jäbučica
7. Inst.	jäbučicu	jäbučicami

Ovako se još akcentuju: ćüturica, jägodica, mr̈vičica, pöjste|ica (mj. poste|ica), püričica, škätulica, žètelica, cëprńica (venefica). ärambaša, järebica, Kärlovčanka, prèsličica, śücavica (eructatio), dètelina, slïvovica, gïbańica, tämburica, jüričica (avis quaedam). strèševina (pars tecti prominens), brïtvičica, gr̈ličica, jämičica, grüdičica. gübičica. küpičica. rïtesnica (nates, clunes). stöličica, vïličica

Digitized by Google

zdẽličica, lȁdičica, rȕbačica (dem. od rȕbača, indusium), snẽkošica (dem. od snẽkoša, pratum foenarium), žȉličica, tr̃ličica, čȉžmičica, kȁbličica i kẽbličica, klȁdičica, šȕmičica, ȁličica (dem. od ȁ|a, vestitus), ȉžičica (dem. od ȉža, domus, cubile), cȕričica, kńȉžičica krȁvičica, krȉpičica, mẽričica, pȉpičica (dem. od pȉpa, emboli genus), slämičica, slȉvičica, tr̃tičica (dem. od trta, vitta lignea), bȕkvičica, ȉgličica, pȁreńica (vos lixiviarium), vẽverica, mȍjtičica (dem. od mȍjtika, št. mòtika), rȁstovina (mj. hrastovina), jȁńetina, läkomica (apparatus cum canali, quo vinum in doliolum fluit), jävorina (uvae genus), mẽsečina, mäternica, ȍbrvica, pästerkińa i pästirkińa (mj. pastorkińa), lȉpovina (uvae genus), gȕšerica (lacerta), sȕnčanica (helianthus annuus), kȉselica (aqua acida), kȓpičica, kȓtičica, vȕličica (dem. od vulica, platea), zȁstavica (dem. od zȁstava, signum, vexillum), stẽzičica (dem. od steza, št. stàza), pȍličica, trȕpičica (dem. od trupica, truncus), glȉvičica, * vańkušnica (superindumentum pulvini). Dvije riječi: pẽk|arica (mulier mendicans) i Zȁgrepkińa imadu inst. sing.: pẽk|aricu, Zȁgrepkińu.

β) Imenice sa ˋ.

Jedne imadu akcenat ˋ na drugome a jedne na trećemu slogu u nom. sing.

αα) Kojima je na drugome slogu ˋ u nom. sing., ostaje na istom slogu kroz sve padeže sing. i plur., osim inst. sing. i gen. plur., gdje postaje ˆ na istom slogu:

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	sikìrica (securis)	sikìrice
2. Gen.	sikìrice	sikîric
3. Dat.	sikìrici	sikìricam
4. Akuz.	sikìricu	sikìrice
5. Vok.	sikìrica	sikìrice
6. Lok.	sikìrici	sikìrica
7. Inst.	sikìricu	sikìricami.

Ovako se još akcentuju: kibilica (mj. kobilica. locusta), kopàńica (dem. od kopàńa, alveus), molìtvica, kabàńica (pallium), sekȓvica (dem. od sekȓva, št. svẽkrva), Plešìvica (ime mjestu), lopàtica, prošẽcija (pompa), kolìbica, divičina (uvae genus).

ββ) Imenice s ˋ na trećem slogu u nom. sing. imadu i u ostalim padežima sing. i pl. ˋ na istom slogu, samo što se u inst. sing. i u gen. pl. mijeńa svak puta u ˆ.

*

Digitized by Google

	Sing.	*Plur.*
1. Nem.	kubasìca	kubasìce
2. Gen.	kubasìce	kubasìc
3. Dat.	kubasìci	kubasìcam
4. Akuz.	kubasìcu	kubasìce
5. Vok.	kubasìca	kubasice
6 Loc.	kubasìci	kubasica
7. Inst.	kubasîcu	kubasicami

Ovako se još akcentuju: bradavìca, * pupkorèza, rpteńàča, dedovìna, posnešìca, (mj. posnašica, paranympha), nevestìca, * trepetika (perpendiculum), pogačìca, divojčìca, desetàča (decenarius, valens decem), Rvatìca, ilovàča, mladižèńa (sponsus), mlekarìca, siretica (mj. sirotica), polovìca, * pometàča (scopae), sepuńàča (mj. sapuńača), težakìńa, pijandùra, kopačica, pajdašica (socia), poculica, rukavìca, perjanica, domovìna, očevìna, drenovàča, pišalina, trgovìna, kukuvàča, zelenika (uvae genus).

γ. Imenice sa ˆ.

Jedne imadu akcenat ˆ u nom. sing. na prvome, jedne na drugome, a jedne na trećemu slogu.

αα) Imenice, koje imadu ˆ na prvom slogu u nom. sing., imaju ga i u svim ostalim padežima sing. i plur. nepromijeńeno na istom slogu:

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	kûvarica	kûvarice
2. Gen.	kûvarice	kûvaric
3. Dat.	kûvarici	kûvaricam
4. Akuz.	kûvaricu	kûvarice
5. Vok.	kûvarica	kûvarice
6. Lok.	kûvarici	kûvarica
7. Inst.	kûvaricu	kûvaricami

Ovako se još akcentuju: prêteļica (amica), šnâjderica, mlînarica, tôrbičica, pâvločina (tela araneae).

ββ) Imenicama s ˆ na drugome slogu u nom. sing. ostaje akcenat u svim padežima sing. i plur. na istom slogu nepromijeńen:

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	komôrica (cubile)	komôrice
2. Gen.	komôrice	komôric
3. Dat.	komôrici	komôricam
4. Akuz.	komôricu	komôrice

Digitized by Google

	Sing.	*Plur.*
5. Vok.	komôrica	komôrice
6. Lok.	komôrici	komôrica
7. Inst.	komôricu	komôricami

Ovako se još akcentuju: nevô|lica, telêtina, govêdina, * božîćnica (pomum ad diem festi natalitiorum Christi designatum), komôrica, kapêlica, košârica, že|êznica, fijôlica (viola odorata), * skrepîlnica (mj. škropilnica, pelvis aquae lustralis), borôvica, žerjâvica, Petrôvina (ime mjestu), večêrica, dibrôtina (arbor quaedam), petrôšica (pirum circa festum sancti Petri maturans), * povr̂tnica (raphanus sativus), oprâvica (vestitus), opr̂tina (obično u pl. opr̂tine, funis ad cadum humeris ferendum), ćešâšina (uvae genus).

γγ) Jednako je i s imenicama, kojima je akcenat ^ u nom. sing. na trećem slogu, t. j. ostaje na istom slogu kroz sve padeže sing., plur. nepromijenen:

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	vodopîja	vodopîje
2. Gen.	vodopîje	vodopîj
3. Dat.	vodopîji	vodopîjam
4. Akuz.	vodopîju	vodopîje
5. Vok.	vodopîja	vodopîje
6. Lok.	vodopîji	vodopîja
7. Inst.	vodopîju	vodopîjami

Ovako se još akcentuju: popišânka, kovačîja, kumpanîja, ništarîja, oštarîja (caupona), soldačîja, bogomô|ja, glavobô|ja, nespodôba, šekrestîja, biškupîja, mesarîja, bedastôća (stultitia).

δ) Imenice sa ´.

Ima ih sa ´ na prvome, drugome i na trećemu slogu.

αα) Imenice sa ´ na prvom slogu u nom. sing. imaju ga i u ostalim padežima sing. i plur. nepromijeneno:

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	lástavica	lástavice
2. Gen.	lástavice	lástavic
3. Dat.	lástavici	lástavicam
4. Akuz.	lástavicu	lástavice
5. Vok.	lástavica	lástavice
6. Lok.	lástavici	lástavica
7. Inst.	lástavicu.	lástavicami

Digitized by Google

Ovako se još akcentuju: gúsenica, drénkovina, gŕm|avina. zánektica (mj. zánoktica, paronychium), Váp|enica (ime mjestu). k|účenica, píjavica, súčevica (uxor judicis), súsedica, bézgovina (mj. bazgovina), vŕbovina, víjoglavka, krá|evina. síbovina (mj. svibovina). * rú|evina (arbor quaedam), kúdelica, kíjavica, várošanka. Prímorkiňa, Prígorkiňa, Vívojdina (ime mjestu), písanica, cépanica. pílevina, gráševina (uvae genus).

ββ) I onda, kad je ′ na drugom slogu u nom. sing., ostaje nepromijeńen kroz sve padeže sing. i plur. na istom slogu:

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	mesárnica	mesárnice
2. Gen.	mesárnice	mesárnic
3. Dat.	mesárnici	mesárnicam
4. Akuz.	mesárnicu	mesárnice
5. Vok.	mesárnica	mesárnice
6. Lok.	mesárnici	mesárnica
7. Inst.	mesárnicu	mesárnicami

Tako se još akcentuju: komédija, neprílika, večérnica, kolárnica, Dalmácija, famílija.

γγ) Jednako je i s imenicama, kojima je ′ na trećem slogu u nom. sing., osim gen. plur., u kome od ′ postaje ^.

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	gospodíňa	gospodíňe
2. Gen.	gospodíňe	gospodîň
3. Dat.	gospodíňi	gospodíňam
4. Akuz.	gospodíňu	gospodíňe
5. Vok.	gospodíňa	gospodíňe
6. Lok.	gospodíňi	gospodíňa
7. Inst.	gospodíňu	gospodíňami

Ovako se još akcentuju: golubíca, pojste|ína (mj. poste|ina). škrebitá|ka (crepitaculum), starišína (caput familias), kiselína, mučeníca, Ogulínka, žutivó|ka (avis quaedam), mišilóvka (mj. mišolóvka, decipula), pripovétka, šelupórka, četrtínka (mj. četvrtinka. mensura quaedam), Japelíćka (nomen altissimi cacuminis montis Plešivica), železnína.

d. Imenice od pet slogova.

Imenicâ od pet slogova ima malo, a ove imadu akcenat ^ ili ′ ili ″ ili ‵.

Digitized by Google

α) Imenice sa ˆ: Sve imadu akcenat ˆ u nom. sing. na trećem slogu, pa im i ostaje na istom slogu kroz sve padeže sing. i plur. nepromijeńen:

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	kolotêčina	kolotêčine
2. Gen.	kolotêčine	kolotêčin
3. Dat.	kolotêčini	kolotêčinam
4. Akuz.	kolotêčinu	kolotêčine
5. Vok.	kolotêčina	kolotêčine
6. Lok.	kolotêčini	kolotêčina
7. Inst.	kolotêčinu	kolotêčinami

Ovako se još akcentuju: ćrvojêdina, krtilôvina, žabokrêčina, zimulêzina, kukurûznica.

β) Imenicama od pet slogova dolazi akcenat ‘ samo na trećem slogu, ostajući im nepromijeńen na istom slogu kroz sve padeže. Ovamo spadaju: predikálnica, rakijášnica.

γ Imenicâ sa ` ima dvije vrste. Jednima je ` na trećem, a jednima na četvrtom slogu u nom. sing.

αα) Imenice, koje imadu ` na trećem slogu u nom. sing., ostaje im u ostalim padežima na istom slogu nepromijeńen osim inst. sing. i gen. plur., gdje se pretvara u ˆ.

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	mladìkovina	mladìkovine
2. Gen.	mladìkovine	mladîkovin
3. Dat.	mladìkovini	mladìkovinam
4. Akuz.	mladìkovinu	mladìkovine
5. Vok.	mladìkovina	mladìkovine
6. Lok.	mladìkovini	mladìkovina
7. Inst.	mladîkovinu	mladìkovinami

Tako se još akcentuju samo: žutìkovina (arbor quaedam) i Radìgovina (ime mjestu).

ββ) Imenice, koje imadu ` na četvrtom slogu u nom. sing., ostaje im kroz sve padeže na istom slogu nepromijeńen osim inst. sing. i gen. plur., gdje postaje ˆ.

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	gospodarìca	gospodarìce
2. Gen.	gospodarìce	gospodarîc
3. Dat.	gospodarìci	gospodarìcam
4. Akuz.	gospodarìcu	gospodarìce

Digitized by Google

	Sing.	*Plur.*
5. Vok.	gospodarìca	gospodarìce
6. Lok.	gospodarìci	gospodarìca
7. Inst.	gospodarîcu	gospodarìcami

Tako se akcentuje još samo: tovarušìca (uxor).

γγ) Imenicama sa ˝ na prvome slogu u nom. sing. ostaje isti akcenat i na istom slogu kroz sve padeže sing. i plur., osim inst. sing. i gen. plur., gdje ˝ postaje ˆ ostajući na istom slogu. Ovamo spada samo ćüturičica i gïbańičica.

Od šest slogova ima samo jedna imenica: kukuruzôvina, kojoj akcenat ˆ ostaje na četvrtom slogu kroz sve padeže sing. i plur. nepromijenen.

D. Imenice ženskoga roda bez nastavka *i* osnove.

Ovakih riječi ima jednosložnih, dvosložnih i trosložnih, a akcenat im je ˝, ˋ, ˆ i ´.

a. Imenice jednosložne.

Jednosložne imenice imadu u nom. sing. ili ˝ ili ˆ.

β) Imenice sa ˝.

Tri su imenice jednosložne, koje ˝ mijeńaju u ostalim padežima sing. i plur. u ˆ osim akuz. i vok. sing., koji su akcentom jednaki nominativu, a jedna je riječ (vȓst), koja i u ostalim padežima ima ˝ osim gen. plur., gdje ˝ postaje ˆ.

αα) Imenice, u kojima ˝ prelazi u ˆ osim akuz. i vok. sing., koji su jednaki nominativu:

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	nȉt	nîti
2. Gen.	nîti	nît
3. Dat.	nîti	nîtim
4. Akuz.	nȉt	nîti
5. Vok.	nȉt	nîti
6. Lok.	nîti	nîti
7. Inst.	nîtju	nîtmi

Ovako se još akcentuje: rȉt (podex) i smȓt (inst. sing.: smȓću).

ββ) Imenica vȓst (species) akcentuje se ovako:

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	vȓst	vȓsti
2. Gen.	vȓsti	vîst
3. Dat.	vȓsti	vȓstim

Digitized by Google

	Sing.	*Plur.*
4. Akuz.	vȓst.	vȓsti
5. Vok.	vȓst	vȓsti
6. Lok.	vȓst	vȓsti
7. Inst.	vȓšću	vȓsmi

Imenica v r s t upotrebljava se vrlo rijetko; umjesto ńe dolazi gotovo uvijek samo „f é l a“.

γ) Imenice sa ˆ.

Jedne imenice sa ˆ u nom. sing. imadu isti akcenat kroz sve padeže sing. i plur., a druge ga mijeńaju.

αα) Imenice, koje imadu u svim padežima sing. i plur. akcenat ˆ nepromijeńen. U inst. sing. i u genet. i inst. plur. može ˆ doći i na drugi slog:

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	lâž	lâži
2. Gen.	lâži	lâži i lažî
3. Dat.	lâži	lâžim
4. Akuz.	lâž	lâži
5. Vok.	lâž	lâži
6. Lok.	lâži	lâži
7. Inst.	lâžju i lažjû	lâžmi i lažmî

Ovako se još akcentuju: glîd (articulus corporis), smêt (stercus). čâst (inst. sing.: čâšću), ćûd, slâst (inst. sing. slâšću), snêt (uredo), vlât, zvâr, žûć, vûš (pediculus), * sâr (obično samo u pl. sâri. ocrea; gen. plur. obično samo: sâr).

ββ) Imenice, koje akcenat ˆ u ostalim padežima mijeńaju, a mijeńaju ga na tri načina.

ααα) Jedne ga mijeńaju u ˇ osim akuz. i vok. sing., koji su jednaki nom. i inst. sing., te gen. i inst. plur., gdje akcenat ˆ ostaje ali prelazi na kraju drugi slog.

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	nôć	nȅći
2. Gen.	nȅći	nećî
3. Dat.	nȅći	nȅćim
4. Akuz.	nôć	nȅći
5. Vok.	nôć	nȅći
6. Lok.	nȅći	nȅći
7. Inst.	nećjû	nećmî

Digitized by Google

Ovako se još akcentuju: kôst — kȅsti, zôb — zȅbi, sôl — sȅli, klûp — klȕpi (št. klúpa).

βββ) Druge imenice mijeńaju ˆ u ` osim akuz. i vok. sing., koji su jednaki nom., i osim inst. sing., gen. i inst. plur. u kojima ˆ ali prelazi na krajni drugi slog:

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	pêć	pèći
2. Gen.	pèći	pećî
3. Dat.	pèći	pèćim
4. Akuz.	pêć	pèći
5. Vok.	pêć	pèći
6. Lok.	pèći	pèći
7. Inst.	pećjû	pećmî

Ovako se još akcentuju: kȓv, mâst, ôs, rž (secale cereale), môć (gen. mòći), cêv; sȓž (ramus aridus).

Bȓv ima akcenat kao i p ê ć, samo u lok. sing. ima ′ mjesto `: n a b ȓ v i.

γγγ) Treće imenice mijeńaju ˆ u ostalim padežima u ´ osim akuz. i vok. sing., koji su jednaki s nom.

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	lûč (taeda)	lúči
2. Gen.	lúči	lúči
3. Dat.	lúči	lúčim
4. Akuz.	lûč	lúči
5. Vok.	lûč	lúči
6. Lok.	lúči	lúči
7. Inst.	lúčju	lúčmi

Tako se još akcentuju: bôl, stvâr, râl (jugerum).

R ê č ima nom., akuz. i vok. plur. rêči, inače ostale padeže kao i l û č.

Ļ û d i deklinuje se i akcentuje u plur. ovako: 1. ļûdi, 2. ļûdi i ļudî, 3. ļùdem, 4. ļûde, 5. ļûdi, 6. ļúdi, 7. ļúdmi i ļudmî.

b. Imenice dvosložne.

Imenice od dva sloga imadu ili ¨ ili ` ili ˆ ili ´.

α) *Imenice sa* ¨.

Svima je akcenat ¨ na prvome slogu u nom. sing. i ostaje im kroz sve padeže sing. i plur. na istom slogu osim inst. sing. gdje može biti pored ¨ na prvom slogu i na posļednem slogu ˆ i gen.

Digitized by Google

plur., u kome se ˝ pretvara u ˆ, i inst. plur., u kojem se akcenat pomakne na posledńi slog i postaje ˆ:

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	spövid (confessio)	spövidi
2. Gen.	spövidi	spôvid
3. Dat.	spövidi	spövidim
4. Akuz.	spövid	spövidi
5. Vok.	spövid	spövidi
6. Lok.	spövidi	spövidi
7. Inst.	spövid-ju i spovidjû	spovidmî

Tako se još akcentuju: svëklost (mj. svetlost, inst. sveklošću). mîlost (inst. sing. milošću), päprat (inst. sing. paprat-ju), stärost (inst. sing. starošću), žîvad (inst. sing. živad-ju), kërist (mj. korist. inst. sing. kerišću), pöstat (inst. sing. postat-ju).

β) *Imenice sa* ˋ.

Akcenat ˋ ostaje u svim padežima sing. i plur. osim inst. sing., gdje može imati riječ pored ˋ na prvome slogu i ˆ na posledńem slogu, i osim gen. pl., u kome se ˋ pretvara u ˆ, i inst. plur., gdje se ˋ pomiče za slog dalje postajući ˆ:

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	tèkut	tèkuti
2. Gen.	tèkuti	têkut
3. Dat.	tèkuti	tèkutim
4. Akuz.	tèkut	tèkuti
5. Vok.	tèkut	tèkuti
6. Lok.	tèkuti	tèkuti
7. Inst.	tèkut-ju i tekut-jû	tekutmî

Ovako se još akcentuju: pèrut, jèsen (u lok. osim jèseni ima i jesenî), ràdost, kòkoš, bòlest, mlàdost, òbest, pòmet (mj. pamet. intelligentia), pàprat, pòmoć, žàlost, stàrost, pràtež (lintea), òblast. Oči ima: 1., 4. i 5. òči, 2. 6. očî, 3. òčim, 7. óčmî.

γ) *Imenice sa* ˆ.

Imenicâ sa akcentom ˆ ima dvije, mîsal i pôlnôć, a deklinuju se i akcentuju ovako:

		Sing.	*Plur.*
α)	1. Nom.	mîsal	mîsli
	2. Gen.	mîsli	mîsli
	3. Dat.	mîsli	mîslim

Digitized by Google

	Sing.	*Plur.*
4. Akuz.	mîsal	mîsli
5. Vok.	mîsal	mîsli
6. Lok.	mîsli	mîsli
7. Inst.	miš|û	mîsli

	Sing.	*Plur.*
3) 1. Nom.	pôlnôć	pôlnèći
2. Gen.	pôlnèći	pôlnećî
3. Dat.	pôlnèći	pôlnèćim
4. Akuz.	pôlnôć	pôlnèći
5. Vok.	pôlnôć	pôlnèći
6. Lok.	pôlnèći	pôlnèći
7. Inst.	pôlnèći	pôlnećmî

δ) Imenice sa ´.

Akcenat ´ ostaje u svim padežima sing. i plur. nepromijenen na prvome slogu.

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	jákost	jákosti
2. Gen.	jákosti	jákosti
3. Dat.	jákosti	jákostim
4. Akuz.	jákost	jákosti
5. Vok.	jákost	jákosti
6. Lok.	jákosti	jákosti
7. Inst.	jákošću	jákosmi

Ovako se još akcentuju: rétkost, náglost, nápast, dúšnost, krépost, |úbav, kúpe|, vrédnost.

c. Imenice trosložne i višesložne.

Trosložnih imenica ima samo sa ˜ i ´.

α) Imenice sa ˜.

Akcenat ˜ ostaje u svijem padežima sing. i plur. na prvome slogu osim inst. sing. i inst. plur., u kojima se pomakne na krajni slog i postaje ˆ.

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	zäpoved	zäpovedi
2. Gen.	zäpovedi	zäpovedi
3. Dat.	zäpovedi	zäpovedim
4. Akuz.	zäpoved	zäpovedi

Digitized by Google

5. Vok.	zäpoved	zäpovedi
6. Lok.	zäpovedi	zäpovedi
7. Inst.	zapoved-jû	zapovedmî

Tako se još akcentuje samo: rûkovet, pästerčad (mj. pastorčad).

β) Imenice sa ´.

Akcenat ´ je u nom. i u ostalim padež. sing. i plur. na drugom slogu bez promjene.

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	pogíbe|	pogíbe|i
2. Gen.	pogíbe|i	pogíbe|
3. Dat.	pogíbe|i	pogíbe|im
4. Akuz.	pogíbe|	pogíbe|i
5. Vok.	pogíbe|	pogibe|i
6. Lok.	pogíbe|i	pogíbe|i
7. Inst.	pogíbe|u	pogíbe|mi

Tako se još akcentuje: obíte\|, lakómost, zafálnost.

Imenice od četiri sloga imadu samo ` i to na trećem slogu u nom. sing.; na tome slogu ostaje im i u ostalim padežima sing. plur. nepromijenen:

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	preždr|ìvost	preždr|ìvosti
2. Gen.	preždr|ìvosti	preždr|ìvosti
3. Dat.	preždr|ìvosti	preždr|ìvostim
4. Akuz.	preždr|ìvost	preždr|ìvosti
5. Vok.	preždr|ìvost	preždr|ìvosti
6. Lok.	preždr|ìvosti	preždr|ìvosti
7. Inst.	preždr|ìvošću	preždr|ivosmi

Plur. jedva da je u običaju, nu po mome mnijenu bio bi akcenat kako naznačih. Kao preždr\|ìvost akcentuje se još: popus\|ìvost (remissio).

E. Imenice s osnovom na konzonanat.

Ovdje ću navesti samo onake imenice, kojima se osnova još danas svršuje na konzonanat. Imenice pako, koje se pomjeriše s drugijem osnovama, nalaze se ondje, kamo po svojoj modifikovanoj osnovi pripadaju.

Najviše se riječi sačuvalo sa osnovom na konzonanat *s* i *t*. Akcenat im je ˜, ili ´.

Digitized by Google

a. Osnove na *n*.

Sve imenice s osnovom na *n* imadu u nom. sing. ˜ na prvome slogu, pa im i ostaje na istom slogu kroz sve padeže sing. U plur. mijeńa se ˜ u ´, pomaknuvši se za slog naprijed osim gen. plur., gdje je na drugom slogu ˆ:

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	brȅme	breména
2. Gen.	brȅmena	bremȇn
3. Dat.	brȅmenu	breménam (prema: žen-am)
4. Akuz.	brȅme	breména
5. Vok.	brȅme	breména
6. Lok.	brȅmenu	bremêni
7. Inst.	brȅmenom	bremêni

Tako se još akcentuju: ȉme, rȁme, sȅme, slȅme, vȉme, tȅme.

b. Osnove na *t*.

Imenica s osnovom na *t* ima od dva i tri sloga s akcentom `, ˆ i ´.

α) Imenice dvosložne.

Jedne imadu akcenat `, druge ˆ, a treće ´.

αα) Kojima je akcenat ` na prvome slogu u nom. sing., ostaje im i u drugim padežima sing. nepromjeńen. Kako sve ovake riječi označuju ńešta živa, svima se plur. pravi po prvoj vrsti. Riječ postaje trosložna a akcenat dolazi na prvi slog kao ˜ i ostaje na istom slogu nepromijeńen kroz sve padeže plur. osim gen., u kome dolazi na krajni slog kao ˆ:

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	màče (dem. od mačka)	mȁčići
2. Gen.	màčeta	mačićêv
3. Dat.	màčetu	mȁčićem
4. Akuz.	màče	mȁčiće
5. Vok.	màče	mȁčići
6. Lok.	màčetu	mȁčići
7. Inst.	màčetom	mȁčići

Tako se još akcentuju: ràče (dem. od rȁca), pìše (št. pȉle), gùše (dem. od gúska), nùče (dem. od nûk, št. unuk).

Tèle akcentuje se ovako: 1., 4., 5. tèle, 2. telèta, 3. telètu. 6. telètu, 7. telètom; pl. 1. 5. télići, 2. télićev, 3. télićem, 4. téliće. 6. télići, 7. télići.

ββ) Imenicâ dvosložnih s akcentom ˆ na prvom slogu u nom. sing. nema nego jedna: prâse. Deklinuje se i akcentuje ovako: 1.,

Digitized by Google

4. 5. prâse, 2. prȁseta, 3. prȁsetu, 6. prȁsetu, 7. prȁsetom; pl. 1., 5. prȁsići, 2. prasićêv, prȁsićem, 4. prȁsiće, 6. prȁsići, 7. prȁsići.

γγ) Imenica k ú m č e sa ´ na prvom slogu u nom. sing., mijeńa ´ u ostalim padežima sing. u `, pomaknuvši ga za jedan slog naprijed, a u plur. ima pravilnu osnovu na *t*, ako riječ i označuje čeḷade. U plur. mijeńa se ` opet u ´ te dolazi na drugi slog:

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	kúmče	kumčéta
2. Gen.	kumčèta	kumčéti (?)
3. Dat.	kumčètu	kumčétam
4. Akuz.	kúmče	kumčéta
5. Vok.	kúmče	kumčéta
6. Lok.	kumčètu	kumčéti
7. Inst.	kumčètom	kumčéti

Kao k ú m č e akcentuje se i d é t e u sing. 1., 4. 5. dété, 2. ditèta, 3. ditètu, 6. ditètu, 7. ditètom. Za plur. rabi dëca, a za k ú m č e osim kumčéta ima i: kùmići (od nom. kùmić). Još se akcentuje kao k ú m č e: ž d r é b e, ali samo sing., u plur. ima ž d r é p c i od nom. ždrébac (vidi među riječima kamo pripada); blášče (bos, vacca, vitulus), svinče. Posḷedńe dvije — blášče i svińče — mogu imati samo sing. s akcentom k ú m č e ili: bláščeta, svińčeta; blàščetu, svìńčetu itd.

β Troslożne imenice.

Ovake imenice imadu ¯, ^ i ´ akcenat. Deklinuju se i akcentuju ovako:

αα) Imenice s akcentom ¯.

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	pästerče (mj. pastorče)	pasterčéta
2. Gen.	pästerčeta	pasterčêt
3. Dat.	pästerčetu	pasterčétam
4. Akuz.	pästerče	pasterčéta
5. Vok.	pästerče	pasterčéta
6. Lok.	pästerčetu	pasterčéti
7. Inst.	pästerčetom	pästerčeti

Tako se još akcentuje: mägarče samo u sing., a u plur. ima 1.. 4., 5.: magarčéta.

ββ) Imenice s akcentom ^.

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	odôjče	odojčéta
2. Gen.	odôjčeta	odojčêt

Digitized by Google

	Sing.	*Plur.*
3. Dat.	odôjčetu	odojčétam
4. Akus.	odôjče	odojčéta
5. Vok.	odôjče	odojčéta
6. Lok.	odôjčetu	odojčéti
7. Inst.	odôjčetom	odojčéti

γγ) Imenice s akcentom ´.

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	pastírče	pastirčeta
2. Gen.	pastirčèta	—
3. Dat.	pastirčètu	—
4. Akus.	pastírče	pastirčéta
5. Vok.	pastírče	pastirčéta
6. Lok.	pastirčètu	—
7. Inst.	pastirčètom	—

Tri padeža (1., 4., 5.) u plur. rjetki su. Kao p a s t í r č e akcentuje se još: cigánče.

Jedna je samo riječ od četiri sloga s akcentom ´ na prvom slogu: nákiļenče (mj. nakoļenče, infans apud epulas nuptiales supra mensam in genua sponsae positus). Akcenat ´ ostaje u svim padežima sing. nepromijenjen, a u plur. (1., 4., 6. pad.) dobija ´ na četvrtom slogu.

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	nákiļenče	nakiļenčéta
2. Gen.	nákiļenčeta	—
3. Dat.	nákiļenčetu	—
4. Akus.	nákiļenče	nakiļenčéta
5. Vok.	nákiļenče	nakiļenčéta
6. Lok.	nákiļenčetu	—
7. Inst.	nákiļenčetom	—

c. Osnove na *s*.

Riječi s osnovom na *s* pređoše gotovo sve među riječi srednjega roda s osnovom na *a*; samo je sačuvala riječ n e b o u plur. osnovu na *s*, a pored ńe i riječ č ù d o. Deklinuju se i akcentuju te riječi ovako:

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	nèbo	nèba i nebésa
2. Gen.	nèba	nêb (?) i nebês
3. Dat.	nèbu	nèbam i nebésam

Digitized by Google

	Sing.	*Plur.*
4. Akuz.	nèbo	nèba i nebésa
5. Vok.	nèbo	nèba i nebésa
6. Lok.	nèbu	nèbi i nebési
7. Inst.	nèbom	nèbi i nebési

Oblik pl. nebésa običniji je nego nèba.

Riječ čùdo (št. čüdo) akcentuje se u svijem padežima sing. i plur. kao i nèbo, a kad ima osnovu u plur. na *s*, onda se i ona ravna po riječi nebésa, dakle: čudésa itd.

d. Osnova na *r*.

Imenice mäti i ćî, koje imadu u ostalijem padežima osnovu na konzonanat *r*, deklinuju se i akcentuju ovako:

		Sing.	*Plur.*
α)	1. Nom.	mäti	mätere
	2. Gen.	mätere	mâter
	3. Dat.	mäteri	mäteram
	4. Akuz.	mäter	mätere
	5. Vok.	mäti	mätere
	6. Lok.	mäteri	mätera
	7. Inst.	mâterju	mâterami
β)	1. Nom.	ćî	ćêri
	2. Gen.	ćéri	ćéri
	3. Dat.	ćéri	ćèram
	4. Akuz.	ćêr	ćêri
	5. Vok.	ćî	ćêri
	6. Lok.	ćéri i ćêri	ćèra
	7. Inst.	ćérju i ćerjû	ćermî

2. Zamjenički oblici.

Osim personalnih zamjenica ja, ti i refleksivne sebe, sve se ostale zamjenice deklinuju po pronominalnoj deklinaciji. Ja, ti, sebe deklinuju se i akcentuju ovako:

	Sing.		
1. Nom.	jâ	tî	—
2. Gen.	mène	tèbe	sèbe
3. Dat.	mèni, mi	tèbi, ti	sèbi, si
4. Akuz.	mène, me	tèbe, te	sèbe, se
5. Vok.	—	tî	—
6. Lok.	mèni	tèbi	sèbi
7. Inst.	mênom	tôbom	sôbom

Digitized by Google

Plur.

1. Nom.	mî	vî
2. Gen.	nâs	vâs
3. Dat.	näm	väm
4. Akuz.	nâs	vâs
5. Vok.	—	vî
6. Lok.	näs (rjeđe nâs)	väs (rjeđe: vâs)
7. Inst.	nâmi	vâmi

Pronominalna se deklinacija mnogo primakla složenoj deklinaciji. izjednačivši se i u onim oblicima sa složenom deklinacijom, u kojima se štokavština još razlikuje. Padežni nastavci zámjenîcâ s tvrdim i mekanim osnovnim konzonantom — jednaki su.

a) Zamjenice lične adjektivne: môj, tvôj, svôj: näš, väš, ńîov, ńéjin.

Sing.

		muš.	žen.	sred.
α)	1. Nom.	môj	mâ, mòja	mê, mòje
	2. Gen.	méga mojèga mòjega	mê mòje	méga mojèga mòjiga
	3. Dat.	mému mojèmu mòjimu	mòji	mému mojèmu mòjimu
	4. Akuz.	mèga, môj mojèga mòjiga	mû, mòju mâ, mòja	mê, mòje mê, mòje
	5. Vok.	môj		
	6. Lok.	mému mojèmu mòjimu	mòji	mému mojèmu mòjimu
	7. Inst.	mòjim mojêm	mojû	mòjim mojêm

Plur.

1. Nom.	mòji	mê, mòje	mâ, mòja
2. Gen.	mòji	za sva tri roda	
3. Dat.	mòjim		
4. Akuz.	mê, mòje	mê, mòje	mâ, mòja
5. Vok.	mòji	mê, mòje	mâ, mòja
6. Lok.	mòji	za sva tri roda	
7. Inst.	mòjimi mojêmi		

Digitized by Google

Kraći oblici ove zamjenice mnogo se češće upotrebljavaju od dulih. Kao môj deklinuju se i akcentuju još: tvôj, i refleksivna adjektivna zamjenica svôj. Slična je deklinaciji zamjenice môj, deklinacija relativne zamjenice kî, kâ, kô (št. kòjî, kòjâ, kòjê):

Sing.

	muš.	žen.	sred.
1. Nom.	kî	kâ	kô
2. Gen.	kèga	kê	kèga
3. Dat.	kèmu	kî	kèmu
4. Akuz.	kèga	kû	kô
5. Vok.	kî	kâ	kô
6. Lok.	kêm	kî	kêm
7. Inst.	kêm	kû	kêm

Plur.

1. Nom.	kî	kê	kâ
2. Gen.	kî	za sva tri roda	
3. Dat.	kêm		
4. Akuz.	kê	kê	kâ
5. Vok.	kî	kê	kâ
6. Lok.	kî	za sva tri roda	
7. Inst.	kêmi		

Sing.

β) 1. Nom.	nȁš	nàša	nàše
2. Gen.	nàšiga našèga	nàše	nàšiga našèga
3. Dat.	nàšimu našèmu	nàši	nàšimu našèmu
4. Akuz.	nàšiga, nȁš našèga	nàšu	nàše
5. Vok.	nâš	nàša	nàše
6. Lok.	nàšim nàšem	nàši	nàšim nàšem
7. Inst.	nàšim	nàšu našû	nàšim

Plur.

1. Nom.	nàši	nàše	nàša
2. Gen.	nàši	za sva tri roda	
3. Dat.	nàšim		
4. Akuz.	nàše	nàše	nàša

*

Digitized by Google

Plur.

5. Vok.	nàši	nàše	nàša
6. Lok.	nàši	za sva tri roda	
7. Inst.	nàšimi / našèmi	za sva tri roda	

Tako se još deklinuje i akcentuje: väš, ńègov (ž. ńègova, sr. ńègvo) izbacujući u svim padežima sing. i plur. vokal *o* između konz. *g* i *v*, osim akuz. i vok. sing., koji su jednaki s nomin.

γ) Zamj. adj. ńîov (št. njîhov) deklinuje se i akcentuje ovako:

Sing.

	muš.	žen.	sred.
1. Nom.	ńîov	ńîova	ńîovo
2. Gen.	ńîovega / ńîoviga	ńîove	ńîovega / ńîoviga
3. Dat.	ńîovemu / ńîovimu	ńîovi	ńîovemu / ńîovimu
4. Akuz.	ńîovega, ńîov / ńîoviga	ńîovu	ńîovo
5. Vok.	ńîov	ńîova	ńîovo
6. Lok.	ńîovem	ńîovi	ńîovem
7. Inst.	ńîovim	ńîovu	ńîovim

Plur.

1. Nom.	ńîovi	ńîove	ńîova
2. Gen.	ńîovi	za sva tri roda	
3. Dat.	ńîovim	za sva tri roda	
4. Akuz.	ńîove	ńîove	ńîova
5. Vok.	ńîovi	ńîove	ńîova
6. Lok.	ńîovi	za sva tri roda	
7. Inst.	ńîovimi / ńîovemi	za sva tri roda	

δ) Zamjenica ńéjin (št. ńézin) deklinuje se i akcentuje ovako:

Sing.

	muš.	žen.	sred.
1. Nom.	ńéjin	ńéjina	ńéjini (mj. ńézino)
2. Gen.	ńéjinega / ńéjiniga	ńéjine	ńéjinega / ńéjiniga
3. Dat.	ńéjinemu / ńéjinimu	ńéjini	ńéjinemu / ńéjinimu
4. Akuz.	ńéjinega, ńéjin / ńéjiniga	ńéjinu	ńéjini

Digitized by Google

Sing.

5. Vok.	ńéjin	ńéjina	ńéjini
6. Lok.	ńéjinim	ńéjini	ńéjinim
7. Inst.	ńéjinim	ńéjinu	ńéjinim

Plur.

1. Nom.	ńéjini	ńéjine	ńéjina.
2. Gen.	ńéjini	za sva tri roda	
3. Dat.	ńéjinim		
4. Akuz.	ńéjine	ńéjine	ńéjina
5. Vok.	ńéjini	ńéjine	ńéjina
6. Lok.	ńéjini	za sva tri roda	
7. Inst.	ńéjinimi		

b Zamjenice pokazne: tâ, ȍv, ȍn, ìsti.

Sing.

	muš.	žen.	sred.
α) 1. Nom.	tâ (št. tâj)	tâ	tô
2. Gen.	tèga	tê	tèga
3. Dat.	tèmu	tî	tèmu
4. Akuz.	tâ, tèga	tû	tȍ
5. Vok.	tâ	tâ	tô
6. Lok.	tem, tim / tèmu	tí	tem, tim / tèmu
7. Inst.	têm	tû	têm

Plur.

1. Nom.	tî	tê	tâ
2. Gen.	tȅ	za sva tri roda	
3. Dat.	tȅm		
4. Akuz.	tê	tê	tâ
5. Vok.	tî	tê	tâ
6. Lok.	ti	za sva tri roda	
7. Inst.	tèmi		

Lok. sing. i plur. dolazi uvijek s prijedlogom, pa jer na prijedlog dolazi ˝ to je lok., ako je od jednoga sloga, kao enklitika bez akcenta: prî tem, prî tim, prî ti; ako je od dva sloga, onda ima ˋ: pri tèmu.

Digitized by Google

Sing.

	muš.	žen.	sred.
β) 1. Nom.	ȍv (št. òvâj)	òva	òvo
2. Gen.	ovèga ovêga òviga	òve	ovèga ovêga òviga
3. Dat.	ovèmu ovêmu òvimu	òvi	ovèmu ovêmu òvimu
4. Akuz.	ovèga, ȍv ovêga òviga	òvu	òvo
5. Vok.	ȍv	òva	òvo
6. Lok.	ovêm, òvim ovêmu, ovèmu	òvi	ovêm, ovêmu, ovèmu
7. Inst.	òvim, ovêm	ovû	òvim, ovêm

Plur.

1. Nom.	òvi	òve	òva
2. Gen. 3. Dat.	òvi òvim	za sva tri roda	
4. Akuz.	òve	òve	òva
5. Vok.	òvi	òve	òva
6. Lok. 7. Inst.	òvi ovêmi òvimi	za sva tri roda	

Kao ȍv, òva, òvo deklinuje se i akcentuje još: ȍn, òna, òn (mj. ono) i ìsti, ìsta, ìsto.

c) Zamjenice upitne: dôj, kâj, čȉji.

α) Zamjenica supstantivna, koja se upotrebljava za čeljade, jest dôj (st. sl. kъ-to, št. tkȍ) a za stvari: käj. Zamjenica dôj i käj deklinuju se ovako:

	Sing.	*Plur.*
1. Nom.	dôj	käj i kâj
2. Gen.	kȅga	čȅsa
3. Dat.	kȅmu	čȅmu
4. Akuz.	kȅga	käj i kâj
5. Vok.	—	—
6. Lok.	kêm, kȉm kȅm, kȉm	čȅm, čȉm
7. Inst.	kêm	čêm, čȉm

Digitized by Google

ɣ) Zamjenica adjektivna kî, kâ, kô deklinuje se i akcentuje kao i onda, kada je zamjenicom relativnom (vidi natrag), a zamjenica čìji, čìja, čìje ovako:

Sing.

	muš.	žen.	sred.
1. Nom.	čìji	čìja	čìje
2. Gen.	čìjega, čijèga čìjiga	čìje	čìjega, čijèga čìjiga
3. Dat.	čìjemu, čijèmu čìjimu	čìji	čìjemu, čijèmu čìjimu
4. Akuz.	čìjega, čìji čijèga čìjiga	čìju	čìje
5. Vok.	čìji	čìja	čìje
6. Lok.	čìjem, čijèmu čìjim	čìji	čìjem, čijemu čìjim
7. Inst.	čìjim	čìju	čìjim

Plur.

1. Nom.	čìji	čìje	čìja
2. Gen.	čìji	za sva tri roda	
3. Dat.	čìjim		
4. Akuz.	čìje	čìje	čìja
5. Vok.	čìji	čìje	čìja
6. Lok.	čìji	za sva tri roda	
7. Inst.	čìjimi		

d) Zamjenice određene: sȁ, sȃm, sȃki.

Sing.

	muš.	žen.	sred.
α) 1. Nom.	sȁ (št. säv ili väs)	sä	së
2. Gen.	sëga	sê i së	sëga
3. Dat.	sëmu	sî	sëmu
4. Akuz.	sëga	sû	së
5. Vok.	sȁ	sä	së
6. Lok.	sèmu, sêm	sî	sèmu, sêm
7. Inst.	sêm	sû	sêm

Plur.

1. Nom.	sî	së	sä
2. Gen.	sî	za sva tri roda	
3. Dat.	sîm		

Digitized by Google

Plur.

4. Akuz.	sȅ	sȅ	sȁ
5. Vok.	sȉ	sȅ	sȁ
6. Lok.	sȉ	za sva tri roda	
7. Inst.	sȅmi		

Ovakoj deklinaciji slična je deklinacija i st. sl. zamjenice sь, si, se, u koliko se još u prigorskom dijalektu sačuvala. Zamjenica sь (hic) sačuvala se u gen. sing. u frazi: sȅga ǀeta, sȇ neći (izgovaraj kao jednu riječ, št. sȉnôć) pored snôći. Sȇ neći = ove noći, a snôći znači: sinoć u veče. Sačuvala se nadaǀe u akuz. sredńega roda: sȇ ǀeti = ovoga ǀeta. Osim toga se akuz. sačuvao kao i u štokavačkom dijalektu na koncu u riječima: nèćas (št. nòćas), večèras, ǀètos, dänas, tôčas (pored: tôči) sa značeńem: malo prije. Štokavačko: jesènas, zìmûs, pròǀetôs prigorski dijalekat ne pozna. Kako se vidi, ta zamjenica dolazi samo uz imenice, koje pokazuju vrijeme, a u drugim je prilikama zamjeńuje òv, òva òvo.

Sing.

	muš.	žen.	sred.
β) 1. Nom.	sâm	sáma	sámo
2. Gen.	samèga	sáme	samèga
	sámega		sámega
	sámiga		sámiga
3. Dat.	samèmu	sámi	samèmu
	sámemu		sámemu
	sámimu		sámimu
4. Akuz.	samèga, sâm	sámû	sámo
	sámega, sámiga		
5. Vok.	sâm	sáma	sámo
6. Lok.	samèmu	sámi	samèmu
	sámem		sámem
7. Inst.	sámim	samû	sámim

Plur.

1. Nom.	sámi	sáme	sáma
2. Gen.	sámi	za sva tri roda	
3. Dat.	sámim		
4. Akuz.	sáme	sáme	sáma
5. Vok.	sámi	sáme	sáma
6. Lok.	sámi	za sva tri roda	
7. Inst.	samèmi		
	sámimi		

Digitized by Google

Sing.

γ) 1. Nom.	sȃki (št. svȁk, svȁki)		sȃka	sȃko
2. Gen.	sȃkega sȃkiga		sȃke	sȃkega sȃkiga
3. Dat.	sȃkemu sȃkimu		sȃki	sȃkemu sȃkimu
4. Akuz.	sȃkega, sȃki sȃkiga		sȃku	sȃko
5. Vok.	sȃki		sȃka	sȃko
6. Lok.	sȃkemu sȃkimu		sȃki	sȃkemu sȃkimu
7. Inst.	sȃkim		sȃku	sȃkim

Plur.

1. Nom.	sȃki		sȃke	sȃka
2. Gen. 3. Dat.	sȃki sȃkim	za sva tri roda		
4. Akuz.	sȃke		sȃke	sȃka
5. Vok.	sȃki		sȃke	sȃka
6. Lok. 7. Inst.	sȃki sȃkemi sȃkimi	za sva tri roda		

e) Zamjenice neodređene: nȉčer, nȅčer, nȉkaj, nȅčiji, nȉčiji.

Sing.

α) 1. Nom.	nȉčer (st. sl. ničьtože i nikьtože št. nȉtko ili nȉko)	β)	nȅčer (st. sl. * nêčьtože, št. nȅko, nȅtko
2. Gen.	nȉkega nȉkiga		nȅkega nȅkiga
3. Dat.	nȉkemu nȉkimu		nȅkemu nȅkimu
4. Akuz.	nȉkega nȉkiga		nȅkega nȅkiga
5. Vok.	—		—
6. Lok.	nȉkemu, nȉkim nȉkimu, nȉkim		nȅkemu, nȅkem nȅkimu, nȅkim
7. Inst.	nȉkim		nêkim, nȅkim

Digitized by Google

Plur. od nĕčer.

	muš.	žen.	sred.
1. Nom.	nêki	nêke	nêka
2. Gen.	nêki	za sva tri roda	
3. Dat.	nĕkim		
4. Akuz.	nêke	nêke	nêka
5. Vok.	nêki	nêke	nêka
6. Lok.	nêki	za sva tri roda	
7. Inst.	nêkimi		

γ)

1. Nom.	nîkaj
2. Gen.	nîčesa
3. Dat.	nîčemu
4. Akuz.	nîkaj
5. Vok.	—
6. Lok.	nîčem, nîčim
7. Inst.	nîčim

Tako se još akcentuje säkaj (št. svášto).

Sing.

	muš.	žen.	sred.
δ) 1. Nom.	nĕčiji	nĕčija	nĕčije
2. Gen.	nĕčijega, nĕčijiga	nĕčije	nĕčijega, nĕčijiga
3. Dat.	nĕčijemu, nĕčijimu	nĕčiji	nĕčijemu, nĕčijimu
4. Akuz.	nĕčijega, nĕčiji, nĕčijega	nĕčiju	nĕčije
5. Vok.	nĕčiji	nĕčija	nĕčije
6. Lok.	nĕčijemu, nĕčijem, nĕčijim	nĕčiji	nĕčijemu, nĕčijem, nĕčijim
7. Inst.	nĕčijim	nĕčiju	nĕčijem

Plur.

1. Nom.	nĕčiji	nĕčije	nĕčija
2. Gen.	nĕčiji	za sva tri roda	
3. Dat.	nĕčijim		
4. Akuz.	nĕčije	nĕčije	nĕčija
5. Vok.	nĕčiji	nĕčije	nĕčija
6. Lok.	nĕčiji	za sva tri roda.	
7. Inst.	nĕčijimi		

Kao n ĕ č i j i deklinuje se i akcentuje i n î č i j i, s v ä č i j i.

Digitized by Google

f) Zamjenica i(jь), ja je

mjesto koje stoji u nom. pokazna zamjenica: ȍn, ònа, ònо, deklinuje se i akcentuje ovako:

Sing.

	muš.	žen.	sred.
1. Nom.	ôn (i ȍn)	ònа	òni (mj. ono)
2. Gen.	ńèga, ga	ńê, je	ńèga, ga
3. Dat.	ńèmu, mu	ńĭ, ji	ńèmu, mu
4. Akuz.	ńèga, ga	ńû, ju	ńê, ga
5. Vok.	—	—	—
6. Lok.	ńĕm, ńĭm	ńû	ńĕm, ńĭm
7. Inst.	ńˆm	ńû	ńîm

Plur.

1. Nom.	òni	òne	òna
2. Gen.	ńĭ, ji	za sva tri roda	
3. Dat.	ńĭm, jim		
4. Akuz.	ńê, ńĭ, ji	ńê, je	ńĭ, ji
5. Vok.	—	—	—
6. Lok.	ńĭ	za sva tri roda	
7. Inst.	ńîmi		

Duļi se oblici upotrebļavaju kao i u štokavštini t. j.: na početku izreke, kada se naglasuje i iza prijedloga. Iza prijedloga pri lok. sing. i plur. stoji kao enklitika: prĭ ńem, prĭ ńim; prĭ ńi i pri ńĕm, pri ńĭ. Tako je i kod drugijeh jednosložnih zamjenica u tim padežima.

3. Pridjevni oblici.

Pridjevi se deklinuju, kako je poznato, po nominalnoj deklinaciji, ako su neodređeni, a po složenoj, ako su određeni. U prigorskom dijalektu nema, za pravo reći, niti jedne niti druge deklinacije. Padeži jedne i druge deklinacije dolaze bez osobite razlike u značeńu uporedo tako te nekoji padeži nominalne, a nekoji složene deklinacije nigda ni ne dolaze. Nekoji padeži nominalne deklinacije sačuvaše se u svoj svojoj čistoti kao n. pr. dat. i lok. sing. ženskoga roda. Od participa živi u prigorskom dijalektu potpuno samo part. pret. pas. i part. pret. akt., dočim se part. prez. gotovo nigda ne upotrebļava. Ako se i čuje kadikad part. prez. od nekih glagola kao n. pr. od glag. nesìti, ne drži se participom nego adjektivom: nisȅći, nisȅća, nisȅće (št. noseći), a dolazi re-

Digitized by Google

dovito samo u ženskom rodu: niséća pored neséća i ńèseća sa značeńem: mulier gravida. Oblici vrûć, kipûć u štokavštini su adjektivi kao i u prigorskom dijalektu. Dok je u štokavačkom dijalektu taj st. slov. part. prez. s vremenom postao adverbom, u prigorskom dijalektu eto izginu, sačuvavši samo slabe tragove nekadańega života.

Da bi se vidjelo, koji se oblici sačuvaše u nominalnoj, a koji u složenoj deklinaciji, pokazaćemo primjerom:

Padeži iz nominalne deklinacije.

Sing.

	muš.	žen.	sred.
1. Nom.	žût	žúta	žúti (mj. žúto)
2. Gen.	—	žúte	—
3. Dat.	—	žúti	—
4. Akuz.	žût	žútu	žúti
5. Vok.	žût	žúta	žúti
6. Lok.	—	žúti	—
7. Inst.	—	žútu	—

Plur.

1. Nom.	žúti	žúte	žúta
2. Gen.	—	—	—
3. Dat.	—	—	—
4. Akuz.	žúte	žúte	žúta
5. Vok.	žúti	žúte	žúta
6. Lok.	žúti	—	žúti
7. Inst.	—	—	—

Padeži iz složene deklinacije.

Sing.

	muš.	žen.	sred.
1. Nom.	žúti	—	—
2. Gen.	žútiga žútega žutèga	—	žútiga žútega žutèga
3. Dat.	žútimu žútemu žutèmu	—	žútimu žútemu žutèmu
4. Akuz.	žútiga žútega žutèga	—	—

Digitized by Google

Sing.

5. Vok.	žúti	—	—
6. Lok.	žútim	—	žútim
7. Inst.	žútim	—	žútim

Plur.

1. Nom.	—	—	—
2. Gen.	žúti	za sva tri roda	
3. Dat.	žútim		
4. Akuz.	—	—	—
5. Vok.	—	—	—
6. Lok.	—	žúti	—
7. Inst.	žútimi	žútimi	žútimi
	žutèmi	žutèmi	žutèmi

Iz ovoga je moći razabrati, da se nominalna i složena deklinacija prigorskoga dijalekta, kako je ovdje istavljena, razlikuje u koječemu od nominalne i složene deklinacije u štokavštini. Ta razlika potječe najviše iz toga, što prigorski dijalekat, kako natrag rekosmo, ne pozna određenih i neodređenih adjektiva. Razlike u značenju između te dvie vrste nestalo je, sva je prilika, već vrlo davno, a jezik, našavši se na jednom bez te markantne razlike, pridržao je oblike jedne i druge vrste mjesto onih oblika, koji se izgubiše. Razumljivo je, da je jezik, izgubivši svijest o razlici jedne i druge vrste, pridržao one oblike, koji mu se najzgodniji činjahu, ne pazeći, jesu li nominalne ili složene deklinacije. Teško je za neke padeže odrediti, jesu li prema nominalnoj ili složenoj deklinaciji načinjeni. Taki je padež već nom. sing. U prigorskom dijalektu nema one razlike, po kojoj se glasom sasvijem jednaki oblici razlikuju međusobno akcentom, kao što je to u štokavštini. Žût, žúta, žúto upotrebljava se za štok. žût, žúta, žúto i za određeno: žûtî, žûtâ, žûtô. Jeda li je u ženskom i srednjem rodu — žúta, žúti (mj. žuto) doista neodređen ili možda određen oblik — ko bi to znao? Tako je i kod nekih drugih padeža. Koliko mi je poznat duh i narav prigorskoga dijalekta, ja sam u tom poslu odredio po najboljemu svome uvjerenju.

Prema svemu tomu imademo na umu u daljnom radu samo deklinaciju pridjeva, kako proizlazi kontaminovana iz nominalne i složene deklinacije.

Pridjeva ima od jednoga sloga, od dva, od tri i od četiri sloga s akcentom ¨, ´, ˆ i ˊ.

Digitized by Google

a. Pridjevi od jednoga sloga s nom. muškoga roda

α) Pridjevi sa ˆ u nom. sing. muš. roda.

Svi jednosložni pridjevi imadu u muškom rodu ˆ, a u ženskom i sredńem rodu na istom slogu ˋ. U drugim padežima muš. i sred. roda, koji postaju trosložni, akcenat ˆ ostaje na prvom slogu, ili se pomakne za jedan slog kao ˋ. U ženskom rodu i onim padežima muš. i sred. roda, koji su dvosložni, ostaje akcenat ˋ nepromijeńen na istom slogu, osim inst. sing. žen. roda, u kome prelazi kao ˆ na krajni slog.

Sing.

	muš.	žen.	sred.
1. Nom.	zdrȃv	zdrȁva	zdrȁvo
2. Gen.	zdrȃvega zdrȃviga zdravȅga	zdrȁve	zdrȃvega zdrȃviga zdravȅga
3. Dat.	zdravemu zdrȃvimu zdravȅmu	zdrȁvi	zdrȃvemu zdrȃvimu zdravȅmu
4. Akuz.	zdrȃvega zdrȃviga zdravȅga	zdrȁva	zdrȁvo
5. Vok.	zgrȃv, zdrȁvi	zdrȁva	zdrȁvo
6. Lok.	zdrȃvemu zdrȃvimu, zdrȁvim zdravȅmu	zdrȁvi	zdrȃvemu zdrȃvimu, zdrȁvim zdravȅmu
7. Inst.	zdrȁvim	zdravû	zdrȁvim

Plur.

1. Nom.	zdrȁvi	zdrȁve	zdrȁva
2. Gen. 3. Dat.	zdrȁvi zdrȁvim	za sva tri roda	
4. Akuz.	zdrȁve	zdrȁve	zdrȁva
5. Vok.	zdrȁvi	zdrȁve	zdrȁva
6. Lok. 7. Inst.	zdrȁvi zdrȁvimi zdravȅmi	za sva tri roda	

Tako se još akcentuju: slȃb, slȁba, slȁbo; čȋst, čȉsta, čisti (mj. čisto); dȗg, dȕga, dȕgo; pȗn, pȕna, pȕni (mj. puni); sȋt, sȉta siti (mj. sito); stȃr, stȁra (i stâra), stȁri (mj. staro); tȋj (št. tȋh), tija, tije; ŕl, ŕla, ŕlo (citus), mȅk, mȅka, mȅko; zrȅl, zrȅla, zrȅlo; brȇj,

Digitized by Google

brèja, brèje (praegnans); gȍl, gòla, gòlo; läk, làka, làko; žȕk, žùka, žùko.

Pridjevi: mäl, mȋl i rän imadu u žen. i sred. rodu: mála, málo; mîla, mîlo i râna, râni (mj. rano). U ostalim padežima ima mäl, mála, málo kao i pridjevi jednosložni s ˆ u nom. sing. muš. roda (Vidi naprijed), a mȋl, mîla, mîlo i rän, râna, râni imadu kroz sve padeže sing. i plur. bez ikake promjene ˆ na prvome slogu, bio padež jednosložan ili dvosložan.

β) Pridjevi sa ˆ u nom. sing. muš. roda.

Svi pridjevi imadu u nom. sing. muš. roda akcenat ˆ, a u ženskome i srednjemu rodu ´. — U ostalim padežima sing. i plur. ostaje također ´ na istom slogu bez ikake promjene osim gen., dat.; akuz. i lok. sing. muš. i sred. roda i inst. plur., u kojima pored toga može doći još na drugi slog kao ` i inst. sing. žen. roda, u kome se pomiče na krajni slog kao ˆ.

Sing.

	muš.	žen.	sred.
1. Nom.	mlâd	mláda	mládi (mj. mlado)
2. Gen.	mládega mladíga mladèga	mláde	mládega mládiga mladèga
3. Dat.	mládemu mladìmu mladèmu	mládi	mládemu mládimu mladèmu
4. Akuz.	mládega mládiga mladèga	mládu	mládi
5. Vok.	mlâd, mládi	mláda	mládi
6. Lok.	mládemu mládimu mladèmu	mládi	mládemu mládimu mladèmu
7. Inst.	mládim	mladû	mládim

Plur.

1. Nom.	mládi	mláde	mláda
2. Gen.	mládi	za sva tri roda	
3. Dat.	mládim		
4. Akuz.	mláde	mláde	mláda
5. Vok.	mládi	mláde	mláda
6. Lok.	mládi	za sva tri roda	
7. Inst.	mládimi mladèmi		

Digitized by Google

Ovako se još deklinuju i akcentuju: čvȓst, čvȑsta, čvȑsti (mj. čvrsto); fȉn, fína, fíni (mj. fino); ûd, úda, údi (št. hûd); prôst, prósta, prósti (mj. prosto); gûst, gústa, gústi (mj. gusto); nôv, nóva, nóvo; sêd, séda, sédi (mj. sedo); sív, síva, sívi (mj. sivo); tȓd, tȓda, tȓdi (mj. trdo, št. tvȓd); žîv, žíva, žívo i žîvo; svêt, svéta, svéti (mj. sveto); blâg, blága, blágo; plâv, pláva, plávi (mj. plavo); drâg, drága, drágo; nêm, néma, nèmi (mj. nemo); pûst, pústa, pústi (mj. pusto); lêp, lépa, lépo; blêd, bléda, blédi (mj. bledo); bêl, béla, bélo; cêl, céla, célo; čȓn, čȓna, čȓni (mj. črno); jäk, jáka, jáko; lên, léna, léni (mj. leno); krîv, kríva, u sred. rodu: krîvo; ļût, ļúta, ļúti (mj. ļuto); slân, slána sláni (mj. slano); slêp, slépa, slépo i slêpo; sûv, súva, súvo i sûvo; tûp, túpa, túpi (mj. tupo); vrûć, vrúća, vrúće i vrûće; žût, žúta, žúti (mj. žuto).

Pridjev: b ô s ima u žen. i sred. rodu ˋ: bòsa, bòsi (mj. boso), pa se deklinuje i akcentuje sasvijem kao i pridjevi od jednoga sloga sa ˝ u nom. sing. muš. roda (vidi natrag). Pridjevu: b ȓ z, b ȓ z a, b ȓ z i mj. brzo) ostaje kroz sve padeže sing. i plur. ˆ na prvome slogu bio padež od jednoga ili od dva sloga; a ž î v, k r î v, s l ê p, s û v i v r û ć, za koje rekosmo, da mogu u sredńem rodu imati pored: ž í v o još i ž î v o itd.; ravnaju se u ostalim padežima sing. i plur. sasvijem po primjeru m l â d, m l á d a, m l á d i.

b. Pridjevi od dva sloga u nom. sing.

α) Pridjevi u nom. sing. muš. roda s ˋ. — αα) S pomičnim a.

Pridjevi s pomičnim *a* imadu u nom. sing. muš. roda ˝, a u žen. i sred. rodu ˋ. U ostalim padežima muš. i sred. roda, ako su od tri sloga, dolazi ˝, a u svim padežima ženskoga roda i u onim padežima žen. i sred. roda, koji su dvosložni, dolazi ˋ na prvome slogu. U gen., dat., akuz. i lok. sing. i inst. plur. može pored ˝ na prvome slogu doći i ˋ na drugome slogu.

Sing.

	muš.	žen.	sred.
1. Nom.	nȉzak	nìska	nȉsko
2. Gen.	nȉskega nȉskiga niskèga	nìske	nȉskega nȉskiga niskèga
3. Dat.	nȉskemu nȉskimu niskèmu	nìski	nȉskemu nȉskimu niskèmu

Digitized by Google

4. Akuz.	nȉskega, nȉzak nȉskiga nȉskèga	nìsku	nìsko
5. Vok.	nȉzak, nìski	nìska	nìsko
6. Lok.	nȉskemu nȉskimu, nìskim niskèmu	nìski	nȉskemu nȉskimu, nìskim niskèmu
7. Inst.	nìskim	nìsku	nìskim

Plur.

1. Nom.	nìski	nìske	nìsko
2. Gen. 3. Dat.	nìski nìskim	za sva tri roda	
4. Akuz.	nìske	nìske	nìsko
5. Vok.	nìski	nìske	nìsko
6. Lok. 7. Inst.	nìski nìskimi niskèmi	za sva tri roda	

Ovako se još akcentuju i deklinuju: trȅšan, trèšna, trèšni (mj. trešno, št. trošan, fragilis); blâtan, blàtna, blàtni (mj. blatno): drȅban, drèbna, drèbni (mj. drebno, št. drȍban): frȉžak, frìška, frìško (frisch, recens); ȉtar, ìtra, ìtri (mj. itro, št. hȉtar), mȕčan, mùčna, mùčni (mj. mučno); slȉčan, slìčna, slìčni (mj. slìčno); slòžan, slòžna, slòžni (mj. složno); srȅćan, srèćna, srèćni (mj. srećno); tȅpal, tèpla, tèplo; vȅčan, vèčna, vèčni (mj. večno), vȅdar, vèdra, vèdri, (mj. vedro); svȉlan, svìlna, svìlni (mj. svilno); glâsan, glàsna, glàsni (mj. glasno); skŕban, skŕbna, skŕbni (mj. skrbno); samo nom. sing. vȉkal, vìkla, vìklo (assuetus).

Spomenuti primjer: nȉzak, nìska, nìsko može u nom. sing. žen. i sred. roda imati i ′: níska, nísko, pa se onda akcentuje i deklinuje kao pridjevi, koji imadu u nom. sing, muš. žen. i sred. roda ′. (Vidi naprijed.) Kao nȉzak mogu imati tako još ovi pridjevi: glȁdak, glàtka ì glátka, glàtko i glátko; mȍkar, mòkra i mókra, mòkri i mókri (mj. mokro); mŕzal, mŕzla i mŕzla, mŕzlo i mŕzlo; ȍštar, òštra i óštra, òšti i óštri (mj. oštro); slȁdak, slàtka i slátka, slàtko i slátko; svȅkal, svèkla i svékla, svèklo i svéklo (št. svjelao); dȍbar, dòbra i dóbra, dòbri i dóbri (mj. dobro); mŕtav, mŕtva i mŕtva, mŕtvi i mŕtvi (mj. mrtvo); tȅman, tèmna i témna, tèmni i témni (mj. tamno), tȅnak, tènka i ténka, tènko i ténko.

Digitized by Google

ββ) Bez pomičnoga a.

Pridjevima bez pomičnoga *a* ili ˝ ostaje i u ženskom i srednjem rodu na prvome slogu ili prelazi u ženskom i u srednjem rodu na drugi slog kao ˋ.

ααα) Pridjevi s ˝ na prvome slogu u nom. sing. muš., žen. i sred. roda zadržavaju ga i u ostalim padežima sing. i plur. bez ikake promjene na prvome slogu, postala riječ trosložna ili od četiri sloga.

Sing.

	muš.	žen.	sred.
1. Nem.	čȉtav	čȉtava	čȉtavo
2. Gen.	čȉtavega čȉtaviga	čȉtave	čȉtavega čȉtaviga
3. Dat.	čȉtavemu čȉtavimu	čȉtavi	čȉtavemu čȉtavimu
4. Akuz.	čȉtavega, čȉtav čitaviga	čȉtavu	čȉtavo
5. Vok.	čȉtav, čȉtavi	čȉtava	čȉtavo
6 Loc.	čȉtavemu čȉtavimu, čȉtavim	čȉtavi	čȉtavemu čȉtavimu, čȉtavim
7. Inst.	čȉtavim	čȉtavu	čȉtavim

Ovako se još akcentuju: tȕrski, tȕrska, tȕrsko, rȕski, rȕska, rȕsko. ļȕcki, ļȕcka, ļȕcko (humanus, ļuckî alienus), grȃcki, grȃcka, grȃcko; nȅmški, nȅmška, nȅmško (št. ńèmačkî); šȇpav, šȇpava, šȇpavo (claudus); brȃtov, brȃtova, brȃtovo; brȇstov, brȇstova, brȇstovo; rȃstiv, rȃstiva, rȃstivo (št. hrástov, querceus); cȃrev, cȃreva, cȃrevo; cȕńast, cȕńasta, cȕńasti (mj. cuńasto, laceratus); pȓńav, pȓńava, pȓńavo (laceratus); sȃjav, sȃjava, sȃjavo; (št. čȃđav, fuliginosus); ćȍrav, ćȍrava, ćȍravo; dlȃkav, dlȃkava, dlȃkavo; drȇven, drȇvena, drȇveni (mj. dreveno, št. dȓven); glȉbik, glȉbika, glȉbiko (mj. glibok, profundus); kȉlav, kȉlava, kȉlavo; krȃstav, krȃstava, krȃstavo; kȓńav, kȓńava, kȓńavo; küštrast, küštrasta, küštrasti; kȅplav, kȅplava, kȅplavo (crispus); kvȃtren, kvȃterna, kvȃterni; lȃjav, lȃjava, lȃjavo; lȇden, lȇdena, lȇdeni (mj. ledeno); mȇden, mȇdena, mȇdeni (mj. medeno); plȅsniv, plȅsniva, plȅsnivo; stȅklen, stȅklena, stȅkleni (mj. stakleno); šȓbav, šȓbava, šȓbavo (edentulus), šmȓkav, šmȓkava, šmȓkavo (mucidus); vȕnen, vȕnena, vȕneni; ögńen, ôgńena, ögńeni (mj. ögńeno); pȁpren, pȁprena, pȁpreni (mj. papreno); ȉglen, ȉglena, ȉgleni; glögov, glögova, glögovo, küfren,

Digitized by Google

kȕfrena, kȕfreni (mj. kufreno, cupri); pȅrnat, pȅrnata, pȅrnati; pȉsmėn, pȉsmena, pȉsmeni (mj. pismeno); cȉglen, cȉglena, cȉgleni.

Nekoji između navedenih adjektiva mogu imati u žen. i u sred. rodu i ˆ na drugom slogu: šȅpav, šepâva, šepâvo; pŕńav, prńâva, prńâvo; drȅven, drevêna, drevêni; kȉlav, kilâva, kilâvo; kȕštrast, kuštrâsta, kuštrâsto; plȅsniv, plesnîva, plesnîvo; stȅklen, steklêna, steklêni; śrbav, śrbâva, śrbâvo; vȕnen, vunêna, vunêni; ȍgńen, ogńêna, ogńêni; pȅrnat, pernâta, pernâti. Kada imadu u žen. i sred. rodu ˆ, ostaje im kroz sve padeže sing. i plur. nepromijenȅn na istom slogu: šepâviga, šepâve, šepâvi itd.

βββ) Pridjevi, kojima ˝ u nom. sing. žen. i sred. roda prelazi kao ` na drugi slog, ostaje u žen. rodu kroz sve padeže sing. i plur. na istom slogu nepromijenȅn, a u muš. i sred. rodu pomiče se u padežima, koji postaju četverosložni, još za slog dalje na padežni nastavak kao ` ili ostaje na istom slogu na kome i u ženskom rodu, samo u lok. i inst. sing. muš. i sred. roda i u inst. sing. žen. roda, pa u inst. pl. za sva tri roda dobivaju ˆ na drugom slogu.

Sing.

	muš.	žen.	sred.
1. Nom.	bȍgat	bogàta	bogàti (mj. bogàto)
2. Gen.	bogatèga / bogàtiga	bogàte	bogatèga / bogàtiga
3. Dat.	bogatèmu / bogàtimu	bogàti	bogatèmu / bogàtimu
4. Akuz.	bogatèga / bogàtiga	bogàtu	bogàti
5. Vok.	bȍgat, bȍgati	bogàta	bogàti
6. Lok.	bogâtem / bogâtim	bogàti	bogâtem / bogâtim
7. Inst.	bogâtim	bogâtu	bogâtim

Plur.

1. Nom.	bogàti	bogàte	bogàte
2. Gen. / 3. Dat.	bogàti / bogàtim	za sva trȉ roda	
4. Akuz.	bogàte	bogàte	bogàta
5. Vok.	bogàti	bogàte	bogàta
6. Lok. / 7. Inst.	bogâtemi i bogatèmi	za sva tri roda	

*

Digitized by Google

Ovako se još deklinuju i akcentuju: sȓdit, srdita, srdìti (mj. srdito); mȕški, mȕška, mȕško (i muški, muškâ, muškô); zlȍčest, zločèsta, zločèsti (mj. zločesto); gȉzdav, gizdàva, gizdàvo; kȉsel, kisèla, kisèlo; vȍden, vodèna, vodèni (mj. vodeno); dȅbel, debèla, debèlo; pȏdrt, podŕta, podŕti (mj. podrto); pȓten, prtèna, prtèni (mj. prteno, linteus); sȉriv, sirèva, sirèvo (št. sȉrov, crudus); pȉšiv, pišìva, pišìvo (št. pùšļiv, vermiculosus); ćȓviv, ćrvìva, ćrvìvo (vermiculosus); gȅtiv, gitèva, gitèvo (mj. gotov, a, o); krȁdļiv, kradļiva, kradļivo; ȍcten, octèna, octèni; pȍpov, popòva, popòvo; ȓžen, ržèna, ržèni (secalinus); stȓpļiv, strpļiva, strpļivo; šȉrik, širèka, širèko (mj. širok, a o); vȉsik, visèka, visèko (i vȉsik, vȉsika, vȉsiko (mj. visok, a, o); rȕmen, rumèna, rumèni (mj. rumeno); grȍfov, grofòva, grofòvo; vȅlik, velika, veliko.

Pridjev: zlȍčest, zločèsta, zločèsti može imati u žen. i sred. rodu i ´: zločésta, zločésti. Tako još vȍden: vodèna i vodéna, vodèni i vodéni, dȅbel: debèla i debéla, debèlo i debélo; drȅven: drevèna i drevéna, drevèni i drevéni; ȍcten, octèna i octéna (n. pr. juva, čórba), kȉsel, kisèla, kisèlo: ali kisólo zéļe; octèno i octèni; rȕmen: rumèna i ruména, rumèni i ruméni; a vȅlik može pored toga imati i u muš. rodu ´: vélik, velika i vélika, veliko i velíko.

Kȓvav ima i u žen. i u sred. rodu samo krváva, krvávo. Tako još: pȉtom, pitóma, pitómi (mj. pitomo). Svi ovi pridjevi, koji mogu u žen. i sred. rodu imati pored ` još i ´, deklinuju se kao i bȍgat, a akcenat ´ ostaje ím kroz sve pad. sing. i plur. u žen. i sred. rodu na istom slogu nepromijenjen. Deklinuju se dakle i akcentuju kao pridjevi, koji imadu u nom. sing. u sva tri roda ´ (vídi naprijed).

Pridjevi pȉjan i kȍsmat (pilosus) mogu imati u žen. i sred. rodu pored ` još ˆ na drugom slogu: pijàna i pijâna, pijàni i pijâni (mj. pijano); kosmàta i kosmâta, kosmàti i kosmâti (mj. kosmato); tako još: gȉzdav — gizdàva i gizdâva, gizdàvo i gizdâvo; pȓten — partèna i prtêna, prtêni; pȉšiv — pišîva, pišîvi (mj. pišivo); ćȓviv — ćrvîva, ćrvîvo; ȓžen, ržêna, ržêni (mj. ržêno). Kad ima ˆ ostaje svim riječima kroz sve padeže sing. i plur. na istom slogu bez ikake promjene.

β) Pridjevi u nom sing. muš. roda sa `.

Jednima je ` u nom. sing. na prvom slogu u sva tri roda, a drugima se u žen. i sred. rodu pomiče za slog naprijed.

Digitized by Google

αα) Pridjevi, kojima je ` u nom. sing. u sva tri roda na prvom slogu, imadu ga i u ostalim padežima sing. i plur. nepromijeńena na istom slogu, ili im se u oblicima od četiri sloga pomakne za dva sloga naprijed na padežni nastavak.

Sing.

	muš.	žen.	sred.
1. Nom.	vàmpast, (ventriosus)	vàmpasta	vàmpasti (mjesto vampasto)
2. Gen.	vàmpastega vàmpastiga vampastèga	vàmpaste	vàmpastega vàmpastiga vampastèga
3. Dat.	vàmpastemu vàmpastimu vampastèmu	vàmpasti	vàmpastemu vàmpastimu vampastèmu
4. Akuz.	vàmpastega, vàmpast vàmpastiga vampastèga	vàmpastu	vàmpasti
5. Vok.	vàmpast, vàmpasti	vàmpasta	vàmpasti
6. Lok.	vàmpastemu vàmpastimu, vàmpastim vampastèmu	vàmpasti	vàmpastemu vàmpastimu, vàmpastim vampastèmu
7. Inst.	vàmpastim	vàmpastu	vàmpastim

Plur.

1. Nom.	vàmpasti	vàmpaste	vàmpasta
2. Gen.	vàmpasti	za sva tri roda	
3. Dat.	vàmpastim		
4. Akuz.	vàmpaste	vàmpaste	vàmpasta
5. Vok.	vàmpasti	vàmpaste	vàmpasta
6. Lok.	vàmpasti	za sva tri roda	
7. Inst.	vàmpastimi		

Tako se još akcentuju: srèbren, srèbrena, srèbreni (mj. srebreno); cìrkven, cìrkvena, cìrkveni (i cirkvêna, cirkvêni, mj. cirkveno); gìngav, gìngava, gìngavo.

ββ) Pridjevi, kojima se ` u žen. i sred. rodu u nom sing. pomiče za jedan slog naprijed, ostaje im u žen. rodu kroz sve padeže sing. i plur. na istom slogu nepromijeńen, a u muš. i u sred.

Digitized by Google

rodu ili ostaje na istom slogu ili se pomakne još za jedan slog dalje na padežni nastavak. U lok. sing. u sva tri roda, kad je oblik od tri sloga, pa u inst. sing. u sva tri roda dolazi mj. ` akcenat ˆ na drugi slog.

Sing.

	muš.	žen.	sred.
1. Nom.	bèdast, bèdastí	bedàsta	bedàsti
2. Gen.	bedàstega bedàstiga bedastèga	bedàste	bedàstega bedàstiga bedastèga
3. Dat.	bedàstemu bedàstimu bedastèmu	bedàsti	bedàstemu bedàstimu bedastèmu
4. Akuz.	bedàstega bedàstiga bedastèga	bedàstu	bedàsti
5. Vok.	bèdast, bèdasti	bedàsta	bedàsti
6. Lok.	bedàstemu bedàstimu, bedâstim bedastèmu	bedâsti	bedàstemu bedàstimu, bedâstim bedastèmu
7. Inst.	bedâstim	bedâstu	bedâstim

Plur.

1. Nom.	bedàsti	bedàste	bedàsta
2. Gen.	bedàsti	za sva tri roda	
3. Dat.	bedàstim		
4. Akuz.	bedàste	bedàste	bedàsta
5. Vok.	bedàsti	bedàste	bedàsta
6. Lok.	bedàsti	za sva tri roda	
7. Inst.	bedàstimi		

Ovako se još akcentuju: jàlov, jalòva, jalòvo; zèlen, zelèna, zelèni (mj. zeleno); vèsel, vesèla, vesèlo; čr̀len, čr̀lèna, čr̀lèni; r̀jav, (ruber), rjàva, rjàvo i u žen. i sred. rodu: rjâva, rjâvo; sràbl̀iv, srabl̀iva, srabl̀ivo (scabiosus); plèšiv, plešiva, plešìvi (mj. pl̀ešìvo, calvus), samo što jàlov, zèlen, vèsel i čr̀len nemaju u lok. i inst. sing. ˆ nego ` na drugom slogu: 6. zelènim, zelèni; 7. zelènim, zelènu (i zelenû ž. roda). Čr̀len može imat u žen. i sred. rodu i: čr̀léna i čr̀léni (mj. čr̀leno). U tom slučaju ' ostaje kroz sve padeže sing. i plur. na istom slogu nepromijenjen; jednako je i sa r̀jav, kad ima u žen. i sred. rodu ˆ na drugom slogu, t. j. ostaje na istom slogu kroz sve padeže sing. i pl. rjâviga, rjâve i t. d.

Digitized by Google

Pridjev kŕ-ak (fragilis) s pomičnim a deklinuje se i akcentuje ovako:

Sing.

	muš.	žen.	sred.
1. Nom.	kŕ-ak, kŕki	kŕka	kŕko
2. Gen.	kŕkega kŕkiga krkèga	kŕke	kŕkega kŕkiga krkèga
3. Dat.	kŕkemu kŕkimu krkèmu	kŕki	kŕkemu kŕkimu krkèmu
4. Akuz.	kŕ-ak, kŕki kŕkega kŕkiga krkèga	kŕku	kŕko
5. Vok.	kŕk, kŕki	kŕka	kŕko
6. Lok.	kŕkemu kŕkimu, kŕkim kŕkemu	kŕki	kŕkemu kŕkimu kŕkim krkèmu
7. Inst.	kŕkim	kr̂ku i krkû	kŕkim

Plur.

1. Nom.	kŕki	kŕke	kŕka
2. Gen.	kŕki	za sva tri roda	
3. Dat.	kŕkim		
4. Akuz.	kŕke	kŕke	kŕke
5. Vok.	kŕki	kŕke	kŕki
6. Lok.	kŕki	za sva tri roda	
7. Inst.	kŕkimi		

Ovako se još akcentuju i deklinuju: nòćni, nòćna, nòćni (mj. noćno); kèsan, kèsna, kèsni (mj. kesno, kasno, serus); làzan, làzna, làzni (mj. lazno). Ova se dva pridjeva rijetko kada deklinuju, nego se čuju kad i kad u nom. sing., a najobičnije samo kao adverbum u nom. sing. sred. roda: kèsni, làzni.

Prema broju slogova deklinuje se i akcentuje kao kŕ-ak i òvčji, òvčja i òvčje, gen. òvčiga ili ovčèga, òvče, òvčiga ili ovčèga itd.

γ) Pridjevi u nom. sing. muš., žen. i sred. roda sa ˆ. — αα) S pomičnim a.

Najviše pridjeva ove vrste ima samo određeni oblik u nom. sing. muš. roda. Jednima je akcenat ˆ u nom. sing. u sva tri roda na prvom slogu, a drugima u sva tri roda na drugome slogu.

Digitized by Google

ααα) Kojima je ˆ u nom. sing. na prvome slogu, ostaje im i u svim ostalim padežima sing. i plur. na istom slogu nepromijenen bio oblik padeža od dva ili od tri sloga.

Sing.

	muš.	žen.	sred.
1. Nom.	ǀêtni	ǀêtna	ǀêtni (mj. ǀêtno)
2. Gen.	ǀêtnega / ǀêtniga	ǀêtne	ǀêtnega / ǀêtniga
3. Dat.	ǀêtnemu / ǀêtnimu	ǀêtni	ǀêtnemu / ǀêtnimu
4. Akuz.	ǀêtnega / ǀêtniga	ǀêtnu	ǀêtni
5. Vok.	ǀêtni	ǀêtna	ǀêtni
6. Lok.	ǀêtnim	ǀêtni	ǀêtnim
7. Inst.	ǀêtnim	ǀêtnu	ǀêtnim

Plur.

1. Nom.	ǀêtni	ǀêtne	ǀêtna
2. Gen. / 3. Dat.	ǀêtni / ǀêtnim	za sva tri roda	
4. Akuz.	ǀêtne	ǀêtne	ǀêtna
5. Vok.	ǀêtni	ǀêtne	ǀêtna
6. Lok. / 7. Inst.	ǀêtni / ǀêtnimi	za sva tri roda	

Ovako se još deklinuju i akcentuju: krûšni, krûšna, krûšni (mj. krušno); îžnî, îžna, îžni (mj. ižno, od iža, domus i cubile); vlâški, vlâška, vlâško (valachicus); (ǀêtni, ǀêtna, ǀêtni (mj. ǀêtno); rîtni, rîtna, rîtni (mj. ritno, podicis); sîtan, sîtna, sîtni (mj. sitno); strâšan, strâšna, strâšni (mj. strašno); vêran, vêrna, vêrni (mj. verno); blîžńi, bližńa, blîžńe; dôǀni, dôǀna, dôǀni (mj. doǀno); gôrńi, gôrńa, gôrńe: srêdńi, srêdńa, srêdńe; zâdńi, zâdńa, zâdńe; trnov, trnova, trnovo.

Prema broju slogova i prema akcentu deklìnuju se i akcentuju tako još ovi pridjevi: krâvji, krâvja, krâvje; mâčji, mâčja, mâčje; tûji, tûja, tûje (št. tuđ); mîši, mîša, mîše; tîči, tîča, tîče; cârski, cârska, cârsko; kâčji, kâčˆa, kâčje (serpentis); vûčji, vûčja, vûčje; žâbji, žâbja, žâbje.

Ovako se akcentuje i dìvjî, divjâ, divjê, ako i ima u nom. sing. ˆ na drugome slogu.

βββ) Kojima je akcenat ˆ na drugom slogu u sva tri roda u nom. sing.; ostaje na istom slogu nepromijenen kroz sve padeže

Digitized by Google

sing. u ženskom rodu i kroz sve padeže plur. u sva tri roda osim inst. plur., u kome se akcenat pomakne za slog natrag i postane ´. U muš. i sred. rodu sing. ostaje akcenat na istom slogu kroz sve padeže, samo se u gen., dat. i akuz. mijeńa u ` ili se pomakne za slog natrag te postaje ´.

Sing.

	muš.	žen.	sred.
1. Nom.	mrskì (št. mr̀zak)	mrskâ	mrskô
2. Gen.	mrskêga mrskèga mŕskiga	mrskê	mrskêga mrskèga mŕskiga
3. Dat.	mrskèmu mŕskimu	mrskì	mrskèmu mŕskimu
4. Akuz.	mrskèga mr̀skiga	mrskû	mrskô
5. Vok.	mrskî	mrskâ	mrskô
6. Lok.	mrskîm	mrskî	mrskîm
7. Inst.	mrskîm	mrskû	mrskîm

Plur.

1. Nom.	mrskî	mrskê	mrskâ
2. Gen.	mrskî	za sva tri roda	
3. Dat.	mrskîm		
4. Akuz.	mrskê	mrskê	mrskâ
5. Vok.	mrskî	mrskê	mrskâ
6. Lok.	mrskî	za sva tri roda	
7. Inst.	mŕskimi		

Pridjev mrskî može imati i ´ na drugom slogu: mŕski, mŕska mŕsko. Osim mrskî spomenućemo ovdje, i ako baš ne spada ovamo, i pridjev peśî, peśâ, peśê (canis), jer se deklinuje i akcentuje kao i mrskî, a osim toga može imati i on na prvome slogu ´: péśi, péśa, péše. Obadva ova pridjeva, kada imadu ´ na prvome slogu, akcentuju se u ostalìm padežima sing. i plur̂ kao pridjevî, koji imadu u sva tri roda u nom. sing. ´. (Vidi naprijed.)

Po nom. sing. spada ovamo još: lovskî, lovskâ, lovskô; tackî, tackâ, tackô (furor) i ǀuckî, ǀuckâ, ǀuckô (alienus), ali se ipak u nekojim padežima razlikuju, s toga evo napose primjera:

Digitized by Google

Sing.

	muš.	žen.	sred.
1. Nom.	lovskî	lovskâ	lovskô
2. Gen.	lovskêga lovskèga lòvskiga	lovskê	lovskêga lovskèga lòvskiga
3. Dat.	lovskêmu lovskèmu lòvskimu	lovskî	lovskêmu lovskèmu lòvskimu
4. Akuz.	lovskêga lovskèga lòvskiga	lovskû	lovskô
5. Vok.	lovskî	lovskâ	lovskô
6. Lok.	lovskêmu lovskèmu lòvskimu	lovskî	lovskêmu lovskèmu lòvskimu
7. Inst.	lovskêm lòvskim	lovskû	lovskêm lòvskim

Plur.

1. Nom.	lovskî	lovskê	lovskâ
2. Gen. 3. Dat.	lovskî lòvskim i lovskîm	za sva tri roda	
4. Akuz.	lovskê	lovskê	lovskâ
5. Vok.	lovskî	lovskê	lovskâ
6. Lok. 7. Inst.	lovskî lovskêmi lòvskimi	za sva tri roda	

Pridjev tackî može imati i ˝ na prvom slogu: täcki, täcka. täcko, ali ostale padeže, koji nijesu jednaki s nominativom, pravi rađe po primjeru: lovskî.

ββ) Bez pomičnoga a.

Svi pridjevi bez pomičnoga *a* imadu ˆ ili na prvome slogu u sva tri roda ili na drugome slogu u nom. sing. samo u muš. rodu, a u žen. i u sred. imadu na istom slogu ˊ.

αααα) Kojima je ˆ na prvome slogu u sva tri roda ostaje im na istom slogu kroz sve padeže sing. i plur. bez ikake promjene.

Digitized by Google

Sing.

	muš.	žen.	sred.
1. Nom.	bâbin	bâbina	bâbini (mj. babino)
2. Gen.	bâbinega / bâbiniga	bâbine	bâbinega / bâbiniga
3. Dat.	bâbinemu / bâbinimu	bâbini	bâbinemu / bâbinimu
4. Akuz.	bâbinega, bâbin / bâbiniga	bâbinu	bâbini
5. Vok.	bâbin, bâbini	bâbina	bâbini
6. Lok,	bâbinim / bâbinemu	bâbini	bâbinim / bâbinemu
7. Inst.	bâbinim	bâbinu	bâbinim

Plur.

1. Nom.	bâbini	bâbine	bâbina
2. Gen. / 3. Dat.	bâbini / bâbinim	za sva tri roda	
4. Akuz.	bâbine	bâbine	bâbina
5. Vok.	bâbini	bâbine	bâbina
6. Lok. / 7. Inst.	bâbini / bâbinimi	za sva tri roda	

Ovako se još akcentuju: blâžen, blâžena, blâženi (mj. blaženo); kâlčev, kâlčeva, kâlčevo; mâmin. mâmina, mâmini (mj. mamino); mâčkin, mâčkina, mâčkini (mj. mačkino); ćâćin, ćâćina, ćâćini (mj. ćaćino); vûkov, vûkova, vûkovo; râcin, râcina, râcini (mj. racino); krâvin, krâvina, krâvini (mj. kravino); pûrin, pûrina, pûrini (mj. purino); slîvin, slîvina, slîvini (mj. slivino); blîtvin, blîtvina, blîtvini (mj. blitvino); rêpin, rêpina, rêpini (mj. repino); cîmin, cîmina, cîmini (mj. cimino); rûškin, rûškina, rûškini (mj. ruškino); mlâdin, mlâdina, mlâdini (mj. mladino); jêžev, jêževa, jêževo; strînin, strînina, strînini (mj. strinino); kâčin, kačina, kâčini (mj. kačino, serpentis).

βββ) Pridjevi, koji imadu akcenat ˆ na drugom slogu u nom. muš. roda, a u žen. i sred. rodu ´ na istom slogu, imadu i u ostalim padežima sing. i plur. ' na istom slogu. Taj ´ ostaje na istoj slovci kroz sve padeže bio oblik padeža od tri ili od više slogova..

Sing.

	muš	žen.	sred.
1. Nom.	ženîn	ženína	ženíni (mj. ženino)
2. Gen.	ženínega / ženíniga	ženíne	ženínega / ženíniga

Digitized by Google

Sing.

	muš.	žen.	sred.
3. Dat.	ženínemu ženínimu	ženíni	ženínemu ženínimu
4. Akuz.	ženínega ženíniga	ženínu	ženíni
5. Vok.	ženîn	ženína	ženíni
6. Lok.	ženínim	ženíni	ženínim
7. Inst.	ženínim	ženínu	ženínim

Plur.

1. Nom.	ženíni	ženíne	ženína
2. Gen.	ženíni	za sva tri roda	
3. Det.	ženínim		
4. Akuz.	ženíne	ženíne	ženína
5. Vok.	ženíni	ženíne	ženína
6. Lok.	ženíni	za sva tri roda	
7. Inst.	ženínimi		

Tako se još deklinuju i akcentuju: gospîn, gospína, gospíni (mj. gospino) i sestrîn, sestrína, sestríni (mj. sestrino); jedíni, jedína, jedíni (mj. jedino).

δ) Pridjevi u nom. sing. sa ′ u sva tri roda. — αα) S pomičnim a.

Pridjevima s pomičnim *a* ili ostaje ′ kroz sve padeže sing. i pl. nepromijenen na istom slogu ili se u gen., dat., akuz. i u lok. sing. muš. i sred. roda, pa u inst. pl. mijenja u ` pomaknuvši se za jedan slog naprijed. Gen. i inst. sing, žen. roda može imati i ^ na drugome slogu. Ovamo spadaju i adjektivi, koji imadu uvijek određeni oblik a bez pomičnoga su *a*.

Sing.

	muš.	žen.	sred.
1. Nom.	mŕsan, mŕsni	mŕsna	mŕsni (mj. mrsno)
2. Gen.	mrsnèga mŕsnega mŕsniga	mŕsne, mrsnê	mrsnèga mŕsnega mŕsniga
3. Dat.	mrsnèmu mŕsnemu mŕsnimu	mŕsni	mrsnèmu mŕsnemu mŕsnimu
4. Akuz.	mrsnèga mŕsnega mŕsniga	mŕsnu	mŕsni

Digitized by Google

Sing.

5. Vok.	mŕsan, mŕsni	mŕsna	mŕsni
6. Lok.	mrsnèmu mŕsnimu	mŕsni	mrsnèmu mŕsnimu
7. Inst.	mŕsnim	mŕsnu i mrsnû	mŕsnim

Plur.

1. Nom.	mŕsni	mŕsne	mŕsna
2. Gen. 3. Dat.	mŕsni mŕsnim	za sva tri roda	
4. Akuz.	mŕsne	mŕsne	mŕsna
5. Vok.	mŕsni	mŕsne	mŕsna
6. Lok. 7. Inst.	mŕsni mŕsnimi i mrsnèmi	za sva tri roda	

Ovako se deklinuju i akcentuju još: plítak, plítka, plítko; bóži, bóža, bóže; kózi, kóža, kóže (štok. kȍzji); vráži, vráža, vráže; šári, šára, šári (mj. šaro, št. šȁren); kóński, kóńska, kóńsko; láński, láńska, láńsko; lévi, léva, lévo; désan, désna, désni (mj. desno); právi, práva, právo; zímski, zímska, zímsko; zlátan, zlátna, zlátni (mj. zlatno); jádan, jádna, jádni (mj. jadno); krátak, krátka, krátko; láčan, láčna, láčni (mj. lačno, esuriens); méran, mérna, mérni (mj. merno, št. míran); * prídan, prídna, prídni (mj. pridno, dignus); ráal, zála, rálo (solutus, laxus); tésan, tésna, tésni (mj. tesno); téžak, téška, téško; trúdan, trúdna, trúdni (mj. trúdno); súdni, súdna, súdni (mj. sudno); díčan, díčna, díčni (mj. dično); kólni, kólna, kólni (mj. kólno, rotarum); stólni, stólna, stólni (mj. stolno); túžan, túžna, túžni (mj. túžno); dúžan, dúžna, dúžni (mj. dužno); gládan, gládna, gládni (mj. gladno); grésan, grésna, grésni (mj. grešno); ládan, ládna, ládni (mj. ladno); másan, másna, másni (mj. másno); mráčan, mráčna, mráčni (mj. mráčno); nágal, nágla, náglo; prášan, prášna, prášni (mj. prašno); présan, présna, présni (mj. presno); snážan, snážna, snážni (mj. snažno); súšan, súšna, súšni (mj. sušno); trézan, trézna, trézni (mj. trézno); žédan, žédna, žédni (mj. žedno); šúpal,' šúpla, šúplo; rávan, rávna, rávni (mj. ravno); rédak, rétka, rétko; mútan, mútna, mútni (mj. mutno); žédan, žédna, žédni (mj. žedno); špájsan, špájsna, špájsni (mj. špajsno, joci amans); vínski (i vinskî), vínska, vînsko; mórski, mórska, mórsko; pírni, pírna, pírni (mj. pirno, nuptialis); stráńskî (i strańskî), stráńska, stráńsko.

ββ) Pridjevi bez pomičnoga a.

Pridjevi ove vrste imadu u svim padežima sing. i plur. akcenat ' na prvome slogu bez ikake promjene.

Digitized by Google

Sing.

	muš.	žen.	sred.
1. Nom.	májkin (aviae)	májkina	májkini (mj. majkino)
2. Gen.	májkinega májkiniga	májkine	májkinega májkiniga
3. Dat.	májkinemu májkinimu	májkini	májkinemu májkinimu
4. Akuz.	májkinega, májkini májkiniga	májkinu	májkinega májkiniga
5. Vok.	májkin	májkina	májkini
6. Lok.	májkinim	májkini	májkinim
7. Inst.	májkinim	májkinu	májkinim

Plur.

1. Nom.	májkini	májkine	májkina
2. Gen. 3. Dat.	májkini májkinim	za sva tri roda	
4. Akuz.	májkine	májkine	májkina
5. Vok.	májkini	májkine	májkina
6. Lok. 7. Inst.	májkini májkinimi	za sva tri roda	

Ovako se još akcentuju: ćérin, ćérina, ćérini (mj. ćerino); Jánin. Jánina, Jánini (ime žen.); žénskin, žénskina, žénskini (mj. ženskino); zvézdin, zvézdina, zvézdini (mj. zvezdino); nóžev, nóževa, nóževo; cúckov, cúckova i cuckòva, cúckovo (canis); u drugim se padežima ne razlikuje akcentom. Ćérin ima osim ćérina, ćérini u žen. i sred. rodu i: ćerína i ćerini; kad je tako, onda ´ ostaje u svim padežima također na istom slogu nepromijenen: gen. ćeríne, ćeríni itd.

Nekoji se adjektivi razlikuju od akcentuacije navedena primjera u tome, što u ženskom rodu kroz cijeli singular imadu ` na drugom slogu, a u muš. i sred. rodu mogu u sing. i u plur. u padežnim oblicima od tri sloga dobiti također ` na drugom ili trećem slogu. Lakšega prijegleda radi evo primjera:

Sing.

	muš.	žen.	sred.
1. Nom.	vrápčev	vrapčèva	vrapčèvo
2. Gen.	vrapčèvega vrapčèviga vrapčevèga	vrapčève	vrapčèvega vrapčèviga vrapčevèga

Digitized by Google

Sing.

	muš.	žen.	sred.
3. Dat.	vrapčèvemu vrapčèvimu vrapčevèmu	vrapčèvi	vrapčèvemu vrapčèvimu vrapčevèmu
4. Akuz.	vrapčèvega, vrápčev vrapčèviga vrapčevèga	vrapčèvu	vrapčèvo
5. Vok.	vrápčev	vrapčèva	vrapčèvo
6. Lok.	vrapčèvem vrapčèvim	vrapčèvi	vrapčèvem vrapčèvim
7. Inst.	vrapčèvim	vrapčèvu	vrapčèvim

Plur.

1. Nom.	vrapčèvi	vrapčève	vrapčèva
2. Gen.	vrapčèvi	za sva tri roda	
3. Dat.	vrapčèvim		
4. Akuz.	vrapčève	vrapčève	vrapčèva
5. Vok.	vrapčèvi	vrapčève	vrapčèva
6. Lok.	vrapčèvi	za sva tri roda	
7. Inst.	vrapčèvimi i vrapčevèmi		

Osim ovake akcentuacije čuje se i onaka, kako je istavismo u primjeru m á j k i n osim žen. roda. Kao pridjev v r á p č e v akcentuju se još: kráļev, kraļèva, kráļèvo; púžev, pužèva, pužèvo; múžev, mužèva, mužèvo; stríčev, stričèva, stričèvo.

c. Pridjevi od tri sloga u nom. sing. muš. roda.

α) Pridjevi sa ˝ u nom. sing. muš. roda.

Jednima je ˝ na prvome slogu u nom. sing. muš. roda, a drugima je na pošļednem, na trećemu slogu.

αα) Kojima je ˝ na prvome slogu u nom. sing. muš. roda, ńima je i u žen. i sred. rodu u nom. sing. na istom slogu, a ostaje im na prvome slogu i kroz sve ostale padeže nepromijeńen bio pridjev s pomičnim ili bez pomičnoga *a*, samo u inst. sing. žen. roda može dobiti pored ˝ i ˆ na pošļednem slogu.

Sing.

	muš.	žen.	sred.
1. Nom.	pȍmetan, (št. pametan)	pȍmetna	pȍmetni (mj. pomotno)
2. Gen.	pȍmetnega pȍmetniga	pȍmetne	pȍmetnega pȍmetniga

Digitized by Google

Sing.

	muš.	žen.	sred.
3. Dat.	pȍmetnemu pȍmetnimu	pȍmetni	pȍmetnemu pȍmetnimu
4. Akuz.	pȍmetnega pȍmetniga	pȍmetnu	pȍmetnȉ
5. Vok.	pȍmetan, pȍmetni	pȍmetna	pȍmetni
6. Lok.	pȍmetnemu pȍmetnim	pȍmetni	pȍmetnemu
7. Inst.	pȍmetnim	pȍmetnu pomȅtnū	pȍmetnimu pȍmetnim

Plur.

1. Nom.	pȍmetni	pȍmetne	pȍmetna
2. Gen. 3. Dat.	pȍmetni pȍmetnim	za sva tri roda	
4. Akuz.	pȍmetne	pȍmetne	pȍmetna
5. Vok.	pȍmetni	pȍmetne	pȍmetna
6. Lok. 7. Inst.	pȍmetni pȍmetnimi	za sva tri roda	

Jednako često kano pȍmetan čuje se i spȍmetan, a obadva oblika mogu imati i ` na drugom slogu u sva tri roda: spomètan, spomètna, spomètni. Kada ima ` na drugom slogu, ostaju na istom slogu kroz sve padeže sing. i plur. u sva tri sloga nepromijenen. (Vidi naprijed kod `.) Kao pȍmetan (kada ima ˜ na prvom slogu) deklinuju se i akcentuju još ovi pridjevi: slȍbodan, slȍbodna, slȍbodni (mj. slobođno); kȅristan, kȅrisna, kȅrisni (mj. kerisno, št. kȍristan); mȅsečan, mȅsečna, mȅsečni, (mj. mesečno); mȅsečev, mȅsečeva, mȅsečevo; ȍblačan, ȍblačna, ȍblačni (mj. oblačno); žȁlostan, žȁlosna, žȁlosni (mj. žalosno); nȉšetan, nȉšetna, nȉšetni (mj. nišetno, nequam); ȍtrivan, ȍtrivna, ȍtrivni (mj. otrovno); jȁvorov, jȁvorova, jȁvorovo; jȁbukov, jȁbukova, jȁbukovo; cȁričin, cȁričina, cȁričini mj. cȁričino); pȅk|arski, pȅk|arska, pȅk|arsko (mendicus); mȁterin, màterina, mȁterini (mj. mȁterino); ȍpćinski, ȍpćinska, ȍpćinsko.

Pridjev ȍtrivan akcentuje se kao part. pret. pas. od gl. otrìvati i ovako: otrivȃn, otrivȃna, otrivȃni (mj. otrivano), pa u tom slučaju ostaje ′ na trećem slogu u svim padežima sing. i plur. bez ikake promjene.

Pridjev mȁterin može imati i ^ na prvome slogu: mâterin, mâterina, mâterini. Akcenat ^ ostaje u svim padežima sing. i plur. na prvome slogu nepromijenen. (Vidi naprijed kod pridjeva sa ^.)

Digitized by Google

ββ) Kojima je ˝ u nom. sing. muš. roda na pošljednjem, na trećem slogu, postaje u oblicima od četiri sloga ` ostajući na istom slogu kroz sve padeže sing. i plur. nepromijenjen ili se u gen. dat. i akuz. sing. muš. i žen. roda pomiče za slog naprijed na padežni nastavak.

Sing.

	muš.	žen.	sred.
1. Nom.	gologlàv	gologlàva	gologlàvo
2. Gen.	gologlàvega gologlàviga gologlavèga	gologlàve	gologlàvega gologlàviga gologlavèga
3. Dat.	gologlàvemu gologlàvimu gologlavèmu	gologlàvi	gologlàvemu gologlàvimu gologlavèmu
4. Akuz.	gologlàvega gologlàviga gologlavèga	gològlavu	gologlàvo
5. Vok.	gologläv	gologlàva	gologlàvo
6. Lok.	gologlàvem gologlàvim	gologlàvi	gologlàvem gologlàvim
7. Inst.	gologlàvim	gologlâvu	gologlàvim

Plur.

1. Nom.	gologlàvi	gologlàve	gologlàva
2. Gen. 3. Dat.	gologlàvi gologlàvim	za sva tri roda	
4. Akuz.	gologlàve	gologlàve	gologlàva
5. Vok.	gologlàvi	gologlàve	gologlàva
6. Lok. 7. Inst.	gologlàvi gologlàvimi	za sva tri roda	

Tako se deklinuju i akcentuju još samo: trdigläv, trdiglàva, trdiglàvo (št. tvrdògläv); svojeglâv, svojeglàva, svojeglàvo; pesogläv, pesoglàva, pesoglàvo (capite canino).

β) Pridjevi sa `.

Jednima je akcenat ` na prvome slogu u nom. sing., a jednima na drugome slogu.

αα) Pridjevi sa ` na prvome slogu gotovo su svi izvedeni od ličnih krsnih imena, pa prema tome upotrebljavaju se samo u sing., a akcenat im je uvijek na prvome slogu nepromijenjen, osim inst. sing. žen. roda, u kome se ` pretvara ^, ali ostaje na istom slogu.

Digitized by Google

	muš.	žen.	sred.
1. Nom.	Jùrićev	Jùrićeva	Jùrićevo
2. Gen.	Jùrićevega Jùrićeviga	Jùrićeve	Jùrićevega Jùrićeviga
3. Dat.	Jùrićevemu Jùrićevimu	Jùrićevi	Jùrićevemu Jùrićevimu
4. Akuz.	Jùrićevega Jùrićeviga	Jùrićevu	Jùrićevo
5. Vok.	Jùrićev	Jùrićeva	Jùrićevo
6. Lok.	Jùrićevem Jùrićevim	Jùrićevi	Jùrićevem Jùrićevim
7. Inst.	Jùrićevim	Jûrićevu	Jùrićevim

Ovako se još akcentuju: Ivićev, Ivićeva, Ivićevo; Jòžićev, Jòžićeva, Jòžićevo; Màtićev, Màtićeva, Màtićevo; Jànkićev, Jànkićeva, Jànkićevo; Nàcekov, Nàcekova, Nàcekovo (Ignatius); Imbrićev, Imbrićeva, Imbrićevo; Pàvlićev, Pàvlićeva, Pàvlićevo; Stànićev, Stànićeva, Stànićevo; Tòmićev, Tòmićeva, Tòmićevo; Frànićev, Frànićeva, Frànićevo; Mìkićev, Mìkićeva, Mìkićevo; Kako se ` rado zamjeńuje sa ˝ mogu svi ovi pridjevi dobiti i ˝ na prvome slogu, ali se u stvari ne mijeńa ništa, jer u svim padežima ostaje ˝ na istom slogu kao i `.

ββ) Kojima je ` na drugome slogu u nom. sing. muš. roda, ostaje im na drugome slogu i u žen. i u sred. rodu i u svim padežima sîng. i plur. u sva tri roda, a osim toga može u padežima od četiri ili pet slogova biti i na padežnome nastavku, pomaknuvši se za jedan slog naprijed, a u gen. i inst. sing. žen. roda može na krajni slog doći i ^. To vrijedi za pridjeve s pomičnim i bez pomičnoga *a*.

Sing.

	muš.	žen.	sred.
1. Nom.	želèzan	želèzna	želèzni (mj. železno)
2. Gen.	želèznega želèzniga želèznèga	želèzne železnê	želèznega želèzniga železnèga
3. Dat.	želèznemu želèznimu železnèmu	želèzni	želèznemu želèznimu železnèmu
4. Akuz.	želèznega želézan želèzniga žaleznèga	želèznu	želèzni

Digitized by Google

Sing.

	muš.	žen.	sred.
5. Vok.	želèzan, želèzni	želèzna	želèzni
6. Lok.	želèznem / želèznim	želèzni	želèznem / želèznim
7. Inst.	želèznim	želèznu / železnû	želèznim

Plur.

1. Nom.	želèzni	želèzne	želèzna
2. Gen.	želèzni	za sva tri roda	
3. Dat.	želèznim		
4. Akuz.	želèzne	želèzne	želèzna
5. Vok.	želèzni	želèzne	želèzna
6. Lok.	želèzni	za sva tri roda	
7. Inst.	želèznimi		

Ovako se još akcentuju: govècki, govècka, govècko (govètska júva = jus bubulum, rindfleischsuppe); dičùdan, dičùdna, dičùdni (mj. dočudan, dočudna, dočudno = marosus); prasèći, prasćća, prasćće; poškòdan, poškòdna, poškòdni (mj. poškòdno); rvàcki, rvàcka, rvàcko; betèžan, betèžna, betèžni (betèžno, aegrotus); dijàčki, dijàčka, dijáčko (studiosorum); volòvski, volòvska, volòvsko; poslùšan, poslùšna, poslùšni (mj. poslùšno); spodèban, spodèbna, spedèbni (mj. spodòbno); ponìzan, ponìzna, ponìzni (mj. ponizno); prekèsan, prekèsna, prekèsni (mj. prekasno); šenìčan, šenìčna, šenìčni (mj. šenično); kisìtren, kisìtrena, kisìtreni (mj. kositreno); bodļìkav, bodļìkava, bodļìkavo; Martìnov, Martìnova, Martìnovo; medvèdev, medvèdeva, medvèdovo; mladikov, mladikova, mladikovo; ovàkov, ovàkova, ovàkovo; onàkov, onàkova, onàkovo; ovùlik, ovùlika, ovùliko (št. ovolikî); onùlik, onùlíka, onùliko (št. onolikî); mrtvàčki, mrtvàčka, mrtvàčko; pravìčan, pravìčna, pravìčni (mj. pravično); zakèšńen, zakèšńena, zakèšńeni (mj. zakèšńeno, (št. zakàšńen); telèći, telèća, telèće; kinèpļìn, kinèpļina, kinèpļini (mj. konopļeno, št. kònopļan).

Pridjevi: sramèžļiv, zadùšļiv, požŕļiv (vorax) i nepòšten imadu uvijek ` u žen. i sred. rodu na trećem slogu: sramežļiva, sramežļivo; zadušļiva, zadušļivo; požrļiva, požrļivo; nepoštèna, nepoštèni (mj. nepošteno). Svìma ostaje ` nepromijenen i na istom slogu kroz sve padeže sing. i pl.; samo u inst. sing. u sva tri roda može pored ` pridjev imati i ^ na istom slogu: sra-

*

Digitized by Google

Digitized by Google

ββ) Kojima je akcenat ˆ na drugome slogu ostaje im i u ostalim padežima sing. i plur. u sva tri roda na istom slogu nepromijenen. To vrijedi za pridjeve s pomičnim i bez pomičnoga *a*.

Sing.

	muš.	žen.	sred.
1. Nom.	zamâzan (sordidus)	zamâzana	zamâzani (mj. zamazano
2. Gen.	zamâzanega zamâzaniga	zamâzane	zamâzenega zamâzaniga
3. Dat.	zamâzanemu zamâzanimu	zamâzane	zamâzanega zamâzaniga
4. Akuz.	zamâzanega, zamâzan zamâzaniga	zamâzanu	zamâzani
5. Vok.	zamâzan, zamâzani	zamâzana	zamâzani
6. Lok.	zamâzanem zamâzanim	zamâzani	zamâzanem zamâzanim
7. Inst.	zamâzanim	zamâzanu	zamâzanim

Plur.

1. Nom.	zamâzani	zamâzane	zamâzana
2. Gen. 3. Dat.	zamâzani, zamâzanim	za sva tri roda	
4. Akuz.	zamâzane	zamâzane	zamâzana
5. Vok.	zamâzani	zamâzane	zamâzana
6. Lok. 7. Inst.	zamâzani, zamâzanimi	za sva tri roda	

Ovako se još akcentuju: iskr̂pan, iskr̂pana, iskr̂pani (mj. iskrpano); divîčin, divîčina, divîčini (mj. divičino, viduae); družînski, družînska, družînsko; ivâński, ivâńska, ivâńsko (circa diem festum sancti Joannis); popôvski, popôvska, popôvsko; božîćni, božîćna, božîćno; pokôńi, pokôńa, pokôńe (defunctus); Jankîšin, Jankîšina, Jankîšini (mj. Jankišino); Matîjin, Matîjina, Matijîni (mj. Matijino); Stanîšin, Stanîšina, Stanîšini (mj. Stanišino); Frańîšin, Frańîšina, Frańîšini (mj. Franišino); Mikûlin, Mikûlina, Mikûlini (mj. Mikulino); Tomîšin, Tomîšina, Tomîšini (mj. Tomišino); nevêstin, nevêstina, nevêstini (mj. nevestino); francûz|iv, francûz|iva, francûz|ivo (morbo gallico corruptus); kobîlin, kobîlina, kobilini (mj. kobilino); jetr̂vin, jetr̂vina, jetr̂vini (mj. jetrvino); cirkvêni, cirkvêna, cirkvêni (mj. cirkveno); nedê|ni, nedê|na, nedê|ni (mj. nede|ni); trgôvčev, trgôvčeva, trgôvčevo; mravûnčev, mravûnčeva, mravûnčevo.

Digitized by Google

γγ) Prídjevâ, koji imadu ˆ na pošljednjem slogu, ima malo a svima ostaje u svim padežima sing. i plur. na istom slogu nepromijenen.

Sing.

	muš.	žen.	sred.
1. Nom.	kamenît	kamenîta	kamenîti (mj. kamenito)
2. Gen.	kamenîtega / kamenîtiga	kamenîte	kamenîtega / kamenîtiga
3. Dat.	kamenîtemu / kamenîtimu	kamenîti	kamenîtemu / kamenîtimi
4. Akuz.	kamenîtega / kamenîtiga	kamenîtu	kamenîti
5. Vok.	kamenît	kamenîta	kamenîti
6. Lok.	kamenîtem / kamenîtim	kamenîti	kamenîtem / kamenîtim
7. Inst.	kamenîtim	kamenîtu	kamenîtim

Plur.

1. Nom.	kamenîti	kamenîte	kamenîta
2. Gen. / 3. Dat.	kamenîti / kamenîtim	za sva tri roda.	
4. Akuz.	kamenîte	kamenîte	kamenîta
5. Vok.	kamenîti	kamenîte	kamenîta
6. Lok. / 7. Inst.	kamenîti / kamenîtimi	za sva tri roda.	

Tako se još akcentuju: kupovnî, kupovnâ, kupovnî (mj. kupovno).

Pridjev s e m o g û ć (omnipotens) ima u žen. i u sred. rodu ′ na trećem slogu: semogúća, semogúće; tako može imati i kupovnî: kupóvan, kupóvna, kupóvni. Akcenat ′ ostaje u svim padežima sing. i plur. na istom slogu nepromijenen.

δ) *Pridjevi sa ′.*

Akcenat ′ dolazi u nom. sing. ili na prvome slogu ili na drugome.

αα) Kojima je akcenat ′ na prvome slogu, ostaje im na istom slogu i kroz sve ostale padeže sing. i plur. nepromijenen ili se akcenat pomiče u gen., dat. i akuz. muš. i sred. roda za jedan slog naprijed te postaje `, nu to je rjeđe.

Digitized by Google

Sing.

	muš.	žen.	sred.
1. Nom.	májcuni (demin. od mal)	májcuna	májcuni (mj. majcuno)
2. Gen.	májcunega májcuniga majcunèga	májcune	májcunega májcuniga marcunèga
3. Dat.	májcunemu májcunimu majcunèmu	májcuni	májcunemu májcunimu majcunèmu
4. Akuz.	májcunega májcuniga majcunèga	májcunu	májcuni
5. Vok.	májcuni	májcuna	májcuni
6. Lok.	májcunem májcunim	májcuni	májcunem májcunim
7. Inst.	májcunim	májcunu	májcunim

Plur.

1. Nom.	májcuni	májcune	májcuna
2. Gen.	májcuni	za sva tri roda	
3. Dat.	májcunim		
4. Akuz.	májcune	májcune	májcuna
5. Vok.	májcuni	májcune	májcuna
6. Lok.	májcuni	za sva tri roda	
7. Inst.	májcunimi		

Ovako se još akcentuje: súsedov, súsedova, súsedovo; rézuman, rézumna, rézumni (mj. razumno); frátarski, frátarska, frátarsko.

ββ) I pridjevima, koji imadu ´ na drugome slogu u nom. sing. u sva tri roda, ostaje ´ i u ostalim padežima sing. i plur. nepromijeńen na istom slogu ili se u gen., dat. i akuz. sing. muš. i sred. roda pomiče za jedan slog naprijed te postaje `. To vrijedi za pridjeve s pomičnim i bez pomičnoga *a*.

Sing.

	muš.	žen.	sred.
1. Nom.	okrúgal, okrúgli	okrúgla	okrúglo
2. Gen.	okrúglega okrúgliga okruglèga	okrúgle	ekrúglega okrúgliga okruglèga

Digitized by Google

	muš.	žen.	sred.
3. Dat.	okrúglemu okrúglimu okruglèmu	okrúgli	okrúglemu okrúglimu okruglèmu
4. Akuz.	okrúglega, okrúgli okrúgliga okruglèga	okrúglu	okrúglo
5. Vok.	okrúgal, okrúgli	okrúgla	okrúglo
6. Lok.	okrúglem okrúglim	okrúgli	okrúglem okrúglim
7. Inst.	okrúglim	okrúglu	okrúglim

Plur.

1. Nom.	okrúgli	okrúgle	okrúgla
2. Gen. 3. Dat.	okrúgli okrúglim	za sva tri roda	
4. Akuz.	okrúgle	okrúgle	okrúgla
5. Vok.	okrúgli	okrúgle	okrúgla
6. Lok. 7. Inst.	okrúgli okruglimi	za sva tri roda	

Ovako se još akcentuju: večérńi, večérńa, večérńe; Štančíčin, Štančíčina, Štančičini (mj. Štančičino); pitóvan, pitóvna, pitóvni (mj. pitovno, cicur, domesticus); Katíčin, Katíčina, Katíčini (mj. Katičino): Jelíčin, Jelíčina, Jelíčini (mj. Jeličino); Doríčin, Doríčina, Doríčini (mj. Doričino); Maríčin, Maríčina, Marìčini (mj. Maričino); Jagíčin, Jagíčina, Jagíčini (mj. Jagíčino) Peršánov, Peršánova, Peršánovo; Mikáčin, Mikáčina, Mikáčini, (mj. Mikačino); Jožíncev, Jožínceva, Jožíncevo; Iváčin, Iváčina, Iváčini (mj. Ivačino); Jankótin, Jankótina, Jankótini (mj. Jankotino); pećárev, pećáreva, pećárevo; pisárev, pisáreva, pisárevo; čižmárev, čižmáreva, čižmárevo; kotlárev, kotláreva, kotlárevo; kopáčev, kopáčeva, kopáčevo; vezáčev, vezáčeva, vezáčevo; oráčev, oráčeva, oráčevo; grejáčev, grejáčeva, grejáčévo; zidárev, zidáreva, zidárevo; gospócki, gospocka, gospócko; nebéski, nebéska, nebésko; čeráńi, čeráńa, čeráńe (hesternus); kokóši, kokóša, kokóše; prváńi, prváńa, prváńe (praecedens); širóčkin, širóčkina, širòčkini (mj. širóčkino, securis); cigáński, cigáńska, cigáńsko; peklènski, peklénska, peklénsko (infernalis); soldáčki, soldáčka, soldáčko; težáčki, težáčka, težáčko; ajdúčki, ajdúčka, ajdúčko; ribárev, ribáreva, ribárevo, klasúnčev, klasúnčeva, klasúnčevo; slavíčkov, slavíčkova, slavíčkovo (lusciniae).

Digitized by Google

Pridjevi, koji pokazuje čije je što, a postaju nastavkom *ev* od ličnijeh imena ili od imena općenitijeh muškoga roda, mogu imati jednako često u nom. sing. žen. i sred. i ` na trećem slogu: Jožinčeva i Jožínčèva, Jožínčevo i Jožinčèvo; čižmáreva i čižmarèva; čižmárevo i čižmarèvo itd. U ostalim padežima ima tako akcentovani pridjev u svim padežima sing. i plur. ` na trećem slogu nepromijenen.

d. Pridjevi od četiri ili više slogova.

α) Pridjevi sa ˝.

Pridjeva od četiri sloga s akcentom ˝ teško da ima, a ako ih i ima, bîće ih vrlo malo. Takijeh pridjeva ima samo načińenih od imena gradova i mjesta kao: zägrebački, kärlovački, jästrebarski, cëtkovićki (od mj. Cvetković) — a svima ostaje ˝ u sva tri roda i kroz sve padeže na prvome slogu.

β) Pridjevi sa `.

Gotovo svi imadu ` na trećem slogu u nom. sing. u sva tri roda, a tako i u svim padežima sing. i plur. ostaje im ` na istom slogu bez ikake promjene, samo što kadikad u gen. dat. i u akuz. sing. muš. i sred. roda može ` doći, pomaknuvši se za slog, i na padežni nastavak.

Sing.

	muš.	žen.	sred.
1. Nom.	sirimàšan (št. siròmašan)	sirimàšna	sirimàšni (mj. sirimašno)
2. Gen.	sirimàšnega sirimàšniga sirimašnèga	sirimàšne	sirimàšnega sirimàšniga sirimašnèga
3. Dat.	sirimàšnemu sirimàšnimu sirimašnèmu	sirimàšni	sirimàšnemu sirimàšnimu sirimašnèmu
4. Akuz.	sirimàšnega sirimàšniga sirimašnèga	sirimàšnu	sirimàšni
5. Vok.	sirimàšan, sirimàšni	sirimàšna	sirimàšni
6. Lok.	sirimàšnem sirimàšnim	sirimàšni	sirimàšnem sirimàšnim
7. Inst.	sirimàšnim	sirimàšnu	sirimàšnim

Plur.

1. Nom.	sirimàšni	sirimàšne	sirimàšna
2. Gen.	sirimàšni	za sva tri roda	
3. Dat.	sirimàšnim		

Digitized by Google

Plur.

	muš.	žen.	sred.
4. Akus.	sirimàšne	sirimàšne	sirimàšna
5. Vok.	sirimàšni	sirimàšne	sirimàšna
6. Lok.	sirimàšni	za sva tri roda.	
7. Inst.	sirimàšnimi		

Ovako se još akcentuju: blagoslòv|en, blagoslòv|ena, blagoslòv|eni (mj. blagoslov|eno); zadivò|an, zadivò|na, zadivò|ni (mj. zadovo|no); divojàčki, divojàčka, divojàčko; kukurùzan, kukurùzna, kukurùzni (mj. kukuruzno); nezastùpan, nezastùpna, nezastùpni (mj. nezastupno, hebes); mladižèńin, mladižèńina, mladižèńini (mj. mladožeńino).

Pomenuti pridjev: blagoslòv|en može u žen. i sred. rodu imati i ` na četvrtom slogu: blagoslov|èna, blagoslov|èni. Pridjev mladižèńin može imati i ˆ na trećem slogu: mladižêńin. (Vidi naprijed kod ˆ.)

Jedan je pridjev od četiri sloga, koji ima ` na drugom slogu u nom. sing.: plešìvički, plešìvička, plešivičko (od mjesta Plešìvica). Akcenat ` ostaje u sva tri roda i u svim padežima sing. i plur. na istom slogu, rjeđe se pomiče u gen., dat. i akuz. sing. muš. i sred. roda za slog naprijed na padežni nastavak.

γ) Pridjevi sa ˆ.

Akcenat ˆ dolazi na prvome slogu, na drugome i na trećem slogu. Kako se akcenat ˆ ne mijeńa ni u kom slučaju, nego ostaje uvijek nepromijeńen na svome slogu, nije nužno, da navodimo napose deklinaciju.

αα) Pridjevi, kojima je akcenat ˆ na prvome slogu jesu: kûaričin, kûaričina, kûaričini pored kûvaričin, a (mj. kuaričino, coquae), žûmberački, zûmberačka, žûmberačko.

ββ) Kojima je akcenat na drugome slogu: mravîńakov, mravîńakova, mravîńakovo; čelîńakov, čelîńakova, čelîńakovo; zverîńakov, zverîńakova, zverîńakovo; želêznički, želêznička, želêzničko; belêžnakov, belêžńakova, belêžńakovo (mj. biježnikovo), kolôvratov, kolôvratova, kolôvratovo; blagâńikov, blagâńikova, blagańikovo (mj. blagajnikovo).

γγ) Kojima je ˆ na trećem slogu: mlekarîčin, mlekarîčina, mlekarîčini (mj. mlekaričino); svetijânski, svetijânska, svetijânsko; mladižêńin, mladižêńina, mladižêńini (mj. mladižeńino); samobôrski, samobôrska, samobôrsko; materînski, materînska, materînsko; golubînakov, golubînakova, golubînakovo.

Digitized by Google

δ) Pridjevi sa ˊ.

Imade ih sa akcentom na prvome, drugome i na trećem slogu.

αα) Pridjeva s ´ na prvome slogu ima malo, a svima ostaje ´ u sva tri reda i u sviju padeža na prvome slogu bez ikake promjene. Ovamo pripada: náčelńikov, náčelńikova, načelńikovo; nápršńakov, napršńakova, nápršńakovo; Prímorčev, Prímorčeva, Prímorčevo; vúgorkov, vúgorkova, vúgorkovo (cucumis); násternikov, násternikova, násternikovo (hominis perversi).

ββ) Kojima je na drugom slogu, ostaje im u svim padežima sing. i plur. nepromijeńen na istom slogu: prebánušev, prebánuševa, prebánuševo.

γγ) Kojima je akcenat ´ na trećem slogu, dolazi im i u ostalim padežima sing. i plur. kroz sva tri roda ili se pomiče za dva sloga naprijed, te postaje ˋ. U pridjeva s nastavkom *ov* ili *ev* može već ì u nom. žen. i sred. roda doći kao gravis na četvrti slog.

Sing.

	muš.	žen.	sred.
1. Nom.	poglavárev	poglaváreva poglavarèva	poglavárevo poglavarèvo
2. Gen.	poglavárevega poglaváreviga poglavarevèga	poglaváreve poglavarève	poglavárevega poglaváreviga poglavarevèga
3. Dat.	poglavárevemu poglavárevimu poglavarevèmu	poglavárevi poglavarèvi	poglavárevemu poglavárevimu poglavarevèmu
4. Akuz.	poglavárevega poglaváreviga poglavarevèga	poglavárevu poglavarèvu	poglavárevo poglavarèvo
5. Vok.	poglavárev	poglaváreva poglavarèva	poglavárevo poglavarèvo
6. Lok.	poglavárevem poglavárevim poglavarèvim	poglavárevi poglavarèvi	poglavárevem poglavárevim poglavarèvim
7. Inst.	poglavárevim poglavarèvim	poglavárevu poglavarèvu	poglavárevim poglavarèvim

Plur.

1. Nom.	poglavárevi poglavarèvi	poglaváreve poglavarève	poglaváreva poglavarèva

Digitized by Google

Plur.

	muš.	žen.	ared.
2. Gen.	poglavárevi poglavarèvi	za sva tri roda	
3. Dat.	poglavárevim poglavarèvim		
4. Akuz.	poglaváreve poglavarève	poglaváreve poglavarève	poglaváreva poglavarèva
5. Vok.	poglavárevi poglavarèvi	poglaváreve poglavarève	poglaváreva poglavarèva
6. Lok.	poglavárevi poglavarèvi	za sva tri roda	
7. Inst.	poglavárevimi poglavarèvimi		

Ovako se još akcentuju: zadrugárev, zadrugáreva (-èva) zadrugárevo (-èvo); keriňákov, keriňákova, keriňákovo; tamničárev, tamničáreva (-èva), tamničárevo (-èvo); sirimákov, sirimákova, sirimákovo (mj. siromakov); kapelánov, kapelánova, kapelánovo; redivníkov, redivníkova, redivníkovo (mj. redovníkov); ružmarínov, ružmarínova, ružmarínovo; bogatášev, bogatáševa, bogatášev; Jurišánev, Jurišáneva (-èva), Jurišánevo (èvo); luteránev, luteráneva, luteránevo; kokošárev, kokošáreva, kokošárevo; purinárev, purináreva (-èva), purinárevo (-èvo); opaňčárev, opaňčáreva (-èva), opaňčárevo (-èvo); rešetárev, rešetáreva (-èva), rešatárevo (-èvo); kolarínov, kolarínova, kolarínovo; velikášev, velikáševa, velikášev; kočijášev, kočijáševa, kočijášev; mužikášev, mužikáševa, mužikášev; furingášev, furingáševa, furingášev (aurigae); betežníkov, betežníkova, betežníkovo; pomagáčev, pomagáčeva, pomagáčevo; općinárev, općináreva (-èva), općinárevo (-èvo); svećeníkov, svećeníkova, svećeníkovo; pokriváčev, pokriváčeva, pokriváčevo; čovečánski, čovečánska, čovečánsko (i človečánski); kobasárev, kobasáreva (-èva), kobasárevo (-èvo); gospodínski, gospodínska, gospodínsko; gospodárski, gospodárska, gospodársko; poljodélski, poljodélska, poljodélsko.

4. Komparacija pridjeva.

Formacija komparativa dosta je slična fermaciji komparativa u štokavštini. I u prigorskom dijalektu postaje komparativ s pomoću nastavaka: *j*, *ej* (št. ij) i *š* kao i u štokavštini, razumije se, prema glasovnim svojim osebinama. Iza sva tri nastavka dolaze padežni nastavci složene deklinacije t. j. st. sl. zamjenica *i, ja, je*, u današńemu svome promijeńenome obliku.

Digitized by Google

a) Komparativni nastavak *j* dodaje se osnovi, koja se svršuje α) na dentale *d, t:* mlâd — mlâji štok. mlâdji = mlađî, tûst — tûši štok. tûšćî, čvr̂st — čvr̂ši štok, čvršćî.

Nekoji adjektivi s osnovom na *t* rađe prave komparativ prema st. sl. komparativnom nastavku *-ijьs*, kod kojega osnovno *t* u adjektiva ne otpada, nego se *t* i početno *i* od nastavka *ijьs* slijeva u ê, koje u st. sl. iza palatala prelazi u *a:* krotъkъ — krotъkъ-ijъs — krotъk-ê-jъs — krotъč-ê-jъs, pa pošto krajnî *s* a za ńim i *t* u st. sl. uvijeke otpada, postaje najposlije komparativni oblik krotъčaj uz drugi oblik krotêj. Prema tome načińen je u prigorkom dijalektu komp. od adjektiva s osnovom na *t:* ļût — ļutêji štok. ļući, pust — pustêji štok. pùstijî; β) Nastavak *j* dodaje se osnovi s nastavkom na sibilanat *z:* br̂z — br̂ži (od brz-ji); γ) osnovi s nastavkom na gutural *k* i *g:* jâk — jâči, drâg — drâži (od jak-ji, drag-ji) štok. jâčî, drâžî. δ) U adjektiva, nastalih od drugijeh adjektiva nastavcima *ak, ek, ok,* ovi se nastavci odbacuju kao i u štokavštini, a osnovi adjektiva, kakova onda ostaje, nastavlja se *j:* glàdak — glâ-ji, krátak — krâji, mr̂zak — mr̂ži, glìbok i glìbik — glîbļi (od glib-ji s epentetičkim *l*); vîsik pored vìsok — vîši; dàlek — dâļi itd.

b) Komparativni nastavak *ej*, koji je nastao, kako čas prije rekosmo od st. sl. nastavka *ijьs*, kad nije osnovno pridjevno *t* otpalo, nego se s njime *i* od nastavka *ijьs* slilo u *ê*, dolazi gotovo u svim ostalim slučajevima. Tako u adjektiva s osnovom α) na likvidne *l, n, r:* bêl — bel-êji, cr̂n — crn-êji, stär, starêji, štok. bjȅļî, cr̂nî, stàrijî; β) s osnovom na labiale *b, p, v:* tûp — tup-êji, slȁb — slab-êji, sûv — suv-êji štok. tùpļî, slȁbļî, sûšî; γ) s osnovom na palatal *ć:* vrûć — vruć-êji, štok. vrùćî.

c. Komparativni nastavak *š* u st. sl. samo za nom. žen. roda i za ostale padeže sing. i plur. (postao upravo od nast. ijъs + jъ) ne dolazi u prigorskom dijalektu do osamļena komparativa lêpši lêpša, lêpše pored lêvši, lêvša, lêvše, ali pored toga oblika vrlo se često čuje i: lêpļi, lêpļa, lêpļe. Novoslovenština je mnogo bogatija komparativima s nastavkom *š* od prigorskoga dijalekta. Kako je poznato, u štokavštini dolaze samo tri komparativa s tim nastavkom: ļêpšî, mêkšî i lâkšî. Dva pošļedńa glase u prigorskom dijalektu: mêkļi, mêkļa, mêkļe; lâgļi, lâgļa, lâgļe od pozitiva mêk i lâk. Nepravilnî komparativi prave se kao i u štoka-

Digitized by Google

vačkom dijalektu: mêńi, vêći, bôļi, gôrji od osnova: men, vet, bol i gor.

Superlativ se pravi kao i u štokavštini, da se ispred komparativa metne čestica *naj* ili ispred pozitiva čestica *pre:* nâjmlâji, premlâd. Kada dođe *naj* ispred komparativa, onda može akcenat ˆ doći osim na slogu ispred komparativnoga nastavka još i na čestici *naj:* najmlâji i nâjmlâji. U superlativu sa česticom *pre* akcenat ˆ je uvijek kao i u pozitivu: premlâd, premlâda, premláda, premládi; premúdar, premúdra, premúdri; prekèsan, prekèsna, prekèsni, premäl, premála, premálo; prestär, prestàra, prestàri itd.

U sviju je pridjeva u komparativu uvijek ˆ ispred komparativnoga nastavka u svim padežima i u sva tri roda na istom slogu nepromijenen. Svi se komparativi i superlativi deklinuju po složenoj deklinaciji.

Za ogled navešćemo samo deklinaciju komparativa tûp, túpa túpo.

Sing.

	muš.	žen.	sred.
1. Nom.	tupêji	tupêja	tupêje
2. Gen.	tupêjega tupêjiga	tupêje	tupêjega tupêjiga
3. Dat.	tupêjemu tupêjimu	tupêji	tupêjemu tupêjimu
4. Akuz.	tupêjega, tupêji tupêjiga	tupêju	tupêje
5. Vok.	tupêji	tupêja	tupêjem
6. Lok.	tupêjem. tupêjim	tupêji	tupejêmu tupêjimu
7. Inst.	tupêjim	tupêju	tupêjim

Plur.

1. Nom.	tupêji	tupêje	tupêja
2. Gen. 3. Dat.	tupêji tupêjim	za sva trì roda	
4. Akuz.	tupêje	tupêje	tupêja
5. Vok.	tupêji	tupêje	tupêja
6. Lok. 7. Inst.	tupêji tupêjimi	za sva tri roda	

(Svršiće se.)

Digitized by Google

Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća.

Čitao u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 7. prosinca 1893.

AKADEMIK DR. FR. RAČKI.

VI.[1]

2. Umjetnost i umjetni obrt.

U prvom članku ove glave bi razpravljano o obuci i pismenosti u Hrvatskoj u doba njezine narodne dinastije. Nu da se ondašnje prosvjetne prilike čim podpunije razsvjetle, valja izpitati, u kojem su se stanju nalazile tada umjetnosti u Hrvatskoj, jer se nastava i pismenost te umjetnost u narodnom životu svagdje i sveudilj popunjuju. Obje idu obično rukom o ruku.

U redu tvornih umjetnosti zauzima prvo mjesto *graditeljstvo, arhitektura;* i to ne samo svojom zornom spoljašnošću, nego i tiem, što obuhvaća i ostale vrsti tvornih umjetnosti, kano što plastiku, slikariju i umjetni obrt; pa se na gradjevini najjasnije izrazuje stupanj umjetnosti a i prosvjete one dobe.

Kada je hrvatski narod u prvih desetinah VII vieka zaposjeo rimsku Dalmaciju i posavsku Panoniju, našao je mnoge rimske gradjevine u predjašnjih rimskih gradovih u razvalinah, u koje su one pretvorene bile za minulih ratova i najezdom novih naroda iza polovine V stoljeća. Sjetimo se žestokih ratova u dalmatinskom primorju polovinom VI vieka izmedju Gota i iztočnih Rimljana, za tim provale Huna, Obara i njihovih turkomanskih saveznika, pa i Sloviena. U tih borbah stradali su osobito gradovi, kano siela prosvjete i bogatstva. Glavni grad Dalmacije, Solin, bješe g. 490. silom od iztočnih Gota osvojen; dok jim ga poslije 45 godina grčka

[1] V. Rad LXX. 153. LXXIX., 135. XCI., 125. XCIX. 73. CV. 202. CXV., 37.

Digitized by Google

vojska pod Mundom ne ote (535.); da ga za 12 godina (547.) opet na kratko vrieme preda predjašnjim gospodarom. Nu ne minu ni viek, a Solin bude razoren u borbi izmedju rimskoga iztočnoga carstva te Obra i Hrvata. Još je više od napadaja stradao najznamenitiji grad Panonije, Sirmium, s carskim dvorom, prostranim forumom, sielom podunavskoga brodovlja itd. Stradao je najprije u ratovih izmedju Germana i iztočnih Rimljana, kano važna obranbena tačka u Podunavlju; dok ga god. 569. obsjedne obarski bajan, te napokon god. 581. prisili Rimljane, da se izsele. Od tada bješe „Sirmium" obarskim mjestom do IX. vieka, nu bez njekadašnje slave. Slična sudbina s ova dva glavna grada zadesi i ostale gradove u Dalmaciji i Panoniji, imenito Jader, Burnum, Naronu, Epidaur, Risinium, Sisciu, Metulum.

Nu ako ostanci rimskih gradjevina u hrvatskoj zemlji nakon dvanaest viekova i tolikih katastrofa obraćaju na se toliku pažnju, koliko niesu te gradjevine bile gorostasnije, kada su naši priedji osvojili tu svoju novu postojbinu? Jer ne ima sumnje, a to se dogadjalo posvuda sa starimi gradjevinami, da su jih i sliedeći vjekovi, pošto su redoviti odnošaji već nastupili, sliedili razorivati. Ima se izričnih dokaza, da su se u srednjem vieku i potonjem rimske gradjevine rušile, da se njihovom gradjom grade crkve, kuće, utvrde. Tako se radilo u središtu rimske države, u vječnom Rimu, u svih rimskih pokrajinah, pa i u našoj Dalmaciji i u Hrvatskoj. Za prebivanja papa u Avignonu prodavao je orvietski biskup, papin namjestnik, kamenje veličanstvenoga koloseja za gradju; a u XV. vieku prodavano je za vapno. Od toga kamenja gradio je papa Pavao II. krasnu mletačku palaču, stožernik Riario cancelariu, Pavao III. farnesijsku palaču. Više je dakle stoljeća ljudska ruka razgradjivala taj divni spomenik rimskoga graditeljstva I. vieka. Za uzdržanje gdjekojih rimskih gradjevina bijaše sreća, ako su upotrebljene u nove dnevne svrhe: kano što teatar Marcellov u Rimu za stanovanje, panteon za crkvu (s. Maria ad martyres), velika dvorana Dioklecijanovih kupelji (thermae) takodjer za crkvu (s. Maria degli Angeli), a tako i hram Antonina i Faustine (sada s. Lorenzo in Miranda), mausolej cara Hadriana za tvrdjavu (sada castello s. Angelo) itd. Tiem su ove rimske gradjevine sačuvane od daljega razorivanja i tako potomstvu spašene. Inače nije moglo biti ni u hrvatskoj zemlji; a to će ova dva tri primjera potvrditi. Kada je koncem X. vieka bugarski doseljenik Pančo (Pincius) s braćom htjeo graditi kod Solina crkvu sv. Mihajla,

Digitized by Google

umoli hrvatskoga kralja Držislava, da mu dozvoli vaditi gradju od rimskoga teatra u Solinu; što mu kralj dozvoli, te bješe crkva sagradjena od toga kamenja.[1] Tuj se već rušio gradjevni spomenik rimski u vrieme mira u dnevne potrebe. Jadan Solin sa svojimi starodavnimi gradjevinami, koje su preostale od ratnoga bjesnila, vablo je kratkovidno potomstvo, da se služi njegovimi spomenici. Još u XVII. vieku nije se prestalo rušiti jih; kano što se razabire iz izvještaja mletačkoga providura Bernarda od 16. studenoga 1656. god., da je za utvrdu Spljeta dao iz Solina dovesti „veliku množinu velikoga kamenja". Je li se onda čuditi, ako Turci nisu više štedili starina? Kano što svjedoči spljetski knez Garzoni u izvještaju od 26. svibnja 1619. god., po kojem su Turci upotriebljavali za gradnju kamenje iz solinskih starina.[2] A tako su Turci radili svuda, kano što potvrdjuje M. Bolica god. 1614. primjećujući,[3] da se oni služe rimskim kamenjem iz Duklje (kod Podgorice). A to potvrdjuju i one gradjevine srednje i potonje dobe, u kojih su iz rimskih spomenika uzidani pojedini djelovi, kano što n. pr. u Zadru u crkvi sv. Donata (sv. trojice) i u crkvi sv. Petra (Stošije); u Trogiru u crkvi sv. Martina, u Spljetu na zvoniku stolne crkve i blizu Spljeta kod Poljuda u crkvi sv. trojice itd. Kod gradnje ovih zgrada upotriebljena je djelomice gradja starih rimskih spomenika onih miesta. I u našoj domovini sačuvali su se najbolje oni gradjevni rimski spomenici, koji su rano upotrebljeni za dnevne nužde. Tako se je u velikom dielu spasio Dioklecianov dvor u Spljetu tiem, što su se solinski gradjani, pošto jim je grad od neprijatelja razoren, u njem nastanili. Tako je i najljepši dio toga dvora, Dioklecianov naime mausolej i uzanj malen hram, spašen tiem, što je pretvoren prvi u crkvu sv. Marije, a drugi u krstionicu njezinu; pa su tako došla oba pod zaštitu crkve i kršćanskoga puka, a tako sačuvali se do danas.

Hrvati dakle našli su u ovoj svojoj novoj domovini još dosta rimskih gradjevina, koje su na duh njihov mogle djelovati i kojih su ljepotu mogli u svojih novih gradnjah nasljedovati. Gradjevni spomenici rimski, koje su naši priedji našli, polazili su iz posljednje dobe graditeljstva rimskoga, koje nije doduše premac ni onomu, što no prema koncu republike započe, pogledom na veličanstvenost

[1] Documenta p. 28.
[2] Viestnik arh. društva I., 90.
[3] Viestnik VI., 37.

Digitized by Google

i sjajnost (teatar M. Scaura, Pompeja Marcella, circus maximus, pantheon, mausolej Augusta), ni onomu, koje s Flaviji započima (colosseum, mausolej Hadriana, slavoluk Tita itd.); ali koje se i u svojem padanju može podičiti liepimi spomenici (basilika Konstantinova, Ulpijeva, thermae Caracalle, Diocletiana, forum romanum, traianum). Na svih se ovih spomenicih opazuju osebnosti rimskoga graditeljstva. Rimljani, kano što je poznato, nisu se u umjetnosti odlikovali tvornom fantazijom; pa i u njihovoj arhitekturi ne ima ništa izvorna. Nu što su si od drugih usvojili, sačuvali su postojano i prema svojim praktičkim svrham razvili i usavršili. Primivši od Etruska svod, kojim su se služili ponajviše kod gradnje cesto- i vodovoda te mostova, razvili su ga s vremenom u tri oblika: na badanj (Tonnengewölbe), na krst (Kreuzgewölbe) i na trulo, kubu (Kuppelgewölbe). Primivši od Grka sva tri (dorski, jonski i korintski) reda stupova, prilagodiše jih svojim potrebam; dočim su jih s jedne strane slili sa svodovljem u jednu cielinu, s druge strane iz dorskoga su stupovlja razvili t. zv. toskansko, a iz korintskoga i jonskoga kapitela poseban odlik t. zv. composita. U skladnom spoju etruskoga svodovlja i grčkoga stupovlja, te u njihovoj primjeni na različite gradjevine u javne i sukromne svrhe nalazi se glavno obilježje rimske arhitekture. Kano što je umjela svodovljem dati prostoru raznovrstno lice i zidine živahno razčlaniti, tako je stupovljem znala velike gromade i ploštine liepo izprekidati, a gredicami, trakovi i vienci nakititi. Stupove upotriebila je ne samo na tržištih (fora), dvorovih, hramovih i bazilikah, nego i da zidinam i stienam podade raznoličje. Uz praktički smjer išla je rimska arhitektura u davnije doba i za tim, da ogromnošću i sjajem gradjevina probudi utisak veleliepja; a u kasnije doba pade svojom samovoljom u oblicih u njeki barokizam, koji se opaža na gradjevinah palmirskih (Tadmor), heliopoliskih (Balbek), Petre i na spljetskom dioklecianovom dvoru.

Ova obilježja rimske arhitekture mogu se primjetiti na ostancih rimskih gradjevina u Solinu i na rečenom dvoru u Spljetu. Ruševine u Solinu prikazuju nam gradske zidine, platna, s utvrdnimi kulami, za tim od zgrada ostanci teatra, amfiteatra i valjda therma. Stare gradske zidine bješe već god. 170. pod M. Aurelijem utvrdjene četverouglastimi kulami od kamena u nejednakih razmacih, a jesu što šuplje što izpunjene. Poslije neprijateljskih navala koncem IV. vieka (god. 378., 393., 395.) bjehu k zidinam prizidane trokutnaste kule, svagdje po jedna ili po dvie. Sačuvani su ostanci

Digitized by Google

od 43 kula, nu ima tragova za 88. Izpod tih zidina i kula mjestimice vodila su u grad vrata, od kojih se i sada iztiču t. zv. porta Andetria (sada Muć). U ostancih theatra i amphiteatra, kojih se prvi vide uz cestu vodeću u Trogir, a drugi nješto dalje k desnu tik starijih zidina gradskih, nazrievaju se tek prodorine ovih rimskih zabavišta. Nu iz ovih takodjer prodorina ničn glavne sastavine i oblik takovih rimskih zgrada; zidine na ime theatra prikazuju polukruglu, u kojoj bješe razmještena tri glavna mu diela: cavea, orchestra i scena; a zidine amphiteatra prikazuju jajasto okruglu zgradu, u koje sriedini bijaše istoga oblika prostorija za igre i borbe, a oko nje za gledaoce sjedala, dižuća se postnpice u vis. Slabije se razpoznaju thermae; ako jim zbilja pripadaju ruševine nješto više od theatra prama sjevero-iztoku. Nu da takav grad, kakav bijaše Solin, nije mogao biti bez „therma", koje su Rimljanu služile i za zdravlje i za odmor, ne može biti sumnje.

Od svih ovih ostanaka rimskoga graditeljstva gorostasniji je i zanimiviji često spomenuti Dioklecianov dvor.[1] Taj dvor, koji si je car blizu rodnoga si mjesta sagradio, i u kojem je, odrekavši se priestolja (305. god.), do svoje smrti (313.) obitavao, spada medju njegove odlične gradjevine, koje je ne samo u Rimu nego i u mnogih uglednih gradovih (u Milanu, Nikomediji, Antiohiji, Palmiri, Aleksandriji misirskoj, Kartagu) dao sagraditi. Spljetski dvor

[1] O tom rimskom spomeniku pisalo se mnogo, što u putopisih, što u posebnih djelih. *Spon* I. Voyage d'Italie, Dalmatie, de la Grèce et du Levant, fait aux années 1675. et 1676. Lyon 1678. *Wheler* G. A Tourney in to Dalmatia, Griece and Levant in the company of dr. Spon. London 1682. *Adam:* Ruins of the palace of the emperor Diocletian at Spalatro in Dalmatia. London 1764. Mimoišav opise *Steinbüchela* (Jahrbücher der Litteratur. Wien 1820. Anzeigeblatt s. 8—9) i *Frisiania* (Avanzi del palazzo dell'imp. Diocleziano a Spalato. Dalmazia 1845 n. 12) bit će dovoljno sjetiti na radnje *dra. Fr. Lanze* (del mausoleo del'imp. Diocleziano. Dalmazia 1846. n. 51. 1847. n. 14, 48—9. Del antico palazzo di Diocleziano. Trieste 1855.), *Andrića* (Mausoleo di Diocleziano. Dalmazia 1846. n. 51, 1847. n. 4), za tiem u novije doba na radnje *Eitelbergera* (Die mittelalterlichen Kunstdenkmale Dalmatiens. Wien 1861. Drugo preradjeno izdanje 1884. god.), prof. *A. Hausera* (Spalato und die röm. Monumente Dalmatiens. Wien 1883.). *Jacksona* (Dalmatia, the Quarnero and Istria. Oxford 1887. vol. II. p. 19 ss.) i mnogobrojnih članaka u *Bulletinu* di Archeologia e Storia dalmata. V. takodjer R. *Schneidera:* Drei röm. Städte u Kunstgeschichtliche Charakterbilder aus Oest.-Ungarn. Wien 1893. S. 40—49. Gj. Stratimirović: Bulletino XII., 10., 21., 91., 108.

Digitized by Google

prikazuje u osnovnom nacrtu poput rimskoga logorišta četverokut od 700 stopa dužine i 600 stopa širine na površini od 16 jutara. S njim je stajao u savezu vodovod, koji ga je planinskom vodom potoka Jadra obskrbljivao, i kojega se arkade još tik Solina vide, pa koji je u novije vrieme djelomice uzpostavljen za porabu spljetskoga stanovničtva. Na svakom uglu onoga četverokuta diže se kula. Sa kopna ulazi se kroz vrata, štićena dviema osmokutnim kulama, na svakom od tri pročelja. Izmedju vrata i kula na uglovih diže se opet po jedna kula, tako da su vanjske zidine skladno izprekidane sa 16 kula. Duž južnoga pročelja na morskoj obali provlačio se na visokom podzidju triem na obluke. Nutarnji prostor dvora bijaše poput vojničkoga logorišta u četiri jednake česti podieljen cestami, koje su od četiriju ulaznih vrata izlazile, te u sredini četverokut sjekle. Tko je sa Solina kroz sjeverna glavna, galerijami i udubci ukrašena vrata (porta aurea), ulazio u dvor, prolazio je glavnom cestom nuz stanove carske tjelesne straže (praetoria cohors) i dvorjanika (palatini), te ravno idući dolazio do vestibula carskoga stana na okrajku kod mora. Onkraj razpuća (križanja) dolazilo se u peristil. Dočim je cesta u sjevernoj polovini bila sa strane po svoj prilici jednostavnimi triemovi obrubljena, bijaše u južnoj polovini i arhitektonički tim više ukrašena, čim se više primicala carskomu stanu. U stan vodio je vestibul, visok oko 17 met. a 12 met. u promjeru, kubastim svodom pokriven, stiene mu mramornimi pločami obložene, a u njih udubci s kipovi. Spomenuti križanj bijaše obkoljen triemom (perystil) od korintskih stupova iz ružičasta zrnca, nosećih tankovite obluke. Odavle prolazilo se duž triemova na lievo k mausoleju, na desno pako k dvorskomu hramu. Hram (Eskulapov) je četverouglasta zgrada (peristylos), sastojeća se iz celle (ναός), u nutra dugačke 7·35, široke 6·30 met., a pokrivene bačvastim svodom; sagradjena je pako na uzvišenom podnožju (podium), s portikom pred njom i stubištem. U atriu nalazi se starinski sarkofag s reliefi prikazujućimi lov Meleagra. Do mausoleja vodi stubište od 22 stuba, te se na tom visu usried triema, pokrivena ravnim gredjem, diže ta središnja gradjevina, oblikom izvana osmouglasta, iznutra obla, u promjeru 13·5 u visini oko 21·5 met. Cella, pokrivena kubastim svodom (kupulom), podieljena je u osam odsjeka sa toliko udubina, izmjenice poluoblih i četverokutastih, izmedju kojih dižu se osam velikih korintijskih stupova iz zrnca, porfira i verde antico a nose vienac, nad ovim pako drugi s nižim viencem red stupova, koji dopire čak do trula. Gredje dol-

Digitized by Google

njega stupovlja riesi okvier (fries), na kojem su prikazani u reliefih igrajući se i loveći geniji. Cieli taj prostor dobiva svjetlo samo kroz poluobli prozor nad ulaznim vratima. Dioklecijanov mausolej spada uz rimski pantheon medju rimske gradjevine, koje su se najbolje sačuvale; a hram i mausolej opet se je najčišće sačuvao od svih ostalih dielova Dioklecijanova dvora, koji svojom sastavinom različit od carskih dvorova na palatinu i od carskih villa Hadrianove u Tivolu i Domicijanove kod albanskoga jezera bijaše prikladan i za stanovanje i za obranu. Arhitektura dvora je takodjer zanimiva i poučna. U oblicih prikazuje do duše rimsko graditeljstvo u nazadku, padanju, što nije moglo biti inače kod gradjevine na koncu III. i početku IV. stoljeća. Nu ujedno prikazuje gradjevni spomenik u posljednjoj mieni rimske arhitekture, koja je predilazila njezin preobražaj u kršćanski i romanski slog. Dioklecijanov dvor služio je u arhitektonskom pogledu u mnogom za obrazac Konstantinovu dvoru u Bizancu, Teodorihovu u Raveni, Veroni, Paviji i Teracini. Osobito u njekih konstruktivnih formah, navlastito u kombinaciji lukova sa stupovi, prednjačio je sliedećim dobam. Dotle naime stupovi su prema zakonom i predaji klasičke arhitekture nosili uviek samo ravno gredje, dočim su lukovi, svagdje izmedju stupova postavljeni, počivali na posebnih pilovih. Od toga pravila odstupilo se prvi put kod gradnje Dioklecijanova dvora u Spljetu. U peristilu i na arkadah nad „zlatnim vratima“ postavljeni su prvi put lukovi neposredno na stupove; za taj način ne ima primjera u staroj arhitekturi, nu prosliedio se na gradjevinah sliedećih stoljeća i u srednjem vieku, te poprimljen i mnogo upotrebljen u dobi preporoda umjetnosti. Taj novi način kombinacije luka i stupa u graditeljstvu može se smatrati njekom abreviaturom starijega. Po osnovi i razredbi spada spljetska gradjevina medju tvorbe rimske arhitekture, nu konstruktivna i dekorativna provedba odaje grčki duh, pa se s toga, ne bez razloga, misli da su ju izvodili grčki graditelji i zanatlije, po svoj prilici oni, koji su Dioklecijanu prije gradili dvor u Nikomediji kod Proponta. Na to upućuju i klesarski znakovi na kamenju, sastavljeni iz grčkih pismena.

Dioklecijanov dvor u Spljetu smatra se prema tomu, ne bez razloga, jedinstvenim u svojoj vrsti starinskim spomenikom gradjevnim. Pa taj i takav spomenik stajao je našim predcem, od kako su Dalmaciju zaposjeli, sveudilj pred očima. Pače mausolej (ili, kako su njeki mislili, hram Jupitrov) postao jim svetištem, odkako je u drugoj polovici VII. vieka pretvoren u kršćansku crkvu, i to prvo-

Digitized by Google

stolnu ciele Dalmacije i Hrvatske; a onaj malen hram dvorski izvorom kršćanstva, od kako je u krstionicu obraćen. Dočim su ostale prostorije dvora solinskim bieguncem dale s početka utočište, a kašnje stalno prebivalište pak tim do kraja preobražene, ona dva svetišta, došavša pod okrilje crkve i naroda, ostala su u bitnosti netaknuta, kano siela više duhovne moći i vrela božje milosti.

Što je dakle prirodnije, nego da je Dioklecijanov spomenik, koji je njekimi oblici otvorio novu dobu u graditeljstvu, djelovao koliko toliko i sliedećih vjekova na graditeljstvo u Dalmaciji? Ovaj gradjevni spomenik rimski prešao je i na sliedeća koljena mnogo cielovitiji nego li ikoji drugi rimski u Dalmaciji, kano primjerice ostanci rimskoga teatra kod šuplje crkve (Burnum), ili amfiteatra u Visu (Issa), ili vodovoda kod Cavtata (Epidaurus) ili therma u Sirmiu itd. pak je sačuvanimi oblici stare arhitekture, veličanstvenošću i sjajem mogao jače i uspješnije uzgajati čuvstvo krasote. I zbilja na mnogih se gradjevinah Dalmacije srednjega vieka upliv starorimske arhitekture opaža; napose primjećuje se, da su jim njezini spomenici služili za obrazac. Tako je primjerice na svodu crkve šibeničke iz prve polovine XV. vieka provedeno načelo konstrukcije svodja Dioklecijanova svoda. Na dalje upliv ornamentike toga mausoleja nalazi se izražen u svih romanskih gradjevinah dalmatinskih, imenito na zvoniku stolne crkve spljetske i rabske iz XIII. vieka.

Nu ako i je arhitektura rimska kroz svoje gradjevine uplivala na graditeljstvo sliedećih stoljeća, nije mogla ni u Dalmaciji ni u drugih njekada rimskih pokrajinah zapriečiti, da graditeljstvo ide svojim putem. Na razvalinah rimske carevine podigoše drugi narodi nove države, nastaše nove potrebe, novi oblici domaćega i javnoga života, novi nazori o ljepoti; starodavne tradicije oslabljene, zavladavše kršćanstvo otvori nove puteve.

Kano što su klasički jezici i njihova literatura, tako su i umjetnosti stupile u službu crkve i kršćanskoga svieta na zapadu i iztoku; pa kano što je klasičku literaturu crkva stala upotriebiti u svrhe kršćanstva, odbacivši iz nje, što se nije slagalo s njegovimi načeli, tako je i sa starom umjetnosti, a napose s arhitekturom postupala. One zgrade grčke i rimske, koje su se dale upotriebiti u kršćanske bogoštovne svrhe pridrža ili bez ili uz promjenu veću ili manju, te jih samo posveti novoj namjeni. Tako se dogodi, kako se spomenulo, na hrvatskom zemljištu s mausoleom i templom Dioklecijanova dvora u Spljetu. Pod prvim spljetskim nadbiskupom Ivanom iz Ravene bjehu sv. moći Dujma i Anastasija u drugoj

Digitized by Google

polovini VII. vieka iz ruševina solinskih prenesene u Spljet i položene u predjašnji mausolej, posvećen sv. bogorodici. Ta gradjevina bi kano prikladna za crkvu pridržana i uredjena prema potrebi kršćanskoga bogoštovja, kojoj svrsi služi do danas. Ona druga manja zgrada toga dvora, o kojoj se misli, da je bio dvorski templum, pronadjena je prikladnom za „baptisterium". Iza Konstantinovih vremena gradile se krstione (baptisterium, templum baptisterii, φωτιστήριον, locus illuminationis) uz crkvu kano manje, ponajviše okrugle crkvice, u koje je sredini postavljen labrum, lavacrum, piscina, fons baptismalis. Toj svrsi je i prostorom i oblikom sasvim odgovarao onaj dvorski templum spljetski. Stari poganski templum bijaše u obće manje prikladan i svojim načinom gradjenja i svojim prostorom za kršćansku crkvu. Glavni bijaše mu zadatak stvoriti mjesto za kip božstva, koje se ondje imalo štovati; oni, koji su mu žrtvovali, gledali su unj kroz vrata. Usuprot kršćanski hram imao je biti prikladan, da primi u se cielu kršćansku občinu sa svećenstvom, koja se je ondje sakupljala na molitvu, nauku i žrtvu. Za tu svrhu bijaše daleko prikladnija „basilika". Ova vrst gradjevina dizala se kod Rimljana u sudske i trgovačke svrhe, zastupaše dakle viećnicu i burzu; te je unutar dugoljasta četverokuta sastojala se ponajviše iz uzvišenije srednje i dvie niže, od srednje stupovljem odieljene pobočne ladje s galerijami za gledaoce. Kraj srednje ladje obično bi se završio polukrugom, a tuj bijaše rešetkom odieljeno mjesto s tribunom za sudce i odvjetnike. Ovako bijaše uredjena i glavna dvorana u palačah i otmjenih kućah. U kućnih basilikah običavali su se kršćani sastajati još za progonstva; a kada je crkva postala najprije ravnopravnom, poslije vladajućom, prigrlila je ovu vrst starih gradjevina kano najprikladniju u svoju svrhu. U onom okrajku srednje ladje (apsis, concha) postavljen bi žrtvenik (oltar); uz njega, mjesto za sudce i odvjetnike, sjedala za biskupa i svećenstvo; ladje prostor za vjernike. Ovi glavni djelovi basilike pridržani su i kod novih gradjevina, samo što su postupice prema novoj zadaći preinačeni. Gdje što je naime okrajak srednje ladje, apsida, poprečnom ladjom od ostale crkve odieljen, čim je crkva dobila sliku križa; a tada je žrtvenik pomaknut na razmedje apside i srednje ladje. Nad žrtvenikom otvori se triumfalni obluk, podržavan od dva krupna stupa. Stupovi srednje ladje spojeni su poluoblimi lukovi, koji su gornje zidine njezine nosili te ju dielili od pobočnih (dviju ili četiriju) ladja, što no su obično za polovicu uže bile. Gornje zidine srednje a i zidine po-

Digitized by Google

bočnih ladja imale su obično prozore, da nutarnjost bude dovoljno razsvjetljena, samo apsida bijaše bez prozora, jer se ondje voljeo njeki tajinstveni mrak. Svaka ladja imala svoja vrata; a kod velikih basilika prislonilo se na te ulaze preddvorje (atrium), obrubljeno triemom. Položaj crkve bijaše od iztoka k zapadu tako da je apsida okrenuta bila na jug i za njekoliko stuba podignuta. U nutra gledalo se na ukrasu: zidine u apsidi, na triumfalnom luku i nad arkadami ladje nakićene slikarijom u mozaiku.

Ovakovu nam gradjevinu prikazuju izmedju ostalih basilika sv. Marije veće (maggiore, ad nives) iz V. (432.), basilika sv. Lovre i sv. Agnese iz konca V. i početka VI. vieka, basilika sv. Pavla izvan mirina iz IV. vieka, prije posljednjega požara (1823.) i stara basilika sv. Petra na Vatikanu dobe Konstantinove — sve u Rimu; a izvan Rima basilika sv. Apolinara in classe u Raveni, gradjena god. 534.—549. Uz ovu crkvu nalazeći se baptisterij je osmouglasta središnja gradjevina sa trulom iz IV. vieka. Svekolike one basilike imadu 3 ili 5 ladja. Da su i u Dalmaciji crkve u ono doba gradjene bile u obliku basilike, potvrdjuju nam nove izkopine u Solinu. Ovdje naime, na mjestu pukom prozvanom „Manastirine", za 100 metara sjeverno od gradskih zidina, pošto su još god. 1871. odkrita slučajno dva znamenita sarkofaga, jedan poganski, prikazujući priču o Hipolitu i Fedri, drugi kršćanski, prikazujući dobroga pastira, naišlo se tri godine kašnje na starinsko groblje s nadpisi, koji se protežu na dobu od početka II. do konca VI. vieka. Na to razdobje odnose se takodjer zgrade, koje su ondje sliedećih godina izkopane, a medju kojima je najznamenitija basilika.[1] Odkopani ostanci bjelodano pokazuju, da je ta gradjevina oblikom bila četverokutna, dugačka do 60 a široka do 20 m., na dalje da imade tri ladje dužinom i poprečnu ladju s apsidom poluoblom, za tim da je pred ulazom u ladje nartex, možda pred njim još atrium, koji

[1] O tečaju izkapanja u Manastirina izvješćivao je „Bulletino di Archeologia e storia dalmata" god. 1880. i sl. za tiem Mittheilungen der kk. Centralcommission. Wien 1875., 1877., 1878., 1880., 1884., 1885., 1887., 1889., a o samoj basilica razpravio je obširno dr L. Jelić: Das Coemeterium von Manastirine zu Salona. Rom 1890. (Röm. Quartalschrift für christliche Alterthumskunde und für Kirchengeschichte. Jahrg. V.) i u Bulletinu (a. XV. 1892. p. 156. ss.): Descrizione sommaria del cemeterio di Manastirine. U kratko dr. J. Strzygowski: Das frühe und das hohe Mittelalter: Kunstgeschichtliche Charakterbilder. S. 54—6. Jackson op. cit. II., 88—95 sa slikom.

Digitized by Google

nije još izkopan. Ladje pobočne odieljene su od srednje redom stupova, kojih je više nadjeno; a popriečnu ladju dieli od triju ladja „septum" sastojeći se iz zida s tri otvora u same ladje; taj septum nosi podjedno triumfalni luk. U srednjoj ladji vidi se još uzvišeno mjesto za pjevače (schola cantorum); a u popriečnoj ladji dvie confesie nad grobovi triju biskupa: Domnia, Esihija i Valerija te triju mučenika: Septimija, Victurica i Hermogena, kojima se pridružiše sv. moći sv. Gajana († 299.) i drugih dviju mučenika solinskih. Stiene bijahu mramorom obložene, a pod od liepoga mozaika. Ova dakle solinska crkva jest po slogu prava pravcata starokršćanska basilika na tri ladje s apsidom i poprečnom ladjom te nartexom. Gradjena je u V. stoljeću, poslije god. 431.; nu pošto je kašnje, valjda u ratovih s Gothi razorena, bješe obnovljena prema polovini VI. vieka; a napokon prema četvrtoj desetini VII. vieka, u koji, naime god. 612., dosiže najmladji datovani nadpis, s gradom porušena, ili tačnije požarom uništena. Ova basilika, podignuta na posjedu, koji je na početku II. stoljeća bio vlastničtvo odlične obitelji solinske Domitije, a koj je negdje početkom IV. vieka po tadašnjoj vlastnici Asklepii poklonjen kršćanskoj obćini solinskoj, prislanja se na starije gradjevine, sastojeće se iz šest nad apsidom i uz lievu ladju poredanih četverokutnih s oblom apsidom malih basilica (basilicula), u kojih su počivala tjelesa mučenika sv. Gajana s Teliom i Paulinianom, sv. Anastasija († 308.), sv. Acidia i sv. Eusebia († 360.). Dakle i ovi mausolei gradjeni su u obliku malih basilika.

Izvan Solina nadjeni su još u novije doba u naših zemljah ostanci starokršćanske basilike na otočiću Sutvari kod Korčule,[1] onda u Sirmiu, koja, sudeć po nadpisu, bi posvećena mučeniku sv. Synerotu.[2] A tako nadjeni su ostanci basilike takodjer medju ruševinami stare Dioklee (kod Podgorice u Crnojgori);[3] nu nije ustanovljeno, da li je tá zgrada služila u svjetske ili bogoštovne svrhe.

Središnja gradjevina s kubom u Dioklecijanovu mausoleju u Spljetu i četverokutna gradjevina na tri ladje u solinskoj bazilici prikazuju nam dva glavna gradjevna sloga, koja su od Rimljana prešla na kršćanski sviet prvih vjekova. Basilika je prevladala na zapadu; nu nije bila neobična ni na iztoku, dokle je rimska državna

[1] Viestnik hrv. arh društva XIV., 50.
[2] Ljubić: O groblju sv. Sinerota u Mitrovici. Viestnik VIII., 97 sl.
[3] Bulletino XII., 99.

Digitized by Google

vlast dopirala, kano što nam potvrdjuje u doba Konstantina vel. sagradjena basilika sv. bogorodice u Betlehemu. Ova dva oblika za crkve pridržao je kršćanski sviet i poslije propasti rimskoga carstva na zapadu. Nu i umjetnosti rimskoj dogodilo se ono, što i njezinoj književnosti, kada su mjesto Rimljana na zapadu zauzela germanska plemena; kada na zemljištu rimske carevine osnovaše svoje države najprije Goti u Italiji (493.—555.) i Španjolskoj (531. do 712.), a Franki u Galiji (486.), za tiem Langobardi trajnije u gornjoj i srednjoj Italiji (568.—774.). Kano što je latinski jezik i rimska knjiga, tako je i rimska umjetnost, lišena prvobitnih nosioca, došla u novu mjenu, budući izložena novim uticajem. U iztoku održalo se doduše rimsko carstvo sa sielom u Bizancu; nu i ono izgubi iza VI. vieka veći dio tracko-ilirskoga poluotoka izmedju Dunava i crnoga mora te Adrije u korist Sloviena a veći dio azijskih pokrajina u korist Arapa, Turkmena i Perzijanaca, pa i na njegovu grčko-rimsku kulturu stadoše uticati novi uplivi. Tako bješe na cielom prostoru rimske carevine staro-klasička kultura iza V.—VI. stoljeća oslabljena, uticaju novih živalja izvržena i na novu preobrazbu potisnuta. Ova se preobrazba razvijala dakako polagano i postupice. To se primjećuje osobito u graditeljstvu. Osnovni oblik basilike, osobito na zapadu, bješe pridržan i to u prvo vrieme bez znatnih promjena. Srednja ladja s pobočnimi osta, a tako redovito i poprečna; nu počeše apsidu za svećenstvo i pjevače (kor) produžiti i uzvisiti, tako da je basilika stala prikazivati sve to vjernije oblik križa; a kad što su i pobočne ladje prieko poprečne produljene, tako da je apsida triemom poput hodnika obkoljena bila. Iztočni dio basilike počiva kod njih na podzidju, gdje je grobnica (crypta) priredjena; dočim zapadni dio ostaje slobodan tiem, što nartex i atrium, koji promjenom crkvene discipline postaju suvišni, odpadaju; tim pako posta pročelje prikladnije za arhitektonske nakite, pak dobiva veći i ljepši portal a i zvonike. U početku je basilika pridržala ravan strop od greda; kašnje zamieni ga svod, i to redovito svod na križ, redje na badanj ili na trulo. I u nutrinji uvedene su promjene. Uz stupove počeše uvadjati stubove (Pfeiler) ili posvema, ili izmjenice stupove i stubove po mješovitom sustavu; a tiem se odstupilo od staroga graditeljstvenoga pravila, da članovi jednoga reda imadu biti jednaki, te se uvela ritmička promjena izmedju stupa i stuba. Stup (columna) postaje kraći i krupniji, njegov podložak (basis), obično atički, na četiri ugla izrezanim cviećem ukrašen; a glavica njegova dobiva oblik čaše ili kocke. U orna-

Digitized by Google

mentici basilike izmjenjuju se stari s novimi nakiti; uvadja se oblučni okvier (Bogenfries), koji ploštinu stiene razčlanjuje te osobito pročelje i kor kiti. Cvieće i lišće izmjenjuje se s crtolikovitimi nakiti, obljubljene postaju prilike čovječe i životinjske, te fantastičkih stvorova i bića.

Ovako se je razvijala starokršćanska basilika malone kroz pet viekova, kroz koje je prošla različite faze; pa od čedna zametka uspela se do najsavršenije tvorbe graditeljstva. Kada se o gradjevnih slogovih govori, basilika se uvršćuje u latinski ili običnije u romanski slog (styl roman, romanismus). Taj slog vladao je na zapadu do druge polovine XII. vieka, kada se poče prelievati u gotički. Nu kroz ovo dugo razdobje prodje različite mjene, koje kada se u obzir uzmu, dieli se po dobah romanski slog u rani (styl roman primitif), srednji (teutonique), i kasni. Romanski slog rani prema njekim razlikostim u gradjenju obuhvaća t. z. merovinžki, lombardski i karolinžki, a dobom dopire do X. stoljeća; srednji dobom obuhvaća X. i prvu polovicu XI. stoljeća, a dalje produžuje kasni romanski slog.

Uz druge uticaje, pod kojimi se je basilikalni slog razvijao, bizantinski nije zauzimao posljednje mjesto, osobito u prva dva razdobja romanisma. Suvremeno sa zapadnom basilikom razvi se u iztočnom carstvu rimskom novi gradjevni slog, koji se je na starorimske osmokutne i okruglaste gradjevine naslanjao, što no su, kako opazismo, najradje, osobito na zapadu, za baptisterija upotrebljene bile. Bizantinski dakle i romanski slog imadu jednako za osnov starorimski obrazac. Bizantinskomu je slogu glavni i bitni značaj: središnja razredba dielova oko jednoga središta i svod na trulo za najodličnije prostorije. Na dalje stubovi sa širokimi ploštinami i jakimi svodovi prevladjuju, dočim se podredjeno samo upotrebljuju stupovi, kano nosioci empora (galerija, solarium) i kano medjaši pobočnih prostorija. Osobito sjajno izvode se pojedine česti: glavica na stupovih, bogato nariesene grede i lukovi, žrtvenici, ograde; stiene i stubovi mramorom obloženi; na svodovih trula, u udubcih i gornjih čestih veleliepe slike u mozaiku. Najuzvišenija gradjevina bizantinskoga sloga, komu je služila kašnje za obrazac, jest crkva Sofije u Carigradu, gradjena (532.—7.) pod carem Justinianom. Osnovni nacrt prikazuje znatnu srednju kubu, na koju se dvie polu-kube prislanjaju. Taj jajasti srednji prostor završava se po stranah nuzgrednimi ladjami, nad kojimi su empore postavljene, tako da sva zgrada skoro četvorni osnovni nacrt prikazuje.

Digitized by Google

Tuj su maloazijski naimari središnji gradjevni sustav do savršenstva dotjerali. Ne ima sumnje, da su iztočni utjecaji u pojedinih djelovih gradjevina bizantinskoga sloga našli svoj izražaj.

U razdobju dakle, u kojem je Hrvatska samostalno živila, t. j. izmedju VII. i XII. vieka, vladala su u kršćanskom svietu dva gradjevna sloga: romanski i bizantinski, koja su se oba razvila iz starorimskih gradjevina, četverokutnih i središnjih; a kano zastupnike njihove nalazimo u hrvatskoj zemlji starokršćansku baziliku u Solinu iz V.—VI. i mausolej s hramom u Diokleciánovom dvoru u Spljetu iz konca III. i početka IV. stoljeća. Nastaje dakle pitanje: jesu li ova dva sloga i u Hrvatskoj one dobe u graditeljstva vladala? ako jesu, da li su oni i ovdje prošli kroz one miene, koje su prevalili na zapadu i iztoku? i ne opaža li se na njih kakova osebnost u izvadjanju pojedinih česti?

Na ova pitanja mogu odgovoriti ili pismene izjave, ili što je jasnije, sami gradjevni spomeniei, u koliko su se u potopu burnih dogodjaja spasili.

Od pismenih izjava možemo, žalibože, samo jednu iz polovine X. vieka navesti, a tiče se dviju crkava u Zadru i jedne u Kotoru. Ta se izjava čita u djelu iztočnoga cara Konstantina,[1] a glasi ovako: „U tom gradu sahranjeno je tielo sv. djevice Anastasije... crkva pako sv. Anastasije je δρομικός, slična halkopratskoj,[2] sa zelenimi i bielimi stupovi, a sva je ukrašena starimi slikami; njezin pako pod je iz divnoga mozaika". Onda nastavlja o drugoj crkvi: „Uz tu crkvu (sv. Anastasije) je još druga okrugla (εἰληματικός) sv. trojice; a nad njom opet druga kano za katekumene, takodjer okrugla, u koju se uzlazi stubami". O kotorskoj crkvi sv. Trifuna primjećuje posvema kratko, da je oblikom okrugla (εἰληματικός)". Još spominje crkvu sv. Dujma u Spljetu, sv. Lovre u Trogiru i sv. Stjepana u Dubrovniku; nu ne govori ništa o njihovu obliku. U koliko i je spomen ob onih crkvah u Zadru i Kotoru mršav, može se iz rieči ipak zaključiti na slog, u kojem su bile gradjene.

---

[1] De adm. imp. c. 29. Documenta p. 404.

[2] Crkva sv. Bogorodice halkopratijske u Carigradu stajala je blizu carskoga dvora, a gradjena je u V. vieku za cara Marciana (450—7.). Кондаковъ: Византійскія церкви и памятники Константинополя (Труды VI. археол. съѣзда. III. 14. 90.). Ove je dobe, samo iz prve polovine V. vieka, crkva sv. Ivana k. studijskoga manastira u slogu bazilike. Люксъ: Планы древиихъ церквй Константинополя (Труды II., 251.), Halkopratijska bijaše za cielo basilika.

Digitized by Google

Crkva sv. Anastasije bijaše oblikom „δρομικός“ t. j. nalik na δρόμος ili γυμνάσιον kod starih Grka. Ovaj pako bijaše oblikom dugoljasta četverokutna zgrada, obuhvaćajuća περιστύλιον u obsegu dvaju stadija (1200 stopa), obkoljen sa tri strane triemom stupovlja. S toga je i prevodilac onu grčku rieč preveo sa „oblongum“; a taj se oblik potvrdjuje, kada se u crkvi stupovi iztiču. Crkva dakle sv. Anastasije bijaše prava basilika s liepimi stupovi od zelenkasta i bieloga mramora, s podom od mozaika i slikana starimi slikami; bijaše dakle romanskoga sloga. Sadašnja stolna crkva sv. Anastasije u Zadru nije ona iz X. vieka, jer je gradjena u XIII. vieku, izmedju 1247.—87. god. nu i ona je romanskoga t. zv. prelaznoga sloga, te se sastoji iz tri ladje, od kojih se treća završuje oblastom odugačkom apsidom, a diele se izmjenice stupovi i stubovi.[1] Crkva sv. trojice u Zadru i sv. Trifuna u Kotoru jesu po onom kratkom opisu gradjevine središnje bizantinskoga sloga. Ovo se glede one prve potvrdjuje, što i sada obstoji, te se opis iztočnoga cara može o njoj omjeriti; nu obširnije razlaganje slieditiće u savezu malo niže. Ako se ostanci jedne stare crkve u Dubrovniku[2] pravo pripisuju Porfirogenitovoj crkvi sv. Stjepana, tada bijaše i ova gradjena u ranom romanskom slogu.

Ove dakle kratke izjave pisca X. vieka dokazuju, da su tada oba glavna graditeljstvena sloga kršćanskoga svieta imala i u Dalmaciji i Hrvatskoj svojih zastupnika. A to potvrdjuju i ostanci crkvenih gradjevina od VII.—XII. vieka, u koliko su do danas na vidik izneseni.

Nu prije nego li stanemo izpitivati te ostanke, budi nam dozvoljeno njeko obćenito promatranje.

Već iz samih izprava razabire se, da se je u to doba u Dalmaciji i Hrvatskoj mnogo gradilo, osobito pako u području crkvenom. Uz prvostolnu crkvu sv. Dujma bješe razmjerno mnogo stolnih crkava: u Osoru, Krku, Rabu, Zadru, Kninu, Ninu, Skradinu, Trogiru, Spljetu, Stonu, Dubrovniku, Kotoru; a u nutarnjoj zemlji, njekada u Sisku, Sirmiu, te od konca XI. v. u Zagrebu. U gradovih sa sielom biskupa, osobito u ovećih, bilo je još i drugih crkava; tako u Zadru sv. Petra, Lovre, Tome, sv. Trojice, sv. Nikole; u Spljetu: sv. Mihovila na obali, sv. Matije uz prvostolnu, sv. Feliksa, sv. Petra, u Trogiru sv. Lovre i Dujma, u Rabu sv.

[1] Eitelberger op. cit. p. 137. ss.
[2] G. Gelcich: dello sviluppo civile di Ragusa p. 13—14.

Digitized by Google

Cipriana i sv. Stjepana itd. A tako su se druge crkve nanizale uz gradove, kano sv. Ivana blizu Zadra, sv. Marije kod Poljuda blizu Spljeta, sv. Marte u Biaču, sv. Maksima kod Korčule, sv. Petra u Omišu, te na manjih mjestih i selih, kano što sv. Jurja u Ravnu i u Putalu kod Spljeta, sv. Mihovila na Pazmanu, sv. Petra i Pavla u Obrovcu, sv. Mihovila u Miranih, sv. Petra u Klobuku, sv. Stjepana u Selu, u Jagodevu itd. Osobito je okolica izmedju Trogira, Solina, Spljeta i Poljica bila crkvama posuta. Uz stolne crkve zauzimale su odlično mjesto samostanske s pripadajućimi jim zgradami za obitavanje redovnika. Već se često tečajem ovih razprava pažnja obraćala na red sv. Benka u Dalmaciji i duž cieloga primorja do Neretve, pa na otocih. U Zadru cvala su dva samostana, mužki sv. Krisogona i ženski sv. Marije, u Belgradu i okolici sv. Tome, sv. Ivana, sv. Bartola, u Vrani sv. Grgura; u Spljetu mužki sv. Stjepana pod borom i ženski sv. Benka; u Trogiru sv. Dujma, u Solinu i okolici sv. Marije, sv. Nikole, sv. Petra, sv. Mojsije, odanle ne daleko u Selu sv. Petra; na dalje na otocih: kod Osora na Šušaku sv. Mihovila i na Nembu sv. Petra, na Krku sv. Lucije, na Rabu sv. Petra itd. Znamo pako, da su samostani benediktinski i njihove crkve bile veleliepe i prostrane gradjevine, pa da su obično po Europi svuda jednolično gradjene bile; a obseg, razporedbu i slog prikazuje u veliko nacrt samostana sv. Galla od god. 820. U samostanu bješe obično uredjena veleliepna dvorana za redovničke sastanke; a za stan opata dogradjivao se redovito poseban dvorac izvan clausure. Tako se je i za biskupa gradio uz stolnu crkvu dvorac, „episcopium“, kakav se u Zadru spominje u XI. vieku.[1]

Sve ovo dokazuje, koliko je u hrvatskoj zemlji bilo gradjevnih spomenika u onom dalekom razdobju. Za njeke od njih znade se, kada su gradjene i tko jih dao graditi. U tom bogoljubnom djelu natjecahu se u ono, puno žive vjere doba, knezovi i kraljevi, gradovi i imućnici. Navesti ćemo njekoliko primjera. Hrvatski knez Trpimir gradi prema koncu prve polovice IX. vieka svojim troškom samostan; pa izcrpivši se, a hoteći obskrbiti ga i nutarnjim naredom uzajmi 11 libara srebrnih od spljetskoga nadbiskupa Petra.[2] Trpimirov potonji na priestolu nasljednik Petar Kresimir gradi kod Belgrada u Rogovi oko polovice XI. vieka samostan sv. Ivana.[3]

[1] Documenta p. 43., 101., 155., 175.
[2] Ibid. p. 3—5.
[3] Documenta p. 51.

Digitized by Google

Kresimirova rodjakinja Čika gradi u to doba uz crkvicu sv. Marije ženski samostan u Zadru.[1] Petar Černe gradi u drugoj polovici XI. vieka, prije god. 1080. uz crkvu spljetskoga nadbiskupa, posvećenu sv. Stjepanu, u mjestu Selu samostan sv. Petra.[2] Spljetski nadbiskup Pavao gradi početkom XI. vieka u Poljudu kod Spljeta crkvu sv. Marije, koju njegov potomak spljetski prior Črne kašnje daruje samostanu sv. Stjepana pred Spljetom.[3] Zadrani, Trogirani i Spljećani grade u svojih gradovih samostane, prvi sv. Krisogona koncem X., drugi sv. Dujma, treći sv. Benedikta sliedećega stoljeća.[4]

Za ove crkve i samostane znademo kada su gradjeni i koji jih je gradio. Petar Černe hvali se, da je crkvu sv. Petra sagradio „studio artificum"; nu koji to bijahu i u kojem ju slogu izvedoše, ne kaže. Kada bismo uzeli u obzir dobu, u kojoj su gradjene, te osvrnuli se na obćenite one dobe slogove, mogli bismo nagadjati. One crkve u izpravah dolaze pod obćenitim imenom „ecclesia"; jedinoj crkvi sv. Petra u Solinu daje se naziv „basilica".[5] Nu i na tom osnovu nećemo da se opuštamo u nagovieštanja; pa volimo preći na izpitivanje sloga crkava one dobe, koje su se sačuvale ili u dobrom stanju ili bar u takovih ruševina, koje nas ovlašćuju o njihovu slogu suditi.

O najstarijoj sada kršćanskoj crkvi sv. Dujma (ili sv. Bogorodice) u Spljetu već smo obširnije razpravljali. Od ostalih zaslužuje spomen na prvom mjestu *crkva sv. Trojice u Zadru*, koja, kako vidismo, navodi se već polovicom X. vieka. Po tom kratkom opisu ne može biti sumnje, da je crkva sv. Trojice ona ista, koja sada, pa već od XII. vieka a valjda još od prije, nosi ime sv. Donata. Crkva stoji tik prvostolne sv. Anastasije (prije sv. Petra), nuz njezinu sakristiju. U osnovu nacrta prikazuje crkva središnju gradjevinu s kubom, sa tri abside i sa empori. Ona je dakle okrugla gradjevina s trulom. Ulazi se nepravilnom visokom dvoranom. Ulazna vrata jesu kašnjimi popravci izkvarena; ali sačuva se stari nadvratnik i oba dovratnika, svi od mramora. Na nadvratniku uklesana su tri križa. Unutarnjost crkve prikazuje nam rotundu u promjeru od 19—22 met. s obkolujućim ju hodnikom (širokim

[1] Ibid. p. 65.
[2] Ibid. p. 127.
[3] Ibid. p. 39., 61.
[4] Ibid. p. 21., 63., 75.
[5] Ibid. p. 103.

Digitized by Google

samo 2 hvata i 2 stope), koji čine šest stubova i dva stupa, te s nutarnjim izpod kube prostorom, na dalje s trima absidama i sa stubištem, koje vodi iz dolnje crkve na empore gornje crkve. Onaj hodnik pokriven je badnjastim svodom; na svodu nad glavnom apsidom vidi se rosetta a na postranih stienah udubci za kipove. Abside pokrivene su polukubami, od prilike jednake visine s badnjastim svodjem. Gornji sprat prikazuje nam starodavne empore unatoč kasnijim obnovam. Tuj je onaj Porphyrogenetov „ἕτερος ναὸς οὖχην κατελουμενών" s trima takodjer apsidama, koje su gradjene nad onim dolnjim, pokrivene polu-kubami i posebnim podom popločene. Stubovi ove gornje crkve nisu tako duboki kano oni dolnje crkve, s toga je i hodnik nješto širi. Sa empora, pokrivenih sada krovom za nevolju, vidi se pobliže trulo, koje se u gornjem dielu razpalo tako, da se sada kano ruševina oku predstavlja. Na arkadami se stiene njekoliko stopa dižu okomito, onda obavija jih jednoličan vienac, a nad njim su, kano u crkvah bizantinskoga sloga, prozori, kojimi se srednji prostor, gornjoj i dolnjoj crkvi zajednički, razsvjetljuje. Stari prozori, koji su se na stubištu sačuvali, visoki su 3—3, 4′, široki 2′. Od starih gradjevnih nakita sačuvalo se malo, izvana lisene, slične drugim na romanskih i bizantinskih zgradah, a u nutri na viencu glavne apside izpupčani list te drugdje uzka pločica i plitka brazdica. Za zidine kod temelja upotriebljeno je i staro kamenje rimsko, gdje što s nadpisi; k tomu izpred apsida četiri stupa s glavicami rimskoga sloga kasnije dobe. Ovi staro-rimski gradjevni ostanci i njeki nadpisi dali su povoda mišljenju, da je na tom mjestu crkve sv. Trojice njekada stajao hram Livie Auguste, posvećen Junoni; pa da je razoren i nova crkva od njegovih ruševina djelomice sagradjena. Doba, u kojoj je ta crkva sagradjena, ne može se tačno ustanoviti; samo to je izvjestno po spomenutom svjedočanstvu, da je od god. 949. starija. Nu predaja, koja ovu crkvu spaja sa zadarskim biskupom Donatom, suvremenikom Karla velikoga i iztočnoga cara Nikifora, i kojega ime kašnje poprimi, neće biti neopravdana, osobito kada se sama gradjevina uzme u obzir; pa se odanle smije zaključiti, da je ta crkva gradjena početkom IX. vieka za biskupa zadarskoga Donata, na što ćemo se niže povratiti. Tuj imademo dakle gradjevni spomenik dobe hrvatskoga kneza Borne; pa već svojom starinom zauzima jedno od prvih miesta ne samo u hrvatskoj poviesti umjetnosti, nego i onoj ostalih naroda kršćanskih za prvo razdobje srednjega vieka, dočim se svojim postankom može staviti o bok basilici

Digitized by Google

sv. Praksede u Rimu na Esquilinu, ondje podignutoj pod papom Paškalom I. (817.—824.).[1]

Crkva sv. Donata, njekada sv. Trojice, imade tu veliku prednost, što se je unatoč tolikim mienam vremena u glavnih dielovih sačuvala tako dobro, da joj se cjelina uzpostaviti može i da bi se obnoviti i u prvobitno stanje povratiti dala. Tim se svojstvom ne mogu podičiti niti iz daleka ine crkve zadarske toga razdobja, imenito one *sv. Vida, sv. Nedjelje* i *sv. Ursule.* Prva od ovih, sv. Vida, nalazeća se u sredini grada, prikazuje u osnovnom nacrtu grčki krst, u kojega se sredini križaju dvie ladje, jednako po 9 m. dugačke a 3 m. široke; na križanju pako ladja diže se iznad 4 stupke kuba.[2] Crkvica sv. Nedjelje (s. Domenica), njekada sv. Ivana in Pusterla, mala je basilika u bizantinskom slogu, na njezinu pročelju vidi se relief prikazujući sv. tri kralja radnje primitivne.[3] Treća od ovih crkvica odkrita je na novoj obali (riva nuova) tek god. 1883., trudom stručnjaka Rusa T. Čaguina. Ostanci njezini prikazuju središnju gradjevinu s kubom, koje osnovni nacrt imade promjer od 5 m. Oblinu zaokružuje pet okruglih konka; nadjeni su takodjer tragovi ograde (cancelli), koja je vjernike po spolu dielila. Prozori su maleni i gore poluobli. Nadjeni su takodjer tragovi stare slikarije. Pod je sada za tri stupke niži od okolišne površine. U podzemlju nadjen je kameni sarkofag dužine običnoga čovječega tiela, na pokrovu s uklesanim križem. Po cieloj razporedbi naliči staromu oblomu baptisteriju.[4]

Valja još spomenuti dvie stare gradjevine crkvene u Zadru. Jedna je njekadašnja *crkva sv. Lovre* na gospodskom trgu kod

[1] Crkva sv. Donata bijaše u pojedinih čestih popravljana, te je služila bratovštini sv. Marije sniežne sve do g. 1798, koje godine ju austrijska vlada pretvori u vojničko skladište, komu je služila do god. 1870. Za to je doba crkva najviše trpila. Spomenute godine je povraćena upravi prvostolne crkve, od koje bješe jedno vrieme dana u zakup vinarskomu društvu zadarskomu. Sada služi za muzej. O crkvi gl. novija iztraživanja: Eitelberger op. cit. 84. n. L. Hauser und Fr. Bulić: S. Donato in Zara. Wien 1882. Jackson op. cit. I., 249. n. Bianchi: Zara cristiana (1877.) I., 384.—390. Spominje ju i Farlati: Illyr. sacr. V., 8. „Opus plane eximium, figurae orbicularis".

[2] U XV. vieku bijaše bratovštine zadarskih cipelara, sada nesluži više za crkvu. Po Tanzlingeru bijaše gradjena već god. 604., što se dokazati ne može. Bianchi Zara cristiana I., 448. Jackson op. cit. I., 267.

[3] Eitelberger op. cit. p. 163. Jackson I., 265. Bianchi I., 473.

[4] Eitelberger p. 135.—7. Jackson I., 266. Bianchi I., 459.

Digitized by Google

velike straže, sdružena sada sa stanom vojničkoga zapovjednika. Prikazuje malen četverokut sa svodom, koj nose četiri stupa od kamena. Četverokut je razdieljen u tri ladje; a dugačak je 10, širok 5 m., apsida se više nevidi, jer je imala biti zazidana. Oblikom je basilika, pa mnogo naliči staroj crkvi u Pulju iz polovine IX. vieka. Znamenit je portal iz pokarolinžke dobe, o kojem niže. Crkva sv. Lovre spominje se u oporuci zadarskoga priora 818. godine.[1] Druga je *crkva sv. Petra starijega*. Crkva toga imena spominje se već god. 904.[2] te bijaše tada stolna crkva, u koju su moći sv. Anastasije donesene, od koje crkva kašnje dobi ime. Nu ona crkva, u kojoj su se ostanci sačuvali, imala biti gradjena poslije, kada je stolna svoje starije ime promienila, te se uza stolnu sv. Anastasije (Stošije) spominje u listinah sliedećega XII. stoljeća.[3] Bi sagradjena na trgu blizu crkve sv. Antuna opata. U ostancih prikazuje četverokutnu gradjevinu s apsidom i dvie ladje odieljene stupovi i stubovi izmjenice, koji podržavaju svod. Jest dakle basilika u romanskom slogu.[4] Od starodavne crkve samostana sv. Krisogona iz X. vieka sačuvali su se samo njeki mramorni stupovi u nutrinji arkada s rimskimi glavicami i onakvim razporedjajem lišća, kakav često dolazi u rano-kršćanskih basilikah.[5] A tako se je od staroga samostana sv. Marije i njegove crkve sačuvao samo zvonik, koji je po nadpisu imao biti gradjen god. 1105., dakle na razmedji dobe, o kojoj razpravljamo;[6] k tomu još vienac, sudeć po njegovom starodavnom nakitu na zubiće i lišće.[7]

Poslije tolikih viekova i tolikih prevrata sačuvalo se je u Zadru, kako se iz ovoga pregleda razabira, ipak toliko crkvenih gradjevina i u takovu stanju, da se može sud stvoriti, koji je pravac u graditeljstvu taj grad u onom prvom odsjeku srednjega vieka obrao. Od šest crkava gradjene su četiri u bizantinskom, a dvie u romanskom slogu. Sudeć dakle po ovih gradjevnih ostancih prvi je slog u Zadru prevladjivao.

---

[1] Documenta p. 17. Jackson I., 263. Bianchi I., 447.
[2] Documenta p. 308.
[3] Kukuljević: cod. dipl. CSD. I., 215. II., 118., 156.
[4] Jackson I., 261.—3. Bianchi: I., 380.
[5] Eitelberger p. 155. Jackson I., 283 ss. Bianchi I., 296. Crkva je iznova gradjena u XII. vieku; nu sadašnja je iz druge polovice XIV. v.
[6] Jackson I., 296 ss. Bianchi I., 314.
[7] Nacrtan kod Jacksona I., 303.

Digitized by Google

Iz Zadra priedjimo k bližnjemu *gradu Ninu.* U gradu bijaše njekada 18 a izvan grada u predgradjih 13 crkava.[1] Nu od svih tih crkvenih gradjevina zanimaju nas dvie, na ime *sv. Križa i sv. Nikole.* Prva bi posvećena uspomeni odkrića sv. Križa, prozvana takodjer „sacellum Constantinianum". Obje su crkve središnje gradjevine bizantinskoga sloga. Crkva sv. Križa naliči u obliku, razporedjaju i prostoru zadarskoj crkvi sv. Vida u toliko, kano da jih je jedan graditelj gradio. Osnovni nacrt prikazuje grčki križ, u kojega se sredini križaju dvie ladje, jednako dugačke (9 m.) iširoke (3 m.), a nad kojega se križanju diže malo trulo, iznutra čunjasto, iz vana pako valjasto. Na vanjskom licu ladja vide se zazidani prozori. U ovoj crkvi je nadvratnik s poznatim i sada u pismu protumačenim nadpisom,[2] na kojem se čita ime ninskoga župana Godislava karolinžke dobe, u kojoj je i crkva gradjena, kano što se potvrdjuje ornamentikom ranoga romanizma na tom nadvratniku, o čem biti će niže govora. Jednostavnija je crkva sv. Nikole u osnovnom nacrtu, koji prikazuje takodjer grčki križ svršujući na sva tri kraka u oble apside, dočim se i tuj diže nad križanjem trulo, nu s razpalim krovom.[3] Od ostalih ninskih crkava imade od njih osam ostanaka, koji prikazuju gradjevine romanskoga sloga. Ovamo spada *crkva sv. Ambroza,* njekada benediktinska, koje četverokut je dugačak 16 m., a 8 m. širok u ladji, s presbiterijem dugačkim 5 m. širokim 6 m. Još se vide uz zid četiri stuba od kamena, po dva na svakoj strani. Zidovi su od klesana kamena a na njih četiri prozora, koja su glavnu ladju razsvjetljivala.[4] *Crkva sv. Mihajla* bijaše gradjena na ruševinah rimskoga amfiteatra, a ostanci njezini pokazuju gradjevinu jednaku onoj sv. Ambroza; nu od glavne ladje sačuvane su samo okolišne zidine, po kojih imadjaše dužinu od 15 m., a širinu 7 m.[5] Neznatnije su ruševine njekadanje crkve sv. Marije uz luku sa samostanom duvna sv. Benka, koja je imala tri ladje odieljene mramornimi stupovi a krov na svod.[6]

---

[1] Bianchi: Zara cristiana II., 244 ss.

[2] Bulić: Kninski spomenici str. 36.

[3] Eitelberger op. cit. p. 168.—9. Jackson I., 342. 347. Bianchi II., 259. 267. Crkva sv. Križa služila je od 1697. god. ninskomu knezu za bogomolju.

[4] Jackson I., 348. sa slikom. Bianchi II., 254.

[5] Jackson I., 350. Bianchi II., 263. kašnje je ova crkva stajala pod bratovštinom zvanom „Lega".

[6] Bianchi II., 255.

Digitized by Google

U mjestu Novom-gradu, koji leži iztočno Zadru i Ninu uz morski zaljev, nadjen je starodavni plutej s rezbarijom rano-romanskoga i bizantinskoga sloga,[1] te daje povoda naslućivati, da je pripadao takovoj gradjevini, kojoj se ipak nije ondje trag našao.

Kada se uzme na um, da je u nedalekom od Zadra primorskom *Belgradu* bilo sielo biskupije u XI. vieku, da su kod grada bile u to doba bogate benediktinske opatije sv. Ivana rogovskoga, sv. Bartola, sv. Tome i sv. Petra u Bubnjanih: tada bi se moglo očekivati, da će bar ruševine spominjati njekadašnje njih gradjevine. Nu ovo se očekivanje ne izpunjuje; a nije toliko čudo, kada se znade, da je Belgrad jur god. 1126 razoren bio, a kašnje ciela okolica neprijateljskim navalam neprekidno izvržena bila.

Vratimo se u crkvenu metropolu Dalmacije i Hrvatske, *u Spljet,* i njegovu okolicu. U samom gradu zaslužuje pažnju crkvica njekada samostana *sv. Eufemije,* a sada vojnička bolnica. Crkvica je središnja gradjevina, u kojoj su česti oko kube tako razporedane, da se pod kubom križa srednja ladja s poprečnimi, koje su slabo razvijene. Osnovni nacrt i prosjek dužinom prikazuje crkvu s tri ladje i empori nad pobočnimi ladjami. Dužina ciele crkve iznosi 8 hvati, 4 stope i 2 palca; poprječna ladja široka je 2 hvata i 1 stopu; srednja pako široka 2 hvata, 1 stopu i 2 palca, a pobočne ladje po 1 hvat i 1 stopu. S toga počiva kuba na izravnom četverokutu; a iznutra je valjkasta, izvana pako obla. Svodovi su nad ladjami badnjasti; apsis, takodjer badnjastim svodom pokrivena, četverokutna je. Stupovi u nutri uzeti su iz starih spomenika; glavica jim je rimska. Tuj imademo dakle pred sobom središnju gradjevinu bizantinskoga sloga.[2]

Izvan Spljeta u putu na Poljude u jednom kutiću poljske staze leže ostanci starodavne *crkve sv. Trojice,* koja će istovjetna biti s onom, što no se spominje u popisu zemalja samostana sv. Benka u Spljetu iz početka XII. vieka.[3] I ova je gradjevina središnja, u kojoj se oko trula reda šestokutnik, u kojem svaki je kut zaokružen tako, da se uz trulo i oko njega prikazuje šest apsida, konka. U tlorisu jednaka je ova crkva onima u Zadru, sv. Donata a osobito sv. Ursule; pa kano da je graditelj od nekadašnjega Dioklecianova

[1] Nacrt kod Jacksona I., 215. v. str. 327.

[2] Eitelberger op. cit. p. 294.—5.

[3] Cod. diplom. CSD. I., 169. Kukuljević scieni, da je taj popis sastavljen oko 1070.—1080. god.

Digitized by Google

mausoleja (crkve sv. Dujma) prisvojio oblik pravilnoga višekutnika a od crkve sv. Donata šest oblih udubina u tom višekutu, samo što je konke u prave apside s posebnimi zidinami razvio. Osim toga u crkvi sv. Trojice nisu sve apside medju sobom prostorom jednake, jer dočim je zapadna najveća (2·70 m. širine), ostale su manje (od 2·12—2·65 m.), pa i pilovi se jakošću razlikuju (od 52—86 cm.). Trulo bijaše iznutra valjkasto; nad sjevero-iztočnom i jugo-iztočnom apsidom dižu se polukube. U nutra oko ciele zgrade teče vienčić, debeo 15 cm., sastavljen u presjeku od pločice i žljebica. Kroz absidalna zjala dobivala je unutrašnjost čedno svjetlo. Glavna su vrata u sredini zapadne abside, koja su sada zazidana; a u jugo-zapadnoj absidi druga su manja, sada otvorena. Nadvratnik glavnih vrata mogao je biti uzet od arhitrava starije zgrade rimske, kano što imade i drugih starinskih komada uzidanih u zgradu. Na nadvratniku pobočnih vrata uklesan je križ starodavna oblika.[1]

Izmedju Solina i Trogira nalaze se ostanci dviju starodavnih crkava: jedni su od crkve *sv. Jurja u Žestinju,* drugi od crkve *sv. Marte na Biaču. Crkva sv. Jurja* nalazi se iznad sadašnje željezničke postaje staroga kaštela, gdje se u velikom zemljovidu austrijskoga gen. štaba bilježi „sv. Jura", a krije se u vinogradih. U osnovnom nacrtu prikazuje dugoljasti četverokut s apsidom užom; dugačak je 8·93 m. širok 4·96 m., dočim je apsida iz vana 1·14 m. dugačka a 3·3 m. široka. Vanjski zidovi poduprti su u prostoru od 35—58 cm. lisenami t. j. stubovi bez glavica i podložaka, kakovi se vidjaju na gradjevinah ranoga romanskoga sloga, a iz kojih se kašnje razviše podpornjaci. I nutarnje stiene razdieljene su takovim trima lisenima na četiri jednaka prostora; a na pročelju, okrenutu k zapadu, ima jedna lisena kod sjevernoga ugla. Nutarnje lisene spojene su gore s poluokruglimi lukovi; a nad nadstupkom je prosta ploča. Medju lukovi iznad nadstupaka lisenskih vide se kotlovi (deckplatte, mensole) široki s gora kano lisene, na koje su se njekada po svoj prilici naslanjali poprieèni pasovi svodja, koje je porušeno. U stienah nutarnjih prama apsidi vide se po dvie udubine. Absida je pokrivena svodom bačvastim. Imade dvoja vrata: glavna, široka 1·09 m., i pobočna sa juga samo 95 cm. Držalo se, da je nadvratnik s nadpisom, koji kaže, da je tepči

[1] Jackson II., 72.—4. sa slikom. Viestnik hrv. arheol. društva XIII. 20., 45.

Digitized by Google

Ljubomir sagradio crkvu na čast sv. Petra, Nikole i Jurja,[1] nekada stajao nad vratima ove crkve u Žestinju; nu pošto su ovdje sačuvani stari nadvratnici, bit će vjerovatnije, da onaj Ljubomirov nadvratnik drugamo spada.[2] Oni drugi ostanci jesu crkve, koju narod zove Stomratom t. j. *svetom Martom,* a nalaze se do južne strane ceste, prosiecajuće kaštelansko-trogirsko polje, k jugo-zapadu brdašcu sv. Onofrija, a malo k zapadu od Biača.[3] Pruža se od zapada k iztoku; pročelje joj je s vratima na zapadnoj strani, a četverokutna apsida na iztočnoj. Od stare crkve sačuvane su samo ruševine, na kojih se podigla sadašnja manja, posvećena sv. Ivanu krstitelju, koje iztočni i zapadni zabat je na ostanak zidova starije crkve nadgradjen, čije se zidine protežu i izvan obsega sadašnje od sjevera k jugu. Pred crkvom razmetani su odlomci staroga kamenja, kano što nadstupnika ili posude, nadgrobna ploča. Imade u starom zidu uzidan odlomak s nadpisom pisma dobe karolinžke. U listini kneza Mutimira od god. 892. spominje se[4] crkva sv. Marte „in Biaci"; pak ne ima razloga sumnjati, da su od nje one starije ruševine, iz kojih svuda proviruje rani romanski slog; što se i spomenutim pismom potvrdjuje, a tako i ne daleko odanle ležećimi pragovi vrata, sličnimi onim sv. Trojice kod Spljeta, te su, po razmjerih sudeći, imali pripadati starijoj crkvici sv. Marte, a pokazuju obilježje one davnine.[5]

Preko ubavih kaštela unidjimo u *Trogir.* Tuj se održao samostan duvna Benediktinaka, ovamo god. 1064. uvedenih[6]; nu ni od

---

[1] Lucio: Memorie di Trau p. 495. Documenta p. 460. Izpravljen nadpis glasi: „Hec e(st) aulas, he(c) portas celi; hic fessis requie(s), salusq(ue) egrotis; hic scelus, delicta purgantur, et crimina cuncta; quam ego Lubomir tepksi condidi domum, ad honore(m) videlicet inuictissimor(um) s(anct)or(um) Petri summi, Nicolai confes(soris) et Georgii mar(tyris).

[2] Viestnik XIII., 47.—50. U pismu pape Ivana XXII. od 12. svib. 1325. (Theiner: vet. monum. Slav. mer. I., 210.) navodi se ova crkva pod imenom „sancti Georgii de campo sestino (Žestinje) traguriensis dioecesis".

[3] Strm brežuljak, oko kojega se stere polje k sjeveru stafilejskoga kastela, zove se i danas Veli Biač, a kosa, po kojoj se s iztoka na nj uzpinje, Mali Biač. Na vrhuncu velikoga Biača leži crkva sv. Onofrija, sagradjena 1475. god. Na prostoru izmedju velikoga i maloga Biača mogao njekada ležati stari grad Biač, po svoj prilici na mjestu rimskoga Siculi. Viestnik I., 12. 52.

[4] Documenta p. 15.

[5] Viestnik I., 52. XIII., 50.—3.

[6] Documenta p. 63.

Digitized by Google

samostana ni od crkve sv. Dujma, sada sv. Nikole, nije se ništa sačuvalo, do njekoliko krupnih stupova s glavicami izrazito izklesanimi.[1] Nu tim se bolje sačuvala starinska *crkva sv. Martina* (sada sv. Barbare, prozvana po oltaru, koji bi u nju za turske obsade god. 1537. prenesen), koja sada za skladište služi. Crkva prikazuje u tlorisu četverokut dugoljasti, a podieljena je redom stupova u tri ladje, kojih se srednja završava absidom. Dugačka je, ne uračunav apside, u dužini od 2·25 m. od prilike $8^1/_8$ m. a široka 5·70 m. a s apsidom je kroz srednju ladju dugačka oko 11 m. Pobočne su ladje samo 1·20 m. široke, te su od srednje niže. I pobočne se ladje svršavaju na abside, nu veoma male, dolikujuće više udubinam; dočim je glavna absida široka 2·30 m. te u tlocrtu četverokutasta, a za tim u polukubasti svod prelazeća. I unutra imade u stienah izdubina. Imade takodjer preddvorje. Na svakoj strani izmedju srednje i pobočnih ladja dižu se po tri stupa 3·64 m. visoka s glavicami starinskoga oblika, koji kano da su uzeti iz starorimske zgrade. Četiri stupa su od sijenitnoga zrnca a dva od biela vapnenjaka. Tlo crkve je duž ciele širine u sredini medju drugim i trećim stupom razdieljeno stubom u dvie česti; a posred širine srednjega broda postavljena je kraća stuba, preko koje se u presbiterij ulazi. Vrata crkve zaokvirena su prosto pragovi poput onih odlomaka na crkvi sv. Marte; nadvratnik je urešen plitkom troprutastom rezbarijom. Iznad onih stupova diže se zid srednje ladje, naslonjen na oblučje, u visini od poda za 5·32 m. Nad glavicami stupova uzpinju se polustubovi, koji svršavaju u proste vience ondje, gdje primaju lukove svodova. Svod srednje ladje je bačvast; njezina svietla visina iznositi će od prilike 9 m. Takav svod izmedju nategnutih pojasa običan je u starokršćanskih a osobito u bizantinskih gradjevinah. Sve ovo, ciela razporedba a i gradnja pokazuje, da je crkva sv. Martina malena basilika ranoromanskoga sloga. Na ovu davninu pokazuje i nadpis nadvratnika pismom VIII. ili IX. vieka, a glasi: „(In) nomine d(omi)ni. Ego Maius prior una cum cognatu meo Petrus cogitauimus p(ro) remediu an(ime) n(ost)re (h)unc te(m)plu(m) construere". Odkle bi sliedilo, da je tu basiliku sagradio trogirski prior Majo sa svojim rodjakom Petrom.[2] Ne smije se ovdje premučati još jedna gradjevna

[1] Eitelberger op. cit. p. 240. Glavice narisane na tab. XIX. sl. 3.—4.

[2] Eitelberger op. cit. p. 238.—240. s nacrtom. Jackson II., 145. Viestnik XIII., 78.—83. Načelnici dalmatinskih gradova zamienili su tek polovicom XII. vieka svoj starinski naslov „prior" s novim „comes". Crkvu sv. Martina spominje Farlati: Illyr. sacr. IV., 308.

Digitized by Google

starina u Trogiru, a ta su krupni mramorni stupovi na lijepoj občinskoj viećnici (loggia) s krasnimi bizantinskimi glavicami, kakove se vide na gradjevinah bizantinskoga sloga u Raveni. Očevidno je, da su iz druge davne zgrade preneseni na mletačku loggiu.[1]

Sada da vidimo, što se je na dalmatinskih i hrvatskih otocih sačuvalo gradjevina iz onoga razdobja. Mogu se ovdje pobilježiti njeki gradjevni komadi; kano što su stara mramorna stolica biskupska u Osoru, ciborij i stupovi u stolnoj crkvi u Rabu, stupovi u stolnoj crkvi u Krku, uresna ploča nad vratima dominikanskoga samostana u Bolu na Braču iz IX. vieka, nadstupine, krstione i rake bizantinskoga sloga u Korčuli — što sve kroz te ostanke svjedoči, da su se i otoci prislonili na onaj gradjevni pravac, koji je na suprotnom kopnu vladao. Nu o tih komadih progovorit će se niže, kada bude o ornamentici govora. Od ovih su veći *ostanci crkve sv. Ivana K. u Rabu.* Žali bože, ova je crkva u nutri podpuna ruševina; pod je survinom pokriven; grede drvenoga pokrova polomljene. Nu iz samih se podorina može ipak razabrati oblik i gradnja te crkve. Ona nam se prikazuje kano četverokutna dugoljasta bàsilika na tri ladje s absidom, koju triem obkoljuje. Dugačka je s absidom oko 32 m., široka oko 14 m. Srednja je ladja od pobočnih oduljena redom stupova, po 7 u svakom redu. A tako i oblu absidu okružuje 7 stupova, dieleći ju od triema, hodnika; pa se tako arkade u ladjah produžuju i u presbiteriju; a stupovi nose svod apside. Stupovi su u ladjah vitki i tanki, u apsidi krupniji; glavice su urešene lišćem; nad njimi su pete, na kojih lukovi počivaju. Razmjerje glede širine medju ladjami i glede razmaka medju stupovi u arkadah je vanredno pravilno, kano što se opaža u starokršćanskih basilikah. Pločnik je crkve bio iz mozaika, kano što nadjeni komadići svjedoče; a bio je sastavljen iz bielih, žutih i crnih kamenčića, pa polupan već u XIV.—XV. vieku povodom onim, kada su nadgrobne ploče na podu postavljane. Premda se vrieme, u kojem je ova basilika gradjena, ne da tačno ustanoviti, to se iz svega vidi, da je starija od XII. stoljeća. I veliki prozor i vrata upućuju na slog romanskih basilika.[2]

Ovi ostanci starih gradjevina do XII. vieka bijahu velikim dielam poznati i prije; nu tek u naše doba, u koje se starim umotvorinam

[1] Eitelberger p. 237. Jackson II., 141. sa nacrti.

[2] Eitelberger p. 79. sa slikami na tab. V. i VI. Jackson III., 224. s nacrti.

Digitized by Google

posvećuje veća pažnja, ocienjeni su dostojno. U najnovije doba odkriti su još drugi ostanci onakih gradjevina, u kojih prvi red idu kninske gradjevine, odkrite iza god. 1886. na dva mjesta *blizu Knina,* na ime *na kapitulu i u biskupiji.* Hrvatska župa kninska spominje se već polovinom X. vieka, a grad Knin češće u XI. vieku.[1] Tada bijaše takodjer sielo biskupa hrvatskoga i kraljevskoga kancelara, a stolna mu crkva pod naslovom sv. Marije.[2] Ova crkva i dvor biskupa bijahu izvan grada (castrum) Knina „u polju" (kosovom),[3] koje je od kanoničkoga ondje smještenoga zbora kašnje prozvano „kapitul". Na tom polju imao je kninski biskup svoj posjed s dvorcem i zgradami, od kojega je mjesto dobilo ime „biskupija". U obsegu dakle ovoga kninskoga polja odkrilo se je ovih posljednjih godina izkapanjem njekoliko ostanaka, ruševina, starinskih gradjevina, kojih se oblik, u koliko i jesu do sada obielodanjeni podatci nepodpuni, donjekle uhvatiti može. *Na „kapitulu"* pokrivaju u površini od više stotine metara sav zadnji kraj glavice ostanci zidova, gdje više gdje manje nad temeljem, koji pripadaju skupu zgrada. Na iztočnoj strani glavice, na najuzvišenijem dielu, vide se zidine crkve i njezinih zgrada okruženih obkolnim zidom u površini od 150 m. od prilike. Sredinu te površine zapremaju ostanci crkve. Zidine prikazuju nam u tlorisu dugoljasti četverokut, dugačak oko 30 a širok oko 16 m., okrenut prama iztoku. Prikazuje dakle crkvu na tri broda, kojih se svaki završuje absidom na polukrug; na pročelju pako je predvorje. Pobočne ladje odieljene su od srednje stubovi četvorna prosjeka. Gradja zidova je iz biranoga bieloga tesana kamena, gradnja je pravilna, jer je kamen tesan na osrednje kockaste komade ravna lica. Cieli dakle sklop tih zidina upućuje nas, da u njih valja nazrievati ostanke romanske basilike; a po položaju naslućuje se ne bez razloga, da su to ostanci stolne crkve sv. Marije, kojoj je od obnove početkom XIII. vieka naslov promienjen u sv. Bartola apostola. Ako se to mnienje potvrdi, to će oni ostanci zidova oko basilike biti ruševine biskupskoga dvora i kuća svećenstva stolne crkve.

Na groblju *sela Biskupije* odkriveni su ostanci crkve na tri broda s jednom absidom u ukupnoj dužini od 32·68 m., a širini od 13·25 m. Srednja ladja odieljena je od pobočnih redom stubova četverastoga

[1] Documenta ad v. Tenenum, Tnena: Chroatiae iuppa Tenin.

[2] Documenta p. 112. Ad v. chroatensis episcopus.

[3] Stere se izmedju Klanca do brda Konj i rieke Krke s lieve strane, posred ravnice teče Kosovčica, koja kod ruševina kapitula utiče u Krku.

Digitized by Google

prosjeka. Reć bi, da je ova crkva sagradjena na temelju starije, koja je s požara propala. Po ornamentalnih odlomcih i po pismu nadpisa moglo bi se zaključiti, da je ova druga crkva gradjena izmedju IX. i XI. stoljeća, a ona starija još prije, možebit VII. do VIII. vieka. Po ulomku nadpisa ta basilika bijaše sv. Mariji i sv. Stjepanu posvećena, a kašnje prekrštena u crkvu sv. Luke. S iztočnoga boka bijaše basilika spojena s velikom sgradom, koje su zidine gdješto odkopane. Odavle opet kakvih 100 met. na sjeveroiztoku odkrite su temeljne zidine velike i ukusne zgrade, popločane, kako prizmatični komadići biela kamena svjedoče, mozaičnim podom. U XVII. vieku mislilo se, da su to ostanci biskupova dvorca na njegovu posjedu.

Stari hrvatski ljetopisac[1] spominje „pet crikva u *Kosovi*". I zbilja odkriti su za naših dana na polju kninskom ostanci više crkava. Na glavici „Stupovi", što no se diže na južnom rubu kosovske ravnice, odkrita je crkva po osnovnom tlorisu dugoljasta četverokuta na tri ladje, kojih se srednja svršava na oblu podužu absidu, dočim i pobočne ladje imadu kraće abside. Po pet stubova osmokutnoga prosjeka diele srednju od pobočnih ladja. S prieda je duž ciele širine narteks, a pred njim širinom srednje ladje preddvorje. Zidine su izvana učvršćene poluokruglimi podpornjaci. I tuj nam se dakle prikazuju ostanci basilike romanskoga sloga. Na dalje odkrite su ruševine triju crkava, jedne na iztoku spomenute glavice „Stupovi", odavle od prilike pol sata daleko, na rubu kosovske ravnice, a na lopuškoj glavici; a druge i treće na obroncih brda, na kom su razsute kuće sela Biskupije, ne daleko od župne crkve sv. Trojice. Ona druga crkvica je na jednu apsidu; a po rezbarijah na odlomcih, koji su uzidani u obližnje kuće, spada u drugo razdobje romanizma. Ruševine one treće crkve pokrivene su potlašnjimi zgradami, te se njihov tloris težko daje uhvatiti; nu po trima zidinama, koje su odkopane, a kojih je svaka do 11 m. dugačka, moglo bi se naslućivati, da je ta gradjevina bila osmokutna.[2]

Uspjesi, koji su izkopinami oko Knina postignuti, potakli su iztraživanja i u drugih priedjelih, u kojih su tragovi starih ruševina, probudili nadu, da trud neće biti uzaludan. Ova iztraživanja izniela

[1] Izd. Crnčićevo str. 33.

[2] O tih ostancih crkava na kapitulu i biskupiji te kosovom polju V. Bulletino XII., 1889. Izvještaj III. gl. skupštine kninskoga star. društva. Viestnik hrv. ark. društva. X, 8. XII., 60. 141. XIII., 91. XIV., 96. 125.

Digitized by Google

su na vidik ostanke crkvenih gradjevina u Dubravi (sv. Klementa), u Petrovu polju, u Sitnom (sv. Klementa i sv. Luke), na Ceceli kod Drniša, u Pridragi, u Karinu, u gornjih Koljanih i pod Osojem kod Vrlike, u Jesenicah poljičkih itd.[1] Koliko se po odkritih ruševinah može prosuditi, ove su crkve gradjene u romanskom slogu, samo one dvie u selu Sitnom prikazuju osmokut produžen u brod, s preddvorjem na ulazu.

I tako mogosmo u tom pregledu navesti ostanke od preko 30 crkava, sačuvanih koje u boljem, koje u gorem stanju. Ove crkve su različita obsega, nu većim dielom spadaju medju manje. Ima jih sa tri ladje, njeke izim apside još atrium i narthex, ili bar jedno preddvorje. Ovo se proteže ili duž ciele širine crkve ili samo duž srednje ladje. Uz tri jednim pravcem protegnute ladje rjedja je četvrta izmedju kora i ladja za svjetovnjake. Po slogu dvie trećine tih crkava pripadati će romanskomu a jedna trećina bizantinskomu slogu. Pralik prvomu nalazi se u starokršćanskoj bazilici u Solinu; a pralik drugomu nalazi se u prvostolnoj crkvi u Spljetu, ili u njekadanjem Dioklecianovom mausoleu. Nije bez značenja, što je središnje graditeljstvo jače zastupano u primorskih gradovih, u Zadru, Spljetu i Ninu, nego li u nutrašnjoj zemlji, i što romanizam ovdje prevladjuje, skoro pače jedini vlada. Na dalje čini se, da je središnje graditeljstvo zadobilo bilo u dalmatinskom primorju veći upliv u razdobju na koncu ranoga i u početku srednjega romanisma; dočim je u početku ranoga i u cielom razdobju kasnoga romanisma prevladjivao basilikalni slog.

Ovaj se pojav dade protumačiti iz odnošaja, u kojih je Dalmacija i Hrvatska stajala naprama inostranstvu; a gradjevni se izraz tih odnošaja nalazi u zanimivoj zadarskoj crkvi sv. Trojice ili sv. Donata. Ništa se s gledišta poviesti ne može navesti proti starodavnoj predaji, koja, kako spomenusmo više, tiesno skapča postanak srkve sv. Trojice s imenom onoga zadarskoga biskupa, kojega ime ona kašnje usvoji. Sada uzmimo u obzir, što nam poviest pripovieda o položaju toga muža naprama iztoku i zapadu. God. 776. dodje longobardska kneževina Furlanska pod vlast franačku; dvanaest godina kašnje (788.) pade pod nju bizantinska pokrajina Istra, odmah za tim prizna i Hrvatska vrhovnu vlast Karla velikoga. Sliedio je velik pritisak s ove strane na Mlečane i na bizantinsku themu Dalmacije. Toga radi nastaše izmedju Karla vel. i iztočno-

[1] Viestnik XIII., 125. 73. Bulletino XII., 67.

Digitized by Google

rimskoga cara Nikifora velike razmirice. Da se ove razmirice izravnaju, uputiše se god. 804. u Carigrad mletački dužd Beato i zadarski biskup Donato. Ovom prigodom dobi zadarski biskup u Carigradu na dar moći sv. Anastasije, koje je, vrativši se, sahranio u tadašnjoj stolnoj crkvi sv. Petra. Sliedeće godine (805.) oko božića nalaze se vojvoda zadarski Pavao i biskup Donato, kano takodjer mletački duždevi Obelerio i Beato, u Diedenhofenu, gdje je tada dvor boravio, da caru izjave podložnost bizantinske Dalmacije. Karlo primi podložnost i odmah odredi potrebita za upravu te nove pokrajine. Dalmacija je do duše samo sedam godina podčinjena ostala Franačkoj, te se je ugovorom mira izmedju Karla i cara Mihajla god. 812. opet povratila pod bizantinsku vlast. Nu nije ovdje govor o tom preokretu, već je glavno obratiti pažnju na doticaj biskupa Donata s Carigradom i sa Karlovom državom i na struju na polju umjetnosti, koja je tada ondje vladala. Muž za ono doba visoko uzobražen; muž, koji je svojima očima vidio iztok i njegovo središte Carigrad, te zapad, Franciju i Njemačku — takav muž mogao je zamisliti, da i svoju stolicu ukrasi umotvorinom po obrazcu, koji je u inostranstvu zamietio. Kada se je Donato desio u Carigradu, bizantinska se umjetnost nalazila u trećem razdobju svoga razvitka, koje je od VIII. vieka do latinskoga carstva trajalo, a u IX. i XI. vieku do vrhunca prispjela.[1] Nu ne samo na iztoku, u kolievci bizantinskoga sloga, imala se prilika motriti njegove spomenike. Od vremena cara Justiniana uplivao je taj slog i na graditeljstvo zapada, osobito u priedjelih, koji su stajali u tjesnijem državnom ili prosvjetnom doticaju s iztočno-rimskim carstvom. Taj se upliv osjećao osobito na obalah jadranskoga mora, a središte bizantinske umjetnosti tuj bude sielo eksarha, grad Ravena. Tuj je najuzvišenijim umotvorom bizantinskim crkva sv. Vitala, gradjena za gospodstva Gota, posvećena g. 547. Za obrazac služila joj suvremena (532.—7.) crkva sv. Sofije u Carigradu. Tloris joj je kubom presvodjen osmokut s emporiji i triemovi, te dubokom apsidom i poprečno iztaknutom emporom. Glavni joj ures mozaik u koru. I po ostaloj Italiji, na jugu (Randazzo), u Siciliji (La Martorana u Palermu), u gornjoj Italiji (u Lombardiji crkva sv. Lovre u Milanu) prokrčilo si put bizantinsko graditeljstvo. Ono je pače prekoračilo Alpe u južnu Francezku, čak u Španjolsku, a napose u Franciju Karla velikoga. Kano što je Karlo u nastavi i

[1] Ljuiks: Планъ древнихъ церквей Константинополя стр. 256.

Digitized by Google

književnosti, tako je i u umjetnosti nastojao u svojem novo-uzpostavljenom rimskom carstvu uzpostaviti stari klasicizam. Nu u graditeljstvu začarale su ga ponajviše gradjevine po krvi suplemenika Teodorika u Raveni. S toga je dao u svojem glavnom sielu, Cahovu (Aachen), graditi po obrazcu sv. Vitala crkvu, koja je imala biti ne samo dvorskom nego i maticom ciele države. Obća razporedba ove oble osmokutne crkve usvojena je od ravenske sv. Vitala, ali ne provedba u pojedinostih.[1] Kada na um uzmemo, da je cahovska crkva gradjena god. 796.—801. a da je zadarski biskup Donato sliedeće god. 805. Njemačkom proputovao u Franciju na dvor Karlov; pa kada još promislimo, da je crkva sv. Trojice u Zadru u tlorisu i prosjeku cahovskoj veoma slična; kano što su obje po središnjoj razporedbi slične ravenskoj: tada ne će nam se činiti presmjela zamisao, ako ove gradjevine dovedemo u njeki duševni dodir.

Bizantinski slog mogao si je pravo gradjanstva na jadranskih obalah prije steći nego li na Rajni i Moseli; jer Dalmacija i Hrvatska bijahu u neprekinutom saobraštaju s Carigradom. Gotovo do polovice XI. stoljeća stajali su primorski gradovi dalmatinski pod vlašću iztočno-rimske carevine, pa je ova, kada su Hrvatskoj utjelovljeni, imala kod hrvatskoga dvora svoga zastupnika. Hrvatska je opet priznavala vrhovnu vlast iztočno-rimskoga cara, od koga su njezini vladaoci do XI. vieka primali vladalačka insignia i naslove patricijata, posjećivali carski dvor itd. Bilo je pače vrieme, u osmoj desetini IX. vieka, kada su se zametnule bile i tjesnije crkvene sveze izmedju carigradskoga patrijarhata i spljetske metropolije. Nije li dakle iz tih odnošaja lasno sliedilo, da si je i bizantinska umjetnost umjela steći pristup u Dalmaciju i Hrvatsku? a to tim više, što si je znala osvojiti, navlastito u IX. i X. vieku, zemljište takodjer na suprotnoj obali jadranskoga mora, imenito u Mletačkoj i Istri. Dužd Justinijan Participazzo dade samostan i crkvu sv. Zaharije sagraditi voljom cara Lava V. (813.—820.), koji mu u tu svrhu posla iz Carigrada gradjevnu osnovu, naimare i sredstva.[2] Ova dakle crkva bijaše mladja suvremenica zadarske sv. Trojice. Nu najsjajniji spomenik bizantinske arhitekture na mletačkom zemljištu je veličanstven hram sv. Marka, koji je još Participazzo zasnovao, nu izveo dužd Petar Orseolo, a dovršen je g. 1071.

[1] Obširnije v. Dohme: Geschichte der deutschen Baukunst. Berlin 1887. S. 8—10.

[2] Gfrörer: Byzantinische Geschichten I., 146—7.

Digitized by Google

Graditelji bijahu grčki naimari. Ornamenti na starijih odlomcih IX. vieka sasma su slični našim dalmatinskim, kano što će se kašnje razjasniti. Pod uplivom italo-bizantinskoga graditeljstva gradjene su takodjer stolne crkve u Torcellu i Muranu u IX. vieku, za tim sv. Mavra u Poreču u Istri, u kojoj su dekoracije posvema u bizantinskom slogu provedene. U Poreču imade baptisterij uz crkvu oblika osmokutnoga s posudom za krštenje u sredini kano u Spljetu.

Svi ovi primjeri iz susjednih zemalja samo razjasnjuju pojav, što je bizantinska arhitektura zahvatila našu takodjer domovinu. Kano ondje, tako i ovdje bizantinska arhitektura zauzela je bila mjesto uz romansku; nu tako, da je ova prvo zadržala; čemu se ne valja čuditi, kada se znade, da je romanska prevladala od početka u zapadnoj, a bizantinska u iztočnoj crkvi. Ovo se razmjerje, kako primietismo, opaža i na crkvenih gradjevinah hrvatske zemlje. Opaža se još i to, da romanski slog preotima tiekom vremena mjesto bizantinskomu i ondje, gdje mu je uza se prije dopuštao upliv, dok napokon ne zavlada na zapadu posvema u trećem razdobju, koje započima drugom polovinom XI. vieka. Tada se u obće romanizam sve više oslobadja od upliva bizantinizma, pa ide svojim samostalnim putem.

Ovako vidimo, kako se i u graditeljstvu stiču na hrvatskoj zemlji zapad i iztok, latinstvo i grčtvo.

Do sada smo motrili samo vanjštinu sačuvanih onoga razdobja gradjevina, samo njihovo tielo, zidove i njihov razporedjaj, stupove i stubove te njihov uzajamni položaj; pa izpitujući sustav umjetnih oblika, koji iz njih proviruje, pokušasmo ustanoviti, u koju vrst ondašnjih gradjevnih slogova spadaju. Nu tim nije sve svršeno. U graditeljstvu zauzima odlično mjesto ornamentika, pod kojom razumieva se savkoliki tvorni ures arhitektonske tvorine. Taj se ures izvodi ili vajarstvom ili slikarstvom, ili obima; a stoji s gradjevnim slogom u tiesnoj svezi tako, da se često iz ornamentike dade zaključiti na slog. Ornamentika je za nas važna i za to, što se je u novije doba odkrilo više predmeta njezinih, koji ili pripadaju takovim ruševinam, kojih se pravi oblik težko ustanoviti može, ili nadjeni su osamljeni.

U gradjevnu ornamentiku pribrajaju se strogo i vienci i okviri gradjevine s njihovim profiliranjem. Ovi su uresi privezani samomu tielu zgrade. Nu dogadja se, da je tielo zgrade sasvim jednostavno i bez gradjevnih uresa, ili da su ovi bez posebnoga značaja. Orna-

Digitized by Google

mentika ističe se više na njekih nutarnjih čestih crkvenih gradjevina, kano što na ogradah presbiterija i kora, na glavicah i podložcih stupova, na nadvratnicih, na žrtvenicih i njihovih ciborijih ili baldakinih, na ambonih, na krstioničkih posudah, na sarkofagih.

I u naših starih crkvenih gradjevinah nalaze se gradjevni nakiti na takovih čestih. Najprije spomenuti ćemo njekoliko takovih česti s nakiti, koji su sa zgradom, tako rekav sliveni. Ovamo spadaju nadvratnik i pragovi južnih vrata stolne crkve sv. Dujma u Spljetu,[1] za tim nadvratnik spomenute crkve sv. Križa u Ninu,[2] nadvratnik od god. 888. nadjen u Muću, sada u zagr. nar. zem. muzeju,[3] nadvratnik i pragovi (portal) njekadašnje crkve sv. Lovre u Zadru,[4] ulomak nadvratnika na staroj kući u Trogiru.[5] S ovom česti tiesno je skopčan timpan t. j. polje u obluku nad vratima, kano što je onaj oblučni timpan u crkvi sv. Donata u Zadru.[6] Zgradi privezani su takodjer arhitravi, ili glavna greda, najniži dio stupovnoga gredja, često urešen; takav je s nakitom nadjen na kapitulu, s urezanim nizom razpuklih kestena.[7] I stupovi, osobito na glavicah i podložcih, bivali su urešeni rezbarijom. Truplo, deblo stupa obično se u klasičnom, starokršćanskom i romanskom slogu od podložka pramavršku protanjuje. Staro-kršćanski slog u glavici stupa oponašao je korintički oblik; u rano-romanskom i u bizantinskom slogu glavica je primila oblik kocke, koji se na dorički slog prislanja, pa ostaje u porabi kroz cielo vrieme romanizma. Takav oblik prikazuju takodjer glavice stupova u naših crkvah, kano one na otoku Badije kod Korčule iz VIII.—IX. vieka,[8] na kojih je svakom licu urezan u sriedi upravan oštrljat list, a njemu s obiju strana ravan okomit trak, koji se na gornjem uglu zavija u prosti zavojak; na uglovih urezan je paomovi list. Podloga ornamentalnoga stupića, nadjenoga na Kapitulu, urešena je oštrokutnom vi-

[1] Eitelberger op. cit. p. 257. sa slikom br. 72. Bulić: Kninski spomenici str. 35.

[2] Eitelberger p. 167. sa slikom br. 46. Jackson op. cit. I., 204. tab. I. br. 2. Viestnik X., 15. Bulić 35.

[3] Rad XXVI., 103. sa slikom na tabli.

[4] Eitelberger p. 132. slike 25—26. Bulić 37.

[5] Viestnik XIV., 16. sa slikom i nadpisom: „Pax (h)uic domui; et cum spiritu tuo".

[6] Jackson I., 253. sa slikom. Bulić p. 36.

[7] Bulić p. 19. Slika tab. VI., 14.

[8] Viestnik XIII., 43—5.

Digitized by Google

jugavicom.[1] Glavica stupa kod crkve sv. Stjepana u Jesenicah poljičkih[2] podieljena je u dvoje: gornji dio nosi četiri obraza, dva pobočna duža od dviju pročeljnih, a svaki je u tri okomita užljebana polja razdieljen, na kojih se sriedi sastaju dvie volute. Dolnji dio je okrugao, gore širi nego li na podanku. Na okolo izredane su sliepe arkadice. Od česti u unutarnjosti crkve, koje su bile i uviek jesu obljubljeni predmeti ornamentacije, valja spomenuti na prvom mjestu žrtvenik, kano ono sveto mjesto, gdje se tajne službe božje obavljaju. Ovo mjesto imalo je, kako se jur spomenulo, po starodavnoj odredbi, odieljeno biti posebnom ogradom, na koju je takodjer umjetnost osobitu pažnju obratila. Sam žrtvenik morao biti od kamena, te su drveni god. 517. izrično zabranjeni. Podzidje (stipes) njegovo naliči tumbi, a na njem kamena ploča. Glavni žrtvenik stoji slobodno; od gore, gdje je moguće, zaštićen pokrivalom, (umbella, tegurium), koje je moglo biti na svod (arcosolium) od kamena ili mjedi (ciborium, arca), ili drva (laquearium), ili od tkanina kano nebo (coelum, baldachinum, umbraculum). Ako bijaše od kamena, obično počivaše na četiri, riedko na šest stupova. Ciborij bijaše mozaikom, slikarijom i vajarijom ukrašen. Od starih ciborija naših crkava najpodpunije su se sačuvali ciborij u stolnoj crkvi na Rabu i onaj u stolnoj crkvi u Kotoru. Nu od prvobitnoga ciborija rabskoga,[3] negdje iz prve polovine IX. vieka, sačuvali se samo pokrov i timpani, dočim su ostale česti prigodom obnove u XIII. stoljeću izmienjene.[4] Ciborij je šestokut, sastavljen od šest stupova, što no nose po jedan od šest polja svoda kamenita, na kojega je vršku u mramoru izrezana ruža. Na timpanih prikazuje se ornamentika, sastojeća se iz zavoja, vienaca, ptica, janjića i križeva u slogu IX. vieka. Kotorski ornamentalni spomenik[5] je timpan ciborija, sada nad vratima sakristije, s nadpisom u pismu karolinžke kapitale: „ANDREE S(an)C(t)I AD HONOREM SOCIORVM MAIOREM“, na gornjem dielu izmedju dva urešena okvira. U novije doba odkrit je komad mramora na luk, po svoj prilici čest nadvratnika ili timpana ciborija spomenute crkve sv.

[1] Bulić 19. tab. VIII., 21.

[2] Bulletino XIII., prilog k br. 1. str. 4. sa slikom.

[3] Eitelberger p. 63. Slika na tab. I. Jackson III., 218. tab. LVIII. Bulić str. 38.

[4] R. Cattaneo (L' Architettura in Italia p. 183.) sciени, da su glavice stupova starije, bizantinske VI. vieka

[5] Jackson III., 43 sa slikom, koju usvoji Cattaneo op. cit. p. 184.

Digitized by Google

Trojice u spljetskom polju ne daleko od Poljuda,[1] a imade povrh nakit voluta, pak nadpis: EXIENTIB(us) † INTRANTIBVS PA(x) u pismu IX vieka. Tako će biti ili odlomak nadvratnika ili obrub ciborija odlomak izkopan u Biskupiji na groblju sv. Luke[2] s nadpisom (sancte) MAR(I)E NEC NON S(an)C(t)I STEFANI liepe karolinžke kapitale. Ostali veći ili manji odlomci s ornamenti jesu ostanci što žrtvenika i ciborija, što ograde presbiterija, što transene pred konfesijom žrtvenika, što lesene, što ambona, a odkriti su ili na Kapitulu ili u Biskupiji kod Knina,[3] pa dobom spadaju ponajviše u IX. i X. viek. K ovim se pridružuju jur spomenuti plutej u Novomgradu i dubrovački u crkvi sv. Stjepana.[4] Ovaj nosi dva sliepa obluka, koji počivaju na spiralnih izžliebanih stupićih s glavicama u basreliefu; a u svakom luku imade križ kratkih krakova, poduprt o boku ljiljanima, što no iz stupića ničU. Zanimiv je takodjer vršak teguvia jednoga žrtvenika iz IX. vieka, koji je sada uzidan u Bolu na Braču nad dvorištnim vratima dominikanskoga samostana,[5] od biela mramora, s nadpisom karolinžkoga pisma: „ADQ(ue) BEA(ti) THEODORI". Oblika je trokutasta; u sredini trokuta križ iz vijugavica, a uz gornje krake s obiju strana ruža, dolje po jedna ptica noseća u kljunu list. Četiri mramorne ploče, koje se nalaze u crkvi sv. Stjepana na groblju sela Jesenice u Poljicih,[6] a nasadjene pred žrtvenikom, po kompozîciji uresnih motiva spadaju u doba karolinžko, te naliče pločam spljetske krstionice i njekojim suvremenim kninskim spomenikom. Sačuvalo se je još njekoliko ornamentalnih spomenika, koji sa sgradami crkvenimi po svojoj namjeni stoje u tiesnom odnošaju, a to su napose sudovi za krštenje i sarkofazi. Posuda za krštenje (fons baptismalis, piscina) bijaše obično u spominjanoj krstioni, baptisteriju, položena, a obično se je u starije doba sastojala iz bassina žive vode. Kašnje, jur početkom IX. vieka, zamieni ga izdubljen kamen (delubrum), u koji je iza XI. vieka uložen sud od mjedi (luteus, bacile). Ovo je sve bivalo, od kada se krštenje prestalo obavljati imersijom, već se uvelo krštenje polievanjem. Od tada je kadšto kamen za krštenje zamienjen bio iz mjedi izlievanim velikim krstionim kaležem, koji

[1] Bulletino XIV., 19.
[2] Kninski spomenici p. 17. tab. III., 1.
[3] Opisa jih Bulić: Kninski spomenici str. 18—21. tab. III—XIII.
[4] Kod Jacksona I., 214. tab. I. br. 1.
[5] Viestnik XI., 65. sa slikom.
[6] Bullettino XIII. prilog k br. 1. sa slikom.

Digitized by Google

je kano krstioni kamen u romansko doba bio četverokut, poligon, prismatički, a i cilindrički, kašnje pako skoro uviek nalik peharu, sastojećemu iz podložka, često uresena, i iz krstionoga suda. Iza one promjene krstiona unišla je iz posebna baptisterija u samu crkvu, i to obično kod velikih vrata na strani, na kojoj se evangjelje čita. Onakav iz kamena „fons baptismalis" sačuvao nam se je u sudu, koji se je njekada nalazio u Ninu[1] a sada u mletačkom muzeju.[2] Taj sud za krštenje dao je po nadpisu, koji je na njem urezan, učiniti u mramoru sveštenik Ivan za vrieme kneza Višeslava. U objemu imade $12^1/_2$ stopa; oblikom je šestokutan. Glavno lice ukrašeno je križem; na kraju svakoga lica, osim krajnoga, jesu dva polu-stupića s glavicami, koje podržavaju okvier, vienac, štono se oko gornje česti mota, a nad njim obrub s nadpisom u pismu karolinžkom; pa ovo, kano i radnja, stavlja taj spomenik u IX. ili najranije pod konac VIII. vieka.[3] Oblik kaleža imade kamena posuda za krštenu vodu, sada u crkvi sv. Dujma u Spljetu uzidana, s motivi uresa kano ures na vratima ove stolne crkve, uz jednaku radnju, tako da i posuda spada u razdobje ranoga romanisma.[4] Na vrhu u okviru jesu na svakom licu kružnice s lavom i simboličnom živinom. — Od sarkofaga najstarija je mramorna grobnica, u kojoj bi sahranjen prvi spljetski nadbiskup Ivan od Ravene, a koja se je prije čuvala u crkvici sv. Matija, odkle bi prenesena u krstionu sv. Ivana, ili njekadanji dvorski hram Dioklecijanov. Uz zanimiv nadpis pisma merovinžke kapitale[5] ima prema ukusu dobe na sarkofagu samo tri velika dekorativna križa, kojih sva četiri kraka svršuju u trolatičan ljiljan. Na dalje sačuvana su u Zadru dva pročelja dvaju sarkofaga: jedno u crkvi sv.

---

[1] Documenta p. 376. Kada je god. 1746. baptisterij stolne crkve ninske porušen bio, bi u Mletke prenesen, gdje se u dvorištu kapucinskoga samostana dugo čuvao, dok nije, kano starina, premješten u gradski muzej Correra.

[2] Sa slikom priobći ga I. Kukuljević: Arkiv IV., 391., onda Martinov: Revue de l' Art chrétien Cattaneo op. cit. p. 101.

[3] Kukuljević je u knezu „Wissasclavu" nazrievao srbskoga kneza „Boiseslava", negdje na koncu VIII. ili na početku IX. vieka. Nu to mnienje ne ima nikakova naslona, osobito kada se na um uzme mjesto, gdje se spomenik još prošloga stoljeća čuvao. S toga je Višeslav bio hrvatskim knezom, ili Borni predšastnikom, ili nasljednikom do Domogoja.

[4] Sa slikom priobći Eitelberger p. 258. br. 73.

[5] Hic requiiscet fragelis et inutelis Johannis peccator harchiepiscopus. Jackson II., 70. Kninski spomenici 35.

Digitized by Google

Donata[1] iz VII. ili VIII. vieka, drugo u jednoj zadarskoj kući[2] iz VIII.—IX. vieka; a oba su veoma znamenita ne samo radi ornamentike, nego najviše radi reliefa, na koje ćemo se niže vratiti. Na dalje ne smije se mukom mimoići sarkofag,[3] u kojem je sahranjen hrvatski metropolita Lovro, suvremenik Petra Kresimira, Slavica, Svinimira i Stjepana II. Sarkofag, sada u krstionici sv. Ivana u Spljetu, iz kamena je, bez ukrase, samo s nadpisom. I na katoličkom groblju u Biskupiji kod Knina izkopano je više grobnica, nu, koliko znamo, bez uresa. Kano što Lovrin sarkofag, tako i baščanska spomen-ploča s veoma znamenitim glagolskim nadpisom,[4] u kojoj se spominje kralj Svinimir, s ornamentikom sličnom onoj drugih spomenika X.—XI. vieka, završuju ovo razdobje.

Kano što se iz ovoga kratkoga pregleda razabire, broj ornamentalnih spomenika nije tako malen, a da se značaj ornamentike u Hrvatskoj prije XII. vieka nebi ustanoviti mogao. Nije bez znamenovanja i to, što su ti spomenici toli raznoliki; a samoj stvari ne smeta toliko, što su većinom u odlomcih do nas došli, jer i ovi prikazuju dosta čisto značaj uresa.

Sada dakle valja nam pobliže, ako i u velikih crtah, izpitati obličje i značaj ornamentike hrvatskih gradjevnih spomenika.

Svi ti ornamenti izvedeni su plastički u kamenu; u bojah izvedenih, koliko znademo, ne ima. Po obliku geometrijski uresi daleko preobladjuju. To su urezane crte, sada jednostavne sada sastavljene, tanje ili deblje, u raznolikih pravcih i različitih sastojinah: sastavljene u prut i uže, pa ili ravne ili vijugaste, na zavoj, na kružnicu, na pleter, na rešetke, na mrežu, na uzao i na smotak tako, kako je bujna mašta nadahnjivala. Za pojedine oblike tih crtežnih uresa ne ima ni naziva; nu u koliko se dadu prisloniti na prošlost, ističe se medju njimi najprije voluta t. j. vrst kovrčka, koji se je na jonskoj glavici prieko echina provlačio; onda macander, maeandrina (tako prozvan od vijugovita potoka malo-azijskoga) t. j. vijugast prut, mjestimice prelomljen, a napred i natrag provlačen.[5] Ovi

---

[1] Kod Eitelbergera p. 135. sa slikom br. 27. Kninski spomenici str. 37.

[2] Kod Eitelbergera p. 137. sa slikom br. 28. Kninski spomenici str. 37.

[3] Bulić: Sarkofazi Ivana Ravenjanina i Lovre. Zadar 1884 Kninski spomenici 44. tab. XIV. D.

[4] Starine VII., 130—163. Documenta p. 457—9.

[5] Svi ovi oblici vide se na spomenutih spomenicih, a napose na kninskih, koje gl. kod Bulića na tab. III.—XIII., XV.—XVIII.

*

Digitized by Google

ukrasi ili zapremaju okrajke, više njih ili jedan, poput okvira, ili ciele ploče spomenika; te postoje ili sami za sebe kano samostalan nakit, ili primaju u svoju sredinu još drugi ornamentalni motiv, te ga popraćuju. Uz ove na ime geometrijske oblike dolaze na naših takodjer gradjevnih spomenicih oblici crpani iz životinjstva i bilinstva. Jur u najstarije doba kršćanstva rado se vjerska misao prikazivala slikom, koja se činila najprikladnijom za izražaj one misli. Uz križ, znak spasa, usvojena je riba (ἰχθυς), za monogram Isusa Hrista (Ἰησοῦς Χριστὸς θεοῦ υἱός, σωτήρ); za tim iz prirode od životinjstva: janje, golub, lav, jelen, vjeverica, zmija, labud, paun, pelikan, pa basnoviti zmaj, fenič; iz bilinstva: loza, maslina, paoma, jabuka, kita mandulina, ruža; od sprava: kotva, kalež, svietnjak, košnica, pomastna kutija, krugla, ladja itd. S toga simbolika igra veliku ulogu u kršćanskoj umjetnosti. I na naših ornamentalnih spomenicih prikazuju se uz križ simbolične životinje i biline; imenito lav, zmaj, orao, golub, paun, loza i grozd, ruža, paoma, ljiljan, kita, grančica itd. Na jednom[1] dolazi još pentalfa (pentagramma), ili t. zv. Salamunovo slovo, što je simbol peterih ćutila, te se je kod Izraelićana na pentateuch a kod kršćana na stari zavjet protezalo. Pentalfa je na onom spomeniku u sredini vienca na torsadu, a izpod okvira pleternatoga. Na tri kraja pentalfe kljuju ptice grozdje, na četvrtom ptica leti, a na petom i u sredini je po jedna ruža sedmolatična.

Uz ovu simboličnu ornamentiku imade na njekih spomenicih i vajarije i to na propup, relief (anaglypha). Takovih imade malo, pa je vriedno, da jih spomenemo napose. Prednje mjesto zauzima jedna od šest ploča krstionice sv. Ivana u Spljetu. Gornji obrub te ploče[2] okićen je geometrijskoga oblika uresom, na ime kombinacijom okruglih malenih pletera. Izpod obruba lice ploče prikazuje tri osobe, od kojih glavna sjedi na priestolju, pak desnicom drži križ, odjevena je plaštem a pokrivena bisernom krunom na tri križića. Pred njom s desna stoji druga osoba, odjevena kano tunikom te obuvena postoli i čarapami s remenjem. Pred prestoljem bacila se na zemlju potrbuške u položaju adoracije (proskynese) osoba, odjevena takodjer u dugoj haljini, a ruku sklopljenih. Pošto je glavna osoba bez lieva ramena a i pred njom ležeća osoba osakaćena, ne ima sumnje, da je ta ploča samo odlomak veće; pa se

[1] Kninski spomenici p. 41. tab. XV., 44.
[2] Ondje str. 39. tab. XV., 42.

Digitized by Google

može nagovieštati, da je cielovita prikazivala veću skupinu. Što znači? U glavnoj osobi na priestolju htjelo se vidjeti sjedećega na priestolju vladaoca, i to po nalazištu, hrvatskoga vladaoca s diademom na glavi; u osobi uz njega njegova doglavnika, a u osobi ležećoj pred prestoljem podanika molećega.[1] Nu vjerovatnije je mnienje,[2] da nam se tuj prikazuje spasitelj na priestolju, obkoljen od svojih apoštola, od kojih se je na odlomku sačuvao samo jedan, po svoj prilici Petar, napokon u osobi adoratora donator, t. j. onaj, koji je taj spomenik dao učiniti ili poklonio. Na odlomljenih i izgubljenih djelovih ploče stajali su valjda apostoli u skupu s obiju strana. Na pročelju sarkofaga u Zadru, u crkvi sv. Donata, imade takodjer urezanih ljudskih slika. Prva ploča imade u gornjem rubu niz kružnica uzlom spojenih, a na sredini svake ili ruža osmolatična, ili križić, ili simbolična živina. Na dolnjem rubu dvostruki gajtan. Srednji pojas ploče izmedju ta dva obruba podieljen je u osam arkada, u svakoj pako po jedan lik u reliefu. Prva skupina u četiri arkade prikazuje pomor nevine djece u Betlehemu. U prvoj arkadi sjedi Irud na priestolju s podignutom desnicom, pred njim u drugoj arkadi njegov podčinjenik držeći u ljevici djetešce okrenutim tielom; a u trećoj i četvrtoj arkadi dvie žene, kojih jedna (majka) čupa desnicom kosu u zdvojnosti, druga sa stisnutima na prsima rukama. Drugi skup u četiri arkade prikazuje bieg sv. obitelji u Egipat: bogorodica s djetešcem u krilu sjedi na magarcu, pred kojim vodeći ga ide sv. Josip, pred njim pako provodić. U drugoj arkadi ove skupine vidi se paoma. Na drugoj ploči,[3] koja je takodjer u arkade podieljena, prikazuje se u prvoj arkadi posjet Jelisave kod bogorodice, u drugoj i trećoj rodjenje Isusa, a u četvrtoj tri pastira. Jelisava i Marija grle se; bogorodica leži uz jasla te pruža ruku dolje, gdje Isusa primalja kupa, a angjeo drži rubac; više pako uz bogorodicu vidi se djetešce, koje dva vola dahom svojim griju. Sastav naivan a provedba neumjetna. Reliefi ukrašena su takodjer njekadašnja vrata zadarske crkve sv. Lovre, koja se već god. 918. spominje.[4] Pobočni pragovi nose vijugasti trs na osnovi meandra, kojega zavojke popunjuje listić, na kojem sjede simbolične ptice. Timpan vrata je peterokutan, a zarubljen torom na jajašca. U sredini timpana sjedi u okruglom

[1] Kukuljević u Radu LVIII, 472. Eitelberger op. cit. p. 285—6.
[2] Bulić: Kninski spomenici str. 39.
[3] Kod Strzigovskoga op. cit. p. 66 – 67.
[4] Eitelberger p. 132. sa slikom br. 25. Kninski spomenici str. 37.

Digitized by Google

okviru na priestolju Spasitelj s knjigom u lievoj a s mačem u desnoj ruci; dva pako angjela po boku s obiju stranu drže krajeve toga okvira, a svakom angjelu po boku jedna paoma i po jedan basnoslovni grif, simbol crkvi protivnih sila. K ovim reliefom mogao bi se pribrojiti nadgrobni kip njekoga viteza, nadjen u Ninu u crkvi sv. Marcele.[1] Ploča je a i lice kipa oštećeno. Kip na propup prikazuje muža ležećega s rukama u nakrst; na glavi mu vrst kalpaka; gornje odielo, poput željezne vitežke košulje, do bedara; uske hlače, lagane čizmice i kano da su na njih ostruge. Izpod lieve ruke do podpazuho veliki mač krstaš s dugim balčakom. Po radnji pripadala bi ta vajarija romanskomu razdoblju.

Ova za sada sakupljena gradja pokazuje, da su i u Hrvatskoj i Dalmaciji crkvene gradjevine ukrašene bile ornamenti, kojih su oblici sastavljeni iz crta različita pravca, iz životinjstva i bilinstva, te još vajarstvom uzveličani. Sada možemo pristupiti k riešenju pitanja o dobi tih ukrasa, koje će ujedno pripomoći riešiti pitanje o dobi samih gradjevina.

Putokazom u tom pitanju mogu nam prije svega služiti ornamentalni spomenici, na kojih ili je doba naznačena, ili se čitaju imena, iz kojih se doba zaključiti može, ili nas pismo na dobu upućuje. Jedini ornamentalni spomenik, na kojem je urezana godina, jest spomenuti nadvratnik nadjen u Muću, a sada u zagrebačkom narodnom zem. muzeju,[2] s nadpisom u karolinžkoj kapitali: BRANIMIR ANNOR(um) XP(ist)I SACRA DE VIRG(i)NE CARNE VT SV(m) PS(it) S(cu) DCCCLXXX ET VIII. VI. Q(uc) INDIC(tione). Ovo je samo odlomak nadvratnika, koji je i kod nadpisa sprieda okrnjen, te ga valja popuniti sa „TEMPORE DVCIS". Nadpis je uklesan izpod gornjega obruba ili okvira, koji se sastoji iz dva uresa: višega, sastavljena iz voluta, i nižega sastavljena iz trostruka pletera. Ovakova ukrasa nalazi se takodjer na česti lezena i pluteja, koje su nadjene na Kapitulu;[3] pa se s toga može zaključiti, da i one spadaju u IX. viek. U polju medju Solinom i Klisom nadjen je 1891. god. ulomak po svoj prilici timpana ciborija[4] s nadpisom PRO DVCE TREPIME(ro), kojega se imena samo dočetak (. . . PIMIR) čita na odomku knin-

[1] Spominje ga Eitelberger p. 169. Slika u „Vienca" god. 1893 br. 34, str. 549.

[2] Rad XXVI., 93 sa snimkom. Kninski spomenici str. 38.

[3] Kninski spomenici str. 19—20. tab. VIII., 20. IX., 25.

[4] Bullettino XIV., 84. sa snimkom.

Digitized by Google

skom.[1] Nakit timpana, sastojeći se iz voluta, a preostao je i dio repa ptice, po svoj prilici pauna, sličan je ulomku kninskomu (tab. III., 1.). I pismo i izradba uresa upućuje nas na doba karolinžko, pa na vrieme hrvatskoga kneza Trpimira polovinom IX. vieka. Možebit je ovaj uresni odlomak komad crkve i samostana, koji je Trpimir sagradio, pa bi se ovaj tada imao tražiti u okolici izmedju Solina i Klisa, a pobliže u Rupotini pokraj Solina. Nadpis u čistoj lat. kapitali, u kojem čita se ime hrvatskoga velikoga kneza Držislava, pokazuje nam vrieme izradbe ukrase na ploči, nadjenoj (1886.) na Kapitulu, a prikazuje nam sgužvanu mrežu, izpreplетenu sa tri prutića u kružnicu i u četverokut.[2] Ovi a i drugi nadpisi potvrdjuju toli imeni osoba, koli pismom, da veći dio ornamentalnih spomenika potiče iz IX. i X. vieka. Nu imade njekoliko i starijih, na što već sama izradba uresa upućuje.

Izradba uresa pokazuje nam nizki stupanj klesarske, vajarske i rezbarske umjeće. Kod geometrijskih uresa ne može se do duše poreći, da su gdješto spretno učinjeni. Oni zavoji u raznolikih pravcih, često dosta umno sastavljeni, pokazuju njeku promišljenu osnovu i u provadjanju uvježbanost ruku. Napredak opaža se u IX. vieku, kano što svjedoči ukras n. pr. na mućkom nadvratniku od god. 888., pa i na drugih suvremenih spomenicih. Veća se neumjeća opaža na slikah i reliefih sa motivi iz bilinstva i životinjstva a osobito iz kršćanske povjesti. Tuj se je klesar i vajar borio s većimi zapriekami, kojih nije znao svladati svojim dljetom u tvrdu kamenu. Uzmimo relief na spljetskoj ploči u krstionici. Svaki njih pokazuje, da jih je radila neumjetna ruka, vajarskoj tehnici nevješta i bez obrazovane mašte. U oči padaju kratka i negibka tjelesa s velikimi glavurinami a kratkimi krajnostmi. Nješto su ukusniji reliefi na portalu crkve sv. Lovre, koji su i mladji, po svoj prilici iz druge polovice IX., ako li ne iz prve polovice X. vieka. Izmedju ova dva spomenika zauzima srednje mjesto i po dobi i po vrstnoći reliefa ploča zadarskoga sarkofaga, na kojoj se prikazuje pomor nevine djece i bieg u Misir. Herodes s bizantinskim pokrivalom na glavi, odjeven u odielu, u kojem se prikazuje mletački dužd na starih spomenicih, Josip s drvodjelačkom sjekirom — nu opaža se na osobah težnja vajara, da jim dade nješto života.

---

[1] Kninski spomenici str. 26 tab. III., br. 3.
[2] Ondje str. 18, 26. tab. V. br. 5. VI., 6.

Digitized by Google

U ostalom umjetnost nije stajala u onom razdobju ni u susjednih zemljah na višem stupnju. Uzmimo Italiju, tu klasičnu zemlju, punu rimskih spomenika. „Tkogod se dade na izpitivanje talijanskih spomenika od VII. pa od prilike do XI. vieka, ne može a da ne ostane preneražen od neprispodobiva nazadka, u koj vidi da je umjetnost pala, te se hotomice pita: kakovi su mogli biti tomu uzroci?“ U Italiji je umjetnost bila mnogo pala za germanskih navala u V. vieku; pa i uzpostava vlasti iztočno-rimskoga carstva u drugoj polovini sliedećega stoljeća nije je mnogo i trajno pridigla, jer upravo tada počima nazadovati, a to nazadovanje provlači se do kroz cieli IX., gdjegdje do X., pače gdjegdje do prve polovine XI. vieka. Trajno longobardsko zaposjednuće velikoga diela Italije mnogo je tomu nazadovanju umjetnosti doprineslo, ali ne bijaše mu jedinim uzrokom. Kako je nije mogla znatno pridići ni bizantinska umjetnost, koja ju je donjekle u prvoj polovini VI. vieka pomladila bila, svjedoči nam Ravena, sielo bizantinskoga exarhata sve do god. 752., kada se umotvorine u basilici sv. Apolinara ili sv. Marije della Rotonda (Teodorihov mausolej) prispodobe s plutejem ambona sv. Ivana i Pavla iz god. 597. ili sa sarkofagom nadbiskupa sv. Felica iz god. 725. itd. Bolja sudbina nije zadesila umjetnosti ni u Rimu, kako potvrdjuju umotvorine u crkvi sv. Klementa i sv. Lovre izvan zidina, pa niti u sjevernoj Italiji, u Monzi, Gradu, Torcellu.

Ovo opadanje umjetnosti ne opaža se toliko u samom graditeljstvu u užem značenju, jer su se hramovi glede spoljašnjega oblika gradili po poprimljenoj u crkvi gradjevnoj osnovi bilo romanskoga, bilo bizantinskoga sloga, te se ova osnova provodila većom ili manjom umjećom, kano što se može vidjeti na crkvah VII. i VII. vieka, u Rimu na crkvah sv. Agnese, sv. Gjure in velabro, sv. Marije in Cornedin, sv. Save u Torcellu na stolnoj crkvi, u Valpolicelli na crkvi sv. Gjure, u Veroni na crkvi sv. Teuterije, u Brescii na crkvi sv. Spasa, u Paviji na crkvi sv. Marije (od lova, delle caccie). Očevidniji su znakovi opadanja arhitekture na ornamentih, na plastici i vajarstvu. Najsurovija i najneurednija prikazuje se ornamentika u drugoj polovini VI. vieka. U VIII. vieku počima se pridizati, pak se kroz sliedeće stoljeće usavršuje. Novi se ukrasi pomaljaju, bogati zamišljaju, često ukusno razredjeni uz njeki osjaćaj ljepote. Glavice stupova prislanjaju se na korintske ili rimsku kompositu. U raznolikih zavojevih prutića i mrieža upleteno je lišće, i redaju se životinje. Slika čovjeka, koja je prije poradi nesposob-

Digitized by Google

nosti dljeta skoro izključena bila, izlazi opet na površinu, ako i u nesavršenom obliku.

Kano što se po sebi nametnulo pitanje o uzrocih nazadka arhitekture iza V.—VI. vieka, tako se je nametnulo pitanje o postanku nove ornamentike, u kojoj geometrijski oblici, o kojih smo najviše govorili, i novi simbolički znakovi glavno mjesto zauzimaju.

Ima stručnjaka,[1] koji ovu ornamentiku, u kojoj pleter, zavoj, mreža, rešetka sa bajoslovnim životinjstvom srednje mjesto zauzima i koja u tom razdobju izključivo vlada u arhitekturi, pripisuju uplivu Germana. Oni nalaze taj ornamenat već na rukotvorinah nadjenih u alemanskih grobovih; a misle, da su ti zavoji najbogatije usavršeni u sitnolicih irskih, anglo-saskih, franačkih i longobardskih rukopisa. Germani su se od vajkada služili — tako govore — tom vršću nakita na drvu, glini i kovinah; nu kada su došli u zemlje, bogate na kamenu, na ovaj su ga prenieli, te učinili cielovitim dielom graditeljstva. Taj narodni ornamenat pokazuje se — vele — u njekih motivih na Teodorikovu grobnom spomeniku u Raveni, a poslije ovog osamljenoga slučaja iz dobe gotske da sliedi cielo razdoblje u Italiji, koje opadanjem umjetnosti iza longobardskoga zavojevanja u god. 568 počima, u VIII. i IX. vieku procvà, pa tek u XI. vieku prima nove oblike. Ovo razdobje je sliepo za starinske umjetničke predaje, te podvrže skoro cielu Italiju barbarskomu ukusu Germana.

Po tom dakle mnienju spomenuta ornamentika bila bi germanskoga porjetla; a Slavenom priznaje se glede nje njeko saučešće, u koliko su bili odvisni od Germana. U umotvorinah, koje su postale u zemljah pod merovinžkom vladavinom (469.—750.), nazire se prielaz od latinskoga na romanski slog; glavni se oblici prislanjaju na rimsku predaju, nu u ornamentici opazuje se upliv bizantinski i germanski. U zemljah pako zaposjednutih od Langobarda razvì se pokrajinski slog romanskoga porjetla basilika sa svodovi, središnje trulo uzraste u središnji zvonik, uz koji često dva pobočna dolaze.

Naprama ovomu mnienju stoji drugo ne manje ugledno,[2] da naime ona ornamentika dolazi od iztoka posredstvom bizantinskih umjetnika i naimara. Ovi nisu mogli doći u Italiju sa sjevera, koji nije mogao biti njoj, mnogo pitomijoj, učiteljem, a niti s juga od

[1] J. Strzygowski: Das frühe und das hohe Mittelalter (Kunstgeschichtliche Charakterbilder). 5. 64—5.

[2] R. Cattaneo: L'Architettura in Italia dal secolo VI. al mille circa. Venezia 1889. p. 63. ss.

Digitized by Google

Arapa, tada još ratobornih i žednih krvi kršćanske. „Sama Grčka (bizantinska carevina), koja se je usried obćega varvarstva i siromaštva umjela uzdržati dosta obrazovana i bogata, i gdje umjeće uresivanja, koliko i je palo, nikada nije tako nizko palo kano što kod nas — sama Grčka mogla je biti Italiji učiteljicom. Ako k tomu izpitamo razborom one spomenike, dodjemo ne manje izravno do jednakih zaključaka. Ona razsipnost u sitnih uresih; ona osjetljiva dražest, koja prozire takodjer izpod surova dljeta; ono obilje zavoja, biserja, zamota i ruža; oni križevi urešeni dragim kamenjem, a osobito one glavice skoro uviek sastavljene, te s lišćem sitne i prozirne rezbarije — sve su to najčišća obilježja bizantinskoga sloga". Ovomu se mnienju ne opire, što su slike životinja i ljudi na tih spomenicih surove, pa kano da nebi mogle takove dolaziti od dljeta bizantinskih umjetnika; jer je i u bizantinskoj carevini umjetnost poslije Justinijana I. naglo i nizko pala. To se može i primjeri utvrditi. Relief na stolnoj crkvi u Atinah iz VIII. vieka sa dva grifa u gornjem i dva orla i dvie zmije u dolnjem dielu nije ništa vještije izveden od takih radnja onoga vremena u Italiji.[1] Uz to dolazi, da ako su pleter i zavoj glavno obilježje ornamentike VIII. stoljeća, to se obilježje nalazi već od VI. vieka na spomenicih grčkoga iztoka. Neka se pogledaju nadvratnici odkriti u Mudjeleji, Serdejili, Behiohu u Siriji iz VII. vieka, onda Sarkofag u Kokanaji, za tiem vajarije na jednom kastelu blizu Safe one iste dobe,[2] pa će udariti u oči srodstvo uresa i sloga s talijanskimi spomenici. Ovo srodstvo u ornamentici pokazuju takodjer pluteji IX. vieka crkve theotokos u Carigradu.[3] Taj slog, kojega je obilježje razsipnost u uresu, te koji široko otvara vrata mašti, brzo se razširi po svih pokrajinah prostrane bizantinske carevine, pa mu ima traga čak u ruševinah Kartage, na ciboriju nadjenom u Mauritaniji u Ain-Sultanu, i u podrtinah jedne crkve u Orleansvilli u Algiru.

Činjenica, da ornamentika, koju nalazimo na zapadu, dolazi na spomenicih u pokrajinah bizantinske carevine mnogo ranije, za tim, da je bizantinska umjetnost uplivala na umjetnost zapada, imenito Italije, obara ili bar oslabljuje mnienje o germanskom porjetlu one ornamentike. Za obratan upliv, t. j. da bi iztok onu ornamentiku poprimio bio od zapada, ne ima dokaza. Drugo je da kako pitanje: u koliko je ova ornamentika izvorno bizantinska? Grci iztočno-

[1] Ondje sa snimkom str. 68.
[2] Ondje sa snimci str. 70—72.
[3] Ondje sa snimci str. 251—3.

Digitized by Google

rimske carevine nasliedili su od Helena i Rimljana staro-klasičku prosvjetu. U arhitekturi, prisloniv se na staro-rimske obrazce, na osmokutne i okrugle gradjevine, stvoriše nov slog, kojega bitnost leži u središnjem rasporedjaju česti oko jednoga središta i u presvodjenju trulom glavnih dielova. Ukrasi na grčkih i rimskih gradjevinah bijahu ukusni, nu jednostavni, sastojeći se ponajviše u geometrijskih ravnih crtah, koje su vješto prekidali sitni kićeni člančići, kano urezci, prsteni, kapljice. Bitnim i glavnim ukrasom bijahu plastička djela, kipovi. Nu ne znadijahu za one pletere i zavoje, koji se vidjaju na spomenicih romanskoga sloga. Kada ova ornamentika dolazi na površinu, bijaše grčki iztok poplavljen novimi narodnimi življi. Dok je za Justinijana najuzvišeniji obrazac bizantinske umjetnosti, hram Sofije u Carigradu, stvoren, stade Slovjenstvo prodirati prieko dolnjega Dunava u carevinu, pak zaposjede tečajem sliedećih stoljeća njezine pokrajine izmedju Ponta, Egeje i Adrije; pak se polovicom VIII. vieka razširi i po samoj Heladi. Sa slovjenskom poplavom u europskom dielu bizantinske carevine tekla je u azijskom suvremeno poplava arapska, upiruća se na islamu. Značajno je, da je islam za svoje bogomolje usvojio i bizantinski središnji gradjevni slog. Arapi niesu pomaknuli arhitekture u konstruktivnom pravcu; nu njihova živahna mašta dodala je njekolike izvorne oblike arhitektoničkoj predaji. Arapska ornamentika imenito baci se na ukrasu ravnih prostorija. Stiene budu neizcrpivim obiljem dražestnih oblika šarovito prenapunjene, tako da sjećaju na krasne sagove iztočne i na lagane šatore nomadskih putnika. Takove nakite pokazuju od ostalih portal u Ikoniju i svod kube kod Palerma, a sastoje se iz geometrijskih oblika, iz zavoja i pletera. Odavle su ornamenti sastojeći se iz zapleta i vitica prozvani „arabeski". Iz ovakova arabskoga gradjevnoga sloga, pristupom normanskih i kasno-romanskih oblika, razvi se u Španjolskoj kod tamošnjih Arapa (Maura) t. zv. maurijski slog, koji je na španjolsku gotiku mnogo uplivao; a uzorom mu je Alhambra u Granadi. Ne ima dakle sumnje, da su Arabi u ornamentiku unesli nov življ. I na tvorinah domaćega obrta kod Sloviena, bilo na vezivih, bilo u rezbarijah na drvu, služi osnovom geometrijska, osobito četvorna crta; nu uz nju dolaze i zavijeni nalik na arabeske, pak i slikami iz bilinstva i životinjstva nadopunjeni nakiti. Ovakova ornamentika je kod svih slovjenskih plemena od pamtivieka tako razprostranjena, da se može punim pravom smatrati njihovom tekovinom; pa ne ima razloga sumnjati o tom, da su ju

Digitized by Google

Slovieni, koji su zaposjeli njekadašnje bizantinske pokrajine, ovamo donieli uz ostale narodne običaje i zanimanja dnevnoga življenja.

Nije li dakle bizantinska umjetnost, zanemarivši davnu klasičku ornamentiku, usvojila i obradila motive ornamentike mladih naroda, koji su zaposjeli mnoge pokrajine iztočne rimske carevine? U takovu slučaju bili bi bizantinski umjetnici, graditelji i kipari, raziritelji po zapadu nove ornamentike upravo tako, kano što bijahu bizantinske arhitekture. Tako se jednostavnije tumači pojav, što se jedna srodna ornamentika počam od VI.—VII. vieka očituje na gradjevnih spomenicih u Siriji, Palestini, maloj Aziji, Carigradu, Grčkoj, Italiji, Mauretaniji.[1] Tiem se ipak ne izključuje, da je ta zajednička ornamentika bivala nadopunjena i preinačena posebnimi narodnimi i plemenskimi motivi u pojedinih predjelih, nu obće glavno obilježje ostade joj netaknuto.

Tako se mogu protumačiti oni opisani nakiti na gradjevnih spomenicih Dalmacije i Hrvatske. Naša je zemlja, kano što u svih granah duhovnoga života, tako i u umjetnosti stajale u najtiesnijem savezu i saobraštaju s ostalim kršćanskim svietom. U arhitekturi poprimi, kako je obširnije razloženo, romanski i bizantinski slog, što stoji sasvim u skladu s njezinim odnošajem naprama zapadu i iztoku. Ukrase i nakiti gradjevnih spomenika u Zadru, Spljetu, Ninu, Trogiru, Kninu, Solinu, Dubrovniku i Kotoru nalik su u motivih i provedbi onim na suvremenih spomenicih Italije i Istre, u Poreču, Pulju, Novomgradu (Città nova), Gradu, Oglaju, Cividale, Mletcih, Rimu, Raveni, Brescii, Comu, Milanu itd. Tko se želi o tom osvjedočiti na svoje oči, neka sravni urese na kninskih spomenicih, na mućkom i ninskom nadvratniku, na zadarskih sarkofazih itd. s uresi pluteja u sv. Klementu i sv. Mariji trasteverskoj, svod ciborija i relief u crkvi sv. Lovre u Rimu iz VII., VIII. i IX. vieka, nadalje ciborij valpolicelski, plutej krstione i ostanke žrtvenika u Cividalu, pročelja sarkofaga u stolnoj crkvi u Muranu, sve iz VIII. vieka; za tim odlomke ambona i ciborija u Gradu, pak u crkvi sv. spasa u Brescii, ciborij sv. Eleucadia u crkvi sv. Apolinara kod Ravene, odlomak krova krstione u Pulju, plutej u sv. Abondu u Comu, plutej u crkvi sv. Ambroza u Milanu, plutej u crkvi sv. Marka, za tiem zjalo zdenca u Mlecih —

[1] Strzygowsky (op. cit. p. 65) misli naprotiv: „Dringt doch das in drei gleich breiten Streifen verschlungene Bandornament selbst erst durch die Germanen, bezw. die darin von ihnen abhängigen Slawen, in Griechenland ein". A dokaz?

Digitized by Google

sve iz IX. vieka, napokon drugi plutej u crkvi sv. Marka u Mlecih od 976 god. te plutej stolne crkve u Torcellu od 1008. godine.[1] Srodnost izmedju uresa na naših i na talijanskih spomenicih VIII. do X. vieka je tolika, da bi se kod njekih moglo pomišljati, kano da su od jednoga umjetnika. Neka se n. p. prispodobi nakit na luku rabskoga ciborija s nakitom na luku ciborija sv. Eleukadija u crkvi sv. Apolinara kod Ravene od 806.—816. god. Tom se srodnošću još više razjasnjuje doba postanka naših gradjevnih spomenika.

Šta dakle iz svega toga izvodimo? Da je u Dalmaciji i u Hrvatskoj graditeljska umjeća plovila onom strujom, kojom je plovila u ostalom kršćanskom svietu, ponapose u susjednoj Italiji, tečajem VII. do XI. stoljeća. Nakiti gradjevnih spomenika hrvatskomu su se ukusu svidjali tim više, što su u velikom nalik bili onim, kojimi se je služio u domaćem obrtu, na drvu i platnu. Ima li u tih nakitih nješto posebna, kakav izključiv narodni motiv, za sada, čini mi se, premalo je gradje sakupljeno, a da bi se izvjestno uztvrditi moglo.[2]

Ako se postanak ukrasa na gradjevnih spomenicih ovako shvati, pa ako se odnošaj Hrvatske naprama zapadu i iztoku pred očima drži, neće biti težko pogoditi, kojim je putem i načinom ona obća tekovina postala hrvatskom. Da su strani graditelji radili i u Hrvatskoj, smjelo bi se predpostaviti, kada i nebismo za to imali dokaza, kano što ga bar u jednom slučaju imamo. Knezu na ime posavskomu Ljudevitu poslà patrijarha u Gradu Fortunato „graditelje i zidare (artifices et murarios)“, da mu pomognu utvrditi gradove (castella) u odporu proti Frankom (818.—823.).[3] A Grado, sielo patrijarhe, bijaše u ono doba i sielo umjetnosti, kano što još sada svjedoče spomenici: stolna crkva, baptisterij i crkva sv. Marije; Fortunato pako bijaše velik pokrovitelj umjetnosti.[4] Odkle bijahu graditelji samostana i crkve sv. Petra u Poljici,[5] ne zna se; nu po svoj pri-

[1] Slike ovih uresa podaje Cattaneo p. 23, 31, 80, 87, 90, 94, 102, 103, 127, 151, 157—8, 160, 164, 170, 182, 188—9, 201, 241, 246, 261, 273, 283, 287. Strzygowski op. cit. p. 65—6.

[2] Strzygowski (op. cit. p. 67), koji onu ornamentiku drži germanskom, scieni, da su ju Longobardi razširili po svih zemljah, od Carigrada neodvisnih, pa da je ona tim putem došla i u Hrvatsku, što kroz talijanske naimare što kroz domaće.

[3] Einhardi annales. Pertz SS. Germ. I. 207. Documenta p. 325.

[4] Cattaneo op. cit. p. 239—242.

[5] Documenta p. 127.

Digitized by Google

lici, kada se protivno ne kaže, bijahu domaći. Ele i bez toga bijaše saobraštaj izmedju Hrvatske te Grada, Oglaja i gornje Italije u IX. vieka, pa i prije i poslije, veoma živahan, kano što potvrdjuje množina odličnih hodočastnika iz primorske i posavske Hrvatske, kojih su imena zabilježena na rubu oglajskoga evangjelja iz V. ili VI. vieka, a medju njima knezovi Trpimir sa sinom Petrom, Branimir sa suprugom Marušom, Sedeslav, Braslav itd."[1]

Gradjevni spomenici, o kojih smo do sada razpravljali, služili su crkvi i vjerskomu životu. O njih moglo se je više pisati, jer se više spominju u pismenih izvorih, i jer se jih više sačuvalo. Nu samo se kaže, da je graditeljstvo i u Hrvatskoj služilo takodjer gradjanskim i domaćim potrebam, kano što su utvrde, dvorovi, kuće itd. Glede utvrda imamo spomenuti već primjer u posavsoj Hrvatskoj u drugoj desetini IX. stoljeća, kada su za gradnju upotriebljeni graditelji i zidari iz gornje Italije. Oni su knezu Ljudevitu pomagali utvrditi „castellum", pod kojim se imenom razumievalo prije svako utvrdjeno mjesto, a poslije utvrdjeno sielo vlastnika snabdjevena pravom vrhovne vlasti. Jedan od tako utvrdjenih „kastela" imao je Ljudevit na strmom brdu (in arduo monte), u koj se je god. 820. povukao, kada su tri franačke vojske provalile u zemlju.[2] Da je u Hrvatskoj bilo više takovih „kastela", može se nagadjati, pa i služba „castellani",[3] koju je izmedju ostalih obavljao Prestancij, na to nas upućuje. A i svaka župa imaše kod Sloviena svoje središte u utvrdjenom „gradu". Castellum, grad, imao je dvie glavne česti: spoljašnje zidine ili obkope s kulami i dvorac, u koj se kroz gradska vrata, što no su bila ili izmedju dvie kule ili izpod jedne kule, te prieko dvorišta (curtis) sa zgradami za gradsku čeljad dolazilo; a dvorac bijaše gospodarevo sielo (palatium).

Jedva je drugčije u velike gradjena bila hrvatskih vladalaca „regalis aula, curia regalis, villa regalis",[4] kakovih su imali na njekoliko miesta, imenito u Ninu i Kninu. Kano ugledna čest kraljevskoga dvora u Ninu ističe se „cenaculum", u kojem je Petar Kresimir god. 1069. oko sebe sakupio dvorske i državne dostojanstvenike; a razumieva se dvorana, ponapose blagovaona. Druga ugledna čest dvora bijaše „capella" t. j. dvorska crkva, povjerena dvorskomu svećeniku kapelanu.[5] U dvoru unutar gradskih zidina

[1] Ibid. p. 383—4.
[2] Documenta p. 324.
[3] Ibid. p. 174.
[4] Ibid. p. 72—74. 113.
[5] Ibid. p. 512. aulae capella.

Digitized by Google

bijahu stanovi za dvorske dostojanstvenike, imenito za dvorskoga (iupanus palatinus), za tepčiju (comes curiae), za komornike (iupani camerarii), za vratara, peharnika i vinotoču, štitnika, posteljnika, ubrusare, psara, sokolara, volara. U dvorištu bijahu smještene područne zgrade u dvorske svrhe. Prem nesumnjivi izvori govore o dvoru hrvatskih vladalaca, ne može se o njem izvjestna slika uhvatiti, jer nam se nije ni u ruševinah do sada odkrio. Nebi li nam sreća bar ostanke njegove na vidik izniela!

Spljet je polovicom X. vieka bio takodjer utvrdjen, i to zidinami. Zidine bijahu od tesana kamena, dugačka po jedan i dva a po jedan lakat široka, koji je željezom vezan bio; a u zidinah obloci, kroz koje su se strelice puštale.[1] Na takav način imali su biti utvrdjeni i drugi gradovi.

Graditeljstvu bijaše i u Hrvatskoj, kako se iz ovoga priegleda razabire, otvoren dosta širok i prostran djelokrug. Ono je uzelo pod svoje okrilje i druge vrsti umjetnosti. O spomenicih ornamentike i plastike, u koliko dolaze u gradjevinah, govorili smo do sada. Sada bismo imali preći na slikariju.

Već smo gore naveli svjedočanstvo iz polovine X. vieka,[2] po kojem je crkva sv. Anastasije u Zadru bila svakolika ukrašena starimi slikami, njezin pako pod mozaikom. Ove su slike, žali bože, s crkvom propale, te se o njih ne može ništa kazati. Crkva, kano što je od Rimljana usvojila basiliku i rotundu, tako je od njih usvojila i slikariju, prilagodiv ju svojim nazorom. Osobito je obljubila stiene slikami u vodenih i vapnenih bojah, redje u temperi a još redje na liepu (fresco), sasvim u slogu i načinu rimske carske dobe, ukrasiti. Uz slike bojami nadodjoše slike u mozaiku, koje pače malo ne posvema mah preoteše u V.—VIII. vieku u svih većih gradjevnih spomenicih zapada. U cielom romanskom razdoblju malo je koja crkva ostala bez slika na stienah, koje su obično izvedene bile u lugovitoj i vapnenoj boji ili u temperi, a veoma riedko na liepu. Rimska predaja još je uviek odlučna bila. Tako je i mozaik razširen još više. Inače nije moglo biti ni u Hrvatskoj i Dalmaciji, kano što nam naveden primjer potvrdjuje, ako se i nisu sačuvale slike na oštećenih stienah više opisanih crkava. Imade ipak ostanaka mozaika, osobito na podu, kano što je gore spomenuto.

Nješto nam se je sačuvalo iz onoga razdobja od slikarije u rukopisih. I ova vrst slikarstva prešla je iz klasične davnine. Grčke

[1] Constant-porph. de adm. imp. c. 29. Documenta p. 402—3.
[2] Ibid. p. 404.

Digitized by Google

knjige rado se providilo razjasnjujućimi slikami; naslov knjige često se okitio slikom pisca; pjesmotvori okićeni su slikami i ukrasi. I početna slova izticana su pred drugimi raznovrstnimi nakiti: tako nam ulomak Virgilija u vatikanskom rukopisu iz V. vieka prikazuje inicijale urešene nacrti u zelenoj, crvenoj, žutoj i srebrnoj boji. Kršćanstvo je tu umjeću prisvojilo, pa ju u takom obilju i veleliepju tjeralo, da su njeki strožiji pisci (Jerolim) podizali svoj glas proti tolikoj razkoši; a opravdavaju ga donjekle sačuvani ostanci grčke genese u c. dvorskoj bečkoj knjižnici i u britskom muzeju u Londonu, u kojih su iniciali srebrom i zlatom prosipani. U zapadnoj Europi zavlada ta umjeća navlastito u VIII. vieku, a uobičaji se za Karla velikoga, koji je dao sam takove rukopise po redovnicih prirediti. Sačuvani sjajni naslikani rukopisi dobe Karlove u knjižnicah u Parizu, Beču, Londonu, Trieru, Kremsmünsteru itd. dokazuju, kolikom se je pažnjom i koli razvijenim ukusom ova vrst slikarstva tada gojila. Kitilo se osobito rub stranice i početna slova; historijski prizori dolaze redje, nu često slike spasitelja, evangjelista i pojedinih svetaca. U ornamentici prevladjuje geometrijska, pa zavoji, prepletaji, omotci, vezovi, lišće sa životinjskimi i ljudskimi prilikami. Ova ornamentika je starija, te dolazi već u rukopisih VII. i VIII. vieka;[1] a misli se, da su ju irski redovnici na zapadu razširili.

Slično obilježje nosi ornamentika naših rukopisa. Za sada mogu se poslužiti samo jednim, koji je bez sumnje kod nas prije XII. vieka pisan. Sada se čuva u nadbiskupskoj knjižnici zagrebačkoj. O tom rukopisu već sam progovorio obširnije.[2] Stariji dio rukopisa, passionale, pisan je običnim latinskim pismom u X. vieku; mladji, psalterij, longobardskim pismom, početkom XI. vieka po spljetskom djakonu Moju za spljetskoga nadbiskupa Pavla. Oba diela imadu iniciale ornamentirane.[3] Tuj se nalaze ukrašena ova slova: A, B, C, E, F, I, L, M, N, O, P, Q, R, S, T i to gdje koja njekoliko puta. Ornamentika je geometrijska, sastojeća se iz crta i prutića, svijenih u različitu pravcu, pa često u lišće ili biljku svršujućih se. Pisme je obično okruženo i izpunjeno timi nakiti, osobito kada mu je okrugao ili savijen oblik; ako li je ravan, kano u I, M, T, tada se obraća veća pažnja ukrasi njegovih ravnih česti. Tako se

[1] U Parizu Eugypius i Augustin, u Laonu Isidori liber rotarum iz VII., sacramentarium opatije Gellone kod Tuloso iz VIII. v.

[2] Starine VII., 47.

[3] V. tablu III., gdje se navodi E ornamentiran.

Digitized by Google

u pismenu T srednji ravni stup proširuje, okićuje nizom biserja, a oko njega vije se trs, koji na jednom kraju nosi grozd. Uzimaju se za nakit motivi takodjer iz bilinstva, osobito lišće i ruže, prem redje. Od životinjstva dolazi u starijem dielu samo jednom u pismenu L fantastična zvier boje žutkaste, iz koje čeljusti izlazi kano strelica sa srcem na srednjem rtu. U drugom dielu u pismenu A na gornjoj česti vide se dvie zmijske glave. Boje, koje se rabe, jesu crvena, modra, žutkasta, zelenkasta. Ornamentika je čestimice dosta pravilna i ukusna.[1] Jednaki motivi vraćaju se kod inicijala u slavenskih, imenito glagolskih rukopisih sliedećih stoljeća.

Sada možemo preći na umjetni obrt t. j. na onaj obrt, koji je s tvornimi umjetnostmi u tiesnom savezu, pak se s njimi usavršuje i pada. Ovamo se broje: zlatarstvo sa bravarstvom, rezbarstvo u kovinah, drvu, kosti i vosku, lončarstvo, staklarstvo itd.

Već se u starodavno doba, kako to mnogobrojna odkrića potvrdjuju, obradjivalo zlato i srebro i druge kovine u različite predmete što za dnevnu potrebu što za razkoš; pa se i u početku srednjega vieka umjetno obradjivale plemenite kovine za crkvene posude i za obloge žrtvenika, česa nam daje primijer Tasilov kalež (sada u Kremsmünsteru) negdje god. 780. izradjen i frontale u crkvi sv. Ambrosija u Milanu iz IX. vieka (827.—860.). Ovaj se je umjetni obrt razvio osobito u romanskom razdobju. Crkve su se upravo natjecale u dragocienom ukrašivanju žrtvenika, sanktuarija, svetih posuda, nareda reliefi, filigranom, emaili, dragim kamenjem; u nabavi relikviaria, liepo izradjenih i izrezanih korica za knjige. Toj obćoj težnji vremena nije se zaista otela ni naša Hrvatska. Već se u naših listinah spominju „aurifices“, zlatari, kano što bijahu Grubiša i Gruba,[2] a znamenito je, što nose hrvatska imena, odkle se vidi, da su i domaći posvećivali se tomu umjetnomu obrtu, pa da njegove tvorine nije trebalo istom u inostranstvu naručivati. Nu da su domaći sinovi pošiljani i u strane zemlje, da se uče ili usavrše u zlatarstvu, imademo primjer u spljetskom nadbiskupu

[1] U istoj nadbiskupskoj knjižnici čuva se (col. 46, ser. 11) rukopis na kvieru u maloj osmini a sadržavajući missale, pisan littera beneventana po svoj prilici u prvoj polovini XI. vieka. Nezna se, gdje je pisan. Počima sa „Uig(ilia) unius ap(osto)li“. Na str. 171. i sl. red mise. Inicijali su takodjer ukrašeni; nu i manji i jednostavniji od onih u navedenom rukopisu; jedino je bogatije nakićeno pismo T u početku canona: Te igitur . . . Gornja ravna crta svršava u dvie životinje; inače ornamenti sastoje se iz samih crta i pruga.

[2] Documenta p. 131.

Digitized by Google

Lovri, o kojem se piše:[1] „Toliko se trudio, kako bi povećao i ukrasio crkvenu riznicu (thesaurum), da je jednoga slugu svoga poslao u Antiohiju, neka se uči kovanju zlata i srebra. A kada se dobro izučen povrati, dade štovani biskup po njem izkovati svećnjake velike iz srebra i druge ručne; učini takodjer velik pehar i drugi malen, i umivaonu s ručicom, kalež i kapsu (capsa, reliquiarium), pastoral i križ, i još druge stvari, što je sve urezao u slogu antiohijske umjeće". Ovaj primjer nam pokazuje dvoje: kakove su se sve stvari u Spljetu u drugoj polovini XI. vieka radile za crkvu iz zlata i srebra, na ime svećnjaci, pehari, umivaone (ciminile, potrebit kod službe božje, kada si svećenik ruke pere), kalež, relikviari, biskupski štap, križ itd.; za tim: u kakovu su se slogu radile, na ime u bizantinsko-iztočnom, jer su se u Antiohiji još od rimskih vremena sticale dvie prosvjete, grčka i iztočna. Taj primjer nije da kako jedini. U samih se listinah spominju onakove i druge tvorine iz zlata, srebra i kovina, kano što kaleži, svećnjaci, svjetiljke, srebrni relikviar s moći sv. Grgura pape, križevi, zdjele, žlice itd. Njeki od ovih predmeta došli su iz inostranstva, tako križ iz mjedi samostana sv. Petra u Selu učinjen je u Limoges-u u Francezkoj,[2] gdje su se ovakove umjetnine s nakitom u emailu (odavle opus de Limogia) radile velikim ukusom. Osnovači crkava i samostana obskrbili bi jih cielim potrebitim naredom. Knez Trpimir dade za samostan, koji je sagradio, izraditi „utensilia, vasa". Tako su i drugi dobročinitelji radili, n. pr. spljetski nadbiskup Martin dao je u drugoj polovici X. vieka učiniti velik kalež s pliticom iz suhoga zlata.[3] A i imućniji posebnici imali su dragocienih posudja tako se god. 918. u imovini zadarskoga priora Andrije nalazila „coppa argentea".[4] Ban Stjepan dariva samostanu sv. Krizogona u Zadru[5] uz ostalo još „unam coppam, unum cocleare, unam fistulam de argento, tres cruces (unam de argento), phylacteria quatuor (unum de auro, tria de argento), unam capsam, unum thuribulum, duos calices de argento". Petar Črne daje samostanu, koji je podigao, sve što mu je bilo nuždno, a medj ostalim i srebrni kalež s pliticom.[6]

---

[1] Ibid. p. 446.
[2] Documenta p. 181.
[3] Thomae archid. Historia salon. XIII.
[4] Documenta p. 18.
[5] Ibid. p. 46.
[6] Ibid. p. 127.

Digitized by Google

Kako se iz ovih primjera vidi, stajalo je zlatarstvo u Hrvatskoj i Dalmaciji dosta visoko; nu od njegovih predmeta one dobe malo se ili ništa sačuvalo, da uzmognemo njegovu umjetničku vriednost ocieniti. Riznice dalmatinskih crkava u novije su doba do duše pomnjivije, nu ne dostatno izpitane. Naznačeni su njeki predmeti, koji bi svojim postankom mogli u ono doba spadati. Ovamo bi išao srebrni relikviar (capsa) s glavom sv. Orontija u Zadru sa slikami svetaca u čakanovini (getriebene Arbeit, bosselage), a nadpisi polugrčkimi i polulatinskimi. Dao ga učiniti i poklonio ga „Sergius filius Mai, nepos Zallae".[1] Ova imena dolaze u spomenicih zadarskih XI. vieka. Jedan Sergius bio je oko god. 1067. tribunus zadarski; Zella otac Madia bio je god. 1066.—1091. zadarski gradjanin, pa je njegovim sinom mogao biti onaj Sergij. I radnja pokazuje na duboku starinu toga moćnika. Nakiti okvira sa svojimi pleteri i zavoji sjećaju ornamentike na gradjevnih spomenicih. Svetci stoje u arkadah izpod okrugloga luka a izmedju dva stupa, kojih je desni u truplu savijen, a glavica im je na korintsku. Likovi svetaca s odielom odavaju takodjer starinu. Svakako zaslužuje ovaj spomenik umjetnoga obrta, da se pobliže i svestrano izpita. Neće mnogo mladji biti ni relikviar sv. Kristofora u Rabu.[2] Reliefi su iz pozlaćene srebrne lime u čakanovini, a odavaju tip bizantinski. Očevidan je upliv starinske umjetnosti na nakitih podnožja, na liku i odielu sv. Kristofora i na vojniku strielcu; bizantinski se slog očituje na Isusu sjedećem na priestolju a pokrivenom diademom poput one na ploči spljetske krstionice. U XI. viek ubraja se i glava u čakanovini, nadjena kod Zadra, koja je valjda riesila kakav crkveni sandučić. Email s očiju odpao.[3]

Od rezbarije na drvu sačuvalo se samo propelo u reliefu, sada u zadarskoj franjevačkoj crkvi,[4] s latinskim i grčkim nadpisom. Spasitelj visi na križu uzpravljene glave i ravno pruženih ruku; nogama stoji na daščici o križ pritvrdjenoj. Perizonij je na gornjem kraju pričvršćen na tielo pojasom, koji je s prieda zauzlan, a jedan kraj pada mu okomito. Vrh glave spasitelja vidi se poprsje angjela, a dolje poprsje bogorodice i sv. Ivana, takodjer u ploho-

[1] Eitelberger op. cit. p. 152 sa slikom.
[2] Ondje str. 68 sa slikom. Eitelberger postavlja ga u XII. najkašnje u XIII. viek.
[3] Viestnik IX., 87—88.
[4] Viestnik XIII., 114—117.

Digitized by Google

rezbi. Po zamisli, radnji i pismu ova se rukotvorina dosudjuje IX. stoljeću.

U kninskih izkopinah našlo se je u novije doba više stvari domaćega umjetnoga obrta, poimence spona, prstena, igala, ostruga. Urezani nakiti prikazuju crte, piknje, križeve, zviezde, sidro, srce, ljiljane, ptice, zmajeve, konja, glave lavske, ljudske likove itd. Nu do sada se imalo malo prilike ove domaće obrtnine, ponajviše iz IX.—XI. vieka, proučiti.[1] Našlo se je i mačeva s ravnim oštracem, što kano i drugo oružje, koje se spominje u listinah. imenito štit, buzdovan, predmnieva i obrtnike te vrsti.

Od ceroplastike sačuvao se samo jedan predmet, na ime voštani pečat kralja Petra Kresimira uz povelju god. 1070. U koliko nije oštećen, prikazuje na priestolu kralja u reliefu, sa dugačkom haljinom (togom), kako desnicom drži žezlo a lievicom kruglu, simbole vladalačke moći. Nosi li na glavi krunu, ne može se više jasno razabrati.[2] Već su se Grci i Rimljani služili voskom, pridavši mu terpentina i ulja, za vajarstvo; a srednji se je viek služio ponajviše za pečate, zavjetne darove itd.[3]

Još bi trebalo o umjetnom tkanju progovoriti, koje i sa slikarstvom stoji u tiesnoj svezi; dočim je u Carigradu već u IV. vieku zavladao običaj, da se skupocieno odielo ukrasi uvezenimi nakiti i slikami, pa je taj običaj skoro na crkveno odielo prenesen. Iz iztoka razširi se taj običaj po zapadu, najpače po Italiji i Francezkoj. Sielo ovomu umjetnomu obrtu bijahu samostani, osobito ženski. Kašnje, navlastito iza XI. vieka, uplivala je na nakite dražestna ornamentika arapska. U naših se listinah dosta spominju tkanine iz svile i pamuka, ponajviše u crkvenih odielih; kano n. pr. plašti (pluviales) iz purpure i svile, planete iz purpure, pamuka i kože, dalmatike iz svile, manipul iz svile, mapule iz svile i platna, zavjese, pokrivala za križ itd. Ove tkanine bijahu različite boje, njeke biele, druge šarene; a da su bile i nakićene i naslikane, ima se jasan primjer u tkanini samostana sv. Petra u Selu, o kojoj

[1] Njekoliko jih obielodani „Vienac“ u br. 34 god. 1893.

[2] Snimak izda Ljubić na naslovnom listu „Opisa jugoslavenskih novaca“. U Zagrebu 1875. Okolo čita se nadpis: Sigillum regis Cresimirri Dalma. Chroa.

[3] Od rezbarija u kosti imadu u riznici crkve zagrebačke korice diptiha iz XI. vieka, za tiem u akad. galeriji Štrosmajerovoj takav diptih (Isus i bogorodica) iz IX.—X. vieka, bizantinskoga sloga. Nu ove rezbarije ne mogu se ovdje uzeti u obzir.

Digitized by Google

se kaže, da je „pannum impintum“.[1] I ova se dakle grana umjetnoga obrta imala gojiti u nas, kano u ostalih prosvjetljenih zemljah. Žali bože, što se nije, koliko se znade, nijedan komad sačuvao.[2]

I tako smo letimice prešli sve grane umjetnosti i umjetnoga obrta, koje su se u Dalmaciji i Hrvatskoj za vladavine narodne dinastije gojile, u koliko su nam se ostanci sačuvali u spomenicih, ili bar uspomena u pisanih izvorih. Umjetnosti su i u našoj zemlji u onom razdobljų prešle sve one miene, koje su prešle u ostalom, osobito zapadnom svietu kršćanskom. Pošto su stare klasičke predaje oslabile, unišli su novi življi, koje je valjalo obraditi, usavršiti i u jednu cielinu sastaviti. Taj je posao zahtievao mnogo i vremena i truda; a to se primjećuje na samih umotvorinah. Oblici su bili tuj; nu tim oblikom podati umjetno savršeno lice, stajale su na putu tehničke potežkoće, koje je trebalo istom svladati dugom naukom i vježbom. Karolinžko doba prijalo je umjetnosti; pa i na naših gradjevnih spomenicih toga vremena opaža se napredak, osobito u savršenijoj ornamentici. Viek XI., osobito u drugoj polovici, dao je umjetnosti nov polet; u arhitekturi su se na zapadu romanisam i bizantinisam slili u jedan sustav, pa je tiem romanski slog po treći put u potankostih i u razporedjaju česti preinačen. Nu kada se to provadjalo, podpuna državna samostalnost Hrvatske dospievala je svomu kraju. Ona nije toga preobražaja doživjela, kamo li posljednju mienu romanisma. Nu hrvatske umotvorine, o kojih smo u kratko razpravljali, ostaju uz sve obilježje nesavršenosti za nas znamenite i za to, što pokazuju, da je hrvatska zemlja i na tom polju prosvjete sa svojimi susjedkinjami uzporedice koracala.

[1] Documenta p. 181.

[2] Ovamo se ne može ubrojiti plašt sv. Ladislava u riznici prvostolne crkve zagrebačke, koji da je biskup Augustin Kazotić dobio na dar od kralja Karla Roberta. Sastavljen je od crnkaste tkanine, a uvezene su dvie slike.

Digitized by Google

Digitized by Google

RAD

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE

ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

KNJIGA CXVII.

MATEMATIČKO-PRIRODOSLOVNI RAZRED.

XVII.[1]

U ZAGREBU 1893.

U KNJIŽARI JUGOSL. AKADEMIJE (DIONIČKE TISKARE).

Digitized by Google

Dionička tiskara u Zagrebu.

Digitized by Google

Sadržaj.

Strana

Tornado kod Novske. Od A. Mohorovičića. Sa 4 litografijske tablice 1

O Marinu Getaldiću, patriciju dubrovačkom, znamenitom matematiku i fiziku na početku XVII. vijeka. Od Otona Kučere . 20

O početnom meridijanu, sveopćem satu i jedinstvenom kalendaru. Od J. Torbara 61

Digitized by Google

Digitized by Google

Tornado kod Novske.

Čitao u sjednici matematičko-prirodoslovnoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 22. travnja 1893.

A. Mohorovičić.

Pisac primio je 24. juna 1892. od vis. bogoštovnog i nastavnog odjela kr. zem. vlade nalog, da pođe u mjesto, i da proučí „tornado“, što je prouzrokovao nesreću na željezničkoj postaji u Novskoj i u obližnjoj šumi. Pisac je krenuo odmah u Novsku, gdje ga je očekivao glavar postaje, pošto je bio dolazak njegov telegrafično avizovan od strane zagrebačkoga prometnoga ravnateljstva kr. ugarskih željeznica.

25. ist. mj. došao je u jutro iz Nove Gradiške u Novsku sa dresinom g. F. Reitter, inžinir kr. ug. željeznica, tako, da je mogao pisac u društvu glavara postaje g. Zuckera i gore pomenutoga g. inžinira pregledati kolodvor i cijelu prugu od postaje Jasenovca do postaje Raića, te konstatovati štetu, što je počinjena ne samo na samoj pruzi nego i na obliže stojećim kućama i u šumi „Greda“, koja leži južno od kolodvora Novske.

Kolodvor Novska prostire se (gl. priloženi nacrt br. 1) smjerom S60°E od Novske prema Raiću u duljini od 560 m. Dne 31. svibnja u 4 sata 16 m. došao je vlak od Jasenovca na kolodvor Novske i otišao odmah dalje prama Novoj Gradiški. Čim se je vlak maknuo s kolodvora, dođe naglo od SW tornado i porazbaca kola prije nego što je prevalio vlak do 150 m. puta. Iz priloženoga nacrta i iz popisa br. 1 vidi se, da su pobacana stražnja (zapadna) 4 kola (br. 26 do 29) smjerom SW; kola br. 25 dignuta su istim smjerom s tračnicâ; kola br. 24 do 20 ostala su na tračnicama, samo što su sva osim onih br. 22 ozleđena; kola br. 19 do 9 oštećena su

Digitized by Google

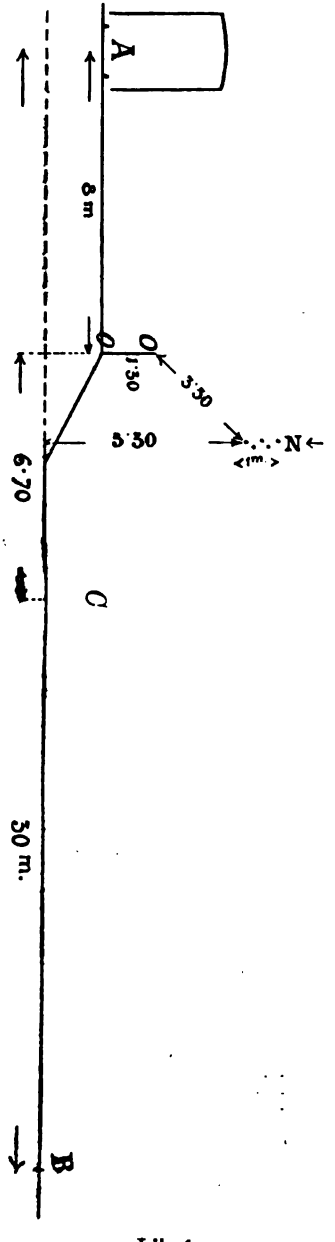

Lik 1.

sva znatno i dignuta s tračnica smjerom NE. Na tim kolima bila su natovarena manja kola bosanske željeznice, koja su bila sva bačena sa donjih kola prema NE. Ostala kola od br. 8 do stroja ostala su neozleđena.

Iz smjera, kojim su kola pobacana, vidi se, da je smjer kretanja tornada bio ciklonalan t. j. na sjevero-zapadnoj strani NE a na jugo-istočnoj SW. Centrum tornada mora da je prešao preko kola br. 22 kod 1817. hektometra. To se vidi iz smjera vjetra i po tom, što su petera kola u blizini središta razmjerno neoštećena ostala, osobito ona, preko kojih je prešlo središte.

Posljednja kola bačena su s tračnica preko ograde 30 m. daleko, ali tako, da je ostala neozleđena i ograda i telegrafične žice. Tu nastaje osobito pitanje, da li su kola prošla između ograde i telegrafičnih žica ili su dignuta i bačena preko žica.

Izravni parabolični put (Lik 1.) od A do B između ograde 00 i telegrafičnih žica Ž nemoguć je, pa makar se postavila kola baš takovim smjerom, da mogu proći između ograde i žica.

Iza ograde 6·70 m. daleko imade utisak kola u koji bi mogao baš jedan točak sa posudom za mazanje. Utisak točka izgleda poput skice (Lik 2.); dug je 1·40 m.

Digitized by Google

a širok 1·30 m. U sredini je dublja izdubina od 0.90 m. diametra. Sa sjeverne strane imade po sredini kod (b) duguljast utisak od 0·40 m. Taj utisak je mogao nastati samo od točka. Moguće je, da je postao tim, što su kola skočila od A, pala na zemlju kod C pa se opet digla i po drugi put pala kod B, ili pako da je taj utisak nastao kasnije, kada su se prenašala kola s polja na prugu. Ja držim, da je ovaj drugi slučaj vjerovatniji, pošto bi se bila morala kola na putu od A do C obrnuti za 270° oko horizontalne svoje osi, te bi bilo u tom slučaju pravo čudo, kad bi bila ostavila ogradu čitavu. S druge je strane posvema nevjerovatno, da bi se bila kola digla u C iz blata pa skočila do B. Preostaje dakle jedina mogućnost, da su kola skočila direktno od A do B preko žica brzojava.

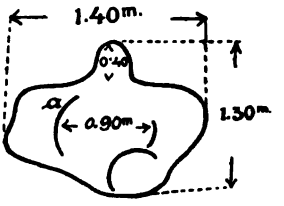

Lik 2.

U tim kolima su bila dva putnika i to g. Tih. Gruičić, načelnik jasenovački, i g. Fr. Kaudernat, poručnik kod kr. zem. pastuhare u Zagrebu, te jedan bremser (Rukavina).

Rukavina je bio u čas katastrofe u kućici nad kolima. Tu je kućicu vjetar otrgao i odnesao zajedno s Rukavinom još 10 m. dalje od točke B. Rukavina ne zna drugo kazati, nego, da se je najednom našao na zemlji, ali tvrdi, da mu se je činilo, da su kola prošla preko telegrafičnih žica. Premda ga je vjetar odnesao 40 m. daleko, ostao je posvema neozleđen.

Poručnik Kaudernat pripovijeda slijedeće:

„Iza odlaska vlaka iz Dubice vidio sam smjerom prema Sisku strašne oblake, vrućina je bila užasna a sparina strašna. Iza odlaska iz Jasenovca vidio sam isto takav oblak na jugo-zapadu, kao kakav ogromni polukrug, boje tamno-smeđe. Ostalo je nebo bilo razmjerno vedro t. j. pokriveno tanjim oblačićima. Malo prije nego što je krenuo vlak iz Novske, vidio sam, kako se spušta iz one tamne mase dugačka vitlica (Windhose) prema zemlji i to baš nad šumom (Gredom). Vitlica je bila široka ondje, gdje se je držala glavne mase oblaka, prema zemlji je bila sve uža, a tik do zemlje se je opet širila. U samoj se je vitlici vidjelo veoma brzo gibanje oko osi i to lijevo (t. j. ciklonalno). Vidio sam također, kako diže u vis granje odtrgnuto od drveća. U to nasta tmica (čim se je vlak počeo kretati). Ja sam bio u hodniku kola i gledao prema jugo-zapadu. Najprije skoče sva stakla unutra, kao potjerana jakim

*

Digitized by Google

vjetrom, a sa komadima stakla doleti i nešto lišća i omanjih grančica od drveća. Na to se nagnu kola prema jugo-zapadu, zatim natrag. Ja sam pao na tle. Iza toga sam ćutio, kako se kola ziblju, kao da sam na lađi ali ne na tvrdom, pa tresnu o tle, a ja ostanem zakopan pod rpom svakovrsnih komada od polupanih kola".

Na pitanje, da li je osjetio, da je vagon više puta došao do zemlje, kaže da nije. Načelnik Gruičić, kod kojega sam bio 29. ist. mj., pripovijeda suglasno sa Kaudernatom glede prvobitnog oblika oblaka, dok je još bio daleko. On je vidio osam vitlica, od kojih se jedna brzo izgubila a ostale su išle prema Novskom kolodvoru.

Gruičić tvrdi protivno od Kaudernata, da je osjetio, kako su se kola vrtjela, jer su ga bacala amo tamo, pače kaže, da su morala kola tri puta taknuti zemlju prije nego što su se zaustavila. Pošto je navalila iza katastrofe strašna voda onamo gdje su ležala kola, ne može se kazati pozitivno, da li su kola udarila o zemlju više puta ili samo jednom. Pripovijedanje obiju putnika u tom se diametralno razilazi, a nije ni čudo, pošto su obojica bila već kod prvog udarca na tračnicama znatno ranjena, a tmica je bila velika.

Druga dvoja kola bacio je vjetar u jarak, ali ih nije dizao znatno u vis, jer su probila ogradu. Ova dvoja kola ostala su i poslije međusobno prikopčana, dok su se prva morala već u prvi čas otrgnuti od njih.

Od Novske prema Raiću pobacani su svi telegrafični stupovi na 2 km. duljine. Voda, što je navalila iza katastrofe sa potoka Grabovca i Paklenice, razrovala je svu gornju građu željeznice, tako da su ostale tračnice u zraku. Na samom je kolodvoru odletio krov glavne zgrade (A), magazina (B) i stražarnice K_1 prema SW, a krov stražarnice K_2 prema NE. Isto je tako odnesao vjetar štalu J kod stražarnice K_2 prema NE kakovih 10 m. daleko.

Kod potoka Struga bačen je komad krova kuće položene naproti drugoj željezničkoj stražarnici prema NNE. U šumi Gredi s protivne strane pruge pobacano je gdje i gdje po koje drvo prema NNE do E i to nepravilno jedno amo drugo tamo. Dalje u šumu se potpisani nije upuštao i to poradi toga, što ima tamo, po iskazu jednoga lugara i šumara imovne općine g. Staroga, veoma malo porušena drveća i to većinom nepravilno, što će se u budućem lako protumačiti.

Osoblje kolodvora iskazuje slijedeće:

G. Zucker glavar postaje kaže, da je došao vlak iz Jasenovca u 4 s. 16 m. p. p., a otišao prema N. Gradiški u 4 s. 17 m. On je

Digitized by Google

vidio kako se približava nevrijeme, ali je bio zaokupljen službenim poslom, tako, da nije mogao paziti na potankosti. Jedino je poslao slugu u svoj stan, da pomogne gospođi zatvoriti prozore, da ih vjetar ne polupa. Čim je vlak krenuo, nasta takova tmica, da mu je nestalo s vida vlaka, koji je mogao biti udaljen od njega kakovih 100 m. U to se pretvori slaba kiša, koja je do tada padala, u strašnu tuču, koja je letjela sa svih strana. Vidio je, kako je došao tamni oblak s tučom od sjevero-istoka. Pojedina su zrna bila duguljasta. Bilo ih je do 8 cm. dugih, a 2 do 3 cm. debelih, a na njima su bile pojedine kvrge, kao da se je više manjih prilijepilo na jedno veće. Na to pritrči nadglednik pruge Beranek i reče: „Vlaku se je dogodila nesreća". U to se i razdani, a oni opaze kako leže pojedina kola stranom porazbacana po pruzi, a stranom izvan pruge u polju. Obojica potrče prema osobnim kolima, da izvuku ljude, držeć neprestano ruke nad glavom, da se obrane od projektila, što su letjeli sa sviju strana.

Potankosti spašavanja nas dalje ne zanimaju.

Gospođa glavara postaje pripovijeda, da je opazila, kako se diže oluja, da je upalila u sobi svijeću, čim se je smrklo i otišla na hodnik, da pogleda jesu li prozori zatvoreni. U to dotrči sluga. Sada su obojica htjeli u bližnju sobu, ali nisu mogli otvoriti vrata ni najjače rivajuć, akoprem se vrata otvaraju prema unutrašnjosti sobe. Čuli su kao da u taj mah puca hiljada raketa, ali nisu čuli, kako je sav krov od kuće odletio. Čim se počelo svitati, otvore se naglo sva vrata od soba sama, prozori odlete unutra i svi se polupaju. Tuča je polupala stakla takovom silom, da su pojedine ploče ostale čitave osim luknje, što ju je učinilo zrno od tuče, a ta luknja je bila tako čista kao što je učini zrno iz puške kad probije staklo.

Beranek kaže, da je stajao kod svoje kuće (nacrt K_2), kad je vlak odlazio, te da je opazio povrh šume Grede dvije vitlice kako se iz oblaka spuštaju na zemlju, opet dižu i spuštaju. Nebo je bilo posvema crno, a u vitlicama sve se vrtjelo i psikalo, kao para kad izlazi iz lokomotive. Opazio je, kako se donji uži kraj vitlice zavija i previja, a u gornjem širem sve vrti, ali ne zna kazati kojim smjerom. Od ruba šume, gdje su bila obje vitlice jedna od druge oko sto (?) metara daleko, preskočile su obje i pale na zemlju po prilici u po puta između šume i kolodvora. Iza toga nije ih više vidio, jer je nastala posvemašna tmica. Kad se je razdanilo, opazi, kako su kola od vlaka naokolo porazbacana.

Digitized by Google

Dne 26. i. mj. predstavio se je pisac kotarskom predstojniku i dao je pozvati 17-godišnju djevojku Katu Ljevačić, za koju je čuo, da ju je vjetar nosio po zraku.

Djevojka kaže, da je bila u šumi Gredi pokraj prve stražarnice (priložena karta br. 2. kod B) kamo je došla po guske. Od kuda je došao oblak, ne zna; nego zna samo to, da ju je diglo u vis, razplelo sve kose, odneslo s glave sve igle i napokon pustilo na tle i gnječilo. Kako visoko i daleko ju je nosilo, ne zna, akoprem nije bila ranjena, osim što je bila malo ogrebena na ruci. Iglu od glave našla je kasnije na livadi kakovih 300 m. daleko. Kada je pala na tle, bila je na pola u nesvijesti, ali zna, da se je odmah ustala i pošla prema stražarnici, gdje su je primili pod krov. Onda još nije tuča padala.

Mato Kos, seljak iz Novske, kaže, da su mu bili volovi u jarku pokraj pruge (sa strane E) a on s druge strane. Čim je došao vjetar, popeo se Kos na prugu, da vidi gdje su mu volovi, ali je morao tu leći i primiti se za jedan stup, da ga vjetar ne odnese. On je vidio djevojku u zraku, gdje ju vjetar tri puta dignu i opet spusti na zemlju, a onda odnese. Kamo ju je odnio, ne zna. Kaže, da ne može točno kazati, kako ju je visoko nosio, ali da će biti hvat, dva ili više.

Petar Kocijan, lugar imovne općine, pripovijeda, da je bio za vrijeme oluje na rubu šume Grede (kod A karta br. 2) i tu se sakrio pred tučom i kišom sa sjeverne strane jednoga svinjca, koji se tu nalazi. Što se je događalo u šumi, ne zna. Vidio je dva duga crna oblaka kao dva plašta, kako se spuštaju na zemlju u po puta između njega i željezničke postaje (dakle na istom mjestu gdje i Beranek). Oblaci su ti bili odozgo široki a pri zemlji sasma tanki a donji se je kraj motao i zavijao kao na klupko. Na to je nastala tmica, a led kao jaja počeo padati. Dalje nije niti šta čuo ni vidio. Kad se je razdanilo, opazi kako leži drveće oko njega. Jedna je vitlica prešla istočno od njega a druga zapadno.

Na mjestu (kamo je išao s njim pisac u pratnji općinskog bilježnika) pokaza mjesto gdje je sjedio. 100 m. istočno od toga mjesta našao je pisac na jednom mjestu nekoliko hrastova i brjestova porušenih, i to zapadni prema SSW, a istočni prema NNE, među njima imade na tlu sila granja porazbacana bez reda na sve strane. Vidi se, da je vitlica morala tu rušiti, a Kocijan da toga ni čuo nije. U šumi je bilo više volova, koji su pobjegli iz šume malo prije, no što se nevrijeme počelo.

Digitized by Google

Dne 27. išao je pisac da pregleda šumu između potoka Konačke i Paklenice. Savjetovano mu bilo od g. Masleka, nadšumara državnih šuma u Raiću, da uzme dobra vođu, te da ide zapadnim bilom do Puićkih vinograda, pa odanle Lisinskim bilom natrag.

Čim je došao pisac do mosta državne ceste preko Konačke, opazio je tu već oko ceste dosta porušena drveća. U daljini od 100 m. bačena su zapadna stabla prema SSW a istočna prema NNE. Tu je posljednja točka, do koje je došao vihar putem od Struga preko željezničke postaje do šume. Putem po bilu mjerio je pisac svaki čas položaj srušenih hrastova i bukava, a točke na kojima je mjerio, kao i same mjere, opredijelio je po mogućnosti točno veoma dobrim azimutalnim kompasom od Krafta et Sohna u Beču.

Smjer porušena drveća označen je pravcem, kojim ga je vjetar bacio. Udarac vjetra bio je baš protivan onome, što je ovdje označen.

Na karti (lik br. 2.) označena su mjesta brojevima, koji odgovaraju brojevima slijedećih mjerenja. Mjesto, na kojem sam bio kod pojedinog mjerenja, nastojao sam, da čim točnije označim na karti. Nego veoma je mučno u takovoj šumi odrediti položaj, kad ne vidimo oko sebe ništa osim gomile porušena drveća a nad sobom nebo.

U šumi je porušio vjetar oko 150.000 hrastova i bukava med 0·70 m. i 1·20 m. diametra, a samo gdje i gdje je po koje tanje drvo.

1. Drveće leži smjerom S30·5°E do S43°E.

2. Na jednoj rpi leži drveće razno i to od dva hrasta, kojih je korijenje udaljeno 1·5 m. jedno od drugoga, donji leži smjerom S24°W a gornji smjerom S32°W. Preko ovih leže dva hrasta: jedan smjerom S6°E, drugi smjerom S26°E.

3. Kod kote od 184 m. leži sve drveće smjerom S10°W do S20°W.

4. I tu imade različitih smjerova. Na jednome mjestu leže tri hrasta i to donji smjerom S50°W, gornji S60°W, a pokraj ovih treći smjerom S80°W.

5. Sve leži usporedo smjerom S10°E—S5°E.

6. Sve leži smjerom S55°W.

7. Sve leži smjerom N85°W.

8. Od točke 7. spustio sam se u jarak prema Konački kakovih 50 m. duboko. Tu leže hrastovi od 1 m. promjera smjerom S30°—35°E.

9. Najdonji hrastovi leže smjerom W (točno), preko ovih drugi smjerom S20°W, a preko ovih treći smjerom E.

10. Sve leži smjerom N85°W.

Digitized by Google

11. Donji leže smjerom N85°—90°W, a preko ovih drugi smjerom N.

12. Kod kote od 225 m. leži sve smjerom N85°W.

13. (Nad Puićkima vinogradima). Sve leži smjerom N35°W.

14. Smjer porušena drveća je N15°W.

15. Kod kote od 263 m. Većina drveća leži smjerom od N40° do 60°W, a malo ih smjerom N5°W.

16. Tu je sve porušeno smjerom N35°—50°W.

17. Sve drveće leži smjerom N35°W.

18. Povrh Pakleničkih vinograda je smjer N40°—50°W.

19. Smjer je N20°E.

20. Tu se je spustio pisac na potok Paklenicu, jedno poradi nestašice vode, drugo što je vidio, da je do sada išao zapadnom stranom tornada, te mu je osobito stalo do toga, da pregleda bilo Plantište (bolje Plandište), koje bi imalo biti na istočnoj strani tornada. Kod potoka leži gdje i gdje po koje drvo smjerom N10° do 10°W. Iza kratkoga odmora popeo se je potpisani opet na bilo oko 400 m. južno od kote od 225 m.

21. Na vrh bila leži drveće smjerom N15°W.

Posve blizu ove točke leži drveće različito porazbacano. Osobito se ističu tri smjera: N, N20°E i N60°E.

22. Kod kote od 178 m. nad Graborcem povaljeno je drveće smjerom N15°W, a malo niže, gdje prestaje šuma, smjerom N20W.

U selu Grabovcu odletjeli su sa dvie poslijednje kuće krovovi prama zapadu, a tri manje kućice su posvema porušene.

U šljiviku Gjure Mihalića leže sve šljive smjerom N20°W.

Sa južne strane ceste naprama ovomu šljiviku porušena je kuća seljaka Sedlačeka, a krov je odnesen smjerom N50°W.

23. Iduć cestom prama zapadu, popeo se je pisac opet u šumu kod kote od 173 m. Tu leži donje drveće smjerom N40°W, a gornje smjerom N20°W. — 28. ist. mj. u jutro išao sam u društvu općinskoga bilježnika i jednoga seljaka iz Novske tako zvanim gradinskim putem preko Lisine k Puićkim vinogradima.

24. Malo ispod kote od 246 m., gdje počinje šteta, leži debeli hrast (1·10 m. promjera) smjerom S70°W.

25. Većina stabala leži smjerom N50°E.

26. Baš na vrhu kod kote od 246 m. leži sve smjerom N50° do 55°E.

27. Blizu kote od 263 m. naproti Peldićevim vinogradima leži sve smjerom N40°E.

Digitized by Google

U jarku sjevero-zapadno od kote od 263 m. leži sve porazbacano jedno preko drugoga. Jedan hrast (50 m. diam) je prelomljen u polovici debla i sav rascijepan na tanke do 5 m. duge prutiće. Komadi su porazbacani na sve strane kao od kakve eksplozije. Među porazbacanim drvećem leži i jedan bukvić (40 cm. diam.) ovit desno oko svoje osi. Reći bi, da je tu trag vitlice.

28. Niže ispod vrha leži drveće smjerom S70°W.

29. U jarku samom pobacano je sve smjerom S50°W (zapadno od prijašnje točke 28.).

30. Na kraju brežuljka povrh jarka leži sve smjerom S50°W.

Poslije podne istoga dana išao sam u Subocki grad. U Brezovcu pripovijeda gostioničar, da je ondje počelo nevrijeme u 4¾ pm. i trajalo do 6¼ pm. Mrak je nastao naprečac, činilo se, da se oblak sastaje sa zemljom, tako je bio nizak. Vjetar je bacao sve prema N45°E. Padali su komadi leda do 300 gr. težki. U Livađanima je padala jaka tuča, u Lovskoj i Bairu bilo je malo tuče. Kaže da je u Koritima malo porušena drveća, a preko Korita dalje ništa.

Kod prve kuće istočno od puta u Korita (gdje se križa Brezovačka cesta sa putem u Korita) porušene su šljive smjerom N30° do 40°E. Staje na cesti porušene su sve smjerom N.

Šljivik lijevo pokraj gostione porušen je smjerom N20°W. U kući pred šljivikom pobacao je vjetar sva stakla u sobu, a dio krova sa strane NE je otkriven (lik 3.). Tu se vidi, da je morao biti tlak odozdol da digne krov.

Lik 3.

Putem lijevo prema Bairu pobacane su staje smjerom N30°W. Jedan debeli orah kod Popovca leži smjerom N20°W.

Kod posljednje kuće Baira prema jugu je jedna staja orientovana smjerom N40°W. Vjetar joj je digao krov, zavio ga za 10° desno i bacio prema N (lik 4.).

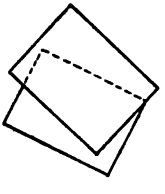

Lik 4.

Pošto sam se na taj način osvjedočio, da je bio tornado samo između potoka Konačke i Paklenice do šume Lisine, a da je sjeveroistočno od Lisine veoma malo štete, te da je centrum tornada bio povrh potoka Grabovca, jer je u tom jarku šuma ostala čitava: mislio sam, da sam pregledao i pobilježio sve, što je bilo nužno s teorijskog stanovišta.

26. ist. mj. otišao sam u jutro iz Novske u Jasenovac, da saslušam g. T. Gruičića, načelnika jasenovačkoga. Od pripovijedanja g.

Digitized by Google

Gruičića važno je to, da je vidio, kako vijori dižu u vis zemlju i granje od polomljena drveća.

Iz priležeće karte (br. 2.) te iz pripovijedanja g. Gruičića slijedi, da je došlo nevrijeme od SW, te da su se spuštale iz glavne mase oblaka različite vitlice. Po pripovijedanju g. Gruičića bilo ih je oko potoka Struga najprije 7, a kasnije 6. Po pripovijedanju seljaka Kosa, lugara, i Beraneka preostala su od ovih napokon dva i to jedan pokraj prve stražare a jedan oko 100 m. istočno od mjesta, gdje je bio lugar, na sjevernom rubu šume Grede. Zapadni je odnio djevojku Ljevačić, a istočni je rušio drveće pokraj lugara. Te dvije vitlice možemo pratiti dalje.

Između šume Grede i željezničke postaje spustile su se po drugi put na zemlju, kako pripovijedaju suglasno lugar i Beranek.

Zapadna je vitlica pala iza toga upravo na željezničku prugu gdje je stajao vlak, te je porazbacala kola. Promjer joj je mogao iznašati u taj čas oko 1200 met. Iza toga se je digla i došla opet do zemlje pokraj mosta državne ceste preko Konačke. Tu joj je bio promjer malen, a ne da se točno odrediti, jer je samo nekoliko komada drva porušeno. Drveće kod 1, 2, 3 (br. 2.) porušeno je od istočnog tornada, a zapadni se opaža tekar kod točaka br. 4., gdje mu je mogao iznositi promjer oko 800 met.

Put ovoga tornada je krivudasta crta poprečnoga smjera prema NE.

Istočni tornado razvio je svu svoju snagu tekar u šumi, sjeveroistočno od državne ceste. Drveće od br. 1. do 25. porušeno je od ovoga tornada. Uzev da mu je bio put usporedan s putem zapadnog tornada, te da je prešao preko br. 9., gdje imade drveća pobacana baš protivnim smjerom, t. j. prema W i prema E: to se može odrediti razmak među obim tornadima na 1200—1500 met., a dijametar istočnog tornada na 2300 met. Taj se je tornado spustio na zemlju od prilike u pol puta između željezničke pruge i državne ceste, a prestao je negdje iza br. 29. Prevaljen put iznaša oko 3·5 km.

Zapadni tornado, kako ga možemo nazvati poradi znatnog promjera, počinio je najviše štete na željezničkoj postaji, gdje je odnesao krovove sa svih zgrada i porazbacao kola, dok je u šumi jako malo drveća porušio. Istočni je obratno harao samo u šumi. Na kolodvoru je bilo mnogo lako ranjenih putnika, dok su bila teško ranjena samo trojica, koja trojica su bila u dvojim posljednjim kolima. Bremser Rukavina, kojega je odnesao vjetar zajedno sa kućicom 40 met. daleko, ostao je posvema neozleđen. Vidi se, da

Digitized by Google

je morala vladati jaka uzlazeća struja zraka, koja ga je polagano spuštala na zemlju.

U šumi je bilo nekoliko pastira sa volovima i jedan starac s ovcama. Pastiri su s volovima za vremena pobjegli, te je ubijen samo jedan vol i jedan pastir, a starac, s kojim sam govorio, ostao je za čudo neozleđen. On pripovijeda, da je nastala na jednom strašna tmica, te da nije nit šta čuo nit vidio, dok se nije razdanilo.

Svi, koji su bili u blizini ili u samim tornadima, pripovijedaju suglasno, da su čuli silan prasak kao od kakve eksplozije.

Grmilo je jako i prije i poslije prolaza tornada, kiša je padala već prije prolaza, a tuča je počela iza prolaza.

Koliko je vode palo, ne da se odrediti, jedino se može naslućivati, da je moralo pasti mnogo, jer su jedan sat iza katastrofe donijeli potoci Novska, Konačka i Paklenica toliko vode, da je na polju oko pruge stajala voda 1 met. visoko.

2.

Iz gornjih podataka proizlazi nepobitno, da je smjer gibanja oko oba tornada bio ciklonalan, t. j. gledajuć odozgor na zemlju protivan gibanju kazala ure. Jakost vjetra rasla je na kolodvoru od periferije do 55 met. udaljenosti od središta, računajuć da je bio vjetar najjači ondje, gdje je bacio posljednja kola, a da je bilo središte na 22. kolima. Brzina vjetra je bila svakako veća na zapadnoj strani tornada nego li na istočnoj. To proizlazi otud, što se opaža svuda na putu obiju tornada, na zapadnoj strani veća šteta nego li na istočnoj.

S obiju strana tornada bio je jak SW, kako pripovijedaju svi očevidci. Vidi se to i po utiscima tuče na zidovima kuća — kao da je Novska i okolica sasuta projektilima iz puške; a i po tom, što je vjetar dotjerao iz Jasenovca jedan vagon u Novsku, akoprem se diže pruga od Jasenovca do Novske poprijeko za 4‰.

Ogromnu silu vjetra možemo najbolje proračunati iz djelovanja na vlak. Priloženi popis kola pokazuje u drugom stupcu težinu kola. Iz toga popisa vidimo, da su posljednja kola br. 29 teška bila 13·14 tona. Računajuć da su se kola po iskazu lieutenanta Kaudernata naklonila najprije prema SW, zatim natrag prema NE, a onda odletjela, to možemo računati, da je vjetar udario u kola s pobočne strane. Površina te strane kola iznaša p. p. $32 m^2$. Tlak vjetra potrebit da uzdrži kola u zraku iznaša po tom 410 kgr. po m^2 površine. Po formuli

Digitized by Google

$$s = \sqrt{151{\cdot}7\ (1 + 0{\cdot}004\ t)\ \frac{P_0}{P}\ p}$$

gdje s znači brzinu gibanja zraka, t temperaturu, P_0 tlak zraka izvan tornada, P tlak zraka na mjestu gdje su bila kola, p tlak zraka na m^2 površine kola, dobivamo za brzinu zraka 46·5 metra p. s.

Pošto su pako kola odletjela po svoj prilici preko telegrafičkih žica 30 m. daleko i opisala kod toga od prilike parabolu, kojoj je vrh 15 m. daleko od tračnica, a 8 m. visoko nad niveau-om pruge, može se naslućivati da su se postavila u gibanje pod kutom nešto većim od 45°. Kada bi vjetar bio samo momentano djelovao na kola, morala bi bila dobiti kola početnu brzinu od 20 met. p. s. Po jednostavnim pravilima mehanike slijedi, da je za to potrebita sila od 4100 kgr. po m^2 površine. Brzina gibanja zraka, potrebita da proizvede tolik tlak, iznaša po gornjoj formuli 158 met. po sec.

Oba ova slučaja su ekstremi među kojima mora da tražimo pravu brzinu gibanja zraka. Ne ćemo mnogo pogriješiti ako uzmemo za tlak 2000 kgr. po m^2, odkud proizlazi 103 m. p. s. kao brzina gibanja zraka u blizini zemlje. Horizontalna i vertikalna komponenta gibanja zraka, od prilike jednake, iznašale bi po tom 73 m. po sec.

Činit će se možda čudno, da uzimam tako veliku vertikalnu komponentu. Očevidci tvrde, da je zrak nosio u vis zemlju, granje od drveća pače i jednu djevojku, a to nam dovoljno dokazuje jaku vertikalnu komponentu. U blizini vlaka mora da je nastalo vertikalno gibanje i od tud, što se je zrak u blizini zemlje morao dići preko nasipa pruge, koji doduše nije viši od 1·5 met. ali je ipak morao donji zrak preko nasipa u vis.

Brzina vjetra bila je u šumi svuda manja nego na kolodvoru. Nigdje se ne opaža, da bi bio vjetar odnesao koje drvo s mjesta gdje je raslo, akoprem je imao vjetar dosta površine, na koju je mogao djelovati, osobito kod bukava.

Kut, što ga je zatvarao smjer vjetra sa gradientom, bio je u šumi svakako manji od 90°, što se vidi osobito dobro kod br. 9. Centripetalna komponenta gibanja, a kao posljedica i vertikalna komponenta gibanja mora da su bile znatne.

Tlak zraka mora da je bio u sredini tornada veoma nizak. O tome nas uvjerava najbolje pripovijedanje supruge glavara postaje.

[1] W. Ferrel. New advances in metrology. Washington 1885.

Digitized by Google

Za tornada nisu mogli ona i sluga zajedničkim silama otvoriti vrata od sobe, a iza prolaza tornada otvorila su se vrata sama, a prozori su svi zajedno sa okvirima odletjeli u sobu.

III.

Tlak zraka bio je taj dan prilično jednoličan po čitavoj Evropi: slabi maksimum povrh Danske, a niži tlak povrh sredozemnoga mora. Po Hrvatskoj je bio tlak također prilično jednoličan čitav dan sa malim promjenama. Od jutra do večera pao je tlak neznatno svuda po Hrvatskoj, kako se vidi iz priložene table br. 2. Ta tabla prikazuje opažanja meteorologijskih postaja Hrvatske, Madžarske, Bosne, Dalmacije, Istre i Kranjske, kako sam ih dobio stranom od pojedinih postaja, stranom od c. i kr. centralnih meteorologijskih zavoda u Beču i Budimpešti. Barometar i temperaturu pojedinih postaja redukovao sam na visinu od 100 m. t. j. od prilike na onaj niveau u kojem je počeo tornado. Temperaturu sam redukovao na niži ili viši niveau računajuć poprečno umanjenje temperature kako vrijedi za mjesec svibanj, t. j. za 7 am. 0·7° C. po 100 m. visine, za 2 pm. 0·8° C., a za 9 pm. 0·7° C. Prema tome sam redukovao i tlak. Karta br. 3. prikazuje nam izobare (izvučene) i izoterme (crtkane) za 2 pm.; za 7 am. i 9 pm. je rasporedba ista, samo što je tlak u 7 am. svuda nešto viši, a u 9 pm. svuda nešto niži.

Iz spomenutih karata vidimo, da su bile čitavi dan povrh Hrvatske i susjednih zemalja četiri slabe depresije: jedna nepravilna oblika povrh Istre sa središtem na međi Istre, Hrvatske i Kranjske; druga veoma duguljasto eliptična sa središtem između Križevaca i Kaniže; treća u sjevernoj Bosni između Bišća i Banjaluke; a četvrta na skrajnjem istoku Hrvatske između Bjelaja, Iloka i Pančove.

U 7 am. bile su razlike temperature po Hrvatskoj neznatne. Temperatura je bila najviša u zapadnoj Istri, između Senja i Crikvenice te na skrajnjem istoku između Iloka i Zemuna. Niska temperatura bila je u srednjoj Kranjskoj, sjevero-istočnoj Hrvatskoj te u sjevero-zapadnoj i zapadnoj Bosni.

U 2 pm. bila je temperatura najniža u Hrvatskom primorju između Rijeke i Crikvenice, zatim na međi Hrvatske i Bosne od Bišća do Požege. Istočna Hrvatska, Bosna i čitavi Kras od međe Kranjske do Dalmacije imale su veoma visoku temperaturu. Izoterma od 30° protezala se od Pećuha preko Osijeka, Bjelaja i Trav-

Digitized by Google

nika sve do Vrgorca u Dalmaciji. Temperatura je bila dakle u 2 pm. neobično visoka za to godišnje doba.

U 9 pm. bila je temperatura niska po čitavoj Hrvatskoj i sjevernoj Bosni, što se lako može protumačiti time, što je svuda po Hrvatskoj padala kiša i tuča, te se je zrak znatno ohladio.

Da se razvidi promjena temperature sa visinom, imademo u opće veoma malen broj meteorologijskih postaja. Hrvatsko primorje možemo prispodobiti sa Fužinom (762 m.), dok se mogu podatci Gospića (568 m.) prispodobiti samo za termin od 2 pm., jer motritelj opaža u jutro u 8 am. i na večer u 8 pm. namjesto u 7 am. i 9 pm. Oba ova termina Gospića prispodobio sam sa Bakrom, gdje je namješten termograf (Richard-Freres Paris). Dalnji par postaja je Zagreb i Sljeme (razlika visine 772 m.).

Promjena temperature po 100 m. visine u 7 am.:

1. Primorje (Rijeka, Crikvenica)—Fužine—Černomlje, Rakovac	0·67° C.
2. Bakar—Gospić—Šibenik	0·70° „
dakle Kras	0·68° „
3. Zagreb—Sljeme—Krško	0·57° „
4. Bosna[1]	0·56° „

U Primorju je bila promjena temperature normalna, u Hrvatskoj i Bosni je bila nešto niža. Stup zraka je bio dakle u Primorju najhladniji.

Promjena temperature po 100 m. visine u 2 pm.:

1. Primorje (Rijeka, Crikvenica)—Fužine	— 0·44° C.
2. Senj—Gospić—Šibenik	— 0·68° „
3. Lošinj—Gospić—Bihać	— 1·09° „
dakle Kras	— 0·74° C.
4. Zagreb—Sljeme	0·38° „
5. Bosna	0·59° „

Kras je bio u 2 pm. vanredno vruć, ostala Hrvatska i Bosna također vruća ali znatno manje. To je ljeti redovito, pa nam i tumači osobitu množinu nevremena s grmljavinom, što se opažaju po Hrvatskoj. Redukuje li se temperatura Bišća i Karlovca na visinu od 800 m. na temelju gornjih data, pa se prispodobi sa

[1] U Bosni sam uzeo slijedeća mjesta: Šibenik—Aržinbrijeg—Banjaluka, Gerzovo – Jajce—Škender-Vakuf, Šibenik—Glamoč-Travnik.

Digitized by Google

temperaturom Fužine i Gospića, vidi se da je morao vladati u toj visini veliki gradienat temperature između linije Gospić—Fužine i Bihać—Karlovac, naime: Bihać—Gospić = 20·6 — 25·9 = 5·3°, Karlovac—Fužine = 22·7° — 23·8 = — 1·1.

U 9 pm. bila je promjena temperature visinom svuda normalna i to:

1. Primorje—Fužine . . . . . 0·69° C.
2. Senj—Gospić (korigovan po Bakru) . . . . . 0·70° „
3. Zagreb—Sljeme . . . . . 0·48° „
4. Bosna . . . . . 0·52° „

Iz podataka, što ih je imalo dobrotu priposlati mi kr. ravnateljstvo pošta i brzojava u Zagrebu, te c. kr. ravnateljstvo vojničkih brzojava u Sarajevu, narisao sam kartu br. 4. iz koje se razabira, da je nastalo nevrijeme oko podneva na jednom na čitavoj liniji sjeveroistočno od Krasa i usporedo s njime od međe Kranjske do preko Bišća (od prilike do Ključa). Iz gore spomenutih podataka kušao sam nacrtati linije, na kojima su brzojavne postaje istodobno zatvorile promet poradi grmljavine, t. j. prekinule struju. Ovo nisu doduše strogo uzev izobrante, ali su im jako blizu. Nisam se mogao držati strogo vremena označena kod pojedinih postaja, jer pojedini činovnici prekidaju struju koji prije koji kasnije, prema individualnom prosuđivanju jakosti električnih pojava.

U Hrvatskoj i Bosni bilo je taj dan više nevremena, kako nam to pokazuje izvješće Zagrebačkog poštanskog ravnateljstva. (Tabla br. 3.) Između svih tih nevremena za nas je važno ono koje je nastalo, kako smo već prije spomenuli oko podne. Čitava ta fronta nevremena vukla se je od podneva do 6 pm. smjerom NE preko Hrvatske, na raznim mjestima različitom brzinom. Na jugoistočnom kraju od prilike od jedne točke po sredi između Kulen-Vakufa, Ključa i Lukovice (p. p. 16° 20′ E Gr. i 44° 40′ N), gdje je valjda i tornado nastao, pa do Pakraca, bila je brzina prilično jednolična (Poprijeko 20 km. po satu. Na međi Hrvatske i Kranjske bila je brzina do 2 pm. velika, 30 km. po satu), a kasnije malena.

Nevrijeme je prestalo oko 7 pm. na liniji Lepoglava, Križevci, Pakrac, Požega. Ima na nekim mjestima tragova nevremena i poslije 7. ure, ali dalnji tok nevremena se ne da sigurnošću konstatovati. Ne da se ni to konstatovati, da li je nevrijeme, koje je

Digitized by Google

potuklo Viroviticu, produljenje ovoga nevremena ili je to samostalan pojav.

Ako izuzmemo tuču, koje je bilo taj dan po čitavoj Hrvatskoj, nije ovo nevrijeme počinilo znatne štete izuzevši oko Prijedora i pokraj Novske. Da je na onom kraju fronte mogao nastati tornado, bit će po svoj prilici uzrok taj, što je baš okrajak onoga nevremena nastao u barometrijskoj depresiji sjevero-zapadne Bosne. Neposredni uzrok postanku nevremena ima se tražiti u velikom gradijentu temperature između Krasa i susjedne hrvatske nizine.

Konačno mi je ugodna dužnost, da zahvalim ravnateljstvu kr. centralnog meteorologijskog zavoda u Budimpešti, c. kr. centralnog meteorologijskog zavoda u Beču, kr. prometnog ravnateljstva ug. državnih željeznica u Zagrebu, kr. ravnateljstva pošte i brzojava u Zagrebu, c. kr. ravnateljstvu vojničkih brzojava u Sarajevu, građevnom odjelu zemaljske vlade u Sarajevu, gospodinu M. Maslcku, nadšumaru državnih šuma u Raiću i gosp. Staromu, šumaru imovne općine u Novskoj, te svim onim osobama, koje su mi stavile dobrohotno na raspolaganje data potrebita za ovu raspravu.

Digitized by Google

Iskaz br. 1

kako bje sastavljen i opterećen mješoviti vlak broj 6718 od 31. svibnja 1892., što ga je vjetar na postaji u Novskoj prevalio.

Broj	vrst	znak vlastničtva	osovine	težina u tonama: vlastita	težina u tonama: tereta	vrst tereta	ukupna težina tona	kola su: prevaljena bila	kola su: ozleđjena	kola su: iskočila iz tračnica	kola su: s koliko osovina	Natovarena kola bosanske željeznice: srušila se s kola	Natovarena kola bosanske željeznice: prevalila se na kol.	Opazka
pojedinih kola														
2448	stroj	Mav	3	.	.	.	38.17	.	.	.	.	.	.	1
2448	tend.		3	.	.		34.00	.	.	.	.	.	.	2
10139	Gf	M á v	2	7.10	.	Teretna kola	7.10	.	.	.	.	.	.	3
20623	G		2	7.00	11.10		18.10	.	.	.	.	.	.	4
29700			2	5.60	10.1		15.70	.	.	.	.	.	.	5
9207			2	6.00	3.00		9.00	.	.	.	.	.	.	6
10700	Gf		2	7.50	4.70		12.20	.	.	.	.	.	.	7
2950	G		2	5.20	10.20		14.40	.	.	.	.	.	.	8
981			2	4.50	4.40	kola c. kr. bosansko-hercegovačke željeznice	8.90	.	1	1	2	1	.	9
811	In		2	4.80	4.40		9.20	.	1	1	2	1	.	10
2273			2	5.40	4.40		9.80	.	1	1	2	1	.	11
4001			4	14.00	4.40		18.40	.	1	1	4		1	12
1709	Ik	DV (Južna željeznica)	2	6.00	4.40		10.40	1	1	.	.	1	.	13
2299			2	5.20	5.00		10.20	1	1	.	.	1		14
943	In		2	4.50	5.00		9.50	.	1	.	.		1	15
2095			2	5.90	5.70		11.60	.	1	.	.	1	.	16
4003			4	13.70	5.70		19.40	.	1	.	.	.	1	17
6009	Ik		2	5.10	5.70		10.80	.	1	1	1	1	.	18
2294	In		2	5.20	5.70	mješovita	10.90	1	1	.	.	1	.	19
2181			2	5.30	5.70		11.00	1	1	.	.	1	.	20
420			2	5.60	7.30	vodja vlaka	12.90	.	1	.	.	.	.	21
7526			2	8.30	1.50	prtljag. pošta	9.80	.	1	.	.	.	.	22
13333			2	7.80	2.00		9.80	.	.	.	.	.	.	23
115	M á v	kr. ug. državna željeznica	4	16.00	4.00	putnici	20.00	.	1	.	.	.	.	24
4577			2	11.70	0.16		11.86	.	1	.	.	.	.	25
4581			2	11.80	0.88		12.68	.	1	1	1	.	.	26
4567			2	11.70	0.80		12.50	1	1	.	.	.	.	27
4486			2	11.60	2.00		13.60	1	1	.	.	.	.	28
748			2	12.80	0.24		13.04	1	1	.	.	.	.	29
745			2	12.90	0.24		13.14	1	1	.	.	.	.	
Ukupno .			42	228.20	118.72	/.	346.92	8	21	6	12	9	3	

U Zagrebu, dne 3. listopada 1892.

Od strane prometa kr. ug. drž. željeznice:

Philippovich m. p.
nadprotustavnik.

Digitized by Google

Iskaz br. 3

o trajanju oluje dne 31. svibnja 1891. u pošt. i brz. ravnateljstvenom okružju zagrebačkom.

Ime ureda	Trajanje nevremena							
	do podne				po podne			
	od		do		od		do	
	sat	čas	sat	čas	sat	čas	sat	čas
Belovar	.	.	.	.	8	40	8	15
Bosut	.	.	.	.	2	55	5	50
Čepin	.	.	.	.	2	35	.	.
Dubica	.	.	.	.	4	.	4	30
Gjurdjevac	8	.	10	.	.	.	.	.
	11	20	12	.	4	40	6	.
Glina	.	.	.	.	2	30	5	.
Jasenovac	.	.	.	.	2	35	6	.
Koprivnica	8	.	9	40	4	58	8	.
Karlovac	11	40	12	.	12	15	1	40
	.	.	.	.	2	30	4	30
Korenica	.	.	.	.	12	.	8	.
Krapina	8	54	9	40	5	.	5	50
Kutjevo	.	.	.	.	2	50	5	10
	.	.	.	.	5	30	8	.
Morović	.	.	.	.	3	55	4	55
Nova Gradiška	.	.	.	.	4	.	5	30
	.	.	.	.	5	45	8	.
Novska	.	.	.	.	3	15	8	.
Novi Marof	.	.	.	.	3	.	4	30
Osiek g. g.	.	.	.	.	7	50	10	.
Požega	.	.	.	.	3	10	4	50
	.	.	.	.	6	20	8	50
Pakrac	.	.	.	.	4	25	7	30
Petrovoselo	12	.	.	.	.	.	9	.
Petrinja	8	.	9	.	2	45	5	5
Rača	.	.	.	.	2	35	4	35
	.	.	.	.	7	10	10	.
Rieka gor.	.	.	.	.	5	.	9	.
Šid	.	.	.	.	3	50	5	10

Digitized by Google

Ime ureda	Trajanje nevremena							
	do podne				po podne			
	od		do		od		do	
	sat	čas	sat	čas	sat	čas	sat	čas
Sisak	.	.	.	.	3	30	4	45
Suhopolje	10	50	12	.	.	.	.	.
Sv. Ivan Zelina . .	.	.	.	.	3	.	5	.
Šamac	.	.	.	.	5	.	6	.
Slunj	11	35	.	.	.	.	9	.
Senj	11	20	.	.	.	.	1	45
Topusko	.	.	.	.	12	45	7	.
Vrbanje	.	.	.	.	3	20	4	20
Varaždin	.	.	.	.	5	50	8	20
Vinkovce	.	.	.	.	3	16	4	.
Virovitica	.	.	.	.	2	.	4	45
Zavalje	11	50	.	.	.	.	8	.
Zlatar	.	.	.	.	5	.	8	.
Zemun	.	.	.	.	8	45	9	55
Zagreb	.	.	.	.	1	30	6	.
Dalj	.	.	.	.	7	50	10	.
Novi	11	30	.	.	.	.	2	20

Kr. pošt. i brzojavno ravnateljstvo.

U Zagrebu, 14. prosinca 1892.

Vuchetich.

Digitized by Google

O Marinu Getaldiću, patriciju dubrovačkom,

znamenitom matematiku i fiziku na početku XVII. vijeka.

Čitao u sjednici matematičko-prirodoslovnoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 18. svibnja 1893.

PROF. OTON KUČERA.

»Is ego sum, qui malim scire, quam nosci, discere, quam docere«. *M. Getaldić.*

S ovima za cijeli rad i život njegov karakterističnim riječima prikazao bih ovom učenomu društvu sina hrvatskoga naroda, koji je nazad 300 godina bio dika svoga rodnoga grada Dubrovnika, komu uz ostale častne epitete u velike pripada i ime „grada matematičara"; muža, koji je u ono za matematičku nauku veliko vrijeme, kada je obretena algebra i analitična geometrija, stajao u najprvim redovima ispitateljâ ove nauke i tijem si stekao odlično i neprolazno mjesto u historiji matematike. Uz Rugjera Boškovića on je bez dvojbe najslavniji predstavnik hrvatskoga naroda u historiji eksaktnih nauka, posebice matematike[1]; — dovoljan razlog, da mu i ovo učeno društvo uskrisi spomen u narodu, kojemu je na ponos i diku. „Rod bo samo, koj si mrtve štuje, na prošasti budućnost si snuje".

Matematičke su nauke u Dubrovniku osobito voljeli. Već je u 15. stoljeću bila ondje, kako razabiramo iz jednog pisma našega Ivana Česminskoga, biskupa i pjesnika, nazvana Ivan Panonski, matematičaru Gazoli-u iz Dubrovnika, tvornica matematičnih i astronomskih instrumenata[2]; upotrebljavali su ondje i katoptrički

[1] *Barbieri* pače veli: Tobožnji vrač, a u istinu uzor čistoće i krijeposti, bio je jedan od onih velikih muževa, što ih je Dubrovnik dao svijetu, on je bio predteča poldrug vijeka kasnije rodjenoga Boškovića, nu možda veći od njega, ako se uzme na um vrijeme, u koje je radio, te novi i prevažni poticaj, što ga je dao intelektualnom napretku.

[2] *Düringsfeld,* Aus Dalmatien III, 246.

Digitized by Google

tubus, na koji su se 25—30 morskih milja daleki brodovi vidjeli tako točno, kao da su u luci, mnogo prije Newtonovih vremena. Po priči je potjecao od Archimeda, kako piše u Varšavi živući Talijan Tito Livio Burattini u jednom pismu franceskom astronomu Bouillandu.[1] — *Gazoli* (oko 1460.), Nikola *Sagri* († 1573.), Nikola *Nale* († 1585.), Ivan *Odierna* († 1660.), Vincenzo *Pozza* i Stjepan *Gradi* (1613—1683.) ponajznamenitija su imena matematička uz mnoge druge u prošlosti Dubrovačkoj.

Dva puta, ako ne tri puta, sinula je medjutim iz Dubrovnika na polju matem. nauka u ona tri stoljeća luč tolikoga sjaja, da je obasjala svu Evropu; pod konac 18. vijeka Rugjer Bošković, komu je ovo učeno društvo jur postavilo toli dostojan spomenik, a na početku 17. vijeka Marin Getaldić, kojega neki suvremenici proglašuju prvim ili jednim od prvih svojega vremena.

U prvom ću dijelu rasprave nacrtati život Getaldićev i dati prijegled i karakteristiku svih njegovih djela, a u drugom ću se baviti iz bližega oko njegovoga najznamenitijega djela „De resolutione et compositione mathematica", koje mu je u prvom redu pribavilo odlično mjesto u historiji matematike. I zbilja, prebirući suvremene pisce matematičke, naići ćeš svaki čas na ime Getaldićevo časno spomenuto. Nu što bliže dolaziš 18. i 19. vijeku sve se više njegove zasluge zaboravljaju i Montucla u svojoj znamenitoj historiji matematike niti ne spominje ovoga djela Getaldićeva. Da je u najnovije vrijeme stvar na bolje okrenula, glavna je zasluga učenoga ravnatelja nautičke škole u Dubrovniku, Eug. Gelcicha, koji je svojom raspravom „Eine Studie über die Entdeckung der analytischen Geometrie mit Berücksichtigung eines Werkes des Marino Ghetaldi Patrizier Ragusaer aus dem Jahre 1630."[2], svratio pažnju matematičnih historika na ovo djelo Getaldićevo, pak mu je zaista i odlično mjesto dano u monumentalnom djelu Moritza Cantora: „Vorlesungen über Geschichte der Mathematik".[3]

[1] Dotično mjesto u pismu Ivana Panonskoga od god. 1466. od prilike glasi: „Ceterum rogamus vos, ut armillas Ptolomaei et alia instrumenta, de quibus in opere vestro mentionem facitis, nobis ad expensas nostras istic apud vos paranda et conficienda procuretis: quoniam hic in regno Hungariae scitos harum rerum artifices nullos habemus.

[2] *Schlömilch*: Zeitschrift für Math. u. Physik. Supplement zur hist. lit. Abtheilung des XXVII. Jahrganges, 1882. (pag. 191—231).

[3] II. pag. 737—739.

Digitized by Google

I.

Život i djela Marina Getaldića.

Obitelj, iz koje je nikao Marin, prastara je patricijska obitelj dubrovačka. Od godine 940. amo spominje se medju plemićkim obiteljima, a došla je u Dubrovnik iz Tarenta. Od godine 1847. imade austrijsko plemstvo. Mnogo je dala odličnih sinova gradu Dubrovniku. Uz Marina se osobito ističu Lucijan kao član dubrovačke akademije „Concordi", i Šimun, koji je postao žrtvom velikoga potresa, bivši baš u ono doba „rettore" republike[1].

Od oca Matije rodio se Marin jamačno godine 1566. Godina i dan rogjenja nisu dokumentima obloženi. Nu otac Serafin Cerva u III. dijelu svoga rukopisnoga djela, koje je izvor svim kasnijim biografijama Marina[2], umuje evo ovako: „Ferunt etiam, cum Gregorius XIII. Pont. Max. Aloysii Lilei libellum de corrigendis Ecclesiae fastis ad omnes omnium gentium Academias misisset et Romae complures doctissimos et coelestium motuum peritos viros delegisset, qui judicium de eo ferrent, unum ex iis Gh. fuisse. At vero nulla ratione adduci possum, ut id credam, cum anno MDLXXXII, quo correcti fuere Ecclesiae fasti, Gh. puer esset, annumque aetatis ageret XIV. *Licet enim* natalis ejus dies ignoretur, at certe ex Nobilium Albo in Reipublicae Comitia, in quae Patricii viginti annorum adolescentes eo tempore admittebantur, admissus fuit IV. Idus Octobris anno LXXXVIII. supra MD. Neque videtur major XX. annorum aetate in Comitia primum ingressus (quod accidere facile poterat, praesertim si Romae diutius fuisset commoratus); nam alter etiam ex Nobilibus, eadem die una cum Gh. in Album illud, Nobilium, scilicet a Comitiis, relatus est, prioremque locum seniori nempe debitum obtinuit, unde argumentum sumo, quod aliquot saltem dies senior fuit Gh., adeoque is non major XX. annorum scribendum in Albo illo nomen dederit". . . . Po tom i svi kasniji biografi Getaldićevi kao Appendini, Ljubić, G. Barbieri, E. Gelcich, uzimlju g. 1566. za godinu rogjenja.

U rodnom gradu učio je prve nauke i dobio uzgoj prema svomu stališu. Učio je dakako latinske i grčke klasike, što pokazuje krasna

[1] „Aus Dalmatien, von Ida von Düringsfeld. III. 322. Na strani 325 spominje Otto Reinsberg-Düringsfeld rukopis: „Cenni sulla famiglia patrizia di Ragusa di Ghetaldi". Postoji li još ovaj za popunu dosta manjkave biografije Marina po svoj prilici važan rukopis?

[2] Bibliotheca Ragusina a Fr. Seraphino M. Cerva, Ordinis Praedicatorum. 1741. Tomus tertius pag. 52—62. U rukopisu u knjižnici jugosl. akademije.

Digitized by Google

i krepka latinština njegovih kasnijih djela i duboko poznavanje grčkih matematika. Učio je i tadanju filozofiju, nu ova kao da mu nije prijala, jer se je već kao dječak svom dušom, a od prirode silno obdaren, bacio na studij matematike, i elementi su Euklidovi na njega tako silno djelovali, da je u Euklidovoj metodi mišljenja tražio jedini izvor istine. Tko ga je ove elemente matematike učio, nije poznato, jer je pod konac 16. vijeka bilo u Dubrovniku više znamenitih učitelja matematike[1]. U vrlo je kratkom vremenu sve naučio, što mu mogoše dati matematičnoga znanja učitelji dubrovački, jer ga već vrlo mlada („ex ephebis vix egressus" — Cerva) nalazimo u Rimu, gdje sluša znamenitoga tada u Rimu učitelja matematike („excellentem in rebus mathematicis virum docentem" — Cerva) *Mihajla Coigneta* ili po drugima *Coignea,* te priznaje, da ga je tek ovaj uveo u matematiku. Iza nauka rimskih, gdje mu je bio suučenikom i suparnikom glasoviti Fridrik Samniato, a prijatelji *Christoforus Clavius* (matematik i astronom, popravljač kalendara 1537—1612.), *Theodosius Rubeus,* kardinal *Serafin Olivario,* koji se je upravo dičio njegovim prijateljstvom, a za koje opet ne znamo, kada su bili svršeni, slijedio je u društvu sa Marinom Gočićem ili Gučetićem put po Evropi, koji je trajao 6 punih godina. Svrha je bila tomu putu, da potraži sve znamenite matematike svojega vremena i da nauči sve, što još može od njih naučiti. Njegovoga suputnika i Pilada Gučetića vodila je opet etnografska nauka po svijetu, da spozna običaje i osebine raznih naroda. U koje li godine ovaj put pada, opet se neda odrediti. Godine 1607. već je morao biti svršen, jer je te godine u Mljecima štampano njegovo djelo „Variorum problematum collectio", a na čelu mu je karakteristična posveta Marinu Gučetiću, nerazdruživom pratiocu na svim putovanjima njegovim. Iz ove posvete doznajemo od prilike opseg njegovih putovanja, nu veoma bi interesantan predmet posebnomu istraživanju bilo potanko ispitivanje ovoga za njegov znanstveni rad bez dvojbe odlučnog puta i onih ljudi, s kojima se je sastao i sprijateljio.

Getaldić, koji se u ovoj posveti očituje i kao žarki rodoljub, veli: „Tebi posvećujem ovo djelo, Tebi, s kojim sam punih 6 godina putovao gotovo cijelom Evropom. Priznajem, da neznam, imadem li na polju svoga obrazovanja većega uzgojitelja od Tebe. Ti si

[1] *Cerva:* Quo praeceptore usus, incertum, cum multi sub finem seculi XVI. floruerint Ragusii ejus artis periti.

Digitized by Google

me poveo iz domovine, prve hraniteljice moga tijela i duha, s Tobom podjoh u strane zemlje, uzgojiteljice tolikih genija, koji oplodiše ono moje polje. Kolikom li broju učenjaka imadosmo zajedno pristupa! *Proputovasmo zajedno sjevernu i južnu Njemačku, dvije se godine zaustavismo u Engleskoj, nijedan nam kraj Franceske nije ostao nepoznat, prodjosmo zajedno cijelu Italiju, gdje si štovateljima moga prije spomenutoga polja učinio sve velike učenjake (a tih je mnogo!), kojima se ona zemlja ponosi*".

Godine pako 1600. stalno je Getaldić bio u Parizu družeći se ondje sa Franjom Viéte-om, jer te godine izdaje Getaldić u Parizu raspravu Viéte-a „*De numerosa potestatum purarum atque adfectarum ad exegesin resolutione*". Smijemo li pretpostaviti, da je Getaldić u istaknutoj posveti naveo kronologičkim redom svoja putovanja, moći ćemo zaključiti, da je Gh. godine 1600. bio već prošao svu sjevernu i južnu Njemačku, da je bio već dvije godine u Engleskoj, i da se je negdje iza g. 1600. vratio u Italiju, boraveći ondje nekoliko godina, a to se podudara i tijem, što se prve njegove radnje štampaju u Rimu g. 1603.

Naučni bi po tom put Getaldićev, koji ga je učinio jednim od najprvih matematika svojega vremena, padao u zadnje godine 16. i prve godine 17. vijeka[1].

Na tom je putu, možemo punim pravom reći, Getaldić kao kakvi triumfator osvojio cio matematički svijet i tko o njem govori, ističe ga kao vanrednoga čovjeka po svom matematičnom znanju. Evo tomu nekoliko potvrda, koje sam mogao iz dosadanjih vrela crpsti.

Na svome se je putu zaustavio i u Löwenu (Lovanium) u Brabantu, gdje je tada bilo najglasovitije sveučilište Evropsko sa 6000 slušatelja. Toliki je bio entuziazam za Getaldića, kad se je pojavio ondje, da su ga htjeli imati profesorom matematike u onom sveučilištu. Nu njegova gotovo pretjerana čednost, koja se ističe najbolje u rečenici njegovoj na čelu ove rasprave, nije mu dala, da primi ovu, a ni druge na nju nalik časne ponude.

Povrativši se u Italiju već kao prvak medju suvremenicima mogao se dičiti prijateljstvom najznamenitijih ljudi u Italiji. Članovi tada svemoguće obitelji Barberini-a, iz koje je izišao i papa Urban VIII., odlikovahu ga osobitim svojim prijateljstvom. Franjo Barberini kardinal (1597—1679.) i brat mu *Tadija* knez od Pale-

[1] **Dok ga E. Gelcich meće u vrijeme iza dovršenih nauka u Parizu, dakle iza g. 1600. l. c. pag. 195.**

Digitized by Google

strine († u Parizu 1647.), pomagahu ga u izdavanju njegovih djela, pak je i najznamenitije posmrtno djelo Getaldićevo posvećeno Tadiji Barberiniju.

Znamenitog historika i publicistu talijanskog O. Petra Sarpija (1552—1623.) vezalo je intimno prijateljstvo s Getaldićem, koje se osobitim načinom zametnulo. Bogat Genuez Vincenzo Pinelli, osobit ljubitelj znanosti i umjetnosti, nastanio se u Padovi, gdje je sjajno primao učenjake i umjetnike cijele Evrope. Prozvaše ga novim T. Pomponijem Atticom radi ogromne korespondencije s učenjacima svega svijeta, radi ogromne njegove biblioteke i krasne galerije. Kod ovoga se Pinelli-a sastao Getaldić, koji je rado zalazio u Padovu poradi sveučilišta, prvi put sa Sarpijem. Anonimni biograf Sarpijev pripovijeda: „Bijahu u društvu g. Pinellija gospoda *Pissot,* vječne slave vrijedan Francuz i *Marin Getaldić,* plemić prvoga reda iz Dubrovnika, koji je, mislim, još na životu; ja sam ga spoznao u Rimu i Mljecima *kao angjela po ćudi i životu svomu, a demona u matematici.* Njegov „Appollonius redivivus" i druga djela pokazuju, da mu ili nema para ili ih je malo, koji bi mu bili jednaki. Udje pater Sarpi, da pohodi Pinellija, koji se, mučen u ono doba kostoboljom, upinjao, kako bi mu pošao u susret, da ga pozdravi; tako je radio i na rastanku htijući pače, da ga sprovede. Oba se gosta nadjoše u čudu s tolike časti izkazane patru, pak će Getaldić zapitati, tko li je to, komu iskazuje toliku počast. Njemu će Pinelli (citiram njegove riječi): „On je čudo ove škole". Kad je Getaldić, znajući da se radi o znanosti, upitao: u kojoj struci, reče Pinelli: „u kojoj hoćete". Vidjevši Getaldića u čudu, dodade: „Poznajem, gospodine, vaše savršeno znanje u matematici, pa učinimo pokus. Pozvati ću patra sutra na objed. Držite u pripravnosti nekoliko poučaka vaše znanosti, za koje mislite, da su kušnja znanja, pak ih medjutim proučite, da budete spremni, jer ćete se osvjedočiti o tom, što Vam kažem. Ja ću samo predložiti i dalje se nebrinem. Tako učiniše. Getaldić se toliko čudio govoru patra, da je izjavio, kako nije mislio, da bi jedan čovjek mogao toliko znati u onoj struci. Kasnije postadoše intimni prijatelji i Getaldić mu saobćivao svoja istraživanja na polju matematike.

Vrativši se s puta, na kojem je sabrao jamačno sve tadanje znanje matematike i ubrao lovore sa svoje oštroumnosti u istraživanju matematičnih problema, pristupio je k izdavanju svojih vlastitih istraživanja i naštampao je u kratkom vremenu od god. 1603. do god. 1607. pet svojih djela, koja su mu za života u opće štam-

Digitized by Google

pana. Godinom 1607. prestaje publikacija dalnjih istraživanja i to je jamačno vrijeme, kad se je on povratio u svoj rodni grad, da se posveti mirnomu izučavanju i obradjivanju svoje nauke i službi republike.

Ob ovom zadnjem odsjeku Getaldićeva života možemo zabilježiti malo pouzdanih vijesti. Stalno je, da se je oženio i da je imao 3 kćeri, Anu, Francisku i Mariju, koje su bile djevojke, kad ga je godine 1626. „VI. Idus Aprilis[1] u 58. godini života zatekla smrt u najboljim godinama i baš na pragu velikih obreta u matematici.

Ovaj zadnji odsjek života, u kojem ga je Dubrovnik obasuo najvišim častima gradskim, ponoseći se time, da ih može položiti u takove ruke, u kojem je skromno radio na najvećem svom djelu, kojemu je bilo sudjeno, da imenu njegovom u znanosti najveću slavu pribavi — žalibože tek iza smrti, — u kojem je napokon kao ljubezna i brižna glava obitelji radio o boljku svoje djece, donio je Getaldiću još i drugu nešto čudnu slavu — zloglasnoga vrača. I ovoj slavi imade on da zahvali, što je njegovo ime još danas poznato (pa bilo i kao nadimak) svakomu djetetu u Dubrovniku. Evo kako je došao do te slave.

„Na obali jadranskoga mora izmedju staroga Epidaura i modernog Dubrovnika u čudnom je kontrastu spram bujnog zelenila livada i bogatih šuma uljika duboka i prostrana špilja na podnožju brda Bergato, s koje možeš pregledati ubavi otok Lokrum; u nutrinju vodi okruglo zjalo, koje joj daje lik ponora. Na koncu 16. i u početku 17. vijeka bila je ova špilja na zlu glasu, a i danas je još [za vremena o. S. Cerve] u ribara i neznalica. Tamo je, vele, bivao preko cijelog gotovo dana glasoviti čarobnjak (vrač) imenom Bete ili Betino. U zvijezdama je čitao budućnost, vladao je nad elementima i zapaljivao bi nekim odredjenim gibanjima svojih paklenih strojeva sve vrsti brodova; s toga se nijedna barka ribarska ne usudjuje ni blizu k onom nesretnom žalu".[2]

Ovim riječima započinje S. Cerva svoj životopis našega Marina. Taj zlosretni vrač naime nije nitko drugi nego Marin Getaldić.

Kad se je povratio i definitivno nastanio u Dubrovniku, primio je s očevinom svojom i kuću na rečenom žalu (današnja villa Saracco[3]), iz koje se lako spustio do špilje. Po običaju Dubrovačkom

[1] *Cerva:* III. pag. 61.
[2] *S. Cerva:* rukopis III. pag. 52.
[3] *I. Dühringsfeld:* Aus Dalmatien. III. 36.

Digitized by Google

dobio je i Getaldić nadimak Bete, kakovih su i druge odlične obitelji imale u puka, kao n. pr. Lommelius Barka, Pisani Zecchin, Donda del Orologgio itd. a po tom špilja na njegovu zemljištu Betina špilja, koje su ime neki smatrali hrvatskim imenom = čarobnjakova špilja[1], nu bez razloga.

Istina je, da je Getaldić najveći dio svoga vremena provadjao u ovoj špilji, baveći se oko konstrukcije sferičkih i paraboličkih zrcala u optične svrhe, i motreći nebo, na kojem se baš u one dane obretom teleskopa otvorilo široko polje novim i znamenitim obretima. Ovaj je studium astronomije i optike ispunjavao uz radnju oko glavnoga djela matematičnoga zadnje godine Getaldićeva života. U povodu ovih istraživanja sa zrcalima izvadjao je Getaldić jamačno i svakovrsne pokuse o užižanju tjelesa zrcalima te je (kako pravo ističe Barbieri) zapalio, ne doduše brodovlje Marcellovo, ali svakako (da se tako izrazim) neke znanstvene igračke, kojim je davao oblik malih brodova. Ti su pokusi u ono doba bili dostatni, da mu unesu ime zloglasnog vrača, udes koji je znao češće stići u prijašnjim vjekovima ljude, koji su nešto dublje znali zaroniti u tajne prirode. Spominjemo samo Rogera Bacona.

Još nekoliko riječi o Getaldiću kao čovjeku. Da je u njem bila žarka ljubav spram rodnoga grada, pokazuje se već u gore istaknutoj posveti jednoga njegovoga djela svomu Piladu Gočiću. Nu još se jasnije očituje u spremnosti, s kojom se posvećuje u kasnije doba svoga života službi svoga grada. *Montucla* spominje u svojem znamenitom djelu i neko diplomatično poslanstvo Getaldića na visoku portu u Carigrad iz g. 1609. i navadja — dakako krivo — da je na tom putu i umro. Barbieri nadovezuje na onu opasku, kako je zaista lako moguće, da je republika poslala Getaldića po diplomatičkom poslu u Carigrad, jer se pouzdano znade, da mu je Dubrovački senat povjeravao najvažnije službe i jer je on bio kao stvoren za takovu ulogu, po svom talentu, po svojem opsežnom znanju i na mnogom putovanju stečenom iskustvu. Nu Barbieri ipak dvoji o tom poslanstvu, jer ga ne nalazi nigdje spomenuta, niti od kojega suvremenika niti od ikojega biografa. — I ovo će pitanje moći razjasniti tek izpisi ove slavne akademije iz Dubrovačkoga arhiva, kada dosegnu do onih godina. Timi će izpisi za stalno pasti mnogo više svjetla, osobito na zadnji odsjek života Getaldićeva, koji je u svih biografa počam od Cerve ostao manjkav, jamačno

[1] *Barbieri:* Galleria di Ragusei. Martechini 1841.

Digitized by Google

s toga, što su se svi obazirali gotovo sasvim izključivo na njegov znanstveni rad, a spoljašne su prilike njegova života tek mimogred spominjali.

Karakteristiku Getaldića kao čovjeka sa malo riječi izrekao je anonimni biograf Pavla Sarpija, kad je rekao: „On je angjeo po ćudi". — Da je to u istinu bio, tomu ću pridonijeti dva karakteristična priloga iz njegovih djela.

Na svom je naučnom putovanju spoznao gotovo sve znamenite ljude svoje struke, nu k nijednom nije stupio u odnošaj tako intimnog prijateljstva kao prema Franji Vieti, obretniku algebre. Glas je Viete (1540—1603) bio tolik, da je Getaldić došao u Pariz najprije kao učenik njegov, nu za malo se pretvorio u suradnika, koji je u upotrebi algebre na geometriju svoga učitelja daleko nadkrilio. Što drži o prijateljstvu, najbolje se očituje u njegovom odnošaju prema Vieti.

Već u uvodu k djelu „de resolutione et compositione mathematica" imade mjesto, koje se toga tiče. „Sed omnia fere Theoremata et Problemata, quae sub Algebram cadunt, facillime resolvuntur, ac per resolutionis vestigia componuntur: non quidem vulgaris Algebrae beneficio, quae resolutionis vestigia omnino confundit, sed illius, cujus auctor est Fr. Vieta, *vir certe de rebus mathematicis optime meritus, cui non solum nostra, sed etiam superior aetas haud scio an ullum hujus scientiae laude parem, nedum superiorem invenerit*".

Njegovo se uzvišeno shvaćanje prijateljstva lijepo ističe u jednoj znanstvenoj raspravi, koja vrijedi, da ju ovdje zabilježimo.

Clemens Cyriacus, pravim imenom *Clement Cyriaque de Mangin* (1570—1642.), liječnik u Parizu, koji je mnogo putovao po Evropi izdao je g. 1616. u Parizu jednu jedinu matematičnu raspravu pod naslovom: „Problemata duo nobilissima, quorum nec analysin geometricam videntur tenuisse I. Regimontanus et P. Nonius, nec non demonstrationem satis accuratam representasse F. Vieta et Marinus Ghetaldus, nunc demum a Clemente Cyriaco diligenter elaborata et novis analyseos formis exculta". Prigovara riješenju dvaju problema geometričkih, kojima su se bavili Vieta i Getaldić.

Za Getaldića se radi o problemu[1]: „Ako je zadana okomica sa vrha trokuta na podnicu, razlika obih stranica uz okomicu (crura) i razlika obih odsječaka podnice, neka se nadje trokut". Getaldić je

[1] De res. et comp. math. lib. II. probl. III. pag. 36.

Digitized by Google

taj problem riješio jur u knjizi „Variorum problematum collectio“ g. 1607. U dokazu, koji slijedi iza konstrukcije problema, veli Cyriacus „se non satis accuratam demonstrationem deprehendisse“, pak se čudi, da je Getaldić na to zaboravio, i obećaje, da će on to nadopuniti, što je Getaldić zaboravio, kako bi ga te brige riješio. Na to odgovara Getaldić sasma odrešito: „Sed cum ea, quae pollicetur, non solverit, non alienum putaverim planum facere, primum illam demonstrationem, licet in ea, quod Cyriacus notat omissum fuerit, non ideo potuisse dici, non accuratam, tum Cyriacum nihil omnino supplevisse, quamvis supplendi munus sibi susceperit“.

Odbija najprije od sebe prigovor, da mu se smije dokazivanje „non accuratum“ nazvati, jer bi se to došljedno moralo prigovarati i Archimedu, Apolloniju i većini najtočnijih (accuratissimis) matematika, jer je i u njihovim dokazima, premda su potpuno istiniti, mnogo toga zaboravljeno, što su Eutocius Ascalonjanin, Fridrik Comandinus i mnogi drugi vrlo učeni komentatori nadopunili u svojim komentarima. „Quas quidem demonstrationes cum nemo non accuratas sit ausus dicere, non video, quid causae fuerit, cur Cyriacus demonstrationem meam non accuratam appelaverit“.

Veli mu nadalje, da je njegova kritika više smiona, nego što je dokaz netočan, pošto prigovor njegov ne stoji „existentibus possibilibus (ad problema construendum) datis“. — Nadalje mu dokazuje, da Cyriacus, dodavši svoj lemma i svoju konstrukciju nije ništa nadopunio riješenje Getaldićevo. — Što je u istinu Getaldić kod prvoga riješenja zaboravio dodati problemu, bila je determinacija, kada je riješenje moguće, a kada nemoguće. Cyriakov pako dodatak ostavlja takodjer ovo pitanje netaknuto, s toga ga je Getaldić u ovoj drugoj knjizi sam riješio, dodavši dokazu konstrukcije dvije nužne determinacije. Zaključuje ovako:

„Non igitur omissa supplevit Cyriacus, ut pollicebatur, cum instantiam constructioni adversantem non dissolverit, nam nihil aliud nisi determinatio contra instantiam a docto commentatore desiderabatur, quippe quae sola omnia praestitisset. Sed quamquam ea me supplendi cura non levarit Cyriacus, *magnas tamen ei ago gratias habeoque. Licet enim ei votum defuerit, ipse tamen voto non defuit*“.

Istom prilikom odbija i prigovor Jakova Christmanna (1554. do 1630.) proti svojoj konstrukciji ovoga istoga problema. U svomu „Nodus Gordius“ veli Christmann, — na kojega se osobu vežu dvije znamenite činjenice, da je za njega u Heidelbergu g. 1609. stvorena stolica arapskoga jezika, prva u Evropi, i da je on bio neko

Digitized by Google

vrijeme posjednik originalnog rukopisa Kopernikova djela o svjetskim sustavima[1], kako je ispitivao ovaj problem i našao, da mu je konstrukcija klimava („ejusque constructionem vacillantem deprehendisse").

Ne veli, zašto mu se čini klimava, nu tomu se domišlja Getaldić, poznavajuć valjda znanje Christmannovo iz matematike, pak odbija ovaj prigovor vrlo odrešito ovako: „Profecto assumpserit in suo examine *Abacularis calculator, demonstrationum Geometricarum plane innocens,* numeros ad constructionem problematis non idoneos, *quippe ignoravit, problema determinatum esse,* nec ideo construi posse ex quibusvis datis; idcirco non miror, *si suo vacillanti per abaculos calculo delusus, vacillantem meam constructionem sibi visus fuerit deprehendisse.*

Zaista oštro odbijanje prigovara netemeljitih, koje pokazuje i to, kako je Getaldić suvereno vladao tadanjom matematikom i kako je točno poznavao znanje pojedinih ljudi.

Nu koliko je odrešit Getaldić u odbijanju nepravednih prigovora, toliko je nježan prama uspomeni prijatelja. U prvom dodatku svomu „Appolonius Gallus" riješio je Vieta problem: „Ako je zadana podnica, visina i omjer krakova u trokutu, neka se nadje trokut".

I dokazu konstrukcije ovoga problema prigovorio je Cyriacus u spomenutoj raspravi, da je netočan, da determinacija, što ju je dao Vieta problemu ne valja (illegitimam esse), pak da ju s toga valja uništiti. Akoprem je Aleksander Anderson, zaslužan učitelj matematike u Parizu, prijatelj Viete, koji je mnogo zasluga stekao oko izdavanja djela Vietinih, a kako se iz našega mjesta vidi i veliki prijatelj i štovatelj našega Getaldića („vir mihi percarus", ... „cum quibus de me non semel perhonorifice meminerit, meique patrocinium susceperit, multum sane me sibi sua humanitate, ac prona in me voluntate devinxit"), veoma sjajno dokazao, kako je krivo sudio u obim stvarima Cyriacus, neda Getaldiću uspomena na davno umrloga prijatelja, a da ga nebi još jednoč uzeo u obranu: „Verum cum ipse quoque moleste ferrem, quod tanti viri laudes, non sine aliqua temeritatis nota, ut levissime dicam, Cyriacus ausus sit imminuere: non possum non ostendere, quam longe absit a vero in suis animadversionibus judicium Cyriaci. Nempe hoc a me postulat singularis quidam meus in Vietam amor, atque observantia, atque adeo arctissima amicitiae, conjunctionisque necessitudo, quae

[1] *Cantor:* Vorl. über Gesch. der Math. II. p. 549 i 550.

Digitized by Google

mihi cum illo Parisiis intercessit, *mutuis officiis* confirmata. Huc accedit, quod cum Cyr. in uno eodemque libello et Vietam et me de non accurata demonstratione accusaverit, *inofficiosus essem, si omissa amici causa, meam tantum defenderem.* Na strani 49—56 svoga djela bavi se oko problema Viete opširno i dokazuje, kako je determinacija Viete ne samo ispravna, nego i potrebna, a konstrukcijom problema pokazuje, da se ona nesmije uništiti.

Nije li to baš sjajan dokaz, da je naš Marin Getaldić zaista bio „angelus in moribus"?

Prelazeć na znanstveni rad Marina Getaldića istaknuti mi je najprije, da je Getaldić u prvom redu geometar. Znanje je svoje najprije crpao iz djela Euklida, Apollonija i Archimeda, pak s toga se njegov rad može smatrati nastavkom rada ovih velikana. Nu ako *Kästner*[1] veli, „da se u Getaldića nalazi postupak starih, samo što upotrebljava algebru", čini mi se, da je daleko premalo ocijenio vrijednost i važnost djela Getaldićeva, o kojem govori. Da je to istina, pokazati će najbolje osvrt na postupak grčkih geometara.

Grci su od Egipćana primili neku množinu poučaka geometričkih, koji su priznati bili kao nepobitne istine. Bijahu to *theoremi* t. j. gledanjem ili razmatranjem nadjene istine, koje je valjalo tek dokazati. To je bio impuls znanstvenom razvitku matematike u Grka. U rješavanju ove teške zadaće, olakoćivali bi si posao time, da bi svaku olinu smatrali prostornom i tako se mogla razvijati samo geometrija, dok je aritmetika bila tek pomagalo geometrije. Postupak je Grka u tom poslu bio od prilike ovaj: Na početku stoji poučak, točno izražen u svom smišljaju i u tvrdnji: Imade li *lik* svojstvo *A*, mora imati i svojstvo *B*. Za tvrdnjom je slijedio *dokaz*. Konstrukcijom *pomoćnih crta* sveo bi se dokaz na dokazani jur prije poučak. Tu se dakle nešto zahtijevalo (propositio), a zatim se imala izvesti konstrukcija. Ti su zahtjevi doveli do druge vrsti geometričkih poučaka. Trebalo je naime često dokazati, kako se zahtjevu može udovoljiti, i tako postadoše *problemi*. Problem je ono, što se na riješenje predlaže, dakle *zadaća*. Nu svaki problem sastoji po tom od tri dijela: 1. zadaća sama, 2. riješenje zadaće, u kojem se daje točan naputak za dotičnu konstrukciju, i 3. *dokaz*, kojim se utvrdjuje, da je onom konstrukcijom učinjeno, što se tražilo. Ako je dakle koji theorem u dokazu iskao takovu konstrukciju, morao je

---

[1] *Kästner:* Geschichte der Math. 3. Bd. pag. 187—195.

Digitized by Google

najprije dotični problem biti riješen i s toga se izmjenjuju theoremi sa problemima. Riješenja su dakle ovdje čisto geometrička a metoda sintetična: *Nepoznate se stvari traže isključivo geometričkom konstrukcijom i matematika Grka ni ne dopušta drugoga kakovoga riješenja.* Pa i kasnije, kad je Plato uveo pojam geometričkih mjesta i čunjosječnice — višu matematiku Grka — nema mjesta drugačijemu rješavanju problema, nego predočivanju nepoznatih stvari konstrukcijom. I u Platonovoj školi konstrukcija je isključivi način rješavanja problema i propozicija. Jedan od najnužnijih zahtjeva u ovoj geometriji bio je: Na zadan pravac položiti pačetvorinu tako, da joj ploština bude jednaka nekoj zadanoj plohi. Taj se posao zove u Platona παρατείνειν, a kasnije παραβάλλειν. Tim je svaki lik pretvoren u pačetvorinu, koja mu je ploštinom jednaka. Nu ova se pačetvorina dala pretvoriti u jednaki kvadrat, a taj su posao zvali τετραγονίζειν. K ovim se glavnim poslovima priključuju još dva: 1. Na zadan pravac neka se zadana ploha u obliku pačetvorine tako položi, da se ne stere uzduž cijeloga pravca, nego da još preostane pačetvorina vezana uz odredjene uvjete, n. pr. da bude = kvadratu. 2. Na zadani pravac neka se položi ploha u obliku pačetvorine tako, da preteče pravac, a ovaj suvišak da bude vezan uz odredjene uvjete, n. pr. da bude = kvadratu.

Ove se 4 glavne zadaće mogu riješiti uz pomoć *pravca i kružnice i njima odredjenih geometričkih mjesta,* i sve, što se dade svesti na to, smatra se razrješivim problemom. Nu već poznati Delski problem podvostručenja kocke i trisekcija kuta dovela je do spoznaje, da imade i takovih geometričkih mjesta, koja nisu ni pravac, ni kružnica, nego drugačija nekakova krivulja. Ovakove probleme smatrahu nerazrješivima, jer se takova krivulja neda načrtati. Morali su nekoliko njezinih točaka odrediti i prostom rukom ih spojiti, a to ne bijaše točno riješenje po njihovu shvaćanju.

Ovo čisto geometričko shvaćanje matematičnih problema je karakteristični biljeg cijele grčke matematike, s toga se i pokazuje čudni pojav, da niti jedan geometar grčki prije Archimeda nije niti pomislio na to, da bi mogao ma koju crtu brojem izraziti ili ma kakov račun izvesti u svrhu geometričku.

Gotovo 1500 godina ostalo je tako. Početkom 13. vijeka počima utjecanjem Arapa nov život za matematiku u zapadnoj Evropi, napose u Italiji, i malo ne u isto doba u Dubrovniku, kamo su se po svoj prilici sklonili mnogi učenjaci s istoka iza pada Carigrada,

Digitized by Google

preko kojih je stara grčka matematika zajedno s indijskom došla u ove zemlje.

Uvodom našega brojnoga sustava olakšava se studij aritmetike. Trinajsti vijek priprema materijal za novi razvitak nauke: izlaze prvi prijevodi Euklida, Apollonija i arapskih matematika. Materijal taj svladava cijeli 14. vijek, ali matematika prodire u sve šire slojeve svijeta, pače i u praktični život: već i trgovci uče računati. U 15. se vijeku javlja nov duh u Evropi u svim naukama: on razširuje i matematiku. Do polovice se ovoga vijeka javljaju novi i autentični prijevodi grčkih matematika po originalu, a u drugoj počinje nov rad na tom temelju. Geometrija napose prelazi sada tek od čiste konstrukcije na aritmetičku metodu: crte se i plohe izražuju posebnim brojevima i s ovima se dalje operuje. Ova nova geometrija je povod, da se u šestnajstom vijeku najprije u Italiji javljaju nove metode za riješavanje jednačaba trećega i četvrtoga stupnja a i trigonometrija se razvija.

U ovom se času javlja na naučnoj pozornici Marin Getaldić. Proučivši Euklida i Apollonija, i sve nove stečevine svoga vremena, dolazi u Pariz, gdje se upoznaje sa Vietom, komu je bilo sudjeno svojim uvedenjem općih brojeva u matematiku izvesti cijeli preokret u ovoj nauci. Niti jedan matematik ni staroga ni novoga vremena nije za zadani broj uveo kakov općeniti znak, pak njim dalje računao, kao sa dosadanjim posebnim brojevima. Učinivši to, skinuo je sa rezultata računa posebnu njihovu formu, koju su dosada imali. Ovomu epohalnomu koraku naprijed bio je svjedokom Marin Getaldić i njegov je duh odmah uhvatio važnost ovoga koraka za sav daljnji razvitak matematike. Pod dojmom ovoga velikoga obreta stoji sav rad Getaldićev na polju geometrije: *nema u njega više čisto geometričkoga shvaćanja problema, kao u starih, nema u njega više ni prikazivanja prostornih olina posebnim brojevima, kako je to radio 16. vijek. On izražuje prostorne oline općim brojevima, računa s njima po novoj metodi Viete (logistica speciosa prema dosadanjoj numerosa) i uči, kako se ovakovim načinom dobiveni izrazi konstruirati imadu. A da je on prvi, koji je općenitost ove metode shvatio i u svojim djelima, osobito u posmrtnom, konsekventno i metodički upotrebio, u tom je po mom sudu najveća zasluga Getaldićeva za matematičnu nauku. Jer ovo spajanje općenite aritmetike sa geometrijom, moralo je bezuvjetno dovesti s jedne strane do obreta analitične geometrije, a s druge do obreta*

Digitized by Google

infinitesimalnoga računa: dvaju najvećih obreta u matematici, koji i zbilja padaju već u 17. vijek.

Descartesova „géometrie" izišla je već g. 1637. jedva 7 godina iza zadnjega djela posmrtnoga našega Getaldića, a Newton već g. 1669., Leibnitz pako 1684. polažu temelje infinitesimalnom računu.

Zadnje djelo Getaldićevo pokazuje jasno, da mu tjelesno stanje njegovo zadnjih godina nije dalo raditi, kako je htio. U trećoj i četvrtoj knjizi njegovoga djela: „De resolutione et compositione mathematica" od g. 1630. naći će pozorni čitatelj dosta mjesta, gdje u tekstu nješto manjka, a sva peta knjiga pokazuje nerazmjerno malen izbor problema, po čem smijemo slutiti, da nije bila izradjena, kako ju je pisac bio osnovao. Smrt ga je zatekla očito prije, nego je djelo dovršio. — Da ne bude tjelesno prije reda smalaksao, možda bi njegovo zadnje djelo bilo zaista bacilo u svijet misao Descartesovu. Analiza će, što slijedi u drugom dijelu ove radnje, pokazati, u koliko je opravdana ova misao.

Sada je red da u prijegledu predočim sveukupni rad njegov znanstveni.

Ako i jest istina, da je Getaldić velik kao geometar, koji je kao nitko prije njega znao stopiti algebru sa geometrijom: njegov znanstveni rad započinje radnjom — iz fizike, kojoj je trajno mjesto u historiji ove nauke. *„Promotus Archimedes seu de variis corporum generibus gravitate et magnitudine comparatis. U Rimu 1603. kod Alojzija Zanettija"*, naslov je toj radnji. Posvećena je kasnijemu kardinalu Serafinu Olivariju, za kojega se zna, da je bio osobit štovatelj Getaldićev te se baš dičio tijem, da ga može zvati svojim prijateljem. Spis ovaj nadovezuje na djelo Archimedovo (287—212) *„De insidentibus humido"* 2 knjige. Prvi je izdao Archimedova djela g. 1544. Thomas Gehauff ili Venatorius, pak je možda ovo izdanje bilo povod, da se je Getaldić bacio na pokuse o specifičnoj težini tjelesa. U njem raspravlja najprije o poznatoj zadaći Hieronovoj i zatim odredjuje specifičnu težinu od 12 tjelesa, a to su: zlato, srebro, živa, olovo, bakar, željezo, cin, dakle 7 kovina starih, i k tomu još dolazi 5 tekućina: *voda, vino, med, ocat* i *ulje*[1]. Ovdje rješava problem na osnovu Archimedovog zakona, a na zadaću Hieronovu o kruni vraća se i u svom djelu posmrtnom.

[1] *Poggendorff:* Geschichte der Physik 1879. pag. 128. Ovdje valja ispraviti navod Pogg., da je Getaldić umro *1609.* kao *mletački poslanik u Carigradu.* To je valjda prešlo amo iz *Montucle-a.*

Digitized by Google

Ovo su prve eksperimentalne odredbe specifične težine, za koje veli sam Poggendorff, da su „für ihre Zeit ganz hinlänglich“. Ta je okolnost ovomu spisu Getaldićevu pribavila neprolazno mjesto u historiji fizike[1]. — U predgovoru ističe povod ovoj svojoj radnji. Učitelj njegov Michael Coignet[2] ga je neprestano nagovarao, da ga izdade, kako bi vidio plodove svoga naučanja. Čustvo je zahvalnosti spram učitelja iznijelo ovo djelo na vidjelo, „komu sam“, veli Getaldić „u velike zahvalan, jer sam od njega primio podlogu znanja“.

Još je iste godine 1603. izišlo i drugo djelo Getaldićevo: *„Nonnullae propositiones de Parabola nunc primum inventae et in lucem editae. Romae 1603.“* kod istoga Alojzija Zanettija. Djelo je posvećeno Christoforu Claviju[3] (1537—1612.) učitelju matematike na jezuitskom kolegiju u Rimu, poznatom astronomu, kojega je Gregor XIII. pozvao u Rim za popravak kalendara. Njegov spis: „Novi calendarii apologia“ izišao je u Rimu g. 1588. kada je Getaldić već za stalno bio u Rimu i s Clavijem drugovao, pak je zaista moguće, da je Getaldić utjecao u veliku znanstvenu raspravu o tom pitanju preko svoga prijatelja Clavija i tim je po svoj prilici nastalo ono mnijenje, da je Getaldić bio *pozvan na popravak* kalendara, koje je Cerva, kako smo prije istaknuli, oprovrgao.

Djelo jedno o paraboli ističe Vossius u svojoj knjizi „De Mathematicarum scientiarum natura“ 1650. (Cap. 26. §. 13.) medju optič-

[1] A suvremenu vrijednost njegovu najbolje dokazuje to, što ju je Oughtred primio u svoju zbirku: „Opuscula Mathematica“ (Oxford 1677) u ekscerptu.

[2] Ovdje mi je ispraviti jedan navod svih meni poznatih biografa Getaldićevih. Počam od Cerve pa sve do E. Gelcicha nalazim, da je Getaldić mlad pošao u Rim, gdje da je slušao *Mihajla Coigneta* (Cerva: „Romam deinde profectus Michaelem Coignetum excellentem in rebus Math. virum docentem audivit“). To će biti teško istina, jer u historičkim djelima nalazim samo jednoga čovjeka toga imena i prezimena, a taj je (1549 do 1623) i rodjen i umro u Antwerpenu, bio je matematik Alberta Brabantskoga a istaknuo se obretom proporcionalnog šestila (Canton II. p. 629) i jednim spisom o brodarenju. Ja mislim, da je Getaldićev učitelj u Rimu bio jur spomenuti *Christoforus Clavius* (za pravo Schlüssel) rodj. 1537. u Bambergu a umro 1612. u Rimu. Bio je jezuita i naučao je 14 godina matematiku u kolegiju svoga reda. Na to me upućuje kasnije prijateljstvo izmedju njega i Getaldića a i to, što oba imena počinju slovom *C*, pak je pometnjom napisano Coignet mjesto Clavius. Sa Coignetom pako se sastao Getaldić na svom putu po Evropi.

[3] *Appendini:* Notizie istorico-critiche sulla storia e letteratura dei Ragusei T. II. 44—49.

*

Digitized by Google

kim znamenitim djelima onoga vremena: „Dicam de praecipuis.... Ad haec, quae paucis Marinus Getaldus reliquit *de Parabola et speculo ustorio*. Insuper *tractatum de radiis visus et lucis in vitris perspectivis et Iride:* ubi est *de inchoata Telescopii demonstratione*".[1]

Po tom sudeći moglo bi ovo djelo biti — nisam ga dosada mogao dobiti — sadržaja optičkoga i u savezu sa Getaldićevim studijama o Archimedu. Gornji citat iz Vossius-a to potvrdjuje, jer djelo „de Parabola" spominje u isti mah sa ostalim spisima Getaldićeva optičkoga sadržaja, za koje veli E. Gelcich[2] da se čini, kao da su sasma izgubljena, nu dodaje, kako je u Dubrovniku još mnogo bogatih privatnih knjižnica, kojih je sadržaj i vlasnikom njihovim samim nepoznat, pak izriče nadu, da će se možda i oni Getaldićevi spisi prije ili kasnije naći. Za proučavanje rada Getaldićeva na polju optike i njegovih pokusa o netom obretenom teleskopu bili bi baš ovi spisi velike vrijednosti.

Slijedeća dva djela, koja su oba g. 1607. izišla u Mljecima, pokazuju već Getaldića na potpunoj visini nauke geometričke i utjecaj Viete na njegov rad. Prvomu je naslov: *„Apollonius redivivus seu restituta Apollonii Pergaei inclinationum geometria. Venetiis 1607"*. Kod Bern. Junctus-a izdano i posvećeno kardinalu Olivariju. Drugomu je naslov: *„Supplementum Apollonii Galli seu exsuscitata Apollonii Pergaei tactionum geometricarum pars reliqua. Venetiis 1607."* Kod Vincenza Fiorana izdano a posvećeno M. Pavlu Emiliju Cesi de Marchesi di Riano.

Za ocjenu ovih dvaju djela posegnuti nam je u dobu najljepšega cvijeta matematike grčke. Od Apollonija Pergaejskoga (250—200 u Alexandriji) sačuvalo nam se samo glavno, ali preznamenito djelo „Conicorum libri VIII." što ih je prvi potpuno izdao E. Halley g. 1710.

Pappus nam je medjutim sačuvao bar naslove izgubljenih njegovih djela. Evo ih: 1. Περὶ ἐπαρῶν (De tactionibus); 2. Ἐπίπεδοι τόποι (Loci plani); 3. Περὶ νεύσεων (De inclinationibus); 4. Περὶ χωρίου ἀποτομῆς (De sectione spatri); 5. Περὶ διωρισμένης τομῆς (De sectione determinata).

Čim su iza probudjenih nauka na zapadu bila proučena sačuvana djela starih matematika, odvažili su se najbolji matematici koncem 16. i početkom 17. vijeka na taj posao, da po primjetbama

[1] *Cerva:* l. c.
[2] l. c. pag. 197.

Digitized by Google

u drugih pisaca i po sačuvanom sadržaju spisova restituiraju izgubljene spise. Medju tim restitutorima Apollonija stoji opet u prvom redu naš Getaldić istaknutim djelima, osobito prvim, za koje misli E. Gelcich[1], da sjaj njegovoga talenta najbolje dokazuje, a ipak ga historici ne uvažuju dosta. Oba su djela potaknuta jednim djelom Viete, koje je g. 1600. izišlo u Parizu sa naslovom: „Apollonius Gallus" baš iste godine, kad je i Getaldić izdavao u Parizu drugo djelo Vietino.

U tom je djelu Vieta, izazvan jednom zadaćom, što ju je Belgijanac Adriaen van Roomen (Adrianus Romanus) „omnibus totius orbis mathematicis ad construendum" zadao, kušao uspostaviti Apollonijevo djelo „de tactionibus", u čem je i sjajno uspio. Nu nije svih problema uspostavio. S toga je Getaldić u svom „Supplementum Apollonii Galli" nadopunio Vietu. On sam veli o tom: „Non igitur exsuscitavit Ap. Gal. universam Ap. Pergaei tactionum geometriam; omisit enim sex problemata ad illam geometriam pertinentia: sed ea supplebimus et *sic App. Gallus non sine Illyrico Apollonium Pergaeum,* qui extinctus injuria temporum, vel a barbaris oppressus jacebat, excitabit. Zanimivo je, da sebe zove Ilircem!

Drugo njegovo djelo o Apolloniju posvema je samostalna radnja i dosta velik korak naprijed u geometriji onoga vremena. Ona je kako svi suvremeni pisci priznavaju Getaldiću već za života pribavila najveću slavu od svih njegovih radnja: stavila ga je u isti red sa starim klasicima matematike i u red prvih suvremenih.

Koliko mu se cijenilo ovo djelo najbolje potvrdjuje jur spomenuti Vossius (Cap. 58.)[2] kao suvremenik gotovo Getaldićev. On veli: „Apollonium *redivivum* nuncupavit, quia cum Apollonii Conicorum libri graece admodum forent vitiati, quos etiam secutus est in translatione sua Federicus Commandinus, ipse loca corrupta ita sanitati restituit, ut ex eo solvi possent problemata, quae ante non poterant." I ovom se prilikom ističe čednost našega Getaldića za koju i Vossius nalazi ove pohvalne riječi: „Hac opera sibi visus est Apollonium quasi ab Orco revocare. Ac licet jactantior videatur inscriptio, omnino tamen est modesta. Nam cum *opus suum* Apollonium vocat, *praeclara illa, quae tradit non sibi, sed Apollonio potius adscribit.* Neka nadje ovdje mjesta opaska, da se je prijatelj Getaldićev jur spomenuti Anderson, rodjen Inglez, učitelj matematike u Parizu i

[1] l. c. pag. 195.
[2] *Cerva* l. c.

Digitized by Google

prezaslužni izdavatelj djela Vietinih godine 1612. povratio na ono djelo Getaldićevo izdavši svoj „Supplementum Apollonii redivivi, u kojem je popunio ono, što je bilo manjkavo u djelu Getaldićevu.

Kolike su cijene bila ova 2 djela, neka bude dokazom i to, da su ušla u najznamenitije priručne knjige matematike, koje su služile podlogom predavanjima. Ističem ovdje djelo Pierrea Hérigonea, koje je g. 1634. i opet 1644. štampano na franceskom i latinskom jeziku. *Cours mathématique* je naslov tomu djelu od 6 svezaka, a uz elemente i data Euklida tamo su primljene i restitucije *Getaldića* uz one Viete i Snelliusa.

Iste je godine Getaldić izdao još jedno geometričko djelo: *„Variorum problematum collectio. Venetiis 1607. apud Vinc. Fioranum“*. Posvećeno je jur spomenutom drugu njegovom na putu po Evropi Marinu Gočiću.

U njem se ističe moderni matematik svoga vremena. Bio je u ono vrijeme običaj, da si prvi matematici zadavaju teže probleme na riješenje. Spomenuli smo jur prije takav problem zadan od Romanusa (Roomen) „matematicima svega svijeta“. Nema u ono doba gotovo znamenitog matematika, koji se nebi bio pokušao na tom polju. Spominjemo samo Vietu, Claviusa, Grienbergera, Jakoba Restiusa i Regiomontana. U ovoj knjizi riješava Getaldić 41 problem geometričkim načinom, dok su spomenuti matematici drugim putem, osobito Regiomontan trigonometričkim, pristupali riješenju. I ovdje ide Getaldić svojim putem: njegova su riješenja onih problema posvema originalna, i netrebaju pomoći trigonometrije.

Ovim djelom prestaje rad Getaldićev na polju matematike. U svojoj špilji kao da se sasma obratio optici i astronomiji, jer za života njegova već ni jedno matematičko djelo nije ugledalo svjetla. U ovu epohu života njegovoga 1607—1626. padaju jamačno spomenuta, žalibože izgubljena djela njegova optičkoga i astronomskoga sadržaja, koja bi nam, da ih je kako naći, pokazala Getaldića kao fizika i astronoma u pravoj mu slici.

To su djela: *„De parabola“*, *„De speculo ustorio“*, *„De radiis visus et lucis in vitris perspectivis“*, *„De Iride“*, u kojem bi imalo biti *„inchoata Telescopii demonstratio“*.

Bio bih sretan, kad bi ovi redci možda potakli kojega od Dubrovačkih rodoljuba, da traži ove spise, za koje ni to neznamo, jesu li ikada i gdje štampani.

Digitized by Google

Ovaj prijegled radnja Getaldićevih pokazuje, da imademo posla sa eminentnim talentom matematičnim. Svako je njegovo djelo plod samostalnoga istraživanja i svako unosi u tadanju matematičku nauku nove rezultate. Nije dakle ni čudo, da je Getaldić jedan od prvih matematika i da Sarpi ništa ne pretjeruje, kada o njem još živom veli, *„da mu ili nema para ili ih je malo, koji bi mu bili ravni“*.

Kad je ove riječi rekao Sarpi, nauka matematična još nije imala najvećega i najznamenitijega djela njegovoga. Tek četiri godine iza smrti njegove štampa se nastojanjem njegovih triju kćeri i brata Jakova, a revnom potporom učenoga Ignacija Tudisija kruna njegovoga rada matematičnoga: *„De resolutione et compositione mathematica. Romae 1630.“* U štamparni svete stolice a pod egidom nikoga manjega nego kneza *Tadije Barberinija,* principa od Palestrine, vrhovnoga vodje papinske vojske († u Parizu, prognan 1647.) izišao je veliki svezak u foliju sa 343 strane.

Proučavajuć ovo djelo pričinja ti se često, da gledaš veliki duh matematički, koji je suvereni gospodar u svojoj nauci, gdje baca poglede svoje u budućnost nauke. Uzdigao se je nad sve znanje svojega vremena, skupio ga pod šire, općenitije gledište i s tog ga višega i općenitog gledišta raspravlja, a kano da sluti, da će ovo općenito stanovište nauci morati otvoriti nove vidike i donijeti nove plodove. To je više stanovište Getaldićevo: *spoj algebre i geometrije u jednu nauku i posmatranje geometričkih problema pod utjecajem algebraičke metode.*

Nije tim rečeno, da je Getaldić u ovom djelu prvi upotrijebio algebru na riješenje geometrijskih problema. Učinili su to u isto doba Vieta i Regiomontan i drugi prvaci, ali *daleki zamašaj i općenitost ove metode nije niti jednomu od njegovih suvremenika bio tako jasan kao Getaldiću.* On je od svojih suvremenika bez dvojbe onu misao prvi uhvatio, i provadjajuć ju konsekventno, dokazao, da u ovom spoju leži izvor daljnjemu velikomu napretku nauke; on ga je, smije se reći, predvidjao.

Posmatrajući njegovo posmrtno djelo s toga po našem sudu jedino opravdanoga stanovišta, smijemo reći još više, da je Getaldić bio prvi matematik svojega vremena. Analiza ovoga djela potvrditi će ovaj naš sud.

II.

Od djelâ Getaldićevih jedino je ovo djelo bilo predmetom historičnoga ispitivanja u novije vrijeme. Za historiju matematičkih

Digitized by Google

nauka i inače toliko zaslužni E. Gelcich ispitivao ga je u jur spomenutoj raspravi sa stanovišta, da odredi odnošaj ovoga djela prema obretu analitične geometrije. Na temelju naime Riccatijeva suda ob onom Getaldićevom djelu, koji glasi: „Haec pars (upotreba algebre na geometriju) *nondum absoluta, ac penitus evoluta est, nisi a Marino Ghetaldo Ragusino in opere posthumo* inscripto: De resol. et comp. math. In eo siquidem dilucida methodus ediscitur, qua aequationes primi et secundi gradus, postquam resolutae fuerint ad geometricam constructionem duci possunt, earumque radices reales determinare“ i jedne opaske Christiana Wolffa u svojoj knjizi „Kurtzer Unterricht von den vornehmsten Math. Schriften. 4. Aufl. Frankfurt u. Leipzig 1732.[1], koja glasi: „Cartesius hat die Algebra völlig bebalten, wie sie beim *Harriot* zu finden, unerachtet er seiner nicht im geringsten gedencket, und gleichwie vor ihm *Oughtred* in seinem Clave Mathematicae und Marinus Ghetaldus in seinen fünf Büchern der resolutione et comp. Math. (Romae 1630. 2. Alph. 15 Bog.) die Vitacische Rechnung auf die gemeine Geometrie applicieret und Quadratischen Aequationen geometrisch construiret; so hat Cartesius die Harriot'sche auch in der höheren angebracht und auch die höheren Aequationen, sonderlich die cubischen und biquadratischen durch die Parabel und einen Circul zu construiren angewiesen“ — proglasili su mnogi pisci Getaldića prvim obretnikom analitične geometrije[2] i još se je g. 1803. Vincenzo Monti profesor lijepe književnosti na sveučilištu u Paviji prilično oštro izrazio o Descartesu obzirom na Getaldića, predbacivši mu, da se nije nikada držao one rečenice: „benignum est et plenum ingenii pudoris, fateri per quos profeceris“.

Da pokaže netemeljitost ovoga suda daje Gelcich opširan ekscerpt iz sadržaja ovoga djela[3], na koji čitatelje upućujemo, a mi se ovdje zadovoljujemo, da u kratko tendenciju, metodu i opseg djela ocrtamo, i dokaze donesemo gore istaknutoj misli o vrijednosti ovoga djela.

Iza vrlo karakterističnoga uvoda o svrhi ovoga djela slijedi prva knjiga, u kojoj se najprije dokazuju theoremi, koji se često upotrebljavaju kod riješavanja i konstrukcije (compositio) zadanih problema. Ovi nam prvi theoremi daju zgodnu priliku za isporedjivanje metode Getaldićeve sa Euklidovom, jer se neki od njih već nalaze

[1] Pag. 38 i 39.
[2] Isp. dotične citate u raspravi Gelcicha l. c. pag. 215—218.
[3] l. c. pag. 199—214.

Digitized by Google

u Euklidu. To je razlog, da o njima ovdje nešto opširnije raspravljamo.

Prvi je theorem: *„Si recta linea secetur utcunque, rectangulum sub tota et differentia partium aequale est differentiae partium“.*

Riješenje Getaldićevo.[1]

„Secetur recta linea (sl. 1.) in duas partes, quorum *A* est major, B minor. Oportet investigare cui plano ad ipsas partes relato aequale sit rectangulum sub A + B et A — B. Ducatur A + B in A — B [neka se pomnoži (A + B) sa (A — B)], erit AQ—BQ. [U našoj oznaci današnjoj A^2—B^2]. Huic igitur plano aequale est rectangulum sub tota linea et differentia partium; quare inventum est, quod quaerebatur. Hinc formatur theorema I: . . . . .

Sl. 1.

Našavši ovako theorem prelazi na konstrukciju njegovu, idući stazom riješenja algebraičkoga (per resolutionis vestigia componuntur):

Secetur recta linea AB utcunque in *C*, et producatur in D, ut sit CD aequalis AC, ergo differentia partium AC. CB erit BD. Dico rectangulum ABD aequale esse differentiae quadratorum AC, CB. Describatur enim super CD quadratum CH et ducatur diameter (diagonala) DE, quam BG parallela rectae CE secet in F; deinde per F ducatur ipsi AB parallela KFL. Similiter ducatur et ipsi DK parallela AL. Quoniam igitur rectangulum AI aequale est rectangulo BH, sunt enim AC, DH aequales CI, BD. Addito igitur communi rectangulo BI, rectangulum AF aequale erit rectangulis BH, BI, hoc est gnomoni MNO per quem differunt quadrata CH, IG. Rectangulum igitur AF aequale est differentiae quadratorum CH, IG, quod erat demonstrandum.

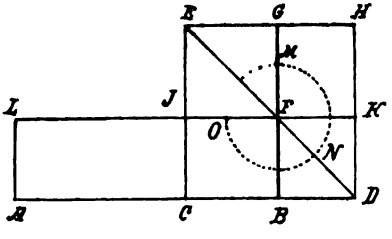

Sl. 2.

Ono dakle, što je vrlo jednostavnim načinom našao algebraičkim putem, Getaldić predočuje najprije konstrukcijom i onda i na slici

[1] Navadjam ga doslovce, da upoznam čitatelje sa oznakami algebre u ono prvo vrijeme njezine upotrebe. Znaka jednakosti još nema; za množitbu i djelitbu nema još posebnoga znaka.

Digitized by Google

dokazuje ispravnost svoje tvrdnje. Ovo pošljednje jamačno je zavelo Kästnera, da je izrekao sud ob ovom djelu Getaldićevu, kao da on raspravlja sve „nach der Art der Alten".

Pregledao je pri tom, da je Getaldićevu riješenju ovoga theorema glavna jakost u onom algebraičkom riješenju, a to baš nije „nach der Art der Alten". Pokazati baš jakost i općenitost ove svoje nove metode ne samo za riješenje, nego onda dalje i za konstrukciju dotičnih theorema i problema — ta to je očito glavni cilj i najveća zasluga Getaldićeva.

Isporedimo s tijem dokaz ovoga theorema u Euklidu. U drugoj knjizi njegovih elemenata, iskazuje Euklid sa petim i šestim svojim theoremom ono isto, što je Getaldić rekao jednačbom:

$$(A+B)\,(A-B) = A^2 - B^2.$$

Peti theorem po prevodu Heibergovu (Euclidis Elementa. Edidit et latine interpretatus est I. L. Heilberg. Lipsiae 1883. Vol. I. pag. 129—130) glasi:

„Si recta linea in partes aequales et inaequales secatur, rectangulum inaequalibus partibus totius comprehensum cum quadrato rectae inter sectiones positae aequale est quadrato dimidiae".

Dokaz Euklidov. (Pokraćeno pisan današnjim znakovima matematike). „Nam recta quaelibet AB in aequales partes secetur in Γ, in inaequales autem in Δ. Dico esse

$$A\Delta \times \Delta B + \Gamma\Delta^2 = \Gamma B^2$$

Construatur enim in ΓB quadratum ΓEZB et ducatur BE, et per Δ utrique ΓE, BZ parallela ducatur ΔH, per Θ autem utrique AB, EZ parallela ducatur KM et rursus per A utrique ΓΔ, BM parallela ducatur AK. Et quoniam $\Gamma\Theta = \Theta Z$. commune adjiciatur ΔM. itaque ΓM = ΔZ. Verum ΓM = AL, quoniam AΓ = ΓB. Quare etiam AL = ΔZ. Commune adjiciatur ΓΘ. Itaque AΘ = MNΞ gnomoni. verum AΘ = AΔ × ΔB (nam ΔΘ = ΔB); quare etiam MNΞ = AΔ × ΔB. Commune adjiciatur LH, quod aequale est $\Gamma\Delta^2$. itaque $MN\Xi + LH = A\Delta \times \Delta B + \Gamma B^2$. Sed $MN\Xi + LH = \Gamma EZB = \Gamma B^2$.

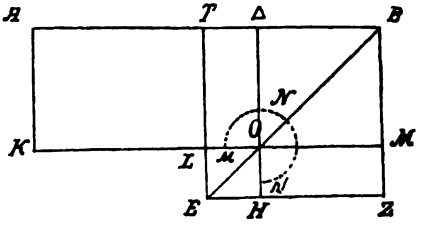

Sl. 3.*)

*) U slici piši mjesto dolnjega *N* slovo Ξ, a mjesto *O* slovo Θ.

Digitized by Google

Itaque $A\Delta \times \Delta B + \Gamma\Delta^2 = \Gamma B^2$.

Ergo si recta . . . . ; quod erat demonstrandum.

Isporediš li ovaj Euklidov theorem sa Getaldićevim, jasno je, da je polovica Euklidova pravca veći dio Getaldićeva, jedan odsjek razdijeljene polovice pako manji dio, a ostatak jednak razlici obih dijelova.

Šesti pak theorem Euklidov glasi:

„Si recta linea in duas partes aequales secatur, et alia quaedam recta ei in directum adjiciatur, rectangulum tota cum adjecta comprehensum cum quadrato dimidiae aequale est quadrato in dimidia adjectaque descripto". [Matematički: $(2a + b)\,b + a^2 = (a + b)^2$.]

Bilo bi suvišno i ovaj dokaz ovdje izvadjati, jer je posvema sličan prvomu. Spomenuti ću samo, da je i ovaj theorem sadržan u Getaldićevom, ako smatramo polovicu zadanog pravca manjim dijelom, drugu polovicu sa dodanim većim dijelom, dakle sam dodani pravac razlikom obih. — Za svakoga je jasno, da je Getaldić baš tim, što je svomu riješenju algebraičkom, dodao konstrukciju na temelju ovoga riješenja i dokaz geometrički baš htio da istakne, rekao bih superioritet i općenitost svoje metode.

To će još bolje pokazati VII. theorem iz prve knjige Getaldićeva djela: *„Si recta linea extrema ac media ratione secetur, quadratum majoris portionis assumentis dimidium totius, quintuplum est quadrati dimidiae totius"*.

Getaldić riješava ovako:

Neka je zadani pravac = 2B. [„Posuimus eam sectam extrema media ratione esse B_2 (u nas 2B), non autem simplicem B, sic enim fractiones vitabuntur"]. Neka je razdijeljen u dva dijela D i (2B − D) ali tako, da bude D srednja geometrička proporcionala izmedju *2B* i (2B—D), onda je po Getaldićevu pisanju:

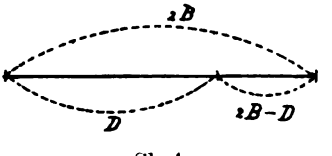

Sl. 4.

Ut B_2 ad D ita D ad $B_1 - D$.

Iz toga zaključuje Getaldić dalje:

$BQ_1 - B$ in D_2 aequabitur DQ.

$DQ + BQ + D$ in B_1 quadratum est $D + B$

$BQ_4 - B$ in $D_2 + BQ + D$ in B_2 aequabitur quadrato ex $D + B$.

quadratum ex $D + B$ quintuplum erit quadrati ex B.

Po našem pisanju:

$$2B : D = D : 2B - D$$

$$4B^2 - 2BD = D^2$$

Digitized by Google

$$(D+B)^2 = D^2 + 2BD + B^2$$

dakle: $(D+B)^2 = 4B^2 - 2BD + 2BD + B^2 = 5B^2$.

Isporedimo s tijem dokaz ovoga theoremata u Euklida pod brojem 13 u knjigi I., gdje glasi: *„Si recta linea secundum rationem extremam ac mediam dividitur, quadratum majoris partis adjuncta dimidia parte totius, aequale est quadrato dimidiae quinquies sumpto.*

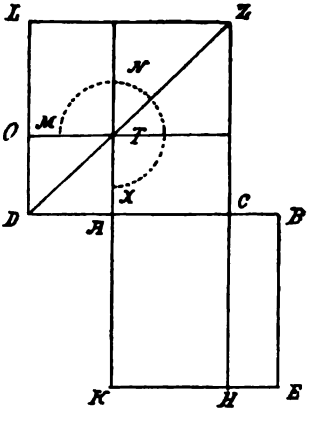

Sl. 5

Dokaz Euklidov: Neka je pravac AB u točki C razdijeljen po vanjskom i srednjem razmjeru i neka bude AC veći dio, i neka se CA produži, da bude $AD = \frac{1}{2}$ AB. Tvrdim, da je:

$$CD^2 = 5DA^2.$$

Nad AB i CD neka su načinjeni kvadrati AE i DZ, neka se potegne diagonala ZD i neka se produži ZC do H. Tada je:

$$AB \times BC = AC^2$$

$$AB \,.\, BC = CE$$

$$AC^2 = ZT, \text{ dakle } CE = ZI$$

$$AB = 2AD$$

$$AB = KA$$

$$AD = AT; \text{ dakle } KA = 2AT$$

$$KA : AT = CK : CT$$

$$CK = 2CT$$

$$LT + TC = 2CT, \text{ dakle: } KC = LT + TC$$

Nu: $CE = ZT$, dakle: $AE = MNX$.

Nu pošto je: $BA = 2AD$, mora: $BA^2 = 4AD^2$ t. j. $AE = 4DT$.

Ali: $AE = MNX$, dakle je i: $MNX = 4AO$, s toga $DZ = 5AO$.

$DZ = DC^2$, $AO = DA^2$, s toga $DC^2 = 5DA^2$.

Ovakih 11 teorema otvara prvu knjigu Getaldićevu. Svi se mogu naći u Euklidu ili doslovce, ili u sasma sličnomu obliku. Getaldić, koji se nebrojeno puta u ovom djelu poziva jednostavno na Euklidove elemente, mogao je to i sa ovih 11 teorema učiniti, da mu nije bilo stalo do toga, da na njima sasma jasno pokaže prednost svoje algebraičke metode pred Euklidovom ne samo u samom rije-

Digitized by Google

šenju dotične propozicije, nego takodjer i u geometričkom dokazu teoreme osnovanom na ovom algebraičkom riješenju. Dok je dokaz Euklidov zamršen i osnovan na velikoj množini prijašnjih poučaka, Getaldićev dokaz izlazi naravnim načinom iz algebraičkoga riješenja, ako zaključuješ obrnutim redom. Ovu naravnost svoje metode, koja ju preporučuje za sve probleme, ističe on gotovo kod svakoga nešto težega problema. Problemi, koji sada slijede, imadu biti tek izbor metodički poredanih primjera za ilustraciju njegove metode. Svi problemi u prvoj knjizi vode na riješenje jednačaba prvoga stupnja, mogu se dakle smatrati upotrebom jednačaba prvoga stupnja na geometriju. Njekoji mi problemi u ovoj knjizi daju priliku, da se osvrnem na neke prigovore učinjene Getaldiću.

Taki bi mu se prigovor mogao iznijeti u tom, što u cijelom svome djelu izbjegava sve krivulje osim kruga: sve su njegove konstrukcije izvedene pravcem i kružnicom. Mogao bi ga dakle prema predjašnjemu stići i taj prigovor, da mu nije ni upotreba čunjosječnica u riješavanju problema išla od ruke. Ne pravom, jer restitutor Apollonijeva jednog djela poznavao je za stalno dobro čunjosječnice, u jednom je pače djelu posebno raspravljao o paraboli. Zašto se je on ograničio na probleme, koji se zaista samo konstruirati dadu (jer ni danas još ne imamo sredstva za konstrukciju čunjosječnica — osim kruga) proviruje opet jasno iz opaske njegove k 5. problemu u I. knjizi: „Plures viae sunt, quibus problemata resolvuntur; aliae quidem faciles, quae sua quasi sponte occurunt; aliae vero cum aliqua difficultate inveniuntur. Ex facilioribus autem nonnunquam oriuntur demonstrationes, etsi verissimae, subobscuratae tamen ac parum usitatae, qualis est superior demonstratio *per aequalitatem etiam solidorum procedens, quibus in planorum problematum demonstrationibus non est utendum: vitium* (u knjizi stoji *initium) enim quodammodo videtur ad planorum problematum demonstrationes perficiendas solida contrahere, hoc est ea per improprium genus demonstrare.* I ova opaska jasno pokazuje, da je Getaldić hotice izbjegavao locos solidos i plano planos, dakle sve konstrukcije, koje trebaju čunjosječnice (loci solidi, τόποι στερεοὶ) i druge krivulje ravnine, koje nisu ni kružnica ni čunjosječnice (τόποι γραμμικοὶ — loci lineares ili po Getaldiću plano-plani). — U uvodu se k drugoj knjizi još jednoč vraća na ovo pitanje prigodom jednačaba izmedju česnika i cijelih olina, koje valja pretvarati u proporcije *„ne plana in progressu resolutionis ad solida, vel etiam ad plano-plana ascendant“* . . „aequalitas quidem non immutaretur, sed

Digitized by Google

plana ad solida vel ad plano plana ascenderent, quibus in planorum problematorum res. et compositionibus non est utendum ob rationes in scholio V, probl. libri I.

Poznato je u historiji matematike prijeporno pitanje o tom, što su „porismata".[1] Euklid je naime mimo ostalo napisao 3 knjige „porizama", koje su izgubljene, ali su se po ostancima u Pappusa dale prilično restituirati. Što su ti porizmi? Na svaki su način jedna vrst matematičnih poučaka, koji su bili poznati i uz ime „dodatak" corollarium. Etimologična sveza riječi πόρισμα sa πείρω, parare, ispitivati označuje na svaki način, da se misli pri tom na neko unapredjivanje dotičnoga matematičnoga problema uz pomoć baš ovih poučaka, koji su „porizmi". Jedno je značenje porizama bez dvojbe: poučak, koji iz drugoga glavnoga poučka slijedi bez dokaza. Tomu imade potvrda dosta. Nu već za Euklida imala je ova riječ još jedno drugo značenje, koje se je kano da već rano i u Grka izgubilo. Pappus veli o tom: „Porizmi ne pripadaju niti theoremima niti problemima, nego stoje po svojoj formi i po svom biću u sredini medju njima, te se mogu izraziti i kao theoremi i kao problemi, tako da su ih neki geometri smatrali theoremima, a drugi problemima, držeći se samo forme poučka. Stari su pako razliku ovih triju vrsti bolje shvatili, kako se razbira iz njihovih definicija. Po njima je svrha theoremu dokazati ono, što poučak izriče; problemu, konstrukcija onoga, što je predloženo; *porizmu je pako svrha naći i ispitati predloženo. Ova je definicija porizma od novijih promijenjena, koji ne mogu svega porizmirati, nego, upiruć se u elemente samo pokazuju, da ono, što se traži, postoji, ali ga u istinu ne traže*". Proklus pako daje ove definicije: S jedne se strane zove porizam, ako se dobije poučak iz dokaza drugoga, kao slučajno nadjeno ili slučajni dobitak kraj traženoga, s druge pak strane i to, ako se doduše nešto traži, ali da se *od obreta čini upotreba, a ne od postanka ili jednostavnoga zora.* Ne treba mi ni isticati, kako su nejasne obe definicije, koje su nam od starih ostale. Jasno je samo toliko, da je riječ ova u matematici tečajem vremena mijenjala svoje značenje, a tim je nastala konfuzija. I naš Getaldić imade u svom djelu vu silu porizama, pak je možda ovdje na mjestu, da njegovo shvaćanje, kao jednoga od prvaka nauke u svoje vrijeme ovdje iznesemo. Možda će se tijem i sam pojam u neke izbistriti.

[1] Pitanje, koje još ni danas nije posvema razjašnjeno. Sr. Cantor I. pag. 240—242.

Digitized by Google

Getaldić si zadaje najprije problem. N. pr. (U prvoj knjizi problem VII.): „Datam rectam lineam secare ut rectangulum sub partibus comprehensum, aequale sit ei, quod a differentia partium fit, quadrato".

Izvedavši riješenje po svojoj metodi algebraičkoj odgovara sa *porizmom: „Quadratum totius secandae quintuplum est quadrati differentiae partium. Datur ergo differentia partium"*. Već je po ovom jasno, da je porizam kod Getaldića poučak, što slijedi iz algebraičkoga riješenja dotičnoga problema bez obzira na to, kako da se konstruira ovo riješenje. Nu zanimiva je opaska, što slijedi iza ovoga porizma, jer razbistruje posvema odnošaj porizma spram theoremu po shvaćanju Getaldića, koje će se po svoj prilici poduda-rati sa shvaćanjem njegovih suvremenika. „Si quis voluerit peracta problematis resolutione porisma, quod ex ipsa resolutione deducitur in formam theorematis proponere ac demonstrare, demonstratio fiet per repetitionem vestigiorum resolutionis *directo ordine, non retrogrado*". U tom se razlikuje „theorema" od „compositio", kod koje se do konstruktivnoga riješenja dotičnoga problema takodjer dolazi tragom algebraičkoga riješenja, ali obratnim redom: čime „resolutio" započinje, time treba da svrši „compositio". — Odmah za tim nastavlja, da još jasnije izloži svoju misao, ovako: „Plurimis autem problematibus potest satisfieri demonstratione porismatis tantum, praecipue quando problema numero explicandum est" (a to se je do Getaldića i zaista uvijek tako radilo, da je problem za specijalne vrijednosti riješavan).

Da to pokaže navadja za primjer baš spomenuti porizam: „exemplum subjiciam, quo sit res dilucidior. *Itaque porisma proxime praecedens proponetur in formam theorematis et demonstrabitur hac ratione* (pag. 27).

Prema tomu gornji porizam, prebačen *u theorem*, glasi ovako: *„Si recta linea secetur ita, ut rectangulum sub partibus comprehensum aequale sit ei, quod a differentia partium fit quadrato, quadratum totius rectae quintuplum erit quadrati differentie partium"*.

Dokaz pako ovoga theorema u vrlo nesavršenom govoru matematičnom od prilike ovako izvadja: Neka bude pravac AB presječen u točki F tako, da je pačetvorina AFB (razumijeva pačetvorinu načinjenu od AF i FB) bude jednaka kvadratu nad razlikom obih dijelova AF, FB. Tvrdnja je sada, da je u tom slučaju kvadrat nad cijelim pravcem

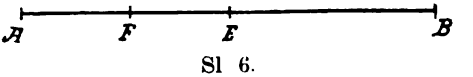

Sl 6.

Digitized by Google

AB, peterostruko od kvadrata nad razlikom obih dijelova. Za dokaz ove tvrdnje, odrežemo od većega dijela FB komad FE jednak AF; pravac preostali EB biti će razlika obih dijelova. Pak pošto je pačetvorina od AF i FB stavljena jednaka kvadratu nad EB, mora i četverostruka pačetvorina biti jednaka četverostrukom kvadratu nad EB; nu po jednom od prije riješenih problema, ta je četverostruka pačetvorina jednaka kvadratu iznad AB manje kvadratu iznad EB. Po tom će biti kvadrat nad AB jednak peterostrukom kvadratu nad EB, ako se na obim stranama doda kvadrat iznad EB; a to se baš imalo dokazati.

Prema tomu nalazimo, da je u Getaldića porizam ono, što je i po Pappusu: *naime poučak, u kojem je ono što se traži zaista odredjeno bez obzira na to, kako bi se to moglo konstrukcijom izvesti:* porizam je konačni logički zaključak, kojim završuje riješenje problema, on slijedi iz toga riješenja. *Theorem pako* stavlja kao tvrdnju na čelo ono, što je porizam na temelju riješenja konačno našao i traži dokaz tomu. Taj dokaz pako teče tragom riješenja, ali je red zaključivanja onaj isti kao u riješavanju problema, dočim je kod konstrukcije problema i njezinog dokaza baš obratan.

Kako se geometričkim problemom razrješivim imao smatrati samo onaj, koji se može konstruirati pravcem i kružnicom, jer su to jedine crte, za koje imademo instrumentalna sredstva konstrukcije u jednom mahu, naravno je, da Getaldić u svojoj knjizi riješava osim problema, koji vode na jednačbe prvoga stupnja, samo još one, koji vode na jednačbe drugoga stupnja, jer ti se općenito mogu konstruirati samim pravcem i kružnicom. Prema tomu u drugoj knjizi najprije uči, kako da se konstrukcijom riješe problemi, koji vode do toga, da se česnik izjednačuje sa cijelim brojevima. Za sve ove slučajeve preporuča pretvorbu u proporciju, da se ne bi „problemata plana" pretvorila u „solida" ili čak u „plano-plana".

Po tom općenito pretvara u proporcije ovih 11 jednačaba u kojima već dolaze čisti kvadrati: 1. $\frac{b^2}{d} = a$ u proporciju, za koju ono vrijeme još ne poznaje matematičnoga pisanja, nego veli: „ut *d* ad *b* ita *b* ad *a*".

2. $\frac{BQ}{A}$ aequ. DQ $\qquad \frac{b^2}{a} = d^2$

3. $\frac{B \text{ in } D}{A} = G \qquad \frac{bd}{a} = g$ ili: $a:b = d:g$

Digitized by Google

4. $\frac{B \text{ in } D}{A+G}$ aequ. F $\qquad \frac{bd}{a+g} = f$

5. $\frac{B \text{ in } D \text{ in } G}{A}$ aequ. FQ $\qquad \frac{bdg}{a} = f^2$

6. $\frac{B \text{ in } D + G \text{ in } D}{A}$ aequ. F $\qquad \frac{bd+gd}{a} = f$

7. $\frac{BQ - DQ}{G}$ aequ. A $\qquad \frac{b^2-d^2}{g} = a \text{ ili } : g : (b+d) = (b-d) : a$

8. $\frac{BQ+DQ+B \text{ in } D_2}{A}$ aequ. F $\frac{b^2+d^2+2bd}{a} = f \text{ ili } : a : (b+d) = (b+d) : f$

9. $\frac{BQ \text{ in } DQ}{GQ}$ aequ. AQ $\qquad \frac{b^2 \times d^2}{g^2} = a^2 \text{ ili } : g^2 : bd = bd : a^2$

10. $\frac{D \text{ in } GQ}{D-G}$ aequ. B^2 $\qquad \frac{dg^2}{d-g} = b^2 \text{ ili } : (d-g) : d = g^2 : b^2$

11. $\frac{B \text{ in } D + F \text{ in } G}{H}$ aequ. A $\qquad \frac{bd+fg}{h} = a \text{ ili } h : \sqrt{bd+fg} = \sqrt{bd+fg} : a$

Za korijen takodjer nema znaka, nego piše pred izrazom L. V. t. j. latus universale.

Cijela druga knjiga donosi sada probleme ove ruke, njih 9 na broju, i riješava ih po istaknutoj metodi (pag. 30—97). Treća se i četvrta bave oko problema, kojih riješenje vodi na nečiste kvadratične jednačbe, prema tomu se uvadja treća knjiga opaskama o konstrukciji ovakih jednačaba, pak se opisuju metode Diofanta, Petra Nonija i Bacheta. Riješavaju se u obliku 3 *kanona* jednačbe: $a^2+ab=z^2$, $a^2-ab=z^2$, $ab-a^2=z^2$ i njihova se konstrukcija razlaže, pak na tom temelju pristupa riješenju 7 amo spadajućih problema (pag. 97—130). Četvrta je knjiga nastavak treće, s tom razlikom, da su ovdje smješteni zamršeni i teži slučajevi. U svem riješava samo 3 problema, akoprem je ova knjiga najopsežnija u djelu (pag. 130—297). Drugi problem sam zaprema 130 strana, a glasi: „Zadana su 2 polukruga, kojih su polumjeri u pravcu. Neka se sa jednoga kraja podnice ovih polukrugova potegne tako zajednička sekanta, da odsjek sekante, koji je medju periferijama obih polukruga, bude jednak zadanom pravcu. U ovom je problemu mnogo slučajeva, pak stoga zaprema sam 130 strana.

Trećemu napokon problemu dodao je Getaldić dometak kao uporabu ovoga problema za odredjenje polumjera zemaljskoga. Imati

Digitized by Google

ću možda na drugom mjestu prilike, da se vratim na ovaj interesantni predlog Getaldićev.

Najzanimivija je svakako u cijelom djelu *peta knjiga.* Nju je podijelio Getaldić u četiri poglavja. Baveći se oko riješavanja svakovrsnih problema, koji vode na jednačbe, morao je naći problema, koji po svojoj naravi ne ištu konstrukcije (quae compositione operaria non egent); to su očito problemi više fizikalne i aritmetične naravi. U glavnom i jesu tu 1. problem Hieronov zadan Archimedu o zlatnoj kruni njegovoj i 2. problem, koji spada po naravi svojoj u aritmetičnu progresiju. On i jedan i drugi riješava svojom algebraičnom metodom, ako mu i nisu poznate formule za zadnji član i sbroj aritmetične progresije. Za drugu mu se je hrpu čisto geometričkih problema moralo pokazati, da ih je nemoguće riješiti. a u tom se očituje premoć njegove algebraičke metode pred geometričkom analizom starih: *algebraičko riješenje problema odmah očituje, je li problem nemoguć* (problemata inpossibilia, ex quorum resolutionibus cognoscitur eorum impossibilitas). N. p. zahtjev pravac tako razdijeliti, da pačetvorina od dijelova zajedno sa kvadratom nad razlikom obih dijelova bude tako velika kao kvadrat dijelova, vodi, ako se sa *2b* označi *cio pravac* a sa *2a razlika dijelova,* do jednačbe b = a t. j. cijelo imalo bi biti jednako jednoj svojoj česti. „quod est absurdum" veli Getaldić. *Biljeg je dakle nemogućnosti riješenja jednoga geometričkoga problema po metodi Getaldića to, da riješenje algebraičko dovodi do protivurječja,* a tu istinu on dokazuje na 9 izabranih problema u drugom odsjeku pete svoje knjige (pag. 315—323).

Treća je hrpa geometričkih problema morala dovesti do takovih jednačaba, koje su ili *identične* ili pak *neodredjene.* Jedni su i drugi problemi neodredjeni: prvi se mogu riješiti na svaki način, kako god hoćeš, drugi pako imadu doduše neizmjerno mnogo riješenja, ali se ipak ne mogu riješiti na svaki način. Osobito su važni problemi druge vrsti, jer baveći se oko njih, upravo si na vratima analitičnoj geometriji. Getaldić već poznaje ove probleme i kao da sluti njihovu važnost, jer im posvećuje posebni odsjek te im nadjeva posebno, do onda u matematičnoj literaturi nepoznato ime: *problemata vana* seu *nugatoria* (problemi jalovi i neslani), dakle u opće problemi nerazložni u toliko, što ne imadu odredjenog riješenja. On ih je opet jamačno samo s toga primio u svoje djelo, što i na njima može pokazati veliku premoć svoje metode nad starijima.

Digitized by Google

On hoće da dokaže, *kako već algebraičko riješenje problema očituje, da je problem neodredjen, dovodeći do identične jednačbe.* Vrijedno je, da ovdje zabilježimo, kako Getaldić uvadja ove najinteresantnije probleme svojega djela.

Quomodo problemata *vana* seu *nugatoria cognoscantur.* Expositis quae ad cognitionem problematum impossibilium pertinent, sequitur ut dicam, quomodo problemata vana seu nugatoria cognoscantur. *Ea enim problematibus impossibilibus ex diametro opponuntur.* Nam problema impossibile dicitur, cum id, quod problema jubet, nulla ratione fieri potest. Problema autem vanum seu nugatorium appellatur, cum id, quod problema jubet, *quacunque ratione fiat, problema satisfiat*, vel cum problema *infinitis modis* construi potest. *Quotiescunque igitur resolutio problematis, rite peracta, incidit in aequationem inutilem,* argumentum est, probl. *vanum* esse ac (prema prijašnjemu bilo bi ovdje na mjestu *vel) nugatorium.* Aequationem autem inutilem voco, cum in ea eadem magnitudines iisdem magnitudinibus adaequantur, vel etiam cum datae magnitudines, datis tantum magnitudinibus, expulso quaesito, adaequantur, quia tunc nulla fit comparatio dati et quaesiti, propter quem finem instituta est aequatio.

Gornja nešto netočna stilizacija dala je jamačno *Kästneru*[1] povoda, da prigovori Getaldiću, kao da ne čini razliku izmedju problema, koji dopuštaju svako riješenje i onih, koji se dadu riješiti na neizmjerno mnogo načina, ali ne na svaki. „Die beiden Erklärungen für pr. vanum seu nugatorium sind nicht gleichgültig. Ueber einer gegebenen Grundlinie ein Δ von geg. Inhalt zu machen, geht auf unzählige Arten an, aber nicht auf jede".

Prigovor ovaj nam se ne čini ni malo opravdanim, jer tko pročita gornji uvod pozorno mora doći do uvjerenja, da Getaldić nipošto ne miješa one dvije vrsti problema, što vode na identične ili neodredjene jednačbe, on ih svagda točno rastavlja, akoprem obima daje zajedničko ime (probl. vanum seu nugatorium) htijući tim samo istaknuti njihovo zajedničko svojstvo, da su *neodredjeni.* A njemu je očito bila opet glavna svrha, pokazati, kako njegova metoda otkriva i probleme ovih obih vrsti tim, što vodi na *identičnu* dotično *neodredjenu* jednačbu, koje slučajeve on točno svagda razlikuje. Samo bi u zadnjem pasusu prema predjašnjemu razlaganju druga izreka morala stajati pred prvom, a ne iza nje. Da je Ge-

[1] III. pag. 187—195.

*

Digitized by Google

taldić doživio štampanje ovoga djela, on bi bio za stalno odstranio netočnost stilizacije, jer cijelo djelo otkriva čovjeka, koji ide za tim, da strogo logički misli i reda zaključke i tijem u svom razlaganju postane jasan. Jasnoća baš je velika odlika ovomu djelu, ako se isporedi sa drugim većim djelima one dobe n. pr. Descartesovom geometrijom. — Da je naše mišljenje ispravno, dokazuje analiza ovoga odsjeka. U njem je 5 problema riješeno. Prva su tri problema prve vrsti, naime mogu se riješiti na svaki način. Evo ih:

1. Datam rectam lineam secare, ut rectangulum sub tota et differentia partium unacum quadrato partis minoris aequalis sit quadrato partis majoris.

2. Datam rectam lineam secare, ut quadrata partium aequalia sint quadrato differentiae partium unacum duplo sub partibus triangulo.

3. Datam rectam lineam secare, ut rectangulum sub partibus unacum quadrato dimidiae differentiae partium aequale sit quadrato semissis datae".

Ma kako (utcunque) *presjekao pravac,* ovim je zahtjevima zadovoljeno. Sad i Getaldić to kod svakoga svoga riješenja napose ističe. Sasma su druge naravi slijedeća dva problema:

4. Super data base triangulum constituere, quod habeat differentiam crurum dimidiae basis aequalem.

5. Super data base triangulum constituere, in quo differentia segmentorum basis sit dupla differentiae crurum, ipsaque differentia crurum sit dupla excessus, quo crus majus superat basim.

Oba problema vode Getaldića na identične jednačbe, nu znajući, da *svaki* trokut neodgovara ovim zahtjevima, on se upušta u konstrukciju ovih problema i pokazuje, kako se može takov trokut naći. Nu svakoj izvedenoj konstrukciji dodaje po jedan *scholium*, koji jasno pokazuje distinkciju Getaldićevih obih vrsti problema, što ih je subsumirao pod imenom „problema vanum seu nugatorium".

Scholium n. pr. iza konstrukcije 4. problema kaže: „In compositione problematis sumpta est in base *AB* recta *AD* pro differentia segmentorum AE, EB, *ad libitum*, *solummodo major esquam AC dimidia basis,* quoniam .... Itaque *innumera* triangula super eadem base AB possunt constitui, ut habeant eandem conditionem, quare hujusmodi problema vanum est ac nugatorium". — Ne može dakle nikako da stoji primjetba Kästnerova: „*so nennt er unnütz, was unbestimmt ist*".

Digitized by Google

Sasma je sličan scholium i iza riješenja 5. problema: „In hac problematis compositione sumpta est in base AB recta AC pro differentia segmentorum AD, DB *quanta libuit* et constitutum est triangulum conditiones habens, quas problema exigit; itaque innumera triangula possunt super eadem base constitui, cum in data base AB sumpto puncto C ubicunque caeterisque ut supra peractis problemati satisfiat; quare problema hujusmodi vanum est ac nugatorium.

A da su mu svi po njem riješeni problemi služili tek kao primjeri, na kojima hoće da izloži svoju općenitu metodu za raspoznavanje neodredjenih problema u opće, dokazuje jasno zaglavna njegova opaska u ovom odsjeku: „Atque simili ratione ostendemus omne problema, cujus resolutio, rite peracta, incidit in aequationem inutilem, vanum esse ac nugatorium".

Zadnji napokon odsjek pete knjige, bavi se oko problema „quae sub algebram non cadunt". U tom odsjeku Getaldić rješava po metodi starih, napose Apollonija, Pappusa i Archimeda 8 problema (pag. 330—343), kojima prema tadanjem stanju algebre Getaldić nije mogao naći riješenja, jer je općenito rješavanje viših jednačaba od 2. stupnja bilo nepoznato: tek neke osobite jednačbe 3. i 4. stupnja znali su riješiti. Odmah prvi problem n. pr. vodi na jednačbu 4. stupnja, kojom se opširnije bavi Kästner na citiranom mjestu.

Getaldić izrijekom ističe, kako bi glede ovakovih problema mogao „studiosos" uputiti na spomenute matematike „nisi quod institutio mei operis hanc quoque sui partem desiderabat". Riješavanje naime geometričkih problema nužno vodi gdjekada do jednačaba viših stupanja, pak da i za ove slučajeve čitatelj nadje upute, kako da ih se lati, načinio je Getaldić izbor problema, koje riješava geometričkim putem starih matematika, upotrebljavajuć dakako za to svu silu poučaka iz Euklidovih elemenata. Taj je odsjek jedini u djelu, za koji zaista vrijedi primjetba Kästnerova, da u njega nalaziš još uvijek postupak starih geometara. Ovaj mu je s toga odsjek unio opet jedan prigovor matematičkih historika, kao da nije stajao potpuno na visini svoga vremena. Tako n. pr. veli i Cantor[1]: „Ihm war offenbar trotz Regiomontanus und Vieta, welche er sorgsam studiert hatte, die Handhabung jener Funktionen[2] nicht ganz geläufig. Er versuchte lieber eine geometrische Analysis in antikem Sinne

[1] l. c. pag. 739.

[2] Misli goniometričke funkcije.

Digitized by Google

und liess dann die Construktion und deren Beweis folgen." Da Getaldić nije znao dobro upotrebu goniometričkih funkcija, čini nam se nevjerojatno, jer je to teško pretpostaviti o čovjeku, koji već g. 1600. izdaje jedno djelo Viete, kojega je „Canon mathematicus" jur 1579. izašao, u kojem je bila tabela sinusa, tangenta i sekanta i cijela ravna i sferička trigonometrija. On ga je doduše kasnije uništio, u koliko je mogao dobiti natrag eksemplare, jer je djelo tiskarskim pogrješkama bilo upravo nakaženo, nu po odnošaju Getaldića spram Viete vrlo je nevjerojatno, da Getaldić toga djela nije dobro poznavao kao i kasnije djelo od g. 1593: „Munimen adversus nova cyclometrica" o istom predmetu. Nama se čini, da je mnogo vjerojatnije, da Getaldić po cijelom planu svoga djela nije htio, da primi u nj trigonometrička riješenja. U tom nas potkrepljuje jedna opaska u uvodu k djelu, koja se očito tiče trigonometrije. Ona glasi: „At theoremata, quae sub algebram non cadunt, qualia sunt ea, *quae per comparationem angulorum demonstrantur,* resolvuntur et componuntur methodo ab antiquis tradita". Po tom je jasno, da je Getaldić poznavao trigonometričko riješavanje problema, nu on ovu metodu riješavanja ne ubraja u algebraičku, pa joj s toga ne daje mjesta u svom djelu. Imade, ako se točno uzme, i pravo, jer su to transcendentne funkcije.

Ova bi se dakle metoda protivila cijelom metodičkom planu njegovoga djela, a osim toga valja i to istaknuti, da prve trigonometričke tablice, koje bi zaista mogle služiti za riješavanje, padaju u najzadnje godine Getaldićeva života.

Proučivši potanko sadržaj ovoga znamenitoga djela i isporedivši ga sa sličnim djelima njegovih suvremenika geometara Viete, Girarda, Schootena, de Sluse-a, Regiomontona i drugih smijemo sud naš o njem u kratko ovako reći: Djelo de resulotione et compositione daleko nadilazi po svojem visokom stanovištu sva djela i suvremenika i bližih našljednika, jer je u njem prvi put sasma općenito i konsekventno provedena nova metoda algebraičkoga riješavanja problema niže geometrije. Mislimo, da ne sudimo krivo, ako kažemo, da je onaj odsjek u nižoj geometriji, koji se je do pred nedavno u knjigama umetao neposredno pred analitičnu geometriju pod naslovom „upotreba algebre na geometriju" baština ovoga djela Getaldićeva, iz kojega su metode i primjeri ili uz ime ili i bez njega prelazile u kasnije priručne knjige elementarne geometrije, pa tako dospjele i do naših dana, dakako usavršivane i popunjene prema napretku geometričke nauke. Djelu povisuje

Digitized by Google

važnost i ta okolnost, što je na temelju ove metode nužno morao slijediti obret analitične geometrije, a donekle i infinitesimalnoga računa.

Je li dakle čudo, ako su se radi velike vrijednosti ovoga djela, o njem u matematičnoj literaturi u kasnije doba, kad je bio original već rijedak, širili nazori pretjerani, koje je Gelcich u više spomenutoj raspravi sveo na pravu njihovu vrijednost[1].

Medju njima osobito se ističe mnijenje nekojih, da je Getaldić obretnik analitične geometrije i da je tim pretekao Descartes-a, čija je „Geometrie" izišla 7 godina kasnije.

Vrijedno je, da se na ovo mnijenje na koncu ove rasprave posebice svrnemo, i da ga ispitamo isporedjujući neposredno sadržaj djela Getaldićeva sa sadržajem toli glasovite Descartes-ove „Geometrie". Po tom će si najbolje svaki moći stvoriti sud o uzajamnom odnošaju obih djela.

Descartes-ova „Geometrie" izašla je najprije god. 1637. na franceskom jeziku. Franjo Schooten preveo ju je kasnije na latinski jezik i dodao opširne komentare. Nu kako još ni svi komentatori istaknuti u ovom djelu Schootenovu nisu do volje razjasnili sve, što treba za razumijevanje teksta Descartesove geometrije, izdao je g. 1730. *Claude Rabuel* svoje „Commentaires sur la geometrie de M. Descartes"[2]. Dijeli se u tri knjige. Prvoj je naslov: Des problémes qu' on peut construire sans y employer que des cercles et des lignes droites. U njoj se bavi najprije oko geometričkog riješenja jednačaba $z^2 = az + b^2$ i $z^2 = az - b^2$. Riješenje si svakoga geometričkoga problema predstavlja tako, da valja tražiti odredjeni broj pravaca; koliko je takih pravaca, toliko treba jednačaba. Nije li ih toliko, znak je, da je problem neodredjen (problema vanum seu nugatorim po Getaldiću). „Et on doit trouver autant de telles equations qu'on suppose des lignes qui etoient inconnues. Ou bien, s'il ne s'en trouve pas tant, et que non obstant on n'omette rien de ce qui est désiré en la question, cela témoigne qu'elle n'est pas entierement determinée[3].

Ovaki neodredjeni problem vadi iz Pappusa: neka se nadje geometričko mjesto točke takovoga svojstva, da ako se od nje pod zadanim kutima potegnu pravci k zadanim pravcima, bude produkt

[1] l. c. pag. 215—218.

[2] Ja sam upotrebljavao: „Oeuvres des Descartes, publiées par Victor Cousin. Paris 1824. Tome V. pag. 313—428."

[3] l. c. p. 317.

Digitized by Google

nekojih od ovih spojnica u odredjenom omjeru spram produkta svih ostalih spojnica.

U riješenju se ove zadaće, oko koje su se uzalud trudili i Euklid i Apollonius, očituje osobita metoda Descartesova, koja u nucleusu doduše sadržava kasniju metodu analitične geometrije.

Ako se na jednom od zadanih pravaca odabere točka A kao ishodište, pa se sa nadjene točke C potegne pravac CB pod odredjenim kutom na AB, sjeći će on zadani pravac u B, a daljina $AB = x$; potegnuti pravac pak CB neka bude $= y$. Lahko je sada dokazati, da i svaki drugi iz C potegnuti pravac, koji zadovoljuje uvjete zadaće mora biti sastavljen od 3 dijela: mnogokratnika od y, mnogokratnika od x i poznatog dijela — sva tri spojena sa znakom $+$ ili $-$[1].

Bude li n. pr. zadanih 5 pravaca, očekivati je, tvoreći produkte pravaca po zahtjevu zadaće, jednačbe trećega stupnja. Smatra li se dužina prve spojnice, koja je neodvisna od x, zadanom, preostaje kvadratična jednačba za x, koja se linealom i šestilom može konstruirati. Nu dužina $CB = y$ nije odredjena, s toga dodaje: „Même, prenant successivement infinies diverses grandeurs pour la ligne y, on en trouvera aussi infinies pour la ligne x et ainsi on aura une infinité de divers points, tels que celui qui est marqué C, par le moyen desquels on decrira la ligne courbe damandée[2]. U ovom je mjestu prvi put istaknuta misao o jednačbi krivulje, nu tako skriveno, da se gotovo ne može ni govoriti o pojmovnom odredjenju abscisa i ordinata.

Isporedimo odmah s tim mjestom riješenje Getaldićevo takovog neodredjenog problema. To je problem IV. u petoj knjizi (pag. 326.—328). On glasi:

„Super data base triangulum constituere, quod habet differentiam crurum dimidiae basi aequalem".

Getaldić se laća ovoga problema ovako:

Neka bude zadana baza $MN = 2b$, a MPN traženi trokut tako da je $MP - PN = b$; $MS = MP + NP = 2a$.

Spusti li se okomica PR na MN, biti će:

$$MR = b + \frac{a}{2}; \quad RN = b - \frac{a}{2}; \quad \text{dakle i:}$$

[1] l. c. pag. 329.
[2] l. c. pag. 331.

Digitized by Google

$$MP = a + \frac{b}{2};\quad NP = a - \frac{b}{2}$$

$$MP^2 = MR^2 + PR^2$$

$$RP^2 = MP^2 - MR^2 = \left(a + \frac{b}{2}\right)^2 - \left(b + \frac{a}{2}\right)^2 =$$

$$= \left(a^2 + ab + \frac{b^2}{4}\right) - \left(b^2 + ab + \frac{a^2}{4}\right)$$

$$PR^2 = \frac{3a^2}{4} - \frac{3b^2}{4}.$$

S druge strane je:

$$NP^2 = RN^2 + PR^2 \text{ ili } PR^2 = NP^2 - NR^2$$

$$PR^2 = \left(a - \frac{b}{2}\right)^2 - \left(b - \frac{a}{2}\right)^2 = \left(a^2 - ab + \frac{b^2}{4}\right) -$$

$$- \left(b^2 - ab + \frac{a^2}{4}\right)$$

$$PR^2 = \frac{3a^2}{4} - \frac{3b^2}{4}$$

dakle: $\frac{3a^2}{4} - \frac{3b^2}{4} = \frac{3a^2}{4} - \frac{3b^2}{4}$.

I to je Getaldiću znak, da je problem neodredjen. On ipak pristupa konstrukciji, koju ovako izvadja: Raspolovi zadanu bazu AB u C i uzmi AD > AC, a ostatak DB raspolovi u *E* i osovi u E okomicu EG; podvostruči AD do F i raspolovi CF u *H*. Iz središta *A* opiši sa AH luk, koji siječe EG u *G*, spoji G sa *A* i *B*, pak si dobio traženi Δ. Za dokaz opisuje Getaldić iz G polukrug sa polumjerom GD, koji siječe krak AG u *I*, pak lahko izvede dokaz, kako je IG = CH, pak onda preko AG = AH, takodjer AI = AC = $\frac{1}{2}$ AB, dakle i AG − GD = $\frac{1}{2}$ AB.

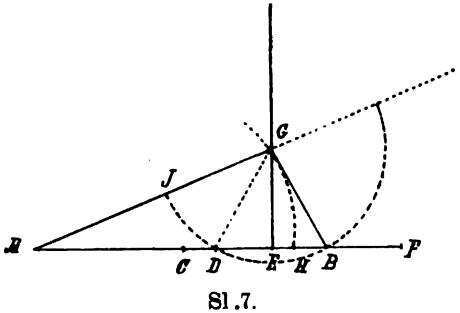

Sl. 7.

K ovomu riješenju dolazi scholium: „In compositione problematis sumpta est in base AB recta AD pro differentia segmentorum AE,

Digitized by Google

EB ad libitum, solummodo major est, quam AC dimidia basis, quoniam differentia segmentorum basis trianguli major est quam differentia crurum, ut demonstravimus in libro II., lemmate primo ante compositionem problematis III. Differentia autem crurum debet esse aequalis dimidiae basi ex jussu problematis et ita constitutum est triangulum, quale problema postulat. *Itaque innumera* triangula super eadem base AB possunt constitui ut habeant eandem conditionem, quare hujusmodi problema vanum est ac nugatorium".

Promotrimo li analizu i rješenje konstruktivno ovoga problema iz bližega, lahko ćemo se uvjeriti o tom, da je Getaldić Descartesovom shvaćanju krivulja bio veoma blizu. Da odredi mjesto za vrh trokuta G odabire on na zadanoj daljini $AB = 2b$ po volji točku D, ali izrijekom dodaje, da mora biti $AD > AC$; gotovo se samo po sebi nudja ishodištem mjerenja točka C u sredini od AB. Da ju bude odabrao ishodištem, morao bi reći, da je G odredjen, ako poznaje $CE = x$ i $GE = y$. Tražeći odnošaj izmedju x i y za svoj slučaj:

$$AB = 2b$$
$$AG - BG = b$$

našao bi bio za okomicu y:

$$\overline{GE}^2 = \overline{AG}^2 - \overline{AE}^2$$

a iz toga jednačbu:

$$y^2 - 3x = -\frac{3b^2}{4}$$

t. j. po našem današnjem izraživanju dobio bi bio za geometričko mjesto točke G jednu jednačbu sa dvije promjenljive oline x i y.

Birajuć za x pojedine vrijednosti na AB dobio bi niz točaka, koje su na hiperboli, kojoj je glavna os $2a = b$ t. j. polovici podnice, a razmak žarišta $2e = 2b$. Geometričko mjesto za sve vrhove ovakih trokuta je hiperbola, u kojoj je glavna os $2a = e$, polovici daljine žarišta, a nuzgredna os 2b odredjena je jednačbom

$$(a^2 - e^2) = -b^2$$

ili u ovom slučaju:

$$-b^2 = -\frac{3}{4}e^2$$

$$b^2 = \frac{3}{4}e^2.$$

I zaista iz poznate središnje jednačbe hiperbole:

$$b^2x^2 - a^2y^2 = a^2b^2$$

Digitized by Google

slijedi za ovaj slučaj, ako daljinu AB označimo sa $2e$ (kako je obično), a mjesto b^2 uvrstimo njegovu vrijednost $\frac{3}{4}e^2$:

$$\frac{3}{4}e^2x^2 - \frac{e^2}{4}y^2 = \frac{e^2}{4} \cdot \frac{3}{4}e^2$$

$$3x^2 - y^2 = \frac{3}{4}e^2 \quad \text{ili}$$

$$y^2 - 3x^2 = -\frac{3}{4}e^2$$

a ne kako Cantor ističe: $y^2 - 3x^2 = \frac{3}{4}e^2$.

Pa ogledamo li na koncu i konstrukciju Getaldićevu ove zadaće iz bližega, ona nije ništa drugo, nego moderna konstrukcija točaka na hiperboli, kojoj je zadana glavna os i oba žarišta.

Da bude Getaldić problem svoj ovako uhvatio, bio bi imao temeljnu misao Descartesove geometrije, koja tek u drugom odsjeku njegove „Geometrie", komu je naslov „de la nature de courbes" tek nešto jasnije probija na vidjelo, kada Descartes, zabacujuć staru razdjelbu krivuljâ: u loci plani, loci solidi, i loci plano-plani ili lineares, odredjuje njihovu narav po stupnju jednačbe, koja daje pojedine točke krivulje. „Mais je m'étonne de ce qu'ils n'ont point outre cela distingué divers degrés entre ces lignes plus composées, et je ne saurois comprendre pourquoi ils les ont nommées mécaniques plutôt que geometriques".[1] Vraćajuć se u drugoj knjizi k najjednostavnijem slučaju Pappusovog problema, pretpostavlja 4 paralelna pravca, koji su okomito presječeni petim. Ove paralele odrežu na okomici odredjene komade, koji se mjere od istoga ishodišta A, a krajne točke ovih paralela odredjuju pojedine točke neke krivulje.

Ište li se, da za sve točke ove krivulje vrijedi *isti* odnošaj izmedju odrezanih komada i dužine njima pripadajućih usporednica, imademo jednačbu dotične krivulje. Ove usporednice zove Descartes *„lignes droites appliquées par ordre"*[2] ili u latinskom izdanju *„ordinatim applicatae"* iz čega su se kasnije razvila imena, *ordinata* i *aplikata.*

Ispitujuć prema ovom načelu izraz

$$\sqrt{m^2 + ox - \frac{p}{m}x^2}$$

[1] l. c. pag. 333.
[2] l. c. pag. 355 i dr.

Digitized by Google

koji mu se pojavlja u Pappusovom problemu, dolazi do jednačbe parabole, ako člana $\frac{p}{m} x^2$ u opće u radikandu nema, hiperbole, ako je taj član pozitivan, a elipse, ako je negativan.

I u tom je od prilike sve, što se u spisu Descartesovu odnosi na kasniju analitičnu geometriju. Bačena je samo misao, — dakako veoma sretna — da se pojedine točke krivulja u ravnini i ovim načinom dadu odrediti, a da nije potrebno pozivati se na čunj. O kakovoj pojmovnoj odredbi koordinatnog sustava, koordinata točaka nema ni u knjizi Descartesovoj nigdje govora. S toga i moraš ovu misao u Descartesu tek tražiti i izlupiti iz njezine ljuske, u kojoj je gotovo skrivena. Preostali dio njegove geometrije već i nije u svezi s analitičnom geometrijom. U drugom se naime dijelu druge knjige obraća sasma novom problemu istakavši najprije, kako se mogu naći svojstva krivulja, ako znademo odnošaj izmedju onih dvaju okomitih pravaca za svaku točku krivulje t. j. ako znademo njezinu jednačbu. Da to pokaže, prelazi na problem normale u zadanoj točki krivulje i upotrebljuje rezultate na conchoidu i 4 nove vrsti ovala, koje su u optici za refleksiju i lamanje svjetla važne, a ostale su i poznate uz ime *Descartesovi ovali* ili *diakaustike.*

Treća knjiga Descartesove geometrije „de la construction des problémes qui sont solides au plus que solides" za pravo ni nije geometrija, nego algebra. Descartes je naime u drugoj knjizi pokazao, kako se rješavanje geometričkih problema može svesti na jednačbe, pak mu se sada potrebnim ukazuje, da nauku o jednačbama opširno razloži, pri čem mu se potkradu i pogreške, koje medjutim amo nespadaju.

Isporedimo li dakle istaknuti problem Getaldićev, koji vodi do jednačbe hiperbole, i njegovo riješenje, pri kojem i Getaldić odabire točku A kao stalno ishodište mjerenja, i za odredbu mjesta za vrh G okomicu GE, naglašujuć ujedno promjenljivost pravca *AD,* mislimo da ne idemo predaleko, ako ustvrdimo, da se je Getaldić u ovom a i u slijedećem problemu bio primaknuo baš na prag temeljnoj misli analitične geometrije, koja se u Descartesovoj knjizi, doduše kud i kamo jasnije, ali ni ondje tako jasno ne pojavlja, da bi se Descartesova knjiga mogla smatrati prvom analitičnom geometrijom. Ob ovoj se može tek kasnije govoriti, kad su komentatori Descartesa i njegovi našljednici ovu misao upotrijebili na probleme, koji su u svezi bili sa infinitesimalnim razmatranjima.

Digitized by Google

O početnom meridijanu, općenitom satu i jedinstvenom kalendaru.

Čitao u sjednici matematičko-prirodoslovnoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 8. srpnja 1893.

PRAVI ČLAN J. TORBAR.

U novije vrijeme opet su stavljena na dnevni red pitanja: o početnom svenarodnom meridijanu, o jedinstvenoj mjeri za vrijeme i savezno s njom o jedinstvenom kalendaru, pitanja, kako se vidi tako srodna, da iz riješenja jednoga slijedom slijede i druga. Pitanja potaknuta su učenim društvima, akademijama, kongresima kao što i diplomatskim vijećima. Od svih ovih društava i udruga poče se za ovu stvar najživlje zanimati bolonjska akademija znanosti u Italiji, a u ovoj najrevnije njezin učeni član *Cesare Tondini de Quarenghi.* I naša akademija potaknuta je, da se očituje, što do tih pitanja drži. Zadatak, da na osnovu dobivena poziva jugoslavensku akademiju izvijesti o stanju pomenutih pitanja, preuzeo bješe naš prevrijedni član, kojega tek nedavno na veliku žalost ovoga zavoda i cijeloga naroda pokopasmo, dr. Pilar. Kao na uspomenu za prevrijednoga pokojnika preuzimljem evo ja njegovu baštinu obavješćujući jugoslav. akademiju o stanju istaknutih pitanja.

Rekav da su ova pitanja o svenarodnom meridijanu i jedinstvenoj mjeri za vrijeme u novije doba *opet* iznesena na vidjelo, mislio sam tim reći, da su ona, upoznavši jim važnost za medjunarodni saobraćaj, već prijašnjih vremena bila raspravljana i pretresivana.

Stožer, da tako reknem, oko kojega se druga pitanja vrte, jest početni ili svenarodni meridijan, koj bi imao služiti za ishodište ne samo geografskim dužinama, nego i računanju vremena i svim znanstvenim radnjama i pojavama, koje se osnivaju na meridijanu.

Digitized by Google

Listajući po povjesti geografije naći ćemo, kako se nekoliko krat kušalo, da se za ishodište geografskoj nauci udari jedan stalni meridijan; ali se nastojanje obično razbilo o razlozima, koji se nijesu uzimali toliko iz znanstvenih izvora, koliko iz obzira na osjetljivost narodnih taština.

Hipparcha († 125. g. pr. I.) ide zasluga, da je kušao mjesta na zemlji koordinatama, dužinom i širinom označiti. Za prvi meridijan uze mjesto svojih opažanja otok *Rhodus,* koj se ipak nije održao. Potonji geografi stavljahu svi svoje meridijane u najzapadniju stran onda poznatoga svijeta, prema skupini shetlandskih i farörskih (danskih) otoka, dok nije Klaudio Ptolemeo (2. stoljeća pos. I.) stavio prvi meridijan na Fortunatske, današnje Kanarske otoke. Nu budući da Ptolemeo nije označio, kojim ostrvom od kanarske skupine prolazi njegov meridijan: nastade tečajem vremena tolika pometnja, da je 17. stoljeća kancelar Franceske, vladajućega ono doba morskim svijetom naroda, stožernik *Richelieu* sazvao vijeće prvih učenjaka, nebi li se u neizvjestnost morskih putovanja, dolazećih s pomanjkanja stalna meridijana, red uveo. Rezultat njihova vijećanja bješe meridijan, što su ga na ostrvu *Ferro,* kanarske skupine, udarili. Od ono doba podjoše morska i kopnena putovanja sjegurnim pravcima, jer su zemljopisne karte dobile stalne dužine, kako ih još i danas velikim dijelom imademo. To bijaše prvi medjunarodni meridijan, dok mu nije medjunarodni, ma i ne izravno, *narodnim* značajem zamijenjen. Veliki naime franceski astronom i geograf *Guillaume Delisle,* da tačnije označi položaj ferro-skoga meridijana, stavi ga početkom 18. stolj. za 20° zapadno od Pariza. Tim je ovaj meridijan, ako samo i posredno, postao *pariškim, franceskim* meridijanom. Sa svim tim uzdržao se dugo vremena vladajućim, dok nije Engleska, osjećajući svoje gospodstvo na moru, učinila za svoju mornaricu greenwichki vladajućim meridijanom, koj su docnije i sjedinjene američke države prihvatile. Franceska, osjećajući svoju slavnu prošlost na moru, a oslanjajući se i na sadašnji promet i svjetski saobraćaj toli na moru koli na kopnu, koj nezaostaje daleko za engleskim, da i nespominjem njezinu važnost u svim granama geografskih, matematičkih i astronomskih znanosti, imala je razloga, da sad već izrijekom i otvoreno o bok greenwichkomu postavi svoj pariški meridijan.

U novije vrijeme, od kako su uslijed napretka matematičko-fizikalnih znanosti mnogi astronomski observatoriji podignuti, imadu već pojedine države po više meridijana. Uza sve to mnoštvo astro-

Digitized by Google

nomskih, pridržana su u geografskoj kartografiji samo tri meridijana: *ferroski, pariški* i *greenwichki;* nu da i ova tri kartografsku nauku više otegoćuju nego unapreduju, nije treba mnogo dokaza. Duh novijega vijeka razvio je opseg znanosti, koju je već Aristotelov veleum jedva obuhvatati mogao, u toli mnogostruke grane i grančice, da se danas i premac Aristotelov mora da ograniči, ako ne na jednu, a ono najviše na njekoliko grana, ako neće da mu radinost razcijepkana na umno nedogledno bolje raznih znanstvenih grana i struka sve umne sile neistroši, a napokou ipak jalovom neostane.

Ovaj golemi napredak matematičko-astronomskih i geografskih znanosti prisili naučnjake, da pomisle, nebi li se čovjeku olakotilo orientiranje na širokom polju znanstvenoga razvitka i nebi li mu se rezultati sveopće radinosti pristupnijima učinili, kad bi se u samu metodu nješto centralizacije uvelo. Tuj se je najprije pomislilo na uvedenje jedinstvene mjere za vrijeme, dosljedno tomu i jedinstvenog medjunarodnoga meridijana, sveopćeg sata i jedinstvenoga kalendara. Riješenje ovih pitanja lebdijaše ljudima pred očima već odavna.

Koliko se i očituje duh ljudski analitičkim raspletom svoje radinosti, ipak mu je prirodjena težnja za sintezom, koja će plodove ove radinosti ujediniti u njekom organičkom skladu. Ovom težnjom za ujedinjenje potaknut zamisli franceski narod već prije sto godina, da kraj učini neredu i neprilikama, što no vladahu u javnom životu s tolike razlike u mjeri dužina, težine, novca i vremena. Premda su Francezi, začetnici ovih mjera, htjeli da najprije svoj narod ujedine, nijesu niti najmanje sumljali, da će se i drugi narodi, uvidivši korist ujedinjenja, njima pridružiti. Kako se to tečajem ovoga stoljeća nakon dosta otporna nećkanja barem djelomice obistinilo, nije ovdje mjesta da razlažem, dosta budi pripomenuti, da jim ujedinjenje niti kod svojega niti inih naroda glede meridijana, vremena, a niti kalendara nije uspjelo, s toga su ova pitanja u naše vrijeme opet stavljena na dnevni red. U ovom pothvatu ide prva čast akademiju znanosti u Bolonji, jer je ova ta pitanja svojski i ozbiljno pokrenula ne samo u svojoj sredini nego i kod drugih domaćih i inostranih učenih udruga, dapače i diplomatskim putem kod inostranih vlada.

Premda su ova pitanja, počam od svenarodne konferencije u Rimu g. 1872. na više učenih sastanaka i kongresa bila predmetom učenih rasprava, nije se stvar ipak smatrala tako zrelom, da bi se pristupilo k ozbiljnomu riješenju. Medjutim bude nastojanjem amer.

Digitized by Google

država sazvan medjunarodni kongres g. 1884. m. listopada u *Washington* za raspravljanje o neutralnom meridijanu i sveopćem satu.

Polažući Franceska veliku važnost u riješenje pitanja o jedinstvenom meridijanu i skopčanom s njim sveopćem satu, o kojima se imalo raspravljati na medjunarodnom kongresu u Washingtonu, sazva ministar nastave dva mjeseca prije kongresa mnogobrojno povjerenstvo, u kojem uz 26 prvih učenjaka, muževa svjetskoga glasa, sjedjahu i svi članovi instituta (franc. akademije), da vijećaju i raspravljaju o tim pitanjima te mogu franceski zastupnici s rezultatom vijećanja pred kongres stupiti. Kao rezultat vijećanja izrekoše ovaj zaključak: „Za mornaricu je pitanje posve jednostavno; za nju ne ima nikakove neprilike, ako (glede meridijana) ostane in statu quo, a bilo bi ih veoma zamašnih, kad bi se mijenjalo . . . Možemo u opće kazati, da jedinstveni početni meridijan astronomi, geodesci i mornari, to jest, svi oni zabacuju, koji trebaju da jim ishodište dužinâ bude velikom tačnosti označeno . . . Za općenitu pako geografsku kartografiju, a prije svega za školsku nauku, bit će velika korist jedinstveni početni meridijan . . . „Mi smo važnost ovih nazora, veli se dalje, kao što i onih o sveopćem satu već gori istakli za meteorologe, fizičare i geologe, kao što i za telegrafsku službu, predpostaviv, da se mjestni sat pridrži, t. j. da ured sveopćega sata dostavlja brzojave uz pridržaj mjestnoga sata". Ograničivši ovim zaključcima učenoga povjerenstva porabu jedinstvenoga meridijana i sveopćega sata stranovitim medjama, držaše Franceska, da će se učeni svijet u ovim važnim pitanjima prije složiti. S ovakim uvjerenjem uputiše se zastupnici Franceske *M. A. Lefaivre*, generalni konzul i *M. Janssen*, ravnatelj pariškoga observatorija, dva mjeseca kašnje u Washington na kongres, mjeseca listopada 1884. Nu ovdje se došlo do zaključka, koj se može smatrati više pobjedom engleske hegemonije nego interesa znanosti. Da u prijeporu o medjunarodnom meridijanu i osnovanom na njem sveopćem satu takov pravorijek ispadne, za to se pobrinula Engleska s američkim državama. Ne samo da je ona prema ostalim državama pretežnijim brojem svojih članova bila zastupana, već su uz sjedinjene i druge male državice Amerike bile na kongres pozvane, a da bude premoć tim sjegurnija, pozvano je takodjer i više učenjaka, koji su se u Washingtonu desili. Osim ovih posebnika bijaše u svem 25 država zastupano, medju ovima 12 evropskih.

Kako je pitanje o meridijanu došlo na red, predloži jedan član američkoga zastupstva, da se s mjesta greenwichki prihvati medju-

Digitized by Google

narodnim meridijanom. Proti ovako stavljenomu prijedlogu progovori prvi M. *Janssen,* zastupnik Franceske, pobijajuć ne toliko prijedlog, koliko način, kako je stavljen; jer prije svega imalo bi se raspravljati načelno o uvedenju medjunarodnoga meridijana, pak pošto bude to prihvaćeno, ustanoviti načela, prema kojima će se odlučiti imati, koj da se prihvati prvim meridijanom. Uvidivši temeljitost prigovora povučen je medjutim američki prijedlog te se prešlo na raspravu ob uvedenju prvoga meridijana u opće. Sad se opet digne Janssen i razloži u prekrasnom govoru svoja načela glede jedinstvenoga meridijana.

Već se više puti, reče, pokušalo sjediniti narode u jednom medjunarodnom meridijanu, pokušaj se svaki krat izjalovio s dva razloga, jedan je znanstvene, drugi moralne naravi. Onaj potječe iz neznanstva drevnih naroda, koje im nije dopustilo, da položaj dotičnih mjesta na zemlji potrebitom tačnosti opredijele; drugi izvire iz slavičnoga takmenja naroda, koji su išli ishodišta geografskih dužina i ondje množiti, gdje je sama priroda položajem zahtijevala da se ta ishodišta upravo na manje stegnu. Da nebude bilo tih takmenja, danas nebi trebalo preinaka, koje se traže. Observatoriji su neprilike jošte pomnožili tim, što je svaki narod, imajući observatorijem dotične pozicije tačno označene, uzeo observatorij podjedno ishodištem za geografske dužine, prema tomu koliko observatorija toliko gotovo ishodišta geogr. dužina. Tim je posredovanjem astronomije stvar još više zamršena nego razriješena, a to s toga, što se nije razlika činila u pitanju medju astronomskim i geografskim meridijanom, koja razlika je od velike važnosti. Astronomski observatoriji su strogo narodni zavodi, kojima je dozvoljeno, da za svoje radnje stupe u medjusobne saveze, oni su ishodišta za radnje velike tačnosti, dakle osim astronomskih takodjer za geodeske i topografske radnje, te su tako ograničeni samo na svoju zemlju. Naproti tomu netrebaju s jedne strane geografski meridijani one tanahne tačnosti, koju astronomski, a s druge nevalja da budu omedjašeni pojedinim zemljama, već da se čim dalje raširc i čim većim prostorom zavladaju. Kao što je dakle probitačno po znanosti, da se astronomski meridijani množe, tako je koristno, da se ishodišta za geografske dužine na čim manje stegnu.

Potuživ se govornik na držani g. 1883. geografski kongres u Rimu, što je pitanje o prvom meridijanu, unatoč onoj množini učenjaka, koji su kod rasprava učestvovali, riješio sa stanovišta utilitarizma, jer je, ne obziruć se na više znanstveno načelo išao

Digitized by Google

medju meridijanima već postojećih observatorija prebirati takove, koji bi najviše „klientele“ imali te predložio za medjunarodni meridijan takov, koji interesima geografije niti najmanje neodgovara (greenwichki), reče: „zaključak ovaj može biti koristan i povoljan većini, kojoj je namijenjen; ali nama ostavlja golemi teret skopčan s preinakama običaja, publikacija i gradje“. Za dokaz tome navadja, da je Franceska već od dva stoljeća sastavila najstarije nautičke ephemeride što ih u opće ima na svijetu. Ona je prva osnovala i izvela velike geodeske radnje, iz kojih su sastavljene gradjanske i vojničke karte, izmjereni lukovi meridijana u Evropi, Americi i Africi. Sve ove radnje oslonjene su na pariškom meridijanu. Sve su gotovo astronomske tablice, kojima se danas služe astronomi i mornari cijeloga svijeta, franceske, te izračunane za pariški meridijan. Spomenuvši pomorske karte, kojima se danas svi narodi služe, nastavi: „Od naših hidrografskih zbiraka ima danas više od 4000 karata, pak i odbiv one, što su novim obretima suvišne postale, ima ih još uvijek do 2600 u porabi . . . Naše karte nijesu ograničene samo na obale i naselbine franceske; neima strane svijeta, za koju nebismo izkazali izvornih radnja: Nova zemlja (Terre-Neuve), obale Gujane, Brazilija i la Plata, Madagaskar, toliko tačaka u Japanu i u Kitaju, a 187 izvornih karata samo za tihi ocean . . . Ako li se uvede drugi početni meridijan, valjat će nam mijenjati stupnjevanje na 2600 karata naše hidrografije; isto toliko valja mijenjati na našim nautičkim naputcima, kojih ima preko 600. Prema tomu valjalo bi promijeniti i connaissance des temps.

Evo pravnih naslova, kojima se nemože valjanost poreći. Dobro dakle, ako se uz takove uvjete predložena reforma, mjesto da se drži viših načela, koja imadu predmetu za osnovu služiti, bude obazirala samo na korist većine, te kloneći svake žrtve nama ostavila samo teret skupih promjena i dužnost da se odreknemo mile nam i slavne prošlosti: nije li tada naše mnijenje osnovano, da se ovako stavljeni prijedlog nemože prihvatiti?

Kad je Franceska na kraju prošloga stoljeća uvela mjeru *mètre*, nije se obazirala na vlastite probitke ni običaje, već samo na dimenzije zemaljske kruglje, te je prihvaćena naredba od svake franceske osobine tako čista, da će se tudjinac, koj će jednom, ako prekapajući razvaline naših gradova nagazi na metričku mjeru, pitati moći: za koj narod je ova mjera izumljena? Tako se uvadjaju reforme i predlažu za prihvat. Kad čovjek vlastitim primjerom

Digitized by Google

pokaže, da je voljan žrtve podnijeti, kad se potpunoma odrekne svojih slavnih uspomena: onda će razoružati otpor i pokazati iskrenu ljubav do napretka.[1]

Utrvši si put ovakim višim načelima, predloži kongresu, da se za svenarodni meridijan uzme neutralan meridijan, isključiv svaki od sadanjih narodnih, prema tomu jedan od ova dva: ili da se povrate na riješenje prijašnjih stoljeća, samo da ga nješto preinače pak da stave prvi meridijan, na kanarske otoke, dakle tačnije označen ferro-ski meridijan, ili da ga metnu na sjever velikoga oceana, gdje no si stari i novi svijet ruke pružaju, dakle na Beringovo tijesno. „Ne ima dvojbe, završi Janssen, pogledom na našu dugačku i davnu prošlost, na naše velike publikacije i znatne hidrografske radnje, promjena meridijana nametnula bi nam teških i skupih žrtava. U ostalom ako nam se u susret dodje s primjerom spremnosti na žrtve; ako nam se tako pokaže iskrena želja za općim dobrom: Franceska je dala toliko dokaza, da ljubi napredak, da se ne može o tom sumnjati, da će ona zaključku pristupiti".[2] Ovako govori zastupnik naroda, koj ponoseći se velikom i slavnom prošlosti svojega naroda, stečenom na diplomatskim, znanstvenim i kulturnim poljima, znade cijeniti narodni ponos gdje mu je mjesto; ali gdje zahtijeva napredak i opće dobro, znade im od svojih stečevina i žrtava pridonijeti. Nu svi razlozi crpljeni iz viših i stvarnih načela ostadoše bez uspjeha. Premda je brazilski zastupnik živo podupirao Francesku ističući, poradi narodnih osebina, nemogućnost, da se koj od postojećih narodnih uzme za svenarodni meridijan; da će se neizmjerne koristi, što bi zapale čitav svijet, imajući jedinstveni medjunarodni meridijan, izjaloviti, ako nebude prihvaćen jednoglasno od svih najvažnijih pomorskih naroda, što bez Franceske nije moguće: nije mogla manjina uspjeti proti prevazi Engleza i američkih država, te od 25 zastupanih država izjaviše se 22 zastupnika za greewichki kao medjunarodni meridijan, isto tako i za sveopći sat, koj bi se imao brojiti od pónoći greenwichkoga meridijana, jer bi se samo takovim početkom općenitoga svjetskoga vremena izbjeglo inače neuklonivu prekinuću data na cijelom svijetu, izuzevši dakako protumeridijan od 190°. Sasvim tim ostalo je pitanje o prvom medjunarodnom meridijanu do danas otvoreno, jedno što nije bilo suglasja u zaključku, a drugo i ponajviše s toga, što zaključak ne ima diplomatske vrijednosti, jer su svi zastupnici, pače

[1] Comptes Rendus de l'académie des sciences 1885. pg. 713.
[2] Comptes Rendus l. c.

Digitized by Google

i engleski i američki izjavili, da ovim zaključkom nijesu njihove vlade vezane te ga uzimlju samo ad referendum. Jednu ipak zaslugu ima washingtonski zaključak, da je, odbivši franceski prijedlog, zabačen *oceanski*, dosljedno tomu prihvaćen načelno *kopnen* meridijan, što je za konačno riješenje još uvijek otvorenoga pitanja od vrijednosti.

Slijedeći rasprave na ovom kongresu nepristranim sudom priznat će svatko, da je Franceska plemenitim požrtvovanjem išla u susret svestranomu sporazumku u predloženim pitanjima. Ona se nije protivila tomu, da Engleska svoju supremaciju, koju su njezini zastupnici i prijatelji toliko isticali, ne samo drži, nego miroljubivim sredstvima i dalje proširi; ali nije mogla pristati, da se ova dragovoljno priznana supremacija službeno i bezobzirce drugima nametne i greenwichki meridijan da se unatoč medjunarodno pravednomu po franceskom povjerenstvu predloženomu ograničenju jedinim vladajućim meridijanom i za one grane proglasi, koje bi se prema obrazloženomu mnijenju povjerenstva imale ostaviti in statu quo svakomu narodu.

Pošto su vijećanja o medjunarodnom meridijanu i općenitom satu u Washingtonu ostala bez uspjeha, nije revnost bolonjske akademije, kojom se dosad za riješenje pitanja zanimaše, niti najmanje popustila, dapače ona se stvari još ozbiljnije latila te svaku zgodu prihvatila, gdje je mogla raspravu s nova potaknuti. Takova joj se zgoda pruži mjeseca lipnja god. 1889., kad no su učeni i znanstveni zavodi cijele Evrope po svojim zastupnicima pohrlili u Bolonju, da učestvuju kod svečanosti, kojom su Talijani slavili osamstogodišnji postanak glasovitoga bolonjskoga sveučilišta.

Kadno je zastupnik Franceske na washingtonskom kongresu predložio, da se za medjunarodni uzme oceanski meridijan, podupiraše ovaj prijedlog trim razlozima.

Početni meridijan mora da bude neutralan, a takav bi bio oceanski već tim, što bi bio podignut na oceanu, kao neutralnom elementu; promjena data sveopćega vremena, kojemu odgovara preskok data treba da se izvede na moru, a ne na kopnu, što bi se predloženim oceanskim meridijanom postiglo, napokon mora da bude početni meridijan odvisan od svih observatorija, dočim mu se daljina prema jednomu po volji odabranomu observatoriju tačno opredijeli, čim mu je položaj i prema svim drugim označeu. Ova svojstva, kojima se medjunarodni neutralni meridijan ima odlikovati, priznana su djelomice, te ih je i Engleska u washingtonskom kongresu za

Digitized by Google

greenwichki meridijan svojatala. Nu pošto niti Franceska niti druge države nijesu htjele da prihvate greenwichki antimeridijan, jer već tim, što mu je pozicija od Greenwicha označena, nije neutralan već samo nješto prikriveni greenwichki meridijan. Po tom bi bio svaki početni oceanski meridijan, kojemu bi antimeridijan prolazio kojim narodnim observatorijem, samo pod drugim imenom, *narodnim*, dakle ne medjunarodnim meridijanom. Ovim prigovorom oduzeta je greenwičkomu meridijanu značajka prvoga medjunarodnoga meridijana unatoč umjetno stvorenoj većini.

Sada izide bolonjska akademija s novim — *jeruzalemskim meridijanom* pred učeni svijet: U svojoj raspravi: „exposé des raisons appuyant la transaction proposée par l'académie des sciences de Bologne au sujet du mèridien initial et de l' heure universélle", u kojoj podijeliv ju učenim zastupnicima raznih znanstvenih i naučnih zavoda sakupljenim kod svečanosti osamstogodišnjice bolonjskoga sveučilišta, ističe svojim učenim članom Ces. *Tondini Quarenghi* sastavljene i njom prihvaćene razloge, koji govore za jeruzalemski, kao početni medjunarodni meridijan. Ovi su razlozi toli važni, da za vrijedno nalazim, da se ovaj učeni zbor barem u bitnosti s njima upoznade.

Na washingtonskom kongresu izreklo se, da mjesto, gdje se ima postaviti medjunarodni meridijan, bude takovo, da se ondje može sagraditi observatorij, dakako medjunarodni i da mu se geografska dužina može neodvisno od svakoga drugoga observatorija opredijeliti. Jezuzalem odgovara ovim uvjetima potpunoma. U novije doba, otkad postoji brzojav, opredjeljuju se geografske dužine električkom žicom; pak budući da brzojavni ured ne samo postoji u Jeruzalemu, nego dapače spaja Afriku s Evropom i nutrnjom Azijom, evo zahtijevana uvjeta, da se mjestu dužina na sve strane ustanoviti može. I za podignuće medjunarodnoga observatorija ne ima zgodnijega mjesta. Jeruzalem leži pod 31°, 46′, 40″ sjev. širine; mjesto je blizu 800 met. uzvišeno nad more, a zrak je tako čist i zdrav, da bi mjesto moglo biti sanatorium ne samo za sve obližnje krajeve, nego i za Evropljane, jer podneblju tako lako naviknu.

Hoće li se dozvolje dotične državne oblasti, ova je već podijeljena, jer *Coumbari Effendi*, ravnatelj carigradskoga meteorol. obsevatorija veli: „Prijedlog o početnom meridijanu, koj bi prolazio Jeruzalemom, nije nov; on bi mogao isto tako kao što greenwichki i dr. zadovoljiti zahtjevima, što smo ih gori spomenuli; dapače prijedlog bi imao u toliko prednost, što bi ugadjao otomanskomu

Digitized by Google

narodnomu ponosu, imajući jedinstveni novi meridijan podignut u Turskoj".[1] Ova izjava potvrdjena je zastupnikom otomanske države u Parizu.

Za početni jedinstveni meridijan zahtijeva se prije svega, da bude, riješen svake narodnostne osebine, medjunarodan — tome uvjetu odgovara Jeruzalem više no ikoje drugo mjesto: tuj su zastupani svi oblici vjeroispovjesti i sve narodnosti istoka i zapada. Imajući kršćanstvo tuj kolijevku svojega postanka, ne ima kršćana, koji bi tuj bili tudjinci. Obzirom pako na geografski položaj Jeruzalem je na medjunarodnom raskršću, koje spaja tri svijeta: Evropu, Aziju i Afriku; ako li se pako jeruzalemski meridijan uzme u svojoj cijelosti, presijeca većim ili manjim dijelom svih pet strana svijeta i zemlje, budi matere budi naselbine svih znamenitijih svjetskih naroda: Turske, Rusije, Njemačke, Engleske, Italije, sjedinjenih i drugih američkih država, te si može svaka pod istim meridijanom na svojem posjedu sagraditi obsevatorij.

Jeruzalemski meridijan ima pred drugima i sa historičkoga gledišta njeku prednost. Poznato je, da su srednjega vijeka, prema onodobnim kosmografskim nazorima, držali Jeruzalem središtem napučena svijeta, te ga nalazimo u kartografiji na centralnom meridijanu, kao ishodište za dužine prema istoku i zapadu. Na jeruzalemskom meridijanu osniva se i ispravljeni u četvrtom stoljeću kalendar izraelićana. A kako povoljno se izjavila Turska ob ovom meridijanu, spomenuh već gori.

Pak ako isporedimo jeruzalemski sa greenwichkim meridianom, made onaj pred ovim puno više prednosti. Velika je znanstvena važnost, da početni meridijan ne samo prolazi kopnom nego da na kopnu i ekvator siječe, jer će se na ovom mjestu moći sagraditi medjunarodni observatorij, koj je za znanost od velike važnosti. Kolika je prednost ovakova na polovniku sagradjenoga pred drugim observatorijima, razabira se već i s toga, što se ovdje može motriti kolotanje zvijezda cijele nebeske kruglje. Tu pako prednost ima jeruzalemski meridijan, jer siječe ekvator za 75 od prilike kilometara istočno od jezera Nyanza, s toga se i može zvati jeruzalemsko-nyanski meridijan. Nu osim ovoga središnjega jeruzalemskoga obsevatorija mogla bi se duž cijeloga kopna od 24° južne do 68° sjeverne širine posagraditi astronomska, meteorološka, seismografska i druga motrilišta. Ovih prednosti nema greenwichki meridijan,

[1] Exposé des raisons pg 25.

Digitized by Google

jer na obje strane ekvator siječe na oceanu. Jeruzalemski meridijan ima nadalje mnogo prednosti pred drugima, ako se uzme obzir na njegov protumeridijan, koj, prolazeći otokom Alaškom i velikim oceanom, siječe na južnoj polutci francesku naseobinu, arhipel *Paumatou* te ide upravo otokom *Tahaneom,* nedaleko glavnoga mjesta *Fakarave*, stolice franceskih oblasti, a blizu Anae, glavnoga trgovišta cijeloga arhipela. Na ovom otoku ima svih uslovlja za podignuće observatorija, koji bi bio od velike koristi za znanost u opće, a najpače za nautičku meteorologiju. U opće važnost ovakova motrilišta na tihom oceanu nemože se dosta ocijeniti za znanost. Napokon valja dodati, da bi na ovom meridijanu, idući otokom Alaškom, bila označena lineja, gdje se datum mijenja te bi tako na znanstvenoj podlozi bila osnovana promjena sedmičnoga dana, što je dosad samo porabom mučke uvedeno.

Ovakim prednostima nemože se odlikovati greenwichki meridijan, jer prolazi jedva polovicom toliko kopna, koliko jeruzalemski i to od Evrope samo zapadnim dijelom Franceske i pirenejskim otokom, a ostalo mu je kopno veći dio puste zapadne Afrike. Ako se pako uzmu u obzir atmosferske promjene, koje su kod podizanja observatorija od znatne važnosti, onda se ovaj sa jeruzalimskim meridijanom po gotovo nemože natjecati. Ovaj uvjet bješe i na washigtonskom kongresu spomenut, te je u tom pogledu o pariškom observatoriju nepovoljan sud izrečen; ali da taj prigovor jošte većom mjerom pada na greenwichki meridijan, dokazao je već spomenuti član bolonjske akademije *Tondini* statističkim podatcima: Srednje godišnje stanje naoblake, označujući posve vedro nebo sa 0, a posve naoblačeno sa 10, bijaše (u Greenwichu): god. 1886. — 6·8, 1887. — 6·5, 1888 — 7·2. Daždovitih dana bijaše g. 1886 — 163, 1887. — 143, 1888. — 165. Za 4454 sata što se sunce svake godine nalazi više od 5° nad horizontom u Greenwichu (prestupne godine 4464·9 s.) bijaše 1886. — 1229·2 (28%) 1887. — 1406·9 (31%), 1889 (prest.) 1068·1 (24%) sati tako vedrih, da je sunce moglo na spravi observatorija tragova ostaviti.

Isporedivši sve ostale meteorološke postaje pokazalo bi se, da je g. 1889. stanje naoblačenosti u Greenwichu bilo jošte nepovoljnije.[1] Iz ovih podataka se razabira, da u opće atmosferni uvjeti toga observatorija nijesu najpovoljniji.

[1] M. Tondini: Les conditions atmosphériques de Greenwich.

Digitized by Google

Uzevši naproti tomu u obzir povoljno atmosferno stanje Jeruzalema kao što i slijedeće činjenice: da je jeruzalemski meridijan već napram 120 observatorija označen, da je geografski toli povoljno položen, ležeći mjesto 779 m. nad morem, 31° 46′ 30″ sjev. širine, da prolazi preko 86° stupanja kopna, siječe na kopnu oba obratnika i sjeverni kolobar, pak dodav tomu već gori spomenute historijske, religiozne i diplomatske razloge, zaslužuje jeruzalemski meridijan, da mu se pred drugima prednost dadne.

Ovo su razlozi, s kojih je bolonjska akademija jeruzalemski meridijan tako živo zagovarati i za prihvat preporučati uzela. Imajući ipak na pameti, da je na washingtonskom kongresu za prihvat jedinstvenoga medjunarodnoga meridijana najviše poteškoća u tom ležalo, što su se velike pomorske države Franceska i Engleska pozivale na nautičke ephemeride i karte, kojima služe njihovi meridijani za osnov, te nijesu voljni toli golemih žrtava podnositi, što bi ih jim nametnula promjena udešena prema drugomu meridijanu: prihvatila je bolonjska akademija već spomenutim gori franceskim povjerenstvom predloženo ograničenje, uz koje bi se imao jeruzalemski prihvatiti početnim medjunarodnim meridijanom, t. j. da meridijani ostanu

1. statu quo, da se naime svatko služi svojim narodnim meridijanom u astronomiji, mornarici, topografiji i mjestnoj (domaćoj) kartografiji; — da se uvede

2. dvostruko stupnjevanje karata, po medjunarodnom i narodnom meridijanu;

4. da se u porabu uzme općeniti sat po medjunarodnom meridijanu i to uz mjestni sat: u telegrafiji, što bi od velike koristi bilo za medjunarodne odnošaje, najpače trgovinu kao što i za znanstvena opažanja. Prihvativši ovo ograničenje nestalo bi oštrine narodnih osebina i put k općenitomu sporazumku glede medjunarodnoga meridijana bio bi utrt.

Drugo pitanje, koje s medjunarodnim meridijanom u tijesnom savezu stoji, je općeniti sat, kojim bi se imalo početi svjetsko vrijeme.

Otkad se počelo u učenom svijetu raspravljati o medjunarodnom meridijanu, izneseno je na dnevni red i pitanje o sveopćem, t. j. takovom satu, koj bi svim narodima u njekim poslovima služio za početak dana. Kao što ima prijatelja, ima i protivnika sveopćemu satu, prema tomu, kako ga s raznih stanovišta shvaćaju. Sveopći sat nije ništa drugo nego mjestni sat stanovitoga mjesta na ze-

Digitized by Google

maljskoj kruglji, koj bi svi narodi prihvatili, te bi tim postao sveopći iliti medjunarodni. Sveopći sat je istovjetan sa medjunarodnim meridijanom, koj mu za ishodište služi. Satovi pojedinih mjesta ostali bi dakako uz sveopći sat uvijek u porabi za obični promet i svakdanje poslove, dočim bi općeniti rabio samo za one poslove, koji su medjunarodne naravi, kao što je bilježenje znanstvenih pojava u meteorologiji, seismografiji, magnetizmu, telegrafiji, medjunarodnoj trgovini, a možda i na željeznicama. Ovakovu satu već je doneklje put utrt na željeznicama. U Franceskoj ravnaju se željeznice po satu pariškoga meridijana.

Američani polazeći sa praktičkoga stanovišta, razdijeliše već otprije sjedinjene države glede željezničkoga vremena na pet satnih pojasa, protežući se svaki na jednu uru iliti 15 stupanja tako, da se željeznička uprava za svaki pojas mora da drži ure, kojoj služi za ishodište meridijan idući sredinom pojasa. Ne ima dvojbe, da je već tim, što je na željeznicama za cijeli prostor od 15° zadržano isto vrijeme, za olakšanje prometa mnogo učinjeno te njekim načinom put utrt k uvedenju sveopćega sata.

Imajući pred očima koristi, što bi ih dobio svijetski promet od pojasnoga sustava, kad bi se još dalje raširio, izišao je još god. 1879. prvi inžinir kanadske pacific-željeznice *Standford Fleming* pred učeni svijet s prijedlogom, da se cijela zemlja razdijeli na 24 satne pojase, od kojih bi svaki obuhvatao 15°, bio bi po vremenu svaki po jednu uru jedan od drugoga odaljen, te bi bili označeni pismenima tako, da bi se početni meridijan zvao Z (zero), prvi, idući od zapada prama istoku sa A, drugi sa B, završivši zadnje sa X, Y. Ob ovom sustavu raspravljalo se 1881. u Kolinu kod kongresa „Association for the Codification of the law of Nations" ozbiljno, te je u načelu i odobren, ali je tečajem posljednjih godina u više tačaka preinačen. Jedan dio ovoga sustava proveden je već g. 1879. u Švedskoj, a 1883., kako malo prije spomenuto, s njekim preinakama u sjedinjenim sjevero-američkim državama. Kod provedenja ovoga sustava mnogo se razpravljalo o tom, kamo da se postavi početni meridijan. U Americi otimahu se jedni za washingtonski, drugi za new-orleanski, a treći za greenwichki, koj je napokon za Ameriku i prihvaćen. Po ovom sustavu spadale bi u prvi (A) pojas: Engleska, Franceska, Portugalska. Španjolska, Belgija, Holandeska i Algir; u drugi (B) pojas: Austro-Ugarska, Njemačka, Švicarska, Švedska, Norveška, Tripolis i Kongo; u C pojas: Rusija, Rumunjska, Srbija, Bugarska, Grčka, Turska, Cipar, Egipat, Kap i Natal i t. d. I naše željeznice

Digitized by Google

prilagodiše se već djelomice američkomu sustavu. Društva naime njemačkih željeznica, gdje bjehu i austro-ugarska zastupana, prihvatiše u držanom zimi g. 1891. u Draždjanima sastanku za željeznički promet tako zvano srednjo-evropsko vrijeme, a za izhodište uzeše mu meridijan 15 stupanja istočno od Greenwicha, i to zato, što ovaj meridijan ide gotovo sredinom Njemačke: *Stargardom* (Stargradom) u Meklemburgu, Štetinom, Frankfurtom na O., te bi se prema tomu moglo nazvati bolje njemačkim, nego srednjoevropskim vremenom, jer je prema njemačkomu meridijanu i uredjeno. Premda je jedan i to dosta maleni dio ovoga pojasnoga sustava izveden, pak je i nade, da će se, osobito pošto bude željeznička mreža Azijom i Afrikom protegnuta, izvedenje nastaviti; bojati se ipak, da će konačno i općenito provedenje naići na poteškoće tako ozbiljne, da bi se do konačnoga provedenja samo znatnom promjenom sustavne osnove doći moglo. Na prvom mjestu stoji pitanje o početnom meridijanu. Iz gori već navedenih razloga dade se razabirati, da Franceska, Brazilija i Italija ne će tako lako pristati na Greenwichki kao početni meridijan, a sva je prilika, da će jim se još druge države pridružiti. Prema tomu mislim, da su se sudom prenaglili, koji greenwichki drže već gotovim medjunarodnim meridijanom. Talijanska, razlozima bolonjske akademije potaknuta, drži se jeruzalemskoga kao medjunarodnoga meridijana, a prema tomu i sveopćega svjetskoga na ovaj meridijan vezanoga vremena i to tim većma, što se prihvatom ovoga meridijana američki pojasni sustav nebi znatno preinačio. Pošto naime Jeruzalem leži od Greenwicha samo za 31', 13', 64'' (od Pariza 32°, 52' 52'', od Zagreba 19°, 14', 15'') istočno, nastala bi u razdieljenju država po američkom pojasnom sustavu neznatna razlika. Rusija, na koliko znademo, nije se još izjavila o prihvatu američkoga sustava onako, kako danas stoji; a država u kojoj samoj od 24 satnih pojasa ima njih 10, ima u takovoj stvari svakako važnu riječ.[1]

[1] Premda se već deset godina radi oko uvedenja ovoga pojasnoga sustava te se kušaju polaštice i pogodnosti, nije se ipak do danas od početka dalje došlo. Po iskazu kako ga čitamo najnovije u „Revue scientifique" rabe u Evropi danas tri pojasa: 1. u istočnoj Evropi: Rusiji, Rumunjskoj, Bugarskoj do Carigrada, *rusko vrijeme,* jer se samo za jednu minutu razlikuje od petrogradskoga; 2. tako zvano *srednjo-evropsko vrijeme* u Švedskoj, Njemačkoj, Austro-Ugarskoj sa Bosnom i Hercegovinom — ali bez Švicarske i Danske; 3. *zapadnoevropskoga vremena* drže se u Engleskoj, Holandskoj i Belgiji, ali

Digitized by Google

Uvedenjem satnih pojasa za željeznički promet odustalo se od mjestnoga vremena te se priznala potreba, da se za željeznički promet uzme šira mjera vremena: tim je učinjen jedan korak do uvedenja sveopćeg medjunarodnog sata, koj bi imao služiti mjerom vremena za gori već spomenute medjunarodne poslove. Poteškoća leži samo u riješenju pitanja: od kojega meridijana imao bi sat izlaziti i kojim dijelom dana, je li o podne ili ponoći imao bi početi. Da općeniti sat ima ishoditi od medjunarodnoga, dakle neutralnoga meridijana, u tom se sav učeni svijet slaže, ali glede ovoga meridijana upravo je prijepor. Premda je, kako već spomenuto, u Washingtonskom medjunarodnom kongresu greenwichki za ishodišni meridijan od 26 država sa 22 glasa većine prihvaćen, ostalo je ipak pitanje neriješeno, jedno što nije bilo suglasja, drugo što zaključak većine neima diplomatske sankcije. Jošte je puno manje suglasja bilo, kad se radilo o sveopćem satu. Za prijedlog, da sveopćemu satu služi za ishodište greenwichki meridijan, da se sveopći dan izjednači sa gradjanskim, te da se sati počmu brojiti od ponoći, za taj prijedlog izjavilo se od 24 samo 15 država; glasovahu proti: Austro-Ugarska i Španija, a od glasovanja sustegoše se: Franceska, Njemačka, Talijanska, Holandeska, San Domingo, Švedska i Švicarska. Kako se iz ovoga razpoložaja država vidi, ne ima greenwichki meridijan izgleda, da bi se sveopći sat na nj privezati mogao. U ostalom nitko se nije proti ovomu meridijanu u tom pitanju odrješitije izjavio, nego li sam *G. A. Airy,* ravnatelj greenwichkoga observatorija, koj je, kadno je kanadska vlada greenwichki meridijan, nabrajajući zasluge ovoga observatorija za astronomiju i mornaricu, ostalim državama preporučila za ishodište sveopćemu satu, pitan za mnijenje, odgovorio engleskoj vladi: cijelomu gotovo pomorskomu brodarstvu služi za osnov *Nautical Almanac,* kojega se podatci odnose na greenwicki meridijan . . . Nu ja kao ravnatelj greenwichkoga observatorija odbijam odrješito svaku misao o tom, da bi se za to njegov meridijan imao odabrati (But I . . . entirely repudiate the idea of founding any claim on this.)[1] U ostalom, niti sama Engleska nije uporno na tom stala, da se sveopći sat veže na greenwichki meridijan. ona samo hoće, da joj se

bez Franceske, Španjolske, Portugalske i Irske (Nature V. 48 pg. 330). — Od 1. stud. 1893. uvedeno je i u Italiji pojasno vrijeme, koje ide za 11 minuta pred rimskim vremenom. Drugi javni uredi ostaju i nadalje kod mjestnoga vremena.

[1] Proceeding of the Canad. Institution. 1885. (Univ. or. cosmic time).

Digitized by Google

ostavi supremacija na svim morima, a tom zahtjevu je udovoljeno onim medjama, u koje je neutralni meridijan stegnut. Pak ako se i sveopći sat stegne u ove medje, prema početnomu meridijanu, od kojega polazi, te se za astronomiju i pomorsko brodarstvo ostavi poraba dotičnih observatorija, a sveopći sat se stegne samo na gori spomenute medjunarodne poslove: onda sve više isčezavaju poteškoće, koje uvedenju sveopćega sata na putu stoje.

Talijanska, potaknuta svojom bolonjskom akademijom, zauzcla se živo za uvedenje sveopćega sata; pak budući za to uvedenje conditio sine que non da bude sveopći sat vezan na početni meridijan: predlaže da se počme brojiti od jeruzalemskoga meridijana, koj ona za medjunarodni preporuča. Svi oni važni razlozi, koji se navadjaju za prihvat ovoga meridijana, govore i za sveopći sat, da se kao posljedak broji od jeruzalemskoga meridijana. Neću da opetujem sve one razloge, koje sam već naveo za prihvat jeruzalemskoga kao medjunarodnoga meridijana te dosljedno i za općeniti na isti meridijan vezani sat; spomenut ću ipak još jedan razlog, koj govori za vezanje sveopćega sata na jeruzalemski meridijan, a to je preskok ili uporaba dvojega data na zemlji.

Da bude razlog jasniji, posegnut mi je nješto dalje u njeke geografske pojave. Obični ljudi, pak bavili se oni i knjigom, nijesu došli do prilike da razmišljaju o dvojakom datu na zemlji; nu oni, koji morem okolo svijeta putuju, ne samo da su imali priliku o tom razmišljati, nego su jim poznate i neprilike, koje su s dvojim datom skopčane.

Pomislimo si putnika, koj hoće da pošav od Zagreba obidje cijelu zemlju. Ako si, polazeći naprama suncu, dakle od Zagreba sveudilj prema istoku, tačno bilježi svaki dan u svojem dnevniku, opazit će, da je došav sa zapadne strane u Zagreb, čitav dan prije prispio, nego što bi prema bilješkama imao bio doći. On je došao n. pr. 120ti dan o pódne 8. lipnja četvrtak, a u Zagrebu je 9. lipnja petak podne. Kad bi taj isti put obavio polazeći od Zagreba za suncem, dakle sveudilj prema zapadu, došao bi u Zagreb sa istoka za jedan dan kašnje; po njegovim bilješkama prispio je u petak pódne, dočim je u Zagrebu četvrtak. Kao što je na prvom putu jedan dan dobio, na drugom je jedan izgubio. Razlika je od dva dana. Stavimo slučaj, da putnik idući ovim dvima putima neobidje cijelu kružnicu zemlje, nego da putuje s jedne i druge strane samo do protumeridijana, t. j. istoga našega meridijana samo produžena na drugoj strani zemaljske polutke od sjevernoga do

Digitized by Google

južnoga pola, na kojem protumeridijanu je pónoći, kad je kod nas pódne. Putnik došavši na protumeridijan s istočne strane, došao je 12 sati, dakle pó dana (računajući dan po 24 sata) prije, a onaj sa zapadne strane polak dana kašnje, dakle je razlika za čitav dan od 24 sata, te dočim istočnjak ima nedjelju pódne 20. lipnja, bilježi zapadnjak subotu pódne 19. lipnja. Ili ako su pošli rečenim smjerom od ishodišta o pódne, imadu poňoć jedan 19., drugi 20. lipnja. Uzmimo za primjer jeruzalemski meridijan i njegov protumeridijan, koj pada nješto zapadno od Beringova tjesna i novu godinu 1893., koja pade na nedjelju. Polazeći od Jeruzalema (Gledaj sliku) prama istoku, napreduje vrijeme tako, da za svakih 15 stupanja imademo jednu uru više od zapadnih mjesta: Kad je u Jeruzalemu pódne, za 15 stup. prema istoku već je jedan, za 30 stupanja dva sata poslije pódne, za 165° jedanaest u noći, napokon kod 180°, t. j. na protumeridijanu pónoći. Tuj se dakle nedjelja 1. siječnja svršava, a počima ponedjeljak 2. siječnja. Polazeći pako od Jeruzalema prama zapadu, zadocnjuje vrijeme za svakih 15 stup. za jedan sat tako, da je za 15 stup. zapadno od Jeruzalema tekar 11 sati prije podne, dočim je u Jeruzalemu pódne, za 30 stup. 10, 9, 8 itd., kod 165° jedna ura u jutro, napokon kod 180° ili na protumeridijanu pónoć. Ovdje počima nedjelja 1. siječnja, a dosljedno tomu svršava se subota 31. prosinca 1892. Na zapadnoj crti *Z* svršava se subota, a na istočnoj *I* počima ponedjeljak. Prema tomu dakle preskočila je crta I 24 sata, t. j. cijeli jedan dan napred ispred crte *Z*. Nu *Z* i *I* je jedna te ista crta, jer ako dugačku crtu *IZ*, koja nije ništa drugo nego raspružena kružnica zemaljskoga polovnika, savijemo, pasti će crta *Z* na *I* te

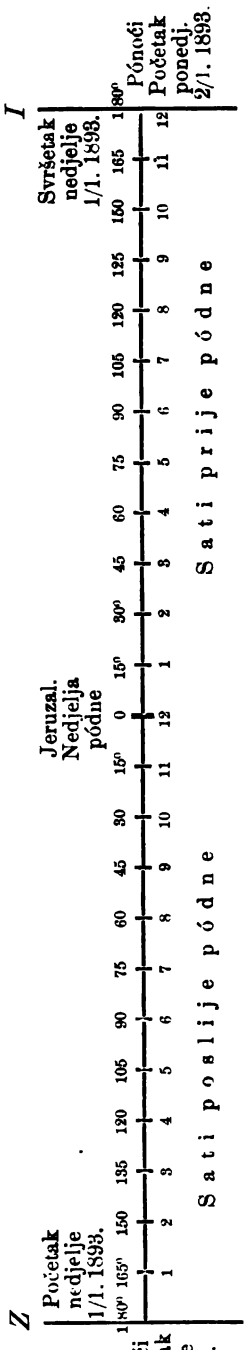

Digitized by Google

imademo jedan protumeridijan. Na istom dakle meridijanu su dva različita dana i data, sa zapadne strane je početak nedjelje 1., a sa istočne strane početak ponedjeljka 2. siječnja. To se zove mijena ili preskok dana i data. Putnik dolazeći u našem primjeru od Jeruzalema t. j. od zapada prema istoku preko protumeridijana, ponijeti će sobom t. j. bilježiti stari dan i datum, nedjelju 1. siječnja, a onaj došav od Jeruzalema s istočne k zapadnoj strani na protumeridijan, bilježit će prešav preko protumeridijana novi dan i datum, ponedjeljak 2. siječnja. Došavši putnici na svoje mjesto, otkud su pošli, naći će se sa svojim domarima glede dana i data u potpunom skladu; ali bi bila pomutnja u jednom drugom, da nebudu bili na protumeridijanu poprimili one promjene. Iz ovoga promatranja se vidi, da ovo preskakivanje data može u javnom životu i medjunarodnim odnošajima imati neprilika.

Budući da se ovaj preskok dana osniva na ovisnosti naše kronologije od nebesnih pojava: može ova mijena biti na svakom od premnogih protumeridijana; s toga bi se imalo, kod tolikih medjunarodnih saobraćaja dogovorno uglaviti, na kojem protumeridijanu imade taj preskok slijediti. Premda je ova mijena poznata od ono doba, od kako su ljudi, otkrivši nove svjetove i nova mora, naokolo svijetom ploviti počeli, nije nikomu na um palo, da se medjunarodnim ugovorom ova mijena uredi, ipak se složiše u tom pitanju kao njekim instinktom: crta naime, koja ide sredinom *Beringova tjesna*, gdje se naime najistočniji kraj Azije sa zapadnim svijetom spaja, uzeše kao razmedje dvojega data tako, da je na istočnoj strani Beringova tjesna jedan dan i datum, a na zapadnoj drugi. Vrijedno je ovdje spomenuti jednu historijsku epizodu kao dokaz, kako ova dvojakost dana i data može narodîma neprilika donijeti. Kad no je g. 1867. Rusija ustupila sjedinjenim američkim državama svoj posjed sjeverne Amerike, koj medjaši sa Beringovim tjesnom, zadržaše dotadašnji ruski podanici i pod svojim novim gospodarom dane i data, kako su ih imali pod ruskom vladom, te se tako dogodilo, da su ovi novi američki državljani imali već ponedjeljak, dočim su stari imali tek nedjelju. Ta dvojakost bijaše tim nepriličnija, što tim i crkveni blagdani dodjoše u sukob. Da se ta razlika izjednači, ustanovi washingtonska vlada naredbom, a ruski crkveni sinod dozvoli, da pravoslavni vjernici, jedankrat kao za prijelaz u zajedničku sedmicu i datum, imadu uzastopce dvije nedjelje, svoju i slijedeću američku, pretvoriv u nju svoj ponedjeljak. Ne ima tomu još davna, što su se mjesta *Manila* i

Digitized by Google

Makassar, na otocima filipinskim i na celebskom, premda su dužinom jedno od drugoga samo za 6¼ minuta vremena odaljena, danom i datom tako razlikovala, da je Manila imala 31. prosinca 11 sati i 20 min. pr. pd. 1871., a Makassar 1. siječnja 11 sati, 14 min. pr. podne. Premda je dakle, kako rečeno, Beringovo tjesno njekim tihim sporazumkom prihvaćeno kao medja, gdje se datum mijenja, izvrnuta je ova medja, mjesto da bude meridijanom, koj okomice siječe polovnik, u njeku nepravilnu krivulju, koja polazeći iz Beringova tjesna prelazi izmedju Kamčatke i aleutskih ostrva, zakrene prema filipinskim otocima, spušta se k jugoistoku izmedju karolinskih i salomonskih ostrva, te prolazi izmedju otoka *Tonge* i Nove Zelandije jugom tihoga oceana. Duž cijele ove nepravilne krivulje, kojoj amplituda preko 40° otstupa od meridijana Beringova tjesna prama istoku, bilježi se dvoji datum tako, da je na lijevoj strani, idući s krivuljom od Beringova tjesna, tek subota, dočim je na desnoj već nedjelja.[1] Tim neprilikama bi se tako doskočilo, da se antimeridijan prihvaćenoga neutralnoga meridijana uzme za medju, gdje se dan i datum mijenja. Najjednostavnije bi se pitanje riješilo, kad bi se medjunarodnim meridijanom uzeo takav, kojemu bi protumeridijan išao sredinom Beringova tjesna izmedju skrajnje dvije glavice azijatske (Cap Est) i američke (Cap Wales) te bi sjekao ekvator 150° zapadno od Ferra. Nu s jedne strane nije lako naći takova meridijana, koji nebi išao kojim već postojećim observatorijem, ili barem tik njega, što isključuje značajnicu neutralnosti, a s druge išao bi njegov protumeridijan, odbiv njekoliko osamljenih otočića, pustim velikim i tihim oceanom bez kulturnih mjesta i naselbina. Uzme li se sve u obzir što je gori rečeno o jeruzalemskom meridijanu, odgovarao bi on najbolje i općenitomu satu glede preskoka data.

Ujedinjenje kalendarâ.

Prihvati li se jednom sveopći sat, kao početak svjetskoga vremena, onda mora da za ovim prihvatom slijedi i jedinstveni kalendar.

Uz tolike nutrnje i spoljašnje razlike, kojima se narodi jedan drugomu odaljuju, dolaze još i razni kalendari. I ne obaziruć se na druge strane svijeta, gdje svaki gotovo neodvisni narod svoj kalendar ima, postoje samo u Evropi, na štetu i uštrb medjusob-

[1] Bolletino della società geografica. Roma 1888.

Digitized by Google

nomu saobraćaju, četiri. S toga je pokušaj, koj je već u vrijeme nicejskoga crkvenoga sabora učinjen, da se narodi ujedinjenjem kalendara slože, u novije vrijeme tim nuždnijim postao, čim većma su uznapredovale razne grane znanosti, obrta, trgovine te u opće sve one grane javnoga života, što ih napretkom našega vijeka zovemo. Ako li se hoće, da ove stečevine novijih vjekova padnu svim narodima u dio, jer ako i jesu privredak pojedinih naroda, ipak su, po prirodi ljudske zajednice, svojina svih naroda: onda valja medjusobni promet i saobraćaj naroda olakotiti, te mu svakim prema ovoj plemenitoj svrsi udešenim sredstvom put utirati. Ovoj sveopćoj cijeli u veliko bi poslužilo uz medjunarodni meridijan i sveopći sat i jedinstvo kalendara. Istina je, da se mnogi narodi od najdavnijih vremena pak do danas, medju ostalimi Turci i židovi, pače za ustanovljenje pomičnih crkvenih blagdana i kršćani služe mjesečnim kalendarom, t. j. uredjenjem vremena prema ophodu mjeseca: ipak je isto tako star sunčani kalendar, kojemu prividna obhodnja sunca ekliptikom za jedinicu vremena služi. Nu premda je sunce središte planetskoga sustava, kao najsjegurnije ishodište za razmjer gradjanskoga vremena uzeto, nije se ipak do danas moglo doći do jedinstvenoga na ovoj podlozi osnovanoga kalendara; dokaz su tomu julijanski i gregorijanski kalendar, kojima je danas i prosvijetljeni svijet na dvije pole razdieljen, od kojih se veća pola drži ispravljenoga g. 1582. *gregorijanskoga,* dočim manja slijedi još Julijem Cesarom uredjeni *julijanski* kalendar. Povijest je zabilježila poteškoće, s kojima se imao boriti ovaj većinom danas prihvaćeni kalendar s početka, osobito u protestantskim zemljama samo s toga, što nosi ime rimskoga pape,[1] dočim je on u samoj stvari najmanje posla imao, jer su ga, imajući samo podatke znanosti na umu, sastavili prvi astronomi onoga vijeka.[2] Uza sve ove

[1] „Radje se neslagati s tečajem sunca, nego slagati se s Rimom, primijeti podrugljivo jedan pisac one dobe". (Arago. Astron. IV. 689.)

[2] U bulli: *Inter gravissima* veli papa: Novam hanc (izradak od Ant. Lilia o ispravku kalendara) restituendi Calendarii rationem exiguo volumine comprehensam ad christianos principes, celebrioresque universitates paucos ante annos misimus, ut res quae omnium communis est, communi etiam omnium consilio perficeretur, illi cum, quae maxime optabamus, concordes respondis ent, eorum Nos omnium consensione adducti, viros ad Calendarii emendationem adhibuimus in alma Urbe harum rerum peritissimos, quos longe ante ex primariis christiani orbis nationibus, delegeramus. Si cum multum temporis et diligentiae ad eam lucubrationem adhibuissent et cyclos tam veterum quam recentiorum

Digitized by Google

poteškoće prihvaćen je ipak gregorijanski kalendar, izuzevši sljedbenike grčko-pravoslavne crkve, cijelim prosvijetljenim svijetom, pače isti Turci služe se njim u medjunarodnim gradjanskim poslovima.

I franceskomu narodu, stvoriv si prije sto godina tako zvani republikanski kalendar, bijaše namjera, da ga i ostali narodi prihvate kao zalog bratinske zajednice. Kad se naime u sjednici franceskoga konventa mjeseca listopada 1793. raspravljalo o tom, kako da se imenuju pojedini dani razdijeljeni mjesto sedmice na tri desetice mjeseca, reče *Duhem*, zagovarajući, da se dani naprosto imenuju brojnim redom: *primidi, duodi, tridi, quartidi* itd., kako je i prihvaćeno: Votre calendrier, qui n'eut été que celui de la nation française, deviendra celui de *tous les peuples*. U ostalom ovaj kalendar nosaše na sebi više značajnicu strastvenih prevratnih ideja nego trijezna znanstvena rada te unatoč tome, što su na njem radili prvi naučnjaci onodobne Franceske: *Laplace, Delambre, Lagrange, Le Gendre* i dr., bijaše na njem manâ, koje ga nijesu ostalim narodima preporučiti mogle. Po imenu mjeseci bijaše to pariški, a ne franceski, a kamo li sveopći kalendar. Jer ako je u Parizu mjeseca brumaire-a (maglovac) magla, frimaire-a (mrazovac) mraz, ventôse-a vjetar, neslijedi, da su istih mjeseci i po drugim krajevima i zemljama iste meteorološke pojave. Osim toga je ovaj kalendar bio vezan na pariški meridijan. Imajući ove mane na umu zagovaraše Laplace već XIII. republ. godine, pošto su se dusi od prevratne trzavice bili već ponješto otrijeznili, da se republikanski zamijeni gregorijanskim kalendarom, što je napokon i učinjeno g.

---

undique conquisitos ac diligentissime perpensos inter se contulissent, suo et doctorum hominum, qui de ea re scripserunt, judicio, hunc prae ceteris elegerunt Epactarum cyclum, et nonnulla etiam adjecerunt, quae ex accurata circumspectione visa sunt ad Calendarii perfectionem maxime pertinere. — Razlažući dalje, kako su ovim ispravljenim kalendarom ispunjeni uvjeti, što ih je nicejski koncil za pravilno svetkovanje uskrsa postavio, nastavlja glede samoga uvedenja kalendara: Pro data autem Nobis a Domino auctoritate hortamur et rogamus carissimum in Christo filium nostrum Rudolphum Romanorum regem illustrem in Imperatorem electum, ceterosque reges, principes ac respublicas . . , ut hoc praeclarum opus perficeremus eodem (studio) immo etiam majore, ad conservandam in celebrandis festivitatibus inter christianas nationes concordiam, nostrum hoc Calendarium et ipsi suscipiant et a cunctis sibi subjectis populis religiose suscipiendum inviolatumque observandum curent. (Bullarium Romanum.)

Digitized by Google

1806., pošto je samo 13 godina bio u porabi. Što Francezima. s razloga malo prije spomenutih nije moglo poći za rukom, da se na ime narodi u jednom kalendaru slože: to se kuša evo u novije vrijeme, uzevši za podlogu ujedinjenja gregorijanski kalendar.

Prigovara se doduše i gregorijanskomu kalendaru nesavršenost. Kad no je nastojanjem bolonjske akademije u geografskom kongresu u Parizu potaknuto pitanje o prihvatu gregorijanskoga kao sveopćega kalendara, reče kitajski poslanički attaché u Parizu, general Ćeng-ki-tong: „Gregorijanski kalendar je još daleko od idejala znanstvene savršenosti. Zašto da se žurimo te prihvatimo kalendar, koj će Evropa po svoj prilici doskora biti prisiljena da preinači.“ I u jednoj od zemalja, gdje je julijanski kalendar u porabi, čula se tek nedavno slična izjava: „Tim nije stvari pomoženo, ako se pogrešni zamijeni drugim pogrešnim kalendarom.“

Istina je, da niti gregorijanski kalendar nije bez pogrješke, a bez nje ne može biti nijedan, jer se tečaj sunca, koj godini, dakle i kalendaru za osnov služiti ima, neće i ne može prilagoditi ljudskim uredbama, već ove mora da budu udešene prema njegovu kretanju. Gradjanska godina neće se sa astronomskom nikad na vlas izjednačiti, već će joj se samo više ili manje približiti moći. Razlog leži u tom, što se ophod sunca nemože cijelim jedinicama izraziti, već preostaje čest jedinice, koja nakon stanovitog broja sunčanih ophodnja naraste na cijelu, a nakon stoljeća na više cijelih jedinica, koje dužinu gradjanske godine znatno pomaknu. Znanstvena ipak istraživanja i proučavanja dokazaše, da se od svih postojećih kalendara astronomskoj godini najbliže primakla gradjanska godina gregorijanskoga kalendara. Koliko i jest zanimljivo sporedjivanje gregorijanskoga i julijanskoga kalendara sa astronomskom godinom, ne mogu se ovdje upuštati u podrobnije raspravljanje, dosta mi budi spomenuti, da bi gregorijanska godina za 10.000 godina narasla većom od današnje za 2 dana, 8 sati, 33 min. i 24 sek., dočim bi julijanska narasla na 77 dana, 8 sati, 38 min. i 24 sek. Istina je, da bi se i gregorijanska godina u nječem preinačiti mogla. Tako n. pr. misle, da bi se dani razmjernije na mjesece podijeliti mogli, te bi se mjeseci sa 30 i 31 dana redovito izmjenjivali, a prijestupne godine ne bi se umetnuo prijestupni dan kao što dosad izmedju 23. i 24. veljače, nego bi se dodao prosincu na kraju. Bi li se ovakav izpravak prihvatio ili ne, svakako je danas mnijenje učenoga svijeta, da se gregorijanski kalendar kao najbolji može preporučiti za općeniti kalendar svih prosvijetljenih

Digitized by Google

naroda.[1] Da ipak unatoč ovoj relativnoj savršenosti nije do danas općenitim kalendarom prihvaćen, ima se pripisati, kao što i kod početnoga meridijana, narodnostnim i vjerskim obzirima, jer se u njekim zemljama crkva i njezine uredbe drže julijanskoga, što je najmoćnija zapreka sveopćemu uvedenju gregorijanskoga kalendara. Kad bi se Rusija odvažila na prihvat gregorijanskoga kalendara, ne ima dvojbe, da bi za njom kao najvećom državom slijedile druge manje, gdje je julijanski kalendar još u porabi; a to bi se tim lakše polučilo, kad bi se općeniti kalendar, onako kako i poraba prvoga meridijana, ograničio samo na znanost i njeke zajedničke kao medjunarodne poslove, ostaviv dotadašnje narodne kalendare i nadalje u porabi za strogo domaćo-crkvene prilike. S ovakovim ograničenjem počelo se u novije vrijeme raditi ob uvedenju gregorijanskoga kao sveopćega kalendara.

Ovo pitanje pokrenuo je već znameniti svenarodni statistički kongres u Berlinu g. 1862. Budući uvjeren, da ujedinjenje u kalendaru stoji najviše do Rusije, odasla kongres na rusku vladu slijedeću molbu: „Statistički medjunarodni kongres, uvidjajući, da njegov glavni cilj leži u tome, da se raznim državama izdavane statističke

[1] „Lako bijaše, opaža Laplace, kadno se ispravljao gregorijanski kalendar, staviti početak godine na zimsku suncostaju te bi se tako početak svake godišnje dobe slagao s početkom dotičnoga mjeseca. Lako bijaše takodjer dane na mjesece pravilnije podijeliti, odmjeriv mjesecu veljači obične godine 29, a prijestupne 30 dana, svakomu pako slijedećemu mjesecu izmjenice po 30 i 31 dan: bilo bi takodjer udobno, da se imenuju brojevima kako slijede. Pak ispraviv, kako rečeno, prihvaćeno umetavanje prijestupnih dana, bio bi gregorijanski kalendar ispravljen da netreba bolje. Nu je li treba da se ide za tolikim stupnjem savršenosti? Čini mi se, da se dobljenim takim načinom probitkom nebi nadoknadile neprilike, koje bi tom promjenom nastale u našim običajima i odnošajima prema drugim narodima kao što i u kronologiji, koja je i bez toga tolikim mnoštvom erâ dosta zamršena. Ako se uzme na um, da su ovaj kalendar prihvatili gotovo svi narodi Evrope i Amerike te je trebalo dva stoljeća i sav upliv religije, da mu se pribavi ta općenitost, onda će se priznati, da mu valja sačuvati ovu dragocjenu prednost, pak bilo to i na uštrb savršenosti, koja se i bez toga netiče bitnih tačaka". (Laplace: Exposition du système du monde. Tome VI. 21.)

„Suglasje, veli Förster, ravnatelj berlinskoga observatorija, gregorijanskoga kalendara sa kretanjem sunca dovoljno je osjegurano za budućnost, preko koje se naše znanje o promjenama, što će se zbiti sa dužinom godine, za sjegurno nemože izreći". (Zur Beurteilung einiger Zeitfragen. Deutsche Revue. Berlin 1881.)

Digitized by Google

publikacije usavrše i za medjusobnu sravnidbu ujedine; imajući nadalje na umu, da je za mnoge važne znanstvene grane, kao što su n. pr. proučavanje razmjera porodâ i pomorâ prema mjesecima i godinama, meteorološka opažanja, pojava i trajanje zaraznih bolesti, mnoga opažanja liječnička itd. — da je za sve to suglasje i općenita istovjetnost jedinstvene mjere vremena od velike važnosti; a imajući takodjer na pameti, da je ta istovjetnost isto tako važna za svaku granu medjunarodnih saobraćaja, kao što je trgovina, obračunavanje privreda, što ulaze od raznih grana industrije, kao što su željeznice i jednostavnost tolikih drugih računa: očituje dubokim počitanjem želju, da vlada njegova ces. velič. cara Rusije te u opće svi kršćani pripadajući grčko-istočnomu obredu prihvate za mjeru vremena općenito u Evropi rabljeni kalendar".[1] Ovu molbu odnio je ruskoj vladi preuzv. g. *M. Petar Petrović Simenov,* predsjednik ces. geografskoga društva. Kako je ovo pregnuće berlinskoga kongresa saopćeno velikomu misaonomu reformatoru caru Aleksandru II., palo je bez dvojbe na plodno zemljište; nu onaj čas bjehu misli careve zapremljene domaćom reformom, koja je dublje zasijecala u narodno-državni život Rusije, nego ujedinjenje kalendara, a to bijaše emancipacija nevoljnika, koju Aleksander II. upravo ono doba provadjaše. Ruska vlada je onom zgodom priznala, da se julijanski kalendar neda opravdati, ali da onaj par prešnije reforme njezinu pozornost zahtijevahu. Dvije godine kašnje berlinskoga kongresa izjavi se glasoviti ruski astronom Mädler govoreći u Hanoveru povodom prijedloga o reformi kalendara o julijanskom kalendaru ovako: „Kojim pravom, reče, zovu naš kalendar *julijanskim?* Mogli bi ga zvati julijanskim, kad bi si bili uzeli truda, da se prilagode Julijem Cesarom jasno izraženoj namjeri i da su zaključci nicejskoga koncila potpunoma bili izvedeni. Al ovakov kakov jest, nezaslužuje drugo ime, nego ime ruskoga kalendara, a mi se nadamo, da će doskoro ovo ime izgubiti te će se uvrstiti medju starine, kao stvar, koja već nije za posao."[2]

Iz ove dvije pak i drugih prilika se vidi, da u Rusiji učeni i visoki krugovi nijesu odstranjenju julijanskoga kalendara neskloni. Nu kojim kalendarom da ga zamijene? Mislim, da neima valjanijega od gregorijanskoga, u Evropi, kako berlinski kongres spo-

[1] Comptes rendus 1880. pg. 813.

[2] Die Kalender Reform . . Berlin 1870. (Signification, portée scientif. du Calendrier republicain. C. Tondini.)

Digitized by Google

minje, opće rabljenoga, uz njeke, kako gori spomenuh, promjene. To je općenito mnijenje učenih muževa, koji su nalježni sudci u ovom pitanju. Za pridržanje gregorijanskoga kalendara izjaviše se još za franceske prve republike veliki naučnjak franceski Laplace i Delambre. U novije vrijeme izjavio se i čuveni njemački astronom, ravnatelj berlinskoga observatorija Förster, kritizujući franceski republikanski, za pridržanje gregorijanskoga kalendara, samo što bi se imale na ovom njeke promjene izvesti. „Iz mnogo obzira, veli Förster, a najviše obzirom na kronologiju veoma bi bilo probitačno, da se umetnuće prijestupnoga prijestupne godine dana prenese na kraj godine, a mjeseci da imadu izmjenito 31 i 30 dana tako, da bi proste godine mjesec prosinac imao 30, a 31 dan samo prijestupne godine.“ — Osvrtom na Rusiju i druge grčko-pravoslavne zemlje, veli njemački astronom: „Možda bi ova posljednja promjena, koja bi se prema želji na našem kalendaru mogla provesti, bila umjestna kao odšteta pristašama grčke crkve za odstup njihova kalendara, te bi tako pripomogli da se uvede jedinstveni datum u prosvijetljenom svijetu“.[1]

U ostalom ne samo ugledni naučnjaci i stručnjaci u ovom predmetu nego i cijela učena društva, dapače čitavi narodi izjavljuju se za jedinstveni i to gregorijanski kalendar. U svenarodnom kongresu u Washingtonu 1875. izjaviše se zastupnici sjedinjenih amer. država o kalendaru: Čini se, da bi kalendar bio u veliko savršen: 1. da se godina počima zimskom suncostajom (kako se počima gregorijanska. T.), da mjeseci izmjenito slijede sa 30 i 31 danom; da se umetavanje prijestupnoga dana prenese na kraj godine, pridržavši ipak dosadanji gregorijanski način umetavanja prijestupnih godina. Nu nebi se moglo tvrditi, da bi ovakova promjena donela više probitaka nego li neprilika).[2] A da je za jedinstveni kalendar zauzeta i Engleska, najbolji je dokaz to, što je njezinim uplivom od azijatskih zemalja Japaneska država svoj narodni zamijenila gregorijanskim kalendarom. Od evropskih država neradi ni jedna tolikom revnosti za uvedenje jedinstvenoga kalendara kao što Italija, opet preko svoje akademije znanosti u Bolonji.

Medju narodima grčkoga obreda zametnuto je i djelomice riješeno, pitanje na korist gregorijanskoga kalendara najprije kod

[1] Zur Beurteilung einiger Zeitfragen . . Deutsche Revue 1881. (Signif. portée itd.)

[2] Bulletin of the phil. soc. at Washington 1875. (Signif. portée scient . . . . du Calendrier republ.)

Digitized by Google

grčko-katol. obreda Armenaca. U njekojim biskupijama armenskoga patrijarkata uveden je već više od 20 godina gregorijanski kalendar. Da se toj razcjepkanosti naroda jedne te iste vjere kraj učini, predloži patr. *Azarian* g. 1890. sakupljenim na sinodi u Carigradu biskupima grčko-katoličkim, da se svuda uvede gregorijanski kalendar. Prijedlog prihvaćen je u načelu jednoglasno uz dodatak samo, da se razboru pojedinih biskupa ostavlja na volju, da zaključak počmu izvadjati, kad misle da je tomu vrijeme i zgoda. Melithenski nadbiskup, kao što i angorski i bruški biskupi, uvedoše ga umah početkom g. 1891, te su od 7. prestupili odmah na 19. siečnja. Armenska i grčka štampa nijesu bile protivne ovoj promjeni; ali zato je evropska u Carigradu digla toliku graju, da su biskupi probitačnim scijenili za vrijeme obustaviti dalnje izvadjanje sinodalskoga zaključka. — Dapače i kod Rumunja, naroda grčko-istočnoga obreda, počelo je dozrijevati pitanje o uvedenju gregorijanskoga kalendara. U crkveno-narodnom kongresu naime u Sobiu predloži sám metropolit *Miron*, da se prihvati gregorijanski kalendar pak ma ako samo i za upravu. Koliko su u ostalom manji narodi grčkoga obreda i skloni uvedenju gregorijanskoga za općeniti kalendar, ne ima uspjehu nade, dok se za to ne odluči velika Rusija, u pitanju crkvenom odlučujuća moć. Medjutim kako se vidi iz izjava ruskih učenjaka, a razabira takodjer iz očitovanja ruske vlade onom zgodom, kad joj je saopćen zaključak berlinskoga statist. kongresa, i u Rusiji se naklanjaju povoljnomu riješenju ovoga pitanja; a ovakovu riješenju možemo se tim pouzdanije nadati, što narodi grčkoga obreda u velike cijene i štuju nicejski koncil i njegove zaključke, a jedan od zaključaka glasi, da se kalendar ima držati u suglasju sa nebeskim pojavama, t. j. ophodom sunca i mjeseca, jer će se samo uz takovo suglasje svetkovina uskrsa pravilno ustanoviti moći. Koliku su važnost crkveni otci u pravodobno svetkovanje uskrsa polagali, vidi se iz toga, što su crkvi aleksandrinskoj, držeći ju kao sijelo egipatske učenosti najvještijoj astronomskoj znanosti, povjerili zadaću, da označi svake godine vrijeme za uskrs te ga papi saopći. Nicejski otci su dakle uredjenje kalendara i za crkvene svrhe strogo povjerili stručnjacima astronomskih znanosti, te ga time oprostiti htjeli tijesnih granica narodnih predsuda. Promatrajući pitanje s ovoga stanovišta, nadamo se, da narodi neće dugo čekati na povoljno riješenje.

Turska, od koje se najviše poteškoća bilo bojati, izjavila se o svim trim pitanjima: svenarodnom meridijanu, općenitom satu i

Digitized by Google

jedinstvenom kalendaru, da o njezinu pristupu ne ima gotovo sumnje. Vrijedno je, da se o tom službena isprava ovdje spomene. Prerevni zastupnik bolonjske akademije i neumorni pregalac oko riješenja ovih svenarodnih pitanja, već spomenuti *C. Tondini de Quarenghi,* dobi od otomanske vlade, kano odgovor na poslanu joj raspravu o jedinstvenoj mjeri za vrijeme, izvješće, što ga Coumbary-Effendi ravnatelj meteorološkoga observatorija u Carigradu poslao turskomu ministru nastave, a ovaj g. Tondini-u, koje glasi: Carsko meteorološko motrilište, kao znanstveni zavod, smatra se naravski pozvanim, da pristane na ove toli potrebite promjene.

Osvrtom na kalendar, da tuj ne može biti dvojbe: valja prihvatiti gregorijanski, kao najsavršeniji, jer je najviše u suglasju sa astronomskim opažanjima. Osim ako bi se medjusobnim sporazumkom pronašao koj drugi, kako se novije vrijeme učenim svijetom govorilo, koj bi bio još savršeniji.

Poznajući duh snosljivosti carske vlade, držimo, da prihvat gregorijanskoga kalendara za gradjansku porabu ne bi naišao na nikakove poteškoće, pošto carska vlada i onako već od duže vremena upotrebljuje julijanski kalendar sa narodima, koji njezinoj državi pripadaju; dosljedno tomu, ako bi vlade medjusobnim sporazumkom ostavile julijanski, kojim se otprije služahu, ne ima niti najmanje dvojbe, da bi i naša vlada isto učinila.[1]

Videći tako sklonost ne samo učenih ljudi i udruga nego država, da se uvede jedinstveni kalendar, uze i ovdje osobitim pregnućem bolonjska akademija pitanje u svoje ruke, te ga stala i sama proučavati i drugima za proučavanje i širenje preporučati. Radeći ovako, može se bolonjska akademija smatrati nastavljačicom slavnih tradicija svojih predjašnika. Julij Cesar, koj no iz labirinta rimske kronologije stvori prvi na načelima znanosti sagradjeni kalendar, bijaše Talijan, a Grgur XIII., koj pokrene i trudom sakupljenih sa svih strana astronoma i učenjaka dotjera Julijev kalendar reformom do visine znanstvene savršenosti, u koliko se ova skladnim podudaranjem na nepromjenljive zakone vezanih nebeskih pojava s mjerom na ljudskim računima osnovana vremena, postići može, bijaše rodom Bolonjanin. To je svakako jedna od onih plemenitih ponuka, s kojih Italija pomoću svojih učenih zavoda pregnu na to, da se svi prosvijetljeni narodi u jednom kalendaru slože.

[1] La Turquie et l'unification du temps Par. C. Tondini de Quarenghi. Paris 1889.

Digitized by Google

Revnost i ustrajnost, kojom se ova tri pitanja: o početnom svenarodnom meridijanu, općenitom satu i jedinstvenom kalendaru pretresuju, dokazuje, da nijesu stavljena na dnevni red samo od dokolice, već da im riješenje zahtijevaju interesi javnoga svenarodnoga života i zato držim, da ne će biti smetnuta s dnevnoga reda, dok ne budu riješene prema napretku i općem dobru narodâ. Razni svenarodni sastanci i kongresi, koji se sastaju od godine do godine, gdje se medju drugima i ova pitanja pretresuju, izraz su općenite želje, da riješenje na opće dobro čim prije činom postane. Da spomenem njekoliko takovih konferencija.

Na svenarodnoj konferenciji u Rimu g. 1872. zapodjenuto je pitanje, kako već spomenuh, turskim poslanikom, da se ustanovi početni medjunarodni meridijan. Na svenarodnom geogr. kongresu u *Parizu* 1875. dodje i opet pitanje o meridijanu i jedinstvenoj mjeri za vrijeme u pretres. Nu kao da predmet nije još dozrio bio, nije došlo do riješenja. Na svenarodnom geogr. kongresu u Mleteima 1881. pomaknuto je riješenje znatno tim, što je izabrano povjerenstvo, koje će pitanja o početnom meridijanu i općenitom satu potanje proučiti i na budućem kongresu prijedlog donijeti. Opširnije pretresana su oba pitanja na washingtonskom svenarodnom kongresu 1884. Uspjeh je poznat. Velika većina, oslanjajući se na geološku konferenciju u Rimu od g. 1883., izjavila se za greenwichki kao svenarodni meridijan, na koj bi se imao vezati i općeniti sat svjetskoga vremena te bi imao početi o ponoći po istom meridijanu. Nu pošto nije bilo složna zaključka, ostala su pitanja ipak neriješena. Sad se za stvar zauzela bolonjska akademija revnošću i ustrajnošću, kakove zahtijeva sama stvar i kako njezinu glasu odgovara. Prigodom svetkovine osamstogodišnjega postanka glasovitoga bolonjskoga sveučilišta raspravljana su u sastancima učenjaka i sa svih strana svijeta prispjelih onamo zastupnika sva tri pitanja. Rezultat pretresivanja oglašen je u prije već spomenutom exposé-u, koj je svim zastupnicima podieljen i vanjskim rečenim društvima rasposlan.

Zaključci bolonjske akademije dodjoše u pretres i na pariškom geogr. kongresu 1889. Geografsko-matematički odjel ovoga kongresa predloži u skupnoj sjednici: neka se od zastupnika kogresa sastavi medjunarodno posvjerenstvo, koje bi, ovlašteno od svojih vlada, prijedloge bolonjske akademije potanko proučilo i rezultat u svoje vrijeme predložilo, a općeniti sat da bi se skupa s mjestnim satom uveo u brzojavstvu najkašnje počam od 1. siečnja 1890.

Digitized by Google

Kongres moli društvo u Parizu, kao što i akademiju znanosti u Bolonji, da učine sve potrebite korake, kako bi se predmet riješenju priveo. Iza dosta živahne rasprave došlo je napokon do glasovanja, koje ostade neodlučeno, jer su se glasovi o prijedlogu za sastavljanje svenarodnoga povjerenstva upravo raspolovili.

Velika sredozemna trgovačka udruga „Union méditerranée", koja medju svojim članovima broji otmenih muževa od svih naroda i vjeroispovijesti, poznavajući dobro puteve i sredstva, kojima bi se narodi na opće dobro u svjetskoj trgovini medjusobnim saobraćajem približiti mogli, uvrstila je u prvu tačku svojega programa: da se jeruzalemski prihvati za početni svenarodni meridijan, a na nj da se veže opći uz mjestni sat kod svenarodnog brzojavstva i telefonije.

Ustrajna i u svojem pregnuću za ričšenjem potaknutih pitanja neumorna bolonjska akademija obratila se preko svoga zastupnika češće spomenutoga C. Tondini-a za znanstveno podupiranje njezina nastojanja na učeno englesko društvo „British association for the advancement of science", koje je u svojem 58. kongresu u *Bathu* 1888. izabralo posebni odbor od 4 lica, da predložena joj istom akademijom pitanja: o jedinstvenoj mjeri za vrijeme i o početnom svenarodnom meridijanu u pretres uzme.

Na znamenitoj svenarodnoj telegrafskoj konferenciji god. 1890. u Parizu predložena su i opet bolonjskom akademijom na raspravu sva tri pitanja u smislu već gori spomenutom. Zaključak konferencije glasi po jednoglasnom prijedlogu komisije, koja je imala pitanja proučiti: Svenarodna telegrafska konferencija, premda se ne smatra ovlaštenom, da riješi pitanje o početnom meridijanu i vezanom o nj općem satu, priznaje s pohvalom nastojanje bolonjske akademije znanosti, da joj je pošlo za rukom pronaći riješenje, koje zadovoljava svim interesima i očituje želju, da ovaj prijedlog čim prije činom postane, pak da se dodje napokon do jedinstvene mjere.[1]

Napokon na geografskom kongresu u Bernu g. 1891. raspravljaše se živim zanimanjem o početnom meridijanu i općem satu, te je kongres izjavio želju, da švicarsko savezno vijeće, staviv se u savez sa talijanskom vladom, koja je već u tom poprimila iniciativu, zamoli ostale vlade, da pomognu pospješiti riješenje pitanja o početnom meridijanu i općenitom satu naimenovavši ovlaštenu

[1] Le Voeu de la Conférence télégrafique internationale de Paris 1890.

Digitized by Google

komisiju u tu svrhu. Kongres drži, da bi bilo korisno, da se čim prije dodje do konačna riešenja, da se spomenuta komisija sastane u Bernu, sjedištu medjunarodnih ureda za pošte, telegrafe i željeznice. Predsjednik saveznoga vijeća, primivši zaključak kongresa, očitova se spremnim, da stavljenomu u nj povjerenju odgovori i čim skorijemu riješenju predloženih pitanja pripomogne.

Stručnjaci, učena društva i svenarodni zborovi pitanja su prilično proučili i razjasnili, sad samo stoji do vlada, da one svojim povjerenstvima, sakupljenim u jednu medjunarodnu komisiju, stavljena pitanja riješenju privedu.

Svrha mojoj raspravi je ta, da obavijestim jugoslavensku akademiju znanosti i umjetnosti o stanju, u kojem se nalaze danas ova znamenita tri pitanja: o početnom meridijanu, općem satu i jedinstvenom kalendaru, te da i ovaj učeni zavod izjavi svoje mnijenje o riješenju tih pitanja.

Proučavajući ja ova pitanja na temelju starijih historijskih podataka, a najpače na osnovu novijih spomenica, u kojima su sakupljeni rezultati zrelih rasprava i pretresivanja raznostručnih svenarodnih učenih društava i kongresa, od kojih sam njekoje i u ovoj raspravi spomenuo, došao sam do uvjerenja, da je učena bolonjska akademija sva tri pitanja toli tačno proučila i svojim odličnim članom C. Tondini de Quarenghi i razlozima tako iscrpila, da bi jugosl. akademija uz nju samo pristati te ju u svem podupirati mogla, što konačnu riješenju ovih pitanja vodi.

Premda konferencija u Rimu i medjunarodni kongres u Washingtonu prihvatiše greenwichki svenarodni meridijan i s njim skopčani opći sat, malo ima ipak nade, da će ovi zaključci ikad postati svenarodnima, jer su narodi, bez kojih privolje nemože se doći do potrebitoga sporazumka, kao što Franceska, Italija, Brazilija, načelom stavili, da početni kao neutralni meridijan nemože ići nijednim već postojećim observatorijem; dočim je s druge strane i sám washingtonski kongres načelno zabacio oceanski kao svenarodni meridijan. Stojeći pitanje danas tako, mislim, da ne ima zgodnijega prijedloga nego što je ovaj bolonjske akademije: da se naime za početni neutralni svenarodni meridijan prihvati onaj, koj ide mjestom Jeruzalemom, uz ograničenje, da dosadanja poraba meridijana ostane:

1. *statu quo,* t. j. da se svaki narod služi svojim narodnim meridijanom u astronomiji, mornarici, topografiji i mjestnoj kartografiji; da se uvede

Digitized by Google

2. *dvostruko stupnjevanje karata* po svenarodnom i narodnom meridijanu; dočim bi jedno bilo crno, drugo crveno ili tačkovano.

3. da se u porabu uzme općeniti sat po svenarodnom meridijanu, dodavši mu i mjestni sat, i to u telegrafiji, znanstvenim opažanjima, svjetskoj trgovini, kao što u opće u svim medjunarodnim poslovima.

Napokon: da se za opći jedinstveni kalendar prihvati gregorijanski uz pripust gore spomenutih reforma, koje bi se općim sporazumkom na njem još izvesti mogle i uz spomenuto već ograničenje, da bi se poraba narodnoga kalendara pridržati mogla za domaće narodne i crkvene prilike, dočim bi općeniti jedinstveni kalendar rabio u svim znanstvenim poslovima. Prihvat ovakova općenitoga jedinstvenoga kalendara nuždni je posljedak prihvaćenog općenitoga sata, jer držim, da se sveopći sat nemože pomisliti a da se umah nepomisli na dan, mjesec i sveopću godinu, kojima je ishodište općeniti sat.

Koliko sprečava naučnjaka razlika kalendara u njegovim naukama, znadu najbolje stručnjaci baveći se proučavanjem povjesti i srodnih im znanstvenih grana; dočim će stručnjaci geografskih znanosti priznati, da množina meridijana kao ishodišta zemljopisnih dužina ne ide u prilog ovim znanostim. A kad bismo tek pitali poslovnika, koj na skrajnjem zapadu isti dan sa skrajnjega istoka u važnim poslovima brzojavnom žicom obavijesti prima i uputе vraća, znao bi nam odgovoriti, koliko tuj ima neprilika, zapreka i zatezanja s razlike mjestnih sati. Dok se god ove razlike neizjednače, naići će se uvijek na poteškoće, koje sprečavaju opći napredak. Mimoišav mnoge druge, koje bi se mogle navesti iz raznih grana znanosti i javnoga svenarodnoga života, ja ću ovdje samo jedan spomenuti. Već otprije izišao je zemljopisac Sir James s osnovom u učeni svijet, da se o površini cijeloga svijeta sastavi jedna općenita velika karta. Tu misao zagovarao je prof. u Beču dr. A. Penck na kongresu u Bernu te predložio, da bi se takova općenita karta priredila u razmjeru 1: 1000000. Sakupljanjem gradje nebi bilo mnogo muke, pošto ima obilje karata, u kojima je veći dio svijeta potanko izradjen; valjalo bi se samo pobrinuti za izradak manje poznatih strana. Nu ima jedna poteškoća, koja se, čini mi se, na odviše laku ruku uzimlje. Jer osim prikupljene gradje drugo je glavno pitanje, koji će se meridijan za ishodište uzeti? Mnijenje, da je greenwichkim meridijanom to pitanje već riješeno, već po onom što sam dosad naveo, nije ispravno. Upravo dosadanji kon-

Digitized by Google

gresi, pače isti washingtonski su dokazom, da je spomenuti meridijan još daleko od toga, da bude neutralnim svenarodnim meridijanom. Da se dakle izvednja predlagane svjetske karte, kao što i drugim pothvatima medjunarodnoga opsega zapreke s puta uklone, mislim da bi, s razloga opetovno navedenih, prvi korak tako plemenitoj, opće korisnoj stvari bio prihvat početnoga svenarodnoga meridijana, općega sata i jedinstvenoga kalendara po prijedlogu bolonjske akademije. S toga predlažem, da se jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, s razloga navedenih, glede riješenja ovih trijuh pitanja: o početnom meridijanu, općem satu i jedinstvenom kalendaru pridruži prijedlogu bolonjske akademije i da se prijedlog s ovim izviješćem saopći srpskoj akademiji znanosti u Beogradu, moleći ju, da i ona svoje mnijenje o tom izjavi.

Digitized by Google

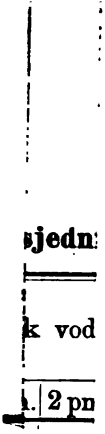

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

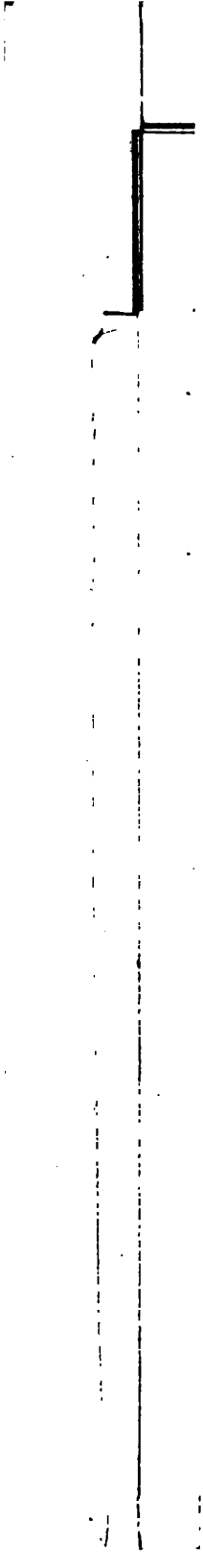

Digitized by Google

Digitized by Google

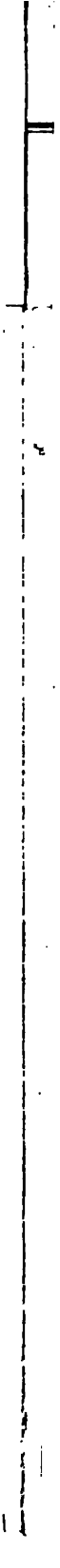

Digitized by Google

Digitized by Google

RAD

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE

ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

KNJIGA CXVIII.

FILOLOGIČKO-HISTORIČKI I FILOSOFIČKO-JURIDIČKI RAZREDI.

XL.

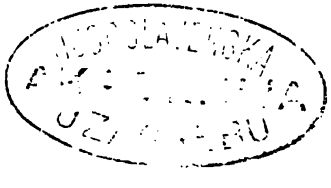

U ZAGREBU 1894.

U KNJIŽARI JUGOSL. AKADEMIJE (DIONIČKE TISKARE).

TISAK DIONIČKE TISKARE.

Digitized by Google

Dionička tiskara u Zagrebu.

Digitized by Google

Sadržaj.

Strana

Rapski dijalekat. Od M. Kušara 1

Kajkavački dijalekat u Prigorju. (Ostatak.) Od profesora Vatroslava Rožića 55

Ivan Bolica Kotoranin, latinski pjesnik. Od prof. dra. M. Šrepela 116

Prinos k naglasu u (novoj) slovenštini i hrvatskoj kajkavštini. Od M. Valjavca 137

Digitized by Google

Digitized by Google

Rapski dijalekat.

Čitano u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 23. veljače 1893.

NAPISAO M. KUŠAR.

I. *Rab* (talij. *Arbe)* je najsjevernije ostrvo Dalmacije. Umješteno je ispod Velebita između tri druga ostrva: Krka, Lošińa i Paga. Na Rabu ima sedam mjesta: „grad" i sela: *Barbät* (t. *Barbato),* sv. *Lučija, Mundanije* (t. *Mondaneo), Draga* (t. *Valle), Kânpor* (t. *Campora)* i *Lopâr*. Po selima govori se jedino *„hrvâski"*, a od građana umije svaki hrvacki i tim se jezikom i služi u drugovańu sa seļanima; nu između sebe govore oni sada ponajviše talijanski, osobito mlađi naraštaj. Ali ta prevlast talijanskoga jezika u gradu nije ipak odavna, već je tek od austrijske zapreme, jer stariji ļudi umiju još pripovijedati, kako se je ńekada u Rabu i u uglednijim kućama govorilo samo hrvacki.

II. Hrvacki je dijalekat po svem otoku gotovo isti: jedina mjesta, u kojima se malo drugačije govori, jesu Lopar, grad i Barbat: govor loparski nalik je pońešto na dijalekte krčke[1], te ima ńeke osobitosti, koje se naprijed spomińu; gracko je narječje, kako se naprijed vidi, silno natruńeno talijanskim elementima; a barbacko nanosi (u većine seļaka) malo na štokavački dijalekat, jer Barbaćani druguju najviše sa štokavačkim *„Vlasima"*[2].

---

[1] Za Loparane čini se, da su i došli s Baške, jednog mjesta na ostrvu Krku.

[2] Tako se zovu u Rabu stanovnici oko Velebita i od podaļe, što dolaze na ostrvo, naročito za vrijeme berbe, da pomažu seļanima u trgańu, i kasnije, da nabave rakije i prodadu masla i krumpira, a ńeki se od ńih tu i nastane i okuće, ponajviše u Barbatu.

Digitized by Google

Glasovi.

Samoglasnici.

III. Dugo *a* čuje se kadgod u izgovoru (osobito kod Loparana i starih žena u gradu) kao ńeki sredńi glas između *a* i *o*, na pr. *mâli* izgovara se kao *mâli*.

IV. Dugo *e* i dugo *o* ispred *n* izgovara se u Loparu prvo kako *î*, drugo kako *û*, na pr. *žînska, setînbar* za *žênska, setênbar; ûn, pomoćûn* za *ôn, pomoćôn* (pomoću). *Undî* za *ondî* (ondje) čuje se i po drugim selima.

V. Zamjene glasu ъ jesu: *i, e* i *a:*

1. Glas *i* imadu bez izuzetka svi fleksivni nastavci s izvornim ъ: kod imenica lok. plur. muš. i sred. rod *ļudîh, stablîh,* dat. i lok. sing. žen. rod *ženî;* kod pridjeva instr. sing. m. i s. rod *stârin,* gen., dat., lok. i instr. plur. za sva tri roda *stârih, stârin, stârimi;* kod zamjenica ličnih dat. i lok. sing. *menî, tebî, sebî,* pokaznih instr. sing. muš. i sred. rod *tîn* (tim), gen., dat., lok. i instr. plur. *tîh, tîn, tîmi; dvî* i *dvîsto;* isto tako u adveraba *dôli* i izved. *dolînci, gôri* i izved. *gorînci, kadî* (gdje), *nîgdi, drugdî, ôtkli, pôsli, tofî, vanî, lâni, lêti, zimî, štogôdirice;* zatim *i* pokazuju svi glagoli na *-ъti:* I. vrste: *na-dît, za-dît dîn* (velim) i izved. *zadîvât* itd., *sa-mît, u-mrît, dô-nil dô-nila dô-nilo, smît, do-spît, pri-spît* i izved. *do-spîvât* itd., *pro-strît na-strît, za-trît;* III. vrste: *umît razumît, vîdit* itd., *imîl imîla imîlo; nisân* itd., *nîman* itd.; *bîše* (bješe); tako je isto i u komparativu *i* prama starinskom ъ: *zdravîji.* — U korijenu, ili osnovi imadu *i* ove riječi (i ńihovi oblici): *bîčva* (koje se rijetko čuje), *po-bîgnut bižât, bilîg za-bilîžit, bîlît, bilîca* (bijela smokva), *bîļûšica* (bijela ovca), *bîļ, bîs, bližćit, brîg, brîja* (bređa), *brîme* i dem. *brînce, bubrîg, cîdît, pro-ciđêvât, cîgli* (rijetko se čuje), *cîpât, cîrit se* (kmeziti se), *cîv, crîkva crikvên, čovîk čovičânstvo, črîp, črišńa* (trešńa), *črîvo učrîvci* (čvarci), *dicâ dičîna ditê ditêšce, dîlît raz-diļêvât, pri-dîvak, dîver divîca divôjka, dîža* i *dîžica* (slov. *dêža), odrîšit, drîvo drîven, grîh grihotâ grîšan grîšit grîšnik grîšnica, gusîna, hlîb, Isûs;* svi oblici od *ъsti: îst; klîšća, kosît, krîpost, kudîļa, kukurîč* (kukurijek), *kukurîkât, lîk likâr likovît, lîp lipotà, za-lîpît, ovo-lîtńi pro-lîće, lîvât pro-lît, lîvi, medvîd, mîh mihûr, mišćîć, mišîna, pro-mînît mîńât pro-mińêvât, mîrit, mîsec, mîšit, mîšât, mladînci, mličâc* (m|ečika) *mlîčan mlikô mlikarîca, mrîža, nedîļa, nerîst, nîč* (ńešto) *nîčigov nîgdi(re) nîki nîkako nîkakov nîkud nîkulik, nîm, obisnôst, orîh orîšńak* (ļešnik), *pîna pînit se,*

Digitized by Google

pȉnez, pȉsma pȉvat, s-plisnȉvit plišȉv (ćelav), *plȉt* (pl̩eti) *plȉve* (pl̩eva), *nâ-prid(a) na-pridovât s-prîd(a) sprîdńi, pričâc prīčit, prîko prik-zûtra, prītīt, rîč, rîka, rîpa, rîzat rîzanci, sȉć, sȉjat, sikȉra, silbȁ* (sjedba), *sȉme, sȉmo, sirâk, do-sȉtit se, slȉp slipȉć o-slipȉt, smîh smijât se smîšan, smrîka smrîč smrîska* (smrekińa), *snîg snīžit, snît, Splȉt, srȉća nesrȉća u-srȉtit se* (sresti se), *srîdńi, strilȁ, svît, svićȁ svićurȉca* (krjesnica) *svītal svītît svitlôst, stîń, Stīpȅ, tîlovo, tîme, tîrat, po-trîba trîbi trîbovat, trîska* (priušak), *trîskat trîsnut* (udarati, o gromu), *trîzan;* svi oblici od *vȅd-: povȉdat (spovȉdat zapovȉdat) spovidnîk spovidnîca zàpovid, svidȏk svidočît svidočânstvo, na-vīstît na-višćēvât, svîst nèsvist* (vjetrogońa); *vîk ùvik vâvik vîčno vavîčno* (na uvijeke) *vikovît, vîran virnôst nevirovâni* (nevjerni, na pr. Toma), *obȉsit, vîška* (vještica), *zvîtren* (vjetrenast), *vrȉća, vrîdan vrīdît vridnoćȁ vridnôst, u-vrīdît u-vrīđȁt u-vriđēvât, vrîme vrimenȉt, u-srȉjat, zvîr, zvizdȁ, ždrîbac ždrîbe, ždrîbi* (ždrijeb).

2) Glas *e* imadu ove riječi: *bêl belânce Bȅlić belogûza, besȅda, blêd o-blēdît, brêst, cêl, cenê* (cijene), *cvêt cvetȁt cvêće, dêd, dȅlo dȅlat, kȍren, kûlen, lên lenâc* (l̩enivac) *lenȉca lenôst, lês* (kolac), *lȅto, lȅtan lȅtina lêšce* (l̩etasce), *mêl* (mul̩), *mȅra, mêsto nàmesto, mlêd* (slabina) *mlêdan, naprȅdak, nevêsta nevêstica, ȍbe, obêd zabȅdon* (po podne) *obêdvat, pešćâk* (pil̩ak) kolekt. *pêšće peščivica* (pjeskuša), *petêh* (pijetao), *polȅno, prên* (ovčas), *prêsan* (trom), prijedlozi *pre-* (na pr. *prȅvara, presādît) prek-* u sastavinama *preklâni* i *preksînoća, prez-* u *preščêrma* (prekjučer), *rȅdak, sêd, sedȉt sêst, sêno, slêd, slêz, slezenȁ, srēdȁ mesrêd* (za *med-sred), starešîna, stên* (stijena), *susêd susȅda, svȅt svȅtovat, tesâk* (tvorilo) *têsan, têsto, trêšće, vȅrovat, vȅtar, vrȅt, zavêt zavećât se* (zavjetovati se), *zdȅla, poledit se* (pozlijediti se), *zrêl, želȅzo.* — Pridjevi, koji znače gradivo svršuju se na *-eni: daščȅni, koščȅni, lojȅni* (odakle *lojenȉca*, kruh s lojem), *mârčeni, sunčȅni, vôščeni; e* imadu još adverbi: *dôkle (odôkle), dônle (odônle), dôvle (odôvle), kudê, potlȅ.*

3) Koleba se jezik između *i* i *e* kod *dîl* pored *dêl, kolȅno* (genu) *kolênce* pored *kolȉno* (genus), *ovdî ondî (undî)* pored *ovdȅ ondȅ, tȅlo telesâ* pored *tîlo, vîra* pored *vȅra, ovînčan* (ožeńen) pored *ovênčan.*

4) Glas *a* imadu prama izvornom ѣ: *gńāzdȍ* i *gńāzdit se* (komešati se), *jâd* (ijed) i *jȁdat se* (jediti se) (ali *naîden* najeđen), *jȁdro* i *jȁdrit, mlȁskat, ńâdra* a možebit i *jačêrma.*

VI. Zamjena glasu ѧ je obično *e*, ali u ńekih riječi i oblika stoji *a*, a to biva u: *-čât* na pr. *počât*, part. akt. *pȍčal*, part. pas.

Digitized by Google

pȍčat; -jât u *prijât* i *zajât*, part. akt. *zȁjal*, part. pas. *zȁjat; jâtra*, *zaȉk* (za *jazik)* pored *jezȉk*, *kļât (prokļât*, *zakļât)*, part. akt. *kļâl*, ali part. pas. *prôklet*, *zâklet*, *kļâtva; žâja* (žeđa) i *žâjan; -žât* n. pr. *ožât*, part. akt. *ȍžal*, part. pas. *ȍžat; žȁt*, part. akt. *žâl*, part. pas. *žȁt*, *žâtva.*

VII. Zamjena glasu *a* je *u*, samo u riječi *dumbȍk* i *dumbîńa* sačuvao se je trag nazalu.

VIII. Sonantno *r* izgovara se u gradu kako *er*, na pr. *gȅrlo*, a i po selima čuje se *ȅrja* i *ȅrđa* za *rđa.*

IX. Govori se: *krȅlo*, *jȕtrińa*, *obrûs* (stolńak), *postȉļa*, *rebâc*, *tȅpal steplȉt*, *ubrȍk*, *vičêrńa* prema štok. *krilo*, *jutreńa*, *obrus*, *posteļa*, *vrabac*, *topao*, *obrok*, *večerńa.*

X. Imaju jedan slog više nego li u štokav. dijalektu riječi: *kȁdica* (štok. *kaca)*, *mȁlin* (mlinac), *pamȅtit*, *trstȉka.*

XI. Imaju jedan slog mańe nego u štok. dijalektu: *plêna* (štok. *pelena)*, *žbȉca* (štok. *šibica).*

XII. Riječi, koje se počińu samoglasnikom *i*, čuju se i s *j* pred *i: jih*, *jîst* pored *îst* (ali ostale forme bez *j: în îš* itd. *îl ȉla ȉlo*, *î îte)*, *jîsti* pored *îsti*, *jîstina* pored *îstina.*

XIII. Kod prijedloga *iz* otpada svagda vokal *i*, pa kako se i u *vz* (= *vъzъ)* prećutava *v*, to obadva prijedloga glase jednako *z*, ili ispred tvrdih suglasnika *s;* a pošto se i prijedlog *s* („sa“ i „od“) izgovara pred ńekim suglasnicima po glasovnim zakonima kao *z* (na pr. *zgrīšȉt*, *z brîga)*, to se je i on ujednačio s onim gorńima te ima uvijek oblik *z*, a samo kad stoji ispred tvrdih konsonanata *s*, katkada *š*, a ispred piskavih *(s*, *z)* i nebčanih *(š*, *ž)* sasvim se prećuti.

Primjeri: a) *z*, *s* = *iz: zgubȉt*, *spod*, b) *z* = *vz-: zgojȉt*, c) *z*, *s*, *š* ili *o* = *sъ: z mȁteron*, *z levânta*, *zȕtra* — *s tȍbom* — *š čovȉkon*, *š ńîn* — *(s) sestrôn (s) ženôn.* — Kod ńekih riječi stoji i *zi*, *ziz*, *zis* za *iz* i *s*, na pr. *zibrȁt*, *zikrhȁt*, *zistûć.*

XIV. Dvoglas *ao* sažimļe se u *a: vâv* za *va ôv*, *zabȅdon* za *za obȅdon*, *zablāčȉt se* za *zaoblāčȉt se.*

Suglasnici.

XV. Glas *l* ne prelazi nikada u *o*, već ostaje nepromijeńen; tako se kaže na pr. *vȑtal*, *debêl*, *vȉdil*, *pôl*, *kolâc* gen. *kolcȁ.*

XVI. Glas *ļ* ne slabi na *j* (barem kod seļaka), te se govori na pr. *ļubâv*, *kupļevȁt*, *pâļ*. *J* čuje se za *ļ* samo u ńekih riječi

Digitized by Google

pred ili za suglasnikom, tako u *vôj kolìko* za *voļ(a) koliko*, *pâjca* (komine od grožđa) za *paļca: paļe*, *črjên* za *črvļen*.

XVII. Govori se: a) mjesto *l* — *ļ*: *gļîsta*, *kļečȁt*, b) mjesto *ļ* — *l*: *klûč*, *slìva*, c) mjesto *r* — *l*: *lebrȍ*, d) mjesto *n* — *l*: *zlamenovȁt se*, e) mjesto *n* — *ń*: *gńôj*, *gńûsan*, f) mjesto *ń* — *n*: *mekìne*.

XVIII. Glas *d* pred drugim suglasnikom promeće se često u *l*; tako riječi *sjedba*, *vršidba* glase *silbȁ*, *vršîlba* (ali govori se ipak *ženîdba)*, *bodâc* ima u gen. *bolcȁ*, mjesto *od drîva* govori se i *ol drîva* itd.

XIX. Glas *đ* izgovara se ili kao štokav. *đ*, ili kao *j*, ili i kao *dj*: prvi se izgovor čuje više kod seļaka, a dva potońa više kod građana; tako vele seļani: *ȅrđa*, *grȁđani*, *lâđa*, *mlȁdi*, *rȍđak*, *tûđ*, *tvȑđi* itd., a građani: *ȅrja*, *grȁjani*, *lâdja*, *mlȁji*, *rȍjak*, *tûj*, *tvȑdji* itd. Ali se *j* čuje i u seļaka (kako se rjeđe i *đ* čuje i kod građana), i to svagda se kao *j* izgovara *đ* u grupi *žđ*: *dâž* gen. *dažjȁ*, *gôžje* (gvožđe), *grôžje*, *môžjani*, *svīžjȁt* (zviždati) itd., zatim u riječima: *brȉja* (bređa), *mejȁ*, *mlâj*, *sȁje*, *žâja* i *žâjan* (žedan) i drugima. A biva i to, da jedan seļak, ili građanin izgovara jednu riječ sa *j*, koja u drugoga ima *đ* i obratno.

XX. Glas *ć* ima štokavački izgovor, samo što se u gradu čuje *krstjȁnin*, *krstjânski* (možebiti prama talij. *cristiano)* za *kršćȁnin*, *kršćânski*, kako izgovaraju obično seļani.

XXI. *Ć* u grupi *šć* (ni uopće) ne biva nigda *t*, kako ni *đ* u grupi *žđ* (ni uopće) ne biva nigda *d*; već se govori na pr. *šćâp*, *klîšća*, *prîšć*, *(srȉćan)* za štok. *štap*, *kliješta*, *prišt*, *(sretan)*, isto tako: *dâž* za *dažj* od *dažđ*, *môžjani* od *možđani*, *(žâjan* od *žađan)* za štok. *dažd*, *moždani*, *(žedan)*.

XXII. Od *ćk* postaje *jk*: *kȕjkar* (prase uzgojeno u kući) za *kućkar*, *mâjka* (trnokop) za *maćka* (kako se vidi po deminutivu *mȁćica)*.

XXIII. Od *ćc* i *čc* postaje *šc*, na pr. *lêšce* (ļetašce) od *lećce*, *mličâc* (mļečika) gen. *mlišcȁ*.

XXIV. Glasovi *p* i *b* mogu pred konsonantima postati *v*: *klȕvko* za *klupko*, *zȉkva* (od *zivka)* za *zib-ka*.

XXV. Prijedlozi *vъ*, *vъzъ* sačuvali su svoje *v* nepromijeńeno u: *va*, *vâdne* (obdan), *vagȁńat* (ugoniti, n. pr. ovce u tor), *vȁvik*, *vazâm* gen. *vazmȁ* (uskrs), *vazêt* (ili *vazêst)* i *vazȉmat*, *važgȁt*, *vrêda* (brzo).

XXVI. Glas *m* postaje *n*: a) posred riječi, ako slijedi suglasnik, na pr. *brînce* (deminutiv od *brȉme)*, *štȕmak* gen. *štûnka* (talij.

Digitized by Google

stomaco, želudac); b) na kraju od riječi, ako je to *m* fonična komponenta izolovane morfeme (morfologične jedinice), koja se u drugim spojevinama ne ponavlja, na pr. u instrumentalu sing. *mûžen*, *sestrôn*, *slȍčestin*, *mojîn* itd., u dativu plur. *ļudên*, *ženân*, *vân* itd. u prezentu I. lice *vȉdin*, u brojnika *sȅdan*, *ȍsan*, u adverbu *prên* (ovčas). Ali ako je krajńe *m* sastavni dio refleksivne osnove, t. j. ako se u drugim srodnim oblicima pojavlja posred riječi, zaštićeno od vokala što slijedi, ostaje obično nepromijeńeno, na pr. *dîm* (poradi gen. *dȉma)*, *srâm* (ali: *srân me je*, kao adverab), *sâm* (pored *sân*, premda je ž. rod *sâma)*.

XXVII. Od *mn* biva *vn* u: *guvnȍ*, *sedavnâjst osavnâjst*, *slâvnica*, *tâvan potāvnȉt*.

XXVIII. Od *p* postaje *f* u *fūzȁt se po-fūznȕt;* od *v* postaje *b* u *kûrba*.

XXIX. Glas *k* pred *t* prelazi u *h* u *(lȁkat:* gen.) *lâhta*, isto tako *nôhta nôhtu* itd., a prema tome i nom. *nȍhat*.

XXX. Mjesto a) *galeb*, *god* (čestica) govori se *kȁleb*, *kȍd* (n. pr. *cakȍd);* b) mjesto *bukva* — *bȕgva* (riba); c) mjesto *kruška*, *pečurka* — *krûšva*, *pečûrva;* d) mjesto *muzara* — *mugȁra*.

XXXI Glas *h* izgovara se kao ńemački *ch*. — Drži se *h* najtvrđe posred riječi između dva vokala, na pr. *mihûr*, *kŭhat;* zatim na kraju od riječi, na pr. *dojdȍh*, *sûh*. Na početku od riječi, kako i u sredini pred drugim konsonantom gdjegod se prećuti, na pr. *ofȉt* (hotjeti), *ȍću ȍćeš* itd., *drtȁt* ili *drćȁt*. Ima slučajeva gdje se *h* promeće u *f*, na pr. *čefȕļa* za *čehuļa*, *frānȉt*, *frvâski* pored *hrānȉt*, *hrvâski*; isto tako i od *hv* biva *f: falȁ za-fālȉt* itd. — *H* se ne izgovara, gdje mu nije mjesto; zato se govori: *ȅrja*, *lȁk*, *mȅk*, *samân* itd.

XXXII. Prama štokavačkom *c* ima *č* u govoru seļaka (u građana je *c*, kako svako drugo *č)* u riječima: *črîp*, *črivo*, *črjên*, *črļȉv* (crvļiv), *čȓv*, *črvȉt*.

XXXIII. Glas *c*, bilo da je postao od *ts*, *ds*, ili da je izvorno u jeziku, slabi ispred *t* i *k* svagda na *s: ocât* gen. *ostȁ; hrvâski*, *gospôski*.

XXXIV. Palatali *č*, *ž* i *š* ne izgovaraju se u gradu čisto, već se prvi čuje kao *c*, na pr. *cà*, *skȍcit*, *rîc;* a *ž* i *š* kao ńekaki sredńi glas između *ž* i *z*, respekt. *š* i *s*, na pr. *ženȁ*, *šŭma*. Glasovi *c* i *č* ujednačeni su dakle u gradu; ali i *z* i *ž*, *s* i *š*, kako je među ńima bila samo sitna razlika, izjednačili se, te se izgovaraju obično obadva prva kao *ź*, obadva druga kao *ś: žêmļa*, *śûnce*.

Digitized by Google

XXXV. Od *čk* postaje uvijek *šk*, na pr. *mâška, kolûdraški, (črčâk) čr̆škȁ.*

XXXVI. Izostavļaju se:

1) *d* u grupi *dn*, na pr. *gr̆dan:* ž. rod *gr̆na, jedân: jenȁ* (ali ipak *jâdan: jādnȁ);* zatim koji put i u *kaȉ* = *kadȉ* (gdje);

2) *t* pred *k* u *četrtâk četrkȁ* za *četvrtka;*

3) *p* na početku od riječi u *čȅla, sovȁt, šenȉca, tȉć* (ptica);

4) *v* a) na početku od riječi pred suglasnicima u: *čêra* (jučer), *dȉļe* (udiļ), *nûtra, rebâc* (vrabac), *šenâc* (uš) i *šenčîv, zdîh* = vъzdъhъ (zijev), *zgojȉt* (uzgojiti), zatim u rečenicama kako: *grê (v) grâd, šâl je (v) râj* (ali lok. *u grādȕ, u rȁju),* a u *kodlȁk* ili *kudlȁk* (vukodlak) otpao je cijeli slog *vu;* b) posred riječi u *četr̆ti četrtâk, črčâk, črjên* (st. slov. *črъvļenъ), črļîv, gôžje* (gvožđe), *kôška* (kvočka), *sekr̆va, srâb* i *srbȉt, žr̆na* (žrvań), a ńeki napokon izostavļaju *v* i u zamjenici *svȁ, svȅ;*

5) *k* u *ćî ćerê* itd.;

6) *g* u *jȁńe* za *jagńe.*

XXXVII. Premještaju se glasovi i slogovi u: *ńorȉt* za *ronit, samâń* za *sajam, zaȉk* za *jazik, zȉkva* za *zivka* (od *zib-ka), žlȉca* za *lžica, ožica;* a u Loparu i *grôjze* za *grožje.*

Akcenti i kvantiteta.

XXXVIII. Rapski dijalekat pozna samo *dva* akcenta: jedan za kratke a drugi za duge slogove. Ti se akcenti slažu sa štokavačkim jakim akcentima s tom jedinom razlikom, da je rapski dugi akcenat ńešto kraći od štokavačkog. Ja biļežim zato rapske akcente istim znakovima, koji služe za štokavačke jake akcente: ˝ za kratke slogove, a ˆ za duge.

XXXIX. Svi akcentovani samoglasnici mogu biti koliko kratki toliko dugi, samo je sonantno *r* (ili u izgovoru građana *er)* uvijek kratko, na pr. *kr̆v (kȅrv):* štok. *kr̂v.*

XL. Svi su slogovi, što dolaze za akcentovanim slogom u riječi uvijek kratki, na pr. štokav. *rȉbâr, vȉdîš, stârî:* rapski *rȉbar, vȉdiš, stâri.*

XLI. Enklitike mogu stajati i na početku rečenice, te onda imaju svoj akcenat, na pr. *sȉ mi rȅkal, gȁ zovê.*

XLII. Proklitike nemaju akcenta nego samo onda, kad je u štokavačkom dijalektu na ńima akcenat ˝, ili kad stoje ispred enkli-

Digitized by Google

tika, i to imadu u prvom slučaju i u rapskom dijalektu ˋ, a u drugom ˆ prema štokavačkom ´, na pr. *nȁ vodu; zȃ me, nê ću.*

XLIII. Ali ne biva u svakom slučaju, kad je u štok. dijalektu na proklitici ˋ, da je i u rapskom dijalektu ona akcentovana, dapače u veliku broju slučajeva ona je i tada bez akcenta. Kako sam mogao razabrati, čini se, da su među proklitikama najčešće akcentovani prijedlozi *na, va (u), za* i *po*, i to kad stoje pred imenicom ž. roda, koja ima osnovu na *a* i dva sloga, a u imenice je akcenat dvostruki, koji je postao od gravisa, na pr. *nȁ goru, vȁ zemļu, zȁ noge, pȍ vodu,* ili zavinuti, koji je postao od akuta, na pr. *sȁ ruku, nȁ vojsku;* ili kad stoje pred imenicom sr. roda, koja u nom. sing. ima nastavak i dva sloga a akcenat je u ńe ˋ, na pr. *nȁ nebu, ù more, nȁ mesto, vȁ oko, vȁ uho, nȁ jadro* (u Vuka *jèdro*, ali u Budmana *jědro);* — zatim često je još akcentovana proklitika u participu akt., na pr. *prȍsul prȍsula, ȕmrl ȕmrla, pȍvil pȍvila, ȍderal ȍderala, ȍsoval ȍsovala,* dapače i *nȁdul, ȍtrl* (premda je štok. *nàduo, òtro),* i u part. pas., na pr. *prôklet* (za *prȍklet), pôslan* (za *pȍslan).* U svim ostalim slučajima proklitika (i kad je jedan od gorńih prijedloga) rijetko je akcentovana, te se kaže na pr. *na krâj* (ali *pȏ boga, zȁ boga),* *va zíd* (ali *vȁvik) za ļûdi, na dvôr, va mêso, na mȉsec, va sôl* (ali *nȁ peć), rîč po rîč, na zȁpovid* (ali *nȁ pamet), za tȍbon* (ali *zȁ mene* pored *za mène,* premda je štok. *mène), dvâ po dvâ trî i pôl* (ali *danâs nȁ osan), dobȉjen umrên* (ali *pôčmen* za *pȍčmen), nabodȅ* (aor.) itd. Ali vaļa još napomenuti, da se u ovoj tački (t. j. u akcentovańu proklitika) ne slaže uvijek govor gracki sa seļačkim, te se opaža kod građana veća sklonost za pomicańe akcenta s proklitike.

XLIV. Štokavački *slabi* akcenti nijesu poznati rapskom dijalektu; već prema slogu sa slabim akcentom štokavačkog dijalekta stoji akcentuacija za jedan slog naprijed prema kraju od riječi, i to ili ˋ, ili ˆ: onaj akcenat stoji ako je slog izvorno kratak, ovaj, ako je izvorno dug, na pr. štok. *vòda* gen. *vòdê:* u rap. dijalektu *vodȁ* gen. *vodê.*

Biļeška. Ali ova pravila nijesu bez izuzetaka. Ima puno slučajeva, gdje prema izvornoj kračini u slogu, što dolazi neposredno za slabim akcentovanim slogom štokavačkog dijalekta, stoji u Rabu dugi akcenat (vidi br. XLVIII.), kano što ima i slučajeva, gdje prema ´ ili ` štokavačkog dijalekta ne stoji u rapskom dijalektu akcentuacija za jedan slog naprijed prema kraju od riječi, već ostaje na istome slogu (vidi br. XLIX, zatim i XLII.). Među ove

Digitized by Google

potoće slučajeve pripada i genetiv plur. onih imenica i infinitiv onih glagola, koji u tim oblicima imaju slabi akcenat na drugom slogu s kraja: pošto su u rapskom dijalektu ta dva oblika za jedan slog (krajńi) kraća, to se ni akcenat ne može dalje prema kraju pomicati te ostaje po tom na istome slogu, na kojem je i u štok. dijalektu, samo što prema štok. ` stoji ovdje ˜, a prema štok. ´ stoji ˆ, na pr. štok. *tèći, ováca:* u rapskom dijalektu *tȅć, ovâc.*

XLV. Razlika između ` i ´ pozna se u rapskom dijalektu po tom, što je slog, koji u štok. dijalektu ima ovaj drugi akcenat, dug (a ovu ne-akcentovanu dužinu biležim ja znakom ¯), na pr. štok. *junáci:* rap. *junācī.*

XLVI. Ali dužina ne pojavlja se ipak uvijek na slogu, koji ima u štok. dijalektu akcenat ´, već to biva ponajviše samo onda, kad je taj slog u kojem drugom obliku iste ili srodne riječi akcentovan dugim (jakim) akcentom; inače ne. Tako se izgovara na pr. *stūpȁ* (gen. sing.) s dugim *u*, ili *pastīrȉ* (nom. plur.) s dugim prvim *i*, jer u nom. sing. ima ono *u* i *i* akcenat ˆ *(stûp, pastîr);* prama *glûh* ženski je rod *glūhȁ;* prama *bodên bodêš bodê* plural I. i II. lice je *bodēmȍ bodētȅ*, a prama *pîtan pîtaš* itd. infinitiv je *pītȁt*, itd. Ali u riječi na pr. *glavȁ, mlikȍ* prvi je samoglasnik kratak, premda je u štok. dijalektu na ńemu akcenat ´; a to biva za to što nema drugih oblika od *glava, mliko,* niti drugih srodnih riječi, kod kojih bi onaj samoglasnik bio dug.

Bilješka. Ovo je samo opći rapski izgovor, ali govor pojedinaca odstupa od toga pravila, kako odstupa i govor pojedinih mjesta, osobito grada i Lopara, koja potoća prikazuju dvije skrajnosti u izgovaraću slogova, koji u štok. dijalektu imaju akcenat ´: u govoru grackom dužina se gotovo uvijek gubi, govori se dakle s kratkim vokalom *stupȁ, gluhȁ, pitȁt* itd.; a u govoru loparskom ona se gotovo uvijek vjerno čuva (osim slučaja, o kojima je riječ pod brojem XLVII), govori se dakle s dugim vokalom i *glāvȁ, mlīkȍ* itd.

XLVII. Ali i takovi slogovi, u štok. dijalektu akcentovani sa ´, koji su u rapskom narječju sačuvali dužinu, gube je uvijek (i u svim mjestima), ako je na slogu što slijedi dug akcenat (pa bila ta dužina izvorna ili postala tek u rapskom dijalektu). Tako ima na pr. *stûp stūpȁ* u gen. plur. *stupôv* kratko *u, pītȁt* u part. akt. *pitâl* kratko *i* (a po analogiji od *pitâl* i *pitȁla pitȁlo* s kratkim *i,* premda drugi slog nije dug) itd.

Digitized by Google

XLVIII. Akcenat ˝ (koliko onaj što je ˝ i u štok. dijalektu, toliko onaj, prama kojemu stoji u štok. dijalektu ` ili ´ za jedan slog naprijed prema početku od riječi) prelazi u rapskom dijalektu (osobito kako se u gradu govori) u nekim prilikama u ˆ. To biva:

a) posred riječi pred konsonanckom grupom:

1. *od koje je prvi dio jedan od suglasnika j, (l), ļ, m, n, (ń), r, s, š, v, a drugi dio jedan od istih suglasnika osim s i š, na pr.:*

j: ***zâjmen, zâjmeš*** itd. (prezens od *zajât:* štok.* ***zȁjmêm*** prema ***ȕzmêm);***

ļ: ***žêļna*** (a prema tome i ***žêļan:*** štok. ***žȅļan žȅļna);***

m: ***dîmńak, zêmļu*** (štok. ***dìmńȁk, zȅmļu),*** ali u part. pas. ostaje ipak ˝: ***zlȍmļen;***

n: ***dônle*** (štok. ***dȍnlê);***

r: ***vîrni*** (ali ***vȉran:*** štok. ***vjȅran, vjȅrnî);***

s: ***têsla, pâsla pâslo*** (a prema tome i ***pâsal), pôsli*** (štok. ***tȅsla, pȁsao pȁsla pȁslo, pȍslije)*** ali ostaje ipak ˝ u ***mȉslit — ôsmi*** (štok. ***ôsmî*** i ***ȍsmî),*** ali s ˝ ***pȉsma*** (štok. ***pjȅsma) — krôsna, ûsnica, gńûsni*** (a prema tome i ***gńûsan), korîsni*** (a prema tome i ***korîstan), kâsno zakâsnim*** (štok. ***krȍsna, ȕsnica, gnȕsan gnȕsnî, kȍristan kȍrisnî, kȁsno zȁkasnîm),*** ali pred ***nu*** u glagola II. vrste ostaje ipak ˝: ***stîsnut stîsnem stîsneš*** itd. ***ȕsnen ȕsneš*** itd.;

š: ***čêšļa*** (ali ***čȅšaļ:*** štok. ***čȅšaļ čȅšļa), kâšļa, kȁšļen kȁšļeš*** itd. (ali kod seļaka ***kȁšļa, kȁšļen kȁšļeš*** itd., kako i u štokavaca) — ***grîšnik, siromâšni*** (a prema tome i ***siromâšan) — črîšńa, môšńa, vîšńa, godîšńi, prvâšńi, sadâšńi, večerâšńi*** (štok. ***trȅšńa, mȍšńa, vȉšńa, gòdišńî, pȓvašńî, sàdašńî, večȅrašńî);***

v: ***dôvle*** (štok. ***dȍvlê), krâvļi,*** ali u part. pas. ostaje ˝ nepromijenjeno: ***dobȁvļen — gâvran*** (štok. ***gȁvrân).***

2. *od koje je prvi dio jedan od suglasnika (j), l, (ļ, m, n, ń), r, s, š, v a drugi dio jedan od ostalih suglasnika, n. pr.:*

l: ***vršîlba*** (štok. ***vȓšidba);***

r: ***mârčeni*** (štok. ***mȁrčenî);***

s: ***bîskup, brôskva, îskra, prâskva, vôska, nebêski, ûski*** (štok. ***bȉskup, brȍskva, ȉskra, prȁskva, vȍsak vȍska, nȅbeskî, ȕskî),*** ali ostaje ipak ˝ u ***mļȕskat*** a kod seļaka i ***ȕski — pâstorak, gôsta, bogâstvo, mêsto, îstina, krâsta, nevêsta, sêstro, kôsti, ôsti, pêsti, napâsti, -ôsti,*** na pr. ***dužnôsti, virnôsti*** itd. ***bîstri, îsti, prôstren, prôstreš*** itd., ***prôstrl, prôstrt*** (štok. ***pȁstorak, gȍsta, bȍgastvo, mjȅsto, ȉstina, krȁsta, nȅvjesta, sȅstro, kȍsti, ȍsti, pȅsti,***

Digitized by Google

nápasti, -osti, na pr. *dúžnosti, vjérnosti* itd., *bȉstar bȉstrî, ȉstî, prȍstrêm, prȍstr-o, prȍstȋt);*

š: *lupêšćina, godîšće, vôšćen, îšćen îšćeš* itd., *prôšćen prôšćena* (štok. *lúpeština, gòdište, vȍštan, ȁštêm, prȍšten) — popêška, kôška, têški* (štok. *pòpečak pòpečka, kvȍčka, têškî),* ali ostaje ˝ u *pȕška, šȕškat,* a u seļaka i *tȅški.*

3. *od koje je drugi dio jedan od suglasnika j, l, ļ, m, n, ń, r, v, a prvi koji mu drago drugi suglasnik osim s i š, na pr.*

j: *bôžji, kôzji, mâčji* (štok. *bȍžjî, kȍzjî, mȁčjî),* ali ostaje ˝ u *pȁsji* (premda je prvi suglasnik *s),* zatim u kompar. *drȕžji, vȉšji* itd.;

l: *kôtlić, kôzlić, ôblak, ûzla* (a prama tome i *ûzal), îglu, mêtlu, prôklet prôkleta,* part. akt. *zgrîzla zgrîzlo, strîgla, posîkla* itd. (štok. *kȍtlić, kȍzlić, ȍblâk, ȕzao ȕzla, ȉglu, mȅtlu, prȍklêt, ìzgrizao ìzgrizla, strȉgla, pòsjekla* itd., ali govori se *svȉtli svȉtla* sa ˝ (premda je štok. *svȉjetao svijȅtla, svȉjetlî);*

ļ: *čâpļa, grâbļe, kâpļa, prôkļal* (štok. *čȁpļa, grȁbļe, kȁpļa, prȍkleo),* ali ostaje ˝ u *sȁbļa,* u prez. *zȍbļen, sȉpļen* itd., u part. pas. *porȍbļen, začȅpļen* itd., u kompar. *grȕbļi, dȕgļi, mȅkļi* itd.;

m: *sêdmi,* prez. *pôčmen, ôžmen* itd. (štok. *sȅdmî* i *sêdmî, pȍčmêm, ȍžmêm);*

n: *stêgna* (plur.), *božićni, drôbni, jûžni, plâčni, plôdni, šeničnî, vâdne* (štok. *stȅgna, bȍžićnî, drȍbnî, jȕžnî, plȁčnî, plȍdnî, pšeničnî, ȕ* dne),* ali ostaje ˝ u *čȕdni,* zatim pred *nu* glagolâ II. vrste: *đȉgnut, klȅknut, nàgnen tȁknen* (prez.) itd.;

ń: *bâdńak, sûkńa, sprîdńi, srîdńi, zâdńi* (štok. *bȁdńâk, sȕkńa, sprȅdńî, srȅdńî, zȁdńî);*

r: *ôbruč, vêtra, îgru, lêbra* (plur.), *ńâdra, môdri* (a prema tome i *môdar), vêdri* (a prema tome i *vêdar),* part. akt. *pôbral, ôpral* (štok. *ȍbrûč, vjȅtar vjȅtra, ȉgru, rȅbra, ńȅdra, mȍdar mȍdri, vȅdar vȅdrî, pȍbrao, ȍprao),* ali ostaje ˝ u *jȁdro, jȕtro, sȉdro, Zȁdar Zȁdra;*

v: *lôkva, molîtva, rôkva, smôkva, žâtva, zâzval* (štok. *lȍkva, mȍlitva, rȍtkva, smȍkva, žȅtva, zȁzvao),* ali ostaje ˝ u *bȉćva, blîtva, brîtva, bȕgva, tȉkva.*

b) na kraju od riječi u zatvorenom slogu:

1. *pred konsonanckom grupom:*

st: *mâst, pêst, čîst* (ali kod seļaka *čȉst), tûst,* u inf. *bôst, grîst, mûst, prêst* itd. (štok. *mȁst, pȅst, čȉst, tȕst, grȉsti, mȕsti, prȅsti, bȍst);*

Digitized by Google

2. *pred prostim suglasnikom (osobito ako je vokal a, o i e):*

l: *kabâl*, *kotâl*, *pakâl*, *posâl*, *zâl*, *zrêl*, *debêl*, u part. akt. *stâl*, *smîl*, *čûl*, *zgubîl*, *puhâl* itd. (štok. *kàbao*, *kòtao*, *pàkao*, *pòsao*, *zâo*, *zrèo*, *dèbeo*, *stâo*, *smîo*, *čûo*, *izgùbio*, *púhao* itd.);

ļ: *pâļ* (štok. *pâļ*);

m: *dîm*, *pitôm* (štok. *dîm*, *pìtom*);

n: *dlân*, *lân*, *sân*, *bršļân*, *grkļân*, *Ivân*, *tamjân*, *krên*, *trên*, *mlîn*, *načîn*, *gospodîn*, u instr. sing. m. i s. rod: *kraļên*, *perôn*, u dat. plur.: *ļudên*, *perôn*, *sestrân*, pridjevi: *pjân*, *paklên*, *rumên*, *staklên*, *zelên*, brojnik: *jedân*, prez. *sân* i *nisân*, adv. *zamân* (štok. *dlân*, *lân*, *sân*, *bršļan*, *grkļan*, *Ivan*, *tàmjan*, *krên*, *trên*, *mlîn*, *náčin*, *gospòdin*, *kráļem*, *pèrom*, *ļúdem*, *pèrom*, *sèstram*, *pjân*, *pàklen*, *rùmen*, *stàklen*, *zèlen*, *jèdan*, *jèsam*, *nijèsam*, *zàman*);

ń: *badâń*, *ogâń*, *ražâń*, *samâń*, *Sêń*, *kôń*, *vôń* (štok. *bàdań*, *ògań*, *ràžań*, *sàjam*, *Sêń*, *kòń*, *vòń*);

r: *tovâr*, *sîr* (štok. *tòvar*, *sîr*);

v: *šâv*, *ļubâv*, *narâv*, *pokrôv*, *zdrâv*, *-av:* *mrtâv*, *metiļâv* itd. *-ev:* *kraļêv*, *gospodarêv* itd., *-iv:* *plašļîv*, *smrdļîv* itd., *nôr*, *-ov:* *čigôv*, *negôv* itd. (štok. *šâv*, *ļúbav*, *nárav*, *pòkrov*, *zdrâv*, *mrtav*, *metiļav*, *kráļev*, *gospodárev*, *plàšļiv*, *smrdļiv*, *nôv*, *čigov*, *nègov*);

zatim i pred ostalim suglasnicima, kako:

z: *obrâz*, *slêz* (štok. *òbraz*, *šļêz*);

š: *lupêž* (štok. *lúpež*);

s: *svâs*, *danâs*, *noćâs*, *večerâs*, *potrês*, *ubrûs* (štok. *vâs*, *dànas*, *nòćas*, *večèras*, *pòtres*, *ùbrus*), ali ostaje " u *Isûs*;

š: *varôš*, *jôš* (štok. *vároš*, *jôš*), ali ostaje " u *lemîš*, *mîš*;

c: *-ac:* *bodâc*, *konâc*, *mrtvâc*, *otâc*, *telâc* itd. (štok. *bòdac*, *kònac*, *mrtvac*, *òtac*, *télac*);

d: *dêd*, *obêd*, *susêd*, *pôd*, *narôd*, *želûd* (štok. *djêd*, *òbjed*, *sûsjed*, *pòd*, *národ*, *žèlûd*), ali ostaje " u *medvîd*;

g: *prâg*, *bilîg*, *bubrîg*, *glôg* (štok. *prâg*, *bìļeg*, *bùbreg*, *glôg*), ali ostaje " u *dûg*;

b: *hlîb*, *bôb*, *grôb* (štok. *hļêb*, *bôb*, *grôb*), ali ostaje " u *slûb*, a u seļaka i *bôb*;

p: *rasâp*, *pôp*, *snôp*, *konôp* (štok. *rásap*, *pôp*, *snôp*, *kònop*), ali ostaje " u *Osîp*, a kod seļaka i *pôp*, *snôp*;

h: *orîh*, *krûh*, *trbûh* (štok. *òrah*, *krûh*, *trbuh*), ali ostaje " u *vlâh*, *plâh*, *siromâh*, *îh*, u aor. *popîh*, *nabodôh* itd.

Digitized by Google

Pred drugim konsonanckim grupama posred riječi, kako i pred drugim prostim konsonantima na kraju od riječi akcentovani se vokal posve rijetko produži. Tako ima primjera posred riječi: *naprêtka*, *nôhta*, *pogôdba*, *ženîdba*, *rêtki* (u seļaka *rètki:* štok. *rijetkî)*, *vâzda* (štok. *nàpretka*, *nòkta*, *pògodba*, *ženidba*, *vàzda)*, ali u drugim primjerima stoji sveđ ˜: *ràzgovor*, *slàtki*, *nìgdar* itd. A na kraju od riječi primjeri su: *-ak*, kao *mačâk*, *petâk*, *četvrtâk*, *početâk;* zatim *zavêt*, *živôt*, *mâč* (štok. *máćak*, *pétak*, *četvŕtak*, *počétak*, *závjet*, *mäč)*, ali inače na koncu riječi pred *k*, *č*, *ć* i *t* stoji uvijek kratko akcentovani vokal, kao

k: *rȁk*, *lȁk*, *mȅk*, *dalȅk*, *čovȉk*, *zaȉk*, *potȍk*, *prorȍk*, *sridȍk*, *dubȍk*, *širȍk*, *visȍk;*

č: *glavȍč*, *štrkȍč;*

ć: *tȉć*, *-ić*, na pr. *božȉć*, *križȉć*, *nožȉć*, *kolačȉć*, u inf. *rȅć*, *strȉć*, *mȍć;*

t: *brȁt*, *poplȁt*, *kmȅt*, *zȅt*, *svȉt (srjȅt)*, *skȍt*, *bogȁt*, *čudnovȁt*, *sȉt*, *-it*, kao: *srdȉt*, *glasovȉt*, *strahovȉt*, u inf. *dȁt*, *govorȉt*, *čȕt* itd.

XLIX. Kako ˜ postaje ^, tako i prama ` i ´ štokavačkog dijalekta ima u rapskom dijalektu na istom slogu ^, kad za tim slogom dolazi konsonancka grupa, od koje je ili prvi, ili drugi dio jedan od suglasnika *j*, *l*, *ļ*, *m*, *n*, *ń*, *r* i *v*, zatim grupa *st*, *sk* i *šć*. Tako imamo ^ na istom slogu

a) *prama štokavačkom* ` *u:*

mâslina, *stâkla* (plur.) — *jânčić*, *klâncat*, *tâncat*, *pôznan pôznaš* itd., *nêznan*, *belânce*, *žumânce*, *čovičânstvo*, *svidočânstvo* — *jârčić*, *dôbra dôbro* (pridj.), *nâprida*, *jačêrma*, *jačêrmica* — *sêstrin*, *gospôšćina* — *ôvčica*, *ôrčji*, *dîvļi*, *gûžvat* — prez. *razglâdnim*, *razglâdniš* itd., *pomôdrin*, *pôstin*, *potârnin* (ali inf. *razglādnît*, *pomōdrît*, *potārnît*, *postît* pored *pôstit;* part. akt. *razgladnîl*, *pomodrîl* itd.; imper. *pōstî*, *pōstîte* itd.) — imenice *daska*, *igla*, *igra*, *metla*, *zemļa (magla* glasi: *maglȁ*, *maglê*, *maglȉ*, *maglôn)*, koje u štok. dijalektu imadu ` u svim padežima sing. osim akuz. i vokat. i u svim padežima plur. osim nom., ak., vok. i gen. imadu u rapskom dijalektu ^ na istom slogu u sing. nom., dat. lok. i plur. dat. *(dâska*, *îgla*, *îgra*, *mêtla*, *zêmļa* -- *dâski*, *îgli* i *iglî*, *îgri*, *mêtli*, *zêmļi* — *dâskan*, *îglan*, *îgran*, *mêtlan*, *zêmļan)*, a u sing. gen., instr. i plur. lok., instr. imadu pravilno *(daskê*, *daskôn* — *daskâh*, *daskämi*, itd.) — part. akt. *grêbla*, *grêblo*, *lêgla*, *môgla*, *pêkla*, *rêkla*, *têkla*, *îšla* (pored *šlȁ)*, *dôšla* (a prema tome i *dôšal)*, *donêsla*, *dovêzla* itd.;

Digitized by Google

b) *prama štokavačkom ' u:*

vrâžji, zêčji — prijatê|stvo — lônčić, pijânstvo — ûsta, klîšća — gûvno — imenice *glavńa, ovca, smutńa, torba, vojska* imadu u rapskom dijalektu ˆ prama ´ u sing. nom., dat. lok. i plur. nom. i dat. *(ôvca, ôvci — ôvce, ôvcan*, a tako i druge), ali u sing. gen. i instr. i plur. lok. i instr. ostaje pravilna akcentuacija *(ovcê, ovcôn — ovcâh, ovcàmi)* — part. akt. *zdûbla, zdûblo, râsla, strêsla, tûkla, vûkla, ozêbla* itd.

Blago[1].

L. Od svih je tuđih jezika na rapski dijalekat (kako uopće na sve naše primorske dijalekte) najviše utjecao jezik talijanski. Talijanskih riječi ima u rapskom narječju veliko mnoštvo, osobito naravski u govoru grackom. Ali i se|ani upotreb|avaju silu talijanskih izraza, naročito za sve novije pojmove i za predmete, kojih nema na selu.

LI. Osim talijanskih elemenata ima ih i ńekoliko latinskih (naravski iz sredńe latinštine), koji se svagda ne mogu od onih lako razlučiti. Zatim ima i ńešto ńemačkih riječi, ńešto grčkih, mađarskih i turskih, kako ima i takovih, za koje ja ne umijem reći, kojega li su postańa.

Latinske riječi.

LII. Jesu latinske riječi po glasovima: *Kâmpor* (t. *Campora)* — jedno selo na Rabu, *sîgal* gen. *sîgla (situla, sicla*, t. *secchio), blâńa (*planula*, t. *pialla), blîtva (blitum*, βλίτον, loboda, t. *bietola), čâval čâvla (clavus*, t. *chiavo), dûpal dûpla (duplus*, t. *doppio), flôk flokà* (jamačno od *floccus*, t. *fiocco)* — svilena čahurica, *plâca* (t. *piazza)* — trg, *plovân plovâna (plebanus*, t. *pievano* i *piovano)* — župnik, *salbûn salbûnà (sabulum*, t. *sabbia sabbione)* — pijesak, *nêput (nepos*, t. *nipote), ćîfal ćîfla (cephalus*, ven. *cevolo)* — ńekakva riba, *lopîš lopîža* (poredi *lapideus lapidea lapideum*, zem|an, t. *laveggio), frâtar* (t. *frate), jârula (areola*, t. *ajuola)* — lijeha, *ormâr ormârà (armarium*, t. *armadio), jâstrog (astacus* ili ἄστακος, t. *astice), koromâč* (po svoj prilici od *amaracum* ili ἀμάρακον); po akcentu *bûra (bŏreas*, ven. *bŏra), skûla (schŏla*, t. *scuola),* a od toga *skûlar, skûlarica;* po značeńu: *fundât*, prez. *fundân fundâš*, imper. *fundâj*, part. akt.

[1] Cijeloj ovoj radńi, ali osobito ovome dijelu, služila mi je za ugled Budmanova rasprava: „Dubrovački dijalekat" (Rad jugosl. akademije knjiga LXV).

Digitized by Google

fundâl fundăla, itd., a durat. *fundīvăt,* prez. *fundîvan (fundo)* — rasuti (imutak), *mrgâr mrgārà* (jamačno u savezu s lat. *margo)* — tor, *štêrna* i *šternăt (sternere,* povaliti) — pova|enica i povaliti lozu (t. se to kaže: *propaggine* i *propagginare).*

LIII. Latinske su i one riječi, u kojih *c* i *g* ispred *e* i *i* čuvaju još svoj izvorni grleni izgovor: *bumbâk bumbākà (bombax,* t. *bambagia* i *bombace), činka (cimex cimicis,* t. *cimice)* — stjenica, *kapùla (caepa,* t. *cipolla)* — crveni luk, *lokârda* (jamačno u savezu s lat. *lancea,* — t. *lanzardo)* — ńekaka riba, *frìgat (frigere), lìgna (loligo loliginis)* — uligań.

LIV. Latinske su nada|e one riječi, koje prama slogu *ki* i *ti* latinskoga jezika imadu *č: brânče* (t. *branchie)* — škrge, *komorčâr komorčārà (campus Martius,* — t. *Campo marzo)* — jedno po|e blizu grada, *mărač mârča (martius,* t. *marzo), pèča (petium,* t. *pezza)* — povezača.

LV. Latinske će biti napokon i ńeke od onih riječi, koje su bezglasno *a* pretvorile u *o,* kao: *kolẽda (calenda)* — veliki (božićni) h|eb, *kòmin (caminus,* κάμινος) — ogńište, *komõra (camara, camera,* καμάρα) — soba, *konõba (canaba,* t. *canava), konôp konõpa (cannabis,* κάνναβις, konop|a), *kosâl kosālà* (t. *casale* s mekim *s)* — bunište, *locîka (lactula,* t. *lattuga), močìra (maceria)* — suhomeđina, *sobõta* (sabbata).

Talijanski elementi.

LVI. Među ovim imade riječi, koje su davno, i takovih, koje su u novije doba usvojene bile. One, među kojima bi mogla biti i koja latinska, razlikuju se po tom od ovih, što je ńihov oblik više ili mańe promijeńen, dok se ove ništa (barem u osnovi) ne razlikuju od talijanskog originala.

LVII. Najobičnije promjene talijanskih riječi u glasovima jesu:

a) *samoglasnici:*

a postaje u starijim riječima *o: mornâr* gen. *mornārà (marinajo,* ven. *marinaro);*

u postaje gdjegod *i: Palît (palude)* — ńeko po|e na otoku.

e postaje često *i: šìka (secca)* — pličina; tako i nastavak *ier-* postaje *-ir: barbîr* gen. *barbīrà (barbiere)* — brijač;

o postaje često *u: mûl* gen. *mūlà (molo)* — morski gat. To biva osobito (i dan današńi) kod nastavaka *-ûn* (t. *one)* i *-ûr* (t. *ore):*

Digitized by Google

timûn gen. *timūnà (timone)* — kormilo, *kolûr* gen. *kolūrà (colore)* — boja;

b) *suglasnici:*

c (palatalno) i *zz* izgovara se u starijim riječima kako *č: čič* gen. *čičà (cece)* — slanutak, *bēčî (beззi)* — novac, *kračûn* gen. *kračūnà* (ven. *crazzon)* — mandal; a u novijim riječima palatalno *c* ima izgovor *c*, kako i *zz: Decênbar (Dicembre), sulàc (sollazzo)* — šala;

g (palatalno) izgovara se u starijim riječima kako *ž: žurnâda (giornata)*, a u novijim riječima kako *j: kurâj* gen. *kurâja (coraggio)* — srčanost, ili kako *đ: đendâram* gen. *đendârma (gendarme):*

s prelazi obično u starijim riječima, ako mu je izgovor tvrd u *š* (osobito pred *k* i *t): bôšak* gen. *bôška (bosco)* — šuma, *maištrâl* gen. *maištrālà (maestrale)* — sjevero-zapadńak; ako mu je izgovor mek u *ž: îžula (isola)* — otok; ali u novijim riječima ostaje nepromijeńeno: *skùrit (scorrere)* — proteći, *distrigàt se (districarsi)* — riješiti se, *spîza (spesa)* — jestivne stvari što se kupuju;

ļ postaje u starijim riečima *j: fameja (famiglia*, ven. *fameja)* — porodica. a u novijim ostaje nepromijeńeno *medàļa (medaglia);*

chi postaje *ć: ćikara (chicchera*, ven. *ćikara);*

t postaje u ńekim slučajima (osobito nastavcima) *d: kuńâdo (cognato*, ven. *cognado)* — šurjak;

ca, co, cu postaje u ńekim prilikama *ga, go, gu: distrigàt (districare*, ven. *destrigar);*

nastavak *-tà* ima uvijek stariju dužu formu *-tad: parentâd (parentà, parentado)* — svojta.

Ali imade kod pojedinih riječi i drugih promjena samoglasnika i suglasnika. Tako prelazi *an, on, un* u *u* kod riječi: *sùtla (santola)* — kuma, *grùg (grongo)* — gruj, *žùk (giunco);* samoglasnik se gubi kod konsonanta *r* u *pršùt (prosciutto)* — but, *pržûn* gen. *pržūnà (prigione)* — tamnica, *škrpîna (scarpena)* — ńekakova riba, *škrpiûn* gen. *škrpiūnà (scorpione)* — štipavac, zatim uz druge promjene i u *krcàt (cariçare), krpatûr* gen. *krpatūrà (copritore)* — pokrivač, *prsùra* (ven. *prsora);* u riječima *Kaldànac* gen. *Kaldânca* i *Kalifrònat* gen. *Kalifrônta* (tako se zovu dva rta na otoku) ono je *l* postalo od *v* (= *p*), te je *Kaldànac* (t. *Caldanzo)* = *cavo (capo) d' anzi, Kalifrònat* = *cavo (capo) fronte* (kako se t. i govori); prema riječi *fŕse* (ven. *ferse)* — ospine postala je s promjenom od *f* u *b* riječ *bŕse* — bogińe; od t. *ginestra* postalo je *brnêstra*, od *catedra* — *katrîda* (stolac), od *ricotta* — *skuta;*

Digitized by Google

mjesto t. *prò* veli se *pröf (vazêt na pröf*, na kamate); prikraćene su riječi: *kûńa (codogno)* — guńa, *môstir (monastero)* — samostan, *zdĕla (scodella).*

LIX. Promjene talijanskih riječi u akcentu jesu:

a) Pravilo je, da *akcenat ostaje na istom slogu, na kojem je u t. jeziku;* ali izuzetak čine one imenice, koje imaju u rapskom dijalektu u nom. sing. akcenat na pošljedńem slogu, te je taj slog dug već u t. jeziku. Kod ovakih imenica u ostalim padežima, koji imaju jedan ili dva sloga više, slog, koji je u nom. sing. akcentovan, izgubi akcenat, koji prelazi na slog, što slijedi, a on sačuva samo dužinu. Ovo vrijedi osobito:

α) za imenice, koje u nom. sing. nemaju nego jedan slog, na pr. *mûl* (t. *mōlo)* gen. *mūlà*, dat. *mūlù* itd. — morski gat (izuzeci su posve rijetki, na pr. *pîz* gen. *pîza,* a ne *pīzà* — t. *pēso* — utez);

β) za imenice m. roda, koje su postale nastavcima:

âl, îl, ûl: ferâl gen. *ferālà* (t. *ferāle)* — žižak, *aprîl* gen. *aprīlà* (t. *aprīle), tavajûl* gen. *tavajūlà* (t. *tovagliuolo)* — ubrusac (ali imenice na *-êl* i na *-ôl* ostavljaju akcenat na istom slogu: *vanđêl* gen. *vanđĕla, facôl* gen. *facôla* — rubac);

ân, ûn: šugamân gen. *šugamānà* (t. *asciugamāni)* — ručnik, otarak, *limûn* gen. *limūnà* (ali imenice na *-în* ostavljaju akcenat na istom slogu: *tavulîn* gen. *tavulîna* — t. *tavolīno* — stočić, isto tako i ž. imenice na *-ûn: stajûn* gen. *stajûni* — t. *staggiōne* — doba godišńe);

âr, îr, ûr: mortâr gen. *mortārà* (t. *mortajo,* ven. *mortār)* — avan, *barbîr* gen. *barbīrà* (t. *barbiere)* — brijač, *kolûr* gen. *kolūrà* (t. *colōre)* — boja.

b) Drugo je pravilo, da *akcenat ostaje onaj isti, koji je u talij. jeziku.* Ali odstupaju od toga pravila

α) riječi, koje se svršuju na *j, l, ļ, m, n, ń, r, v,* te imadu akcenat na pošljedńem slogu, — jer je taj akcenat uvijek dug, i kad je u t. jeziku kratak: *kurâj (corăggio)* ali gen. *kurăja* — srčanost, *muškatêl (moscatello)* gen. *muškatĕla* — ńekakvo grožđe, *škôļ (scŏglio)* gen. *škoļà, salâm* (ven. *salăme)* gen. *salàma, afân (affanno)* gen. *afăna* — nesvjestica, *kumpâń (compagno)* gen. *kumpăńa* — drug, *fâr (farro)* gen. *făra* — prekrupa, *šempiâr (scempio)* ali ž. rod *šempiăra* (ovdje je upravo *-ar, -ara* slavensko) — bedast;

β) riječi, koje umeću nepostojano *a*, te imadu akcenat na slogu, što stoji pred onim, gdje je to *a*, — jer je taj akcenat u slogovima s nepostojanim *a* uvijek kratak, i kad je u t. jeziku dug: *pŏrat*

Digitized by Google

nom. sing. i gen. plur. *(pōrto)* ali gen. *pôrta* — luka, *supȅrab (supērbo)* ali ž. rod *supêrba* — ohol;

γ) glagoli u infinitivu, — jer imadu ispred nastavka *-t* uvijek kratak vokal, i kad je u t. jeziku dug: *duperȁt (addoperārę)* — upotrebljavati, *divertȉt se (divertīrsi)* — zabavljati se.

LX. Najobičnije riječi primljene iz t. jezika jesu:

A. Imena

a) za srodnost: *kuńâdo (cognato)* — djever, šurjak, svak, pašanog. *kuńâda (cognata)* — zaova, svast, snaha, jetrva (ali u seljaka čuju se i narodna imena), *bârba* (ven. *bârba)* samo u gradu a seljaci imadu zato *strîc* i *ȕjac, famȅja (famiglia)* — porodica, *parentâd* gen. *parentâdi (parentade)* — svojbina, *rȁca (razza)* — pleme (a ostala su imena sva narodna);

b) za tijelo i uda: *stȕmak* gen. *stûnka (stomaco)* — želudac, *škîna (schiena)* — hrbat (a ostala su imena sva narodna);

c) za živine: α) ptice: *kȍpun (cappone), čuvȉta (civetta)* — lovni ćuk, *faganȇl* gen. *faganȅla (faganello), frižulîn (fringuello,* ven. *frisolin)* — zeba, *gardelîn (cardelino)* — češljugarka, *kapelîta* (ven. *capeluga)* — ševa, *lugarîn (lucarino), perȕšola (parussola)* — sjenica, *pitirîna (pettirosso,* ven. *pettirina)* — crvendać, *verdûn* gen *verdūnȁ (verdone)* — zelenka itd.; β) ribe: *agûn* gen. *agūnȁ* (ven. *agon)* — gavun (u Dubrov.), *bakalâr* gen. *bakalārȁ (bacalajo), barbûn* gen. *barbūnȁ (barbone)* — trigla, *gȉrica* (ven. *ghera), kâńa* gen. *kāńȁ (cagnice), mȅnula* (ven. *menola), pȁgar* (ven. *pagaro), sâlpa (salpa), sȁrag* gen. *sārga (sargo), sardȅla (sardella), škardînula* (ven. *scardinola)* — skuša, *špâr* gen. *špārȁ (sparo), tûn* gen. *tūnȁ* i *tunȉna (tonno), ušȁta (occhiata)* itd.; γ) ostale živine: *dulfîn (delfino* ven. *dolfin)* — dupin, *frâtar* (ven. *frate)* — žohar, *kuníja (coniglio), kûńka (conchiglia)* — školka, *šîmija (scimia)* — opica, *tarântula (tarantola)* itd.;

d) za prorašće: α) stabla i voće: *dȁtul (dattero,* ven. *datolo),* *karȕba (caroba)* — rogač, *lantîsk (lentischio)* — trišja, *marûn* gen. *marūnȁ* (ven. *maron)* — kesten, *mêndula (mandôrla,* ven. *mandola), mogrâń* gen. *mogrȁńa (mela grana)* — šipak, *mûrva (mora), narânča (melarancia,* ven. *naranzo), prâskva (persico)* itd.; β) grmlje, žito, sočivo, zelje itd.: *baćîr* gen. *baćȉra* (ven. *baćiro), bîž* gen. *bīžȕ (pisello,* ven. *biso)* — grašak, *cikvantîn* (ven. *cinquantin)* — nekakav kukuruz, *formentûn* gen. *formentūnȁ (formentone)* — kukuruz, *kapȕc (cappuccio)* — glavato zelje, *kukȕmar (cocomero), milûn* gen. *milūnȁ (melone), muškȁt* i *muškatȇl (moscato, mosca-*

Digitized by Google

tello) — ńekakvo grožđe, *petersîmul (prezzemolo*, ven. *petersemolo)*, *pomidûr* gen. *pomidūrā (pomodoro)*, *radîć (radicchio)* — žućenica, *rîž* gen. *rīžā (riso)*, *ružmarîn (rosmarino)*, *salâta (salata)*, *škrëbut (*scorbuto)* — ńekakva trava, *špûrog (asparago)*, *tabäk (tabacco)* itd.; γ) cvijeće i mirisna trava: *rüžica (rosa)* — cvijet, *barbarôza (erba rosa)*, *garöful (garofano*, ven. *garofolo)* — karanfil, *mëtica (menta)*, *mažurâna (maggiorana)*, *murtëla* (ven. *mortella)* — bosiļak, *rûža (rosa)*, *viôlica (viola)* — ļubica itd.

e) za rude: *lâta (latta)* — lim, *otûn* gen. *otūnā (ottone)* — žuta mjed. *ocâl* g. *ocālā (acciajo*, ven. *azzal)*, *râm* gen. *rāma (rame)* — mjed; zatim novija: *đès (gesso)* — kreč, *porcelâna (porcelana)*, *majölika (majolica)* itd.;

f) za hranu i piće: *bîgul* (ven. *bigolo)*, *bîna* (ven. *bina)* — ńekakav hļepčić (što se prepolavļa), *bišköt (biscotto)* — dvopek, *bokûn* gen. *bokūnā (boccone)* — zalogaj, *boldûn* gen. *boldūnā (boldone)* — kuļen, *brinžôla (braciola*, ven. *brisola)* — pečenica, *brudët (brodetto)*, *cükar* gen. *cükara (zucchero)*, *êška (esca)* — mama, *fëta (fetta)* — krišķa, *frîta (fritella)* — uštipak, *kafê (cafè)*, *košët (coscetto)* — meso od buti. *kunfët (confetto)*, *lugäniga* (ven. *luganiga)* — kobasica, *makarûn* gen. *makarūnā (maccherone)*, *manêštra (minestra)*, *pancëta* (ven. *panzetta)* — potrbušina, *panët (panetto)* — hļeb. *pâsta (pasta)*, *pogüča (focaccia)*, *pulênta (polenta)*, *trîpe (trippe)* itd.; *bevânda (bevanda)*, *cîpar (cipro)*, *maravûn* gen. *maravūnā* (ven. *maravan)* — vino malo ištećeno, *mùfa (muffa)* — vino dobro ištećeno (brsata), *ocât* gen. *ostä (aceto)*, *rožulîn (rosolio)*, *sorbët (sorbetto)* — ledovina, *špîrit (spirito)* — žesta itd.;

g) za mirodije i lijekove: *cikôrija (cicorea)* — vodoplav, *cirôt (cerotto)* — melem (od voska), *garöful (garofano)* — klinčić (i *papâr garofulâni*, t. *pepe garofolato)*, *inpiâštar (impiastro)* — melem, *kamumïla (camomilla)* — titrica, *kanëla (canella)* — cimet, *kîna (china)*, *kinîn (chinino)*, *manašêna (manna e sena)*, *pîrula (pillola)*, ülje od *rîčina* (olio di *ricino)*, *robârbar (rabarbaro)* — revanj, *santunîna (santonina)* itd.;

h) za bolesti: *fëbra (febbre)*, *kölap* gen. *kôlpa (colpo)* — kap, *kolêra (colera)*, *konvûls (convulso)* — trzavica, *literîcija (itterizia*, a ono je *l* spolnik) — žutica, *risîpula (risipola)* — crveni vjetar, *romatîzam* gen. *romatîzma (reumatismo)*, *tîf (tifo)* itd.;

i) za odijelo i obuću: *âbit (abito)* — ženske haļine, *berîta (berretta)* — kapa, *facôl* i *faculët (fazzoletto)* — rubac, *fûdra (fodera*, ven. *fodra)* — postava, *grabëše* i *bragëše (brachesse)* — gaće, *güća*

Digitized by Google

(gucchia, pletaća igla) — vunena košuļa. *jakẽta (giaccheta)* — haļak. *kalcẽta (calza* i *calzetta)* — bječva. *kamižolẽt (camiciotto)* — prsluk. *kamižõt* — prtena sukńa. *kapũc (cappuccio)* — kukuļica. *kularîna (collarina)* — ovratnik. *mudânde (mutande)* - gaćice, *paletũn* gen. *paletũnā (palletone)* — kaput. *škufîja (scuffia)* — poculica, *štivalẽta (stivaletto)* — ńekakva finija crevļa. *tabãr* gen. *tabũrā (tabarro)* — kabanica. *travêrsa* (ven. *traversa)* — opregača, *veladũn* gen. *veladũnā (veladone)* — kaput itd.;

j) za nakit: *kordũn* gen. *kordũnā (cordone), kulãr* gen. *kulũrā (collare)* — niz korala. *kurãli (coralli), kurdẽla (cordella), medãļa (medaglia), mêrli (merli)* — čipke. *pĩrula (pillola)* — ńekakav dugoļast ušńak. *puntapẽt (pontapetto)* — pribodača. *rećîn (orecchino)* — ušńak, *rikãm* gen. *rikãma (ricamo)* — vezeńe;

k) za stan i zgrade: *barkũn* gen. *barkũnā (balcone,* ven. *barcon)* — kapak, *fundamẽnat* gen. *fundamênta (fondamento)* — temeļ, tlo. *funtâna (fontana)* — točak. *jardîn (giardino)* — vrt. *kaštẽl,* gen. *kaštẽla (castello)* — kula. *kondõt (condotto)* - zahod. *koridũr* gen. *koridũrā (corridojo,* ven. *corridor)* — hodnik, *kuntrâda (contrada)* — ulica. *kũpa (coppo)* — crijep. *lõža (loggia), mošũn* gen. *mošũnā (maggione,* kuća — ven. *mason,* tor) — tor. buniśte. *salĩž (selciato,* ven. *saliso)* — kaldrma. *škãla (scala)* — stube. *štũk (stucco)* — štrop, *šufĩt (soffitto)* — potkrovļe. *tarãc (terrazza)* — zaravanak. *tĩkula (tegola,* ven. *ticola)* — opeka, *tinêl* gen. *tinẽla (tinello)* — blagovaonica, *turiũn* gen. *turiũnā (torrione)* — kula. *veskovâd (vescovato)* — biskupska polača itd.;

l) za pokućstvo i posuđe: *armerũn* gen. *armerũnā* (ven. *armerone)* — veliki ormar. *bãnak* gen. *bânka (banco)* — klupa, *baũl* gen. *baũla (baule)* — kovčeg. *bocũn* gen. *bocũnā* (ven. *bozzon)* — široka staklenica. *butĩļa (bottiglia), butiļũn* gen. *butiļũnā (bottiglione), damjãna (damigiana)* — velik i širok staklen sud. *ferãl* gen. *ferũlā (ferale), gâjba (gabbia)* — krletka. *gradẽle (gratella)* — roštiļ. *grâmula* (ven. *gramola)* — stroj za miješeńe. *grantiêra (guantiera)* — bļudica. *kašũn* gen. *kašũnā (cassone), komõ* (ven. *comò,* franc. *commode), kredênca* (ven. *credenza)* — spremka, *kvâdar (quadro)* — slikarija, *kućẽta (cochietta), kultrîna (coltrina)* — zavjesa, *kušĩn (cuscino)* — uzglavļe. *lâmpa (lampada), lerõj* gen. *lerõja (orologio,* ven. *rolojo)* — časovnik, *lincũl* gen. *lincũlā (lenzuolo)* — pońava. *litrãt (ritratto)* — fotografija, *lučẽrna (lucerna)* — uļenica, *maštẽl* gen. *maštẽla (mastello)* — badań. *murtãr (mortajo)* — stupa, *mulinẽl* gen. *mulinẽla (molinello)* — kolovrat, *mulĩte (mollette).* —

Digitized by Google

kuhińska kliješta, *palîta (paletta)* — vatraļ, *piät (piatto)* — pladńić, *piñäta (pignatta)* — kotao, *pirûn* gen. *pirūnä* (ven. *piron)* — viļuška, *stramäc (stramazzo)* — dušek, *supréš (soppressa)* — utija, *škäf (scafa)* — kamenica (za izlijevańe vode), *škañét (scagnetto)* — podnožje, *škrîña (scrigno), tapîd (tappeto)* — sag, *tavajûl* gen. *tavajūlä (tovagliuolo)* — ubrusac, *tavulîn (tavolino)* — stolić, *téća (teghia)* — tava, *terîna (terrina)* — velik dubok pladań, *träpula (trappola)* — mišolovka, *vapôr* (ven. *vapor)* — kotao (na paru), *vâz (vaso)* — sud, *vetrîna (vetrina)* — spremka (na stakla), *žära (giarra)* — zemļan sud itd.;

m) za crkvu i obred: *akòlit (accolito)* — svjećonoša, *altâr* gen. *altārä (altare), ânđel (angelo), baděša (abadessa)* — opatica, *cimîtar (cimitero)* — groblje, *čërik (chierico), djäval* gen. *djâvla (diavolo), dotrîna (dottrina)* — nauk kršćanski, *dôn (don)* — popovski pridjevak od časti, *funerâl* gen. *funerālä (funerale)* — sprovod, *gvardiân (guardiano)* — glavar (u samostanu), *kanònik (canonico), kapěla (cappella), koperatûr* gen. *koperatūrä (cooperatore)* — župni pomoćnik, *kôr* gen. *kūrä (coro), krîzma (cresima)* — potvrda, *kvätre* (le *quattro* tempora) — četiri posna vremena, *krünica (corona)* — čislo, *litanîje (litanie), miräkul (miracolo)* — čudo, *mîsa (messa), mortòrij (mortorio)* — ukop, *ofîcij (offizio)* — služba božja i molitvenik, *ôrgan (organo), ôrkul (orco)* — ńeko strašilo (nalik na mijeh), *ôštija (ostia), prědika (predica)* — propovijed, *predikatûr* gen. *predikatūrä (predicatore)* — propovjednik, *procesiûn* gen. *procesiûni (processione)* — obašašće, *ružâr* gen. *ružārä (rosario), sakrîst (sacrestano)* — crkveńak, *sakristîja (sacristia), tabernäkul (tabernacolo), vikärij (vicario), žakân (diacono)* itd.;

n) za zanate i posle: *abukât (avrocato), ašešûr* gen. *ašešūrä (assessore)* — općinski prisjednik, *aventûr* gen. *aventūrä (avventore)* — kupac, *bikâr* gen. *bikārä (beccajo,* ven. *bicher)* — mesar, *bikarîja (beccheria)* — mesarnica, *butîga (bottega)* — prodaonica, *butigîr* gen. *butigīrä (bottegajo,* ven. *bottegher)* — prodavalac, *dugâna (dogana)* — carinara, *fakîn (facchino)* — nosač, *finânca (finanza)* — straža (financijska), *inperatûr* gen. *inperatūrä (imperatore)* — car, *inpiegât* gen. *inpiegātä (impiegato)* — činovnik, *inpôšte (imposte)* — porezni ured, *kafetarîja* (ven. *cafetaria)* — kavana, *kafetîr* gen. *kafetīrä (caffettiere)* — kavanar, *kalafât* (ven. *calafà), komûn* gen. *komūnä (comune)* — općina, *kontralûr* gen. *kontralūrä (controllore)* — priglednik, *manuvâl* gen. *manuvālä (manovale)* — pomoćnik (zidarski), *marangûn* gen. *marangūnä* (ven.

Digitized by Google

marangon) — stolar, *mẽštar* gen. *meštrȁ (maestro)* — učitelj, *mẽštrica (maestra)* — učiteljica, *oštâr* gen. *oštārȁ (oste)* — krčmar, *oštarȉja (osteria)* — krčma, *pitûr* gen. *pitūrȁ (pittore)* — slikar, *podestât* gen. *podestātȁ (podestà)* — načelnik, *pretûr* gen. *pretūrȁ (pretore)* — sudac, *ricevitûr* gen. *ricevitūrȁ (ricevitore)* — prijamnik, *rufiân (ruffiano)* — svodnik, *sartûr* gen. *sartūrȁ (sartore)* — krojač, *sarturȉca (sarta)* — krojačica, *sansâl* gen. *sansālȁ (sensale)* — dumenar, *soldât* gen. *soldātȁ, spiciâl* gen. *spiciālȁ (speziale)* — ljekarnik, *spiciarȉja (spezieria)* — ljekarnica, *štañûr* gen. *štañūrȁ (stagnajo)* — kotlar, *štimadûr* gen. *štimadūrȁ (stimatore)* — procjenitelj, *štimadurȉja* — procjenina, *tintûr* gen. *tintūrȁ (tintore)* — mastilac, *tinturȉja (tintoria)* — mastionica itd.;

o) za obrtne predmete i oruđa: *bokîn* (ven. *bochin), botûn* gen. *botūnȁ (bottone)* — puce, *cigâr* gen. *cigārȁ (cigarro), dȕga (doga), fȍj* gen. *fȍja (foglio)* — list, *inđôštar* gen. *inđôštra (inchiostro)* — mastilo, *kacôla (cazzuola)* — zidarska ožica, *kalamâr* gen. *kalamārȁ (calamajo)* — mastionik, *kanȕća (cannocchia)* — čibuk, *kȁnula (cannolla), karjôla (carriuola)* — tačke, *kârta (carta), kôla (colla)* — škrob, *kunêstra (canestro)* — košariea, *lamb̃ȋk (lambicco)* — kotao (za pečenje rakije), *lâpiš (lapis)* — olovka, *lȉbar (libro)* — knjiga, *lȉma (lima)* — turpija, *macôla (mazzuola)* — bat, *pinêl* gen. *pinẽla (pennello)* — kist, *pȉpa (pipa)* — lula, *pȋrja* (ven. *piria)* — lijevak, *rokêl* gen. *rokẽla (rocchello)* — cjevčica (konca), *sapûn* gen. *sapūnȁ (sapone), spȓta (sperta)* — košara, *škȁtula (scatola), špâg* gen. *špāgȁ (spago)* — konopac, *šulferȋn (zolferino)* — žigica, *trumbẽta (trombetta)* — trubljica, *umbrẽla (ombrella)* — štit, *vêntula (ventola)* — mahač itd., zatim za različite tkanine: *bumbažȋna (bombacina)* — pamučno platno, *fuštâń* gen. *fuštāńa (fustagno), madapulân* gen. *madapulānȁ (madapolano), rȁša (rascia)* — debelo domaće sukno, *rȍba (roba), velûd (veluto)* — baršun itd.;

p) za polje i pojedina mjesta i položaje na ostrvu: *dẽro* (ven. *derro)* — ledina, *erbädig (erbatico)* — travarina, *intrâda (entrata)* — ljetina, *kampȁńa (campagna)* — selo, *konâl* gen. *konālȁ (canale), kunfȋn* i *kufȋn (confino)* — međa, *maramẽnat* gen. *maramênta (*marramento)* — mlado trsje, *muntȁńa (montagna)* — brdo, *vȁla (valle)* — dô, drága, itd., *Barbȁt (Barbāto), Bańôl (Bagnol), Kȁnat* gen. *Kânta,* osobito u pl. *Kânti* (t. *canto)* — tako se zovu neki kameniti predjeli na ostrvu što služe kao pašnjaci. *Mundanȉje (Mondaneo), Muntidȏr (Montidoro)* itd.;

Digitized by Google

r) za pomorstvo: α) brod: *bukapôrta (boccaporta)* — otvor (u broda), *cîma (cima)* — obični konop, *flôk (flocco)* — trokutno jedarce, *galiòt (galeotto)* — (izvorno: galijaš) nevaljanac, *gùmina (gomena)* — debeli konop, *jârbol (albero,* ven. *arbolo), kapitân* gen. *kapitânà (capitano), katrâm* gen. *katrâma (catrame), kuvêrta (coperta)* — krov od broda, *mòc (mozzo)* — mladi mornar, *lancâna (lanzana)* — čelo, *noštrômo* (ven. *nostromo)* — glavar mornarima, *pajôl* (ven. *pajol)* — štica (kojim se pokriva dno broda), *pêgula (pegola)* — paklina, *pilòt (piloto)* — kormanoš, *prôva (pruova)* — kljun (od broda), *sentîna (sentina)* — dno (od broda), *šèšula (sessola)* — palj, *škvêr* gen. *škvêrà (squero)* — brodarnica, *štîva (stiva)* — unutrašnost broda, *têrnda (tenda), timûn* gen. *timûnà* i *timunîr* gen. *timunîrà (timoniere)* — kormilar itd.; β) različite vrsti broda: *bârka (barca)* — brod, *bracêra (brazzera), bragôc (bragozzo), gaìta (gaetta), gùc (guzzo)* — nekakav čamac, *kaìć (caicchio)* — čamac, *trabàkul (trabaccolo), tragèt (traghetto)* — lađa za prijevoz, *vapôr* (ven. *vapor)* — parni brod itd.; γ) pomorsku geografiju: *bùka (bocca)* — vrata, *mandràć (mandracchio)* — maleno pristanište, *lantêrna (lanterna)* — svjetionik, *pûnta (punta)* — rt, *rîva (riva)* — žal, *sìka (secca)* — pličina, itd.;

s) za pojave u vazduhu: *àjer (aere)* — vazduh *(pôć vàjer*, prsnuti u vazduh), *bâva (bava)* — vjetrić, *bunàca (bonaccia)* — tišina (morska), *fortûna* (ven. *fortuna)* i *fortunâl* gen. *fortunâlà* (ven. *fortunale)* — oluja, *grbîn (garbino)* i *lebìć (libeccio)* — jugozapadnjak, *levànat* gen. *levânta (levante)* — istočnjak, *maištrâl* gen. *maištrâlà (maestrale)* — sjeverozapadnjak, *nevêra (nevajo,* ven. *neverin)* — oluja (s bljeskavicom i grmljavinom), *pulènat* gen. *pulênta (ponente)* — zapadnjak, *rèful (refolo)* — mah (od vjetra), *saìta (saetta)* — trijes, *šijûn* gen. *šijûnà (scione)* — morska pijavica, *tramuntâna (tramontana)* — sjevernjak itd.;

t) za vrijeme, mjere i novac: *kvàrat* gen. *kvârta (quarto)* — četvrt, *momènat* gen. *momênta (momento)* — hip, *minût (minuto)* — čas, *ùra (ora), setimâna (settimana)* — nedjelja, zatim za mjesece: *Jenâr* gen. *Jenârà (Gennajo,* ven. *Genaro), Febrâr* gen. *Febrârà, Mâj* gen. *Màja (Maggio), Žûń* gen. *Žùńa (Giugno), Lûj* gen. *Lùja (Luglio), Agûst (Agosto), Setênbar (Settembre), Otôbar (Ottobre), Novênbar (Novembre), Dicênbar (Dicembre); barîl* gen. *barîla (barille), êilo* i *kìlo (chilogramma), kvartûč (quartuzzo), lîtar (litro), mêtar (metro), mežarôla (mezzaruola)* — polučak, *mìna (mina)* — nekakva mjera za žito, *sàz* (ven. *saso)* — nekakva

Digitized by Google

mjerica (za sjeme svilene bube), *sìć (secchio)* — ńekakva mjera za kapļevine (1/6 vjedra), *stâr* gen. *stārâ (stajo*, ven. *staro)* i *starìć* — ńekakva mjera (za kapļevine) itd.; *cekîn (zecchino), fiorîn (fiorino), munîda (moneta), napolûn* gen. *napolūnà (napoleone), patakûn* gen. *patakūnà (pataccone), radeskîn (radeschino), sõlad* gen. *sôlda (soldo), tãlar (tallero);*

u) za apstrakne pojmove: *amûr (amore)* — ļubav, *bânda (banda)* — strana, *barùfa (baruffa)* — šakańe, *bestîma (bestemmia)* — psost, *burdêl* gen. *burdèla (bordello)* — graja, *cêra (ciera)* — obličje, *dâcij (dazio)* — carina, *dešpèt (dispetto)* — prkos, *dežgrâcija (disgrazia)* — nesreća, *ezâm* gen. *ezãma (esame)* — ispit, *gvârdija (guardia)* — straža, *gvêra (guerra)* — rat, *inpiêg (impiego)* — služba, *kãpara (caparra), karešt̀ija (carestia)* — skupoća, *kolûr* gen. *kolūrà (colore)* — mast, *kònat* gen. *kônta (conto)* — račun, *kriânca (creanza)* — uļudnost, *kumpañ̀ija (compagnia)* — društvo, *kurâj* gen. *kurãja (coraggio)* — srčanost, *kuriozitâd* gen. *kuriozitâdi (curiosità)* — radoznalost, *kvalitâd* gen. *kvalitâdi (qualità), lavûr* gen. *lavūrà (lavoro)* — radńa, *leciûn* gen. *leciûni (lezione), lũmer (numero)* — broj, *mùna* (ven. *monna)* — bluna, *novitâd* gen. *novìtâdi (novità)* — novost, *opiniûn* ili *piniûn* gen. *piniûni (opinione)* — mnijeńe, *paciênca (pazienza)* — ustrpļivost, *partênca (partenza)* — odlazak, *pêń* gen. *pèńa (pegno)* — zalog, *perìkul (pericolo)* — pogibao, *pîz (peso)* — teret, utez, *prèša* (ven. *pressa)* — hitńa, *pripòžit (na pripòžit, a proposito), provêrbij (proverbio)* — poslovica, *sikurtâd* gen. *sikurtâdi (sicurtà), skûža (scusa)* — izgovor, *siñâl* gen. *siñālà (segnale)* — znak, *spãs* (ven. *spasso)* — šetńa, *sperânca (speranza)* — nada, *strapãc (strapazzo)* — muka, *sulãc (sollazzo)* — šala, *šiôr (signore,* ven. *sior)* — gospodin, *siora (signora*, ven. *siora)* — gospođa, *škuritâd* gen. *škuritâdi (oscurità)* — mrak, *šporkùļa (sporco)* — gnusnica, *umiditâd* gen. *umiditâdi (umidità)* — vlaga, *ûrdin (ordine)* — nalog, *užânca (usanza)* — običaj, *vizêra (viso)* bezočnica, *rìžita (risita)* — pohod itd.

B. Pridjevi. *bãs (basso)* — nizak, *bokât (abboccato)* — ļubak, *còtav (zoppo*, ven. *zotto)* — hrom, *ćâr (chiaro)* — jasan, *fãls (falso)* — lažan, *frìšak* ž. rod *frìška (fresco), fürben (furbo)* — lukav, *grâncid (rancido)* — ranketiv, *gulôz (goloso*, — popašan, *kapâc (capace)* — vrstan, *kuntènat* ž. rod *kuntênta (contento)* — zadovoļan, *kuriôz (curioso)* — radoznao, *lìber (libero)* — slobodan, *muńên*, ž. rod *muńèna* (od *mùna*, ven. *monna)* — suludan, *pìńav* (ven. *pigna)* — škrt, *prãtik (pratico)* — vješt. *pûro (puro)* —

Digitized by Google

bļutav, *sicûr (sicuro)* — pouzdan, *sȍrdav (sordo)* — lud, *sparañîvul (sparagno)* — štedļiv, *spûnto* (ven. *spûnto)* — uzošćeno (vino), *šempiâv* ž. rod *sempiâra (scempio)* — bedast, *tižikân* ž. rod *tižikanîca (tisico)*, *ûmidan (umido)* — vlažan, *viciûs (vizioso)* — poročan, *zlâmpan* (od *lampo)* — vjetrenjast *itd.*

C. Glagoli: *bandunât (abbandonare)* — ostaviti, *bestimât (bestemmiare)* — kleti, *căpnut (zappare)* — stati (nogom), *dešperât se (disperarsi)* — očajavati, *distrigât se (districarsi)* — riješiti se, *divertît se (divertîrsi)* — zabavļati se, *durât (durare)* — trajati, *falît (fallare;* ili prije od lat. *fallere)* — pogriješiti, *fregât (fregare)* — trti, *frutîvât (fruttare)* — roditi, *fumât (fumare)* — pušiti, *intêndit (intendere)* — razumjeti, *išât (issare)* — dizati (jedro), *kantât (cantare)* — pjevati, *kaštigât (castigare)* — kazniti, *krepât (crepare)* — crknuti, *krèšit (crescere)* — nadmetnuti, *kundanât (condannare)* — osuditi, *kuntât (ne kuntâ, non conta)* — brojiti, *kuntrât (incontrare)* — svesti, *lampât (lampeggiare)* — sijevati, *lavurât (lavorare)* — raditi, *lišjât (liscivare)* — lužiti, *meritât (meritare)* — zaslužiti, *môvit se (muoversi)* — krenuti se, *namurât se (innamorarsi)* — zaļubiti se, *parećât* i *parećîvât (apparecchiare)* — spraviti, spravļati. *pasât* i *pasîvât (passare)* — proći i prolaziti, *peļât (pigliare)* — voditi, *perikulât (pericolare)* — biti u pogibli, *piturât (pitturare)* — slikati, mastiti, *pretêndit (pretendere)*, *prospêrit* i *prosperât (prosperare)* — uspijevati, *rinfreškîvât (rinfrescare)* — ohlađivati, *skȍdit* a durativ *skâđat (ri-scuotere*, ven. *scoder)* — utjerati (novce), *sprofundât se (sprofondarsi)* — prosjesti se, *sulacât (sollazzare)* — šaliti se, *šempjât (scempiare)* — budaliti, *šparañât (sparagnare)* — štediti, *špiât (spiare)* — uhoditi, *štimât* i *štimîvât (stimare)* — procijeniti, procjeńivati, *tanbaškât* (ven. *tambascar)* — brbļati, *tentât (tentare)* — napastovati, *ukôržit se (accorgersi)* — opaziti, dosjetiti se, *urdinât (ordinare)* — narediti, *užât (usare)* — običavati, *zventât se (inventare)* — izmisliti, *žmarît (smarrire)* — splavjeti itd.

D. Prilozi: *ištëso (stesso*, ven. *istesso)* — jednako, i tako, *lëstо (lesto)* — brzo, *priatôsto (piuttosto)* — rađe, *sikûro (sicuro)* — jamačno, *šćëto (schietto)* — upravo itd.

E. Veznici: *dônkle* (postalo od t. *dunque* i hrv. *dakle)* — dakle, *fitânto (fintanto)* — međutim. *mânkle (almanco)* — barem, *ńânka (nè anche)* — niti itd.

F. Prijedlozi: *kûntra (contra)* — protiv.

LXI. Broj je talijanskih riječi u rapskom dijalektu. kako se po ovome vidi, dosta velik, a ipak ja nijesam još ni iz daleka sve

Digitized by Google

nabrojio. A vaļa i ovo dvoje još napomenuti: prvo, da uz talijansku riječ živi (osobito kod seļaka) gdjegdje i narodna, n. pr. uz *piňäta* i *kotâl*, uz *tîkula* i *öpeka*, uz *pretûr* i *sudâc*, uz *väla* i *drägа*, uz *momënat* i *hîp*, uz *karešťija* i *dragîňa*, uz *frutīvät* i *rodît*, uz *kantät* i *pîvat* itd.; drugo, da se uz svu ovu gomilu talijanskih riječi upotrebļavaju ipak u rap. dijalektu ńeke narodne riječi tamo, gdje druga narječja imaju talijanske. Tako se n. pr. u dijalektu dubrovačkom govore talijanske riječi: *kùšîn* i *kùšîna, lâbra, vêna, frâgula, kùpijerta, fùńestra, pëna, trepíļa, kándjela, räbija, fîncca, spènđati, gùstati* itd. prama kojima stoje u rapskom dijalektu narodne: *röđak* i *röđica, ûsnica, žîla, jägoda* (ovo znači upravo „kupina"), *krôv, stâkla, perö, trînoge, svićä, jâd, ļubâv, strošît, bît drâgo* itd.

LXII. Osim pojedinih riječi prodrli su u rapsko narječje iz talijanskog jezika i ńeki nastavci, kao: *îja* (t. *ia)* na pr. *likarîja, sliparîja* itd.; *-âda* (t. *ata*, ven. *ada)*, na pr. *puškâda* — hitac puške, *sikirâda* — udarac sjekirom, *stenâda* — udarac kamenom (prama t. *sassata)* itd.; *-ad* (t. *ade)* na pr. *mokritâd* gen. *mokritâdi* (prama t. *umiditade)* itd., *-ancija* (t. *anza)*, na pr. *poteškâncija* — poteškoća. Imade nadaļe mnoštvo izraza i fraza, udešenih prama talijanskom jeziku, na pr. *dôšal mu je afân, kölap* itd. *(gli è venuto un affanno, un colpo)* — pao je u nesvijest, pala mu je kap, *čînt bâń, ogâń, stôl* itd. *čînt dôć, čînt čînt* itd. *(far il bagno, il fuoco, la tavola, far venire, far fare)* — (o)kupati se, (na)ložiti ogań, prostrijeti sto, naručiti, *ne mören čînt od mäńe (non posso far di meno)* — ne mogu na ino, *têć* u smislu od *teći* i *trčati* prama t. *correre, oženît se* u smislu od *oženiti se* i *udati se* (samo u Barbatu čuje se i *udät se)* prama ven. *sposarse, sprāznît* u smislu od *izliti* i *izasuti* prama ven. *srodar, danâs nû osan (oggi a otto)* — u današńi dan, *sväko toľiko (ogni tanto)* — često, *zbûđen* part. pas. (prama t. *svegliato)* — budan, *zvîtren* s početnim *z* (prama t. *sventato)* — vjetrenast itd.

Ńemačke riječi.

LXIII. Iz ńemačkoga jezika ima ńekoliko riječi, što su se primile u novije doba, ali ima po koja i iz starijih vremena. Evo ih: *busnût* i *bušńevät (küssen)* — (po)ļubiti, *cvâncika, dîža* i *dîžica* (u sredńem ńem. jeziku *döse)* — malen drven sud za žito, *Frügа (st. slov. fragъ*, γράγγος, francus) — ńeka gora na ostrvu, *fûnat* gen. *fûnta, grûnat* gen. *grûnta* — zemļarina, *hûncut (Hundsfot)* — zlikovac,

Digitized by Google

klȃfter, krâjcar, krîž gen. *krīžȁ* (u st. vis. ńem. jeziku *chriuze:* od *crux), kȕhat (kochen)* i *kȕhińa, kȕhar* — čovjek što peče rakiju, *kumpîr* gen. *kumpīrȁ (Grundbirne), lôkva (Lache), lûg* gen. *lūgȁ (Lauge)* — pepeo, a od toga izvedeno: *lušìja* (gdje je — *šija* postalo prema t. *liscivia*, ven. *liscia)* — cijeđ, *lûmber (Lorbeer)* — lovornica, *pȉnez (Pfennig), pȍp* (st. pruski *paps*, ńem. *Pfaff), rȉbat (reiben)* — strgati (zeļe, repu), *škȁre (Schere), tȁnac* gen. *tânca* i *tâncat (tanzen).*

Grčke riječi.

LXIV. Iz grčkoga jezika bile su neposredno primļene samo ove riječi: *bîskup, kolûdrica, komôštre, pedîsa* — pedepsa, *sìdro* i *tamjân* gen. *tamjȁna.*

Mađarske riječi.

LXV. Mađarske su riječi samo: *gȁće (gatya)* i *varôš* gen. *varȍša.*

Turske riječi.

LXVI. Od turskih riječi čuju se (ali se i osjeća, da su tuđe — vlaške): *begenìsat, fajdȅ* (koja je upravo arbanaska), *divânit*, a možebit i još koja.

Riječi nepoznata postańa.

LXVII. Ima mnogo riječi, za koje se ja nijesam mogao dovinuti, gdje im je domovina. Takove su: *cibûr* ili *cimbûr* gen. *cibūrȁ* — kapa od dimńaka i sâm dimńak, *drakmâr* gen. *drakmārȁ* — gvozdena kvaka, o koju se vješa meso, ili kojom se hvataju i ispotežu *sîgli* iz zdenca, kad upanu; *kanâta* — svrha (na pr. *danâs je kanâta grôzju* — potrgalo se je sve), *karâra* — puteļak (u selu, što vodi čijoj kući), *kâvrla* i *kâvrlica* — komadić ńive ili vinograda (slog), *kostešȉć* — malen kotao, *pagûl* gen. *pagȕla* (da nije od lat. *baculum*, tal. *bagolina?)* — držalica u grozda, *palangâr* gen. *palangārȁ* (ven. *palangaro)* — ńekakav povraz s mnogo udica, *patanêške* (ven. *patanesche)* - drvene ļestve, zataknute u zemļu nad morem, navrh kojih se ribar uspne te gleda, kad će tuni uļesti u mrežu; *pitigôļ* gen. *pitigȍļa* (moglo bi biti od t. *petegolo)* — leptir svilene bube, *povâl* gen. *povȁla* (da nije mjesto *pohval*, te ono *poh* — ńem. *Poch* — u *Pochmehl)* — cvijet od brašna, *rapôst* (možebiti od t. *rapido* ili *ripido)* — ponor, *santižân* — velika

Digitized by Google

vatra (krijes), *spôt*, na pr. *spôt dicê* (po svoj prilici od t. *spudo* ven. *spodo)* — mnoštvo, *tȁlama* — bluna, *tarûḷ* — drven tańur, *tȍš* gen. *tošȁ* — mlin za masline; zatim ńekoliko imena ptîcâ: *pûrman* ili *tučâk* gen. *tuškȁ* — intuša muško a *tȕka* ili *pȕra* — ženka, *šprînka* — soko — rîbâ: *halaȕz*, *lambêrga*, *žôtra* — trávâ: *beštrâm* gen. *beštrȁma*, *bremečìca*, *ceridônia*, *kanȁča*, *koromêndula*, *lȅpuh*, *sińorâc* itd. — grôžđâ: *cibizdrȁk*, *mugȁva*, *trbijân* — kukùrûzâ: *kȍčar*, *salapân* — drugih bilina: *čičînka* (t. *giuggiola*, lat. *ziziphum)*; ńekoliko naziva pojedinih predijela na ostrvu, kao: *Frkâń* gen. *Frkȁńa*, *Gonâr*, *Kanîtal*, *Plogâr*, *Surîń* gen. *Surȉńa*, *Tińarôsa (t. Tigna rossa*, a to možebiti od *montagna rossa*, — ovako se zove jedino brdo na otoku; napokon ima i prídjêvâ, kao: *ćȅmedan* ili *ćemplêt* — boležḷiv, i glȁgôlâ: *dunijȁt se* — zaručiti se, *mantrȁt* (n. pr. *mantrâ živôt:* možebiti od t. *martoriare* i *tormentare)* — mučiti, *obrknȁt* — prekopati, *zȁfćat* (prez. *zȁfćen)* — škakḷati.

Oblici.

Imenice.

LXVIII. Nominativ i vokativ sing. Posebna imena od mila imadu kako za a) ženska, tako i za b) muška lica u nom. i vok. sing. svršetak *e*, i ostaju muška u muškoj deklinaciji (a naravno i ženska u ženskoj): a) nom. *Kātȅ*, *Māndȅ*, *Vīcȅ* itd., vok. *Kâte*, *Mânde*, *Vîce* itd.; b) nom: *Bārȅ*, *Dūmȅ*, *Jūrȅ* itd.; vok. *Bâre*, *Dûme*, *Jûre* itd.

LXIX. Dativ i lokativ sing. Grleni se glasovi, naročito *k* i *g*, u dat. i lok. sing. kod imenica na *a* mijeńaju redovito, osobito kod seḷana, u odgovorne piskave: *dlȁci*, *rucȉ*, *drȁzi*, *nozȉ*, *jusȉ* itd. (ali *buhȉ*, *mȕhi*, a kod građana često i *dlȁki*, *drȁgi* itd.).

LXX. Lokativ sing. Muške i sredńe imenice imadu u lok. sing. pored *u* i nastavak *i: Lošīńȉ*, *Zȁdri*, *varȍši*, *vêtri* — *mêsti*, *môri*, *nebesȉ* itd. pored *Lošīńȕ*, *Zȁdru* itd.

LXXI. Instrumental sing. i dativ plur. Muške i sredńe imenice s mekim suglasnikom imaju u instr. sing. i dat. plur. sveđ po pravilu nastavak *en (= em)*, osim muških na *r*, koje imaju *on (= om): kraḷên*, *jājen*, ali *gospodarôn*.

LXXII. Instrumental sing. Imenice *i*-deklinacije pomiješale se instrumentalom sing. s onima *a*-deklinacije, te imaju kako i ove nastavak *on (= om)*, koji je u ńih uvijek i akcentovan: *košćôn*, *pećôn*, *pešćôn*, *soḷôn*, *bolešćôn*, *pomoćôn* itd.

Digitized by Google

LXXIII. Plural. Augmenat *ov (ev)* ne dolazi nego samo u gen. plur. i to kod ńekih imenica, pa mu je tada i kod mekih osnova svagda oblik *ov: mȉšov, gospodarôv* itd.

LXXIV. Nominativ, lokativ i instrumental plur. Grleni se glasovi u nom. (akuz., vokat.), lok. i instr. plur. kod muških imenica pretvaraju svagda u odgovorne piskave: *rȁci, dobīcȋ dobȋcih, rȍzi rozȉh, vrâzi, orȉsi, Vlȁsi* itd. Samo će u gradu kogod kazati: *rȁki, rȍgi, orȉhi* itd.

LXXV. Nominativ plur. Padežni nastavak *a* u plur. kod sredńih imenica, ako je akcentovan, ima obično i *dužinu: brimenâ, vrimenâ, nebesâ, telesâ, vretenâ, rešetâ,* a zatim i ńeke druge imenice, koje se akcentom ne slažu sa štokavskim dijalektom, kao *mestâ* (št. *mjȅsta), selâ* (št. *sȅla), voćâ* (št. *vȍća), tisućâ* (št. *tȉsuće* ž. rod) — ali ostaje ipak kratak slog u *čelà, drvà, perà* (št. *pȅra), slovà* (št. *slȍva).*

LXXVI. Genetiv plur. Genetiv plur. gradi se ili bez ikakva nastavka, ili nastavkom *ov,* ili nastavkom *i:*

a) Genetiv bez nastavka imadu imenice svih triju rodova (ženske sve osim onih *i*-deklinacije, od sredńih priličan broj, a od muških gotovo samo one, što imaju nepostojano *a): bâb, rûk, mȕrav, zemâļ — dȓv, lȇt, gȍdišć — lȍnac, lakât, udovȃc;*

b) genetiv na *ov* imadu samo muške i sredńe imenice (ovamo pripadaju od muških sve jednosložne, zatim i velik broj drugih, od sredńih najveći broj): *kȕpov, mȉšov, kotlȏv, miščićov — mestȏv, slovȏv, pȋsmov;*

c) genetiv na *i* imadu također imenice svih triju rodova (od muških osobito one, koje su ńekada bile u *i*-deklinaciji, zatim one, koje su akcentovane kao *nȏž nóža, jùnâk junáka, kapètân kapetána* itd.; od ženskih gotovo samo one *i*-deklinacije; od sredńih malo koja): *ļûdi, mrâvi, ȍči, ûši, dȇli, kolâči, kapitâni — kȏsti, rîči, ȕri — govȅdi.*

Ńeke imenice imadu dvojak genetiv, na pr. *ȍci* i *ȍcov, čȓvi* i *čȓvov.* Čudnovat je gen. plur. od *lâđa,* koji glasi *lȁdjad* (možebiti mjesto *lȁdjadi,* od kolektiva *lađad,* premda kolektivi na *ad* nijesu inače u običaju u rap. dijalektu).

LXXVII. Što se tiče akcenta u gen. plur., mnoge se imenice ne slažu u tom padežu sa štokavskom akcentuacijom; a to se je dogodilo ili zato što je *analogija* drugih padeža povukla u svoje kolo i genetiv plur., ili što je radi *diferencije* od drugih padeža potrebita bila druga akcentuacija u gen. plurala. Tako na pr. ime-

Digitized by Google

nice ž. i sr. roda akcentovane kao *nèdjeļa*, *kòļeno* (koje u št. dijalektu imadu gen. pl. *nědjêļa*, *kòļênâ)* drže po analogiji drugih padeža i u gen. plur. akcenat na drugom slogu (t. j. u gen. pl. na pošlednem slogu s kraja): *daščic*, *košûļ*, *mekîn*, *nedîļ* (mjesto *dŭščic*, *kòšuļ*, *mĕkin*, *nĕdiļ)* prama nom. sing. *daščica*, *košŭļa*, *mekîne*, *nedîļa* — *kolên*, *polên* (mjesto *kŏlen*, *pŏlen;* ali govori se ipak *gŏdišć* po svoj prilici zato, što je kod ove imenice već i u drugim padežima ono *i* dugo: nom. sing. *godîšće)* prama nom. sing. *kolĕno*, *polĕno;* — tako su i genetivi plur. *čŕvi*, *ļûdi*, *mrâvi*, *vlâsi*, *zûbi* itd. *rîči*, *stvâri* itd. (štok. *cŕvî*, *mrávî*, *vlásî*, *zúbî*, *rijèčî*, *stvárî)*, *gôstov*, *kôsti* (štok. *gòstî*, *kòstî)* postali prema nominativu i akuz. plur. *čŕvi* (štok. *cŕvi)*, *ļûdi*, *mrâvi*, *vlâsi*, *zûbi*, *rîči*, *stvâri*, *gôsti* (štok. *gŏsti)*, *kôsti* (štok. *kŏsti);* — prama vokativu *sêstro sêstre* (štok. *sĕstro*, *sĕstre)* postao je gen. plur. *sêstar* (štok. *sestárâ);* — prema *molîtva*, *varôška* (štok. *mòlitva*, *vàroška)* sačuvala se je dužina i u gen. plur. *molîtav*, *varôšak* (štok. *mòlitâvâ*, *vàrošâkâ)*, itd. Nasuprot genetivi plur. na *i* kod imenica m. roda, akcentovanih kao *nôž nóža*, *kòvâč kováča*, *očènâš očenáša* i slične postali su za razliku od nominativa i akuz. plur., te glase: *dêli*, *nôži*, *stûpi* itd., *kolâči*, *kovâči* itd., *očenâši* itd., jer je nom. i akuz. plur. *dêlî*, *nôžî*, *stūpî*, *kolāčî*, *kovāčî*, *očenāšî;* — genetivi plur. *misêci*, *obrûči* (štok. *mjesécî*, *obrúčî)* biće postali prama genetivima *kolâči*, *korâči* itd.; — isto su tako postali i genetivi plur. *bàdañ*, *pŏsal*, *škŏpac* (štok. *badáñâ*, *posálâ*, *škopácâ)* za razliku od nominativa sing. *badâñ*, *posâl*, *škopâc;* *matêr*, *tisûć* (štok. *màtêrâ*, *tîsûćâ)* za razliku od akuzativa sing. *măter* i adverba *tîsuć* itd.

LXXVIII. Dativ plur. Ovaj padež ima stariji nastavak *on en*, *an*, *in* (za *om em*, *am*, *im)*, u koga je vokal sveđ dug, ako je na ńem akcenat: *kmĕton*, *sinôn* (štok. *sînima). govĕdon*, *gospodarôn*, *mûžen*, *ļûden* i *ļudên* (štok. *ļúdima)*, *bŭban*, *sestrân*, *stvârin* (št. *stvárima)* itd. Posve rijetko čuje se i nastavak *ima*, na pr. *ļûdima.*

LXXIX. Akuzativ plur. Ovaj je padež kod muških imenica (jednako kako kod ženskih i sredńih) jednak nominativu plur.; tako je na pr. *vŏli*, *sîni*, *rŏzi*, *junāčî* i nom. i akuz. plurala.

LXXX. Lokativ plur. U lok. plur. sačuvao se je stariji nastavak *ih*, *ah* s dugim vokalom, ako je akcenat na ńem (a akcenat stoji koji put na ńem i kad ne bi imao stajati prama štok. dijalektu): *rozîh* (štok. *ròzima)*, *ļudîh;* *stablîh*, *žŕnih* (štok. *žŕvńima)*, *nebesîh;* *rukâh*, *močirah.*

Digitized by Google

LXXXI. Instrumental plur. I u ovom su se padežu sačuvali stariji nastavci: za muške i sredńe imenice *-i*, koje primaju po analogiji i ženske imenice *a*-deklinacije *-ami: sîni, zûbi* i (po svoj prilici radi razlike od nominativa i akuz. pl.) *zubî, junâci* (za razliku od nominativa i akuz. *junāci); ûsti, ôči, ôsti; bäbami, rukämi.*

Pojedine imenice.

Glasovi. LXXXII. *Päs* deklinuje se ovako: jedn. *päs, scä,* (mjesto *psca* od suponovana nominativa *psac, pasac) scü, scôn;* množ. *scî, scôv, scôn, scîh.*

LXXXIII. *Dân* ima u gen. sing. *dnêva,* dat.-lok. *dnêvu,* instr. sing. i dat. plur. *dânom* i *dnevôm,* nom., ak. i instr. plur. *dnî,* gen. pl. *dân,* lok. pl. *dânih.*

LXXXIV. *Gospodîn* imade u pluralu, osobito kod građana, *gospodini; brät* pored *bräća* ima i *bräti; svät* i *kôst* imaju pored *sväti, kôsti* i kolektiv *svüća, kôšća.*

LXXXV. Ženske riječi *postola, smola, stijena, strana* dolaze u nominativu sing. bez krajńega *a: postôl, smôl, stên, strân,* ali genetiv: *postolê, stenê, stranê* (samo *smôl* ima gen. *smöli* po *i*-deklinaciji); isto je tako u *mati* otpalo krajńe *i: mät.*

LXXXVI. *Dicä* ima dativ *dicî* i *dicân,* instrumental *dicôn* i *dicämi:* one su forme običnije u seljaka, ove u građana.

LXXXVII. *Kökoš* deklinuje se ovako: sing. gen. *kokošê,* dat.-lok. *kökoši,* instr. *kokošôn;* plur., nom., ak. i vok. *kökoše,* gen. *kokôš,* dat. *kokošân,* lok. *kokošäh,* instr. *kokošämi.*

LXXXVIII. *Ćî* ili *ćêr* ima sg. gen. *ćerê* (dat. *ćëri,* lok. *ćerî),* instr. *ćerôn,* plur. nom., ak. i vok. *ćëre,* (gen. *ćerî),* dat. *ćerân,* lok. *ćerâh,* instr. *ćerämi.*

LXXXIX Od imenice *tlo* sačuvali se adverbijalni oblici: *potlôh* — na tle i *po tlōhü* — na tlima (od kojih je izvedena bila i imenica: *potlošica* — pozemluša).

Akcenti. XC. Prama ˝ u štok. dijalekta imadu ˆ na istom slogu ove imenice: *brîga* (može biti prama tal. *brīga), môre* (može biti prama tal. *māre),* (lâž) *lâži,* (žûč) *žûči.*

XCI. Prama ˝ u štok. dijalektu imadu ˝ (respektivno ˆ) na potońem slogu i kratak slog, gdje je u štokavštini ˝ (dakle kao da bi stajalo u štok. dijalektu ˋ a ne ˝) ove imenice: *(mâst) mastä* (štok. *mäst mästa), (pôd) podä, (skòt) skotä; (bôk) bokä* (štok. *bôk bökа), (dâž) dažjä, (krôv) krovä, (môst) mostä, (plôd) plodä, (pôst)*

Digitized by Google

postä; *guščić* (štok. *güščić*), *kablić*, *susêd*, *susëda*; *grebëni* (štok. *grëbên grëbena*); *(mëštar) mešträ* (štok. *mëštar mëštra*); *cesâr cesâra* (štok. *cësâr cësâra*), *želûd želüda*, *limûn limūnä*, *mihûr mihūrä*; *sovä* (štok. *sòva*); *kapùla* (štok. *käpula*), *obŕva*, *pojäta*, *pokòra*, *polìca*, *potrìba*, *sekŕva*, *susëda*, *utröba*; *(buhä, gorä, lozä, mejä, zmijä)* nom. i akuz. plur. *buhë*, *gorë*, *lozë*, *mejë*, *zmijë* (štok. *bühe*, *göre* itd.); *slatkò* (štok. *slätko*), *slovò*, *voćë*; *drvö* (štok. *dŕvo* a plur. *dŕva*); *(perö, selò)* plur. *perä*, *selâ* (štok. *përa*, *sëla*).

XCII. Prama štok. *pâļ päļa*, *škôļ škòļa*, *dûžd düžda* nalazi se: *pâļ pāļä*, *škôļ škōļä*, *dūždë* (dakle kao da je štok. *pâļ páļa* itd.)

XCIII. Prama štok. *grôzd grôzda* ima *grôzd grozdä* (kao da je štok. *grôzd gròzda*).

XCIV. Prama štok. ` stoji " na istom slogu kod imenica: *(vŕč) vŕča* (štok. *vŕč vŕča*); *čöban* (štok. *čòban*); *skükavac* (štok. *skùkavac*): *ërđa* (štok. *ŕđa*), *müha*, *süza*, *žëļa*; *mötika* (štok. *mòtika*), *mŕcina*, *müšica*, *vŕčina*; *(plećë)* plur. *plëća* (štok. *plèće* pl. *plëća*).

XCV. Prama štok. ` stoji ^ na istom slogu u *(vôń) rôńa* (štok. *rôń vòńa*).

XCVI. Prama štok. ´ stoji ^ na istom slogu: *(mîr) mîra* (štok. *mîr míra*, a samo *s mîrom*), *(pût) pûta*; *plâća*, *rîka*; *črîvo*, *jâje* (i u Dubrovniku *jâje*), *lêće*, *prâńe*, *stâńe*, *rŕâta* (u Dubrovniku: *nä rŕâta*); *čeļâde* (štok. *čeļáde*), *kršćêńe*, *poštêńe*, *skončâńe*; *obećâńe* (štok. *obećáńe*).

XCVII. Prama štok. *rezánci* ima *rìzanci* — ńeka vrst koláčâ; prama štok. *sjëmeńâk* — *simeńâk* gen. *simeńākä*; prama štok. *studénac studénca* — *studënac studencä*; prama štok. *kònopac* — *konopâc* gen. *konopcä*; prama štok. *òholôst òholosti* — *oholôst oholôsti*.

XCVIII. Razlikuju se u kvantiteti od štokavačkog dijalekta imenice na *-ić*, koje gotovo sve imadu ono *i* kratko, i kad je na ńemu akcenat: *gradìć*, *końìć*, *mladìć*, *popìć*, *slipìć* itd. (štok. *gràdīć*, *kòńīć* itd.).

Pridjevi.

XCIX. Genetiv i akuzativ sing. Određeni pridjev u gen. sing. m. i sr. roda i akuz. sing. uz imenice m. roda, koje znače ńešto živo, ne gubi nikada krajńe *a*; govori se dakle: *slàboga*, *vrûćega*, a ne *slàbog*, *vrûćeg*.

C. Dativ sing. Isto tako ni u dat. sing. m. i sr. roda ne otpada u određenog pridjeva krajńe *u*, kako nije poznata ni pro-

Digitized by Google

mjena od *u* u *e*, govori se dakle: *slȁbomu, vrûćemu* a ne *slȕbom slȁbome, vrûćem.*

CII. Dativ, lokativ i instrumenat plur. U dat. lok. i instr. plur. ima pridjev (kako i imenica) starije nastavke: dat. *slȁbin*, lok. *slȁbih*, instr. *slȁbimi.*

CIII. Akuzativ plur. Ovaj je padež, kao kod imenica, jednak nominativu plur.: *slȁbi.*

CIV. Komparativ. Komparativ od *bȑz, drâg, jâk, širȍk, tȅžak, ùzak, vrûć* itd. glasi *bȑži, drȁži, jȁči, šȉrji, tȅži, ùži, vrûći* itd.; od *žût — žutȉji*, od *ļût — ļutȉji* i *ļûći* (ali od *gûst* samo *gûšći); od blêd, tvȑd — blȅđi, tvȑđi* pored *blȅdji, tvȑdji* (ovi pošļedńi oblici govore se u gradu); od *bêl, cêl — belȉji, celȉji* (ali od *cȓn — cȓńi); od dûg, sûh* i *žȕk* (grk) — *dûgļi, sûhļi, žȕkļi;* napokon *grûb, lȁk, lîp* i *mȅk* imadu kod seļana komparativ: *grûpši, lȁkši, lȉpči i mȅkši*, a kod građana: *grûbļi, lȁgļi, lȉpļi* i *mȅkļi.*

Akcenat i kvantiteta kod pojedinih pridjeva.

CV. Pridjevi *bêl, cêl, grûb, gûst, krîv, tûđ, žîv* imadu u svim oblicima i kao neodređeni pridjevi zavinuti akcenat na prvom slogu; na pr. *onȁ je grûba, nâšal san ga žîva* itd.

CVI. Pridjevi *blêd, drâg, glûh, gńîl, hûd, jâk, krût, lên, ļût, mlâd, nîm, sêd, slân, sûh, sûr, tûp, vrûć, žût* drže zavinuti akcenat na prvom slogu u svim oblicima i kao neodređeni pridjevi. Izuzeti treba samo nominativ sing. ž. roda u neodređenog pridjeva, koji ima dvostruki akcenat na pošļedńem slogu, a na prvom dužinu: *bēlȁ, blēdȁ* itd.

CVII. Imadu zavinuti akcenat na prvom slogu u svim oblicima, i kad su neodređeni, još ovi pridjevi: *dûšan, gôrak, hlâdan, mîran, mûdar, mûtan, prâzan, prêsan, râvan, smîšan, šûpaļ, tâvan, têsan, trîzan, vrîdan, zlâtan, žâjan* (žedan); a tako isto i *glâdan*, samo što ovaj ima kao neodređen u nominativu sing. za ženski rod: *glādnȁ.*

CVIII. Pridjevi *bȍs bosȁ bosȍ, gôl golȁ golȍ* imadu i kao određeni pridjevi akcenat na pošļedńem slogu te glase u:

Singularu.

Nom.	*golî*	*golȁ*	*golȍ*
Akuz.		*golȕ*	

Digitized by Google

Pluralu.

Nom.	*golì*	*golě*	*golě*
Akuz.	„	„	„

Instr. za sva tri roda: *golìmi.*

U ostalim oblicima imadu pravilno dužinu, n. pr. gen. sing. *golôga*, plur. *golîh* itd.

CIX. Prama štok. ˝ imadu ˝ na potońem slogu (dakle kao da je štok. ˋ) još ovi pridjevi: *srebr̀n, kosmât, golcât* (štok. *gȍlcât*), *puncât* (štok. *pùncât*); *(mȍkar) mokrà mokrȍ, (ȍštar) oštrà oštrȍ, (pȍtan) potnà potnȍ, (tȅpal) teplù teplȍ.*

CX. Govori se *krȁtak krȁtki, plȉtki* (i *plitkî*), *rȅdak rȅtki* (u gradu i *rêtki*), *tȅžak tȅški* (u gradu *têški*), *svȉtal svȉtli* prama štok. *krátak krátkî* itd.; govori se *kûs kûsa kûso* prama štok. *kûs, kúsa kúso, kûsî kûsâ kûsô;* govori se napokon *blážen* za štok. *blážen.*

CXI. Pridjevi *ļùbeznīv, mȉlostīv; ȉstinit, plȅmenit, vrȅmenit* imadu akcenat na pošļednem slogu: *ļubeznîv ļubeznȉva, milostîv milostȉva; istinȉt, plemenȉt, vrimenȉt* (kao da je u štok. dijalektu *ļubèznīv, istìnit* itd.)

Zamjenice.

a) Personalne.

CXII. Od *jâ* instrumental je *mânon; ôn* ima u akuz. *ńȅga* a nikad *ń*, a u lokat. *ńên* i *ńȅmu; onȁ* ima u akuz. samo *jȕ (ju);* od *onȉ onȅ* akuz je *jîh* i *jȅ (jih, je);* govori se dativ: *nân, vân, ńîn* i *ńȉma;* instrumental: *nȁmi, vȁmi, ńȉmi* i *ńȉma.*

CXIII. Akcenat je: *mȅne, tȅbe, sȅbe, ńȅga* (a s prijedlogom, kako je na drugom mjestu rečeno, čak: *zȁ mene, zȁ tebe* itd.); u gradu *mȅni, tȅbi, sȅbi,* kod seļana: *menȉ, tebȉ, sebȉ.*

b) Posesivne.

CXIV. Govori se samo sliveno: *môga, trôga, srôga; mômu, tvômu, svômu; môm, trôm, svôm.*

CXV. *Negôv ńegȍva ńegȍvo, ńȉhov* i *ńêzin* imaju obično genetiv, dativ i lokativ jedn. po složenoj deklinaciji: *ńegȍvoga, ńegȍvomu, ńegȍvon.*

c) Demonstrativne.

CXVI. Mjesto *ovaj, taj, onaj* govori se *ôv, tâ, ôn,* genetiv *ovôga onôga tôga* (ili, osobito kod seļaka, *ovêga onêga têga)* ili *ovōgȁ onōgȁ tōgȁ* (štok. *ȍvogâ ȍnogâ tȍgâ);* dativ *ovômu onômu tômu*

Digitized by Google

(pored *ovêmu onêmu têmu)* ili *ovōmù onōmù tōmù* (štok. *òvomû ònomû tòmû);* lokativ i instrumental jednako *ovîn onîn tîn.* Od *ôv* i *ôn* glasi nom. sing. ž. roda *ovà onà* (štok. *òvâ ònâ)* ak. sing. ž. roda *ovù onù* (štok. *òvû ònû)*, nominativ i akuz. plur. za m. rod: *ovì onì* (štok. *òvî ònî, òvê ònê),* za ž. i sr. rod: *ovë onë*, (štok. *òvê òvâ ònê ònâ)*, instrumental: *ovïmi onïmi* (štok. *òvijema ònijema).* Dativ plur. je *ovîn tîn onîn*, lokativ *ovîh tîh onîh.*

CXVIII. Poznati su jedino oblici: *ovăkov*, *tăkov*, *onăkov* ili (najpače kod seļaka) *ovakôv ovakòva ovakòvo*, *takôv, onakôv.* U genetivu, dativu i lokativu sing. za m. i sr. rod stoje nastavci sastavļene deklinacije: *ovăkovoga* ili *ovakòvoga, ovăkovomu* ili *ovakòvomu*, *ovăkovon* ili *ovakòvon.*

CXVIII. Govori se *ovulïki, tulïki*, *onulïki*, i skļańa se po sastavļenoj deklinaciji.

d) Interogativne i relativne.

CXIX. Za *ko* kaže se *kî* (tal. *chi):* gen. *kôga* ili *kōgâ*, dat. *kômu* ili *kōmù*, instr. *(s) kîn* ili *(z) okîn;* za *što* kaže se *čă* (u gradu *că)* a s prijedlogom *č: zâč*, *pôč* itd. (ali čuje se *što* u *štokòdirice)* — genetiv glasi *česà* (štok. *čësa),* dativ *čêmu* i *čēmù* (štok. *čèmu)*, lok. *čên.*

CXX. *Čiji* nema, već se govori samo *čigôv čigòva čigòvo:* genetiv za m. i sr. rod *čigòvoga*, dativ *čigòvomu,* lokativ *čigòvon.*

CXXI. Zamjenica *koji*, *koja*, *koje* dolazi u svim oblicima samo slivena.

Singular.

Nom.	*kî*	*kâ*	*kô*
Gen.	*kôga kêga i kōgă*	*kê*	kao u m. rodu
Dat.	*kômu kêmu* i *kōmù*	*kôj*	kao u m. rodu
Akuz.	kao nom. ili genet.	*kû*	kao nom.
Lok.	*kôn*	kao dat.	kao u m. rodu
Instr.	*(s) kîm* i *(z) okîn*	*(s) kôn* i *(z) okôn*	kao u m. rodu

Plural.

Nom.	*kî*	*kê*	*kê*
Gen. i	lok.	za sva tri roda:	*kîh*
Dat.		za sva tri roda:	*kîn*
Akuz.	*kî*	*kê*	*kê*
Instr.		za sva tri roda:	*(s) kïmi* i *(z) okïmi*

*

Digitized by Google

CXXII. Građani govore *kȁkov* a seljani *kakôv kakȍva kakȍvo:* genetiv *kȁkovoga* ili *kakȍvoga*, dativ *kȁkovomu* ili *kakȍvomu*, lokativ *kȁkovon* ili *kakȍvon*.

CXXIII. Govori se *kulȉki kulȉka kulȉko* i sklања se po sastavljenoj deklinaciji.

e) **Neodređene.**

CXXIV. *Sam* deklinuje se ovako:

Singular.

Nom.	*sâm* ili *sân*	*sâma* i *sūma* (kao predikat)	*sâmo*
Gen.	*sâmoga samôga* i *samogȁ*	*sâme*	kao m. rod
Dat.	*sâmomu* i *samomȕ*	*sâmoj*	kao m. rod
Akuz.	kao nom ili gen.	*sâmu*	kao nom.
Lok.	*sâmom* i *sâmomu*	kao dat.	kao m. rod
Instr.	*sâmin*	*sâmon*	kao m. rod

Plural.

Nom.	*sâmi*	*sâme*	*sâme*
Gen. i lok.		za sva tri roda:	*samîh*
Dat.		za sva tri roda:	*sâmin*
Akuz.	*sâmi*	a za ž. i sr. rod:	*sâme*
Instr.		za sva tri roda:	*samȉmi*

CXXV. I *tûđ tûđa tûđe (tûj tûja tûje)* mijeња se samo po složenoj deklikaciji.

CXXVI. *Sav* ili *vas* glasi: u nom. sing. za m. rod *svâs,* u gen. sing. za m. i sr. rod *svêga* (štok. *svèga),* u dat. sing. za m. i sr. rod *svêmu* (štok. *svèmu),* lok. sing. za m. i sr. rod *svên;* ak. plur. za sva tri roda *svîh,* dat., lok. i instr. plur. za sva tri roda: *svîn, svîh, svȉmi.*

CXXVII. *Niko, ńeko, svako* ne razlikuje se od *nijedan, ńeki, svaki;* već se za *niko* i *nijedan* jednako kaže *nȉjedan* (tal. *nessuno),* za *ńeko* i *ńeki* jednako *nȉki* ili *jedân,* za *svako* i *svaki* jednako *svȁki.*

CXXVIII. Za *ništa* kaže se *nȉš,* a samo rijetko *nȉšta:* za *ńešto* kaže se *nȉc (cakȍd);* za *svašta* kaže se *svȁčesa.*

CXXIX. Govori se *nȉčigov (= ničiji* i *ńečiji), svȁčigov,* te oboje, kako još i *nȉkakov, svȁkakov* mijeња se u ostalim padežima po sastavljenoj deklinaciji.

Digitized by Google

CXXX. Mjesto *ko mu drago, koji mu drago, koliko mu drago* itd. veli se *vȍļa kî* ili *vôj kî, vôj kolȉko* itd.

Brojnici.

a) Glavni.

CXXXXI. *Jedan* se deklinuje ovako:

Singular.

Nom.	*jedân*	*jenȁ*	*jenȍ*
Gen.	*jenôga* i *jenogȁ*	*jenê*	kao m. rod
Dat.	*jenômu* i *jenomȕ*	*jenôj*	kao m. rod
Akuz.	kao nom. ili genet.	*jenȕ*	kao nom.
Lok.	*jenôn*	kao dat.	kao m. rod
Instr.	*jenîn*	*jenôm*	kao m. rod

Plural.

Nom. i akuz.	*jenȉ*	*jenȅ*	*jenȅ*
Gen. i lok.	za sva tri roda:		*jenȉh*
Dat.	za sva tri roda:		*jenîn*
Instr.	za sva tri roda:		*jenȉmi*

CXXXI. *Dvâ, ȍba* i *ȍbi dvâ* za m. i sr. rod, a *dvî, ȍbe* i *ȍbe dvî* za ž. rod — genetiv za sva tri roda: *dvȉh* (ili *dvȍjih*), *ȍbih, ȍbih dvȉh* — dativ za sva tri roda: *dvîn* (ili *dvȍjin*), *ȍbin, ȍbin dvîn* — (instrumental za sva tri roda: *dvȉmi*); *trî* ima u genetivu: *trȉh*, u dativu: *trîn*; *četȉri* je muški i sred. rod, a za ženski govori se *četȉre* — genetiv za sva tri roda: *četȉrih*; dativ za sva tri roda: *četȉrin*.

CXXXIII. Razlikuju se glasovima i akcentom: *jedanâjst, dvanâjst, trinâjst, četrnâjst, petnâjst, šesnâjst, sedavnâjst, osavnâjst, devetnâjst; dvâjset, trêjset; dvî stô; tîsuć.*

b) Redni.

CXXXIV. Razlikuju se glasovima i akcentom: *trêti; jedanadêsti, dvanadêsti, trinadêsti, četrnadêsti, petnadêsti, šesnadêsti, sedavnadêsti, osavnadêsti, devetnadêsti* (a naravno i *dvajsêti, trejsêti*).

CXXXV. Govori se: *samodrûg samodrȕga samodrȕgo, samotrêt.*

Glagoli.

CXXXVI. Prezens. U prez. III. lice množine ima svagda završetak *u: vȉdu, govȍru.*

Digitized by Google

CXXXVII. Imperfekat. Ovo se je vrijeme još dobro održalo, pa se gradi čak i od perfektivnih glagola. Sačuvali su se svi oblici osim II. lica jedn., koje se zamjeńuje II. licem perfekta. Nastavci su za I. lice jedn. *ah* i *ahi*, za I. i II. množ. *ahomo, ahote* mjesto *asmo, aste;* na pr. *čiń̂âh* ili *čiń̂âhi, (činîl činîla san* itd.), *čiń̂âše, činâhomo, čiń̂âhote, činâhu.*

CXXXVIII. Aorist. I ovaj se je oblik sačuvao, osobito kod glagola I. vrste (i u govoru seļana), ali se najčešće čuje I. i III. lice sing. i III. lice plur. Akcenat je u glagola I. vrste obično na pošļedńem slogu: *nabodȍh, donesȍh, posikȍh, pogibȍh, idȍh* itd. i ostaje na istom slogu u svim oblicima.

CXXXIX. Imperativ. U nastavku *-ite* za II. lice plur. gubi se često ono *i*, te se govori na pr. *klȁte, dôjte, hȍmo hȍte, vȍste, pȁste, zȅnte* itd. pored i za *klȁdite, dojdîte, vozîte, pȁsite, zemîte* (uzmite) itd.; isto se tako gubi *j* u cijelom imperativu u nastavku *-ij-*, na pr. *pî pîmo pîte, skrî, smî se smîmo se smîte se* itd. za *pîj pîjmo pîjte, skrîj se, smîj se* itd. Nasuprot glagoli, koji u štok. dijalektu imaju u imperativu *oj, ojmo, ojte* primaju u rapskom dijalektu iza *oj* još jedno *i*, na pr. *brojî brojîmo brojîte, dojî* itd.; pa to biva i kod ńekih drugih glagola V. vrste s nastavkom *aj* u imperativu, t. j. i ti primaju iza *aj* jedno *i*, na pr. *lajî lajîte, poznajî* itd.

CXL. Gerundij. Gerundij prošloga vremena iščeznuo je bez traga; gerundij sadašńega vremena sačuvao se je samo u frazi: *hodît tekûć* (tal. *andar, venir correndo)* i u adverbima *hotêć, nohotêć.*

CXLI. Infinitiv. U infinitivu izostavļa se svagda krajńe *i*: *vîdit, dôć.*

Pojedini glagoli.

I. vrsta. Osnove na *d* i *t*. CXLII. Izgubili se glagoli *bļusti* i *sresti* (mjesto ovog kaže se *usrîtit);* ali sačuvao se je prezens: *grên, grêš, grê, grēmȍ, grēstȅ, grêdu (gredû).*

CXLIII. Od *îst* (jesti) prezens je: *idên, idêš, idê, idēmȍ, idētȅ, idû,* ili: *în, îš, î, īmȍ, ītȅ,* imperativ: *î, îmo, îte;* particip akt. *îl, îla, îlo* (a sastavljeno: *pȍil pȍila);* part. pas. *poîden*, ali ž. i sr. rod *poidenȁ, poidenȍ.*

CXLIV. Od *klâst* i *krâst* glasi prezens *klȁden klȁdeš klȁde* itd. *krȁden krȁdeš krȁde* itd. (štok. *(kládêm, krádêm);* imperativ *klȁdi, krȁdi* (štok. *kládi, krádi);* particip pas. *klȁden, krȁden* i *klȁđen, krȁđen.*

Digitized by Google

CXLV. Glagoli *bôst, -vêst, cvâst, plêst* imadu u prezensu jednako kako *gnêst, prêst, râst* akcentuaciju: *bodên, bodêš, bodê, bodēmȍ, bodētě, bodû;* u participu akt. imadu ona četiri prva: *bôl bȍla* (štok. *bòla), -vêl vȅla, cvȁl cvȁla, plêl plȅla;* u part. pas. ima *gnêst prêst — poprȅden popredenà popredenȏ.*

CXLVI. *Pâst* ima u imperativu: *padȉ, padȉte* (štok. *pȁdi pȁdite).*

Osnove na *s, z.* CXLVII. Poznati su samo glagoli: *grîst, mûst, -vêst,* zatim *pâst, trêst* i *nêst* (a nije poznat *-ļesti* ni *vrsti)*

CXLVIII. U prezensu akcentovani su svi ti glagoli jednako: *grizên, grizêš, grizê, grizēmȍ, grizētě, grizû.*

CXLIX. Glagol *-nêst (donêst, ponêst* itd.) ima infinitiv i *-nit, (donît, ponît* itd.); particip akt. *-nȅsal, -nêsla (donȅsal, donêsla, donêslo* itd.) i *-nil (dȍnil, pȍnil* itd.)

CL. Glagol *spasti* prešao je u IV. vrstu te glasi: *spāsȉt:* prez. *spâsin,* part. akt. *spasîl spasȉla,* imperat. *spāsȉ;* ali part. pas. *spâsen* po I. vrsti.

Osnove na *b, p, v.* CLI. Glagoli *dupsti, tepsti* gube u infinitivu ono *p,* te glase: *zdûst, otêst* — Prezens akcentovan je jednako: *zdubên, zdubêš, zdubê, zdubēmȍ, zdubētě, zdubû.*

CLII. Od glagolâ *grepsti, skupsti, zepsti* poznati su samo ńeki oblici: prez. *grebên grebêš* itd. (kako *zdubên),* part. akt. *ogrȅbal ogrêbla ogrêblo;* prez. *zebê zebû,* part. akt. *ozȅbal ozêbla ozêblo,* part. pas. *raskȕben.*

CLIII. Mjesto *crpsti* govori se *cr̂pat;* mjesto *živsti* samo *živȉt,* ali prezens ipak samo *živên* itd. (kako *zdubên).*

CLIV. *Pļeti* ima oblike: infin. *plȉt,* prezens *plijên* (kako *zdubên),* imperativ *oplî oplîte,* particip akt. *oplȉl oplȉla.*

Osnove na *k, g, h.* CLV. U prezensu imadu svi jednaku akcentuaciju: *pȅć, rȅć, sȉć, strȉć, tûć, vûć* t. j. *pečên, pečêš, pečê, pečēmȍ, pečētě, pekû.*

CLVI. Glagoli *tûć* i *vûć* imadu particip pas. (kako *sȉć* i *strȉć): stȕčen, obȕčen.*

CLVII. Glagol *mȍć* (i sastavļeni *pomȍć)* glasi u prezensu: *mȍren,* a kod seļaka čuje se u I. licu jedn. i III. množ. i *môgu.*

CLVIII. Oblika *dići, nići, pući, stići* itd. nema, nego samo po II. vrsti: *dvȉgnut, mȉknut, pȕknut, dostȉgnut* itd. Ali ima ipak *dosȅć* po I. vrsti: prez. *prisȅć dosȅžen prisȅžen,* imperat. *dosezȉ prisezȉ,* part. akt. *dosȅgal dosêgla, prisȅgal prisêgla;* zatim *vrć:* prez. *vȓšen,* imperat. *vȓzi,* part. akt. *vȓgal.*

Digitized by Google

CLIX. *Žeći* nema; isto tako ni *vrijeći*, već se mjesto ovoga kaže po IV. vrsti: *vršìt*.

Osnove na *m*, *n*. CLX. Glagol *-čât (načât, počât* itd.) ima u prezensu: *nâčmen, nâčmeš, nâčme, načmēmò, načmētè, nâčmu; žât (ožât)* ima: *ôžmen* itd. kako *pôčmen*, ali III. lice plur. *ožmû; klȁt* i *nadȕt se* imadu *kunên, kunêš, kunê, kunēmò, kunētè, kunû*.

CLXI. Govori se u infinitivu: *vazêt* i *vazêst, znêt* (= *sznati* i *izati)*; a prezens glasi: *vazèmen* ili *zèmen, znèmen*; imperativ: *vazemì* ili *zemì, znemì*; particip akt.: *vȁzel, znêl*; part. pas.: *vȁzet, znȅmet*.

CLXII. Ima i glagol *prijât, zajât:* prezens *zâjmen*, imperat. *zājmì*, particip akt. *zȁjal prȉjal* (ima i *zajmîl zajmîla*, ali znači: uzajmiti komu, dok je *zȁjal* — uzajmiti u koga), particip pas. *zȁjat*.

CLXIII. *Žȁt* ima prezens *žȁńen*, imperativ *žȁńi* particip akt.: *žȁl žȁla*.

CLXIV. Mjesto *peńem se* čuje se *pȉńen se*.

CLXV. Akcentuje se: *propêt* (part. pas.) prama štok. *prȍpêt*, a nasuprot *nȁdul* (part. akt.) prama štok. *nàduo*.

Osnove na *r*. CLXVI. Složeni od *mrijeti, -strijeti* imadu prezens: *umrên, umrêš, umrê, umrēmò, umrētè, umrû; prostrên, prostrêš, prostrê* (i *prôstren prôstreš prôstre), prostrēmò, prostrētè, prostrû*.

CLXVII. Glagol *tȓt* ima u gradu osnovu *ter:* prez. *tȅren*, imperat. *terì;* kod seļana *tar:* prez. *tȁren*, imperat. *tarì*.

CLXVIII. Glagoli *drijeti* i sastavljeni, *preti, -vrijeti, -vreti, -ždrijeti* nijesu poznati.

Osnove na vokal. CLXIX. Glagol *znât* ima u prezensu akcentuaciju *znân, znâš, znâ, znâmo, znâte, znâju*, a sastavļen glagol: *pôznan, pôznaš* itd.; u imperativu *znâj, znâjte*. Osnova *znade* nije poznata.

CLXX. Glagol *dȁt* (i sastavļeni *prodȁt* itd.) ima prezens *dân, dâš, dâ, dāmò, dāstè, dâdu (prodân, prodâš* itd.); aorist *dȁh;* particip akt. *dâl, dâla, dâlo* (a složeno: *prȍdal, prȍdala);* particip pas. *dât, dātà, dātò (prȍdat, prodātâ, prodātò)*.

CLXXI. *Smȉt* ima prezens: *smîn, smîš, smî, smīmò, smītè, smȉju;* *dospȉt*, ima prezens: *dospîn* i *dospȉjen, dospîš* i *dospȉješ, dospî* i *dospȉje, dospīmò* i *dospijemò, dospītè* i *dospijetè, dospû* i *dospȉju;* a *prispȉt* samo: *prispîn* itd. (kako *dospîn)*.

Digitized by Google

CLXXII. Glagol *-dȉt (nadȉt, zadȉt)* nema ȍblīkâ po II. vrsti, već je prezens samo: *nadȉjen,* imperativ *nadî nadîte*, part. akt. *nȁdil.*

CLXXIII. Glagoli *bȉt* (esse) i *pȉt* imadu u part. akt. akcentuaciju: *bȋl bīla bīlo, pȋl pīla pīlo.*

CLXXIV. *Bȉt* (esse) ima prezens: *jesân, sán, jesȉ sȉ, jȇ, jēsmȍ smȍ, jēstȅ stȅ, jēsȕ sȕ;* a nijesmo: *nisân, nīsȋ, nȋ, nīsmȍ, nīstȅ, nīsȕ;* optativ glasi: *bȉ* (a nema *bin), bȉš, bȉ, bȉsmo, bȉste, bȉ:* imperfekat: *bȉjah,* a III. lice jedn. i *bȉše* (u frazi: *bȉše ti rȅć, dȏć* itd.). — Od *zabȉt, pozabȉt* prezens se je izgubio, te se zamjeńuje sa *zaborȁvin, zaborȁviš* itd.

CLXXV. Glagol *ȉć* (koji se rijetko upotrebļava, jer se kaže obično *hodȉt)* ima prezens: *ȉden ȉdeš* itd. (ali i to je rijetko, jer se kaže obično: *grȇn),* imperf. *ȉđah,* aor. *idȍh*, part. akt. *šȃl, šlȁ, šlȏ* (perf. glagol).

CLXXVI. *Dȏć, pȏć, nȃć, zȃć, obȃć* imadu prezens: *dȏjden, nȃjden* itd.; imperat. *dōjdȉ, nājdȉ;* aorist *dōjdȏh, nājdȏh.*

CLXXVII. Glagol *pjeti pojem* nije poznat; mjesto *tȉti* govori se: *sȅ tȉlit (kakȏ se tȉli, utȉļen, zatȉlil se),* a mjesto *gńiti* govori se *gńīlȉt*, ali prezens ima i: *gnijȇn* itd., *gńijēmȏ, gńijētȅ, gńijȗ* pored *gńilȋn* itd., isto tako ima i part. akt.: *zagńȋl, zagńīla.*

CLXXVIII. Sačuvao se je glagol *brȉt se (obrȉt se);* zatim prezens: *dȋn* (velim) i *dȉste* (velite).

II. vrsta. CLXXIX. Imadu jaki kratki akcenat u svim formama (prema štok. slabom kratkom) glagoli: *sȁhnut (usȁhal, usȁhla)* i *tȍnut.*

III. vrsta. CLXXX. *Umȉt (razumȉt)* ima prezens: *umȋn, umȋš, umî, umîmo, umîte, umȗ (razumȋn, razumȋš* itd.)

CLXXXI. U glagolu *stajati stojim* sažimļe se *-aja-* u *â:* inf. *stât,* imperf. *stâh*, part. akt. *stâl.*

CLXXXII. Glagoli, koji se u štok. dijalektu akcentuju kao *trpjeti kríčati* (koji imaju to jest ´ na prvom slogu u svim oblicima) imadu u rapskom dijalektu u prezensu istu akcentuaciju, kako i oni, što se akcentuju kao *žèļeti*, dakle: *trpîn, trpîš, trpî, trpīmȍ, trpītȅ, trpȗ* (a tako i svi ostali, osim: *ocrnȉt*, koji ima u prez. *ocȓnin* itd.) kako: *želȋn, želȋš, želî, želīmȍ, želītȅ, želȗ* (i ostali ovakova akcenta, koji se svi slažu u akcentu sa štok. dijalektom, osim: *obolȉt*, koji ima prez. *obȍlin* prema štok. *obȍlīm).* Ostali se oblici akcentuju pravilno prama štok. dijalektu. samo što: *kļečȁt mučȁt* imadu particip akt. *kļȅčal, mȕčal.*

Digitized by Google

CLXXXIII. Glagoli *bižȁt*, *držȁt*, *ležȁt*, *trčȁt* akcentovani su u imperativu: *bižȉ bȉšte*, *držȉ dȑšte*, *ležȉ ležȉte*, *trčȉ trčȉte;* a od *držȁt* particip pas. je *dȑžan držānȁ držānȍ*.

CLXXXIV. *Pristojȁt se* ima u prezentu akcenat: *prístoji se;* u part. akt.: *prîstojalo se.*

CLXXXV. Glagol *(h)otȉt* ima prezens: *(h)oćȕ ćȕ*, *(h)ȍćeš ćȅš*, *(h)ȍće ćȅ*, *(h)ȍćemo ćȅmo*, *(h)ȍćete ćȅte*, *(h)ȍte (h)ȍćeju ćȅju;* imperfekat: *(h)otȉjah*, *(h)ȍćah;* particip akt. *(h)otîl*, *(h)otȉla*, *(h)otȉlo.*

CLXXXVI. *Vrȅt* ima samo značeńe „izvirati" (inače kaže se *kuhat*, ali ima ipak *vrûć* u smislu od „vreo"): prezens *vrê*. Glagola *zreti* nema ni u značeńu „spectare", ni u onom „maturescere": u ovom drugom značeńu kaže se *zrȉjat* (ali ima od *zreti* pridjev: *zrêl*, *zrȅla*, *zrȅlo).* Čuje se *spȁt* za *spavati.* Glagol *svīzjȁt* (zviždati) prešao je prezensom u V. vrstu: *svîzjen.*

IV. vrsta. CLXXXVII. Ne podudaraju se u akcentu sa štok. dijalektom: *falȉt*, prez. *falîn falīmȍ falītȅ falû*, imperat. *falȉ falȉte*, part. akt. *falîl falȉla; zakasnȉt*, prez. *zakâsnin*, imperat. *zakasnȉ*, part. ak. *zakasnîl zakasnȉla; urȅdit;* prez. *zgûbin* (ali ostali oblici slažu se: inf. *zgubȉt*, imperat. *zgubȉ*, part. akt. *zgubîl zgubȉla);* prez. *bîlin*, *gûdin*, *zaslîpin*, *snîži*, *svîtin*, *trûbin* (štok. *bijèlîm*, *gúdîm* itd.), prez. *zbrojîn zbrojīmȍ zbrojītȅ zbrojû*, a tako isto i *zadojîn*, *zdrobīn*, *okotîn*, *skrojîn*, *zaoštrîn*, *spotîn*, *strošîn* (štok. *zàdojîm*, *zbrȍjîm* itd.); prez. *crjȅnin*, *svidȍčin* (štok. *crvènîm*, *sjedòčîm*, ali *posvjèdočîm).*

CLXXXVIII. Kaže se samo *udrȉt* (a nema *udariti):* prez. *ȕdrin.* Veli se *svītȉt* a ne *svitlit* prama štok. *svijetliti.* Glagol *činiti* izgubio je u inf. umetak *i: čînt.*

V. vrsta. CLXXXIX. *Imȁt* glasi u participu akt. po III. vrsti: *imîl imȉla imȉlo.*

CXC. Glagoli na *-avati* nijesu poznati, a tako nijesu poznati ni ńeki na *-ati* (naročito oni što su izvedeni od drugih glagola I., II., III. i IV. vrste te imadu promjenu korjenitog vokala), već se i za jedne i za druge upotrebļavaju oblici na *-ivati* i *-evati*, na pr. *držīvȁt*, *rasičevȁt.*

CXCI. Razlikuju se akcentom od štok. dijalekta glagoli:

a) *stāvļȁt* (štok. *stȁvļati),* prez. *stâvļan*, imperat. *stâvļaj*, part. akt. *stâvļal; stīskȁt*, prez. *stîskan*, imperat. *stîskaj*, part. akt. *stiskâl stiskȁla; pozdrāvļȁt*, prez. *pozdrâvļan*, imperat. *pozdrâvļaj*, part. akt. *pozdravļâl pozdravļȁla;*

b) *cȑpat* (štok. *cȑpat)*, *rȉgat*, *rȉvat*, *tȑpat;*

Digitized by Google

c) *bȁdat* (štok. *bádati)*, *gȉzdat se, znȉmat, pȑskat, sȁńat, povȉdat (spovȉdat, zapovȉdat)*;

d) *morȁt* (štok. *mórati)*; prez. *morân, morāmȍ, morātȅ, morâju*; part. akt. *morâl, morȁla.*

CXCII. Glagoli, u kojih je u štok. dijalektu III. lice plur. u prezensu drugačije akcentovano nego ostala lica jednine i množine, imadu u rapskom dijalektu u cijelom prezensu (dakle i u III. licu plur.) istu akcentuaciju; na pr. a) *kȍpan* itd. III. lice pl. *kȍpaju* (štok. *kòpajû)*; *îgran* itd. *îgraju* (štok. *ȉgrâm, ìgrajû)*; b) *pîtan* itd. III. lice plur. *pîtaju* (štok. *pítajû).*

CXCIII. Glagoli, koji imadu u štok. dijalektu u prezensu akcentuaciju kao a) *cvjètâm* itd., *cvjetámo, cvjetáte, cvjètajû,* i b) *sapùnâm* itd., *sapunámo, sapunáte, sapùnajû*, glase u rap. dijalektu u istom vremenu: a) *cvetân* itd. *cvetâmo, cvetâte, cvetâju* (a sasvim se razlikuju: *ȉmam, obȅćan, vȍńan)*; b) *sapunân* itd., *sapunâmo, sapunâte, sapunâju.*

S ovima se slaže i glagol *zjȁt*, koji ima prezens: *zjân* itd. *zjâmo, zjâte, zjâju* (štok. *zjámo, zjáte, zjȁjû).*

CXCIV. Mjesto *čitati* govori se *štȁt (stȁt),* koji ima prezens: *štên* itd. *štēmȍ, štētȅ, štû.*

CXCV. Imaju prezens samo na *-em: češļȁt: čȅšļen, nadīmȁt se: nadîmļen se, kīhȁt: kîšen, krhȁt: kȑšen* (štok. *kȑhâm), mȁhat* (štok. *máhati): mȁšen, pȉpat: pȉpļen, pūhȁt: pûšen, rītȁt se: rîćen se, sȉpat: sȉpļen, šētat: šêćen, škrīpȁt: škrîpļen, šmrkȁt: šmȑčen, tākȁt: tâčen, potȅzat* (štok. *potézati): potȅžen, važgȁt: važgên* itd. *važgēmȍ važgētȅ važgû, zībȁt* (štok. *zȉbati): zîbļen, ožīmȁt* (štok. *òžimati): ožîmļen;* od *dāvȁt* i *motȁt* prezens glasi *dâvan* i *dâjen, mȍtan* i *mȍćen.*

CXCVI. Mjesto *sisati* govore seļani: *sasȁt,* prez. *sȁsen,* part. akt. *sasâl sasȁla*, a građani: *cȉcat*; mjesto *ticati* govori se *tīkȁt* (možebiti prama tal. *toccare)*; mjesto *žderati* govori se: *žerȁt*; u gradu čuje se: *drćȁt, razmećȁt, prȅćat, šȁļat, šēćȁt* (prama prezensu: *dȑćen, šȁļen* itd.), ali po selima govori se ponajviše pravilno: *drtȁt, slȁt, šētȁt; metati* u kompoziciji glasi kadgod i — *mitat*, na pr. *zmitȁt* (izmetati).

CXCVII. Glagol *-gnȁt* ima u prezensu: *dognân* itd. *dognāmȍ, dognātȅ, dognâju,* ili: *dorȅnen:* imperativ: *dorȅni. Tkȁt* ima prezens: *tkên* itd. *tkēmȍ, tkētȅ, tkû;* imperativ: *tkȉ.*

Digitized by Google

CXCVIII. Imadu akcentuaciju:

a) u prezensu: *derên* itd. *derēmȏ derētȅ derû* (štok. *dȅrêm)*, isto tako: *orên, žerên* (ali slažu se sa štok. dijalektom: *glȍjen, zȍbļen, lȍčen* itd.); *berên* kako *derên* (ali *pobȅren),* isto tako: *perên* (ali *opȅren); kujên* kako *derên* (ali slažu se sa štok. dijalektom: *snȕjen otrȕjen); smijên se* kako *derên* (štok. *smìjêm se, smijêmo se);*

b) u participu akt.: *češâl češȁla* (štok. *čȅšao čȅšāla),* isto tako *drhtâl, glodâl, kašļâl, lokâl, razmetâl, zobâl* (ali slažu se sa štok. dijalektom: *ȍderal, ȍral, žȅral); dognâl dognȁla,* tako isto i: *trovâl* (ali slažu se sa štok. dijalektom: *kȍval, pļȕval); brâl brâla brâlo* (štok. *brȁo brála brálo), prâl prâla, zvâl zvâla;*

c) u participu pas: *brân brānȁ brānȍ,* a tako i kompozicije: *pôbran pobrānȁ, pobrānȍ, zâklan zaklānȁ, ôpran oprānȁ, pôslan poslānȁ, pôzvan (pozvân) pozvānȁ.*

VI. vrsta. CXCIX. Kod ńekih glagola na *-ivati* i *-evati* ne mijeńa se u prezenckoj osnove *-iva-*, respekt. *-eva-* u *-uje-*. To biva najpače: a) kod onih glagola, koji u štok. dijalektu nijesu u običaju kao glagoli VI. vrste, na pr. *držīvȁt, poznīvȁt, rasičēvȁt,* koji imaju prezens: *držîvan, poznîvan, rasičêvan,* zatim b) kod glagola tuđeg postańa, na pr. *fundīvȁt, pasīvȁt* (lat. *fundo*, tal. *passare),* koji imaju kao i prije spomenuti prezens: *fundîvan, pasîvan.*

CC. Razlikuju se akcentom od štok. dijalekta glagoli: *imenovȁt, kamenovȁt, napridovȁt, zlamenovȁt; šeļkovȁt.*

Sintaksa.

Pridjev. CCI. Njeki pridjevi dobili su značeńe imenica: *mâli* i *mâla* — muškić, ženskić, *mlâdi* i *mlâda* — vjerenik i vjerenica (kako i „mladić“ i „djevojka“), *slîpi* i *slîpa* — slijepac i šļepica, *stâri* i *stâra* — starac i starica, *tûji* i *tûja* — tuđinac i tuđinka, *vânski* i *vâńska* — seļak i seļanka itd.

CCII. Mjesto posesivnog ili tvarnog pridjeva i zamjenice posesivne stoji često, osobito u gradu (prama tal. jeziku) imenica u genetivu s prijedlogom *od;* na pr. *kȕća od Jȁkova, mlikȍ od kozê, krûh od šenȉce, tȏ je od ńȅga* itd.

Rod. CCIII. Muškoga su roda imenice: *glâd* gen. *glâda, kâp* gen. *kâpa, zvȏn* gen. *zvȏna, ȍči* i *ûši, jȅsen* gen. *jȅsena;* ženskoga su roda: *bȓke* (plur.), *opânka* i *vȅčer;* sredńega su roda: *jâtra* gen. *jatâr, plûća* gen. *plûć, tisućâ* (plur.). Neke imenice, što su u jednini neutra postaju u množini, osobito u gradu, masculina:

Digitized by Google

klȕvko plur. *klȕpci*, *veslȏ* plur. *veslȋ*, *polȅno* plur. *polȅni*. Imenica *mast masta* ima tri roda: u nom. sing. je ž. roda — *ovȁ mâst;* u ostalim padežima singulara je m. roda, na pr. gen. *lîpoga mastȁ*, instr. *mastôn* (ali i *maščôn*, i tad je ž. roda); u pluralu je sr. roda — *ovȅ mastȁ*.

CCIV. Za plural imenica sr. roda privezuju se adjektivne riječi uvijek u ž. rodu; tako se govori na pr. *mâle ûsta, ovȅ vrâta, jâja kê si vȁzela, govȅda su šlȅ ća* itd.; isto tako i za skupne imenice *dicȁ* i *brȁća* privezuju se adjektivne riječi u pluralu ž. roda, ali uz imenicu *brȁća* samo onda kad adjektivna riječ nije glagol, jer u ovoj prilici stoji ona u pluralu m. roda, na pr. *ovȅ blâžene dicȁ, dicȁ su mi se zgubȉle*, ali *mojȅ brȁća su mi rêkli*.

Brojnik. CCV. *Jedân* se upotrebljava i kao neodređen spolnik prama talijanskom jeziku; tako se kaže na pr. *jedân drȕgi čovȉk ne bi tô učinȋl, tî si jenȁ prasȉca, svâs san va jenôn potȕ;* dapače i tamo, gdje u tal. jeziku ne bi stajao nikakav spolnik, upotrebljava se u rapskom dijalektu obično *jedan* na pr. *va jenȕ prilȉku* (t. *per esempio), vî ste jenȉ tovȁri* (t. *voi siete asini).*

CCVI. Brojnici: *dvâ, ȍba dvâ, trî* i *četȉri,* kad su u nominativu ili akuzativu, imaju predmet, koji se broji, ako je m. ili sr. roda, u dualu; ali adjektivne riječi, koje su za ń privezane (bilo atributno ili predikatno), u pluralu muškoga roda. Na pr. *kadȉ su bȉli ovȉ dvâ (trî, četȉri) lîpi mladȉća* ili *ditȅta?*

CCVII. Neodređeni brojnici na *-lik,* kojima je prvi dio zamjenica, upotrebljavaju se u gradu sveđ adjektivno; tako se kaže na pr.: *kulȉki očenâši si zmolȉl?* (ali kod seljana pravilno: *kulȉko očenâši . . .) — kupȉla je nȉkulike bâčve* (i kad ih je više od četiri; dok u seljaka: *nȉkuliko bȁčav,* i kad ih je mańe od pet).

CCVIII. Dijelni brojnici nijesu poznati (barem u gradu), već se na pr. govori mjesto *dvoja, troja* itd. *vrata — dvî, trî* itd. *vrâta;* mjesto *dvoje, troje* itd. *gaće — dvâ trî pâra gâć;* mjesto *dvoje, troje* itd. *djece, goveda* itd. — *dvî, trî dicê* (ali u seljana, čini mi se, i *dvoje, troje), dvâ, trî govȅda.*

Zamjenica. CCIX. Lična zamjenica upotrebljava se često, i kad ne pada na lice sila govora, niti se izriče opreka, i to prama tal. jeziku; na pr. *ja znân, dȁ si tî dȍbar* (ven. *mi sò che ti ti ze bon).*

CCX. Predikat uz zamjenicu *Vi*, koja se upotrebljava u znak štovańa, bio glagolski ili imenski, stoji svagda u pluralu, kako i u štok. dijalektu, i u muš. rodu, makar bio subjekat i žensko lice;

Digitized by Google

na pr. *šiôr Tôni*, ili *šiôra Bête, cȃ ste sâmi?* ili: *kakȍ ste dôbri!* ili: *kadȉ ste tô bîli?* Dapače čuju se i sami atributi u pluralu m. roda, na pr. *gȍspodaru*, ili *gospodarȉce mojȉ dôbri!*

CCXI. Pored *Vi* govori se u znak štovańa i *Onȉ*, kako za muško tako i za žensko če|ade, ali ovo potonje samo kad se o tom če|adetu govori (a ne, kad se ńemu govori); na pr. *onȉ su mi tô rêkli* znači: *on*, ili *ona mi je to rekla*, ali to se *on, ona* privezuje za lice, kome se govori *Vi*.

CCXII. Mjesto *sebe*, *svoj* upotreb|ava se za I. i II. lice zamjenica lična, respektivno posesivna, prama talijanskom jeziku, na pr. *kupȉli smo jenù kùću za nâs, tî nȍsiš tvôj krîž*; ali za treće lice ne govori se ipak nigda *ńegôv*, *ńêzin* ili *ńȉhov* za *svôj*, kaže se dakle na pr. *oženȉl se svojôn rȍđicon*, a ne nikada: *s ńegȍvon.*

CCXIII. Mjesto *ńêzin* govori se i *ńê*, na pr. *zamân je ńôj svȁ ńê* (ili *ńêzina) lipotȁ;* a u gradu čuje se za *ńêzin* i — *ńêgôv*, kako za muški rod, na pr. *dâj joj ńegȍvu* (t. j. *ńezinu) kunêštru.*

CCXIV. Nominalni oblik pridjeva zamjeńuje se, osobito u gradu, često složenim, na pr. a) *hȍćeš mȁlo prêsnoga krȕha?* ili *dôbroga ste brâka* (oblika), b) *ôn mi je mȉli, kî grûbi je!* (t. *che brutto che è!) orȍ je svȋlni facôl.*

CCV. Relativna zamjenica, kad je privezana za imenicu sredńega roda, te znači ńešto živo, prelazi u akuzativ jedn., osobito u gradu u muški rod; tako se govori na pr. *dîte (če|âde, govȅdo) kôga san zgubȋl* (u gradu čuje se i sama imenica kadgod u akuzativu po muškom rodu, na pr. *zgubȋl san jenôga ditèta).*

CCXVI. *Sâm* (ili pojačano: *sâm samȁhan*, *sâma samâhna)* ima jedino značeńe od „solus“ a za „ipse“ govori se *(j)îsti*, na pr. *ôn je (j)ī̀sti tô rȅkal.*

Prilog. CCXVII. Ovdje nabrojit ću ńeke adverbe, što se ne čuju u štok. dijalektu, ili, ako se čuju imadu drugi oblik: a) za vrijeme: *đȉ|e* ili *vrêda* – odmah, *prên* — ovčas, *čêra* — jučer, *preščêrma* — prekjučer, *sȉnoća* i *preksȉnoća, segȕtra* (kod se|aka) i. *sêga jȕtros* (kod građana) – jutros, *zabȅdon* — popodne, *vâdne* — obdan, *zȕtra* — sjutra, *zazȕtron* ili *prikzȕtra* ili *ôn drȕgi dân* — prekosjutra, *klȅtu* — do godine, *potlȅ* (a nema *poslije);* b) za mjesto: *kadȉ* — gdje, *kûda ovûda onûda svûda* (štok. *kùdâ ovùdâ onùdâ svùdâ), sȉmo, drugđȉ* (štok. *drȕgdje), gôri dôli* (štok. *gȍre, dȍ|e), zgôra zdôla, sprîda nâprida* (štok. *nàprijeda), zâda* (nema *straga, otrag), vân vānȉ zvānȕ* (nema: *na dvor* itd. *na po|e* itd.);

Digitized by Google

c) za način: *tulikájše* (ali rijetko se čuje) — isto tako *zamân* (a nema: *uzalud, badava).*

CCXVIII. Čestica za tvrđeńe glasi: *jȇ*, koje se obično podvaja: *jȇ jȇ.* I čestica za poricańe, *ne*, ponavļa se rado za pojačańe značeńa, na pr. *nî ga nȅ, nīsmȍ ga vȉdili nȅ.* Govori se samo: *mȁlo dȁ nȅ*, na pr. *mȁlo dȁ me nî ubȋl. Niti* nije poznato, već se govori svagda *ni;* tako na pr. štokavački: *Niti što vidi, ni čuje,* ne može se reći inače, nego: *Ôn nīš nì ne vȉdi, nì ne čȕje.*

CCXIX. Mjesto glagola, složena s prijedlogom, stoji više puta, osobito u gradu, na talijansku, prosti glagol s adverbom; tako se govori na pr. *šȃl je ćȁ* za *otišao je* (t. *è andato via*), *dojdȉ nûtra* za *uļezi* (t. *vieni dentro*), *znȇla ga je vân* za *izvadila ga je* (t. *lo ha tratto fuori*), *mlikȍ grȇ prîko* za *previre* (t. *va oltre*).

Glagol. CCXX. Neki su glagoli refleksivni, što u štok. dijalektu nijesu: *sȅ sêst* (t. *sedersi*) — sjesti, *sȅ sȁńat* (t. *sognarsi* pored *sognare*) — sańati, *sȅ stȁt* (t. *alzarsi*) — ustati, *sȅ tȍnut* (t. *annegarsi*) — tonuti.

CDXXI. Razliku između perfektivnih i imperfektivnih glagola većina građana slabo osjeća, pa se mogu u ńih čuti grdopštine, kako: *čȁ tȏ dȉgneš?* ili: *kûpiš? ôn rašîri kȕću* mjesto *širi;* ili obratno glagol imperf. mjesto perfektivnoga: *dȉtȅ se je osȉpalo.* Ali seļaci kažu ipak pravilno: *drȉžeš, kupȕješ, šȉri, ȍsulo.*

Biļeška. Osobito se je izgubilo osjećańe za prijedlog *s* (= *s* ili *iz*), da pretvara glagol imperfektivni u perfektivni, te se je zato taj prijedlog pridijevao glagolu i tamo, gdje je ovomu značeńe imperfektivno, dok se nije malo po malo s ńime srastao tako, da se danas ńeki glagoli u gradu i ne upotrebļavaju inače, nego složeni sa *s* na pr. *zgūbȉt, sȅ spotȉt, strêst, strošȉt* itd.

Padeži. CCXXII. Riječ *šiôr* (t. *signore*) — gospodin, kad se upotrebļava kao počasni pridjevak pred posebnim ličnim imenicama, ostaje svagda u nominativu, i kad je posebno ime u kojem drugom padežu, na pr. *dâj ovȍ šiôr Mūtȕ.*

CCXXIII. Mjesto vokativa stoji, osobito u gradu, vrlo često nominativ, na pr. *vrâžji skȍt! mojȁ dicȁ!*

CCXXIV. Impersonalni pasivni glagol (ona konstrukcija, što odgovara ńemačkomu *man* i francuskomu *on*) slaže se, ako je objekat u jednini s akuzativom, ili s genetivom, ako se objektom naznačuje dio ńeke cjeline; tako se govori na pr.: *čovȉka se pôzna po glāsȕ, odovlȅ se vȉdi ńegȍvu kȕću, nî ga (ju, jih) se môglo nâć, danâs se idȇ rȉbe.* Ali ako je objekat u pluralu, i glagol je u plu-

Digitized by Google

ralu te se slaže s nominativom; na pr. *ljûdi se pôznaju, vîdu se kùće.*

CCXXV. Genetiv odvajańa ima često uza se prijedlog *od;* na pr. *oslobodì me bôže od grīhâ, čûvaj se od napâsti, krîžaj se od mëne.*

CCXXVI. Na str. 636 svoje Sintakse govori Miklošić: „den lebenden slavischen sprachen ist der praepositionslose local abhanden gekommen". Ali u rapskom dijalektu (osobito kako se govori u Loparu) sačuvao se je ipak lokativ jednine bez prijedloga sa svršetkom *i* kod imenica (bez atribútâ) ponaosob posebnih (ali i kod apelativa). Ovaki lokativ naznačuje ili: a) mjesto mirovańa, ili kretańa, ili b) vrijeme. Primjeri: a) *jâ stojîn,* ili *grên Lošīnì, Zädri, varôši (varôš* je predgrađe rapsko), *môri, nebesì;* b) *nemôj lavurät nedìļi, noćì, jùtri; dà hôčaše dažìt Lovrečëvi* (t. j. o *Lovrinčevu dne).*

CCXXVII. Instrumentali a) prostora, b) predikata, c) uz glagole *brinuti se, mirisati, smrdjeti, zadovoļan biti* čuju se posve rijetko ili nigda, već se govori, na pr. a) za „putuje svijetom" — *ôn grê po svītù* (ali instrumental s prijedlogom *s* stoji ipak: *ôn grê s ovîn pûton),* b) za „postao je čovjekom", „učinili su ga načelnikom" — *postâl je čovìk, učinìli su ga podestātà;* tako se kaže nadaļe c) *ôn se za nâs skrbî kakò otâc, kakò grûbo vòńa od ùļa* (tal. *d' olio), mî nīsmò kuntênti od tëbe* (tal. *di tè.)* Kadgod stoji i mjesto instrumentala stezańa prijedlog *od,* na pr. *lîpa od obrăza;* ali dolazi i instrumental, na pr. *formentûn vëli sîmenon, nî grôšja rŏdon.*

CCXXVIII. Intrumental kad znači oruđe ili srestvo, kojim se što čini, ima uvijek prijedlog *s* uza se; na pr. *udrìt kôga z rukôn, dognät sòli s tovăron, oženìt se z lîpon mlâdon.* Isto tako ima *s* i instrumental vremena (i prostora), na pr. *grê spät z mrâkon (hodì z ovîn pûton).*

Prijedlozi. CCXXIX. Mjesto *bez, oko* ili *okolo, med* ili *izmed između, pod* ili *ispod, pred* ili *ispred, sred* ili *posred usred* itd. *râdi* govori se samo: *brez* ili *prez, med, ŏkolo, spod, sprid, mesrêd (med-sred), rädi.*

CCXXX. Osim kod *va* nije u običaju u nijednog drugog prijedloga sekundarno *a,* kako u štok. dijalektu, na pr. *sa, beza, kroza, poda, preda* itd.

CCXXXI. *Mimo* slaže se s genetivom, na pr. *pasâl je mîmo kùće.*

CCXXXII. Mjesto *iz* govore građani često *od* po talijansku, na pr. *snêl ga je od môra* (tal. *dal mare) ćä,* što bi seļani rekli:

Digitized by Google

s môra; ali će i seļani reći: *od zemļê, od žãre* mjesto: *s zemļê, š žãre.*

CCXXXIII. *Od* zamjenuje *kao* u ovakim rečenicama: *ìman poslà od mrâva, ìma cêru od mrtvācà* (tal. *ha una ciera da morto).*

CCXXXIV. *U* s genetivom upotrebļava se i s glagolima micańa, isto tako, ali rjeđe i *kod;* na pr. *pôć u brãta,* ili *kod brãta* (prijedloga *k* nema).

CCXXXV. U gradu se slabo pazi na razliku između mirovańa i kretańa kod prijedloga *na, va* ili *u* itd., pa se, i kad je mirovańe upotrebļava ponajviše akuzativ; tako se kaže na pr. *drŕî ga na kolèna, pasîva vrîme va plâč* (ali kod seļana: *va płačù);* nego ima i obratno, t. j. lokativ za akuzativ, na pr. *stävi tô vâv (= va ov) sûd* i *va ovîn sūdù.*

Biļeška. I *kadì nìgdi* ne stoji samo s glagolima mirovańa, nego i s onima kretańa, na pr. *kadì grêš? — nìgdire.* Ali čuje se i *kàmo* kod ńekih glagola, na pr. *kàmo ste se oprãvili* (kamo ste nakanili).

CCXXXVI. Mjesto *o* kaže se sad *u*, sad *na* i *od;* na pr. *u bożìću, pùška vìsi na zīdù, povìdaj od onê stvâri* (po tal. *di quella cosa).*

CCXXXVII. *Za* stoji prama tal. jeziku mjesto *put*, na pr. *šãl je za Rîku* (t. *per Fiume).*

Veznik. CCXXXVIII. Konjunkcija *dok* glasi svagda *dôkle*, na pr. *nisân ga vìdil, dôkle nî mi dôšal blîzu;* poznata je i konjunkcija *budûć dà.*

CCXXXIX. Upitna čestica *li* nije poznata; tako se govori na pr. *grêš?* (ideš li?), *sì mu rèkal?* (jesi li mu rekao?)

Glagolski oblici. CCXL. Imperfektom glagola perfektivnih (tako kako i imperfektivnih) kazuje se, da ńešto biva svaki put u ńeko vrijeme, kad to vrijeme dođe, na pr. *kakò ostâvļaše tako najdâše* (kako bi ostavio, tako bi našao), *Gozìnić nagńòjaše svù ńìvu* (nagnojio bi).

CCXLI. Imperfekat s veznikom *da*, kako od glagola imperfektivnih tako i od perfektivnih, pokazuje pogodbu te stoji mjesto perfekta u štok. dijalektu; na pr. *dà govòrah š ńîn, bîl bi mu rèkal — dà čińâhomo vàvik nàšu dužnôst, ne bì nâs sãd nìjedan sòval — dà rõđaše intrâda bîlo bi ovôga godîšća pũno vinà — dà donesâhote sikìru, bìsmo bîli ubĩli prascà — dà ne umrâhu tulìki, ne bìste imĩli ča îst.* Za drugo lice jednine, pošto ga je imperfekat izgubio, upotrebļava se u ovakim rečenicama kondicijonal sa *da* (a nikada: *kad);* na pr. *dà biš mu bîl rèkal, ôn bi bîl dôšal.*

Digitized by Google

CCXLII. Ovaki imperfekat u pogodbenim rečenicama može se i opisati glagolom *htjeti;* na pr. *dȁ hòćaše intrâda rodȉt . . . dȁ ne hòćahu umrît tulȉki. . .*

CCXLII. Mjesto prezensa (kao zamjenika II. futura) stoji u podložnim rečenicama (temporalnim, hipotetičnim, finalnim, relativnim, koncesivnim) u grackom govoru ponajviše I. futur; na pr. *kȁd ćeš ga nâć, dȍjdȉ mi rȅć — ȁko će slȕšat, bȉće bȍļe zȁ ńega — dôšal je, dȁ će mu rȅć — nȅka dôjde, kôga ću jâ zvȁt — nemôjte jin vȉrovat, i ȁko će van se kļât.* Ali seļani govore obično pravilno prezens, ili drugi futur.

CCXLIII. Futur drugi opisuje se prezensom *budem* i part. akt., na pr. *bȕden dôšal.*

CCXLIV. Kao dopuńak ńekih glagola, imenica i pridjeva stoji uvijek infinitiv, a nikada konstrukcija veznikom *da;* tako se govori na pr. *ostâl je čūvȁt ôvce, pošaļȉ ga kūpȉt krȕha, sȉ ga čûl govorȉt? dȉtȅ nê će sasȁt* (t. j. ne će da sisa), *vrîme je pôć dȍma, nīsȉ dȍbar donêst mi mȁlo grôžja.*

CCXLV. Prijedlozi *bez* i *za* dolaze i uz infinitiv (onaj prvi i uz rečenicu sa *da*); na pr. *ovȍ je za klâst u konȍbu, šȁl je ćȁ prez rȅć nȉkomu nȉš* (ili: *prȅz dȁ je rȅkal.)*

Dodatak.

CCXLVI. Ovamo lijepo pristaju ńeke domaće riječi, što se govore na Rabu, a nijesu poznate, ili su slabije poznate drugim mjestima (osobito štokavačkim), ili imadu u drugim dijalektima drugi oblik, ili drugo značeńe, kao: *bȁdanac* — ńekaki kolač vas izboden (što se jede o uskrsu), *bašćânka* (po svoj prilici od mjesta: *Baška)* — ńekakvo prosto grožđe, *batvȍ* — bokor (navlast u kukuruza), *bȍj* — jer, *bodâc* gen. *bolcȁ* — probadi, *brâjda* — red lóza podignutih pritkama, *brâk* — oblik, *bubûļ* — medeńak (od kukuruza), *cȁnav* — škrt i *cȁńavica* — tvrdica (ženska), *cȓv* — svilena buba i čovječja glista, *čȅper* — krpeļ, *čepȉć* — okomčić, *čeprļȁt* — komiti (kukuruz), *čevrļȕga* — ševa, *čȉt* — kukuruzni cvijet, *črvȉt* — mastiti (jaja, robu itd.), *čvȓļ* — čvorak, *dâž* i *dažȉt* (a riječi *kiša, kišȉt* itd. nijesu poznate), *dažjȅvka* — voda kišnica, *dîn* — velim (a ovaj potońi glagol nije poznat), *divôjka* — sluškińa, *drâg* — (pored „mio“ i) skup (a *mȉl* je slabo poznato, *skup* nije poznato), *drȁga* — malen zaton, *dragovȅsela* — ńekako grožđe, *drôb* gen. *drobȁ* — utroba živinska (a *trbûh* — utroba čovječja), *duhȁt* — u koga je još duh (živ), *dvôr* gen. *dvōrȁ* — dvorište (a ovo po-

Digitized by Google

toñe nije poznato), *gȁd* — ńekaka domaća zmija, *gȁlica* — ńekako crno grožđe (sitna zrńa), *galîna* — crna ovca, *gâška* — zmija, *gladolȅžina* — ļenivac, *glavîca* — klip u kukuruza, *glavȍč* — ńekaka morska riba (gobius), *gļendȕra* ili *gļ'ìva* — žlijezda, *zgńāvīt* — (z) gńečiti (a ovo potoñe nije poznato), *gńāzdīt se* — komešati se (kako ptica u gnijezdu), *godîšće* — godina (a ovo potoñe ima značeñe „vrijeme“: *zlà gȍdina), golâr* gen. *golārà* — ńekakav drven sud (za brašno), *golčȉć* — mala skuša, *gol'ìca* — djevojka, *grîbļa* — brazda usred ńive, *grînta* — krasta (na glavi), *grȉša* — ńekaka bolest (disenterija), *gromȁča* — gomila kameńa, *gȓšńak* — prsten, *grûb* — ružan (a ovo potoñe nije poznato), *gūl'ìt* — čupati (a ovo potoñe nije poznato), *gustopȕpica* — ńekakvo grožđe (gusta zrńa); — *hāđȁt*, na pr. *ohāđȁt* — obilaziti, *zahāđȁt* — zalaziti (a *-laziti* nema, kako nema ni *-hoditi); hȉtit* — baciti; *hrêb*, demin. *hrepčȉć* — pań, *hr'ìpa* — hrečak; *hripȅli* (plur.) — nozdrve u vola, *iskȁt* — tražiti (a ovo potoñe nije poznato). *jȁdat se (razjȁdat se)* — jediti se, *jâko* — veoma (a ovo potoñe nije poznato), *jȅlito* plur. *jelíta* — crijevo, kuļen, *jezȉk* — govorńi jezik (a *zaȉk* — jezik kao tjelesno udo), *jȕgo* — južńak, *junâk* — sluga, *kȁpańac* svilena buba što sagńije od ńekake bolesti, *klâst* — metnuti (a ovo potoñe nije poznato, ali veli se i *stâvit,* samo rjeđe), *rasklātīt* — raspršati, *kļȅcalo* — čovjek kome kad ide klecaju koļena, *kļučȃc* — ńekako grožđe, *kočâļ* — humak zemļe što se nagrne oko masline da boļe raste, *kokošìca* — šļuka, *kolâč* gen. *kolāčà* — ńekakav obodac na lik kolača, *kolôka* — ovca s crnim kolobarom oko očiju, *kosȁ* plur. *kȍse* — pletenica, *košȕļica* — kukuruzovina, *krîžja* (plur.) — krsta, *krmȉna* — gozba kad ko umre (isporedi star. slov. *strava), krôsna* — razboj, *kršćȁnin* — čovjek u opće (za razliku od živine) i *kršćânski* — ļucki, *(blâgo i kršćȁnin* — živine i ļudi), *krûh* — hļeb (a *hlȉb* je ńem. Laib), *krupȁ* — grȁd (a ovo potoñe nije poznato, kako ni „tuča“), *kȕhanac* — ńekaki slatki kolač (te se umoči u vrelu vodu prije nego se metne u peć, da se svijetli, kad bude pečen); *lâđa* — ńekaki uski i dugi čamac (koji je sastavļen od tri poglavita dijela: *korȉto* ili dno, koje je jednostavno, te stoji gotovo sasvim u vodi; *okȁne* ili rebra, koja stoje izvan vode, i *îgo* ili greda što stoji unakrst lađi te brani da se ova ne prevrne, a na ńoj su podjedno namješteña i glavna vesla, koja su duga i zato je sastavļeno svako od dva komada, od kojih se onaj što je pridodan zove *rokȏč;* osim toga ima i *trāstan,* a to je ono drvo, u koje se zatakne jedrilo, kad treba jedriti), *lâjno* — balega, *lâzno,*

Digitized by Google

n. pr. *nî mi lâzno* — nemam kad, *lêg* — spavaće svilene bube, *lês* — tačka za lozu, *lijävica* — proljev, *likâr* gen. *likārà* — liječnik, *lòmavica* — blaga groznica, *lùben* — nekaka riba (venez. *branzin), lugâr* gen. *lugārà* — šumar, *lupìnica* — kožica u grožđa, *lûža* — kaluža, *ļût* — kiseo (a *kìsel* — uskisao), *mâjka* — trnokop (demin. *màćica), mäļahan* — majušan, *maļîk* — tintilin; *mesopûst* — pošledni dan mesojeđa, zatim mesojeđe uopće; *mîńi* - majušan *(mîńi pŕst), mlâj* gen. *mlājà* — mlado stablo i mladi mjesec, *mlât* — kladivo, *möča* — vlaga i *mòčavan* — vlažan (a „vlaga" i „vlažan" nema), *mohûńa* — šipurina, *morà* — nekaka vještica (što davi čovjeka kad spava), *namorìt se* — nazepsti, *mošńica* — mahuna (u graha), *mrhâļ* gen. *mrhāļà* — ovogodńe jagńe, *mučät* — šutjeti (a ovo potoće nije poznato), *muhîć* — nekaka trava, *mūkà* — brašno (a ovo potoće nije poznato; ali *mūkà* je brašno samo od domaćega žita, a *povâl* — brašno od inostrane pšenice), *natmurä̀ča* — ženska što je vazda natmurena (u šali), *nèsvist* — nesmotreńak, *ńôre* — ko se u hodu svaki čas spotiče (u šali), *orîšńak* — ļešnik, *ösekaļ* gen. *ösekļa* — korepnaci (t. crostacei), *otakâč* gen. *otakūčà* — širok i nizak badań u koji se vino otače, *ozimâc* gen. *ozīncà* — ječam, *ozinčâr* gen. *ozinčārà* — nekakva ptica (svračak), *ozinčeńâk* gen. *ozinčeńūkà* — ječmenica, *pädat pod kôga* (n. pr. *tô päda pod demânijevo)* — pripadati, *pâjca* — komine (od grožđa), *päreńak* — kukuruzni hleb (što se mijesi vrelom vodom), *pèka* — crepuļa, *zapenût* — zapučiti i *otpenût* — otpučiti, *peräča* — pratļača, *peräčar* — nekakav kukuruz (u koga su veliki klipovi) *petròvo ùļe* — petrolej, *pîļuh* — kobac, *pîplić* — pile, *rasplātìt* — rascijepiti, *počâv* gen. *pošvä* (od *podšav)* — obrub na dnu sukńe (od druge robe), *popèčak* — ožeg, *pospitļävica* — pospanica, *postôl* — crevļa (a ovo potoće nije poznato, kako ni „čižma"), *postolârka* — nekaka ptica, *posvitâk* gen. *posvitkà* — kao kolač od sukna (što se meće pod kabao na glavu kad se voda nosi); *pôt* gen. *potà, pötan* i *spotìt* se (a nema „znoj", „znojiti se" itd.); *potlošìca* — pozemļuša, *požerävac* gen. *požerâvca* — proždrļivac, *požirâk* gen. *požirkà* — dušnik (u živine), *prasìca* — zaušnica, *präsnut* — zaušiti, *prävit* — pripovijedati, *prèlica* — svilena buba što prede, *prènut* — prepasti se, *prêsan* — (prijesan i) mlitav, *primìrit se* (n. pr. *käd ti se primìri)* — namjeriti se, *prosînac* gen. *prosînca* — nekakav kolač (što se mijesi o božiću), *prostîrka* — pokrivač, *pŕvi božìći* ili *svî svèti, pŕvi dân* — ponedjelnik, *püno* — mnogo (a ovo potoće nije poznato), *rūkät* prez.

Digitized by Google

râčen — revati (a ovo potoće nije poznato), *raskôš* gen. *raskòša* (n. pr. *prascì su po raskòšu)* — skitačina, *rîbno* (n. pr. *danâs se î rîbno)* — posno, *rìzanac* — ńekakav kolač vas narezan (što se jede o božiću), *rodäja* — rađanje (n. pr. *ovò je tŕsje na rodäju* ili *u rodäji*, t. j. nosi ploda), *säja* ili *säjavica* — čađa, *sälo* — svińska mast, *sâlnica* — ńekako slatko (za koje treba mnogo svińske masti), *samâc* gen. *sancà* — mužjak, *samìca* — ženka, (u ptice), *samȍrac* gen. *samôrca* — vjetar s mora (zapadńak), *säńa* — san (somnium), *sȅ sêst* (n. pr. *kàd se sȅde mlikò)* — usiriti se, *sîtnica* — sitka, *sklât* gen. *sklātà* (augm. *sklatîna)* — odrpanac, *slastîrka* — ńekaka ptica (liska), *smäman smâmna* — mahnit, *smāmìt se* — pomahnitati, *smûcaļ* — ńekakva trava, *Snüga* — ime jednog vrutka, *šôrtić* — čekić, *srâm* gen. *srāmà* i *srämovat se* (a nema „stid“ i „stidjeti se“ u tom značeńu, već *stîd* gen. *stîda* znači stüdên), *staklò* (ili *stakl̈enica)* plur. *stâkla* — staklen prozor, *stôl* gen. *stolà* — trpeza (a ovo potoće nije poznato), *stŕganica* — ńekaka slatka pogača, *strîg* — strižeńe (ovaca), *stûp* gen. *stūpà* — stablo (a ovo potoće nije poznato), *sûrla* (demin. *sûrlica)* — svirala, *suškräp* — škropac, *šćìrenica* — ńekaka trava, *šćûrba* — ženka u ptice (prezirno); *šenâc* gen. *šencà* — uš, a od ovoga izvedeno: *šenčîv šenčìva, šenčìvac šenčîvca, šenčìvica; šiļìca* — mlada ovca što nije jagńila, *škräpa* — rupa, *štôkaļ* gen. *štôkļa* — mlada hobotnica, *štrkȍč* — ńekaka ptica, *šükat se* — žuriti se, *šupļäča* — pjeńača, *tȅkut* — kokošja uš, *tesâk* gen. *teskà* — tvorilo, *têsto* — rezanci, *tić* — ptica (a ovo potoće nije u običaju), *tovâr* gen. *tovära* — magarac (a ovo potoće nije poznato, kako ni „osao“), *rastrēsät* — obnositi, klevetati, *tûst* — pretio (a ovo potoće nije poznato), *udovät* — biti udovac ili udovica, *üfat se* — nadati se (a ovo potoće nije poznato), *ügor* — jeguļa, *ugŕk* — morski puž, *utrȍbica* — ģigerica, *vân* gen. *vānà* — selo (kao opreka gradu), a od ovoga postalo je *vâński* — seļak i *vâńska; vazâm* gen. *vazmà* — uskrs, *vȅli vȅla vȅlo* — velik (a ovo potoće nije poznato); *vîška* — vještica, zatim ńeki noćni leptir, napokon ńekako žuto cvijeće; *vlâs* plur. *vlâsi* — kosa, *vlâšće* gen. *vlâšćega* — oranica, vinograd itd. što je čija isključiva svojina (t. j. što ne obrađuje kmet); *voļâk* gen. *voļkà* — ńekaki morski korepńak, *volòvina* — ńekako grožđe, *vȍńat* — smrdjeti (a *smrdìt* je manje u običaju), *vŕńa* — kopańa, *vrüļa vodà* ili *žîva vodà*, *zamȍr* gen. *zamȍra* — ńekaka kučja bolest, *zibûļka* — ļuļaška, *zīmà* — groznica, *zlȍčest* (a samo kod starijih ļudi čuje se i: *zâl zlà zlò), znû-*

Digitized by Google

trašńi — unutrašńi, *zȓcalo* — ogledalo (a ovo potońe nije poznato), *zvâńak* — vjetar s dvora, *zvâńi* — izvański, *zubȁc* gen. *zubȁca* — ńekaka riba (zubatac, tal. dentale), *žȁba* — (pored „žaba“ još i) korńača, *žitâk* gen *žitkȁ* — imańe, *živôt* gen. *živȍta* — (pored „žiće“ još i) tijelo, *žńût* — batak, *žȕžina* — ńekaka mala bubica. Ovamo ću još uvrstiti riječi kao: *debelîńa* ili *debelȉlo, dragîńa* — skupoća, *dugîńa* ili *duglîńa, dumbîńa, ļutîńa, starîńa, širîńa, tišîńa, tustȉlo* — pretilina, *veličîńa, višîńa* itd. koje prama nastavku *-ina* štokavačkog govora imadu *-îńa* ili *-ȉlo*.

CCXLVII. Na pošļetku da napomenem ńeke načine govora, fraze i poslovice, što se govore na ostrvu Rab*u*, osobito po selima: *s kônca* (n. pr. *prȍso zgorȉlo s kônca)* — sasvim, *ńânka* (tal. *nè anche) nȁ pamet* — nipošto, *(ovȕ zîmu) kâ grê* — koja ide (nastajna), *po zêmļu bȍga!* — za boga miloga! *gôrkoj menȉ!* — jadnoj meni! *nî sâm* (razumijeva se: „nego s vragom“) — nije s ńim čist posao, *na sûd svȉtā* — na sudńi dan, *plȁmen od bȕre* — žestoka bura, *papȃr šćîpļe* — papar pali, *(prȍso je) nâjgori mrtvâc* — najprije oživi (n. pr. poslije duge suše kad pane kiša), *sȉpa s crnȉlon* — čovjek niska roda (ovako će n. pr. reći plemić pučaninu, ako ga ovaj uvrijedi), *stojî mu na rozîh* — smeta mu, *kakȍ bi rȅkal jedân* ili *nȉki* — kako je riječ, *sêde kȍse na mȁminu kȍminu plêst* — ostati usiđelica, *dȕg kolȉko dûg, gôl kakȍ rȉpa, glâdan kakȍ sûnce, dȍbar kakȍ krûh kî se î, glavȁ mi je kakȍ badâń* (od buke), *mâst kakȍ zêčja kȓv, grê po morîh kakȍ zdîh* (zijev) *po ļudîh, kakȍ na dȅlu takȍ na zdȅlu, nȍsi postolâc kakȍ mȁt i otâc, bȍļe je imȉt poslȁ s grihôn paklȅnin nȅgo senpiȁvin* (tal. *scempio,* bedast), *čovȉkon, bȍļa je bȁba u Petrȍvi nȅgo divôjka u božȉću, svȁka skûža* (tal. *scusa* izgovor) *ȉma svôga mûža, svȁka drȕga ȉma svôga vêtra; kî plâti, sȅ povrâti; kî nîma oltārȁ i pȅći se poklȍni; kî se tȍne, sȅ i mâha lovî; kômu ȍlovo plȁva a kômu slȁma na dnȍ pȁda; cȁ je trȉbi Jȁkomu, tô je trȉbi svȁkomu; cȁ nî, nȉ krâļ ne î; kȁd je čovȉk prâv, ȉma dvâ sȓca; od sulȁca* (tal. *sollazzo* — šala) *glavȁ ne bolî; vaļâ prostrȉt nȍgu, dôkle je bîļ dȕg; ogâń i prâvda hȍće nâstojańa; oženȉ se, pogubȉ se; jūrȅ* (bluna) *pôšal, jūrȅ dôšal; pošļȉ tâvna* (budalu), *pōjdȉ sâma* (t. j. boļe je, da pođeš sama, nego li da pošļeš budalu); *pȍp je žȃjan, žakân bi pȉl* (pop je žedan a djakon bi pio, t. j. pretvora se, kako da mu nije ni za što stalo); *jenȁ* (na ime: žena) *u jȁmi, drȕga u slȁmi;* mirno *jȁńe dvî mȁtere cȉca a plȁho nȉjenu.*

Digitized by Google

Kajkavački dijalekat u Prigorju.

Čitano u sjednici filologičko-historičkoga razreda dne 27. listopada 1892.

PRIOPĆIO PROF. VATROSLAV ROŽIĆ.

(Svršetak.)

5. Brojnici.

a. Glavni brojnici.

α) Jën (rjeđe jèdan) deklinuje se i akcentuje ovako:

Sing.

	muš.	žen.	sred.
1. Nom.	jën	jèna	jèni (mj. jeno)
2. Gen.	jenèga, jenêga jèniga	jène	jenèga, jenêga jèniga
3. Dat.	jenèmu, jenêmu jènimu	jèni	jenèmu, jenêmu jènimu
4. Akuz.	jenèga, jenêga jèniga, jën	jènu	jèni
5. Vok.	jën	jèna	jèni
6. Lok.	jenèmu jènim jènem	jèni	jenèmu jènim jènem
7. Inst.	jènim jenêm	jenû	jènim jenêm

Kada stoji brojnik j ë n, j è n a j è n i mjesto neodređene zamjenice n ë č e r (st. sl. * nêčьtože, prema ničьtože), štok. nëtko, nëko — ima i plural:

	muš.	žen.	sred.
1. Nom.	jèni	jène	jèna
2. Gen.	jèni	za sva tri roda	
3. Dat.	jènim		

Digitized by Google

4. Akuz.	jène	jène	jèna
5. Vok.	jèni	jène	jèna
6. Lok.	jèni	za sva tri roda	
7. Inst.	jenèmi / jènimi	za sva tri roda	

Tako se akcentuje i n i j ẽ n (nijèdan), n i j è n a, n i j è n i.

β) Brojnik d v â, d v ê, d v â i t r î, č e t ì r i deklinuje se i akcentuje ovako:

	muš.	žen.	sred.
αα) 1. Nom.	dvâ	dvê	dvâ
2. Gen.	dvȇ	za sva tri roda	
3. Dat.	dvȅm	za sva tri roda	
4. Akuz.	dvâ	dvê	dvâ
5. Vok.	dvâ	dvê	dvâ
6. Lok.	dvȇ	za sva tri roda	
7. Inst.	dvèmi	za sva tri roda	
ββ) 1. Nom.	trî	četìri	
2. Gen.	trȇ	četìri	
3. Dat.	trȅm	četìrim	
4. Akuz.	trî	četìri	
5. Vok.	trî	četìri	
6. Lok.	trȇ	četìri	
7. Inst.	trèmi	četirèmi	

Kao *dvâ, dvê, dvâ* deklinuje se i akcentuje obadvâ (i jobadvâ), ali tako da o b a ostaje nepromijenen te se samo d v â mijenja.

Glavni brojnici od p ê t dalje upotrebljavaju se u prigorskom dijalektu adjektivno osim nom. i akuz.: pèti žȇn, ònim pètim žènam, št. pêt žéna, onim pêt žènama.

Ostali glavni brojnici ovako se akcentuju:

5 pêt; 6 šêst; 7 sèdam; 8 òsam; 9 dèvet; 10 dèset; 11 jedînâjst; 12 dvanâjst; 13 trinâjst; 14 četrnâjst; 15 petnâjst; 16 šesnâjst; 17 sedamnâjst; 18 osamnâjst; 19 devetnâjst; 20 dvàjset; 21 dvàjset i jẽn; 22 dvàjset i dvâ; 30 tridèset; 40 četrdesêt; 50 pedesêt; 60 šestdesêt; 70 sedamdesêt; 80 osamdesêt; 90 devedesêt; 100 stô; dvê sto; 300 trì stô; 1000 ìlada, jèzeri (mj. jezero).

b. Redni brojnici.

1. prvi, prva, prvo; 2. drûgi, drûga, drûgo; 3. trójti, trójta, trójti (mj. trejto); 4. četírti, četírta, četírti; 5. péti; 6. šésti; 7. sédmi; 8. ósmi; 9. devéti; 10. deséti; 11. jedinájsti; 12. dvanájsti; 13. tri-

Digitized by Google

nájsti; 14. četrnájsti; 15. petnájsti; 16. šesnájsti; 17. sedamnájsti; 18. osamnájsti; 19. devetnájsti; 20. dvadeséti i dvajséti; 21. dvàjset i pȓvi; 30. trideséti; 40. četrdeséti; 50. pedeséti; 60. šesdeséti; 70. sedamdeséti; 80. osamdeséti; 90. devedesétì; 100. stóti; 101. stô i pȓvi; 102. stô i drûgi, 300. tristóti; 900. devetstóti (za tisuću se ne upotrebljava).

U brojnicima: p ȓ v i i d r û g i ostaje akcenat ˆ u sva tri roda i u svim padežima sing. i plur. uvijek na istom slogu nepromijenen. U svim ostulim ostaje ´ ili na istom slogu (što je običnije) ili se pomiče za slog naprijed te postaje `: tréjtiga (i tréjtega) i trejtèga; četŕtiga i četrtèga itd.

c. Dijelni brojnici.

Dvôji i dvóji, dvója, dvóje; trôji i tróji, tróji, tróje; četvèri, četvèra, četvèri; petèri, petèra, petèri (mj. petero); šestèri, šestèra šestèri (mj. šestero); sedmèri, sedmèra, sedmèri; osmèri, osmèra, osmèri; devetèri, devetèra, devetèri; desetèri; jedinajstèri; dvanajstèri; trinajstèri; četrnajstèri; petnajstèri; šestnajstèri; sedamnajstèri; osamnajstèri; devetnajstèri; dvadesetèri, tridesetèri itd. Čim je veći broj, tim se maňe čuju ove vrste brojnici.

U svim ovim dijelnim brojnicima počevši od četvèri može ` doći i za jedan slog natrag, a od jedanajstèri dalje i ` na istom slogu, dakle pored: četvèri čuje se i čètveri, petèri i pèteri — šesnajstèri i šesnàjsteri i šesnâjsteri itd. U jednom, drugom i u trećem slučaju ima ponajviše u ostalim padežima ` na drugom slogu s kraja, samo što ˆ može ostati i na slogu, na kome je i u nom: šesnajsterèga i šesnâjsterega itd.

Dijelni brejnici: dvóji, tróji akcentuju se i deklinuju ovako:

Sing.

	muš.	žen.	sred.
1. Nom.	dvóji	dvója	dvóje
2. Gen.	dvojèga dvójega dvójiga	dvóje	dvojèga dvójega dvójiga
3. Dat.	dvojèmu dvójemu dvójimu	dvóji	dvojèmu dvójemu dvójimu
4. Akuz.	dvojèga dvójega dvójiga	dvóju	dvojèga dvójega dvójiga

Digitized by Google

Sing.

	muš.	žen.	sred.
5. Vok.	dvoji	dvóje	dvóje
6. Lok.	dvójem / dvójim	dvóji	dvójem / dvójim
7. Inst.	dvójim	dvóju	dvójim

Plur.

1. Nom.	dvóji	dvóje	dvója
2. Gen.	dvóji	za sva tri roda	
3. Dat.	dvójim		
4. Akuz.	dvóje	dvóje	dvója
5. Vok.	dvóji	dvóje	dvója
6. Lok.	dvóji	za sva tri roda	
7. Inst.	dvojèmi / dvójimi		

Isto se tako u svemu deklinuje i akcentuje i tróji, trója, tróje.

d. Prilovni brojnici.

Jen pût, dvâ pût, trî pût, četìri pût, pêt pût (i púti), šêst pût (i púti) itd. t. j. glavni brojnik ostaje akcentovan kao što rekosmo natrag, a put dobija ˆ ili ´ ako se umjesto ńega upotrebļava puti (púti). Samo jen obično nema akcenta nego samo pût: jen pût.

Oblici gen., dat., akuz., pa lok. sing. s nastavcima *iga, imu* kod zamjenica, pridjeva (i kod komparativa), pa kod brojnika, postaše od starijega *ega, emu* (st. oga, omu).

Ovaki prijeglas od *e* u *i* podudara se s onijem, što rekosmo natrag kod vokalizma govoreći o vokalu *i*. Drukčije o tome P. S. Škrabec: Archiv für slavische Philologie 14. 325. i daļe, misleći da je postalo od ê. I u prigorskom dijalektu postaje *i* od ê (vidi vokalizam: vok. *i* toč. a.) ali prilično rijetko. Sa Škrapcem ne misli jednako dr. V. Oblak: Archiv für slav. Philologie 14. 347. i daļe.

6. Čestice.

Mnoge čestice, kad nijesu enklitike, mogu imati akcenat. Imade ih sa ¨, ` , ˆ i ´.

Digitized by Google

a. Čestice sa ˋ.

Bäš, blïže, bȍļe, bȓže, ȍp (interj.) čȅ (ako, si) čȅz (per); äjs (interj. ad agitationem bovium) dä, dȍk, dȍst, drügam, drügdi, drügud (alios), dügo, fûć (interj.), gȅri (št. gore, supra), äjd, jȍš; käd, käk, käj (i kâ), käm, lägļe, mȅd (inter.), mȅsti (pro), mȍjzd, (fortasse), nä (in); näd, onäk, oväk (i òvak, ònak), päk, pļüsk (onomop.), pȍd, pȅšice, prävo (recte), pȓc (interj.), prȅd, prï, pȓvo, räd, säd, sïm (huc); slȍbodni (mj. slobodno, libere), skùp (i skùpa una) täk, täm, tü, tȍtu (hic, hoc loco); väļe (statim), vȅć, vrȅ (jam); zäjeni (una, simul), prȍć (apage), sämo (tantum, solum), ze sïm (omnino); prȅdi i pȓļe (prius), doklegȍd, gȍspocki (more domini); kadgȍd; tüliku (št. toliko) navȓ (super) küliku (št. koliko), ȍkolo, nëg, skëri (mj. skoro, mox, fere; št. skòro = nuper), stëprv (mj. stoprv, primum, demum), äko, äli, dȅ (mj. gde, ubi) ämen, čüda (i čudâj, multum) dëli (št. doļe), dëma (mj. doma), ļëtos, mäkar, mȓvo (parum), nëgda, nïkud, nïkam, prëz (sine), räd (libenter).

b. Čestice sa ˋ.

Bòme i bògme, làzni (mj. lazno otiose), čèra i šćèra (heri), dàļe, dènas, dòkle (i dókle), dòtle i dètle, jòpet (it erum), vìndar (tamen) kèsni (mj. kasno, sero), dijàčki (latine), mèńe (minus) nàte (en vobis) nèćas (mj. noćas, hac nocte), nèkak, nèkam, nùtar, òtkud, ònak, ùnda (i ònda), ùndi (ibi), òštri (acriter), òvam, ònam, vòjdi i vòjzdi (hic), pòkle (post), pòtle (post), predùgo, prekèsni (mj. prekasno), prèdlani (ante duos annos), prèveć, ràni (mj. rano, mature), sàkak (omni modo), sàkud (quaqua), mòjzbit (fortasse), sàmo, sejèni (mj. svejedno, aequaliter), skùpa (una), zùtra (cras), tàki (confestim), na tèše (mj. na tašte, jejunus), tòti (i totu, hic), vàńi (foris), zvàna (foris), vèzda (nunc), večèras, vìše, zabàdiva (mj. zabadeva, zabadeva, zabadava, frustra), zbiļa, zdòla, zgòra, jàče, zàmuž (nuptam esse viro), dòsta, ìše (etiam, adhuc), dičùdni (štok. čûdnovâto), nebère i nebòjzi (št. nëbore).

c. Čestice sa ˆ.

â (interj.), êje (interj. = eno je), vêm (i vëm, nam, namque), bâr, štîs (interj. ad agitationem bovium), bȓzo, čvȓsti (mj. čvrsto), dimôv (domum), drugâč, jâko, jopêt (i jòpet), jûtri (cras), kâj (i kâ), kûmaj (prema ńem. kaum, vix), kûd, kukurîkû (vox galli gallinacei), nâ (rjeđe nä, en tibi), nâjboļe, nâjbrže, najprê (primum), nâpri, (protinus, ante), najrâje (najrađe), nâjviše, nâpak (perverse), navêk, nazâd (i odzâdi, nazâdi), nâj nâjte (ne haj, ne hajte; nemoj,

Digitized by Google

nemojte), nigdâr (nunquam) mâm (št. ödmâh, confestim), sônkraj (trans), s ôvkraj (citra), onûd, ovûd, pôkraj (juxta), pôl, napôseb (seorsum), posûd (ubique), prêk (ultra, trans), râje (libentius), jôj (interj.), ranêje (maturius), zarân (mature), sejednâk (aequaliter), snôći (heri vesperi), srêd (in medio), tôči (i tôčas, paulisper prius), vân, zâti (mj. zato), kesnêje (serius); zmêrim (semper, perpetuo), zvêčera (vesperi), vezdâj (brevi, prope diem), zlâk (praeter), jâko, škûro (obscure), ze sêm (omnino), na pôl, sakipût, na trôje, na dvôje, mîmo, pôlag, takâj (također).

d. Čestice sa '.

Bárem, blízu, dálko, láni (anno elapso), lé (interj.), návadni (ex more), nútri (intro), čeráńi (i ščeráńi), rávni (mj. ravno); rétko, sigúrni (mj. sigurno); izdána (diu) štok. ìzdâvna, náglo, s léva, zdésna, na désni.

7. Glagoli.

Glagolski su oblici spram glagolskih oblika u štok. dijalektu mnogo siromašniji, jer prigorski dijalekat ne pozna imperfekta, aorista i adverba verb. pret., rijetko kada upotrebljava pluskvamperfekat, a adverab verb. prez. čuje se samo od nekojih glagola. Pored običnoga oblika na *ć:* plâčuć, sedêć — dolazi u nekojih glagola adverab i na ećki sa značeńem gerundija: sedéćki, ležéćki, stijéćki (št. stòjêć), mučéćki. Od tijeh glagola dolazi i ponajčešće adv. verb. prez.: sedêć, ležêć, stijêć, mučêć, dok se od drugijeh glagola ili ne upotrebljava, ili je, kako rekosmo, vrlo rijedak. Napomenuti oblici adverba prez. dolaze kadikad i kao part. prez.: sidéća (i sedéća), mučéća, niséća (i nèseća, št. nòsêća, u značeńu: mulier gravida) i u sredńem rodu: sidéće itd. ali vrlo rijetko. Kao ostatak imperfekta sačuvao se oblik od glagola biti u frazi: bèše ti vučìti, bèše ti dójti itd. Slično je kadikad i sa aoristom u 3. licu sing. i u 3. licu plur.: òdnese ti ga, pòješe ga (pored: pojèše ga), ali samo kod nekijeh glagola i u prilikama, kada ko hoće emfatički i patetički što reći. Još dolazi oblik aorista od glagola biti u kondicionalu: Já bi rekal. Kako nema imperfekta, prigorski je dijalekat morao i pluskvamperfekat izgubiti. Ako se i čuje pluskvamperfekat s pomoću perfekta: já sam bîl dèšal (št. bjeh došao) — ipak je mnogo običniji perfekat sa značeńem pluskvamperfekta: já sam dèšal ili: dèšal sam. Ako se i sačuvaše taki i slični oblici od tijeh vremena, pokazujući time na svoj prijašńi život u ovome dijalektu, maće se

Digitized by Google

može to reći o adverbu pret. na *v* ili na običnije vši, kojemu danas više nema ni traga ni glasa. Mjesto ńega obično stoji perfekat s vremenim veznikom kad: kad je to prečital — mjesto: prečitavši — pročitavši to. Futur I. i II. pozna prigorski dijalekat po oblicima, ali ih ne razlikuje značeńem. Jȁ ću dojti i bûm dȅšal mogu imati jednako značeńe. Čim se znade, da je razlika između fut. I. i II. potamnjela, razumljivo je, da futur II. dolazi i u svom pravome sintaktičkom značeńu: Kȁd bum dȅšal, rȅći ću ti. Infinitiv, imperativ i kondicijonal, pa part. pret. aktiva i pas. sačuvao se u prigorskom dijalektu u svim oblicima te se part. pret. pas. deklinuje i akcentuje kao i adjektivi, koji su mu nom. sing. ili nom. plur. akcentom jednaki. Kad to znamo, onda ne će biti nužno, da ovdje napose navodimo deklinaciju part. pret. pas (part. pret. aktiva se ne deklinuje osim vrlo rijetkih slučajeva), nego će si svak pomoći s deklinacijom i akcentuacijom, kako je istavismo natrag govoreći o pridjevima. Kako se često oba part. u pluralu razlikuju akcentom od akcenta, kaki je u singularu, navešćemo u takim prilikama uvijek pored oblika sing. i pluralne oblike. Interesantno je, da se akcenat u part. pret. akt. sred. roda uvijek slaže sa akcentom toga part. u sing. žens. roda. Lakšega prijegleda radi uzećemo glagole po razredima, kako ih obično gramatika dijeli.

a. Prva vrsta.

Prema tome kakva je osnova nastaju u nekim oblicima i razlike u akcentu. Glagoli, kojima se osnova svršuje svak puta na konzonanat i glagoli, kojima je osnova sad na konzonanat sad na vokal, prilično se podudaraju, a glagoli, kojima se osnova svršuje uvijek na vokal razlikuju se u svemu i akcentom od ńih.

α) Glagoli s osnovom na konzonanat (i vokal).

Glagoli ove vrste imadu u inf. jedni ¨, drugi `, a treći ´.

αα) Glägôlâ sa ¨ u inf. ima samo četiri: grïsti, jësti, mlëti i zrëti (maturescere), a svaki od ńih u ostalim oblicima ima drukčiji akcenat.

Prezenat.

Sing.

1. grízem (inf. grïsti)	jêm (inf. jësti)	mèlem (inf. mlëti)
2. grízeš	jèš	mèleš
3. gríze	jê	mèle

Digitized by Google

	Plur.	
1. grízemo	jémo	mèlemo
2. grízete	jéte	mèlete
3. grízeju	jéju	mèleju.
	Imperativ.	
	Sing.	
1. —	—	—
2. grízi	jëj	mèli
3. nâj grízc	nâj jê	nâj mèle
	Plur.	
1. grízimo	jëjmo	mèlimo
2. grizète	jèjte	melète
3. nâj grízeju	nâj jéju	nâj mèleju

Part. pret. akt. grîzal, grîzla, grìzlo; pl. grîzli, grîzle, grîzla; jël, jêla, jèlo; pl. jëli, jële, jêla; mlël, mlêla, mlèlo; pl. mlëli, mlële, mlêla; samo složen: sèzril, sizrêla, sizrèlo (mj. sazrelo); pl. sizrèli, sizrêle, sizrêla.

Part. pret. pas.: grîžen, grîžena, grîženi (mj. grîženo); jêden, jêdena, jêdeni; samo s prijedlogom: sèmlen, simlèna, simlèni (mj. samleno); sèzren, sizrèna, sizrèni (mj. sazreno, ali rijetko).

Kad su ova četiri glagola složena s prijedlozima, ostaje im akcenat onaki, kaki je u prostima, osim što ˝ prelazi u ˋ: grìsti — izgrìsti, grîzli — izgrìzli; iz-, po-, nagrízem; iz-, na-, pomèlem; iz-, na-, pogrîzal, pogrîzla, pogrìzlo; na-, po-, pri-, o-, izgrîžen izgrîžena, izgrîženi. Imperativ od glagola jësti u 2. licu sing. ne mijeńa ˝ u ˋ: jëj — najëj, prejëj se.

Glagol zrëti (maturescere) dolazi u ostalim oblicima samo složen; prez.: 1. sèzrem, dèzrem; 2. sèzreš, dèzreš itd., imperativ: sèzri, dèzri; 1. sèzrimo, dèzrimo; 2. sizrète, dizrète (mj. sazrite, dozrite); part. pret. akt.: sèzril, dèzril; sizrêla, dizrêla; sizrèlo, dizrèlo; part. pret. pas.: sèzren, dèzren; sizrèna, dizrèna; sizrèni, dizrèni. Osim prez.: sèzrem itd. ima po III. vrsti: sèzrim itd. i po IV. vrsti od inf. sizêriti: sìzêrim, sizêriš, sizêri; dizêrim dizêriš itd.

ββ) Kod sviju ostalijeh glagola dolazi u inf. samo ˋ ili ´.

ααα) Kojima je u inf. ˋ ostaje u jednijeh glagola u cijelom prez., imperat. i u oba part. pret. nepromijeńen na istom slogu, samo u 3. licu plur. prez. može doći i na drugi slog, a u 2. licu plur. imperat. i u part. pret. pas. žen. i sred. roda pòmiče se uvijek za slog

Digitized by Google

naprijed (primjer: rèći); u drugijeh je akcenat ` u prez., imper. i u part. pret. pas. kao i u primjera rèći, samo u part. pret. ima u muš. rodu ˜, u žen. ˆ, a u sred. ` (primjer: bòsti).

Prezenat.

	Sing.	
1.	rèčem	bòdem
2.	rèčeš	bòdeš
3.	rèče	bòde
	Plur.	
1.	rèčemo	bòdemo
2.	rèčete	bòdete
3.	rèčeju i rečèju	bòdeju i bodèju

Imperativ.

	Sing.	
1.	—	—
2.	rèci	bòdi
3.	nâj rèče	naj bòde
	Plur.	
1.	rècimo	bòdimo
2.	recète	bodète
3.	nâj rèčeju i rečèju	naj bòdeju i bodèju

Part. pret. akt.: rèkal, rèkla, rèklo; bȍl, bôla, bòlo.

Part. pret. pas.: rèčen, rečèna, rečèni (mj. rečeno); bòden, bodèna, bodèni (mj. bodeno). Akcenat ostaje nepromijenen i na istom slogu i u složenim oblicima, osim part. pret. aktiva muš. roda onijeh glagola, koji su u tom obliku jednosložni pošto im je ispao konzonanat. U tom rodu prelazi ˜ na prijedlog kao `: iz- porèći; na-, pre-, vu-, izbòsti; iz-, porèčem; na-, pre-, vu-, izbùdem; iz-, porèći; na-, pre-, vu-, izbòdi; iz- porèkal, iz- porèkla; na-, pre-, vu-, ìzbol, na-, pre-, vu-, izbôla, izbòlo.

Kao rèći akcentuju još ovi prosti i složeni glagoli:

S osnovom na *b, p:* grèpsti, iz-, na-, po-, zagrèpsti; tèpsti, na-, is-, pretèpsti.

S osnovom na *s:* nèsti, iz-, na-, pre-, po-, zanèsti.

S osnovom na *k, g;* na *k:* tèći, is-, pre-, po-, zatèći; pèći, is-, pre-, po- zapèći; glagol mòći ima ovaki prez.: màrem ſ mèrem, màreš i mèreš, 3. màre i mère; 1. màremo i mèremo, 2. màrete i mèrete, 3. màreju i mèreju. Imperat.: 2. pomàri i pomèri i pomòjzi; 1. pomàrimo i pomèrimo i pomòjzimo,

Digitized by Google

pomàrite i pomèrite, pomarète, pomerète i pomòjzite, pomojzète. Part. pret. akt. ima kao kao i réći: mògal, mògla, mòglo. Part. pret. pas. se ne upotrebljava. Imperativ dolazi samo složen s prijedlozi. Akcenat, kaki je u prostoga glagola, ostaje i u složenim nepromijenen i na istom slogu.

Glagol lèći (jacĕre) i vrći pored: vrći s osnovom na *g* razlikuje se akcentom od primjera rèći; prez: 1. lêžem, vržem; 2. lêžeš, vržeš; 3. lêže, vrže; 1. lêžemo, vržemo; 2. lêžete, vržete; 3. lêžeju, vržeju; imperativ je kao i kod rèći: 2. lèzi, vrzi; 1. lèzimo, vrzimo; 2. lezète, vrzète i vrzite pored: vrste; part. pret. akt.: lêgal, vrgal; lêgla, vrgla; lèglo, vrglo; pl.: lègli, vrgli; lègle, vrgle; lêgla, vrgla; part. pret. pas. se upotrebljava samo od vrći: vržen, vržena, vrženi (mj. vrženo). Slično ima i glagol sèsti (štok. sjësti); prez.: sêdem, 2. sêdeš, 3. sêde; 1. sêdemo, 2. sêdete, 3. sêdeju; imperativ: 2. sèdi, 3. nâj sêde; 1. sèdimo, 2. sèdite, 3. nâj sêdeju; part. pret. akt.: sël. sêla, sèlo. Kad je ovaj glagol složen s prijedlogom tako, da za jedan slog naraste, onda u part. pret. akt. muš. roda ˝ prelazi kao ` na prijedlog: zàsel, nàsel, prìsel, pòdsel, ali i podsêla i podsèlo. Part. pret. pas. nema.

Glagol sèći s osnovom na *k* ima u prez. ′: 1. séčem, 2. séčeš, 3. séče; 1. séčemo, 2. séčete, 3. séčeju; imperativ: 2. séci; 1 sécimo, 2. secète i sécite; part. pret. akt.: sêkal, sêkla, sèklo; plur.: sëkli, sëkle, sêkla; s prijedlogom: nasèkli, nasèkle, nasêkla; part. pret. pas.: sêčen, sêčena, sêčeni (mj. sečeno). Kod sviju ovijeh napose navedenih glagola ostaje akcenat, kad je glagol složen s prijedlogom, nepromijenen na istom slogu, osim što ˝ prelazi u pl. part. pret. akt. muš. i žen. roda u `, kod glagola sèći: sëkli, sëkle — nasèkli, presèkle.

Kao glagol bòsti akcentuju se još ovi prosti i složeni glagoli:

S osnovom na *d, t;* i to s osnovom na *d:* pàsti, na-, pre-, zapàsti: s osnovom na *t:* mèsti, po-, iz-, namèsti; plèsti, na-, po-, is-, pot-, zaplèsti; cvèsti, na-, precvèsti.

Glagoli s osnovom na *d*: prèsti i kràsti sa svojim složenima: na-, is-, pot-, za-, diprèsti (mj. dopresti); na-, pokràsti — imadu akcenat u prez. i u imperat. kao grìsti: 1. prédem, krádem; 2. prédeš, krádeš; 3. préde, kráde itd.; imperat.: 2. prédi, krádi; 1. prédimo, krádimo; 2. predète, kradète; part. pret. pas.: préden, predèna, predèni; a kràsti: krâden, krâdena, krâdeni (mj. kradeno), part. pret. akt. kao bòsti: prël, prêla, prèlo; kràl, krâla, kràlo; nàprel, nàkral.

Digitized by Google

S osnovom na *n:* žèti. nažèti, požèti (prez. žènem, žèneš itd.)

βββ) Kojima je ´ u inf. na prvome slogu, ostaje jednima i u svim ostalim oblicima na istom slogu, samo što u 3. licu pl. prez. može doći pored ´ na prvome slogu i ` na drugome i što u 2. licu plur. imper. imadu ` na drugom slogu (primjer: trésti), a drugima — s osnovom na *m, n* i *r* prelazi ´ u prez. i u imperativu u `, a u part. pret. pas. muš. roda pomiče se kao ` na drugi slog, t. j. na prijedlog, dok u part. pret. akt. imaju neki u sva tri roda ^, a neki čas ^, čas `, a čas ´, primjer: dréti).

Prezenat.

	Sing.	
1.	trésém	dèrem
2	tréseš	dèreš
3.	trése	dère
	Plur.	
1.	trésemo	dèremo
2.	trésete	dèrete
3.	tréseju i tresèju	dèreju i derèju

Imperativ.

	Sing.	
1.	—	—
2.	trési	dèri
3.	nâj trése	nâj dère
	Plur.	
1.	trèsimo	dèrimo
2.	tresète	derète
3.	nâj tréseju ili tresèju	nâj dèreju ili derèju

Part. pret. akt. trésal, trésla, tréslo; dȓl, dȓla, dȓlo.

Part. pret. pas. trešen, trešèna, trešèni (mj. treseno); pòdrt (samo složen u običaju), podȓta, podȓti (mj. podrto).

Kao trésti akcentuju se ovi prosti glagoli sa svojim složenima:

S osnovom na *s:* is-, na-, pre-, rastrésti; rásti, na-, pre-, izrasti; pásti (pascere), na- íspásti.

S osnovom na *b*, *p* i to na *b:* dúpsti, iz-, na-, predúpsti; zépsti na-, pre-, ozépsti; na *p:* skúpsti, na-, is-, oskúpsti.

S osnovom na *l:* vléći i léći, na-, o-, pre-, iz-, raz-, prevléći (prez. prevlèčem).

Digitized by Google

S osnovom na *k* i *g:* túći, na-, na-, ís-, o-, rastúći; na *g:* léći (incubere), iz-, naléći.

Glagol pásti (pascere) i pàsti u svim oblicima ima akcenat kao i trésti samo u part. pret. akt. ima u muš. i žen. rodu ˆ, a u sred. rodu ` na prvome slogu: pâsal, pâsla, pàslo; pl.: pàsli, pàsle, pâsla; tako i kad je složen: napâsal, napâsla, napàslo — i u part. pret. pas. u sva tri roda ˆ na prvome slogu: popâšen, popâšena, popâšeni (mj. popašeno, dolazi samo složen).

Ovamo pripada po prez. i imperat. glagol kléti: kúnem, kúneš, itd.; kúni, kúnimo, kunète, ali part. pret. akt. ima: klêl, kléla, klélo i klêlo i part. pret. pas.: klêt, kléta, kléti. Kad je složen s prijedlogom dolazí u part. pret. akt. muš. i sred. roda (kad ima: klêlo) i u muš. rodu part pret. pas. akcenat kao ` na prijedlog: prèklel, prèklelo; prèklet. Kako se čuje i u žen. rodu part. pret. akt. taki akcent: prèklela, nema sumńe, da je nastalo tako analogijom muš. í sred. roda. —

Kao dréti deklinuju se i akcentuju još ovi glagoli sa svojim složenima:

S osnovom na *r:* žréti, na-, pre-, požréti; tréti, na-, po-, o-, za-, rastréti; glagol mréti ima prez.: mrèm, mrëš, mrë, mrèmo, mréte, mrèju; imp.: 2. mrî; 1. mrèmo, 2. mrète. Složen upotrebljava se samo u plur.: prez.: pòmrete pòmreju i pomrèju; imp.: pòmrimo, pomrète; ilí od vumréti: vùmri; vùmrimo, vumrète; part. pret. akt. prost: mrîl, mŕla, mrîlo; pl. mrîli, mrîle, mŕla; slož.: pòmrli, pòmrle, pòmrlo; kao adverab dolazi složen i u sing. sred. roda: pòmrlo. Part. pret. pas. nema. — Zapréti (claudere), part. pret. akt.: zàprl, zàprla i zapŕla, zàprlo; part. pret. pas.: zàprt, zàprta i zapŕta, žàprti i zapŕti (mj. zaprto).

S osnovom na *n*, *m* i to na *n:* samo složen — respéti, pripéti, napéti, zapéti; prez.: zàpnem; part. pret. akt.: zàpel, zapéla, zàpelo pl. zàpeli, zàpele, zapéla; part. pret. pas.: prìpet, prìpeta, prìpeti (mj. pripeto); rèspet, respéta, respéti. Za što kod pripéti i respéti nije jednaki akcenat, ne bi znao reći; možda je akcenat ´ u respéta, respéti postao analogijom imenice respélo. Osim ta dva part. čuje se još: nàpet, napèta i nàpeta, napéti i nàpeti (osobito kad je adverab). Part. prìpet veli se najobičnije za privezana psa. — Počéti, za-, pri-, načéti (prez. nàčmem mj. načnem); zàčmi, nàčmi, pòčmi itd.; part. pret. akt.: pòčel, počéla, pòčelo; pl. pòčeli, pòčele, počéla; part. pret. pas.: pòčet, nàčet, počéta, nàčèta, pòčeti, nàčeti (mj. načeto); pl. načèti, načète, načèta. Os-

Digitized by Google

nova na *m:* zéti (št. ùzêti), otéti; prez. zémem, òtmem: imper.: zèmi, ótmi; part. pret. akt.: zêl, zéla, zêlo; pl. zêli, zêle, zéla; ótel, otéla, otélo i òtelo, pl. òteli i otéli, òtele, i otéle, òtela i otéla; part. pret. pas.: zêt, zéta, zêti (mj. zeto); pl. zêti, zête, zéta i zêta; òtet, otéta i òteta, òteti i otéti; ožéti (exprimere) prez.: òžmem; imper. òžmi; part. pret. akt.: òžel i ožêl, ožéla, ožélo; pl. ožèli, ožèle, ožéla; part. pret. pas.: òžet, ožèta, ožèti (i òžeti, mj. ožeto); pl. ožèti, ožète, ožèta.

β) Glagoli s osnovom samo na vokal.

Ima ih s akcentom ˝, ` i ´, — mîti, znàti, víti (viere).

αα) Kojima je u inf. akcenat ˝, mijeńa se u prez.; imperat. u svim licima i u part. pret. pas. za sve rodove u ˆ, a u part. pret. akt. mijeńa se sad u ˆ, sad u ´, a sad u `. Akcenat ˝ u inf., kad je glagol složen sa prijedlogom, mijeńa se u `, ostajući na istom slogu: čûti — začùti.

Prezenat.

Sing.	*Plur.*
1. mîjem	mîjemo
2. mîješ	mîjete
3. mîje	mîjeju

Imperativ.

Sing.	*Plur.*
1. —	mîjmo
2. mîj	mîjte
3. nâj mîje	nâj mîjeju

Part. pret. akt.: mîl, mîla, mìlo; pl. mìli, mìle, mîla.

Part. pret. pas.: mîjen, mîjena, mîjeni (mj. mijeno).

Tako se akcentuju još ovi glagoli sa svojim složenima: čûti, za-, na-, prečuti; bîti (percutere), za-, na-, po-, iz-, vu-, obìti; skrîti, zakrìti, po-, nakrìti; mîti, vmìti; samo složen: zešìti (štok. sàšiti), obùti, sizùti.

Pîti ima prez.: 1. pîjem, 2. pîješ, 3. pîje; 1. pîjemo, 2. pîjete, 3. pîjeju; složen: is-, po-, na-, za-, opìjem, opìješ itd. Imperativ ima kao i mîti; part. pret. akt.: pîl, píla, pîlo; pl.: pîli, pîle, píla; part. pret. pas.: samo složen: nàpit, zàpit, pòpit, popìta, popìti (mj. popito); pl.: popìti, popìte, popìta. Part. pret. akt. od ostalijeh glagola ima akcènat kao i mîti: čûl, čûla, čùlo; pl. čùli, čùle, čûla. Kad je glagol složen s prijedlogom tako, da za jedan

*

Digitized by Google

slog naraste, onda ˝ u part. pret. akt. muš. roda prelazi kao ˋ na prijedlog: zàčul, prèčul itd. Jednako je i kod part. pret. akt. od glagola pîti: pîl, gdje ˆ prelazi kao ˋ na prijedlog: pòpil, zàpil, nàpil. Svi ovi glagoli čuju se u inf. i sa ˋ mjesto ˝: čùti, bìti (percutere i esse), pìti, skrìti, mìti, pa tako je razumljivo što u inf., kad su složeni s prijedlogom tako, da za jedan slog narastu, ostaje akcenat kao ˋ na svome mjestu: čüti, čùti — začùti, prečùti itd.

Glagol znàti (i znäti) u prez. je uvijek jednosložan: 1. znâm, 2. znâš, 3. znâ; 1. známo, 2. znáte, 3. znáju; imperat.: 2. znâj; 1. znâjmo, 2. znâjte; part. pret. akt. znäl, znâla, znàlo: složen: pòznal, poznâla, poznàlo; pl.: znàli, znàle, znâla; part. pret. pas. samo složen: pòznat, poznàta, poznàti (mj. poznato). Tako i dätí, smëti i samo složen: prispèti, dispèti (mj. dospjeti), koji u inf. imaju i ˋ mjesto ˝: dâm, dâš; smêm, smêš; prispêm; prispêš itd.; imperat.: 2. däj i dâj; 1. dàjmo, 2. dàjte; (smëti nema imperat.); 2. prìspí, 1. prispêjmo, 2. prispète; part. pret. akt.: dâl, dála, dâlo; pl.: dâli, dâle, dála; složen: prèdal, predála i prèdala, prèdalo; pl.: prèdali, prèdale, predàla; smël, smêla, smèlo; pl.: smèli, smèle, smêla; prìspel, prispêla, prispèlo; pl.: prispèli, prispèle, prispêla. Part. pret. pas.: dân, dána, dáni i dâni (mj. dano), složen: prèdan, predána predáni; pl.: predáni, predáne predána; (smëti nema); prìspet, prìspeta, prìspeti (mj. prispeto). Glagoli zdëti (štok. zdjësti, sàdjesti; foenum in metas extruere) i stäti (consistere) imaju prezenat s umetnutim *n*: 1. zdënem, stânem, 2. zdëneš, stâneš; 3. zdëne, stâne; 1. zdënemo, stânemo; 2. zdënete, stânete, 3. zdëneju, stâneju; imperativ: 2. zdèni, stäni; zdènimo, stänimo, 2. zdènite, stänite; part. pret. akt.: zdël, stäl; zdêla, stâla; zdelo, stâlo; pl.: zdêli, stâli; zdêle, stâle; zdêla, stâla.

Part. pret. pas. navedeni glagoli ne prave svi. Koji se čuju, ovako glase u tom part.: skrîti — skrîjen, skrîjena, skrîjeni i skrît, skrìta, skrìti (mj. skrito); bîti (percutere) — bîjen, bîjena, bîjeni (mj. bijeno) i bît, bìta, bìti (mj. bito); zešìti — zešîjen, zešîjena, zešîjeni (mj. zešijeno) i zèšit, zešìta, zešìti (mj. zešito); obùti — obûjen, obûjena, obûjeni (mj. obujeno) i òbut, obùta, obùti (mj. obuto); glagol znàti dolazi u tom part. samo složen: pòznat, poznàta, poznàti (mj. poznato); zdëti — zdët, zdèta, zdèti. Kad je glagol deti složen s prijedlogom na: nadèti a znači: farcio, indo farturam — onda ima prez.: 1. nadènem, 2. nadèneš i t. d. to jest, kroz sva lica ostaje ˋ na drugom slogu; tako i u imper.: nadèni, nadènimo — ali: nadenète; part. pret. akt.: nàdel, nadêla,

Digitized by Google

nadèlo; pl.: nadèli, nadèle, nadêla; a part. pret. pas.: nadèven, nadivèna, nadivèni (mjesto nadevena); pl.; nadivèni, nadivène, nadivèna; tako i zadèti se, prez. zadènem se; imp. zadèni se; part. pret. akt.: zàdel, zadêla, zadèlo i zàdelo; part. pret. pas.: zàdet, zadèta, zadèti (mj. zadeto).

U part. pret. akt. muš. roda s akcentom ˝ ili ˆ, kad je glagol složen s prijedlogom na vokal, prelazi ˝ ili ˆ kao ˋ na prijedlog: čûl — zàčul, ali: začûla, začùlo; pîl — zàpil, ali: zapíla, zapìlo; bîti (percutere) prost ima: bîl, bîla, bîlo, a složen: nàbil, nabîla, nabìlo; prèbîla, prebìlo; jednako je u part. pret. pas. u muš. rodu s akcentom ˝: bît — prèbit — nàbit, ali: prebìta, nabìta; prebìti, nabìti (mj. nabito).

Kad glagol bîti ili bìti (št. бъiti) znači esse onda ima prez. imperfek. značenje: 1. jês, jèsam, 2. jèsi, 3. jê; 1. jèsmo, 2. jèste, 3. jèsu; s negacijom: 1. nísam, 2. nísi, 3. nî; 1. nísmo, 2. níste, 3. nísu; prez. perfekt. značenja: 1. bûm, 2. bûš; 3. bû; 1. búmo, búte, búju; imperativ: 2. bûdi, 1. bûdimo 2. bûdite; part. pret. akt.: bîl, bíla, bîlo; pl.: bîli, bîle, bíla; kad je složen konjuguje se kao glagoli 4. vrste, gdje će se i pomenuti.

Glagol ìti umeće u prezentu kao i u štokavačkom dijalektu *d* između osnove i prezentnoga veznika *e:* 1. ïdem, 2. ïdeš, 3. ïde; 1. ïdemo, 2. ïdete, 3. ïdeju; imperativ pravi od glagola: edìti (osn. hed, št. hòditi) — 2. èdi; 1. èdimo, 2. èdite pored običnijega ète; part. pret. akt. od osnove hed — šьd: išal, išla, išlo; part. pret. pas. nema osim žen. i sred. roda, koji glase: prešâsta (zima); prešâsti (ļeti = prošasto ļeto). Kad je iti složen s prijedlogom na vokal ili konzonanat, prelazi ˋ u infinitivu u ˊ: izíti, dójti (od doiti, dójti); tako je i u prez. i imper., samo što je od glagola, koji su složeni s prijedlogom na vokal, prešao i u glagole s prijedlogom na konzonanat, gdje mu po pravilu nema mjesta. Tako je već inf. izíjti običniji nego iziti. Kad je složen ima prez.: 1. izíjdem, dójdem, 2. izíjdeš, dójdeš, 3. izíjde, dójde; 1. izíjdemo, dójdemo, 2. izíjdete, dójdete; 3. izíjdeju dójdeju; imper.: 2. izíjdi, dójdi; 1. izíjdimo dójdimo, 2. izijdète, dojdète; part. pret. akt.: izišal, izìšla, izìšlo; dèšal, dèšla, dèšlo (mj. dòšal, dòšla, dòšlo). Tako je i onda, kada je glagol ìti složen i sa drugijem prijedlozima: vújti, zájti, nájti, préjti (mj. projti), síjti (štok. sáći) i t. d. Umjesto: kamo ideš; kamo idete kažu Prigorci: kamêš; kamête.

ββ) Samo su dva glagola s osnovom na vokal, koji u inf. i kroz sva lica prez. imadu ˊ, a u imper. ˆ na prvome slogu. U part.

Digitized by Google

pret. akt. imaju oba u muš. rodu ˆ, a u žen. i sred. rodu na istom slogu ´. Part. pret. pas. različit im je i akcentom i oblikom. Ta dva glagola su: víti (viere) i gńíti.

Prezenat.

Sing.	*Plur.*
1. víjem	víjemo
2. víješ	víjete
3. víje	víjeju

Imperativ.

1. —	vîjmo
2. vîj	vîjte
3. naj víje	nâj vìjeju

Part. pret. akt.: vîl, víla, vílo; tako i: gńîl, gńíla, gńílo; pl.: gńíli, gńíle, gńíla.

Part. pret. pas.: vît, víta, víti (mj. vito), a gńíti ima samo složen: sègńit, sègńita, sègńiti (mj. segńito).

Kano kad su prosti, akcentuju se ova dva glagola i onda, kad su složeni samo u part. pret. akt. i pas., u muškom rodu dođe kod glagola víti na prijedlog ` : na-, pre-, za-, iz-, povíti; povíjem; povîj; pòvil, povíla, povílo; pl.: pòvili, pòvile i povíle, pòvila i povíla; pòvit, povíta, povíti i pòvita, pòviti (mj. povito); pre-, segńíti (mj. sagńiti), (segńíjem; segńîj; ali: sègńil, sègńila, sègńilo, i part. pret. pas.: sègńit, sègńita, sègńiti (mj. sagńito).

Po inf. spada ovamo glagol snéti (deferre, postao od snesti) i glagol s osnovom na konz. *t:* smésti (perturbatum esse, perturbare). Ova dva glagola akcentuju se i deklinuju ovako: prez.: snèmem, 2. snèmeš, 3. snème; 1. snèmemo, 2. snèmete, 3. snèmeju i snemèju; 1. smètem, 2. smèteš, 3. smète; 1. smétemo, 2. smétete; 3. smèteju; imper.: 2. snèmi; 1. snèmimo, 2. snemète; 2. sméti; 1. smétimo, 2. smetète; part. pret. akt.: snêl, snéla, snélo i snêlo; smêl, sméla, smélo i smêlo; pl. oba; sméli, sméle, sméla; part. pret. pas.: snèšen, snèšena i snešèna, snèšeni i snešèni (mj. sneseno); sméten, smetèna, smetèni (mj. smeteno); pl. smetèni, smetène, smetèna.

b. Druga vrsta.

Mjesto štok. umetka *u* između osnove i inf. nastavka imadu svi glagoli u prigorskom dijalektu umetak *a*, povedavši se u tome jamačno za glagolima V. vrste. Ipak u plešivičkoj općini čuje se inf. i s pravilnim umetkom *u*.

Digitized by Google

Svima je prostima osnova od dva sloga, a dvjema od tri sloga. Onima, kojima je osnova od dva sloga, akcenat dolazi u inf. na prvome slogu kao ˆ — pârnati (intereo), ili kao ` ili ´ na drugome slogu — genàti, vrnáti.

α) Kojima je osnova od dva sloga, a imadu ˆ na prvome slogu u inf., dobivaju u prez. kroz sva lica sing. i plur. i u part. pret. pas. za sva tri roda ˆ na prvome slogu, u imper. ¨ na prvome slogu, a osim toga može u 2. licu plur. doći i ` na drugi slog, a u part. pret. akt. dobija u muš. rodu ¨, u žen. ˆ, a u sred. ` na prvome slogu.

Prezenat.

Sing.	*Plur.*
1. pârnem	pârnemo
2. pârneš	pârnete
3. pârne	pârneju.

Imperativ.

1. —	pärnimo
2. pärni	pärnite i parnète
3. naj pârne	nâj pârneju

Part. pret. akt. pärnal, *p*ârnala, pàrnalo, pl. pärnali, pärnale, pârnala.

Part. pret. pas.: pârńen, pârńena, pârńeni (mj. parńeno).

Ovako se još akcentuju: sûnati, zasûnati; zînati; lûpnati, zalûpnati; pîknati, po-, za-, napîknati, pl̂ûnati, pûknati; prâsnati; rînati, po-, na-, izrînati; stîsnati, pritîsnati; pl̂ûsnati, kl̂ûnati, svîknati, na-, privîknati; smr̂knati se; pîsnati; stîgnati, za-, po-, distîgnati (mj. dostignuti), ćvr̂knati (percutere); zgînati; kâpnati; plânati; grêznati, za-, vugrêznati; slêgnati se; dîgnati, zdîgnati; otr̂gnati, pretr̂gnati; šmr̂knati (jacere); mêknati (molescere); odmêknati; prâsnati; pr̂dnati; cr̂knati (mori, vita decedere); cîknati (acescere); šûšnati; samo složeni: zamr̂znati; smr̂znati; odvûgnati (mollescere), oglûnati (št. oglùhnuti) i prîgnati. Akcenat ¨ u imper. i u part. pret. akt. muš. roda, kad je glagol složen s prijedlogom tako, da dobije slog više, prelazi u ` : vugrèzni, vugrèznimo; vugrèznal.

β) Kojima je u inf. ` na drugome slogu pomiču ga u prez. i u imper. kroz sva lica sing. i plur. i u oba part. pret. u sva tri roda — osim part. pret. akt. sred. roda, u kome ima ` na drugom slogu — za slog natrag, samo u 2. licu imper. plur. može doći osim toga pored ` na prvome slogu i ` na drugome slogu.

Digitized by Google

Prezenat.

Sing.	*Plur.*
1. gènem	gènemo
2. gèneš	gènete
3. gène	gèneju

Imperativ.

1. —	gènimo
2. gèni	gènite i genète
3. nâj gène	nâj gèneju

Part. pret. akt.: gènal, gènala, genàlo, pl. genàli, genàle, gènala.

Part. pret. pas.: gèńen, gèńena, gèńeni (mj. geńeno).

Tako se još akcentuju: zenàti (št. zînuti), odlanàti; meknàti (mj. maknuti, movere); teknàti (mj. taknuti), za-, po-, na-, pri-, teknàti; porenàti, na-, iz-, direnàti (mj. dorenuti, od osn. V. vrste *gn)* denàti (štok. dàhnuti), za-, na-, pri-, podenàti (odorari); svenàti (št. svànuti, dilucescere); nagnàti; prignàti se, segnàti se (mj. sagnuti se), trenàti; megnàti (mj. magnuti), na-, primegnàti; kresnàti, okresnàti i samo složen: zaklenàti (claudere).

γ) Kojima je osnova u inf. od dva sloga, imadu jedni ` a drugi ' na drugome slogu; kojima je osnova u inf. od tri sloga, imadu ' na trećem slogu.

αα) Glagoli s osnovom od dva sloga u inf., a akcenat im je ` ili ' na drugome slogu, imadu kroz sva lica prez. i imper. ´ na prvome slogu nepromijeńen, osim 2. lica plur. imper., gdje može biti pored ´ na prvome i ` na drugome slogu. U part. pret. akt. imadu glagoli, kojima je u inf. `, u muš. i žen. rodu ' na prvome slogu; a u sredńem rodu ` na drugom slogu; a u glagola, kojima je u inf. ', imadu u muš. rodu ^ na drugome slogu, u žen. i u sred. ´ na drugome slogu. U part. pret. pas. ostaje u jednijeh i u drugijeh ' na prvome slogu nepromijeńen.

Prezenat.

Sing.	
1. vágnem (inf. vagnuti)	vŕnem (inf. vrnáti)
2. vágneš	vŕneš
3. vágne	vŕne
Plur.	
1. vágnemo	vŕnemo
2. vágnete	vŕnete
3. vágneju	vŕneju

Digitized by Google

Imperativ.

Sing.

1. —	—
2. vágni	vŕni
3. nâj vágne	nâj vŕne

Plur.

1. vágnimo	vŕnimo
2. vágnite i vagnète	vŕnite i vrnète
3. nâj vágneju	nâj vŕneju

Part. pret. akt. vágnal, vágnala, vagnàlo, vagnàli, vagnàle, vágnala, vrnâl, vrnála, vrnàlo; pl. vrnáli, vrnále, vrnála.

Part. pret. pas.: vágńen, vágńena, vágńeni (mj. vagńeno); vŕńen, vŕńena, vŕńeni (mj. vrńeno).

Kao vagnàti akcentuju se još: tegnàti (posse), na-, po-, istegnàti; buknàti; viknàti, po-, zaviknàti; kinàti; manàti (mj. mahnuti), pre-, zamanàti; muknàti, zamuknàti; punàti (mj. puhnuti), po-, za-, napunàti; sinàti, zasinàti; srknàti, posrknàti; pinàti (ictum pedis alicui dare), seknàti se (destillationem narium abstergere); raknàti (mj. hraknuti), izraknàti; segnàti, disegnàti (mj. dosegnuti); šipnàti (vellicare); trunàti (mj. truhnuti), istrunàti; frknàti; riknàti; smuknàti, posmuknáti; škripnàti, zaškrípnati; punàti; samo složeni: nabreknàti, poskliznàti, posmuznàti.

Kao vrnáti akcentuju se samo: grnati, po-, za-, na-, zgrnati; mináti, premináti; svináti, za-, na-, prevináti.

ββ) Glagola s osnovom od tri sloga u inf. gotovo nema više osim spomenáti i poslunáti (mj. posluhnuti), koji također za pravo nijesu drugo nego složeni s prijedlogom po, pa se oba i akcentuju kao i glagoli spomenuti kod primjera vrnáti kad su složeni s prijedlozima.

c. Treća vrsta.

Glägôlâ treće vrste ima malo. Neki su prešli među glagole četvrte vrste, s kojima se onda u svemu izjednačiše. I ovo nekoliko glagola, što po inf. spada na treću vrstu osim onijeh, kojima je osnova na palatal, mogu inf. praviti gdjekoji i po četvrtoj vrsti, što ću malo niže i spomenuti. Svi glagoli ove vrste imadu u inf. osnovu od dva sloga osim glagola zelenèti i krvarèti, a najviše ńih imade akcenat ` na drugom slogu u infinitivu, a jedan samo sa " na prvome slogu (vîdeti). Prígorski je dijalekat kao i stativski izjednačio prvi razdio treće vrste s drugim razdjelom, kao što je to i štokavački dijalekat učinio. Danas još, kako je poznato, ima

Digitized by Google

štokavština samo dva glagola, koji pripadaju prvome razdjelu, i to: umjeti i razumjeti. Od ta dva glagola živi u prigorskom dijalektu samo drugi: razumjeti u inf. obliku razmèti i rezmèti, a koňuguje se i akcentuje ovako:

Prezenat.

Sing.	*Plur.*
1. ràzmim i rèzmim (kroz sva lica)	ràzmimo
2. ràzmiš	ràzmite
3. ràzmi	ràzmiju

Imperativ.

Sing.	*Plur.*
1. —	ràzmimo
2. ràzmi	ràzmite i razmète
3. nâj ràzmi	nâj ràzmiju

Part. pret. akt.: ràzmil, ràzmila i razmêla, razmèlo; pl. razmèli, razmèle, razmêla.

Part. pret. pas. se ne upotrebljava.

Ostali glagoli ove vrste razlikuju se međusobno najviše akcentom u part. pret. akt. i u imper., pa ćemo ih prema tome podijeliti u dva odjela. U prvome pokazaćemo akcenat kaki je u prezentu, a u drugome, kaki je u imper. i part. pret. aktiva.

α) Svi glagoli, koji po inf. pripadaju trećoj vrsti, bili od dva ili od tri sloga, imadu u sing. prez. ˆ na pošlednjem slogu, a u plur. ´ na istom slogu, samo što glagoski oblik naraste ličnim nastavkom za jedan slog više:

Prezenat.

Sing.	*Plur.*
1. žutîm (inf. žutèti)	žutímo
2. žutîš	žutíte
3. žutî	žutíju

Ovako se u prezentu još akcentuju: žeļèti, po-, zažeļèti; zelenèti se, za-, pozelenèti se; bečàti, zabečàti; bledèti, pobledèti; kipèti, zakipèti; klečàti; kričàti, zakričàti; mučàti, zamučàti; prdèti, za-, naprdèti; srbèti (štok. svrbjeti); sidèti i sedèti, na-, presidèti; vrtèti, zavrtèti; smrdèti, na-, zasmrdèti; trpèti, po-, pretrpèti; itèti (št. hítjeti), čepèti (conquiniscere); ponorèti (mente capi); bežàti; bojàti; girèti (št. gòrjeti), na-, iz-, pregirèti; grmèti, zagrmèti; držàti, pri-, zadržàti; ležati, na-, iz-, preležàti; letèti, na-, iz-, vu-, preletèti; skrbèti, na-, preskrbèti; trepèti (št. strépiti, contremiscere) lapèti, izlapèti; ladèti se, pre-, naladèti se; jačàti se; tisàti (mj. tis-

Digitized by Google

kati, prez. tišîm i t. d.); zairèti (samo složen, marcescere); mrzèti, zamrzèti; puzèti, za-, napuzèti; krvarèti, zakrvarèti; gledèti (št. glẽdati); vrtèti, zavrtèti; škiļèti (connivere), i u prez. običan samo: velîm, velîš i t. d.

Glagol živèti i samo složen u običaju — zreti — dizréti (mj. dozreti), koji ima prez. i po I. vrsti, imadu ovaki akcenat u prez.: 1. žívim, 2. žíviš, 3. živi; 1. živimo, 2. živite, 3. žíviju. Tako i glagol oslipèti, koji dolazi samo složen: 1. oslépim, 2. oslépiš, 3. oslépi; 1. oslépimo, 2. oslépite, 3. oslépiju; 1. dèzrim, 2. dèzriš, 3. dèzri; 1. dèzrimo, 2. dèzrite, 3. dèzriju; jednako često čuje se i ovaki prezenat: 1. dizêrim, 2. dizêriš, 3. dizêri; 1. dizêrimo, 2. dizêrite, 3. dizêriju.

Glagol vîdeti koji glasi jednako često i po četvrtoj vrsti vîditi ima: 1. vîdim, 2. vîdiš, 3. vîdi; 1. vîdimo, 2. vîdite, 3. vîdiju; imperat. samo 2. lice sing. i pl.: vîš, vîšte.

Glagol tèti (št. hòtjeti) ima ovake oblike i akcenat: 1. òću ću, òćeš ćeš, 3. òće će; 1. òćemo, ćemo, 2. òćete ćete, òćeju ćeju i kadikad: tê (če oni tê = ako oni hoće).

Glagol spàtî koji po inf. pripada prvoj vrsti, a po prez. ovamo, ima prezenat: 1. spîm, spîš, spî; 1. spímo, 2. spíte, 3. spíju; a glagol státi štok. stàjati ima prez.: 1. stijîm, 2. stijîš, 3. stijî; 1. stijímo, 2. stijíte, 3. stijíju.

β) Akcenat u imperativu i u part. pret. akt.

αα) U imper. jedni imadu ` a jedni ´ na osnovnome slogu, a kod prvijeh dolazi običnije u 1. i u 2. licu plur. ` na drugome slogu, dočim je kod drugijeh samo u 2. licu plur. običniji ` na drugome slogu od ´ na prvome slogu.

Imperativ

Sing.	
1. —	—
2. žèli	tŕpi
nâj želî	nâj trpî
Plur.	
1. želìmo i žèlimo	tŕpimo
2. želète i žèlite	trpète i tŕpite
3. nâj želíju	nâj tŕpiju

Kao imper. od glagola žeļèti akcentuju se još ovi glagoli: dizrèti (mj. dozreti) 2. dèzri; 1. dezrìmo, 2. dizrète; sizrèti (mj. sazrèti) 2. sezŕi; 1. sezrìmo, 2. sizrète; ležàti, za-, po-, izlezàti se; letèti, na-, iz-, po-, vuletèti.

Digitized by Google

Kao imper. od glagola trpèti, akcentuju se još ovi glagoli: živèti, na-, preživèti; vrtèti; navrtèti; bečàti, zabečàti; bledèti, prebledèti; žutèti, na-, požutèti; kipèti, zakipèti; klečàti; kričàti, zakričàti; mučàti, za-, premučàti, prdèti, zaprdèti; srbèti, zasrbèti; smrdèti, zasmrdèti; itèti, poitèti; čepèti, ponorèti; grmèti, zagrmèti; držàti, po-, za-, pridržàti; skrbèti, poskrbèti; vrtèti, zavrtèti; mrzèti, zamrzèti; puzèti, za-, napuzèti; škiljeti (connivere), jačàti, tišàti (mj. tiskati), zairèti, slipèti (št. zaslijèpiti). Dva glagola od tri sloga u inf. zelenèti se i krvarèti imadu: 2. zelèni, krvári; 1. zelenìmo se, krvarìmo, 2. zelenète se, krvarète.

Glagol sidèti (št. sjèditi), kad znači u imperativu, da onaj ko sjedi već i dalje sjedi, akcentuje se ovako: 2. sédi, 3. nâj sedî; 1. sédimo, 2. sidète, 3. nâj sidíju: a kad znači imper., da onaj ko stoji, sjedne, onda se upotrebljavaju oblici od glagola prve vrste: sèsti; 2. sèdi; 1. sèdimo, 2. sèdite (sr. taj glagol kod prve vrste).

Glagol gledèti ima imperativ samo složen s prijedlogom po, za, na, vu: 2. poglêj, 3. nâj pogledî; 1. poglêjmo, 2. poglêjte, 3. nâj pogledíju. Tako i glagol spàti, kojì pripada po nekim oblicima ovamo: 2. spîj; 1. spîjmo, 2. spîjte. Jednako je i sa glagolom bojàti se: 2. bôj se; 1. bôjmo se, 2. bôjte se i sa glagolom státi: 2. stôj; 1. stôjmo, 2. stôjte.

Glagol girèti (št. gòrjeti) ima imper.: 2. góri, 3. nâj girî; 1. górimo, 2. girète, 3. nâj giríju.

ββ) U part. pret. akt. imadu jedni u muš. rodu ` na prvome slogu, ^ u žen. rodu na drugom slogu i ` u sred. rodu na drugom slogu; drugi pako ´ u muš. i žen. rodu na prvome slogu, a u sred. rodu ` na drugome slogu: žèlil, želêla, želèlo; žívil, žívila, živèlo; plur. želèli, želèle, želêla; žívili, žívile, živila (kao i u singularu.

Kao žèlil, želêla, želèlo akcentuju još: sèdil, sidêla, sidèlo vȑtil, vrtêla, vrtèlo; dèzrel, dizrêla, dizrèlo (mj. dozrelo); ponòril, ponorêla, ponorèlo; bòjal, bojâla, bojàlo; gèríl, girêla, girèlo (mj. gorelo); držal, držâla, držàlo; lèžal, ležâla, ležàlo; lètil, letêla, letèlo.

U plur. mijeńa se akcenat ovako: želèli; želèle, želêla; dizrèli, dizrèle, dizrêla (mj. dozrela), bojàli, bojàle, bojâla; girèli, girèle girêla itd.

Glagol s osnovom od tri sloga zelenèti se ima: zelènil, zelenêla, zelenèlo; glagol tèti (št. hòtjeti) ima: tèl, têla, tèlo; a glagol vrtèti: vȑtil, vȑtila, vȑtilo i vrtèlo.

Digitized by Google

Glagoli spàti i státi imaju: spâl, spála, spâlo; pl. spâli; spâle, spála; stâl, stála, stálo; pl. stáli, stále, stála.

Kao žívil, žívila, živèlo akcentuje se još: béčal, béčala, bečàlo; blédil, blédila, bledèlo; žútil, žútila, žutèlo; kípil, kípila, kipèlo; kléčal, kléčala, klečàlo; kríčal, kríčala, kričàlo; múčal, múčala, mučàlo; pŕdil (i pr̀dil), pŕdila, prdèlo; sŕbil, sŕbila, srbèlo; čépil, čépila, čepèlo; zaíril, zaírila, zairèlo; béžal, béžala, bežàlo; ítil, ítila, itèlo; skŕbil, skŕbila, skrbèlo; trépil, trépila, trepèlo; mŕzil, mŕzila, mrzèlo; jáčil, jáčila, jačìlo; tíšal, tíšala, tišàlo; púzil, púzila, puzèlo; glédil, glédila, gledèlo; škílil, škílila, škilèlo. Dva glagola s osnovom od tri sloga: krváril, krvárila, krvarèlo; oslépil, oslépila, oslipèlo.

Kad ovi part. dolaze u pl. obliku (koji to mogu imati), onda im se akcenat mijeńa: žívili i živèli, živèle, žívila; bečàli, bečàle, béčala; pobledèli, pobledèle, poblédila; požutèli, požutèle, požútila; klečàli, klečàle, kléčala; kričàli, kričàle, kríčala itd. S osnovom od tri sloga: krvarèli, krvarèle, krvárila; oslipèli, oslipèle, oslépila.

Glagoli: vìditi, stâriti, vìsiti, belìti, plavìti, séditi, ćutìti, cvilìti, počŕniti, poskupìti — koji u štokavačkom dijalektu pripadaju ovoj vrsti, pređoše u prigorskom dijalektu i s inf. u četvrtu vrstu, s toga će se ondje i spomenuti. — Nekoji glagoli, koje uvrstismo ovamo, mogu inf. praviti i po trećoj i po četvrtoj vrsti: strepèti i strepìti; lapèti i lapìti; ladèti i ladìti; krvarèti i krvarìti, oslipèti i oslepìti.

d. Četvrta vrsta.

Glagoli ove vrste imadu osnovu u inf. od dva, od tri i od četiri sloga s akcentom ¨, `, ^ i ´.

α) Glagoli s osnovom od dva sloga.

αα) Glagoli, kojima je osnova u inf. od dva sloga, a imadu ¨ na prvom slogu u inf., mijeńaju ga u prez. kroz sva lica u ^, u imper. u ¨, u part. pret. akt. ostaje ¨ u muš. rodu, u žens. se mijeńa u ^, a u sred. rodu u `; u part. pret. pas. pako mijeńa se u sva tri roda u ^. U svim tim prilikama je akcenat, mijeńao se ili ostao nepromijeńen, uvijek na prvome osnovnome slogu, samo u 2. licu pl. imper. dolazi kao ` na drugi slog, a kod nekih ostaje na prvom slogu onaki, kaki je i u ostalim licima imperativa. Kad je glagol složen s prijedlogom, prelazi ¨ u `, ostajući na istom slogu.

Digitized by Google

Prezenat.

Sing.	*Plur.*
1. mûčim (inf. mŭčiti, cruciare)	mûčimo
2. mûčiš	mûčite
3. mûči	mûčiju

Imperativ.

1. —	mŭčimo
2. mŭči	mučète
3. nâj mûči	nâj mûčiju

Part. pret. akt.: mŭčil, mûčila, mùčilo; pl. mŭčili, mŭčile, mûčila.

Part. pret. pas.: mûčen, mûčena, mûčeni (mj. mučeno).

Kao mŭčitî akcentuju se još ovi glagoli: vîditi, iz-, prevìditi; stäviti (fulcrum ad vitem ligandum in terram infigere); pristàviti (ponere); kŭčiti, pokùčiti (pulsare fores); vîsiti; dŭriti se, räniti (vulnerare), izràniti; pŕtiti, na-, prepìrtiti; čîstiti, isčistiti; mîsliti, po-, pre-, zamìslíti; vädditi, iz-, povàditi; navàditi se (solere), grăbiti, iz-, na-, pogràbiti; glädditi, po-, za-, izglàditi; dîmiti se, za-, nadîmiti se; lûpiti, zalùpiti; mèriti, za-, izmèriti; namèriti; mrăziti, zamràziti; mĕriti, namèriti; nûditi, ponùditi; päriti, na-, ispàriti; pĕniti, zapèniti se; päšiti se (attendere), popàšiti se; svädditi se, posvaditi; bàviti se, zabàviti se; sîtiti, na-, presìtiti; pŭliti (uz pŭti, haurire aquam), ispùliti; str'šiti, za-, prestràšiti; plăšiti, za-, po-, preplàšiti; plŭžiti, iz-, na-, poplùžiti; prätiti, is-, popràtiti; pŕžiti, is-, na-, popîržiti; pŭniti, na-, is-, pre-, popùniti; pŭšiti, na-, ispušiti; rŭšiti, po, narùšiti; sîliti prisìliti; slîniti, na-, po-, zaslìniti; îtiti (št. hîtiti jacere), za-, pre-, naìtiti se; čûditi se, na-, za-, prečùditi se; samo složen: napràviti; obèsiti; podràniti (mane surgere), navùjstiti (mj. nahustiti, excitare); ofûriti, pofûriti (adurere).

Glagol vîditi, koji se čuje i po trećoj vrsti: vîdeti ima u imperativu ovake oblike i akcenat: 2. vîš; 1. lice pl. se ne upotrebljava, 2. vîšte. Glagoli: räniti (vulnerare), čîstiti, vädditi, grăbiti, mŕviti, päriti, pŭšiti îtiti i găziti sa svojim složenima imadu u 2. licu pl. imper. običnije ˝ ili kad su složeni ` na osnovnome prvome slogu: ränite, izràníte; vädite, izvädite; grĕbite, pogrèbite; mŕvite, namîrvite; părite, napàrite; pŭšite, napùšite; îtite, zaìtite; găzite, pogàzite.

Jedan je samo glagol s osnovom u inf. od tri sloga, a ˝ na prvome slogu: pŏmetiti (št. pâmtiti). Taj se glagol ovako konjuguje i akcentuje: prez. 1. pŏmetim, 2. pŏmetiš, 3. pŏmeti; 1. pŏ-

Digitized by Google

metimo, 2. pȍmetite, 3. pȍmetiju; imper. 2. pȍmeti; 1. pȍmetimo, 2. pȍmetite; part. pret. akt.: pȍmetil, pȍmetila, pȍmetilo; part. pret. pas. se ne upotrebljava. Pored prostoga pȍmetiti ima još i složen: zapòmetiti, u kome ` ostaje na istom slogu kroz sva lica i kroz sve oblike, kao što ostaje kod prostoga ".

ββ) Glägôlâ s akcentom ` u inf. ima od dva, od tri i od četiri sloga u inf.

ααα) Kojima je u inf. osnova od dva sloga, imadu svi ` u inf. na drugome slogu, ali u ostalim oblicima akcenat im se mijeńa: jednima ostaje ` u svim oblicima, a drugi ga mijeńaju u sing. prezenta u ^ ili u ´, u imper. u ´, a u oba part. onako, kako će se spomenuti.

αααα) Kojima ostaje ` pomiče se u prez., imper. i u oba part. pret. u sva tri roda za slog naprijed, ostajući tude u svim licima nepromijeńen na istom slogu, samo u 2. licu pl. imper. i u part. pret. akt. sred. roda pa u part. pret. pas. žen. i sred. roda prelazi kao ` na drugi slog, a može ostati i na prvome slogu.

Prezenat.

Sing.	*Plur.*
1. prèsim (inf. presìti mj. prositi)	prèsimo
2. prèsiš	prèsite
3. prèsi	prèsiju

Imperativ.

1. —	prèsimo
2. prèsi	prisète (i prèsite)
3. nâj prèsi	nâj prèsiju

Part. pret. akt.: prèsil, prèsila, prèsilo; pl. presìli, presìle, prèsila.

Part. pret. pas.: prèšen, prešèna, prešèni (mj. prešeno), pl.: prèšeni, prèšene, prešèna.

Ovako se još akcdntuju ovi glagoli sa svojim složenima: kelìti (mj. koliti, fulcrum ad phaseolum ligandum in terram infigere) nesìti i nisìti (mj. nositi pr nèsim imp. 2 lice pl. nisète); vojzìti (mj. voziti), na-, iz-, povojzìti; geńìti i gińìti (mj. goniti, prez. gèńim, imp. 2. lice pl. gińète), iz-, nageńìti; žeńìti se, ožeńìti se; kesìti i kisìti (mj. kositi, prez. kèsim, imp. 2. lice pl. kisète), na-, po-, iskesìti ili iskisìti; molìti, iz-, na-, pomolìti; skečìti i skičìti (mj. skočiti, prez. skèčim; imp. 2. lice pl. skičète); po-, na-, is-, preskečìti ili preskičìti; edìti i ìdìti (mj. hoditi, prez. èdim; imper. 2.

Digitized by Google

èdi; 1. èdimo, 2. ète mj. èdite ili idète što je rjeđe), preidîti, naidîti, spoidîti (visere); brejîti ili brijîti (mj. brojiti, prez. brèjim, imp. 2. lice pl.: brijète, rjeđe: brèjite); na-, po-, iz-, prebrijîti; gńejîti i gńijîti (mj. gnojiti, prez. gńèjim, rjeđe: gńejîm; imperat. 2. lice pl. gńijète), po-, na-, za-, pregńijîti; dvorîti, po-, nadvorîti; mežîti (mj. možditi, contundere uvas), na-, iz-, po-, razmežîti; močîti, na-, po-, iz-, pre-, razmočîti; nećîti i nićiti (mj. noćiti, prez. nèćim, imp. 2. lice pl.: nićète i nèćite), prenećîti i prenićiti; selîti se, pre-, naselîti se, stvorîti; pojstîti mj. postiti), na-, ispojstîti se; resîti (mj. rositi), naresîti se; tečîti i tičîti (mj. točiti, prez. tèčim, imp. 2. lice pl. tičète), na-, pre-, is-, rastečîti ilî rastičîti; vudrîti (št. ùdariti) i samo složen: popojdîti (mj. popodîti, pavimentum facere); osmočîti se.

ββββ) Kojima se ˋ mijeńa u sing. prez. u ˆ, ostajući na istom slogu na kome je bio u inf.; mijeńa im se u pl. prez. u ´, ostajući na istom slogu, na kome je i u sing. prez.; nadaļe se mijeńa u imper. u ´, pomičući se za slog naprijed, osim 2. lica pl., gdje dolazi na drugi slog ˋ, a u part. pret. akt. ima u muš. rodu ¨ na prvome slogu, u žen. rodu ´, a u sred. ˋ na drugom slogu; u part. pret. pas. ima ´ na prvome slogu u muš. rodu, a u žens. i sred. rodu ˋ na drugome slogu. Kad je part. pret. akt. muš. roda složen s prijedlogom tako, da naraste za slog više, onda ¨ prelazi u ˋ ostajući na slogu, na kome je i ¨ bio: gȁsil - pogȁsil.

Prezenat.

Sing.	*Plur.*
1. gasîm (inf. gasîti)	gasímo
2. gasîš	gasíte
3. gasî	gasíju

Imperativ.

1. —	gásimo
2. gási	gasète
3. nâj gasî	nâj gasíju

Part. pret. akt.: gȁsil, gasíla, gasìlo; pl.: gasìli, gasìle, gasíla.

Part. pret. pas.: gášen, gašèna, gašèni (mj. gašeno); pl. gašèni, gašène, gašèna.

Ovako se još akcentuju ovi glagoli sa svojim složenima: vršîti, iz-, navršîti; graditi, za-, na-, pre-, rezgradîti; grešîti, po-, zgrešîti; danîti se, rezdanîti se (mj. razdaniti se), dilîti i delîti (prez. delîm, imper. 2. dêli; 1. dêlimo, 2. dilète), po-, na-, rezdelîti ili

Digitized by Google

razdilìti; dušìti, zadušìti; zlatìti, pozlatìti; kadìti, na-, res-, pre-, pokadìti; kalìti (turbarì), za-, nakalìti; mladìti se, pomladìti se; za-, pomračìti; ridìti i redìti (mj. rodit, parere; prez. redîm; imp. 2. ródi; 1. rodimo — nije pouzdano, 2. ridète), na-, poridìti se; sadìti, na-, po-, pre-, resadìti; svetìti, po-, resvetìti; sušìti, na-, po-, pre-, resušìti; tupìti, zatupìti; glušìti, zaglušìti; tajìti, za-, pretajìti; silìti i selìti (mj. soliti, prez. selîm; imp. 2. lice pl. silète), na-, po-, pre-, resilìti (mj. rasoliti); pristìti i prestìti (mj. prostiti, prez. pristîm i prestîm; imp. 2. prójsti; 1. prójstimo, 2. pristète), opristìti i oprestìti; pujstìti (mj. pustiti), za-, po-, na-, prepujstìti; zvoníti (mj. zvoniti), po-, zazvoníti; vedrìti, na-, rezvedrìti (mj. razvedriti); gidìti i gedìti (mj. goditi; prez. gedîm, imper. 2. gódi; 1. gódimo — nepouzdano, 2. gidète), na-, vu-, pogidìti (mj. pogoditi; od pogidìti znam pouzdano, da ima imper.: 2. pogódi; 1. pogódimo, 2. pogidète; a tako je i kod drugijeh pomenutih prijedloga); gistìti i gestìti (mj. gostiti; prez. gestîm i gistîm; imper. 2. gósti; 1. góstimo, 2. gistète), na-, iz-, pogistìti; grizìti i grezìti se (mj. groziti; prez. grizîm i grezîm; imper.: 2. grózi; grózimo, grizète, ali samo slož.: zagrózi, zagrizète), zagrizìti se; falìti (labi, deesse), pofalìti; budìti (i bujdìti), prebudìti; družìti se; javìti, pojavìti se; krivìti se; pokrivìti; platìti, po-, is-, pre-, naplatìti; mutìti; za-, pomutìti; cenìti, za-, precenìti; naglìti, prenaglìti se; spotìti i spojtìti se (sudare); lovìti, na-, polovìti; meglìti (mj. magliti), za-, namegliti; abìti se, poabìti (deterere pannum, corrumpere); prevarìti; gubìti, is-, pogubìti; dijìti i dejìti (mj. dojiti; prez. dijîm i dejîm, imper.: dôj i dóji; 1. dôjmo, 2. dijète); na-, podijìti; dribìti i drebìti (mj. drobiti; prez. dribîm i drebîm; imp. 2. dróbi; 1. dróbimo, 2. dribète), na-, po-, razdribìti; oštrìti, na-, po-, podoštrìti; rijìti i rejìti (mj. rojiti; prez. rijîm i rejîm; imper.; 2. rôj; 1. rôjmo; 2. rijète (rijetko kada, s toga nepouzdano), na-, izrijìti; tipìti i tepìti (mj. topìti; prez. tipîm i tepîm; imper. 2. tópi; 1. tópimo, 2. tipète), na-, po-, pre-, rastipìti; vučìti, na-, izvučìti, povčìti (mj. poučiti); asnìti (prodesse); šarìti se, našarìti se; jadìti se, iz-, najadìti se; zginíti i zgeníti (mj. zgoniti, conjectura assequi; prez. zginím i zgením; iper. 2, zgóni; 1. zgónimo, 2. zginíte), pogińti; dibìti i debìti (mj. dobiti, prez. dibîm i debîm; imp. 2. dóbi; 1. dóbimo, 2. dibète), za-, predibìti; samo slož.: zakesnìti (mj. zakasniti); pripetìti se; zagajìti (sepire), zadužìti se.

γγγγ) Kojima se akcenat ` míjeńa u prez. u ´, pomaknuvši se za slog naprijed, ostaje im taki u cijelom prez., u imper. i ù part.

Digitized by Google

pret. akt. i pas. na istom slogu, samo u 2. licu plur. imper. i u part. pret. akt. srednjega roda pomakne se za slog natrag, te postaje `.

Prezenat.

Sing.	*Plur.*
1. mítim (inf. mitìti)	mìtimo
2. mítiš	mítite
3. míti	mítiju

Imperativ.

1. —	mìtimo
2. míti	mitète
3. nâj míti	nâj mítiju

Part. pret. akt.: mítil, mítila, mitìlo; plur. mitìli, mitìle, mítila.

Part. pret. pas.: mićen (od mit-jen), mićena, mićeni (mjesto mićeno).

Ovako se još akcentuju ovi glagoli sa svojim složenima: krulìti, po-, zakrulìti, (grunnire); belíti, za-, po, na- pre-, izbelìti; ćutìti, za-, poćutìti; cviliti, za-, pocviliti; blazníti; bludìti, za-, pobludìti; brazdìti, pre-, zabrazdìti; branìti, zabranìti; brusìti, po-, za-, iz-, nabrusìti; bunìti, za-, pobunìti; vabìti, za-, iz-, na-, prevabìti; gńezdìti i gńizdìti, nagńezdìti; gulìti, na-, iz-, ogulìti; davìti, po-, na-, zadavìti; dičiti se, podičiti se; dražìti, po-, nadražìti; žulìti, po-, o-, na-, ižulìti (callum facere i gramen rumpere), sižulìti (mj. sažulìti); rubìti, ob-, na-, po-, zarubìti; kvarìti, pokvarìti se; kresìti, na-, zakresìti se; krčìti (silvam caedere), iz-, zakrčìti (obstruere); kupìti (emere), na-, pre-, pokupìti; lenìti se, zalenìti se; ļubìti, po-, za-, naļubìti se; ļutìti, na-, rezļutìti se (mj. razļutiti); mamìti, za-, po-, pre-, namamìti; sramìti se, posramìti; trebìti, is-, pre-, natrebìti; kurìti, za-, nakurìti (incendium conflare); merìti (mj. miriti), po-, izmerìti se; mesìti, za-, po-, rez-, pre-, namesìti; mlatìti, po-, pre-, namlatìti; mrsìti; palìti, za-, na-, pre-, is-, popalìti; plenìti, za-, poplenìti; prašìti, na-, po-, isprašìti; zabìti i zábiti (oblivisci), pozabìti; račìti se (appetere); sveklìti (i svékliti mj. svetliti), po-, zasveklìti; služìti, po-, na-, islužìti; snažìti, is-, po-, presnažìti; sramìti se, po-, zasramìti se; žmirìti (i žmíriti), zažmirìti; srdìti, resrdìti i rasrdìti se; redìti (ordinare), na-, poredìti; sudìti, o-, re-, presudìti, posudìti (commodare); trdìti (mj. tvrditi), za-, potrdìti; trudìti se; na-, is-, potrudìti se; tulìti, na-, po-, is-, zatulìti; ranìti (nutrire), pre-, naranìti; širìti, rešìriti (mj. rašìriti); pačiti (nocere, ob-

Digitized by Google

obsistere alicui in via); tržìti, ua-, pretržìti; vošìti (mj. voštiti, cerare i verberare), po-, iz-, navošìti; krepìti se; lupìti (excorticare, spicam zeae granis denudare), iz-, nalupìti; putìti, na-, vuputìti; šalìti se, po-, našalìti se; rabìti, iz-, narabìti; gňavìti, po-, zagňavìti; plavìti, poplavìti (livescere); falìti (i fáliti mj. hvaliti, laudare), po-, zafalìti; samo složen: poskupìti; nakanìti se; nadmudrìti; približìti se; pomodrìti.

γγ) Glägôlâ s osnovom u inf. od dva sloga i s akcentom ˆ na prvome slogu ima malo, a svima ostaje ˆ na istom slogu kroz sva lica i kroz sve oblike nepromijeńen:

Prezenat.

Sing.	*Plur.*
1. škôdim (inf. škôditi, nocere)	škôdimo
2. škôdiš	škôdite
3. škôdi	škôdiju

Imperativ.

1. —	škôdimo
2. škôdi	škôdite
3. nâj škôdi	nâj škôdiju

Part. pret. akt.: škôdil, škôdila, škôdilo.

Part. pret. pas.: škôden, škôdena, škôdeni, ali se ne upotrebļava.

Tako se još akcentuju ovi glagoli sa svojim složenima: škôditi, naškôditi; zrêliti, sizrêliti (mj. sazreliti), dizrêliti (mj. dozreliti); stâriti, zastâriti; mâriti; slâbiti, o- zaslâbìti i samo složen: privôliti, iz-, zavôliti; respêlsiti (mj. raspelsiti, spargere).

δδ) Glägôlâ od dva sloga u inf. a s akcentom ´ na prvome slogu ima još maňe. Osim jednoga (séditi) svi mogu imati i ` na drugome slogu: žmíriti i žmirìti; čŕniti i črnìti; zàbiti i zabìti (oblivisci); fáliti i falìti (laudare). Svi se ovi glagoli koňugùju i akcentuju kao i glagoli, kojima je ` na drugom, a mijeňaju ga u prez. u ´. (Vidi primjer mitìti pod γγγ), samo glagol séditi (canescere) ima prez.: sédim; imper. 2. sédi; 1. sédimo, 2. sédite i sidète, tako i kad je složen; poséditi. Pored svega toga ovi glagoli osim zábiti i fáliti mogu praviti inf. i po trećoj vrsti, ali im akcenat ` dođe onda na drugi slog: žmirèti, zažmirèti; črnèti, počrnèti; sedèti, posidèti.

Digitized by Google

β) Glagoli s osnovom od tri sloga.

Glagoli s osnovom od tri sloga imadu u inf. ili ` na trećem slogu ili ^ na drugome slogu.

αα) Koji imadu u inf. ` na trećem slogu, jedni ga mijenjaju u prez. u ^, a drugi ù ´.

ααα) Glagoli, koji mijenjaju akcenat ` u prez. u ^, dolazi im ^ na krajni nastavni slog u sing., a u plur., gdje oblik naraste za jedan slog, ostaje akcenat na istom slogu, ali se mijenja u ´.

U imper. pomiče se akcenat u 2. licu singulara za slog naprijed kao ´, u 1. licu plur. dolazi kao ´ na treći slog, a u 2. licu plur. kao ` na treći slog. U part. pret. akt. za muš. rod dolazi ` na drugi slog, u žens. ´ na treći, a u sred. rodu opet ` na treći slog. U part. pret. pas. dolazi za muš. rod ` na drugi, a u žens. i sred. rodu ` na treći slog.

Prezenat.

Sing.	*Plur.*
1. sramotîm (inf. sramotìti)	sramotímo
2. sramotîš	sramotíte
3. sramotî	sramotíju

Imperativ.

1. —	sramotímo
2. sramóti	sramotète
3. nâj sramotî	nâj sramotíju

Part. pret. akt.: sramòtil, sramotíla, sramotìlo; pl. sramotìli, sramotìle, sramotíla.

Part. pret. pas.: sramòćen, sramoćèna, sramoćèni (mj. sramoćeno).

Kao sramotìti akcentuju se još: osramotìti, posramotìti; žalostìti, ožalostìti; govorìti, iz-, na-, pregovorìti; rumenìti se, za-, porumenìti se; veselìti se, po-, rezveselìti se (mj. razveseliti se); drevenìti se, zadrevenìti se; kiselìti, na-, po-, pre-, zakiselìti; pepelìti se, za-, napepelìti se; i samo složen: oslobodìti.

βββ) Kojima se ` u prez. mijenja u ´, mijenja im se i u imp. i u oba part. pret. tako, samo što se pomiče svak puta za slog naprijed osim 2. lica plur. imperativa, gdje dolazi kao ` na treći slog i part. pret. akt. sred. roda, u kome također ` dolazi na treći slog.

Digitized by Google

Prezenat.

Sing.	*Plur.*
1. cigáńim (facio more Zingari)	cigáńimo
2. cigáńiš	cigáńite
3. cigáńi	cigáńiju

Imperativ.

1. —	cigáńimo
2. cigáńì	cigáńète
3. nâj cigáńi	nâj cigáńiju

Part. pret. akt.: cigáńil, cigáńila, cigáńila, cigańìlo, pl. cigańìli, cigańìlle, cigáńila.

Part. pret. pas.: složen: nacigáńen, nacigáńena, nacigáńeni (mj. cigańeno).

Tako se još akcentuju ovi glagoli: jednačìti, iz-, pojednačìti; oblačìti (induere i obnubilare), za-, po-, naoblačìti se; divanìti, po-, za-, nadivanìti se; drvarìti (providere lignis), nadrvarìti; klatarìti se, iz-, naklatarìti se; krvarìti (i krvarèti), na-, zakrvarìti; kurażìti, po-, nakurażìti; i samo složen: našišurìti (arrigere pilos).

ββ) Glâgôlâ, kojima je ˆ na drugom slogu u inf., ima malo, a jedan je samo s ˆ na prvome slogu: sprêteļiti se (mj. sprijateļiti se). Svima bez razlike ostaje ˆ na slogu, na kome je u infinitivu, nepromijeńen u svim licima prez. i imper. i u sva tri roda part. pret. akt. i pasiva.

Prezenat.

Sing.	*Plur.*
1. okilâvim (inf. okilâviti, samo složen)	okilâvimo
2. okilâviš	okilâvite
3. okilâvi	okilâviju

Imperativ.

1. —	okilâvimo
2. okilâvi	okilâvite
3. nâj okilâvi	nâj okilâviju

Part. pret. akt.: okilâvil, okilâvila, okilâvilo.

Part. pret. pas.: okilâv|en, okilâv|ena, okilâv|eni (mj. okilav|eno).

Tako se još akcentuju: plesnîviti, po-, za-, isplesnîviti; krž|âviti, zakrž|âviti; bedâstiti, pobedâstiti; i samo složen: okilâviti, pa ˆ na prvome slogu: sprêteļiti se.

Digitized by Google

γ) Glagoli s osnovom od četiri sloga u infinitivu.

Glägôlâ s osnovom od četiri sloga ima samo dva s akcentom ` na četvrtom slogu u inf. Akcentuju se ovako:

Prezenat.

	Sing.	*Plur.*
αα)	1. blagoslovîm (inf. blagoslovìti	blagoslovímo
	2. blagoslovîš	blagoslovíte
	3. blagoslovî	blagoslovíju

Imperativ.

	1. —	blagoslóvimo
	2. blagoslóvi	blagoslovète
	3. nâj blagoslovî	nâj blagoslovíju

Part. pret. akt.: blagoslòvil, blagoslovíla, blagoslovìlo; pl. blagoslovìli, blagoslovíle, blagoslovíla.

Part. pret. pas.: blagoslòv|en, blagoslov|èna, blagoslov|èni (mj. blagoslov|eno); pl. blagoslov|èni, blagoslov|ène, blagoslov|èna.

Prezenat.

	Sing.	*Plur.*
ββ)	1. gospodárim (inf. gospodarìti)	gospodárimo
	2. gospodáriš	gospodàrite
	3. gospodári	gospodáriju

Imperativ.

	1. —	gospodárimo
	2. gospodári	gospodarète
	3. naj gospodári	nâj gospodáriju

Part. pret. akt.: gospodáril, gospodárila, gospodarìlo; plur.: gospodarìli, gospodarìle, gospodárila.

Part. pret. pas.: gospodáren, gospodárena, gospodáreni (mj. gospodareno).

Part. se pret. pas. va|a da nigda ne upotreb|ava, ali, ako se kada i upotreb|ava, po mome sudu bïće akcenat, kako naznačih. Kao gospodarìti akcentuju se i složeni: pogospodarìti, na-, za-gospodarìti.

e. Peta vrsta.

Glagoli ove vrste imadu u inf. osnovu od jednoga sloga, od dva, od tri i od četiri sloga, s akcentom ¨, `, ^ i ´.

Digitized by Google

α) Razdio prvi.

Glägôlâ ovoga razdjela imade od dva i od tri sloga s akcentom ¨, `, ˆ i nešto malo s akcentom ´.

αα) Glagoli s osnovom od dva sloga u inf.

Ovaki glagoli imadu akcenat ¨, `, ˆ i ´.

ααα) Koji imadu akcenat ¨, svjema je u inf. na prvome slogu. Osim dva tri glagola, koji će se napose spomenuti, mijeńaju svi ostali glagoli ¨ u prez., imp. i u part. pret. pas. u ˆ, te ˆ ostaje na slogu na kome je i ¨ bio, a u part. pret. akt. ostaje ¨ u muš. rodu, u žens. se mijena u ˆ, a u sred. u ´, ostajući na slogu, na kome je i ¨ u infinitivu. Složi li se glagol s prijedlogom tako, da za jedan slog naraste, onda prelazi ¨ u `: kr̀pati, iskr̀pati.

Presenat.

Plur.	*Sing.*
1. dêlam (inf. dẽlati)	dêlamo
2. dêlaš	dêlate
3. dêla	dêlaju

Imperativ.

1. —	dêlajmo
2. dêlaj	dêlajte
3. nâj dêla	nâj dêlaju

Part. pret. akl.: dẽlal, dêlala, dèlalo; pl. dẽlali, dẽlale, dêlala.

Part. pret. pas.: dêlan, dêlana, dêlani (mj. delano). Tako se još akcentuju: kr̀pati, is-, na-, po-, zakr̀pati; pl̦ùskati, is-, na-, zapl̦ùskati; rìgati, izrìgati; vrȁćati, na-, po-, pre-, iz-, zavrȁćali; dẽlati, na-, po-, pre-, izdẽlati; klẽcati, poklẽcati; pȉtati (farcire), na-, prepìtati; kùšati, po-, is-, prekùšati; mr̀dati (inepte laborare), po-, iz-, namr̀dati; mùcati, izmùcati; nùkati, pri-, ponùkati; pãdati, po-, is-, pre-, napȁdati; pùcati, po-, za-, is-, napùcati; cȉcati (št. sȉsati, sugere), is-, po-, nacȉcati; slùšati, pre-, poslùšati; štùkati (od ńem. Stücken addere, consuere), nadištùkati (mj. nadoštukati), prištùkati; trẽbati; trûcati, is-, natrûcati se (od ńem. trotzen, contumacius se gerere); ȉtati (jacere), po-, zaìtati; cûkati (od ńem. zucken, coruscare), za-, pocùkati; čãkati (mj. čekati), is-, po-, načȁkati; šȉbati, išìbati; dr̀mati, za-, pre-, na-, podr̀mati; vr̀tati, pre-, iz-, po-, navr̀tati; bȉrati, po-, pre-, iz-, nabȉrati; samo složeni: nagȁńati, pro-, izgȁńati; obrȁćati, izvȉrati, pre-, navȉrati; zaklíńati, preklíńati, zatȉrati; zapíńati, po-, napíńati se; spomíńati se.

Digitized by Google

Nekoji glagoli, kako rekosmo, odaļuju se od ovake akcentuacije. Akcentuacija tijeh glagola je ovaka:

Prezenat.

Sing.	*Plur.*
1. čȉtam (inf. čȉtati).	čȉtamo
2. čȉtaš	čȉtate
3. čȉta	čȉtaju

Imperativ.

1. —	čȉtajmo
2. čȉtaj	čȉtajte
3. nâj čȉta	nâj čȉtaju.

Part. pret. akt.: čȉtal, čȉtala, čȉtalo; u pl. je akcenat kao i u sing. nepromijeńen na prvome slogu.

Part. pret. pas.: čȉtan, čȉtana, čȉtani (mj. čitano).

Tako se još akcentuju: gùslati, po-, zagùslati, čȉtati, iščȉtati, pre-, načȉtati; lȍptati, iz-, nalȍptati se; bȍgmati se, zabȍgmati se. Ovamo spada i glagol: zaglèdati, kome prost glasi: gledȅti te spada u treću vrstu, i od istoga korijena zaglédati, koji će se spomenuti među glagolima s akcentom ´.

βββ) Koji imadu ` u inf. svjema bez razlike dolazi u inf. na drugome slogu. U ostalim oblicima mijeńa im se akcenat tako, da jednima ostaje `, a drugima se mijeńa u ^ ili u ´. Prema tome, kaki im je akcenat u prezentu, razdijelićemo ih na tri vrste.

αααα) Jednima dolazi ` u prez. na prvi slog i ostaje nepromijeńen na istom slogu ne samo u prezentu nego i u svim ostalim oblicima, samo u part. pret. akt. sred. roda pomiče se za slog daļe ostajući i tude `.

Prezenat.

Sing.	*Plur.*
1. vènčam (inf. venčȁti)	vènčamo
2. vènčaš	vènčate
3. vènča	vènčaju

Imperativ.

1. —	vènčajmo
2. vènčaj	vènčajte
3. nâj vènča	naj vènčaju.

Part. pret. akt.: vènčal, vènčala, venčȁlo; pl. venčȁli, venčȁle, vènčala.

Part. pret. pas.: vènčan, vènčana, vènčani.

Digitized by Google

Glagola s takim akcentom ima vrlo malo. Osim venčati dolaze i ńegovi složeni: po-, navenčàti se, ali rijetko. Akcentuju se tako još: bockàti, po-, nabockàti; krepàti, pokrepàti; glagol imèti, koji po inf. spada u treću vrstu, pravi prez. i imper. po ovoj vrsti, a part. pret. akt. po trećoj vrsti, dočim se part. pret. pas. ne upotrebljava; prez.: 1. ìmam, 2. ìmaš, 3. ìma; 1. ìmamo, 2. ìmate, 3. ìmaju; imper. 2. ìmaj; 1. ìmajmo, 2. ìmajte; part. pret. akt. ìmel, imêla, imèlo. (Sr. žèlel, želêla, želèlo kod treće vrste.)

αααα) Kojima se u prez. mijeńa u ˆ, pomakne se tada na drugi slog, ostajući na istom slogu kroz sva lica prez., samo što se u plur. opet mijeńa u ´; u imper. ostaje ˆ nepromijeńen na drugom slogu; u part. pret. akt. dolazi u muš. rodu na prvi slog ¨, u žen. rodu na drugi slog ˆ, a u sred. rodu na drugi slog ` ; u part. pret. pas. u muš. rodu na prvi slog ¨, a u žen. i sred. rodu na drugi slog ˆ.

Prezenat.

Sing.	*Plur.*
1. kopâm (inf. kopàti)	kopámo
2. kopâš	kopáte
3. kopâ	kopáju

Imperativ.

1. —	kopâjmo
2. kopâj	kopâjte
3. nâj kopâ	nâj kopáju

Part. pret. akt.: kȍpal, kopâla, kopàlo; pl. kopàli, kopàle, kȍpala i kopâla.

Part. pret. pas.: kȍpan, kopâna, kopâni (mj. kopano); pl. kopâni, kopâne, kopâna.

Ovako se još akcentuju ovi glagoli sa svojim složenima: mecàti (emollire), izmecàti; seńàti (mj. sańati), buncàti, za-, pobuncàti; viklàti (mj. vitlati), za-, naviklàti; maukàti, pomaukàti; frfljàti, po-, nafrfljàti se; štimàti (od tal. stimare, cogitare); poštimàti; škljocàti, po-, iškljocàti, naškljocàti; voljàti (mj. valjati), rljàti (tussiare), po-, za-rljàti; motàti, za-, po-, vu-, iz-, namotàti; sedlàti, osedlàti; igràti, po-, iz-, pre-, naigràti; brbràti (mj. brbljati), iz-, po-, nabrbràti se; debljàti se, po-, nadebljàti se; zijàti, nazijàti se (hiare i clamare); skončàti se; mrmljàti, po-, za-, pre-, iz-, namrmljàti se, pačàti se; pišàti, po-, is-, napišàti se; ravnàti, po-, iz-, za-, naravnàti; štrkljàti se, po-, naštrkljàti se; ćrkàti (negligenter scribere), na-, is-, poćrkàti; śucàti (mj. štucati, eructare) po-, iśucàti, naśucàti se; šuškàti,

Digitized by Google

po-, išuškàti, našuškàti; beždràti (glirem ex caverna virga pellere), iz-, po-, nabeždràti; peckàti, po-, napeckàti; r-jàti (mj. rđati), za-, po-rjàti; tiràti (mj. terati, št. tjẽrati), za-, pre-, po-, is-, natiràti; češ|àti, po-, na-, pre-iščeš|àti; p|uckàti, po-, za-, is-, nap|uckàti; štentàti (morari), po-, zaštentàti se; duràti (durare), iz-, poduràti; pe|àti (ducere i vehere), za-, na-, pre-, po-, is-, dipe|àti (mj. dope|ati); samo složeni: oružàti se, naoružàti se; didijàti (mj. dodijati); obećàti; olakšàti; podivjàti; porečkàti se; nabasàti; otešàti se (mj. oteštati se, oteščati se, jentare). Ovamo ide i glagol jednosložan bez inf., koji se upotrebljava samo u prez: 1. pâm, 2. pâš, 3. pâ; 1. pámo, 2. páte, 3. páju (ire).

γγγγ) Kojima se ` u prezentu mijeńa u ´, mijeńa se i u svim ostalim oblicima u ´, a svagdje se pomiče na prvi slog, samo u part. pret. akt. sred. roda ostaje ` na slogu, na komu je i u infinitivu.

Prezenat.

Sing.	*Plur.*
1. pítam (inf. pitàti)	pítamo
2. pítaš	pítate
3. píta	pítaju

Imperativ.

1. --	pítajmo
2. pítaj	pítajte
3. nâj píta	nâj pítaju.

Part. pret. akt.: pítal, pítala, pitàlo; pl. pitàli, pitàle, pítala.
Part. pret. pas: pítan, pítana, pítani (mj. pitano).

Ovako se još akcentuju: zidàti, po-, za-, na-, pre-, izidàti; lamàti, iz-, po-, nalamàti; pitàti, is-, po-, napitàti; jav|àti, na-, po-, dijav|àti (mj. dojav|ati); kalàti, na-, po-, pre-, iskalàti (dissecare lignum); križàti, prekrižàti se; meńàti, premeńàti; paràti, is-, po-, za-, naparàti; plaćàti, po-, naplaćàti; pušàti (mj. puštati), is-, po-, pre-, za-, napušàti; smucàti se, po-, nasmucàti se; stradàti, za-, po-, is-, nastradàti se; stre|àti, na-, is-, pre-, postre|àti; cepàti, is-, po-, pre-, nacepàti; čuvàti, na-, sičuvàti (mj. sačuvàti); šaràti, po-, na-, išaràti; šku|àti se; levàti, po-, na-, iz-, prelevàti; mivàti, vumivàti se; ladàti se, oladàti (mj. vladati, ovladati); zgajàti (mj. zgadati); gizdàti se, po-, nagizdàti se; zevàti; karàti, po-, is-, nakaràti; mešàti, smešàti, po-, pre-, namešàti; šivàti, po-, našivàti; zgrušàti se; jačàti se; sańkàti se, po-, na-, isańkàti se; skr-àti, is-, pokr-àti; čejàti (mj. čehati), na-, iščejàti se; rižàti se, po-, iz-, narižàti se (lu-

Digitized by Google

dere „riž“); piskàti, napiskàti se (fistula canere); dreckàti, po-, na-, zdreckàti, po-, na-, zdreckàti (friare); skrajàti, poskrajàti (secare pannum ad formulam); fućkàti, po-, is-, nafućkàti se (sibilare); fu|ati (pedere occulte i labi); rdàti, po-, za-, na-rdàti se (rodere); spajsàti se, na-, pošpajsàti se (jocari); va|àti (volutare), po-, izva|àti; samo složeni: popevàti, na-, zapopevàti; zabijàti, nabijáti; zagrizàti, pre-, nagrizàti; preživàti; zajedàti, izjedàti; zaklapàti, poklapàti; zakrivàti, pre-, ot-, pokrivàti; dimiš|àti se (mj. domiš|ati), premiš|àti se; napajàti; dinašàti (mj. donašati); za-, po-, na-, prenašàti; zabadàti, pre-, na-, pribadàti; nadevàti, za-, predevàti; nabav|àti, zabav|àti; napijàti, ispijàti; zapiràti; presa|àti, nasa|àti; obuvàti, sizuvàti; zagrńàti, pogrińàti (consternere); zakapàti, is-, pot-, pre-, o-, pokapàti; potucàti, pri-, natucàti, otucàti (spicam zeae granis denudare); nazdrav|àti, pozdrav|àti; začińàti, na-, prečińàti; navijàti, pre-, povijàti; zamusàti, izmusàti (oblinere).

γγγ) Kojima je akcenat ˆ na prvome slogu u inf. ostaje im na istom slogu nepromijeńen kroz sva lica i kroz sve oblike.

Prezenat.

Sing.	*Plur.*
1. vâram (inf. vârati)	vâramo
2. vâraš	vârate
3. vâra	vâraju

Imperativ.

1. —	vârajmo
2. vâraj	vârajte
3. nâj vâra	nâj vâraju

Part. pret. akt.: vâral, vârala, vâralo.

Part. pret. pas.: vâran, vârana, vârani (mj. varano).

Kao vârati akcentuju se još ovi glagoli sa svojim složenima zavârati; gêltati (od ńem. gelten, valere); jêńati (remittere); kûglati, zakûglati, pokûglati; prôbati, isprôbati; šîškati, ošîškati (tondere); prâvdati se, za-, na-, poprâvdati se; kârtati, po-, is-, pre-, pokârtati se; kûrvati se, is-, nakûrvati se; lârmati, iz-, po-, nalârmati se; gûndati, iz-, po-, nagûndati se; bûbńati, po-, iz-, pre-, raz-, nabûbńati se; pâžmati (aqua ferventi perfundere), o-, napâžmati se; tâncati, is-, po-, natâncati se; stêzmati (quassare); plâvati, is-, po-, naplâvati; kêckati se, na-, pokêckati se; kûvati (i kuâti), is-, po-, pre-, nakûati; mêrkati (od ńem. merken; significare, attendere), zamêrkati; stârati se, po-, nastârati se; ûfati, zaûfati; âbati

Digitized by Google

se (custodire); štêrkati, po-, naštêrkati; kêfati (peniculo detergere), po-, o-, is-, nakêfati; ŕvati se, po-, iz-, na-, ŕvati se; rôštati (crepare), po-, narôštati se; špôtati (ludificare), po-, našpôtati se; mâlati, po-, namâlati; šûšńati; trâjati, potrâjati; âjati; šêpati (claudus esse); têntati (od lat. tentare); škôlati, iškôlati se, naškôlati se; rôlati (torculare), iz-, po-, narôlati; râšpati (scobinam ducere), po-, iz-, pre-, narâšpati; cîfrati se, is-, po-, nacîfrati se; fârbati, po-, nafârbati; kâjati se, na-, is-, pre-, pokâjati se, frîgati (= pŕžiti, torrere); tênfati (coctionis genus); samo složen: obêdvati (coenare).

δδδδ) Što imade glägôlâ od dva sloga u inf. sa ′ na prvome slogu nema između ńih nijednoga prostoga, nego dolaze svi samo složeni s kojim prijedlogom, a akcenat im je upravo onaki, kaki je u glägôlâ natrag spomenutim pod γγγγ); dakle prez. 1. zavíjam inf. zavíjati, samo sa značeńem: exululare), 2. zavíjaš, 3. zavíja; 1. zavíjamo, 2. zavíjate, 3. zavíjaju; imper. 2. zavíjaj; 1. zavíjajmo, 2. zavíjajte; part. pret. akt. zavíjal, zavíjala, zavijàlo; part. pret. pas. se ne upotrebļava. Kad ima ovaj glagol inf. zavijàti znači: obligare. Kao zavíjati ima akcenat još: zaglédati (intueri), zagríńati (i zagrińàti, consternere).

ββ) Glagoli s osnovom od tri sloga u inf.

Najviše glagola s osnovom od tri sloga u inf. ima akcenat ` i ^, a po jedan s akcentom ¨ i ′: jûžinati (št. ûžinati) i nádijati se (mj. nadati se, sperare). Ova dva glagola imadu ovaki akcenat: prez. 1. jûžinam, nádijam se; 2. jûžinaš, nádijaš se; 3. jûžina, nádija se: 1. jûžinamo, nádijamo se, 2. jûžinate, nádijate se; 3. jûžinaju, nádijaju se; imper.: 2. jûžinaj, nádijaj se; 1. jûžinajmo, nádijajmo se; 2. jûžinajte, nádijajte se; part. pret. akt.: jûžinal, nàdijal se; jûžinala, nádijala se; jûžinalo, nádijalo se; part. pret. pas. se ne upotrebļava.

ααα) Glagoli s akcentom ` svi imadu taj akcenat na trećem slogu u inf., ali u prez. imper., i u oba part. pret. imadu različito. Kako ih ima samo nekoliko, napomenućemo ih redom: kašļucàti: prez.: 1. kašļúcam, 2. kašļúcaš, 3. kašļúca; 1. kašļucámo, 2. kašļucáte, 3. kašļucáju; imper. 2. kašļúcaj i kašļucâj; 1. kašļucâjmo, 2. kašļucâjte; part. pret. pas. je nepouzdan, ali bi mogao glasiti ovako: kašļúcan, kašļúcana, kašļúcani (mj. kašļucano). Kao kašļucàti akcentuje se u prez. i u oba part. još zadržavàti i digovarjàti se (mj. dogovarati se), sa svojim složenima: za-, pre-, prigovarjàti, a u imperat. ima: 2. zadržávaj, digovárjaj;

Digitized by Google

1. zadržávajmo, digovárjajmo; 2. zadržávajte, dìgovárjajte; glagol batinàti; prez. 1. batinâm, 2. batinâš, 3. batinâ; 1. batinámo, 2. batináte, 3. batináju: imper.: 2. batinâj i batînaj; 1. batinâjmo, 2. batinâjte; part. pret. akt.: batînal, batînala, batinàlo; part. pret. pas.: batinân, batinâna, batinâní (mj. batinano), tako i složen: iz-, nabatinàti; sasvim tako akcentuju se još: računàti, pre-, iz-, naračunàti; koracáti, nakoracàti se i tamburàti, natamburàti se.

βββ) Koji imadu ˆ svima dolazi u inf. na drugom slogu, pa na tome slogu i ostaje kroz sva lica u prez. i u imper. i u oba part. pret. nepromijenen na istom slogu.

Prezenat.

Sing.	*Plur.*
1. večêram (inf. večêrati)	večêramo
2. večêraš	večêrate
3. večerâ	večêraju

Imperativ.

1. —	večêrajmo
2. večêraj	večêrajte
3. nâj večêra	nâj večêraju

Part. pret. akt.: večêral, večêrala, večêralo.

Part. pret. pas. se ne upotrebljava, ali se upotrebljava od složenoga: navečêran, navečêrana, navečêrani (mj. navečerano .

Tako se još akcentuju: parîvati (perire), crkâvati (perire); krepâvati (perire); študêrati, na-, pre-, ištudêrati; primôrati; smrzâvati se; smrkâvati se; prasîčati se (ludi genus), naprasîčati se; darîvati; samo složeni: zaključâvati; nasluâvati (mj. nasluhavati, auscultari clam); približâvati; zakopčâvati; pokorâvati se; zakuâvati (mj. zakuhavati, fervescere); vumekšâvati, umekšâvati; iskušâvati; dimišljâvati se (mj. domišljavati se); zapisâvati; zatrpâvati; natrpâvati, pretrpâvati.

β) Razdio drugi.

Glagoli ovoga razdjela imadu u inf. osnovu od jednoga, od dva sloga, od tri i od četiri sloga s akcentom ˝, ˋ a jedan je samo s akcentom ˆ (rîbati), dočim nema ni jednoga sa akcentom ´.

Digitized by Google

αα) Glagoli s osnovom od jednoga sloga u inf.

Takijeh glagola ima samo tri s ˝ na prvome slogu u inf.: žgäti, kläti i släti. Glagol žgäti akcentuje se ovako prez.: 1. žgêm, 2. žgêš, 3. žgê; 1. žgémo, 2. žgéte, 3. žgèju; imper. samo složen: 2. nàžgi; 1. nàžgimo, 2. nažgète; part. pret.: žgâl, žgála, žgâlo; part. pret. pas.: žgân, žgána, žgâni (mj. žgano). Tako i kad je složen, samo što se onda ˝ i ˆ pomiče na prijedlog kao ˋ: nàžgati, ali i nažgàti; nàžgal; nàžgalo i nažgàlo; nàžgan, nàžgani (mj. nažgano).

Part. pret. akt. u pl. kad je prost: žgâli, žgâle, žgála; složen: nàžgali, nàžgale, nàžgala ali i: nažgàli, nažgàle, nažgála; tako još: prèžgati i prežgàti; sèžgati (mj. sažgati) i sižgàti.

Glagoli släti i kläti šire u prez. i u imper. osnovu sa *e*: 1. šè|em, kè|em, 2. šè|eš, kè|eš; 3. šè|e, kè|e; 1. šè|emo, kè|emo, 2. šè|ete, kè|ete; 3. šè|eju, kè|eju; imp. 2. šè|i, kè|i; 1. šè|imo, kè|imo, 2. ši|ète, ki|ète; part. pret. akt. släl, kläl; slâla, klâla; slàlo, klàlo; part. pret. pas: slân, klân; slána, klána; slâni, klâni (mj. slano, klano); tako i složeni, samo što se u part. pret. akt. i pas. u muš. rodu ispred ˝ i ˆ akcenat pomiče kao ˋ na na prijedlog: pòslal, pòslan; pòklal, poklána pokláni; u inf. ima samo: poklàti, poslàti; zaklàti, naklàti. U part. pret. akt. i pas. mijeńa se akcenat u pl.: slàli, klàli; slàle, klàle, slâla klâla; ili složeno: poslàli, poklàli; poslàle, poklàle; poslâla, poklâla; sláni, kláni; sláne, kláne; slána, klána; tako i složeno: posláni, pokláni; posláne, pokláne; poslána, poklána.

ββ) Glagoli s osnovom od dva sloga u inf.

ααα) Kojima je ˝ u inf. na prvome slogu, mijeńa se u prez. u ˆ, u imp. u 2. licu sing. i u 1. licu pl. u ˝, a u 2. licu plur. pomiče se na drugi slog te postaje ˋ; u part. pret. akt. dolazi u muš. rodu ˝ na prvi slog, u žen. ˆ na prvi slog, a u sred. rodu ˋ na prvi slog; u part. pret. pas. ima u sva tri roda ˆ na prvome slogu. Složi lí se glagol s prijedlogom tako, da za jedan slog naraste, onda prelazi ˝ u inf. u ˋ.

Prezenat.

Sing.	*Plur.*
1. tr̂žem (inf. tr̆gati)	tr̂žemo
2. tr̂žeš	tr̂žete
3. tr̂že	tr̂žeju

Digitized by Google

Imperativ.

1. —	tr̂žimo
2. tr̂ži	tržète
3. nâj tr̂že	nâj tr̂žeju

Part. pret. akt. tr̂gal, tr̂gala, tr̂galo; pl. tr̂gali, tr̂gale, tr̂gala.

Part. pret. pas. tr̂gan, tr̂gana, tr̂gani (mj. trgano).

Ovako se akcentuju još: snîmati, po-, nasnìmati; tr̂gati, na-, is-, potr̂gati; pàsati (cingere), o-, prepàsati se, klîmati, po-, is-, resklímati (mj. rasklimati); rȅzati, po-, iz-, pre-, narèzati; sîpati, po-, na-, isìpati, rasìpati (mj. rasipati), dîjati (mj. dihati, spirare); po-, nadìjati se; brîsati, po-, o-, prebrìsati; jàati (mj. jahati); prez. jâšem, ali po četvrtoj vrsti: jâšim od inf. jâšiti, za-, na-, iz-, pojàati; kàpati, na-, po-, is-, prekàpati; màzati, na-, po-, izmàzati; klîcati; mîkati (linum carminare, findere, praeparare); iz-, namìkati; pîpati, po-, is-, o-, napìpati; samo složeni: okrètati, pre-, is-, nakrètati; ožìmati; otàkati, pri-, na-, is-, pretàkati; pregìbati, nagìbati (inclináre) i glagol povèdati (dicere), koji pravi prez. i imp. po prvoj vrsti, a inf. i oba part. po ovoj vrsti: prez. 1. povêm, 2. povêš, 3. povê; 1. povémo, 2. povéte, 3. povéju; imp. 2. povêj; 1. povêjmo, 2. povêjte; part. pret. akt. povèdal, povêdala, povèdalo (pl. povedàli, povedàle, povêdala); part. pret. pas. povêdan, povêdana, povêdani (mj. povedano).

βββ) Glagoli s ` imadu taj akcenat svi na drugome slogu u inf., pa se jednima mijeńa u prez. u ´, a drugima ostaje.

αααα) Kojima se u prez. mijeńa ` u ´, mijeńa ím se i u imper. i u oba part.; pomičući se svak puta za slog naprijed na prvi slog. Tako je u prez., imper. i u oba part. pret., samo u 2. licu pl. imper. i u part. pret. akt. sredn. roda ` ostaje na slogu, na kome je i u inf. bio.

Prezenat.

Sing.	*Plur.*
1. strúžem (inf. strugàti)	strúžemo
2. strúžeš	strúžete
3. strúže	strúžeju

Imperativ.

1. —	strúžímo
2. strúži	stružète
3. nâj strúže	nâj strúžeju

Part. pret. akt. strúgal, strúgala, strugàlo; pl. strúgali, strugàle, strúgala.

Digitized by Google

Part. pret. pas. strúgan, strúgana, strúgani (mj. strugano).

Tako se još akcentuju: javkàti (mj. jaukati), za-, iz-, najavkàti se; strugàti, o-, is-, po-, nastrugàti; šetàti, pre-, na-, išetàti se; gibàti, zagibàti (movere), drapàti, iz-, na-, rezdrapàti (mj. razdrapati. lacerare); kupàti, is-, nakupàti se; lupàti, iz-, po-, nalupàti se; zibàti, po-, za-, nazibàti (agitare cunas); ritàti se, iz-, po-, pre-, za-, naritàti se (calcitrare); škripàti, po-, za-, naškripàti se; šipàti (mj. štipati, vellicare), na-, po-, našipàti se; maàti (mj. mahati), po-, iz-, namaàti; rivàti (trudere), iz-, po-, za-, narivàti; pisàti, po-, za-, is-, pre-, napisàtí; štrkàti (fugere ab oestris), na-, ištrkàti se; vikàti, iz-, navikàti se; dremàti, po-, iz-, za-, nadremàti se; žvakàti, po-, na-, pre-, ižvakàti; puàti i puvàtí (mj. puhati), po-, za-, is-, napuàti; srkàti, po-, na-, isrkàti; nijàti (mj. nihati), po-, za-, nanijàti; ukàti (mj. hukati), po-, za-, iz-, naukàti se; frkàti, za-, po-, is-, nafrkàti; šmrkàti (attrahi naribus), po-, za-, na-, išmrkàti se; makàti, za-, namakàti; rkàti, za-, po-, na-rkàti se; vezàti, za-, po-, iz-, pre-, navezàti, lizàti, po-, za-, iz-, nalizàti se; nizàti, nanizàti; skakàti, po-, pre-, na-, zaskakàti; sukàti, za-, na-, po-, isukàti; (callum facere i exprimere), o-, na-, po-, ižmíkàti; kijàti (mj. kihati), za-, po-, is-, nakijàti se; samo složeni: zaklepàti (occludere), natapàti, potapàti; zalagàti, nalagàti, polagàti; pomagàti; pozivàti, pre-, zazivàti.

ββββ) Kojima u prez. ` ostaje, ostaje i u imper. i u oba part. pret.; pomaknuvši se samo za slog naprijed na prvi slog, osim 2. lica pl. imper. i part. pret. akt. sred. roda, gdje ` ostaje na slogu, na kome je u inf. bio.

Prezenat.

Sing.	*Plur.*
1. mèćem (inf. metàti)	mèćemo
2. mèćeš	mèćete
3. mèće	mèćeju

Imperativ.

1. —	mèćemo
2. mèći	mećète
3. nâj mèće	nâj mèćeju

Part. pret. akt. mètal, mètala, metàlo; pl. mètali, metàle, mètala.

Part. pret. pas. mètan, mètana, mètani (mj. metano).

Ovako se još akcentuju: zibàti i zebàti (mj. zobati, manducare fruges), po-, za-, nazibàti se; žeràti, po-, nažeràti se; metàti, za-,

Digitized by Google

iz-, po-, pre-, pri-, namètati; lagàti, po-, iz-, nalagàti se (mentiri); skisàti i skesàti (mj. skosati, herbam securi scindere); kresàti, za-, na-, is-, okresàtí; oràti, iz-, pre-, pri-, po-, naoràti; tesàti, is-, o-, pre-, po-, natesàti; česàti, na-, po-, pre-, iščesàti; lokàti, po-, iz-, nalokàti; iskàti (prez. išem mj. ištem), po-, pre-, iz-, naiskàti se; glodàti (prez. glòjem, imp. s. glôj; 1. glôjmo, 2. glôjte; part. pret. pas. glòjen), po-, iz-, pre-, o-, naglodàti se; drtàti (št. dȓhtati; horrere, tremere).

Samo je jedan glagol sa akcentom ˆ na prvome slogu u inf.: rîbati; prez. 1. rîb|em, 2. rîb|eš, 3. rîb|e; 1. rîb|emo, 2. rîb|ete, 3. rîb|eju; imper. rîbi; 1. rîb|imo; 2. rîb|ite; part. pret. akt. rîbal, rîbala, rîbalo; part. pret pas.: rîban, rîbana, rîbani (mj. ribano). Ovaj glagol može imati prez. i rîbam, pa se deklinuje i akcentuje kao i dêlam (Vrsta V. raz. 1., αα); ααα).

γγ) Glagoli s osnovom od tri sloga u inf.

Ovakih glagola ima malo, a svi imadu ` na trećem slogu u inf. U prez., imp. i u oba part. pomiče se ` za slog naprijed na drugi slog, samo u 2. licu pl. imp. i u part. pret. ak. sred. roda ostaje ` na trećemu slogu, na kome je u inf.

Prezenat.

Sing.	*Plur.*
1. blebèćem (inf. blebetàti)	blebèćemo
2. blebèćeš	blebèćete
3. blebèće	blebèćeju

Imperativ.

1. —	blebèćimo
2. blebèći	blebećète
3. nâj blebèće	nâj blebèćeju

Part. pret. akt.: blebètal, blebètala, blebetàlo; pl. blebetàli, bletàle, blebètala.

Part. pret. pas.: blebètan, blebètana, blebètani (mj. blebetano).

Tako se još akcentuju: baratàti, nabaratàti se; blebetàti, na-, izblebetàti se; zveketàti, pozveketàti; klepetàti, is-, po-, naklepetàti se; kreketàti, is-, po-, nakreketàti se; cvokokàti, po-, is-, nacvokotàti se; glagol mrjavkàti mijeńa u prez. i u ostalim oblicima ` u ´: mrjávčem, mrjávčeš itd., imper. 2. mrjávči; 1. mrjávčimo, 2. mrjavčète; part. pret. akt.: mrjávkal, mrjávkala, mrjavkàlo; pl.: mrjávkali, mrjavkàle, mrjávkala; part. pret. pas. se ne

Digitized by Google

upotrebljava, a kad bi se upotrebljavao bio bi: mrjávkan, mrjávkana, mrjávkani (mj. mrjavkano).

δδ) Glägôlâ s osnovom od četiri sloga u inf. ima samo dva s ' na četvrtom slogu: kokodakàti, kukurikàti. Ta se dva glagola akcentuju ovako: prez. kokodáčem, kukuríčem; kokodáčeš, kukuríčeš itd.; imper.: 1. kokodáči, kukuríči; 1. kokodáčimo, kukuríčimo; 2. kokodačète, kukuričète; part. pret. akt.: kokodákal, kukurîkal; kokodákala, kukurîkala; kokodakàlo, kukurikàlo; part. pret. pas., ako se upotrebljava, bȉće: kokodákan, kukurîkan; kokodákana, kukurîkana; kokodákani, kukurîkani (mj. kukurikano).

γ) Treći razdio.

Ovamo spadaju nekoje konzonantske osnove kao i u štokavačdijalektu: *br, pr, zv, k*(tk). Sve ove osnove šire se u prez. i u imper. s vokalom *e* osim *k* osnove, koja je jednosložna. Osnova pako *gn* (od glag. gnati, št. prò-gnati, prez. pròženêm i pròždenêm) širi se također u prez. sa *e,* ali je glagol prešao i s inf. i s prez. osnovom među glagole četvrte vrste, pa se tamo i spominje. Od osnove *gn* dolazi u prigorskom dijalektu i modikovana osnova *rn* — *ren* s glagolom u inf. porenàti, narenàti, izrenàti, direnàti (mj. dorenuti), ali kako je taj glagol sa svojim složenima samo s inf. prešao među glagole V. vrste, a u ostalim oblicima se koňuguje kao i glagole druge vrste, s toga je i on uvršten među glagole druge vrste. Glagoli pako spomenutijeh osnova *br* (bràti), *pr* (pràti), *zv* (zvàti) akcentuju se i koňuguju ovako:

Prezenat.

Sing.	*Plur.*
1. bèrem	bèremo
2. bèreš	bèrete
3. bère	bèreju

Imperativ.

1. —	bèrimo
2. bèri	berète
3. nâj bère	nâj bèreju

Part. pret. akt.: brâl, brála, brâlo; pl. brâli, brâle, brála.

Part. pret. pas.: brân, brána, bráni (mj. brano); pl. bràni, bráne, brána.

Kao bràti akcentuju i njegovi složeni: iz-, po-, pre-, pri-, nabràti; pak: pràti, is-, po-, pre-, napràti; zvàti (prez. zèvem; imp.:

Digitized by Google

2. zèvi, 1. zèvimo, 2. zivète), po-, na-, pre-, pri-, dizvàti (mj. dozvati).

Glagol kàti (mj. tkati) akcentuje se i koňuguje ovako: prez. 1. kêm, 2. kêš, 3. kê (i këm, këš, kë); 1. kèmo, 2. kète, 3. kèju; imper. 2. këj ili kî, 1. kèjmo, 2. kèjte; part. pret. akt.: käl, kâla, kàlo; pl. käli, käle, kâla; part. pret. pas.: kân, kána, káni (mj. kano); pl. káni, káne i kâne, kána.

δ) Četvrti razdio.

Jedni glagoli ove vrste imadu u inf. ˝ na prvome slogu, a drugi ˋ na drugome slogu, a svi imadu osnovu samo od dva sloga u inf.

αα) Kojima je ˝ u inf. na prvome slogu, mijeňaju ga u prez., imper. i u part. pret. pas. u ˆ te im taj akcenat ostaje na slogu, na kome je bio i u inf., u part. pret. akt. pako dolazi u muš. rodu na prvi slog ˝, u žen. ˆ, a u sred. ˋ.

Prezenat.

Sing.	*Plur.*
1. grêjem (inf. grëjati)	grêjemo
2. grêješ	grêjete
3. grêje	grêjeju

Imperativ.

1. —	grêjmo
2. grêj	grêjte
3. nâj grêje	nâj grêjeju

Part. pret. akt.: grëjal, grêjala, grèjalo, pl. grëjali, grëjale, grêjala.

Part. pret. pas.: grêjan, grêjana, grêjani (mj. grejano).

Osim inf. grëjati čuje se jednako često i grëti. Kao grëjati (grëti) akcentuju se i ńegovi složeni: za-, na-, po-, pre-, prigrèjati (˝ se kod prijedloga od jednoga sloga mijenja u inf. i u part. akt. muš. roda u ˋ ostajući na slogu, na kome je i ˝ bio); pak: läjati, za-, po-, pre-, nalàjati; sëjati, po-, pri-, za-, nasèjati.

ββ) Kojima je ˋ u inf. na drugome slogu jedni ga mijeňaju u prez., a drugima ostaje. Prema tome ćemo ih podijeliti u dvoje.

ααα) Kojima se ˋ mijeňa u prez. u ´, pomaknuvši ga za slog naprijed, mijeňaju ga i u imp. u ˆ, a u oba part. preter. akcentuju različito, pa će se s toga napose spomenuti.

*

Digitized by Google

Prezenat.

Sing.	*Plur.*
1. kújem (inf. kovàti)	kújemo
2. kúješ	kújete
3. kúje	kújeju

Imperativ.

1. —	kûjmo
2. kûj	kûjte
3. nâj kúje	nâj kújeju

Tako se koñuguju i akcentuju u prez. i imper. još ovi glagoli sa svojim složenima: kovàti, is-, po-, pre-, pri-, nakovàti; smejàti se, na-, ismejàti se; klijàti, preklijàti i samo složen: otrivàti (mj. otrovati). Glagol davàti akcentuje se kao kovàti samo u prez. sing. i plur. i u imper. 3. lice sing. (dâj pored: dâj), a u plur. ima: 1. dàjmo, 2. dàjte.

Part. pret. akt.: kovàti: köval, kövala, kovàlo; slož. prekòval, prekòvala, prekovàlo; pl. kovàli, kovàle, kövala; sl. prekovàli, prekovàle, prekòvala; smejàti se: smëjal, smejála, smejàlo; slož.: nasmèjal, nasmejála, nasmejàlo, pl. smejàli, smejàle, smejála; nasmejàli, nasmejàle, nasmejála; klijàti: klîjal, klîjala, klijàlo; slož.: preklìjal, preklijala, preklijàlo; pl. klijàli, klijàle, klîjala; slož.: preklijàli, preklijàle, preklijala; otrivàti: otrèval, otrèvala, otrivàlo; pl. otrivàli, otrivàle, otrèvala; glagol davàti: dával, dávala, davàlo; pl. davàli, davàle, dávala ili složen: predavàli, predavàle, predávala.

Part. pret. pas.: kovân, kována, kováni (mj. kovano) tako i otrivân, otrivána, otriváni (mj. otrovano) i od smejàti samo složen: ismijân, ismijána, ismijáni (mj. ismijano) a davàti: dávan, dávana, dávani (mj. davano), dočim se od klijàti ne upotrebljava.

βββ) Kojima ` u prez. ostaje, ostaje im i u oba part. pret., samo što se pomakne za slog naprijed na prvi slog, osim part. pret. akt. srednjeg roda, gdje ostaje na drugom slogu nepromijenen. U imper. pako mijeña se, pomaknuvši se za slog naprijed, u ^.

Prezenat.

Sing.	*Plur.*
1. k|ùjem (inf. k|uvàti)	k|ùjemo
2. k|ùješ	k|ùjete
3. k|ùje	k|ùju

Digitized by Google

Imperativ.

1. —	k|ûjmo
2. klûj	k|ûjte
3. nâj k|ùje	nâj k|ùju

Part. pret. akt.: k|ùval, k|ùvala, k|uvàlo; pl. k|uvàli, k|uvàle, k|ùvala.

Part. pret. pas.: k|ùvan, k|ùvana, k|ùvani (mj. k|uvano); pl. k|uváni, k|uváne, k|uvána.

Kao k|uvàti akcentuju se još: is-, po-, nak|uvàti; p|uvàti, is-, po-, nap|uvàti; b|uvàti, iz-, po-, nab|uvàti.

f. Šesta vrsta.

Glagoli ove vrste imadu u inf. osnovu od tri i od četiri sloga, a svi imadu akcenat ` na drugome ili na trećemu slogu u inf.

α) Glagoli s osnovom od tri sloga u inf.

Akcenat je ` ovim glagolima na trećemu slogu u inf. U prez. i u imp. mijeńa se ` u ^, pomaknuvši se naprijed na drugi slog. U part. pret. akt. dolazi ` u muš. i žen. rodu na drugi slog, a u sred. rodu na treći slog; u part. pret. pas. u muš. je rodu ^ na trećemu posl|ednemu slogu, a u žen. i sred. rodu mijeńa se u ' ostajući kao i u muš. ^ na trećemu slogu.

Prezenat.

Sing.	*Plur.*
1. kumûjem inf. kumovàti)	kumûjemo
2. kumûješ	kumûjete
3. kumûje	kumûju

Imperativ.

1. —	kumûjmo
2. kumûj	kumûjte
3. nâj kumûje	nâj kumûju

Part. pret. akt.: kumòval, kumòvala, kumovàlo; pl. kumovàli, kumovàle, kumòvala.

Part. pret. pas. se ne upotrebl|ava od glagola kumovàti, ali se upotrebl|ava — recimo — od glagola poštivàti: poštivân, poštivána, poštiváni (mj. poštovano). Tako se još akcentuju: nakumovàti se; sramuvàti, posramuvàti, skuznuvàti (sollicitum esse); briguvàti, nabriguvàti se; žaluvàti, po-, pre-, nažaluvàti se; kupuvàti, po-, nakupuvàti; veruvàti, poveruvàti; poštivàti (part. pret.

Digitized by Google

akt.: poštèval, poštèvala, poštivàlo mj. poštovalo); gladuvàti, iz-. nagladuvàti se; vraguvàti, navraguvàti se; mirivàti (part. pret. akt.: mirèval, mirèvala, mirivàlo mj. mirovalo), namirivàti se; darivàti (part. pret. akt.: darèval, darèvala, darivàlo mj. darovalo), nadarivàti, zimivàti (part. pret. akt.: zimèval, zimèvala, zimivàlo mj. zimovalo); nazimivàti, prezimivàti; kra|evàti, nakra|evàti se; mudrivàti (part. pret. akt.: mudrèval, mudrèvala, mudrivàlo mj. mudrovalo), namudrivàti se; pirivàti (part. pret. akt.: pirèval, pirèvala, pirivàlo mj. pirovalo), napirivàti se; putivâti (part. pret. akt.: putèval, putèvala, putivàlo), pre-, naputivàti se; trguvàti, natrguvàti se; tuguvàti, natuguvàti se; radivàti se (part. pret. akt.: radèval, radèvala, radivàlo mj. radovalo), po-, naradívàti se; svetkuvàti, nasvetkuvàti se; carivàti (part. pret. akt.: carèval, carèvala, carivàlo), nacarivàti se; glagol kmetuvàti ima običnije prez. i imper. sa ˋ: 1. kmètujem, 2. kmètuješ, 3. kmètuje; 1. kmètujemo, 2. kmètujete, 3. kmètuju; 2. kmètuj; 1. kmètujmo, 2. kmètujte.

β) Glagoli s osnovom od četiri sloga u inf.

Glägôlâ s osnovom od četirí sloga u inf. ima samo tri s ˋ na trećem slogu, koji se u prez. i u imper. mijeńa u ˆ ostajući na istom slogu, u part. pret. akt. ostaje u sva tri roda kao ˋ na trećem slogu, dočim u part. pret. pas. dolazi u muš. rodu na posledńi slog ˆ, a u žen. i sred. rodu ´ na četvrti slog.

Prezenat.

Sing.	*Plur.*
1. kaštigûjem (inf. kaštiguvàti)	kaštigûjemo
2. kaštigûješ	kaštigûjete
3. kaštigûje	kaštigûju

Imperativ.

1. —	kaštigûjmo
2. kaštigûj	kaštigûjte
3. nâj kaštigûje	nâj kaštigûju

Part. pret. akt.: kaštigùval, kaštigùvala, kaštigùvalo; pl. kaštiguvàli, kaštiguvàle, kaštigùvala.

Part. pret. pas.: kaštiguvân, kaštiguvána, kaštiguváni (mj. kaštiguvano).

Tako se još akcentuju i složen od kaštigùvati: nakaštigùvati; pa još ova dva prosta sa svojim složenima: pijančèvati, napijančèvati se; zlamenùvati, nazlamenùvati. Od ovih glagola čuje se i

Digitized by Google

` na drugom slogu u inf., a i u ostalim oblicima čuje se također na drugom slogu, samo rjeđe: kaštìguvati, prez. kaštìgujem; imp.: kaštìguj; part. pret. akt.: kaštìguval; part. pret. pas.: kaštìguvan. Akcenat ` ostaje tada u svim licima i u svim oblicima uvijek na drugom slogu.

Razgledavši akcenat u svim ńegovim mijenama, kaki je u ìmenîcâ, zámjenîcâ, prídjêvâ, čëstîcâ i u glägôlâ, red je, da još kažemo dvije tri o osobitoj pojavi akcenta u prigorskom dijalektu, kaki se pokazuje u lokativu sing. i plur. onda, kada za lok. slijedi jednosložna enklitika. Osobitost je naime prigorskoga dijalekta, što lok. sing. i pl. ispred enklitike dobija ˜ ili ˆ na posl̀ednjem slogu. To jednako vrijedi za imenice, zamjenice i pridjeve, a kod glagola za 2. lice sing. imperativa. Neki pridjevi u žen. rodu sing. dobijaju ` a osim toga i u nom. pl. u sva tri roda, kad su ispred enklitike, dobijaju ` na posl̀ednjem slogu. Nu, val̀a pamtiti, da kod sviju riječi nije tako. Riječi jednosložne i dvosložne imadu tako gotovo bez ikaka izuzetka, riječi od tri sloga već rjeđe, a još rjeđe riječi od četiri ili od više slogova. Samo u glägôlâ nema ni u tome izuzetka. Kod ìmenîcâ val̀a još napose pamtiti, ako su od dva ili od više slogova, a imadu akcenat ˆ na kojem mu drago slogu, onda ne mogu ni u kom slučaju ispred enklitike dobiti na posl̀ednjem slogu ni ˜ ni ˆ, nego im ostaje akcenat ˆ na onome slogu, na kome im stoji prema natrag istav̀enim prilikama. Da bi se to jasnije pokazalo, pregledaćemo redom imenice, zamjenice, pridjeve i glagole prema ovome, što ovdje u opće rekosmo.

A. Imenice muškoga roda.

a. Imenice jednosložne.

Jednosložne enklitike, ispred kojih lok. sing. i pl. dobija ˜ jesu: mi, me; ti, te, si; se, nam, vam, jim; ga, ju, ji.

α) Jednosložne muške riječi s akcentom ˜ u nom. sing. dobijaju u lok. sing ˆ: pri bičû ti je, pri snepû vam je, na grmû im je; tako i u lok. plur.: pri bičî ti je, pri snepî vam je, na grmî jim je.

Riječi, kojima se akcenat ˜ u lok. sing. i pl. mijeńa u ˆ, nemaju tako: pri klînu ti je, pri vŕtu vam je, na lâjtu jim je; tako i u pl.: pri klîni ti je, pri vŕti vam je, na lâjti jim je.

Riječi, koje se upotrebl̀avaju za bića, rađe imadu ˜: pri nukù ti je, pri svatù vam je, na końù jim je.

β) Jednosložne muš. riječi s akcentom ˆ, imadu ˜: pri brestù ti je, pri gradù vam je, na snegù jim je; tako i u pl.

Digitized by Google

Jednako je i s onakim imenicama, kojima se ˆ mijeńa u kosim padežima u ˜: drôb — drẽba: na drebũ ti je; rôg — rẽga: na regũ ti je; stôg — stẽga: prí stegũ jim je, ali može doći i obli umjesto ˜, a u plur. redovito: pri stegî ti je itd., na regî vam je.

Jednako je i kod imenica, kojima se ˆ mijeńa u ostalim padežima u ˋ: vôz — vòza; na vozû ti je i na vozù ti je; pri plotû vam je i pri plotù vam je; u pl. običnije ˆ: na vozî ti je.

Jednako je i s imenicama, kojima se ˆ mijeńa u ´: śâp — śápa: na śapû ti je, vu gajù ti je, pri stricù vam je; tako i u pl.: na śapï ti je, pri stricï vam je. Ove imenice nemaju pored ˜ i ˆ kao prijašńe, dakle ne: na śapû ti je.

b. Imenice dvosložne s pomičnim *a*.

α) Imenice sa ˆ na prvome slogu u nom. sing. imadu običnije ˆ u sing. i u plur.: pri svedrû ti je, na vuglû vam je; pri svedrî ti je; pri vuglî vam je; ali i: pri svedrù ti je, na vuglù vam je.

β) Imenice sa ˋ na prvome slogu u nom. sing. imadu uvijek ˆ na zadńem slogu i onda, kada ne stoje ispred enklitike: na zdencû, vu peklû, na sejmû itd., a tako i pred enkl.: na zdencû ti je, v peklù ti je.

γ) Imenice s ˆ na prvome slogu dobijaju rijetko koje ispred enklitike ˆ na posledńem slogu: na palcû ti je, nego im običnije ostaje ˆ na prvome slogu: na pâlcu ti je; na klîncu ti visi itd.

δ) Imenice sa ´ na prvome slogu dobijaju uvijek ˜: na rupcù vam je, pri jarmù ti je.

c. Imenice dvosložne bez pomičnega *a*.

α) Imenice sa ˜ na prvome slogu u nom. sing. dobijaju ispred enklitike ˜ i ˆ: pri kokotũ ti je i pri kokotû ti je; na kamenũ vam je i na kamenû vam je; pri kokotĩ vam je i pri kokotî vam je.

β) Kojima je ˋ na prvome slogu u nom sing., dobijaju također ispred enklitike i ˜ i ˆ: (v) melinũ ti je i (v) melinû ti je; na vańkušũ vam je i na vańkušû vam je; (v) melinĩ ti je i (v) melinî ti je; imenice, koje imadu u lok. sing. pa u gen., lok. i inst. plur. ˆ na drugome slogu, rađe imadu taki akcenat i ispred enklitike: na mentênu ti je, na mentêni vam je; na pogrêbu sam bil.

γ) Imenice s ˆ na drugom slogu u nom. sing. imadu akcenat ˆ ispred enklitike kao i onda, kada je nema: na dîmńaku vam je, pri šîntaru ti je.

Digitized by Google

δ) Kojima je ˆ na drugome slogu u nom. sing., a u ostalim padežima ga mijeńaju u ´, dobijaju ispred enklitike uvijek ˝ : na računȕ ti je, pri kolačȋ vam je, pri lončarȕ ti je.

ε) Tako i imenice s ´ na prvome slogu u nom. sing.: na kralušȕ ti je, pri birušȋ vam je; na zavojȕ vam je, pri pipićȗ ti je.

d. Imenice trosložne.

α) Imenice sa ˙ na prvome slogu u nom. sing. imadu ispred enklitike samo ˝ : pri lajavcȕ ti je, na zapećkȕ ti je; pri poklopcȕ vam je. Imenice s ` na posl̥ednjem slogu u nom. sing. imadu rađe akcenat, kaki im je kad nema enklitike: pri kolosêku ti je, na telegrâfu vam je.

β) Imenice sa ` u nom. sing. na drugom slogu imadu ispred enklitike samo ˝ : pri vučitel̥ȕ vam je, na kipenkȋ ti je.

γ) Kojima je ˆ na prvome ili na drugome slogu u nom. sing. rađe imadu ispred enklitike akcenat, kaki im je i onda, kada nema enklitike: pri rêzancu ti je; pri pijânci vam je.

Imenice pako, koje imadu ˆ na trećem slogu u nom sing., a u ostalim se padežima mijeńa u ´, imadu ispred enklitike uvijek ˝ : pri kapetanȕ ti je, pri poglavarȋ vam je.

δ) Imenice u nom. sing. sa akcentom ´ na prvome ili na drugome slogu imadu također ispred enklitike uvijek samo ˝ : na naprśńakȕ vam je; pri pospancȋ ti je.

e. Imenice od četiri sloga.

α) Kojima je ˚ na trećem slogu u nom. sing., rađe imadu ispred enkl. akcenat ˆ na onome slogu, na kome je, kada nema enklitike: na golubîńaku ti je, pri golubîńaki ti je.

β) Kojima je pako ˆ na četvrtom slogu u nom. sing. pa im se mijeńa u ostalim pad. u ´, imadu uvijek ispred enkl. samo ˝ : pri plemenitašȕ ti je, pri kobasȉčarȋ vam je. Kako rekosmo, imenice od tri i od četiri sloga rađe imadu ispred enklitike svoj običan akcenat.

B. Imenice sredńega roda.

Jednosložne imenice imadu ˝ kroz sve padeže.

a. Imenice dvosložne.

α) Imenice dvosložne s akcentom ˝ ili ` na prvome slogu imadu sve bez razlike ˝ ispred enkl.: na šilȕ ti je; pri viklȕ vam je; na mestȕ ti je; na oknȕ vam je; nu u lok. pl. u riječima, u ko-

Digitized by Google

jijeh se mijeńa ˙ u ˆ i ` u ´, ostaje akcenat kao obično što je: na ókni ti je, na kóli vam je, pri séli vam je.

β) Imenice sa ˆ imadu kao obično: na têstu ti je, pri zŕńu vam je. Kojima se ˆ nalazi već u nom. sing. na posl̥edńəm slogu, ostaje im i ispred enkl.: pri Breśû ti je, pri Klińû vam je.

γ) Kojima je ´ u nom. sing. na prvome slogu, imadu ispred enkl. samo ˝: na pismü ti je, pri gńezdï vam je.

b. Trosložne imenice.

α) Kojima ˝ je na prvome slogu u nom. sing., dobijaju rjeđe ˝ ispred enkl. na posl̥edńem slogu, već im rađe ostaje ˝ na prvome slogu: na videlü ti je, češće: na vïdelu ti je; na prëdivu vam je.

β) Imenice s ` na drugome slogu u nom. sing. dobijaju samo u lok. sing. ˝ ispred enkl., a u lok. plur., gdje im se mijeńa ˝ u ˆ, ostaje ˆ na svome slogu: na kiritü ti je, ali: na kirîti vam je.

γ) Imenice sa ˆ na prvome ili na drugome slogu u nom. sing. nemaju nigda drukčije akcenat ispred enkl., nego onaki kaki im je i bez enkl.: na čâkańu ti je, pri ognîśu vam je.

δ) Kojima je ´ na prvome ili na drugome slogu u nom. sing., dobijaju ispred enkl. uvijek samo ˝: pri Prigorjü vam je, na naižjü ti je, na respelü mu je, na priśeńü ti je.

c. Imenice od četiri i pet slogova.

α) Kojima je ˆ na drugome slogu u nom. sing., ostaje im na istom slogu i u lok.: pri natâkańu sam bil.

β) Kojima je ` na trećem slogu, dobijaju ispred enkl. ˝: v siromaštvü ti je.

γ) Kojima je ´ na drugome ili na trećemu slogu u nom. sing. dobijaju ispred enkl. ˝: pri popevańü ga je vùdril, pri gospodarstvü vam je; ipak je mnogo običnije, da ´ ostaje na svome mjestu: prí popévańu ga je vùdril, pri gospodárstvu vam je.

To vrijedi i za imenice od pet slogova, koje imadu ´ na trećem slogu, a koje imadu ˆ na trećem slogu ni nemaju drukčije nego kao obično: na grebenîčańu vam je.

C. Imenice ženskoga roda.

Da ne dul̥imo, nabrajajući riječi po slogovima, reći ćemo, da je kod ženskijeh riječi, kao što vidjesmo kod imenica muškoga i sredńega roda, t. j. imenice sa akcentom ˝, ` i ´ dobijaju ispred enklitike u lok. sing. i u lok. pl. ˝, a imadu li u tim padežima

Digitized by Google

ˆ, koji je postao tako, da se koji od navedenijeh akcenata promijenio uń ili je već u nom. sing. bio na posl̓ednem slogu, onda im ˆ ostaje i ispred enklitike. To vrijedi za imenice ženskoga roda od dva sloga, dočim imenice od tri ili od više slogova, pa onake imenice ženskoga roda od dva ili više slogova, koje već u nom. sing. imadu dajbudi na komegod slogu (osim posl̓ednega) akcenat ˆ, imadu gotovo uvijek svoj obični akcenat: na cestî ti je; pri iglî ti je; pri sestrî vam je; na stenî ti je; pri škol̓kä vam je; ali: pri šälici je; pri pòjstel̓i vam je, pri kúdel̓i vam je; pri škôli je, na rûški vam je; pri grêblici vam je; (v) komôrici vam je; pri vodopîji ti je; na kolotêčini je; na šíbovini je, na mladîkovini je, pri gospodarìci vam je.

D. Imenice ženskoga roda bez nastavka.

a. Jednosložne imenice.

α) Ako im je običan akcenat u lok. sing. i pl. ˆ, a u nom. sing. ˝, imadu ˆ na drugome slogu ispred enklitike: pri nîti ti je, na smîrti ti je; kod imenica pako, u kojijeh je ˆ u nom. sing., nekoje imadu svoj akcenat, a nekoje dobijaju ˆ ispred enklitike, ali samo u lok. pl. Svoj imadu u lok. sing.: na glîdi, na čâsti, na ćûdi, na slâsti, na snêti, na vlâti, na zvêri, na žûći, na vûši ti je; pomiče se ˆ ispred enkl. u lok. pl. na posl̓ednji slog: lâž — na laži ti je na smetî ti je, na vlatî ti je, pri vušî ti je; na sarî ti je. To vrijedi i za one imenice, koje u drugim padežima mijeńaju ˆ u ˝: nôć — nëći, samo što u ńih dolazi tako ne samo u lok. pl. nego i u lok. sing., koji se tada ničim ne razlikuje od lok. pl.: pri pećî ti je, pri cevî ti je; rjeđe se svim ovim imenicama mijeńa ˆ ispred enkl. u ˝: na cevî ti je; pri pećî ti je. Kad je ˝ mjesto ˆ ispred enkl., onda se ńime ponajviše označuje lok. sing. a ne lok. plur.

β) Imenice, kojima se ˆ u ostalim padežima mijeńa u ´, imadu redovito ispred enkl. ˇ: lûč — lúči, na lučî ti je, na stvarî se pozna; nu mnogo češće dolazi običan akcenat: na lúči ti je, na ráli vam je ostal.

b. Dvosložne imenice.

α) Imenice s ˝ i ˋ na prvome slogu u nom. sing. mijeńaju svoje akcente u ˆ ispred enkl.: na spovidî je, pri kokošî vam je; za lok. sing. ipak je običniji ˝: na spovidî ti je, pri kokošî vam je.

β) Imenice sa ˆ i ´ na prvome slogu u nom. sing. imadu svoj običan akcenat: na mîsli ti je, pri jàkosti se pozna.

Digitized by Google

C. Imenice od tri i od četiri sloga.

Ove imenice mogu, al rijetko kada, dobiti ˆ ispred enkl., ako im je u nom. ˝ na prvome slogu, a ˝, ako im je u nom. ´ na drugome slogu, nu običnije biva, da im akcenat, kaki je u nom., ostaje i ispred enkl.: na zapovedî je, pri pogibelî vam je.

E. Imenice s osnovom na konzonanat.

Osnove na *n* dobijaju samo u lok. sing. ˝ ispred enk.: na bremenù ti je, na ramenù vám je; akc. u lok. plur. ostaje kao obično što jest u tome padežu: na breméni ti je, na raméni vam je. Kod imenica s osnovom na *t* ostaje ispred enkl. obični akcenat: pri pastirčètu ti je.

Jednako je i s osnovama na *s*, među kojima je najpoznatija riječ nèbo — nebésa: na nebù vam je, na nebesî ti je.

Mäti i ćî imadu tako obično samo u sing.; a rjeđe u plur.: pri materî ti je, pri ćerî vam je.

F. Kod zamjenica.

α) Lične zamjenice dobijaju samo u lok. sing. ˝: pri menî je, pri tebî je.

β) Lične adjektivne također táko u lok. sing. i pl., kad se upotrebljavaju dvosložni oblici: Pri ńemù ti je, pri mojî tí je; tako i kod drugijeh zrmjenica, koje su u tim padežima od dva sloga: pri kemù je (i u gen. sing.: za kegà je), pri čijèm je, pri samèm je, pri sakèm je (nu običnije: pri sâkemu); pri ńemù je.

G. Kod pridjeva.

Kako najviše pridjeva u lokt. sing. i plur. imade oblike od tri ili od više slogova, zato se kod ńih rjeđe čuje akcenat na padežnom nastavku ispred enklitike. Češće se to čuje u adjektiva od dva sloga u nom. sing. u ženskoga roda: črnà ti je, mokrà ti je, vrućà si; rjeđe je tako u adjektiva od tri ili više slogova: bogatà si mj. bogàta si; gologlavà si mj. gologlàva si.

Ima li pridjev od dva ili od više slogovâ ˆ u nom. sing., ostaje na istom slogu ispred enklitike, na kome je i onda, kada je nema: lêtna je, vêrna je, bâbina si; kadikad čuje se i u takim pridjevima akcenat ispred enklitike, ali ne ni ˝ ni ˆ nego ` : vernà je, babinà si; tako je i kod pridjeva od dva i od tri sloga s akcentom ` na drugom slogu u žen. rodu: ženína — ženinà si; mrsnà si, ladnà

Digitized by Google

si; jednakim načinom je i u muš. i sred. roda u pridjeva, kojima je u tim rodovima ′ na drugom slopu u nom. sing.: mrsàn si, mrsnì je (mj. mrsno je), redàk je, retkò je; vrapčèv je. Jednako je i u nom. plur. za sva tri roda kod pridjeva od dva sloga: dobrì smo, dobrè smo, dobrà smo; črnì smo, črnè smo, črnà su.

Kad je adjektiv u lok. sing. i plur. od dva ili od tri sloga, onda i u lok. dolazi ispred enkl. ˋ: na retkèm je, na zelenèm si, na zelenì si travi, pri bogatèm je gospodáru. U pridjeva, u kojima lok. naraste do četiri ili do više slogova, akcenat ostaje ispred enklitike na slogu, na kome i kaki jest običan: pri železnèmu ili pri želèznim si klînu pûjstil. Sve ovo što rekosmo o adjektivu vrijedi i za komparativ i za brojnike.

H. Kod glagola.

Kod glagola je slična nešta u 2 licu sing. imperativa, gdje na krajni slog toga lica dolazi ispred enklitike ˝.

Akcenat ˝ dolazi gotovo kod sviju glagola bez obzira na broj slogova i bez obzira na to, kaki je akccnat u inf. osim glagola, koji imadu u imper. ˆ na kojem mu drago slogu.

α) Vrsta prva: grizî ga, recî mu, tresî ga; ali mîj se.

β) Vrsta druga: sunî ga, genî ga, vagnî ga, vrnî ga.

γ) Vrsta treća: poželî ga, poživî ga Bog, iskrvarî ga, oslepî ju, zavolî ju; ali: vîš ga, poglêj ga.

δ) Vrsta četvrta: ne mučî ju, zapometî ga, zapresî ju, gasî ga, mitî ga, podmitî ga, osramotî ga, blagoslovî ga, zagospodarî mu; ali: škôdi mu, naškôdi mu, okilâvi ga.

ε) Vrsta peta: zapitäj ga, našaräj mu, narižäj se, natržî mu, nakapljî ji, nastružî mu, namećî mu, nakrekećî se, naberî si; ali: dêlaj si, vâraj ga, večêraj si, grêj se, kûj si, kljûj ga.

ζ) Vrsta šesta: Svi glagoli ove vrste imadu i onda kada su bez enkl. ˆ na krajnom slogu: kumûj mu, poštûj ga, kaštigûj ga.

Nema sumńe, da je ovaki akcenat u lok. sing. i plur. kod imenica, zamjenica pa donekle kod pridjeva, onda u 2. licu sing. imp. kod glagola ostatak starije akcentuacije, dok su i mnoge druge riječi imale tako. O akcentu ispred enklitike ima nešta u raspravi akademika M. Vaļavca: „Prinos k naglasu u (novo-)slovenštini“ u u Radu 102. st. 170 i 171. Ne znam, da li je akademik g. Vaļavac slušao govoriti čovjeka upravo iz Sv. Jane ili možda čovjeka iz općine „Slavetić“. Koliko mogu ja razabrati, akcenat je u glagola ispred enklitike ovaki, kako ga istavih ovdje. Gosp. Vaļavac

Digitized by Google

ga bi|leži sa ` : operì se, poberì se, ponesì ga, što je moguće, jer ¯, kako rekoh na svome mjestu, nije sasvijem izrazit u opće, nego ga narod zamjeńuje rado sa `. Nu imp. V. vrste: brbrȁj, brbrȁjmo, morao je čuti od kojega Slavetićanca, jer kod ńih, koliko mi je poznato, akcenat je više na kraju riječi, a najjače se razabire ´ i ˝ akcenat.

Govoreći o akcentu kod glagola u 2. licu sing. imp. reći nam je, da je slično i sa part. pret. akt. muškoga roda; i kod ńega ispred enklitike dobija pos|ledńi slog ' ; nu to je samo kod glagola V. i VI. vrste i dosta rijetko: dipe|àl sam, prečitàl sam, nagańàl sam, pogrijàl sam, pop|uvàl sam, nakupuvàl sam, kumuvàl sam, pirivàl sam.

Infinitiv se u prigorskom dijalektu vrlo često upotreb|ava u značeńu gerundija, pa je tada uvijek bez krajnoga *i*. Čim se odbaci *i*, mijeńa se i akcenat.

I. vrsta: Ako je glag. u inf. od dva sloga sa ¯, ` ili ´ na prvome slogu, prelaze svi u ^ kad se *i* odbaci, jer glagol postane jednosložan: grîsti, jêsti: grîst, jêst, ali mlȅt; bòsti — bôst, trésti — trêst; státi — stât, pîti — pît; glagoli 4. razdj. ove vrste, kojima se inf. danas svršuje na *ći*, ne odbijaju *i* nigda, a gotovo svi glagoli 7. razr., kojima se osnova svršuje na vokal *a*, *u* i *i*, osim navedena dva glagola pîti i státi — imadu uvijek potpuni nastavak u inf.: mîti, čûti, dàti, znàti, ìti, víti, tako i kad su složeni s prijedlozima: začùti, predàti i t. d.

II. vrsta. Nekoji glagoli ove vrste nemaju po svome značeńu gerundivna značeńa, a to su glagoli sa akcentom ^. Koji imaju, ńima se akcenat, ako je glag. u inf. od tri sloga sa ` na drugom slogu, pomakne ` na prvi slog: genàti — gènat, prignàti se — prìgnat se; kojima je u inf. ` a u prez. ´, imadu kad otpane *i* akcenat ´ na prvome slogu: disegnàti — diségnem: diségnat; oseknàti se — oséknem: oséknat; kod glagola ove vrste je u opće inf. ob|ub|eniji.

III. vrsta. Glagol rezmèti ima: rèzmet. Kojima je u infinitivu osnova od dva sloga s akcentom ` na drugome slogu, a u sing. prez. ^ a u pl. ´ na drugome slogu, imadu, kad otpadne *i*, akcenat ' na drugome slogu: bečàtí — bečîm, bečímo: béčat; tako: kléčat, kípet, múčat i t. d.; koji u imper. imadu akcenat drukčiji, nego što imadu navedeni glagoli (imper. kléči, béči, kípi), oni dobijaju prema imperat. ` na drugome slogu: ležàti, imper. lèzi: lèžat, že|èti — žè|et.

Digitized by Google

IV. vrsta. Koji imadu u inf. ˝ ili ˋ a u prez. ˆ ili ˋ, svi dobijaju, kad otpadne *i*, akcenat ˋ na slogu (bez obzira na broj slogova), na kome im dolazi akcenat u prezentu: mȕčiti — mûčim; plȕžiti — plûžim; presìti — prèsim; rejìti — rèjim: mùčit, plùžit, prèsit, rèjit; tako je i kad su složeni: naplùžit, zaprèsit i t. d.; kojima se ˋ mijeńa u prez. u ´, ostaje im ´ i ovdje na slogu, na kome je i u prez.: mitìti — mítim: mítit, drážit, navóśit, rešírit i t. d.

Glagolima s akcentom ˆ u inf. i u prez. ostaje akcenat na istom slogu: škôdit, oslâbit, zastârit, okilâvit.

V. vrsta. Kojima je akcenat u inf. ˝ ili ˋ dajbudi na komegod slogu i mijeńao se u prez. u koji mu drago akcenat, imade, kad otpadne *i*, akcenat ˋ na onome slogu, na kome je bio ˝, a za jedan slog naprijed prema inf. kod onih glagola, koji imadu u inf. ˋ: dȅlati — dèlat, čȉtati — čìtat; kopȁtí — kòpat, kovȁtí — kòvat; prekopȁti — prekòpat; tr̄gati — tr̄gat; metȁtí — mètat; blebetȁti — blebètat; glagoli, kojima se u prez. mijeńa ˋ u ´, imadu ga i ovdje na istom slogu: pitȁti — pítam: pítat; kašl̨ucȁti — kašl̨úcam: kašl̨úcat; glagolima s akcentom ˆ u inf. ostaje isti akcenat i na istom slogu: vârati — vârat; večêrati — večêrat; glagoli s osnovom od jednoga sloga u inf. mijeńaju ˝ u ˆ: klȁti — klât, brȁti — brât, zvȁti — zvât, prȁti — prât. Kao V. tako i

VI. vrsta: kupovȁti — kupòvat, kaštiguvȁti — kaštigùvat, putivȁti — putèvat, mudrivȁtí — mudrèvat i t. d.

Opisani glagolski oblici.

Od opisanih glagoskih oblika upotrebl̨ava prigorski dijalekat perfekat aktiva, pluskvamperfekat, futur I., futur II. pa kondicijonal.

1. Aktiv.

a) Perfekat se opisuje participom preterita akt. i prezentom glagola s a m: čȉtal sam.

b) Pluskvamperfekat se opisuje partic. preterita aktiva i perfektom glagola b i t i: já (mj. jâ) sam bȋl dèšal štok.: bio sam došao ili bjeh došao.

c) Futur I. se opisuje infinitivom i prezentom glagola ć u (tèti štok. htjȅti): ja ću pisàti rjedje pisȁti ću.

d) Futur II. se opisuje participom preterita aktiva i prezentom glagola: b ûm (št. bȕdem): bûm dȅšal štok. budem došao. Ovaj

Digitized by Google

opisani oblik futura II. upotrebljava se i za futur I.: búmu (= bûm mu) jâ vrě rékal štok.: ja ću mu već reći. Umjesto futura II. obično stoji prezenat glagola perfektivnih u zavisnim izrekama: Ak skèčiš, bûš se vùbil.

e) Kondicijonal se opisuje participom preterita aktiva i aoristom glagola biti: išal bi. Aorist se, kako natrag rekosmo, sačuvao jedino u formi kondicijonala i to samo od glagola biti: bi — te dolazi nepromijeńeno u svjem licima singulara i plurala.

2. Pasiv.

Za pasiv se upotrebljuje refleksivna zamjenica se i pasivni part. pret u savezu sa aktivnimi oblici: bûš se vùdril štok.: udarićeš se; sȅ je pokišȅni štok.: sve je pokošeno.

DODATAK.

Sve, što je na svijetu, mijeńa se s vremenom. Ta promjena nastaje ili povodom spoljašnih prirodnih uzroka ili je produkat nutarńe umne čovječije snage, koja ono, što jest, svojijem putem dalje usavršuje, ili ruši i obara, da se na onome mjestu pojave ili sasvijem nove ili obnovljene stvari. To je prirodni proces svega što živi ili ne živi na ovome svijetu. Prema tome mijeńaju se i jezici i mijeńaće se kao i doslije. I prigorski dijalekat, sva je prilika, za nekoliko decenija, ne će više biti ovaki, kako ga ovdje istavismo. Jezik se doista, ako nema vanrednih uzroka, malo mijeńa i u jednom stoljeću, ali se tijem više mijeńa, čim je jača književnost u kojega naroda i čim se više širi kultura i civilizacija. Danas je, hvala Bogu, i u nas već na tome, da se sa svake strane nastoji oko materijalna napretka i oko intelektualnog obrazovanja a u tom poslu na prvome je mjestu crkva i škola. Te dvije prosvjetne institucije radeći jedna pored druge najviše mogu doprinijeti razvoju a po tome i promjeni jezičnoj; one u jednom deceniju promijene prigorski dijalekat više, nego što bi se sam po sebi promijenio u pedeset godina. Kako su danas sve školske knjige pisane književnim štokavskim dijalektom, navikne se dijete štokavštini kroz one tri četiri godine toliko te mu kasnije ne smeta, ako u svom žargonu ponešta zanosi štokavački. Osim škole ne otuđuju mu štokavštine niti crkva, niti druge zabavne i poučne knjige, ako ih ima prilike čitati. U opće prigorski dijalekat gubi malo po malo

Digitized by Google

od svojih osebina. Time ne mislim reći, da je već na samrti, jer se u glavnome danas toliko govori, da će mu se osebine sačuvat još dugo u potpunoj čistoti kod staraca, pa kod muževa i žena, koje nemahu zgode, da se u mladosti priučaju štokavštini u školi.

Poznata je stvar, da maňe obrazovani narodi rado primaju od obrazovanijih svojih susjeda plodove ńihove kulture i civilizacije. Dakako kod nekojih naroda uz povoļnije prilike postaje ta asimilacija brže i intenzivnije, a kod nekojih uz prirođenu konservativnost sporije. I Prigorci se povedoše u nekim stvarima za svojim susjedima, a u jeziku prigrliše riječi i jezične oblike, donesene iz drugijeh krajeva. Za čudo je, što ovaki uneseni oblici žive sasvijem nepromijeńeni u pjesmi, dočim u običnom govoru pomaļaju se take pojave više sporadično t. j. kod ljúdî, koji znadu čitati. To se opaža osobito onda, kada taki ljudi moraju govoriti sa čovjekom štokavcem. U takim prilikama ne će Prigorac nigda reći gȅri, dȅli, st ȅl itd. nego samo göri, döli, stöl. Po tome može čovjek znati, umije li onaj, s kojim govori, čitati íli ne. Kadikad govore tako i mlađi ļudi, koji ne znaju čitati, ali su u tome nespretniji, dočim se starci (oni većinom ne znaju čitati) drže u svemu svoga žargona, kaki istavismo u ovoj radńi. Da bi se vidjelo, kako prigorski dijalekat unesenu pjesmu čuva nepromijeńenu, evo primjera:

Vojzila se galija po morju,
U galiji okovan delija.
Nega gleda kroz prozor devojka.
„Kaj me gledaš kroz prozor devojka?“
„„Ne gledam te, da ti ljubim lišca ja,
„„Već te gledam, da te nešto pitam:
„„S kim ti svoje sokolove raniš?
„Biser berem, sokolove ranim,
„Kose režem, sokolove vežem,
„Suze ronim, sokolove pojim.

Ta je pjesma jamačno iz štokavačkoga kraja, a mogla je doći ili po kom čeļadetu iz gorńe krajine, ili je Prigorac donese iz vojništva. Riječi: gleda, nešto, svoje, sokolove, kose, ronim, pojim u prigorskom dijalektu glase: gledî, nèkaj, svȇ, sȍkole, rènim, a umjesto riječi kosa govori se samo lâs (mj. vlas), a za pojim upotrebļava se: napájam.

Karakteristična je i ova sasvijem štokavska pjesma, postala vaļada od dvije:

Da je mojoj vlasti,
Što srce miluje.
Samo jedno želim
Što srce miluje.
Draga mi je zemļa
Đe sam se rodio,

Digitized by Google

Još mi draža Anka,
Koju sam ļubio.
Vezla ime moje
Na rukave svoje,
A ja ime ńeno,
Za srdašce svoje.
Pitat će me majka:
Đe si bila Anka?
Ja ću kazat majki:
U bašći sam bila.
Pitat će me majka:
Što si tam radila?
Ja ću kazat majki:
Rožice sam brala.
Pitat će me majka:
Komu si jih dala?
Ja ću kazat majki:
Dragom sam ih dala.
Pitat će me majka:
Za što si jih dala?
Ja ću kazat majki:
Da me mu ļubio,
Da me bu ļubio.
S rukami grlio.

I u onakim pjesmama, koje su postale u Prigorju, zanosí jezik štokavački, kako pokazuje ova antitezima i prispodobama lijepa pjesma:

Izišla je jasna zvezda,
Iza luga zelenoga.
To ni bila jasna zvezda,
To su bili prvi prosci.
Prvi prosei — žarko sunce,
Drugi prosci — godinica,
Trejti prosci — jasni mesec.
Žarko sunce za sirote,
Mesečina za putnike,
Godinica za šenicu.
Šenica je za pogače,
Pogača je za gospodu,
Gospodaru za pravíce —
Već krivice neg pravice.

U prigorskom dijalektu nijesu obične riječi: jasan, lug, žarko; oblici: zelenoga, prosci, sirote, govore se: zelenèga, prèsci, sirète, dočim pored gòspoda upotrebļava se u pluralu i g o s p o n i. (Vidi natrag: a) Imenice muš. roda.) Po svemu možemo razabrati, da Prigorci u pjevańu nekako zanose štokavački, jer instinktivno drže, da je tako prikladnije, miloglasnije. Nema sumńe, da to vrijedi za mlađi naraštaj, koji, kako natrag rekosmo, i običnim govorom zanosi štokavački, na što ga osim toga škola i crkva uputila. Da štokavština ima neku moć privlačeńa, vidimo i po tome, što su se n. pr. Slovenci, susjedi štokavacâ Žumberčânâ, više približili svojim govorom Žumberčanima, nego Žumberčani ńima. O tome me uvjeravaše prije neko šest godina župnik u Stojdragi, g. Janko Višošević. Za potvrdu toga još ću reći, da kajkavac Prigorac može (n. p. u veselim prilikama) mnogo ļepše imitovati štokavca, nego li štokavac kajkavca. O tome sam se češće uvjerio. Imitujući štokavac kajkavca, postaje smiješnim, nenaravnim.

*

Potańe ispitivańe kajkavačkoga dijalekta za nas je od dvojake važnosti — upoznajemo sami sebe i koristujemo jezičnoj nauci. Kolika je krepost upoznavańe sama sebe, suvišno je i govoriti danas — u vijeku pare, ugļena i elektriciteta, kad već stari Grci

Digitized by Google

staviše na vrata delfijskoga hrama: „Γνῶθι σεαυτόν!“ Koliko pako koristuje filologijskoj znanosti — o tome su naši naučnjaci uvjereni, koji se češće žaļahu na slabo poznavańe našijeh dijalekata. Uzrok spomenusmo već u početku ove radńe. Da bi se tome doskočilo, vaļa da smo svi u tom poslu jednaki patriote i filolozi. Doista, filologâ imade — gdje su samo na štetu filologiji — i odviše, jer se još i danas misli, da o jeziku i jezičnim stvarima smije jednako govoriti kojeko. Kad smo dakle svi filolozi, ajde, vi svećenici, učiteļi, suci, latite se posla! Vi živite s narodom i među narodom, vama su razni dijalekti najpoznatiji!

Neka se isprave ove poveće štamparske pogrješke u Radu“ 115.

Na str.	73.	redak	odozdo	9.	mjesto	*stȍlac*	čitaj *stȅlac.*
„ „	„	„	„	8.	„	*stolčica*	čitaj *stelčica.*
„ „	74.	„	odozgo	13.	„	*kapîc*	čitaj *kepîc.*
„ „	75.	„	„	15.	„	*tošìti* štok. *trešìti*	čitaj *trešìti* štok, *tròšiti.*
„ „	76.	„	„	3.	„	*žęlocь*	čitaj *žęlocь.*
„ „	„	„	„	12.	„	*dèti*	čitaj *tèti.*
„ „	78.	„	odozdo	17.	„	*pèjtik*	čitaj *pòjtik.*
„ „	„	„	„	14.	„	*tiporîše*	čitaj *tiporîše.*
„ „	80.	„	odozgo	12.	„	*nəštvoi*	čitaj *nəštvəi.*
„ „	81.	„	odozdo	14.	„	*ěko*	čitaj *ȍko.*
„ „	83.	„	„	18.	„	*vəzvə*	čitaj *vəzmə.*
„ „	84.	„	odozgo	18.	„	*dèva*	čitaj *dȅva.*
„ „	85.	„	odozdo	16.	„	*držèti*	čitaj *držàti.*
„ „	92.	„	„	5.	„	*mêjsak*	čitaj *mȏjsak.*
„ „	93.	„	odozgo	1.	„	*prejslìca*	čitaj *prejstìca.*
„ „	„	„	odozdo	4.	„	*ĭr, hĭr*	čitaj *ĭz, hĭz.*
„ „	96.	„	„	13.	„	*primjeràti*	čitaj *primerjàti.*
„ „	99.	„	„	5.	„	*Ti brâtu*	čitaj *Pri brâtu.*
„ „	101.	„	odozgo	4.	„	*frôst*	čitaj *frâst.*
„ „	103.	„	odozdo	6.	„	*kȕnac*	čitaj *kȍnac.*
„ „	108.	„	odozgo	15.	„	*trȍbuo*	čitaj *trȍbur.*
„ „	109.	„	„	7.	„	*šlâjsar*	čitaj *šlȏjsar.*
„ „	110.	„	odozdo	17.	„	*stȍńak*	čitaj *stólńak.*
„ „	„	„	„	15.	„	*káluš*	čitaj *králuš.*
„ „	114.	„	„	17.	„	*gidevńâk*	čitaj *gideńâk.*
„ „	115.	„	„	13.	„	*klasímac*	čitaj *klasúnac.*
„ „	116.	„	„	6.	„	*rezdrápanec*	čitaj *rezdrápanac.*
„ „	117.	„	„	4.	„	*vȑńe*	čitaj *vȑńe.*
„ „	122.	„	„	14. i 15.	„	*kȏpańe, môlańe, bôbińe*	čitaj *kêfańe, mâlańe, babíńe.*
„ „	123.	„	„	13.	„	*pórańe*	čitaj *párańe.*
„ „	133.	„	odozgo	12.	„	*làlaka*	čitaj *làloka.*
„ „	„	„	odozdo	9.	„	*ȍsura*	čitaj *ăsura.*

---

*

Digitized by Google

Ivan Bolica Kotoranin, latinski pjesnik.

Čitao u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 12. travnja 1893.

ČLAN-DOPISNIK DR. M. ŠREPEL.

I.

Kačić u „Razgovoru“ pod br. 127 pjeva „pismu od vitezova Kotorskih“ počinjući ovako: „Ej Kotore, gnjizdo sokolovo, — Na visokoj grani savijeno, — Gdi se legu zmaji i sokoli, — Koji caru puno dodijaše! — Svijeno je na jeli zelenoj, — Ter pokriva Buku od Kotora, — Koja no je dika od Hrvata — I viteško srce od junaka. — Viruj meni, dragi pobratime, — Koji nosiš od junaka ime: — Da ja brojim nediljicu dana — Od Kotora mlade vitezove, — Koji turske glave odsicaše — I na mejdan često izlaziše, — Ne bi ti ih moga' izbrojiti — Ni njihova junaštva kazati. — Koliko je mladih Kotorana, — Toliko je na maču delija, — Svi su oni srca viteškoga, — Krunu brane dužda mletačkoga“. Ali je megju Bokeljima usred ljutih borba bilo takogjer delija na na peru. To je i ponukalo revnoga Franju Appendinija, da napiše djelce „Memorie spettanti ad alcuni uomini illustri di Cattaro“, koje je izišlo u Dubrovniku godine 1811. Appendini najprije navodi znatnije Kotorane, koji su bili biskupi i koji su se odlikovali u teologiji, zatim prelazi na latinske pjesnike iz Kotora, onda nabraja glasovite pravnike. Iza toga spominje znamenite ljude iz Budve, Dobrote, Perasta, Erceg-Novoga, a najzad ističe, da su se Bokelji istakli i na bojnom polju. Njegov prijegled seže do konca XVIII. vijeka.

Nas ovdje zanimaju latinski pjesnici rogjeni u Boci. U prvom su redu Kotorani Bernardo Pima, Ludovik Pasquali i Ivan Bolica, zatim dolaze Kristofor Ivanović i Emerik Pavić iz Budve, Stjepan Zanović iz Paštrovićâ, Josip Marinović iz Perasta, da ne navodimo inih, koji su spjevali manje latinske pjesmice.

Digitized by Google

Slavu latinske poezije prisvojili su Boci poimence napomenuta tri Kotoranina, koji su živjeli u krasne dane Medicijâ i pape Leona. O Pimi znamo veoma malo; u zbornoj crkvi kotorskoj ima njegov epitafij, koji priopćuje Appendini (o. c. p. 27):

Epitaphium Bernardi Pimae poetae laureati.
Has ego supremas tabulas in morte relinquo,
Nudam animam Christo, putrida membra solo.

Sretniji smo sa Pasqualijem, jer su nam se sačuvale njegove krasne pjesme, iz kojih bar nešto saznajemo o njegovu životu. Njegove su pjesme izišle godine 1551 pod natpisom „Ludovici Pascalis Carmina ad illustrissimum et doctissimum Marchionem Auriae Bernardinum Bonifatium per *Ludovicum Dulcium* nunc primum in lucem edita... Venetiis apud Gabrielem Jolitum et fratres de Ferrariis MDLI". U knjižnici Male Braće u Dubrovniku imade prijepis iz godine 1812. Pasqualijevih štampanih pjesama i neštampanih iz rukopisa obitelji Uvraćenâ u Kotoru. U štampanoj knjizi nalazimo 28 elegija i 6 „sylva", kojima su iz Uvraćenova rukopisa u prijepisu dubrovačke knjižnice dodane neke neštampane pjesme, na ime 1 silva, 3 elegije i 32 epigrama. Pasquali ide megju ponajbolje latinske pjesnike iz hrvatskih krajeva, pa ću nastojati, da do zgode ocijenim vrijednost njegove latinske poezije. Pasquali je pjevao i u talijanskom jeziku. (Appendini o. c. p. 37).

Treći je Ivan Bolica (Giovanni Bona de Boliris) iz slavne porodice kotorske Bolicâ. Živio je u XVI. stoljeću. Iz ove vlasteoske porodice potječe u XII. stoljeću Petar Bolica, koji je svojim junaštvom više puta spasao Kotor (Orbini, Regno degli Slavi p. 308; Lucari, Storia p. 20). I u Kačića (pjesma br. 127) spominje se: „na glasu je kavalir Bolica, od Kotora, grada bijeloga". Serafin Razzi na koncu svojega djela „La storia di Raugia", koje je štampano u Luki godine 1595., dodao je pjesmu Ivana Bolice o Boci kotorskoj u 331 heksametru pod natpisom: „Descriptio Ascrivii urbis per D. Joannem Bonam de Boliris Nob. Cath. ad Heliam Zagurium concivem suum". Vjerojatno je nagagjanje Appendinijevo, da se ovoga Ivana „Bone de Boliris" tiču dvije elegije, koje je Pasquali spjevao „ad Joannem Bonam". U El. I, 5 opisuje mu Pasquali svoju tešku ljubavnu bol, od koje nema pokoja ni danju ni noću; dapače se boji, da će ga ova bol pratiti i na drugom svijetu, pa na koncu pjeva (stih 50—56):

At tu, quem placida respexit fronte Cupido,
Cui dat Amor faciles per sua regna vias,
Bonna, jubar Patriae, juvenum pulcherrrime, sed qui

Digitized by Google

Ingeniis superas dotibus oris opes,
Dum legis haec nostra testantia carmina flammas,
Exemplo poteris cautus amare meo.

Bona mu je odvratio stihovima, a Pasquali mu upravlja novu elegiju (El. I, 6), pa u početku pjeva ovako:

Quae mihi misisti dulcissima carmina, nostris
Solamen tribuunt non mediocre malis,
Carmina, quae Coo possint certare Phyletae,[1]
Carmina, quae moriens vix imitetur olor.

U stihu 46. pjeva Pasquali:

Quos legis in scriptis, Bonna diserte, meis.

To su jedine crte u Pasqualija o osobi Ivana „Bonne". Ako se doista tiče našega Bolice, onda se vidi, da je Bolica napisao više nego samo opis Boke kotorske.

Serafin Cerva pomišlja, da su napomenute Pasqualijeve elegije upravljene na Ivana Bonu Dubrovčanina († 1584.). No nigdje se u Pasqualija ne veli, da je njegov „Bona" Dubrovčanin, a s druge strane Bolice su mijenjali svoje ime (Baliazza, Bualica, Bolizza, Boliris, Bona).

U znamenitoj knjizi, koja imade natpis: „Il tempio alla divina Donna Giovanna di Aragona fabbricato da tutti i più gentili spiriti, ed in tutte le lingue principali del mondo stampata in Venezia nel 1555. presso Plinio Pietrasanta" nalazi se jedan talijanski sonet i jedan latinski epigram, koje je spjevao „Giovanni Bona da *Cattaro*". Na str. 48. talijanskoga dijela nahodimo sonet: Giovanni Bona da Cattaro.

Donna real', à cui con l' opre illustri
D' ingegno, s' erge in terra un novo Tempio
Di bellezza e virtù, tal che mai scempio
Non li possano fare anni, nè lustri,
Anzi che 'l tuo valor tanto più illustri
Il tempo, quanto più ti si mostr' empio,
E scorgati mai sempre in vivo essempio
Il mondo, c' hor con vel sì chiaro lustri.
Ben sei tu degna di tal pregio e tanto
Rari architetti, che sacrarti l' opra
Volser, montre ancor sei nel terremanto,
Che come quei di vera gloria al segno

[1] Pjesnik s Kosa, učitelj Teokritov. Rimski ga elegici mnogo cijene. (Cfr. Prop. 2, 34, 27. 3, 1, 1. 4, 6, 3; Ovid. a. am. 3, 329).

Digitized by Google

Sono qua giù, così quanto l' Ciel copra,
Non ha di te più caro e più bel pegno.

Na str. 48. latinskoga dijela štampan je epigram „Io. Bonae“:

Non auro aut pario constructum hoc marmore Templum
Etrusca et Latia surgit ad astra Lyra.
Non consul Praetorque novit, non certus Aruspex,
Sed quisquis magno maximus ingenio.
Nam simul hic, Joanna, tuas Aragonia laudes,
Graecus et Hispanus, Dalmata Thraxque canit,
Et quicunque bibit Rheni Eridanique fluenta,
Phoebeisque urit quem plaga fusca rotis,
His diversa licet, vox est tamen omnibus una,
Qua vera in terris diceris esse Dea.

Budući da se ovdje naročito navodi „Giovanni Bona da *Cattaro*“, vjerojatnije je, da se Pasqualijeve dvije elegije tiču Kotoranina Bolice, koji je spjevao opis Boke.

Nestadak vijestî o životu Boličinu naknagja nam njegova krasna pjesma o Boci kotorskoj, koju je posvetio svojemu sugragjaninu Iliji Zaguriju (Zaguroviću). O Zaguroviću saznajemo iz same pjesme, da je bio takogjer valjan latinski pjesnik. Bolica na ime pjeva u stihu 12. d.:

Sed nec te ad partem nostri accessisse laboris,
Secretum aut pigeat, Zaguri, ostendese callem,
Quo tuto nobis tentari haec semita possit.
Nam te per notasque vias notasque per artes
Ipse Pater ducit Cyllenius, et tibi Musae
Applaudunt, sacraque intexunt tempora lauro.

A sad ćemo ocijeniti samu pjesmu.

II.

Krivo bi sudio, tko bi rekao, da je latinistična naša poezija tugjinka u svojem zavičaju. I hrvatski se latinisti kao i talijanski povode u formi za starim klasicima. Tko pjeva elegiju, ugleda se na Tibula, Propercija, Ovidija, lirik nježne ljubavne vrste na Katula i Horacija, epiku i didaktiku ideali su Vergilije i Lukrecije, a satirik ide tragom Horacijevim i Juvenalovim. Ipak ih u sadržaju privlači svojom snagom domovinska ljubav.

Kad su umni i daroviti ljudi po hrvatskim stranama, dakako najviše uz Adriju, vidjeli preporod klasičnih nauka u Italiji, počelo se je i megju njima javljati kolo ljudi, koji su zapjevali u latinskom jeziku. U plemenitoj kulturnoj utakmici Dalmacija nije htjela

Digitized by Google

da izostane za Italijom; s ponosom veli Pasquali u Elegiji II, 7, 22 nukajući Klementa Ranjinu, da objelodani svoje radnje i tako pronese svoje ime takogjer na drugoj strani Adrije:

Sentiat *Illyricos* Itala terra sonos!

I doista ako brzo pregledamo svu latinističnu našu poeziju, opazit ćemo, da ju nadišu „ilirske muze" („Illyrides Musae"). Da ne izagjem iz kruga kotorskih latinskih pjesnika, napomenut ću samo Pasqualijeve pjesme. Da mu latinska poezija nije bila puka igrarija, nego da ju je držao za moćan organ, po kojem će Evropu upoznati sa našim prilikama, svjedoče mnogobrojna mjesta u njegovim pjesmama. U tom je smjeru osobito zanimljiva prva „silva": „Ad Galliae regem reliquosque principes christianos contra Turcas exhortatio", u kojoj živim bojama opisuje jade i muke, što ih pate balkanski narodi pod turskim jarmom i od turske ruke, pa poziva kršćansku Evropu, da za vremena priskoči u pomoć jadnicima, te tako spase i samu sebe. U stihu 42. d. pjeva:

Age respice, fines
Illiricos quanto furiarum turbine perflat
Thracia saeva phalanx; quanto foedata cruore
Circum quaque Novi videantur moenia Castri itd.

U stihu 162. d. govori papi Leonu, „Veneti quo praeside gaudent":

Respice mille tuae crudelia vulnera gentis,
Respice, quanta tuos circumstent barbara fines
Agmina, et in nostros vertant jam signa penates.
Barbaricis ne crede dolis, ne crede rebelli
Thurcarum populo, sed te quoque viribus adde
Occiduis viresque tuas; age, jungite dextras,
Jungite concordes aeterno foedere mentes! itd.

To svjedoči i treća „silva": „In foedus inter principes Christianos", u kojoj pjesnik pjeva u stihu 14.:

Est animus saevam Mahumeti exscindere gentem.

Pun svete nade nastavlja u st. 38. d.:

Horrendum fuerat et formidabile nomen
Barbaricum multos ad saecula nostra per annos;
At nunc, si qua prius fuit hujus gloria gentis,
In ventos abiit, turpique est obruta labe.
Vidimus Ismarii viresque omnemque tyranni
Virtutem, cum Pannonios penetravit in agros
Mente furens, totum quo secum traxerat orbem itd.

Digitized by Google

Megju četama, koje se bore s Turcima, napominje pjesnik u stihu 133.:

Mavortia pubes,
Illyriae manus, aequoreis assueta triumphis.

Na koncu dovikuje pjesnik:

Ite alacres, properate citi; nil vestra moretur
Arma, Deis ducibus. Vobiscum fasque piumque
Et pietatis amor, causae et melioris honestas;
Et tandem plenis veniet victoria velis.

Ali i inače je sva poezija Pasqualijeva protkana domovinskim vezama.

I našega Bolicu uznose „ilirske muze", one ga nukaju, da opjeva svoj divni zavičaj, Boku kotorsku, koja se sa svojom nedostižnom prirodnom ljepotom gotovo otima opisivanju. Čini se, da se je ovdje — kako veli Ljubiša — priroda igrala, kad je svoje čudesno djelo na mahove stvarala. Bolica se dao na to, da nam opjeva ovaj čarobni zaliv, ali se nije zadovoljio time, da nam ga opiše, nego je umio vješto uplesti historijske uspomene i suvremene refleksije. Da mu bude lakši opis, pjesnik prikazuje svoje pripovijedanje u obliku putovanja. On ulazi u Boku iz Jadranskoga mora, pa nam redom napominje sve, što je znatnijega na jednoj i drugoj strani zaliva.

Pjesma njegova imade četiri dijela. Prvi dio (1—11) zaprema zaziv ilirskih Muza, u drugom (12—17) je posveta prijatelju, treći je dio sâm opis Boke (18—317), u kojem je najviše mjesta dano gradu Kotoru, glavnomu mjestu Boke, a četvrti je dio (318—331) završetak.

U napomenutom prijepisu Pasqualijevih pjesama na koncu je prepisana Boličina pjesma o Boci, i ujedno su dodane bilješke, u kojima se tumače pojedina imena gora, mjesta, potoka i zgrada. Ovih ćemo se bilježaka (iz godine 1812.) držati i mi u tumačenju. Evo, kako od prilike teče Boličina pjesma:

Ilirske Muze, koje stanujete po Boci kotorskoj, dajte, da s vašom pomoću opišem položaj svoga zavičaja, da obigjem gore i gudure risanskoga zaliva. A vogjom mi budi ti, Zaguroviću, koga vodi sâm otac Cilenski (Apolon) i komu povlagjuju Muze.

Ima u zaklonu zaliv, gdje se Adrija skreće na istok i gdje valovi izjedaju ilirske obale, jedan od najljepših zaliva na svijetu. Nazivaju ga risanskim.[1] Na lijevo se ponajprije uzdižu zidine

[1] U staro vrijeme zvala se Boka „sinus Rhizonicus"; od kako je Kotor preoteo prvenstvo Risnu, naziva se kotorskom (Bocche di Cattaro).

Digitized by Google

grada Novoga, koji je sagradio Herceg (bosanski kralj Stjepan Tvrtko godine 1382.) „fatis iniquis“. Vaj kolike je borbe vidio ovaj grad, koliko li je pokolja Turčin zadao Iliru i španjolskoj kohorti, a opet Ilir Turčinu![1] Najzad je ipak Barbarusa razavio otomansku zastavu u Novom. Odavle se započinju krševite gore i podno njih veseli pašnjaci, koje reže lemeš turskoga rala (Bijela). Malo dalje je potok Risan i po njemu prozvani[2] grad Risan, u kojem se vide ostanci stare veličine. Ovdje je bilo sijelo kraljice Teute, kad joj je nemila sudbina otela muža Agrona. Usred mora podižu se dva školjića, na jednom je crkva Bogorodičina (M. B. od Skrpjela), a na drugom hram junačkoga konjanika (sv. Gjurgja). „Ac veluti Aonii nuper per caerula olores — Maeandri seu forte vadis seu forte Caystri — Se attollunt, summaque apparent eminus unda“. Njima je nasuprot Perast, koji je odabrao podanke gorâ i uz obalu se smjestio. Na sjever se vidi Risan, a na jugoistok uzvišene gore, pa megjutim uz obalu blizu su mu Ljuta (Dulcidiae) i Dobrota (Bonnina jugera). Na desno se uzdiže Luštica, a nastavlja se u dugačak niz gora, koje se zovu od sijevanja munja „Ceraunia“. Ovdje se nalazi krivudasta dolina i široka polja, kojima je nastavak buntovna Župa;[3] na jugu se podiže „lauricomus mons Vermanus“ (Vrmac), koji u nastavku tvori Verige. Na zapadu se podiže Luštica, a isred valova izmila školjić, sijelo „lignipedum patrum“ (hram Bogorodičin i franjevački samostan). Ovdje budna straža pazi na neprijatelja danju i noću. Na jugu su kršne gore, ovdje stoji mali hram Bogorodičin. Još ne možeš vidjeti cijeloga Kotora, nego samo na klisuri tvrgju (sv. Ivana na brijegu visoku 300 metara). Za malo eto vidiš vas grad i bez zapreke opažaš zidine, kule i kuće gradske. Odavle je izbacilo tursko brodovlje svoje čete, pošto pade Novi, na naš grad (godine 1539.), jer dalje ne mogu brodovi. Što spremaš, Barbaruso, svoje čete i brodove proti nama? Uzalud razvijaš redove, uzalud otvaraš jedra.

[1] To se tiče g. 1538. i 1539., kad su se osobito Španjolci odlikovali pod Franceskom Sarmientom. God. 1539. morade se španjolska vojska ipak predati turskomu vogji Hajradinu Barbarusi na milost i nemilost.

[2] Tako misle Polibij i Volateran.

[3] Župu ili Grbalj dali su u 13. stoljeću dukljanski vladari Kotoru, kojemu je to dva i pol stoljeća bila bogata žitnica. No kasnije, godine 1448., predadu se Župljani Turcima, jer su ih Kotorani kao svoje kmetove odviše gnječili.

Digitized by Google

Ne boji se Kotor boja ni turskoga oružja, dapače te evo zove na boj: baca na tvoje čete kruglje bez bojazni i straha.[1] Dovezavši se amo na lijevo ti je hram sv. Matije, a doskora sv. Ilije. No kako da opjevam tvoja polja,[2] Luštico i Vrmče, tvoje potoke i vrela? Ovdje su Baku ugodni brežuljci, cvjetna polja, Cereri mila plodovita zemlja, ovdje pase četveronožno stado, u vodama plivaju ribe, posvuda su nastanjena mjesta u nizini i na visini. Ali me već zovu luke, kule, zidine i kuće grada, poziva me visoki Lovćen, te krši i špilje brijega Pestingrada, koji je blizu grada. Zato moje dobre drugarice, Muze, provedite me kroz ovo kamenje i pokažite mi put preko njih! Na samom podanku leži zatvoren grad Kotor. Tvrgja mu se diže na visinu, a cijeli grad okružuju zidine. Ovdje šute vjetrovi i more počiva mirno. Izvan grada su naselja, koje prisvajaju sebi Evan[3] i Pomona (božica voća). Iznad njih dva blizanca Lovćen i Pestingrad sežu do zvijezda; od Lovćena[4] nije viša ni Osa ni Apenin ni Rodopa. Lovćen krševit i pun rupa gleda na sve strane, vidi Korciru i Albanske gore, ogleda se u Skadarskom blatu. Pestingrad je niži, a na njemu je Žiljev kamen, koji se čini da će pasti. Ovo gorje štiti grad, pa se ne boji dušmanina. Nasuprot stoji sjenoviti Vrmac, niži od Pestingrada, a zeleniji i plodniji od Lovćena. Uz obalu imaju ovdje svoj samostan oci drvene obuće i grade hram (hram sv. Bernardina i samostan sv. Franje), hram, koji se ponosi parskim mramorom. Odavle izlazi vrelo Puč zarastao u trstiku i jolšu, kamo dolaze vodu crpsti iz cijeloga grada, osobito se natječu nježne djevojke, baš kaono pčele skupljajući za zimu. Jedne dolaze, druge odlaze, pa se raduju pod teretom. U blizini franjevci spremaju se pod zidovima gradskim obnoviti razvaljeni samostan. Aj koliko je bjesnio rat po našem kraju, s desna i lijeva leže razvaljeni hramovi Božji, uništeni vrtovi i srušene kuće, tako da pred gradom nije ostala nijedna kuća.[5] Grad imade oblik trokuta, na sjevernoj strani teče uza gradski zid potok Rijeka

---

[1] Hajradin Barbarusa pade pod Kotor i pozove mletačkoga zapovjednika u Kotoru, da mu preda grad. Podiglo se sve, što može nositi oružje, dapače žene i starci. Barbarusa bi suzbit i morade se vratiti kući.

[2] To je kotorsko polje.

[3] Bako.

[4] Lovćen je visok 1759 m.

[5] Poradi sigurnosti Kotorani su morali porušiti sve kuće izvan gradskih zidina.

Digitized by Google

(Scordus), ovdje se podižu mnoge kule, novi zid na obranu grada.[1] Uz lijevi zid protječe potok Gordić rušeći se sa Lovćena u morske valove, on je miljenik Nimfa i posljednja briga Doridina, ovdje se kupaju Nereide, Cimodoka i Galateja. Visoke zidove odasvud vežu uzvišene kule, velika vrata[2] otvaraju put u luku i na obalu, koja se prostrano vijuga. Ovdje vidiš u dugom nizu lagje, koje odnose u daleke strane robu, poimence slatku tekućinu Bakovu i dovoze nama žito, proju i ječam. Ovdje se takogjer sastaju gragjani obilato, gdje sudac i starješine kroje sud po pravdi (irae hic regnant rabiesque dolorque), a sve se trese od vike paraca i odvjetnika. Unišav u grad na ova vrata otvara se prostran trg, na ulazu straži straža; na čelu se sja zlatna palača pretorova,[3] na desno joj je kurija, a na lijevo kvestorova „regia", ovdje je i vojarna, pa i veliki toranj sa urom (strepit hic qui rebus agundis — Tempora praescribens, noctis quoque dividit horas — Inclamatque procul, procul atque auditur, at ipse — Se ipsum audire nequit, nec quicquam sentit, ubi se — Conficiat toties repetito vulneris ictu). Nije kad opisivati ulice i privatne zgrade, ni pokazivati, kako živi trgovački svijet po dućanima. Bit će dosta, ako opišem hramove Božje. Tko bi mogao kratkim stihom sve opisati? Pogji dakle sa mnom. Najprije vidiš hram Alfejskoga naraštaja (sv. Filipa i Jakova, apostola: vulgo, S. Giacomo de Loggia), a ako nastaviš poći do trga, naći ćeš hram Patarskoga junaka („velike zvijezde morske", sv. Nikole). U blizini stoluje djevica (sv. Agata) „sparsis post terga capillis, — Distractasque manus tibi, distractasque papillas — Ostentat, templique sui penetrale recludit". Nadalje vidiš širok trg, sa sviju strana okružen visokim kućama, a najprije ti bije u oči veličanstveni hram posvećen Frigijcu Trifunu (zaštitniku grada Kotora). S desna se podiže javna loggia (porticus . . . suffulta columnis — Marmoreis), gdje često šeću sipljivi starci, te se sastaju patriciji, raspravljaju o javnim stvarima ili sjedeći na stolicama kroje pravdu narodu: quod adhuc *vestigia priscae — Libertatis habet, nam nulli addicta tyranno — Urbs fuit haec, durum non*

[1] Bastion Bembo.

[2] Morska vrata, Porta marina.

[3] Stojeći pod okriljem Mletaka (od g. 1420. do 1797) bijaše Kotor prilično samostalan; on zadrža stari ustav i upravu, ne plaćaše danka, pače je sâm smio kovati novce. Mlečani, koje je republika slala u Kotor za upravitelje, zvahu se od g. 1480. „rettore" i „proveditore". Inače se vladaše Kotor kao republika.

Digitized by Google

unquam pertulit olim — Servitium, nunc compositis laeto ordine rebus — Sponte sua,[1] *non vi, non bello victa, nec armis — Sub curam aligeri fovet otia grati Leonis*". Usred trga stoji visok stup, na koji se vješaju „Veneti vexilla Ducis magnique Senatus". Ovdje se nalaze velike i vesele hrpe mladića i sastanak ljudi. Ovdje svatko prodaje svoju robu, svima je isti posao: „res proprias efferre tamen, vel plenius aequo". Sama crkva, gragjena na grčki način,[2] imade dva tornja, koji posljeduju oblik piramidâ, te ugodnom zvonjavom uznose tebi hvalu, najviši upravljaču, i zovu narod na otajstveno žrtvovanje Krstu. Preko 4 stuba ulaziš najprije u vestibul, a onda na prag, koji sjaje parskim mramorom. Crkva je puna bogatih darova, vješto izdjelanih kipova svetačkih (Divûm), zlatom urešeno kamenje odsijeva „bicolorque lapis, quem prisca vetustas — Stravit humi". Teško je opisati sve slike, bjelokost, bogato urešeni strop i „fragili fastigia perlita vitro". Ovdje možeš vidjeti i mramornu propovjedaonicu, koja se oslanja na dva stupa:

> At medium solidus lapis ambit in orbem,
> Quo mox insurgunt ternae hinc atque inde columnae,
> Quae gestant apicem tecti; hic e marmore surgit
> Piramidum in formam, cui rostro armata resedit
> Alituum regina alisque applaudit apertis.

Nadalje vidiš veličanstvene orgulje. Zlatne i srebrne lampe vise sa stropa: kapela čuva svete moći Trifunove, koje su pohranjene u zlatnom ruhu u srebrnom kovčegu sa rilievima. — Na trgu je raskršće, desna ulica ide do potoka Gordića, na tom putu najprije dolaziš do sveca „maculosa nebride cinctum — Et duro toties plangentem pectora saxo" (sv. Jeronima), a do mala do sv. Marka Evangjelista, pa prešavši malen trg nalaziš hram Božjega prehodnika (sv. Ivana Krstitelja, vulgo: de Portello). Gdje ulica dolazi do vrata (Porta Gordicchio), dva su hrama: Bogorodičin i one svetice, „cui rapuit coelo devota colenti — Lumina virginitas" (crkva sv. Lucije). Nad ovim je hramovima odabrao mjesto onaj kamenovani svetac (sv. Stjepan Prvomučenik). Ako okreneš, prvi ti otvara vrata hrama Pavao, a zatim sv. Benedikt, doskora sv. Križ s opatičkim samostanom (sv. Josipa). Ovdje, gdje ima svoj mali hram sv. Andrija, završuje se ulica sa crkvom starca (sv. Antonija). Ovdje je i Magdalena, zatim „virgo cincta rotis" (sv. Kata-

[1] To je bilo godine 1120.

[2] Crkva sv. Trifuna gragjena je u bizantskom slogu u 14. stoljeću.

Digitized by Google

rina) ne bojeći se srdžbe i prijetnje. Na brdu, do kojega te odavle vodi put, ima stan sv. Marija (S. Maria del riposo); njoj je posvećen hram i na Rijeci (S. Maria del Fiume), te čuva dijelove grada spram Rijeke. Ovdje je malen trg, ali pun robe, koju donose seljaci, pa se zato zove „fora boaria" (piazza della Madonetta). Ovdje je hram starca biskupa (sv. Nikole) i ovdje nastava „calva cohors, cui pulla toga est, tunicaeque nivales (coenobium Fr. Praedicatorum). U blizini je crkva sv. Klare sa samostanom duvana. Zatim pogjimo u srednje krilo grada: ovdje „acri — Vectus equo occurrit, qui pallia dividit Orco"[1] i sv. Luka, „et ipse — Aliger ejectum pedibus qui subjicit hostem" (sv. Mihajlo). Blizu je „nuda pedes et fune incincta retorto — Turba puellarum, quam nullus conjugis olim — Flexit amor, sacrae famulatur Virginis arae" (hram i samostan sv. Marije de Angelis). „Mox Amor aetherii Regis, quem penna columbae — Circumdat radiis, fulgentique igne coruscum — Celsa tenet delubra et plenis ignibus aram" (sv. Duh). Napokon „exutus pelle" (sv. Bartolomej), i „quem Gallica vestit — Pennula, ne dira latitent saeva ulcera pestis" (sv. Rok).

Ovo je sijelo grada, njegov položaj i oblik, grada, koji su osnovali nekoč *„Ascraei coloni"*. Kažu na ime (longis fama est obscurior annis):

Ascraeos olim, postquam fata impia vatem
Ascraeum rapuere suum, tum protinus omnes
Deseruisse domos atque exsecrasse penates.
Hic ergo (incertum, capti dulcedine terrae
An potius fessi longarum ambage viarum)
Constituunt certam celsis in montibus urbem;
Quae tamen ut longum sibi nomina cara referret,
Ascrivium Ascraei Vatis de nomine dicta est.
At quoniam ingenuos mores purosque reservat
Posteritas gentisque suae primordia monstrat,
Nunc ideo Catharum grati dixere minores.

III.

Ovakav je tečaj pjesme, kojoj se dakako mnogi pjesnički čari gube u prozaičnom našem izvatku. Bolica je umio s velikom elegancijom riješiti svoju zadaću. Samoj kompoziciji nema prigovora. Pjesma prema napomenutoj podjeli gragje sasvim prirodno opisuje

[1] Kasnije Madonna del Carmine.

Digitized by Google

pojedine zamenitosti Boke kotorske. Samo se po sebi razumije, da su najpoetičniji oni dijelovi, u kojima opisuje samu prirodu, sve one mnogobrojne zatone, gore, otoke, potoke, koji podaju Boci kotorskoj ljepotu svjetskoga glasa. Veoma je krasan opis obaju otoka nasuprot Perastu, koje zgodno isporegjuje sa labudima. No i u opisu samoga grada umio je pjesnik pogoditi pravi pjesnički ton, pa zato i ovdje, kao i drugdje, samo ako može, voli opisivati u akciji. Najveća mu je pogibao bila u nabrajanju mnogobrojnih crkava u Boci kotorskoj. Pjesnik se je sretno domislio, da mjesto pukoga imenovanja navodi koju značajnu crtu iz života sveca ili svetice, kojima je koji hram posvećen. Tako se je sretno uklonio monotoniji, u koju bi bio za cijelo zapao, da nije upotrebio ovoga načina. Tko poznaje staru latinsku poeziju, odmah će vidjeti, da je to Bolica naučio od pjesnikâ rimskoga Parnasa. Pjevajući latinskim jezikom Bolica je imao, da tako rečemo, smjer slikanja i gotove boje, pa je bilo samo do njegove vještine, da ih na zgodnu mjestu valjano upotrebi. Kasnije ćemo u pojedinostima pokazati, kako je radio naš pjesnik.

Osim pravoga opisivanja njegova pjesma imade poviše puta refleksije, koje shodno prekidaju tečaj opisa. Tomu je cilju namijenjena odmah u početku samoga opisa historijska refleksija o Erceg-Novom; za tom svrhom ide napomena kraljice Teute. Appendini (o. c. p. 65) tumači Polibijeve riječi o Rhizoni („ac sane distans a mare"), da se Teuta nije zaklonila u današnji Risan, koji leži na samoj obali morskoj. Megjutim da je Appendinijevo umovanje i osnovano, to bi bilo za pjesničku svrhu svejedno.

Vješto nam je prikazao pjesnik, kako se putniku pomalja prvi pogled na tvrgju sv. Ivana u Kotoru. Da mu slika izagje dramatičnija, upotrebljava krasnu apostrofu na Barbarusu, koja mu podaje lijepu zgodu, da zapjeva u slavu junaštva Kotoranâ. S istih je razloga umetnuta apostrofa na pojedine gore.

Kad dolazi do Lovćena i Pestingrada, osobito do Lovćena, koji iz silnih visina stražu straži nad cijelim zalivom, zazivlje u pomoć Muze, da ga provedu kroz njegove klisure i krši. S ponosom ističe pjesnik, da je njegov Lovćen viši od Apenina, Rodope i Ose.

S idilskom je nježnošću opisan prizor kod vrela Puča, na koje dolaze vesele djevojke, da crpu vodu, pa se vrzu kao pčele.

Dok govori o suburbiju grada Kotora, opet mu se je daje uzdah o bjesnilu i grozi rata. Sasvim je u duhu starinske poezije opis Gordića, u kojem se kupaju Nereide.

Digitized by Google

Opisujući sâm Kotor umije povećavati dramatičnu živost, i kad opisuje raspre na sudu i kad iznosi refleksiju o uri. Kad spominje sud, na kojem sude Kotorani sami sebi, s ponosom rogjenoga Kotoranina ističe ovaj trag stare slobode, s radošću iznosi, da Kotor nije nikada bio u jadnom ropstvu. Pa i doista mogao je tako govoriti, jer je Kotor pod zakriljem mletačkim uživao toliku slobodu, kao nijedan drugi grad dalmatinski; a ova mu je sloboda s tim življe morala biti u oči, ako je pogledao na susjedna mjesta i zemlje, koje su stenjale pod teškim jarmom Osmanlijâ.

U završetku spaja pjesnik postanak svoga rodnog mjesta s Askrom. Pjesnik veli, da su Askrani „Ascraei" ostavili svoj zavičaj, kad je nemila sudba stigla „Askranskoga pjesnika". (Heziod je — po priči — radi raspre sa bratom ostavio Askru, a kasnije bi umoren). Ostavivši zavičaj, Askrani su, veli pjesnik, lutali po svijetu, dok se nisu zaustavili u Boci, bilo da im je dodijao put, ili ih osvojila zemlja; ovdje su sagradili grad „Ascrivium" po imenu Askranskoga pjesnika. A kasnije su zahvalni potomci nazvali mjesto „Catharom" čuvajući uspomenu i pokazujući porijetlo svoje.

„Ascraei" su bili narod u Siciliji, a pjesnik ih dovodi u svezu sa „pjesnikom Askranskim". Orbini, Regno degli Slavi p. 297 piše: „Dell' origine di questa città non si ha cosa certa; se bene alcuni dicono, ch' ella sia stata fondata dai popoli di *Sicilia*, chiamati *Ascri;* ò (com' altri vogliono) da un popolo, che fuggì d' Asia il furore de' Greci, che davano il guasto à Troia, dove dopo molti pericoli del mare fermarono la loro stanza".

Potanje nam pripovijeda ovu priču Pasquali u prekrasnoj silvi 5 (ad Georgium Bizantium). Pjesnik veli prijatelju, da ne će žaliti, što je došao u Boku.

Počevši od stiha 56. pjeva pjesnik ovako:

Pone refert, ut Pierides in vallibus Ascrae
Pascentem niveas puerum videre capellas
Propter aquas, mollique oppressum lumina somno;
Et super Aonios raptum per inania montes
Gorgoneis lavere vadis: ut tempora lauro
Cinctus et argutas pertentas pollice chordas
Dixerit haec illi divino carmine Phoebus:
Fortunate puer, prima en munuscula, Musae
Hos tibi, non ulli quos attrivere priores,
Dant calamos,[1] his tu calamis impone labellum;

[1] Cfr. Verg. Ekl. 6, 69 d.: Hos tibi dant calamos (en accipe) Musae, — Ascraeo quos ante seni; quibus ille solebat — Cantando rigidas

Digitized by Google

Inde refer, quo conveniat sub sidere terram
Vertere, quid laetas faciat succrescere aristas,
His tibi et Ascriviae gentis dicatur origo,
Venturique tua clari de stirpe nepotes;
Fortunate puer, latis pecus errat in arvis;
Tu fontes inter sacros et frigida Tempe
Carpis adhuc placido somnum suadente susurro.
His adjungit, ut jam somno excussus ab alto
Ascraeus puer insolitum sub pectore numen
Senserit, et patriam sic solverit ora per urbem:
„Cura Deûm, cives, alias dant numina sedes,
Atque alii vos fata vocant, monet autor Apollo
Linquere rus miserum patriae, terrasque remotas
Illyriae penetrare jubet, ubi surgit in auras
Vermanus pater et glaciali fronte Leontes.
Hic locus urbis erit, hic vestro e sanguine creti
Cernentur meritis consurgere ad astra nepotes".

Na to se je podigla Askranska mladež, ostavila domovinu i lutala kojekuda, dok nije (preko Sicilije) došla poslije mnogih godina u Kotor (stih 86 d.):

Et laeto auspicio parvam fundaverit urbem
Ascriviumque suae de nomine dixerit Ascrae,
Quam *patrum immemores* (mediis quod cincta latebris
Fluminibusque foret) Catharon dixere minores.

Pasquali u promjeni imena (nasuprot Bolici) nahodi zaboravljivost potomaka, tumačeći sa Porfirogenetom (c. 29), da ime Kotor (Decatera) znači „stisnuto mjesto". Paladije Fusko (de situ orae Illyrici) izvodi ime drukčije: „quod nunc proptem aquarum, quae ex alto defluunt, descensum Catarum vocari constans opinio est". Po tom bi riječ bila u svezi sa καταρρεῖν Megjutim nema sumnje, da je „Catarum" postalo od „Decatera", koje se u 7. i 8. stoljeću zvalo „Decadarum".

Plinije 3, 22, 26 naziva mjesto *Ascrivium*, a Ptolomej 2, 16 (17) Ἀσκρούιον. Ova je grčka forma dala pobude, da se pomisli na Askru, rodno mjesto Heziodovo u Beotiji. U Pauzanije (9, 29, 2) čitamo, da je u njegovo doba od grada Askre preostao samo još toranj, koji još i sad označuje njezino mjesto. (Bursian, Geogr. v. Grie-

deducere montibus ornos. — His tibi Grynaei nemoris dicatur origo. Uz stih 70. piše Servije: Hesiodo, qui Ascraeus fuerat de vico Boeotiae, quem dicuntur Musae pascentem pecus, raptum de monte Parnasso Poëtam fecisse munere calamorum. Cui etiam bis pueritiam de senectute praestitisse dicuntur. Ideo ait: quos ante seni.

Digitized by Google

chenland 1, p. 237.) Opustjelu gradu Askri tražili su potomke poradi sličnosti imena u Askriviju.

Budući proniknut uvjerenjem o napomenutoj svezi Bolica započinje svoju pjesmu riječima: *Ascraei quae sacra senis* .... colitis, Illyrides Musae. A to mu dolazi s tim više u prilog, što je i njegova pjesma didaktična, kakove su i Heziodove. Samo se Bolica razilazi s Porfirogenetom, Paladijem i Pasqualijem u tumačenju riječi „Catarum", on na ime drži, da je to grčka riječ καθαρός (purus), a da su to ime potomci odabrali poradi čistih, dobrih i plemenitih običaja gragjanâ.

Orbini (Regno degli Slavi p. 297) pripovijeda, da su god. 889 „Huni ili Hungari" opustošili Panoniju i ostale krajeve, pa došavši u Bosnu razorili takogjer „Cateru", grad u istoj zemlji. Većina gragjana ostavi domovinu i pogje na obale jadranskoga mora tražeći nov zavičaj. Gragjani Askrivija pozovu Bosance, da se s njima združe i sagrade nov grad, kojemu su već temelje bili udarili. To se i dogodi, ali se zametne kavga poradi imena; Bošnjaci su htjeli da se zove „Catera", a Askrivljani su zahtijevali ime „Ascrivium". Biskup riješi, da odluči žrijeb. Žrijebom dobije grad ime „Catera", koje se kasnije promijeni u „Catharum". Na Askrivij su na ime prije toga bili navalili Saraceni (oko 866 g.), pošto su već osvojili Budvu i Rose. Budući da je položaj Askrivija bio nezgodan za utvrde, odluče Askrivljani sazidati nov grad na zgodnijem za to mjestu. Tako udare temelj Kotoru. „Ascrivium" je ležao nešto na istok od današnjega Kotora. (Cfr. Farlati Ill. s. 6, 421.)

Naprotiv Cipik (Coriolanus Caepio u 3. knj. „Gesta Petri Mauroceni") pripisuje osnutak Kotora Rišnjanima: „Hanc (Catharum urbem) Risonii diu bello vexati propriam sedem reliquentes in tutiori loco aedificarunt".

Orbini pak drži, da su Rišnjani samo povećali broj kuća i žitelja u Kotoru, pošto im je Samuel, kralj Bugara, razvalio Risan, ali da oni nisu osnovali Kotora.

Pripadom napominjemo, da Appendini (o. c. p. 69) po poznatoj svojoj „slavenskoj" metodi etimologije izvodi ime Ascrivium, Ἀσκρούιον od hrvatske riječi: Uz kraj.

Boličin nam opis podaje vrijednu sliku Boke, a poimence grada Kotora u XVI. stoljeću, a njena nam se vrijednost očituje osobito, ako ju isporedimo sa kratkom napomenom Kotora, koju nam u istom vijeku podaje Giustiniani. Mletački historik napominje strašni

Digitized by Google

potres u Kotoru god. 1562., uz koji je poginulo više od 200 ljudi, oštetile se zidine i porušila većina zgrada. (Rerum Venetarum historia p. 413, cfr. i p. 370.)

Boličin opis kao i pjesmu Pasqualijevu „ad Georgium Bizantium" preštampao je godine 1759. Flaminius Cornelius u svojem djelu: „Catharus, Dalmatiae civitas, in ecclesiastico et civili statu historicis documentis illustrata", koje je izišlo u Padovi.

IV.

Ako isporedimo opise gradova i prirode u latinskih pjesnika sa Boličinim opisom Boke kotorske, opazit ćemo, da mu je uglednik bio Vergilije. Vergilije svoja „Georgica", za cijelo ponajbolju didaktičnu pjesmu starine, naziva „Ascraeum carmen (G. 2, 176), jer je i Heziod bio didaktik i megju Grcima prvi u pjesmi „Ἔργα καὶ ἡμέραι" podao pravila i propise o poljodjelstvu i gospodarstvu. Sasvim je prirodno, da je Bolici uglednikom megju latinskim pjesnicima morao biti Vergilije, kako poradi toga, jer je didaktik, tako i poradi osobite sveze Boke kotorske sa Askranskim pjesnikom. Samo se po sebi razumije, da imade u Boličinoj i po koja uspomena iz drugih pjesnika latinskih, ali inspirator mu ostaje Vergilije. Opisi iz Georgikâ i Eneide lebde našemu pjesniku pred očima.

Ovaj se utjecaj vidi u koncepciji, u isporedbama, u oznakama pojedinih riječi i u izboru mitologijskih imenâ.

Odmah u početku zazivlje Muze, da smije s njihovom pomoću opisati zavičaj i provesti ih kroz gore i šume Boke kotorske. Tako i Vergilije G. 3, 10 veli: „Primus ego in patriam mecum, modo vita supersit, — Aonio rediens deducam vertice Musas" i ib. 291: „Sed me Parnasi deserta per ardua dulcis — Raptat amor; iuvat ire jugis, qua nulla priorum — Castaliam molli devertitur orbita clivo. — Nunc, veneranda Pales, magno nunc ore sonandum". Pomoć muza (3, munere vestro) ište Bolica na način Vergilijev; isp. A. 6, 266: „sit mihi fas audita loqui, sit munere vestro . . ."

Kako Vergilije u G. 3, 40 veli Mecenatu: „Interea Dryadum silvas saltusque sequamur — Intactos, tua, Maecenas, haud mollia jussa. — Te sine nil altum mens inchoat" i G. 4, 2: „Hanc etiam, Maecenas, aspice partem", tako i naš pjesnik poručuje Zaguroviću (12 sed nec te ad partem nostri accessisse laboris, — Secretum aut pigeat, Zaguri, ostendere callem itd.)

*

Digitized by Google

Sam opis Boke počinje Bolica s riječima: „Est in secessu longo sinus“ (18) podsjećajući nas živo Verg. A. 1, 159. Pojedini motivi opisa Kartage u Verg. A. 1, 157—169 i A. 1, 418—449 nalaze se u pridržanom ili donekle promijenjenom obliku. Vergilije najprije opisuje okoliš luke: pojedine klisure, špilje, šume, vode, „nympharum domos“. Zatim u opisu samoga grada pokazuje, kako se je Eneja ispeo na brežuljak, da ogleda grad i divio se njegovim vratima i ulicama; s toga mjesta promatra Eneja vrevu ljudi i kaže, da su radeni kao pčele. Najzad opisuje Vergilije hram Junonin. U tom poretku teče i Boličin opis sa živim reminiscencijama na Vergilija: najprije opis zaliva i okolišnih pojedinosti, zatim Kotor i opis kotorskih hramova. Junoninu hramu odgovara crkva sv. Trifuna.

Manje su utjecali na Bolicu Vergilijevi opisi Lavinija i Laurenteja (A. 7, 170 d. i A. 8, 342 d.), što se tiče same koncepcije.

Već smo napomenuli, da Bolica ne propušta isticati osobitu ljepotu svoga zavičaja i veliko junaštvo svojih sugragjana. U stihu 20 veli za zaliv kotorski: *longe alios pulcherrimus omnes*, a u stihovima 98—105 apostrofom na Barbarusu hvali junačku obranu Kotora i u stihovima 230—235 slavi političku slobodu svoga rodnoga grada. Na isti način ide Vergilije u svojoj pohvali Italije za srodnom tendencijom (G. 2, 135—176). Pošto je Vergilije opisao prirodu Italije, spominje junaštvo italijskih naroda i ljudi, te završuje: „Salve, magna parens frugum, Saturnia tellus, — Magna virum; tibi res antiquae laudis et artis — Ingredior, sanctos ausus recludere fontes, — Ascraeumque cano Romana per oppida carmen“.

Boličina isporedba djevojaka sa pčelama (167 d.) očita je imitacija Verg. A. 1, 430 d. Ako naš pjesnik napučuje šume i rijeke nimfama, radi u duhu starinske poezije; isp. Verg. G. 4, 382: „Nymphasque sorores, — Centum quae silvas, centum quae flumina servant“.

U stihu 210. veli Bolica: „Non vicos memorare vacat, non strata viarum, — Nec quibus illa modis sparsas per compita metas — Expediant, variaque refertas merce tabernas. — Sat mihi, si templa Patrum, si templa Deorum — Complectar. Quis namque brevi queat omnia versu — Dicere?“ I Vergilije u svojim opisima gradova zadovoljava se napomenom javnih mjesta i zgrada, a mimolazi manje ulice i kuće. Dosta je za potvrdu napomenuti opis Laurenteja u 8. knjizi Eneide.

Digitized by Google

Konac Boličine pjesme, gdje govori o nazivu Askrivija — Kotora, podsjeća nas Vergilija u A. 1, 530 d.: „Eśt locus (Hesperiam Grai cognomine dicunt), — Terra antiqua, potens armis atque ubere glebae; — Oenotri coluere viri; nunc fama minores — Italiam dixisse ducis de nomine gentem".

Glavno je ognjište, o kojem se je Bolica ugrijao za opis prirode u Boci, svakako opis luke kod Kartage A. 1, 157 dalje, koji glasi ovako:

Defessi Aeneadae, quae proxima litora, cursu
Contendunt petere et Libyae vertuntur ad oras.
Est in secessu longo locus: insula portum
Efficit objectu laterum, quibus omnis ab alto
Frangitur inque sinus scindit sese unda reductos;
Hinc atque hinc vastae rupes, geminique minantur
Iu caelum scopuli, quorum sub vertice late
Aequora tuta silent; tum silvis scaena coruscis
Desuper horrentique atrum nemus imminet umbra;
Fronte sub adversa scopulis pendentibus antrum,
Intus aquae dulces vivoque sedilia saxo,
Nympharum domus. Hic fessas non vincula navis
Ulla tenent, unco non alligat ancora morsu.

Vrijedno je s time isporediti Boličin opis; u stihu 17. veli: Est in secessu longo sinus, Adria qua se — Vertit ad Eoos fluctus, ac litora radit — Illyridos". Vergilijevi „gemini scopuli" u Bolice su „gemini montes" Lovćen i Pestingrad (139). U stihu 123. veli pjesnik za Lovćen i Lestingrad: „Leftenus, rupesque cavae, praeruptaque tesqua — Pestigradi montis, qui proximus assidet urbi". Podno njih leži Kotor: „Ac primum montis jacet in radicibus imis — Urbs conclusa mari; mons est sine nomine, at ipsa — Ascrivium dicta est. Arx celsa in vertice montis — Assurgit, montemque suum sua moenia cingunt. — Area lata patens ante urbem montis opaci — Objectu curvo portum efficit, hic furor omnis, — Ventorumque silent flatus, placida aequora nullam — Admittunt rabiem, tutaque in sede quiescunt".

U stihu 109. d. veli Bolica: Tko bi opjevao tvoje šume i plodne njive, Luštico i Vrmče, te dodaje kratak opis vinorodnih brežuljaka i plodovitih oranica, i napominje mnogobrojne razasute kuće. Tako i Vergilije u pohvali Italije upotrebljava pitanja, da dokine monotoniju nabrajanja, pa onda opet navodi pojedinosti.

Pjevajući Bolica latinskim jezikom i ugledajući se na Vergilija upotrebljava amo tamo pojedine izraze Vergilijeve. To nije bio prijekor, nego upravo slava, kad je tko od novih latinista umio

Digitized by Google

na zgodnu mjestu upotrebiti koju fioraturu iz latinske poezije. Za ukusom humanističnoga doba povodi se i naš Bolica, pa se i u njega nahodi gdjekad direktna pozajmljenica iz Vergilijevih pjesama.

Da ne otežemo, napomenut ćemo najznačajnije primjere iz njegova opisa Boke kotorske. U prvom stihu zove Bolica Hezioda „Ascraeus senex" prema Verg. E. 6, 70. U stihu 2. čitamo: valles reductas prema Verg. A. 6, 702 i 8, 609; u st. 5: aerios montes prema E. 8, 59 i A. 6, 234. U stihu 6. i 7. veli Bolica: vadaque ipse simul, quae tramite longo — Aemula fluminibus mox excipit Adria saltus; s tim se može isporediti Verg. A. 6, 173 aemulus exceptum Triton, si credere dignum est, — Inter saxa virum spumosa immerserat unda. U stihu 11. veli Bolica, da će pokušati neprohodnim mjestima, kuda ga goni „audax iuventa". Isto obilježje mladosti nahodimo u Vergilija na kraju Georgika, kad govori o svojem djelu Bukolika: audaxque iuventa, — Tityre, te patulae cecini sub tegmine fagi.

U stihu 16. zove Apolona Cyllenius, kao i Verg. G. 1, 337 i A. 4, 252. U stihu 23. čitamo: fatis iniquis da je Herceg sagradio Novi, a to je prema Verg. oznaci: fatis iniquis u A. 2, 257.

Opaci montes (33) potječu od Vergilija (A. 3, 508, gdje se s lijepom prolepsom veli: sol ruit interea et montes umbrantur opaci). Lijepomu tropu: arrident pascua laeta porijetlo je u Vergilija (E. 7, 55 Omnia nunc rident, i drugdje). Za stih 43.: Agronem rapuere suum fortunaque cessit vrijedno je isporediti A. 3, 53: ille, ut opes fractae Teucrum et fortuna recessit. U stihu 63. čitamo campique latentis kao u Verg. G. 4, 77.

U stihu 76. veli Bolica: vada caerula kao i Verg. A. 7, 198. Pojam „za malo" opisuje Bolica u stihu 91. supstantivom: mora, kako Verg. češće (n. p. A. 10, 153). Furor mu je u stihu 95. impius: tako ga naziva i Vergilije u personifikaciji A. 1, 294 Furor impius intus — Saeva sedens super arma et centum vinctus aënis — Post tergum nodis fremet horridus ore cruento.

U stihu 113. nalazimo „concinuisse", kao i u stihu 4.: descripsise i 12 accessisse u smislu „perfektivne" radnje (aorisne). To nahodimo već u Vergilija.

Mjesto „vinorodni brežuljci" veli Bolica „grati Baccho colles" (114) prema onoj Vergilijevoj „Bacchus amat collis" (G. 2, 113 i drugdje). Arbor je Bolici omnigena (115; isp. isti adjektiv u V. A. 8, 698).

Digitized by Google

Kad dolazi do Kotora, pjesnik prekida opisivanje i umeće ponovno poziv na Muze (125 d.), kako čini i Vergilije u Eneidi zazivljući bogove 6, 266, prije nego će opisati podzemni svijet, te Muze 7, 640 i 10, 162 zovući prije nego će pripovijedati bojeve.

U stihu 133. čitamo: area lata . . . montis opaci — Objectu curvo portum efficit prema Verg. A. 1, 159 insula portum — Efficit obiectu laterum. Kad veli sa krepkim tropom za Lovćen i Pestingrad „procero vertice lambunt — Sidera", povodi se za Vergilijevim opisom Etne (A. 3, 574 attolitque globos flammarum et sidera lambit), samo što je u Vergilija izraz više zgodan, jer govori o lavi, koju u vis sipa vulkan.

Stih 449. saxea cui moles, iamiam et casura videtur valja isporediti sa Verg. A. 6, 602 atra silex iamiam lapsura. Kako su Vergiliju pii vates (A. 6, 662) i Trojanci (A. 7, 11), tako zove Bolica u stihu 170.: Seraphici hinc coetus Divi, pia turba, Minores.

Doridu (184) nahodimo u Verg. E. 10, 5, Cimodoku u A. 5, 826, a Galateju u A. 9, 303. Personifikacija ure (205) podsjeća nas Vergilija A. 3, 52: necdum orbem medium Nox Horis acta subibat.

„Strata viarum" (210) uzeto je iz Vergilija A. 1, 422. U stihu 229 vestigia priscae — Libertatis sjeća nas Verg. E. 4, 31 priscae vestigia fraudis. U stihu 241. nalazimo labor omnibus idem prema Verg. G. 4, 184: labor omnibus unus. U stihu 253. čitamo: donis opulenta superbis prema Verg. A. 1, 447 opulentum donis et nunime divae templum. Prema Verg. A. 1, 726 dependent lychni laquearibus aureis — Incensi nalazimo u Bolice stih 268. pendent laquearibus aureis — Lampades igniferi.

U opisu ostalih hramova, izuzevši sv. Trifuna, prinugjen je Bolica opisivati sasvim samostalno.

U završetku veli Bolica (320) fama obscurior, kako i Vergilije pjeva: fama obscura recondit (A. 5, 302). U stihu 324 veli Bolica: capti dulcedine terrae prema Verg. A. 1, 171 za *istu* duševnu situaciju: ac magno telluris amore — Egressi optata potiuntur Troes harena — Et sale tabentis artus in litore ponunt. Vergilijev izraz „ambages longae" (A. 1, 341) nahodimo u Boličinu stihu 325 longarum ambage viarum. Za posljednji smo Boličin stih već napomenuli, da je udešen po Verg. A. 1, 532: nunc fama minores — Italiam dixisse ducis de nomine gentem, samo što je u Bolice „vatis de nomine" (u stihu 328).

Ovakovih bi se primjera moglo još više navesti, ali već i ovoliko svjedoči, da je Bolica išao u školu k Vergiliju. Od njega se je

Digitized by Google

naučio elegantnoj tehnici stiha; njemu zahvaljuje zornost svoje dikcije, koju postizava ukrasnim adjektivima, diatipozom (kako se vidi u opisu n. p. Lovćena i Pestingrada, te manjih hramova kotorskih) i raznim tropima; Vergilije ga uči prirodnosti. Kako u opće stari latinski pjesnici, tako i Bolica ne obiluje metaforama i isporedbama. Ipak smo neke napomenuli, od kojih je svakako najljepša isporedba obaju školjića pred Perastom sa labudovima. Kako u Vergilija, tako i u Bolice nahodimo neku sklonost k paralelizmu, koji je megju inim značajka hebrejske poezije. Arhaizama se Bolica čuva s punim pravom, jer koliko su se oni u Augustovo doba održavali kao časni ostaci drevne starine, toliko bi bili nezgodni u doba Boličina. Ako se i u Boličinu jeziku vidi, da je tvrda kovina, koja se gdjekad poteško svija za pjesničku svrhu, tomu nije kriv Bolica, koliko sama priroda latinskoga življa i jezika, poradi koje je s nekim prijegorom uzdahnuo pjesnik Augustova doba — Horacije „Graiis dedit ore rotundo Musa loqui“ (A. P. 323). Latinski je jezik kao ocal, a Bolica je pokazao i mara i talenta, da ga na nakovnju učini podatnim.

Premda se je Bolica povodio za Vergilijem, ipak ima u njegovoj pjesmi mnogo izvornosti, mnogo samostalne ljepote, te možemo — si parva licet componere magnis — za njega reći ono, što je kazao Tommaseo za besmrtnoga pjesnika „Božanske komedije“: fu creatore imitando!

Digitized by Google

Prinos k naglasu u (novoj) slovenštini i u hrvatskoj kajkavštini.*

Čitao u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 5. veljače 1890.

PRAVI ČLAN M. VALJAVEC.

(Svršetak CX. knige „Rada".)

b) U ugarskoj slovenštini.

Nastavak *l* prelazi na kraju riječi u *o,* mjestimice u *a:* činío i činía. Ako vokal pred takovim *o* nema naglasa, rado ispada, osobito i: mólo.

1. Naglas u glagola *bez nastavka* u infinitivu. Osnove na samoglasno sve su od jednoga sloga. Naglas je obično na samoglasnom: pobío pobíla pobíli; mŕo i mŕu mŕla itd. Ali rado prelazi na nastavak i to u sing. neutr.: dalóu vzelóu; u dualu: dalá vzelá; u plur.: čulí pilí mrlí vzelé. — Složene s prijedlogom osnove rado naglašuju prijedlog, ali ga ne moraju: óudao óudali, nápili, závio, záčao záčali, ráspili, óudpro, raspréstrli. Evo ńekoliko primjera iz knige:

bi (percutere): *bío:* trpl. 60 2 gda bi se Joab povrno i vu solnom doli *pobío* dvanájset jezér Edomitáncov .., 78 48 je ńi živino *pobío* s točov. 69 27 ár so pregáńali toga, koga si ti *zbío.* — *bíla:* trpl. 87 31 gda je srditost boža *pobíla* te naj bougše v Izraeli. — Uz bi dolazi i *bu* (bujti).

kri: *krío:* trp. 44 20 si *pokrío* nas z séncov smrti. 89 46 si ga *pokrío* s špotom. 10 11 boug *skrío* je obráz svoj. 35 8 mreža, štero je *skrío,* ga vlouvi. 85 3 *zakrío* si vse ńegove grehe.

mi: *míla:* bar. 11 vu mrzloj vodi se je *zmíla.* Običnija je osnova mu: mujti: mújo mújl itd.

pi: *pilí:* küz. mat. 6 25 ne skrbte se za žitek vaš, ka bodte jeli i ka bodte *pilí.* 20 23 pehár istina moj bodete *pilí.* 24 38 jeli

* Ovako va|a svuda ispraviti naslov.

Digitized by Google

so i *pilí* so. mark. 16 18 či smrtnoga kaj *pilí* bodo, ne bode ńim škoudilo. küz. 1 kor. 10 4 vsi so edno dühovno pítvino *pilí*, ár so *pilí* s te dühovno ńe nasledűvajouče pečine. — *nápilo:* nagtl. 101 zrniče se je dobro *nápilo* deždževni kaplic.

vi: *víla:* küz. luk. 2 7 porodíla je siná svojega i v plenice ga je *povíla*. — *víli:* küz. jan. 19 40 vzeli so tejlo Jezušovo i *zavíli* so je v prté. — *závio:* küz. luk. 23 53 geto ga je doli vzéo, *závio* ga je vu lelahen. — *póvili:* küzm. 43 vzeli so tejlo Jezušovo i *pouvili* so je v prté.

bi. *bíla* (čitaj bíjla): küz. luk. 3 2 za višešni popouv Annáša i Kajafáša vrejmena je *bíla* rejč boža k Ivani. jan. 1 1 vu začetki je *bíla* (u izdańu od 1848: bilá) rejč i ta rejč je *bíla* pri bougi i boug je *bíla* ta rejč. Eta je *bíla* vu začétki pri bougi. gön. 47 draga je kre brejga z mehourom obrášena *bíla*. — *biló*: küz. mat. 2 7 zvejzda je stánola, gde je *bílou* to dejte. mat. 12 4 je te sveti krüh jo, šteroga je nej slobodno *bílou* ńemi jesti. mark. 2 15 ji je *bílou* vnogo. gön. 103 jako vrouče je *bílou*. — *bílí:* küz. mat. 12 4 je te svéti krüh jo, šteroga je nej slobodno bílou ńemi jesti, niti ki so ž ńim *bílí*. mat. 24 22 da bi ne *bílí* prikračeni dnevi oni. ne bi bilou edno tejlo zdržano. mat. 26 59 gde so vküp správleni *bílí* pisáčke. mark. 2 6 *bílí* so pa niki pisáčke tam itd. — *bílé:* küz. mat. 11 21 da bi v Tiruši i v Sidoni včińene *bílé* té moči. davno bi v vreči i v pepéli pokouro činíli. 27 55 *bílé* so pa tam žene vnouge. trpl. 139 15 moje kousti so nej *bílé* tebi skrite. — *bílá:* küz. jan. ozn. 21 13 od sunčenoga hoda so *bílá* troja vrata. 21 21 ta dvanajstera vrata so *bílá* z dvanájset džündžov. jan. 3 19 lüdjé so bole lübili kmico liki svetlost, ár so ńihova dela hüda *bílá*. — *bílá* (dual): küz. mat. 4 19 sta ribiča *bílá*. mark. 1 16 sta *bílá* ribiča. luk. 1. 16 *bílá* sta pa pravična obá. luk. 13 12 pred tom toga sta vu protivinstvi *bílí* eden proti drügomi. djań. ap. 4 13 poznali so ńi dva, ka sta z Jezušom *bílá*; trp. 105 28 nejsta nepokorna *bílá* rečam ńegovim. nagtl. 24 Arpád i Béla sta si prijátela *bílá*. 140 *bílá* sta dva brata.

ču: *čűo:* nagtl. 11 je li si *čűo*, kak lipou so se nama poklonili? — *čúla:* gön. 49 *čúla* je vse tou Juliška. — *čulí:* küz. mat. 13 17 nejso *čülí*. djań. ap. 17 8 zburkali so lüstvo i mestne vladike, gda so ota *čülí*.

da: *dáo:* küz. mark. 2 26 *dáo* je i onim, ki so ž ńim bili. jan. 13 15 peldo sem vam *dáo*. — *dála:* küz. rim. 1 10 proséči, da bi se mi že gda tak srečna pout *dála* z bože voule, ka . . trpl. 105

Digitized by Google

30 vö je *dála* ńi zemla vnožino žáb. gön. 54 birka *dála* nama je jesti, odetel, ešče i penejze. — *daló:* küz. mat. 27 9 bi se lejhko tou mazalo oudalo za vnogo i *dalou* siromakom. mark. 4 8 drügo je spadnolo vu dobro zemlo i *dalou* je sáda. luk. 18 43 vse lüstvo *dalou* je diko bogi. gön. 70 pamet se je vzeti *dalou* kak lejpo okrouglo glavou bi mela ona. — *dáli:* mat. 27 2 *dáli* so ga Ponciuš Pilatuši. trpl. 77 18 vö so *dáli* oblacke vodé, néba je *dála* grúmlajco. — *dalá* (dual): küz. djań. ap. 5 8 povej mi, či sta za teliko to ńivo tá *dalá?* jan. ozn. 20 13 smrt i pekel sta vö *dalá* te mrtve, ki so v ńima bilí. nagfl. 88 Šandor i Béla sta mela dva psa; teva sta tak jálniva bilá, da sta nikoga nej püstila k hiži, ali Šándori i Béli sta tak pokorniva bilá, da sta se i napréžti *dalá* vu male saníčice. — *dalé:* küz. ozn. 4 9 gda bi *dalé* stvari díko. — Naglas na prijedlogu: küz. mat. 13. 44 vsa, ka je meo, *oudao* je. gön. 54 vuno je *oudao* küpcom. küz. mat. 26 25 Judaš ga je *oudo.* 25 9 bi se lejhko to mazalo *oudalo.* djań. ap. 4. 34 kikoli so meli ńive ali hiže, *oudali* so je. trpl. 118 19 vsi so me *oudali.*

zna: küz. jan. 2 35 je sám *znáo,* ka je bilou vu človeki. — *znála:* küz. jan. 4 10 da bi *znála* dar boži i što je to, ki tebi veli: daj mi piti, ti bi prosila ńega i on ti bi dáo žívo vodou. nagfl. 84 jeli bi se tabla od sebe *znála* genoti?

dê: trpl. 104 6 ti si *odéo* globočíno liki z gvantom.

pê: küz. mat. 26 30 gda so hvalo *spejli,* vö so šli.

smě: küz. djań. ap. 7 32 prestrašivši se Moušeš nej *smẽo* na ńega glédati.

ča (od čen): küz. mat. 16 21 od tistoga máo je *záčao* Jezuš oznanüvati . . gön. 42. Károl pod ednim rástom je eden dúgi tenki korén várao, *záča* ga tak vö skúbsti. 77 *zača* zvati kokouši. küz. mark. 15 7 gda bi gori skričalo to lüdstvo, *záčalo* ga je prositi. mat. 20 21 *záčali* so ńemi praviti. gön. 41 oné dva sta uprav kúhati *záčala.*

ja je (od jem): küz. djań. ap. 23 19 jezernik ga je rokou *príjao.* trpl. 18 17 gori me je *príjao.* 27 10 gospoud me je *príjao.* küzm. 134 ki se je *poprijao* od düha svétoga. — *jéla:* trpl. 51. 7 vu grejhi me je *poprijéla* mati moja. — *príjalo:* küz. mat. 1 20 ka se je v ńej *poprijalo,* z svétoga dühá je. mat. 26 50 vrgli so roké na Jezuša i *prijali* so ga. mark. 12 3 oni so ga *príjali* i zdrli. — *vzéo:* küz. mat. 24 3 je prišao potop i *vzéo* je vse. trpl. 6 10 molitev mojo je gospoud gori *vzéo.* küz. djan. ap. 1 9 oblak ga je *odevzéo* od ouči ńihovi. — *vzéla:* küz. luk. 2 9 dika gospodnova

*

Digitized by Google

je je okouli *vzéla.* 5 9 ga je groza *obvzéla.* — *vzeló:* trpl. 22 13 vnogo bikou me je okouli *vzelou.* — *vzéli:* küz. mat. 27 6 poglavnicke popovski so *vzéli* te srebrne pejneze. trpl, 22 17 so me preci okouli *obvzéli.* — *vzelé:* küz. mat. 21 1 teda prispodobno bode królevstvo nebesko k desét devicam, štere so *vzelé* lampaše svoje. 25 3 te noure so *vzelé* lampaše sebom a nejso *vzelé* ž ńimi olija. trpl. 116 3 smrtne bolezni so mené *obvzelé.* — *vzelá* (dual): küz. djań. ap. 15 37 Barnabáš je tanáčivao, ka bi sebom *vzéla* Ivana, Paveo je pa za vrejdno držao, ka bi ga ne *vzelà* sebom. 18 26 k sebi sta ga *vzelá.* gön. 41 gda bi komaj na pamet *vzelá,* žé je plamén vu strejhi bio. — *vzelá* (plur.) trpl. 40 13 so me okouli *vzelá* hüda brez račúna. 18 6 vezala pekla so me *obvzelá.*

pe (od pen): küz. mat. 27 35 i mark. 15 24 gda bi ga pa *ráspili,* razdejlili so si gvant ńegov. luk. 23 33 tam so ga *ráspili.* küzm. 41 gde so ga *ráspeli.*

mr: küzm. 60 liki so jeli očevjé vaši manno i *mrlí* so. — gön. 21 onedva sta prepovejdan sád jela i záto *mrlá.* — küzm. 14 vzemi dejte i mater ńegovo i idi vu zemlou izraelsko, ar so *spoumrli,* ki so iskali düšo diteta.

pr: küz. jan. 9 21 što ńemi je *oudpro* oči, mi ne znamo. 9 26 kak da je *oudpro* tvoje oči? trpl. 40 7 vüha si mi *oudpro.* küz. jan. ozn. 20 3 *zápro* ga je. bar. 18 či bi što tebe vu edno tesno stanico *zápro,* kak bi se ti tam čűto? küz. djań. ap. 5 23 gda smo jo *oudprili,* notri smo nikoga nej našli, luk. 24. 31 ńidva oči so se pa *oudprile,* mark. 7 35 preci so se *oudprila* ńegova vüha. djań. ap. 12 10 vráta so se od sébe ńima *oudprla.* prijat. 1876. 5 gda so se vráta *odprlé.*

str: trpl. 104 2 *rasprejstro* si nebésa kak zakrivalo.

b) Osnove na suglasno.

Pred -o umeće se a te se ao slijevne — ali rijetko — na o: pásao i páso. Naglas dolazi na korijenu. Kratkijeh sloga kńiga obično ne biļeži.

pas: *pásao:* küz. jan. ozn 2. 27 *pásao* je bode z železnov šibov gön. 82. pri ednom lejpom ogradi je eden pojbár gjünce *pásao.* küz. mat. 2. 6 šteri bode *páso* lüdstvo moje.

lek: *lékao:* kń. mol. 216. vari me od vrajže mreže, štero mi je *polékao.*

ras: *rásla:* küz. djań. ap. 6. 7 rejč boža je *rásla.* mat. 13. 25 gda je pa gori *zrásla* tráva i sád je prinesla, tada se je skazao i koukol. gön. 44 na plečaj ńemi je pükla *zrásla.*

griz: *grízao:* bar. 16 pes je ńidva pošteno *zgrízao.*

Digitized by Google

vlejk: *vléjkao:* küz. jan. 12. 32 vse bom za sebom *vlejkao.* trpl. 104, i díko i pošteńe si *oblejkao.* küz. 2 kor. 11. 8 drüge gmajne sem *slejkao*, gda sem od ńih najem vzéo. — *vléjkla:* bar. 11. v mrzloj voudi se je zmíla, se počesala ino *oblejkla.* trpl. 118. 61 črejda ti se neverni me je *slejkla.* itd.

Osnove na *d* i *t* pred o la la lo gube d i t. Tuj ima sing. masc. svuda kratki naglas, te ga ńiga ne biježi: cveo, pleo, seo, klao, jo (za jeo). U ostalim se oblicima *o* i *e* kratko naglašuju: boli pleli cvele. U sing. fem. je korijen obično dug: klad: *klála:* bar. 11. Katika je oblečalo na ednom mesti vküpe *sklála.* — pred: *préla:* gön. 70 mačka hiže nestanoma je *préla.* — sed: *séjla:* nagfl. 115 včelica na obráz je *sejla* lovniki. — jêd. *jéjla:* küz. jan. 2. 17 pobožnost hiže tvoje me je *pojejla.* trpl. 69. 10 vrejlost k hiži tvojoj me je *pojejla.* — U sing. masc. pred o ispada e: vjo, a tada ima prijedlog naglas: nájo pójo, ali: jéli séli.

Osnova *šed* glasi: šao i šou šla šli šle, sve kratko naglašeno. Složena baca naglas na prijedlog: trpl. 9 1 *prejšao* je spoumenek ńihov ž ńima. jan. ozn. 21 1 vido sam nouvo nébo i nouvo zemlo, ár je ta prva néba i ta prva zemla *prejšla.* küz. djań. ap. 17. 10 šteriva, geto sta ta *príšla*, šla sta vu správišče. — Složena s ostalim prijedlozima prima *i* sprijeda, koje ima naglas: obíšao odíšao zíšao itd. trpl. 55 6 groza me je *obíšla.* küz. jan. ozn. 11. 14 te drügi jaj je *odíšao*, trp. 34 1 ki ga je od sebe odgáńao i *odíšao.* küz. jan. ozn. 18. 14 sád želejna düše tvoje je *odíšao* od tebe i vsa tüčna i leščéča so *odíšla* od tebe. küz. mat. 32 gda bi pa onédva vö *odíšla*, ovo prinesli so ńemi ednoga človeka nejmoga. — küz. mat. 2. 13 gda so pa oni *odíšli,* ovo angel gospodnov skazao se je Jožefi. mat. 13. 5 drügo je pa spadnolo na pečino, gde nej melo dosta zemlé, i preci je *zíšlo.* — küz. 1 jan. 2. 19 z nas so *zíšli*, a nejso bilí z nás. — küz. mark. 1. 28 *razíšao* se je pa glás ńegov preci vu cejlo okouli držélo Galilee. — djań. ap. 13. 43 gda bi pa *razíšlo* správišče, nasledüvali so vnougi Pavla i Barnabáša.

2. Naglas u glagola s nastavkom no u infinitivu.

U sing. masc. gine o iza o: padno.

Naglas dolazi obično na slogu pred no:

gledno: gön. 70 deca ji je *poglédnola* vsej pet škramblov. bar. 11. Katika je *preglédnola*, ka je gor dano mejla.

klekno: gön. 49 doli je *poklékнola* pred ńouv.

Digitized by Google

lejhno: trpl. 102. 12 moji dnevi so *lejhnoli* kak sénca.

padno: küz. mat. 14. 6 plésala je hči Herodiášova na srejdi, i *dopádnola* se je Herodeži. mat. 7. 27. vötrovje vdarili so v hižo ono i *spádnola* je. trpl. 5. 5 si ti nej boug, komi bi se nevernost *dopádnola*.

regno: gön. 44 čobo je na stran potégno i *obrégno* se.

segno: gön. 97 kak je za ńega *ségno*, eden korát je skočo vu voudo. küz. mark. 6. 23 *priségno* ji je. trpl. 89. 4 *priségno* sem Dávidi. küz. jan. ozn. 18. 5 so *doségnoli* ńegovi grejhi notri do néba. 2 kor. 19. 13 smo notri do vas *doségnoli*

sejhno: küz. mark. 5. 29 preci je vö *posejhno* zdenec krvi ńé. 1 petr. 1 24 *posejhnola* je tráva. trpl. 22. 16 vö je *posejnola* mouč moja kak črepńa. 32. 4 je vlaga v meni *vsejhnola*. küz. mat. 13. 6 da je nej melo koreńá, *posejhnolo* je. 21. 19 preci je *posejhnolo* figovo drejvo.

sluhno: trpl. 81. 8 sem te *poslűhno*. 61. 6 si ti, o boug, *poslűhno* oblübe moje. trpl. 81. 12 nej je *poslűhnolo* lüdstvo moje glása mojega. 106. 25 nejso *poslűhnoli* glása gospodna.

stano: küz. mat. 2. 9 zvejzda je *stánola*, gde je bilou to dejte. 8. 15 gori je *stánola*. 11. 23 da bi v Sodomi včińene bile te močí. štere so v tebi včińene, *ostánola* bi do denešńega dnéva.

tegno: küz. mat. 74, 11 za ka si nazaj *potégno* rokou tvojo? küz. mat. 12. 13 vtégni rokou tvojo. I *vtégno* jo je. gön. 70 cica je škramble v ńi mošńe *potégnola*. küz. djań. ap. 19. 33 z lüdstva so naprej *potégnoli* Aleksandra.

tisno: trpl. 105. 18 v železo so *stísnoli* nogé ńegove.

tühno: trpl. 58 4 *odtűhnoli* so od narodjeńá mao gučeči láž. 53. 4 vsi na vküp so *stűhnoli*.

vino: gön. 105 dejte je (oča) z goréčim nágibom *obíno*.

Kratki naglas kúiga obično ne biļeži: vbegnolo trpl. razčesnola küz. djań. ap. 14. 4, sdrsnola gön. 104, zgino gön. 52, grno gön. 104, zamuknolo trpl. parno gön. 53, posklesnola trpl. 114 18, strsnolo küz. mat. 12. 23, tekno gön. 38, vtono gön. 28 itd.

Naglas na prijedlogu ima: meno: küz. djań. ap. 20. 2 gda bi pa sprehodo one krajine i *opoumeno* bi je z mnougimi rečmí, prišao je v grčki orság. küz. jan. ozn. 18. 5 *spoumeno* se je boug z nepravičnost ńegovi.

Naglas *na nastavku no* može imati osnova *mino* i *vrno*.

mino: küz. rim. 83. 12 nouč je *preminoula*. jan. 7. 14 gda bi pa že polovico svetka *minoulo*, gori je šou Jezuš vu cérkev. Ali i

Digitized by Google

míno: kń. mol. 202 jaj *premínolo* je vse moje vüpańe. trpl. 102. 4 so *mínoli* kak dim dnévi moji. Kń. mol. 126 spomeni se z slugov i službenic tvojih, kí se z etoga svejta *premínoli.*

vrno: küz. jan. ozn. 2. 21 dáo sem ji vrejmen, naj se povrné svojega kurvejštva i nej se je *povrnoula.*

Naglas u glagola s nastavkom ê u infinitivu.

Nastavak o u sing. masc. obično guta nenaglašeno ê pred sobom: leto, a gdje se to e čuva, kratko se naglaša, kao mẽo štẽo šümẽo, Štaj. prip. var. 24 toti školnik je ni dugo *živéa.* Gdje od -eo biva o, tamo je naglašen slog pred o kao göro hïto vẽlo, žẽlo. víso živo. U sing. fem. se e obično jače govori te glasi ej: gön. 41 hiža je na pepél *zgorejla.* — Küz. jan. ozn. 12. 14 dani so tej ženi dvej velikoga orla perouti, ka bi *letejla* vu püšćávo, nagfl. 115 gda bi včela domou *letejla,* vöter ju je vu vodou vrgao. — 19 od boleznosti je Klára *omedlejla.* — bar. 12 Anna je pred hižnimi dverami *sedejla,* nagfl. 40 ednouk je Eržika na dvorišči *sedejla.* — Küz. mat. 27. 19 nikaj nejmaš ti z onim pravičnim, ár sem jas dosta *trpejla* vu sne za ńega volo. mark. 5. 26 vnogo je *trpejla* od vnougi vráčov. — Küz. jan. ozn. 13 15 *velejla* je prebivajoučim na zemli napraviti kejp té divjáčine. — bar. 11 Katika je roditelom bláženo nouč *želejla.* — Küz. mat. 9. 18 či moja je zdaj mrla, ali hodi polòži rokou na ńou i *živejla* bode. — Küz. mark. 14 8 ona, ka je *mejla,* je včinila. luk. 4. 38 punica Šimonova je veliko tréšliko *mejla.*

Osnove, kojim se ê mijeńa na *a* imaju naglas obično na slogu pred a.

bejža: *béjžao:* trpl. 3 1 Davida žoltár, gda je *bejžao* pred Abšalonom. 55. 8 ovo daleč bi *odbejžao.* gön. 75 na cvilo Džule je i oča k mlaki *pribejžao.* — *béjžala:* bar. 12 Ana je k lougi *odbejžala.*

guča: *gúčao:* trpl. 2. 15 teda bode ńim *gúčao* vu srdi svojem. küz. jan. 16. 13 ne bode *gúčo* sam od sébe; nego štera koli bode čüo, *gúčo* bode. — *gúčalo:* trpl. 145. 6 bode se *gúčalo* od dike strašne dejl tvoji. — *gúčala* (plur.): trpl. 66. 14 so *gúčala* vüsta moja 71. 15 vüsta moja bodo vö *gúčala* pravico tvojo. 49. 4 vüsta moja bodo *gúčala* moudrost. (dual) küz. djań. ap. 4 1 gda bi one dva ešče *gúčala,* prišli so nad ńi dva popevje.

kriča: *kríčao:* trpl. 30 3 gda sem k tebi *kríčao,* zdržao si me. — *kríčali:* trpl. 22. 6 k tebi so *kríčali* i rejšeni so. 18. 42 *kríčali* bodo, ali ne de pomočníka.

Digitized by Google

sliša: *slíšao:* trpl. 6. 2 je gospoud *slíšao* glas plača mojega. — kń. mol. 217 kak je tou dejva *slíšala* i svéti naklon prijéla, jako se je prestrášila. — *slíšali:* trpl. 34. 3 ka ti vbougi *slíšali* ino se radüvali bodo.

Osnove od jednoga sloga na *a* imaju naglas na *a*, ali ga mogu imati i na nastavku, a složene s prijedlogom bacaju ga rado na prijedlog.

spa: *spála:* bar. 11 Katika je vsigdar sladko *spála.* — *záspao:* küz. djań. ap. 13. 36 je David pouleg božje voule *záspao.* — *záspali:* küz. efes. 4. 13 ne ščem pa, ka bi ne znali, bratje, od tej. ki so *záspali.* — *záspale:* küz. mat. 25 5 gda bi se pa müdio ženin, zadrejmale so vse i *záspale* so.

sta: *stalóu:* küz. mat. 12. 26 kakda bode tak *stalou* królevstvo ńegovo? 13. 2 lüdstvo je vse *stalou* na brejgi. trpl. 72. 16 na goráj bode silje gousto *stalou.* — *stalé:* trpl. 122 2 nogé naše bodo *stalé* v tvoji vrataj.

Naglas na nastavku a dolazi u osnovama *boja drža leža*, jer ima naglas i u infinitivu bojáti držáti ležáti.

boja: prejdge: Judit se trno boga *bojála.* küz. mark. 4. 41 i *zbojáli* so se.

drža: trpl. 63. 9 tebé se je *držála* düša moja, dejsna tvoja je *zadržála* mené. 139. 10 dejsna tvoja bi me *držála.* nagfl. 157 jas bom s touv lepou dišečov violicov *držála.* gön. 70 gori ji je *podržála* prejdńo nogou. küz. mark. 50. 52. vera tvoja te je *zdržála*, luk. 2. 51 mati ńegova je *zdržála* vse te reči vu srci svojem.

leža: trpl. 94. 17 da meni gospoud pomagao ne bi, že bi düša moja vu grobi *ležála.* küz. mark. 1 30 punica Šimunova je *ležála* v tréšliki. 7 30 čí je na posteli *ležála.*

Naglas u glagola s nastavkom i u infinitivu.

Glagoli, koji imaju u prezensu nastavak *i* naglašen, naglašuju ga i u tom participu. Složeni s prijedlogom imaju naglas na slogu pred nastavkom *i* u svim oblicima osim u sing. fem. gdje se nastavak *i* naglašuje. To vaļa osobito za osnove od dva sloga:

bleščím: trpl. 50. 2 z Siona se je ta lejpa svetleča boug *obleščíla.*

büdim: gön. 82 toga pogléd je tiho nagib želnosti *pobűdo* pri ńem. 53 gospoud se je ešče nej *prebűdo*, trpl. 58 26 *zbűdo* je po mouči svojo jüg. küz. djań. ap. 11 19 ki so se raztepli zavolo nevole, štera se je *pobidíla* nad Števanom. — bar. 11 kak se je Kátika zarán *prebüdíla,* taki je stánola. — nagfl. 11 odvrnouti ma

Digitized by Google

vse, ka bi odtűheńe *zbűdilo*. 5 gde so se vu ńem prva občütejńa *obűdila*.

cedím: gön. 54. ńegova žena je *precedíla* mlejko.

čestím: trpl. 35 28 jezik moj bode tvojo pravdo gláso ino tebe vsak dan *čestío*. 42 6 bom ga ešče *čestío*.

činím: *činío:* trpl. 7 7 či sem etak *činío*. 44 2 očeve naši so nam raskládali, ka za dela si ti *činío* vu ńi dnevi. nagfl. 12 je li je prav *činío?* — *činíla:* nagfl. 16 do eti mao je deca vse *činíla* kak gúčala. gön. 49 ti si jako hüdou *činíla*. — *činíli:* küz. mat. 11 21 davno bi vu vreči i pepéli pokouro *činíli*. mark. 3 6 farizeuške so s Herodežovimi slugi tanáč *činíli* prouti ńemi, kak da bi ga pogübili. trpl. 106 6 krivo smo *činíli*. nagfl. 24 prvle mo z rokámi nika *činíli* — *čino:* küz. m. 46 on se je *prečino*. küz. jan. 19 7 more mrejti, kaj je sebé siná božega *včino*. 2 11 prvo čüdo je *včino* Jezuš vu Kani Galilee. trpl. 44 15 *včino* si nas példo med pogánmi. gön. 30 prav je *včino*. — *činíla:* küz. mat. 26 10 zakaj za hüdo mate eto toj ženi? ar je dobro delo *včinila*. mark. 14 8 ona, ka je mejla, je *včinila*. küz. m. 26 vöra tvoja je tebé zdravoga *včinila*. — *činili:* küz. jan. 19 23 *včínili* so štiri tale ž ńega. djań. ap. 3 17 znam, ka ste z neznanosti *včínili*. — *činila* (dual): küz. djań. ap. 3 12 ka na náj glédate, liki da bi z lastivnov močjouv ali pobožnostjov *včínila* etoga hodéčega. nagfl. 88 komaj sta tou *včínila* i dvá strašniva vuká sta že prouti ńima camplala z louga. gön. 104 komaj ništeri stopáj sta *včínila* od drevja, i eden ogneńi trák se je potégno po zraki.

davím: kń. mol. 211 si zdržao mené, da me smrt nej *zadavíla*. 212 vse je smrt *zadavíla*.

dilím: küz. fil. 4 15 znate, kaj mi jo niedna gmajna nej *podilíla* kaj. — *dejlo:* trpl. 74 13 ti si *razdejlo* z ramov tvojov mourje. 68 13 *razdejlo* je mourje 74 17 ti si *vdejlo* leto i zimo.

dobím: kń. mol. 217 božo milost si *dobíla*.

drobím: *dróubo:* gön. 104 blísk rást je *razdroubo*. — *drobíla:* nagfl. 67 jeli, ka se je glažojna *razdrobíla?*

dürím: *dúro:* trpl. 22 25 je nej *odűro* ni zavrgao nevoulo sirmáka. 106 40 zá to je *odűro* őročíno svojo. — *dúrili:* trpl. 106 24 po tom so *odűrili* to želno zemlo.

düším: gön. 103 da ne bi mogli zraka notri vlejčti, *zadűšili* bi se.

dvojím: küz. mat. 21 21 či bote meli vöro i ne bojdte *dvojíli*, nej le samo tou figovomi drejvi včiníte, nego . . . 28 17 gda bi ga pa vidili, molili so ga, niki so pa *dvojíli*.

Digitized by Google

falím: kń. mol. 149 či je kaj *sfalílo* vu otoj mojoj spouvidi, naj zadomestí tvoja miloušča.

gasím: nagfl. 138 *pogásili* so ogen.

godím: küz. iv. 12 29 grmlajca se je *zgodíla*. — nagfl. 137. či etakšega redovnika ne bi bilou, jeli se ne bi dosta zéloga *godílo?* küz. djań. ap. 2 6 gda bi se eta glas *zgoudo*, vküp je sprišla vnožina. küz. luk. 5 12 i *prigoudilo* se je : . . mat. 1 22 tou se je celou za to *zgoudilo*, da . .

grešim: kń. mol. 239 nébe si nej vrejdna, ár si *pregrišíla*. trpl. 78 32 zvön vsega toga so ešče več *grešíli*. — küz. jan. 9 2 što je *pregrejšo*, té ali roditelje ńegovi, ka je slejpi porodjeni? trpl. 18 22 nejsem *pregrejšo* prouti bougi mojemi. trpl. 106 6 mi smo *pregrejšili*.

gradím: küz. mark. 12 1 okouli je je (gorice) *zagrádo* s plotom.

grozím: gön. 75 Endriš se je na temen v mlako obrno i *pogrouzo*.

grustí se: trpl. 107 18 se je *grstíla* duši ńihovoj vsáka hrána.

gubím: trpl. 44 3 *pogűbo* si te ove. nar. pes.: eno lübco sem méa, pa sem jo *zgűbo*, srečen de tisti pajb, ki jo de lűbo. — küz. luk. 16 9 radüjte se z menov, kaj sem nájdla te groš, šteroga sem *zgübíla*. — trpl. 106 34 so nej *pogűbili* narodov. trpl. 78 45 je na ńe pűsto žabe, kaj so je *pogűbile*.

hladím: küz. 2 tim. 1 16 daj gospoud smilenost Onezifaruševoj hiži, kaj me je vnogo krat *rasladíla*. — 2 kor. 7 13 se je *rasládo* düh ńegov ode vsej vás.

kadím: nar. prip. štaj. 20 mo je rekla ribnik tak postüšiti, ka de se prah *kadía*.

krepím: trpl. 89 22 manna moja ga bode *krepíla*.

kvarím: küz. jan. ozn. 19 2 je obsoudo to veliko kurvo, štera je *skvaríla* zemlou. kń. mol. 185 ne dopüsti, ka bi me *skvaríla* malovrejdnost. — küz. 2 kor. 7 2 nikoga smo nej *skvárili*.

lovím: bar. 18 Klara se je za drejvo *lovíla*. — küz. mark. 12 13 poslali so k ńemi nike z farizeušov, kaj bi ga *lovíli* z rečjom. küz. jan. 21 18 prineste z rib, štere ste zdaj *vlouvili*. küz. 79 drügi so *spolouvili* ńegove sluge.

ložím: trpl. 56 11 na naše ledevjé si teško bremen *poloužo*. 104 9 mehou si ńim *poloužo*, štere ne prestoupijo. prip. štaj 15 še mi je eno künšt *nalóža*.

mením: trpl. 53 7 o da boug svojega naroda robstvo *premejno* 66 6 *premejno* je mourje na süho. 106 20 *premejnili* so díko svojo.

Digitized by Google

močím: trpl. 52 9 se je vüpao vu vnožinosti bogátstva svojega i *močío* se vu zločastnosti svojoj.

morím: trpl. 78 51 je *pomouro* ves prihod v Egiptomi. 105 29 premejno je vodé na krv i *spomouro* je ribe v ńi. — trpl. 75 31 gda je srditost boža prišla na ńe ino je *spomoríla* te znamenitejše med ńimi. küz. m. 79 *spomourili* so je. küz. djań. ap. 13 15 poglavnika žitka ste *vmourili* küz. luk. 23 32 pelana sta pa i dvá drügiva hüdodelnika, ka bi se ž ńim na vküp *vmourila*.

moždžím: trpl. 74 14 ti si *zmouždžo* glavé leviáthana. nagfl. 160 vejm, da bi mesto žaloda ejna velika tikev spádnola na nous, cejlo glavou bi mi *razmuždžíla*.

müdím: bar. 23 či je komi kaj prijétnoga mogao včiniti, tisto je telikájše nej *zaműdo*. nagfl. 133 ne bi prav bilou, či bi se tou celou *zaműdilo*.

novím: küz. žid. 6 6 či odpadnejo, ka bi se pà nazáj *ponouvili* na pokouro.

pojím: küz. jan. 2 10 vsaki človék oprvič dobro vino položi pred gostí i gda so se *napójili*, teda to lagojejše küz. jan. ozn. 17 2 *zapójili* so se ž ńé práznosti vinom.

redím: prip. staj. 11 ti mlajši brat je je zdaj k sebi vzea no do smrti *redía*. 12 toto vüš mo ja *redía*.

ročím: küz. djań. ap. 14 29 *preporoučila* sta je gospodni.

rodím: nagfl. 152 sledi boš mi lagov sád *rodíla*. küz. luk. 1 52 spunilo se je vrejmen Ožébete, da bi *rodíla* i *porodíla* je siná. nagfl. 152 po nešterom leti je z male cepičice velko drejvo odraslo gori i žmajhni plemeniti sád je *rodílo*. trpl. 18 6 otroci ki bi se *rodíli*. küzm. 15 gda bi se *naroudo* Jezuš, ovo moudri so prišli. küz. mat. 1 2 Abraham je *poroudo* Ižaka. Ižak je *poroudo* Jakoba. nagfl. 6 da bi dejte spoznaňe one hiže doubilo, gde se je *naroudilo*. küz. djań. ap. 2 8 kakda je tou, ka je mi čüjemo vsaki po lastivnom našem jeziki, v šterom smo se *porouđili*, gúčati?

sadím: nagfl. 157 jas bom rožico *sadíla*. trpl. 49 3 ti si ńé tá *posádo*. gön. 98 domou ga je v ogradček nesao i tam *posádo*. küz. lük. 9 15 doli so je *posádili* vse.

skuzím: gön. 49 naj prvle se je mati *suzíla* nad püstnim evejtjem. küz. m. 51 velim vám, ka te se *skuzíli* i joukali. küz. jan. 11 35 *zaskúzo* se je Jezuš, nagfl. 57 te čas je je dráždžo, dokeč so se nej *zaskúzili*.

slepím: *slépo*: küz. 2 kor. 4 4 vu šteri je boug etoga svejta *oslejpo* pámeti ti neverni.

*

Digitized by Google

solím: küz. mat. 5 13 vi ste soul zemlé, či se pa sol skvari, s kim se bode *solíla*? luk. 15 34 dobra je sou, či pa sou obnori, s kim se bode *solíla?*

strelím: prip. štaj. 4 zaj ga pita tista vrana, ka je je nej *strlía:* kaj ti je? nagfl. 115 pükša je na kraj *strelíla.* Od ove osnove može otpasti sprijeda *v*, a onda glasi ipak, kako složēna: nagfl. 114 eden lovník je na ednoga golouba podržao pükšo, da bi ga *strejlo.* trpl. 64 5 da bi skrivoma *strejlili* toga nedužnoga, bistro na ńega strejlajo. nagfl. vustrejlva . . brrr! *strejlila* sta.

süšim: trpl. 74 15 ti si *vsúšo* močne vodé. 102 6 od kriča i ječańa so se mi *vsúšile* kousti moje.

svetím: küz. efez. 5 26 sam sebé je dao za ńou, da bi jo *posvéto.* žid. 10 20 štero nam je *posvéto.*

škalí se: nagfl. 40 ednouk se ji je igla v gut *poškalíla.*

škropím: küz. luk. 7 44 eta je skuzami *škropíla* noge moje. küz. žid 9 29 ve lüstvo je *poškroupo.*

tajím: küz. mat. 26 72 i pa je *tajío* s prisegom: ne poznam človeka. trpl. 66 20 blagoslovleni je boug, ki mi je nej *vtájo* prošne moje. nagfl. 7 li tomi bi se *vtájo* on tél i ona škér. küz. luk. 22 57 on ga je pa *zatájo* govoréči: ne znam ga. küz. djań. ap. 3 13 *zatájili* ste ga pred Pilatušovim licom.

težím: trpl. 32 4 me je dén i nouč *težíla* rouka tvoja.

topím: trpl. 22 15 srce moje se je kak vousk *rastoupilo* vu tejli mojem. Pamti: *vtoupila* mj. vtopíla küz. luk. 8 33.

tvorím: trpl. 93 9 té, ki je vühou *stvouro,* je li ne bi čüo? té, ki je okou *stvouro*, jeli ne bi vido? 119 73 tvoje roké so me *stvourile.*

včím: küz. luk. 5 3 sedéči *včío* je s te ladje to lüdstvo.

vedrím: gön. 105 néba se je *razvedríla.*

vestím: küz. luk. 8 34 pasterje odidouči *najzvéjstili* so vu mesti.

žalostim: küz. iv. 16 20 vi se *žalostíli* bodete.

Osnova *püsti* ravna se po složenim osnovama: trpl. 105 16 tada je *pűsto* drágočo na držélo. küz. djań. ap. 5 10 vö je *püstíla* dűšo. bar. 12 mati je ńoj *dopüstíla.* trpl. 66 12 ti si *dopűsto* lüdém nam po glavi hoditi gön. 83 gjünci so vu ougrad odskočili i vekši tál ńega nárasa so *opűstili.*

Osnove od tri (i više) sloga imaju jedne pravilni naglas kao:

sramotím: trpl. 55 13 da bi me *sramotío* neprijatel moj, tou bi prenášao. küz. luk. 13 11 gda bi ńemi eta povedao, *osramoutili* so se vsi. trpl. 128 5 o da bi se *osramoutili* vsi odürjávci Siona.

Digitized by Google

vršením: gön. 97. po cvejtji so se metülci *vršeníli*.

zelením se: trpl. 36 35 vido sem ednoga nepobožnoga zvišenoga, ki se je *zelenío* liki lombra drejvo. nagfl. 161 greda rezetke se je ouzdaleč *zeleníla*.

žalostím: küz. m. 51 vi te se pa *žalostíli*.

Druge pako osnove, kad su složene s prijedlogom, imaju naglas na drugom slogu nazad od nastavka; osim u sing. fem.:

čemerím: trpl. 119 53 *rasčémero* sem se nad timi nevernimi. nagfl. 12 ki se je na svojega pajdaša *rasčémero*. — bar. 24 samo se je te rasrdo, či je ńega deca *čemeríla*. nagfl. 77 te čás je je dráždžo, dokec so se nej *razčémerili*. küz. djań. ap. 15. 39 *razčémerila* sta se zá to.

dreselím: bar. 18 joukao bi se, jávkao ino bi se na smrt *razdréselo*. trpl. 106 ‡3 so *razdréselili* düšo ńegovo; kń. mol. 91 nad ńim si se nezrečeno *dreselíla*. küz. 1 kor. 5 2 vi ste nadüti i naj bole, ka bi se *dreselíli*, naj...

govorím: trpl. 34 5 iskao sam gospodna i on mi je *odgouvoro*. nagfl. 157 ta najvekša je etak *govoríla:* nagfl. 7 1 ka bi ńemi *odgouvorili?*

pokojím: küz. 1 kor. 16 18 ar so *spokòjili* moj i vaš düh.

slobodím: trpl. 34 5 *osloubodo* me je od vsega strahá.

veselím: trpl. 14 7 *veselío* bi se Jakob. 63 12 kral se pa *veselío* bode. 48 12 *veselíla* se bode gora Siona. 94 3 kak dugo se bodo nepobožni *veselíli?* 30 2 nejsi *obéselo* protivnikov moji. 94 19 trouštańe tvoje je düšo mojo *razvéselilo*. 104 15 da bi vino *obéselilo* srce človeče.

U glagolima, koji u prezensu nastavak *i* ne naglašuju, ostaje naglas u svim oblicima na slogu pred *i*, bio dug bio kratak: hváliti: hválo hválila hválilo hválili . ., hoditi: hódo hódila hódilo.

Rijetko se kratki naglašeni slog u kńizi biļeži: hodo hodila hodilo.

Biće dovoļno dva tri primjera iz kńige.

díčiti: trpl. 7 18 díčo bom gospodna. 22 27 *díčili* ga bodo iskajouči ńega.

hváliti: trpl. 57 10 hválo te bodem. 102 19 lüdstvo *hválilo* bode gospodna, 20 8 mi se bomo *hválili* vu iméni gospodna bogá našega.

grăbiti: küz. djań. ap. 28 3 edna vipera se je *zgrábila* roké ńegove. nagfl. 40 Eržika ga je *zgrábila*.

prăviti: küz. djań. ap. 4 18 tou si istino *právila*. 7 50 nej je rouka moja *naprávila* eta vsa?

străšiti: gön. 104 trepeče vsaka vejčica drevja, kakda bi se slejdné pogübeli *strášila* itd.

Digitized by Google

Naglas u glagola s nastavkom a u infinitivu.

Osnove od *jednoga sloga* imaju naglas dakako na tom *a*, gdje kad i na nastavku participa. Složene s prijedlogom bacaju naglas rado na prijedlog, osim u sing. fem. gdje je veoma rijetko.

bra: bar. 28 či je poulske korine najšao, je ńé *nábrao*. küz. djań. ap. 1 2 apoštolom, štere je *odébrao*. bar. 16 pes je vso svojo mouč vküpe *poubrao*. küz. djań. ap. 28 3 gda bi pa Pavel dosta rožjá vküp *spoubrao*, edna vipera zgrábila se je roké ńegove. bar. 12 Ana je jagode *nabrála*. küz. mark. 8 20 keliko košárov ste *nábrali* puni z drtiňem? mat. 14 20 *poubrali* so dvanajset košárov puni. mat. 13 48 te dobro so vö *spoubrali* vu posoudo. gön. 15 na tou sta žebke z oštrim kameńom pune *nábrala*.

gna: nagfl. 151 mladičica je na vse kraje vejke *gnála*.

pra: küz. m. 36 či sam jas *práo* nogé vaše gospoud i mešter i vi morete eden drügomi noge prati. — Gda bi *ouprao* nogé ńihove, za sé je vzéo gvant svoj. küz. djań. ap. 16 33 *ouprao* ńidva je od vdarcov. küz. djań. ap. 9 37 mrla je, gda so jo pa *ouprali*, položili so jo vu zgoraňo hižo.

zva: küz. mat. 1 21 porodi pa sina i *zváo* boš ime ńegovo Jezuš. 1 25 i *zváo* je ime ńegovo Jezuš. 21 13 hiža moja se hiža molitvena bode *zvála*; nagfl. 158 Bárica je vö *zvála* svojega brata. küz. luk. 1 35 to porodjeno svéto se *zvalou* bode sin boži. 1 76 to dejte bode se prorok tega višešńega *zvalou*. küz. mat. 1 23 *zváli* bodo imé ńegovo Emmanuel. trpl. 49 12 mišleńa ńihova so, da bi po ńihovom iméni se *zvalé* držéle. küz. rim. 8 30 štere je napréj odébrao, te je i *pouzvao*, i štere je *pouzrao*, te je i pravične véčno. küz. m. 49 *prízvao* je sluge svoje. küz. mat. 25 14 *zézvao* je sluge svoje. küz. jań. 9 18 nejso vervali Židovje od ńega, kaj bi slejpi bio i ka bi pregledno tečáš, dokeč so nej *prízvali* roditele toga, ki je pregledno. djań. ap. 5 21 vküp so *prízvali* tanáč. mark. 15 16 vküp so *zézvali* cejli šereg.

žga: nagfl. 14 gvant se je na ńej *vujžgao* i život se ji na mehére *obžgao*. 14 tak je i ona *vužgála* svojo. bar. 9 streha se je *vužgála*. nagfl. 14 od slame se je *vújžgala* štala. küz. djań. ap. 19 19 vküp so nosili küige svoje i *zážgali* so je. nagfl. 68 konople so se *vúžgale*.

Ovamo ide i osnova *dja* od dêja: küz. jan. 19. 19 napisao je tituluš Pilatuš i *djáo* ga je na križ. 20. 15 povej mi, gde si ga *djáo*. mal. 14. 3 *djáo* ga je v temnico. gön. 70 kama je pa *djála*

Digitized by Google

škrámble? küz. jan. 20 2 ne znamo, kamo so ga *djáli*. trpl. 62 10 či bi se na vago *djáli* navküp bi ležejši bilí kak nika. küz. mat. 1 27 prijela sta to oselnico i žrbé i *djalá* sta na ńidva gvant svoj. gön. 74 po tom sta doli *djalá* svoje turbe. küz. djań ap. 8 17 teda sta *djála* roké na ńe.

U osnovama od dva i više sloga dolazi naglas na nastavku *a*, ako ima *a* naglas i u infinitivu:

jemáti: küz. luk. 2 52 Jesuš je gori *jemáo* v moudrosti i visokosti. nagfl. 40 od deteta se ni tou nema želeti, ka bi priglihe vu tekouča zgovarjańa *jémálo*. nagfl. 40 Juliška je v zobé *jemála* iglou. küz. mark. 16 18 kače bodo gori *jemáli*, djań. ap. 2 46 lámavši krüh po hižaj *jemáli* su jejstvino s veseljem.

lejáti: prip. štaj. 10 on si sede na eden kraj kre ńe, pa da si je štela žüpe zanesti, te pa joj je roko pódbja, da se vsa *polejála*. küz. ozn. 12 15 i *vlijála* je ta kača za tou ženou z vüst svoji vodou. trpl. 124 4 tak bi nas voda *zalejála*.

mantráti: gün. 49 cejlo leto se je *mantrála* ž ńim.

niháti: küz. luk. 5 28 on je tá *niháo* vsa. 18 29 ni eden nej, ki je *niháo* hiže za volo królevstva božega. gön. 41 edna sirotna mati je vö šla na delo i domá je *nihála* siná. küz. pav. žid. 11 32 vrejmen bi me *nihálo*, da bi naprej prinšao od Gedeona i Baraka i Šamšona i Jefta i Dávida i Šamuela i prorokov. djań. ap. 23 3 gda bi se pa nam skázao Cipruš, *niháli* smo ga na lejvoj stráni. 21 14, gda bi se ne dao narátati, *niháli* smo ga.

oráti: trpl. 129 3 oráčke so po mojim hrbti *oráli*.

smejáti: prijat. 1875. 7 ona se *smejála*. nagfl. 169 pojbje so se dobro *smejáli* ž ńega. 113 etivi sta stanoli i *smejáli* sta se z eti drügi.

valáti: küz. 1 kor. 14 6 zdaj pa, bratje, če pridem k vám z jezikmi gučéći, ka bom vam *valáo?* — *valálo:* küz. jak. 2 16 kaj bi ńima tou *valálo?* küz. djań. ap. 19. 19 nájšli so, ka so (knige) *valále* pétdesét jezér pejnez.

Ostali glagoli, koji u infinitivu nemaju naglas na nastavku *a*, drže svuda naglas, koji i gdje je u infinitivu: plésati: plésao plésala plésalo plésali plésale. Ovdje je jedva treba koji primjer.

kázati: trpl. 40. 5 *pokázao* si lüdstvi tvojemi težka. bar. 13 Ana je etak roditelom svojo zahválnost *skázala*. küz. luk. 9 31 šteriva sta se *skázala* vu díki. trpl. 18 16 *skázale* so se deždževne plohe. küz. pav. žid. 6 10 štero ste *pokázali* vu iméni ńegovom itd. itd.

Digitized by Google

Naglas u glagola s nastavkom iva u infinitivu.

Tuj se naglas ravna po naglasu u infinitivu: darűvati: darűvao darűvala darűvalo itd. bantűvati: kń. mol. 180 rad odpüstím vse jim, kí so me *zbantűvali.* — mentűvati: kń. mol. 266 da bi düša tvoja v tom ogńi že gorejla, kájkoli máš, vse bi rad dáo, da bi se *mentűvala.* — milűvati: kń. mol. 225 što je ne bi *pomilűvao?* Taj naglas kńiga obično ne biļeži. — áldüvati: áldüvao áldüvala áldüvalo (küz. pav. žid. 5 7 áldüvao). sálašivati: sálašivao küz. djań. ap. 10 18 sálašivali 21 16 tánačivati, tánačivalo küz. djań. ap. 27 12.

Od osnove verü gubi se ü te glasi: vȅrvao vȅrvala vȅrvalo.

U kajkavštini.

Naglas u glagola *bez nastavka* u infinitivu.

Osnove na vokal jedne su duge a jedne kratke. Kao duge rabe bi (esse) da pi vi plê(*v*) če(*n*) je(*n*) kle(*n*) pe(*n*) i one na *r* gotovo sve; ostale su kratke. Naglas imaju otegnuti u sing. fem., otisnuti u ostalim oblicima, a kratke otisnuti. Rijetko se čuje naglašen zadńi slog: čulî znalî. Složene s prijedlogom bace često naglas na prijedlog.

bi (esse): *bîl*: petr. 12 *bíl* je na ovom svetu. — *bíla:* pet. 12 *bíla* je svetlost práva.

pi: *pîl*: mat. 1 204 pehar smrti, koga meni dal je otec, jeli ne budem ńega *píl?* — *píla:* mat. 2 429 jeden otec hčere je rekel, koja bi bila škomce jedno malo mleka *popíla:* . . — *pîli:* petr. 112 ne budete skrblivi govoréči: kaj budemo jeli, ali kaj budemo *píli?*

da: *dâl:* petr. 12 *dál* je ńim moč božjemi sinmi postati. mat. 1 585 vam bi zavušnicu *dál.* — *dála:* gašp. 1 408 voda je vračtvo *podála,* 416 koteremu devojka prsten je vu zarukeh *podála.* — *dâli:* gašp. 1 401 istu devicu v drugem mestu bi *vdáli.*

če(n): *čéla:* gašp. 1. 529 *počéla* je premišlavati ovak: . . 686 *počéla* je ńim manna padati.

je(m): *príjel:* gašp. 1 71 koji gladnoga odkupítela na stan bi bíl *príjel* — *jéla:* gašp. 2 494 muku viteško je *podjéla.* petr. 12 temnost ńe ne *prijéla.* — *príjeli:* petr. 12 ńegovi ńega nesu *príjeli.*

pe(n): *ráspeli:* petr. 60 junaki, gda bi ga bili *ráspeli,* vzéše haļe ńegove.

pr: *záprl:* mat. 1 540 kraļ *záprl* je vusta komorniku.

vr: *závrli:* gašp. 2 441 kola pripetce bili su *závrli.*

Digitized by Google

Čuje se i štokavski naglas: píla pílo píli píle.

čů: *čûla:* gašp. 1 467 kaj da bi žena *začûla*, k grobu pristupi.

dě: *dêla:* gašp. 1 549 stanoviti ženi tak vu grlu kost ribja je se prepréčila i *zadêla*, da skoro već dihati ni mogla.

smê: *smêl:* mat. 1 583 kaj bi se podufati *smél*.

zna: *zèznal:* gašp. 1 370 *zéznal* je Dioklecijan, da Sebastijan veru Kristuševu veruje i valuje. — *znalî:* gašp. 1 364 kaj stanovito *znalí* jeste.

Osnove na suglasno imaju u sing. masc. otisnuti, u ostalim oblicima otegnuti naglas: râsel rásla ráslo rásli. To vrijedi za duge osnove; a kratke s vokalom *e* ili *o* imaju u sing. masc. otisnuti kratki, u ostalim oblicima otegnuti kratki naglas: nẽsel nèsla mögel mògla mòglo mògli. Osnove s drugim vokalom imaju otisnuti kratki naglas: podĩgel podĩgla podĩglo podĩgli. U složenim osnovama može i tuj naglas skočiti na prijedlog: príbegel.

ras: *râsel:* mat. 1. 417 k dobe prikladne za ženitvu bi *dorásel*. *rásla:* petr. 29 gde bi *zrásla* bila trava, onde se pokaza i kuko|. — *ráslo:* mat. 1 298 dete da bi *doráslo* bilo, vseudil z vučiči je hodilo.

strêg: *strégli:* gašp. 1 784 k smrti ńemu *strégli* jesu.

vlêk: *vlêkel:* gašp. 1 434 Kristuša držaće na se je *oblêkel*. 586 mnoge ļudi na službu božansku je *povlékel*. — *vlékla:* Jurjević 78 ka je mene žalost *vlékla* v Numidiju? gašp. 1 149 otca svojega za sobum je *povlékla*.

bêg: *príbegel:* petr. 286 od neprijatelóv mojeh, gosponne, k tebe sem *príbegel*.

dvig: *dvĩgla:* gašp. 1. 621 bojéči se, da rimlanska občina proti ńemu se ne bi *podígla* vučini vloviti Asteriuša. 680 nagibaća tèla proti razumu *podígla* se jesu.

lêz: *lêzel:* petr. 26 gda bi pak *vlêzel* vu Kafarnaum, pristupi k ńemu jeden stojunáčki kapitan. 162 *vlézel* sem vu hižu svoju. — *lézla.* petr. 182 ova potle, kak je *vlézla* né prestala kušuvati mojeh nòg.

Osnove na *d* i *t* ginu pred l te time bivaju kao na vokal.

jêd: *jêl:* mat. 2 129 o da bi vuk došel i tebe *pojél*.

krad: *krȁl:* mat. 1 450 koji bi *král*. — *krȁli:* mat. 1 609 na potlam jemali i *králi* budu.

pad: *pȁla:* gašp. 1 401 potrebno je bilo, da bi jednomu iz pokoléńa Davidovoga *dopála*. 147 obešena žena dole je *opála*.

Digitized by Google

Osnova šed nesložena prima na početku *i*, koje ima i naglas: ìšel ìšla ìšlo ìšli; (često i ĭšel ĭšla). Složena prima *e*, koje ima otegnuti kratki naglas odèšel odèšla odèšlo n. pr. *izèšel:* mat. 1 579 Stanislaus bil bi boga prosil, da stanoviti Peter imenom pred četiremi letmi mrtev iz groba bil bi *ízèšel.* — *razèšla:* mat 1 450 zločinstva bi se rasèjala i *razésla.* — *izèšlo:* mat. 1 397 kak brže sunce bi bilo *izéšlo*, taki pelda eva k suncu obrńena bi bila. — *izèšli:* mat. 1 468 *izéšli* jesmo iz Aegyptuša greha. *izèšle:* koc. fil. 36 kotere duše su iz staleša greha van *izéšle.* — *odìšel:* mat. 2 405 *odíšel* vu Siciliju.

Naglas u glagola s nastavkom nu u infinitivu.

Jedna mi je poznata osnova, koja ima naglas na *nu:* vrnu u svim oblicima do sing. masc.: vŕnul vrnúla vrnúlo vrnúli vrnúle. vrnu: *vrnúla:* gašp. 1 457 oprosi cesaricu, da bi vinograd *povrnúla.* 536 domom se je *povrnúla.* 659 mrtvomu dečáku živléńe je *povrnúla.* 490 hahare svoje je na pravu veru *obrnúla.* — *vrnúlo:* gašp. 1 348 doklam ļuctvo greh svoj ni spoznalo k srcu *povrnúlo* i pokoru včinilo. — *vrnúli:* gašp. 1 603 lucifer pošíļa podložnike svoje i grešnike, da bi vse ļudi od boga *odvrnúli.*

Sve ostale osnove imaju jedne otegnuti dugi naglas *na slogu pred nu* ili u svim oblicima: n. pr. ogŕnul ogŕnula ogŕnulo ili imaju otegnuti kratki naglas na nu u sing. neutru, u plur. masc. i fem.: ogŕnnl ogŕnula ogrnùlo ogrnùli ogrnùle ogrnùla. Take su osnove: díhnu gŕnu hŕknu kíhnu krénu máhnu mínu prégnu pŕhnu púhnu ségnu sínu sŕknu súnu tégnu téknu tŕnu. — otegnuti kratki naglas imaju osnove s vokalom e od ъ: gènul gènula gènulo. U sing. n. i u pl. m. i f. čuje se i otegnuti kratki naglas na nu: gènul gènula genùlo genùli genùle gènula — Otisnuti kratki naglas imaju osnove s kratkim vokalom u slogu pred nu: gĩnu: gĩnul gĩnula gĩnula. Takih osnova ima silu božju te ne treba da se navode.

Narod amo tamo i u drugim osnovama nego samo u vrnu naglašuje nastavak nu n. pr. u Nartu ne daleko od Zagreba. Kod svete Jane kraj Jastrebarskoga nastavak nu glasi *na:* dùrnal, kleknala, pârnal pârnala pàrnalo; doségnal doségnala. Neke osnove naglašuju *na* u sing, neutr.: zaklénal zaklénala zaklenàlo, vséknal vséknala vseknàlo; zvínal zvínala zvinàlo; vágnal vágnala vagnàlo.

Digitized by Google

Naglas u glagola s nastavkom ê u infinitivu.

1. Prezens se završuje na *-im.*

U sing. masc. je naglas gotovo samo na slogu pred nastavkom i to onaj kojino je u infinitivu. U sing. fem. je najčešće naglas na nastavku ê i to otisnuti. U ostalim oblicima je naglas ili kao u sing. masc., ili kao u sing. fem., ili je otegnuti kratki na nastavku u sing. neutr. i u pluralu svem; ili se ne mijeńa osobito kad je slog kratak i otisnuto naglašen. Dakle:

lèteti: lètel letêla lètelo lèteli lètele letêla, ili
lètel letêla letêlo letêli letêle letêla, ili najćešće
lètel letêla letèlo letèli letèle letêla.

glẽdeti: glêdel glêdela glêdelo glêdeli glêdele glêdela.

Dolazi u singularu. masc. naglas i na nastavku ali rijetko: letêl imâl.

bežîm: *bẽžal:* gašp. 1 696 sve je prilike greha *bẽžal.* — *bẽžali:* gašp. 1 442 začne opominati krščenike katolike, da bi rečene bludnike kruto *bẽžali.* met. 1 527 još nas ne gene, da bi prilik *bẽžali?*

bučîm: *búčal:* gašp. 1 711 oštro bude *búčal.* — vran 2 149 viher *búčal* je strahovito.

curîm: *cúrel:* vran. 1 222 kad bi spazil bil, da potok razcvrte lave ìzraven proti mestu onomu dole bi *cúrel,* prestrašil se je ne malo. — *cúrelo:* gašp. 1 99 obilno krvi jest van *izcúrelo.* vran 1 87 *nacúrelo* je soka za dobru kavnu šalicu. gašp. 1 752 iz nosa od deske rańenoga puna zdelica krvi ze vsema tople je *nacúrelo.*

držîm: *držâla:* gašp. 1 576 vu tuliki nevọli vesel obraz svoj kázala je i *držála.* 659 sebe najbọle zavrženu je *držála.* — *držàli:* gašp. 1 443 koji se već krščanske krvi je prelévati paščil, toga vernešega sudca *držáli* i valuvali jesu. — *držàle:* koc. fil. 44 koje zavjeto moje srdce su *držále.*

glẽdîm: *glêdel:* vran. 1 100 je si li vsaki put vu dnevnik *glédel?* — *glêdela:* vran. 1 52 komaj za četiri prste zvan vode je (šajka) *glèdela.* — *glêdeli:* vran. 1 131 *glèdeli* (smo), kak se orje.

gorîm: *gòrel:* mat. 1 483 pogážen je nazlob, koji vu srdcu proti ńim *gòrel* bi bil. — *gorêla:* gašp. 1 646 svéča igrášom bi bila *dogoréla.*

hlepîm: *hlépel:* kov. kemp. 181 niti bi bọle za boga nevọle trpeti *hlépel.* vran 2 244 nezgovorno za ļudmi je *hlépel.* — *hlépelo:* vran. 1 45 srce *hlépelo* je za novum prémenbum. — *hlépeli:* kov. kemp. 260 k tebi bogu zdencu živomu ze vsèmi kotrígi jesu *hlépeli.*

Digitized by Google

hotèti: *hotêl:* gašp. 1 524 *hotél* je vsa prvorođena ljudstva izraelskoga sebi alduvána imati. (hotél i habd. adam 157). — *hotêla:* gašp. 1 494 vsa koja je *hotéla* taki je zadobila. 522 niti ni *hotéla* ágneca dár alduvati. 527 k sebi dohajajúčega prijeti vu ruke ne *hotéla*. Nu narod tako rijetko govori, on voli skraćeno: šteti: štêl štêla štèlo štèli štèle.

imèti i imàti: *imêlo:* Jurjević 6 prélo teško je šest nožneh stupališč *imélo*. *imâl:* gašp. 1 593 koga škólnoga továrušu ufanoga *imál* jesi. — *imâla:* gašp. 1 658 bol na duši je *imála*. 659 zakriti sebe bi *imála*.

klečîm: *klèčala:* gašp. 1 892 dugo budem *kléčala*.

kričîm: *kričâla:* habd. ad. 644 obodva kamenuvani budu: divojka, kajti ne *kričála*, muž, kajti je ponizil ženu bližńega svojega. — *kríčali:* gašp. 1 542 z velikim glasom *kríčali* jesu, a habd. m. 290 *kričáli*, vidi kod ručati.

letîm: *letêl:* kov. kemp. 152 gdo mi da kreljuti kakti golubu ter budem *letèl?* — *letêla:* gasp. 1 612 zadńič vu peldi golubice k nebeskomu záručniku svojemu je *odletéla*. — *lètelo:* mat. 1 494 ne trpíte nit pišče, da bi na vašu zemlju ali dvorišče *zlételo*. — *lèteli:* vran. 1 81 da bi pečeni gólubi sàmi v zùbe *lèteli*, tak . . . — *lètela:* mat. 1 514 *zlétela*, zniknula, néstala vsa ova jesu.

mučîm: *múčal:* mat. 1 267 *múčal* je i ne govoril 620 *múčal* sem. *múčala:* gašp. 1 840 listor *múčala* je.

norîm: *norêla:* gašp. 1 536 žena nekoja zbog seńe je *obnoréla*.

ručîm: *ríčal:* gašp. 1 536 na posteli ležéči svoji ves je poten i sed postal, bradu zadobit i strašno *rúčal*. *ručáli:* — habd. m. 290 vsi na veke *kričáli* i *ručáli* budu.

trpîm: *trpêla:* gašp. 1 726 zutra budem *trpéla* za ljubav gospona mojega. 388 vsa je dobrovolno *pretrpéla*. 608 ja dobrovólno *pretrpéla* jesem ovu strašnu muku. — *trpèlo:* Jurjević 66 da bi deset za grešku *trpélo*.

velîm: *velêl:* koc. fil. 32 občuvaj mene, gospone — *velél* je David — od plahoče i malosrdčénosti.

vîdim: *vídel:* gašp. 1 314 zdraveši *vídel* se je. — *vîdeli:* petr. 111.

vîsim: *vîsela:* mat. 2 72 tak da bi od vaše skrbi vaša sreča *vísela*.

zvenčî: *zvénčal:* matij. 2 42 glàs ov je glàs zveličitela našega: ne pùstete, da bi zabstùń *zvènčal* vu vùheh vašeh.

želîm: *želêl:* kov. kemp. 181 niti bi žitka ovoga vesele dnéve *želèl*. gašp. 1 715 Perpetuu z drugem načinom *želél* je prekaniti.

Digitized by Google

— *želêla:* gašp. 1 386 koga vsigdar *želéla* jesem. 180 simo zapréti se bi *želéla.* 848 *želéla* je ńega osloboditi.

živîm: *živela:* gašp. 1 19 vu kojeh vsigdar je *živela.* — *živeli:* gašp. 1 681 vu zakonu novom bi pravično *živeli.* 681 da bi mrtučḷivo *živeli.*

Na prijedlogu naglas ima -stoja: *dòstojal:* gašp. 1 315 prosil je, da bi mu obznaniti *dóstojal.* 389 ńu je vu broj službenic svojeh *dóstojal* postaviti. 134 bi se najbolje *prístojalo* skupa postaviti ime s dugovańem.

Ovdje mi je k 2. a) u Radu kn. CV. dodati i ispraviti, da se u inf. êti, iti ati uz ẽti ìti ãti češće govori èti ìti àti: letèti bojàti moríti ženìti itd. i da je taj naglas pravi i kajkavski a slovenski je 1.

2. Prezens se završuje na *-em.*

Ovi glagoli imaju naglas na kojem slogu pred -el, i to onaj, koji dolazi u supstanstivu u sing. gen. a u adjektiva u nom. sing. fem. Samo sing. fem. može imati otegnuti naglas na e u -ela:

bled f. bléda: *blédel:* mat. 2 144 ovde *preblédel* i prestrašil se je kraḷ.

črviv f. črvîva: *črvìvela:* gašp. 1 643 dosta krat poslanu sebi hránu tak dugo ne hotel kušati ni jesti, doklam ni ali zegńila ali *izčrvívela.*

glad *g.* glâda: *glâdel:* vran. 1 148 žmehko delajuč jako bil je *zagládel.*

hlad *g.* hlâda: *hlâdela:* vran. 1 126 doklam počîval je, *ohlàdela* su dreva. — *hlâdeli:* mul. ap. 974 ar su ḷudi tak *ohládeli,* da . .

moder f. mòdra: *mòdrela:* gašp. 1 319 od zavušnic vsa rumena ńe lica počrnela i *omódrela* jesu.

skup f. skúpa: *skúpeli:* mat. 1 371 ne bi za stroške zelihavali, nit z ńimi *skúpeli,* da samo vlesti i dojti mogu vu to mesto.

slab f. slàba: *slàbeli:* gašp. 1 234 vnogi biškupi vu pravi veri dvojili jesu; nekoji čisto *oslábeli.*

slep f. slépa: *slépel* mat. 2 84 z nepreviđenem načinom pogubil vid i *oslépel.*

živ f. žîva: *žívela:* mat. 1 148 vera sada vu vas mrtva je, i onda na vekšu kaštigu vašu na smrti vaše bude *ožívela.*

zdrâv f. zdrâva: *zdràvelo:* gašp. 1 827 dete moje do dneva danášńega ni hodilo, čulo, ni govorilo, nu kak ga je ona gospa prijela vu naručaj, taki je *ozdrávelo.*

Osnove od jednoga sloga *spa* glase spâl spála spâlo spâli spâle spâla. — Osnova *sta* od stoja glasi: stâl i stál stála stálo stáli stále.

Digitized by Google

Naglas u glagola s nastavkom i u infinitivu.

1. Glagoli koji imaju u *prezensu -im naglašeno*, imaju ili ovako -îl íla îlo îli île íla: sušîl sušíla sušîlo sušîli sušîle, sušíla, ili: sûšil sušíla sûšilo sûšili sûšile sušíla; ili rijetko: sûšil sušíla sušìlo sušìli sušile sušíla.

A osnove složene s prijedlogom imaju obično otisnuti naglas na slogu pred nastavkom u svim oblicima osim u sing. fem., gdje je otegnuti naglas na nastavku: nadêlil nadelíla nadêlilo nadêlili nadêlile nadêlila.

činîm: *čînil* ili *činil:* mat. 1 438 na tulika čùda, koja odkupitel *činil* i povedal bi bil, ni se spreobrnul on narod. vran. 1 37 opal je na lica svoja i *činil* se je kakti prez duha biti. — *činíla:* kov. kemp. 223 se je tulika ondi *činíla* pobožnost. petr. 29 gda bi zrásla bíla tráva te bi sád *včinila*, onda se pokáza i kúkol. 126 vera tvoja jé tebe zdravu *včinila*, mat. 1 578 ni li ona *včinila* jeden cel dan státi na mesto mesec i sunce? ni li *včinila* padati kameńe i ogeń iz neba? gašp. 1 377 kuga skoro bi bila puščinu iz ńega *vučinila.* 658 kaj bi bila i *vučinila*, da . .

dalečîm: *dalečila:* mat. 1 426 kakov bi bil stališ ove zemļe, ako, kada sunce vu vremenu zimskem od ńe oddalečuje se, ona takaj od sunca bi se *oddalečila?*

delîm: *dêlil:* mat. 1 558 bi *razdélil* vbogem ves svoj imetek. *delíla:* gašp. 1 657 vse bógcem vustam svojem kráteč, je *delíla.* 470 bole da bi vbogem *razdelíla.* 771 drva ona je *razdelíla.*

dobîm: *dobíla:* kov. kemp. 262 da bi se milošča poleg žeļe *dobíla*, ne bi to gingavi človek dobro podnositi mogel. gašp. 1 536 pamet zdravu je *zadobíla.* 645 vu cirkvi s. Kláre glúha jedna dobro čujeńe taki je *zadobíla* 776 od kuda i ov pridovek je *zadobíla.*

durîm: *duríla:* gašp. 1 632 kak prositi poúfa se, da bi ja cesara nevmrtelnoga *odurila?*

dušîm: *dušíla:* mat. 1 514 kuga, koju na preklinańe zazivate, *podušila,* posluvańa vsevdiļna po svetkeh i nedeļah skončala vsa ova jesu.

dvojîm: *dvojîl*: gašp. 1 38 koteri za ļubav našu ni *dvojîl* točiti kaplice svoje presvete krvi. *dvôjili:* gašp. 1 782 ako se ruke dotekneš moje, zvrhu koje vsi vračiteli *zdvójili* jesu, zdrava postánem.

gasîm: *gasíla:* gašp. 1 643 tekúča krv iz tela vsu žeļu jestvine ali pitvine bi *poyasíla.*

Digitized by Google

govorîm: *govôril:* petr. 53 vu skrovnom meste nikaj nesem *govóril.* — *govoríla:* gašp. 1 561 nebeskomu kraļu mene jesem zaručila i čistoču moju divojáčku na veke bogu *zagovoríla.* — *govoríli.* vran. 1 36 niti réči jedne *govoríli* nésu.

grešîm: *grêšil*: gašp. 1 371 kaj sem ja suprot tebi *vgrêšil?*

gubîm: *gubíla:* gašp. 1 559 vsu jakost je *pogubíla.* 656 večkrat reč je *pogubíla.*

hladîm: *hladíla:* mat. 1 351 nit moreš imati kaplice vode, koja bi tebe *razhladíla.*

lovîm: *lôvil:* mat. 2 67 nit jednu ribu ni bil *vlóvil.* 68 nikaj ni *vlóvil.*

menîm: *menîla:* mat. 1 483 vu ńihovem srdcu je se *premenîla* dobrovoļnost.

morîm: *môril:* mat. 2 190 voda vudril je proti strahovitomu šeregu Trasimunda kraļa, ńe tak *pomóril* da retki vušli su. — *morîla:* gašp. 1 251 zima stare i mrzle kotrige ńegove tak je *premorîla,* da zamrtev je opal.

mudîm: *mudíla:* gašp. 1 691 ono vbogem darežlivo deliti ni *zamudíla,* 777 vu vsem pokornu sebe izkazati ni *zamudíla.*

novîm: — *nôvil:* mat. 1 595 tri krat *ponóvil* bi bil svoje molitve.

platîm: *platîl:* petr. 124 gospon ńegov daa ńega v ruke háharom, dokle bi ves dug *platîl.* — *plâtil:* mat. 1 192 je duge *naplátil.*

pojîm: *pojîla:* mat. 1 429 mati sinu zimličavomu, koj plakal se bi bil celu noč i prosil piti, i ńega više kak deset krat poklam bi bila *napojîla,* i sopet bi bil prosil piti, kada bi zadńi peharec ńemu z vinom podala: rekla: pí i da bi vraga popil. — Pamti: *napojîli:* gašp. 1 106 z octom mene *napoîli* jesu.

pustîm: *pustíla:* mat. 1 514 suša preduga (je) sinokoše *opustíla.* gašp. 1 599 niti ne bi *prepustíla* vu sužaństvu ostati odkupļene sužńe.

redîm: *redîl:* gašp. 1 203 četiri pute vu mesecu božičńaku je *redîl.*

rodîm: *rodîl:* gašp. 1 114 ovoga sam ja *rodîl.* — *rodíla:* kov. kemp. 98 ļubav se je iz boga *rodíla.* gašp. 1 552 vuka na ov svet je *porodíla.*

ručîm: *ručíla:* gašp. 1 821 tebi se je vsu *izručíla.* 274 ovoga s. Pavlu je *preporučíla* i zagovorila.

sadîm: *sâdil:* mat. 1 530 krepost ufańa vu dušu našu vléjal i *zasádil* je.

Digitized by Google

sledîm: — *slêdil:* mat. 1 494 ne morete podnesti, da bi gdo iz hiže ńegve, koji bi vas bil zbantuval, k hiže vaše *prislédil.*

slobodîm: *slobodíla:* petr. vera tvoja jé tebe *oslobodíla.* gašp. 1 660 z molitvami svojemi lastovitoga otca iz strášneh múk purgatoriumskeh je *oslobodíla.*

tajîm: *tâjil:* mat. 1 31 koji bi tri presvete peršone *satájil.*

topîm: *topíla:* gašp. 1 681 četrdeset den je deždilo i vse stvári voda *potopíla.*

učîm: *učîl:* gašp. 126 *vučíl* je z navukem ovem Kristuš devicu: kakvo je duhovno obrezavańe. — *učíla:* kemp. 192 šiba tvoja bude me *vučíla.* gašp. 1 362 mati počne ńim spočitávati skrbi, s kojemi ńe je *svučíla.*

valîm: — *vâlil:* mat. 1 566 bog vam odgovarja, da *naválil* je iz greha. — *valíla:* mul. ap. 1391 nenavidost se je iz pameti Lucifera *izvalíla.*

vestîm: *vestíla:* gašp. 1 236 kak sama gospam je bila *nazvestíla.*

U sing. masc. dolazi rado naglas na prijedlog:

činîm: *vúčinil:* gašp. 1 760 premišljavajuč, kolika on za nas je *vúčinil.* 762 pokoru je *vúčinil.*

dobîm: *zádobil:* gašp. 1 27 zadńič smrt med ļuctvom stranskem jesi shodil i *zádobil.* 132 ranu je *zádobil.*

govorîm: *òdgovoril:* petr. 107 pravo si *ódgovoril.*

nočîm: *prènočil:* petr. 170 Jezuš béše vsu noč *prénočil* vu božje molitve.

platîm: *nàplatil:* gašp. 1 458 sam gospodin bog je *náplatil.*

pustîm: *prèpustil:* gašp. 1 356 ov s. pápa pred vráti ńega zestavše vu cirkvu iti ni *prépustil.*

rodîm: *národil:* petr. 21 zvédaše od ńih, gde bi se Kristuš *národil.*

sadîm: *pòsadil:* petr. predg. mene je zebrávši na stol zagrebečke biškupije *pósadil.*

svetîm: *pòsvetil:* gašp. 1 30 koteri Ivana vu vutrobi zaprtoga je *pósvetil.*

tajîm: *zátajil:* petr. u predg. veru je *zátajil.*

vestîm: *názvestil:* gašp. 1 135 od otca nebeskoga dáno samo je *názvestil.*

Da dolazi naglas i na štokavsku, razumije se sobom, kao: gòdilo vran. 1 10 nísolila 1 158 góstili petr. 219.

Glagoli s vokalom *o* i *e* u slogu pred nastavkom *i* imaju ovakav naglas u participu: pròsil prosîla prosîlo prosîli prosîle prósîla; ili

Digitized by Google

pròsil pròsila prosìlo prosìli prosìle pròsila; ili prosîl pròsila prosìlo prosìli prosìle pròsila. Knìga to rijetko bilježi.

prosi: *prosîla:* gašp. 1 127 tebi prikažujem milošču, koju si *prosîla.*

voli: *volîla:* gašp. 1 146 oslepljena i vupučena *privollla* je.

U Samoboru glase svi glagoli, koji imaju u infinitivu nastavak *i* naglašen: pilìti: pilîl pìlila pilìlo pilìli pilìle pilìla; tako: čutîl cvilîl krulîl itd.

Glagoli, koji imaju u infinitivu naglas na slogu pred nastavkom *i,* drže ga i u tom participu na onom slogu: hváliti: hválil hválila hválilo hválili hválile hválila; mìsliti: mìslil mìslila mìslilo mìslili mìslile mìslila; omiròviti: vmiròvil vmiròvila vmiròvilo itd.

Ali ima krajeva, gdje, gdje se u sing. neutr. otisnuti naglas govori ńekako otegnuto kao: mìslilo mùčilo itd.

Glagoli s otegnutim naglasom pred l la lo govore se gdjegdje u sing. neutr. i pl. m. i f. s otegnutim kratkim naglasom na *i:* hválil hválila, hvalìlo, hvalìli hvalìle hválila.

Ovdje ne treba primjera iz knige.

Naglas u glagola s nastavkom a u infinitivu.

Naglas na nastavku *a* dolazi u narodu obično u onih glagola, koji imaju to *a* i u infinitivu naglašeno. Takovih glagola ima mnogo, puno više nego sam kod infinitiva naveo. U sing. masc. ima obično naglas na slogu pred *a:* kòpal čèsal zìjal itd. U sing. fem. je otisnuti dugi naglas na *a:* kopâla česâla zijâla. U ostalim oblicima je otegnuti kratki na *a:* kovàlo kovàli kovàle; a u plur. neutru je obično isti naglas kojino u sing. fem.: kovâla. Knìga ima toga malo zabilježeno.

iskàti: *iskàli:* Kocijančić filos. 14 Saulovi soldáti Davida *iskáli* su v hiži ńegovi.

peljàti: *peljàli:* gašp. 1 79 ńegovu dušu na to su *dopeljáli, da* . . .

tiràti: *tiràli:* gašp. 1 971 koji daleko istinu *pretiráli* su.

l u sing. masc. čuje se kašto otisnuti jaki naglas na *a:* cepâl, a u sing. fem. uz cepâla govori se i cêpala.

Mnogi glagoli, kojim je u inf. slog pred ati otegnuto kratko naglašen, drže taj naglas u sing. masc. i fem. na tom slogu, a u ostalim oblicima osim pl. neutr. meću ga na *a:* mètati i metàti: mètal mètala metàlo metàli metàle mètala; blebètati i blebetàti:

Digitized by Google

blebètal blebètala blebetàlo blebetàli blebetàle blebètala; vènčal vènčala venčàlo venčàli itd.

Glagoli, koji imaju u inf. otegnuti dugi naglas na slogu pred ati, obično u svim oblima drže taj naglas na *a:* kárati: káral kárala káralo, kárali kárale kárala. Nu u ńekim krajevima dolazi i tuj naglas na *a,* i to u sing. neutru i u plur. masc. i fem., i to otegnuti kratki: pítal pítala pitàlo pítala. Takovi su glagoli n. pr. drápati drémati gízdati se kázati ládati pítati strúgati šétati; dávati spávati odurjávati lévati razmévati skrívati hmívati čúvati obúvati pretrésati pričéščati navúčati nazvéščati, dozávati zatajívati itd.

Glagoli, koji imaju u infin. otisnuti bud dugi bud kratki naglas na kojem slogu pred ati, drže otisnuti naglas na tom slogu u svim oblicima; prâvdati: prâvdal prâvdala prâvdalo, prâvdali prâvdale prâvdala; večêrati: večêral večêčala večêralo; läjati: läjal läjala läjalo, läjali läjale läjala itd. Ali se čuje i: dêlal dêlala dèlalo dèlali dèlale dêlala.

Ako je u inf. naglas dalje prema početku riječi nego na slogu pred ati, ne mijeńa se ni u particípu: jûžinati: jûžinal jûžinala jûžinalo jûžinale jûžinala.

Naglas u glagola s nastavkom uva u infinitivu.

Glagoli, koji imaju u infinitivu naglas na *u* u nastavku uva, imaju ga tamo i u particípu: darúvati: darúval darúvala darúvalo darúvali darúvale darúvala.

aldúvati: *aldúval:* kov. kemp. 221 Salamon je jezero mírneh áldovov *aldúval.* gašp. 1 121 isto telo je *aldúval.* vran. 1 85 suze na zahvalnost *aldúval* je bogu.

bantúvati: *bantúval:* gašp. 1 823 niti več záručnik ńe ni *bantúval.* kov. kemp. 117 koji si tuliko krat boga *zbantúval.* 175 sêm tê jako i gústo *zbantúval.* — *bantúvali:* matij 2c 38 koji ńe vu ńihovom zváńu budu *bantúvali.*

darúvati: *darúval:* kov. kemp. 195 kaj sem včinil, gospodine, da bi mi *darúval* koju nebesku radost?

gladúvati: *gladúval:* matij. 2b 53 vu obilnosti bude *gladúval.*

glašúvati: *glašúvali:* matij. 2b 215 s kem več ńim prepovédal je, s tem bolje oni *razglašúvali* su.

gospodúvati: *gospodúvali:* matij. 2c 218 Židovi zvrhu vseh drugeh národov *gospodùvali* budu.

Digitized by Google

jačúvati: *jačúval:* matij. 2c 34 vas bude vu vseh vašeh trsénah *objačúval.* — *jačúvalo:* matij. 1a 85 dète pako je ràslo i *objačùvalo* se puno mudrosti.

kańúvati: *kańúval:* matij. 2c 162 mnogo je vu račúneh *vkańúval* gospona svojega.

kažúvati: *kažúval*: gašp. 1 592 siromaškem milosrdnost je *iskažúval.* — *kažúvala:* gašp. 1 415 ńemu se je Marija najguščeje *iskažúvala.* — *kažúvalo:* matij. 2c 136 hvàleńe ńemu ļudstvo je *iskažúvalo.* — *kažúvali:* gašp. 1 589 svetci večkrat ńemu *iskažúvali* se jesu.

kipúvati: *kipúvala:* vran. 1 244 puno bilo je večkrat srdce ńegovo praznoga ufańa, kad mu na dalekom podnébja kraju iz kakvoga goder maloga oblačeca gluboka zamišļenost ńegova celu morsku ladju s katarkum i jadrom je *kipùvala.*

kraļúvati: *kraļúvala:* vran. 1 201 velika po vsoj nàravi *kraļúvala* je tihoča.

kršúvati: *kršúvali* matij. 2c 14 vi ne bi tak odurno ńe *prekršùvali.*

morgúvati: matij. 2c 63 *morgúvali* su farizeuši. 2c 224 kajti su *morgúvali* proti tomu.

nizúvati: *nizúval:* gašp. 1 590 s kem boļe se je *ponizúval,* s tem boļe je od boga izvišen.

očitúvati: *očitúvala:* matij. 1c 118 ńemu žalost srdca svoga je *očitúvala. očitúvali:* matij. 2c 216 znajúcem ne bi *očitúvali.*

pačúvati: *pačúval:* mat. 2b 210 vu prodečtvu pokàrańem *spačúval* i bantuval je. kov. kemp. 227 o da bi krivičnost moja ne *spačúvala!* 161 telu nikaj *spačúvalo* ne bude.

putúvati: *putúval:* matij. 1a 149 malo z ļudstvom *putúval* je. 2c 27 odišli su iz Jeruzalema i *putùvali* vu domovinu svoju.

radúvati: *radúval:* kov. kemp. 60 zbog prijete obšanosti bi se *radúval.* 179 niti se ludo ne bude *radúval.*

rekúvati: *rekúvali:* vran. 1 36 kakti deca su plakali, *narekùvali,* vu omļavice opadali.

skoznúvati: *skoznúvali* matij. 1a 192 niti su zadosti *skoznúvali* suprot skušávańam ovoga neprijatela.

sledúvati: *sledúvalo:* matij. 1a 104 pobólšańe iz milošće ńegove je *sledúvalo.*

sramúvati se: *sramúvalo:* matij. 2b 95 celo stola drúštvo je tiho bilo i *sramúvalo* se.

*

Digitized by Google

stanúvati: *stanúvalo:* matij. 2c 182 jedno pobóžno pokoléńe (je) vu várašu *stanúvalo.* — *stanúvali:* matij. 2c 5 pri ńem *stanùvali* budemo.

svečúvati: *svečúval:* matij. 2c 34 bude vašega rázuma *razsvečúval.*

šetúvati: *šetúval:* matij 2c 25 pripraven *šetúval* je na muku. — *šetúvali:* matij. 2b 208 vu vekovečnu blaženost budete *šetúvali.*

tolnačúvati: *tolnačúval:* matij. 2b 225 kada bi on ràvno vučenikom Ivanovem zroka jošće *rastolnačúval,* za kaj vučeniki ńegovi onda postili nésu, nut došel je poglavnik sinagòge.

tršúvati: *tršúval:* matij. 2b 259 kada bi ńe Cestius Floruš bil pritiskal i *obtršúval,* bila je stiska velika.

tugúvati: *tugúvala:* matij. 2b 243 onda budu *tugùvala* vsa pokoleńa na zemļi.

valúvatį: *valúvala:* gašp. 1 649 grehe očivesto je *valúvala.* — *valúvali:* matij. 2c 108 na mesto da bi ńe skrušeno *valúvali,* samo spričàvati trsiju se.

vežúvati: *vežúvali:* vran. 2 61 za ovo *zavezùvali* su se ńim pokorni biti.

vojúvati: *vojúval:* kov. kemp. 209. kraļ naš ide pred nami, koji bude *vojúval* za nas.

vuzmúvati: *vuzmúval:* kov. kemp. 255 budem pri tebi *vuzmúval.*

znamenúvati: *znamenúvala:* matij. 2b 99 nekoji z vsakum rečjum lahko zbantùju se, koju, ako prem vu sebi nikaj ne bi *znamenúvala,* za zlo primeju.

znańuvati: *znańúvala:* gašp. 1 415 ńemu je Marija budúča i otajna *obznańúvala.*

zrokúvati: *zrokúvala:* matij. 1a 90 ńihova slepota vu sebi pobólšati se nemogučnost bi *zrokúvala.* 2b 215 ovo večkrát *zrokúvalo* je puntariju.

Uz úval itd. govori se i ùval. — U sing. neutr. u plur. masc. i fem. ima često otegnuti kratki naglas na va: kumùval kumùvala kumuvàlo kumuvàli kumuvàle kumùvala, n. pr. imenuvàli: gašp. 1 851 pravo *imenuváli* jesmo s. patriarku vseh stališov pomočńika.

Ako je u infinitivu naglas na drugom kojem slogu pred uva, ne mijeńa se u participu; vêrovati: vêruval vêruvala vêruvalo vêruvali vêruvale vêruvala.

jâčuvati: *jâčuval:* mat. 2 362 vsakoga nevoļnoga je *objáčuval.*

prodêkuvati: *prodêkuval:* matij. 1a 44 kaj je včera *prodèkuval,* to bude i danas činil. 208 navučal je, *prodékuval* i nazvéščal kraļestvo božje.

Digitized by Google

slêduvati: *slêduval:* gašp. 1 237 ńega vu Rim je *naslêduval.*

trêbuvati: *trêbuval:* vran. 1 119 on je *potrébuval* mèsto od zvèri ove. — *trêbuvali:* matij 2c 56 želno mesiaša *potrèbuvali su.*

vêruvati: *vêruvala:* gašp. 1 30 blažena ti, ka si *véruvala.*

znamênuvati: *znamênuval:* vran. 1 97 vrezal je zàrezek, ov *znaménuval* je jednoga dneva.

Naglas dolazi i *na prijedlogu,* ako je tako u infinitivu.

násladuvati: kov. kemp. 118 videl sêm, da *sû* se *násladuvali* svinskemi plêvami.

následuvati: kov. kem. 99 budem te *následuval.* gašp. 1 531 ńega su s čini *následuvali.*

názlobuvati: gašp. 1 329 koje vréme Astorgius Manfred cirkve ravenské mésta bi bil *názlobuval,* pripetilo se je, da . .

Naglas u participu s nastavkom ši vši.

Ovaj se particip danas više ne sklańa ili ne deklinuje. U ugarskoj slovenštini ima, ali slabo traga deklinaciji; u krańskoj slovenštini htio ga je biskup Ravnikar oživiti, ali se za ńim povlači slabo tko osim Levstika i to punim pravom; kajkavština mu deklinacije ne poznaje. Oblik *ši* primaju glagoli bez nastavka u infinitivu u osnovama na suglasno i na povokaļeno *r* u krańštini i hrvatskoj kajkavštini.

U krańskoj slovenštini.

Naglas tomu participu je po Metelku str. 139 onaj, koji je u sing. fem. participa s nastavkom *l.* Metelko uči: die Betonung in diesem Mittelwort ist die des ersten Mittelwortes prät. im Weiblichen: délal délala: délavšь, mázal mázala: mázavšь, govóril govorîla: govorívšь. Nu tim hoće samo to da reče, da je naglas na onom slogu, a ne i kakav naglas, jer on nije poznavao dvije vrsti naglasa.

1. Naglas *na slogu pred ši vši:*

a) otegnuti.

Ovaj naglas dolazi α) u glagolima bez nastavka u infinitivu s osnovom na suglasno, jer im se particip na *l* u sing. masc. i fem završuje na

* ⏑, – ⏑: prêdel prédla: naprédši
rékel rèkla: rèkši,
bódel bòdla: pobòdši.

Digitized by Google

β) u glagolima, u kojima se u sing. masc. i fem. particip na *l* završuje ovako:

âl ála: dâl dála: prodávši,
spâl spála: zaspávši,
brâl brála: izbrávši,
dajâl dajála: izdajávši,
kovâl kovála: podkovávši.
îl íla: pîl píla: popívši,
delîl delíla: delívši.
êl éla: pêl péla: odpévši.
ęl ęla: klêl kléla: preklévši.
ûl úla: sûl súla: vsúvši
ál ála: bál bála: zbávši,
stál stála: stávši.

b) otisnuti.

On dolazi, gdje se particip na *l* u sing. masc. i fem. završuje ovako:

ȁl âla: znȁl znâla: spoznâvši,
gnȁl gnâla: izgnâvši,
mežȁl mežâla: zamežâvši,
končȁl končâla: dokončâvši,
darovȁl darovâla: podarovâvši.
ȉl îla: krȉl krîla: skrîvši,
vrnȉl vrnîla: vrnîvši
ȅl êla: spȅl spêla: prispêvši
imȅl imêla: imêvši.
êl êla: odêl odêla: odêvši
ȕl ûla: čȕl čûla: čûvši.
ˊ, ˆ ˘: stégnil stegnîla: stegnîvši
búčal bučâla: zabučâvši
hválil hvalîla: zahvalîvši
létal letâla: naletâvši
ˆ ˘, ˆ ˘: utònil utonîla: utonîvši
gòrel gorêla: pogorêvši
mòlil molîla: odmolîvši
kòpal kopâla: pokopâvši
bolòval bolovâla: bolovâvši
âl âla: dejâl dejâla: dejâvši
sejâl sejâla: posejávši.

Digitized by Google

Naglas na kojem slogu da|e prema početku nego na predzadńem slogu dolazi prema ovakomu završetku participa na *l* u sing masc. i fem.

´ ◡, ´ ◡ ◡: stísnil stísnila: stísnivši
vídel vídela: vídevši
slíšal slíšala: slíšavši
méril mérila: pomérivši
délal délala: podélavši
gospodáril gospodárila: gospodárivši
kopíčil kopíčila: nakopíčivši
trobéntal trobéntala: zatrobéntavši
´ ◡ ◡, ´ ◡ ◡ ◡: júžinal júžinala: pojúžinavši
véroval vérovala: povérovavši
´ ◡ ◡ ◡, ´ ◡ ◡ ◡ ◡: jérprgoval jérprgovala: jérprgovavši
^ ◡, ^ ◡ ◡: prâvdal prâvdala: zaprâvdavši
prepîral prepîrala: prepîravši
večêrjal večêrjala: povečêrjavši
molêdoval molêdovala: namolêdovavši
zâjutrkoval zâjutrkovala: pozâjutrkovavši.

Evo ńekoliko primjera iz knige:

a) Naglas na slogu pred -ši -vši.

α) otegnuti:

jed: jédla: *jédši:* ravn. 1 115 še pómnimo še ribe *jédši* jih v Egiptu. lev. sp. 3 144 radovó|no si svétoval, da so ti očí istekníli v krčmi se napívšemu ter *najédšemu.* ravn. 1 290 bol polne so ńih lica kakor vsih unih kra|eve jedí *jédših* mladenčov. 1 11 še le prav preglédala bota *jédša* od ńega.

pad: pádla *pádši:* ravn. 1 113 Mozes tele *popádši* ga kar raztopí. 2 255 kdo tih tréh méniš se je med televáje *pádšimu* bližniga skazal?

ras: rásla: *rášši:* ravn. 2 67 ktiri neko|ko tlam *odrášši* jih se hočejo strahovati.

vlêk: vlékla: *vlékši:* ravn. 1 240 *slékši* kra|evo oblačilo se obleče v rasovnik.

bi: bíla: *bívši:* ravn. 1 VI Andreju toliko hudiga *prebvíšimu* se bó| zdaj godí.

li: líla: *lívši:* ravn. 1 200 toliko krví *prelívši* nisi za to.

pi: píla: *pívši:* ravn. 1 130 vodó *pivše* z dlanjo jih dèni posebej.

Digitized by Google

če: čéla: *čévši:* ravn. 1 70 hišnik preiskuje vréče *začévši* pr nar starejim.

je: jéla: *jévši:* ravn. 2 264 pet talentov *prejévši* gre in je kupčoval 2 276 nebéško kraljestvo in pa deščt divíc, ki so lampe *vzévši* ženinu naproti šle. ravn. 1 VI Jurja živ|eńe mi *otévšiga* bom z vsim preskrbel.

kle: kléla: *klévši:* ravn. 2 188 vučenic ni čez mòjstra ne hlapec čez gospodarja. Prav bodi učéncu, če mu je po mòjstrovo, in hlapcu, če mu je po gospodárjovo. Gospodárja *klévši* bo| bodo gospodárjove.

budím: budíla: *budívši:* ravn. 1 206 *sbudívši* se vstane. 1 76 jim je kakor *prebudívšimu* se iz sań.

glasím: glasíla: *glasívši:* ravn. 1 322 kra| mu se prvič *oglasívšimu* jezik reče izruváti.

govorím: govoríla: *govorívši:* ravn. 1. 133 to *izgovorívši* je zbéžal Joatan. 2 321 kar sgrabili so to *izgovorívšiga.*

greším: grešíla: *grešívši:* ravn. 1 74 kdo še tako se *pregrešívši* bi ne upal odpušeńa?

gubím: gubíla: *gubívši:* ravn. 1 145 Izraelci pobežali so nazaj v' stan *zgubívši* osem jezarov |udí. 2 207 kdo vas, sto ovec imej. jih ne bo, jeno *zgubívši,* devetindevédeset v pušavi popustil, de gre zgub|ène iskat?

krotím krotíla: *krotívši:* Izraelci so Gedeonu Madjance do konca *vkrotívšimu* stvoriti hotli veliko čast.

ložím: ložíla: *ložívši:* lev. spis. 3 136 reče: ta bodi moj, roko *položívši* na hleb.

morím: moríla: *morívši:* ravn. 1 331 |udi nevsmíleno *morívši* je tudi sam med strašnimi bolečinami vmerel.

pustím: pustíla: *pustívši:* ravn. 1 57 Jožef zbeží ji plajš v rokah *popustívši.* 2 266 žláhni gospod, ktiri je prejémat šel dá|no kra|estvo, je Kristus, ki je zem|o *zapustívši* v nebeško veličastvo šel. 1 324 zarotuje se mu, de ga bo *zapustívšiga* očakov postavo osréčil.

redím: redíla: *redívši:* ravn. 1 151 David bogú vse tako dobro *naredívšimu* na čast je pesme pél.

svojím: svojíla: *svojívši:* lev. spis. 3 207 na Lahe ni smel iti Oglaja ne *osvojívši.*

tvorím: tvoríla: *tvorívši:* ravn. 2. 2 9 hlapec vedóč gospodárjovo vo|o in je ne *storívši* bo zlo tepèn.

veselím: veselíla: *veselívši:* ravn. 1 261 ta gospodovi nograd je Izraelova hiša: Judejci so ta ga to|ko *veselívši* ńegov sadež.

Digitized by Google

ruva: ruvála: *ruvávši:* lev. žup. 44 ukažejo vinôgrade razsaditi lozje *poruvávši.*

β) otisnuti:

sta: stâla: *štâvši:* ravn. 1 129 Gedeon zjutraj *ostávši* omaja jagńečovno.

bi: bîla: *bîvši:* ravn. 2 301 z|íla púšico *vbívši* mu je potlej do zadńe kap|e vsovso dišavo po glavi.

kri: krîla: *krîvši:* lev. spis. 3 206 kjer ga žena prime ter ga *skrívši* v svojem dómu otroku da jesti in piti.

mi: mîla: *mîvši:* ravn. 1 69 Jožef *smívši* si obraz pride nazaj.

umê: umêla: *umêvši:* lev. spis. 3 153 levič *razumévši* da je ujét, zaprosi: tolci po glavi.

kléknem: kleknîla: *kleknîvši:* ravn. 1 130 vodó pívše z dlanjo jih dèni posebej, in *poklekníve* pa pívše jo z ustmi posebej.

táknem: teknîla: *teknîvši:* ravn. 2 169 to rekel in po ženi *dotaknívši* se ga je gledal.

tégnem: tegnîla: *tegnîvši:* ravn. 2 223 roko čez ńe *stegnívši* mu reče.

vŕnem: vrnîla: *vrnîvši:* ravn. 1 316 iz |ubezni le jih tepe on svòjce, *sprevrnívšim* se pa jim solze v vese|e spremina.

bolê: bolêla: *bolêvši:* lev. žup. 54 ubožen tujec *obolévši* v občini naj se vzame v občinsko bólnico.

imê: imêla: *imêvši:* ravn. 1 59 Jožef *imévši* božje posebno razodeńe mu reče: . .

medlê: medlêla: *medlêvši:* ravn. 1 308 Estro je bléda obšla in *omedlévši* se med rokami hišnama s-séde.

sedê: sedêla: *sedêvši:* lev. žup. 15 glasuje se navadno vstavši, ako glasoválci nasvet pohvalijo, in *obsedévši*, ako ga zavržejo.

trpê: trpêla: *trpêvši:* ravn. 1 324 moji bratje *pretrpévši* to kratko trpleńe so ob|úb zdaj večniga živleńa že delężni.

lómim: lomîla: *lomîvši:* ravn. 2 254 že se ne moremo timu nigdar očetovih zapoved *prelomívšimu* sinu enako hvaliti, da . . .

nósim: nosîla: *nosîvši:* ravn. 2 197 kdo dosihmál greha železni jarm *nosívši* ne bo raji sladki jarm tvojih zapoved na se vzel!

pólnim: polnîla: *polnîvši:* ravn. 1 24 Abraham vselej *spolnívši* slédno božjo besédo zjutraj vstane. 2 117 nam božjo vo|o *spolnívšim* dé dobro.

póstim: postîla: *postîvši:* ravn. 2 82 tako dolgo se *postívšiga* je zdaj lakota trla.

Digitized by Google

prémim: premîla: *premîvši:* ravn. 2 279 vse dobrote, ki mu jih je bog po mladenču ga *spremívšimu* skazal, zdaj Tobija starišam pové. 2 136 *spremívšima* jo že deleč reče Noema: na materni dom se vrnite.

rẹ́šim: rešila: *rešívši:* ravn. 1 103 jez sim gospod tvoj bog *rešívši* te iz sužnosti v Egiptu. 1 178 te *rešívšiga* me časti.

skóčim: skočîla: *skočívši*: lev. spis. 3. 207 *skočívši* iz krova svojega doma izgínila je v globočini reke.

štópim: stopîla: *stopívši:* ravn. 1 58 vidi Jožef *stopívši* v ńu ječo, de sta oba vsa poparjena. 2 213 kteriga je v hišo *stopívšiga* objél.

zábim: zabîla: *zabívši:* ravn. 1 60 nehvaležni se Jožefa tako nemarno *spozabívši* kralév točaj pred kraļa stopi.

kopa: kopâla: *kopávši:* ravn. 1 266 Tobija mrliče *pokopávši* pride ves truden domù.

peļa: peļâla: *peļávši:* ravn. 2 192 on zdaj oživévšiga sinú máteri *pelávši* bo tudi tebi tvoje objokovance žive povrnil.

zalezova: zalezovâla: *zalezovávši:* ravn. 2 274 pregnal si nas *zalezovávšiga* sovražnika.

b) Naglas dale prema početku riječi nego na slogu pred -ši -vši:

dvigni: dvígnila: *dvígnivši:* lev. spis. 3 136 kovač *vzdígnivši* hleb za hlebom čuti, da je naj težji tisti, v katerem je bila prst.

vide: vídela: *vídevši:* ravn. 2 295 vídevši ga gre memo. 240 *vídivši* de pokoro delajo jim je prelóžil šibo.

sliša: slíšala: *slíšavši:* ravn. 2 295 Jesus to *slíšavši* je besedo djal, ktira vsim trpincem veļa. 2 243 mladénič to *slíšavši* je bil žalosten.

kusi: kúsila: *kúsivši*: ravn. 2 250 vučénci le kapļo *okúsivši* so že vsi zamákneni.

misli: míslila: *míslivši:* lev. žup. 132 to stvar *razmíslivši* svedôčiva, da . .

gleda: glẹ́dala: *glẹ́davši:* ravn. 2 285 Jezus *vglẹ́davši* Cahéja mu reče: . . .

seka: sẹ́kala: *sẹ́kavši:* lev. žup. 14 naj ga nihče ne moti popréj mu *presẹ́kavši* besedo.

U ovim dosele pod b) navedenim glagolima je naglas goreński, koji ne vaļa: pravo je: dvîgnila: dvîgnivši, vîdela: vîdevši, slîšala: slîšala: slîšavši, okûsila: okûsivši, mîslila: mîslivši, glêdala: glêdavši, sêkala: sêkavši.

Digitized by Google

gńeva: gńévala: *gńévavši:* lev. spis. 3 203 han *razgńévavši* se reče: . .

bliža: blížala: *blížavši:* ravn. 1 296 *približavši* se h' pečnim vrátim zakliče va ńo: vun pojte.

bo|ša: bô|šala: *bô|šavši:* ravn. 1 333 *pobó|šavšiga* se nikar ne zaničuj.

ropa: rôpala: *rôpavši:* ravn. 1 330 zmiram mi hodi na misel hudobija, ki sim jo v Jeruzalemu počéńal iz tempelna *porópavši* zlateníno in srebrníno in prelívši to|ko nedolžne krvi.

gańa: gâńala: *gâńavši:* ravn. 1 331 |udi iz rojstne dežele *pregáńavši* sam v ptuji deželi vmerel.

U ugarskoj slovenštini.

Najobičnije dolazi naglas na predzadńem slogu. Na slogu pred ši vši ima naglas samo u onih glagola, koji su u prezensu naglašeni na nastavku.

Naglas na *slogu pred ši vši.*

a) osnove *od jednoga* sloga.

če (od čen): küz. djań. ap. 1 22 *začévši* od krsta Ivanovoga notri do tistoga dnéva, v šterom je kraj vzéti od nas, bode svedok gori staneńá ńegovoga z nami v rét.

e (od jem): küz. mat. 14 19 zapovedao je lüdstvo doli sejsti na trávo, i *vzévši* ti pét lejbov krüha i dvej ribici zglednovši se v nebo hvalo je dao.

dja (za deja): nagfl. 9 gori *djávši*, kaj vučitel z razumom dela, de ńemi cejlo delo dokončati mogouče.

zva: küzm. 15 teda Heródeš skrivoma *prizvávši* te moudre skrblivo je zvidávao od ńih vrejmen zvejžde.

Ali naglas može skočiti i na prijedlog n. pr. nagfl. 9 gori djávši, kaj vučitel s rázumom dela, *prídavši* i zračunavši čeres tjeden 4 vöre, z obema dvema zloučkoma de ńimi cejlo delo dokončati mogouče. — küz. djań. ap. 6 7 i *príjavši* ga za dejsno rokou gori ga je spravo.

b) osnove *od više* sloga na *a,* koje imaju u prezensu -ám, kao: nihám: küz. mat. 13 26 teda *nihávši* to lüdstvo šou je vu hižo Jezuš 22 22 tá ga *nihávši* odišli so. mark. 1 18 i preci *nihávši* vlaké svoje nasledüvala sta ga.

c) ńeke osnove na *ê:* vidê: kńiga mol. 225 što ne bi skuzami líca polejvao *vidévši* ńeno žalost? küzm. 8 *vidévši* ju spoznali so

Digitized by Google

reję, štera je povejdana ńim od toga diteta. 76 pravo je pa tim pozvanim príliko *vidévši* kak da bi prejdńa mejsta zbirali; . . 121 *vidévši* Jezuš vnožino gori je šou na brejg. bar 9 dečák eta *vidévši* se je jako prestrašo. 16 eto dečáka *vidévša* sta v bejg vdarila. Ali i vídevši.

Naglas na slogu *predpredzadńem* dolazi u ostalim glagolima, koji imaju u infinitivu taj naglas.

dígnoti: küzm. 119 i on *pridígnovši* očí na svoje vučenike pravo je: . .

glédnoti: küz. mark. 8 74 i gori *zglédnovši* rečé: . .

pádnoti: küz. mat. 4 9 eta vsa tebi dam, či doli *spádnovši* me molo bodeš.

stánoti: küz. mat. 2 13 gori *stánovši* vzemi to dejte.

tégnoti: küz. mat. 14 31 preci ga Jezuš vö *vtégnovši* rokou prijao ga je nagfl. 24 zdignite kumes práve roké vö *vtégnovši* kazáčni prst.

tísnoti: gön. 44 pred püklavim se je Ferko püklao pléča kumes *potégnovši* i šińak vu pléča *stísnovši*.

slíšati: küz. mat. 11 13 i *slíšavši* lüdstvo nasledüvalo ga je peški z mejst.

práviti: küz. djań. ap. 1 6 vküp se *správivši* pitali so ga: . .

vráčiti: küz. mat. 4 23 okouli je šao po vsoj Galilei Jezuš vučéči . . . i *vráčivši* vsaki beteg.

glédati: bar. 24 eden oča na hižno okno vö *glédavši* vára, ka je med decov i ńegov sin nazouči.

kázati pítati: nagfl. 27 vučitel dale pela deco vu gledańi na drüge strani vse skous ńim *kázavši* dugovańa i *pítavši* je ńi iména.

kívati: küz. djań. ap. 13 16 gori stanovši pa Pavel i *kívavši* na tihoto z rokouv rčé: . .

lámati: küz. djań. ap. 2 46 *lámavši* krüh po hižaj jemáli so jejstvino.

píhati: küz. djań. ap. 9 1 Sauluš pa ešče *píhavši* pritjé i lüdomorstvo na vučenike gospodnove proso je listí vu Damaškus k spraviščam.

plávati: küz. djań. ap. 28 13 odkod okouli *plávavši* prišli smo v Regium.

vézati: küz. djań. ap. 2 24 šteroga je boug gori zbüdo *odvézavši* bolezni te smrti.

Digitized by Google

tvrdjávati: küz. djań. ap. 14 22 povrnola sta se v Antiohijo *potrdjávavši* düše vučenikou i opominavši, ka bi ostanoli vu veri.

računati: nagfl. 9 gori djávši, kaj vučitel z rázumom dela, prídavsi i *računavši* čeres tjedne 4 vöre, z obema dvema zloučkoma de ńemi cejlo delo dokončati mogouče.

U kajkavštini.

Tu va|a gotovo ono pravilo, koje u krańskoj slovenštini, te se naglas ravna po naglasu, koji je u sing. fem. participa s nastavkom *l*.

a) O t e g n u t i naglas.

On dolazi u glagola *bez nastavka* u infinitivu α) s osnovom na suglasno:

lez: lézla: *lézši:* petr. 22 *vlézši* vnuter vu hižu nájdoše dete. 103 vnuter *vlézši* v cirkev poče vun goniti one, ki vu ńe oddavahu. 112 *vlézši* Jezuš vu ladícu prejdé čez morje.

pad: *pádši:* kraj. 194 človek *opádši* vu jeden smrtni gréh put si naprávla na drugoga. gašp. 1 906 Kristuš na zem|u *opádši* vu krvi je se váal.

vlek: vlékla: *vlékši:* petr. 97 vun na zem|u *zlékši* ládje vsa ostavivši nasleduvaše ńega. 183 vršu, gda bi napuńena bila, vun *zlékši* dobre jesu zebrali vu posude, a hude jesu van zmetali.

jem: jéla: *jémši:* petr. 32 *vzémši* morguvahu proti gospodáru. 168 be da bi se povrnul *vzémši* si krá|evstvo. 184 kotere *vzémši* lampaše svoje izídoše. gašp. 1 510 vu kojem s vencem mučenikov smrt *podjémši* je okoruńen. 906 Heliov glas *prijémši* cocidit de sella.

klek: *klékši:* kraj. 1 261 onda pred ńega *poklékši* vrže̊ na te svetoga križa známeńe.

β) S osnovom na samoglasno (dugo):

če (od čen): čéla: *čévši:* kraj. 286 da od polnoči *počévši* niti ješ niti piješ, doklem se ne pričestiš. petr. 33 zovi težáke te im pláti nájem *počévši* od zadńeh do prveh.

je (od jem): jéla: *jévši:* kraj. 310 *prijévši* tvoga sina jesi boga hvalila. petr. 114 on *prijévši* ńega ozdravi ga.

prê (od per): prla: *prévši:* petr. 170 *odprévši* vusta svoja vučaše ńé. habd. mar. 34 noge v kraj jame *vprévši* štimal je, da se je vse vsega straha i pogibeli mentuval.

strê (za ster): strla: *strévši:* kraj. 51 kak da bi koteri človek kra|evoga sina zarazil te bi malo potle pošel pred oca kra|a te bi

Digitized by Google

krvave ruke pred ńim *prestrévši* prosil nešta od ńega. petr. 26 *prestrévši* Jezuš rúku teknu ńega. Jurjevič fen. 64 kraje okolu *obstrévši* s sabļami obsiliše ļudstvo.

γ) U osnovama od *jednoga* sloga na *a;* part. na: âl ála i ál ála:

bra: brála: *brávši:* kraj. 270 si me zmeď jezero jezér ļudih bolšeh od mene vun *zebrávši* na poznańe tvoje pripeļal. petr. predg. pokle kak je mene poglavník vseh duhovneh pastírov na pastirsku čast podìgel i zvísel i zmeď vnogeh drugeh popov *zebrávši* na stol zagrebečke biskupije posadil, gusto mi krat na pamet dohańa s. Pavla navuk.

δ) U osnovi *vrnu:* vrnúla *vrnúvši:* kraj. 261 onde se k popovu vuhu *obrnúvši* vržeš na te svetoga križa znameńe.

ε) U osnovama s nastavkom *i,* koje ima u prezensu îm:

činîm: činíla; *činívši:* kraj. 261 *občinívši* tvoju dušu budi grehe na pamet pobral.

govorîm: govoríla: *govorívši:* kraj 266 to *zgovorívši* budi mučal. petr. 4 tí li si on, ki ima priti ali drugoga čakamo? i *odgovorívši* Jezuš reče ńim: . . gašp. 1, 208 kaj *zgovorívši* nazad smrtjum boriti se začne.

gubîm: gubíla: *gubívši:* gašp. 1 665 Judaš je sám sebe na jedno drevo obesil i z raspúčenem trbuhom svojem lusnul apostolsku čast *pogubívši.*

pojîm: pojíla: *pojívši*: veselîm: veselíla: *veselívši:* kov. kemp. 253 večerju veliku jesi pripravil, na koteri tvoje presveto têlo i krv na hranu jesi naprè dál, *razveselívši* vse verne svetèm goščeńem i kelihom prekoristnem *opojívši.*

-ručîm: -ručíla *-ručívši:* kov. kemp. 241 aldúj samega sebe aldov vekivečni na díku imena mojéga zvrhu oltara srdca tvojéga, najmre têlo tvoje i dušu meni verno *izručívši.*

srdîm: srdíla: *srdívši*: petr. 124 i *razsrdívši* se gospon ńegov daa ńega v ruke háharom.

tajîm: tajíla: *tajívši:* kraj. 41 *zatajívši* i odvrgši dela nepobožnosti pobožno živemo.

vršîm: vršíla: *vršívši*: kraj. 71 to *zvršívši* moraš pojti na tvoje delo sveckó. 261 to *zvršívši* pristupiš k tvojemu spovedniku.

b) Otisnuti naglas.

On dolazi u glagola *bez nastavka* s kratkim vokalom:

šed: *šêdši:* pet. 20 *prišédši* stál je vu varaše 92 *prišédši* domòm zezove prijatele.

Digitized by Google

ču: čûla: *čûvši:* petr. 21 *čúvši* pak Heródeš kraļ zburka se. 165 to *čúvši* vučeniki opadoše dole na lice svoje. gašp. 1 658 reči ove *čúvši* se rastúži.

U glagola s *nastavkom ê* (i a od ê):

hotê: hotêla: *hotêvši:* petr. 107 on *hotévši* sebe pravičnoga vučiniti reče Jezušu: . . kraj. 1 vučitel naš nebéski *hotévši* nam dat na znáńe, kako nam je hasnovita i potrébna molitva božja rekel je . . .

U glagola s nastavkom *a* u osnovama od jednoga sloga s kratkim *a* i onijeh od više sloga, kojim je *a* u infinitivu naglašeno.

sla: slâla: *slâvši:* petr. 21 *poslávši* ńe vu Betlehem reče . . .

zna: znâla: *znâvši:* kraj. 390 da oni *poznávši* tvoju dobru voļu tebe dostojno hvale. gašp. 1 687 postimo vu protuletju, da bi poznali mudrost i *poznávši* ju bi po ńoj hodili. 658 zrok bludnosti pripéčene *spoznávši* se rastuži. 812 Kristuša veru *spoznávši* pravu, kraļ kršćenikom je postal iz poganina.

zva: zvâla: *zvâvši:* petr. 21 Heródeš otajno *doznávši* máguše marlivo zvède od ńih vreme zvézde. gašp. 1 699 na pomoč *zezvávši* odičenoga zemļáka odhaja s puti svojemi. gašp. 1 853 na pomoč *zazvávši* s. Jožefa primu se deske zidne.

končàti: končâla: *končâvši*: gašp. 1 857 ńega je z naglum smrtjum *skončávši* pretekel.

lejàti: lejâla: *lejâvši:* petr. 108 pristúpivši zaveza rane ńegove *vlejávši* oljà i vina.

peļàti: peļâla: *peļâvši:* gašp. 1 598 vsa na konec *dopeļávši* pápa reče: . .

Naglas daļe prema početku riječi nego na slogu pred ši vši.

Naglas ostaje onaj i na onom slogu, koji i na kojem slogu je u infinitivu.

dèhnuti: dèhnula: *dèhnuvši:* gašp. 1 876 omesil je človeka iz blata *nadénuvši* vu ńega dúha živleńa.

pļúnuti: pļúnula: *pļúnuvši:* petr. 106 *pļúnuvši* doteknu se jezika ńegova.

hrániti: hránila: *ránivši:* petr. 108 *naránivši* ga odídoše.

hváliti: hválila: *hválivši:* gašp. 1 536 Mariji *zahválivši* veselo domom je se povrnúla.

stúpiti: stúpila: *stúpivši:* kraj. 267 za tem *odstúpivši* od popa budi bogu zahvalil. 113 gda pop k oltaru *pristúpivši* začne ob-

Digitized by Google

činsku spoved moliti, zmoli ju i ti skupa z ńim. petr. 95 vu ládju *stúpivši* zaprosi ńe, da bi od zemļe jednò malo odrinul. 40 *pristúpivši* vučeniki ńegovi prošahu ńega.

zábiti: zábila: *zábivši:* kraj. 271 s toga se vsega *pozábivši* sem se tebe zneveril. gašp. 1 694 iz samoga sebe *pozábivši* se cel dan prez jeliša bi bil prebíval.

glêdeti (= glèdeti itd.) glêdala: *glêdevši:* petr. 106 *poglédevši* vu nebo zdehnu. 112 gda bi na mesto bil došel, gore *poglédevši* Jezuš vide ńega.

vîdeti: vîdela: *vîdevši:* petr. 22 *vídevši* zvezdu veseli postaše. 41 on *vídevši* mišleńa ńihova reče: . .

grâbiti: grâbila: *grâbivši:* gašp. 1 865 zmed kojeh jeden veliki kamen *zgrábivši* miloga Jezuša ručicu na dvoje prelomi.

hîtiti: hîtila: *hîtivši:* gašp. 1 708 ńega vsa *odhítivši* nasleduvali jesu.

pâziti: pâzila: *pâzivši:* gašp. 1 483 koje *opázivši* reče: . .

prâviti: prâvila: *prâvivši:* petr. 21 Heródeš skupa *správivši* vse poglavnike popovske i pismoznánce luctvá zvédaše od ńih, gde bi se Kristuš národil.

stâviti: stâvila: *stâvivši:* kraj. 190 ako bi se komu ovi moduši teški videli, more *ostávivši* gore zapisane pridavke, koteru gode skrovnost žitka Kristuševoga na prvo vzeti. petr. 108 naránivši ga odidoše na pol živoga *ostávivši.* 694 po temni noči toplu posteļu *ostávivši* bosonog je svete obhajal cirkve. 1 600 *postávivši* škapulara križ na vusta nemáka onoga vraga peklénskoga z ńega pretíra.

šîriti: šîrila: *šîrivši:* habd. mar. 34 prvo neg bi ze vsema na dno opal *razšírivši* ruke zdržal se je na jedne svrži. (Pamti da stavim ˆ i za ˜ gdje kratki slog jače glasi nego obično).

ládati: ládala: *ládavši:* kraj. 153 dóbete i nam to, da i mi *oblídavši* naše neprijatele čez ovega sveta pogibeli srečno prejdemo.

Rijetko čita se u ovim glagolima naglas na slogu pred ši vši: pļunúvši matij. 2c 215 spravívši gašp. 1 734 ostavívši 40 pogledávši matij. 2b 215 stignúvši gšp. 893.

Često skoči naglas na *prijedlog:*

klek: pòklekla: *pòklekši:* gašp. 1 507 póklekši na kolena ruke haļe i lance kušuvali jesu svetoga Ignatija.

jem: príjela: *príjemši:* gašp. 1 294 kaj tulikaj, rede svete *príjemši,* ov je vučinil.

Digitized by Google

genu: nágnula: *nágnuvši:* gašp. 1 780 *nágnuvši* továruša dragoga na zdržavańe od živleńa svetoga hižnoga reda zebere nekoje gospodične.

godi: pògodila: *pògodivši:* petr. 32 *pógodivši* se z delavci za jeden desetàk na dan poslal je je vu vinograd svoj.

Naglas u participu s nastavkom n en.

I. Nastavak *n* (od en) dolazi samo u osnovama na *a.*

U krańskoj slovenštini.

1. Naglas *na zadńem* slogu u sing. masc.

a) otisnuti dugi: on ostaje u svim oblicima na istom slogu nepromijeńen; dolazi jedino u osnovama *dêja sêja sija.*

dêja, u govoru ê ispada te glasi dja: djân djâna djâno.

djân: ravn. 1 60 jez sim bil spet *dján* v službo. preš. 74 grob kópļejo, de zádńi mrlìč bo vá ń'ga *dján.*

sêja često bez ê: sja: *sejâna:* ravn. 1 256 rosa od sonca *obsjána* zgine. — *sejâno:* ravn. 2 201 nar mańši sémence je, pa *vsjáno* rase in preráse vse zéli. — *sejânega:* ravn. 2 197 vrag hódi in kar je v' ńih srce *zasjániga,* pobère. — *sejâne:* preš. 100 v knìgah ńih je toļkáń lúl'ke ptúje med lépo čísto slávšno *zasejáne,* de je nobèn purist več ne izrúje. — *sejâna:* škriń. vis. pes. 5 13 ńegóve lica so kakòr vrtne gredice od rózarjov z dišávo *obsejáne.* — *sejânim* lev. žup. 139 ako ne bi kdo hotel pokončávati žužélek kvarļivih zasajênim ali *vsejánim* rastlinam.

b) otegnuti dugi, i on ostaje svuda nepromijeńen, a dolazi:

α) u osnovama na *a od jednoga sloga:* dán dána dáno:

bra: *brána:* preš. 7 pádala nebéška mána Izraêlcam je v pušávi; zgínila je, ak *pobrána* ni bilà ob uri právi. 63 že je svátovšina *zbrána.* — *bráno:* ravn. 1 92 po vsih izraelskih hišah je vse oko| pečèniga jagneta *zbráno.* — *bráni:* preš. 27 *zbráni* prijátli v spomíń ga pijêmo tvôjih vesélih in žálostnih dni. — *bránim:* preš. 172 beséde té továršam rêče *zbránim.*

da: *dán:* preš. 27 bístri je úm ti z bogástvam bil *dán,* ravn. 2 209 človekov sin bo ļudém *izdán* v' róke. preš. 26 vun pláne z plaména z svitlôbo *obdán* tič fenis. — *dána.* preš. 27 čédna postáva bilà ti je *dána.* — *dáno:* preš. 25 ni *dáno* mu tice si ļúbico zbràt. ravn. 1 33 pravi se mu za to mrtvo morje, ker nič ne živi v ńemu zavolo žvepla in soli, ki je ž ńima *navdáno.* — *dánega.* ravn. 2

Digitized by Google

266 vsakimu, ktiri ima, bo še več *dániga.* — *dáni:* ravn. 1 42 v tisto si przadenímo obrniti te nagíbe, v kar so nam *dáni.* preš. 175 te vodíla je stára véra tje na otòk z valóvami *obdáni.* 180 v vójski dnárji so bilí *razdáni;* — *dána:* škriń. prip. 9 11 tebi bódo lẹjta živléńa *prdáne* itd.

gna: *gnán:* ravn. 2 34 od svetiga duha *gnán* Simeon vań pride. 1 34 Ismael je od dóma *izgnán;* — *gnána:* preš. 7 rôsa bó *pregnàna* od vročíne, 142 meglà od búrje prletí *prgnána;* — *gnánega:* ravn. 1 44 Jakob je bil bolši od divjiga in *nevgnániga* Ezava. — *gnáne:* ravn. 1 155 muzika vkroti *nevgnáne* strasti.

kla: *klána:* ravn. 2 273 pitana živina je *zaklána.* škriń. prip. 21 3 vsmileńe inu pravico storiti gospodu bol dopade, kakor *zakláni* ofri. traun. 39 7 *zakláne* ófre inu daróve ti nisi hotel.

pra: *prána:* škriń. XXX imá ena velika množica iz vseh ludstuv skuzi krstno vodó *oprána* v cẹrku pridti.

sla: slán: ravn. 134 v' to sim *poslán,* preš. 56 do mátere pride líst *poslán;* — *sláni:* ravn. 1 273 preroki in apostelni so nam *poslání;* — *sláne:* preš. 45 ńé poglédi svítle stréle z néba jásniga *posláne* — *slánih:* ravn. 2 230 tudi dvanajst nazaj *poslánih* vučẹncov se nazaj snida pr ńemu.

spa: *spána:* preš. 7 svétjem, naj ne bó *zaspána,* ki cvetó ji zláte léta.

sra: *sráne:* preš. 102 baláde od čebélice *zasráne,* de bi se té med námi zamoríle. — Ali *ósran* ósrana.

sta: *stánih:* preš. 107 pozábi koj nesreč *prestánih* škóde.

stla: *stlána:* preš. 63 že postẹlica *postlána,* je svátovšina zbrána. — *stláno:* preš. 165 tí si sréčna césta, ki péẹe nas tje v póstẹlo *postláno* v črni jami.

tka: *tkáno:* škriń. sir. 45 12 tó oblačilu je bilú iz karmazinate žiḍe *tkánu.*

zna: *znán:* traun 50 6 de bóš v tvojih besẹdah za rèsničniga *spoznán.*

žga: *žgán:* preš. 27 kak si za sréčo človéštva bil *vžgán!* — *žgáno:* preš. 44 srcé le zá te *vžgáno* ti želí v ļubézni slúžiť. 104 je od ńé Petrárkovo biló srcé *užgáno;* — ravn. 1 157 vzámi to le *prežgáno* rež. — *žgáno:* preš. 41 tréba prečuváti bóde več nočí s *pržgáno* lúčjo. — *žgánega:* ravn. 1 190 prnesó kraļu *prežgáne* reží; — preš. 67 s kóńika se plájš zdrobí ko cápice *sožgáne.* — preš. 46 srca od ńih ôgńa *vžgáne.* — *žgánimi:* ravn. 2 276 nevéstine vrstnice so žéninu z' *pržgánimi* lampami naproti hodile.

Digitized by Google

b) u osnovama na *a* od više nego jednoga sloga, koje imaju na tom *a* u *prezensu otisnuti* naglas: divjâm: zdivján.

bezâm: *bezáne*: ravn. 2 233 kar sévic na rami nese na poļe, se iz poļa *nabezáne* vozóve domú vózi.

divjâm: *divján:* ravn. 1 16 Kajn zakriči ves plašen in *zdivján:* . . *divjáni:* ravn. mp. 97 stòlom noge *zdivjáni* so poruváli.

goļufâm: *golufán:* škriń. prip. 5 23 on bó v obilnosti svoje nespámeti *golùfán.* sir. 13 26 kadar je bogat *golùfán,* ńih veliku ńemu pomága. sir. 34 11 katęri je bil večkrat *golùfán,* bo prav zbrisan. preš. 79 ôča bo sprôšen, al pa *golufán.* kast. cil. 52 na katero moreš dobru mèrkati, de ne bóš *ogolufán* inu zapelán. *golufáni:* škrb. 1 35 ako nočmo *golfáni* biti, kaj nam je striti?

kameńâm: *kameńán:* ravn. 1 2?8 Nabot je bil *kamńán.*

kesâm: *kesán*: ravn. ber. 122 bog je videl, de se ļudstvo s *skesánim* in poboļšanim srcam k ńemu povračuje.

končâm: *končán:* škríń. modr. 10 4 je svęjt s potópam *končán* bil. ravn. ber. 4 ko je uk *končán,* orôdje spet pospravite. škriń. prip. 22 8 katęri krivično sęje, bo to húdu žèl inu skuzi šibo svoje jeze p*okončán.* — *končána:* ravn. 1 88 vsa zeleńáva po poļi je *končána.* škriń. sir. 50 21 ludstvu je nar višega gospóda v molitvah prosilu, dokler je gospódova častita služba *dokončána* bilá. — *končáno:* preš. 171 *končáno* nijno je živļêńe. ravn. 1 19 vsè je bilo *pokončáno.* — *končáni:* škriń. modr. 1 16 hudobni so bily *končáni.* modr. 16 4 bódo ńih sovrážniki *pokončáni,* preš. 171 gnijó po póļih v bójih *pokončáni* trum srčni vájvodi.

kopâm: *kopán:* ravn. 1 274 kadàr je grob *izkopán,* je rekel svoji ženi: . . preš. 75 Dobroslàv je pévic bil tjekaj *pokopán;* — *kopána:* škriń. sir. 29 10 si kako besędo zuper tvojiga bližniga slišal, naj ostane ona v tebi *zakopána.* — *kopáno:* škriń. sir. 20 32 zakrita modrôst inu *zakopánu* bogastvu h kakimu pridu je obadvóje? — *kopáni:* ravn. 1 318 mesto, ki so v' ńemu moji sprédniki *pokopáni,* je razdrto, škriń. sir. 41 17 skrita modrôst inu *zakopáni* dènar, kaj oboje pomaga? — *kopáne:* škrin. pridg. 8 10 vidil sim hudobne *pokopáne.* — Ređe: *kópan* preš. 73 *odkópan* pévic ležal je zjútraj vrh zemļe.

legâm (običnije: lážem): *legân:* traun 7 str. 12 Kristus je bil *oblagán,* de ludstvu zapeluje. — *legánega:* škrin. sir. 13 15 posvari prijatla: zakaj dostikrat je kaj *zlàgániga.* — *legáne:* škriń. modr. 14 28 *zlàgáne* reči prerokújejo. — *legánih:* ravn. 1 175 kraļ velek memo vsih *zlàgánih* bogóv!

*

Digitized by Google

motâm: *motán:* jap. pridg. 2 94 sim kakor med dvęmi nevarnimi poti *zamotán.* 2 139 kaku bo človek vus v skrby svojga bogastva *zamotán* kaj dobriga sturiti mogel?

ozlâm: *ozlán:* preš. 31 kádar bóš z ńó *závozlan*, prvošila skoporíta ti bo kómej neslán.

pelâm: *peļán:* škriń. prip. 7 22 vol, katęri bó v mesnico *pelán.* modr. 10 je on skuzi srd k' vbijáńu svojiga brata *napelán* konèc vzęl. sir. 11 10 ględaj, de ne bóš *zapelán.* ravn. 2 230 kdo ne bo pr nevarnosti *zapelán* biti strepetal? — *peļána:* škriń. sir. 23 34 letá bó v zbiralíše *prpelána.* ravn. 1 307 kar sim lès *prpelána*, nimam veseļa. škriń. XXXIII Eva od hudiča *zapelána* nimam veseļa. — *peļánega:* ravn. 2 228 prezarόbleno se mu zdí oslepleniga, po hudobni materi *zapelániga* otroka z odréko žaļíti. — *peļáne:* ravn. 1 11 Eva je žalostna podóba *zapeláne* nedolžností.

ravnâm: *ravnán:* ravn. 2 70 hrib in gríč bodi *poravnán.* — *ravnáno:* ravn. 2 155 vse stvari preseže človek z svojo lepo v nebo *zravnáno* postavo. — *ravnáne:* ravn. 2 70 krivine naj bodo *zaravnáne.*

rezļâm: *rezļáne:* ravn. 1 201 so bile lepe reči *zrezláne.*

spakudrâm: *spakudrána:* ravn. 1 VI *spakdrána* beseda še taki lepi navuk, če vam nè, pa drugim Slovencam prskúti. — *spakudráne.* preš. 100 búkev naše krájnšne *spakedráne* pešíčico denímo na ogńiše; lev. žup. 179 Slovénu je „ļudska kúhińa" kakor nič, in té mrzki po némščini *spakudráne* besede živ krst ne more poprijetí, ker ne vé, kaj se hoče z ńó povédati.

škroptâm: *škroptán:* ravn. 1 229 ves zid dvora je bil z' ńeno krvjó *oškroptán.*

štimâm: *štimán:* kast. cil. 313 Zeuxis en imenitni malar od vsih veliku *štimán* je en pild dolgu časa malal.

telebâm: *telebán:* ravn. 1 215 ves je bil va ńe *zatelebán.* 2 227 nečémeren je bil Herodež, v prazno čast *zatelebán.*

teptâm: *teptáno:* škrb. 1 199 drugo je padlo zraven póta ino je blo *poteptáno.*

trepâm: *trepáni:* lev. spis. 3 170 tukaj so ļudjé boļ majhni, ali čvrsti in *zatrepáni.*

uzdâm: *uzdán:* škriń. sir. 20 9 *razvuzdán* človek ima v' hudim sręčo. 22 3 *razvuzdán* syn je očętova sramota. preš. 75 v nemár je živel, màń svét ko *razujzdán.* — *uzdáno:* ravn. 2 252 sin zaverižil *razvujzdáno* živé je vse premožèńe. — *uzdánim:* preš. 123

Digitized by Google

razujzdánim bódo môje pésmi prenedólžne. — *uzdánih:* škriń. sir. 7 17 ne mešaj se med mnóžico *razvuzdánih.*

znamenâm: *znamenáni:* lev. žup. 49 tako blagó bodi posebno skrbno správ|eno in tudi *zaznamenáno.*

Amo idu još ńeki glagoli koji su se ńekoč možda u prezensu naglašivali na zadńem slogu, ali danas imaju naglas na slogu pred nastavkom n. pr. česati iskati metati tesati:

meta: *metán:* škriń. sir. 33 2 módèr ne bó kakor čóln od viharja sèm tàr kjé *metán.*

tesa: *tesáni:* rog. 2 648 u tèh na vidjo se iz kamena *stesáni* malyki. *tesáne*: rog. 2 94 bogóvi teh ajdou nič drugiga niso kakòr ene iz kamena *stesáne* statuae. 550 za enu veliku čudu držali so te iz kamena na štiri vogle *stesáne* štóke.

c) U osnovama glagola s inf. nastavkom *ova*, koje imaju u prezensu otisnuto naglašen -ûje:

darûjem: *darováno:* ravn. 1 320 mora svinsko meso jésti, ki je bilo malikam *darováno;* — *darováne:* škriń. sir. 50 12 je *darováne* dęjle iz rók mašnikov jemál.

delûjem: *delován:* ravn. 2 270 po nógradovo, ki je pridno *obdelován*, gre tudi cerkvi biti polni lepiga sadú.

imenûjem: *imenován:* škriń. prip. 16 21 katęri je v' srci módèr, bó ràzvúmèn *imenòván.* ravn. 2 203 bo Davidov sin *imenován.* — *imenováno:* škriń. pridg. 6 10 imę tigá, katęri imá biti, je vžę, *imenòvánu;* — *imenováne*: lev. žup. 27 kadar so stroški za druge stvarí, a ne za té, ki so bile zdaj *imenováne*, tedaj naj se plačajo iz občínske blagájnice.

kazńûjem: *kazńeván*: lev. žup. 32 naj popiše vse razpredelke, če ne, *kazńeván* bode.

-ničûjem: *-ničeván:* škriń. prip. 14 2 katęri po pravi poti hódi inu se bogá bojy, bó od tęga *zaničùván*, katęri po nesrámni pôti hódi. ravn. 2 142 kdor mene zaničuje, *zaničován* bodi on. preš. 75 učêni stán je *zaničván.*

plačûjem: *plačeván:* lev. žup. 199 uvožnina *in* còl *plačeván* od kake stvari, katera se je pripe|ala od drugód.

-polnûjem: *-polńevána*: ravn. 2 19 kdo ne bo v časti imel vsake božje besede: to|ko straní ímá vsaka, in *spolnována* po vsih je.

praznûjem: *praznován:* preš. 50 pršèl je spet sobótni dán od vérnih Judov *praznován.*

Digitized by Google

sramûjem: *sramovân:* kast. cil. 137 kadar si byen, *zasramován*, zašpotován na tu se srdyš, jezyš. škriń. prip. 13 5 pravičen črti lažnivo besędo, hudoben pak zasramúje, inu bo *zasramùván.*

strahûjem: *strahováno:* ravn. 2 148 povrneno na glas bo, kar se na tihimu dobriga v stanici zgodí, pa tudi na glas *strahováno,* kar se v ńi hudiga počnè.

-svečûjem: *svečeváno:* ravn. 2 150 tvoje imé, o bóg, bodi *posvečováno.*

vračûjem: *vračevána:* ravn. 2 230 gotovo more biti živlèńe, v ktirimu je na tańko hudobija in krepóst *povračována.*

-znanûjem: *znańevána:* ravn. 2 29 tako slóvezno še nikọ nobena reč ni bila *oznanována* itd.

č) Od osnova na *ova* od *u* u *jednom* slogu n. pr. ku od ku a:

ku: *kován:* ravn. 1 63 Jožef je bil vklénen in z' želézjam *okován;* — *kovánega:* ravn. 2 193 Janeza v jéči po nedólžnimu *okovániga* gleda. — *kováni:* škrin. sir. 45 13 v katęrim so bily žlahtni z' zlatam *okováni* izrezani kámni. — *kováne:* lev. žup. 50 z bakrom *okováne* lúle ali pipe tabáčne; ravn. 2 124 jih v greh, v' hude nagneńa in navade *zakováne* razklepa.

pļu: *pļuvân:* rog. 2 507 on bil jé *zapluvàn* kakòr en norc.

ru: *ruváne:* škriń. prip. 15 5 hudobnih misli bódo z' korenino *izruváne.*

snu: *snována:* ravn. 2 276 po ti šegi je, vite jo, ta lè prilika *osnována,* — *snováne:* lev. žup. 101 trgóvske in obrtniške zbórnice so *osnováne* trgovcem in obrtnikom na korist; *snovánih:* lev. žup. 68 meščánom prístoji pravica do vseh zavôdov in ustanovín, kar jih je samó ńim na korist *osnovánih.*

d) ńeke osnove na *a od ê* u infinitivu:

drža: *držán:* kast. cil. 82 se hiny, da je za dobriga viden inu *držán.* škriń. sir. 25 15 kdor tęga imá, komú bo enák *držán?* — *držána:* škriń. modr. 14 16 potle je ta zmóta kakòr postáva *držána* bilá; — *držáne:* škriń. modr. 16 18 ony častę nar rẹvniši živáli, katęre aku bódo pruti drugimi nevúmnimi *držáne,* so še bol nevúmne kakor une.

molča: *molčán:* lev. žup. 132 da nihče izmej ńih ni *zamolčán;* — *molčánega:* škriń. príp. 31 4 kjer pijanost krajlúje, ny nič *zamolčániga:* škrb. 1 122 zavolo tęga ostane grehov *zamovčánih* brez štivíla.

Digitized by Google

2. Naglas na slogu pred *a* u sing masc.

a) otegnuti; on dolazi kod onih glagola, koji imaju i u prezensu otegnuti naglas na slogu pred *a*, te ostaje u svim oblicima na tom slogu: píšem: písan, písana, písano.

bégam: *bégano:* ravn. 1 147 šel je in zbral *zbégano* ljudstvo.

méšam: *méšane*: ravn. 1 28 Sara príšed izza dvór reče vsa *zméšana:* se nisim smejala.

píšem: *písane:* ravn. 1 47 Jakob si izgovori vse lisaste in *písane* koze; *písano*: ravn. 1 52 oče mu *písano* sukńo omíslijo.

púščam: *púščan:* ravn. 1 208 otrok v nemar *púšan* očí materi pokríva.

zídam: *zídana:* ravn. 1 117 mesta so velike in do neba *zazídane.*

b) otisnuti: on dolazi u onih glagola, koji imaju i u prezensu otisnuti naglas na slogu: brîšem: brîsan brîsana brîsano.

brîšem: *brîsana:* ravn. 1 289 božja ljubezen mu je še le vso novo in *prebrísano* misel prnesla.

dâljšam: *dâljšano:* škriń. sir. 49 26 krajlu je bilú živleńe *zdâlšanu.*

dêlam: *dêlanega:* ravn. 4 24 neizrečena grobla *nedodélaniga* turna je v spominek resnice ostala. — *dêlana:* lev. žup. 94 vsa poslópja so *zdélana* ljudém v stanovíšča.

klîčem: *klîcan:* ravn. 1 63 Jožef je oče dežele *oklícan.* 1 306 kdor kol *nepoklícan* h kralu pride, na mestu je vmorjèn.

krêgan: *krêgani:* ravn. ber. 6 kteri so bili *krégani.*

lîkam: *lîkana:* ravn. 2 70 grampe naj bodo *políkana* césta.

-nâšam: *-nâšan:* ravn. 1 268 *oponíšan* ni oponašal.

pîkam: *pîkane:* ravn. 1 40 če je Laban rekel: *popìkane* bodo tvoje, je imela vsa drobnica *popìkane* mlade.

pôkam: *pôkana:* ravn. 1 226 bòšt je píla *razpókana* zemla!

rêžem: *rêzano:* ravn. 1 120 *odrézano* kmal je; — *rêzanega:* ravn. 1 456 si bote hiše iz *rézaniga* kámena postavili, — *rêzani:* ravn. ber. 92 David mu pokáže *odrézani* košček.

stâram: *stâran:* ravn. 1 151 v poznéjih pésmih, ktire je že *postáran* skladal, popisuje še nebéške občútleje.

tîram: *tîrani:* ravn. 1 127 Izraelci so bili *zatérani.* — *tîranim:* ravn. 1 80 noče več kralev sin imenovan biti, raji hoče z' vbogim in *zatíranim* ljudstvam božjim révež biti.

vênčam: *vênčane:* ravn. 1 63 gotovo bote obé *ovénčane* tam!

obêtam: *obêtanega:* ravn. 2 47 *obétaniga* kralja rojstvo jih vse z veseljam navdá.

Digitized by Google

zâlšam: *zâlišani:* ravn. bez. 171 vsak snežéni kosem ima šest voglov, ki so z brezštevilnimi majhnimi bucikami *ozálišani.*

Naglas *dałe* prema početku nego na slogu pred nastavkom *a* imaju oni glagoli s nastavkom *ova*, koji u infinitivu nemaju naglas na *a* u *ova:* molêdovati: molêdovan molêdovana molêdovano.

omâdeževati: *omâdeževanih:* traun 36 18 gospod vęj dnęve tih *neomádežuvanih.*

škódovati: *škódovan:* škriń. sir. 13 4 vbóžic *poškódùvan* bode mólčal; — *škódovana:* ravn. 1 296 štiri (mladeniče) vidim hoditi med pleménam razvézane in *nepoškódvane.*

várovati: *várovan:* škriń. sir. 14 27 on bó pod ńę stręho pred vročíno *obvárùvan.* 27 23 blógèr tęmu, katęri je pred hudobnim jezikam *obvárùvan.*

II. Nastavak *en.*

On dolazi kod glagola a) *bez* nastavka u infinitivu, i to onih osnova na suglasno; b) s nastavkom *ni* (no); c) s nastavkom ê; č) s nastavkom *i.*

1. *Naglas na nastavku en* i to u sing. masc. otisnuti kratki a u ostalim oblicima otegnuti.

Taj naglas dolazi:

a) u glagola *bez nastavka* u infinitivu, α) u osnovama ĉьt i mel.

ĉьt: *štèn:* ravn. 1 104 nikomur nič žaliga ne storí, ktiri je sramožliv in *poštèn.* 2 57 priden rokodel je bil, potrpežliv, *poštèn.* — *štèni:* ravn. 1 276 kdo ne vidi tega pr današnim omizju tih bogaboječih ļudí, ki so tako uno *poštèni?* — *poštènim:* ravn. 2 99 *poštenim* dušam je on le po ńih mislih.

mel: *mlèno:* lev. žup. 47 na izbèr je vsacemu, da ali sam svoje žito méļe, ali da počaka v málinici, dokler ni *mlêno.*

β) u osnovama na suglasno s vokalom *e* i *o* (ne ê ę ni ą ol).

greb: *grebèni:* ravn. 1 116 kraju, kjer so ti sládni ļudjé *zagrebèni* bili, se je reklo: osládni pogrébi.

met: *metèn:* škriń. sir. 34 10 katęri je v dosti rečęh bil, je veliku *premedén* postal. 37 21 je en *premedén* mož; ravn. 2 188 on in pa strupéna kača, kdor bi le v svoj prid in v drujiga škodo *premetèn* bil. lev. spis. 3 10 cesar je bil *premetèn* mož. — *metèna:* ravn. 2 102 kako lepa in *premetèna* je hvala, ki se zahvali z ńó ženinu in nevésti! — *metèni:* lev. žup. 77 župan je dolžán priti ogledovat, če so dímniki vsi *ometêni.*

nes: *nesèn:* ravn. 2 54 v tempel je mladénič zdaj prvič stopil, v ktiriga je bil nekdaj otrok bogu *nesèn;* — *nesèna:* rog. 2 161

Digitized by Google

katére s. duša uzéta inu *neséna* je u nebesa; — *nesèno:* škrń. krajlęstvu bó od ludstva na ludstvo *prenesénu,* sir. 23 2 nebó meni za volo ńih nevęjdnosti *przanesénu.* — *nesèni:* rog. 2 306 *neséni* h pogrébu.

pek: *pečèn:* jap. prid. 2 104 razbojnik od straha, de bi ne bil *opečén,* začne vpiti; *pečèna:* rog. 2 301 bila je ńemu ena *pečéna* ptyca prnéséna. — *pečèno:* rog. 2 148. — *pečèna:* preš. 98 *pečéne,* ļubčik, píšeta na svéti nikómur níso v grlo prletéle.

plet: *pletèn:* škrń. sir. 12 13 je v ńega grẹhe *zapledén;* — *pletèni:* lev. žup. 103 ki so *zapletêni* v stečáj. — *pletèna:* škrb. 1 172 bo *zapledéna* duša, ktira mejhne grẹhe ne porajta, v tako vojsko. — *pletèno:* škrb. 1 254 ima od celiga leta *zapledéno* vest; — *pletèni:* škrb. 1 313 so s štriki vse sorte pregréh *opledéni;* lev. žup. 103 ki so *zapletêni* v stečáj. — *pletène:* rog. 2 114 tvoje mreže so iz križou *spledéne.*

rek: *rečèna:* škrń. prip. 25 11 ob svojim časi *rečéna* beseda je kakòr zlate jabèlka pr srebrni póstèli. ravn. 1 182 David je mislil, de ta lepa v podobi *rečèna* báseń poméni tòžbo kaciga bogatiga zatiráča, ki vboge tláči. 2 121 ta beseda po božje *rečèna* je glas iz nebes bila očetu. — *rečèno:* ravn. 2 52 *rečèno* na Galilejsko mu je iti. 2 38 dobri so *neizrečèno* zvelíčańe najdli pr ńemu. 2 83 z *neizrečèno* prijáznostjo ji reče: bodi pozdrávlena! 1 4 komej *izrečèno,* že je bilo vse. — *rečène:* ravn. 1 207 modre besede, *rečène* o pravim času, so zlate jabelka v srebrnim torilu. škrń. modr. 1 11 na skrívnim *rečéne* beseḍe ne bódo brez povračila.

tep: *tepèn:* škrb. 1 3 1 štráfenge, s ktirimi je bil *tepén* Farao; ravn. 2 209 hlapec vedóč gospodarjovo volo in je ne storívši bo zlo *tepèn;* škrń. prip. 14 32 hudobèn bó zavolo svoje hudobíje vun *iztepén;* ravn. 1 329 Antioh *otepèn* na Terzanskim se je mogel z' sramoto povrniti. — *tepèna:* rog. 2 40 *stepéna* je bila takú, de ta ajdouski ú priča stojéči folk se je milu jokal. — *tepèni:* škrń. modr. 16 16 so bily z' tvojo močno roko *tepéni;* ravn. 1 145 strne se boj: Izraelci so *tepèni.* 1 146 še huj so Izraelci *tepèni.*

tek: *tečèno:* škrń. pridg. 11 8 to *pretečénu* je nič bilú; modr. 8 8 ona vęj to *pretečénu:* — *tečène:* ravn. 1 97 na puh tvojiga srda so se nakopíčile vòde, na kup *stečène* so stale. — *tečènim:* rog. 2 631 štrajfenga, katéra stoji napre tem brez dobrih del *pretečénim* léjtam.

bod: *bodèn:* škrb. 1 12 več krat se prmíri, de bo eden pr eni pridigi *zbodén* od božje gnade. — *bodèna:* škrb. 1 302 moj greh

Digitized by Google

je uržah, de ńegova glava je *rezbodéna,* de *prebodéne* so ńegove roké.

U sing. masc. prodire pomlađena akcentuacija te ima otegnuti naglas na slogu pred nastavkom *en:* nèsen pèčen tèpen; pòšten n. pr. *nèsen:* rog. 2. *tèpen:* škriń. prip. 10 8 nespametèn bó z' žnabli *tépen;* 29 25 kadàr bó zasméhùvavèc *tépen,* bó ta nevumni modrejši postal.

b) u glagola s nastavkom *i* u inf. i prez., koji imaju u prezensu to i otegnuto naglašeno.

budím: *bujèni:* ravn. 2 174 taki bomo enkrat od Jezusa *prebujèni.* — *bujènem:* ravn. 2 300 Jezus se je kmalo po *obujènimu* Lazaru iz Betanje odmaknil.

častím i čestím: *častèn:* škriń. modr. 14 20 mnóžica ludy je začęla tigá za bogá držati, kateri je bil malu poprej lę kakòr človèk *častén.* sir. 3 21 on bó od ponižnih *častén.* sir. 10 23 človęški ród, kateri se bogá bojy, bo *častèn; češčèn:* rog. 2 414 je imèl *češčèn* od folkou biti. ravn. 1 154 kdor je bogu v' zaméri, ne more vesel biti nič več, bo naj mogočen ín *češèn.* 1 202 *češèn* bodi od véka do véka gospod! ber. 70 bog je na tanko povédal, kakó de hoče *češèn* biti. 126 *češèn* bodi bog, ktériga vi mólite! — *češèna:* rog. 2 12 *češéna* si, gnade polna. — *češčènega:* ravn. 2 91 ńega želi viditi *češèniga;* — *češčène:* škriń. modr. 14 16 na povęle tyranov so mogle tę podóbe *časténe* biti, ravn. 1 231 bog je z' tem pokazati hotel, kako nevšéče mu je, kadar otroci stare, *češène* ludí zaničujejo.

delím: *deļèn:* škriń. modr. 5 11 *razdejlén* zrak kmalu vkup šine. ravn. 1 80 ves narod je bil v dvanajst rodóv *razdelèn;* — *deļèno:* ravn. ber. 163 prečudno je bogatstvo natvóre *razdelêno,* — *deļèna* (dual) čb. 5 93 mož in žêna eno sta teló, *razdeļéna* vsak živí na po(l).

dobím: *dobļèn:* škrin. sir. 34 25 kdor v' poti *prdoblén* kruh odvzame, je kakor ta, kateri svojiga bližniga vmorí; — *dobļèno:* ravn. 2 20 vso svojo *zadoblèno* modrost stisne v ńó (pesem); — *dobļèni:* ravn. 2 162 v' z' mečam *doblèni* deželi bi bil bogátel lohka od dežele rojákov; — ravn. ber. 7 *zadobļênih* učenóst ne pozabite.

dolžím: *dolžène:* ravn. 1 184 réši, o bog! me od *zadolžène* krvi! — *dolžènim:* rog. 2 659 skuzi eno angelsko besédo bi bil tèm *zadoužénim* dušam pomagal.

Digitized by Google

drobím: *drobl̨èno:* škriń. sir. 43 16 zgosty obláke; toča vùnkaj páda kakòr *razdroblénu* kámèńe; — *drobl̨ènega:* ravn. 1 301 ob tem času se je Habakuk prerok na pol̨e svojim žnicam nesti kuhe in *podroblèniga* kruha napravil.

duším: *dušènemu:* lev. žup. 51 človeku *zadušênemu* je obličje kropiti z mrzlo vodó.

gasím: *gašèn:* lev. žup. 78 kadar je ogeń *pogašèn*, tréba da župan mahoma začne ovéditi, kako se je vnélo.

glasím: *glašèna:* preš. 47 sêstra bášetova v Bósni po vsim svéti *razglašêna* sáma bi vtegnila biti lépši od nevéste vaše. — *glašène:* preš. 46 tje h gospôdi se prblíža pévic *razglašéne* slávę; — *glašèno:* škriń. sir. 47 17 celú do otókov je tvoje imę *razglasénu.*

godím: *gojèno:* rog. 2 643 izvélyčajne ti hiši je *zgojénu.*

govorím: *govorjèn:* škriń. sir. 23 14 aku bó na prazno ręč prsęgel, ne bó *izgovorjén;* — *govorjèno:* škriń. prip. 17 9 kdór drùgači govory, kakòr je bilú *govorjénu*, razdvojy prijátle. ravn. 1 99 nespametno je bilo to *govorjèno*, 2 269 vsaki svojo *izgovorjèno* desetico je prejél; — *govorjènega:* ravn. 1 311 vari se, če opustiš kaj *govorjèniga.*

gradím: *grajèna:* lev. žup. 75 ta zakon opomina, po kacem póti bi se z nova pozidávala *razgrajêna* selišča; — *grajènih:* lev. žup. V vménil sem tacih jezikoslovnih, brez potrébe in za potrébo *zgrajênih* nestvôrov.

gubím: *gubl̨èn:* škriń. sir. 23 7 kdór bó tó držal, ne bo skuzi žnable *pogublén;* ravn. 1 13 po grehu je bil *zgublèn* vesel raj. 2 253 ta moj sin *zgublèn* je bil, pa najdel se je; preš. 78 *zgubl̨èn* je, vtopl̨èn je; — *gubl̨èna:* traun 9 19 potrpežlívost tih vbógih ne bo za vselej *zgubléna;* preš. 60 o máti, prèč je preč! *zgubl̨êna* sim *zgubl̨êna!* 128 zêml̨a je v l̨ubézni vsa *zgubl̨éna;* — *gubl̨èno:* škriń. sir. 8 15 aku si posódil, drži to kakor za *zgubl̨énu;* ravn. 1 95 čudno je bog odrešeńe stiskanih Izraelcov dokončal, kadàr se je *zgublèno* zdélo vse; — *gublènega:* ravn. 2 209 kakor pastír *zgublèniga* jagneta Jezus grešnike jiše. 2 238 sin človeka je na svet pršel réšit, kar je *zgublèniga* bilo; — *gubl̨èni:* škriń. modr. 10 6 katęri so bily *pogubléni;* preš. 157 vso sréčo bodo vidili *pogubl̨êni;* — *gubl̨ène:* ravn. 2 167 sólze ne naméstijo *zgubl̨ène* močí; — *gubl̨ènih:* ravn. 2 245 sim le do *zgublènih* ovác Izraelove hiše poslán; — *gubl̨ènemu:* ravn. 2 253 je enák bil *zgubl̨ènimu* sinu.

hladím: *hlajèno:* lev. žup. 46 samó uže dobro *ohlajêno* meso je dovol̨eno sékati.

Digitized by Google

kadím: *kajèna:* ravn. 1 292 vse *okajène* so ńih lica.

kalím: *kaļèn:* škriń. prip. 25 26 kadàr pravičen pričo hudobniga páde je kakòr z nogó *skalén* studénec.

kazím: *kažèn:* lev. žup. 49 zdravje ļudém in živálim najboļ izpodkopavata *pokažèn* vzduh in huda pítna voda. škriń. prip. 25 26 kadàr pravičèn pričo hudobniga páde, je kakòr z nogó skalén studénec inu kakòr *skažén* izvirek; — *kažèna:* škrb. 1 172 kar te bo v globočino nar bol gnálo, je *skažéna* natura. lev. žup. 47 da se ne bi v pródajo stavila *izkažèna* móka; — *kažèno:* ravn. 1 IV vi imate še bol *nepokažèno* krajnšino. — *kažèni:* ravn. 1 16 mi smo *skažèni;* — *kažèna* (dual): ravn. ber. 13 prva človeka sta bila nedólžna in *nepokažêna.*

kazním: *kazńèni:* lev. žup. 10 volílska pravica je vzeta vsem tacim ļudém, kateri so bili *kazńéni* za hudodelstva.

korím: *korjèn:* škriń. modr. 11 17 skuzi kar kdó grešy, z' tęm bó tudi *pokorjèn.* sir. 33 26 on dęla, kadàr je *pokorjèn;* ravn. 2 165 ves *spokorjèn* je bil; — *korjènim:* ravn. 2 167 kdo se ne bo z' *spokorjènim* in zavúpnim srcam k Jezusu obrnil?

kosím: *košèna:* škriń. sir. 40 16 trava, katęra ob kraji ene ręke ráste, bó poprej *pokošéna,* kakòr vsa druga tráva. — *košèni:* traun 36 2 ony bódo kakòr senú hitru *pokošéni.*

krivím: *krivļèna:* lev. žup. 205 závoj: zavita, *zakrivļêna* stvar. *krivļèni:* lev. spis. 3 54 Rožanec je nosil obé nogi, na vńéno stran *sakrivļêni.*

kropím: *kropļèna:* preš. 120 vrh sonca sije sóncov céla čéda po néba svítlih pótih *razkropļêna;* lev. žup. 79 vsa odrasla družina déla po ńivah in po drugód *razkropļêna;* — *kropļèno:* škriń. prip. 29 18 kadàr bó prerokùváńe jęńalu, bó ludstva *razkroplénu;* — *kropļèni:* škriń. modr. 17 3 so bily *razkropléni,* traun 141 (58) po tim so po cęlim svęjti *razkropléni* bily; 91 10 katęri hudobijo doprnášajo, bodo *razkropléni;* — *kropļène:* traun 146 2 gospòd bó Jeruzalem izzydal, inu *razkropléne* Izraelitarje vkùp správil. str. 267 (105) prósi prerok v imęni vsih med nevęrniki *razkroplénih* Judov, de bi jih bog zupet vkùp zbral.

krotím: *kročèn:* preš. 94 v drági slovénski *vkrotèn* ní domovíni vihár.

lovím: *lovļèno:* lev. žup. 138 ļudjé so dolžni, *vlovļêno* živál moriti.

ložím: *ložèn:* škriń. vis. pes. 5 14 ńegóv trębuh je slonokostęni z' zafiram *vložén.* ravn. 1 214 ńegov kraļev sedež je bil ves. iz

Digitized by Google

noviga zobá in z' zlatam *vložèn;* — *ložèna:* škriń. XXVIII takú je tudi ona z' grẹhmi cẹliga svẹjta *obložéna;* lev. žup. 132 v dopóvedi, ki je *priložéna;* škriń. sir. 50 10 posóda je z' vse sorte žlahtnimi kámni *vloženа;* — *ložèno:* škriń. sir. 3 29 hudobnu srcẹ bó z' bolečinami *obložénu,* sir. 6 15 zvẹstimu prijátlu ny glihe: zlatu inu srebrú ny vrẹdnu z' ńegovo dobro zvẹstobo na vágo *položénu* biti; lev. žup. 38 od priglédnega shôda se je môči tudi oprostiti, in to s prošńo o pravem časi *vloženo;* ravn. ber. 1 svojo šolsko prprávo imẹjte zmirej lepó *složẹno;* — *ložẹni:* ravn. 2 196 pridite k' meni, ktiri ste vtrúdeni in *obložẹni,* preš. 101 (možjé) blížajo se z blágam *obložẹni;* — *ložène:* škriń. vis. pes. 1 10 kẹtnice bomo tebi naprávili z' srẹbram sem tàr kje *naložène,* ravn. 2 134 bolníke mu vodijo vse z' bolečinami *obložène,* preš. 136 pésmi tẹbi v část *složẹne* iz krájov níso, ki v ńih sónce sije; — *ložènim:* lev. žup. 88 prôšńe o tej stvári se z *dolożẹnim* vojáškim listom vlagajo.

mašim: *mašèna:* škrb. 1 195 lukna na strehi če ne bo *zamašéna,* deš noter gre. — *mašèni:* lev. žup. 49 odtóčni žlebovi naj ne bodo nikoli *zamašẹni.*

mečim: *mečẹn:* jap. prid. 1 139 ti sí bil previžan inu more biti *omečén.*

mladím: *mlajène:* čb. 5 8 se lepšiga komu kaj zdí, ko vidît lune *pomlajène* svitleji žare oživlẹne, ko zemla in nebo temní?

morím: *morjẹn:* škriń. prip. 22 3 lẹn pravi: lev je zvúnaj, jest bi znal v srẹdi trga *vmorjén* biti, ravn. 1 162 ne bo *vmorjèn.* ber. 126 je dal povelẹ, de bode *umorjèn,* kdor kóli bi boga prekliňal; — *morjènemu:* ravn. 2 93 ga je *vmorjènimu* biti čakalo; — *morjèni:* škriń. prip. 7 26 nar močnéjši so bily od ńẹ *vmorjéni;* — *morjènimi:* ravn. 2 52 nad *pomorjènimi* otroci ne zagledamo nikar tròhe božje previdnosti.

možim: *možèna:* rog. 2 198 bila je ú malykuváuski vjeri podvučéna, zrejéna inu *omožéna.*

mudím: *mujèno:* ravn. 2 227 gotovo še ni bilo vse dóbro nad tim knézam *zamujèno;* — *mujènega:* ravn. 2 167 krvave sólze ne naméstijo *zamujèniga* časa.

podím: *pojèni:* preš. 157 od ńegà napréj *podéni* mirú ne bódo nájdli. škriń. sir. 48 16 niso od grẹhov jẹńali, dokler so bily iz svoje dežéle izgnáni inu po vsim svẹjti *razpodẹni.*

pojím: *pojẹn:* škriń. prip. 11 25 katẹri napája, bo tudi sam *napojén.* — *pojèni:* škriń. prip. 3 20 skupi ńegovo modrést iz bre-

Digitized by Google

znov vodę hahlájo inu *napojéni* oblaki doli rosę; ravn. 1 39 kadar so velbļudi *napojèni*, vzame težke zlate uháne in zapéstnice mož in jih natakne.

pustím: *puščèn:* škriń. sir. 44 18 za tó je tudi na zemli en ostanek *pušén* bil, ravn. 1 215 on sam vsih rodóv jim bo le *pušèn;* ravn. 2 124 *izpušèn* si. škriń. sir. 6 3 de ne bóš kakòr suhú drevú v pušávi *popušén;* preš. 83 *spušèn* na odlòg je bil mušketír; ravn. ber. 45 od vsih ļudí *zapušèn;* — *puščèna:* ravn. ber. 16 moja pregréha mi ne more več *odpušêna* biti. ravn. 2 150 kričé in jókaje je šla reva *zapušèna* za nòscimi; — *puščèno:* ravn. 1 106 po ńivah svojiga soseda gredóčim ti je z' rokó klasja vsmukniti *prpušèno;* ravn. 1 21 Noe vidi zemlo vso vso prazno in *zapušèno;* — *puščènega:* ravn. ber. 42 se morate bati vpričo boga kaj nespodóbniga in ne *prpušêniga* počéti, ravn. 1 198 *zapušèniga* nisim pravičniga vidil; — *puščèni:* ravn. ber. 35 sej je bog povsod pr nas, če smo lih *zapušèni* od svojih znancov; — *puščène:* lev. žup. županu je posebno pod očesom imeti *izpuščêne* kazńénce; — *puščèna* (pl.): ravn. 1 315 prišli so spet na Kanansko, v' svòje *zapušène* mesta; — *puščènih:* škriń. modr. 12 6 ti si vbijavce *zapušénih* otrôk pogubiti hotel.

redím (alo): *rejèn:* škriń. modr. 7 4 v' plenicah sem bil z veliko skrbjó *izrején;* ravn. ber. 76 zlo je skrbéla, de bi bil lepó *zrejèn* — *rejèno:* preš. si mošnico mi *rejéno* djál popólnama na súho; — *rejènih:* ravn. ber. 43 pride sédem lépih *rejênih* krav iz vôde.

redím (ordino): *rejèn:* traun. praef. je ta psalm za tebe od s. duhá *narèjén:* ravn. ber. 177 kakó modro je ves svét *narejèn!* — *rejèna:* rav. 2 53 stara crkovna pesem kakor nalaš je za vas *narejèna;* — *rejèno:* lev. žup. 149 treba imeti svedôčbe *narejêne* po ministerskih ukazih.

ročím: *ročèna:* škriń. modr. 14 8 duša, katęra je bila ńemu *izročéna;* ravn. 1 272 sim slišal, de je bila *poročèna* že z' sednimi možmí. — *ročèno:* ravn. 2 259 le nekoļko časa nam je blago *izročèno;* preš. 151 biló je, Mójzes, tebi *naročêno* peļati v Kánaan krdélo Júda. preš. 95 sebi *zročêno* mladóst, drúge si z ním bogatíl. 22 dekléta môjga žêno sim nájdel *poročêno.* — *ročènega:* lev. žup. 93 v dolžnosti *izročênega* podróčja se vštéva tudi občinska pomóč. — *ročèni:* preš. 34 kaj pa je têbe tréba biló, déte ļubó, déte mladó, mêni mládi déklici, *neporočêni* máteri? preš. 176 ki so ji *zročêni* váši smêhi. — *ročènih:* ravn. ber. 3 v šoli vam *izročênih* bukev

Digitized by Google

ne smẽte domú jemati; — *ročènim:* ravn. 1 328 kar ļudém sebi *izročènim* duhóven, ki mu človek svet in bogú posvečèn pravimo, ravno to je izraelski narod bil vsim narodom na zemli.

rodím: *rojèno:* preš. 132. tam mêni je gorjé biló *rojêno.*

rosím: *rošèno:* preš. 137 kjer *porosêno* od ļubézni číste kalí, kar žláhtniga je, žêne zále.

sadím: *sajẽn:* rav. 1 241 kadar vidi, de se mestu le nič ne zgodí, je ves *nasajèn;* — *sajèna:* ravn. 1 171 ńegova sulica je bila v tla *zasajèna;* — *sajèno:* lev. žup. 192 poruvati kar je bilo *vsajêno;* — *sajèni:* ravn. 2 110 taki vodnáki so bili ta krat z' gošatimi drevésmi *obsajèni.* 1 246 knéze déla on v' nič: komej so *vsajèni,* on pa kar pihne v' ńé in vsáhneni so. — *sajènemu:* ravn. 1 253 drevesu je enak ob vodi *zasajènimu.* — *sajènih:* lev. žup. 137 treba je zatreti mešíčke in gosénice, kadar se vspomládi pokažejo po *zasajênih* rastlinah.

slepím: *slepļènega:* ravn. 2 228 prezaróbleno se mu zdí *oslepļèniga* otroka z' odréko žáļiti; — *slepļèni:* čb. 5 9 vi ste od zmot *slepļêni;* — *slepļène:* lev. žup. 43 prepovédano je imeti *oslepļêne* vabnike.

smodím: *smojẽn:* rog. 2 151 katéri, aku si lih vus *osmojèn,* opečen in ožgán, hválil je véner g. boga; — *smojènega:* rog. 2 573 znešil ni celiga (grma), temúč ožgániga, *osmojèniya,* grdiga.

smolím: *smoļèni:* lev. žup. 56 tacega mrliča je položiti v dvojno, trdno *zasmoļêno* rakev.

sramotím: *sramočẽn:* škriń. sir. 5 14 položi tvojo rokó na tvoje vusta, de ne bóš v' nespámetni besẹdi vjẹt in *zasramotén.* lev. spis. 3 136 kováč otide zeló *osramočèn.* — *sramočèni:* ravn. 1 168 *osramotèni* se vrnejo Davidovi posli.

srebrním: *srebrńènega:* traun. 57 14 se bote svètili kakòr pẹrje tiga *posrebrńéniga* golóba.

steklím: *steklẹna:* lev. žup. 50 lončenína bodi *postekļêna.*

strelím: *streļẽn:* jap. prid. 2 98 to smrtno pušico, s katẹro je *vstrelén,* povsod okuli nosi. — *streļèna:* škriń. modr. 5 12 na odkázan kraj *izstreléna* pùšíca. preš. 130 pobégnil tak sim, kakor srna pláne od lôvcov v préjšńih časih *ostrļêna.*

svarím: *svarjẽn:* škriń. prip. 3 11 ne zgubi srcẹ, kadar bóš od ńega *svarjén,* sir. 10 28 podvučén móž ne bo godrnal, kadar bo *svarjén,* lev. žup. 15 komur se zdí, da je po nezasluženem *svarjèn,* tak ima pravico pritožiti se. traun. 50 (str. 123) David od preroka

Digitized by Google

Natana zavolo pręšeštva inu umorstvá *posvarjén* spozná svojo hudobo.

svetím: *svečèn:* škriń. sir. 36 4 si pred ńih očmy nad nami *posvečén* bil; ravn. 1 45 je bogú *posvečèn;* — *svečèno:* ravn. 1 338 ļudstvo mi bóste meni *posvečèno* zmed vsih narodov; preš. 73 za káj v prst *posvečêno* zagrêbli ste me ví? — *svečèniħ:* škriń. sir. 7 35 imáš gospodu ofrati prvine od *posvečénih* rečy.

svetlím: *svetļèna:* ravn. 2 14 tukaj nam boga *razsvetlèna* divica pokaže, kako se bog poveličuje; — *svetļèno:* preš. 132 je stopíla v cérkev *razsvetļêno;* — *svetļèni:* traun 33 6 prbližajte se k ńemu inu vy bote *razsvitļéni;* — *svetļène:* preš. 157 oči ńe od ļubézni *razsvetļêne* smejále so se zvóļenmu nasproti.

šotorím: *šotorjèni:* ravn. 1 171 Abnar in vsa vojska so *razšatorjèni* okoļ ńega.

tajím: *tajèn:* traun. str. 5 Kristus je bil od svojga ludstva *zatajén.*

točím: *točèn:* škrb. 1 196 kamen po hribu *zatočén* se ne more vstaviti.

togotím: *togočèn:* ravn. ber. 34 Ezav je bil zavoļo téga *razstogotèn.*

topím: *topļèn:* ravn. 2 237 ńemu bi bilo boļši, de bi se mu mlinsek kamen na vrát obésel in de bi bil v globočino morja *potoplèn,* preš. 78 zgubļèn je *vtopļèn* je, se bojím; — *topļèno:* preš. 191 o čákaj, de mi v skrbéh ne bó srcé *vtopļêno;* — *toplèni:* čb. 5 9 vi ste u goste brezno tmè *vtopļêni;* — *topļène:* preš. 178 jok briše, ko vidi v táko žalost ńu *vtopļêne.*

tovorím: *tovorjènih:* ravn. 1 76 Jožef je očétu poslal desét z egiptovskimi blagóvi *otovorènih* oslov.

tvorím: *tvorjèn:* škriń. modr. 14 8 z' rokámi *sturjén* malík je preklęt. ravn. 1 11 prvi greh je *storjèn;* — *tvorjèna:* škriń. prip. 8 23 od vękoma sim postávlena inu od nękdaj prędèn je bila zemla *sturjéna;* ravn. 1 49 *storjèna* krivica čez dvajset lét lohka človeku še grenke dní déla; — *tvorjèno:* traun 32 9 on je rękal, inu vse je bilú *sturjénu,* ravn. 2 219 kar apostelni hočejo, vse je *storjèno;* škriń. modr. 7 3 sim na to za vse enaku *sturjéno* zemló padél; — *tvorjèni:* traun. 70 24 bódo ty, katęri meni hudú sturiti yšejo, k' sramoti *sturjéni;* — *tvorjène:* ravn. 2 105 brez trúdica so ji *storjène* še tolke rečí; — *tvorjènim:* ravn. ber. 10 kaj pa je nar véči in nar lepši hiša v priméri z' svétam tako vpravno *storjênim?*

Digitized by Google

učím: *učȅn:* škriń. prip. 24 5 *vučȅn* človȅk je močán, ravn. 2 63 kdor tega ne vé, še takó *učȅn* naj bo, trapa je, ravn. ber. 183 v domovini je *zučȅn* v potrebnih znanostih. ravn. 1 293 se nevumno malikvaňe vsakimu otroku gnusi, če je kolkaj *podvučȅn;* — *učȅno:* ravn. 1 IV pravijo takim, de *prevučȅno* govoré; — *učȅnega:* ravn. 2 255 písmej se hoče *vučȅniga* delati; — *učȅni:* ravn. 1 IV. *vučȅní* radi nemšino vmes brodijo. – *učȅne:* preš. 101 to med *učêne* gré linguíste. — *učȅnih:* ravn. 1 IV mislim de me bote otroci in pastirji od *vučȅnih* veliko bol vumeli. — *učȅnim:* ravn. 2 91 ńim na sveto pismo *učȅnim* je znano moglo biti.

valím: *vaľȅna:* škriń. sir. 37 4 aku ne bóš v gospódovim strahi trdnu ostal, bo tvoja hiša kmálu *razvaléna.*

varím: *varjȅni:* lev. žup. 47 tudi je treba čuti, da ľudjé živež kupujóč ne bodo *prevarjêni.*

veselím: *veseľȅn:* škriń. prip. 12 25 z' eno dobro besędo bó *razveselén,* sir. 35 21 on ne bo *obveselén.*

vrstím: *vrščȅne:* lev. žup. 80 po razredih, v katere so občine *razvrščêne;* — *vrščȅna:* lev. žup. 54 na dvanajst razredov so *razvrščêna* vsa poslopja. — *vrščȅnih:* lev. žup. 108 oméńena kńiga naštéva do 30.000 ukazov, *razvrščênih* po tvarinah.

vrším: *vršȅno:* lev. žup. 15 posvetováne o kakej stvari je *završêno* tedaj, kadar uže nihče daľe ne želí besede.

zlatím: *zlačȅna:* škriń. sir. 50 10 močnú *pozlatčêna* posóda; — *zlačȅne:* traun 67 14 kateri ima močnú *pozlatčêne* perúte.

živím: *živľȅne:* čb. 5 4 se lepšiga komu kaj zdí, ko vidit lune pomlajêne svitleji žare *oživľêne,* ko zemľa in nebó temní?

U *sing. masc.* dolazi *otegnuti* naglas na slogu pred nast. *-en* obično u osnovi rodi:

rodím: *ròjen:* ravn. 2 4 šè *ròjen* nè bo žé z' svetim duham napólnen. 2 27 *ròjen* v' Davidovimu mestu vam je zveličar nocój. lev. žup. 31 Járnej, *porôjen* 18 . ., preš. 100 búkev pešíčico denímo na ogńiše, *prerôjen* fênis číst de 'z ôgńa vstane. — *rojêna:* preš. 60 o de sim bilà *rojêna!* lev. žup. 31 Apolonija, *porojêna* 18 . .; — *rojêno:* ravn. 1 90 o polnoči bo vmrlo vse *prvorojêno* po Egiptu. — *rojênega:* traun. str. (77) bó svojga iz Davidove hiše *rojéniga* syna z' vsęmi lastnóstmi eniga dobriga pastirja previdil. — *rojênemu:* ravn. 2 201 kar svet stoji, se ni slišalo, de bil kdo slepimu komu *rojênimu* očí odperel; — *rojêni:* ravn. 2 51 mi nismo v takimu nagneńu *rojêni;* — *rojêne:* traun 104 36 on je vse prvorojénu v' ńih dežéli pobil inu vse ńih *prvorojêne;* — *ro-*

Digitized by Google

jènih: rav. 1 22 zavézo naredím z' ļudmí vsimi, kar jih bo *rojènih* po vas.

Tako još: *otovòren* ravn. 1 157, *čèšen* ravn. 2 205.

Opako, čestimice opako štamparskom griješkom biće: nasàjen ravn. 1 309, izbósen ravn. 1 264 oblagodárjena ravn. 1 136 i češće; osmójeniga ravn. 1 296, pomlájena preš. 165.

Kad se hoče da se točno označi opredijeļen čin, onda rabi *otisnuti* naglas a široko se *e* (è ê) suzi na é (ę):

zgubļêni: ravn. 2 251 (kao napis): *zgubléni* sin. — *stopļêno:* ravn. ber. 159 viri sol v zemļi *stopléno* seboj nosijo; — *rojêni:* ravn. ber. 147 to prsojeno móč imenujemo *vrojéni* nagib. — Kašto u tom slučaju naglas skoči za slog natrag n. pr. *zgrêšeni:* ravn. 1 252 za kaj se ta polk vstavla tako trdovratno na *zgréšeni* póti, de se ne da zavrníti? Tako vaļda i: *rôjeni:* ravn. 2 45 kje je judovski vnovič *ròjeni* kraļ?

c) u ńekim glagolima s nastavkom ê u infinitivu za ńegdašńe ê-n, jer strmêńe itd., dakle *en* za *n* (pamti stsl. gorѧštь kajkavski gorúć).

blêdê: *bledèna:* preš. 105 ne omečé je lica *obledêne.*

strmê: *strmèn:* ravn. 1 48 Isak reče ves *ostrmèn:* kdo si pa ti? — *strmèni:* ravn. 1 19 zavpijejo vsi *ostrmèni.*

želê: *želèna:* škriń. sir. 6 27 *zaželéna* modrόst bó tebi dána. — *želêno.* traun. 105 24 ony so to *zaželéno* dèžélo zaničòvali. preš. 151 od déleč vgledaš zemļo *zažeļêno;* — *želène:* ravn. 1 281 ves živ vére je smrti *zaželène* čakal. preš. 68 lépši od Urške biló ni nobêne, nobêne očém biló ból *zažeļêne.* 136 ne odkríje se mên' obràz lepôte *zažeļêne.*

2. Naglas na slogu *pred nastavkom en.*

Taj ostaje u svim oblicima nepromijeńen na tom slogu. Dolazi u glagolima s inf. nastavkom *ni* (za nô) i *i*, te je *otegnuti* u glagolima, koji imaju u prezensu otegnuti naglas na slogu pred nast. *nem im,* a *otisnuti* u glagola bez nastavka u infinitivu s osnovom na suglasno, u kojoj nema vokala *o* i *e;* za tijem u glagola s ostalim nastavcima u infinitivu, koji imaju u prezensu tamo otisnuti naglas.

zaklénem: zakléńen; hválim: hváļen; sûnem: sûńen, sîlim: sîļen. Evo ńekoliko primjera:

ad a)

klénem: *kléńenih:* ravn. 2 278 so se spred *zakļénenih* dúr mogle pobrati.

Digitized by Google

máknem: *máknẹni:* ravn. 2 250 vučénci le kapļo ga okúsevši so že vsi *zamákneni*, 2 171 že so vsi *zamákneni* v bistre očí glédkali.

sáhnem: *sáhnẹno:* ravn. 2 177 gròza nas more preletéti, če premišļujemo, kakó je na Jezusovo besedo novo živleńe v' *razsáhneno* truplo vdárilo.

táknem: *táknẹno:* ravn. 2 127 vse je bilo z' méstmi in trgmi *natákneno.* — *táknẹnih:* lev. spis. 3 168 nektera vas je pol ure dolga pa ima komaj trideset tod in tam *raztáknẹnih* koč.

gánem gubi samoglasno kad je složeno s prijedlogom a taj dobiva naglas: nágńen pripógńen. n. pr. ravn. ber. 13 k' dóbrim sta bila *nágńena* prva človeka.

páčim: *páčeni:* ravn. 2 237 vse prehudó so ļudjé *spáčeni.*

rẽšim: *rẽšen:* ravn. ber. 43 Jožef iz jéče *rẽšen* in povišan. — *rẽšena:* ravn. 2 170 vérovaj in *rẽšena* bo. — *rẽšenega:* ravn. 2 246 mati je dekléta *rẽšeniga* najdla.

sódim: *sójenega:* lev. žup. 84 tedaj je *obsójenega* človeka môči zarúbiti; — *sójeni:* škriń. sir. 42 8 bódo od mladẹnčov *sójeni.*

kúpim: *kúpļeni:* lev. žup. 127 komu so se dali *izkúpļeni* novci. *kúpļenim:* ravn. 1 65 pòjte domu z' *kúplenim* žitam.

vózim: *vóžene:* ravn. 2 84 zaznájo se *vóžene* réke.

prósim: *prošen:* preš. 46 pévic *prošen* strúne vbêre. — *prošena:* ravn. ber. 32 pride déklica, *prošena* da Eliezerju píti.

Tamo gdje govore pròsim govore i pròšen: lev. žup. 25 dovôļeno, 68 izvôļeni, postrôjeno 50 pomnôžen 78; ravn. ber. 106 na to postavi Elija altar, položi na ń svoj dar in ga rêče z vodó dôbro politi, de sta dar in grmada *premôčena.*

ad b)

vlêk: *vlêčen:* preš. *preblêčen* sim minišič bíl, in ràd sem pél, se rajši píl.

pred: *prêdenih:* lev. žup. 137 dolžnóst je, da vsi drevje otrébijo *zaprédenih* gosénic.

strig: *strîženih:* škriń. vis. pes. 4 2 tvoji zobję so kakor čęda *ostríženih* ovác. tres. jap. prid. 1 337 z rožami *potrésena* postela. Tako klad: poklâden, krad: ukrâden, pad: popâden, pas: popâsen, griz: nagrîzen, strig: ostrîžen, grûd: zgrûden, skub: oskûben, jêd: snêden, sêd: sesêden, sêk: posêčen, strêg: postrêžen, vlêk: vlêčen, męt: umêten, pręd: zaprêden, pręg: zaprêžen, seg: dosêžen, trẹs: potrêsen, zęb: ozêben, lęg: izlêžen, gôd: zagôden; dolb: izdôlben, molz: pomôlzen, tolk: stôlčen, volk: obôlčen, vrg: vrẑen.

Digitized by Google

grêznem: *grêzńen:* ravn. 2 279 bogatinc je bil v pekel *pogréznen.*

-lîznem: — *lizńenim:* škriń. prip. 28 23 kateri ńega z' *prlíznenim* jezikam napęle.

-tûhnem: *tûhńeni* ravn. 2 90 ti pòsli so farizeji bili, zvíti in *potúhńeni.*

vâdim: *vâjen:* škriń. sirah. 22 20 človek na očitańa *navájen* se vse svoje žive dny ne bó pobólšal.

mêrim: *mêrjena.* ravn. ber. 150 kakó *prmérjena* je obléka, ki jo je bog vsaki živali dal!

sîlim: *sîļene:* ravn. 2 22 od greha *posílene* vidi ļudí. — *sîļeni:* ravn. 2 66 raji in raji so ga ļudjé iméti *prsíleni.*

hûlim: *hûļeno:* ravn. 2 42 se vam ne gnúsi iz srca nad tako *prhúleno* hinavšino?

pravîčim: *pravîčeni:* škriń. modr. 6 11 katęri pravico prov držę, bódo *opravíčeni.* lev. žup. 26 ribe lové tisti, kateri so *upravíčeni.*

Tako vid od vidê: prevîden, vêd od vêde: izvêden, sliša: vslîšan; jer vîdim slîšim.

U ugarskoj slovenštini.

Nastavak *n* dolazi samo u osnovama na *a.*

To *a* ima naglas a) u osnovama od *jednoga* sloga, i b) u osnovama, koje naglašuju to *a* i u *infinitivu.*

ad a):

bra: *brána:* küz. djań. ap. 9 15 mi je on *odebrána* posouda. — *bráni:* küz. jan. ozn. 17 14 ki so ž ńim, so *pozváni* i *odebráni.* küz. mat. 20 16 dosta ji je *pozváni,* malo ji je *odebráni.* — *bráne:* küz. mat. 24 31 vküp spravijo te *odebráne* ńegove.

da: *dána:* küz. djań. ap. 5 4 *odána* (ńiva) v tvojoj oblasti je bila. — *dáno:* bar. 19 po tom je preglédnola, ka je gor *dáno* mejla. — *dáne:* küz. 2 petr. 2 21 so se kraj obrnoli od *dáne* ńim svete zapouvidi. — *dána* (npl): küz. mat. 11 27 vsa so meni *dána* od očé mojega.

gna: *gnáne:* bar. 26 spejvne vtičke so od vési *pregnáne.*

pra: *prána:* küz. 2 petr. 2 22 pes se je povrno na svoje lastivno vömetańe i *zeprána* svińa vu kališ blata.

zva: *zvánc:* küz. mat. 22 3 poslao je sluge svoje zvát te *pozváne* na gostüvańe. — *zvánim:* küz. luk. 14 17 poslao je slugo svojega, da bi povedao tim *pozvánim:* pojte.

Digitized by Google

žga: *žgána:* küz. djań. ap. 7 42 je li ste mi zarejzana i *cužgána* áldüvali?

ad b):

držáti: kń. mol. 19 spoznávam ka sam do etoga dneva od tebe *zdržáni,* naj tebé hválim.

flajštráti: *flajštráni:* bar. 19 cérkveni sertél je z vékšíne z osejkanim kamnom *poflajštráni.*

jemáti: *jemána:* nagfl. 92 vu tom pa nema nikše zmóčave naidti či do pitańa z eti naprej povejdani *jemána.*

lejáti: *lejána:* küzm. pav. rim. 5 5 vüpańe pa ne osramoti zá to, kaj je lübézen boža vö *vlijána* vu srcáj naši po s. dühi. küz. mat. 23 35 naj pride na vás vsa pravična krv, štera je *prelijána* na zemlo od krvi Abelove notri do krvi Zakariášove. luk. 11 50 naj se vö zišče krv vsej prorokov *prelejána* od začetka svejta od naroda etoga. djań. ap. 22 20 gda je *prelejána* krv Štefana svedoka tvojega, i jas sem tam stáo i privolo sem k smrti ńegovoj. — *le-, jáni:* küz. 2 petr. 3 6 po šteri je teda z vodov *oblejáni* svejt prejšao. djań. ap. 10 45 strsnoli so se, ki koli so s Petrom prišli, kaj je i na pogane svétoga dühá dár vö *vlejáni.*

mantráti: *mantráne:* küz. djań. ap. 5 16 vküp je prihájala ta vnožina okouli bodouči mejst vu Jerušálem neséči nemočne i *mantráne* od nečisti dühouv. — *mantráni:* bar. 16 etak *zmantráni* ino razdráženi pes se je silno nad oviva dečáka pognao.

menkáti: kń. mol. 177 oh králestvo! vu kom je *nepomenkána* svetlost i mér božji, gda bom te vido?

niháti (ńati): *nihána:* küz. 1 timot. 5 5 štera je za istino vdovica i sama *nihána,* naj se vüpa vu bougi; — *niháni:* küz. djań. ap. 25 14 niki moužje ste *niháni* od Felixa zvejzani; — *niháno:* nagfl. 6 na obhod vučitela gledouč se eti malo praviti dá, ár je cejlo dejlo samo li znamenüvano ali *zaniháno.*

oráti: *oráne:* bar. 38 ńive goule ležijo: ništere so že z nouva *zoráne.*

U glagola, koji u infinitivu nemaju naglas na *a*, nego na kojem drugom slogu pred ńim, ima i ovdje na onom slogu naglas, a naglašeni slog je gotovo svuda slog pred *a.*

zazávati: *zazávano:* küz. djań. ap. 15 17 nad šterimi je imé moje *zezávano* bilou.

písati: küz. mat. 21 13 *písano* je: hiža moja se hiža molitvena bode zvála.

Digitized by Google

kárati mázati: küz. 2 petr. 3 14 na tom bojdite, da se *nezamázani* i *nepokárani* pred ńim najdete vu mejri.

račúnati: küz. djań. ap. 1 17 je *sračúnani* bio med nas itd.

gúčati: küz. 1 korin. 16 9 či po jeziki razumno rejč ne dáte, kak se spozna, ka je *gúčano?*

Osnove s nastavkom *üva* (iva) koje imaju naglas na *ü* u infinitivu: poštúvati, imaju ga na tom *ü* i u tom participu: poštúvani, kń. mol. 63 dár božji i lúbav je *imenúvani.* 174 jako si od méne *zbantúvani.* 258 včini, naj íme tvoje bode od nás vsej spoznano i *poštúvano;* i jer je to *ü* kratko, kńiga naglasa obično ne biļeži; a gdje je u infinivu naglas na kojem slogu pred *üva*, tamo je i u tom participu n. pr. fundálivati: küz. luk. 6 48 prispodoben je k človeki cimprajoučemi hižo, ki je skopao i zgloubao i položo je fundamentom na pečini; gda je pa povouden pastánola, vdaro je potok v hižo ono, i nej jo je mogao genoti, ár je na pečíni *fundálivana* bíla.

Nastavak *en.* On je obično bez naglasa.

S naglasom dolazi uvijek u glagolu *lübiti:* küzm. mat. 17 5 ete je moj *lübléni* sin. küz. jud. 17 vi pa: *lübléni,* spoumente se z rejči, štere so vám povejdane; — bar. 4 ńena *lübléna* mati je ńej kamenico i rovatek kúpila. 46 deca moja *lübléna*, vrlo se včite, nagfl. 10 *lübléna* deca, jas sam vas za vaša iména pitao. — bar. 34 doklen živémo, nam je zemla *lübléno* prebiválišče; bar. 12 *lübléna* oča ino mati! jas sam vama nikaj prinesla. kń. mol. 166 moli se za mé pri tvojem *lüblénom* sini.

Inače čitam još küz. mat. 15 24 nej sem poslan nego k *pogüblénim* ovcám hiže izraelske.

Gotovo sve ostale osnove imaju naglas na slogu *pred -en.* n. pr. küz. djań. ap. 9 36 vu Jopi je bila nika vučenica po imeni Tabitha, štera *razkládjena* se zové Dorkaš. küz. jud. 12 drevje *povéjhńeno.* 17 vüsta ńihova gučijo *napíhńena;* küz. 1 tes. 18 je od vas *razglášena* vö rejč gospodnova. 2 kor. 3 10 to *odíčeno* nej je bilou *odíčeno*; mat. 21 4 tou je pa vse *včíńeno,* da bi se spunila rejč po proroki povejdana. 2 kor. 2 2 što je, kí mené obeselí, nego *razdreséļeni* od méne. djań. ap. 14 26 odnut sta odplavala vu Antiohio, odkud sta bilá *preporoučena* vu miloščo božo na delo. rim. 5 10 či záto, protivnicke bodouči, smo se z bogom zmérili po smrti siná ńegovoga, od koga bole *zmérjeni* se obdržimo po žitki ńegovom. mat. 14 36 keliko koli se ji je doteknolo, *ozdrávleni* so. jan. ozn.

Digitized by Google

7 4 čüo sam račún ti *zapečáčeni* sinouv izraelski itd. Tako i: tépeni móļeni itd., ali toga kńiga ne biļeži.

Naglas na prijedlogu je u: pósteni, ali ne biļežen; za tim: *nájden:* küz. mat. 1 18 zaročena mati ńegova Maria Jožefi prvle, liki sta vküp prišla, *nájdena* je noséča z dühá svétoga. 1 petr. 2 22 ki je greha nej včino niti je nej *nájdena* jalnost vu ńegovi vűstaj.

spómeńen: küz. djań. ap. 10 22 mouž pravičen, *opoumeńeni* od angela, ka . . mat. 2 12 *opoumeńeni* od bogá vu sne, naj se ne vrnéjo nazaj k Heroudeši, po drűgoj pouti so šli nazaj vu svoje domovine.

U kajkavštini.

Nastavak *n* u glagola s nastavkom *a* (uva).

Na *a* dolazi u sing. masc obično *otisnuti*, u ostalim oblicima *otegnuti* naglas.

a) u osnovama od jednoga sloga:

bra: *brân:* gašp. 1 540 vu varošu Sebaste *odebrán* je za biškupa; Šimunič fen. 215 on je *zebrán* kraļ ludstva božjega. gašp. 1 442 za čast rečénu vreden štimán od vseh je biškup *zebrán;* — gašp. 1 579 hodi, *zebrána* moja zaručnica. — *bránoga:* gašp. 1 494 s kojem (glasom) je sebe spoznal zvánoga i *odebránoga* čuvara varaša. — 448 sveti Ivan zbog *izebránoga* govoréńa svojéga zlatousti zván. — *bráni:* petr. 128 budu činili velika znameńa i čuda tak, da se vu bludnost napelaju i *zebráni.* — *brána:* gašp. 1 521 ova jesu od sveteh otcev *izebrána.* — *bráneh:* petr. 34 vnogo jé zváneh, ali je malo *zebráneh.*

da: *dân:* gašp. 1 443 *izdán* videči hahare da po ńega šetuju, akoprem vugnuti se bi bil mogel, vendar ne hotel. petr. 36 hoče *predán* biti poganom. — *dána:* gašp. 1 649 ovak čast občinskoga pastira, poglavára i vseh otca *podána* je Petru od Kristuša. — *dáno:* gašp. 1 308 na pamet donašaju mu bogatstvo ostavļeno, *prodáno* i završeno. — *dánoga:* gašp. 1 675 opomenu turobnoga drugi, naj s. Matjaša vsem na zveličeńe *podánoga* zazove; — *dáne:* gašp. 1 514 zrok drugi *podáne* zapovedi ove more se premisliti. — *dánim:* gašp. 1 142 za *prodánem* pohištvom svojem bogu ponizno zahvali, da ńega od skrbi je odsloboditi dostojal.

kla: *kláne:* vran. rob. 1 120 one ne previdiju, da *kláne* budu.

pra: *prân:* petr. 49 ki je *oprán*, ne mu potrebno nego da noge opere. — *práne:* gašp. 1 557 poda noge, koje *opráne* i obrisane ves beteg taki pogubile jesu.

Digitized by Google

sla: *slân:* gašp. 1 745 Ivan vu Granatu je *poslán;* — *slánimi:* gašp. 1 572 vlovila je s. divica ova z darmi od sebe *poslánemi* Teofila mudroznánca.

spa: *spána:* matij. 2a 146 vsa narava *zaspána* je léžala.

zva: *zvân:* petr. 114 gda *zván* budeš na svadbu, ne posádi se na prvo mesto, da mozibiti dostojneši od tebe ne bude *zván;* — *zvána:* gašp. 1 153 *pozvána* vu Feraru iz Bononije; — *zvánoga:* gašp. 1 580 Isák *dozvánoga* negda pred se sina svojega Jakoba pošalje vu Mesopotamiju.

žga: *žgân:* gašp. 1 433 z najvekšum ljubavjum božjum *vužgán;* 373 z ljúbavjum velikum muku podjeti *zažgán* zezvedel je, gde — *žgána:* gašp. 1 448 Eudoksija proti svetomu biškupu srditostjum *vužgána* je zadovoljna bila viditi od časti svoje izrinenoga; — *žgáno:* gašp. 1 408 vučimo se od ovud *zažgáno* krščanske navuke poslušati. — *žgáne:* gašp. 1 640 ves kvar zbog *požgáne* od sebe lozé vučinen napunoma jest naplatil; — *žgánum:* gašp. 1 201 duhovni pastiri *zažgánum* željum vse ravnaju podložne ovčice Kristuševe.

Naglas ovih osnova može skočiti na prijedlog n. pr. *zážganu:* gašp. 1 433 kak *zážganu* želju, bližnega zveličeńe zadobiti, je zadobil.

b) u osnovama, koje imaju ili mogu imati naglas na osnovnom *a* u infinitivu.

bandižàti: *bandižánoga:* gašp. 1 448 Eudoksija proti s. biškupu srditostjum vužgána ne listor je zadovoljna bila viditi od časti svoje zrinenoga, iz carigradskoga varaša *bandižánoga,* nego je . .

iskàti: *iskân:* matij. 1a 207 na smrt *iskán* moral je vu Egiptu segurnost iskati.

končàti: *končánum:* gašp. 1 465 pred *dokončánum* službum božjum več iz cirkve izhájali jesu. — *končánim:* gašp. 1 587 telo negovo za *dokončánem* petom letom celo i frižko je najdeno; — *končánch:* gašp. 1 583 čujući vnoge kloštre reda s. Benedikta zbog taborov za onda *dokončáneh* dokonča ne napuniti z redovniki. — *končánimi:* gašp. 1 583 za *dokončánemi* tremi leti iz kloštra odide.

kopàti: *kopána:* matij. 1a 176 cela nárava kakti vu kmici *sakopána* je léžala.

kovàti: *kován:* kraj. 177 kemi čavli je Kristuš bil križu *prikován.* 179 tremi čavli *prikován.* gašp. 1 676 Seljan nekoj od krvoloka vlovljen, *okován,* z lanci obtršen pobegne. — *kována:* gašp. 1 633 Julijana prime lance, s kojemi be predi *okována.* — *kováno:* gašp. 1

Digitized by Google

911 sunce k križu *prikováno.* — *kovánoga:* gašp. 1 395 silnik vučini ga *okovánoga* nuter položiti. 404 *okovánoga* k kra|u pošal|e; — *kovánu:* gašp. 1 725 koteru vu železje *okovànu* z ovem je razveselil bog videńem. — *kovánim:* gašp. 1 351 krščenikom onde *okovánem* noge bi bili oprali.

lejàti: *lejána:* kraj. 115 zdrava budi krv gospona našega na križnom dreve *prelejána.* petr. 14 pridé obrh vas vsa krv pravična, kotera je *prelejána* na zem|u. gašp. 1 406 suzami *oblejána* izkrikne: ovo je on. 658 začne prositi od boga odproščeńe z velikum vnožinum súz *oblejána,* — *lejáno:* gašp. 1 913 vse telo s krvjum *oblejáno.* — *lejáni:* gašp. 1 726 suzami *oblejáni* trsili se jesu svetu Perpetuu od ńe nakáneńa odvléči; — *lejáne:* gašp. 1 792 jeden drugomu vusta tak stukú, da s krvjúm *zalejáne* zubi van p|uvali jesu. — *lejánimi:* gašp. 1 406 opadši z molitvicami z suzami *zalejánimi* greh oplače.

pe|àti: *pe|ân:* gašp. 589 k prave vere je *dope|án:* 638 vlov|en pred velikoga véčnika je *dope|án.* 689 aldov Isák zadovo|en postal bogu je póvo|en pod meč listor *zape|án;* — *pe|ánoga:* gašp. 1 730 *pe|ánoga* na zadńe dopitańe smrti zestane stanovit velikaš. 301 *dope|ánoga* z mastnemi rečmi nagovarjati začne; — *pe|ánomu:* gašp. 1 505 *dope|ánomu* ovako govoriti začne: . . — *pe|áni:* matij. 1a 92 nazád na put kreposti *dope|áni* bili su. gašp. 1 793 drugi dan na smrtno dopitańe *izpe|áni* jesu. — *pe|áne:* gašp. 1 404 Chofroas *dope|áne* preporuči sudcu. — *pe|áneh:* gašp. 1 248 Job je bil zgubil pet sto oslih od Sabeušev *odpe|áneh.* — *pe|ánim:* gašp. 1 301 cesar pred se *dope|ánem* groziti se začne.

p|uvàti: *p|uvân:* gašp. 1 142 od Židovov vlov|en, zvézan, *po-p|uván,* p|uskan . . 430 znamo dobro, da je bil *popluván,* bičuván, osmeján.

smejàti: *smejân:* gašp. 1 430 znamo dobro, da je bil pop|uván, bičuván, *osmeán.* 919 kaj verno, akoprem od pajdaša za to *osmeján,* izvršavati ne zamudil. — *smejáni:* matij. 1a 46 onda od |udi *zasmehàni* budete.

štimàti: *štimân:* gašp. 1 442 za čast rečénu vreden *štimán* od vseh je biškup zebrán. matij. 2c 67 zavjetek navuka Kristuševoga bil je *preštimán* — *štimánu:* matij. 2c 36 réči nikaj ne hasne, ako vas na nijednu *preštimánu* istinu ne spomeneju. — *štimánoga:* vran. rob. 1 129 kojem jéstvine grustiju se, kajti poleg vašega *štimànoga* téka napravlene nesu, gašp. 1 848 kada se od odičeneh domovine nebéske stanovnikov spominamo, jeda li bi se od *štimánoga* otca

Digitized by Google

Jezuša Kristuša spozabili? — *štimánom:* gašp. 1 539 sveti Blaž narodil se je v Armenije, *preštimánom* kotaru Azije, vu varašu Sebaste. — *štimáne:* matij. 2c 48 bog *preštimàne* peršòne poslal je.

trovàti: *trováne:* gašp. 1 836 poganini stanovite sire *otrováne* i ostvárjene na dár svetomu donesú Patriciušu.

večàti: *večána:* koc. fil. 18 zemļa *obečána* je dobra i lepa. — *večáno:* matij. 1a 92 ńemu kraļevstvo otca nebeskoga je *obečáno;* — *večánu:* gašp. 1 135 *obečánu* od boga kananeumsku zemļu je obladal, 750 na plaču vsem milosrdnem *obečánu* pozváni budemo. — *večánoga:* gašp. 1 433 počel je mesiáša negda svetem otcem *obečánoga* nazvéščati; 684 da del najema vsem *obečánoga* zadobímo. 239 zaļubi se vu záručnika od otca *obečánoga.* — *večánomu:* gašp. 1 239 najde kčer svoju z ļubavjum vužganu proti záručniku *obečánomu;* — *večáne:* matij 2c 20 k vam dòjdem, *obečáne* dáre duha svetoga vam podelim.

držàti: *držân:* gašp. 1 302 kakti živinče na mestu ovom *držán* na nebésko obrne prebivališče. — *držána:* gašp. 1 754 ne kakti službenica *držána* vučini, da puna duha svetoga je se sudila. — *držánu:* gašp. 1 481 koji kaj drugo znamenuvali jesu nego *zdržánu* ńegovu srditost? — *držánoga:* gašp. 1 457 tebe vu pismu z drugem človekom poštuvánem spodobnem kipu s. Pavla pred tobom postavļenom *zadržánoga* videl jesem. — *držáni:* matij. 1a 92 koji za najgorše vsakoga pobolšati se ufańa *držáni* su bili. — *držáne:* gašp. 1 529 ogovarjáńa zbog *neobdržáne* zapovedi hotela se je očistiti. — *držána:* gašp. 1 54 vu kojem listu vsa ova *zadržána* jesu.

c) u osnovama na *uva:*

alduvati: *alduvân:* gašp. 1 689 Kažimir je z dušum bogu *alduván.* — *alduvána:* gašp. 1 401 poklam kam bi bila na službu božju *alduvána,* živela je vu svetosti; — *alduváno:* gašp. 1 504 od kojega vrémena na službu božju déte ovo jest *alduváno;* — *alduvánoga:* gašp. 1 520 otec bog nebeski hotel je po naj svetêši devici *alduvánoga* imati jedinoroďénoga sina svojega. — *alduvánim:* gašp. 1 501 za zvršenem bogu *alduvánem* závezom kraļ prikaže Petru cirkvu s. Eulalije. — *alduváni:* matij. 2 52 ńemu jesu bogu *alduváni* nedéļni i svetéčni dnevi kakti dnevi delatni. — *alduvánimi:* gašp. 1 637 David med zažganemi molitvicami svojemi višńemu bogu *alduvánemi* postavļa i ovu.

bantuvati: *bantuvân:* gašp. 1 474 razmel je, da bratič ńegov od dačnika *zbantuván* želeje se fantiti nad neprijatelom. — *bantuvána:*

Digitized by Google

gašp. 1 965 da zvrhu nas ne razsrdi od ńih *zbantuvána* Marija. — *bantuvánu:* gašp. 1 656 *zbantuvánu* od sebe dobrotu mititi je se trsila. — *bantuváni:* gašp. 1 885 zadovo|no vučiniti *zbantuváni* pravici božanskí.

bičuvati: *bičuvân:* gašp. 1 430 znamo dobro, da je bil pop|uván, *bičuván*, osmeján. 816 z vudarci svetcev *bičuván* iz tela zhájam. *bičuvánoga:* gašp. 1 705 videla je sina svoga *zbičuvánoga.*

daruvati: *daruvân:* gašp. 1 779 z nebeskum ovum *daruván* miloščum drugi začne žitek. — *daruvána:* gašp. 1 777 z nebeskum ovum *daruvána* miloščum drugi začne žitek.

imenuvati: *imenuván* gašp. 1 567 dva varaša, Mikulinci i Pešulanci *imenuváni*, požgani jesu.

kamenuvati: *kamenuváni:* gašp. 1 561 koji *kamenuváni* jesu.

mentuvati: *mentuvân:* matij. 1a 31 glave *mentuván* je bil. — *mentuváni:* gašp. 1 923 oltari, svojega kinča *mentuváni.*

očituvati: *očituvána:* matij. 2b 232 ufala se je žena, da ostane skrivena i *neočituvàna.*

prodekuvati: *prodekuváne:* matij. 1a 89 ze vséma druge kréposti ńim bile su *prodekuváne,* nego su oni učili.

štuvati: *štuvánoga:* matij. 1a 87 našla je onde jednoga *poštuvánoga* staroga človeka. — *štuváne:* gašp. 1 754 ove svete *i poštuváne* družbe devojačke kréposti duhum géńena Katarina k ńoj pridružiti se nakani. — *štuvánem:* gašp. 1 475 z drugim človekom *poštuvánem* bradu imajučem videl jesem.

veruvati: *veruvána:* gašp. 1 269 ova vsa *veruvána* jesu bila. — *veruváni:* gašp. 1 807 ovo on *vnuváni* pokaže gospi.

znamenuvati: *znamenuváni:* gašp. 1 118 znameńem kra|a nebéskoga nesu bili *znamenuváni.*

Rijetko je kod ovih glagola naglas na *u* od *-uva-:* zbantúvan matij 2b 185.

Otisnuti dugi naglas ne mijeńa se na otegnuti u glagola:

sejati: sejân sejâna sejâno. Tako čitaj matij. 1a 206 na kojem (po|u) dobro seme bilo je *posejáno*, 221 jén krát *posejáno* vklije se i zraste drevo.

Naglas *na slogu pred n* imaju oni glagoli s osnovom *a*, koji imaju i u infinitivu i prezensu tamo naglas, te se ni ne mijeńa ni ne prelazi na drugi slog. Tu će biti dosta samo dva tri primjera.

drápati: *drápano:* gašp. 1 396 zapove ono (telo) vu jednu smrduču hititi mlaku, da od cuckov *razdrápano* bude.

Digitized by Google

lévati: *lévanum:* gašp. 1 589 z molitvum suzami *zalévanum* otca svojega vu red povlečenoga stalnoga je vučinil.

višávati: *višávano:* gašp. 1 132 David, videči, da bude ovo ime odíčeno, *zvišávano,* neobládano, iskriknul je: . .

váljati: *váljanoga:* gašp. 1 404 sudec vu škuru temnicu vsega razdrápanoga i vu krvi lastoviti *ováljanoga* da postaviti.

jedínati: *jedínanim:* gašp. 1 507 obodva z veséljem, z žalostjum *zjedínanem,* objemu se.

dûgšati: *dûgšanemi:* gašp. 1 481 telo z *podúgšanemi* molitvami trapiti boje začne.

dělati: *dělano:* vran. rob. 1 8 blizu pedeset jezer novih hiž je *podélano.*

čèsati: *čèsanimi:* gašp. 1 655 z *razčésanemi* lasmi vu cirkvu dojde.

Na prijedlogu naglas ima

nádejati se: *nádejana:* matij. 2b 32 danas dogodila se je ńim *ncnádeana* sreča.

Naglas na slogu pred -uva- je rijedak:

kaštìguvati: *kaštìguvan:* gašp. 1 96 ovo je človek prekoredno *kaštíguvan.*

Nastavak *en* (jen ven):

a) naglašen: *ën èna èno* èni ène, kašto defin. êni êna êno.

α) u glagola bez nastavka u infinitivu αα) od osnove na *r:*

ter: *trène:* gašp. 1 392 dojde vu varoš Dacian za ńimi, i štimajúči z gladom, žeđum i ostalemi nevoljami *zatréne,* pred se vučini dojti.

Govori se i: *predëren* itd.

ββ) od osnova s vokalom *e* i *o* (ne = ê ọ i ạ): zgńetën zmetën ponešën spečën stepën zbodën itd., tako ipak i: posečën, stučën.

U sing. masc. je naglas često na slogu pred en: gńèten pèčen ocvèten, zbòden.

Mjestimice je plural naglašen na zadńem slogu: zmetenï zmeteně.

Na prijedlogu naglas ima u:

id: *nájden* nájdena nájdeno: gašp. 1 397 sveto telo poišče i *nájdeno* dostojno pokopa. — *nájdene:* 644 pred kojéga sluga božji četiri koláče iliti gibaničice vu komorici *nájdene* postavi.

čet: *pòštena* itd. ili pòšten poštèna poštèno. — Ali i drugđe:

tres: *nátresen:* petr. 94 dajte i vam se hoče dati: meru dobru i nagńetenu i *nátresenu* i vun tekúču vu vaš náručaj hoté dati.

Digitized by Google

Kńiga ima malo primjera za ènа ènо i to što dolazi je većinom izvjestno te va|a čitati: ěna ěno itd. n. pr.

rek: *rečěna:* gasp. 1 766 vu ovom betegu *rečéna* (die genannte) Magdalena večkrat vredna je čuti bila Kristuša k Katarini dohajúčega. — *rečěno:* gašp. 1 396 karvan *rečéno* telo je nedotekńeno začuval. — *rečěnoga:* gašp. 1 567 breg Etna imenuváni ogńeno kameńe začel je hitati proti varašu Katane, poldrugu milu od brega *rečénoga* postav|enem. — *rečěni:* gašp. 1 558 na *rečéni* dan dušu svoju vu ruke stvorite|a svojega spusti. — *rečèneh:* gašp. 1 142 po imeneh prveh gori *rečéneh* težko mi božanstvo spoznati moremo.

γγ) od osnova s nastavkom *i naglašenim u prezensu*, na pr.:

činîm: *čińèna:* gašp. 1 644 jesu i druga čúda najmre zádńe leto živléńa od ńega *vučińéna*, 772 neizgovorna jesu ostála čuda po svéte Katarine nájemu *vučińéna.* — *vučińènomu:* gašp. 1 879 tak Marija čisto mleko podala je bogu *vučińénomu* človeku.

govorîm: *govorjènemi:* gašp. 1 783 za *zgovorjénemi* rečmí Katarina taki spusti dušu.

gubîm: *gubl̨ènomu:* gašp. 1 799 malo včerašńe darúvańe proti velikomu *pogubl̨énomu* blagu vidi se. koc. 44 odvračam od mene službe *pogubléne* i nevo|ne.

habîm: *habl̨ěno:* koc. fil. 82 na skorom gńezdo naše zvesti *shabl̨éno* videli budemo.

novîm: *novl̨ěno:* koc. fil. 78 kotero on s svetum kakti pečatjum v tvoje srdce *ponovléno* zapečati.

petîm: *pečěna:* gašp. 1 606 vsa po redu sobum *pripečéna* svetomu pové človeku.

pustîm: *puščène:* gašp. 1 756 iskaže se ńoj zaručnik nebeski Kristuš i ńoj očivesto obznáni ne listor vse *odpuščéne* gréhe, nego i kaštige za ńe zasluženе.

rodîm: *rođènom:* gašp. 1 521 da po *narođénom* sinu ne bi zrok sumle drugim podála, hotela se je očistiti. — *rođěna:* gašp. 1 521 su bila vsa *prvorođéna* alduvana zakonu. — *rođènoga:* gašp. 1 949 Jožef je vreden bil videti na ov svet *narođénoga* sina božjega.

učîm: *učěna:* gašp. 1 754 zvršeno *izvučéna* vu pismu puna duha svetoga je se sudila. — *učènim:* gašp. 1 723 razúmnem i *vučénem* želejučem postájatí reče: . .

vršîm: *vršèna:* matij. 2c 10 koji reč ńegovu obdržáva, vu ńem je *zvršèna* |ubav božja. — *vršèno:* 2c 12 budete *zvršèno* veseli. — *vršène:* 2c 221 onda vi spunite dužnost *zvršène* |ubavi proti bliž-

Digitized by Google

ńemu. — *vršènoj* (ili vršënoj): 2c 9 obečal je, da se ńim kakti pravi mesíaš vu svojoj *zvršènoj* zmožnosti i diki hoče izkazati.

Tako se mnogo govori, ali se mnogo govori i drukčije, kako će se niže vidjeti.

Naglas na *slogu pred n.*

a) *otisnuti.* On dolazi:

α) u glagola bez nastavka u infinitivu u osnovama s vokalima *a* ê ę i: vkrâden vkrâdena vkrâdeno; izjêden, sprêden, ozêben itd. gdje je i u prezensu otisnuti naglas: krâdem pîjem.

pad: pâden: gašp. 1 429 vu smrtovm grehu *zapopáden* najboļe bi se bil srdil.

sęg: *sêžena:* gašp. 1 713 odkuda vsa prečtana dobro je razumel, *presêžena* s pametjú·n do smrti zadržal.

sed: *sêdenu:* gašp. 1 721 on peršonu drúgu od vraga *obsêđenu* pomilujúči stanovnika duši protivnoga od ńc je pretiral itd.

Tako i osnove *na vokal:* bîjen (upravo: bîjen) čûjen; pokrîven, odêven itd. n. pr. *čûjena:* gašp. 1 407 vučímo se *čújena* obdržávati.

β) u glagola s nastavkom *nu*, koji imaju i u prezensu otisnuti naglas na slogu pred *en.*

dvîgnem: *dvîgńenimi:* gašp. 1 492 na kotéri muki sto i osemdeset rán nuter do kosti gingava divojčica s *podígńenemi* vu nebo očima vitežkó podnese.

slûhnem: *slûhńen:* gašp. 1 600 bog pošaļe k ńemu angela, koj *poslúhńene* molitvice ńegove nazvestí.

sûpnem: *sûpńen:* gašp. 1 553 na reči ove *osúpńen* oprosi mater seńu onu sebi znánu vučiniti.

opomênem: *opomêńen:* vran. rob. 1 59 Robinzona zá to vu živlèńu zadržati je hotel (bog), da se po tugah i nevoļah svojeh *opoméńen* pobólša.

γ) i u glagolima s nastavkom *ê* (i *a* od ê), koji imaju u prezensu otisnutí naglas na slogu pred *en an:* vîdim: vîden, slîšim: slîšan slîšana slîšano.

δ) u glagolima s nastavkom *i* s naglasom na tom i u prezensu (uz èn u sing. masc.): grâđen grâđena grâđeno uz građèn građèna građèno.

budîm: *bûđeni:* matij. 1a 171 *izbùđeni* kakti *preporòđeni* postanemo.

delîm: *dêļen:* matij. 2c 214 on bude vse ovdi na zemļi z miloščum ńegvum *nadêļen.* — dêļene: 2c 134 ove bile su med vnožinu ļúdstva *razdêlene.*

Digitized by Google

durî se: *dûrjeni*. matij. 2b 37 ravno ov *odúrjeni* je jošče jedini, koji pravu čutļivost dužnosti i vere je pokázal.

dvojîm: *dvôjena:* matij. 1a 27 koja za vas s tèm bo|e *nedvòjena* znamènja biti mòraju svedočànstva.

gradîm: *grâđena:* matij. 2c 44 mesta s plotom *ogràđena.*

novîm: *nôvļeno:* matij. 2c 50 stoji pri vas, je li ovo tuliko pùti *ponòvļeno* pozàvaće prijeti hočete.

pustîm: *pûščeno:* matij 2c 46 zveličitel pretekel je ńegova pitaća i pital je ńega sam: bi li *dopúščeno* bilo dan sobotni betèžnoga vràčiti.

slepîm: *slêpļeni:* matij. 2c 66 od svojeh predsuđéńih *zaslépleni.*

slobodîm: *slobôđeni:* matij. 2b 42 *oslobóđeni* od betega. 2c 232 na jenkrat bila je od betega svojega *oslobòđena.*

trošîm: *trôšena:* matij. 1a 142 voda *potrósena* je bila.

zvestîm: *vêščenoga:* matij 2c 38 tolnàča su činili, kak bi svetlost *nazvêščenoga* evangeliuma zadužiti mogli.

ε) u glagola s nastavkom *i* u inf. koji imaju u prezensu na slogu pred im otisnuti naglas.

mûčim: *mûčeni:* gašp. 1 351 zmed kojeh vsaki dan vnogi *múčeni* jesu.

stâvim: *stâvļeno:* gašp. 1 308 na pamet donašaju mu bogástvo *ostávļeno.*

korûnim: *korûńen:* gašp. 1 430 znamo dobro, da je bil trńem *korúńen.*

pečâtim: *pečâčen:* gašp. 1 476 vmirajúčega pohodí žena kruto proséča, da bi ńu od greha odvezal, kojèga zapisanoga i *zapečáćenoga* poda itd.

b) *otegnuti* naglas. On dolazi:

α) u glagola bez nastavka u infinitivu s osnovama na suglasno s vokalom *e* i *o* u sing. masc.: zgńèten zbòden.

β) u glagola s nastavkom *nu*, koji imaju u prezensu na slogu pred nem otegnuti naglas: dotèknem: dotèkńen.

dotèknem: gašp. 1 132 *dotékńen* na stegnu ranu je zádobil.

sèhnem: *sèhńena:* gašp. 1 568 divójčica na jedni ruki i nogi često gingava i kakti *vséhńena* niti samo koračaja vučiniti ni mogla.

tégnem: *tégńena:* gašp. 1 812 cesar srditu rúku zvrhu sebe božánsku *pretégńenu* ne spoznal. 564 vu veri stalnu vidéči zapové na jednom obesiti vrtlu, raztégnuti, *rastégńenu* nemilostivo pretepati.

Digitized by Google

γ) u glagola s nastavkom *i* u infinitivu, koji imaju u prezensu na slogu pred *im* otegnuti naglas.

hválim: *hváļen:* gašp. 1 316 *hváļen* budi vsigdar Ježuš Kristuš.

bélim: *béļen:* gašp. 1 340 vu vseh oveh mukah stalnu videči vu kruto *razbéļenu* peč hititi reče itd.

Osim do sele kazanoga dolazi i

a) *èna èno èni ène.*

bránim: zabráńen zabrańèna zabrańèno zabrańèni.

drážim: razdrážen razdražèna razdražèno

ļúbim: ļúbļen ļubļèna ļubļèno.

pròsim: pròšen prošèna prošèno.

nòsim: ponòšen ponošèna ponošèno.

vòzim: vòžen vožèna vožèno.

gäzim: pogäžen pogažèna pogažèno.

gläjdim: pogläjen poglajèna poglajèno.

gräbim: pogräbļen pograbļèna pograbļèno.

mîslim: zmîšļen zmišļèna zmišļèno.

bîjem: pobîjen pobijèna pobijèno itd. n. pr. *skloplèno:* koc. fil. 37 skrušeńe s pomočjom sakramentov *skloplėno.* — gašp. 1 845 k mestu ozdraveli jesu na veliko čudo vsega ļuctva skupa *spravļénoga.* 717 zbog *neoskruńéne* čistoče.

b) *ân ána áno; anî anë.*

ën èna èno; enî enë.

peļân peļána peļáno; peļanî peļanë.

zmetën zmetèna zmetèno; zmetenî zmetenë.

c) *ân anä anö anî anë:*

zvân zvanä zvanö zvanî zvanë.

zdelân zdelanä zdelanö zdelanî zdelanë.

iskân iskanä iskanö iskanî iskanë.

zorân zoranä zoranö zoranî zoranë.

prekļuvân prekļuvanä itd.

veruvân veruvanä itd.

č) *ën enä enö enî enë.*

gńetën gńetenä gńetenö itd.

pečën pečenä pečenö itd.

na(h)rańën narańenä narańenö narańenî narańenë.

U knizi sve to gotovo ne dolazi.

Gdjegdje se raznim akcentom značeńe mijeńa:

zmèten zmetenä zmetenö, zmetenî itd. = ausgekehrt, a

zmetën zmetèna zmetèno, zmetenî itd. = sulud verwirrt.

Digitized by Google

Naglas u particípu s nastavkom t (to stsl. тъ).

U krańskoj slovenštini.

On dolazi samo u osnova od jednoga sloga na *i ê ę u i r*. Naglas mu je *otisnuti* te se ne miče ni mijeńa: bît bîta bîto, bîti bîte, bîtega itd.; *bi:* pobît prebît; *bri:* obrît; *či:* spočît; *kri:* skrît; *li:* zlît; *mi:* omît; *pi:* napît; *ri:* izrît; *vi:* zvît; *ži:* zavžît; — *dê:* odêt; *grê:* pogrêt; *pê:* zapêt; *plê:* oplêt; *štê:* štêt; — *je e* (od jen en za jem): najêt odvzêt otêt posnêt; *če:* spočêt; *kle:* preklêt; *me:* omêt; *pe:* napêt; *že:* požêt; *že:* ožêt; — *dr* (od der): predŕt; *mr:* zamŕt; *pr:* odpŕt; *str:* prestŕt; *žr:* požŕt; — *u:* obût; *plu:* podplût; *ru:* izrût; *su* (od sъp): *zasût.*

bi: *bît:* ravn. 2 170 ves *pobít* ostrmí; — *bîta:* ravn. 2 84 tako lè je bila tudi drugčina skušńava *odbíta.* — *bíta* (dual): ravn. 1 58 vidi Jožef stopívši v ńu ječo, de sta vsa oparjena in *pobíta.* — *bîte:* lev. žup. 22 bodi si takó, da bi se sebi izgovórilo nekaj *ubíte* in ujéte živáli.

kri: *krît:* preš. 160 Apêl zad *skrít* posluša. — *krîta:* ravn. 1 3 *pokríta* je bila zemļa še vsa z' globokimi vodami. 1 46 štirna bila je z velikim kamnam *pokríta.* preš. 95 *skríta* nobêna bilà ní zvézd ti nebá poezíja. — *krîto:* ravn. 2 12 srečo do božje milosti je Elizabeta do zdaj globoko v' srcu *skríto* v' sebi hranila.

li: *lîta:* preš. 158 ak je od kaſhe kaша bólga žíta in bó|s' obdélana in bò| *políta,* naj se ne piše kálha, ampak káша. ravn. 1 170 ti ne bó po nedolžnem *prelíta* kri vestí težíla. preš. 171 krí po Krájni, Korotáni *prelíta* napolníla bi jezero.

mi: *mît:* škriń. prip. 33 12 ny od svojih mádežov *omyt.*

vi: *vît:* ravn. 2 190 v gol prt je bil (mrlič) *zavít.* — *vîta:* preš. 31 Júdńa bó ko sátan *zvíta,* kadar bóš z ńó zavozlán; — *vîto:* škrb. 1 124 soje grehe tako *zavíto* naprej prnesó, de spovdnik ńih téžo ne more sóditi. — *vîti:* škrb. 1 123 so eni tako *zvíti* da greh razodenejo. ravn. 2 90 ti pòsli so farizeji bili in torej *zvíti* in potúhneni.

vpi: *vpît:* ravn. 2 285 kako gré že neki na grešnikov dom (Jezus), ki je ves *razvpít?*

ži: *žît:* ravn. 1 12 sad prepovedani veseļe obéta, *ožít* pa nažène smrt.

dê: *dêt:* ravn. 1 22 preveč je píl (Noe): vpijanil se je in nespodobno in *razodét* je ležal v šatoru. — *dêti:* preš. 152 vsi čúdeži

Digitized by Google

noči so *razodéti*. — *dêtih*: lev. žup. 93 tedaj se pokličejo vsi, kar jih je *zadétih*. — *déte*: ravn. 1 152 z drobnico so *odéte* mu|ave.

grê: *grêta*: preš. 119 prav|íca po Esóp' od vas zapéta več nima slásti kákor jéd *pogréta*.

pê: *pêta*: preš. 133 magistrále pésem tríkrat *péta* vsih drúgih vkúpej véže harmoníje. 102 od mêne pésem vsáka je prekléta, ki níma pràv slovénskiga iména, naj še takó prijétno bo *zapéta*.

štê: *štêt*: preš. 184 préd je *štét* bil med druíde. — *štêto*: lev. spis. 3 142 hočem bogastvo *nepreštéto* pred soboj poslati. *štêto* (plu): žup. 13 volilska pravica je vzeta za hudodelstva *naštéta* v § 58 b. c. — št.

če: *čêta*: rog. 2 13 ona sama *spočéta* bila je brèz vsega madeža. preš. 133 prihódńa (pésem) v prédńe koncu je *začéta*. — *čêto*: ravn. 1 25 gre vse v šibre, če je brez boga *začéto*.

je e: *jêt-êt*: preš. 83 pred dvéma létama bíl je vjét, po síli v soldáte bil je *vzét*. 77 na zvézdo gled'jóč vhití, bo *otét*, mlad ríbič od čístiga ôgńa je *vnét*. — *êta*: lev. spis. 3 176 ker je bila *najéta* do Čateža, ni védela kaj bi in kakó bi. preš. 104 bilà srcá ni próstost mên' *odvzéta*. 177 od zamakńeńa je vsa *prevzéta*. 177 o blágor blágor Črtomír! ti *vnéta* deklica od tvôjiga pogléda. — *jêto*: preš. 176 srcé mladó ni za nobên'ga *vnéto*. ravn. 1 155 *presnéto* mu gré! rog. 2 16 zahvalila se je za to *prejéto* gnado. — *êtega*: ravn. 2 267 kdor nima, mu bo še to, kar ima, *odvzétiga*. 2 259 le kar ga vbogim damo, je *otétiga*. — *ête*: ravn. 2 117 252 tako po |udéh so Jezusove prilike *posnéte*; lev. žup. 66 prepovédane so nekatere igre od Nemcov *izprejéte*. ravn. 1 262 prebivávce žène *vjéte* v' Babilon. — *jêtih*: ravn. ber. 44 veliko |udí pozábi *prejétih* dobrót. ber. 26 rešil je Lota in kar jih je bilo še drugih *vjétih*; — *êtim*: preš. 74 srcé samó *zavzétim* ostáne pred očmí; ravn. 2 52 nad *otétim* Ježuškom se božja očetova skrb vsa mila razdanuje. — *jêta* (dual): preš. 178 *objéta* sta, ko bi bilà telésa en'gà.

kle: *klêt*: ravn. 1 16 *preklét* si na zem|i; — *klêta*: ravn. ber. 15 bodi *prekléta* zavo| tebe zem|a. preš. 102 od mêne pésem vsaka je *prekléta*. — *klêto*: škrb. 1 195 tako je *prekléto* konc vzel.

pe: *pêti*: lev. žup. 39 vozóvi naj ne bodo *pripéti* k zadńemu koncu kacega druzega vozá. — *pête*: lev. žup. 59 ob krastah se delajo *napéte* bélkaste lise. preš. 68 kar slíšala môških okróg je je slovét', skušála jih v mréže *raspéte* je vjét'. — *pêtim*: škrb. 1 56 mu imajo z *razpétim* rokámi napróti téči.

Digitized by Google

su: *sût:* škriń. sir 22 1 lęu je bil z blatnimi kamni *posút;* — *sûta:* škrb. 1 65 očita, preštnica ima s kamnami *posúta* biti. preš. 164 kjer hodi, mu je s trnom pot *posúta.*

u: *ûti:* škriń. XXIX stojte *obúti* na nogah.

že: *žêta:* ravn. 1 140 poberala je klasje, dokler nista bila ječmen in pšenica *dožéta.*

U ugarskoj slovenštini

je isti slog naglašen, kojino u krańskoj slovenštini. Osnove na *r* grade particip od infinitivne osnove ej = ê: požrejt.

buj: *bújti:* küz. jan. ozn. 5 6 med timi starišmi je bio ágnec stojéči liki *bujti;* — *bújto:* küz. jan. ozn. 13 4 vido sem edno z ti gláv ńegovi liki na smrt *bujto.*

e je: *éte:* küz. mat. 4 24 prinesli so k ńemi vse z razloučnimi boleznostmi i mokami *obvzéte.* küz. žid. 5 2 ki bi se mogao dostojno smilüvati nad neznajoučimi i blodéčimi, zato je i sám *obvzéti* z nemočnostjov.

vi: *víto:* küz. luk. 2 12 najdete dejte vu plenice *povíto.*

kle: *kléto:* küz. 2 petr. 2 11 angelje ne neséjo prouti ńim pred gospodna *prekléto* sodbo.

pe: *péta* (dual): küz. mat. 27 38 *raspéta* sta ž ńim bila dvá razbojnika. kń. mal. 74 preporáčam tebi, moj *raspéti* Ježuš, dűšo. mark. 16 6 Jezuša iščete Názarenskoga toga *raspétoga.*

pr: *préjta:* nagfl. 66 gda so vráta *zaprejta.* — *préjtivi:* nagfl. 31 jeli me čűjete tak dobro, kak gda sta vam obej vühej *odprejtivi?*

žr: *žréjta:* küz. 2 kor. 15 54 *požrejta* je smrt vu obládańi.

U kajkavštini.

Tuj vaļa isto, što je kazano za krańsku slovenštinu u opće; ali se čuje i na štokavsku otegnuti naglas u padežima, u kojima ima više sloga od sing. nom. m.: bît bíta bíto itd.

bi: *bît:* gašp. 1 471 znamo dobro, da je bil na križ raspet s čavli *pribít.*

če: — *čêtom:* gašp. 1 796 nigdo vu dobro *pričétom* delu naj ne gizda se.

je e: *êt:* 879 brez greha *spočéta.* 796 žalosten po *začétom* odhaja putu. Šimunič fen. 224 ov mrtuk je po tvoje glave *vzét.* gašp. 1 713 gusto krat vu duhu *vzét* na spodobu kamenitoga kipa prebí-

Digitized by Google

vaše. — *jêtu:* gašp. 1 709 videči da nikaj ne mogu opraviti brati *najétu* pošalu k ńemu kruto lépu i mladu, ali nesrámnu ženu. — *jêtoga:* gašp. 1 720 ovak *prijétoga* sobum odpela. — *jête:* gašp. 1. 726 vu vuzi žalostni postanu ne zbog *podjéte* muke svoje. — *jêti:* kov. 165 paziti moraš, da budeš gospoditel činov tvojeh i ravnitel a ne sluga niti kupleni sužen, nego bole *iznét.* gašp. 1 735 vu *najéti* hižici. — *jête:* gašp. 1 856 *najéte* žene pošale vu trnac. 615 kade *prijéte* jesu ńe molitvice. — *jêta:* gašp. 1 657 boječi se, da ista dobra dela od pravice božanske ne bi ńoj bila za greh *prijéta.* — *jêtim:* gašp. 1 725 za *prijétem* odgovorom Felicitu nazad odpelati zapové.

kle: *klête:* gašp. 1 734 imel je med knížicami nekoje *prokléte* i prepovédane.

pe: *pêtoga:* gašp. 1 643 ondi čudnovito razpélo iliti kip *raspétoga* na križu Jezusa pohodi.

Kašto skoči naglas na prijedlog:

pr (od per): *záprta:* petr. 78 náj me bantuvati; vré su vrata *záprta.*

Gdjegdje u narodu dolazi naglas na zadńem slogu: zbît zbitâ zbitô zbitî zbitê; obrît obritâ obritô obritî; rezlît rezlitâ rezlitô; obût obutâ obutô; prečût prečutâ prečutô; pokrît pokritâ pokritô; vmît vmitâ vmitô; zgrêt zgretâ zgretô.

Kod naglasa u glagola imalo bi se govoriti i o naglasu u *imperfektu* i *aoristu.*

Imperfekat i aorist govore se jedino u slovenštini još u *rezijanskom* narječju. Od ńega mi je malo poznato i pristupno u taj par a Boduenova ispita o rezijanskim govorima mi nestalo, niti ne mogu kazati, je li naglas jednostavan ili također otisnut i otegnut. Na službu mi stoji samo onaj komad jevanđelija, koje se čita na uskrsni ponedjelak (luc. 24 13–36), a štampan je u trećem tečaju slovenske Bčele godine 1852. Napisa to ńeki Bl-igh kapelan u Reziji.

Naglas u imperfektu.

U rezijanštini.

Glagoli bez nastavka u infinitivu s osnovom na suglasno (i na ê i by) prave imperfekat završetkom eh eše itd. Tako se završuje i imperfekat glagola s nastavkom ê. Ovi čini se da imaju naglas na završetku éh éše . . ého, kakove je vrsti tuj naglas, ne znam. Boduen „rezьjanskij katihizis“ piše to kratkim znakom *oèšoe:*

Digitized by Google

màšœ mœràšœ (iměše moreše) *bàho;* prema tomu bi bilo ěše ěho (êše êho).

bi: *béše:* 399 ano to *béše* itadej, k' ž ńima sedéše. — *bého:* 319 ma pa so nas nenke ženè ses med naših prestrašile, k' pred breskom *bého* tan per hrodu. 399 ki ž ńim *bého.*

gred: *hardéše:* 318 Jezus *hardéše* ses ńima (συνεπορεύετο) — *hardéhata:* 318 t' u i tin timpu dua Jezusova discépula *hardéhata* etej din t' u dan tarh. — *hrdého:* 399 ano 'ni so se parbližali ta h tomu tarhu, t' u ke *herdého* (ἐπορεύοντο).

imê: *iméše:* 319 mi se nadivahamo, da un *méše* izraelski popul vikupit.

sedê: *sedéše:* 399 to béše itadej, k' ž ńima *sedéše.*

Na završetku ah aše itd. čini se da imaju naglas i glagoli s nastavkom *i* oni, koji to *i* naglašuju u prezensu:

romoním: *romoňáhata:* 318 ano ona dua si 'dan temo druhomu *romoňáhata* od usiha itoga, k bê se sdêlalo.

Ali pamti i právim: *pravijáhata:* 318 ano to bê itadej k' si *pravijáhata.*

Inače čini se da naglas ostaje na slogu, na kom je u infinitivu:

prašávati: *prašávahata:* 318 ano to bê itadej, k' si pravijáhata ano ta mej sabó se *prašávahata.* Boduen u rez. katih.: zachaho (10) teksta interpretuje: *čákaho* od čákati.

Pamti: *odprúaše* za odpíraše: pisma nama *odprúaše* (διήνοιγεν).

U kajkavaca

je imperfekat izumro, ali u knízi ima ga obilato, nu kadkad opako tako, da za 3. plur. dolazi završetak -še mjesto i uz -hu n. pr. Jurjević (1675) 3 prsti, koje vnogi demanti *dičiše,* mrzloču od leda vekšu zadobiše. S krali mu se v rodu stari *nahajaše* itd. Kakav mu je bio naglas mogao bih samo nagađati, ali mogu kazati na kojem slogu bijaše, za to ću naglašeni završetak označivati samo akutom.

Kao u rezijanštini dolazi i u kajkavštini završetak êh eše itd. u glagola *bez* nastavka i s nastavkom *ê* ređe *i* u infinitivu. U tim glagolima bíjaše naglas na završetku:

bi: *béše:* petr. 9 ne *béše* ńim mesta na občinskom stáne. 11 na počétke *béše* réč i réč *béše* pri boge i bog *béše* réč; ova *béše* na početke pri boge. — *béhu:* petr. 6 i kii *béhu* poslani, zmeđ fari-

Digitized by Google

zeušov *béhu* itd. jedno i drugo često. Jurjević 13 predebele ondé knige se odprehu, koje prec zrnaste naštampane *béhu*.

id: *idéše:* petr. 22 zvézda pred ńimi *idéše*. 112 *idéše* Jezuš vu varaš, ki se zove Naim. 108 ńeki človek od Jeruzalema *idéše* doli vu Jeriho. 126 i stavši Jezuš *idéše* za ńim. — *idéhota:* petr. 65 dva zmed vučenikov Ježuševeh *idéhota* on isti den vu kaštel imenom Emmaus. — *idéhu:* petr. 37 kii spréda *idéhu*, kárahu ńega. 2 šeregi, koteri s préda i koteri od záda *idéhu*, kričáhu. 112 ž ńim *idéhu* vučeniki ńegovi.

mog. *mogéše:* petr. 116 nigdo ne *mogéše* ńemu odgovoriti jedné réči. 132 ov bogat béše i želéše videti Jezuša, gdo bi bil, te ne *mogéše* pred vnožinum ļuctvá, ar visínum majehen béše. 232b jedne kaple vode dobiti ne *mogéše*.

smê: *méše:* gašp. 1 891 gdo je on, koteri preželnoga sinka tvojega telo tak z nemilostivnemi ranami prebiti *méše*?

hitê: *hitéše:* Jurjević 61 veruvah, da kmeti držati *hitéše*.

hotê: *hotéše:* petr. 105 publikanuš od dalka stojéč ne *hotéše* ni očih na nebo podiči. — *hotéhu:* petr. 118 posla sluge svoje zvát zvane na svádbu i ne *hotéhu* priti.

imê: *iméše:* petr. 132 onud *iméše* Jezuš préjtio Jurjević 3 prsi jaukaće žalostno *iméše:* 25 vnogi sluge na moj pogled skrb *iméše* i na službu vsigdar oni oni spravni *béše*.

sedê: *sedéše:* petr. 37 neki slepec *sedéše* poleg púta koldujući. 43 onde *sedéše* vučenik. — *sedéhu:* petr. 163 počéše, kii skupa *sedéhu*, sami vu sebi govoriti: gdo je ov?

velê: *veléše:* petr. 126 žena *veléše* sama vu sebi: ako . . . 149 gospon *veléše* ńim: žetva je za isto velika, ali je delavcev malo. 232b viđda jedno malo, kaj otec Abraham bogátušu *veléše*. — *veléhu:* petr. 57 prihádahu k ńemu i *veléhu:* zdrav budi kraļ židovski!

vidê: *vidéše:* Jurjević 3 obrazi čez mokro platno se *vidéše*.

visê: *viséše:* Jurjević 24 zlati lanci z grla béloga *viséše*. 90 poganskih kipi gospockih *viséše*, gizdavi od svoga sami dima *béše*.

želê: *želéše:* petr. 132 Zakeuš *želéše* videti Jezuša. — Jurjević 5 ženiše ga majke i *želéše* vnoge.

živê: *živéše:* petr. 232b ki na ovom svéte poleg svoje voļe sveckém blagom *živéše*.

kadîm: *kadéše:* Jurjević 3 prsi jaukaće žalostno imeše, črni od smoleneh dimi se *kadéše*.

Digitized by Google

Na prijedlogu naglas:

umê: petr. 36 ne *rázmehu*, kad se govorahu.

Ostalim se glagolom imperfekat završuje na *ah aše* itd.

Naglas na *ah aše* itd. bijaše u osnovama od jednoga sloga:

spa: *spáše:* petr. 28 a on *spáše.*

sta: *stáše:* petr. 53 Peter *stáše* vune pred vráti. 171 dole pošedši ž ńim *stáše* v meste poļske ravnice. — *stáhu:* petr. 53 *stáhu* sluge te inaši pri žarkom vuglénje gréjuči se.

zna: *znáše:* petr. 50 *znáše* i Judaš mesto.

zva: *zváhu:* petr. 155 dojdoše deteta obrezâvat i *zváhu* ńega imenom otca ńegova Zakariašem.

Od osnova na *a* za *ê*.

kriča: *kričáše:* petr. 34 ova govoreči *kričáše*: . . 37 kárahu ńega, da bi mučal. On pak vnogò boļe *kričàše.* — *kričáhu:* 2 šeregi *kričáhu* govoreči: hosana sinu Dávidovomu, (a 58 59 *kríčahu).* Pa tako vaļada još koja druga taka osnova.

Osnove s nastavkom *i* u infinitivu, koje imaju u prezensu naglašeno to *i:*

činîm: *čińáše:* petr. 45 videhu čuda, kotera *čińáše* nad onemi, ki béhu betežni. 171 i zdrave *čińáše* vse.

govorîm: *govoráše:* petr. 156 *govoráše* blagosloveči boga. — *govòráhu:* petr. 11 pastíri *govoráhu* jeden drugomu međ sobum: préjdemo do Betlehema. 36 ne rázmehu, ka se *govoráhu.* 64 žene *govoráhu* međ sobum: gdo nam hoče odvaliti kamen od vrát groba?

učîm: *učáše:* petr. 95 sedéči *vučáše* z ladje vnožíne ļuctvá, 178 odprévši vusta svoja *vučàše* ńé.

Glagoli ostali, koji imaju u infinitivu naglas na kojem slogu daļe prema početku nego na nastavku, nijesu naglasa ni u imperfektu mijeńali.

glásiti: *glášahu:* petr. 106 čim več on ńim prepovédaše, tém oni boļe *glásahu* i tém se boļe čúđahu. 156 po vseh goricah judeânskeh *razglásahu* se vse ove réči (zar glasati?)

slúžiti: *slúžahu:* petr. 39 anđeli pristúpiše i *slúžahu* ńemu.

trápiti: *trápļahu:* petr. 171 koteri se *trápļahu* od nečisteh duhóv, zvráčeni bívahu.

čùditi: *čúđahu:* petr. 106 tém se boļe oni čúđahu.

nòsiti: *nòšaše:* petr. 112 gda bi blizu dohâđal k vratam váraškem, ovo se vun *nósaše* mrtvec.

Digitized by Google

pròsiti: *pròšaše:* petr. 161 *prôsaše* Jezuša ńeki zmeď farizeušov, da bi ž ńim jel. — *pròšahu:* petr. 41 znameńa iz neba *prôšahu* od ńega.

kárati: *kárahu:* petr. 37 *kárahu* ńega, da bi mučal.

ládati: *ládaše:* gašp. 1 635 s cesarstvom *ládaše* Dioklecian. 693 zbog kojega zroka vu Litvániju, s kojúm brat Aleksander *ládaše,* odide.

lízati: *lízahu:* petr. 88 psi dohádahu te *lízahu* mozole ńegove.

slúšati: *slúšahu:* petr. 23 *osúpneše* vsi, kii ga *poslúšahu.*

rávnati: *rávnaše:* gašp. 1 696 Kažimir vse mišléńe i činéńe na ov cil *rávnaše.*

dávati: *dávaše:* petr. 67 počevši od Mojžesa i vseh prorokov *dávaše* ńim na razmenje vu vseh pismah ona kotera su bila od od ńega. 50 znáše i Judaš, kí ga *zdávaše,* mesto. gašp. 1 291 na na stolcu sedéči potrébni pokoj *podávaše.* — *dávahu:* petr. 57 i pļuske *dávahu* ńemu.

držávati: *obdržávaše:* petr. 11 Marija *obdržávaše* vse ove réči. gašp. 1 707 koju návadu do smrti *obdržávaše.* — *držávahu:* petr. 65. oči ńihove *zdržávahu* se, da bi ga ne poznali.

migávati: *migávahu:* petr. 155 *namigávahu* otcu ńegovomu kak bi ga hotel zvati.

smehávati: *smehávahu:* petr. 126 *osmehávahu* ńega.

tvrďávati: *tvrďávaše:* petr. 81 gospon ž ńimi na vkup dèlaše i réč ńihovu *potvrďávaše* následujučemi čúdi.

znávati: *znávaše:* gašp. 1 511 mislil je otajno Esau vumoriti brata svojéga, kak očivesto iz réčih ńegoveh *spoznávaše* Jákob.

bívati: *bívaše:* gašp. 1 600 med ostálemi človek nèm i glùh *prebívaše.* 713 vu molitvi postáv|en gusto krat vu duhu vzét od čúteń razlúčen na spodobu kamenitoga kípa *prebívaše.* — *bívahu:* petr. 171 koteri se tráp|ahu od nečisteh duhóv, zvráčeni *bívahu.*

védati: *védaše:* petr. 21 Herodeš skupa správivši vse poglavníke popóvske i pismoznance |uctvá *zvédaše* od ńih, gde bi se Kristuš národil. — *védahota:* petr. 65 oné dva *pripovédahota* jeden drugomu od oneh vseh, kotera se pripetila behu. — *védahu:* petr. 68 *povédahu,* kotera béhu včińena na púte.

bîti: *bîjaše:* petr. 105 publikanuš *bîjaše* prsi svoje.

brîsati: *brîsaše:* mâzati: *mâzaše:* petr. 161 póče súzami oblévati noge ńegove i lasmí glave svojê *brísaše* te kušuvaše i mastjúm *mázaše.*

dêlati: *dêlaše:* petr. 81 gospon ž ńimi na vkup *dêlaše.*

Digitized by Google

mêrkati: *mêrkahu:* petr. 113 oni *mérkahu* na ńega.

tr̂gati: *tr̂gaše:* petr. 96 zapréše ríb obilnu vnožinu. *Tr̂gaše* se mreža ńihova.

-bîrati: *bîrahu:* petr. 114 prva sedališčá *obírahu.*

-pîrati: *pîrahu:* petr. 95 ribiči mreže *prepírahu.*

-stîl̨ati. *stîl̨ahu:* petr. 2 drugi lámahu svržjé z drevja te je *podstílahu* na púte.

-gâńati: *gâńaše:* petr. 41 *zgáńaše* Jezuš vrága i on béše nem.

-hâđati: *hâđaše:* petr. 109 gda bi Jezuš išel vu Jeružalem, *prehádaše* oposred Samarije i Galilee. 171 jákost ž ńega vun *shádaše.* — *hâđahu:* petr. 88 psi *dohádahu* te lízahu mozole ńegove.

lâmati: *lâmahu:* petr. 2 drugi *lámahu* svržjé itd.

Naglas može biti i na prijedlogu:

následuvati: *následuvaše:* petr. 37 slépec te k mestu pregléde i *následuvaše* ńega.

Naglas na negaciji ne:

némati: *némaše:* petr. 34 zníknuvši (sème) vsehnu, ar *némaše* vlage.

Naglas u *aoristu.*

Kakav je u *rezijanštini*, ne znam.

Za *kajkavštinu* mogu kazati samo na kojem slogu bijaše naglas. I tuj dolazi opako u 3 pl. hu za še: Jurjević predebele ondé kńige se *odprehu.*

a) U osnovama na samoglasno od *jednoga sloga* složenim s prijedlogom, koji sobom ne čini slog, bijaše naglas na onom samoglasnom, a složenim s prijedlogom, koji sobom čini slog, bijaše naglas u sing. na prijedlogu, a u pluralu obično na onom vokalu, rijetko na prijedlogu:

bra: *óbra:* petr. 170 dózva učenike svoje i *óbra* zmeđ ńih dvanadeste, kotere je i apostole imenuval.

da: *póda:* petr. 69 vzéměi ostanke ńim je *póda.*

spa: *záspaše:* petr. 184 zadrémaše vse i *záspaše.*

zva: *dózva:* petr. 25 *dózva* starešina i záručnika. 55 Pilatuš *dózva* Jezuša. 90 neki človek včíni večerju veliku i vnóge *pózva* na ńu. 134 Jezuš vide druga dva brata i *pózva* ńé.

žga: *pôžga:* petr. 119 kra| varoš ńih *pôžga.*

vi: *óbvi:* petr. 9 pórodi sina svojega prvorođénoga i plenicami ga *óbvi.*

pê: *zápe:* petr. 54 nazopét zâtaji Peter i taki pévec *zápe.*

Digitized by Google

strê (od ster): petr. 2 pripeljaše oslicu i žrebca i *prestréše* obrh ńih halje svoje i ńega zgora posadiše. Vnožína pak ljuctvá *prestréše* svoje halje po púte.

mr (od mer): *vímre:* petr. 88 *vímre* i bogátec.

pr (od per): *ódpre:* petr. 62 jeden zmeď junakov dárdum *ódpre* rebro ńegovo. 70 onda *ódpre* ńim pamet, da bi razmeli pisma. — *préše:* petr. 106 taki se *odpréše* vuha ńegova. 156 *odpréše* se le k mestu vústa ńegova. 96 gda bi to bíli včinili, *zapréše* ríb obilnu vnožinu.

str (od ster): *óbstre:* petr. 165 išče dokle je on tó govoril, ovo svetel oblak *óbstre* ńé. (Vidí gore: strê).

če (od čen): *póče:* petr. 5 gda bi oni odešli bíli, *póče* Jezuš govoriti. 49 vléja vodu vu medenicu i *póče* vumívati noge vučenikov 113 gori sede, ki mrtev béše, i *póče* govoriti habd. m. 259 mučeč *zače* sobóm misliti sluga božji, kakov to mora glas biti.

e, je (od jem): *príje:* petr. 57 za to *príje* Pilatuš Jezuša. 126 *príje* ńú za ruku. 132 Zakeuš zleze dole šetujuč i *príje* ńega z veseljem. — *vzé:* petr. 16 koteri gori vstávši *vzé* dete i mater ńegovu. 38 onda *vzé* gore ńega vrág vu svéti varaš. habd. ad. 398 po prisege *uzé* nazad palicu. — *prévze:* petr. 113 *prévze* stráh vse. — *jéše:* petr. 59 *prijéše* ada Jezuša i vun ga speljaše. 33 gda bi prišli bili, kij su okolu jednénadeste óre bili došli, *vzéše* vsaki po jednom desetáke. 60 junáki, gda bí ga bili ráspeli, *vzéše* halje ńegove.

pe (od pen): *péše:* petr. 60 gde ńega *raspéše.*

Ali ne mora tako biti, naglas dolazi i u sing. na samoglasnom: htê: habd. ad. 193 ne kaj je pravo, nego kaj vam se *zahté.* — kle: habd. ad. 21 videvši to on duhovnik *zaklé* vrage. — m. 523 na vugersku zemlju zajde, gde ga kral ljubleno *prijé.*

Osnove od jednoga sloga na *suglasno* imale su naglas na korijenu, dakle na početnom slogu.

lez: *lézе:* petr. 50 izíde Jezuš z svojemi vučeniki prék Cédrona potoka, gde vrt beše, vu koga *vléze* on i vučeniki ńegovi. 55 *vléze* pák opet vu sûdnu polaču Pilatuš. Šimunič fen. 215 Saul *léze* nutre; zaspa i straže zaspaše.. — *lézoše:* petr. 55 oni ne *vlézoše* vu súdnu polaču.

plet: *plétoše:* petr. 57 junáki *splétoše* korunu s tŕńa.

rek: *rékoše:* petr. 29 pristúpivši sluge gospodára družínskoga *rékoše* ńemu: . . 32 kaj ovdi stojíte ves den vmanikujuči? *Rékoše* ńemu: kajti nas nigdo né najel.

Digitized by Google

sed: *séde:* petr. 161 vlézši vu hižu farizeuševu *séde* doli.

Nu pamti: rekóše 6, mogóše 114.

U singularu bijaše naglas rado na prijedlogu:

nes: *dónese:* petr. 161 í ovo žena, kotera béše vu váraše grešnica, kak zvede, da bi sel bil k stolu vu híže farizeuševe, *dónese* alabastrum masti.

pad: *ópade: prépade:* petr. 234b za jeden greh Kore, Datan i Abiron v čŕnu zemlu *prépade*; za jeden greh Saul, prvi kral židovski od králevstva opáde.

Osnova *id*, većinom složena, s prijedlogom na suglasno imaše naglas obično na korijenu: *izíde* ili *izìde* petr. 32 i nazopét *izíde* vun okolu šéste i devéte óre. 34 *izíde* vun sejáč sejat sémena svojega. 29 gda bi spáli ludi, dojdé neprijatel ńegov i poseja međ pšenicu kúkolа i *odíde.* — *odídoše:* 22 koteri gda bi bili paslúhnuli králа *odídoše.* — Ali dolazi naglas i na zadńem slogu u singularu n. pr. habd. mar. 368 Marija zolignu se i hitro u gorice *otidé* (čitaj otidê). — Složeno s prijedlogom *pri* dva *i* slijeva na jedno i taj imaše naglas: *príde:* petr. 40 póče vumívati noge vučeníkov i brisati obrisáčem, koterem prepasan beše. *Príde* zá to k Šimunu Petru. — *prídoše:* petr. 62 *prídoše* ada junáki i prvomu potrše sáre. 64 Marija Magdalena i Marija mati Jakopova i Salome kúpiše drage mastí, da bi pošedši namázale Jezuša, i kruto ráno prvi den soboté *prídoše* k grobu. 67 i *prídoše* blízu kaštela, kam su išli. — Složeno s prijedlogom na samoglasno mijeńaše *i* na *j* te imaše naglas na prijedlogu u pluralu, a na zadńem slogu u singularu: *dojdé* (čitaj dojdê dojdë): petr. 29 gda bi spáli ludi, *dojdé* neprijatel. 63 *dojdé* ada (Jožef) i dole vzé telo Jezuševo. 105 velím vam, *pojdé* ov dole vu hižu svoju bole pravičen včińen od onoga. 108 neki Samaritanec putem idúči *dojdé* do ńega. — *najdé:* habd. m. 324 poteče videt kak je gospon í mrtvoga *najdé.* petr. 32 okolu jednenadeste ore pák izíde i *najdé* druge stojéče. — *pojdé:* 16 koteri gori stávši vzé déte i mater ńegovu v nočí i *pojdé* vu egiptuški orság. 43 *pojdé* Jezuš prék morja galileanskoga. 51 Jezuš znájuči vsa, ka su imela príti obrh ńega, *pojdé* pred ńe. — *prejdé:* 108 pop vídevši ńega mímò *prejdé.* Takájše i neki ležvita, gda bi ńega videl, *prejdé* mímò ńega. — *zajdé:* 20 koteri gore stávši vzé déte i mater ńegovu i *zajdé* vu zemlu izraélsku. — *nájdoše; zájdoše:* 11 pastíri *zájdoše* šetujuči i *nájdoše* Mariju i Jožefa i detetce položeno vu jaslah. 22 vlézši vnúter vu hižu *nájdoše* dete.

Digitized by Google

Glagoli s ostalim nastavcima u infinitivu držahu naglas na slogu, na kojem je u infinitivu.

múknuti: *múknuše:* petr. 114 Jezuš reče pravde vučéćem i farizeušem govoréći: je li slobodno v sobotu vračiti? A oni *zamúknuše.*

vŕnuti: *vŕnu:* petr. 40 zasedši Jezuš *navérnu* se na strane Tiruša i Sidona. 20 zboja se ovamo pojti i opomeńen buduči vu sne *zavérnu* se na strane galileánske. 11 nazaď se *povérnuše* pastiri. 22 ne našedši ga *povérnuše* se vu Jeruzalem.

osúpneti: *osúpneše:* petr. 23 *osúpneše* pák vsi, kii ga poslúšahu.

vîdeti. *vîdeše:* petr. 64 poglédevši *víděše* odvaljena kamena.

védeti: *véde:* petr. 21 Herodeš otajno dozvávši máguše marlivo *zvéde* od ńih vreme zvézde.

glêdeti: *glêde:* petr. 37 slépec le k mestu *pregléde.*

glâdeti: *glâde:* petr. 38 gda bi postil bil četrdesét dnih i četrdeset nočih, potle *zagláde.*

németi: *néme:* petr. 120 on pak *zanéme.*

Ali i naglas na *e:* slepê: habd. m. 200 on k mestu onem okom *oslepé*, kem je gledal Marijansku lepotu. Jurjević 119 tuđe *poželéh* ja zemļe spoznati.

dáviti: *dávíše:* petr. 34 drugo (seme) opade meď tŕńe i skupa zašedši tŕni *zadávíše* ono.

stúpiti: *stúpiše:* petr. 28 *pristúpiše* k ńemu vučeniki. 39 onda ostavi ńega vrag i ovó anďeli *pristúpiše* i slúžahu ńemu.

sprâviti: *sprâviše:* petr. 119 vun zešedši sluge ńegovê na púte *správiše* vse kotere najdoše, húde i dobre.

kázati: *káza:* petr. 29 gda bi zrásla bila tráva te bi sád včiníla bíla, onda se *pokáza* i kúkoļ.

vézati: *vézaše:* petr. 52 onda sluge židovski vloviše Jezńa i *svézaše* ńega.

kòpati: *kòpa:* gašp. 1 587 opat vu cerkvi svojega reda *pokòpa* se. A od kopàti: *kopáše:* gašp. 1 915 onde srdce ńe beše, gde kinč Marije *pokopáše.*

léjati: *léja:* petr. 40 vzèmši obrisáč prepasa sebe. Za tém *vléja* vodu vu medenicu.

Glagoli s nastavkom *i,* koje je u prezensu naglašeno, imahu rado na prijedlogu naglas u singularu.

govorîm: *ódgovori:* petr. 40 koteri ne *ódgovori* ńe ni réči. *pregovori:* 41 gda bi zegnal bil vrága, *prégovori* némi.

gubîm: *pógubi:* petr. 119 kraļ *pógubi* ļudomorce one.

Digitized by Google

ložîm: *póloži:* petr. 9 sina svojega plenicami óbvi i *póloži ga* vu jasle.

tajîm: *zátaji:* petr. 54 rekoše ńemu (Petru): nisi li ti zmeď vučenikov ńegoveh? *Zátaji* on i réče: nésem.

vestîm: *názvesti:* petr. 91 povrnúvši se sluga *názvesti* ova gosponu svojemu. itd.

Ali nesloženi ili složeni s prijedlogom, koji sobom ne čini slog, imahu naglas na slogu pred -ih iše itd.

činîm: *včíni:* petr. 34 drugo (séme) opade na dobru zem|u i zníknuvši stotinu sáda *včíni* (ἐποίησε).

pustîm: *spústi:* petr. 62 naklonivši glavu *spústi* vun dušu. itd.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google